MUSTAFA REŞİT PAŞA
VE
TANZİMAT

REŞAT KAYNAR

TÜRK TARİH KURUMU

Kitabımı, oğlum Yavuz'la kızım Fatma'ya
ve onların sevgili anneleri İffet Kaynar'a
ithaf ediyorum.

MUSTAFA REŞİT PAŞA
ve
TANZİMAT

Birinci baskı	: 1954
İkinci baskı	: 1985
Üçüncü baskı	: 1991

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
VII. Dizi - Sa. 19[c]

MUSTAFA REŞİT PAŞA
ve
TANZİMAT

REŞAT KAYNAR

4. Baskı (Tıpkıbasım)

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ - ANKARA
2010

Kaynar, Reşat, 1910-2006
Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat / Reşat Kaynar. — 4. bsk. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2010.
x, 656 s. ; 24 cm.— (AKDTYK Türk Tarih Kurumu yayınları ; VII. Dizi-Sa. 19c).

İndeks var.
ISBN 978 - 975 - 16 - 0396 - 8

1. Osmanlı İmparatorluğu_ Tanzimat dönemi. 2. Mustafa Reşit Paşa _ Osmanlı İmparatorluğu. I. E.a. II. Dizi

956.101542092

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yönetim Kurulu'nun 13.11.2008 tarih ve 577/43 sayılı ve 21.04.2010 tarih ve 609/46 sayılı kararları gereği 2000 adet basılmıştır.

ISBN 978 - 975 - 16 - 0396 - 8

Türk Tarih Kurumu Basımevi
Akhun Caddesi No: 1
Sincan Organize Sanayi Ankara
Tel: (0312) 267 16 11

İ Ç İ N D E K İ L E R

YEDİNCİ BÖLÜM

SEKİZİNCİ BÖLÜM

DOKUZUNCU BÖLÜM

ONUNCU BÖLÜM

ONBİRİNCİ BÖLÜM

ONİKİNCİ BÖLÜM

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ONBEŞİNCİ BÖLÜM

ONALTINCI BÖLÜM

ONYEDİNCİ BÖLÜM

ONSEKİZİNCİ BÖLÜM

ONDOKUZUNCU BÖLÜM

YİRMİNCİ BÖLÜM

ÖNSÖZ

Garplılaşma tarihimizi tanımak, tanzîmatı tanımakla, tanzîmatı tanımak da, o devrin başı sayılan Reşid Paşa'yı anlamakla mümkündür.

Bu gün Paşa sağ olsaydı da, yaptığı ve yapmak istediği işlerin ruh ve mahiyeti kendisinden sorulsaydı, belki de konuşmayacak, o devirden kalma çeşitli vesikaları önümüze sererek «-İşte budur. Alın okuyun-» diyecekti.

Gerçekten, vesikalar mazînin aynası ve kimin elinden çıkmışsa onun o andaki kanaat ve ihatasının ifadesidir.

Reşid Paşa'nın yaşadığı devri, içinde bulunduğu sosyal şartları ve bu şartlara göre yaptığı ve yapamadığı işleri, en canlı ve en doğru olarak bize gösterebilecek ancak bunlardır, bu tarih vesikalarıdır.

İşte ben de bu yolu tuttum.

Kitabıma temel olarak, o günden kalma madde ve vesikaları almayı düşündüm. Ömrümün on yılı içinde ehemmiyetli bir zamanını, bu işe tahsis ettim. Başvekâlet ve Topkapı Sarayı arşivlerinde çabşarak, tanzimât ve onun yaratıcısına ait görebildiğim vesikaları, birer birer derledim. Gerek veresesinden, gerekse o devir adamlarının terekelerinden aldığım Paşa'ya ait orijinal vesikaları da topladım. Nihayet bu vesikaları Kronolojik esaslara göre tasnif ettim.

Kitabıma, Osmanlı İmparatorluğunun tanzîmata giriş safhasını medhal yaptıktan sonra, Reşid Paşa'nın hayatına nüfuz etmeğe çalışarak, muhtelif siyasî vazifelerindeki faaliyetlerini, siyasî hayatı boyunca tezahür eden çeşitli hâdiseleri, bu vesikalarla aydınlatmağa çalıştım

Bir kaynak eser meydana getirmek ve objektif kalmak için, kendimden bir şey katmadım. Paşa'nın gerek ıslahat sahasında, gerekse siyasî vazifeleri üzerindeki şahsî görüşlerimi, kitabıma karıştırmadım.

Birbirini tamamlayan bu orijinal vesikaları, tarih metodlarile bir demet halinde bir birine bağlayıp, siyasî vak'aların sağlam ve sahîh olarak görülmesine çalıştım.

Bu arada, benden önce bu konuda çalışan müelliflerin ana fikirlerile şahsî hükümlerine, objektif kalma yolundaki azmimi bozmadan ve hiç bir mütalâa dermeyan etmeksizin, okuyucularımı tenvir maksadile, kitabımda az da olsa yer vermeği uygun buldum.

Nâçiz eserim vesikalar veren bir kaynak kitab olduğuna göre, tam bir sentez sayılamıyacağı gibi, bir mektep kitabı da değildir.

Mustafa Reşit Paşa ve tanzîmatı tanımak istiyenlerle, bunları türlü cephelerden tenkit ve tahlil edecek ve o devir hakkında sentez yapacak tarihçilerimize ve ders kitabı yazacak meslekdaşlarımıza, malzeme ve ışık verebilir. Onları maziyi araştırmak külfetinden kurtarabilir. Eğer bunda muvaffak olabilmiş sayılırsak, emek ve yorgunluklarımız nasipsiz kalmayacaktır.

REŞAT KAYNAR

GİRİŞ

Mustafa Reşid Paşa'nın hayat ve şahsiyeti ile Tanzîmat'ın tetkikine girmeden önce, Osmanlı tarihinin muhtelif devirlerindeki iç ve dış durumu, bilhassa Tanzîmattan önceki bir kaç yılın siyasî ve dahilî olaylarını, kısa ve toplu bir bakışla gözden geçirmek, ele aldığımız mevzuun gerektiği gibi izahı bakımından zarurîdir.

Yükselme devrinde Osmanlı imparatorluğu, Avrupa, Asya ve Afrikada mühim topraklar işgal etmekteydi.

Yavuz Selim ve Kanunî Süleyman gibi gayretli ve azim şâhibi padişahlar, şerîate hürmet ve istişareye riayeti, şiar edinmişlerdi. Mutlak bir devlet idaresi tatbik etmelerine rağmen, verdikleri kararların şerîat ve örf esaslarına aykırı tecellî ettiğini öğrenmeleri halinde, düşüncelerini değiştirmekten çekinmiyorlardı. Bu hal onlara, istibdadı önlemek imkânını sağlamıştır.

Pâdişahın vekili sıfatiyle devlet işlerini tedvir eden ve ona karşı mutlak bir mes'uliyet taşıyan sadr-ı a'zam ve etrafında vazife gören devlet adamları, memleketin en uzak köşelerinden gelen şikâyetleri dahî halletmek yolunda gayret harcıyorlardı.

Kanunî Süleyman, II. Selim ve III. Murad devirlerinde sadr-ı a'zamlık yapan Sokullu'nun ölümüne kadar devam eden bu yükselme çağını, Fuzûlî'nin rüşvet hakkındaki meşhur Şikâyetnâmesine rağmen, "Osmanlıların i'tilâ devri,, adı ile yâd etmekte isabet vardır.

Sokullu'nun ölümünden sonra, nizâmsızlığın, adaletsizliğin her geçen yılda arttığı görülmektedir. Osmanlı imparatorluğunda esaslı bir şekilde kurulan nizâmın çiğnenmesi ve asırlar boyunca halka saadet veren geleneklerin itibardan düşmesi, XVII. yüzyılın başhca vasıflarından birini teşkil eder. Bu asır, alâmetleri belirmeğe başlıyan çökme devrinin başıdır.

Koçi Bey risalesi'nden aldığımız bir kaç cümle, o zamanlarda devletin arzettiği manzaranın tasviri bakımından dikkate şayandır :

"Zabt ü rabt âlemden kalkdı, ulûfeli kul dünyayı tuttu ve sipahî gürûhunu basdırdı ve nâmdarları vükelâya tâbi olub ne kadar fitne ve fesad zuhûr etti ise bu makulelerden oldu. Harem-i hümâyûna hilâf-ı kanun Türk ve Yörük ve Çingâne ve Yahudi ve bî-din, bî-mezheb nice kallâş ve ayyaş şehir oğlanları girer oldu... Zeâmet ve timar, erbabına verilmez ise bu derme çatma askerle dîn u devlete lâyık bir hizmet görülmez.,,

Ayni asırda şeriatı hâkim kılmak ve nizamı temel saymak yolunda çalışan Köprülüler'in hizmet ve faaliyetleri, hasret çekilen nizam devrini yaratamamıştır. Devletin dâhilen za'fa uğraması, haricî tehlikenin üzerine çökmesini kolaylaştırmış ve sür'atlendirmiştir.

Muhteşem ve mağlûb edilmez sanılan Osmanlı imparatorluğunun, mağlûbiyeti kabul ve temellerinin sarsıldığını gösteren ilk muahedesi 1699 yılında Karlofça'da akd edilmiştir.

1718 Pasarofça muahedesinden sonra, hudutlarda istikrar hasıl olmuş gibi görünmektedir. Fakat, Avrupa devletleri ve yakın komşularımız, Osmanlı devletine nazaran her sahada sür'atle inkişaf ettiklerinden bu vaziyet XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlıların zararına bir kuvvet muvazenesizliği doğurdu.

Dahilde nizam ve adalet kaidelerinin ihlâli, halkın şikâyetlerini intac ettiği gibi, eyâletlerde ve merkezde sık sık ayaklanmaların başgöstermesi, ahalinin devlete duyduğu güveni yok ediyordu.

Birbirini takip eden yenilmelerin önlenmesi için, askerî ıslahatın temel şart sayılması hususunda hükûmdar ve bazı devlet ricalinde bir temayül uyanmış ve münhasıran bu sahada yapılacak "tanzîmat,,la, sukutun önlenebileceği itikadı yerleşmişti.

Comte de Bonneval ve Baron de Tott'un askerî ıslahat hamleleri, devletin bütün uzuvlarında yapılan bir "tanzîmat,,la beraber yürümediği için, beklenen meyvelerini veremedi.

III. Selim'in tahta çıktığı günlerde söylediği şu sözler, devrin manzarasını hakkiyle tasvir eder bir mahiyet arzetmektedir :

"Devletin îrad ve masrafı ve zâid sefaheti cümlenizin ma'lûmudur ; eğer bana şimdilik kuru ekmeğe kani ol deseniz ben razıyım. Eğer birine taarruz eylesem pederi dahi böyle idi deyu lisan uzatacaksınız. Bana beyan edin Allah aşkına, devlet elden gidiyor, sonra faide vermez ; ben bildiğimi size ifade ettim, siz de devlette hissemendsiniz. ,,[1]

[1] Başbakanlık Arşivi'nde bulunan bir hatt-ı hümâyun'dan. Bk. Enver Ziya

III. Selim'in tahta çıkmasından önce açılan Rus seferinde de ordu, düşman karşısında milletin yüzünü güldürememişti.

Osmanlı müverrihlerinden Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet'te Rusya ve Nemçe ile başlıyan seferi ve III. Selimin ilk saltanat yıllarındaki karşılaştığı vaziyeti, şu suretle tasvir etmektedir[2]:

"Bir vakitten beru vâki olan seferlerde asâkir-i islâmiyyenin mütevâliyen zuhûra gelen perişanlığı erkân-ı devlete bâdî-i telâş ve endişe olarak asâkir-i mualleme ve muntazama tertib eylemek arzusu peydâ olmuş ise de icrasına hal ve zaman müsaid olmamış idi. Ve eğerçi Sultan Abdülhamid Han hazretlerinin zaman-ı saltanatlarında Sür'at topçuları teksir ve müstakil bir ocak olmak üzere tertib olundu ise de asıl topçu ocağına ilhak olunub asılda olan fesadın fer'ine sirayetinden nâşî az vakit zarfında Sür'atciler dahî eski topçuların halini kesb etti. Ve bir aralık Halil Hamid Paşa nâ-müstehiklerin terakkilerini kat'ile Yeniçeri ocağının ıslahı kaydına düşmekle belâya uğrayub sefer-i âhirete gitti. Asâkirin ahvâli böyle muhtel iken Rusya ve Nemçe seferleri açıldı. Evâil-i seferde yeniçeriler ve ba'dehu suvari bölükleri ısyan eyledi, timarlu eyâlet asâkiri dahi gereği gibi işe yaramadı. Asakir-i a'dâ ise muallem ve muntazam olduğundan azîm hezimetler ve teessüf olunacak hâletler zuhûr etti; yine devr-i Abdülhamid Hanîde Mekteb-i Bahriyye küşad ile fünûn-ı bahriyye ta'limine himmet olundu ise de gereği gibi fi'le çıkub da Devlet-i Aliyye tersanesinde fünûn ve sanayi'-i bahriyye henüz derece-i kemâle gelmeden bervech-i bâlâ Rusya seferi zuhûr eyledi.... Elhasıl esfar-ı sâbıkada zuhûra gelen hezimetler erkân-ı devlete bâdî-i teyakkuz ve intibah ve ale'l-husûs sefer-i âhirde herkes asâkir-i nizâmiyye îcadından başka çare olmadığına vâkıf ve âgâh olmuş idi.,,

Cevdet Paşa, münhasıran askerin tanzimini güden bu cereyana tarafdar görünmemektedir. Yukarıdaki cümleleri hemen takiben[3]: "Lâkin Devlet-i Aliyyenin ahvâl-i mülkiyyesi dahî muhtel olub, bir bozuk hey'et ise bir hey'et-i muntazamayı idare edemeyeceğinden tanzîm-i askerle beraber umûr-ı mülkiyyenin tanzîmi dahî lâzime-i hal ve maslahattan idi. Çünkü umûr-ı devlet saat çarkları gibi yekdiğere muttasıl ve merbût ve bu dolabın hüsn-i intizam üzere dönmesi cümlesi-

Karal, *Garblılaşma hareketi*. Millî Eğitim Bakanlığı: Tanzimat I (Aşağıda "*Tanzimat I*,, şeklinde kısaltılacaktır), s. 18.

[2] Cild VI, s. 4 - 5.

[3] Cild VI, s. 5.

nin taht-ı nizâm ve rabıtada bulunmasına menût olduğundan Devlet-i Aliyye her dairesince ıslahat-ı esasiyyeye muhtac idi. Esnay-ı seferde Sultan Selim Han hazretleri cülûs edip Devlet-i Aliyyesinin böyle bir cihetle ıslah-ı ahvâle muhtac olduğunu bi'l-müşahede tecdîd-i usûl ve fürûa niyyet ve ale'l-husûs asâkir-i nizâmiyye îcadına kat'iyyen azîmet buyurmuş idi „ demektedir.

III. Selim yapılacak ıslahatın mahzâ kendi düşünceleri ile gerçekleşeceğine kani bulunmadığından devrin mümtaz devlet adamlarından, ıslahat hakkındaki görüşlerini beyan ve bu hususta lâyihalar vermelerini taleb etti[4].

Cevdet Paşa, pâdişaha lâyiha veren zatların, devrin meşhur isim ve şöhretleri olduğunu ve bu lâyihalardan bir kaçının aslı ve ekserisinin de suretinin kendisi tarafından görüldüğünü beyan ve eserinin VI. Cildinin 8-9. sahifelerinde bu zevatın hayatlarını hulâsaten izah etmektedir. İfadesinin samimiyeti ve verdiği malûmatın medhalimize faydası olacağını düşünerek bunu aşağıya aynen derc etmeği uygun bulduk:

ESHÂB-I LEVÂYİH

Lâyiha tanzim ve takdim eden zatlar ol asrın meşhur adamları olub isim ve şöhretleri bervech-i âtî beyan olunur.

Koca Yusuf Paşa : Şöhreti tafsilden mugnîdir. İkinci defa sadaretinde lâyihasını tanzim edip henüz lâyihalar hülâsa olunmadan azl olunmuştur.

Rumeli sadareti pâyelülerinden Tatarcık Abdullah Efendi : Ol asrın efahim-i ulemâ ve fudalâsından olub mecâlis-i mükâlemeye me'mur idi. Lâyihası beyne'l-enâm mütedavil ve meşhûrdur ve münşiyâne kaleme alınmış bir güzel eserdir.

Yine sudûr-ı izâmdan meşhûr Veli Efendi-zâde Emin Efendi ki Sultan Selime gayet muhlis-i mütehassıs idi; ol asra yetişmiş olanlardan işidildiğine göre tarîk-i ilmiyye hasılatından fazla akarât ve saireden senevî varidât-ı zâtiyyesi yirmi beş bin yaldız altununa baliğ olur imiş. Daima hoş-sohbet ve meclis-ârâ musahibler ile eğlenür imiş. Dalkavukları ile vâki olan garâib-i ahvâli hâlâ elsine-i enâmda mesel-i sâir gibi dâir ve şâyi'dir.

[4] *Tarih-i Cevdet*, C. VI, s. 6: "Lâkin bir devletin böyle külliyyen tebdîl ve tecdid-i nizâmâtı mücedded bir devlet teşkilinden güç olduğuna binâen her ne yapılmak lâzım gelürse ittifak-ı ârâ ile yapılmasını iltizam ve havass-ı ulemâ ve a'yân-ı küberânın nizâm-ı devlete dair birer lâyiha kaleme almalarını emr ü irade etmiş idi. „

Ve yine sudûr-ı izâmdan SALİH EFENDİ-ZÂDE ve ÂŞİR EFENDİ ve mevâli-i fihamdan HAYRULLAH EFENDİ, DEFTERDAR ŞERÎF EFENDİ ki muahharan vezir olan meşhur Şerif Paşa'dır, mufassal ve meşrûh bir lâyiha kaleme almıştır ki Tatarcık Abdullah Efendi'nin lâyihası gibi bunun dahî aslı manzûr ve mütalea-güzâr-ı fakîr olmuştur.

ÇAVUŞ-BAŞI RAŞİD EFENDİ ki mukaddema ordûy-ı hümâyûnda reisü'l-küttab iken rikâb-ı hümâyûn riyasetiyle Der-i Saâdete celb olunarak nezd-i pâdişâhîde pek ziyâde mukbil ve makbul olmuş idi. Ordûy-ı hümâyûnun Der-i Saâdete avdetinde bi'l-asâle menasıb-ı divâniyyeye mutasarrıf olanlar makamlarına oturmak lâzım gelmekle rikâb-ı hümâyûnda bulunan vekilleri bi't-tabiî münfasıl olmak lâzım gelüb ancak reis vekili bulunan mumâileyh Raşid Efendi kemâl-i akl ü dirâyet ile benâm ve usûl-i kalemiyye ve mesalih-i bariciyyede mehareti müsellem-i enâm olarak rikâb-ı hümâyûn riyaseti evânında rızây-ı hümâyûna tevfik-i hareket eylemiş olduğundan boşda kalması tecviz olunmadığına mebnî Çavuş-başı Genç Osman Ağa azl olunub mumâileyh Raşid Efendi çavuşbaşılıkla Bab-ı Âlîde kalarak Reisü'l-küttâb Abdullah Berrî Efendiye rakîb oldu.

ABDULLAH BERRÎ EFENDİ: Eshab-ı dirâyet ve rü'yetten ve sahîhan ulemâ ve fudalâdan bir zât-ı memdûhü's-sıfat olduğu halde Ziştovi ve Yaş mükâlemelerinde murahhas-ı evvel olub hizmeti makbûl olmuş idi. Lâkin bervech-i bâlâ Raşid Efendi âna rakîb olarak kat'-ı şatranc-ı ikbalde âna galebe etmekle işbu yedi (1207) senesi muharreminin on dokuzuncu günü Berrî Efendi azl ile Raşid Efendi reisü'l-küttâb olmuştur.

HAKKI BEY ki muahharan vezir olan meşhur Hakkı Paşadır, ecille-i ricâl-i devletten âlim ve fâdıl bir zât-ı nâdirü'l-emâsil idi ; mükerreren defterdar olub umûr-ı maliyyede ibraz-ı liyâkat ve meharet eylemiştir.

Kethüday-ı sadr-ı âlî ÇELEBİ MUSTAFA REŞİD EFENDİ ki Köse Kâhya denmekle ma'rufdur, ecille-i ricâlden işini bilir iş eri bir âdem idi.

Muhasebe-i evvel EL-HAC İBRAHİM EFENDİ ki Gizli Sıtma deyu ma'ruf idi. Mansıbı küçük, i'tibarı büyük idi.

Muharremin yirmi altıncı günü Köse Kâhya'yı gizli sıtma tuttu ; ya'ni kethüdalıktan azl ile işbu Gizli Sıtma İbrahim Efendi baş-muhasebeden sadaret-i uzmâ kethüdalığına suûd etti.

Rikâb-ı hümâyûn kethüdalığından münfasıl RASİH MUSTAFA EFENDİ zîrde beyan olunacağı vechile büyük elçilik ile Rusya diyarına gidüb gelmiştir.

Müverrih-i meşhur ENVERÎ EFENDİ ve kudemây-ı ricâlden LÂLELİ MUSTAFA EFENDİ ve ALİ RÂİK EFENDİ ve Mâbeynci MUSTAFA İFFET BEY ve Beylikci SUN'Î EFENDİ ve Tezkire-i evvel FİRDEVSÎ EFENDİ hep ol asrın meşâhir-i ricâlinden idiler.„

Cevdet Paşa, üzerinde mütalea dermeyanına ehemmiyet verdiği bir kaç lâyihayı Tarih-i Cevdet'te tenkid etmektedir.

Paşa, Raşid Efendi lâyihasını tenkid zımnında şunları yazmaktadır :

"Ve bir de herşey kuvve-i maliyyeye mevkuf olub husûsiyle böyle muntazam orduların teşkil ve idaresi masarif-i külliyyeye menût ve kuvve-i maliyye husûlü dahi hüsn-i idare-i memlekete merbûttur ve bu idare-i mülkiyye husûsu inde'l-müteahhirîn dahl ü harcden bahseden bir fenn-i müstakil olmuştur ki gâyeti ma'mûriyyet-i bilâd ile kesret-i îrad-ı maslahat olub en mühim ve müfid olan kaide-i esasiyyesi devletin mesarifi sermâye-i tüccar hükmünde tutularak maddî ve manevî nef'i olacak yerde sarf ü bezlden kaçınmamak ve faidesiz yere sarfdan begayet ihtiraz olunmak maddesidir : bundan başka muvazene-i düveliyyeyi gözetmek dahî farîza-i zimmet-i devlettir. Şöyle ki : Civar devletlerin ahvâl-i dahiliyye ve revâbıt-ı hariciyyelerini bilüb de anlarla mîzan-ı muamelâtını âna göre kullanmak ve birinde vuku bulan tebeddülâta nazaran lâzım gelen tedabir ve tedarikâtın icrasına vaktiyle ihtimam olunub da ol tebeddülâttan muhtemelü'z-zuhûr olan havadisin önü alınmak ve bir devletle muharebe olunacak olduğu takdirde ahvali künh-i hakîkatiyle bilinüb de âna göre davranmak ehemm ü elzemdir. Buralarını teftiş ve tahkik birle iktizalarını temyiz ve tedkik eylemek dahî kuvve-i ilmiyyeye menût olmağla bu hususâta müteallik hizmetlerde bulunan zevâtın erbab-ı dirâyet ve malûmattan olması lâzım gelir. İşte Sultan Selimin aradığı nizâm-ı devlet şu hususâtın icrasından ibaret ve arzu eylediği asâkir-i muntazama bâlâda beyan olunduğu vechile mükemmel ordular tanziminden kinâyettir. Binâen alâ zâlik ol vakit yirmi otuz bin muallem ve ferman-ber asker tedariki ileride öyle muntazam ordular tedarikine mukaddime olabilip yoksa Raşid Efendi'nin dediği gibi bunlara sair tevâif-i askeriyyenin inzimamı ile matlûb hasıl olmuş olmıyacağı sabit olur.[5]„

[5] Cild VI, s. 19.

Cevdet Paşa, "Asrın efahim-i ulemâ ve fuzalâsından olub meclis-i mükâlemeye me'mur olan Rumeli sadareti pâyelülerinden„ Tatarcık Abdullah Efendi'nin lâyihasını ise para hakkında verdiği malûmat bakımından "Kaide-i hikmet„ e mutabık addetmektedir :

"Sikke bahsinde Tatarcık Abdullah Efendi der ki, mülûk-i mâziyye-i Osmaniyye zamanlarında sikke-i sultaniyye halisü'l-ayâr iken Mısr-ı Kahirede olan Dâru'd-darb'a ümerây-ı Mısrıyyenin bazan tasallut ve dest-dırazlıkları sebebiyle ve bazan dahî vülât-ı Mısrın tehavün ve taksîratları hasebiyle Mısr-ı Kahirede meskûk olan altun ve gümüşün ayârı nâkıs olub muahharên bu keyfiyyet Darü's-saltanata dahî sirâyet ederek akdemce beyan ettiğimiz vechile maâdin-i hümâyun ümenâsının sû-i idareleri eseri olmak üzere maâdinden gelen altun ve gümüş kılletinden ve esbâb-ı sâireden nâşî muamelât-ı darbhâneyi tatilden sıyanet ve teksîr-i varidât-ı devlet zu'm-ı fâsidi ile asr be-asr sikke-i sultaniyyenin vezin ve ayârı tenkîs ve tenzîl olunagelmiş ve evâil-i seferde yaldız altunu beş buçuk kuruşa râyic olmağa başlamış idi. Halbuki : Sikke-i sultaniyyenin vezin ve ayârı nekadar tenakus eder ise mâlikâne, mukataat ve sair varidât-ı devlet dahî ol kadar tenakus etmek lâzım geldiğinden gittikçe mîrî hazinesi müzayekaya düşmüştür. Çünkü enzar-ı ecnebiyyede mücerred vezin ve ayâre itibar olunduğundan emtia-i Efrenciyye ve Hindiyye'nin fiatı sikke-i Osmaniyyenin vezin ve ayârına tatbik ile pek ziyâde terakki edip memâlik-i Devlet-i Aliyyede ise emtia-i mezkûrenin isti'mali kesret üzere olduğundan anların galâsı sair eşyanın dahi galây-ı behasını mucib olmuştur. Tenzîl ve tagyîr-i sikke suret-i zâhirede her ne kadar menfaat addolunur ise de hakikatta ayn-ı mazarrat ve mahz-ı hasaret olup derahim-i madrûbeye ne kadar nuhas zammolunur ise ve madrûb olan nukûdun vezni her ne kadar noksan olur ise ol kadar irad-ı devlete noksan terettüp edeceği nazar-ı amîk ile mülâhaza ve dikkat olundukta bi'l-bedâhe nümâyan olacak umûrdan olduğunu beyan ve ayâr ve vezn-i sikke-i Osmaniyyeye tatbik ile eşyanın behası galî olduğunu dermeyan ettikten sonradır ki gerek mukaddemâ ve gerek bu def'a hasbe'z-zarûre tenzîl olunan vezn ve ayâr-ı sikke husûsunun mümkin olduğu mertebede nizâm-ı kadîmine ircâı akdem-i vacibât-ı nizâm-ı Devlet-i Aliyyeden olmağla Gümüşhâne ve maâdin-i sâire ihtimam-ı tammiyle ke'l-evvel tesviye ve tanzîm ve üslûb-ı matbû ve müstahsen üzere nukûd-ı meskûke gıll ü gışdan tasfiye ve derahimin vezninin mikdarının hiç olmaz ise bari Sultan Mahmud Han hazretleri zamanında meskûk olduğu derecelere iblâğ buyrulduğu surette zeman-ı yesîrde zarûret-i emval-i

mîrîyye mündefi' ve memalik-i Devlet-i Aliyyeden galâ gailesi mürtefi' olmak bî-iştibah olub bi'l-cümle düvel-i Nasarâ umûr-ı dünyeviyyede mütebassır olub bâhusus kesb-i emvâl ve tahsîl-i menâfi' hususlarında dakika fevt etmeyecekleri ma'lûm-ı âlem iken sikkelerini gıll ü gışdan hıfz u sıyanete kemâl-i dikkat ve ihtimamları bu manaya şâhid olub naks-ayâr sikke mal ve milke ednâ mertebe nâfi' olmak hususu melhuzları olsa ol hususa ikdam-ı tamları vâki olur idi.„

Tatarcık Abdullah Efendi lâyihası, ıslahatın temellerini açıklarken memleketin o günlerde görülen manzarasını da tasvir etmektedir.

"Tanzîmat„ ın mahiyetini anlıyabilmek için "Tanzîmattan önce„ diye adlandıracağımız devrin [6] bihakkın tasvirini yapmak hususunda, bize en büyük destek, Abdullah Efendi'nin lâyihasıdır. Bu bakımdan lâyihanın Tarih-i Cevdet'teki aslından alınan parçaları da, kitabımızın giriş kısmına derc etmeği ehemmiyetli bir nokta saymaktayız.

Lâyihanın birinci bendi ordunun tanzimine dairdir. İkinci bendi ise ulemâ sınıfına ait ıslahattan bahsetmektedir. Bu bendde de memleket adaletini temsil eden kadıların intihabında gösterilen alâkasızlık tasvir ve bu müessesenin ıslahının ne suretle mümkün bulunduğu şu yolda izah olunmaktadır :

"Tarîk-i tedrise nisbetle tarîk-i kuzatın ihtilâli sad mertebe efzûn olduğundan heman mehmâ emken nizâmına teşebbüs olunarak ba'de'l-yevm milletci olmıyan hademe ve etbâ' ve esnaf ve tüccar ve sair erazil ve esafile duhûl menâsıbı tevcîhi memnû' olub kazaskerler tevcih divânlarında kütüb-i fıkıh ve ferâizden dikkat-i tâmme ile alenen imtihan ederek istihkakı nümâyân olmadıkça bir ferdin tarîk-i kazaya idhal olunmaması ve kuzât-ı mevcûdînden icrây-ı hükûmet-i şer'iyyeye kudretleri olanlar bi'n-nefs mansıblarını zabt edip muktedir olmayanlar dahi kadıaskerlerin nezâret ve ma'rifetleriyle kuzattan müteşerri' ve müstakim kimesneleri inâbe etmeleri ve ahd-i karîbde ihdas olunan heva mansıblarının i'tâsı memnû kılınması hususatı düstûrü'l-amel ve mer'iyyü'l-icra olarak beş on sene zarfında tarîk-i ilmiyye nâ-ehilden tathîr olunub bir tarafdan dahi el-akdemü fe'l-akdem kaidesine ba'zan riayet edilmeyerek mücerred erbab-ı tarîki tahsîl-i ulûm ve maarife tergîb için heman şeref-i ilm ü dânişe i'tibaren erbab-ı fazl ü kemâlin saire tercih ve emsâlinden cühelâya takdim olunmaları.„

[6] Bk. Enver Ziya Karal, *Tanzimat* I, s. 29.

Ulemânın ve kadıların durumunun ıslahına dair Tatarcık'ın gösterdiği noktalar hakkında Cevdet Paşa'nın eklediği ve ulemânın taassubu üzerinde serd ettiği şu mütalealar yaşadığı devrin ruhunu göstermesi bakımından da dikkate şayandır :

"Vâkıa yukarılarda beyan olunduğu üzere tarîk-i ilmiyyenin ıslahı ferâiz-i hâliyyeden idi. Lâkin bunca yıllardan beru bi't-tedrîc tekevvün ve tahaddüs ile illet-i müzmine hükmüne girmiş olan ârıza-i fesadın def'aten izalesine eshab-ı tarîkın asabiyyet ve taassubları mâni' idi. Bu sebebten nâşî bu tarîkın kolayhkla ve az vakit zarfında hâlet-i asliyyesine ircâı kabil olmayacağı Hamidî zâde Efendinin bu babda şiddet ve sür'atı kendisinin mûcib-i inkılâb-ı devleti olmuş olması ile sâbit olmuş idi.,,

Abdullah Efendi'nin üçüncü bendi, malî muzayakanın giderilmesi ve sikkenin tashihine, dördüncü bendi ise tababetin lüzûmuna ve medenî insanlar bedevîler gibi başı boş bırakılamayacağına göre, terbiye, nizam ve "Siyaset-i Belediyye,, nin vücûduna dairdir :

"Lâkin devlet ve saltanat teşkil eden milletlerin tavr-ı bedeviyyetten tavr-ı hazariyyete nakl etmesi emr-i tabiî olmağla bu sinn u tavrda iken zuhûr eden illetlere yine kaide-i hazariyyet üzere ilâc olunmak lâzım gelür. Meselâ Istanbulda kesret-i nüfus ile tekevvün eden taaffünâtın def'ine ve kesret üzere hariklerin adem-i vukuuna, vâsi' yollar açılmak ve kârgir binalar yapılmak ve tanzifât-ı belediyyeye dikkat ve tedabir-i tıbbıyyeye riâyet olunmak gibi levâzım-ı medeniyyetle çâre bulunmak lâzım gelür ; yoksa hakîmâne suretle tavr-ı bedeviyyete avdet etmenin çâresini düşünmek vakt ü hale muvafık ve kaide-i hikmete mutabık re'y ü tedbir değil imiş zannolunur. Zîra tavr-ı hazariyyet maddî ve ma'nevî envâ'-ı mehasini müstedbi' olması ile beraber ebdân-ı beşeriyyenin za'f ü nezâketine ve envâ'-ı ilel ü emrâzın hudûsuna bâis ve bu cihetle nev'-i beşer hakkında maddeten bazı gûna mazarratı müverris olduğu gibi ma'nen dahî insanda fıtrî olan ahlâk-ı haseneyi ifsad ile beyne'n-nâs türlü desâis ve tezvirât vukuunu mûcib olub ancak mazarrat-ı maddiyyesine tababet ile tedbir olunduğu misillû mazarrat-ı ma'neviyyesine dahî talim ve terbiyye ve nizamât-ı mülkiyye ve siyaset-i belediyye ile tedbir olunarak nasıl ki hazarîler bedevîler gibi tabibsiz olamazlar ise kezâlik tavr-ı hazariyyette olan bir kavmi hayme-nişinler gibi başı boş ve âzâde olarak idare kabil olamaz.,,

Beşinci bend'te "Memalik-i Devlet-i Aliyyenin en ziyâde istihkâme muhtac olan,, taraflarının Rusya hududu olduğu ve gereken tedbirlerin

alınması, altıncı bend'te ise Tersane ve gemi inşaâtında takib edilecek yollar şu suretle izah edilmektedir :

"Nizâm-ı Tersane ve inşa-i süfün-i sultaniyyeye dair olub bu mebhasde Abdullah Efendi kuvve-i bahriyyenin ikmâli farz-ı ayn mesabesinde olduğunu beyan eyledikten sonra Tersanenin beyhude masarif ve israfâtı tenzîl ve tahfîf ve çekdiri paşalıkları ref' ve anlara mahsûs olan mebaliğ-i vefîre umûr-ı Tersaneye tahsis ve Derya kaleminde olan zeamet ve timarlar mahlûl oldukça Tersaneye has bağlanmak üzere şimdiden nizâma rabt ile ve sair vücûhla varidât-ı Tersanenin teksîrine ve inşây-ı sefâinde mahir İngiliz ve Fransız marangozları celb ve ücretlerinde ziyâdece semahat olunarak Avrupa usûlü üzere sefîneler inşasına ve mühimmâtın a'lâ olmasına ikdam ve Düvel-i Nasarâ'nın hurûb-ı berriyye ve bahriyyeye dair müellefât-ı cedîdeleri ve sanayi'-i hendesiyyeleri tedarik ve bervech-i isti'câl terceme ettirildikden sonra kapudanân ve sair zabitân-ı Tersaneye ve bi'l-cümle neferât-ı bahriyyeye sanayi'-i mezbûreyi ta'lim için İngiliz ve Fransız üstadân-ı fenn-i bahrîleri kezâlik ıtma' ve istimâlet ile celb olunarak topçuluk san'atı ile harita fenninin kemâliyle ta'limine ihtimam olunmak ve Adalar reâyâsından mellâhlıkda mehareti olanlar istihdam kılınmak hususlarını dahî mevki'-i re'y u tedbirde tahrir eylemişdir.,,

Memleketi idare eden vezir ve mîr-i mîranların yükselme devrinde devlete yaptığı hizmetlerle sonraları adedleri artan vezirlerin acz ve za'fı Cevdet Tarihi'nde Abdullah Efendi'nin ağzından anlatılmakta ve hastalığın tedavisinde "Umum vüzerânın zevi'l-iktidar bulunması ve mezâlim ve taaddiyyatın irtifa'ı için bir nizâm ittihazı,, zarûretinden bahsedilmektedir.

Devlette Tanzîmat'ın mutlak zarûretini kabul eden Tatarcık Abdullah Efendi'nin Cevdet Paşa kalemi ile bu yoldaki tasvirlerini mevzûumuzun tebellürü bakımından aşağıya aynen nakl etmeği faydalı ve zarurî gördük :

"Ahvâl-i vüzerây-ı izâm ve mîr-i mîrân-ı kirâm hakkında olub bu babda Abdullah Efendi der ki vüzerây-ı izâm eyâdi-i kaviyye-i saltanat mesabesinde olduğundan kadr ü şanları terfî' olunub eğerçi müddet-i tavîle bir mansıbda ikametleri takdirinde bazı mülâhazat derkâr olduğundan tebdil-i mekân ettirilmek usûl-ı Devlet-i Aliyyeden olmuş ise de dört beş sene kadar mansıblarında ibka ve nakl ü tahvîl-i me'muriyetlerinde dahi vekar ü itibarlarının muhafazasına dikkat ve itina olunduğuna binaen vüzerây-ı izâm ve mîr-i mîrân-ı kirâm dahî mansıblarından

intifa' ile servet ve yesar sahibi olarak badem ü haşem ve bigal ü cimal tedarik edüb ve sefer ve hazarda kendüleri için can ve baş feda edecek külliyetlü a'vân ve ensar edinüb bu cihetle mansıbları ehalisini zulm ve taaddîden sıyanet ve etraf ve eknâfda bulunan derebeylerini ve sair ehl-i fesadı te'dib ve turûk u mesâliki kuttâ'-ı tarîkden tathîr ve te'min edegeldiklerinden kâffe-i memâlik ve mesâlik pür emn ü aman olduğu misillû sefere me'mur olduklarında dahi bilâ tekellüf hazineleri ile ve esb ü katar ve işe yarar a'vân ve ensarları ile ve'l-hasıl mükemmel kapuları halkı ile bi'n-nefs harekete şitab ve mansıblarında çend sâl ikamet ve istiklâlleri hasebiyle nüfûz-ı kelâm ve icrây-ı siyaset ve ahkâm ederek cümleyi daire-i itâate idhal eylemiş bulunduklarından havza-i tasarruflarında olan eyâlet ve elviyyenin bi'l-cümle nâmdâr ve sahib-i yesar a'vân ve agavâtını ve umûmen askerî tâifesini bilâ tekellüf yerlerinden ibrac ve istishâb ederler ve esnây-ı râhda reâyâyı pâyimâl ettirmeyerek mahall-i me'muriyyetlerine giderler idi. İşte kütüb-i tevârîhde filân vezir filân kal'ayı aldı ve filân vezir filân mahalde düşmana şu vechile galebe etti deyu sebt-i cerîde-i vekayi' kılınan vüzerây-ı izâm böyle daireleri mükemmel ve kendüleri ihtiyactan berî olan nâm ü şân sahibi vezirler idi. Sonraları riayeti vâcib olan dekayık-ı mülkiyyeden zuhûl ile liyâkat ve istihkaka bakılmaksızın nâ-ehillere emanet-i kübrây-ı vezaret ihsan olunmağa başlayub bu misillû mücerrebü'l-etvar olmıyan zevat ise her ne kadar dârât ve debdebe ile gitseler ekseriyya vardıkları mansıblarında zabt ü rabta kadir olamadıkları cihetle nizâm-ı bilâdı ifsad ve şân ü nâmûs-ı vezareti berbad edegeldiklerinden uyûn-ı nâsda vakar ü itibarları kalmayub erbab-ı liyâkat ve istihkakdan olan vüzerây-ı izâm dahî bir mansıba nâil oluncaya değin câize-i mu'tadeden fazla tahammüllerinden haric masarife düçâr ve düyûn-ı kesîreye giriftâr oldukları halde vardıkları menasıbda dahî bir kaç ay ârâm eder etmez nâgâh me'muriyyeti mesafe-i baîdede vâki' bir mansıba tahvil olunmağla ekseri perişan-hal olarak deveran ve iyab-ı zehablarında bi'z-zarûre vardıkları kasabat ve kurayı tahrîb ve tâlân ederek geçinür ve iki sene bir mansıbda ikamet edenler olur ise anlar dahî fırsatı ganimet bilerek tahrib-i bilâd ve selb-i emval-i ibâd tariki ile te'diye-i düyûna çalışır ve böyle kendu idare ve taayyüşü esbabının istihsaline hasr-ı efkâr eden vüzerâ bittabiî a'yân ve derebeyleri nâmına olan eşkiyâya müdârâ ile muamele ederler ve etbâ'larını kayırmak için vesâil-i cüz'iyye ile ellerine birer 'buyruldu' vererek mübaşirlikle kasabât ve kurâya gönderüb anlar dahî vardıkları yerlerde ehaliyi soyarlar idi ve vüzerâdan birinde

külliyyetli mal hissolunsa derhal bir ednâ behane ile musaderesine kalkışılırdı. Binaen alâ zâlik ricâl-i devletten her kangısına aksây-ı merâtib-i beşeriyye olan rütbe-i vezaret tevcih olunacak olsa istinkâf ile afvi çâresini arar ve çünki ol vakitler ma'zûlîn-i vüzerâ dahî Istanbulda oturtulmayıp rütbe-i vezaretle çıkanların Istanbulda ikameti sadr-ı â'zam yahud kaimmekam veya kapudan olmağa mütevakkıf bulunduğundan rütbe-i vezareti haklarında nefy gibi bir nekbet addederler idi. Ve fî'l-asl vüzerây-ı izâm kapu kethüdaları ecilleden ve eshâb-ı nâmûs ve haysiyyetten zâtlar iken bir az vakitten beru kapu kethüdalıkları rica ve şefâat ve hatıra riayet ile ba'zı meçhulü'l-ahvâl eşhasa ihale olunub anlar dahî hizmetlerinde vüzerânın rü'yet-i umûrunda sarf eyledikleri mebâliği iki kat olarak defterlerine tahrîr eylediklerinden başka mürabaha zammı ile vüzerânın menâsıbı hâsılatından ziyade matlûb ibrazı ile defter takdim edüb vüzerâ ise bütün mansıbları hasılatını verseler îfay-ı deyn mümkün olamıyacağından zarurî nemâlu bir mansıb zuhûruna ta'lik ile kapu kethüdalarını iskât ettikleri cihetle anlar dahi kapu kapu dolaşarak küllî câize ve ubûdiyyet arz ile bir vezirin uhdesinde olan mansıbı bî-vakt alub âhara vermek üzere ba'zı tarafları teşvik ve iğra etmek ile sık sık vüzerâ mansıblarının tebeddülüne bâis olurlar idi. El-hasıl vüzerâ perişanhal ve zabt ü rabt hususunda bî-mecâl olub bundan başka mâlikâne olan ve Haremeyne evkaf kılınan memleketlere valiler asla müdahale edemezler idi ; bu cihetle taraf taraf bugât ve eşkiya makulesi bir takım ağalar ve beyler peydâ olarak memâlikde envâ'-ı fesadât tekevvün ve tahaddüs eylediğinden başka sefer vukuunda asker sürücülüğüne muktedir vezir bulunmaz idi. Halbuki adedleri ziyâdeleşerek mevcudlarına eyâlet mansıbları yetişmediğinden fî'l-asl mîr-i mîrân ile idare olunan sancakların bir haylisi vüzerâya tevcih olunub bu cihetle mîr-i mîrândan niceleri boşda kalarak zarûret ve müzayaka çekmekte idiler. Bazı taraflarda dahî bi'l-akis valiler ziyâdece kuvvetleşüb yerleşerek bayağı istiklâl suretini kesb edip ale'l-husûs Basra ve Bağdad ve Musul ve Şehr-i Zor yani Kürdistan eyâletleri fî'l-asl başka başka vezirlere tevcih olunur ve Mardin mukataası doğrudan doğruya Istanbuldan zabt ve idare kılınır iken Hasan Paşa zâde Ahmed Paşa müddet-i medîde Bağdad valiliğinde müstemir olmak hasebiyle Basra ve Şehr-i Zor eyâletleri dahî ilhaken uhdesine tevcih ve Mardin voyvodalığı dahi âna havale ve ba'dehu vefatında dahi eyâlât-ı merkume anın kölelerine tefvîz olunub ihmal ve müsamaha ile bu hususun nizâmına bakılmadığından zikr olunan üç eyâlet ve belki heman Musul bile aktâr-ı Mısrıyye misillû Kölemenler yedinde kalarak böyle bir hıtta-i

vesîa gûyâ ki anlara mevrûs ve meşrût gibi memâlik-i sâireden müfrez ve müstesnâ hükmüne girmiş idi. Bu makule müstesna eyâletlerin nizâmı bi't-tedrîc hasıl olabilüb ancak umum vüzerânın zevi'l-iktidar bulunması ve mezalim ve taaddiyâtın irtifâ'ı için bir nizâm ittihazı lâzime-i haldendir.„

Abdullah Efendi lâyihasının sonu şu satırlarla bitmektedir :

"Hâtime lâyihasında dahî evvel be-evvel berrî ve bahrî asâkir-i mualleme tedariki ehemm ü elzem olması ile heman masarifine bakılmayub Düvel-i Nasarânın fenn-i harbe dair olan müellefât-ı cedîdeleri tedarik ve terceme ettirilerek ve fünûn-ı harbiyyede mahir efrenc muallim ve mühendisleri celb olunarak ta'lim-i askere mübaşeret ve top ve sair edevât-ı harbiyyeyi anların re'yi üzere tesviye ve imâle dikkat olunması ve çünki askerî tâifesi bir mikdar bedeviyyete me'lûf ve ceng ü harb ahvâline mümkün mertebe kesb-i ıttıla' ile müstaid-i talim olduklarından başka a'dânın galibiyyeti mücerred askerleri muallem ve müretteb ve top ve cebehâneleri ve sefâin-i harbiyyeleri fünûn-ı harbiyye ve hendesiyyeye muvafık olmasından neş'et eylediği gerek ocaklunun ve gerek sair nâsın meşhudları olmağla bu hususta bir ferdin ta'n ü teşnî' etmeğe zühresi olmayub âmme-i enâm istisvab ve istihsan eyleyeceği zâhir ve eğer bir müddet mürûr ile askerî tâifesi yine hazariyyeti i'tiyad eder ve mağlubiyyet haletleri zihinlerden çıkar ise ta'lim-i asker hususu müteassir olacağından evvelki sefer akîbinde olduğu gibi gafilâne hareket olunmayub dakika fevt edilmeyerek hemen bu maddenin icrasına mübaşeret kılınması.„

Defterdar Şerif Efendinin lâyihasında da maden işlerine dair şöyle denilmektedir :

"Maden hafrine sa'y etmiyorlar ; paşalar ve voyvodalar misillû maâdinden intifa edip olvechile idare-i umûr ederler imiş ; bunun def'i ve madenlerin i'mali ne şekil tedbir ile olursa heman himmet buyurulmalıdır ve ba'zıları arazi-i Devlet-i Aliyyede olan maâdin bir devletin arazisinde bulunmaz amma Devlet-i Aliyye rağbet ve himmet etmiyor ; eğer devlet kendu toprağında altun ve gümüşü çıkarub hazine cem' etse cemî' devletlere galib olur derler. Hal böyle olduğu takdirde maâdine niçün himmet olunmasın ve fukarâya zulm oluyor deyu Bereketlu ve Bozkır madenleri niçün kapansın ; hem fukarâya zulm olmasın ve hem madenler işlesin ; himmete bir şey hâil olamaz, kolayı bulunmaz şey olmaz derim. „

Abdullah Molla Efendi'nin lâyihasında, Hıristiyan reâyânın refah içinde yaşar ve "Haraset ve ziraat edip mahsûllerinin öşrünü ba'de'l-i'tâ asla muzayaka çekmeksizin cizyelerini dahî edâ„ ve "Hem-dîn ve hem-

mezhebleri olan düvel-i sâire reâyâsı anların haline gıbta ederek Devlet-i Aliyye tebaiyyetini arzu,, ederlerken, sonraları mâlikâne ve timar eshabının, cizyedarların, mübayaacıların, a'yan ve derebeylerin, nihayet kadı ve nâiblerin yaptıkları zulm ve haksızlıklar hasebiyle Rusyaya nasıl meylettikleri şu yolda ifade edilmektedir :

"Devlet-i Aliyyenin ibtidây-ı zuhûr-ı ma'delet-nüşûrunda ehl-i zimmet reâyâdan cizye-i şer'iyyelerinden maada bir nesne alınmadığından anlar dahî müreffehü'l-hal ve müsterihü'l-bâl olarak haraset ve ziraat edip mahsûllerinin öşrünü ba'de'l-i'tâ asla müzayaka çekmeksizin cizyelerini dahi eda edegeldikleri cihetle hem-dîn ve hem-mezhebleri olan düvel-i sâire reâyâsı anların haline gıbta ederek Devlet-i Aliyye tebaiyyetini arzû ederler idi ; sonraları ba'zı avârız ve esbaba binaen gerek eshab-ı mâlikâne ve timar ve gerek cizyedârân ve mübayaacıyân taraflarından ve gerek ayan ve derebeyleri ve kuzât ve nüvvâb câniblerinden ehl-i zimmet reâyâ hakkında cevr ü zulme ibtidar ve ehl-i zimmet reâyâ dahî tekâlif-i atîka ile ızrar olunmağın seksen iki senesi seferinde Akdenizden vâki cezîrelerin ekser reâyâsı üzerine tahammüllerinden ziyâde tekâlif tarh ve tevzî olunduğuna binaen Devlet-i Aliyye tebaiyyetinden rû-gerdan olarak Rusyaluya meyl u tebaiyyet ve Eflak ve Boğdan reâyâsı voyvodalarının taaddiyâtına adem-i tahammüllerinden nâşî kezâlik Rusya devletine arz-ı mütabaat ve Rumelinin ehl-i zimmet reâyâsından çoğu Rusya tarafına firar ve ilticaya mübaderet ve ehl-i islâm reâyâsı dahî Kazan Tatarları gibi Moskovaluya senevî üç dört altun vererek emlâkleri yedlerinde kalmak üzere inkıyâda rağbet eyledikleri ol tarihde tahkîk olunan hâlât-ı red'iyyeden olub ba'dehu işbu seferde dahi Rumeli ve Anadoluda mutavattın bi'l-cümle reâyâ ve berâyâ sefere me'mur olan asakirin mürûr ve ubûrlarında cevr ü ezâlarından bîzar envâ'-ı tekâlif tarh ve tahmil olunmak lâzım gelerek gaile-i sefer hasebiyle taşra ehalisi gözedilemediğinden Rumelide ve Anadoluda voyvoda ve a'yân nâmiyle memleketlere müstevlî olan zaleme bu tekâlifin bir kaç katını kendüleri için defter-i tevzîa idhal edip hükkâm ve nüvvâb dahi bu makule zaleme ile bi'l-ittihad harc-ı imzâ ve defter akçesi deyû bir hayli şey ahzeyledikleri cihetle ehaliye tarh ve tevzi' olunan akçe kaza masarifinin ez'af-ı muzâafı olduğundan reâyâya za'f târî olarak tekâlif-i şer'iyyeyi edâdan âciz kaldıklarına ve sefer bertaraf olduktan sonra dahî o makule zaleme me'lûf oldukları mezâlim ve taaddiyâttan vaz geçmediklerine mebnî kasbaât ve kurâ ehalisi bir acınacak hale gelmiş olmaları ile taşraların ıslah-ı ahvâli ehemm-i umûrdan olub kaldı ki feth-i hakânîden beru

vakit vakit kasabât ve kurâ ve bunca arazî-i vesîa muharrirler ta'yini ile tahrir olunarak defatiri Defterhâne-i Âmirede mahfûz ise de en sonraki tahrirden beru hayli zamanlar geçmiş ve mürûr-ı a'sâr ve tebeddül-i edvâr hasebiyle yeniden yeniye varidât tekessür ederek nice menâfi-i zâide ve îrâdât-ı cedîde zuhûr etmiş olduğu halde bu makule zevâid-i fevâidi a'yân ve derebeyleri ahz u ihfa edip de Devlet-i Aliyye zarûret çekmek nâ-revâ olduğundan düvel-i sâirede dahi âdet olduğu üzere müceddeden kâffe-i büldan ve emsâr ve nevâhî ve âmme-i kurâ ve arazi tahrîr ile ahvâl-i mülke gereği gibi kesb-i ıttıla' olunması hem teksîr-i varidâta bâdî ve hem de ref'-i mezâlime medâr-ı küllî olacağı Abdullah mollanın lâyihasında muharrerdir.,,

Lâyihalarda zikredilen esasları Sultan III. Selim, "Tecdîd-i usûl ve fürû' hakkında olan efkârını mevkî'-i icrâya koymadan pek çok teemmül ve teennî edip.... arîz u amîk müzakere ve müşavere ettirmiş ve yapılacak şeyler karargîr,, olduktan sonra icraâta girişmiştir.

"Teksîr-i varidât'a ve ref'-i mezâlim'e medar,, olacak tahrîr-i emlâk ve arazî keyfiyyeti "bir emr-i azîm olub vakt ise teng olduğundan,, acele bir tedbir arandı. Bunun üzerine Tanzîmat'ın esaslı maddelerinden birini teşkil eden, herkesin kudretine göre vergi ta'yini keyfiyyeti üzerinde alınan tedbiri Cevdet Paşa şu suretle zikr etmektedir [7]:

"Ancak tahrîr-i cedîd maddesi bir şugl-ı cesîm ve emr-i azîm olub vakit ise teng olduğundan ref'-i mezâlim hakkında bir çâre-i serî'u'l-husûl bulunmak lâzım gelmekle fîmâba'd her altı ayda bir kerre kazâ defterleri Istanbula getirtilip me'murlar huzûrunda tedkîk ve sıhhate makrûn olan masârif ısbat ve mevzûât-ı hükkâmdan olan emvâl-i zâide hatt u tenzil ile ta'dil olunmasını Sultan Selim Han hazretleri kat'iyyen irade edip binaenaleyh bu esnada taşralara ısdar ve tisyar olunan evâmir-i aliyyede bundan böyle her kazânın tevzî'âtı senede iki def'aya tahsis olunarak altı aydan altı aya bir defa tevzî olunub aralıkta başkaca defter tertib olunmaması ve isim ve mahalli malûm olmayan masarif bir vechile kazâlara tevzî' olunmayub altı ay zarfında her ne masarif olur ise isim ve mahalli ma'lûm olarak tevzî' birle defteri Der-i Saâdete irsâl olunması irade-i kat'iyye-i şâhâne iktizasından olduğu beyanı ile bundan sonra her kazânın sâlyâne defterleri ba'de't-tevzî' kazalar mehakiminden birer sureti ihraç ile Der-i Saâdete celb ettirilüb defterlerin birinde fâhiş madde bulunduğu gibi, ol defteri imzâ eden hâkimden ve tevzî' eden a'yân ve

[7] *Tarih-i Cevdet*, Cild VI, s. 66.

iş-erlerinden zecren-lehüm tahsil ile eshabına reddettirildikten başka o makule hükkâmın tarikleri hâk ve kendüleri nefy-i ebed ile te'dib ve sair zalemenin dahî cezaları tertib kılınacağı derc u tasrih olunmuş ve sâlifü'z-zikr defterlerin tashih ve tenkîhi için *Vâsıf tarihi*'nde tahrir olunduğu vechile Anadolu defterleri Defterdar-ı sâbık Mehmed Şerîf Efendi'ye ve Rumeli defterleri Yenişehirli Mustafa Bey'e ihale kılınmıştır ; ancak *Nuri Bey tarihi*'nde tahrir olunduğuna göre Mora eyâletinin tevzî' defterleri başkaca ifraz olunarak Tersane emîni olan Moralı Osman Efendi'nin nezâretine verilmiştir.„

Tatarcık Abdullah Efendi'nin "Tashih ve tasfiye-i sikke„ hususunun tanzîmi yolundaki ihtarâtı da bu işte menfaati bozulacak saray adamlarının ve pâdişah yakınlarının teşvîki ile devlete fayda vermek şöyle dursun bi'l-akis "Meskûkâta bakır karışdırılarak magşûş sikke darb olunmak gibi„ devlete mazarrat îka eden hir vaziyetin meydana gelmesine imkân vermiştir.

Cevdet Paşa sözlerine şöyle devam etmektedir (S. 67) :

"Hep ukalây-ı vükelâ, ikilikler kaldırılub da sikkenin gaşyi külliyyen izale olunarak hâlisü'l-ayâr sikke kesilmesi hususunu Sultan Selime cülûs-ı hümâyûnlarından beru arz ve ihtar edegeldiklerinden bu hususa re'y-i hümâyunları rû-nümâ olmuş idi.

Ancak tashih-i sikke olunduğu takdirce Darbhâne muamelâtına bazı mertebe muzayaka ârız olmak vâhimesine ve belki mağşûş sikke muamelâtından Darbhâne me'murlarına daima küşâde olan bir vüs'atlu irtikâb kapusunun kapanması lâzım geleceği mülâhazasına binaen Darbhâne me'murları bu maslahat-ı hayriyyenin icrasını istemediklerinden ve bu evânda Darbhâne emîni bulunan Yusuf Ağa sahib-i nüfuz ve ikbal ve mukarribân-ı saltanat ile amîziş u ihtilâtı ber-kemâl olduğundan ikilik kat'ında Devlet-i Aliyyeye küllî menâfi vardır ve belki yüzlük katolunursa daha ziyâde faide hasıl olur ve bundan gayri suretle umûr-ı seferiyyenin idaresi kabil olmaz deyu mukarriban-ı şehriyârîyi iğfal ve bu vechile efkâr-ı sahîhatü'l-ayâr-ı şâhâneyi dahi ihlâl etmekle bir kaç def'a bu husus için Şeyhü'l-islâm konağında akd-i meşveret olunarak nihayet ikiliklerin ibkasına ve müceddeden yüzlük kat'ına karar verilmiş ve Memâlik-i mahrûsada mütedavil olan meskûkâta bakır karıştırılarak mağşûş sikke darb olunmak gibi bir yanlış yola gidilmiş ve devlete menfaat yolunda bir azîm mazarrat kapısı açık bırakılmıştır.„

Tanzîmattan önce Mustafa Reşid Paşa'nın bilhassa kaldırmakta âmil olduğu "Yed-i vâhid„ usûlünün, Sultan Selim devrinde lağvedilerek, malî müzayakanın önlenmesini müdafaa eden Tarih-i Cevdet'in şu satırlarını okumak, Tanzîmat hadiselerini iyice anlayabilmek bakımından faydalı ve lüzûmludur :

"Bâlâda beyan ettiğimiz vechile bir memlekette nukûdun tezâyüd ve tenakusu mîzan-ı ticarete göre olub bir müddetten beru ise Memâlik-i Devlet-i Aliyyenin ticareti ecnebîler eline geçmekle bu evânda vükelây-ı devleti müstağrak-ı bahr-i efkâr eden mevâddan biri dahi Memâlik-i mahrûsa ticaretinin yine Devlet-i Aliyye tebaası yedine girmesi zımnında bir sûret-i hasene mütaleası idi. Ticaretin en büyük mecrası derya olduğundan bu maksadın husûlü tüccar sefâininin teksîrine mevkuf olmasiyle âna bir çâre bulunmak husûsu mevzû-ı bahs ve müzâkere idi.

"Kaldı ki bu esnâda ber minval-i sâbık Devlet-i Aliyyenin matmah-ı nazarı olan mevâddan bir dahî Tersane nizamı olup halbuki bir milletin millet-i bahriyye olması ticaret-i bahriyyesinin terakkî bulması ile meşrût ve devletin kuvve i bahriyyesinin devam ve bekası dahî âna menûttur. Zirâ asâkir-i bahriyye kolay yetişmediğinden devletin tebaası içinde deryaya me'lûf ve sefine isti'malini bilür kimesneler kesret üzere olmadığı halde lede'l-îcab neferâ'-ı bahriyyesinin ikmâl-i noksanı müşkil olur. Amma tüccar sefâini kesret üzere olduğu takdirce lede'l-iktizâ istediği kadar neferât-ı bahriyye tedarikiyle noksanını ikmâl ve belki eyyam-ı seferde îcabına göre tüccar sefâinini dahî isti'mal edebilir. Vaktiyle Devlet-i Aliyyenin kuvve-i bahriyyesi bi'l-cümle Avrupanın kuvve-i bahriyyelerine tefevvuk etmiş iken sonraları bu kuvvetin pâyidâr olamaması dahi bu dakîkadan nâşîdir.

"Ve eğerçi mecrây-ı ticaretin tevsîi ile sefâin-i ticariyyenin teksîri maksadına şah-râh-ı vusûl serbestî-i ticaret kaidesi olduğu müsellem-i erbâb-ı ukûl olması ile yakın vakitlere dek cârî olan yed-i vâhid usûlü olvakit ilga olunub Devlet-i Aliyye tüccarına gümrükçe dahi ba'zı imtiyazât verilmiş olsa mîzan-ı ticaretin Devlet-i Aliyye tüccarı yedine nakli kabil idi ; ancak ol zaman Devlet-i Aliyye Istanbulda erzakın ucuz fiat ile satılmasını mütekeffil ve vükelây-ı devlet daima Istanbul ehalisinin me'kûlât ve meşrûbâtını tehyie ve tedarik ile müştegil olmağın herkes mahsûlâtını fiat-ı tabiîyyesi ile istediğine satsın diyerek serbestî-i ticaret kapısını küşâd etse Istanbul halkının azîm güft ü gû edecekleri derkâr olmasiyle fitne ve fesad tahaddüs edebilmek mülâhazasına mebnî bu tarîk-i sahîha gidilmediğinden sefâin-i ticariyyenin teksîri ile ticaretin

tevessüüne medâr olmak üzere ricâl-i devletin uzmâsı ve hademe-i saltanat ağniyası birer sefîne iştira ve ahvâl-i sefîneye âşina birer kimesne ile akd-i şirket etmeleri için irade-i seniyye ısdar olunmağla me'mur olan zevât bu esnada olvechile birer sefine iştirâ ve tedarik etmekte bulunmuşlardır.,,

Ordunun ıslah ve tanzîmi maksadı ile "Sadr-ı sâbık Koca Yusuf Paşa sanayi'-i harbiyyc-i Avrupaya vâkıf bir kaç muallim tedarik ederek,, Istanbula getirmiş ve meşveret meclisinde ta'limli piyade askerinin tertib olunmasına karar verilmişti.

Sultan Selim, Levend çiftliğinde talim gören yeni askerlerin silâh kullanmaktaki sür'atlerini ve toplu olarak yaptıkları hareketlerdeki birliği gördükçe, şevk ve azmi her geçen günde gittikçe artıyordu.

"Nizâm-ı Cedîd,, denilen bu yeni askere "Ocakludan neferât istenildikde Yeniçeriler yan çizmekle,, Pâdişah, yeni askerin müstakil bir ocak olmak üzere tertiplenmesini emretti.

Tarih-i Cevdet'ten öğreniyoruz ki, Sultan Selim'ın bu emri, devlet adamlarının bir takım nokta-i nazarlar ileri sürmeleri üzerine terk edilerek, Yeniçerilerden tefrik teşebbüsü akîm kaldı. Yeniçeriler "Nizâm-ı cedîd"i kendilerine rakip görmekle beraber, kayd olunan Nizâm-ı Cedîd erlerine de "Bu ta'lim gâvur işidir,, diyerek dağılmalarına çalışıyorlardı. Bu vaziyet Cevdet Paşa tarafından şu suretle tasvir edilmektedir[8]:

"Yeniçeriler ise şayet ki Nizâm-ı Cedîd askeri işe yarar ise Yeniçeri ocağı itibardan düşer havfı ile Nizâm-ı Cedîde kayd olunan neferâtı 'Bu ta'lim gâvur işidir' deyu tenfîr etmeleriyle yazılanların çoğu dahi bir tarafdan dağılmakta idi. Binâen alâ zâlik yeni askerin taltîfi lâzım gelüb bu ise Yeniçeriye dokunduğundan anların hakkında dahi ulûfelerini tezyîd eylemek gibi muamele-i lûtfiyye icrası lâzime-i halden idi.

"Bu misillû ıslahât-ı cedîdenin ikmâli ise zaten pek çok akçelere mevkuf olduğu halde bununla beraber bir de eski masarif-i askeriyyeyi idare etmek müşkil bir iş olub müzayaka-i maliyye ise ber kemâl olduğundan vâridât-ı cedîde bulmak efkârı her şeyden ziyâde vükelây-ı devleti itâb ediyordu.

"Halbuki mecrây-ı vâridât-ı devlet olan eyâlât ve elviyenin ahvâli o zaman pek muhtel ve müşevveş idi.,,

Ordunun ıslahı, Avrupa usûlünü takip etmekle tahakkuk edece-

[8] *Tarih-i Cevdet*, Cild VI, s. 72.

ğinden Nizâm-ı Cedîd tarafdarları teşkilâtın genişlemesi hususunda gayret gösteriyorlar ve "İrâd-ı cedîd„ i arttırmağa çalışıyorlardı.

Tarih-i Cevdet'te bu hususta şöyle denilmektedir[9]:

"Avrupa usûlü üzere muallem asker olmadıkça a'dâya mukabele kabil olamayacağı mukaddem ve muahhar vuku bulan Nemçe ve Rusya seferleirnde sâbit olarak bu emr-i ehemmin hayyiz-i fi'le îsali erkân-ı devletin ahass-ı a'mâli olduğu halde Yeniçerilerin serkeşliği bunun icrâsına mâni' olurdu. Nihayet iki yüz iki (1202) seferinde anların dahi bir diyeceği kalmayub nâçâr asker muallem olmadıkça a'dâ ile başa çıkılamıyacağını kendi lisanları ile ikrar etmeleri üzerine Sultan Selim Han hazretlerinin evâil-i cülûsunda ordûy-ı hümâyûndan bu mealde bir mahzar gelmekle ba'de'l-musaleha bu hususa mübaderet ve ibtida Yeniçerilerden bir mikdar neferât tahrîr ile ta'lîme mübaşeret olunmuş iken Yeniçeiriler orduda verdikleri sözden zühûl ve ta'limden nükûl ile yan çizmeğe başladıklarından Levend Çiftliği'nde Bostancı Ocağı'na ilhaken Nizâm-ı Cedîd askeri tetrib ve yek-renk ve yek-nesak elbise-i mahsûsa iksâ ile ale'd-devam usûl-i Avrupa üzere ta'limlerine ikdam olundu. Topçu ve Humbaracı ocakları dahî taht-ı inzibat ve intizama alındı ve eski ocakların masarifi bâkî olmağla evvel-i emirde bu te'sîsâtın icrâsı için hazinenin muhassesât-ı kadîmesinden fazla olarak senevî yirmi bin kese vâridât-ı cedîde bulmağa ihtiyaç görüldüğünden bir 'îrâd-ı cedîd hazinesi' teşkil ile bazı rüsûmat ihdas olunarak ve bazı mukataât ve timarât bu hazineye alınarak az vakit zarfında haylice vâridât-ı cedîde bulundu.„

İrad-ı cedîd hazinesinin çoğalması nisbetinde Nizâm-ı Cedîd'in erleri de çoğalıp Levend Çiftliğinden başka Üsküdar ve Anadolu'nun bazı yerlerinde talim faaliyetlerinin arttığı görülüyordu. Yeni askerin halka güven vermesi bunların itibarını arttırıyordu.

Aşağıdaki satırlar Cevdet Paşa'nın bu husustaki görüşlerini göstermektedir :

"İrâd-ı cedîd hazinesinin bu vechile îrâdı çoğaldıkca Nizâm-ı Cedîd askerinin dahî efradı teksîr edilip Levend Çiftliğinden başka Üsküdar'da kışla bina ve Anadolunun ba'zı mevkiinde ta'lim-i askere itina olunub eyâletlu askeri dahî ta'lim olunmağa başladı. Ve bu vechile piyade ve suvari asâkir-i mualleme günden güne tekessür ederek 'Asâkir-i Şâhâne' unvanı ile nâmdâr oldular ve fî'l-hakîka asker denmeğe şâyân idiler ve muktezây-ı inzibat ve intizamları üzere ferd-i âferîdeye taaddî ve bir

[9] Cild VIII, s. 139.

gûne edebsizliğe tasaddî etmeksizin gerek Istanbul ve Üsküdar tarafla- rında Boğaza kadar kol gezerek zabt ü rabta başladıkları gibi her yerde emniyyet peyda olmağla avâm-ı nâs dahi bunların muhassenâtını görerek tekessürlerine duâ eder oldular.„

Fakat iffet ve istikameti olmayan saray adamlarının Sultan Selim etrafında toplanmaları, askerî ıslahatın halk nazarında değerini kaybet- mesine sebeb oldu. Pâdişahın etrafında toplanan mukarribler, israf ve sefâhat âlemine daldılar.

Bütün bu halleri tasvir eden Cevdet Paşa[10], bilhassa "Atabekân-ı saltanat„ ile ahalinin münasebetleri üzerinde samimî ve açık bir dille aşağıdaki izahatı vermektedir.

"İşte Nizâm-ı Cedîd'i tervic eden ricâl-i devletin hali bu vechile olub kendüleri celb ve iddihar-ı emvâl ile meşgul oldukları gibi her birinin etbâ' ve müteallikatı dahî ale'd-devam kesb-i servet ve gınaya ikdam etmekde olmalarına nazaran Nizâm-ı Cedîd maslahatı gûya halkdan bir çok paralar toplayıp da müteneffizan-ı zamana bol bol sarf ile sefahat etmek için imiş gibi bir surete girdi. Halkın me'lûf olmadığı nizâmât-ı cedîdenin icrasına ise fedâkârane hareket etmek ve menâfi-i zâtiyyeyi terk ile sâire hüsn-i misâl göstermek lâzım gelüb yoksa ser-i kârda bulu- nanlar bir tarafdan kenduleri ve bir tarafdan hademeleri ber vech-i bâlâ ihtişam ve sefahate daldıkları halde ocaklu dahi me'kel edinmiş oldukları ulûfe ve tayyarâtın ellerinden gitmemesi için Nizâm-ı Cedîd aleyhinde bulunmaları emr-i tabiî idi ve nâsıh-ı gayr-i mütenâsıhın nush ü pendi müessir olmadığı gibi o makule serkârânın dahî Nizâm-ı Cedîdin tervici hakkında sözleri müsmir olmayub her ne deseler garaza mahmûl olacağı bedîhî idi.

"Binâenaleyh Nizâm-ı Cedîd tarafdarı olanların dahî çoğu atabekân-ı saltanat aleyhine döndü ve meskûkât-ı mağşûşeden ve rüsûmat-ı muh- desseden dolayı erzak ve eşyanın bahâları ziyâdeleşti. Bir tarafdan dahî sefahat ve ihtişamâtın tekessürü cihetiyle herkesin masrafı arttı ve herkes emr-i taayyüşde düçâr-ı müzayaka oldu. Halkın bu vechile ızdırabı vükelâya mahremâne olarak ifade olundukça asla ehemmiyet vermeyip kimi temam halkı işgale bundan âlâ vesîle olmaz, taayyüşleri gailesine düşsünler de devlet umûruna karışmasınlar derler ve kimi burası ağniyâ beldesidir, buraya fukara kısmı yakışmaz ve devletmendân arasında müflis gürûhu sığışmaz deyu cevab verirler idi; halbuki öteden beru

[10] *Tarih-i Cevdet*, Cild VIII, s. 143.

hükûmet-i seniyye Istanbulun idaresini deruhde ede geldiğinden birden bire bu yola gidilmesi cümlenin gücüne gidiyordu ve atabekân-ı saltanatın servet ve ihtişamı halkın diken gibi gözlerine batıyordu ve hüddâm-ı saray-ı hümâyûnun bile çoğu müteneffizan-ı kurenânın vaz' ü tavrını çekemeyüp sair nâs ile beraber anların aleyhinde bulunarak zevâl-i ikbal ve i'tibarlarını temennî ediyordu.

"Taşralarda dahi müceddeden ihdas olunan vergi ve rüsûmat zâten ehaliye ağır geldikden başka suret-i istîfâsında zuhûra gelen sû-i istimâlât müstelzim-i envâ'-ı taaddiyât olmağla taşra ehalisi de bu halden şâkî idi. Lâkin şikâyetleri müfîd ve müessir olmazdı ; zirâ Nizâm-ı Cedîde müteferri' olan şikâyetlere kat'an kulak asılmazdı.

"Kaldı ki vükelâdan her biri eâzım-ı kurenâdan birine merbût ve müstenid ve cümlesi birbiriyle müteşebbik ve müttehid olarak Enderûn ve Bîrûnu ihata ve istilâ eylemiş olduklarından anların ilm ü haberi olmadıkca taraf-ı saltanata bir şey'in ihtar ve ifadesi kabil olamaz ve anların re'y u ma'rifeti olmadıkca bir iş husûl bulmaz idi. Hattâ sadr-ı a'zamlar bu iki sınıf ricâlin arasında amel-mânde ve kem-nâm olub azillerinden havf ederek bir kuru unvan-ı sadaretle iktifa ederler ve fakat iç yüzünden anlar dahî sâir halk ile beraber bu atabekân-ı saltanat hakkında kin güderler idi.

"Bu cihetle Sultan Selim Han hazretleri ahvâl-i âleme dair başka taraftan ma'lûmât-ı sahîha alamayub lede'l-îcab kurenâsından sual eylerdi. Anlar dahî vadi-i müdahanede ıtlak-ı inan ve zaman-ı saltanatını vücûh-ı adîde ile ezmine-i sâlifeye tercih ve 'Hasbe'l-iktizâ ehali üzerinde bazı tekâlif var ise de an karîb Nizâm-ı Cedîd maddesi ikmâl ile devlete kuvvet gelür halk da rahat bulur' deyû hüsn-i âkibetini telmîh ile tevşih-i beyan ederler idi ve mizac-ı hümâyunları pek nâzik olmağla az şeyden çok müteessir olduğuna mebnî bir taraftan dahî Valide Sultan hazretleri zamîr-i münîr-i padişâhî mütekedder olmasun deyu mevadd-ı müşkile zuhûrunda beyne'l-vükelâ işe bir suret verilip de taraf-ı şâhâneye ifade ile zihn-i hümâyûnunun işgal olunmaması hususunu gerek sadr-ı a'zamlara ve gerek sâirlere tenbîh ve tavsiye ederdi. İşler ise günden güne sarpa sarmakta ve halkın vükelâ hakkında olan adavetleri artmakta ve âkıbet-endîş olan zürefâ dahî encâm-ı kârı derpîş ederek :

Şâh-ı vâkıf gerekdir ahvâle   Vükelâya kalursa vay hâle

beytini tekrar etmekte idi.„

III. Selim ıslahatının başarılı olmamasında pâdişahın da şahsî hataları bulunduğunu yazan Cevdet Paşa, takip edilen yanlış yolları dört bendde göstermiştir. Bu husustaki izahat, Tarih-i Cevdet'ten aynen alınmıştır[11]:

"EVVELEN efkârında sebatı olmayub su gibi her tarafa akar ve kuvve-i dâfiası olmayub kurenâsı ne derse yapar ve mütenakız ricalarına müsaade eder olduğundan tereddüd-i efkâr ve televvün-i mizac ve etvâr ile şöhret buldu.

SÂNİYEN kimseyi incitmek istemez ve azli lâzım gelenleri mahzûn ve münkesirü'l-hatır olurlar deyû kolaylıkla azl edemez olduğundan kimesnede ceza ve siyaset korkusu kalmazdı.

Mücâzât ve mükâfât ise terazûy-ı idarenin iki kefesi hükmünde olub biri nâkıs olsa umûr-ı devletin muvazenesine halel gelmek emr-i tabiîdir.

SÂLİSEN ümenâ ve kurenâsı bervech-i meşrûh devleti istilâ edercesine yüze çıkub mestî-i ikbal ile ne yapacaklarını şaşırdılar ve sefahat ve ihtişamâtı hadden aşırub taşırdılar ve bu cihetle efkâr-ı umûmiyyeyi hükûmet-i seniyye aleyhine düşürdüler ve eğerçi velînimetlerinin fart-ı hilm u nezâketine bakub ve kendüleri teakkul ve insaf edip de gayet hakîmâne ve mu'tedilâne hareket etmeleri lâzım idi. Lâkin insan beyne'l-havf ü ve'r-reca tutulmak lâzım gelüb külliyyen korku bertaraf olduğu gibi hareketi muvazene ve i'tidal üzere olamaz ve kişi mest-i mey-i ikbal iken ekseriya ayağını denk alamaz.

Li-müverrihi'l-fakîr

Bezm-i meyde kusura bakma sâdık Âlem-i âb başka âlemdir
Mey-i ikbâli hazm eden ammâ Meşrebimce sahîh âdemdir.

RÂBİAN Yeniçeriler devlet ve milletin selâmeti için tertib olunan Nizâm-ı Cedîd askerini tahkîr ve tekfîre cür'et edegeldikleri halde hükûmetten aslâ eser-i unf u şiddet göremedikleri cihetle gem almaz oldular.„

Nizâm-ı Cedîd ıslahatının bânisi III. Selim, irticaın karşısında beklenen zarurî sebat ve celâdeti gösteremedi. Nizâm-ı Cedîd'e baş kaldıran Tekirdağ ve Edirne civarındaki Yeniçerileri ve Tirsinikli oğlu İsmail Ağa'yı ortadan kaldırmak gayesi ile Edirneye giden Kadı Abdurrahman Paşa ordusunun geri çağrılmasını Cevdet Paşa şu suretle tenkid etmektedir :

[11] Cild VIII, s. 150 v.d.

"Zirâ bir takım erâzilin ettikleri edebsizlik üzerine hükûmet ürküp de yirmi dört bin asâkir-i muallemeyi iade edivermesi kendisinin yâr ü ağyâr nazarında şân ve vekarını pest ve bu asker-i cedîdin nâmûsunu şikest eyledi. Bundan sonra bu askerle devlet ne iş görebilür ve Yeniçeri erâzilinin önü nasıl alınır? İşte ba'dehu zuhûra gelen hal'-i Sultanî vak'a-i fecîası hükûmetin bu misillü televvün ve rehaveti ile hâdis olan mukaddimâtın netîce-i tabîiyyesidir ve belki Sultan Selim bu ordunun avdeti günü ma'nen tahtından düştü denilebilir. Devlet yapacağı işi evvelce arîz ü amîk düşünmelidir ammâ icrasına teşebbüs ettikden sonra gerilemesi nakîsa-i şân u nüfûzu mucib ve envâ'-ı muhatarâtı câlib olur. Mebadî-i ahvâlde Yeniçerilerin fesadından havf olunsa yeri var idi ammâ Nizâm-ı Cedîd askeri bu mertebe teksîr olunduktan sonra artık ne için korkmalı ? Kadı Paşa'nın Üsküdara vürûdunda gerek Üsküdar yakasında ve gerek Levend Çiftliğinde mevcud olan suvari ve piyade asâkir-i muallemenin mikdarı otuz bine baliğ olmamış iken Akkâ ve Mısır seferlerinde isbat-ı liyâkat ettikten başka bâlâda beyan olunduğu üzere bunların bir küçük fırkası külliyetli dağlı eşkıyâsına galebe ile hadlerini bildirmiş olduklarından bunların işe yarayacaklarına başka delil istemezdi ve Abdurrahman Paşa ordusunun Edirnedeki karga derneğine müşabih olan cem'iyyet haşeratını bir hamlede berbad u perîşan edeceği bî-iştibah idi ; fakat evvel be-evvel Istanbuldaki devlet hâinlerinin tertîb-i cezaları elzem idi ve belki daha evvel sokaklarda Nizâm-ı Cedîd neferâtını tahkîr ve tekfîr eden erâzili te'dib edip de işin bu pereseye gelmesine meydan verilmemeli idi ve içlerinden bir azı te'dîb ile saire ibret gösterilmiş ve öyle devlet hâini olan ekâbirden bazıları dahi teb'îd edilmiş olsa idi herkes daha ol vakit edebini takınır idi ve ihtimal ki bu misillû icraât-ı şedîde üzerine Yeniçeriler bir fitne ihdas ederler idi ; lâkin ne olacak ise olur biter ve Nizâm-ı Cedîd usûlü dahî yerleşir gider idi.„

III. Selim'in öldürülmesiyle yok edilen Nizâm-ı Cedîd hareketi ve bunu takib eden "Alemdar Vak'ası„ Garplılaşma tarafdarlarının bir müddet susmasını ve sinmelerini intac etti. Sultan Mahmud saltanatının mühim safhalarından birini teşkil eden ve "Hâlet Efendi devri„ diye yâd edilen yıllarda, Yeniçerilerin ıslahına ve Garplılaşmaya dair fi'lî hareket şöyle dursun, bu yolda bir niyetin dahi belirtilerine tesadüf edilememektedir.

"Halet Efendi devri„nde pâdişahın yenileşme ve muhafazakârlık telakkileri arasında kaldığını ve Halet Efendi'nin taşradaki mütegalli-

beyi ezerek İstanbuldaki Yeniçerileri himaye ettiğini Cevdet Paşa, şu satırlarla açıklar [12]:

"Sultan Mahmud Han hazretleri şehzâdeliğinde Sultan Selim Han hazretleri ile birlikte kafes-nişîn-i musahabet olduğu zaman andan aldığı dersleri pek a'lâ bellemiş ve şahin gibi kafesden çıkıp da taht-ı saltanata cülûs ettiği gibi mütegallibe yeniçeri eşkiyasının izâlelerini tasmîm eylemiş idi. Bin iki yüz yirmi yedi tarihinde bu sırrı Halet Efendi'ye açıp andan halisâne hizmet umardı. Halet Efendi ise taşradaki mütegallibenin te'dîbi hakkında fevka'l-âde ifrat ile şiddet göstermekte olduğu halde Yeniçerilerin terbiyyesi emrinde münafıkâne ve hiylekârâne bir yol tutub her gün bir özür ve behane bularak ve türlü desîseler ile pâdişâh-ı müşârünileyhi aldatıp avutarak Yeniçeri bahsini teahhurâta düşürürdü. Ve kendi mevkiini muhafaza için taşra memurlarını soyub hasıl ettiği mebâliğ-i külliyyeyi Yeniçeri müteneffizlerine ve sair lâzım gelenlere bezl ederdi. İlcaât-ı zemaniyyeye nazaran Devlet-i Aliyyece tecdîd-i usûl ile işe yarayacak bir asker tedarik etmek lâzime-i halden bulunmağla Enderûn-ı hümâyun ricâlinden Silâhdar-ı şehriyârî Ali Bey gibi eski usûl ve âdetleri takbih ile Yeniçeri ocağının ref'ü ilgası emrinde re'y-i şâhâneye muvafık iseler de Baş-çuhadar Seyyid Ömer Ağa ve Berber-başı Ali Ağa gibi ba'zıları dahî Enderûn-ı hümâyunca mer'iy-yü'l-icrâ olan usûl ve rüsûm-ı kadîmenin tağyir ü tebdîlini aslâ tecvîz etmediklerine ve sınıf-ı askerîde tebeddülât icrâ olunduğu takdirde Enderûn-ı hümâyuna dahî sirayet edeceğine mebnî tebdîl-i usûlden ictinâb ve bu cihetle eski ocaklıların gayretini güderek Halet Efendi tarafını istishâb ederler idi.„

Cevdet Paşa "İşte Halet Efendinin ahvâli budur„ diyerek sözlerine şöyle devam ediyor [13]:

"Elhasıl Halet Efendi'nin evâil-i halinde tâlii yâver olmadığı cihetle daire be-daire dolaşub bir yerde pertev alamadığı halde Fenerliler ile ihtilâtı şem'-i ikbalinin şu'ledâr olmasına sebeb olmağla bittabiî anlara mâil idi ve işgal ettiği desîse fenerinin cüz'î bir sebeble sönebileceğini bildiği cihetle buluttan nem kapar ve her esen rüzgârdan sakınur, hele Yeniçerilerin terbiyyesi bahsinde başkasının mahrem-i esrâr-ı şehriyârî olması akl ü şuûruna dokunur idi. Ve bekay-ı ikbali için her fenalığı yapar idi ve kimesneye acımayub bu uğurda evlâdı olsa feda ederdi.

[12] *Tarih-i Cevdet*, Cild X, s. 113.
[13] Cild VIII, s. 116.

Ve Yeniçerilerin terbiyyesi emrini te'hîr için vakit kazanmak üzere te'dib-i mütegallibe ta'biri ile daima taşralarda bir vak'a ihdas ile pâdişahı işgal ederdi. Vâkıa taşralarda terbiyyeye müstehak çok kimseler var idi, lâkin te'dîb-i mütegallibe ta'biri bir çok sû-i istimâlâta vesîle olarak eshab-ı ağraz bir birini kırmağa yol bulur ve eşrâf ve vücûh-ı memleketten nice bîgünah âdemler beyhude telef olur idi. Fi'l-vâki mütegallibeyi şer' ve kanun dairesinde terbiyye etmek lâzımdır ; lâkin memleketin bütün vücûh ve eşrafını birer behane ile kırmak bahçenin çiçeklerini yolub da çırçıplak bırakmak gibidir.

"Halet Efendi buralara atf-ı nazar etmeyüb ve adl ü hakkaniyyet yolunu gözetmeyüb heman zebun-keşlik vadisinde her kime gücü yeter ise ânın işini bitirir ve dişlice olanlar bir müddet dayanır durur idi ve devlet o kadar cüz'iyyât-ı umûr ile meşgul olurdu ki külliyyât-ı umûra bakmağa vakit bulamazdı.

"Taşralardaki mütegallibe gürûhu dahî can ve mallarını muhafaza için esbab-ı müdafaayı ikmâl ile meşgul olarak andan başka bir şey düşünmeğe vakitleri müsait olamazdı.

"Ol vakit vükelâ içinde değerli zâtlar az kalıp anlar dahî Halet Efendi'nin şerrinden havf u ihtiraz ile müdaheneye mecbur idiler.„

Yeniçerilerin kaldırılmasında pâdişahı tereddüdlere sevkeden Halet Efendi gittikçe gözden düşmeğe başladı. Cevdet Paşa, "Halet Efendi zirve-i ikbale suûd ile böyle her istediğini yapar ve dilediğini sadr-ı a'zam ettirirdi ; fakat gittikçe halkın lisanına düşerek bir çıkmaz yola gidiyordu. Böyle âlem-i bâlây-ı ikbale çıkanlar ise en ziyâde efkâr-ı umumiyyeyi gözetmek lâzımdır„ diye yazdıkdan sonra [14], Efendi'nin âkibetini şu satırlarla canlandırır [15] :

"Halet Efendi zekî ve fatîn ve natuk ve bahs ü mükâlemeye ve hasmını iknâa kadir bir âdem olub ancak hâiz olduğu mevki'-i nüfûz ve ikbalini muhafaza için her türlü fenalığı ihtiyar eyler ve Yeniçeri süfehasını celb u te'lîf için anlara pek çok para bezleder ve Yeniçeri eşkıyasının cidden terbiyyesi tasmîm olunsa türlü behaneler ile ânı teahhurâta düşürür ve bu vechile kendü dolab-ı mefsedetini döndürür idi. Hattâ Derviş Paşa sadaretinde bir gün akdolunan encümen-i meşverette Rusyalu ile vuku' bulan bir münazaaya dair mübahese olundukda i'lân-ı harbe karar verilme derecesine gelip meclis dağıldığı zaman Derviş Paşa,

[14] Cild X, s. 235.
[15] Cild XII, s. 55.

Halet Efendiyi alıkoyub 'Efendim, siz i'lân-ı sefere karar veriyorsunuz, kangı askerle Rusyaya mukabele edeceksiniz ? İptida tanzîm-i asker ediniz, dedikte Halet Efendi 'Bu gün Yeniçeriyi kaldırıp asâkir-i muntazama yapmak mümkündür ; lâkin arslanımı kim zabtedecek' demiş olduğu meşhurdur.

"Sultan Mahmud Han hazretleri ise Yeniçerileri te'dîb ile asâkir-i mualleme tertîbi emelinde olduğu cihetle refte refte Halet Efendi'nin bu etvârından dolayı canı sıkılmağa ve bu babda diğer vasıtalar aramağa başladı. Ve mukaddema Halet Efendi, Tepedelenli Ali Paşa'nın azl ve idamını isteyip ve Cânib Efendi gibi dûr-endîşân-ı ricâl-i devlet 'Şimdi bir Tepedelenli gailesi çıkarmanın sırası değildir' deyû mümânaata çalışmışlar iken dinlemeyip meydana bir Yanya gailesi çıkardı. Bunun için devlete pek çok masraf ettirdi ve Yanya işinin altından bir Yunan meselesi çıktı. Bundan dolayı kendisi pek çok lisana geldi ve 'Bu Yunan işi Tepedelenli'nin eser-i fesadıdır; ânın vücûdu izâle olunduğu gibi bu fesad bi't-tabiî ber taraf olur' diyerek Mora cihetine ehemmiyyet vermedi ve bu cihetle oranın işi ağırlaştı ve Tepedelenli'nin zevâli ile bu fitne basılmayıp bi'l-akis daha ziyâde şiddet buldu. Kendisi bundan dolayı küçük düştü ve mahcûb oldu ve bir de Yeniçeri rüesâsını celb için pek çok paraya muhtac olub bu paranın ekserini Memleketeyn'den alırdı. O menba' kapandı ; sâir vilâyâttan aldığı kaparozlar ânın masarif-i nâ-mahdûdesine kifâyet etmez oldu. Sultan Mahmud Han hazretleri ise Mora gailesini Mısır valisinin başına dolamak üzere İbrahim Paşa'nın Mora seraskeri nasbına karar verilmiş idi. Ve Hüsnü Bey'i İbrahim Paşa nezdine irsâl ile Yeniçeri ocağının intizamı hususunda ânın re'yini almağa dahî niyyet buyurmuş idi. Bu dakîkalar Halet Efendi ile Berber-başı Ali Ağa beyninde cereyan edip ve zeyl-i kitabda mestûr olan muhaberât-ı hafiyye evrakından gereği gibi müttezih olur.

"Elhâsıl Halet Efendi Yeniçerilerin ibkası ile anların sâyesinde ikbalini muhafaza etmekte olup Yeniçeri süfehâsı ise yüz buldukça şımarıp bu def'a iki günde bir kerre Ağa Kapısı'nda ve bazı mu'teber kulluklarda ictima' ile nâ-becâ teklif ve iddialar dermeyan ettikleri sırada kimi Halet Efendi'yi istemeyiz ve kimi isteriz demekte idiler.

"İşte ol esnada Sultan Mahmud Han-ı Adlî hazretleri bir gün tebdîlen Beyazıd türbesine gelip Yeniçeri ağası dahi Beyazıd kulluğuna gelmekle ustalar Yeniçeri ağasının yanına toplanıp 'Var efendimize söyle, biz o herifi (Halet Efendi'yi) istemeyiz' deyû gulv ettiklerinde zât-ı şâhâne duyub Yeniçeri ağasını celb ü istifham ve o dahî keyfiyyeti ifade etmekle

'Git söyle dağılsınlar, merâmları hâsıl olur' deyû buyurmuş ve andan avdet-i şâhâne vuku bulmuştur.

"Halet Efendi keyfiyyete lede'l-ıttılâ' emsâl-i sâbıkası vechile yine bir el değiştirmek üzere sadr-ı a'zamın lüzûm-ı azlini ihtar ettiğine mebnî Saferin yirmi beşinci günü Sadr-ı a'zam Salih Paşa azl ile Balıkhâne'ye kaldırıldı ve ittirâden li'l-bâb Şeyhu'l-islâm Abdülvehhab Efendi dahî birlikte azl ile Anadolu Hisarı'ndaki yalısına gönderildi ve bostancı-başılığından beru zabt ü rabt-ı haşerât ile meşhur ve Deli Abdullah deyû ma'ruf olan sâbıka kapudân-ı deryâ ve hâlâ Karahisar-ı Sahib sancağı mutasarrıfı ve Boğaziçinde Anadolu sevâhili muhafızı Abdullah nâm-ı diğer Hamdullah Paşa sadr-ı a'zam ve sâbıka Sadr-ı Rumeli Sıdkı zâde Ahmed Reşid Efendi şeyhu'l-islâm nasbolundu.

"Balıkhâne'ye kaldırılmak alâmet-i gazab olduğu halde Salih Paşa bir kaç saat orada tevakkufdan sonra malı bile müsadere olunmaksızın Gelibolu'ya gönderildi. Şöyle ki: Balıkhânede iken taraf-ı şâhâneden malının kendisine ihsan olunduğu tebşîr ile beraber hakkında aslâ infiâl-i şâhânem olmayub ancak şu heriflerin yatışması için böyle bir tebeddül icra olundu. Fakat bununla matlûb hasıl olur mu olmaz mı ve bunun çâre-i serîi nedir deyû bi'l-vasıta sual buyruldukta Salih Paşa arz-ı şükraniyyet ile beraber 'Bu işin çâre-i serîi Halet Efendi'nin biraz müddet seyahat ettirilmesidir' demiş olduğundan Halet Efendinin biraz müddet Bursada istirahat eylemesi için irade-i seniyye sâdır olarak ifây-ı muktezâsı Sadr-ı cedîd Abdullah Paşaya emr ü ferman buyrulub o dahi dışarı çıkarak reis efendiye ifade-i hâl etmekle reis efendi derhal hafîce bir ferman yazub tuğrasını ve resîdini dahi kendu çekerek sadr-ı a'zama vermiş ve sadr-ı a'zamın silâhdarı ferman-ı âlîyi alıp mucibince Halet Efendi'yi Üsküdara geçirmiştir. Fakat Halet Efendi'nin vâki olan istid'ası üzerine menfâsı Konyaya tahvîl buyrulmuştur.

"İşte Halet Efendi işinin ibtidası böyle tatlıca bir nefyden ibaret iken zahm-hordeleri ale'l-husûs Hüsnü Bey bunu fırsat ittihaz ederek derhal ânın seyyiâtını harfiyyen arz ile gazab-ı mülûkâneyi tehyîc ettiklerinden tertîb-i cezâsı hakkında ferman-ı kazâ-cereyan ısdariyle icrasına hassa hasekilerinden Koruy-ı hümâyûn ağası Mehmed Ârif Ağa me'mur olarak tebdîl-i kıyafet ile arkasından gidip esnây-ı râhda anı geçip bir gün evvel Konyaya vusûl ile muhtefî ve Efendinin vürûduna muntazır olmuş idi. Ârif Ağa yolda menzil ile ânın yanından geçerken Halet Efendi yanındaki adamlarına 'Şu herifin revişi benim kalbime te'sîr etti' demiş olduğu mervîdir.

"Halet Efendi Konyaya varıp Çelebi Efendi dairesinde sikke-pûş olarak ârâm üzere iken Ârif Ağa gelip ferman-ı âlîyi ibraz ederek kılıc kaytaniyle ânı boğub başını bedeninden cüdâ ederek Der-i Saâdete getirdi ve evâhir-i Saferde ibrete vaz' ile teşhir olundu. Halet Efendi Konyaya vusûlünde kendisinin zahm-hordelerinden o zaman Konyada ikamet üzere bulunan Galib Paşa'ya arz-ı dehalet eyledikte 'Evvel gerek idi' dediği mervîdir.,,

Askerî ıslahatın "muhassenâtı herkesin indinde tebeyyün ederek bu babda kimsenin bir diyeceği,, kalmadığından, Halet Efendi'nin bütün hayatınca önlemeğe muvaffak olduğu askerî tanzîmat fikri yeniden canlandı. Yeniçerilerin askerî nizâma itaat etmeyerek isyan etmelerine karşı da, pâdişâhla beraber devlet ricâli el birliği yaparak Yeniçeri ocağı kaldırıldı. Yeniçerilerin kaldırılması vak'ası Avrupada hayret uyandırdı. Cevdet Paşa, bu hususta şunları yazmaktadır [16]:

"Yeniçeri vak'ası hilâf-ı me'mûl olarak bagteten zuhûr edivermekle düvel-i Avrupa dem-beste-i sükût ve hayret olarak ekseri Devlet-i Aliyyenin tanzîm-i umûr-ı askeriyye ve mülkiyye ile müceddeden kesb-i kuvvet edeceği ümîdinde bulunmuşlar ise de bazıları dahî Devlet-i Aliyyenin asabiyyet-i milliyye üzerine müesses olan ocakları mahvolmağla bütün bütün zaîf düşmesi zann u i'tikadına zâhib olmuşlar idi.

Hakîkat-ı halde Devlet-i Aliyye asâkir-i mualleme tertîbi ile kuvvet bulacağı derkâr olub ancak ikmâl-i kavânîn-i askeriyye ile asakir-i muallemenin hadd-i kifâyeye iblâğı hayli müddete mevkûf olub ol vakte kadar kuvvetsiz bir halde bulunması tabiî idi. Erkân-ı saltanat-ı seniyye ise vukufsuzlukları cihetiyle Yeniçerilere galebe ettikden sonra artık her devlete galebe edebilmek zu'muna düşmüşler idi. Rusyalu dahi Devlet-i Aliyye gereği gibi kesb-i kuvvet eylemezden mukaddem ânın bu hâl-i za'fından istifade eylemek üzere i'lân-ı harbe vesîle aramakta idi.,,

Avrupa devlet adamlarının yukarıdaki görüşlerinde isabet olduğunu vak'alar isbat etti.

Navarin deniz mağlûbiyeti, Rusyanın harb i'lân ederek "Edirne musalehası,,nı imza ettirmesi, devletin son günlerini yaşadığı fikrini Avrupa devletlerinde yerleştirmeğe başladı. Cevdet Paşa, İngilterenin Yunan istiklâli üzerinde aldığı karar hakkında, İngiliz Hariciye nâzırı Lord Abradin'in Kırım seferi münasebetiyle Parlamentoda verdiği nutukdan faydalanarak şunları yazıyor [17]:

[16] *Tarih-i Cevdet*, Cild XII, s. 189.
[17] Cild XII, s. 219.

"Edirne musalahanâmesinin imzâ olunduğu haberi Londraya vasıl oldukta hariciye nâzırı bulunan Lord Abradin andan sonra Devlet-i Aliyyenin bekasından me'yus olarak derdest-i teşkil olan Yunanistan idaresinin bir hükûmet-i müstakille şekline konulması tasavvurunu başvekil bulunan Vellington'a açıp o dahî ânın bu efkârına müşareket ve düvel-i müttefikaya teklif olundukda anlar dahî muvafakat etmekle hemen Yunanistanın istiklâli i'lân edilmiştir.

"Zihinlerde yok iken böyle bagteten bir Yunan devleti vücûda gelivermekle herkes dembeste-i hayret olub kalmıştır. Devlet-i Aliyye dahi Edirne musalehanâmesi gibi bir haml-i sakîl altına girmiş bulunduğundan bir şey demeyip bu cihetle dahî şikeste-hatır olarak sükûta mecbur olmuştur.

"Muahharan bin sekiz yüz elli dört sene-i milâdiyyesi haziranının on dördüncü günü Lord Abradin'in Parlâmentoda îrad eylediği nutkunun bir fıkrası îzah-ı mes'ele için zeyl-i kitabda 19 rakamı ile îrad olunur.„

Yunanistan istiklâli, Edirne musalehası Osmanlı devletinin yaşamak imkânlarını güçleştirirken, Mısırda Mehmed Ali Paşa'nın gittikçe artan nüfuzu ve pâdişahın emirlerine ehemmiyet vermeyen tavır ve hareketleri hükümdar ile kendisinin arasını açmağa ve anlaşmazlığın sonunda da dahilî bir harbin doğmasına sebebiyet verdi.

Sultan Mahmud'un, Mısır valisi önünde mağlûbiyete tahammül edemeyerek Rusyadan yardım istemesi ve Rusya devletince de bu yardımın kabul edilerek gerçekleştirilmesi, bilhassa Rus ordusunun İstanbuldan Rusyaya avdet ederken akdolunan Hünkâr İskelesi Muahedesi, Avrupada cârî devletler muvazenesine bir darbe telâkki edilerek, İngiltere ve Fransanın Rusya karşısında vaziyet almalarını intac etti. Artık Osmanlı devleti, münhasıran kendi kuvvet ve kudret kaynaklarına dayanarak bekasını sağlıyan bir devlet olmaktan çıkmıştı. Muvazene hesablarında vaziyeti düşünülecek ve muvazenenin bozulmaması halinde yok edilmesi yahud taksimi mümkün devletler arası bir mevzû, "Şark meselesi„ diye adlandırılan siyasî bir mesele halini almıştı.

Sultan Mahmud Avrupa devletlerinin muhtelif bakımlardan bünyelerini tedkik ettirerek, Osmanlı Devletinde tatbiki mümkün esas ve nizamları almak yolunda, Avrupa ile daha yakından temas etmek üzere, İngiltere, Fransa ve Avusturya'ya elçiler göndermeyi uygun buldu. Türk elçileri, garbın devlet bünyesini inceleyerek Osmanlı devletinin bekasını sağlayacak ana kanunları memlekete getireceklerdi.

Sultan Mahmud, mutlakî idarenin memlekete yaptığı zararları teemmül ederek, istişareye müstenid bir devlet sisteminin kurulmasına çalışıyordu. Padişahın gayretleri, devlet adamlarının fikirleri ile beslenmesi takdîrinde müsbet bir netice meydana getirebilirdi.

O sıralarda devlet idaresinin nüfûzlu simaları bulunan Pertev ve Âkif Paşalar, memleketin bekası ile alâkadar bu meseleleri düşünüp, meydana getirilecek tanzîmatta el birliği yaparak, devleti dâhilen kuvvetlendirmek yerine, birbirleriyle uğraşmayı ve Pertev Paşa'nın katledilmesiyle neticelenen memleket hesabına faydasız, hattâ zararlı mücadelelere girişmeyi tercih ettiler. Mustafa Reşid Paşa evrakı arasında bulduğum vesîkalar Âkif Paşa'nın, Pertev Paşa'yı öldürtmek yolundaki çalışmalarını açıkça göstermektedir. Medenî bir devlette temel şart sayılan can emniyetinin, o devrin mümtaz bir siması sayılan Âkif Paşa'nın şahsiyetinde aldığı ehemmiyeti göstermesi bakımından da, bu vesîkalar dikkate şayandır.

Avrupa câmiasına girerek her türlü düşman darbelerinden kendisini korumak isteyen bir devletin beka bulmasında başlıca şart, tabiî haklara saygı göstermesi, koruması keyfiyetidir.

Pertev Paşa gibi nüfûzlu ve pek kudretli sayılan nâmdar bir devlet adamının, mahkeme ilâmı olmadan canına kıyılması, Sultan Mahmud saltanatının son devresinde, "Tanzîmat-ı Hayriyye„ hareketinin ilânından bir kaç yıl önce dahî, devlet denilebilmek için riayeti gereken esas şartlara, tabiî haklara ne kadar az ehemmiyet verildiğini göstermekte ve binnetice, can ve mal emniyetini sağlamak maksadı ile vücûda geldiği Avrupaca kabul edilen devlet mefhumu ile, bu hadiselerin ne kadar birbirine zıd bir manzara arz ettiği açıkça belirmektedir.

Aşağıdaki vesîka, Pertev Paşa ile damadı Vassaf ve biraderi Emin Efendi'lerin azl ve nefylerinin, tevcîhât-ı hümâyûn gününden önce hemen icra edilmesine müteallik tezkire müsveddesidir :

"Veliyyü'n-niamâ devletlû efendim,

Pertev Paşa ile biraderine hasbe'l-kader azliniz irade buyrulmağla duada olasız mealinde birer tezkire yazılması Mâbeyn-i hümâyûndan taraf-ı hazret-i sadr-ı a'zamîye iş'ar buyurulacaktır; lâkin galiba tevcîhât-ı hümâyûn yarınki salı günü saat beşte imiş ; eğer müşârünileyhe bu tezkire bu gece veyahud yarınki gün erkenden gönderilir ve Der-i Saâdetten i'zamı tevcîhât-ı hümâyundan sonraya kalır ise gerek geceden ma'lûmu olsun ve gerek yarın sabahleyin olsun, müşarünileyhin hâmîsi ile muhabereye ihtilâs-ı vakt etmesi lâzım gelerek bu sûret mahzurdan sâlim olmaya-

cağı derkâr olmağla müşârünileyhi gediklilerden birisi mi yoksa çavuşlar emini kangısı götürecek ise hafîce taraf-ı hazret-i sadaret-penâhîden ta'yin ve memur buyurularak müşârünileyhe yarın sabahleyin tezkire-i sâmiye varır varmaz der-akab gösterecek me'mur dahî varup tevcîhât-ı hümâyunun icrâsına kalkmaksızın heman alıp götürmek ve iktiza eden fermân-ı âlî ba'de'l-icrâ ısdar ile verâdan erişdirilmek üzere şu muhabere mahzûrunun indifaını mucip olacak vechile inâyet-i aliyyeleri ma'tuf ve meşmûl buyurulması husûsunu bu gün devletlû beyefendi hazretleri ile müzâkereye himmet buyurmaları mütemennâdır."

Pertev paşa Edirne'ye sürüldükten ve damadı ile biraderi işkencelere ma'ruz bırakıldıktan sonra, tamamiyle Paşadan kurtulmak emeliyle Edirnede öldürülmesi kararlaştırılmış ve Âkif Paşa'nın kin ve nefretini, öc almak duygularını aksettiren aşağıdaki tezkire Mâbeyne takdim kılınmıştır :

"Ma'ruz ı çâker-i kemîneleridir ki,

Rabbim tükenmez ömr ü ikbal-i ebedî ihsan eylesin, velî-ni'met-i bîminnetimiz efendimiz hazretlerinin bu köleleri hakkında erzanî buyrulan her türlü iltifât ve ihsân-ı bî-pâyân-ı pâdişâhâneleri hadd ü liyâkat-i kemterânemden hezar mertebe bâlâ-ter olmağa îfây-ı hukuk-ı teşekkürde kemâl-i acz ü meskenetten gayri hiç bir diyecek bulamayarak nefs-i ha kîr-i abîdânemi hizmet-i mûcibü'l-mefharet-i şâhânelerinde ifnâ etmek ve akl-ı kasır-ı kemterânemin erdiğini atebe-i ulyây-ı mülûkâneye arz ve ifade eylemek farîza-i zimmet ve vecibe-i uhde-i ubûdiyyetimdir. Dünkü gün icmâlen taraf-ı devletlerine ifade olunduğu vechile hasbe'l-iktiza şimdilik hakkında sabr-ı sükût olunan İstefenaki gerek Bâb-ı Âlide ve gerek hariçte Pertev Paşanın medh ü senâsından keff-i lisan etmek şöyle dursun, Bâb-ı Âlîde girüp çıktığı odalarda kâh Pertev Paşa yalnız bulunduğundan böyle oldu; yoksa benim sözümü dinleyip bir kaç zat ile müttefik olsa azli mümkün değil idi,deyû ağzına geleni söylemekte ve kâh Pertev Paşa'nın vezâreti üzerinde ve itibarı yerindedir; ihtiyat üzere hareket etmelidir' deyu zu'munca nasihat etmektedir ve Pertev Paşa'nın Patrikhâne me'muru deyû unvan verdiği Vasilaki ise cesur bir gâvur olmağla' Bu tebeddül bir yanlışlıkla oldu ; ankarip Paşa efendimiz gelir ve şöyle böyle olur' deyû yâve-gûyluğa cesaret ediyor ve Topal Panoyotaki hasta-hal iken yine tek durmayup sair tarafdar ve müteallikleri dahî ellerinden, dillerinden gelen hiyanet ve mefsedetten hâlî olmuyorlar ve Dahiliye nezâretine ihsan-ı hümâyun buyrulan konağın bitmemesi ve hasbe'l-mevsim ferş ü ikameti uymaması cihetiyle ruhsat-ı seniyye-i hazret-i

şâhâne üzere çâkerleri bu kış bi'z-zarûre bendehânede ikâmet-i çâkerânem iktiza ettiğinden ve Pertev Paşa'nın sattığı konağın parası geri verilmeksizin çoluğu çocuğu teklifsizce girüp oturduklarından bazı kimseler bunlardan ma'nâ çıkarıyorlar. Hattâ Hazîne-i Âmirede 'Pertev Paşa ıtlak olmuş, deyû alenen söylendiğinden geçende devletlû Defterdar efendiler nezd-i çâkerîde iken Darphâne-i Âmire Defterdarı efendi hazretlerine ifade ile 'Bu misillû münasebetsiz sözleri men'edin' deyû söyledim ve Pertev Paşa'nın şeyh-i havâdarı olan Rıfkı'nın 'Elhamdu li'llâh Paşa efendimize mektup gidip gelüp taltif olunuyor' deyû söylediği sahîhen ma'lûm-ı çâkerânemdir. Bu keyfiyyetlerden dolayı halk aslını bilir bilmez başka şeylere zâhip olub bazılarının bendenize âriyetî nazariyle baktıklarını hissediyorum ve keyfiyyât-ı mezkûre sair me'murîne dokunmadığından bir şey değil gibi görünürse de me'muriyyet-i çâkerâneme dokunur gibi oluyor ve bu hallerden başka Pertev Paşa'nın velî-ni'metimiz efendimiz hazretlerine sâdık ve müstakîm olmayıp ve şimdiden sonra hiç sadakat etmeyeceğini ve şerr ü mekrinden emîn olunamayacağını ictihad-ı abîdânemce cezmen ve yakînen biliyorum. Bu cihetlerle hakkındaki irade-i katıa-i hazret-i şâhâneyi min külli'l-vücûhda hayr ü savab gördüğümden devletlü Emîn Paşa hazretlerinin bu işi bitirip gelmeleri sûretini iş'âra cesaret etmiş idim ; yoksa müşârünileyhin şefaati mülâhazasından dolayı zihn-i abîdânem hoşlanmış değildir. Fi'l-hakîka şimdiye gelinciye değin merrâren ve kerrâren ma'lûm-ı hümâyûn-ı Cenâb-ı cihan-bânî buyrularak bi'd-defaât kemâl-i lûtf u ihsan-ı şâhâneleriyle afv ü igmaz buyrularak mazarrat-ı mülkiyyesi meydanda olup bundan böyle dahî her ne vakit elinden gelebilirse yine böyle mazarratlardan ve fesad ü fitneden kendini alamıyacağında şekk ü şübhe olmayan ve maazallahu Teâlâ şerr için yaradılmış âdemin bekası şer'an dahî câiz olmadığı nezd-i meâlî-vefd-i hazret-i şehinşâhîde müstagnî-i beyan ve sûret-i mezkûrenin icrâsı müşârünileyhe sessizce bitirmek üzere bir emr ü ferman-ı şâhâneleri şeref-sudûruna mütevakkıf olarak müşârünileyh taşra veziri ve râbıtalı etbâ' ısahibi olmağla elbette bir yolunu ve çaresini bulup hafiyyeten infâz-ı irade-i seniyyeye dikkat edeceği ve açıktan siyaset sûreti olmadıktan sonra ayniyle hakîkatı bilinemeyüp kimi tesmîme ve kimi illetine ve damad ve biraderi hakkında olan muameleye kederinden veyahud havfından nüzûle hamlederek meşkûk ve müştebih olacağından başka şimdi ecel-i mev'ûduyla dahî vefat etse yine bazı tarafdarları o misillû makale peyda edüp halbuki anların o makule tefevvühâtından bir nesne lâzım

gelmiyeceği vâzıh ve ayân olmağla takdim olunan müsvedde veçhile savb-ı sâmîlerinden ve iktizası veçhile dahî taraf-ı çâkerîden müşârünileyhe tahrîr olunması hususunda her ne vechile irade-i seniyye-i hazret-i şâhâne müteallik buyrulur ise emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emr efendimizindir.„

Arz edilen tezkire pâdişah tarafından tasvib edilmiş ve Pertev Paşa'nın te'mini için kendisine dostlarından birisi vasıtasiyle mektub gündermesi, bu suretle hayatından emin olduğu anlaşılmasını müteakib işinin bitirilmesine dair irade sâdır olmuştur.

Emin olduğu bir mahalden mektub yazılarak Pertev Paşa'nın te'-minine lüzûm görülmesi ve Sultan Mahmud'un bu yolda hareket etmesi dikkate şayandır.

Mâbeyn'e yazılan aşağıdaki tezkire, Âkif Paşa'nın gerek Pertev Paşa'ya ve gerekse damadı Vassaf ile biraderi Emin Efendilere beslediği vahşî duyguları belirtmektedir :

"Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Pertev Paşa'ya birader ve damadının musaderesi cihetiyle vehm u vahşet ârız olacağından vaktine kadar kuşkuda kalmamak üzere sâniha-zîb-i sudûr buyrulan irade-i seniyye-i hazret-i şâhâneyi mutazammın tezkire-i vâlây-ı atûfîleri meâl-i münîfi ma'lûm-ı âcizânem olmağla vâkıa mütalea-i hümâyûn-ı cihanbânî pek vârid ve becâ olarak emin olduğu bir mahalden kendisine mektub yazdırılması münasib olacağına mebnî iş'âr-ı âlîleri vechile Ali Beyefendi'nin yazışına dahi i'timad eder ise de Hasib Efendi hazretlerinden zâten emniyyet-i tâmmesinden ma'da Darbhâne-i âmire me'mûriyyeti münasebetiyle hakîkat-ı irâde-i seniyyeye vukufu mutaleasından nâşî kendine daha ziyâde i'timad ve emniyyet hâsıl olacağından müşârünileyh tarafından tahrîri enseb olacağı ve bu gün arz ü istîzân olunacak tezkire-i sâmiyeden ma'lûm-ı devletleri buyurulacağı vechile Emin Efendi'nin hiç nakdi zuhûr etmemesi pek müsteb'ad ise de Vassafın çıkan nakid ve mücevheri bir vechile i'timada şayan olmıyarak beher hal ketm ü ihfâ vuku'u âşikâr olduğundan hareminin isticvabı tezkire-i sâmiyede yazılub ancak Emin Efendi'nin haremi bile 'Bundan gayri bir şey yokdur, deyu cevab verdiği misillü Vassaf'ın haremi hiç ikrar etmeyeceği derkâr olduğuna ve yalısında sıkışdıracak ayvazdan gayri kimse olmayıp ânın dahî vukuf-ı tâmmı biraz baîd göründüğüne nazaran burada hareminin istintakı ve ayvazın habs ü tazyiki suretlerinden ise Varna muhafızına taraf-ı devletlerinden mektub tahrîri

ile Vassaf oraya geldiğinde iktizâsına göre çehreyi değiştirerek ve 'Doğru söylemez isen sana necat yoktur' gibi üzerine vararak sual ve istintak ile nereden ne aldığını ve ne kadar nukûd ve mücevherâtı olduğunu defter ettirüb gönderse gibi hatır-ı çâkerâneme geldiğinde ve bir de musadere-i emvalinden sonra Varnada yine kendisi iftihar nişân-ı zîşâniyle bulunması yakışıksız olacağına mebnî bi'l-istirdad bu tarafa gönderilmesi hususunun dahî yazılması münasib olacağından iş'âra cesaret olunduğu ma'lûm-ı âlîleri buyruldukda emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emr efendimizindir.,,

Darbhâne-i âmire defterdarı tarafından Pertev Paşa'ya yazılan mektubun müsveddesi de aşağıya aynen dercedilmiştir :

"Bu def'a Edirneye vusûl-ı devletleri ile deavât-ı hayriyye-i hazret-i şehinşâhîye muvazabat üzere olduklarını ve i'tiraf-ı taksîrat ile isti'tâf-ı inayet-i aliyyeyi mutazammın meb'ûs-ı savb-ı bendegî buyrulan kerem-nâme-i sâmîleri vusûl ve mübarek hâk-i pây-i mealî-ihtivây-ı şâhâneye bi't-takdîm lihaza-i mekârim-ifaza-i hümâyûn ile meşmûl olmuştur. Nefsü'l-emr nezd-i hakikat-bîn ve hak-şinâsîlerinde âzâde-i kayd u beyan olduğu vechile velî-ni'met-i âlem pâdişâh-ı melek-şiyem dâme fî hıfz-ı hâliki'l-levhi ve'l-kalem efendimiz hazretlerinin mütehallik oldukları hisâl-i celîle ve mehâmid-i azîme-i zıllıyyet-penâhîleri iktizasınca eltâf-ı mâ-lâ-nihaye-i mülûkâneleri bendegân-ı saltanat-ı seniyyeleri hakkında ma'tûf ve mebzûl buyrulduğu bedîdâr ve kul kusursuz olmıyacağından daima afv ü ihsân-ı mülûkâneye mazhar olageldiğimiz derkâr olub ancak zât-ı âlîlerinin dahî i'tiraf-kerdeleri buyrulduğu üzere Vassaf Efendi'nin günden güne arttırdığı ahval-i nâ-marziyyesi ve Emin Efendi'nin dahî zâten mütesaddî olduğu evzâ'-ı bâdiresinden ma'da uhde-i emanetinde olan me'muriyyetlerde istikametle irtikâbâtı şâyi' ve mütevâtir olduğundan mumâileyhimânın bu mertebe pervâsız ve endâzesiz hareketlerine mebnî terhîb-i murâd-ı ma'delet-mu'tad-ı şâhâne buyrulmuş ve beyne'n-nâs acaib görünmemek için bittabiî zât-ı âlîlerinin dahî şöylece me'muriyyet-i devletleri iktizâ etmiş ise de mekadir-i hâl u haysiyyet ve derece-i istihkak u terbiyyet nezd-i adalet-vefd-i şâhânede kırat kırat ma'lûm ve mütehakkak olmakdan nâşî her halde cenâb-ı devletlerinin istisnây-ı zâtîleri derkâr olarak hattâ şeref-yâfte-i sudûr buyurulan hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn-ı şehriyârîde ve sâdır olan emr-i şerîfde Edirnede ikamet ta'biri ile kadr-i âlîleri vikaye kılınmış idüğünden ve şevket-meab kerâmet-nisab efendimiz hazretleri bendesini unutmaz bir pâdişâh-ı adîmü'l-misâl ve bir şehriyâr-ı kerîmü'l-hisâl oldukları müsellem ve meczûm

olduğundan bir müddetçik Edirne'de ikamet ve istirahatle heman duây-ı ömr-i şevket-i şâhâneye müdâvemet buyurmaları emr ü ferman-ı hümâyûn muktezây-ı münîfinden olduğu beyaniyle arîza-i çâkerî terkîmine..„

Hazırlanan mektub müsveddesi Mâbeyne takdim edilmiş ve Paşa'ya gönderilmesinin münasib olub olmadığı aşağıdaki tezkire ile sorulmuştur :

"Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Devletlü Darbhâne-i âmire defterdarı efendi hazretlerinin tezkiresi ile Pertev Paşa'ya yazması münasib görünen mektubun müsveddesi taraf-ı çâkerîye irsâl buyrulduğunu müştemil tezkire-i vâlâları meâl-i münîfi ma'lûm-ı âcizânem olub müşarünileyhin tezkiresi ve müsvedde-i mezkûre dahi mutalea-kerde-i çâkerânem olmuştur. Ma'lûm-ı devletleri buyurulduğu üzere ba'zı mütaleadan nâşî işbu te'min sureti münasib görünerek müşârünileyh tarafından icrası dahî zâhirde bilinişe ve Pertev Paşa'nın oğluna yazdığı mektubda konak maddesinden dolayı yazışına göre tensîb olunub müşârünileyhin tezkiresinde iş'ârı dahî bu mektuba cevab ve teşekkür yazdıktan sonra ba'zı mesalih ve müsted'âsını dahî yazar durur mülâbazasından neş'et etmiş olduğu derkâr olub yoksa bir kere böyle mektub yazılub arkası işlemiyeceği surete göre halkça dahî duyulmak ve ma'na verilmek mabzûru olamıyacağından bu cihetle müşârünileyhe bunda hiç beis ve mahzur yokdur deyû cevab yazılarak müsvedde-i mezkûrenin tebyîz ve irsâl ettirilmesi veyahud müşarünileyh bu vechile muhterizlik gösterüb te'min sureti dahî pek de muktazî olmadığına göre terk olunması şıklarından her ne vechile irâde-i isabet-âde-i hazret-i hilâfet-penâhî müteallik buyrulur ise hayr-i mahz olacağı ve tezkire ve müsvedde-i mezkûre iade-i savb-ı sâmîleri kılındığı ma'lûm-ı âlîleri buyruldukda emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emr efendimizindir.„

Pertev Paşa'nın hayatına son verecek olan Emin Paşa'ya, kurulan plân dahilinde emir verildiği ve damadı Vassaf'ın da gününü beklemekte olduğu aşağıdaki tezkireden öğrenilmektedir:

"Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Ber mucib-i irade-i seniyye devletlü Emin Paşa hazretlerine savb-ı sâmîlerinden tahrir buyurulan şukka-i mektûme taraf-ı senâverîden yazılan şukka-i hafiyye derûnuna vaz'olunarak Kapı kethüdası Edhem Bey bendeleri ma'rifeti ile serriştesizce ihraç ve irsâl olunduğu ve ma'lûm-ı devletleri buyurulduğu üzere Vassaf'dan gelen defterde bu tarafda âdemlerinin takrir ettikleri şeyler ve sair ma'lûm olan akçeler mevcûd

olmayub muahharan şeref-sudûr buyurulan irade-i seniyye-i hazret-i şâhâne mucibince devletlü defterdar efendiler hazerâtının dahî tekrar istintak ve tahkikleri ne vechile olduğunu henüz iş'âr etmediklerinden Vassaf'ın bir kat dahî sıkıştırılarak istintakı zımnında beş on gün ibkay-ı hayatı mı emr ü ferman buyrulur ; her ne vechile emr ü irade-i aliyye-i cenâb-ı cihan-bânî müteallik buyurulur ise âna göre muktezây-ı münîfi icrâsına ibtidar olunacağı ma'lûm-ı âlîleri buyuruldukta emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir.,,

Yukarıdaki vesîkaların tesbit ettiği Pertev Paşa'nın katli hadisesi, Tanzîmat-ı Hayriyye hareketinin ilânından takriben iki buçuk yıl önce vukua gelmiştir. Bu hadise, Sultan Mahmud'un Garplılaşma yolunda bütün istek ve gayretlerine rağmen, Garpta çoktan beri teessüs eden hayat emniyetinin, daha doğrusu bir topluluğa devlet denebilmek için aranması ilk şartlardan biri olan can emniyetinin, saltanatının sonlarına doğru da kurulamadığını açıkça göstermektedir.

Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın muntazam ordusu önünde bozulan Osmanlı ordusunun perişan vaziyetini görenler, Osmanlı devletinin son günlerine vardığını kuvvetle tahmin ediyorlardı. Mehmed Ali'nin istiklâli tanındağı takdirde devlet ikiye bölünecek yahud Hünkâr İskelesi Muahedesi'nin ahkâmı tatbik edilerek Rusyadan tekrar muavenet taleb edilirse, İmparatorluk Rus himayesini ikinci defa fi'len kabul etmiş bulunacaktı.

Rus himayesine girmeden, Mehmed Ali gailesini ber taraf etmek neye mütevakkıf ise onu gerçekleştirmek îcab ediyordu.

Aslında, Hünkâr İskelesi Muahedesi'nin imzalanması ve Mehmed Ali Paşa isyanının geniş ölçüde başarı göstermesi, devletin za'fından meydana gelmişti.

İmparatorluğu teşkil eden muhtelif din, milliyet ve mezhebe mensub bulunan unsurlar, başta Osmanlı idaresinin adaletsizlik ve nizamsızlığı olmak üzere, muhtelif iç ve dış tesirlerin altında ayrılmak istiyorlardı. Şu hale göre, devleti kurtarmak için, İmparatorluğun ayrılmasına mâni olunacak tedbirleri almak ve unsurları nizam mefhumu ile te'min, Mehmed Ali gailesini bertaraf, Boğazlar üzerinde ahden vâki Rus baskısını kaldırmak gerekti. Sultan Mahmud'un vefatı, yeni pâdişahın henüz pek tecrübesiz bulunması, ordunun bozguna uğraması ve donanmanın Mısır valisine teslîmi karşısında devlet ileri gelenleri kendilerini bedbinliğe kaptırmışlardı.

Osmanlı devletini Avrupa muvazenesinde temel şart sayan devletlere de, Osmanlılarda idarenin bir nizâma bağlandığını, keyfî hareketlerle değil, nizâmla işlerin yürütüldüğünü, emniyet verecek tarzda i'lân ve iknâ etmek lâzımdı. Ordusu çökmüş, donanması kaçmış bir devletin coğrafî vaziyetinden faydalanmak, fakat bunun için de birbirleri ile rekabet halinde bulunan Avrupa devletlerinin birleştikleri, ayrıldıkları, fedakârlık yapabilecekleri yahud müştereken harekete gelecekleri mevzuu ve vaziyetleri bilmek, bu sahada vukuf sahibi olmak, Avrupa siyasetinin temellerine hakkiyle nüfûz etmek gerekiyordu.

Keyfî bir idarenin yerine, Avrupalıların i'timad ettiği nizâmî bir devlet, yani devlet adamlarının fikirleri ile olgunlaşan nizâmların memleketin her köşesinde istisnasız tatbik edilmesi, mültezimler elinde vergi vermeyi bir felâket sayan tebaanın bu yolda gördüğü zulüm yerine devlet ile vatandaşı temas ettiren sistemin kabul edilmesi, devletin vücûdundan maksadın, tebaada can, mal ve ırz emniyyetinin sağlanmasından ibaret bulunduğu kanaatinin kök salması, vatandaşın muhakemesiz suçlandırılmasının önlenmesi ve her suç hakkında mutlaka kanûnen selâhiyetdar makamlarca muhakemesini müteakip hüküm verilmesi, askerlik işlerinin de nizâma bağlanması, hülâsa çökmek üzere bulunan "Devlet-i Aliyye„yi yeniden canlandırarak kalkındırmak îcab ediyordu. Bu inkılâb nasıl yapılacak, bu buhran nasıl önlenecekti ?...

İşte bu sualin cevabını vermek üzere, merhûm Abdurrahman Şeref Bey'in şu sözlerini naklederek mevzûa giriyorum :

"Bu buhran içinde ricâl-i Enderûndan ismini tahkîk edemediğimiz bir zât-ı samimiyyet-simâtın tavsiye-i hayır-hâhânesi üzerine iki seneden beri sefaretle Avrupada bulunan Hariciye nâzırı Mustafa Reşid Paşa serîan Istanbula celb olunmuştur.„ [18]

[18] *Tarih-i Lûtfî*, Cild VIII, s. 390 (İlâveler kısmı).

MUSTAFA REŞİD PAŞA

BİRİNCİ BÖLÜM

MUSTAFA REŞİD PAŞANIN YETİŞMESİ VE İLK MEMURİYET HAYATI

16 Şevval 1214 (Milâdî 13 Mart 1800) tarihinde Istanbulda doğan Mustafa Reşid Paşa, II. Bayezid vakıflarının ruznâmçecisi Mustafa Efendi'nin oğludur.[1]

Reşîd Paşa, sonradan kendisine doğum tarihini soran yakınlarına, daima bir iki yaş küçük söylemeyi tercih ediyordu. "Bir Türk diplomatının evrak-ı siyasiyyesi„ adlı eserin müellifi Salâheddin Bey, Paşa'nın doğumuna müteallik olmak üzere şunları yazmaktadır (S. 8) :

"Bu zatın tarih-i velâdeti hakkında rivâyât-ı muhtelife mevcud ise de sahîhi iki yüz on dört sene-i hicriyyesidir. Bu ihtilâf-ı rivâyât kendi ifâdâtından tevellüd etmiştir. Çünkü müşârünileyh hâl-i hayatında tarih-i velâdetini sual eden ehibbâsına ba'zan on dört, on beş, ba'zan on altı senesidir diye cevap verir imiş. Bu ifadât-ı mütehâlifesinin esbabını sual eden mahremlerine de 'İnsan yaşını az göstermek için bir hiss-i tabiîye mütabaate mecbur oluyor' der imiş.„

Dedesinin adı Abdülkerim Efendidir. Kerim Efendi'nin babası da Kastamonu eşrafından Veliyyüddin Ağa'dır.[2] Bunun ecdadı hakkında malûmat elde edemedim.

Sadr-ı a'zam olduğu günlerde yaşadığı muhteşem hayatı görerek ailesinin fakirliğini ve zaruretini hatırlatanlara ve onu sonradan görmeklikle ittiham edenlere[3] şu sözler ile mukabele etmiştir :

"Elhamdülillah kendu aslımda bir şübhe edeceğim şey yoktur ki bir takım temeddühâta muhtac olayım. „[4]

Okuma, yazma babası tarafından öğretilmiştir. Henüz on yaşını ikmâl etmeden babadan yetim kaldı. İlme ve öğrenmeğe karşı alâkası

[1] Bu hususta bk. Cavit Baysun, *Tanzimat* I, s. 723 v.d.

[2] Bu malûmatı Reşid Paşa'nın torunu B. Veliyyüddin'in nezdindeki şecereden aldım.

[3] M. Destrilhes, *Confidances sur la Turquie*, 3. édition, s. 39.

[4] Mustafa Reşid Paşa'nın "*Confidances sur la Turquie*„ ye verdiği cevap. Müsveddesinin aslı hususî kütüphânemizde mahfuzdur.

derin olmakla beraber, o devrin yüksek tahsilini ikmâle imkân bulamadı. Zamanında rağbet gören arapça ve farsça dillerinde bilgisi eksik kaldı.[5]

Eniştesi Ispartalı Seyyid Ali Paşa'nın itimad ve sevgisini kazandığından, Paşanın mühürdarlığına tayin edilerek ilk vazifesini îfaya başladı.

Moradaki Rum isyanını bastırmak maksadiyle Mora için müstakillen bir serasker nasbına lüzûm görülerek Mora seraskerliğine 1237 yılında Sadr-ı esbak Seyyid Ali Paşa tayin edildiğinden kayın biraderi Reşid Efendi'yi de beraber götürdü. Cevdet Paşa bu hususta şunları yazmaktadır :[6]

Seyyid Ali Paşa ihsan buyurulan iki yüz elli bin kuruş ile dairesini tanzim edip delîl ve tüfenkçi olarak dokuz yüz kadar suvari ve dairesi halkı ile Karaburundan hareket ve evasıt-ı Muharremde Mora cânibine azîmet eylemiştir.

Hazinedârı hâcegân-ı divân-ı hümâyûndan Mustafa Reşid Bey beraber olub Bâhir Efendi dahî hizmet-i kitabet ile birlikte gitmiştir. İşbu Reşid Bey muahharan altı def'a sadr-ı a'zam olan meşhur Reşid Paşa'dır.,,

Mustafa Reşid Efendi'nin o zaman Moradaki isyanın sebeblerini ve karışıklıkların âmillerini tedkik ettiğini yazan Salâheddin Bey sözlerine şunları ilâve ediyor :[7]

"Reşid Bey tâ o vakit devletin iâde-i şevketini, istihsâl-i selâmetini mûcib olacak ıslahât-ı esasiyyeyi tasavvur etmeğe ve çâre-i husûlünü düşünmeğe başlamış idi.,,

Merhûm Abdurrahman Şeref Bey de "Ezdin karargâhında beraber bulunub oradaki perişanlığı re'yü'l-ayn gördü,, demektedir.[8]

Seyyid Ali Paşa Moradaki eşkıyânın ta'kibi yolunda çalışırken mevziî bir muvaffakıyyet kazandığından, bundan faydalanarak, askerin maaşlarını ödemek için Istanbuldan para istedi ve işin başarılmasını Mustafa Reşid Bey'e havale etti.

Cevdet Paşa, vak'ayı şöyle anlatır[9]:

"Bu yüz aklığı üzerine Ali Paşa askerin ulûfesine mahsûben bir

[5] Cavit Baysun, *Tanzimat*, I, s. 724.
[6] *Tarih-i Cevdet*, Cild XII, s. 15.
[7] *Bir Türk diplomatının evrak-ı siyasiyyesi*, s. 8.
[8] *Tarih Musahabeleri*, s. 75.
[9] *Tarih-i Cevdet*, Cild XII, s. 30.

mikdar akçe ihsan buyurulması istid'ası ile hazinedarı Reşîd Bey'i Der-i Saâdete göndermiştir.

"Reşîd Bey Der-i Saâdete bi'l-vürûd evliyây-ı umûr ile görüşüp ma'lûm olan tatlı dili ile lâzım gelenleri iknâ' ederek askerin ulûfesi için iki bin kise ihsan buyruldukdan başka şu hal ile Ezdin'den ileri hareket mûcib-i mazarrat olacağı anlaşılmağla ve ol esnada Tepedelenli gailesi kuvve-i karîbeye gelmiş olmağla bu gailenin indifâına kadar Ezdin'de tahaffuz-ı hareket olunmak ruhsatını dahî almıştır ve iki bin kise akçeyi alıp Ezdin'e götürmüştür.,,

Seyyid Ali Paşa'nın Mora seraskerliğinden azledilerek menkûbiyete uğramasından sonra Reşid Bey de Davud Paşa civarındaki evine çekilmek zorunda kalmıştır.

Salâheddin Bey, Reşid Bey'in o günlerdeki hayatını şu satırlarla tasvir etmektedir[10]:

"Reşîd Bey, Davudpaşa civarındaki hânesinde ihtiyar-ı ikamet eylemiştir ki orada geçirdiği zamanlar müşârünileyhin eyyâm-ı hayatının en menkûb ve en fena kısmıdır. Zira âilesinin idaresini te'min edecek kadar peder ve mâderinden servet u sâmân intikal etmediği gibi kendisi fevka'l-âde kerîmü't-tab' ve sahî bulunduğundan eniştesinin zaman-ı ikbalinde eline geçen nukûdu bâb-ı iltica ile dest-güşây-ı niyaz olan erbab-ı hâcâtın def'-i ihtiyacı uğrunda bezl eylemiş ve nihayet kûşe-i uzlet ve inzivâya çekildiği zaman kendisi de o zümre-i muhtacînden addedilecek derece-i zarûret ve sefâlette kalmıştır.,,[11]

[10] *Bir Türk diplomatının evrak-ı siyasiyyesi*, s. 9.

[11] Salâheddin Bey, Paşa'nın uluvv-i cenâbını, cömerdliğini, bir vak'a ile kitabında tesbit ve kendisine iltica edenlere duyduğu merhameti belirtmiştir. Şöyle ki:

"Reşîd Bey, Davudpaşadaki âşiyâne-i uzletinde muzayakası fevka'l-âde ve tarz-ı maîşeti pek sade olarak yaşıyordu. Ma'mafih tab'-ı civanmerdânesi muktezasınca varını yoğunu îsâr ederek hemcivarı bulunan biçaregânın tatyîb-i kulûbüne himmet etmekten hâlî kalmıyordu. Hattâ pederinden kalan emekdârândan Hüseyin Ağa namında bir hâdimi bu külbe-i münzevîyânede kendisinin her gûnâ âlâmına iştirak etmekte iken bir gün Reşîd Bey nezdine çağırıp "Hüseyin Ağa, komşumuz ihtiyar Ali Baba'nın bir zâta yirmi kuruş borcu varmış, her nasılsa şimdiye kadar edâ edememiş; sabahleyin gelip akşama kadar parayı vermezsen seni tüfenkli'ye veririm diye biçâreyi tazyik ve tehdid eylemiş. Demincek zavallı buraya gelip ağlamağa ve ödünç yirmi kuruş verilmek için yalvarmağa başladı. Halbuki kesemde bir para yok idi; çok sıkıldım, nihayet sen hatırıma geldin. Zavallı ihtiyara 'Siz hânenize gidin, ben gönderirim' dedim. Hüseyin, herifin sevinçle ağlayarak dua ettiğini görmüş olaydın mutlaka sen de ağlardın. Haydi git, şimdi o adama yirmi kuruş ver,, demiştir. ihtiyar uşak artık sabredemeyip 'Kendimiz zarûret ve sefalet içinde yaşamakta iken elinize geçen parayı da böyle ötekine berikine

Dertli ve acı günleri çektikten sonra Mısır'ın divân efendisi İbrahim Efendi nâmındaki bir zatın kızı Emine Şerife Hanım ile evlendi, Davudpaşadaki kulübeyi bırakdı ve İbrahim Efendinin evine damad oldu. Salâheddin Bey'in naklettiğine göre "Bir kaç sene orada müsterihen yaşadı. Zira âilece damadın hüsn-i hâl u hareket ve ma'lûmatı takdir edilmişti.„

Reşid Bey'in ilk oğlu, Mehmed Cemil Paşa bu izdivacdan doğdu. Aradan bir iki yıl geçtikten sonra, eniştesi Ali Paşa ölmüştü. Yukarıda adı geçen müellif şu satırlarla Reşid Beyin eşini terk ederek yeni bir evlenme yaptığını tasvir etmektedir :

"Bir müddet sonra Ali Paşa orada irtihal-i dâr-ı bekâ etmekle müstefrişelerinden biri Kabataş civarında isticâr eylediği hâneye gelmiş ve tavsit ettiği adamlar ma'rifetiyle Reşid Bey'in zevce-i hâzırasını tatlik edip kendisiyle izdivac etmek üzere muvafakatini istihsal eylemiştir.„

Yeni zevcesi Âdile hanımın Kabataşta ki evine yerleşti [12]. Bu sıralarda Bâb-ı Âlî kalemlerinden birine çerağ edilmesi için bir kaç istida verdi ise de müsbet bir cevap alamadı.

İşsizlik içindeki günleri boş geçirmedi. Muhtelif kitapları mütalea ediyor, tarih ile meşgul oluyor ve devrin vak'alarını da teemmül ederek vukuf ve bilgisini arttırmağa çalışıyordu. Kendisine memuriyet verilmesini, Salâheddin Bey adı geçen eserinde şu yolda anlatmaktadır (Bk. S. 11) :

"Ali Paşa (Eniştesi Seyyid Ali Paşa) merhumun muhibbânından ve kadr-şinâsân-ı zamandan Beylikçi Köse Âkif Efendinin bâb-ı merhamet ve mürüvvetine iltica ve kendisinin bir kaleme çerâğ edilmesini reca etti. Bu zât Reşid Bey'in liyâkat u iktidar ve hüsn-i hal u meşvârını takdir ile Bâb-ı Âlî Mektubî kalemine icrây-ı me'muriyyetine ve husûl-ı mesrûriyyetine tavassut etti.„ [13]

veriyorsunuz. Benim beş param var mıdır ? Hiç sormuyorsunuz. Anın haline acıyacağınıza kendi halimize merhamet ediniz' demiş ise de Reşid Bey çekmecesinin üzerinde bulunan yazı takımını gösterip 'Al şunu, götür bir yere terhîn et. Yirmi kuruş alıp o biçâreye ver' sözlerinden başka bir şey tefevvüh etmemiş olduğundan Hüseyin Ağa aldığı emre imtisâlen hareket etmeğe mecbur olmuştur.„

[12] İlk zevcesini boşadıktan sonra ikinci evlenmesindeki eşi Âdile Hanım'dan, Ali Galip, Ahmed Celâl, Mazhar ve Salih adında dört oğlu daha dünyaya geldi. Mehmed Cemil Paşa'nın Cemile ve Mustafa Reşid, Mazhar Paşa'nın Veliyyüddin, Necmeddin Salih Beyin de Nureddin, Ali ve Âdile adında çocukları dünyaya gelmişdir.

[13] Prof. Cavit Baysun, "Köse Âkif Efendinin delâletiyle Sadaret Mektubî kalemine memur oldu„ demek suretiyle yukardaki malûmatı teyid etmektedir (Bk. *Tanzimat* I, s. 724).

Merhûm Abdurrahman Şeref de : [14]

"Sadaret Mektûbî kalemine duhûl ve ba'dehu Âmedî odasına nakl eyledi ; nevâdir-i ezkiyâdan olmağla âmirlerinin pek çabuk teveccüh ve takdirini kazanarak bi'l-hassa Mehmed Said Pertev Efendi'nin himaye-i mahsûsasına mazhar oldu.„ diyor.

Çalıştığı dâirelerdeki kalem reislerinin dikkatini çektiği gibi, verilen işleri başarmakta gösterdiği hüsn-i idareden dolayı takdir ediliyordu. Gizli evrak vermek ve yazdırmak gibi mühim işler de de vazife ifa etti.

Edirne muahedesi ile bitecek olan Rus harbi bu sıralarda başlamıştı. Sadr-ı âzam Selim Paşa, sefere memur oldu. Paşa, o zamana kadar mühürdarlık hizmetinde kullandığı Abdüllatif Efendi'yi kisedarlık hizmetine nasb ve Beylikçi Âkif Efendi'ye de mühürdarlık için müstaid ve muktedir bir zâtın intihabını emir etti. [15]

Selim Paşa'ya, Âkif Efendi tarafından Reşid Bey tavsiye olunduğundan, kendisine gereken talimat verilerek Ordûy-ı hümâyûnla beraber Şumnu'ya gitti.

Pâdişahın dikkatini çekmesi, orduya ait arz olunan telhislerin, bizzat Sultan Mahmud tarafından tedkikinden sonra vâki oldu.

Hünkâr, Âkif Efendi hakkında fevkalâde teveccüh beslediğinden, ordunun Rumelide bulunduğu müddetce, cereyan edecek her çeşit vukuatının hususî olarak kendisine arzedilmesini ve bu mühim vazifenin itimada lâyık bir zâta havalesini irade buyurmuştu. Âkif Efendi bu vazifeye Reşid Bey'i tayin etti. Salâheddin Bey, bu hususta şunları yazmaktadır [16].

"Mumâileyh dahî an be-an ızhar-ı iktidar ve her vakit ketm-i esrar etmekte bulunan Reşid Bey'i mühürdarlık vazifesini kemâ-kân îfa etmek üzere telhîsât muharriri nasbettirmişti. Cennet-mekân Mahmud Han hazretleri ma'rûzât ve iradeyi mutalea ve tedkik ettikçe nezd-i şâhânelerinde isim ve şöhret ve rütbe ve haysiyyeti mechul olan sahib-i kalemin tarz-ı tahrîrindeki selâset ve mütaleatındaki isabet ve selâmeti takdir ve tahsin etmekle telhîsât muharririnin kim olduğunu sûret-i mahremânede sadr-ı a'zâmdan istifsar eyledi. Bu sual ve cevabdan sonra Reşid Bey'in evc-i kemâl-i ikbale suûduna sebeb olan muharrerât-ı husûsiyyenin mizac ve efkâr-ı şâhâneye göre daha izahlı, etraflı yazılmasına ve

[14] *Tarih Musahabeleri*, s. 75.
[15] M. Salâheddin, *Bir Türk diplomatının evrak-ı siyasiyyesi*, s. 11.
[16] Ayni eser, s. 12.

muntazaman takdim edilmesine fevka'l-âde i'tina edildiği vâreste-i beyandır.„

Abdurrahman Şeref Bey de şu izahatı vermektedir :[17]

"Kırk dört seferi tahaddüs eyledikte sadr-ı a'zam ve serdâr-ı ekrem Selim Mehmed Paşa'nın maiyyetine ta'yin kılınan hey'et-i küttâba Amedî muavinliği ile dahil oldu. Ordudan gelen kaimelerin selikasını Sultan Mahmud-ı Sânî beğenerek kimin yazdığını bir kaç kerre sormuş ve Pertev Efendi Mustafa Reşid Beyi ta'rif ve tavsiye etmiş. İsmi hatır-ı hümâyunda hıfz olunub harbin hitâmiyle Istanbula avdet vuku' buldukda taraf-ı pâdişâhîden sûret-i mahsûsada Saraya celb ile taltîf ve tatyîb ve lisan-ı Fransevîyi lâyıkı ile öğrenmesi tavsiye buyrulmuş, bu sâyede Reşid Bey sür'atle tefeyyüz ve kat'-ı meratib eyleyip mesâlih-i devlette tezyîd-i vukuf ve tecrübe için mehâm-ı umûrda istihdam olunmağa başlanmıştır.„

Prof. Cavid Baysun ise Başbakanlık Arşivindeki vesikalara dayanarak bu hadiseyi şu suretle tasvir etmektedir:[18]

"Reşid Beyin nazar-ı dikkatı celbedip ilerlemeye başlaması Mora vak'asını takip eden Rus harbinde vukua geldi. Orduda kitabet vazifesini ifa edenler arasında bulunuyordu. Telhisatı kaleme alan Nâfi Efendi'nin hastalanarak Istanbula iadesi üzerine bunları Reşid Bey yazmağa başladı. II. Mahmud, Reşid Bey'in yazdığı telhisleri pek beğendi, kimin yazdığını merak etti. Meşhur Pertev Efendi (Paşa) Reşid Bey'i ta'rif edince pâdişâh bir az sonra maaşının arttırılmasını emreyledi ve bir hatt-ı hümâyunda : '....İşte yazılan telhisâtı Mektubî hulefâsından Reşid Bey yazıyormuş. Fakat def'-i zarûretleri için alâ meratibihim tahsis kılınacak mâhîyeden mumâileyhin maaşı sair hulefâdan farklıca tertib olunsun' dedi (Arşiv vesîkaları, Sandık 179, Hatt-ı hümâyun 10). Reşid Beyin maaşı 1500 kuruşa çıkarıldığı gibi ayni zamanda Amedî odası hulefâlığına da tayin edildi. Bu hususta Mehmed İzzet Paşa'nın bir kaimesinde şöyle deniliyor : 'Reşid Bey bendeleri.... telhisât-ı âliye tahrîrinde istihdam kılınmış ve vâkıa isti'dad ve kabiliyyeti cihetiyle Âmedî odası çerağlığına şâyeste olarak mukaddemce bu husus savb-ı sâmîlerine tahrir olunmuş idüğüne binâen mîr-i mumâileyhe dahi.... 1500 kuruş maaş tahsis olunması...' (Arşiv vesîkaları, Sandık 180, Evrak Nr. 34).„

[17] Bk. *Tarih Musahabeleri*, s. 75.
[18] Bk. *Tanzimat*, I, s. 724.

Sadr-ı a'zam ve serdar-ı ekrem Selim Mehmed Paşa, mütareke akdinin zarûretini ve gereken tedbirlerin alınmasını Bâb-ı Âlîye bildirdi. Harp harekâtının muvakkaten terki ile mütareke akdi yolunda mahremâne verilen iradeyi alınca, Reşid Bey ile Nuri Efendi'yi mütareke müzakereleri için Rus ordusuna gönderdi. Musalehanın esası malûm olmadıkça mütarekeye muvafakat olunmadı. Bu durum karşısında, bi'l-mecburiyye sulh müzakerelerine başlandı.

Muahede maddelerini tesbit ve müzakerelerde bulunmak üzere Reisü'l-küttab Altıparmak Hâmid Bey'in riyasetindeki hey'etle beraber "şimdiki halde„ kaydiyle Beylikçi kisedarı Nuri Efendi ve Âmedî hulefâsından Reşid Bey ve Divan-ı hümâyun tercümanı Esrar Efendi'nin de hareketleri münasip görüldü [19].

Sulh muzakereleri sırasında, tazmînat maddesine dair murahhasların kullandığı lisana hiddetlenen Sultan Mahmud, aşağıdaki hatt-ı hümâyunu Serasker Paşa'ya gönderdi :

"Serasker Paşa,

Murahhasların yazışlarına göre Rusyalu me'murlarının verdikleri sözlerine nazaran iddia eyledikleri mevâdd-ı selâse için Devlet-i Aliyyemiz tarafından söz verildiği gibi muvafakat hasıl olarak Edirne ve civarında olan kazâları Petersburgdan gelecek tasdiknâmelerini beklemeyip heman tahliyeye mübaşeret edecekler ; ancak mevâdd-ı selâseden tazmîn-i ticaret akçesinin altı bin kisesinin altun olarak gönderilmesi ve Sırpluya dâir ısdar olunmuş olan fermanın aynini Rusya me'murları görüb ba'dehu bu tarafda Sırp vekillerine i'ta olunması müsta'cel addolunmuş olduğundan heman böylece icra ve diğer üçüncü maddesi ki Yergöğü kal'asının ba'de't-tahliye devr ü teslîmi husûsu için dahî Prusya elçisine bir müzekkeresi verilüb biraz vakit bunun için ağırca davranılması meclis kararından olarak gösterilmiş. Vâkıa bu tazmîn-i ticaret akçesinin topu doksan altı bin kise akçe olduğundan bu ibtidasında i'tâ olunacak akçe diğer takasitlere bakılınca hafif görünür ise de şu kapıda olan yâdigârların güyâ elleriyle koymuşlar gibi çarçabuk şu bu demeyerek' bu altı bin kisenin hiç yerini göstermeyerek heman Darbhâneden verin de gönderelim diyerek ibtidadan girişleri doğrusu pek yüzsüzlük olduğundan bunların bu hallerini gördükçe bütün bütün emniyyeti kaldırıp artık âhar çâresine bakmamız lâzım geliyor. Yazdıkları mufassal takriri gönderdim, güyâ masal söyler gibi bir takım hezeyan ederler. Bu kadar

[19] *Lütfi tarihi*, Cild II, s. 87.

lâkırdının içinde Yergöğüye dair yazdıklarından başka işe yarayacak kelâm yok ; ânın dahî ileride fâidesi olub olmayacağı mechuldür. Mukaddemâ yazdığım hatt-ı hümâyınumuzda ben Yergöğüyü mültezimâne yazmış olduğumdan âna mebnî güyâ arz-ı hizmet gösterelim demek isterler ; billâhi'l-azîm heriflerin davranışlarına göre bunun âhar vechile bir çâresine bakılmaz ve böylece gider ise Devlet-i Aliyyemizin kâffe-i mesâlihi yüz üstüne kalub kat'î çok fenalıkların zuhûru müsteb'ad değildir. Takrîr-i mezkûru tarafınıza gönderdim, buna dair senin mütalean ne ise Yahya Bey'e yazdırıp gönderesin.„

Murahhaslar yanında sır kâtibi sıfatiyle çalışan Reşid Bey müzakereler devam ederken mühim vazifeler ifa etti[20].

Muahedenin akdinden sonra " Rusyalu tarafından murahhaslarla maiyyet me'murlarına hedayây-ı resmiyye verildiği sırada Reşid Bey'e bir kıt'a mücevher yüzük, bir altun saat, samur parçası tulum„ hediye edildi [21].

Sadr-ı âzam Reşid Mehmed Paşa'nın sadaretinde, Mustafa Reşid Bey'in Âmedi odasına memuriyeti icra olundu [22].

Reşid Bey, Istanbul'a avdetinden sonra Pertev Paşa'nın teveccüh ve i'timadını kazandı. Pertev Paşa, o devrin en fazla nüfuz sahibi devlet adamlarından biri idi. Uzun müddet Osmanlı bahriyesinde "Müşavir Paşa„ sıfatiyle hizmet îfa eden S. Adolphus Slade'in "Türkiye ve Kırım harbi„ adlı eserinde (S. 16) Pertev Paşa hakkında şunlar yazılıdır :

"Pertev Paşa'ya herkes 'Gerçek Türklerin sonuncusu' unvanını veriyordu. O, dalkavukluk etmeden, sâdık, gösteriş yapmaksızın misafir sever ve kibir ve küstahlık göstermeksizin izzet-i nefsini ve vekarını bilir bir insandı. Hasılı Osmanlı imparatorluğunda hâkim olan milletin kusurlariyle beraber faziletlerine de sahibdi. Pertev Paşa, Doğu Türk

[20] "Mesmûumuzdur ki : Reşid Paşa'nın işbu kitâbeti hengâmında meclis-i mükâlemeye taraf-ı Devlet-i Aliyyeden reisü'l-küttab Altıparmak Hâmid Bey me'mur imiş ... Hâmid Bey umûr-ı siyasiyyeyi tamamiyle müdrik olmadığından konuşmalar uzayıp aradan günler geçermiş ve Hâmid Bey ikide birde 'Elçi beye söylenecek daha nemiz var ?' sualini Reşid Bey'e karşı îrad eder dururmuş ... Reşid Paşa daha sonraları dermiş ki : —Baktım 'daha söyleyecek nemiz var'ın arkası kesilmiyor; günler geçiyor; binaenaleyh nezâketi filân bir tarafa bırakarak müsâkerâtı idare etmeğe başladım ve hamdolsun bir iki gün içinde neticeyi elde ettim.„ Mehmed Galib ve Ali Rıza, *On üçüncü asr-ı hicride Osmanlı ricâli*, Peyâm-ı Sabah tefrikası, Nr. 4.

[21] *Bir Türk diplomatının evrak-ı siyasiyyesi*, s. 13.

[22] Ayni eser, s. 13.

medeniyetinin millî an'anelere ve vasıflara göre olgunlaştırılmasını, yükseltilmesini maksad edinmişti. O Türk medeniyeti için eskiden var olan bir takım millî müesseseleri asrî ihtiyaçlara göre değiştirecek, yanlış an'ane ve itikadları bilgi ve tahsil sayesinde temizleyecek, Kur'anda buyurulduğu gibi, bilgiyi tâ Çinde bulsa arayacak ! ve alacaktı.„

Kırım seferinden evvel ve sonra bize samimiyetle hizmet eden "Müşavir Paşa„ unvanlı İngiliz amiralinin bu izahatı, Pertev Paşa'nın değerini göstermektedir. Paşa ile yakından temas eden, onun muhitine, hattâ mahremiyetine giren Mustafa Reşid Bey,devlet hizmetlerini îfa ederken Pertev Paşanın irşadlarından da, derin istifadeler sağlamaktaydı.

1246 yılı Muharrem ayının başlarında "Girid adası ianesine teşvik me'muriyyeti„ ile Mısıra gönderilen Pertev Paşa'ya refakat edenler arasında Mustafa Reşid Bey de vardı. Mısırda Mehmed Ali Paşa'nın alâkasını çekti. Kendisine Mısırda kalması teklif olundu. Pertev Efendinin bu husustaki mütaleasını öğrendikten sonra vâki teklifleri reddetti.[23]

MUSTAFA REŞİD PAŞA (BEY)'NIN ÂMEDÇİLİĞE TAYİNİ

Reşid Bey Istanbula avdetini müteakip 1831 yılında "Âmedî-i divân-ı hümâyûn vekilliği„ memuriyetine tayin olundu. 1832 yılının Haziran ayı başında da bu vazifeyi asaleten ifa etmeğe başladı.[24]

Bu tayin keyfiyeti M. Salâheddin tarafından şu suretle anlatılmaktadır:[25]

"Kırk yedi senesinde İşkodralı Vezir Mustafa Paşa'nın başına bir

[23] "Reşid Paşa 1246'da Pertev Efendi refakatiyle Mısıra azimette Mısır valisi Mehmed Ali Paşa, Reşid Bey'in liyâkat ve kiyâsetini fevkalâde takdir edip kendisine de öyle bir zâtın lüzumu cihetiyle Reşid Beyi vali muavini sıfatiyle maiyyetine almak istemiş ve bunu Reşid Beye açmıştır. Fakat Reşid Bey bu babda bir cevab-ı kat'î vermeden evvel gerek refakatiyle gelmesinden ve gerek kendi hakkında hüsn-i teveccüh ibraz eylemesinden dolayı müşârünileyh Pertev Efendi'nin re'yini almak isteyip Pertev Efendi ise Reşid Bey'e verdiği cevabda : — 'Sizin dirâyetiniz vardır ve hizmet-i Devlet-i Aliyyede menasıb-ı aliyye ihraz edeceğiniz mecsûmumdur. Ümid ederim ki burada Mısır vali muavinliği değil, hattâ valilikten daha yüksek bir mevkii Istanbulda işgal edersiniz, demekle Reşid Ben ertesi günü Mehmed Ali Paşa'ya cevab-ı red vermiştir. "(Mehmed Galib ve Ali Rıza, *On üçüncü asr-ı hicride Osmanlı ricâli*, Peyâm-ı Sabah tefrikası, Nr. 5). İlerde sadr-ı âzamlığa kadar çıkan Reşid Paşa bu sözleri anlatır ve : "Merhum efendimizin kerâmet-i siyasiyyesidir„ dermiş (*Tanzimat*, s. 725 : Cavid Baysun'un İbnü'l-Emin Mahmud Kemâl'den mesmûu).

[24] Cavid Baysun, *Tanzimat* I, s. 725.

[25] *Bir Türk diplomatının evrak-ı siyasiyyesi*, s. 14.

takım eclâf ve evbaş cem'iyle harekât-ı ser-keşâneye cür'et eylemesi üzerine Pirlepe'de bulunan Sadr-ı a'zam Reşid Mehmed Paşa'nın nezdine rical-i devletten ve erbâb-ı dirayetten bir zâtın irsali kararlaştırılıp bu me'muriyyet-i mühimmeye Hâdi Efendi nasb olunduğu misillû Zât-ı şâhâne olvakit Âmedî-i divan-ı hümâyun hizmetiyle mübahî bulunan Ahmed Âkif Efendinin dahi i'zamını arzu buyurmuşlardı. Binâenaleyh Âkif Efendi me'muriyeti üzerinde olarak Rumeli'ye azimet eylediği sırada sâbık Reisü'l-küttab Pertev Efendi ile Mısırdan avdet eden âmedî odası hülefâsı mütehayyizanından Mustafa Reşid Bey'i ve yahud Nâfi Efendiyi tevkil eylemesi ve âmedî efendi hüsn-i hizmete muvaffak olursa mazhar-ı mükâfat olacağının kendüye tefhimi hakkında sâdır olan irade-i seniyye mucibince Reşid Bey'in vekâletini tercih eylemiş ve Reşid Bey âmedcilik vekâletiyle müşar-ı bi'l-benan olmuştur. Arnavudluk mes'ele-i mühimmesi arzûy-ı şâhâneye tevfîkan fasl ü tesviye olunup Mustafa Paşa cezây-ı sezâsını bulmuş ve binâenaleyh Âkif Efendi'nin Istanbula avdetinde zât-ı şâhâne kendisini huzûr-ı hümâyûnlarına celb ve Rumeli ahvâlini sual eyledikten sonra başka bir me'muriyyete ta'yin edüp hidemât-ı vâkıasını takdir buyurdukları Reşid Bey'i asaleten Âmedî-i divân-ı hümâyûn hizmetine nasb buyurmuştur.„

Âmedî-i divân-ı hümâyun memuriyetine tayininden dolayı şükranlarını belirten —ve torunu Veliyüddin Bey tarafından Reşid Paşa'ya ait muharrerat arasında bana verilen — aşağıdaki vesîkayı aynen dercediyorum :

"Âsitan-ı bülend-eyvan-ı veliyyü'n-niamîlerine ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Eş'ia-i âfitâb-ı âlem-ârâ âmme-i enâma şâmil ve reşehât-ı ebr-i feyz-bahşâ her mahall ü mevkî'a vâsıl olduğu misillû bu abd-i ahkar ya'nî âsâr-ı istihkakdan bî-nevâ ve bi'l-vücûh adem-i liyâkatı gün gibi hüveydâ olan çâker-i kemterleri dahî hâlimce mazhar olduğum iltifat u ihsan ve lûtf-ı firâvân-ı âlînin îfay-ı hakk-ı teşekküründe acz ü kusurum nümâyân iken bu def'a mücerred şîme-i kerîme-i çerâğ-efruz-ı hazret-i şehinşâhî meâsir-i celîlesinden olarak asâleten âmedcilik hizmetine me'muriyyet-i âcizânemle fart-ı ubûdiyyet ve mefharet-i çâkerânem hempâye-i debir-i felek buyrulmuş olub hak bu ki adem-i haysiyyet ve fıkdan-ı liyâkat-ı çâkerânem cihetiyle muztaribü'l-kalb isem dahî te'sir-i mihr-i enver seng ü hâk-i bî-mikdara mâhiyyet-bahş-ı zer ü cevher olduğu misillû kullarının dahi bidâat-i kemterânem mücerred teveccühât-ı merâhim-gâyât-ı hazret-i hilâfet-penâhî ile hüsn-i terbiyyet bulmak

ümid ve ümniyesiyle müteselli olarak kemâl-i acz ü iftikar ve secde-i niyâz u tazarru'a vaz'-ı cebhe-i meskenet ve ihtikar ile farîza-i zimmet-i rukıyyetim olan tezâyüd-i ömr ü ikbal-i şevket-i zıllullahî ve tefavür-i iclâl ve übbehet-i hazret-i şehriyârî ed'iyye-i hayriyyesi tekrar be-tekrar duây-ı hayriyyet-âsâr-ı veliyyü'n-niamîleriyle merfû'-ı icâbetgâh-ı cenâb-ı perverdigâr kılınmakta olduğunu arz u inha ile hasseten mehasin-i teveccühât-ı aliyye-i zerre-perverîlerin niyâz ve istid'â ma'razında min gayr-i haddin arz-ı hâl-i kemterânem terkîm ve bâk-i pây-i kimya-sây-i mün'imânelerine itâre ve takdim kılındığı inşâallah-ı teâlâ muhât-ı ilm-i âlîleri buyruldukta her halde muhtac ve ümidvâr olduğum mebâsin-i enzâr-ı mekârim-âsâr-ı çâker-nüvâzîleri bundan böyle dahî hakk-ı bendegânemde erzan ve şayan buyrulmak bâbında emr ü ferman ve lûtf ü ihsan hazret-i men lehü'l-emrindir.

Bende
Mustafa Reşid
Âmedî-i Divân-ı Hümâyun

Âmedîlik vazifesinde iken, dış politika işlerinde faaliyet göstermek için gereken tecrübeleri edinmeğe çalışıyordu. Tarih-i Lûtfî'de Rusya sefiri ile vâki mükâlemesi hulâsa edilmekte[26] ve pâdişahın emirlerini, taşrada bulunan sadr-ı âzama eriştirmekte bulunduğu zikredilmektedir.[27]

Reşid Bey'e re'sen halletmek üzere tahmil edilen ilk vazife, âsî Mısır kuvetlerinin Kütahya'ya kadar ilerlediği günlerde ve bunun husûle getirdiği büyük heyecan sırasında verilmiştir.

Mısır kuvvetlerinin karşısında mağlûb olan Sultan Mahmud "İşi bir an evvel bitirmek azmi ile ve Avrupa devletlerinin de ilcasiyle Mısır ve Girid ve Cidde eyâletlerinin Mehmed Ali Paşa uhdesinde ibkası ve Sayda ve Trablusşam eyâletleriyle, Kudüs ve Nablus sancaklarının müceddeden tevcihi hakkında fermân-ı âlî ısdar ve başkaca bir hatt-ı hümâyûn tastîr ederek Tophâne müşiri Halil Paşa ile Âmedî-i divân-ı hümâyun Reşid Bey'e tevdîan müşarünileyhe irsal etti. Mehmed Ali Paşa, Sayda ve Trablusşam eyâletlerinden başka Şam ve Halep eyâletleriyle İçel ve Alâyie sancaklarının dahî ilhakı emelini izhar ve bu eyâlât ve elviyenin tevcihi behemehal iktizay-ı maslahattandır„ diyerek işin başka türlü bitmeyeceğini ve asâkir-i Mısrıyye Bursa tarafına yü-

[26] Cild IV, s. 101-2.
[27] Cild IV, s. 18.

rüyüb maslahata bir suret verilmez ise Der-i Saâdete kadar gideceklerini„ îrad etti[28].

Murahhaslar, ağır teklifler karşısında "Maslahatın bu derecesini istîzâna cesaret edemeyeceklerinden bahs ile„ avdete mecbur olduklarını beyan edince Mehmed Ali Paşa şunları söyledi :

"Benim ifadâtımı yazmak veyahud avdet ile ifade etmek veya biriniz gidip diğeriniz burada gelecek cevaba muntazır olmak suretinde muhayyersiniz [29].„

"Bir Türk diplomatının evrak-ı siyasiyyesi„nde, Halil Paşa ve Reşid Bey'in Mehmed Ali ile konuşmaları, şu yolda izah edilmektedir :

"Mustafa Reşid Bey kırk sekiz tarihinde bâ-irade-i seniyye Tophâne-i âmire müşîri Damad Halil Rif'at Paşa refakatiyle yine Mısr'a azîmet eylemiştir. Mısırda bulundukları evanda bir gün Mehmed Ali'nin nezdine gidip uhde-i istîhallerine müfevvaz bulunan mevâddın kabûlünü teshil ettirecek tarz-ı münasibde idare-i lisan ederler. Sergerde-i mumaileyh me'mûrîn-i mumâileyhimânın fart-ı hamiyyet ve kemâl-i gayretlerini müsbit olarak îrad eyledikleri iknâiyyatı bir tavr-ı lâkaydâne ile istima' ettikten sonra Halil Paşa'ya başını çevirip hakk-ı âlî-i Mahmud Hanîde begayet ni'met-nâşinâsâne bazı hezeyanlar tefevvuh eylemîş ve o sözler Reşîd Bey'e fevka'l-âde sû-i te'sîr etmiş olduğundan mîr-i hamiyyetmend bir an daha odada durmağa kudret-yâb olamayarak dışarı çıkmış ve başka bir odaya gidip teessürât-ı kalbiyyesinin galeyaniyle hüngür hüngür ağlamağa başlamıştır. Reşid Bey o dakikadan i'tibaren Mehmed Ali Paşa'nın niyât-ı fâsidesine muttali' olmağla hâricen ve dâhilen nüfûz ve iktidarını mahv ve hiç olmazsa tahdid eylemeği kendisine bir vazîfe-i mukaddese addetmişti. Halil Rif'at Paşa bir müddet daha sergerdenin nezdinde kaldıktan sonra resm-i vedâ'ı bi'l-icrâ refîkinin ikametgâhına gelince Reşîd Bey'in hâl-i perişanını, sirişk-i çeşmanını müşahede ve esbabını sual eylemiştir. Mumâileyh gazab ve hiddetle dehen-güşây-ı teessür olub sergerdenin ifadât-ı vâkıa-ı küstahânesini tekrar etmekle her ikisi o geceyi bir şüyûn-ı garîb-i intikam-cûyâne ile imrar etmişlerdir.„

Mehmed Ali'nin direnmesi, sert ve haşin muamelâtı meselenin çözülmesine engel oluyordu. Her şeye rağmen bir kere daha Bab-ı Âlî ile teması doğru görerek mufassal bir mektup gönderdiler. Gelen cevapta

[28] Ali Fuad, *Mısır valisi Mehmed Ali Paşa*, Türk Tarih Encümeni Mecmuası, Cüz 19/96, 1928, s. 86.

[29] Ali Fuad, *Mısır valisi Mehmed Ali Paşa*, Türk Tarih Encümeni Mecmuası, Cüz 19/96, 1928, s. 86.

Halil Paşa'nın emre intizaren İskenderiyye'de kalması ve Reşid Bey'in avdeti emrediliyordu.

Reşid Bey bir Fransız vapuru ile Istanbula döndü. Bab-ı Âlîdeki vazifesine başlamasından bir gün sonra, Kütahyaya kadar ilerlemiş olan İbrahim Paşa nezdine gönderilmesi kararlaştırıldı.[30]

KÜTAHYA MÜZAKERELERİNDE MUSTAFA REŞİD PAŞA (BEY)

Ali Fuad Bey Türk Tarih Encümeni Mecmuası'nda bu tayin hakkında şunları yazmaktadır[31] :

"Murahhaslar mülâkat-ı vâkıanın netâyicini mufassal bir takrîr ile Bâb-ı Âlîye arz ile istîzân-ı keyfiyyet edip Reşid Bey'in avdeti tebliğ olunmasiyle müşarünileyh Istanbul'a avdetinde Kütahya'da bulunan İbrahim Paşa nezdine me'mûr edilerek ve müsaadât-ı vâkıaya Şam eyâleti dahi ilâve olunarak Fransa maslahat-güzâriyle birlikte azîmet eylemiştir.„

Kütahyaya giderken hastalandı. Yollarda durmağa ve o sırada kendisine yetişen Fransız maslahat-güzâriyle birlikte gitmeğe mecbur oldu.

Bâb-ı Âlî'ye takdim ettiği tahrîratta, yolda başından geçenleri nakletmekte ve :

"Vücûd-ı âcizâneme ârız olan çıbanların ıztırabı sür'at-i azîmete mâni' olmak hasebiyle bi'l-ıztırar çend saat ihtiyar-ı tevakkuf olunduğunu müteakip Fransa maslahat-güzârı vürûd edip eğerçi mersûm ile beraber gitmeği istememiş isem de çıbanların ıztırabından başka orada hümmâ gibi bir hastalığa mübtelâ olarak çaresiz biraz ağırca gitmeğe muhtaç olduğundan geri bırakılamayıp ileri gitmesi dahi mülâhaza-i çâkerâneme uyamaması cihetle konak yerlerinde yerleşmek üzere mukavele olunup her ne hal ise esbab-ı meşrûhadan nâşî ağırca gidileceğine binâen ... ve hayvana binmeğe hiç kudret ve mecâlim kalmadığından bi'z-zarûre taht-ı revan tedarik olunarak hezâr zûr u zâr ile merhale bemerhale„ gidildiğini beyan etmektedir. Kütahya'ya geldikten sonra ilk konuşmasında, İbrahim Paşa'nın da babası gibi direndiğini gördü. Buna karşı "Pederinizin ve gerek sizin haklarınızda öteden beri mehâsin-i teveccühât-ı pâdişahâneleri derkâr ve sezâvâr buyrulduğundan inayât-ı sâbıkaya ilâveten bu def'a dahî Şam-ı Şerîf eyâletini ihsan buyurmuş olmalariyle artık sizin dahî geri çekilip icrây-ı ferîka-i imtisâlkârî ve mu-

[30] Cavid Baysun, *Tanzîmat* I, s. 726.
[31] Cüz 19/96, s. 95 v. d.

tavaata himmet ederek bir kat daha istihsal-i teveccühât-ı hazret-i şâhâneye mazhariyyet esbabına teşebbüs eylemeniz lâzım gelir„ zemininde bast-ı mukaddime ile muvafakatına çalışıldıkta müşârünileyh "Pederimin bana olan ta'limâtı Şam ve Haleb ve maa mülhakat Adana eyâletleri ve İçel ve Âlâiye sancakları tamamen verilmedikçe avdet etmeyip ilerlemek sûretinde kat'î olduğundan yalnız Şam eyâletinin kabulü ile geri dönmek elimden gelmez. Bu cihetle kusur eyâletler ve sancakların cümlesini talebe mecburum[33]. „ cevabını verdi.

İbrahim Paşa ile konuşmasının mütebakî kısmını da şu suretle nakletmektedir :

"Her ne kadar pederinizden tâ'limât-ı celîleniz böyle olsa bile elbette bunun bir de hafîsi olmak iktiza edip husûsiyle sizin pederinizin indinde derkâr olan vaz' u i'tibarınıza nazaran bunun kabulü ile iktifa eylediğiniz halde anlar dahî razı olarak bir şey demeyecekleri evliyây-ı umûr efendilerimizin meczûm ve ma'lûmları olduğundan bu hususun bu veçhile bitirilmesini mahsûsen sizden talep buyururlar„ demesine karşı "Pederi razı olmayub belki bir takım zanniyyâta düşeceğinden uyamıyacağını„ ifade eden İbrahim Paşa'ya cevaben :

"Yalnız Şam eyâletiyle pederini iskât muhâl-ender-muhâl olduğunu beyan etmeğin zarûrî derece-i sâniyyede işte Haleb eyâletine dahî müsaade-i seniyye erzan buyrulmağla artık hiç diyeceğiniz kalmıyacağından heman icrây-ı tevcîhât içün Der-i Saâdet'e iş'âr edeceğim.„ denildikte :

"Pederim buna dahî razı olmayacağını bildiğim cihetle ben bunları yalnız kabul edecek olur isem sonra Mısr'a gidemem ve gittiğim halde azîm mes'ûl olub daima serzenişten kurtulamaz ve külliyyen rahatsız olurum ... Kendiliğimden kabûlüm takdîrinde cümlesini hebâ etmek iktiza eder, binaenaleyh muvafakatine söz veremem ; fakat irade-i seniyyeye imtisalen bir kerre Mısr'a yazıp istîzan edeyim ; lâkin cevab-ı muvafık vürûdunu dahî me'mûl etmem„ deyip çâkerleri dahî :

"Bu istîzan sureti vakta muhtaç şey olub bâhusûs Rusya donanması el-haletü hazihi Der-i Saâdet'de olduğundan ânın dahî tevkîf ve Rusyalının hazırlamış olduğu otuz kırk bin kara askerinin Memalîk-i Mahrûse'ye duhûlü îcab edip bundan başka bütün Avrupalı Bu maddeye kulak kabartmakta olmağla yeni başdan kîl ü kâli mûcib olur .... bu makule şeylerin tekevvünü lâyık ve revâ olmadığından ve pederinize her halde söz geçirebileceğiniz me'mûl-ı kavî olduğundan .... hakkınızda

[33] Türk Tarih Encümeni Mecmuası, Cüz 19/96, s. 96.

masına dair ecvibe-i münâsibe ile mukabele olunmuş ise de pederinden ruhsat ve me'zûniyyeti olmadığından istîzan etmedikçe kabulde ma'zûr olduğunu tekrar be-tekrar beyan ve elinden gelse maslahatı bitirmek istediğini îma ve ityan etmesi üzerine bari yalnız Adanadan kereste kat'ına me'zûniyyet husûsunun zammıyla tesviye-i maslahata dair uzun uzadıya ve aralık aralık Fransa maslahat-güzârı mersûm ile suret-i mahremiyyette müzakere ve ba'zan ol dahî müşârünileyh hazretleriyle başkaca muhavere ile nihayetinde İçel ve Alâiye sancaklarından vaz geçerek Adana eyâletinin dahî ihalesine ve İçel ve Alâiye taraflarında kereste kat'ı maddesine ile'l-ebed cevaz yoğise de fakat şimdiki halde kestirilmiş ve satun alınmış oralarda biraz kerestelerı mevcud olmağın ânın dahi nakline mümânaat olunmamasına müsaade-i seniyye erzan buyurulur ise pederini bazı mukaddimat ile ikna' eylemesi me'mûl olduğundan istîzan-ı maslahata bakmıyarak ve bunun mes'ûliyyetini artık kendisi tahammül ederek kabul ettirmeğe çalışacağını .... eyâlet-i mezkûrenin mâl-ı mîrîsi her ne mikdar ise üçyüz kise akçe zammedeceğini yâd edip biraz dahî üzerine varıldıkda beşyüz kiseye iblâğ etmekle mübahesât-ı adîde ve maslahat-güzâr-ı mersûm ile dahî mülâhazât-ı kesîreden sonra hâh ü nâhâh muvafakat sureti gösterilüb âna mukabil hareket ve avdeti hususu ta'cîl olundukta Konya havalîsine ve sair yerlerde olan askerinin heman şimdiden gerû çekilmeğe başlamalarını tenbih edeceğini ve işbu eyâletlerin tevcihine dair haber-i resmî geldiği gibi kendisi dahî derhal Kütahyadan hareket ve avdet edeceğini söylemiş ve bu vechile karar verilmiş idüğü ....„[33]

İbrahim Paşa ile mülâkatı sırasında Fransız maslahat-güzârının da kendisine yardımı dokunduğunu, âdeta devlet memuru gibi hizmet ettiğini yazmaktadır :

"Maslahat-güzâr-ı merkum dahî hadd-i zâtında bir insaniyetli âdem olub ziyade şevk u gayretini mûcib olmak mütaleasiyle esnây-ı râhda görüşüdlükçe ber-vech-i murad-ı âlî maslahatın hitamı müyesser olduğu vakit hakkında iltifat-ı şâhâne şâyân buyrulacağını işrab etmiş olduğumdan ânın te'sirâtından mıdır yahud kendi cibilliyyeti iktizasından mıdır nedir keenne kendisi devlet me'mûru gibi davranarak müşârünileyh İbrahim Paşa'yı ilzâma hayli çalışıp ve çok sert sert lâkırdılar söyleyerek ibâfe ile doğrusu samimî ve hakîkî sıdk u hulûs ile yapışub mesâî-i hayr-hâhâne ibraz eylemiş olmasına ve kendisinin câlî bir hareketi ve

[33] Aynı yer, s. 97.

dahî başkaca mahzûziyyet-i seniyyeyi müeddî olacağında şübhe olma-muhabere-i hafiyyesi var mıdır yollu her ne kadar taharrî ve tecessüs olunmuş ise de kat'an bir şey ihsas olunmamasına nazaran mersûm fî nefsi'l-emr şâyân-ı iltifat-ı seniyye idüğü...„[34]

Bâb-ı Âlî, Adana vilâyetinin ilhak ve ilâvesine muvafakat etmedi. "Gelecek cevab-nâme-i âlînin vürûduna kadar„ oyalandırılması yolunda. "Emir-nâme-i sâmiye„ gönderildi.

Reşîd Bey, Bâb-ı Âlîye gönderdiği ikinci tahrîratında bu hususu şu suretle açıklamaktadır:

"İbrahim Paşanın lisan ve tavrı dahî Mehmed Aliden ehven görünerek husûlü me'mûl olan ta'dil-i cüz'i dahî şayed mübahasat arasında zâyi' olmamak ve bir an akdem asâkir-i Mısrıyye buralardan çekilip de Devlet-i Aliyye dahi mesâlih-i aliyyesine ikdâm buyurmak için maslahatın burada bitirilmesi hayırlı göründüğünden hezâr ilhâh u ibrâm ile İçel ve Alâiye sancaklarından feragat ettirilerek ve Haleb mülhakatından dedikleri Rakka eyâletinin İskenderiyyede lâkırdısı açılır ise cevâb-ı âlîsî verilmek üzere Diyar-ı bekr sohbeti dahî külliyyen aradan çıkarılarak bi'z-zarûr ve maa'l-mahzûr Adana'nın dahî ilhak ve ilâvesine söz verilmiş olduğundan ve babasına böylece bitti diyerek haber göndermiş olmasına nazaran şimdi Adanadan rücû' olunsa bile söz kabul etmiyeceği bedihî olub husûsiyle çünkü verilen söze i'timaddan nâşi Konya havalisinde bulunan askerlerine geri çekilmek üzere tenbîhât gönderib Kütahyadan dahî mukaddime-i avdet olmak üzere evvelki cum'a günü bir alay süvari kaldırmış olmasiyle kulunuzun azîmetimi mücerred kendüyü bir oyalandırmak gibi anlayub da iade-i asker hususunda icra eylediği sür'at dahî kendisine bâis-i nedâmet olarak maazallahü Teâlâ hakk-ı çâkerânemde bir muamele vuku'u dahî zihne vârid oldu ise de irade-i seniyye-i pâdişâhînin infâzı zımnında can fedasına bakılmıyacağından ve lehü'l-hamd Der-i Saâdette kuvve-i askeriyye derece-i kifâyede idüğü meâl-i emr-nâme-i sâmîden müstefad idüğünden ve şu kadar ki vârid olan emr-nâme-i sâmîde gelecek cevab-nâme-i âlînin vürûduna kadar oyalandırmak muharrer ise de Adana ve sair yerlerin lâkırdısı tefevvüh olunur ise şimdiden nâzikâne rücû' olunmak husûsu dahî mezkûr olarak bimennihi Teâlâ cevab-nâme-i âlî vürûduna kadar her ne veçhile olsa oyalandırmağa çalışılacaktır...„[35]

[34] Ayni yer, s. 98.
[35] Ayni yer, s. 100.

Bâb-ı Âlîden aldığı emirde "Oyalandırma„ keyfiyyeti mevcud bulunduğundan bu husustaki çalışmaları hakkında şunları yazmaktadır :

"Bu defa gelen Tatarların getirdikleri emir-nâme meâline nazaran Halebin tevcîhi müsaadeye makrûn olsa bile Adana eyâletinin uyamıyacağı tebeyyün ediyor. İşte benim Adananın tevcîhi uyamaz ; bari kereste celbi me'zûniyyeti ile iktifa olunsun deyû çabaladığım hep bu mülâhazalardan neş'et etmişti. Fransa ve İngiltere sefaretlerinin suret-i me'muriyyeti ve ifadeleri işbu emir-nâme-i sâmî meâl-i vâlâsından müstefad olduğundan başka Rusyalunun bir filo ta'bir olunur donanmasıyle külliyyetlu kara askeri gelüb Boğaz içinde ikame olundukları dahi mesmûum oldu ; şimdiye kadar bunca müsaadât-ı seniyye-i hazret-i pâdişâhî erzan buyrulmuş iken artık bir Adana için yeniden muharebe kapılarını açmak ve bütün Avrupalıyı ayaklandıracak merkezde bulunmak doğrusu lâyık değildir ; işte bu emirnâme-i samîyi Paşa hazretlerine irâe ve bu dediğim şeyleri ifade edin her ne kadar kıyâm ve kuûda bîmecâl isem de ben de gelür etrafile söylerim..„

Kütahyadan gönderdiği üçüncü tahriratta İbrahim Paşa ile konuşmalarını ve Adana üzerindeki münakaşalarını şu yolda izah etmektedir:

"Pederim tarafından ta'limatım istediğim yerler tevcîh olunmadığı halde heman ileri gitmek suretinden ibaret iken siz Fransız maslahatgüzârıyle beni iğfal ederek babamın rızasına mugayir iş tutturduktan sonra şimdi babama tekrar ısyan ettirmeğe çalışıyorsunuz.„ diyerek kendisini "bayağı muaheze sûretine ibtidar eylemiş bulunduğunu izah ve "Rızây-ı meyâmin-irtizây-ı hazret-i hilâfet-penâhî elbette baba rızasından akdem ve hususiyle beyne'l-müslimîn def'-i mukatele gibi bir madde-i hayriyyenin istihsali peder rızasına bakılmakdan hayırlı ve ehemm olduğuna ve kendisiyle babası beynine mübâyenet düşürmek kimsenin emeli olmadığına dair cevablar ile yine Kütahyadan hareketi sûreti tekrar olundukta benim buradan hareketim ya taraf-ı Devlet-i Aliyyeden Adana eyâletinin tevcîhine veyahud Adanadan feragat ettiğini mutazammın pederim tarafından kağıd gelmesine mütevakkıf olarak bu iki şıkkın biri hasıl olmadıkça bir hatve geri dönmek ve askerleri kaldırmak ve Anadolu tarafında menâsıb tevcîh olunan paşaların birine yol vermek ihtimalim yoktur.„ yolundaki konuşmaları müteakip "Adana maslahatına„ dair şunları yazmaktadır :

"İşte Adana maslahatı tarafınıza yazıldığı misillü pederinize dahî yazılmış olup pederiniz ise Adana için Devlet-i Aliyyenin irade-i seniyye-

sine ve düvel-i fahîmenin re'y u kararlarına yine muhalefet suretlerini tecviz etmeyeceği bedihî olmağla şimdi siz buradan hareket ettiğiniz halde Adanaya doğru varmaksızın pederinizin dahî muvafakatini müş'ir mektup geleceği âşikârdır. Bu madde için burada durulmasa güzel olur yollu söz söylendi ise dahî faide vermeyerek nihayette şu dediği iki sûretten biri husûle gelmedikçe buradan hareket edemem deyû suver-i müteaddide îrad eylemiş ve bu keyfiyyetin böylece Der-i Saâdete iş'âr olunmasını kat'îce söylemiş olduğundan hezar telâş u piçutab ve lerziş u ıztırab ile beyan-ı hale ibtidar olunmuş olub şu Adana maslahatına gûya babasının dahî muvafakati me'mul değil gibi görünür ise de keyfiyât-ı meşrûhadan ma'lûm-ı âlîleri buyurulacağı veçhile bunların akval ve ef'âlinde ıttırad olmayarak günde bin türlü renk gösterilmekte olub ezcümle tevakkuf ve hareketleri hususlarında suver-i mütehâlife üzere sözler söyleyip nihayetinde Der-i Saâdetten haber geldikten sonra bir kerre dahî muhabere olununcaya kadar tevakkuf eder isem de ba'dehu tecavüze mecbur olurum demiş olduğu halde bu def'a kat'â tecavüz lâkırdısını etmeyerek fakat Kütahyadan avdetini iki surete hasr ile ânın üzerine ısrar etmekde ve hattâ hakk-ı âcizânemde muamelâtı dahi muttarid olmıyarak kâh bi'n-nefs sakin olduğum odaya gelüb sual-i hatır edüb ba'zan iki gün semtimize bir âdemîsi bile gelmeyerek açıkdan açığa sûret-i istiskal ızhar kılınmasına ve'l-hasıl bugünün kavl ve muameleleri yarına uymadığı bi'd-defaât tecrübe olunmasına nazaran bunların lâkırdısına bakılıb da Adana eyâletinden pek de ümid kesmek câiz olmıyacağından bu def'a babasından tahrîrat-ı sâmiyenin cevabına intizar olunmak veyahud te'kîden li'l-maslaha Der-i Saâdetten Müşîr-i Tophâne Halil Paşa hazretlerine ve Mehmed Ali Paşa'ya bahren tekrar mekâtib-i âliye irsal ve münasib olan süferadan dahî müessir mektublar ahz ü isbal buyurulmak şıkları mütevakkıf-ı irade-i seniyye olub şu kadar ki İbrahim Paşa'nın bundan böyle buradan kavlen iadesi mümkün olamayacağı tebeyyün etmiş olmağla televvün-i mizacı iktizasınca şayed maslahat uzayacak diyerek yine tecavüze kalkışacak olur ise vüs'-ı âcizânem mertebe oyalandırmağa çalışılacağından keyfiyyetin derhal hâk-i pây-ı sâmîlerine iş'âr olunacağı ve kulları elyevm lâyıkıyle tashîh-i mizac ve husûsiyle Kütahyanın havası ile imtizac edemediğimden burada oturulmak her ne kadar düşvâr ise de Mısırdan tekrar haber vürûduna değini kametim irade buyrulduğu halde hastalığa ve vehâmet-i havâya bakılmayarak icrây-ı iktizasına ibtidar olunacağı derkâr olub bunların bu mağrûrane hareketlerine göre artık haber gönderilmesi sûretine intizar olun-

mayıb da iâde-i harb husûsu karargîr olursa olvakit çâkerlerini mehlekede bırakmamak için münasib mukaddime ile bir emr-i sâmî ihsan ve irsal buyrularak Der-i Saâdete celb-i kemterâneme inâyet-i aliyyeleri bîdiriğ buyrulmak niyaz-ı kemterânem olduğu ve mukaddem Adana eyâletine taraf-ı çâkerânemden muvafakat sûreti gösterilmesi İbrahim Paşa pederinin mukaddemâ İskenderiyyede i'lân ettiği suretten başka ta'limâtı olmadığına ve İçel ve Alâiye sancaklarına babasının rızası olmıyarak muvafakat eylediğine dair tekrar betekrar yemin edip maslahatın bitmesi Adananın dahî ilhak ve ilâvesine muhtaç ve mütevakkif olduğunu kat'îce söylemiş ve babasına yazıldığı halde Adanadan feragat söyle dursun İçel ve Alâiye için dahî ısrar edeceğini îrad eylemiş olduğundan ve süferâsının muahharan vâki' olan ifadelerine ve yeniden Rusya donanması ve askerîsi geldiğine olvakit vukûf-ı abîdânem olmadığından farazâ iktizây-ı hâle göre maslahatın bitirilmesi iltizam olunur ise bâri iki sancak olsun Mehmed Ali'ye tefvîz ile Adana kapdırılmaksızın öylece bitirilip Mısır askerinin tez elden i'zâmı sûretinden ve aksi takdirinde dahi biraz gün kazanılmak mütalealarından neş'et eylediği misillû Adana eyâletinin mâl-i kadîmine zam lâkırdısına girişilmesi dahi çünkü Mehmed Ali mukaddem İskenderiyyede kendisine ihsan buyrulan mahallerin emvâline bir kaç sene zammedemiyeceğini söyleyip bu sohbeti İbrahim Paşa dahi bir kaç kerre yâd eylediğinden şayed dedikleri gibi sâir yerlerin zamâimi bir az teahhür edecek olursa bari tabiatiyle sohbeti açılmış olan işbu zam keyfiyeti elde bulunsun ve sâirlerine dahî mukaddime olsun mülâhazasından îcab eylemiş ise de mukaddem ki ma'rûzât-ı abîdânemin acele çıkarılması cihetiyle tafsîlât yazılamadığından bu kerre tasdî'-i ser i âlîlerine mübaderet kılındı ve İbrahim Paşa Kütahyada olan asâkir-i Mısırıyyeden fakat bir alay süvari iade edip ma'dasını dahî takım takım göndermek üzere evvelce gelen emirnâmeden sonra iade-i asker husûsunda feragat eylediği ve mukaddemce vürûd eden irade-i seniyye iktizası üzere kuvvetlice lisan kullanılarak asâkir-i muntazama-i şâhânenin elhaletü hâzihi Der-i Saâdette mevcûdu keyfiyyeti ve Rusyadan kara askeri ve yeniden donanma vürûdu maddesi münasibi veçhile açıldıkta çünkü bunlara Rusya lâkırdısı pek dokunduğundan Der-i Saâdete Moskof askeri gelmiş ise ben de Anadolu ehalisini başıma cem' ile bir kaç koldan tecavüze başlarım ve düvel me'murlarının lâkırdısı babama te'sîr etse bile ben bir askerî âdem olduğumdan bazı gelen düvel âdemlerine şöyle dedim, böyle dedim diyerek izhar-ı ucb u gurur itmekle inşâallah-ı Teâlâ karîben şeâmete uğramaları eltâf-ı samedâniyyeden me'mûl idüğü....„

Adana eyâletinden vaz geçilemiyeceği haberi gelmesi üzerine ayni tahriratın derkenarında şu satırlar vardır :

"Teşekkürü mutazammın olmak üzere bir müsvedde kaleme aldırılarak asıl maslahata dair olan ifadeleri dahi bazı mertebe tahfîf ile derc olunub hattâ bu istid'alarına şâyed müsaade buyrulacak olursa ilerude Adanada kuvve-i askeriyye ihdas edecek oldukları takdirde men'ine serrişte-i iddia olabilmek için ihtiyaten muhassıl suretinde idare olunmak üzere muhassıl ta'biri dahi yerleşdirilmiş ise de bilâ tahrif yazub yazmıyacakları mechûldür ...„[36].

Reşid Bey Kütahya'dan avdet ettikten sonra, gerek devlet ricaliyle, gerekse padişâhla olan konuşmaları, bir mektupla İbrahim Paşaya bildirdi. Mektuptaki Adana muhassıllığına aid kısımları naklediyoruz.

"Çâkerleri vaktâ ki taraf-ı devletlerinden müfarakat-i âcizânemin üçüncü salı günü teveccühât-ı haseneleri berekâtiyle Der-i Saâdete vasıl olarak doğru müşîr paşa hazretleri karındaşlarına gidüb cevabnâme-i sâmîlerini takdim„ eylediğini ve "Âcizâne iltizam ettiğim hayrhâhî ve sadakatim iktizası üzere miyânede olan bazı kîl ü kalin külliyyen mübeddel-i hüsn-i hâl olması emel-i mahsûsum bulunmak hasebiyle zât-ı sâmîleriyle esnây-ı münasebette mücerred kâh teklifsizliğe ve kâh siyak-ı ifade ve muhavere icabına mebnî lisan-ı devletinizden mugayir-i meslek-i ubûdiyyet sudur eden dirice sözleri kat'â kaleme almayarak heman âdâb-ı makbûle-i sıdk-ı ubûdiyyete dair vâki olan ifadât-ı seniyyelerini tatlıca söylemek suretini kendi vicdanımda münâsib ve maslahata müessir ve hakk-ı devletlerinde her veçhile hayırlı ve enfa' bulduğumdan müşîr-i müşârünileyh hazretlerine ... ilişik olan Adana maddesinden dolayı vâki olan iltimaslarını lisan-ı âcizânem döndüğü kadar selîka-i sıdk ü hakîkatle iltizam edinmiş olarak her halde teveccühât-ı âliyyenin hakk-ı sâmîlerinde tezâyüdbünü istediklerinden .... ahvâl-i felekiyye iktizasından nâşî eğerçi ba'zı şeyler vuku bulmuş ise de İbrahim Paşa bendeniz elhaletü hazihi taraf-ı eşref-i saltanat-ı seniyyenize doğrusu gerçekden iltizamı u sıdk-ı ubûdiyyet etmiş ve husûsiyle .... Adana eyâletinin muhassıllık veçhile uhdesine ihalesi niyazında olub ve bu sûret lûtfen ve ihsanen rehîn-i müsaade-i şâhâneniz buyrulduğu halde pederinin i'mar-ı Memâlik-i mahrûsa-i şâhânenize çalışdığı misillû kendisi dahî eyâlet-i mezkûrenin hüsn-i i'mar ve idaresile taraf-ı eşref-i zıllu'llabîleri için isticlâb-ı deavât-ı hayriyyeye şük-

[36] Ayni yer, s. 106.

râniyyete muvaffak olmaklığa sarf-ı vüs' ü makderet edeceğine teahhüd ediyor yollu levâzım-ı ubûdiyyete dair vâki olan ifadât-ı seniyyelerini güzel güzel beyan ve tebliğ eyledim. Velî-ni'met-i bî-minnet efendimiz ..... sıdk ü ubûdiyyet eden bendegânları hakkında hiç bir şey buyurmadıklarından eğerçi İbrahim Paşa bu Adana maddesinin pederine yazılmasını iş'âr etmiş ise de bi'l-farz pederi feragat edecek olsa bile mademki kendisi bu veçhile taraf-ı şâhânemize samimî ibraz-ı kemâl-i sıdk ü ubûdiyyet etmiş olmağla babası hakkında inâyât-ı seniyyemiz zuhûra gelmiş olduğu misillû Adanayı dahi vâki olan niyazına binaen muhassıllık veçhile ana ihâle ve ihsan eyledim deyu emr ü fermân ... buyruldu„[37].

Her ne kadar Sultan Mahmud Adana muhassıllığının İbrahim Paşaya ihsanına muvafakat etmişse de, reis efendinin Avusturya elçisiyle mülâkatı üzerindeki tahrîrata yazdığı hatt-ı hümâyunda bu işin bitmediğini ve mahzurların çok olduğunu şu yolda belirtmektedir:

"Bu Adananın ehven-i şer olarak ihâlesi lâzım gelmiş ise de ancak Rusyalunun sonradan muameleyi değiştirmesinden ve Fransalunun bir sözde durmayub televvün-i mizâcından ve maslahatın imtidadile maâzallah bu Adana maddesi âlet olarak fenaya varacağı anlaşılmış olduğundan bi'z-zarûr icra olunmuş olduğu müsellemdir. Yoksa bu Adananın bu veçhile ihâlesinden hatıra gelen mehâzîr-i adîde ileride başkaca mütalea olunacak maddeden olmağla maslahat bitti demeğe gelmez avâkıb-ı umûru düşünmek lâzımdır.„[38].

Sultan Mahmudun Reşid Bey hakkında Adana muhassıllığı işinden dolayı fevkalâde hiddet ederek idamını emrettiğini, fakat Darphâne nâzırı Ali Rıza Efendi'nin niyaz ve ricasiyle bu karardan vazgeçtiğini Lûtfî Efendi, Ali Rıza Bey'in oğlu Besim Bey'den duyduğunu söyleyerek yazmaktadır[39]. Ali Fuad Bey de "Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa„ başlıklı makalesinde ayni hadiseyi Reşid Paşanın torunu Nureddin Bey'den duyduğunu bildirerek teyid etmektedir.

"Bir Türk diplomatının evrak-ı siyasiyyesi„nde de bu hususa dair şunlar yazılıdır:

"Reşid Bey'in Kütahya me'mûriyyeti üzerine bedhâhân dâmen be-meyân-ı seâyet olarak aleyhinde gûnâ-gûn isnadât-ı şedîdede bulunmuşlar ve hazret-i pâdişâhı iğfaya dahi muvaffak olmuşlarsa da mukarriblerden hakayık-ı ahvâle vâkıf bulunan ba'zı hamiyyet ashabı tahkîkat

[37] Türk Tarih Encümeni Mecmuası, Cüz 19/96, s. 109.
[38] Başvekâlet arşivi, Sandık Nr. 73, Sıra Nr. 20346 (Hatt-ı hümâyun).
[39] Cild VI, s. 28.

icrâsı lüzûmunu ihtar eylediklerinden iş ümidleri gibi netice-pezîr olmamış ve Reşid Bey bu varta-i hevl-nâkden girîbân-ı hayatını kurtarmıştır.„

Sultan Mahmud'un hiddetini tahrik edenler arasında meşhur Âkif Paşanın da bulunduğu söylenir. "On üçüncü asr-ı hicrîde Osmanlı ricâli„ adı altında Peyâm-ı Sabah gazetesinde neşr edilen makalede (Nr. 5):

"Reşid Paşa daha divân-ı hümâyûn âmedçisi iken, yani 1249 tarihinde Mısırlı Mehmed Ali Paşa zâde İbrahim Paşa'ya ba'zı tebligat icrası için Kütahyaya me'mûren i'zâm olundukta o vakit reisü'l-küttab bulunan müşârünileyh Âkif Efendi, Reşid Bey'in işbu me'mûriyyetine dair kaleme aldığı bir arz tezkiresi müsveddesine mîr-i müşarünileyh hakkında hayli aleyhdarâne satırlar ilâve edip fakat bir müddetçik sonra Reşid Bey Istanbula avdet ve müddet-i gaybûbetinde Bab-ı Âlîden vuku' bulan ma'rûzâtın müsveddâtına ihâle-i nazar-ı dikkat eylediği sıralarda âmedî vekâletinde bulunmuş olan İbrahim Sârim Efendi'nin setr ü ihfâsına rağmen müsvedde-i merkumeyi dahî kıraat eylemiş ve kîn ü nefreti bir kat daha Âkif Paşa'ya artmıştır.„ denilmektedir.

Bu sıralarda Osmanlı devleti ile Avrupa devletlerinin münasebetlerini tanzim, devlet hakkında Avrupada yaratılan menfî hükümleri müsbet hükümlere tahvil ve Mısır meselesini de halletmek yolunda daimî sefaretler ihdas olunması uygun görüldü ve Mustafa Reşid Bey'in Paris orta elçiliği vazifesini de îfa etmesi kararlaştı.

İKİNCİ BÖLÜM

MUSTAFA REŞİD PAŞA (BEY)'NIN BİRİNCİ PARİS ELÇİLİĞİ

Reşid Bey 1834 yılının haziranında Âmedîlik uhdesinde olarak Paris orta-elçiliğine ta'yin edildi. Mehmed Salâheddin Bey adı geçen eserinde [1] bu hususta şunları yazmaktadır :

"Sultan Mahmud hazretleri Mısır vak'asının hüsn-i hallini arzu buyurdukları cihetle mevâni'-i siyasiyyenin izâlesi için tedâbir-i lâzime ittihaz etmekten bir ân için hâlî kalmamıştı. Reşid Bey otuz dört yaşında iken saltanat-ı seniyye cânibinden sefâret-i fevka'l-âde ile Fransa devleti nezdine i'zâm edildi. Reşid Bey mahzâ fart-ı zekâ ve dirâyeti ve kemâl-i samimiyyeti sebebiyle —fransızca bilmediği halde— öyle bir zamanda Avrupaya gönderildi.,,

Reşid Beyin Fransaya orta-elçilikle gönderilmesi sebebleri, ayni eserde [2] şu suretle açıklanmaktadır.

"Reşid Bey cenâb-ı hakkın tevfîkat-ı subhaniyyesine i'timad ve imdâd-ı rûhâniyyet-i cenâb-ı Peygamberîye kemâl-i sıdk ile istinad ederek Türkiye hakkında pek yanlış, pek yaman fikirler peydâ etmiş olan düvel-i muazzama ricâl-i siyasiyyesiyle uğraşmak ve Mısır mes'elesini hukuk ve menâfi-i devlete muvafık surette hall u tesviye ettirmeğe çalışmak için Avrupaya gidiyordu. Mösyö Kor nâmında bir zât refakatinde bulunub tercemanlık vazîfesini îfa ediyordu. O zamanlar şimdiki gibi vesâit-i nakliyye mefkûd idiğine mebnî karadan talikalarla gitmeğe ve Macaristan ve Nemçeden mürûr edip Avusturya siyasiyyûnunu da ziyaret etmeğe mecbur idi.,,

Prof. Cavid Baysun da "Mustafa Reşid Bey Âmedîlik uhdesinde olmak üzere 1834 haziranında Paris orta-elçiliğine tayin edilmekle artık doğrudan doğruya diplomasi mesleğine girmiş oluyordu. Beraberine sırkâtibi olarak hemşire-zâdesi Nuri Efendiyle Tercüman Rûhüddin Efendiyi alıb hemen Parise hareket etti. Yolda Viyanaya uğradı. Prens Meternih ile görüştü. Avusturya başvekili Türk elçisine çok ikramlarda bulundu,, demektedir [3].

[1] Bk. s. 15.
[2] Bk. s. 16.
[3] *Tanzimat* I, s. 724.

"Tarih Vesîkaları Dergisi„nde Prof. Cavid Baysun tarafından neşr edilen bir tahrirattan, Fransa kıralı Lui Filip (Louis-Philippe) ile ilk olaraknasıl konuştuğu ve kendisine nasıl ikramlarda bulunulduğu, tafsilatiyle öğrenilmektedir[4]. Bu tahrîratı aşağıya aynen dercediyorum :

"İşbu mülâkat-ı resmiyyenin icrasında sâye-i şevket vâye-i hazret-i hilâfet-penâhîde çâker-i kemînelerine pek çok ibrâz-ı hürmet ve riâyet olunarak hattâ Saray-ı kralîde teşrifat rüsûmuna me'mur olan bir mu'teber âdem krala mahsus hentolar ile gelüb kulunuzu Saraya îsâl ile orada mu'teber ceneraller istikbal ederek öylece nezd-i kralîye duhul olunmuş ve çünkü çâkerleri sâye-i meâlî-vâye-i hâce-i tâcidârîde hoca tedarikiyle Fransa lisanını tahsîle bed' ü teşebbüs eylediğinden galiba bu keyfiyyet kral-ı müşarünileyh cenâblarının mesmuu olarak ber-minvâl-i meşruh kelemat-ı resmiyyeye irâd edildiği cevab-ı resmînin zeylen lisanınızı bilmediğimden sizinle bilâ vasıta musahabet edemediğim gücüme gidiyor lâkin sizin az vakitte Fransa lisanını tahsil etmenizi me'mûl ederim yollu ityan-ı kelâm etmiş ve ba'dehu kraliçe canablarının nezdine varılarak duhterlerinden ikisi yemın ü yesârında hazır oldukları halde mülâkat olunmağla her birerlerine taraf-ı eşref-i cenâb-ı mülûkâneden istifsar-ı hatır olundukda cümlesi başka başka teşekkür ederek hattâ kraliçe-i müşarünileyha sizin buraya vürûdunuzda bu merkezde bulunub bu vechile iltifat-ı seniyye-i hazret-i padişâhîye mazhariyyetimden kuvve-i taliimi istidlâl ederim diyerek ızhar-ı şadümânî eylemiş olduğu. İşbu şehr-i cumâdelulânın yirmi ikinci cum'a günü kıral-ı müşarünileyh cânibinden akşam taamına da'vet olunmuş olduğumuz halde şehr-i merkumun yirminci çarşanba gicesi atûfetlû Namık Paşa hazretleri dahi Parise vürûd etmiş olduğundan cânib-i kralîden ol dahi da'vet olunmasile birlikte gidilerek taamdan sonra kral-ı müşarünileyh bir aralık zat-ı şevket simat-ı hazret-i şehinşâhîye olan hulûs ve muhabbetini bast ü beyan ile cenâb-ı merahim-nisab-ı hilâfet-penâhînin kemâl-i şevket ve ikbal-i mülûkâneleri ve Devlet-i Aliyyenin saâdet-i hâl-i daimîsi kendilerinin ve Fransa devletinin ahass-i âmâlleri olduğunu ve bu keyfiyyetin böylece yazılmasını mültemes idiğini irad edüb taraf-ı ubeydânemden dahi me'mûl-i âlî bu merkezde olmağla inşâallah-ı teâlâ mesalih-i vakıada âsâr-ı fi'liyyesi dahi müşahede olunacağı ve sûret-i ifadesi yazılacağı cevabı verildikden sonra burada sefaret-i Devlet-i Aliyyenin bulunması Fransa devletine bâis-i mahzûziyyet ve memnûniyyet olduğundan ikamet-i

[4] *Mustafa Reşid Paşa'nın siyasî yazıları.* Tarih Vesîkaları Dergisi Sayı I / 1, 1941, s. 38-39.

çâkerânem için devletçe mahsus konak tehyie olunduğunu dahi ifade ederek ba'dehu avdet kılındığı...„

Reşid Bey bu arada Fransızlar tarafından işgal olunan Cezayir'in tahliyesi için teşebbüsler yapmak azminde iken, Rusya ve Avusturya elçilerinin de tavsiyeleri ile, zamanını beklemek yolunu tercih etmiştir. Aşağıdaki tahrîrat, bu husustaki çalışmalarını açıkmlamaktadır :

"Geçende takdim kılınan arîza-i ubeydânemde tahrir ve tezekkür olunduğu vechile Cezayir maslahatına dair Rusya devleti elçisi cenâbları ile beynimizde ba'zı mertebe müzâkere cereyaniyle i'lân-ı me'muriyyet hususunun on beş yirmi gün dahî te'hîrine karar verilmiş ve müddet-i mezkûre dahî hulûl eylemiş olduğundan bu def'a dahî elçi-i mumaileyh cenâblariyle bi'l-mülâkat ızhar-ı me'mûriyyete ne vechile teşebbüs ve ibtidar olunması sûreti lede'l-istifsar kendisinin bir iki gün zarfında İskenderiyyeden aldığı havadislere göre Mehmed Ali şu aralık saltanat-ı seniyye aleyhine imâl etmek niyyet-i fasidesiyle tedarikât-ı harbiyyeyle iştigâl etmekde olub eğerçi ânın bu gûne hareketi vuku'unda düvel-i bahriyye tarafından kendi haline bırakılmıyarak men'ine müsâraat olunacağı meczûmu ise de vakt ü hale nazaran bu Mısır keyfiyyeti büyücek bir maslahat olub Cezayir maddesi âna nisbetle küçük kalıp her ne vakit olur ise ânın da'vasına mübaşeret olunmak mümkün olacağına binaen şimdi şu Mısır keyfiyyeti gereği gibi anlaşılıncaya değin on on bir gün dahî Cezayire dair olan maslahatın i'lân olunmaması münasib olacağını gayet hafî ve mahremâne olarak beyan etmiş olub çünkü buraya vürûd-ı çâkerânemeden beru Avrupalının Devlet-i Aliyye hakkında olan zu'm ve i'tikadlarını tahkîk etmekten hâlî olmadığımdan şimdiye kadar vâki' olan tahkîkat ve mesmûât-ı ubeydâneme göre velîni'met-i âlem ve şehinşâh-ı dârâhadem efendimiz hazretlerinin müceddediyyet-i şâhâne meâsir-i celîle-i padişâhâneleri bütün Avrupalunun ma'lûmu olduğundan bu babda bir gûna i'tiraza kat'â mecalleri yoğise de Rum fesadının bidâyet-i zuhûrundan beru bir cânibden Yunanlılar kendi merâmlarını ve bir tarafdan dahî Mehmed Ali kendi efkâr-ı batılasını tervic için burada ve Londrada enva'-ı hilelere teşebbüs ve gazetecileri celb ile saltanat-ı seniyyeye türlü şeyler azv ü isnad ederek Avrupalunun tagyîr-i i'tikadına çalışmış olduklarından taraf-ı Devlet-i Aliyyeden dahî şimdi bi'l-mukabele tarîki bulunarak mümkin mertebe halkın ezhanını celb ü teshîre mübaşeret ile beraber bir tarafdan dahî mesâlih-i Devlet-i Aliyyeye bakılmak hayırlu olacağına ve bu günlerde *Courrier Français* ta'bir olunur millet gazetecisinin bi'l-vasıta celbi suretine çalışmakta olduğuna mebnî beş on gün

kadar ehalinin medâyih-i hazret-i cihanbânî ile kulakları doldurulduktan sonra i'lân-ı me'mûriyyet olunarak nezd-i bendegânemde evlâ ve ercah göründüğü halde elçi-i mumâileyh cenâblarının dahî ber minvâl-i meşruh ifadatı vâki' olmuş olduğundan işbu tasavvuârt-ı âcizânem beyan olunmayarak mücerred kendi ihtarına ittiba' suretiyle te'hir-i maslahata muvafakat gösterilmiş ve umûr-ı ecnebiyye ministrosu teehhül ga lesini itmam ile henüz sâyfiyyesinden avdet eylemiş olmağla inşâallahu Teâlâ bugün yarın mülâkat olunarak Mısır maddesine dair her ne suret inkişâf olunabilir ise de derhal savb-ı savab-nümây-ı veliyyü'n-niamîlerine iş'âr olunacağı ve burada olan Nemçe elçisi ile dahî Cezayir maslahatına dair ba'zı mahremâne müzâkere vâki' olarak elçi-i mumaileyh şimdi Cezayir maddesinin sırası değildir ve bu aralık izhar-ı me'mûriyyete mübaderet olunsa ihtimal ki verecekleri cevab maslahatın ilerisine dahî muzır olur demiş ise de taraf-ı ubeydânemden elhaletü hazihi Fransalu Cezayirin nizamâtiyle iştigalini gazetelerde i'lân etmekte ve Devlet-i Aliyye sefiri dahî burada ikamet etmekde iken Cezayir hakkında hiç ses çıkarılmaması maslahatca muzır olmaz mı denildikte teslim etmiş olub Rusya elçisi mumaileyh cenâblarının dahî şimdiki halde muradı bütün bütün te'hîri sûreti olmamağla bi-tevfîkihi Teâlâ işin gelişine göre hareket olunarak keyfiyyetin tahririne müsâraat olunacağı ve bu aralık çıkan gazetelerin ikisinde Mehmed Ali'nin harekât-ı redîasını îmâ eder ba'zı sözler olmağla ma'lûm-ı âlîleri buyrulmak için leffen takdim kılındığı ve Takvim-i Vekayi'-i seniyyenin türkîsi atûfetlû Rifat Beyefendi bendeleri tarafından gönder îlmekde ise de fransızcasının nakl u hikâye tarikiyle buralarda olan gazetelere derci münasib olacağından inşâallahu Teâlâ celb olunmak üzere olan gazeteciye verilüb iktiza eden mahalleri basdırılmak için türkîsiyle beraber daima birer kıt'a dahî fransızcasının irsâli hususu emru tenbih buyrulmak menût-ı irade-i behiyyeleri idüği ve Rusya elçisi mumaileyh cenâblarının Mısır val sine vâki' olan ifadesi derhal atûfetlû Namık Paşa hazretlerine iş'âr olunduğu beyaniyle...„

7 Receb 1250 tarihli aşağıdaki tahrîratında, Cezayir maslahatına dair me'mûriyyet nin ilânından sonra "Tahfîf-i masarif sûretine dikkat dahî farîzadan olmağla burada hem bir me'mûr bulunmak ve hem masarifi hafif olmak üzere mütalea-i ubeydânemin hulâsası şu vechiledir ki„ diyerek, kendisinin Istanbula avdet ile Rûhiddin Efendi'nin maslahat-güzârlıkla kalmasını teklif etmekte ve şunları yazmaktadır :

"Mehmed Ali bir vakitten beru burayı ve Londrayı Devlet-i Aliyye

me'mûrlarından hâlî bulduğundan kendisi envâ'-ı hiyel-i şeytâniyyeye teşebbüs ile Avrupalının zihinlerini çevirmiş ise de şimdi taraf-ı saltanat-ı seniyyeden buraya ve Londraya sefirler ta'yin buyurulması cihetiyle yavaş yavaş tebdîl-i lisan etmeğe başlayıp bir müddet dahî böyle giderek Devlet-i Aliyyenin mehasin-i âmâli ve Mehmed Alinin sû-i ef'âli bi't-tedrîc neşr ü işâa olundukça bütün bütün Mehmed Ali tarafından teneffür ile saltanat-ı seniyyeye meyl-i küllîleri me'mûlünden başka meselâ Bavyera ve Wurtenberg devletleri gibi küçük devletlerin ve ezcümle Yunan hükûmet-i cedîdesinin bile her yerde elçileri bulunarak her bir politika maslahatlarına tahsîl-i vukuf etmekde ve faraza birinin aleyhine bir şey tasavvur olunsa ânı çarçabuk duyub def'i çâresine çalışmakda olmalarına nazaran Devlet-i Aliyye gibi bir devlet-i fahîmenin böyle politika maslahatlarının nezâketi vaktinde Londrada ve burada ve belki Petersburgda ve Prusyada me'murları bulunduğu sûrette hem politikaca menfaat olarak hem de bu me'mûriyyetlerde bulunan bendegân ve maiyyet me'murları Avrupa ahvâline tahsil-i vukuf edecekleri bedîhî ve hele burası ile Londrada birer me'mûrun lüzûmu zâhir ve celî olub kullarının dahî velî-ni'met-i âlem efendimize vüs'-i âcizânem derecesinde hüsn-i hizmete çalışmaktan gayri emelim olmadığından zâten derkâr olan liyâkatsızlığıma bakılmayıb da her ne kadar müddet-i ikamet-i çâkerânem irade buyrulsa bi'l-iftihar icrây-ı me'mûriyyete bezl-i iktidar edeceğim âşikâr ise de her halde tahfîf-i masarif suretine dikkat dahî farîzadan olmağla burada hem bir me'mûr bulunmak ve hem masarifi hafif olmak üzere mutalea-i ubeydânemden iki nihayet iki buçuk mâha kadar meydanda olan politika maslahatlarının neticesi anlaşılıp ve sâir sefarete terettüb eden şeyler dahî ya'nî ba'zı lâzım gelen âdemlerin ve gazetecilerin celbi husûsları ve sâir mevâdd-ı müteferri'a dahî yoluna konulub bu müddet içinde inşâallahu Teâlâ Cezayir maslahatına dair me'mûriyyet-i çâkerânem dahi i'lân olunarak bitevfîkihi teâlâ Devlet-i Aliyyenin dilhâh-ı âlîsi vechile maslahat bittiği halde hemen senetleşmek lâzım geleceği misillû faraza bu maddeye terettüb edecek şeraitten ba'zıları tesviye kabul edüb de biraz ilişikler istîzâna muhtac kaldığı takdirde maslahat o dereceye geldikden sonra o makule mevadd-ı cüz'iyye için burada vakit geçirilmiyerek sonradan her bir suretle tanzim ettirilmek kabil olacağını ve husûs-ı mezbûrun maazallahu Teâlâ bir suûbet tarafı rû-nümâ olduğu halde ol vakit burada durulmak hiç bir faide vermiyeceği mülâhazâtına göre meselâ iki buçuk mâhdan sonra avdet-i çâkerâneme mahfiyyen ruhsat-ı seniyye erzan buyrularak burada Terceman

Rûbiddin Efendi kullarının maslahatgüzârlık ile kalması emr ü ferman-ı hazret-i şahinşâhîye tevafuk eder ise çünkü efendi-i mumâileyh müstakîmü'l-etvâr bir kulları olarak lisan-âşinâ olması cihetiyle ahvâl-i ecnebiyyeye vukûf-ı zatîsi olub buraya vürûd-ı çâkerânemden beru maslahatın içinde bulunması cihetiyle her bir hale ve Devlet-i Aliyyenin kullandığı politika lisanına dahî vâkıf olduğundan kendisine ta'rifi lâzım gelen meslek ve usûlden ayrılmayarak işe yarıyacağı ve mumâileyhin olvechile me'mûriyyeti takdirinde oğlu ve uşağıyle beraber üç kişi olarak Fransa hizmetkârlarından dahî bir iki âdem istihdam edildiği halde şehriyye üç bin frank tahsisi ile idaresi mümkin olacağından her cihetle ehveniyyet olacağı âşikâr olduğundan ve burada bir husûsun istîzânı lâakal iki mâha tevakkuf eylediğine binâen her bir ahval lâyıkı ile ma'lûm-ı âlîleri buyurularak âna göre hareket-i ubeydânem emr ü irade buyrulmak mütaleasiyle uzun uzun beyan-ı hâle ibtidar kılınmış olmağla ber minvâl-i muharrer iki buçuk mâhdan sonra avdet-i çâkerânemle mumâileyh terceman efendi kullarının maslahat-güzârlık ile kalması muvafık-ı maslahat olduğu halde âna göre efendi-i mumâileyhe i'timadnâme şeklinde olmak üzere bir kıt'a tahrîrat-ı resmiyye ile kendisine mûcib-i tezâyüd-i i'tibar olmak için hâcelik rütbesi ihsan ve ber minvâl-i muharrer şehriyye üçer bin frank tahsisine müsaade-i seniyye erzan buyrulmak lâzım geleceği misillû çâkerlerine dahî ol vakte kadar teraküm edecek ve bunu te'diye etmek için hesab-ı meşruh üzere iki buçuk mâhda iktiza edecek yirmi yedi bin beş yüz frank ile beraber çünkü avdette iktiza eden arabalar mevcud olarak karantina ve mihmandar masârifi gibi şeyler dahî olmayacağından yol masarifi için on beş bin frank mikdarı akçe kifâyet edeceğinden cem'an kırk iki bin beş yüz frangın maazallahu Teâlâ ecnebî memleketinde bir gûna zül ve nakîsaya giriftâr olunmamak için bir an akdem irsâli ve faraza daha biraz müddet-i ikamet-i çâkerânem irade buyrulduğu halde dahî gurre-i receb-i şerîfden i'tibaren şehriyye on bir bin frank tahsisi herhalde müstağrak-ı lûtf u ihsanı olduğumuz velî-ni'met-i âlem efendimizin eltâf-ı seniyye ve inâyet-i behiyye-i padişâhîye nisbetle zerre-i nâçiz kabilinden ise de kulları böyle şeylere pek sıkıldığımdan hüdâ bilir eğer iktidarım olsa veyahud sarrafım kullarına deynim olmasa veyahud diyâr-ı islâmiyye gibi olub da istiânemin tariki bulunsa hiç bu ta'cizleri etmeyeceğim nezd-i vâlây-ı veliyyü'n-niamîlerinde ma'lûm olarak işbu arîza-i âcizânem dahî resmî surette olmayub fakat zât-ı vâlây-ı hazret-i kethüdayî ile cenâb-ı muallâ elkab-ı veliyyü'n-niamîlerinin ma'lûm-ı âlîleri buyrularak âna göre mes'ulât-ı

kemterâneme istihsâl-i müsaade-i seniyye buyrulmak emeli ile terkim ve takdimine ictisar kılındığı inşaallahu Teâlâ rehîn-i ilm-i âlîleri buyruldukda her halde emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir.„

Fransız devlet adamlariyle konuşurken, Mehmed Alinin istiklâlini ilân etmesi halinde, devletin hareket hattını izah etmekle beraber, Rusya, Fransa ve İngilterenin Mısır meselesi karşısında, alacakları vaziyyeti münakaşa ediyordu. Aşağıdaki tahrîrat, bu hususta sarfettiği faaliyeti belirtmektedir:

"Mukaddemce takdim-i hâk-i pây-i vâlâları kılınan arîza-i bendegânemde beyan ve iş'âr kılındığı üzere Mehmed Aliden dolayı verilen müzekkerenin üç dört gün fransızcaya tercemesiyle uğraşılmış olduğundan henüz umûr-ı ecnebiyye nezâreti tarafından cevabı zuhûr etmemiş ise de Fransa vükelâsı me'mûrlarından ba'zıları ile mülâkat olundukca remzen ve aralıkda îzahen vâki' olan ifadelerinden istinbâd ve istifham olunan şu suret oluyor ki Mehmed Ali fürû-mâye ve ihtiyar bir âdem olarak ale'l-husus bu esnada tuttuğu nâbecâ tavırlarından bayağı matuh hükmünde olduğu anlaşılmakda ve oğlu denilen İbrahim (Paşa) dahî bîşuûr ve ahlâk-ı zemîme ile muttasıf olduğundan babası geberdikten sonra hiç bir şey yapamıyarak Mısırın hey'et-i hâliyyesi bütün bütün muhtel ve perişan olacağı zevi'l-ukûl indlerinde tebeyyün etmekde ve Mehmed Ali Avrupalının iâne ve irâesiyle mukaddemlerde Mısır'a biraz nizâm vermiş ise de kendisinin iddia ve i'lân etmekde olduğu dirâyet-i kâzibe memâlik-i vesîada icrây-ı hükûmete mütehammil olmadığı Beriyyetü'ş-Şam ihtilâlinden anlaşılıp bu cihetle eyâlet-i mülhaka tezayüd-i kuvvetine sebeb olmıyarak az vakitte izmihlâl-i küllîsini mûcib olacağı dahi görülmekde olduğundan kendi kuruntusu olan hükûmet-i müstakille sureti ana göre müsteb'ad olub ale'l-husus ki zat-ı şevket simat-ı hazret-i şehinşâhînin sinn-i hümâyûnları genc ve rezânet-i akl ü fetanet-i kâmile-i mülûkâneleri cümleye müsellem olarak bir tarafdan dahî CIVILISATION usûlüne, ya'nî terbiyye-i nâs ve icrây-ı nizâmât husûslarına sa'y ü ikdam buyrulmakta olduklarından ve bütün millet-i islâmiyye dahî dînen ve şer'an taraf-ı eşref-i cihanbânîye merbut bulunduklarından az vakitte ve kemâl-i sühûlet ile bütün Arabistanda tenfîz-i ahkâm buyuracakları bedîhiyyâttandır. Şu kadar ki şimdiki halde vakit pek teng ve nâzik olmak hasebiyle bu esnada muharebe sûretlerini tecviz edemiyoruz ve bir de Devlet-i Aliyye ülkesinde öteden beri aralık aralık âsî paşalar zuhûr edegeldiğinden taraf-ı saltanat-ı seniyyeden ekserîsinin te'dîbinde ta'cîl olunmayarak vakt-i merhûnuna ta'lik ile nasıl hakimâne mua-

meleler gösterildiği ve o makuleler nihayetinde de ne suretle mazhar-ı mücazât oldukları tevârihde görülmüş olmağla bunun hakkında dahî evvelki politikalar icra olunsa münasib olur vâdisinde sözler söylemekte olduklarından taraf-ı çâkerîden dahî her meclisin revişi ve iktizasına göre Mehmed Alinin ve İbrahimin ahlâk-ı red'ia ve mezâlim-i adîdeleri meşhûd-ı âcizânem olduğu vechile beyan u ifham ve rabbimiz Teâlâ hazretleri zıll-ı zalîl-i adîmü'l-adl-i zıllullahîlerini cemî' ümmet-i Muhammediyye üzerinde berkarar buyursun, zat-ı meâlî-simât-ı cenâb-ı hilâfet-penâhînin mevrid-i ilhamât-ı rabbaniyye olan mübarek kalb-i pâk ve hatır-ı tânak-ı mülûkânelerine sünûh ile icra buyrulmakda olan tedabir-i mülkiyye ve nizamât-ı hasene bahislerinde ıtray-ı kelâm olunarak vâkıa mukaddemlerde ba'zı paşalar ısyan ederek haklarında dediğiniz muamele icra olunmuş ise de anların bu Mehmed Ali gibi da'vây-ı bâtılı olmayub bâhusus Avrupa devletleriyle muameleleri ve anlara istinadları olmadığından pek de kayd olunmaz imiş denildikte bizim muamelâtımız ticaret ciheti iledir yollu cevablarına dahî hasbe'l-mevki' ticaret muamelesine diyecek yok ise de böyle piyâde âdeme yüz vermek ve mukaddem vâki' olduğu misillû sahabet gösterilmek Devlet-i Aliyyenin dost-ı ahbabı olan devletlere yakışır mı ve bu herif bu halde durdukça ahvâl-i âlem berkarar olur mu vâdisinde irâd-ı kelâm olunduğundan anlar dahî Devlet-i Aliyyenin Rusya devletiyle olan muamelât-ı câriyyesini güyâ çekemediklerinden herifi iltizama mecbur olduklarını anlatmakta olmalariyle savb-ı ubeydânemden dahî saltanat-ı seniyye evvelki sene Mısır gailesiyle meşgul iken Fransa ve İngiltere taraflarından bir gûna iâne zuhura gelmeyerek Rusya İmparatoru cenâbları (I. Nikola) doğrusu dostluğunun semeresini izhar etmiş olmasiyle bi'l-mukabele taraf-ı Devlet-i Aliyyeden dahî muamelât-ı cemîle ibraz buyrulmakda olduğundan gerçi bir nevi' dostluk bu tarafdan dahî zuhura gelmiş olsaydı anın dahî başkaca kadr ü kıymeti bilinirdi ve'l-hasıl insaf olunduğu halde bu husudan dolayı bir gûna ta'riz olunmamak iktiza etmez mi yollu gayet nâzikâne olarak cevablar verilmekde olub ezcümle geçen gün Ceneral Guilleminot vürûd ile suret-i mahremiyyette olarak vâki' olan ifadesinde 'Mısır valisi istiklâl da'vâsına tasaddî edip Fransa ve İngiltere bu sûreti adem-i tecviz ile men'i tedbîrine ve saltanat-ı seniyye her bir husûsat-ı aliyyesinde Rusya devletine teslimiyyet sûretinde olarak ve Mısır maddesinden dolayı yine Der-i Saâdete Rusya askeri donanması gelecek olur ise ol vakit iş uygunsuz olur ; mukaddemâ Der-i Saâdette sefaretim münasebetiyle kıral cenâbları ve ministrolar ba'zı

bu makule hususları benimle müzâkere etmekte olduklarından ve şimdi dahî anları görecek olduğumdan Devlet-i Aliyyenin meneviyyât-ı seniyyesini istifsara mecbur olurum 'demesi ile taraf-ı çâkerîden' Mehmed Ali evzâ-ı sâbıkasının üzerine bir de bu da'vâya tasaddî eylediği surette Devlet-i Aliyyenin mecburiyyet-i şer'iyyesi derkâr olarak bu halde Fransa ve İngiltere dahi davranub Devlet-i Aliyyeye lâzım gelen muâvenet-i fi'liyye ve kavliyyeyi icra ederler ise Rusya devleti askeri ve donanmasının gelmemesi bi't-tabiî hasıl olur şeydir ve bu dediğiniz her bir hususda teslîmiyyet lâkırdısı Devlet-i Aliyye muhaliflerinin bu tarafları karıştırmak için ilka ettiği sohbetlerden olarak elhaletü hazihi Devlet-i Aliyye ile Rusya devleti beyninde cereyan eden muamelât daima düvel-i mütehâbbe aralarında cârî olan usûl-ı muhadenete münâfi surette değildir ; eğerçi siz tûl-ı müddet Der-i Saâdette ikamet ile Devlet-i Aliyyenin âmâl-i hasene ve niyyât-ı müstahsenesine vâkıf olmuş olduğunuzdan bu babda ıtnâb-ı kelâm iktiza etmez ise de şurasını izah ve beyan edeyim ki Devlet-i Aliyye cemi' tevâif-i islâmiyyenin mu'tekad ve muktedası ve metbû-ı şer'î ve hakikîsi olan bir devlet-i kadîme-i fahîme olarak zât-ı şevket-simât-ı hazret-i şâhâne dahî daima nizamât-ı askeriyye ve tedabir-i mülkiyye hususlarına sarf-ı himmet buyurmakta olduklarından inşaallah-u Teâlâ tezyîd-i kuvvet ü meknet sûreti ancak Devlet-i Aliyyeden me'mul olduğuna ve Mehmed Alinin evvelki şayiaları bir haysiyyet-i kâzibe demek olduğu her yerde anlaşıldığına binaen benim âcizâne mütaleama göre Fransa ve İngiltere saltanat-ı seniyyeye olan muhabbet-i hakîkîyyelerini ızhar etmek ve kendi politikalarını dahî muhafaza eylemek istedikleri halde beyan edeceğim suret-i selâseyi usûl ittihaz etmek lâzımdır ibtida Mehmed Alinin evzâ-ı gayr-i marziyyesi daimâ şirâze-i râhat ve âsâyişi ihlâl etmekde olduğundan anın edebini takındırıp memâlik-i islâmiyyeyi gaile ve ihtilâlden muhafaza etmek ve saniyen her devlet kendi menafiini mülâhaza ederek ana göre usul-ı politikasını dahi te'sis ve icra edegeldiğinden muhalif ve muvafık sözlerine bakılıb da böyle şeylere ta'riz ve müdahele olunmamak ve salisen âsâyiş-i âmme kazıyyesi düvel-i fahîmenin matlab ve marzîleri olduğu söylenmekde ise aralık Akdenize Fransa ve İngiltere donanmalarının vürûdu ve ba'zı havadis şüyûu her tarafın kuşkulanmasını mucib olduğundan böyle beyhude şeylerden dahî feragat ile Devlet-i Aliyye dahilen ve haricen her bir maslahatın hüsn-i idare ve nizamât-ı kâmilesini istihsâl buyurmak için kendi re'y-i âlîsine bırakılmak keyfiyyetleridir, denilmekle Ceneral-ı mumâileyh teslim edüb 'ben bu hususları iktiza eden meclis-

lerde söylerim ; Der-i Saâdette müddet-i ikametimde taraf-ı eşref-i hazret-i şehinşâhîden pek çok inâyet ve ihsan görmüş olduğumdan kendimi Devlet-i Aliyyenin ikinci sefiri makamında addederim' demesi ile taraf-ı çâkerîden dahi 'Zât-ı şevket simât-ı hazret-i pâdişâhînin me'mul-ı âlîleri cenâbınızdan Devlet-i Aliyye hayırhahlığı olub benim me'muriyyetim dahî her bir hususda re'yinize mûracaat olunmak suretine münhasır olduğundan siz sefîr-i evvel makamında olarak bu âciz sâni olabilirim' denilerek ba'zı çeremonya (Ceremonie)'lı söz ile meclise hitâm verildiği...„

CEZAYİR MESELESİ VE MUSTAFA REŞİD BEY

Geldiği günden beri Cezayire ait memûriyetini ilân etmesi yolunda vâki' teşebbüsleri, münasib bir zamanın hulûlü maksadiyle te'hîre uğruyordu. Rus ve Avusturya elçileri Mısır meselesinin henüz lâyıkıyle aydınlanmadığı ve halledilemediği bir devirde Cezayir bahsinin konuşulmasına tarafdar olmamışlardı.

Nihayet "Leyle-i berât-ı mağfiret-âyâtın ertesi günü şürû' ve mübâşeret olunması tasmîm kılınmış olduğundan yevm-i mezkûrda umûr-ı hariciyye nâzırı ile bi'l-mülâkat ba'zı musahabât-ı âfâkiyyeden sonra taraf-ı çâkerânemden kelâma âğâz ile„ Cezayir meselesini açtığını 19 Şaban 1250 tarihini taşıyan aşağıdaki tahrîratında bildirmekte ve nâzır ile vâki' sert konuşmalar bütün tafsilâtiyle izah olunmakta ve sonunda da "Tutulmuş olan mahremiyyet usûlüne mebnî bu mücavebât keyfiyyetinin îcabı mertebesi Rusya elçisine dahî bildirileceği„ yazılmaktadır :

"Atebe-i bülend-mertebe-i veliyyü'n-niamîlerine ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Mukaddemce hâk-i pây-i veliyyü'n-niamîlerine beyan ve iş'âr kılındığı üzere Cezayire dair me'mûriyyet-i kemterâneme bitevfikihi Teâlâ leyle-i berât-ı mağfiret-âyâtın ertesi günü şürû' ve mübâşeret olunması tasmîm kılınmış olduğundan yevm-i mezkûrda umûr-ı ecnebiyye nâzırı ile bi'l-mülâkat ba'zı musahabât-ı âfâkiyyeden sonra taraf-ı çâkerânemden kelâma âğâz ile : 'Ma'lûmunuzdur ki me'mûriyyet-i âcizânemin üss-i esası devleteyn-i fahîmeteyn beynlerinde te'kîd-i muhabbet ve meveddet kaziyye-i hayriyyesi olarak lillâhi'l-hamd mine'l-kadîm beyne'd-devleteyn mihr ü muhalâsat berkemâl olduğundan başka an be-an teekküd etmekde olduğu ve bundan böyle daha ziyâde tezâyüd edeceği ma'lûm ve âşikâr olub kaldı ki iki devlet-i fahîme hasbe'l-mevedde daima yekdiğerin menâfi'ini iltizam ve mûcib-i mazarrat olacak şeylerden ihtiraz edegeldikleri müsellem-i âlem iken bundan akdem Cezayir Beylerbeyi-

sinin ba'zı evza'-ı gayr-i marziyyesinden ve mücerred kaza ve kader iktizasından nâşî Cezayirin istilâsı keyfiyyeti vukua gelerek eğerçi derhal Cezayirin sâhib-i hakikîsi olan zât-ı şevket-simât-ı hazret-i şehinşâhîye ircâ ve teslim olunacağını mutazammın Fransa sefareti tarafından müzekkere-i resmiyye verilmiş ise de cânibeyn-i fahîmeteynin gavâil-i vâkıaları haylûletiyle tesviye-pezîr olmadığına binâen bu maddenin dostâne ve halisâne müzâkeresi ile istihsâl-i hüsn-i kararına me'mur buyrulmuş olduğumdan me'muriyyetimi resmen beyan ederim. Bu hususa dair bir takrir-i resmî dahi hazır olmağla anı dahi i'tâ edeceğimdir, denildikde nâzır-ı mumâileyh bir çok tefekkürden sonra; 'Eğer muradınız Cezayirin Fransız askerinden tahliyesile taraf-ı Devlet-i Aliyyeye teslimi sureti ise ben dahi size resmî olarak söyleyeyim ki Fransa Cezayiri terk etmeyeceğinden vereceğiniz takriri kabul edemem ve ifadatınızı dahi istima' edemem, demesiyle taraf-ı çâkerânemden dahî: 'Bir sefirin vereceği takriri ve irâd edeceği sözleri kabul ve istima' edemem demek hiç bir devlette olmayub de ale'l-husus saltanat-ı seniyye Cezayir maddesinde olan hukuk-ı sarîhası cihetiyle beyne'd-devleteyn derkâr olan safvet u müsâlemete ve Fransanın bu babda mesbuk olan va'd-i resmîsine temessük ederek bu husûs hâlisâne istid'a buyrulmasiyle şimdi böyle cevab verilmek münasib olur mu?, denildikte nâzır-ı mumaileyh: 'Cezayir memâlik-i Devlet-i Aliyyeden olmayub âsî elinde bir memleket-i müstakille iken Fransa bu kadar donanma ve asker sevkiyle zabt u teshir eylemiş olmağla şimdi bi'l-farz Fransanın Cezayire evvel ve âhır şu kadar bu kadar masarifi gitti denilerek talebi mutazammın takrir i'tâ olunsa siz kabul edebilir misiniz demesine cevaben: 'Cezayir, memâlik-i mevrûse-i şâhâneden ve ehalisi dahî tebaa-i padişâhâneden olmağla sohbet bu mebhase gelince da'vâyı delâil-i kaviyye ve berâhîn-i vâzıha ile ısbat ve tebyîn eylemek mümkün olub kaldı ki Cezayirin masarifi Devlet-i Aliyyenin bileceği şey olmadığından bahsi iktiza etmeyüb fakat meselâ bu maslahat için verilen takrir ol devletin niyyet ve kararını beyan demek olarak mealinde taraf-ı diğerin matlûbuna muvafık şeyler olduğu halde ana temessük etmesi usûl-ı câriyye iktizasından ise de mazmunu matlûba mugayir olub da anı kezâlik bir takrir-i resmî ile kabul ve tasdik etmedikce yalnız takriri almaklık ile kabûl etmiş olmaz; bu vechile tarafınızdane her nasıl takrir verilirse ahzederek daire-i ruhsatıma dahil bulunan şey var ise kabul ve tasdik ve haricde bulunanları taraf-ı saltanat-ı seniyyeden istîzâna ta'lîk ederim ; bu usûle nazaran sizin dahî tarafımızdan verilecek takrîri ahzetmeniz lâzım gelir, denilmekle : 'Ben burada umûr-ı ecnebiyye

nezâretinde ve devletimin nezdinde olub siz sefir bulunarak metbûunuz olan Devlet-i Aliyye dahî uzak mahalde bulunduğundan takrîrlerimiz müsavi olmaz, demesine: 'Süferanın verdiği takrîr kendi taraflarından olmayub devletlerin lisanından olduğuna ve devletleri her ne kadar uzak yerde bulunsa bile her devletin re'y u iradesi elbette me'murînin ma'lumu olacağına binaen vereceğim takrîr dahi aynile sizin takrîriniz kuvvet ve i'tibarında olmak iktiza eder, cevabı verilmekle sohbeti oradan dahî tahvil ile: 'Bu Cezayir maddesi için kaç senedir taraf-ı Devlet-i Aliyyeden ses çıkarılmamış ve sizin bu tarafa me'mûriyyetiniz lâkırdısının şuyûunda Cezayir için gazeteciler şamatata başladıklarından Der-i Saâdette olan Fransa elçisinin makam-ı vâlây-ı riyasetten sualinde elhak me'mûriyyetinizin te'kîd-i mahabbet maddesine münhasır olduğu ifade buyrulmuş ve siz dahî bu tarafa vürud edeli buna dair tarafınızdan bir şey açılmamış iken şimdi bagteten bu lâkırdının zuhuru bâis-i teaccüb olmaktadır; bu maddeye evvelden dahî me'muriyyetiniz var mı idi yoksa sonradan mı zuhur etti?' demesiyle taraf-ı bendegânemden dahî: 'İbtida cânib-i Devlet-i Aliyyeden kaç senelerdir ses çıkarılmadı lâkırdısı teslim olunmaz; zirâ ki Cezayir istilâsının vuku'unu müteakib GENERAL GUILLEMINOT'nun sefaretinde Cezayirin taraf-ı Devlet-i Aliyyeye redd u teslim olunacağını mutazammın müzekkere-i resmiyye verilüb cânib-i saltanat-ı seniyyeden dahî iktizay-ı tesviyyesi müzâkere buyrulmak üzere iken Fransanın teşevvüşât-ı dâhiliyyesi zuhûruna mebnî böyle bir dost devletin kendi gailesi esnasında bir de bu husûs ile işgal olunması lâyık görülmediğinden biraz teennî sureti ihtiyar buyurulup ma'mafih aralık aralık dostâne ifadesinden dahi geri kalınmamış, hattâ bu husûs için ba'zı takrîr-i resmiyye dahî teatî olunmuş ve ba'dehu Devlet-i Aliyyenin ba'zı gavâil-i müteakıbesi arasında bile Fransa sefaretinde bulunanlara tezekkür olunarak Fransa her ne vakit Cezayiri redd u teslim eder yollu cevablar verilmiş olub benim üss-i esas-ı me'mûriyyetim dahi vâkıa te'kîd-i mahabbet maslahat-ı hayriyyesi olarak Cezayir maddesine dahî Devlet-i Aliyyenin mecburiyyet-i şer'iyyesi cihetiyle dostâne istid'ası dahî evvel ve âhır tasmîmat-ı seniyye iktizasından olub hazır Devlet-i Aliyye tarafından Fransa nezdine sefir ta'yin buyurulmuş iken bu hususun dahî bir aralıkta rü'yet ve tesviyesine dair vâki' olan tasmîm-ı âlî, zann-ı galibim ol vakit makam-ı vâlây-ı riyasetten Fransa elçisine işrab buyrulmuş ve işittiğime göre Devlet-i Aliyyenin bu husûsda olan mecbûriyyet-i dîniyyesi keyfiyyeti elçi-i mumaileyh tarafından dahî bu cânibe bildirilmişti; her ne ise tâ Cezayirin istilâsı vukuundan beri bu hususda

istid'âsı musammem olarak bu kerre dahi müzâkere ve maslahata me'mûr buyrulmuş olduğumdan elbette me'mûriyyetimi şifahen ve tahrîren beyan ile cevab-ı resmîsini taleb etmeğe mecbûrum' denildikte: 'Cezayir maddesine dair dediğiniz müzâkerenin meali ne vechiledir ve tarihi ne vakittir' deyû sual etmekle: 'Müzekkerenin meâli Cezayirin ba'zı şerâit ile taraf-ı Devlet-i Aliyyeye redd u teslîmini müş'ir olub tarihi zihnimde olmadığından bakılmağa muhtac ise de Cezayir istilâsı akabinde verilmiş olmağla vakti andan ma'lûm olur' denildikte: 'Anlaşılan müzekkere-i mezkûre Fransa ihtilâlinden evvel verilmiş şey olub Fransanın ise andan sonra usûlü tebeddül etmiş olduğundan şimdi o müzekkere ahkâm ve i'tibardan sâkıt olur ve mazmûnunda Cezayir Devlet-i Aliyye memâlikinden olduğuna ve behemehal reddolunacağa dâir ibarât-ı kaviyye var ise de ânı General Guilleminot devletinin re'y u usûlünü bilmeyerek kendiliğinden vermiştir denilmek dahî mümkündür' dediğine cevaben: 'Cezayirin memâlik-i mevrûse-i şâhâneden olduğu, umûr-ı ma'lûmeden olan reddi fıkrası dahi müzekkere-i mezkûrede münderic olub hiç bir elçi devletinin rızasına muhalif harekete mütecasir olamıyacağından ifadât-ı vâkıaları her yerde rehîn-i i'tibaı ve ale'l-husûs senedât-ı resmiyyeleri uhûde muadil olmağla kendiliğinden yapılmış denilmek ve tebdîl-i usul cihetiyle uhûd hükmünde olan şeyler dahî tegayyür etmek hiç bir vakitte görülmüş ve işidilmiş değildir. Cezayir maddesi için taraf-ı Devlet-i Aliyyeden Fransa ihtilâlinden sonra bir takrîr-i resmî dahi verilmiş olduğundan takrir-i mezkûrun Fransaya tebliğini ve bu hususda Fransanın nazarı değişmediğini mutazammın Fransa sefareti tarafından diğer bir takrîr dahi verilmiş olmağla cümlesi mevcuddur ve irâesi mümkündür' denildikte: 'Fransanın şimdiki usûlü iktizasınca Cezayiri veremiyeceği ma'lûm ise de ifadât-ı vâkıalarını vükelây-ı devlete tefhîm ile ba'dehu sizinle müzâkere olunmak için bir gün ta'yin ederim ; bu maslahat bize ziyâdesiyle dokunacak şey ise de sizin lisan-ı edeb ve usûl-ı düvel üzere beyan-ı me'mûriyyet eylemenizden pek müteşekkirim' deyerek hatm-i kelâm edüb vakt-i veda'da dahî : 'Bu me'mûriyyetinizden Londrada olan Devlet-i Aliyye sefirinin haberi var mıdır ve tahrîratı gelmekte midir' demesiyle ânın dahi bu husûs ma'lûmu olduğu ve bir birimiz ile daima mükâtebemiz eksik olmadığı beyan olunarak avdet olunmuş idüği.

Bend-i evvelde muharrer tafsilâttan ma'lûm-ı veliyyü'n-niamîleri buyrulacağı vechile umûr-ı ecnebiyye nâzırı mumâileyhin ifadât-ı vâkıası arasında : 'Sizin bu hususa me'mûriyyetiniz keyfiyyeti Der-i Saâdette

olan Fransa elçsisine açılmamış ve siz dahî bu tarafa geleli tarafınızdan buna dair bir ifade vukua gelmemişdi; bu me'muriyyet bu def'a mı zuhûr etti?' vâdisinde müteaccibâne ve mütehayyirâne sözler söylemesinden muradı gerçi bu hususa me'mûriyyetiniz evvelce bilinmiş olsa gelmezden evvel cevab-ı red verilir idi yollu ba'zı ma'nayı müş'ir olmağla bu halde taraf-ı çâkerîden bu me'mûriyyet bu def'a zuhûr etti ve elçinin evvelden haberi yok idi denilmek lâzım gelse ânın söyleyişine göre yakışıksız düşeceğinden cânib-i ubeydânemden ber minvâl-i meşruh verilen cevabda üss-i esas-ı me'mûriyyetim mücerred te'kîd-i müvâlat kaziyye-i hayriyyesi olarak fakat Cezayir maddesinin dostâne ve halisâne iltiması evvel ve âhır tasmîmât-ı seniyye iktizasından olub hattâ Devlet-i Aliyyenin bu babda olan mecbûriyyet-i şer'iyyesi elçiye dahi söylenmiş ve bizim bildiğimize göre anın tarafından dahi buraya bildirilmiş idi; bu kerre dahi müzâkere-i maslahata me'mûriyyetim zuhûr etmiş oluyor vâdisinde sözler irâdiyle keyfiyyet evvelden dahî kendilerinin ma'lûmu olduğunu bildirmek muktezî görüldüğünden ol vechile ifadeye mübaderet kılındığı ve atûfetlû Namık Paşa hazretleri bendelerinin bu hususa vukufu olub olmadığını sualden maksud dahî maslahata İngilterelinin karışıp karışmıyacağını araştırmak demek olarak bu hususa asıl faide dahî İngiltereliden olacağına ve bunlar İngiltere hükûmet vükelâsının tebeddülâtı cihetiyle ol tarafdan ziyâde kocunduklan anlaşılmakta olduğuna binaen eğerçi paşay-ı mumâileyhin dahî bu maddeye me'mûriyyetine dair bir şey açılmamış ise de fakat vukufu olduğu ketm olunmayarak ifade olunmuş ve derhal mücavebât-ı vâkıa paşay-ı mumâileyh bendelerine beyan olunarak İngilterelinin usûlüne göre resmî ve gayr-i resmî her nasıl iktiza eder ise İngiltere vükelâsına keyfiyyeti ifade eylemeleri iş'âr kılınmış olduğu ve umûr-ı ecnebiyye nâzırı mumaileyh ibtida bu husûsun istimâ'ından bile istinkâf etmiş iken sonra fi'l-cümle müzâkere-i maslahata yanaşmış gibi ise de bunlar şifâhen cevab-ı red i'tâsından çekinmeyip lâkin takrîr-i resmî kabul ettirilir ise âna cevab-ı vâki'i vermeleri İngiltereliye dokunacağından ve evvelki i'lân-ı resmîlerine dahî mugayir olacağından ol halde maslahata nâfi' bir cevab alınabilmesi ihtimâli melhuz olmağla evvelden hazırlanan takrîr-i resmînin bimennihi Teâlâ ileriki meclisde kabul ettirilmesine çalışılacağı ve bu husus için cânib-i cenâb-ı müşîrîden General Guilleminot'ya ve M. Jaubert'e olarak i'tâ buyurulmuş olan mekâtib-i sâmiyye dahî mülâkatın ertesi günü irsâl ve teslim olunmuş olmağla kendüleriyle dahî mülâkat olunarak gayrete getirilmelerine sa'y ü ikdam

kılınacağı ve tutulmuş olan mabremiyyet usûlüne mebnî bu mücavebât keyfiyyetinin îcabı mertebesi Rusya elçisine dahî bildirileceği inşâallahu Teâlâ muhât-ı ilm-i veliyyü'n-niamîleri buyuruldukta her halde emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir.„

19 Şa'ban 1250 (21.10.1834)
Mustafa Reşid

MUSTAFA REŞİD BEY'İN İSTANBULA DÖNÜŞÜ VE RÛHİDDİN EFENDİ'NİN MASLAHATGÜZÂRLIĞI

M. Reşid, Paris orta elçiliğinde bir yılı doldurmadan "me'zûnen ve muvakkaten„ Istanbula avdet etti. Yerine maslahatgüzâr olarak Rûhiddin Efendi'yi bıraktı. Rûhiddin Efendiye verirlen talimat, Lutfî tarihi'nde bir kaç satırla hülâsa olarak gösterilmekte [5] ve "Ta'limât ba'zı evrak arasında görülmekle hulâsaten bu mahalle dercolundu„ denmektedir. Prof. Cavit Baysun, bu mühim vesîkayı Başvekâlet arşivinde Sandık 153, Karton 3, Evrak 2 melfûflarından aynen alarak neşretmiştir [6]. Biz de naklen aşağıya dercediyoruz :

"Taraf-ı Devlet-i Aliyyeden Fransa Devleti nezdine maslahat-güzâr ta'yin buyrulan Hâcegân-ı Divân-ı hümâyûndan saadetlû Rûhiddin Efendi'ye ta'limât şeklinde i'tâsı îcab eden müzekkeredir :

Efendi-i mumaileyh Parise geleliden beri resmî ve gayr-i resmî mecâlis-i mükâlemat ve süfera ile vâki' olan mücavebat ve muhaberatda bulunmuş olduğundan taraf-ı Devlet-i Aliyyeden hasbe'l-vakt ü ve'l-hal tutulan politika usulüne ve her bir meclisin îcab ve revişine göre nasıl lisan kullanıldığına tahsil-i vukuf etmiş olmağla bundan böyle dahî muktezây-ı dirâyeti üzere yine öylece icrasına sa'y ü himmet olunmak lâzım gelüb şöyle ki,

İbtidaen Rusya devleti Saltanat-ı seniyyenin dost ve müttefiki olduğundan elhaletü hazihi beyne'd-devleteyn cârî olan muamelât-ı cemîlenin ârıza-i halelden vikayesi vâcibât-ı umûrdan olmak hasebiyle Fransızlar her ne kadar bu babda ta'cizâttan hâlî olmazlar ise de zinhar ve zinhar Rusya devleti aleyhine asla söz söylenmeyerek ve şu kadar ki Fransızları teşdid edecek derecede sahabet sureti dahi gösterilmeyerek gayet dûrendîşâne cevablar irâd ile nihayet lâkırdıyı uzattıkları halde 'Saltanat-ı seniyye Mısır maslahatında ibtida eski dostlariyle işine suret

[5] Cild V, s. 7.
[6] Tarih Vesikaları Dergisi, Sayı 12.

vermeğe teşebbüs buyurmuş iken muvafakat olunmamasiyle ol vaktin hükmünce bu madde böylece zuhûra gelmişdir; bu cihetle bu hususdan dolayı Devlet-i Aliyyeye ta'riz olunmak icab etmeyüb belki eski dostluk levâzımını icra ile telâfi-i mâfâta gayret olunmak iktiza eder' yollu kelâmlar ile bahse nihayet verilmek.

Sâniyen Mısır valisinin lâkırdısı açıldıkça ânın nasıl küfran-ı niam ve ef'âl-i kabîha ve ahlâk-ı rezîle ile ne surette ma'yûb ve müttehem olduğunu ve zîr-i pençe-i gaddarânesinde bulunan bîçâre ehali ve fukarânın ne vechile perişan ve giryan oldukları mû-be-mû efendi-i mumâileyhin ma'lûmu olan hâlâttan olmağla ona göre ifadât-ı lâzimeye ibtidar olunmak.

Sâlisen Cezayir maddesine dair umûr-ı ecnebiyye nâzırı ile iki meclisde olan mükâlematın tafsilâtı ve husûs-ı mezkûrun te'hîrine dair Fransa devletinin iltiması keyfiyyeti efendi-i mumâileyhin ma'lûmu olarak eğerçi ba'zı meclislerde Cezayir maslahatına dair söz açılır ise Devlet-i Aliyyenin bu bâbda derkâr olan hukuk-ı sarîhasına dair kelimât-ı iknâiyye irâd olunur ise de bu hususa dair bir irade-i cedîde zuhûr etmedikçe resmen iddia iktiza etmeyüb fakat Şanbr de depüte (Chambre Des Députés) ta'bir olunan kamarada şayed bundan böyle Cezayirin masarifi sohbetleri açılub da böyle faidesiz mahalle bu kadar akçeler sarfetmek abes oluyor gibi mübahaseler meydana çıkacak olur ve gazetelere dahî buna dair kelâmlar bir birini müeyyid olarak yazılır ve Fransa milletinde dahî Cezayirden nefret suretleri ihsas olunur ise ol halde taraf-ı Devlet-i Aliyyeden hiç ses çıkarılmamak nâmünasib olacağına ve Cezayir maslahatının asıl merkez-i husûlü dahi Londra olacağına binaen tez elden devletlû Beylikçi Efendi (Beylikçi Nuri Efendi) hazretleriyle muhabere olunarak anların göstereceklerí tarîk ve usûl üzere harekete mübaderet kılınmak.

Râbian efendi-i mumâileyhin ma'lûmu olduğu üzere tecdîd-i tarife ve zamm-ı gümrük hususunun tesviyesine Fransa devleti tarafından hüsn-i isti'dâd gösterilerek maslahat fakat İngiltereli̇nin muvafakatına kalmış ve iktizây-ı keyfiyyet mumâileyh Beylikçi Efendi hazretleriyle bi'l-etraf söyleşilmiş olmağla bundan böyle efendi-i mumaileyh hazretleri tarafından vâki' olacak iş'ârâta göre bu husûsa dair söz söylemek lâzım geldiği halde umûr-ı ecnebiyye nâzırı sâbık Amiral de Rigny'nin verdiği cevab-ı muvafık alınarak bu maddenin hüsn-i tesviyyesine sa'y-i cemil gösterilmek.

Hâmisen gazete hulâsacısı Mösyö Evas'ın şehriyye-i muayyenesi kemâ fî's-sâbık i'tâ olunarak zât-ı şevket-simât-ı hazret-i şehinşâhînin nizâmât-ı askeriyye ve her tarafda sivilzasyon (Civilisation) usûl-ı mergûbesinin icrâsına ne vechile himmet-i bülend-rütbet-i mülûkâneleri sezâvâr bulunmakda olduğu mersum ma'rifetiyle aralık aralık re'sen ve bimennihi Teâlâ bundan sonra kendiye Der-i Saâdetten Takvîm-i Vekayi' nüshalarının fransızcaları gönderildikçe andan hikâyeten Fransa gazetelerine yazdırıp bu sırada Mısır valisinin taaddiyyât-ı vâkıa-i red'iyyesi i'lân ve işâa ettirilmekten hâlî olunmamak.

Sâdisen efendi-i mumaileyhin re's-i mes'ele-i me'mûriyyeti her bir husûsda mumâileyh Beylikci Efendi hazretlerine mürâcaat ve bu maddelere dair vesair Londradan vâki' olacak iş'ârât muktezasiyle harekete i'tina ve mübaderet etmek kaziyyesi olduğundan ale'd-devam merasim-i muhaberenin icrasiyle faraza bu maslahatlardan haric olarak İngilterede bir şey'e teşebbüs olunub da Fransa ve İngiltere Devletlerinin ittifakı ve ekser usûllerinin ıttıradı cihetiyle ol maddenin Fransada dahî irâd ve iddiası lâzım geleceği mumaileyh beylikci efendi hazretleri cânibinden iş'âr olunacak ise icray-ı muktezasına bakılmak.

Sâbian İngiltere donanmasının Malta cezîresinden yine Oran tarafına avdeti şâyiası sahîh olub da Fransalu ıttırâden li'l-bâb donanma irsâline teşebbüs olunacak olur ise ol halde dahi mumâileyh Beylikci Efendi hazretleriyle muhabere olunarak anlar tarafından İngiltere donanmasının iâdesi hususunda ne vechile irâd-ı mekal olunmuş ise burada dahi öylece lisan kullanılmak sûretleri münasib gibi hatıra geldiğinden li-ecli'l-ihtar iş'âra ibtidar kılındı.,,

Istanbula avdet eden Mustafa Reşid Bey'in Pâdişah tarafından hararetle karşılandığı anlaşılmaktadır. Lutfi Efendi[7] "Sefaret-i mu'tebere ve mahsûsa ile Fransa devleti nezdinde bulunub me'zûnen ve muvakkaten Istanbula gelmiş olan Mustafa Reşid Bey o esnada büyük elçilik unvanı ve iltifat-ı şâhâneye mazhar ve mahdumu Mehmed Beyin (Kırım seferi sıralarında ve Paris muahedesinin müzâkereleri esnasında Paris sefiri ve esbak Hariciye nâzırı Cemil Paşa) hitânı mesmû'-ı padişâhî oldukda pederiyle huzûr-ı hümâyûna celb olunarak be-tekrar iltifat ve i'zâz ve mahdûmuna mücevher hediyye i'tâsiyle Reşid Bey hakkında sezâvâr olan teveccüh-i âlî ez ser-i nev i'lân ve ibraz olundu.,, demekte ve "Topkapu Sarayında vâki' Kasr-ı âlîde huzûr-ı şâhâneye ruhsat-yâb-ı

[7] Cild V, s. 6.

duhûl olan zevâttan Paris sefiri Reşid Beyefendiye rütbe-i sâniyyenin sınıf-ı evveline mahsus nişan ihsan ve âmedcilik mansıbının radde-i mezkûreye terfi'i ferman„ buyurulduğunu yazmaktadır.[8]

Prof. Cavid Baysun ise "Reşid Beyin birinci Paris sefareti on, onbir ay kadar sürdükten sonra 1835 senesi içinde me'zûnen Istanbula döndü, ve pek çok iltifatını gördüğü Mahmud II. ye mühim bir lâyiha takdim etti. Bana bu lâyihayı bulmak nasib olmadı. Fakat bundan bahseden bir tezkire-i sâmiye ve bir hatt-ı humâyun gördüm ki, tedkikatmdan bazı hakikatler ortaya çıkıyor. Tezkirede, Reşid Beyin hal ve istikbali alâkadar eden pek mühim meselelerden bahsettiği söylenmekte ve bu rakîk ve nâzik davaların uzun boylu tedkike muhtac olduğu kabul olunmakla beraber Reşid Beyin derhal Parise gönderilmek istenmesi mânidardır. II. Mahmud'un hatt-ı hümâyununda :

'İşbu takrîrin manzûr ve meâli ma'lûm-ı hümâyûnum olmuşdur. Mîr-i mumaileyhin takririnde muharrer olan mevad vâkıa umûr-ı dakîkadan olduğundan derin derin mutaleâta mütevakkıf ise de aralık aralık mahremâne ve vaktin icabına göre iktizây-ı icrasına bakılmak lâzimedendir... Mîr-i mumâileyhim eshab-ı dirâyetten, sadık ve din ve devletimize hizmet etmeğe arzu kişi olduğu nâsiye-i halinden nümâyan olmağla din ve devletimize nâfi' olacak mevadd-ı hayriyyeye muvaffak olması eltâf-ı sübhâniyyeden müsted'âdır (Arşiv vesîkaları, Sandık 154, Hatt-ı hümâyun Nr. 87), denilmektedir. Bu vesîkadan anlaşılıyor ki, Sultan Mahmud, Reşid Bey'in fikirlerini beğenmekle beraber kendisine büyük elçilik pâyesiyle sâniye rütbesinin sınıf-ı evvelini verip tekrar Parise göndermiştir. „ demektedir[1].

İkinci Paris elçiliğine giderken, yoldan gönderdiği 27 Cumâdelulâ 1251 tarihli tahrîratında, Viyanada rahatsızlandığını şu suretle bildirmektedir.

"İşbu cemaziyelevvelinin yirmi üçüncü çarşanba günü Beç'e vusûl-i çâkerânem müyesser olub eğerçi Avusturya İmparatoru cenapları ve Prens Meternik, Pilnitz tarafına gitmişler ise de ferik-ı hazret-i şâhâne devletlü Ahmed Fethi Paşa hazretleri burada bulunmuş olduklarından ba'zı istitla' eyledikleri ahvâl müzakeresi ve bir de inhiraf-ı mizac-ı çâkerânemden dolayı ba'zı mertebe tedavi ve mualece icrası zımnında üç beş gün ikamet ve ba'dehu müşarünileyh hazretleriyle bir günde

[8] Cild V, s. 14.
[1] Tanzimat, s. 728.

hareket olunmak üzere müzakere olunmuş olmağla bitevfîkihi Teâlâ hemen savb-ı me'mûriyyete azimet olunmak üzere idüğü..![10]".

Reşid Paşa, kısa bir müddet sonra Parise muvasalat ederek, sefaret işlerini tedvire başladı.

[10] Cavid Baysun, *Mustafa Reşid Paşa'nın siyasi yazıları*. Tarih vesikaları II, Sayı 12.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUSTAFA REŞİD PAŞA (BEY)'NIN İKİNCİ PARİS VE LONDRA ELÇİLİKLERİ

İkinci Paris elçiliği 1836 Sonbaharına kadar sürdü. Bu devrede de birinci Paris elçiliğinde olduğu gibi Cezayir ve Mısır meseleleriyle uğraştı.

1836 Sonbaharına doğru Londra elçisi Beylikçi Nuri Efendi ile sefaretlerini değiştirdiler.

M. Salâheddin, Mustafa Reşid Bey'in Londra elçiliği hakkında şunları yazmaktadır[1] :

"Ba'zı mesâil-i siyasiyye hakkında İngiltere Devleti zimamdarân-ı umûriyle hafî ve celî icray-ı müzakerât etmek lâzım geldiğinden ve Zât-ı şâhâne Paris sefiri Reşid Bey'e emniyet-i kâmile ile mu'temed bulunduğundan mîr-i müşarünileyhi Hariciye müsteşarlığı uhdesinde bulunmak üzere elli iki senesi evasıtında İngiltere devleti nezdine sefir nasb eylemişlerdir.

Sultan Mahmud Han hazretleri Reşid Bey'in fezâil ve kemâlât-ı zâtiyyesine vâkıf olmağla beraber ileride Devlet-i Aliyyelerine pek büyük hizmetler edeceğini de tahmin eylediklerinden Pertev Paşa'nın necm-i ikbâli ziya-pâş olduğu evanda mîr-i müşarünileyhin evsaf ü meziyyâtına dâir serd ü arz eylediği ifâdâtını hüsn-i telakkî buyurmakta idi. O zaman büyük ve küçük erkân ve ricâl-i devlet iki partiye münkasim olub biri Pertev Paşaya tarafdar, digeri de Âkif Paşaya müntesib ve mededkâr idi. Reşid Bey dahi o hengâme-i tarik-i ikbal-cûyîde Pertev Paşa kafilesine dahil ve Paşay-ı müşarünileyhin muavenet-i kadir-şinâsanesiyle envâ'-ı talattufât-ı seniyyeye nail olmuş idi. Binaenaleyh Sultan-ı Adlî Hazretlerinin Reşid Bey'i Londraya sefir gönderdikleri esnada hariciye müsteşarlığına tahvil-i me'muriyet ettirmelerindeki maksad-ı hümâyunları pek az zaman sonra sernümay-ı saha-i husul oldu. İngiltere kralı IV. Gilyom Reşid Bey'in Devlet-i Aliyyenin muhafaza-i mevcûdiyyet-i siyasiyye ve te'min-i tamamî-i mülkîsinden Avrupaca ne kadar fevâid ve menâfi' istihsal edilebileceği hakkında serd eylediği iknâiyyâtı hüsn-i telakki ediyordu. Reşid Bey'in evzâ'-ı nâzikâne ve akvâl-i müte-

[1] *Bir Türk diplomatının evrak-ı siyasiyyesi*, s. 18.

vâzıane ve neşriyyât-ı râstgûyânesi sâyesinde İngiltere ve Fransada Türk muhibliği fevka'l-me'mûl teammüm ve terakkî ediyordu.„

Mustafa Reşid Paşa hakkında ilk esaslı araştırmayı, "Tanzîmat„ adlı eserde neşr eden Prof. Cavid Baysun da, Paşanın Londra elçiliği hakkında şu malûmatı vermektedir [2].

"1836 sonbaharına doğru zâhiren Londranın havasile imtizaç edemeyen Beylikçi Nuri Efendi'yle becayiş edilerek Londra sefiri oldu. İngiltereye gitti. Kendisi daha önce bu memlekette seyahat ederek Portsmouth gibi yerleri görmüştü.

"Reşid Beyin İngiliz devleti hakkında takdiri büyüktü. Bütün siyasî meselelerin hal merkezinin Londra olduğuna inanmıştı. Hatta Fransızlarla aramızdaki ihtilâfların da İngiltere vasıtasiyle tesviye edileceğine kanaat getirmişti. O halde devleti alâkadar eden bütün siyasî işlerle burada meşgul olacağı tabiî idi.

"İngilizler Mısır meselesinde müzaheret va'detmekle beraber Cezayir işlerine karışmıyorlar, Lord Palmerston :

—Fransızların bir Türk eyâletine hücumları pek çirkin olmakla beraber İngiltere şu sırada Cezayir için Fransa ile bozuşmayı göze alamaz diyordu. Diğer bir mülâkatında Reşid Bey Palmerston'a acı bir ta'rizde bulunmaktan nefsini menedememiş, ve :

—Yunan fesadı zuhûrunda devletler kan dökülmesin diye bir birleriyle ittifak ettiler. Şimdi Cezayirde haksız olarak dökülen kanlar için bir şey demiyorlar. Acaba Avrupa devletlerinin Cezayirdeki bir takım bî-günaha acımamaları onlara insan nazariyle bakmamalarından mı ileri geliyor ? demiş, ve bu "Daire-i tahammülden" hariç hareketlere karşı ne yapmak icab ettiğini sormuştu. Lord Palmerston bu haklı sözlere cevap bulamamıştı.

"Fakat Palmerstonun Mısır hakkındaki fikirleri Bab-ı âlîye çok müsaitti. Kraliçe Viktorya'nın ziyaretinde Lord, Reşid Bey'e :

—"Biz Mehmed Ali'yi pâdişahın sadece bir valisi biliyoruz. Bu cihetle İngiltere onun fasid emellerini tervice asla yanaşmaz. Şimdiki halde Suriye onun elinde ise de Osmanlı Devletinin bir gün oralarını istirdad ettiğini istiyoruz sözlerini söylemişti.„

Reşid Paşa, sonradan hariciye nâzırı olarak İstanbula döndüğünde, gerek bu Londra elçiliği ve gerekse Avrupada yaptığı seyahat esnasında edindiği intibaları, bu arada Londra'da Palmerston ile görüş-

[2] *Tanzîmat*, s. 728, 730.

melerini, Avusturya'da Metternich ile yaptığı müteaddit mülâkatları Pâdişaha sunduğu bir lâyıha ile izah ve devletin iç ve dış politikasına dair geniş malûmat vermiştir. Lâyihanın sonunda "Tanzîmat„ın esas maddelerinden biri olan "İltizamın lağvı„ ve yerli sanayiin inkişafı hakkındaki görüşlerinin belirtildiği görülmektedir.

Bu lâyiha Tanzîmat tarihimizin en mühim vesîkalarından biridir. Aşağıya, Paşa'nın hususî evrakı arasında bulduğum ve aslı hususî kütüphânemizde mahfuz vesîkanın bir suretini aynen derc ediyorum :

"Çâker-ı kemînelerinin Londra'dan hareket-i ubeydânemden evvel ve gerek o günlerde İngiltere Umûr-ı ecnebiyyesi nâzırı Lord Palmerston mahremâne sohbete girişerek Rusyalunun sanayi' ve desayisinden bahsle : —'Devlet-i aliyye'ye göre o tarafın igfâlât ve ihâfelerine bakmadan ale'd-devam istikmâl-i nizâmât-ı askeriyyeye ve tervîc-i ziraat ve ticaret ile imâr-ı memalik madde-i hayriyyesine sarf-ı himmet buyurmak iktizâ ider ve Rusyalu tarafını mümâşât ile hüsn-i idare etmek farîzadan olarak şu aralık Devlet-i aliyyenin Rusya devletiyle burûdetini İngiltere devleti dahî tecvîz etmez ise de bu adem-i cevaz kaziyyesi ancak esbab-ı kavî tahtında olmayan şeyler içün olub yoksa Rusyalu ya Devlet-i aliyyeyi istihsal-i kuvvet-i lâzimesinden men' etmek ve yahud istilây-ı memalik eylemek niyyetiyle her ne vakit Devlet-i aliyyeyi ihâfe ve husûsiyle harekât-ı fi'liyye irâe edecek olur ise ol halde İngiltere donanması Saltanat-ı seniyye imdadına hâzır ve âmâde bilmelidir ve her ne kadar Devlet-i aliyye ile İngiltere devleti beyninde bu husûsun üzerine bu gün muahede-i ittifakiyye yoğise de madem ki esas-ı politikamız Devlet-i aliyye'nin devam ve bekası üzerine mebnî olduğundan bu niyyetimiz ahd u şart ile tevsîk olunan mevâddan daha efvâdır ve ministrolukta gerek Tori (Tory) ve gerek Vik (Wig) her hangi takım bulunur ise bulunsun bu usûl aslâ tagayyür etmez. Lâkin Devlet-i aliyye dahî âna göre kâffe-i umûr-ı aliyyesine ve bir de mevâki'-i mukteziyyenin istihkâmât-ı lâyıkasına dikkat buyurmak vâcibdir. Ez cümle Bahr-i Sefîd boğazının istihkâmâtına kemaliyle takayyüd buyurulmakta ise de Bahr-i Siyah boğazının istihkâmâtı daha ehemm ü elzem olmağla oraya bakılmak lâzımdır. Hattâ İngilterelü bir kâmil mühendis Boğaz ve gerek Boğaz içinde tahkîmi iktiza eden mahallerin haritasını me'mûriyyeti icabınca mahfiyyen tersîm ve i'tâ etmiş olduğundan eğer onların tahkimâtına himmet buyurulacak olur ise hem o haritayı ve hem mühendis-i merkumu hafîce Der-i saâdete irsal ederim' yollu bir takım kelimât îrad ve geçende Nezâret-i celîle-i umûr-ı dahiliyyeyi Lord Ponsonby tarafından tahrîren beyan

olunan Varna kal'ası kaziyyesini dahî tezkâr u yâd etmiş ve bir aralıkta dahî Çerâkise maslahatından dolaştırarak: —'Karadeniz'e âmed şüd eden İngiltere ticarî sefînelerini muhafaza için Bahr-i mezkûra dört beş kıt'a İngiltere beğlik sefâyini gönderilmesini tasavvur etmekte isek de bu keyfiyyet hem Devlet-i aliyyeye sıdâ'ı mucib ve hem Rusyalunun Karadeniz'de olan donanmasını teksîr ve takviye sevdâsına düşmesini müstevcib olacağından andan sarf-ı nazar olunmuş olub ancak Trabzon sevâhiline doğru suları ölçmek için fakat bir beğlik gemi irsali tasmîm olunmuş olmakla bu husûsu Lord Ponsonby Devlet-i aliyye me'murlariyle müzakere edecektir' kelâmını ityân ve —'Devlet-i aliyye'ye göre her halde Avusturya devletiyle güzel geçinmek ve husûsiyle ticaret-i nehriyyelerini teshîl ve tervîc ile Devlet-i aliyye'nin baka ve muhafazası maddesi Nemçelünün nazar-ı basiretlerini daha ziyade celb u da'vet etmek lâzım gelir' fıkarâtını dahî ilâve ve beyan eylemiştir.

"Nâzır-ı mumâileyhin Cezayir maddesine dâir olan mütaleâtı yine evvelki ifadesi vechile Fransızların şimdiki halde pek de üzerlerine varılmayarak netice-i hâle terakkub olunmak ve şu kadar ki iskat-ı hukuk maddesinden ihtirâzen aralık aralık kelimât-ı mülâyime îrad kılınmak ve terk-i hukuk ma'nası çıkacak söz ve sened i'tâsından dahî sakınılmak sûretlerine munhasır ise de Fransa devleti hakkında lisanı evvelki gibi düzgün olmayub Fransa devletinin Cezayire bu vechile tasallutu ve ale'l-husûs Devlet-i aliyye donanmasını Tunus limanına duhûlden men' dâiyyesinde olmaları maddelerine İngiltere devletinin nazar-ı hoşnûdî ile bakamayacağını Paris'de olan İngiltere elçiisi Lord Granvil vasıtasiyle Fransız Umûr-ı ecnebiyyesi (nâzırı) Mösyö Mole'ye ifade ettirmiş olduğunu beyan ederek bu sırada Fransızların televvünâtına ve sâir keyfiyyâtına dair ba'zı kelimât-ı tezyîfiyye dahî tefevvüh etmiştir.

"Fransa devletinin Rusyalu tarafına meyline dâir rivâyât ve mesmûâtı Lord Palmerston'un kelimât-ı tezyîfiyyesi dahî te'yid etmiş olduğundan Paris'e vürûd-ı çâkerânemde Parlamento a'zâsından öteden beru Rusyalu'ya zıd ve Devlet-i aliyye'ye mâil olan adamlardan ba'zılarının: —'Bu sene parlamentomuzda İngiltere aleyhine ve Rusya lehine söz söyleyecek hayli adamlar meydana çıkacak gibi göründüğünden bakalım nasıl edeceğiz' yollu vuku' bulan ifadeleri ve Fransa ministroları dahî evvellerde Rusyaludan dolayı ayni İngilterelü gibi ta'rizât ve ihtarâtdan hâlî değil iken bu kerre Rusyalu hakkında hiç bir şey yapmamaları dahî hep rivayât-ı mezkûreyi musaddık şeyler olarak Fransa Umûr-ı ecnebiyesi nezâretinin medar-ı hall u akdi olan Mösyö Dizas ile mülâkat-i

kemterânemde ba'zılarına hayr-hâhâne şeyler söylemiş ise de o dahî evvelki derecesinde görünmemiştir ve şu kadar ki Fransa kıralı zât-ı şevket-simât-ı hazret-i hilâfetpenâhîye hulûs ve müvâlât bahsinde ifrat ederek hattâ : —'Seyahat-ı hümâyun-ı hazret-i şehinşâhî esnasında Fransa'ya dahî teşrife rağbet buyurulmuş olsaydı cümlemiz nâil-i iftihar ve meserret ve ta'zimât-ı lâyıkanın îfasına sârif-i vus' u kudret olurduk' vâdisinde îrad-ı kelâm etmiş ve çâkerlerine dahî sâye-i şevket-vâye-i hazret-i şehriyârîde hürmet ve riâyet muâmelesi göstermişdir. Ve bir aralıkda dahî Kıral-ı müşârünileyh: —'Devlet-i aliyye'nin Fransa devleti şöyle böyle dost-ı hâlisidir ; lâkin şu Cezayir maddesi Allah vere bir burûdet ilka etmeyeydi' demesiyle taraf-ı ubeydânemden dahî: —'Vâkıa şu maslahata bir hüsn-i sûret verilerek devleteyn arasında olan ilişiğin ref'i pek hayırlu olur' yollu cevab verilmiş ve İngiltere vükelâsının Fransa devleti hakkında şu aralık nasıl lisanları bozulmuş ise Fransız ministroları dahî ayniyle ol suretde görülmüşdür.

"Ba'dehu Beç (Viyana) şehrine vürûd-ı çâkerânemde Prens Meterni ile çend def'a vâki' olan mülâkat-ı çâkerânemde ale'l-ıtlak politika sohbetlerine girişüb:—'İngiltere ve Fransa ahalilerinin serbestiyetleri kemalde olmak hasebiyle usûl-i idare ve ahvâl-i politikalarında devam ve sebat olamaz ve onlara bayağı devlet ta'bîri dahî yakıştırılamaz. Lâkin yine İngilterelü Fransalu'ya müreccahtır. Zîra İngilterelü'nün hükûmet-i meşrûtası kadîm ve Fransa'ya nisbetle ahalisi dahî erbâb-ı sebât ve edebden olmağla orada Fransa kadar bî-edebâne şeyler vukua gelmez. Her ne ise Saltanat-ı seniyye'ye bunların cümlesini kullanmak lâzımeden olub ale'l-husûs Rusyalu hem-civar olarak hasbe'l-mevki' fâide ve zarar etmekte sâirlerinden ziyade muktedir olmağla orayı daha ziyade gözetmek elzemdir ve İngiltere ve Fransa devletleri Bahr-i Sefîd boğazının istihkâmâtına i'tiraz ve Bahr-i Siyah boğazı ve Tuna sevâhili kılâ'ı tahkîmâtına Devlet-i aliyye'yi teşvîk etmekde iseler de anlara eğer dost iseniz bu Akdeniz boğazı istihkâmâtının size bir zararı olmayacağından bu ta'rizini iktiza etmez ve düşman olduğunuz halde buna bî-lüzûm diyemezsiniz denilmek lâzımdır ve Rusya devletinin Avusturya devleti tarafına vâki' olan te'minâtına ve cemî' usûl ve harekâtına nazaran şimdiki halde Rusyalu cânibinden kat'â vesvese olunacak şey olmamağla Tuna kıla'ına ve Bahr-i Siyah boğazı istihkâmâtına bir takım akçeler sarf etmek abes ve beyhudedir' deyu kelimat îrad etmiş ve Arşidük Jak hakkında erzanî buyurulan iltifat-ı seniyyeden dolayı

pek çok teşekkür ederek : — 'İşte Devlet-i aliyye ile Avusturya devleti beyninde daimâ te'kîd-i mahabbet ve müvâlât ehemm u muktezîdir' vâdîsinde ba'zı şeyler dahî söylemiş ve ba'dehu Cezayir maddesi hakkında dahî : — 'Eğer Devlet-i aliyye'nin Fransızları Cezayir'den tard ve ref' etmeğe vakti müsâid ise âna göre harekât-ı külliyyeye teşekkür olunub bunun zamanı değil ise beyhûde oralara sefâin-i harbiyye irsaliyle Fransızları kışkırtmakdan sakınılmak ve terk-i hukuku müş'ir olacak söz ve sened verilmekden dahî ihtiraz olunmak iktizâ eder' yollu kelimât îrad eylemişdir.

'Bir vakitden beru İngiltere ve Fransa devletleri müttefikane hareket ederek Rusya ve Avusturya ve Prusya devletleri dahî kezâlik sûreti ittihadda bulunmakta ve bu vechile muvâzene-i Avrupa'nın vikayesine çalışmakda ise de Fransa devletinin televvünât-ı ma'lûmesi Rusya devletini ümîde düşürmekde ve bu keyfiyyet İngilterelüye telâş vermekde olarak eğerçi zâhir-i hâle nazaran Prens Meternih Fransalu ile Rusyalunun birbirleriyle uyuşmak sûretinde olmalarından hazz etmek lâzım gelir ise de Prens-i mumâileyhin asıl politikası Rusyalunun menfaat-ı hakîkiyyesine cidden hizmet demek olmayub Rusyalu'ya kendisini dost-ı sahîh gösterüb de her türlü merâm-ı hafîsini anlamak ve iç yüzünden Rusyalu'ya muhalif olan devletler ile işini uydurub Rusyalu'nun ümidlerine anların tarafından sed çekdirmek ve'l-hâsıl Avusturya devletinin ahval-i hâliyyesi pek de muharebeye elvermediğinden ya'ni bir muharebe-i umûmiyye vuku'iyle Avusturya devleti dahî Rusyalu ile beraber olmadığı halde galebe Rusya tarafında vâki' olacak olur ise ânın tezâyüd-i mülk ü kuvveti Nemçe devletine muzır olacağı ve bu sûret kendi ahalisinin dahî zihnlerine uymayacağı misillû Fransa ve İngiltere tarafı ile ittifak iderek Rusyalu'nun mağlûbiyeti vuku'nda dahî sirâyet-i serbestiyyet vâhimesi derkâr idüğünden iki tarafı dahî üslûb-ı hakîmâne ile kullanub şu ahvâl-i hâzırayı muhafaza itmek murâdından ibaret olmasıyle şimdiki halde Rusya ve Fransa devletlerinin birbirine temayülünü gördükçe andan gıcıklanarak ol dahî usûl-i muvâzene-i Avrupayı vikayeten İngilterelüye meylini tezyid itmiş olması kendisinin İngilterelüyi Fransaluye tercih itmesinden ve İngilterelünün dahî Nemçelü ticaretini ve Devlet-i âliyye ile Nemçelü beyninde teksîr-i mahabbetin lüzûmunu beyan itmelerinden müstedil olub bundan başka Nemçe devletinin İngiltere devleti nezdinde elçisi olub kendisiyle Londra'da iken ülfet ve mahremiyyetine girilmiş ve bu def'a muvakkatan avdete me'zûniyyeti

cihetiyle Beç'de dahî tesadüf ve mülâkat olunmuş olan Prens Esterhazi'nin: 'Şimdi Avusturya devletiyle İngiltere devletinin beynleri pek eyüleşmiş olmağla bunun devlet-i aliyye'ye ziyadesiyle menfaatlu olacağı bedihîdir' yollu ifadât-ı mahremânesi vâki olub bu Prens Esterhazi ise Macaristan kişi-zâdelerinden bir doğru sözlü âdem ve saltanat-ı seniyyeye gayet hayr-hâh olduğu müsellem olmağın bunun bu vechile ifadesi dahî yine ma'nay-ı mezkûru müeyyed görünür. Prusyalunun usûlü dahî haricden görünüşü gibi takımca Rusyaluya murtabıt olmayarak eğerçi karâbet-i sıhriyye münasebetiyle Prusya kıralı ve familyası ve kurenâsının Rusya tarafına meyl-i kâmilleri bi'l-cümle Avrupalunun malûmu ise de vükelâsı ve ale'l-husus Prusya devletinin hey'et-i mecmûası Rusyaluya muvafık olmayarak bi'l-akis muhaliflerine meyyâl olub şu kadarki şayed İngiltere devletinin alenen ve Avusturya devletinin dahî mahfiyyen derkâr olan sa'ylerinin hilâfına olarak Rusyalu Fransalu ile bütün bütün uyuşub da beynlerinde akd-i ittifak idecek olurlar ise ol halde gerek Nemçe ve gerek Prusya devletlerinin dahî ol ittifaka ister istemez dâhil olacakları ve Almanya düvel-i sagîresinden Bavyera ve Vürtenberg devletlerinin şimdiden Rusyaluya meyl-i küllîsi olarak sairlerinin dahî yine birlikte bulunacağı derkâr ve olhalde İngiltere devleti yalnız kalarak her nekadar kuvve-i bahriyyesinin cümlesine rüchanı olsa bile kendi ülkesini hıfz itmekden gayri bir şey yapamayacağı ve ol takdirde Devlet-i aliyye dahî müşkül mevkide bulunacağı âşikârdır. Fakat şurası cây-ı tesliyettir ki Fransa kıralı kendi menfaat-ı zâtiyyesi içün ya'ni Rusya ve Avusturya ve Prusya devletleri Fransa kıral-ı sâbıkının familyasını iltizamdan fâriğ olmadıklarından bunları bu davâdan vaz geçirmek emeliyle Rusyalu ile gereği gibi uyuşmağa nekadar can ile tâlib olarak hattâ bu vak'a Vürtemberg kıralı hânedanından olub müddet-i vâfire Rusya imparatorunun maiyyetinde ârâm ile Rusya diyarından avdet itmiş olarak bir prense ikinci kızını tezvîc itmekden muradı ve oğlu Dük Dorleyan (Duc d'Orleans)'ı dahî imparator-ı müşarünileyhin akrabasından bulunan Meklemburg dukasının kızıyle evlendirmekden maksûdu dahî kendi ümniye-i mahsûsasını istihsâl garazından ibaret ise de Fransa ahalisinin Rusyaluya zıddiyet-i tabîiyyesinden başka ahali-i merkume ile İngilterelü beyninde dahî civariyyet ve ticaret münasebetleriyle muhabbet-i tâmme ve merbûtiyyet-i kâmile hâsıl olmuş olmakda olduğundan kıral-ı müşârünileyhin kolaylıkla bu emeline nâil olamayacağı bedihîdir. Şu kadar ki kıral-ı müşârünileyh gayet ze-

minkâr bir adam olduğuna ve debüte ta'bir olunur vükelây-ı millet dahî tebeddül itdikçe hep kendi tarafdarlarının kamara'ya idhaline çalışmakta idüğüne binâen refte refte milletin zihinlerini çevirmeğe destres olabilmesi mülâhazadan baîd olmamağla Paris'de bulunan Devlet-i aliyye sefaretinin Fransızların mizâc ve ahvâline kemaliyle ârif ve vâkıf olarak bu babda tedâbir-i müessire ve hafiyye icrasından hâli olmaması akdem-i umûrdandır.

"Mısır vâlisi muktezây-ı cibilliyyet-i red'iyyesi üzre daimâ türlü fiten ve fesad ile uğraşarak hafî ve celî usûl-i hîlekârâne ve mekkârânesi ile Avrupa ahalisinin celb-i ezhânlarına çalışmakda ve Avrupa devletlerinden dahî her birinin bu maddede i'tikadı başka suretde olub şöyle ki merkumun Fransada vaktiyle ekmiş olduğu tohm-ı fesadın semcre-i habîsesi olarak Fransa halkının kendüsüne olan meyl-i umumîsi teveccühât-ı kudsiyye-i hazret-i hilâfet-penahî berekât-ı celîlesiyle pek çok tenezzül itmiş ise de Fransa devleti galiba herifi İngilterelüye meyl itdirmemek ve yahud bütün bütün Rusyalunun pençesine düşürmemek garaziyle midir nedir her ne ise sahâbet ve iltizamdan feragat itmiyerek belki herife ümid dahî virmekde olmaları ve İngilterelü ile Prens Meternih'den muvafakat görseler tervîc-i emel-i kâsidine bile çalışmaları müsteb'ad değildir. Lâkin İngilterelü mukaddemlerde her nekadar herifin usûl-i hîlekârâne ve şâyıa-i kâzibesine aldanmış ve Rusyaluya karşı bu da bir nevi' kuvvet olur mülâhazasına dahî düşmüş ise de şimdi hakikat-i hâli anlayub ale'l-husûs herifin Fransalu ile irtibatını ve Rusyalu ile samimî uyuşmalarını bir vechile çekemediğinden ve Rusyalunun Mehmed Ali'yi iltizamı hem Devlet-i aliyyenin kuvvetini tefrîk etmek ve hem de ülke-i İranı istilâ ile Hinde tasallut niyyetini kuvveden fi'le ihrac idecek olur ise Mısır tarafı elinde bulunub da oradan A'câma bir gûna muavenet ve kendisine mümanaat vâhimelerini ber taraf eylemek agrâzına mebnî olduğunu dahî İngilterelü pek ra'nâ bildiğinden şimdi bütün bütün müteneffir ve ânın mahv u izâlesi sûretine dahî müstaid olub şu kadar ki mukaddemlerde dahî bi'd-defeât beyan ve inhâ kılındığı üzre Rusyalunun müdahalesi vâhimesi ve Fransalunun adem-i muvafakati kaziyyesi mâni' olmuş ise de sâye-i şevket-vâye-i Hazret-i şâhânede bazı tedabir-i dâhiliyye ve hâriciyyenin hüsn-i icrâsına İngilterelünün bütün bütün istihsâl-i muvafakatları eltâf-ı ilâhiyyeden me'mûldür ve eğerçi bir def'a esnây-ı sohbetde Lord Palmerston farazâ Mısır üzerine İngiltere donanması sevki takdîrinde vâki olacak masarifinin

Kamaralara kabul itdirilmesi dahî emr-i müşkil olacağına dâir îrad-ı kelâm itmiş ise de kendileri politikaca olan mehazirden mutmainü'l-hâtır oldukları halde masarifi kayd itmiyecekleri ve bi'l-farz itseler bile taraf-ı Devlet-i aliyyeden meselâ masarif-i mezkûrenin edâsına taahhüd buyurulduğu takdîrde artık hiç sözleri kalmayacağı bedihîdir ve Rusyalunun herifi iltizamı minvâl-i muharrer üzre olarak Nemçelünün merkum ile bir gûnâ münasebet-i berriyye ve bahriyyesi yok ise de şimdiki halde bekası sûretini tervîcde olması ya'nî ne Mehmed Ali'nin üzerine varılması ve ne emel-i kâsidinin revâcı keyfiyyetlerini tervîc itmemesi yine Rusyalunun müdahalesi havfinden olmak iktizâ ider. Ve Prusya usûlünün kıraliçesi ayniyle Rusyalu gibi olub vükelâsı Nemçelü misillû olduğunda şüphe yokdur. İşte düvel-i fahîmenin herifin hakkında usûl ve itikadları bu vechile olarak cân-ı habîsi beden-i nâ-pâkinde durdukça dâimâ icrây-ı mefasid ve habâsete çalışacağı dahî derkâr olmak hasebiyle saltanat-ı seniyyeye göre bunun çaresini düşünmek ehemm u elzem olduğundan başka Frenklerin i'tikadınca Mısır maslahatına şimdiki halde hiç dokunulmayarak herifin vefatına terakkub olunmak sûreti îrad olunmakda ise de şimdiden tedabir-i mukteziyyeye teşebbüs olunmaz ise merkum geberdiği vakitte dahî yine ba'zı suûbetler zuhûru melhûzâtdan olmağla bu husûsun üzerine hemîşe idare-i pür-kâr-ı efkâr olunmak farz derecesindedir.

Bâlâda muharrer olan ahvâle göre yani Rusyalunun Fransaluyu celbe çalışması ve Mısır maddesinin dahî böyle keşâ-keşde olması keyfiyyâtından dolayı saltanat-ı seniyyenin dâhilen ve hâricen tedabir-i külliyyeye şürû ve mübaşeret buyurması ehemm u elzem olub şöyleki Rabbimiz Teâlâ hazretleri zât-ı şevket-simât-ı hazret-i şehinşâhîye tükenmez ömr ü ikbâl ihsân buyursun, nizâmât-ı dâhiliyye ve askeriyyeye masrûf ve ma'tûf buyurulmakda olan himmet-i bülend-rütbet-i cenâb-i mülûkâne cümle Avrupalunun itiraf-kerdeleri olarak âsâkir-i muntazama-i şâhânenin usûl-i nizâmiyye ve şecâat-i zâtiyyelerini dahî tahsîn ve teslîm itmekde ve devletlû übbehetlu Ser-asker Paşa hazretleri hüsn-i terbiyyet-i iksîr-hâsiyyet-i hazret-i zıllu'llahî ile perveriş-yâfte ve dirâyet ve ma'lûmatları dahî kayd-ı i'tirâzdan vâreste olmak ve kendileri genç ve nizâmât-ı haseneye heveskâr bulunmak hasebiyle ser-askerlik me'mûriyyet-i cesîmesine bidayet-i me'mûriyyetlerinden berû Mekteb-i Harbiyye inşası ve sâir fürûât-ı nizâmiyyenin icrâsı gibi mevadd-ı muktaziyyenin zuhûruna dahî bütün Avrupalu tarakkub eylemekte olub

fakat nizâmât-ı haseneye şürû buyurulalı henüz pek çok vakit olmamış olduğundan tahsîl-i ilmîsi müddet-i vefîreye mütevakkif olan fünûnu harbiyyede zâbitân-ı askeriyyenin malûmât-ı kâmilelerini i'tiraf itmeyerek bimennihi Teâlâ Devlet-i aliyyenin te'sis buyurmuş ve buyuracağı Harbiyye mektebinde malûmatlı zâbitân yetiştirinceye kadar elbette Avrupadan ma'rifetlu âdemler celb ve istihdamına himmet buyurması iktizâ ider da'vâsında oldukları derkâr ve İngilterelünün Mısır maslahatında Rusya müdahalesini derpîş itmesi dahî hep bu mülâhazadan neş'et itmekde olduğu âşikâr olmağla Frenkleri şu i'tikaddan vazgeçirtmek için bu husûsun iktizâsına bakılmak ehem görünür.

"İngilterelü oficiyallerin istihdamı takdîrinde asâkir-i nizâmiyyenin şimdiye kadar öğrenmiş oldukları Fransa talimine halel geleceği umûr-ı müsellemeden olmağla anlardan fakat umûr-ı bahriyyede istihdam buyurulmak îcab idüb asâkir-i berriyye içün Fransadan lüzûmu mikdar âdem celb olunmak iktizây-ı hâlden görünerek eğerçi Rusyalu serbestlik ve cumhuriyyet vesîlesiyle Fransalu istihdamını men' itmekde ise de mecmû' Fransızlar uygunsuz âdemler olmayub ale'l-husus Rusyalunun kendi askerîsi içinde Fransalu ceneraller ve mektebler ve fabrikalarında dahî yine Fransalu âdemler müstahdem ve Avrupada bulunan süferâsının en meşhûru Bocodi (Pozzo di) Borgo dahî kezalik eski bir Fransız olub donanmasında dahî bunca İngilterelü âdemler mevcud iken Devlet-i aliyyeyi bu madde-i nâfıadan men itmesi ne garaza mebnî olduğu bedihiyyât dan olduğuna binâen bunun dahî îcabına bakılmak ehem görünür ve Ser-asker-i müşârünileyh hazretlerinin sâye-i şevket-vâye-i hazret-i hilâfet-penahîde tasmîm-kerdeleri olub mukaddemâ çâkerleri Londrada iken âlât u edevâtının defterini bi'l-işâr celb itmişler ise de her ne sebebe mebnî ise şimdiye kadar dûçâr-ı ukde-i te'hîr olan Harbiyye mektebinin inşaası hem fevâid-i adîdeyi mûcib ve hem Avrupalunun nazar-ı dikkatlerini müsteclib olacağından ânın dahî bir an akdem iktizâsına bakılması ehemm-i mehâmdandır. Ve memâlik-i mahrûsada câri olan iltizamât usûlüne bi'l-cümle Avrupalu mu'teriz olarak li'llâhi'l-hamd zât-ı şevketsimât-ı hazret-i tacdârînin min kıbeli'r-rahmân mazhar oldukları müceddediyyet-i seniyye âsâr-ı celîlesinden bu maddenin dahî bir hüsn-i sûreti bulunmasını herkes me'mûl itmekde olmağla inşâallahu'l-kerîm derdest bulunan nizâmât-ı dâhiliyyenin icrasında artık kimsenin i'tirâza mecâli kalmayarak bu husûsun gerek Mısır maddesine ve gerek ale'l-ıtlak cümle politika masalihine te'sîrât-ı külliyyesi olacağı cây-ı iştibah değildir. Ve

bu usûl-i mehasin-şumûle teşebbüs olunduğu halde memâlik-i mahrûsa gün be-gün ma'mûr ve âbâdan ve bi'l-cümle ahali dahî hoşnûd ve şâdân olarak her hangi milletden olur ise olsun artık hiç bir tarafın ifsad ve tahrikine bakmayub dâimâ merkez-i itâatde pâydar olacaklarından bu şâyia-i hâsene Beriyyetü'ş-Şam ahalisinin ezhânını bütün bütün beru tarafa imâle ve Mısırlulara olan adâvetlerini dahî tezyîd ideceğinden bununla hâsıl olacak kuvve-i ma'neviyyenin üzerine devletlû Hâfız Paşa hazretlerinin maiyyetlerinde bulunan Asâkir-i Nizâmiyyenin dahî bir tarafdan tevfîr ve takviyyesine himmet buyurulduğu halde gerek Mısır vâlisinin gebermesi takdîrinde ve gerek ondan evvel taraf-ı Devlet-i aliyyeden bi'l-icâb bir gûnâ hareket vukuunda Mısırluların bir hamlede herc u merc olacakları eltâf-i ilâhiyyeden me'mûl ve müsted'âdır. Ve karantine usûlü dahî tevfîr-i ahali ve i'mâr-ı memleket ve teshîl-i ticaret ve seyahat maddesinin en ehemmi olmağla gerek bu husûsa ve gerek Avrupadan celb olunmakda olan bunca eşyanın bu tarafda fabrikalar inşasiyle ve Avrupadan üstadlar celbîyle i'mâli madde-i mühimmesine bakılmak dahî ehem u muktazîdir. Zira Avrupa kıt'asının her bir mahalli yapılan karantineler sâyesinde masûn olub fakat Memâlik-i Mahrûsa öylece kalmış olduğundan ticaret ve seyahatın suûbetlerinden dolayı bütün Fransızlar şikâyet itmekde ve ba'zı erbâb-ı i'tirâz mukaseme maddesinin bunu dahî sebeblerinden addeylemekde olduğuna ve biraz vakitden beru şu hastalık sebebiyle vukua gelen telefâtdan başka Eflak ve Boğdan ve Sırp taraflarında vaz' olunan karantineler bayağı ol memleketleri Memâlik-i Devlet-i aliyyeden tefrîk itmiş gibi olduğundan bu kaziyye dahî politikaca gayet çirkin bir şey olduğuna binâen şu husûsun çâresi istihsâline ikdâm olunmak lâzımeden olduğu misillû hâricden eşya mubayaası nasıl muzır şey olduğu mevadd-ı bedîhiyyeden olmasıyle bunun dahî sâye-i müceddediyyet-vâye-i hazret-i şâhânede önü kesdirilerek bi'l-aks Memâlik-i mahrûsadan mahsûlât-ı külliyyenin ecnebîlere füruhtu husûsuna çalışmak ma'mûriyyetin esas-ı a'zanudır.

"Ahvâl-i meşrûha ve mutaleât-ı vâkıaya göre Devlet-i aliyyenin icrâ buyuracağı iki nev' tedbîrin dâhilîsi suver-i mezkûre ile hâsıl olacağı derkâr olub hâricîsi dahî düvel-i fahîme nezdinde süferây-ı devlet-i aliyyenin vücûdu ile olacak şey ise de el-hâletü hâzihi Rusyalu ile Fransalu beyninde mahsûs olan temayül kaziyyesinden ve gerek Mehmed Ali'nin gebermesi veyahud daha evvelce ba'zı gûnâ tedabire teşebbüs şıklarından birinin icrâsı takdîrinde Avrupalunun ilzâm ve iskâtı lüzûmundan dolayı

işbu tedabir-i hâriciyye gayet etrafh tutulmak mukeddemâ Müsteşar Nuri Efendi bendelerinin sefareti üzerinde olarak gelmesi tasavvurundan maksûd-ı mücerred tahfîf-i masarif ümniyesiyle Fransanın biraz eyyâm maslahat-güzâr ile idaresi kaziyyesi ise de şimdiki hâle göre bu keyfiyyet uyamayacağından efendi-i mumâileyh bendelerinin yerine diğer bir sefîr-i münâsib intihâb ve irsâl buyurulmak sûretleri münâsib gibi görünmekde ise de husûsât-ı merkumenin arz u inhâsına cesâret mücerred sâye-i ihsân-vâye-i şehinşâhîde hâsıl olan ma'lûmât ve mutaleât-ı çâkerâneden neş'et etmiş olmağla her hâl ve her emrde her ne vechile irâde-i isâbet-âde-i hazret-i kişver-güşâyî sâniha-pîrây-ı sudûr buyurulur ise mahz-ı hayr u meymenet anda olduğu rehîn-i ilm-i âlî buyuruldukda emr u fermân hazret-i men lehu'l-emrindir."

Reşid Paşa bu lâyihayı, bir arîza ile pâdişaha arzetmişti. Bu arîzayı ve lâyıhanın nasıl karşılandığını gösteren cevabını da aynen neşrediyoruz [3] :

Ma'ruz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Sâye-i şevket-vâye-i hazret-i şâhânede sefâretle Paris ve Londra'da haylice müddet ikamet-i çâkerânem münasibetiyle düvel-i fahîmenin usul-i politikalarına ve Mısır valisi hakkında muâmele ve i'tikadlarına dâir vâkıf olabildiğim keyfiyyât kaleme alınub saâdetlû âmedçi efendi bendelerine tebyîz ettirilerek hasbe'l-hâl taraf-ı Devlet-i Aliyye'den icrâsı muktazî görünen bazı tedabîr dahî kendü kalem-i kemterânemle bi't-tahrîr manzûr-ı meâlî-mevfûr-ı cenâb-ı tâcdârî buyurulmak için savb-ı sâmîlerine takdîm ve tesyîr kılınmış ve evrâk-ı merkumede muharrer keyfiyyât hasbe's-sadâkâ âcizâne ve kasırâne bir mütaleât kabîlinden bulunmuş olub Rabbimiz Teâlâ hazretleri ömr ü ikbâl-i hazret-i hilâfet-penâhîyi rûz-efzûn buyursun; her bir husûsun dekayık ve hakayıkı nezd-i meâlî-mevfûr-ı cenâb-ı cihanbânîde zâhir ve hüveyda ve bendegân-ı acz-iktirânın her bir re'y u mülâhazâtında kusûr ve hatâdan hâlî olamayacakları bedîhî ve rû-nümâ olmakla her halde emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Bende
M.

Ma'rûz-ı çâker-i kemterleridir ki,

Enâmil-pîrây-ı ihtiram olan işbu tezkire-i âlîleriyle irsâl buyurulan lâyıhalar mübârek ve muallâ hâk-i pây-i felek-sây-i cenâb-ı hi-

[3] Aslı hususî kütüphânemizdedir.

lâfet-penâhîye arz u takdîm birle meşmûl-i lihâza-i meâlî-ifâze-i hazret-i pâdişâhî buyurulmuş ve ol veçhile ma lûmât-ı seniyye ve mütaleât-ı behiyyelerini beyan ve iş'âra masrûf buyurulan himmet-i âlîleri mukteżây-ı sıdk u fetânet-i zâtiyye ve kemâl-i hayr-hâhî ve himmet-i seniyyelerinden idüğü ma'lûm-ı meâlî-melzûm-ı cenâb-ı şehinşâhî buyurulması cihetiyle mahzûziyyet-i ulyây-ı mülûkâneyi mûcib olmuş olub ancak husûsât-ı mezkûre ve keyfiyyât-ı muharrere başlı başına lâzımü'l-mütalea mevâddan olduğundan ve iyd-i saîd-i meyâmin-bedîd dahî tekarrub eylediğinden zikr olunan lâyıhalar iyd-i şerîfe kadar nezd-i meâlî-vefd-i şâhânede durmak ve bi't-teennî mütalea buyurulmak ve bi-mennihi Teâlâ ba'de'l-iyd bi'l-etrâf mütalea ve müzâkere olunarak iktizâsına bakılmak vehîme-i tensîb-i âlî buyurulduğuna mebnî ol veçhile tevkîf ve hıfz buyurulduğu ve mezkûr lâyıhalar mumâileyh âmedç efendi bendelerinden gayrının ma'lûmu olmuş mudur ve keyfiyyât-ı mezkûre Dahiliyye nâzırı devletlû Âkif Paşa senâverleri hazretlerine dahî açılmış mıdır suâl-i âlî buyurulmuş olmağla beyân u iş'ârı menût-ı himem-i sâmîleri idüğü ma'lûm-ı âlîleri buyuruldukta olbab da emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MUSTAFA REŞİD PAŞA (BEY)'NIN BİRİNCİ HARİCİYE NÂZIRLIĞI

1837 senesi haziranında hariciye nâzırı Ahmed Hulûsi Paşa vefat etti. Londra elçisi ve 1836 sonbaharından beri hariciye müsteşarı olan Reşid Bey müşîr rütbesiyle ve paşa nunvanını kullanmamak şartiyle hariciye nâzırlığına tayin olundu. Mehmed Salâhaddin Bey adı geçen eserinde :

"Elli üç tarihinde (1253) bir müddetten beri nâ-mizac olan Hariciye nâzırı Ahmed Hulûsi Paşa vefât etmekle Hariciye müsteşarı Mustafa Reşid Bey paşalık nâmı olmayarak bâ-rütbe-i vezâret ve müşîrî hariciye nâzırı nasb olunmuş ve rütbesine mahsus nişan, vesîka vesaire hassa miralaylarından Üsküdarlı Tevfik Bey ile Londraya gönderilmiştir.„ demektedir.

Prof. Cavid Baysun ise şunları yazmaktadır [1] :

"Bu tayin üzerine hemen Istanbula gelmesi îcabetmiş ve rütbesine ait nişan, kılıç ve saireyi getirmekte olan Miralay Tevfik Bey Marsilyada karantina beklediğinden o gelinceye kadar kendisi İngilterede seyahat ederek İrlanda adasını ve sanayi fabrikalarını görmek istemişti. Istanbula avdet ettiği zaman II. Mahmud ona müsteenâ bir iltifat ve teveccüh göstermiş, konağında memuriyetine ait fermanın okunması için pek parlak merasim yapılmasını emretmişti (Takvîm-i Vekayi', Nr. 157).„

Padişâhın emriyle yapılan merasim, Takvim-i Vekayi'in 157. nushasının bir sütununda yer alırken diğer kenarında da :

"Edirnede ikamete me'mur Pertev Paşa mübtelâ olduğu illet-i müzminesi nüksiyle bir mâhdan beru nâ-mizac ve meşgul-i ilâc olduğu halde biemrihi teâlâ hulûl-i ecel-i mev'ûdu ile füc'eten irtihal-i dâr-ı beka etmiş„ olduğu yazılmaktadır. Lutfî Efendi de [2] :

"Pertev Paşa'nın mûcib-i azl ü tenkibi olmak üzere Âkif Paşa kalemiyle ol vaktin Takvîm-i Vekayi' nüshalarında beyan ve i'lân olunan esbâb-ı sathiyyeye nazaran Pertev Paşa'nın müttehem olduğu anlaşılır ise de içyüzü başka sebeblere mebnî olduğu mervîdir.„ denmekte ve Takvîm-i Vekayi'de mevcud Akif Paşa'nın müsveddesine telmîhan :

[1] *Tanzimat*, s. 730. [2] *Tarih-i Lutfi*, Cild V, s. 99.

"Meşgul-i ilâc ve nâmizac fıkralariyle fûc'eten kaydi arasında olan tenakuza müsevvid-i ibare Âkif Paşa'nın dikkat edememesi gömlek giyen kimesnenin hâline benzese gerekdir.„ satırları da ilâve edilmektedir [3].

Hariciye nâzırı Hulûsi Paşa'nın vefatı ile "Londra sefîri devletlû Reşid Bey'in„ tayinine iradenin sâdır olduğunu gösteren vesîka aşağıdadır [4]:

"Ma'rûz-ı bendeleridir ki,

"Rabbimiz Teâlâ ve Tekaddes hazretleri velî-ni'met-i bîminnetimiz şehinşâh-ı cihan efendimiz hazretlerine tükenmez ömr ü ikbâl ihsan buyursun. Müteveffa Hulûsi Paşa'nın yerine umûr-ı hariciyye nezâretine müşîrlik rütbe-i refîası olmak ve fakat paşalık lâfzı olmamak üzere Londra sefîri devletlû Reşid Bey bendelerinin me'mûriyyeti ve onun yerine Beylikçi Nuri Efendi'nin müsteşar nasbı ve beylikçilik me'mûriyyetinin asaleten Sârim Efendi'ye tevcihi hususlarına irade-i seniyye-i şâhâne tealluk etmiş ve şimdi bi'l-vekâle yerine iktiza edeni harvânî-i meymenet-mebânînin iksasıyle i'lânı icrâsı muktezây-ı emr ü ferman-ı şâhâneleri bulunmuş olmağla ferman efendimindir.„

Mehmed Salâheddin Bey, Pertev Paşa'nın ölümü ile beraber Reşid Bey'in hariciye nâzırlığına tayini keyfiyetini, aşağıdaki şekilde izah etmektedir. [5]

"Reşid Bey Istanbula müteveccihen Londradan hareket eylediği zaman Pertev Paşanın şem'a-i ikbâli pufgerde-i âsîb-i rûzgâr olacağına dair ma'lûmat almış idi. Müşârünileyh berren avdet etmekte olmağla Dimetoka kasabasına muvasalat edince mütesellim bulunan Bostancı-başı zâde Mehmed Bey'e misafir olub Paşay-ı müşarünileyhin Edirneye nefy ve tagrîb olunarak pertev-i hayatının matfî olduğunu istihbar ve saatlerce sirişk-i çeşmânını isale ile te'sirât-ı kalbiyye ve mahabbet-i cedîdesini izhar eyledi. Kendisi merhûm-ı müşârünileyhin tarafdârânından olmak hasebiyle bir musîbet ve felâkete duçar edilmesi ihtimaline mebnî Edirneye uğramaksızın Der-i Saâdete avdeti tasavvur etmiş idiyse de Edirne valisi Reşid Mehmed Paşa zâde Emin Paşa mahsûsen kethüdasını Dimetokaya gönderüb Edirneye da'vet ve ibrâz-ı bulûs ve hürmet etmiş ve

[3] Pertev Paşa'nın nasıl öldürüldüğü kitabımızın giriş kısmında asılları hususî kütüphânemizde mahfûz vesîkalarla açıklanmıştı.
[4] Aslı hususî kütüphânemizdedir.
[5] *Bir Türk diplomatının evrak-ı siyasiyyesi*, s. 19.

zâten vâli-i müşârünileyh Âkif Paşa tarafdârânından bulunmuş olduğundan bu ihtiraz-ı vicdanîsini sezdirecek olursa belki hakkında hayırlı bir neticeye müntec olmayacağı refakatindeki zevat tarafından ihtar edilmekle bi'z-zarûre Edirneye azîmet etmiştir.

"Vâkıa Reşid Bey'in bu şübhe ve tereddüdü pek becâ idi. Çünkü o zaman bu iki zat beynindeki husûmet ve nefret o kadar müşted olmuştu ki bî-tarafân-ı ricâl-i devlet ikisinden birinin karîben karîn-i mahv ü fenâ olacağını anlayub ihtiyar-ı kûşe-i selâmet eylemişler ve o varta-i nâgeh-zuhûrun gürûh-ı tarafdârânı da mezleka-i nekbet ve idbâra düşüreceğini tahmin etmişlerdi. Reşid Bey Edirneden Der-i Saâdete muvasalat edince râh-ı mümaşâtkârâneye gitmekten zuhûl etmedi ise de yine Âkif Paşa'nın tertîbât-ı garazkârânesinden masûn olmağa çâre bulamadı.„

MUSTAFA REŞİD BEY'E PAŞA UNVANI İLE VEZARET TEVCİHİ VE TEKRAR PARİS ELÇİLİĞİNE GÖNDERİLME TEŞEBBÜSÜ

Salâheddin Bey'in, "Âkif Paşa'nın tertîbât-ı garazkârânesinden masûn olmağa çâre bulamadı„ tarzındaki beyanına sebeb, kısa bir zamandan sonra Reşid Bey'in paşalık unvanı da verilmek suretiyle tekrar Paris elçiliğine gönderilmesi teşebbüsüdür. Müellif (Bk. s. 18-19), Reşid Bey'in Paris elçiliğine tayinine dair irade-i seniyye sâdır olmasına rağmen "Paşanın Bab-ı Âlîde bulunması Parisde bulunmasından ziyâde hasbe'l-maslaha devletce menâfi' ve fevâidi müstelzim olacağı nazar-ı dikkate alınıp Der-i Saâdette alıkonulması tasvib edildi„ demektedir.

Tarih-i Lûtfî'de bu hususta şunlar yazılıdır[6]:

"Sene-i sâbıka mevaddında muharrer olduğu üzere hariciye nezâreti vekâletle idare olunmak üzere Reşid Paşa'nın Paris ve Fethi Paşanın Londra sefaretlerine me'mûriyyetleri icra olunmuş idi. Reşid Paşanın Bab-ı Âlîde bulunması Parisde bulunmasından ziyade hasbe'l-maslaha devletçe menafi' ve fevâidi müstelzim olacağından Fethi Paşa ibtida Londraya gidip Kıraliçenin resm-i tetevvücünü taraf-ı şâhâneden tebrikden sonra Parise azîmet etmek üzere Paris sefaretine me'mûriyyeti ve Sârım Efendi'nin Londra sefaretinde ibkası icra olundu.„

Takvîm-i Vekayi'in 160. nüshasında Ahmed Fethi ve Reşid Paşa'lar hakkında :

[6] Cild V s. 118.

"Pek ziyâde gayret etmiş, Fransız lisanını ve Avrupa usullerini tahsil etmiş iseler de bir müddetçik daha Avrupada bulunmaları takdîrinde her vechile ikmâl-i ma'lûmat edecekleri ve vukuf-ı sâbıkaları cihetiyle umûr-ı sefareti daha lâyıkı ile idare edecekleri...„ yazılmakta, paşalık unvanı verilmek ve hariciye nâzırlığı uhdesinde kalmak üzere, Reşid Paşa'nın Paris büyük elçiliğine tayini hakkında irade-i seniyyenin sâdır olduğu bildirilmektedir.

"*On üçüncü asr-ı hicrîde Osmanlı ricâli*„ müellifleri, Peyâm-ı Sabah gazetesindeki tefrikalarında, Paşa'nın "Paris elçiliğine tayinini bildiren irade-i seniyye sâdır olmuş ise de Istanbulda vazife-i aslıyyesiyle iştigali daha münasib görülerek bir aralık Parise i'zâmından sarf-ı nazar„ olunduğunu yazmaktadırlar.

Prof. Cavid Baysun da, Reşid Paşa'nın Paris elçiliğine gitmeden Istanbulda kalması keyfiyetini şu suretle izah etmektedir.

"Aradan az bir zaman geçti, ne oldu ise oldu, Reşid Paşanın Istanbulda kalmasına irade çıktı. Merkezde mühim devlet işleriyle meşgul olması sefaretten daha faydalı görülmüştü.„

BEŞİNCİ BÖLÜM

MUSTAFA REŞİD PAŞA'NIN ISLAHAT TEŞEBBÜSLERİ VE TANZİMAT-I HAYRİYYE'YE AİT ESASLARIN HAZIRLANMASI

Reşid Paşa'nın birinci hariciye nâzırlığında memleketin ıslahına müteallik faaliyetlerde bulunduğu da anlaşılmaktadır. Zıraat, sanayi ve ticaret işlerine vukufu bulunan "beş nefer erbab-ı sadakat ve ma'lûmatdan mürekkeb,, bir hey'et, Hariciye Müsteşarı Nuri Efendi'nin riyasetinde çalışarak, iktisadî işlerin terakkîsi için gayret sarf edecekler ve bu hey'etin kararları, Reşid Paşaya bildirilecek, o da Pâdişaha arzedecekti.

Takvim-i Vekayi'in 167 No. lu nushasında bu çalışmaya dair aşağıdaki yazılar görülmektedir :

"Umûr-ı hâriciyye nezâret-i celîlesine ziynet-efzâ olan devletlû Reşid Paşa hazretlerine beyan ve oradan mübârek hâk-i pây-i âliye arz ü istîzân olunmak üzere ecille-i ricâl-i Devlet-i Aliyyeden hâriciyye müsteşarı atufetlû Nuri Efendi hazretleri dirayet-i zâtiyye ve fetânet-i fıtriyyesi iktizasınca meclis-i mezkûrun reis ve merci'i olarak a'zâsı dahî beş nefer erbab-ı sadakat ve ma'lûmattan terkib olunarak bunların her birerleri icab-ı sıdk ü istikamet ve iktizây-ı vukuf ve dirayetlerine göre vezâif-i mahsûsa-i me'mûriyetleri Devlet-i Aliyyenin vesâil-i tabiiyye ve arziyye ve hırefiyye mesailinin tedkik ve münazarasına ve ale'l-husûs felâhat ve ziraatın ve emr-i ticaretin ve enva'-ı sanayi ve hirefin tervici mütaleasına ve muvazene-i esbab-ı lâzimenin müzâkeresine hasr ü efkâr-ı dakîka ve idare-i pergâr-ı mülahazat-ı faika ile mesail-i mezkûrenin tahkik ve istikmâli zımnında hâricen ve dâhilen ba'zı erbab-ı tefennün ve ma'lûmat ile muhabere ve istifadeye me'zûn oldukları...,,

Reşid Paşa ıslahat işlerinde bilhassa tebaa arasında müsâvâtın tesisine çalışmakta ve pâdişahı bu hususta teşvik etmekteydi. "On üçüncü asr-ı hicrîde Osmanlı ricâli,, adlı makaleler serisinin birincisinde şu vak'a zikr edilmektedir :

"Reşid Paşa 1253 tarihinde ilk def'a Hariciye nezâretine nasbında o vakte kadar Avrupadaki meşhûdat ve tecâribine binaen paçaları sıvamış ve fakat kiyâset-i meftûresi hasebiyle hazm ü ihtiyatı elden

bırakmamıştır. Hattâ II. Mahmudun son senelerine müsadif bulunan bu me'mûriyyetinde ve hâkan-ı müşarünileyhin eyyâm-ı marazında bir gün süferay-ı ecnebiyyenin huzûra kabul müsaadesi istirhamında musır bulunduklarını pâdişaha ve kendilerini müsûl şerefine mazhar kılarak ba'zı beyanatta bulunacağını da pâdişah tarafından süferâya arz ve tebliğ ettikden ve birbirlerini karşı karşıya getirdikten sonra, mülâkâtı kısa kesmek istiyen Pâdişaha,—'Ben tebaamın müslümanını câmide, hıristiyanını kilisede, mûsevîsini de havrada fark ederim, aralarında başka gûnâ bir fark yoktur. Cümlesi hakkındaki mahabbet ve adaletim kavîdir ve hepsi hakîkî evlâdımdır' dedirterek, bu nutk-ı hümâyunu bi'l-cümle tebaa-i şâhânenin nazar-ı pâdişâhîde müsavâta mazhariyyeti ile tefsir eylemiş ve Avrupanın takdîratını celb ile Kırım muharebesindeki müzaheret-i maddiyye ve ma'neviyyenin esasını onbeş sene evvel kurmuştur.„

Yukarıdaki vak'a, Engelhard tarafından da nakledilmektedir[1]:

"Sultan Mahmud'un hayatının sonlarına doğru söylediği şu : 'Bundan böyle tebaamdan müslümanları ancak camide, hristiyanları kilisede, mûsevîleri havrada tanımak isterim' sözlerindeki fikr-i ulvînin hakîkaten terceman-ı efkâr olması hakikatten baîd değildir.„

Hariciye nâzırlığı sırasında Sultan Mahmudun kendisine büyük bir itimad ve teveccüh beslediği görülmektedir. Hükümdar, devlete ait işlerde düşüncelerini gizli olarak arzetmesine müsaade etmiş ve bu hususta aracı olarak Mustafa Kâni Bey'i tayin etmiştir.

Reşid Paşa'nın evrakı arasında elimize geçen aşağıdaki vesîka[2], "Mustafa Kâni Beyefendi muhlislerinin vesâtet-i mektûmesi hususu„-nu teyid etmektedir.

"Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Ba'zı husûsât-ı muktaziyyenin mübarek hâk-i pây-i meâlî-pirây-ı hazret-i şehinşâhîye arz ve tebliği zımnında atûfetlû Mustafa Kâni Beyefendi muhlislerinin vesâtet-i mektûmesi husûsu nezd-i kerâmet-vefd-i cenâb-ı cihan- bânîde dahî rehîn-i tensîb-i âlî buyrulduğunu mutazammın tezkire-i seniyye-i atûfileri mîr-i mumaileyh hulûsverleri yediyle rehâzîb-i vürud ve meâl-i münîfi karîn-i iz'ân-ı çâker-i ihlâs-nümûn olmuşdur. Ma'lûm-ı devletleri buyrulduğu üzere lillahi'l-hamd ü ve'l-minne tevarüd-i ilhamât-ı rabbaniyye ve tevâli-i te'yidât-ı sübhaniyye ile mübarek kari-

[1] *Türkiye ve Tanzimat*, s. 37.
[2] Aslı hususî kütüphânemizdedir.

ha-i sabîha-i şâhâne ve selîka-i dakîka-i padişâhâne her bir hususda perde güşây-ı künh-i hakikat ve ruhsay-nümây-ı hal ü keyfiyyet olarak ilm-i âlem-şümûl-i şehriyârîleri her şey'i muhît olmak hasebiyle ma'lûmât-ı kâmile-i cihanbânî ve mutaleât-ı mütekabile-i kiyasetâneye nisbetle çâker-i kemterlerinin kal u kalem-i âcizânem har u has makulesinden olduğu bî-iştibah iken şimdiye dek hakk-ı nâmüstehakk-ı ubeydânemde sezâvar buyurulagelen sunûf-ı eltâf u inâyât-ı aliyyenin hiç birisinide hâşâ alâka-i liyâkat ve eser-i istihkakım olmadığı misillû bu vechile irade-i ihsan-ifade-i tâcidârîleri dahi mücerred bende-perverâne ve mekârimkârâne bir iltifat-ı sırf ve inâyet-i mahz olduğu bedîdâr olmağla hemîşe şevketlû kerâmetlû kudretlû velî-ni'metimiz velî-niam-ı âlem efendimiz hazretlerinin mir'ât-ı tecelliyyât-ı ilâhî ve mevrid-i füyûzât-ı nâ-mütenâhî olan mübarek zât-ı kerîmü'l-ahlâk-ı şâhâne ve vücûd-ı amîmü'l-eşfak-ı padişâhâneleri edvem-i ömr ü afiyet ve ikbal ve ekmel-i şan u şevket ve iclâl ile ebeden ve sermeden taht-ı dihîm-i übbehetvesîm-i tâcidârîde an-be-an mücellây-ı envâ-ı te'yid-i lâyezâl ve revnak-ı mülk ü saltanat-ı seniyye-i sahib-kıranîleri günden güne aliyyü'l-âl olarak bedhâhân-ı Devlet-i Aliyyeleri sû-be-sû düçâr-ı kahr ü izmihlâl olmak deavâtı mîr-i mumaileyh muhlisleriyle yekzebân olduğumuz halde tekrar be-tekrar merfu'-ı icabetgâh-ı cenâb-ı perverdigâr kılındığı ve farîza-i zimmet-i ubûdiyyetim olduğu vechile gerek bi'l-iktiza sual-i âlî şeref-sudûrunda ve gerek icab ve iktiza halinde min gayr-i haddin ve liyâkatin bildiğimi ve akl-ı kemterânemin erdiğini atebe-i felek-kevkebe-i hazret-i şehinşâh'ye arz ü beyana mübaderet etmek üzere cenâb-ı hak her halde nasb-ı ayn ve saâdet-i dâreyn-i bendegânem olan rızây-ı hümâyûn-ı meyâmin-makrûn-ı cenâb-ı cihandârîye muvaffak eylemek temenniyyâtına bi't-tazarru' ve'l-ibtihâl ibtidar olunduğu muhât-ı ilm-i âlîleri buyuruldukta emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir.„

Islahatın tanzim ve tatbiki yolunda Gülhânede Saray-ı hümâyunda "Ahkâm-ı adliyye„ , Bab-ı âlîde ise "Dâr-ı şûrây-ı Bab-ı Âlî„ adiyle iki meclis kuruldu. Lutfî tarihinde bu meclislere dair şu izahat verilmektedir [3].

"Cennet-mekân Sultan Mahmud Han Gâzi hazretleri Devlet-i Aliyyelerinin mesalih-i mülkiyye ve askeriyyesinin hüsn-i cereyanı hakkında ıslâhât-ı nizâmiyye ve esbâb-ı icrâiyyeye pek çok himmet ve gayret eylemişler idi. Vak'a-i Hayriyye tarihinden işbu tahririnde bulunduğu-

[3] Cild V, s. 106.

muz vakitlere kadar arada Rusya, Mısır, Yunan meseleleri gibi gaileler sebkat etmeyip de zaman-ı âlîleri âsûde geçerek ıslâhata hasr olunmuş olsa idi ahlâf-ı izâmına gayet muntazam ve müesses bir devlet-i kavî-şevket terk buyurmuş olacakları şübhesiz idi. Yine bu kadar gavâil-i müteâkibeyi geçiştirerek vaz' ü te'sîsine himmet buyurdukları nizâmât ve kavânîn ve ıslâhât semeresiyle pek çok menâfi'-i mülkiyye ve askeriyye istihsal olunmuştur.

"Usûl-ı meşrûa-i meşveretin daha ol vakit derece-i ehemmiyyeti ind-i şâhânelerinde rehîn-i takdir olmuştur ki derecât-ı mühlike-i istibdâdiyyenin birinci raddesine varmış ve idare-i Devlet-i Aliyyelerinde binefsihi mütekellim-i vahde bulunmuş ve zamanı ise o vahdet ve istibdad ve şiddete me'lûf ve müsaid görünmüş iken kemâl-i fetanet ve mezîd-i hikmet ve hamiyyet-i şâhâneleri sâikasiyle birinci def'a ve daimî olarak Gülhâne'de Ahkâm-ı adliyye, Bab-ı Âlî'de Dâr-ı Şûrây-ı Bab-ı Âlî nâmlariyle iki meclis-i meşveret teşkili ile bu meclislere dair yapılan nizamnâmeler mûciblerince devlet ve milletin umûr ve mesalihi o meclislerde müzâkere ile karar-pezîr olmadıkça mevaki'-i icrâiyyeye konulmaması husûsuna irade buyrulmuştur.„

Tanzîmât-ı Hayriyyenin esaslarını hazırlamak üzere haftada ikişer gün Başvekil, Serasker, Nâfiz Paşa, Kaptan Paşa, Hasib Paşa ile Reşid Paşa'nın Dâr-ı Şûrây-ı Bab-ı Âlîde bulunarak "Mevâdd-ı hayriyye„ yi müzâkere etmelerine iradenin sadır olması için, başvekil tarafından gönderilen tezkire-i sâmiyeyi pâdişah tevkif ederek, rey ve mütaleasını mahremâne bildirmesi için Reşid Paşa'ya aşağıdaki tezkireyi gönderttı[4]:

"Ma'rûz-ı çâker-i kemterleridir ki,

"Yalnız madde-i hayriyyeye münhasır olmak üzere esas keyfiyyet karar buluncaya kadar muvakkaten zât-ı vâlây-ı başvekâlet-penâhî ve devletlû serasker paşa hazretleriyle zât-ı mealî-simât-ı sâmîleri ve devletlû Nâfiz Paşa ve kapudan paşa ve Hasib Paşa senâverleri hazerâtının haftada ikişer gün Dâr-ı Şûrây-ı Bab-ı Âlîde bulunub mevâdd-ı hayriyye-i mezkûre müzâkere olunmak ve diğer günlerde şûra me'mûrları diğer mevâddı müzâkere edip işbu iki gün yalnız husûs-ı hayriyyeye mahsûs olmak sûretleri bi'l-müzâkere tensib kılınmış olduğunu mübeyyin bu gün atebe-i ulyây-ı mülûkâne kılınan tezkire-i sâmiye manzûr-ı meâlî-mevfûr-ı şâhâne buyurularak bu maddenin cânib-i meâlî-menâkıb-ı devletlerinden mahremâne suali ve tezkire-i sâmiyenin bu gün tevkîfi emr ü

[4] Aslı hususî kütüphânemizdedir.

fermân-ı hümâyun buyrulmuş olmağla bu istîzân buyurulan iki gün müzâkere husûsu Meclis-i âlî ve Dâr-ı Şûrânın ibtida kaleme alınıp manzûr-ı şâhâne buyurulan lâyihasında muharrer usûl ve şurût ve nizâmına muvafık mıdır ve müşarünileyhim hazerâtiyle hîn-i müzâkerede bu maddenin tensîb ve istîzânında cenâb-ı muallâ elkab-ı sâmîlerinin re'y u tensibi şöyle resmen bir muvafakat mıdır yoksa usul ve nizâm-ı âlîye mugayir olmayıp da muvafakatle iktizây-ı hal ve maslahattan mıdır ve zirâ ki sâye-i ihsan-vâye-i hazret-i şâhânede bunca teşebbüs ve ihsan-ı celîle ile tertib ve inâyât buyurulan Meclis-i ahkâm-ı adliyye ve Dâr-ı Şûray-ı aliyye usul ve nizâmına mugayir cüz'îce bir şey vuku' bulsa sonra bir takım âdem, yapdıkları meclis ve dâr-ı şûranın vikaye-i şurût ve nizâmına dikkat edemediklerinden az vakit içinde bozdular deyu kelâma ibtidar edeceklerinden buralarına ikdam ve dikkat farîza-i zimmet-i ubûdiyyet olduğundan bu babda olan mütalea ve re'y-i âlîleri ne vechiledir beyan ve iş'ârı mücerred hakk-ı devletlerinde derkâr olan kemâl-i hüsn-i zan ve i'timad-ı âlî iktizasından olduğu ma'lûm-ı sâmîleri buyruldukda ol vechile sûret-i re'y ve mütalea-i âlîlerinin mahremâne ızharı babında emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir.,,

II. Mahmud, itimad ve teveccühüne yeni bir ilâve olarak Hariciye nâzırı merhum Hulûsi Paşa'nın ikamet ettiği sahilhânenin Reşid Paşa tarafından satın alınmasını emretti. Sahilhânesinin "Adem-i tenâsüb ve intizamı tab'-ı zerafet-neb'-i hazret-i şâhâneye tevafuk etmediği„ belirtilerek Hulûsi Paşanın yalısını ihsan eden hükümdara, Reşid Paşa aşağıdaki tezkire ile şükranlarını bildirdi :

"Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

"Rabbimiz teâlâ hazretleri ömr ü ikbal-i hazret-i şehinşâhîyi rûz-efzûn buyursun ; zât-ı şevket-simât-ı hazret-i hilâfet penâhînin lûtf u ihsanlarına gâyet ve inâyât-ı firavânlarına nihayet olmayarak bendegân-ı acz-iktiranları haklarında daima eltâf-ı mütevâliye-i mülûkâneleri mebzûl ve şâyân buyrula geldiğinden bu kerre dahi sahilhâne-i çâkerînin adem-i tenâsüb ve intizamı tab'-ı zarafet-neb'-i hazret-ı şâhâneye tevafuk etmeyerek Zahire nâzırı sâbık Hacı Veli Ağa uhdesinde olan merhûm Hulûsi Paşa sahilhânesinin taraf-ı ubeydânemden iştirasına irade-i ihsan-âde-i cenâb-ı tâcidârî müteallik ve erzan buyrulduğunu atûfetlû Kâni Beyefendi muhlisleri tebşîr edip bu dahî hakk-ı çâkerânemde inâyet-i uzmâ ve cümle ibâd-ı sıdk-i'tiyada sermâye-i mübâhât olan teveccühât-ı aliyye-i hazret-i cihandârînin kemâline delâlet eder bir ma'nâ olmağla icrây-ı şükr ü mahmedetten âciz ve dermânde olduğum halde

heman farîza-i zimmet-i ubûdiyyet olduğu üzere tezâyüd-i ömr ü şevket-i cenâb-ı şehriyârî ed'iyye-i hayriyyesi tekrarına i'tinâ olunmakta olduğu ve devletlû maliyye nâzırı hazretleriyle bi'l-müzâkere sahilhâne-i mezkûrun sûret-i iştirâsına mübaderet olunacağı rehîn-i sâmîleri buyruldukda her halde emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emr efendimizindir.„

Bende

M.

"Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

"Resîde-i dest-i ta'zîm olan işbu tezkire-i âlîleri mübarek atebe-i ulyây-ı şevket- ihtivây-ı hazret-i şehinşâhîye arz ve takdim ile meşmûl-ı nazar-ı şevket-eser-i cenâb-ı hilâfet-penâhî buyurulmuş ve bu vechile îfay-ı merâsim-i teşekkür ve mahmedete masrûf buyurulan himem-i vâlâları bâis-i mahzûziyyet-i ulyây-ı cihanbânî olmuş olduğu ma'lûm-ı devletleri buyuruldukda olbabda emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir.„

II. Mahmud, meclis a'zâlarının tayin ve azilleri hakkında tereddütler göstermekteydi.

Dâr-ı Şûrây-ı Bâb-ı âlî a'zâsından Erzurum valisi Es'ad Paşa'nın Şûrâ'daki hareketleri doğru görülmediğinden Şûrâdan çıkarılması düşünülmüştü.

Aşağıdaki vesîka Reşid Paşanın devlet idaresindeki görüşlerini belirtmesi bakımından çok dikkate şayandır. Anlaşılıyor ki Dâr-ı Şûrây-ı Bâb-ı Âlîde âzâ olan bir zâtın, irade-i seniyye ile istendiği zaman değiştirilmesi keyfiyyeti sarayca tereddüdleri mucib olmuştur. "Anlar hükûmet-i meşrûta tahtında idare olunur devletler olduklarından âdât-ı mer'iyyeleri bize uymayıp Nemçe ve Prusya gibi hükûmet-i mutlakası olan devletlerde meclis a'zâsı bulunanların intihab ve idhal ve ihracı ancak hükümdârânın yed-i ihtiyar ve istiklâllerinde olması cihetiyle saltanat-ı seniyyede dahî böylece olmak lâzım geleceğini„ yazan paşanın, kurulan meclislerin mahiyetleri hakkındaki düşüncelerini de öğrenmiş oluyoruz:

"Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

"Devletlû Es'ad Paşa hazretlerine dair resîde-i dest-i tebcil olan tezkire-i aliyyeleri meâl-i sâmîsi rehîn-i iz'ân-ı kemterânem olarak müşarünileyh hazretleri her ne kadar mükâbere ile meşhur ise de germ ü serd-i rûzigârı görmesi cihetiyle tehzib-i ahlâk etmesi me'mûl iken bi'l-akis ba'zı evzâ'-ı istikbâriyye ve rüfekası haklarında muamelât-ı tahkîriyyesinden başka her muktezây-ı müceddediyyet-i seniyye-i hazret-i

şehinşâhî mücerred ıslâh-ı ahvâl-i ümem ve istihsâl-i âsâyiş-i benî âdem niyyet-i hayriyyesiyle icrası ferman buyrulan mevadd-ı nizâmiyye ve usûl-i hayriyyeyi cidden ve hakîkaten zihni kabul edemeyerek eski âdemlerin me'lûf oldukları etvar ve âdâtı külliyyen elden çıkarmamak niyyetinde göründüğünden bi'l-farz sair hidemât-ı münasibede istihdamı buyrulsa bile bu mizacda bulunan âdemin mecalis-i aliyyede kullanılması nâ-münâsib görünüb eğerçi Avrupada meselâ Fransa ve İngilterede olan parlâmentolardan bir nevi' emekdârân ve asılzâdegândan mürekkep olması cihetiyle anların me'mûriyyetleri daimî suretinde olarak faraza içlerinden birisi bir hizmete veyahut sefaret gibi bir maslahata me'mûr olsa dahî yine meclis me'mûriyyeti üzerinde kalmak ve nev'-i digeri dahi beş sene için intihab olunub ol müddet zarfında ihracı icab etmez ise inkizasında ya ibkası veyahud tebdili icra olunmak usûl-i câriyyelerinden ise de anlar hükûmet-i meşrûta tahtında idare olunur devletler olduklarından âdât-ı mer'iyyeleri bize uymayub Nemçe ve Prusya gibi hükûmet-i mutlakası olan devletlerde meclis a'zâsı bulunanların intihab ve idhal ve ihracı ancak hükümdârânın yed-i ihtiyar ve istiklâllerinde olması cihetiyle saltanat-ı seniyyede dahî böylece olmak lâzım geleceğine ve elhaletü hâzihi mecalis-i sâmiye yeni te'sis buyrulmuş olduğundan her bir revâbıt-ı mukteziyyesi karargîr oluncaya değin ara ara tebdilât ve tahvilât vukuuna kimse bir şey diyemiyeceğine ve atûfetlû Kâni Beyefendi muhlislerinin beyan etmiş olduğu sûret dahi tamam bir zemîn-i münâsib olacağına nazaran müşarünileyhin ol vechile ihracı muvafık-ı maslahat olacağı misillû Pirzerin kaymakamı Hayreddin Paşa tarafından dünkü gün vürud ile manzûr-ı âlî-i hazret-i tâcidârî buyrulmak için leffen takdim olunan tahrîrat meâlinden müstefâd olacağı vechile devletlû Rumeli müşîri hazretleri kaymakamlıklarda bulunanlar ile pek de imtizâc edemeyip hususiyle Tanzîmat-ı Hayriyye iktizasınca Memâlik-i mahrûsa-i şâhânenin tahrîri esnasında Arnavudluk tarafından bir vezir ziyâde bulunmasında hal başka olacağı âşikâr olmağla meselâ ya Pirzerin sancağı civarında bulunan yerlerden bir münasib sancak ilhakiyle veyahud İskenderiyye sancağı müstakillen müşarünileyh Es'ad Paşa hazretlerine tevcih olunması irâde-i isabet-âde-i hazret-i hilâfet-penâhîye tevafuk eylediği halde hem oralarca bir fâideli şey olup hem de müşârünileyhin hîn-i me'mûriyyetinde siz şöyle böyle vüzerây-ı izâmdan olmanız cihetiyle bu me'mûriyyetinizden murad-ı âlî esnay-ı tahrirde oraların zevâbıt-ı hâliyyesine halel gelmemek ve ba'dehu ol havali nizâmâtının sırası geldikde ma'rifetiniz ile şamatasızca icra olunmak kazâyâsıdır deyu mu-

kaddimât-ı lâzime icra olunduğu halde meclisden memnunen ihracı sureti dahi hasıl olmuş olacağı hatır-güzâr olduğundan min gayr-i haddin iş'âra ibtidar kılınmış ise de ol babda ve her halde emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir.„

Bende
M.

"Ma'rûz-ı çâker-i kemterleridir ki,

"Resîde-i enâmil-i tekrim olan işbu tezkire-i âlîleri ile Hayreddin Paşa bendelerinin tahrîrâtı manzûr-ı meâlî-mevfûr-ı hazret-i cihandârî buyrulmuş ve sûret-i mutalea ve iş'âr-ı sâmîleri vâkıa becâ görünmüş olub ancak müşarünileyh Es'ad Paşa ol vechile Dâr-ı şûrâdan çıkarılub da zikrolunan mahallere gönderilse mazbût olan iddia-i ma'lûmât ve mütekebbirâne mizacı ve Rumeli müşîri hazretleriyle adem-i imtizâcı hasebiyle sonra buşûnet-i hâlleri ma'lûm olan Arnavudlukta bir şey hudûsuna sebeb olması melhûz olarak iş'âr-ı âlîleri vechile ol taraflarda bir vezirin ziyâde bulunmasında hal başka olacağı derkâr ise de müşârünileyhe göre olmayıp şimdiki usullere âşina ve kemâl-i imtizâc ve hüsn-i ahlâk ile ma'ruf ve dânâ olan zât hakkında olarak müşârünileyhin mizac ve hali öteden beri ma'lûm-ı âlîleri buyrulduğundan oralara gönderilmekte bu mahzur mutalea-i âlî buyrulduğu ve dâr-ı şûradan çıkarıldığı halde böyle mahzur mütalea olunan mahalle gönderilmekten ise maaşının münasib mikdarı tahsis ve ihsan buyrularak duây-ı bekay-ı eyyâm-ı ömr ü şevket ve ikbal-i şâhâneye müdâvemet ve ikameti daha münâsib olacağı ve Arnavudluk taraflarına devletlû kapudan paşa hazretlerinin ma'lûmâtları olmak hasebiyle bu husus ta'cil olunmayarak bi't-teennî bir kerre kapudan-ı müşârünileyh senâverlerinden mahremâne sual ve devletlû übbehetlû başvekil hazretleri ve maliyye nâzırı devletlû Nâfiz Paşa senâverleriyle dahî bi'l-etraf mütalea ve müzâkere buyrulması ve Hayreddin Paşanın iş'arına nazaran gerek anın ve gerek diğerlerinin halleri ve mültezimîn denilen âdemlerin keyfiyyetleri tahkik olunmak da lâzımeden göründüğünden ve ol taraflarda Asâkir-i Nizâmiyye olduğundan meselâ sair yerlere irsâl olunduğu gibi devletlû serasker paşa hazretleriyle dahî müzâkere buyurularak zâbitân-ı askeriyyeden mu'temed ve müntehab birisinin zâhiren askere bakmak ve bâtmen tahkîk-i ahvâl eylemek üzere irsâl kılınması ve Rumeli müşîri müşârünileyhe dahî derdest-i musammemü'l-icra olan Tanzîmat-ı Hayriyye iktizasınca şöyle böyle keyfiyyetlerin vukuu her tarafdan men' olunmakda ve ol taraflarda

ba'zı nâ-reva işler vukuu rivâyet kılınmakta filân deyu kelimât-ı münâsibe ile yazılması suretleri dahi mevrid-i ilhamât olan mübarek hatır-ı ilham-meâsır-i hazret-i şâhâneye lâyih ve sânih olmuş ve tahrîrat-ı mezkûre leffen iâde-i cânib-i sâmîleri kılınmış olmağla ol vechile himem-i meâlîn-i him-i veliyyü'n-niamâneleri derkâr buyrulmak bâbında emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir.[5]„

Dâr-ı Şûrây-ı Bab-ı Âlî a'zâsından Es'ad Paşa'nın infisali hakkında da Tarih-i Lûtfî'de deniliyor ki[6]:

"Dâr-ı Şûrây-ı Bab-ı Âlî a'zây-ı fihâmından Erzurum müşîr-i sâbıkı Es'ad Paşa'nın rüfekasına ettiği tekebbürâne muamelesinden ve sair evzâ' ve harekât-ı müstebidânesinden dolayı infisali vukubuldu; dilediği mahalde ikamet etmek üzere müstevfâ maaşı tahsis kılındı.

"İlâve: Müşârünileyh vüfûr-ı vekar ü azamet ve şi'r ü inşâ ve ilm ü hüner ve ma'rifet ile şehîr vezir-i bî-nazîr idi. Resm-i teşrifata riayette müfritâne hareketi beyne'n-nâs mütevatirdir; kibr ü azametine müteallik hakkında isnad olunan hikâyelerin çoğu asılsızdır. Müşârünileyhin azline sebeb olarak gösterilen maddelerde mübaleğa olmak gerek ise de öteden beri mehafil-i ulemâ ve küberâda hikâye olunan ahvâl-i vekariyyesi ile kulaklar dolmuş ve çoktan beridir Istanbulda bulunmadığından kendisini görenler velev ki fevka'l-âde tevazu ve nezâket etmiş olsa bile her vaz'ını kibr ü azamete hamlederler idi. Bu yolda olan etvar ve ahlâkın birinci hasmı ve ol vaktin en mukbil ve makbulü olan hariciyye nâzırı Reşid Paşa işbu icrayı icad eylemiştir. Es'ad Paşa merhum aşağılarda terceme-i hâlinde tafsil olunacağı veçhile bulunduğu bunca menâsıb ve me'muriyyetlerde gayet müstakîmâne hareket ve adalet ve hakkaniyyet ile mevsûf bir zât idi. Rahmetu'llahi aleyh„

Bu arada devletin Avrupaya daimî sefirler göndermesi, diplomasinin Bab-ı Âlîde yerleşmesi, haricî işlerinde ehemmiyetini arttırmıştı.

Dahiliyeye ve hariciyeye ait işler ayni kalemde yapılıyor ve netice itibariyle çözülmesi gereken meselelerin halli tahakkuk edemiyordu. Dahiliye ve hariciye kalemlerinin ayrılması ve her iki sahada yetişecek memurların bihakkın vazifelerini îfa edebilmesi için, icap eden ıslahatın, zarurî muhit ve şartların hazırlanması lâzımdı.

Reşid Paşa, hükümdara Âmed odası'nın tanzimini ve "Âmedcilik me'mûriyyetinin yerine ma'ruzât-ı dâhiliyye ve ma'ruzât-ı hâriciyye

[5] Aslı hususî kütüphanemizdedir.
[6] Cild V, s. 127.

müdir veyahud me'muru nâmiyle iki bendeleri ta'yin olunarak maiyyetlerine dahi dörder beşer nefer-i müstaid ve müstakîm efendiler intihab„ edilmesini arzetti. Aşağıdaki, hatt-ı hümâyunu da ihtiva eden arz tezkiresinde, Reşid Paşa'nın, Âkif Paşa ile müzâkere ederek, gereken lâyihayı hazırlaması istenmektedir :

"*Manzûrum olmuştur.*

"*Bu Âmed odasının ve sairenin elbette bir usûl-i haseneye rabtı pek ehemm u elzem göründüğünden şimdiden icrası lâzım gelenlerin heman şimdiden tanzîmine bakılmak ve tasmîmat-ı hayriyyenin kararınadeğin te'hîri lâzım gelenleri sonraya bırakılmak üzere Dâhiliyye nâzırı Âkif Paşa ile beyninizde bi'l-müzâkere lâyihasını âna göre tanzim ve taraf-ı şâhâneme arz u istîzân eyleyesiz.*„

"Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

"Rabbimiz Teâlâ hazretleri ömr ü ikbâl-i hazret-i şehinşâhîyi rûzefzûn buyursun ; ber muktezây-ı müceddediyyet-i seniyye Âmed odasının dahî istihsal-i hüsn-i zâbıtası emr ü ferman buyrulmak hasebiyle sınıfeyn i'tibariyle hulefâ efendiler bendelerinin tertibi ve âna göre maaşlarının tahsisi ve suret-i istihdamları hususlarına dair iktiza eden lâyihası derdest olub şu kadar ki mezâyây-ı irade-i seniyye bir esaslı nizâm demek olarak vâkıa hazır başlanmış iken tekmilce düşünülüb revâbıt-ı nizâmiyyesi kemâ yenbagî icra olunmak îcab-ı halden olmağla bunun üzerine idare-i perkâr-ı efkâr olundukta çünkü Bab-ı Âlîde bulunan aklâmın usûl-ı kadîmesi şimdiki vaktin ahvâl-i nâzikânesine tevafuk etmeyerek ekserî kuyud ve evrak muhtel ve müşevveş ve bayağı ba'zı eskice şey'ler aranıldıkta bulunamamak derecesinde olduğu misillû Âmed odasında dahî ma'rûzat-ı rikâbiyyenin dahilî ve haricîsi yazılmakta ve süferâ tahriratı ve tekarîr-i resmiyye ve umûr-ı hâriciyyeye dair mekâtib-i adîde dahî tahrir olunmakta olduğundan âmedci efendi bendeleri her ne kadar gayret etse bu kadar tahrirat-ı mütenevvianın bir mahalde hüsn-i idaresi mümkin olamıyacağı derkâr ve hele mesalih-i dâhiliyye ve hâriciyye ikisi dahi başlı ve tetik şeyler olmasıyle ikisinin dahi başka başka müstakil me'mûrları olmadıkça maslahat sekteden kurtarılamayacağına Avrupalının tertibât-ı kalemiyyeleri dahî delâlet edeceği âşikâr olduğuna ve hususiyle geçende keramet-efzay-ı sudûr buyurulan irade-i seniyye-i hazret-i şâhâne muktezây-ı münîfi üzere bimennihi Teâlâ ilerüde vakti gelüb de nezâretlerin işleri tahsis buyrulan konaklara kaldırıldığı halde bi't-tabiî aklâm-ı muktaziyye ve me'mûrînin tefrikleri dahî lâzım geleceğine binâen meselâ şimdiden hem ilerisine

bir mukaddime olmak ve hem umûr-ı câriyyenin mazbûtiyyet ve suhûleti istihsal olunmak üzere âmedcilik mûe'mriyyetinin yerine ma'rûzât-ı dahiliyye ve ma'rûzât-ı hâriciyye müdir ve yahud me'mûru nâmiyle iki bendeleri ta'yin olunarak maiyyetlerine dahi dörder beşer nefer-i müsteid ve müstakîm efendiler intihabiyle anların işleri ancak dergâh-ı hümâyun-ı hazret-i şâhâneden istîzânı muktezi hususat zımnında telhisat ve tezâkiri tahrir ve kayd etmekten ibaret olması ve umûr-ı hariciyyeye dair mekâtib her muktezây-ı irade-i aliyye nezâret-i hâriciyye tarafından yazılmakta olduğundan tatbikat-ı umûr-ı dâhiliyyeye dair tahrirat dahî nezâret-i celîle-i dâhiliyye cânibinden yazılmak tabiat-ı maslahattan ve Avrupa devletlerinin dahi usûl-i cariyyeleri iktizasından olmağla el-haletü hâzihi Bab-ı Âlîde sadaret-i uzmâ mektubçuluğu ta'bir olunan me'muriyyetin dahî faraza dahiliyye mektubçusu ve yahud tahrîrât-ı dahiliyye me'mur ve müdiri unvanlarından birisiyle tavsif olunarak fakat mektûbî odası hulefasının tenkîh ve tanzimi maddesi bimennihi Teâlâ tanzîmat-ı dahiliyyenin icrası vaktine te'hîr olunmak üzere şimdilik hulefâ-i mumâileyhim bendeleri bulundukları hal ve hey'ette istihdam olunması veyahud anın dahi şimdiden iktizasına bakılması ve bu halde umûr-ı hâriciyye tarafına dahi mekâtib için bir me'mûr ta'yini lâzım geleceğinden ya'ni âmed odasına asıl dağdağa vermekte olan işbu tahrirat maddesinin tefriki ehemm u muktazî idüğünden mekâtib-i hâriciyyeye dahi yine müdîr veyahud me'mur unvanlarından biriyle bir münasib bendeleri ta'yin ve maiyyetine dahi yedi sekiz nefer hulefâ i'tâ olunarak süferaya ve gerek sair mahallere yazılacak tahrîratın kayd ü tahriri hususları dahî orada icra ettirilmesi ve divan-ı hümâyun kaleminin mesalihinden dahî dahilî ve haricî olanların bi't-tefrik meselâ evâmir-i dâhiliyye ve evâmir-i hâriciyye müdîr ve me'mûru nâmlarından birisiyle başka başka me'murlar ta'yin olunmak ve izn-i sefîne evâmir-i şerîfesi misillû ba'zı âdi şeylerin basma olarak yapılıb iktiza ettikçe fakat isimlerin doldurulmak gibi ba'zı tanzimat ve teshilât dahi îcab eder ise de bu dahi mektûbî odasının tanzimi gibi başlıca şey olduğundan yine tasmîmât-ı hayriyyenin icrâsına te'hîr olunması ve yahud bi-tevfîkihi Teâlâ şimdiden icrası keyfiyyâtına dair ba'zı mülâhazat hatıra gelmiş ise de hod be-hod lâyıhasının tanzimine cesaret olunamadığından tasavvurât-ı meşrûha muvafık-ı irade-i isabet-âde-i hazret-i şehriyârî buyruldukda şukûk-ı muharrere hakkında dahî her ne veçhile emr ü ferman-ı cenâb-ı mülûkâne buyurulur ise âna göre devletlû übbehetlû nâzır paşa hazretleriyle bi'l-mütalea iktizası kaleme alınıp arz ü istîzân olunacağı

rehîn-i ilm-i sâmîleri buyruldukta herhalde emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emr efendimizindir.„[7]

Reşid Paşa'nın Âmedî kaleminin ıslahı yolundaki teklifleri ve bunların gerçekleşmesi hakkında, Tarih-i Lûtfî'de şunlar yazılmaktadır[8] :

"Bir müddetten beri Devlet-i Aliyye cânibinden düvel-i mütehâbe taraflarına süferâ ve me'murîn gönderilmesi münasebetiyle mesalih-i hariciyye ve politika umûru ehemmiyet kesb ederek bunların tamamî-i cereyanı ise Bab-ı Âlîde muktedir ve ehliyetli me'mûrlar yetiştirilmesine ve erbabının istihdamına mütevakkıf olduğu bedahet gözü ile görülmekde idi. Bu sırada hâriciyye nezâreti me'mûrlarının dahiliyyeden tefriki ile ketebe ve aklamın ana göre tanzim ve tertibine şuru' olundu. Âmedî odasının dâhiliyye ve hâriciyye sınıflariyle ikiye bi't-taksim birine ma'rûzât-ı dâhiliyye diğerine ma'ruzât-ı hâriciyye odaları ıtlakıyla dahiliyye odasına Âmedci Şekib Efendi, hariciyyeye Takvimhâne nâzırı sâbık Mabir Bey Ma'rûzat-ı dahiliyye ve hariciyye kâtibleri unvaniyle me'mur oldular. Dâhiliyye ve hâriciyye için başka başka kalemler ve mektubçular teşkil ve ta'yin kılındı. Mektubî-i sâbık Zühdü Bey dâhiliyye, Enverî Efendi hâriciyye mektubcusu oldu. Âmedî odası hulefası ikiye taksim olundu Mahir Bey'den münhal olan takvimhâne nezâreti Âtıf Bey'e Enverî Efendiden münhal olan hâriciyye kitâbeti zecriyye muhasalı Hacı Edhem Bey'e, zecriyye muhassıllığı vüzera kapu kethüdalarından Mehmed Bey'e tevcih kılındı. Dâhiliyye ve hâriciyye mektubcuları maiyyetlerine tefrik olunan hulefanın sınıf-ı evvellerine rütbe-i râbi'a, sânilerine hâcelik verildi. Terceme odası hulefâsı dahî sınıflara inkisam ile nişanlar aldılar. O tarihden beri zuhur eden vükelâ, vüzerâ ve süferâ ve me'mûrîn-i Bab-ı Âlînin çoğu o odanın yetiştirdiği zevattır.„

Âmedî odasının tanzimine müteallik Reşid Paşa' arîzasının yukarısındaki hatt-ı hümâyunda, Âkif Paşa ile müzâkere edilerek buna dair lâyıhanın tanzim olunması bildirilmiştir. Reşid ve Âkif Paşaların ayrı şahsiyet ve zihniyete malik oldukları malûmdu. Buna rağmen, pâdişahın her iki devlet adamı arasında işbirliğini arzu etmesi dikkate şayandır.„

Merhum Abdurrahman Şeref, Âkif Paşa hakkında şunları yazmaktadır[9] :

[7] Aslı hususî kütüphânemizdedir.
[8] Cild V, s. 108.
[9] *Tarih musahabeleri*, s. 48.

"Tanzîmat-ı Hayriyye hatt-ı hümâyûn şeklinde i'lân kılınmıştır. Sultan Mahmud'un son sene-i saltanatında i'lânı mutasavver iken Âkif Paşa'nın mümanaatiyle teahhura uğrayarak cülûs-ı Abdülmecid Hanîden dört ay mürûrunda ve 26 Şa'ban 1255 tarihinde sâdır olmuştur.„

Tarih-i Lûtfî'nin 'İlâve-i nâşir' kısmında da (C. VIII, s. 390) :

"Bir sene evvel Tanzîmatın i'lânı kuvve-i karîbeye gelmiş iken Âkif Paşa "Hukuk-ı şâhâneniz tahdid olunacak„ sözü ile Sultan Mahmudun zihnini tağlit eyleyüb bi'z-zarûre te'hîr olunmuşdu. Bu mealde sözler tebaasına hukuk-bahş olan bi'l-cümle hükümdarana söylenilmiş ve az çok te'siri görülmüştür.„ demektedir.

Mustafa Reşid Paşa ile Âkif Paşa arasındaki münasebetler mevzuunda da şöyle diyor[10] :

"Mustafa Reşid Paşa hâriciyye müsteşarı olduğu gün üniformasiyle saray-ı hümâyûndan avdetinde liecli't-teşekkür Âkif Paşanın konağına uğrayıp haremde bulunan paşa müsteşar beyi ziyâdece bekletmiş, bundan hasıl olan infialine velî-ni'met addettiği Pertev Paşa'nın ukubetinden mütevellid husûmet dahî munzam olarak Reşid Paşa kurb-ı saltanatta kesb-i ikbal edince Âkif Paşanın mübaedet ve sukutuna yardım etmiştir.„ 1254 yılının muharreminin bidâyetinde Âkif Paşa azledildi. "Kendisine mikdar-ı vâfî maaş ta'yiniyle hâne ve sahilhânesinde ikamet ve devam-ı ömr ü devletime muvazabat eylemek üzere umûr-ı dâhiliyye nezâreti hizmetinden azli icabetmekle el-hâletü hazihi tecdid-i usûl ve kavanîn ve icray-ı nizamât-ı cedîde-i meyâmin-rehîn münasebetiyle„ uzaklaştırıldığı görülmektedir.

Âkif Paşanın azlinden sonra Reşid Paşanın iktidar ve nufuzunun pek ziyâde arttığı anlaşılmaktadır.

Aslı kütüphânemizde mahfuz bulunan aşağıdaki arîzasına, her ne kadar pâdişah el yazısı ile red cevabı vermişse de, Paşanın o sıralarda Başvekâleti gölgede bırakacak bir nüfuza mâlik ve başvekili te'yiden arîzalar takdimine müsaid bir mevki sahibi bulunduğu anlaşılmaktadır:

"Mansûrum olmuştur.

"Mecliste müzâkere olunan mevad yolunda ise de Ya'kub Paşanın Selânike me'mûriyyeti hususu hak bu ki yolunda değildir. Halil Paşa şu bu lâzım değil zaten bir işe yarar makuleden olmadığı meczûmumdur; işte hazır Ferik İzzet Paşa kaymakamlık ile anda olmağla rütbe-i vezaretle Paşay-ı müşarünileyhe tevcih olunur tamam İbrahim Paşa eğerçi ihtiyarca

[10] *Tarih musahebeleri*, s. 19.

ise de bu Ya'kub Paşaya nazaran yine pek de kullanılmaz âdem değildir. Kayseriyyeden azlolunacak Yusuf Paşanın yerine Kütahyada olan Dilâver Paşa münasib gibi görünür. Bu hususlar tekrar telâhuk-ı efkâr ile mülahaza olunsun; Hasib Paşa bu makule ince şeyleri pek de düşünemiyor, ya'ni müşarünileyden bu hususun sorulması icab etmez; sen şu tezkire-i mufassalaya bir müzekkere kaleme alub gönderesin. İşte bu babda olan irade-i şâhânemi bildin ; âna göre yine meclis akdiyle mülâhaza olunarak arz olunsun ; bir de şu İşkodra ve Selânik müşîrlik tahtında olduklarından müşîri bulunanların bir gûnâ haberleri olmaksızın icra olunduğu gibi behemehal bir takım fikir ve endişeye düşecekleri derkârdır. Bu surette bu hususlara dair ba'zı mütaleat-ı şâhânem olmağla şifahen takrir ve ifade eylemek üzere Said Bey'i bimennihi Teâlâ yarınki cum'a günü Bab-ı Âlîmize gönderirim; işte âna göre söyleşilüb tekrar arz ü istîzân kılınır.„

"Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

"Mısır maddesinden dolayı Başvekâlet mesned-i celili tarafından bu gün takdim olunan tezkire-i mufassalada Aydın müşîr-i sabıkı Ya'kub Paşa hazretleri Selânik sancağına meclisce intihab olunduğu muharrer olub bunun sebebi dahi eğerçi müşarünileyh hakkında mukaddemâ ba'zı uygunsuz şeyler tefevvüh olunmuş ise de müşârünileyh zaten fena âdem olmıyarak kendisine azv ü isnad olunan keyfiyyât devletlû Halil Paşa hazretlerinin çiftlikleri için istemiş olduğu develerin bahasını bütün bütün sinesine çekemeyüb nısfını taleb etmiş olmasından neş'et eylediğine vukuf-ı tammı olduğunu devletlû Hasib Paşa hazretlerinin beyan ve îrad etmesi ve mukaddemlerde kendisinin Siroz taraflarında bulunarak o havali ahvâline ma'lûmat-ı kâmilesi olması ve oldukça dirayetlice görünmesi kaziyyeleri olmağla müşarünileyhin çigûnegî-i hali ve müşarünileyh Halil Paşa hazretlerinin sebeb-i münafesesi bertafsil bilinmek matlûb-ı âlî buyrulur ise müşarünileyh Hasib Paşa hazretlerinden istifsar buyurulması lâzım geleceği rehîn-i ilm-i sâmîleri buyuruldukta herhalde emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emr efendimizindir.„

Islâhat yolunda gayret sarfedilirken Bab-ı Âlîde rüşvet dağıtmak sûreti ile işlerin görülmesine karşı mücadele açılmak zarurî idi.

Reşid Paşanın aşağıdaki arîzası, Sırb beyi memurlarının para ile iş gördürmeğe alıştıklarını, fakat rüşvet olarak hazırlanan altınları vermeğe imkân bulamadıklarını ve esasen "Her bir maslahatta doğruluk görmekte olduğuna binaen„ lüzûm da hissetmediklerini beyan etmektedir.

Bu vesîkayı, devrin temâyüllerini belirtmesi bakımından dikkate şayan bularak aynen neşrediyoruz: [11]

"Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

"Miloş'un taraf-ı çâkerîye olan mektubu bu gün ma'rûzat-ı resmiyye-i ubeydânemle takdim kılınmış ve mersûmun sair ba'zı mahallere gönderdiği mekâtib dahî Avram'a haber irsaliyle celbolunarak işbu arîza-i çâkerâneme melfûfen tesyir olunmuş olub mersum Avram'ın evvelki ifadesine nazaran Miloş'un gönderdiği onbir bin altundan ibaret ise de bundan başka dahî biraz şey göndermiş olması melhuz olduğundan dünkü gün tekrar mersumun ağzı araşdırıldıkda işbu onbir bin altundan mâ'ada bin beşyüz altun dahî kendilerine verilmiş olub fakat Der-i Saâdete vasıl oldukları gibi mârrü'z-zikr onbir bin altunu teslim ile diğer bin beşyüz altunu birden bire meydana çıkarmıyarak her hangi tarafdan işlerine ziyade himmet olunur ise oraya i'ta eylemek üzere mersum Miloş kendilerine tenbih etmiş olduğundan evvel-i emirde anı söylememiş ise de el-haletü hazihi sâye-i şevket-vâye-i hazret-i şehinşâhîde her bir maslahatta doğruluk görmekte olduğuna binaen doğrucasını söylemeği tercih etmiş olduğunu ifade etmekle zikrolunan bin beşyüz altun dahî bir mukaddime-i münasibe ile salifü'z-zikr on bir bin altuna ilâve ettirilmek üzere topunun suret-i teslimine dair ba'zı mütaleat-ı kemterânem atûfetlû Mustafa Kâni Beyefendi muhlislerine tefhim kılınmış olduğundan olbabda her ne vechile irade-i isabet-âde-i hazret-i şehrîyârî müteallik buyrulur ise âna göre harekete mübaderet olunacağı ve mersum Avram ile refiklerinin suret-i ifadelerine göre hiç bir taraftan müdahale vukua gelmeksizin canib-i meâlî-menakıb-ı cenab-ı tacidârîden emr ü ferman buyrulacak tanzîmata gerek Miloş ve gerek bi'l-cümle efrad-ı millet razı olacaklarından taraf-ı ubeydânemden dahî haklarında derkâr olan hüsn-i niyyat-ı hazret-i cihandârîye dair ecvibe-i münasibe irad olunmuş olub atûfetlû Belgrad muhafızı hazretlerinin bu def'a Der-i Saâdete gelen kethudasının vaki olan ifadesinde esnay-ı rahda Avrama tesadüf ederek biz Der-i Saâdette düvel-i fahîme elçilerine vizite etmek üzere hariciyye nâzırından ruhsat isteyeceğiz lâkin Rusya sefaretinden gayrisine gidilmeğe izin verilmese güzel olur yollu mahremane söylediği beyan olunmağla bunun üzerine lede'l-mülahaza mersûmun söyleyişi Rusyaluya bir hulûs çakmak demek olarak tarafdarlarının muradı dahi İngiltere elçisini görmek kaziyyesi olacağına nazaran şimdi bilâ istisna düvel-i fahîme süferâsına git-

[11] Aslı hususî kütüphânemizdedir.

melerine ruhsat-ı aleniyye gösterilmek Rusyaluya dokunacağı misillû Rusya sefaretinden mâ'adasına gitmelerini men' etmek dahî şuyûu takdirinde sair süferâya ve hususiyle İngiltere elçisine bâis-i şikestî-i hatır ve politikaca dahî muzır olacağından mersumların bu maddeyi açdıklarında Rusya sefaretine bir kerre gitmeniz maslahatca lâzım ve Avusturya sefaretine vizite etmeniz dahî hukuk-ı hemcivarîye riayet kabîlinden olarak diğerlerine gitmek mücerred devletlerine bir hürmet demek ise de artık burası sizin bileceğiniz şeydir; fakat hâkipây ı hûmâyun-ı hazret-i şâhâneden istîzân olunmaksızın hiç birisine gitmeniz yakışmaz denildiğine pek çok memnuniyyet ve teşekkür ile cevab vermeleriyle irade-i isabet-âde-i hazret-i tacidârîye tevafuk eylediği halde Rusya ve Avusturya sefaretlerine vizite etmekde ruhsat-ı seniyye erzan buyrularak Prusya ve İngiltere ve Fransa elçilerine gitmeniz dahi kendu re'yinize ihale buyruldu vadisinde ifade kılınacağı rehîn-i ilm-i sâmîleri buyruldukda her halde emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emr efendimizindir.„

"Ma'rûz-ı çâker-i kemterleridir ki,

"Resîde-i dest-i tekrîm olan işbu tezkire-i âlîleri manzur-ı mealîmevfûr-ı hazret-i cihandârî buyrularak iş'ar-ı sâmîleri veçhile bin beş yüz altın dahî mukaddime-i münasibe ile on bir bin altuna ilâve olunarak Hoca Agop kullarına i'tâ ve teslim olunması ve tahriratlar hususu mumaileyh Kâni Bey ihlâskârlarına ifade ve iki kıt'a savb-ı sâmîlerine iade olunmağla mahallerine i'tası hususunda olan irade-i seniyye-i hazret-i şâhâne mîr-i mumaileyh muhlislerinin ifadesinden ma'lûm-ı devletleri buyurulacağı ve Rusya ve Avusturya sefaretlerine vizite etmenize ruhsat-ı seniyye erzan buyrulub Prusya ve İngiltere ve Fransa elçilerine gitmeniz kendi re'yinize ihale buyruldu vadisinde ifade buyrulmak hususu dahî rehîn-i âlî buyrulmuş olmağın olbabda emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir.„

Verilen kararlara ve bu kararların tatbikında Reşid Paşa'nın gösterdiği azme rağmen, Âkif Paşa ile Halil Paşa'nın da rüşvet aldıkları anlaşıldı. Takvîm-i Vekayi' ile hadisenin neşri takarrür etti. Fakat "Müşârünileyh Halil Paşa hazretlerinin damad-ı hazret-i şehriyârî bulunmaları cihetiyle böyle tezyifi müş'ir olacak vechile Takvîme yazılması nezd-i âlîde tecviz buyurulmadığı halde yalnız müşârünileyh Âkif Paşa hazretleri yazılmak lâzım gelse müşâreketten sarf-ı nazar ile kendisinin meydana konulması sureti dahî revâ olmayacağı„ dermeyan olunarak, teşhirden vazgeçildi.

Damad Halil Paşa ile Âkif Paşa, rüşvet almak yolunda ortakdılar. Her ikisinin aynı cezaya çarptırılması, Tanzîmatın "seyyânen,, ve "Bilâ istisna,, prensipleri icabatındandı. Halil Paşa'nın damad olması ve pâdişah tarafından himaye görmesi karşısında, Reşid Paşa tarafından bu mes'ele, aşağıdaki arîzada görüldüğü şekilde halledildi.

"Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

"Firecik mukataasından dolayı cevaben takdim olunan tezkere-i çâkerîde redd-i zamâim maddesinin münasibi veçhile Takvîm-i vekayi' nushasına derci sureti yazılmış ise de bu maslahatta akçe alan devletlû Halil Paşa ve Âkif Paşa hazaratı olub müşarünileyh Halil Paşa hazretlerinin damad-ı hazret-i şehriyârî bulunmaları cihetiyle böyle tezyifi müş'ir olacak veçhile Takvime yazılması nezd-i âlîde tecviz buyurulmadığı halde yalnız müşarünileyh Âkif Paşa hazretleri yazılmak lâzım gelse müşareketten sarf-ı nazar ile kendisinin meydana konulması sureti dahi reva olmıyacağından böyle olmaktan ise derdest olan ebniye-i seniyye masarifine tahsisen aldıkları mebaliğ bi'l-istirdad atûfetlû Emin Paşa hazretleri muhlislerine dahi mukataa-ı merkumeyi her kime ihale eder ise bilâ zam vermesi ve bu akçeyi başka mahalden çıkarmak daiyesine düşmemesi tenbihatının iş'âriyle keyfiyyetin fakat Takvîme yazılması suretinden lütfen ve ihsanen sarf-ı nazar buyrulması muahharen mütebadir-i hâtır olmuş ise de olbabda ve her halde emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emr efendimizindir.,,

"Ma'rûz-ı çâker-i kemterleridir ki,

"Enâmil-zîb-i ihtiram olan işbu tezkire-i âlîleri atebe-i ulyây-ı hazret-i şâhâneye bi't-takdîm meşmûl-i nazar-ı mekârim-eser-i cenâb-ı cihandârî buyrularak iş'âr-ı sâmîleri vechile keyfiyyetin Takvîme yazılması suretinden sarf-ı nazar ile müşarünileyh Emin Paşa hazretlerine ekîden tahrir kılınması ve mebaliğ-i mezkûrenin bi'l-istirdad ebniye-i seniyye masarifine tahsis olunması emr ü ferman-ı hümayûn-ı mülûkâne buyrulmuş olmağla olbabda emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir.,, [18]

TAHRÎR-İ EMLÂK VE NÜFUS İLE TA'YİN-İ VERGİ MESELESİ

Âkif Paşa'nın azlinden sonra iki mühim teşebbüs görülmektedir ki, bunlardan biri, Tanzîmat-ı Hayriyye ıslahatının temellerinden addedilen "Tahrîr-i emlâk ve nüfus ile ta'yin-i vergi maddesi,, dir.

[18] Aslı hususî kütüphânemizdedir.

Kimseye müstesna muamele yapılmaması kaide ittihaz edilecek, emlâk, arazi, ticaret ve kâra nisbetle :

"Binde hesabiyle herkesin hisseleri bervech-i hakkaniyyet ma'rifet-i şer'-i şerîf ve erbab-ı vukuf ma'rifetleriyle tefrik ve tevzî' ve re's-i sene mart i'tibar olunarak sicillât-ı mehakime kayd ve imlâ ve her şahsa bir senede vereceği verginin mikdarını mübeyyin memhur sened verilerek bundan haric hiç bir nâm ve vesile ile ve angarya suretiyle kimsenin rencîde edilmemesi ve herkesin mal ve menâllerinden huzur-ı kalble emin olması için Memâlik-i Mahrûsenin her tarafına tahrir me'mûrları ta'yiniyle te'minat verilmesi ve nümune olmak üzere evvel-i emirde Hüdavendigâr eyâletiyle Gelibolu sancağından tahrire bed' olunması ve erzak ve meyve için alınan rüsûm-ı ihtisabiyyenin terki ve Vak'a-i Hayriyyenin akîbinde zabt-ı muhallefat usulünün lağvı hakkında sadır olan iradenin te'kid-i hükmü ile fî-mâba'd her nerede olur ise olsun fakir ve ganî hiç bir kimsenin taraf-ı mîrîden muhallefatına taarruz olunmaması hususları Ahkâm-ı adliyye meclisinde bi't-tezekkür...„[13] icra edilecek ve bütün ehaliye ilân olunacaktı.

Tanzîmatın ilânından bir yıl önce vergiye müteallik meydana getirilen "Teşebbüsât-ı adliyye„ Takvîm-i Vekayi'in 16 Cemaziyelevvel 1254 tarih ve 169 sayılı nüshasında neşredilerek yürürlüğe girdi.

Tatbiki düşünülen nizamlar bu nüshanın bir kaç sütununu işgal etmektedir. Biz, önemli bulduğumuz noktaları aynen aşağıya dercediyoruz:

"Yâverî-i tevfîk-i cenâb-ı bârî ile gün be-gün âsâyiş-i memâlik ve emniyyet-i turûk ve mesâlik kaziyyesi rû-nüma ve herkeste âsâr-ı huzûr ve rahat hüveydâ olmuş ise de ahali ve fıkaranın vergileri maddesi kesb-i i'tidal edememiş ve bu madde zımnında şimdiye kadar nice kerre Memâlik-i Mahrûse-i şâhâneye evamir-i aliyye neşriyle tenbihât-ı ekîde ve tevbihât-ı şedîde icra ve hatta elyevm cari olduğu vechile her bir kazanın tevzî' defatiri getirtilerek bu tarafda tetkik ve tenkih suretlerine i'tina olunmuş iken yine defatir-i mezkûreye mahallerinde türlü hîle ve fesad karışdırılarak celb-i defatir maddesinin hiç semeresi müşahade olunamadığından başka hîn-i tevzî' ve tahsilinde dahi asla ta'dil ve tesviye şurûtu gözetilmeyib meselâ bir kazada mukaddema beşyüz hane olarak mürûr-ı zaman ile nısfı derecesine inmiş ve ba'zı kazaların haneleri dahi sonradan artub iki katı mesahesine varmış iken tekâlif varideleri yine eski bulundukları hâne hesabiyle tevzî' ve tahsil ve ekser kaza

[13] *Tarih-i Lutfi*, cild, V, s. 122-123.

ve kasabalarda bulunan voyvoda ve a'yân ve vücûh ve bunların mensûbat ve müteallekatı tekâlif'den hisse virmeyüb cümlesi aceze gürûhuna tahmil olunmak gibi hilâf-ı rızay-ı âlî vaz' u halet vuku bulmakta olduğu haber alınmış ve bu keyfiyyet geçen sene Rumeli cânibine lütfen ve merhameteu teşrif-i meyamin-redîf-i hazret-i mülûkâne vukuunda ehali-i memleketten mevsuk ve mu'temed kimesneler gayet hafî olarak huzûr-î fâizi'n-nûr-ı şâhânelerine celb ile bizzat tahkik ve istiknah-ı âlî buyrulmuş olub bilutfihi ve keremihi Teâlâ zaman-ı müceddediyyet-unvan-ı şâhânede nizamât-ı askeriyye ve umûr-ı mülkiyye gün be-gün hüsn-i suret ve zabıtaya rabt ü idhal ve kâffe-i memâlik ve büldanın âsâyiş ve emniyyet-i lâzimesi istikmâl kılınmakda olduğu misillû vedîa-i cenâb-ı Kibriyâ olan a'lâ ve ednâ kâffe-i ehali ve fukara üzerlerinden ba'dezin şu mezâlim ve taaddiyyat külliyyen ref' ü imha ve her bir mahalde ta'dil ve tesviyye şurutu layıkıyle icra olunmak üzere fakat asakir-i berriyye ve bahriyye ve mühimmât-ı harbiyye ve tophane ve tersane-i âmire ve sair meham ve saltanat-ı seniyye masarif-i tabîiyye-i zaruriyyesinin idare-i kâfiyesi her kesin hal ve tahammülü gözedilerek bir hüsn-i suret ve zabıta tahtına idhal ve sâye-i hümâ-vâye-i mülûkânede cümlenin refah-ı hal ve ferağ-ı bâlleri vesâili istikmâl kılınması irade-i merahim-âde-i hazret-i şâhâne muktezay-ı münifinden olmak hasebiyle hususs-ı mezkûr bu def'a Dar-ı Şûray-ı Bab-ı Âlîde vüzerây-i izam ve vükelây-i fiham-ı saltanat-ı seniyye-i ebed-kıyam hazır oldukları halde bi'd-defaat mülâhaza ve tezekkür ve cihet-i şer'iyye ve mülkiyyesi gözedilerek zîr ü bâlâsı etrafiyle mütalea ve tefekkür birle ittifak-ı ârâ ile verilen karar iktizasınca Anadoluda ve Rumelide kâin her bir kaza ehalisinin taht-ı tasarruflarında olan emlâk ve hayvanat bi'l-muayene kıymet-i hakîkiyyeleri ve her bir mahalde kadîmden i'tibar olunan haneler ile şimdiki hey'etleri keyfiyyeti evvel-i emirde alâ vechi's-sıhha tahrir ve tenmîk.... muaf ve gayr-i muaf ehl-i islâm ve reâya ve vücuh ve erkân-ı memleket ve hatta müşiran-ı izâm ve ferik ve liva bulunanlar ve sair bilcümle me'mûrîn ve hükkâm ve kâffe-i mensubât ve müteallikatları seyyan tutularak taht-ı tasarruflarında olan emlâk ve arazi ve ticaret ve temettu'ların göre vakt-i hazara mahsus olmak şartiyle binde hesabiyle her kesin hisseleri bervech-i hakkaniyyet mahallerinde ma'rifet-i şer'-i şerîf ve lâzım gelenler ma'rifetiyle tefrik ve tevzî' olunarak re's-i sene mart i'tibariyle sicillât-ı mehakime kayd u imlâ ve her bir şahıs yedine bir senede hisse-i tekâlif namiyle vereceği akçenin mikdarını mübeyyin mîrî mühriyle memhûr sened i'ta ve senede iki taksit ile tahsil ve istîfa olunub yedine verilecek memhûr

senette muharrer mikdardan maada hiç bir ferde hafî ve celî bir akçe vermemek ve hiç kimse bilâ ücret angarya suretiyle gerek hidemât-ı saltanat-ı seniyyede ve gerek me'mûrîn-i saire hizmetlerinde ve a'yân ve vücûhdan bulunanların imece tekliflerinde istihdam olunmamak ve'l-hasıl usûl-ı meşrûha üzre senevî iki taksit ile verilecek vergiden mâ'ada kimseye bilâ mucib ve bî-vecih bir akçe ve bir habbe vermeyüb herkes mâl ü menâl ve huzur-ı bâl ile emin ve müsterih olmak üzere Memâlik-i Mahrûse-i Şâhânede kâin mahallere taraf taraf muharrirler ta'yiniyle işbu husus-ı hayriyyet-mansûsun bimennihi Teâlâ ber vefk-ı dilhâh-ı âlî her bir mahalde kâmilen icrasına ibtidar kılınacağı derkâr ise de bu misillû ehali ve fıkaranın istikmâl-i vesail-i hüsn-i himayet ve sıyanet ve âsâyiş-i hal ve istirahatlerini müstelzim umûr-ı hayriyyenin mihver-i lâyıkında gayet etraflû ve dikkatlû tutulması farizadan olarak evvel-i emirde muhassenatı cümlenin ma'lumu olmak için tez elden nümune suretiyle Anadolu ve Rumeli taraflarında birer münasib sancaklardan bed'ile ...... Anadolu tarafında Hüdavendigâr ve Rumelide Gelibolu sancaklarından şurû' ve ibtidar olunması .... Bundan böyle Memâlik-i Mahrûsetü'l-mesalik-i padişâhânede bilâ vâris vefat edenlerden mâ'ada gerek vüzerâ ve rical ve hademe-i saltanat-ı seniyyeden ve gerek taşralarda bulunan mütesellimîn ve voyvoda ve a'yân ve vücûh ve tüccar ve saireden herkim olur ise olsun ve zuhur eden eşyası az ve çok bulunsun hiç (bir) ferdin muhallefatına cânib-i mîrîden ve taraf-ı âhardan kat'â dahl ü taarruz vuku bulmaması .... ber mucib-i irade-i seniyye zikrolunan Hüdavendigâr sancağının tahriri maslahat-ı hayriyyesine mevâli-i fihamdan Bursa nâibi Şükrü Efendi ile asâkir-i hassa-i şâhâne başkitabetinden mün'azil Sa'di Efendi ve redif başkitabetinden münfasıl Rüşdi Efendi ve Gelibolu muhassılı sâbık Nâbî Efendi ve Maliyye zimmet halifesi sâbık Kadri Efendi ve Gelibolu sancağına dahi Koniçeli Hüseyin Bey ve mü teveffâ Selim Paşa mühürdarı hâcegân-ı divan-ı ühmayûndan Latif Efendi derkâr olan dirayet ve ehliyyetleri cihetiyle intihab ve ta'yin ve maiyyetlerine lüzûmu mikdar ketebe terfik ile gerek muharririn-i mumâileyhim ve gerek maiyyetlerinde bulunacak ketebe hitam-ı me'mûriyyet ve avdetlerine kadar cânib-i memleketten bir akçelik nesneye muhtac olmamak ve hafî ve celî ehali ve fukaradan bir akçe ve bir habbe almamak şartiyle her birine .... Hazîne-i âmireden başka başka müstevfa harc-ı rah ve maaş ve mahiyye tahsis ve i'tâ ve ol vechile me'-mûriyyetleri icra kılınarak... „

14 Ramazan 1254 tarih ve 174 No.lı Takvîm-i Vekayi'de, Hüda-

vendigâr ve Gelibolu sancaklarına mahsus memurların izâm edilerek nüfus ve emlâk tahririne mübaşeret olunduğu yazılmakta ve mal saklayanları "intibaha„ davet maksadı ile, vergi memurlarından gizlenen malların âkıbetleri tasvir olunmaktadır. Bu hususu bildiren bendin bir parçası aşağıya aynen alınmıştır :

"Derdest-i tasavvur ve tasmîm olan Tanzîmat-ı hayriyyenin bi-inayetihi Teâlâ kuvveden fi'le ihracına nümune olarak Hüdavendigâr ve Gelibolu sancaklarına mahsus me'mûrlar ta'yin ve i'zamiyle tahrir-i nüfus ve emlâke mübaşeret olunmuş olduğundan her kes bu merhamet ve inâyet-i hazret-i şehinşâhînin şükrünü bilerek evâmir-i seniyye-i cenâb-ı padişâhîye mâlen ve bedenen imtisal ve mutavaat zımnında dünyevî ve uhrevî mazhar-ı mükâfat ve rahat olmaklığa sa'y ü dikkat etmek vâcibeden iken zikr olunan Hüdavendigâr sancağının ba'zı kazaları tahrire me'mûr Sa'di Efendi muktezây-ı me'mûriyyeti üzere liva-i mezkûr kazalarından Atranos kazasında Bormi nam karyeyi tahrir etmekde olduğu halde karye-i mezbure sâkinlerinden Ali Bey zâde Mehmed Ali nam kimesne sâye-i şevket-vâye-i hazret-i şâhânede mâlik ve mutasarrıf iki bab hânesinden birini kasden tahrirden ketm ve ihfa etmiş ve bi-hikmetihi Teâlâ hâne-i mezkûre kâffe-i eşyasiyle beraber muhterik olarak ıyal ve evlâdiyle kendisi çırçıplak tahlis-i can eylemiş ve kaza-i mezburda şimdiye kadar harik vukuu mesbuk olmadığından bu keyfiyyet sair ehaliye dahî mûcib-i intibah olarak hezar i'tizar ve bükâ ile hakikat-i hali me'mûr-ı mumaileyhe gelip ifade eyledikleri„

19 Zilhicce 1254 tarihli ve 117 sayılı Takvîm-i Vekayi' nushasında ise, vaki teşebbüsten vaz geçildiği ileri sürülerek "Bu senelik dahî livâeyn-i mezkûreyn umûr-ı maliyyesinin kemâ fî'l-evvel„ idaresinin gerektiği yazılmaktadır.

Bu tarihlerde, Mustafa Reşid Paşa merkezden uzaklaşmış ve Londraya hareket etmiş bulunuyordu.

1254 senesi martına kadar yetişemiyeceği tahmin olunarak tahrir hususunun ertesi seneye bırakılması hakkında, yukarıda adı geçen Takvîm-i Vekayi' nushasındaki yazının, önemli kısımları aynen aşağıya alınmıştır.

"Yüz altmış dokuzuncu def'a rakamiyle tab'a temsil olunan Takvim-i Vekayi' nüshalarında keşîde-i silk-i sutûr ve imlâ olduğu vechile Tanzîmat-ı hayriyyeye nümûne olmak üzere tahririne şürû' ve mübaşeret olunmuş Hüdavendigâr ve Gelibolu sancaklarının kâmilen tahriri ile iktiza eden defatirinin tekmil ve takdimi işbu elli dört senesi martına

kadar yetiştirilemeyeceği me'mûrları tarafından iş'âr ve ihbar olunmuş ve işbu taesmîmat-ı seniyyenin icrası evvel-i emirde mevkufun aleyh olan tahrir madde-i hayriyyesinde kemal-i dikkat ve taharrî ile herkes hakkında hadd-i i'tidâl bulunmağa muhtac ve bu dahi tez elden hasıl olur mevaddan olmadığı vareste-i kayd-i ihticac olduğundan bu husus-ı mu'tenâda pek de ta'cil olunması caiz olmıyarak bu senelik dahî livâeyn-i mezkûreyn umûr-ı mâliyyesinin kemâ fî'l-evvel idaresile bimennihi Teâlâ sene-i âtiyyede icray-ı icabına bakılması mecalis-i âlîyyede münasib mutalaa olunmuş ..... irade-i seniyye-i hazrct-i mülûkâneleri mucibince livâeyn-i mezkûreyn iltizâmatının bu senelik dahi kemâ fî'l-evvel ihalesine ibtidar olunarak tahrir me'murları dahi arhi arîz ve amîk lâyıkıyle tahrir ve tedkik eylemek üzere bilâ-ta'cil ve lâ-ta'til umûr-ı me'mûrelerini îfa ve tekmil eylemeleri hususu taraflarına iş'âr ve tenbih olunmuşdur.„

Gülhâne hattının ilânından kısa bir müddet önce, "Tahrir-i emlâk ve nüfus ile ta'yin-i vergi maddesi„ hususunda girişilen teşebbüs, böylece akamete uğradı.

İNGİLİZLERLE TİCARET MUAHEDESİNİN İMZALANMASI

Âkif Paşa'nın azlinden sonra, iki mühim teşebbüsden bahsetmiş ev birisinin " ta'yin-i vergi „ olduğunu bildirerek safhalarını izah etmiştik. Mustafa Reşid Paşanın hariciye nâzırlığını bilfiil idare ettiği devrede ikinci teşebbüsü, İngilizlerle bir ticaret muahedesinin akdi yolunda vaki olmuştur.

Muahedât-ı Umumiyye Mecmuası'nda [14] metni yazılan ticaret muahedesinin başlangıcında şunlar yazılıdır :

"İşbu ahidnâme bin iki yüz elli dört sene-i hicriyyesi cumâdelulâsının yirmi beşinci gününde Sultan Mahmud-ı sânî hazretleri zaman-ı saltanatlarında Hariciyye nâzırı Reşid Paşa ve Başvekil muavini Kâni Bey ve Hariciyye müsteşarı Nuri Efendi ve İngiltere devletinin Der-i Saâdette mukim elçisi Lord Ponsonby me'muriyyetleriyle akd ve tanzim olunmuş, fî evâsıt-ı şa'ban, sene 1254 tarihinde taraf-ı şâhâneden tasdik buyrulmuştur.„

Muahedenin ikinci maddesinde şunlar yazılmaktadır :

"İngiltere kıraliçesi ve pâdişahının tebaası ve bunların hizmetlerinde istihdam olunanlar minba'd Memâlik-i mahrûsenin her bir mahallinde

[14] Cild I, s. 272.

bilâ istisnâ Memâlik-i mahrûse mahsûlü ve kârı olarak her cins ve nevi' emtia ve eşyayı mübayaaya me'zun olalar ve saltanat-ı seniyye dahî gerek ziraat ve hirâset ile hasıl olur ve gerek sair cemi' eşya hakkında yed-i vâhid usûlünü bi'l-külliyye terk ve ibtale resmen müteahhid olmuş olmağla emtia mübayaası ve yahud mübayaa olunmuş emtianın bir mahalden bir mahalle nakli için zâbitan-ı belde ve ümenâ tarafından tezkire mutalebe ve ahzi usulü cânib-i eşref-i Devlet-i aliyyeden külliyyen terk oluna.„

Yed-i vâhid sistemini kaldıran bu muahede üzerinde muhtelif mütalealar serdedilmektedir. Ticaret muahedesinin akdi sebeblerini tedkik eden ve incelemelerini gerek şark ve gerekse garp kaynaklarına istinad ettirerek hükümlerini müstenidatı ile beraber ortaya koyan Profesör Yusuf Kemal Tengirşenk diyor ki [15] :

"Türkiyede dahilî ticarette munzam vergiler alınması makul sebeblere müstenitti. Bir çok zamanlar İngiltereli müsteminler yalnız limanlarda, başlıca Istanbulda ve İzmirde ticaret ediyorlardı. Bu halde Türkiye Hükûmeti mutad olan yüzde üç resim almakla iktifa ediyordu. On dokuzuncu asrın ibtidasından itibaren İngilizler ticaretlerini dahile doğru genişletince, Osmanlı Hükûmeti varidattan kaybetmeğe başladı. Çünkü, İngiltereli müsteminler ibtidada ihracat için olsun, idhalât için olsun hatta perakende ticaret olsun yalnız yüzde üçten fazla bir şey vermek istemiyorlardı. Bu sebeptendir ki hükûmet 1802'den itibaren İngiliz perakendeci tüccara dahilî resimler itibariyle yerli tüccar muamelesi yapmağa başladı. Türkiyenin bu hakkı teslim olunarak 1805 İngiliz tarifesine dahil edilmiş, bu tarife 1809 muahedesiyle tasdik olunmuştu. Mürûr-ı zamanla saltanat-ı seniyye yine bir varidat ziyaiyle karşılaştı; çünkü İngilizler bu dahilî rüsûmu vermekten imtina ediyorlardı. 'İngiliz tüccar 1802 anlaşması yalnız memâlik-i mahrûsa mahsulleri içindir. Türkiyede satılacak ecnebi mallar için değildir' iddiasında idiler. 1820 tarifesinde dahilî ticareti tarif sırasında 'Memâlik-i mahrûsa mahsûlâtı, tabiri tayyedilerek bu behane ortadan kaldırıldı. 1802'den sonra saltanat-ı seniyye bütün kapitülâsyonlarda teslim edilmiş olan eski bir hakkın bazı Osmanlı mahsulâtı için ihraç müsaadesi vermemek hakkını fazlaca kullanmağa başladı. 1838'de ehemmiyetli hiç bir madde ihracı memnu madde olmaktan kurtulamıyordu. Bununla beraber, hep Cartwright'in raporuna göre, ecnebiler Türkiye hükûmetinin za'fından istifade ede-

[15] *Tanzimat*, s. 302 v.d.

rek rüsûm vermiyorlardı. Rüşvet alabildiğine alınıp veriliyordu. İnhisar sisteminin herkesçe malûm olan vasfı alıcı için de satıcı için de adeta keyfî bir fiat tayinidir. Bu hal fiatlerde bir kararsızlık ve müsavatsızlık hâsıl eder. Sû-i istimal âşikârdı, fakat Devlet-i Aliyyenin bekasında en ziyade alâkadar görünen İngiltere, Türkiyeyi ecnebilerle münasebatında bütün varidat membalarından mahrum etmek cihetine gidemezdi. Meselâ emtianın dahilde bir yerden öbür yere naklinde alınan rüsûmun ilgası Devlet-i Aliyye maliyesini za'fa uğratacağı herkesin bildiği bir şeydi[16].

"Binâenaleyh ticaret muahedesinin rüsûmat meselesinde halledileceği mesele eskiden beri alınmakta olan yüzde üç idhalât resminin teyidi değil belki Türkiye dahilinde satılacak ve nakledilecek emtiadan alınmakta olan ve bir kararda durmıyan rüsûm-ı dahiliyyeden nasıl kurtulunacağı meselesi idi. Yani mesele ecnebiler için 'en ziyade müsaadeye mazhar millet' muamelesi fikrini ne yapıp ta ecnebi tüccarı 'en ziyade müsaadeye mazhar yerli tüccar,' muamelesine tâbi tutturacak veçhile tevsi etmekti. Hususiyle İngilteli tüccarın arzu ettikleri şey perakende ticarette maktu bir resme tabî olmak ve mallarını Türkiyenin her noktasına başka hiç bir resim vermeyerek nakledebilmek hakkına mâlik bulunmak idi. İhraç edilecek Osmanlı mahsullerinden alınmakta olan dahilî rüsûm da bir mesele teşkil ediyordu, fakat bu ecnebileri o kadar alâkadar etmiyordu. Bunun içindir ki 1838 ahidnâmesinde bu mahsullerden, muahededen evvel alınan rüsûm bütün sû-i istimalleriyle beraber vasatî olarak nihayet yüzde onu geçmediği halde, maktuan yüzde dokuz alınacağı kolaylıkla kabul olundu.

"İngilizlerin Devlet-i Aliyye ile müzakerelerinde en ziyade şikâyet olunan şey 'yed-i vâhid' denilen inhisarlardı. Bu, ekonomik olduğu kadar siyasî bir madde idi. Devlet-i Aliyyenin istediği şey yeni bir muahede yapmak değil, belki kendisine 1838'deki fiatlere göre eşyadan kıymet üzerine bihakkın yüzde üç resim aldıracak bir yeni tarife idi. İngilizler yeni tarifeyi yapmakta yine taallül edince hakkı olduğu veçhile yüzde üçü eşyadan (ayn) alacağını söylüyorlardı[17].

"Avrupalıların Türkiyede ticaretlerine kendi menfaatları nokta-i nazarından en mühim hâil, kapitülâsyonların ve muhtelif ticaret anlaşmalarının ortadan kaldıramamış oldukları yed-i vâhid usulü idi. 1833'te

[16] Bulwer'den, Ponsonby'ye, 28 Temmuz 1838, F. O 78, T. 332.

[17] Başbakanlık Arşivi'nde bulunan, İngiltere elçisi ile sadr-ı âzam ve reisü'l-küttab'ın bu hususa dair evvelce yaptıkları mükâlemelere ait arz tezkiresinden.

Palmerston 'eşya imal edenler mamullerini alış fiatı kendileri tarafından tayin edilen imtiyazlı kimselere satmak mecburiyetinde kaldıkça Türk sanayiinin ileri gidememesi zarurîdir' diye yazıyor ve elçi Ponsonby'ye bu sû-i istimalin ortadan kaldırılması 'sultanın tebaasının servet ve refahlarını arttıracağının ve memâlik-i şâhânenin sanayi' ve menâbi'-i servetini mühim bir surette inkişaf ettireceği'nin icab edenlere anlatılması hakkında talimat veriyordu.

"Yine Avrupalı bakımından ticarete ikinci bir mâni de yerli malları ancak yerlilerin alıp satmaları meselesiydi. Ponsonby o zaman yapılacak yeni bir tarifenin Türkiyede haricî ticareti arttıracağı; Türk yed-i vâhidlerini ortadan kaldıracağı ve Türk vilâyetlerinden buğday ihracına Türkiye Hükûmetinin müdahalesinin önüne geçeceği kanaatini hasıl etmişti. Bunun için Bab-ı âliye bir nota vererek 1835 yılı ibtidalarında yeni bir tarife için müzakereye başlanmasını teklif ediyordu.

"Bir tarife ile bu engellerin ortadan kaldırabileceği kapitülâsyonlarda münderic olmamakla beraber Ponsonby her hangi bir madde bir kere tarifeye girerse artık o madde üzerine inhisarı ifade eden muameleler yapılmaz zannında idi.

"İngiltereli tarifesinin müddeti 1 Mart 1834'te hitam bulduğu için o zaman Londrada elçimiz bulunan Mehmed Nuri Efendi, Hariciye nâzırı Palmerston'a müracaatle yeni bir tarifenin tanzîmini istemişti. Nuri Efendi 1820 tarifesi tanzim edildiği sıradaki eşya fiatleri yükselmiş olduğu için, İngiliz tüccarı tarafından tediye edilen rüsûmun kıymet üzerinden ahidnâme veçhile yüzde üç olmayub yüzde bir ve nihayet bir buçuğu geçmemekte olduğunu ve bu tenzil yüzünden devletin yeni menabi'-i varidat aramağa mecburiyet hissettiğini ileri sürmüştür. Palmerston Rusyaya karşı rekabette muvaffak olmak için bu teklife karşı müsaid davranmakta idi. 1835'te mesele hakkında teati edilen notalara göre, Türkiye kendisinin bazı eşyanın ticareti memnu maddeler arasından çıkarılmasına müsaade etmesine mukabil 1820 tarifesine nisbetle daha yüksek mikdarda resimli yeni bir tarife tanziminde ısrar etmekte idi.

"O zaman İngilterenin Istanbul general konsolosu Cartwright, İngiltere Hariciye Nezâretinden verilen emir üzerine, mesele hakkında 1835 ve 1838 tarihlerinde mufassal iki rapor göndermişti. Bu raporlar müfadına göre İngilizlerin Türkiye aleyhine, gûya uhûda muhalif hareket diye, serdeylediği en başlıca şikâyet, ihraç için iştira edilen yerli mallardan evkalâde yüksek resimler alınması ve sair malların satın alınmasının men'edilmesi idi.,,

Profesör Yusuf Kemal Tengirşenk dahilde munzam vergiler alınmasını makul görmekte ve[16]: "İngiltereli yed-i vâhidin ilgasını ihtiva eden ve Türkiyede ecnebilere (dahilî ticaretteki munzam resimler müstesna olmak üzere) mevcud rüsûmu tediye ederek daha müstekar bir ticaret hakkı temin eyliyen yeni bir muahede akdini isteyince pâdişah Mısırdaki Paşanın kudretini düşünerek bu ciheti tercih etti.„ demekte, Mehmed Ali Paşanın Mısırdaki ecnebi konsolosları toplıyarak 1838 yılı mayısında istiklâlini ilân yolunda teklifler yaptığını ve İngilterenin verdiği cevabı mevzuu bahs ederek :

"İngiltere hükûmetinin Paşanın istiklâl ilânına karşı hareketi kısaca şöyle olmuştur : Mehmed Alinin konsoloslara beyanatı haber alındıktan sonra haziranın yedisinde İngiliz Kabinesi Mehmed Alinin istiklâlini ve bu suretle Mısırın ve Suriyenin Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmasını asla tecviz etmemeğe karar verdi. Bu karar için gösterilen sebep şu idi : 'Bu beyanat bir Osmanlı-Mısır harbine müncer olur. Bu harpte pâdişah mağlup düşer, Ruslar Istanbul ve Çanakkale boğazını işgal ederler, Ruslar bir kere buraları ele geçirirlerse artık oralardan asla çıkmazlar.' Bundan sonra cereyan eden siyasî vukuatın takibi bizim mevzuumuzdan hariçtir. Bu vukuat olup giderken Istanbulda Balta limanında ticaret muahedesinin müzakereleri yapılmakta idi. İngilterenin Mısır konsolosu Kolonel Kampel o sene ağustosunun on ikisinde Mehmed Alinin pâdişaha karşı mütecaviz bir vaziyet almıyacağını, Mısır donanmasının Mısır sularından ayrılmıyacağını haber veriyordu. Demek Mehmed Ali istiklâl fikrinden vaz geçmemiş olmakla beraber bu niyetin mevki-i fi'le vaz'ı için takip edeceği usulü değiştirmiş ve icrayı başka bir zamana bırakmıştı. Eğer İngiltere Istanbulda siyasî-iktisadî mahiyette bir muahede ile işi kızıştırmamış olsaydı Mehmed Alinin bu kararından sonra Devlet-i Aliyye-Mısır meselesi bir müddet daha sükûn halinde devam edebilirdi; fakat etmedi. Hünkârın âsî valisini te'dib için olan arzusundan İngiltere istediği gibi bir ticaret muahedesini imza ettirmek suretinde istifade etti.„ demektedir.

Dış ticaret tarihimiz üzerinde yapılan bu değerli etüdün, bundan sonraki kısımlarını muahedenin müzakere ve neticelerine tahsis eden Profesör Yusuf Kemal, yazılarına şu suretle devam etmektedir:

"Yukarıda izah edildiği veçhile ticarete müteallik kısımdaki hazırlıklar Türkiyede İngiliz tüccarı için daha müsait şartlar temin edecek surette idi. Bulwer Istanbula geldiği vakit biraz tembel tabiatli olan elçi

[16] *Tanzimat*, s. 307.

Ponsonby'yi bu işte pek istekli buldu. Elçi ticaret muahedesi istihsali şeklinde dünyaya parlak bir muzafferiyyet göstermek istiyordu. Baş müzakereci tayin edilen Bulwer meseleyi tedkik etti. Yukarda da söylendiği veçhile kırk senedir Yakın Şarkta çalışmakta olan Cartweright ile biri İngiliz öbürü Fransız iki müstemin tüccarın mütalealarından da istifade eyledi. Bulwer'in maksadı bütün Avrupa hükûmetlerinin isterlerse kabul edebilecekleri bir muahede yapmaktı; fakat bu muahedeyi ne vakit aktedeceğinden kimsenin haberdar olmamasına da dikkat ediyordu. Bulwer kendisi diyor ki : Birçok senelerden beri ticaret muahedesi akdedileceği söyleniyordu ise de on senede ikmal edilecek olan bir işin benim aldığım emir üzerine hemen bitirilmesi için ehemmiyet ve ciddiyetle meşgul olduğumdan kimse şüphelenmiyordu. Müzakerenin hüsnitâli' eseri olarak Rusya tarafdarı bazı nâzırlar bu sırada mansıplarından çekilerek Mustafa Reşid Paşa hariciye nâzırı olmuştu.„

"Vak'alar işi nekadar kıvamına getirmiş olursa olsun Devlet-i Osmaniyye ile, ecnebilere kendi sanayiini ezdirecek kadar geniş imtiyazlar veren bir muahede imzalayabilmek için bir müsait usul ve siyasetin veya bir zât-ı mahsûsun gelmesi gibi eşref saati beklemek ayni zamanda pâdişahın keyifli veya kızgın bir zamanını yakalamak icabettiğini Bulwer iyice anlamıştı. Bu şartlar hasıl olmamıştı ve İngiltere bir muahede akdi için beş altı senedir teşebbüslerde bulunduğu halde hükûmet-i seniyyenin nokta-i nazarını gösterir muayyen ve amelî bir proje de ortada yoktu. Bulwer'in Istanbula vasıl olduğu tarihte neticeye varmak için en ufak bir teşebbüs bile görülmüyordu. Fakat şimdi Mısırdaki hal ile alâkasız olmıyan, müsait şartlar meydana gelmişti.

"Fransanın o zamanki sefiri Roussin'in raporuna göre gûya Reşid Paşa ile İngiltere sefiri arasındaki gizli görüşmelerde şunlar mevzuubahs imiş : Devlet-i Aliyye 1837'de İngilterenin teklif ettiği ticaret muahedesi projesini reddetmiş, bunun üzerine İngiltere Mısır aleyhine bir ittifak va'deylemiş. İngiltere sefiri hükûmeti namına şunları va'dediyormuş : 1) Mehmed Ali aleyhine Bab-ı Âliye her türlü yardımları yapmak ; 2) Bab-ı Âliye İngilterenin tayin edeceği teminata mukabil 250.000.000 kuruşluk (60 milyon frank) avans vermek ; 3) Fransa hükûmetine bunları kabul ettirmeği taahhüd etmek. Bunlara karşılık olarak İngiltere şunları elde edecekmiş: 1) Teklif edilen ticaret muahedesini Bab-ı âli kabul etmek ; 2) Buharlı İngiliz harp gemilerinin Çanakkaleden geçmelerine müsaade eylemek ; 3) Türkiyenin iştira edeceği bütün buharlı makineleri, topları

ve mühimmatı ve barutu yalnız İngiltereden almağı taahhüd eylemek. İngiltere Bab-ı Âliye askerlik işlerine akıl öğretecek.

"Muahede müzakeratının ticarete müteallik safhaları hakkında Bulwer'in raporlarında bazı manalı izahata tesadüf olunmaktadır. Muahedenin imzasından bir ay evvel Bulwer işi uzatmakta tehlike olduğunu görmüş ve pâdişahın nedimlerinden birinin göze girmesi veya gözden düşmesiyle memleketin bütün siyasetinin altüst olabileceğini düşünmüştür. Bununla beraber yine Bulwer eğer Bab-ı Âli '... inatla, gayr-i ma'kul taleplerle veya kurnazca ihmallerle' geri dönmeğe kalkışırsa İngilterenin 'müsbet ve sert lisan kullanacağını ve daha yüksek ve kat'î taleplerde' bulunacağını imâ eylemiştir.

"Bulwer'in Life of Palmerston (Palmerston'un hayatı) adlı eserinde şu sözler var: 'Ponsonby İngiliz ticaretinin menfaatlerini koruyacak ve ayni zamanda Sultan Mahmud'un en büyük arzusunu (Mehmed Ali'yi te'dib) yerine getirecek bir ticaret muahedesi istiyordu'. Bulwer, Reşid Paşa ve Nuri Efendi ile beraber güzel güzel çalıştılar ve bütün muahedeyi tanzim ettiler. Bulwer yine bu eserinde diyor ki : 'Tekliflerimizin esasları Sultan Mahmud'a arzedildi ; zekî, azimli, ihtiyar pâdişah yed-i vâhid usulünün ilgası .... Avrupa ile âsi valisini ihtilâfa düşüreceğini gördü. Bir saat bile geçirmeksizin işi bitirip muahedeyi imza için emir verildi.„

"Devlet-i Aliyye - İngiltere ticaret muahedesi 'serî' ve gizli müzakerelerden sonra' 1838 senesi ağustosunun 16'sında Balta limanında imza olundu.„

Adı geçen makalenin netice kısmında da şunlar yazılıdır ;

"Sebep ve şartlar hakkında yazdıklarımızı da hülâsa edecek olursak şuna vâsıl oluyoruz : Büyük sanayiin İngilterede ilerlemeğe başlamasiyle inkişaf eden istihsal kuvvetleri bu devlete yeni pazarlar arattırıyor. Başka memleketlerde doğmağa başlıyan millî ekonomik şuurun Osmanlı Devletini idare edenlerde bilhassa pâdişahta lâzım gelen kuvveti henüz bulmamış olması, Avrupanın bu devleti kapitülâsyon zincirleriyle evvelce bağlamış bulunması, o zamanki Osmanlı ülkesinin pek geniş bir pazar teşkil etmesi, Atlas Okyanusu ve sair dünya pazarlarının asrımızdaki vüs'ati daha ihraz etmemiş olması gibi sebebler Büyük Britanya Hükûmetini bu pazardan istifadeye sevk ediyor ve Osmanlı pâdişahlığının o haliyle bakası İngiliz menfaatlerine uygun geliyor ; fakat Osmanlı memâlikinde ecnebi ticaretine, inhisarlar, ruhsat tezkeresi almak, yerli veya ecnebi malları istediği gibi alıp satmamak, memlekete sokmamak, mem-

leketten çıkartmamak, memleketin her tarafına götürmemek gibi engeller var. Emperyalist menfaatler bu mânilerin de kalkmasına Osmanlı Devletinde serbest mübadele sisteminin kurulması icab ediyor. Bu arzularını yerine getirmek için fırsat bekleyen İngiltere, İkinci Mahmudla Mehmed Ali arasındaki fena münasebetlerden istifade etmeği düşünüyor. İngiliz memurlar merkezin emr-i mahsusiyle hareket ettikleri sabit olmamakla beraber, hem pâdişaha siyasî ittifaklar hem de Mehmed Aliye istiklâlini ilân ederse bütün İngilterece tanınacağı ümidini veriyorlar. Beklenilmekte olan eşref saat geliyor ; zekî Bulwer İngiltereye Palmerston'un tavsifi veçhile bir şaheser takdim etmeğe muvaffak oluyor. Öbür taraftan o pâdişah Rusyaya ve Mehmed Ali'ye karşı aradığı istinatgâhı ümid ettiği derecede bulamıyor. Büyük, hamiyetli Reşid Paşa çalışıyor, çabalıyor, Londraya, Parise koşuyor. Fakat arzularına nâil olamıyor.

"16 Ağustos 1838 tarihli ticaret muahedesi hem Mehmed Ali'nin inhisarlarının varidatından mahrum olarak, zayıf düşmesine, hem de Osmanlı Devletinin sınaî, ticarî ve malî cihetlerden harap olmasına sebeb oluyor: Ne İkinci Mahmud için ne de Reşid Paşa ve arkadaşları için bu neticeleri bilerek ve görerek bu muahedeyi imza ettiler denilemez; muahededen Mehmed Alinin ordu ve donanmaca zayıflayacağını bekliyorlardı, fakat bu muahedenin neticede memleketin sanayiini belini doğrutamaz bir hale getireceğini, devletin başına Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi gibi bir belâ musallat edeceğini elbette keşfedemiyorlardı.,,

Bu ticaret muahedesi hakkında Tarih-i Lutfî'de şunlar yazılmaktadır [19] :

"Elli üç tarihinde Devlet-i Aliyyenin İngiltere devleti ile akdeylediği ticaret muahedesi iktizasınca Memâlik-i Mahrûsede yed-i vâhid usûl-i muzırrasının mahvına karar verilmişdi. Yed-i vâhid ve inhisar hususunun zaten ehali ve tebaa-i Devlet-i Aliyyeye ticaret ve ahz ü i'tâca mazarratı derkâr olduğundan ma'mûriyyet-i memleket ve husûl-i servet-i tebaa için serbestî-i ticaretin luzûm-ı icrâsı münker değil ise de bu vesile ile hıtta-i Mısriyyede dahî hasbe'l-muahede bu usûlün icrası muvafık olacağı mutaleasına mebnî usûl-ı mezkûre ittihaz olunmuş idüğü ba'zı evrakda görülmüşdür Bu mütalea Avusturya umûr-ı ecnebiyyesi nâzırı ve Devlet-i aliyyenin hayrhah müstedîmi Prens Meternihe Viyana sefaret-i seniyyesi vasıtasıyla aks eyledikde muahede-i mezkûre ahkâmının Mısırda icrâsı mechul idüğünü sefaret-i seniyyeye işrab etmişdir; olvakit Bab-ı

[19] Cild V, s. 112.

Âlî sair devletlerden ziyade İngiltere politikasını ziyadece iltizam etmekle İngiltere vasıtasiyle vuku bulan bu misillû icrâatta suret-i muvafakat ve tahsinde bulunmamaları Devlet-i Aliyyenin İngiltere ile tuttuğu politikasının hoşlarına gitmemesi kaziyyesinden neş'et etmiş olduğu fıkrası Viyana sefaret-i seniyyesi tarafından Bab-ı Âlîye beyan ile arz-ı mütalea olunmuşdur. Hâtıra : Bu muahedeyi icbar eden şey Mısır meselesinin hallinde İngiltere Devletinin Devlet-i Aliyyeye gösterdiği muavenete mukabeledir ; asıl sebeb-i ledünnî budur, yoksa Mısırca mazarratı mûcib olacak usûl sair memâlik-i Devlet-i Aliyyede dahî ya'ni merkez-i hükûmet-i seniyyeye dahî mazarratı mucib olacağı anlaşılıyor; bu demek oluyor ki varsın Mısra muzır olsun da bize de olsun zararı yok; bu fikri hangi âkil kabul eder; diğerinin mazarratını ihtiyarda mazarratca iştirak kabul olunur mu? O muahede ile yed-i vâhid usulü kalkdı ise de yerine ecnebi inhisarı geldi ki Memâlik-i Mahrûsede hurda-furuşluğa kadar ecnebiler iştirak eyledi; tebaa-i Devlet-i Aliyyenin edeceği esnaflığı ve ticareti refte refte çeküb aldılar, sanayi'-i dahiliyye bütün bütün mahv ü muattal oldu ve emtia-i efrenciyye revac bularak nukûd mevcudumuz Avrupaya çekilib gitmeğe başladı.„.

Namık Kemal Bey, İbret gazetesinin 57 sayılı nüshasındaki "San'at ve ticaretimiz„ başlıklı makalesinde, Reşid Paşanın akdettiği ticaret muahedesini ele alarak şunları yazmaktadır :

"Reşid Paşa Avrupalılara Memâlik-i Osmaniyyede ticaret-i dahiliyye ruhsatını Avrupanın buralara menâfi'ini bir kat daha rabt etmek için vermişdi.

"Bu suret ise politikaca aranan maksadı bitemâmihi istihsal etmekle beraber bütün bütün harab eyledi: Vapurların tekessürü cihetiyle müvarede hususunda zuhur eden sühûlet dahî buna fevka'l-âde yardım etti.

"Nihayet esnafımız, tüccarımız uşaklığa, kolculuğa dökülmekten başka geçinmeğe bir çâre bulmakdan âciz kaldılar. Milyonlarca liraya bir kaç torba bakır beşlikle nasıl rekabet olunabilsin ? Maarif-i cedîdenin tatbikatca zübdesi denilmeğe şayan olan fabrikalara kırık çürük bir kaç edevâtla nasıl mukavemet kabil olsun ?„

Bu meseleye dair Mehmed Salâheddin Bey'in yazdıklarını da aynen aşağıya dercediyorum[20] :

"Vezir Reşid'in icraât-ı müstahsene-i siyasiyyesinden biri de düvel-i muazzama ile ticaret muahedeleri akd ve tanzimini tasavvur ve icra

[20] *Bir Türk diplomatının evrak-ı siyasiyyesi*, s. 32

eylemesidir ki o vakit ba'zı kutah-bînler Paşanın bu hareketini muaheze ve tenkid eylemişlerdi. Vâkıa Reşid Paşa düvel-i garbiyye ile akd ettiği muahedât-ı ticariyyede şerait-i müsaideyi kabul eylemişdi. Lâkin bundan maksad Avrupa efkâr-ı umumiyyesini celb ile politikaca istifade eylemek idi. Bu mutalea-ı dûrendîşânenin semere-i musîbesi Kırım meselesinde iktitâf edildi.„

Prof. Cemil Bilsel yukardaki yazılara şu suretle cevap vermektedir:

"Bir Türk diplomatının evrak-ı siyasiyyesi, adlı eserde Mustafa Reşid Paşanın devletlere ticaret muahedeleriyle müsait şartlar temin etmesi, Avrupa efkâr-ı umumiyyesini celb ile politikaca istifade eylemek gayesine istinat ettirilmektedir. Çok kötü bir düşünce ! Paşanın böyle düşünmediğini ümit ediyoruz. Çünkü imtiyaz ve muafiyetler bahasına elde edilen siyasî menfaatler, faydalı olmaktan ziyade zararlı ve devletin mevcudiyetini kemiricidir. Nitekim inkişafları böyle olmuştur.„

Mustafa Reşid Paşa, "Confidance sur la Turquie„ adlı esere verdiği cevap müsveddesinde (Aslı hususî kütüphânemizde mahfuz bulunmaktadır) ticaret muahedesi ve yed-i vâhidden bahsederken diyor ki :

"Yed-i vâhid usulünü vaktiyle ba'zı adamlar hazine-i devlete menfaatli zannedüb bazıları dahî bundan zaten istifadeye alışmış oldukları cihetle ol usul-ı muzırranın beka ve muhafazasına bütün eshab-ı nufuz sa'y etmekde iken bu takım adamlarla uğraşarak devr-i Mahmud Hanîde İngiltere Devleti ile tanzim olunan ticaret muahedesini imza eden dahî bu âcizdir ve yed-i vâhid usûlünün esasını hedm eden ancak bu muahede olup ibtida husema kazanmağa başladığım tarih dahî bu muahedenin imzası günüdür; elhasıl mukataât-ı mîriyyeden olan memlehalar ve sülük saydiyyesinden mâada şeylerde hükûmet yed-i vâhid usûl-ı kerîhesinden tamamile beriyyü'z-zimme olub ba'zı erbab-ı ihtikâr hyilekârâne tarikle ve hususiyle şu vakt-i buhrandan istifade ederek kendulerine hasr-ı ticaret etmekde iseler bunda benim bir gûna medhal ve menfaatım olmadığını her vechile ısbata muktedir olduğumu ve o makule gaddarları la'net ile yâd eylediğimi i'lân ederim.„

[21] *Tanzimat*, s. 688.

ALTINCI BÖLÜM

REŞİD PAŞANIN HÂRİCİYE NÂZIRLIGI UHDESİNDE KALMAK ÜZERE LONDRA ELÇİLİĞİ

Ticaret muahedesinden sonra Mısır mes'elesini devlet lehine halletme yolunda İngiltere ile, askerî bir ittifakın akdi, kuvvetle ümid edilmekteydi.

Bu ümidin gerçekleşmesi için, müzakereler cereyan etti.

Tarih-i Lutfî'de[1], Reşid Paşanın İngiliz elçisi Ponsonby ile konuşmasına dair bir mazbata sureti mevcuttur.

Meselenin ehemmiyetine binaen bu mazbatayı aynen aşağıya derc ediyorum :

"Dünkü gün atûfetlû Kâni Beyefendi bendeleriyle Kalender'e azîmet olunarak İngiltere elçisi dahî ta'yin olunan vakitte gelmiş olduğundan lede'l-mülâkat ba'zı müsahabât-ı âfâkiyyeden sonra kendisinin Rusyaludan istiâne olunub olunmıyacağına ve Mehmed Ali Paşanın da'vay-ı...[2] tasaddîsi takdirinde taraf-ı Devlet-i Aliyyeden ne vechile hareket olunacağına ve İngiltereden bir iâne-i bahriyye istenilib istenilmiyeceğine dair vaki olan es'ile-i tahririyyeye geçen gün manzur-ı meâlî-mevfur-ı hazret-i şehriyârî buyrulmuş olan varakada muharrer ecvibe-i merettebe îrad olunarak bu sırada elçi-i mumaileyh Rusyalunun usul..... bahsiyle Londrada olan Rusya elçisi Poçori Borgo (Pozzo di Borgo) Rusya devleti dahî Mısır maddesinde düvel-i bahriyye ile müttebidü'l-re'y olub Mısır valisini kabul edemiyeceğini ve İngiltere devleti tarafından lede'l-îcab İskenderiyye ve Beriyyetü'ş-Şam taraflarına donanma irsali münasib olacağını beyan etmiş ise de Rusyalunun sair ba'zı taraflara dahi vaki olan ifadelerinde eğer Mehmed Ali Paşa nesayih-i vâkıa ve tehdidat-ı müessireyi dinlemeyib de dediğinde ısrar edecek olur ise olvakit yine başkaca mülahaza olunmak lâzım geleceği vâdisinde lisan kullanmış olduklarından buraya dahî size şöyle böyle iâne olunacakdır yollu dostluk arz etmeleri me'mul olub halbuki anların sözlerine bakılıb da Rusya askeri ve donanması

[1] Cild VI, s. 7-8.

[2] Sultan Hamid devri sansürünün, "istiklâl" olması gereken bu kelimeyi, çıkarttığı anlaşılmaktadır.

celb olunacak olur ise artık bütün düvel-i Avrupa Rusyalu ile beraber Devlet-i Aliyye aleyhine dahi i'lân-ı husûmet edeceklerinde şübhe olmamağla hal pek müşkül olur demesiyle bu hususdan dolayı tatmin ve te'mini sureti istihsal olundukdan sonra şerait-i tanzimat ne olduğu lede'l-istizah: 'İngiltere devleti ancak Devlet-i Aliyyenin temamiyyet-i mülk ve kemâl-i kuvvet ve muhafaza-i istiklâli suretlerini isteyüb başkaca bir menfaat ümidinde olmadığından mevadd-ı muahede pek âsân şeylerdir diyerek *evvelâ* zât-ı şâhâne Mısır ve mülhakatının dahî pâdişah-ı azimü'ş-şânı olduğundan Mısrın ceng ve ticaret gemilerinin tevkifine İngiltere devleti sefain-i harbiyyesini me'mur ve me'zun etmek, *sâniyen* Mehmed Ali Paşa ba'zı bîtaraf devletlerin gemileriyle asker ve mühimmat-ı harbiyye gönderebileceğinden bunların tevkifi ve yoklanması ve içlerinde bulunacak mühimmatın zabtı kendû hukuk-ı hükümdarîsi iktizasınca Devlet-i Aliyye donanması tarafından icra olunmak, *sâlisen* Mısır ve Beriyyetü'ş-Şam sevahilinde Devlet-i Aliyye donanması İngiltere ve Fransa donanmalariyle müttefikan hareket etmek, *râbian* bu tanzîmatın bir sened-i muahedeye rabtı ile altı veyahud sekiz sene müddet tahsis kılınmak maddelerinden ibaret olduğunu beyan ve İngiltere devletine gönderilmek için ecvibe-i meşruhanın tahrîren i'tasını ve Anadoluda bulunan Asakir-i Nizâmiyyenin dahî defterinin verilmesini dermeyan etmekle hulâsa veçhile bir kıt'a defter i'ta kılınıb (askerin mikdarını beyanda tereddüd olunmamış) ecvibe-i tahririyyenin dahî hâkipây-ı şâhâneden bi'l-istîzan verileceği etyan ve irad olunduğunu müteakip bu olunan müzakerat vakt-ı mecburiyyette icrası lâzım gelecek tedabir üzerine demek olub halbuki Mehmed Ali Paşa düvel-i bahriyyenin Devlet-i Aliyye hakkında şu harekât-ı muvafıkasını görüb ve Suriye ihtilâlini düşünüb şimdiki halde da'vasından feragat etse bile daima fırsat kollayacağı kendi ifadatından dahî müstefad olarak ale'l-husus ba'zı mesmuata göre bu def'a Rusya İmparatoru tarafından İngiltere ve Fransa devletleri beyninde derkâr olan ittifakın feshiyle Rusya ve Fransa devletleri beyninde akd-i ittifak olunmak üzere Fransa kralına teklif edüb her ne kadar Fransa devleti tarafından red olunmuş ise de Rusyalu yine bir tarafdan bu usûle çalışmakdan hâlî olmıyacağı ve şayed İngiltere ve Fransa devletlerinin ileride dâhilen ve hâricen bir gûna meşguliyyetleri zuhura gelecek olur ise bu dahî gerek Rusyaluya ve gerek Mehmed Ali Paşaya bir nevi' fırsat demek olacağı müsellem olmağla Mehmed Ali Paşa i'lân-ı mâ-fi'z-zamîrine cesaret etmesi merkezine kadar tevekkuf olunmakdan

ise İngiltere ve Fransa devletleriyle bi'l-ittifak hemen şimdiden def'i gailesine bakılsa devletlerin usûl-ı politikasına daha muvafık düşmez mi denildikte: 'Vâkıa ben de bu i'tikadda olduğumdan hak yedinizde olduğunu i'tirâf ederim lâkin ta'limat suret-i meşrûha üzerine olmağla ânın dairesinden çıkmamağa me'murum' demesine cevaben: 'İngiltere devleti tarafından mesalih-i Devlet-i Aliyye hakkında bu derece hüsn-i isti'dâd gösterilmesi sizin mesâi-i hayırhâhanenizin semeresi olmağla bundan ilerisini dahi sizin sa'y-ı himmetinizden me'mul etmekteyiz' denildikde, 'Ben menafi-i saltanat-ı seniyyeye kemâ yenbagî çalışmakta kusur etmez isem de dediğiniz suretin husulü Devlet-i Aliyyenin dahî İngilterede icab-ı vakti bilür bir sefiri bulunub da lâyıkıyle tedabir-i muktazıyyeyi icra etmesine mevkufdur ve devletimin iş'arı ve gerek burada Amiral Rost'un ifadatı iktizasınca İngiltere devleti bu Mısır maddesinde ne vechile hareket eder ise Fransa devletinin dahi öylece hareket edeceğinde şübhe yoktur ve derdest olan ticaret (yine entereso çıktı meydana) muahedesinin sür'at-i tanzimi dahi bu maddeleri teshil edecekdir' demiş olduğundan, beru tarafdan İngiltere devleti ile bu hususlardan dolayı tanzimat-ı lâzime icra olunacak ise de elhaletü hazihi Beriyyetü'ş-Şam ihtilâli alevlenmekde ve Mısır asakir-i mevcûdesi bir tarafdan telef olmakda olarak lehü'l-hamd saltanat-ı seniyyenin askeri derece-i kifâyede olmağla şu aralık bir fırsat elverir ise sizin mutaleanıza göre ne vechile hareket olunmak lâzımdır yollu zamiri istikşâf olundukda: 'Eğerçi Devlet-i Aliyye askerinin gayet temiz ve rabıtalu olduğunu ve vükelâ Hafız Paşa hakkında olan efkâr-ı mahsusalarını İngiltere sefiri lisaniyle beyan etmişler zannederim ve Hafız Paşanın dahî tavran ve ahlâkan medh ü sitâyişe şayeste idüğü meczum ise de şimdi muharebe aded-i asker ve şecaat-ı zâtiyye ile olmayub ilm ve hüner ile icra olunageldiğinden ve Mısır valisi tarafında ise Avrupalı kumandanlar olduğundan maazallah Rusyaludan istiâneye mecburiyyet makamında bulunmak vâhimesi zihinleri tahdiş etmekde olmasıyle buna re'y etmek müşkildir ve Fransa devleti dahî ayniyle bu mutaleadadır; her ne kadar İngiltereden bir ceneral celbi söylenmekde ise de hem celbi vakte muhtac olub hem de bir rütbelu İngiliz ceneralinin istihdamı müteassir olacağından ve Devlet-i Aliyyeye bir vakitten beru şu kumandan hususunda olan ihtaratım hep fırsat kaçırılmamak maksadına mebnî idüğünden doğrusu bu maddede re'y edememekde müteessifim' diyerek hatm-i kelâm edüb mücabevat-ı vâkıada mumaileyh Kâni Beyefendinin irad etmiş olduğu kelemât-ı münasibeden ve tarz ü tavrından elçi-i mumaileyh pek hoşnud

olmuş olduğundan hengâm-ı veda'da kendusu ile tahsil-i ülfet etmesinden dolayı teşekkür ve memnuniyyet izharı ile bundan böyle yine mülâkat olunmak emeli olduğunu tezkâr ederek avdet eylemiş olmağla her halde ilh.,,

Tarih-i Lutfî'de[3] bu mazbatanın Husrev Paşa yalısında akdolunan meclis-i meşverette okunduğu yazılmaktatadır. Meşveret meclisinin müzakere hülâsası ve Ponsonby'ye verilen cevapları da aynen aşağıya dercediyorum :

Bu mazbatanın kıraatiyle icabının müzakeresi içün Husrev Paşa yalısında akdolunan meclis-i meşveret hülâsasıdır

"İngilterelinin bundan meramı mukaddemâ Mısır hâdisesi zuhûrunda iâne etmemesi Rusya muahede-i ittifakıyyesini intac ettiğinden dolayı olvakit millet tarafından İngiltere vükelâsına pek çok ta'rizât vukuu cihetle bu def'a çabuk davranarak Rusyalunun kendilerine vâki' olacak mazarrattan kurtulmak mülâhazası demek ise de Devlet-i Aliyyenin vikaye-i istiklâl ve temamî-i mülk ü saadet-i hali bununla te'yid olunub bu ise Devlet-i Aliyyeye mahz-ı dostluk ve hayırhahlık olduğu vâzıhattan ve ibraz olunan şerait-i muahede muvafık-ı matlab olduğundan gaile-i hâzıranın bir an evvel def'i Londrada rabıtalı bir sefirin bulunmasına mütevakkıf görünmüş olduğu ittihad-ı ârâ ile tezekkür kılındı. Mükâleme mazbatasında mev'ud olan cevablar muahharan İngiltere sefirine i'tâ kılındı. Sureti budur :

"Zât-ı şevket-simât-ı pâdişâhînin Rusya tarafından istiâneye dair bu gûna tasmim-i âlîsi olmayub Rusya devleti ile mün'akid olan muahede-i ittifakıyyenin ahkâmı dahî istenildiği halde icrây-ı iânet suretine münhasır olarak İngiltere Devleti ise kendi usûl-ı politikası iktizasınca saltanat-ı seniyye lehine hareket edeceği tebligat-ı vâkıadan müstefad olmağla Devlet-i Aliyyenin kuvve-i berriyyesi dahî lehü'l-hamd rütbe-i kifâyede bulunmağla bu usule göre Rusya iânesinden dolayı asla tevehhüm olunmak iktiza etmez.

"Rusya devletinin Mısır maddesinden düvel-i fahimenin usul ve kararına muhalif şimdiye kadar bir gûna lisan kullandığı yokdur.

"Mısır valisinin her bir harekât ve muamelâtı sû-i niyyet-i fazihasını müş'ir ve Mısır'ın hey'et-i hâliyyesinin devamı hem Devlet-i Aliyyeye ve hem düvel-i bahriyyenin usûl-ı mültezimesine muzır ve mugayir olması cihetiyle def'-i gailesi bihakkin arzû olunan mevaddan olarak

[3] Cild VI, s. 10-11.

şimdiye kadar sabr ü teennî olunması dahî mücerred düvel-i fahîmenin nesayih-i vâkıasına riayet ve i'tibardan neş'et etmiş iken bir de i'lân-ı da'vây-ı bâtılına düşdüğü halde saltanat-ı seniyye bunun üzerine hareket etmekliğe şer'an ve dînen ve mülken ve milleten mecbur olmağla bu hususda dakika-i vâhide te'hir suretini tecviz edemez.„

Reşid Paşa evrakı arasında bulduğum aşağıdaki arîzadan[4] anlaşılmaktadır ki, Ponsonby: "Siz dahî metbû-ı mufahhamınızın menâfi-i hakikiyyesini bildiğinizden başka düvel-i Avrupanın ahvaline ve İngilterenin usûl-ı politikasına vukufunuz dahî olduğuna binaen oraya azîmetiniz şu maslahatın husûlüne sebeb olacağı ve benim tarafımdan dahi her türlü sa'y ü ikdamda kusur olunmıyacağı bedîhîdir.„ ve "Ticaret muahedesinin in'ikadı dahî size lâyıkı ile iâne edeceğinden me'mûriyyetinizin hüsn-i neticesini kavîce olarak mîmûl etmekdeyim.„ diyerek Paşayı bu vazifeyi kabule teşvik etmektedir.

Bu arîzanın suretini aynen dercediyorum:

"Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

"Bu gün atûfetlû Kâni Beyefendi muhlisleri sahilhâne-i çâkerîde hazır olduğu halde İngiltere elçisi Lord Ponsonby dahî vürûd etmiş olduğundan istizah ve takviyyesi emr ü ferman-ı kerâmet-unvan-ı hazret-i şehinşâhî muktezây-ı münîfinden olan mevadd-ı ma'lûme lede'l-îrad elçi-i mumâileyhin ityan ettiği ecvibenin hülâsasında çünkü Rusyalunun muavenetinde derkâr olan netayic-i muzırre Avrupalunun zihinlerini tahdiş etmesi cihetiyle Devlet-i Aliyye tahsil-i kuvvet-i vâfiyye buyuruncaya değin hey'et-i hâliyyenin devam ve muhafazası İngiltere ve Fransa Devletleri beyninde karargîr olarak dört beş seneden beri bu usul iltizam olunmakda olub eğerçi benim i'tikadımca Devlet-i Aliyye hakkında tasavvur ve temenni olunmakda olan kuvve-i kâmile ancak evvel-i emirde Mısır gailesinin külliyyen indifâiyle hasıl olacağından buna kemâlile sarf-ı makdûr edeceğimde şübhe yok ise de taraf-ı Devlet-i Aliyyeden dahî kemâ yenbagî çalışılmak ve ezcümle Mehmed Ali her ne kadar i'lân-ı istiklâl habasetine henüz cesaret etmemiş ise dahî madem ki İngiltere ve Fransa ve Nemçe ve Rusya konsoloslarına niyyet-i bâtılasını resmen ifade etmiş ve bir de te'diyyesi vazife-i zimmeti olan vergiy-i senevîyi dahî bu derece geciktirmiş olması cihetiyle hey'et-i hâliyyeye mugayir hareket anın tarafından vuku bulmuş olduğundan işte bu şeylerden dolayı cânib-i saltanat-ı seniyyeden bihakkın da'va olunmak lâzimeden olub siz dahî metbu-ı

[4] Aslı hususî kütüphânemizdedir.

müfahhamınızın menafi-'i hakikiyyesini bildiğinizden başka düvel-i Avrupanın ahvaline ve İngilterenin usûl-ı politikasına vukufunuz dahî olduğuna binaen oraya azîmetiniz şu maslahatın husulüne sebeb olacağı ve benim tarafımdan dahî her türlü sa'y ü ikdamda kusur olunmıyacağı bedîhîdir; şu kadar ki bu madde ba'zı delâil-i kaviyye ile her ne kadar meczum hükmünde olsa bile madem ki Devletim tarafından me'muriyyet-i resmiyyem olmadığından sened verircesine hareket edemem; her halde menfaat-i me'mûle üzerine hareket ve akvâ olan tedabire teşebbüs ve mübaderet etmek hayırlıdır fakat sizin İngilterede tesadüf edeceğiniz suûbet Devlet-i Aliyyenin Rusyaluya ziyadece teslimiyyet suretinde olması maddesinden ibaret ise de bundan dolayı dahî İngiltere vükelâsını te'mine muktedir olduğunuzdan ve ticaret muahedesinin in'ikadı dahî size lâyıkı ile iâne edeceğinden me'mûriyyetinizin hüsn-i neticesini kavîce olarak me'mul etmekteyim ve bu matlûbun istihsaline bundan gayri tarik göremiyorum diyerek Rusya lâkırdısına intikal ile İngiltere Devleti Devlet-i Aliyyeyi Rusyalu ile uğraşdırmak istemez ve Rusyalunun bihakkın şikâyetini mucib olacak bir şey'e teşvik etmez; Rusyalu dahî hod be hod Memâlik-i saltanat-ı seniyyeye tecavüz ve tasaddî etmeğe cesaret edemez ve İngiltere ve Fransa Devletlerinin usûl-ı politikasına muhalif Avusturya devletinin bir hareketi vukua gelmiyeceği ya'ni Nemçe Devletinin mevadd-ı cesîmede İngiltere ve Fransa Devletlerinden ayrılamıyacağı edille-i kaviyye ile sabit olduğundan Rusyalu yalnızca hiç bir gûna icray-ı adavete muktedir olamaz; feemmâ mutalea kabîlinden olmak üzere bi'l-farz Rusyalunun bir hareketi vukua gelecek olsa İngiltere ve Fransa Devletlerinin bahren ve berren her türlü iâneden geri durmayacağı zâhirdir; lâkin göndereceğim varakadan ma'lûm olacağı vechile Rusyalunun tasmim-i fâsidini ibtale fakat kuvve-i bahriyye kâfi olacağından ecnebî asker celbi bile iktiza etmez ve madem ki Devlet-i Aliyyenin muhafaza-i istiklâl ve bekası İngiltere Devletinin menfaat-i hakîkiyyesi iktizasından olması cihetiyle henüz devleteyn beyninde bir muahede-i ittifakıyye yoğise dahî Rusyalu tarafından bir vesvese olunub da İngiltere donanmasının bu gün celbi emr ü irade buyrulsa hiç Devletim tarafından istîzân edilmeksizin derhal icra ederim dedikden sonra ticaret muahedesi iktizasınca yed-i vâhid usûlü ibtal olunmak lâzım gelecek ise de Devlet-i Aliyyenin ideceği fedakârlığa kıyasen gösterilen zamâim-i rüsûmat pek dûn göründüğü mukaddimât-ı münasibe ile îrad olundukda müzakerât-ı âtiyyede uyuşulmak üzere me'mûr olan serkâtibine tenbih edeceğini dahî beyan ve ma'hud cencralin istihdamı hem Devlet-i Aliyyeye hayırlı

ve hem İngiltere Devletine bâis-i memnûniyyet olacağından bahisle teşekkürât-ı azîme ityan ederek avdet etmiş olduğu ve çâkerlerinin azîmetim vukuunda mumaileyh Kâni Beyefendi senâverleriyle reştibe-i ülfet münkati' olmayub aralık aralık mülâkat emelinde olduğunu dahi ifade etmiş idüğü rehîn-i ilm-i sâmîleri buyruldukda her halde emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emr efendimizindir.„

Fransa ve İngiltere devletlerinin "Zâhir-i halde habîs-i merkume (Mehmed Ali Paşa'ya) şedîdce lisan kullanılmakta ise de güyâ ifadât-ı hafiyyeleri ona uymamakta„ bulunduğu, Rus sefaret tercümanı Hançerli zâde Telemak tarafından bildirildi. Paşanın Londraya gideceği sıralarda bu mevzuda Mâbeyne takdim ettiği arîzayı, devletler arası münasebetlerin mahiyetlerini göstermesi bakımından dikkate şayan bularak aynen aşağıya koymayı uygun gördüm :

"Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

"Dünkü gün Hançerli zâde Telemak vürûd ile çünkü ma'lûm-ı âlî buyrulduğu üzere Mısır valisinin tedarikât-ı harbiyyesinden dolayı kendisine şiddetlice lisan kullanılmasını mutazammın Rusya konsolosu Kont Medezam tarafına gönderilmek üzere Petersburgdan gelen ta'limat suretini mukaddemce mahremane olarak i'ta etmiş olduğundan bu def'a konsolos-ı mersûmun vürûd eden kâğıdı mealinde ta'limât-ı mezkûrenin kenduye vusûli cihetiyle Mısır valisine ifadât-ı icabiyyeyi icra eylediğinde keenne habis herifin hiç bir gûna sû-i niyyeti olmayub ve hiç bir vakitte kendi tarafından muharebeye şurû' olunmıyacağına dair cevab verildiği ve Fransa ve İngiltere konsolosları tarafından dahî zâhir-i halde habîs-i merkuma şedidce lisan kullanılmakta ise de gûyâ ifadât-ı hafiyyeleri âna uymaması konsolos-ı mersume bâis-i teessüf olmakda idüğü ve eğerçi Dürziler gailesi keenne bitmiş suretinde i'lân olunmakda ise de aslı olmadığı fıkraları muharrer ve mezkûr olduğunu beyân ve tezkâr ederek taraf-ı çâkerîden dahî kendileriyle ittihaz olunan usûl-ı dostiyyeye muvafık ecvibe-i münasibe iradiyle iade olunmuş olmağla mücerred ma'lûm-ı âlî buyrulmak için iş'âra ibtidar olunduğu rehîn-i ilm-i sâmîleri buyruldukda her halde emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emr efendimizindir.„

"Ma'rûz-ı çâker-i kemterleridir ki,

"Resîde-i dest-i ibcâl olan işbu tezkire-i sâmîleri mübarek ve mes'ud hâk-i pây-i hazret-i mülûkâneye arz ve takdim ile meşmûl-i lihaza-i şevket-ifaza-i cenâb-ı şehinşâhî buyrulmuş ve suret-i iş'âr-ı meâli- âsar

olanları ma'lûm-ı âlî-i hazret-i cihanbânî olmuş olmağla olbabda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir.„

Reşid paşanın Hariciye nazırlığı uhdesinde kalmak üzere, Londra sefaretine gitmesine, irade sadır oldu. Bu husustaki mucib sebebler ve götüreceği hediyeler, aşağıdaki hatt-ı hümâyunu ihtiva eden arz tezkiresinde, bütün tafsilatiyle açıklanmaktadır [5]:

"*Manzûrum olmuştur.*

"*İşbu tezkirede beyan olunduğu veçhile madem ki Hariciye nâzırının Londra'ya me'mûriyyeti tensîb olunub kendisinin bu kere takdîm ettiği arîzasında gösterildiği üzre İngiltere elçisinin karar-ı re'y u mütaleası dahî anlaşılmış olduğundan ve fi'l-vâki' el-hâletü hâzihi Devlet-i Aliyyemizin şu Mısır maddesinden nâzik maslahatı olmayarak bunun için her türlü tedabîre teşebbüs olunmak lâzım geleceğinden ol veçhile Londra sefâretine gitmek ve vekâleti dahî Müsteşar-ı mumâileyhe havâle olunmak ve bin kise harc-ı râh ve bin kise dahî ihtiyat poliçesi verilmek ve maâşı husûsu dahî ol veçhile uydurulmak ve gidecek hedâyânın sür'at-i i'mâl ve tanzîmi dahî Darbhâne-i Âmiremize sipariş kılınmak üzre icrây-ı iktizalarına ibtidâr olunsun. Fakat Hariciye nâzırı ancak on beş gün zarfında hareket edebileceğinden azîmetinden bir hafta mukaddem i'lân olunsa kâfi olmağla şimdiden malzeme-i seferiyyesini hafîce olarak tehyie ve tedarik eylesin. Bir de şu ma'tuh herif ve oğlu olacak sefîh ne derece Devlet-i Aliyye'mizin ve zât-ı şâhânemizin hâini oldukları cümlenizin malûmu olduğundan bu husûsa can hakkiyle başlamak lâzımdır. Hariciye nâzırı müşârunileyh işte Londra'ya gidecek olduğundan artık âna göre her bir tarafını iyice müteala ederek tıbk-ı dilhâh-ı şâhânem üzre îfây-ı me'mûriyyetine dikkat ve ihtimam eylesin. Ya'ni şu maddeye muvaffak olursa Devlet-i Aliyye'mize ve zât-ı şâhânemize büyük hizmet etmiş olacağından ind-i şâhânemizde ne derece makbûle geçerek kadri bilineceğinden* başka *kıyâmete değin hayr ile yâd olunacağı derkârdır. Fe-ammâ İngilterelü sözlerinde sebat etmeyib de maâzallahu Teâlâ türlü zemînle vakit geçirmek ve ma'lûm herifin fesad ve mel'anetine meydan vermek gibi ba'zı şeyler ile müşârunileyhi işgal ederlerse işte burası pek dakîk şey olduğundan âna göre mülâhaza olunsun ki sonra Nemçe ve Rusya ve Prusya devletleri bu halleri gördükleri gibi Devlet-i Aliyye'mize ne nazarla bakacakları ve türlü fenalıkların zuhûra geleceği zâhirdir. Rabbim Teâlâ hazretleri herhalde Devlet-i Aliy-*

[5] Müsveddenin aslı hususî kütüphânemizdedir.

ye'mize ve zât-ı şâhânemiz hakkında hayırlısını ihsân ve hâin-i merkumları kahhâr ism-i şerîfine mazhar eyleye, âmin bi-câh-ı nebiyyil'-emîn.,,

"Madde-i hayriyye üzerine dünkü gün devletlû Husrev Paşa hazretleri sahilhânesinde ma'kûd Meclis-i Şûrâda ma'lûm-ı âlî buyurulduğu üzere geçen perşembe günü İngiltere elçisi ile vâki olan mülâkatın mazbatası kıraat ile akdolunacak muâhede-i ittifakiyyenin keyfiyyeti anlaşıldıktan sonra cereyan eden müzakerâtın fezlekesinde İngiltere devletinin bundan merâmı çünki mukaddemâ Mısır hâdisesi zuhûrunda İngilterelünün iâne etmemesi Rusya muâhede-i ittifakiyyesini intâc etmiş olmasından dolayı millet tarafından vükelây-ı devlete pek çok taarruzât vukua gelmesi cihetiyle bu kerre çabuk davranmak ve maâzallahu Teâlâ ileride hâcet messedip de Rusyalu iâne edecek olur ise bu keyfiyyet kendi politikalarına muzır olacağından maslahatı bu mahzûrdan kurtarmak demek olduğu bedihî ise de Devlet-i Aliyye'nin vikaye-i istiklâl ve hıfz-ı temâmî-i mülk ve saâdet-i hâli kaziyyesi bunun zımnında hâsıl olur mevâddan ve bu dahî taraf-ı Devlet-i Aliyye'ye dosluk ve hayrhâhlık olduğu vâzıhâtdan olub husûsiyle beyan olunan şerâit-i muahede ise tamam saltanat-ı seniyyenin ne vakitden beri arayıb istediği şeyler olarak bu veçhile taleb ve hâhiş göstermeleri mücerred tâli-i ferhunde-metâli-i hazret-i şehinşâhî iktizasından olmasıyle bi-mennihi Teâlâ hemen akd u tanzîmi mahz-ı hayr ve menfaat olacağında şübhe olmayarak fakat bu maddenin ilerletilmesi ya'nî elçi-i mumâileyhin ifade eylediği ve rabt u bendine me'mûr olduğu mevâdd-ı muâhede şu hey'et-i hâzıranın başkalaştığı takdîre göre olub bakası halinde dahî yine fâideden hâlî değil ise de hâin-i ma'hûd i'lân-ı da'vây-ı istiklâl etmeksizin üzerine varılarak gailesinin bir an evvel ortadan kaldırılması cümlenin nuhbe-i âmâl ve efkârı olduğu cihetle şu ümniyenin sür'at-i hüsn-i husûlü elçi-i mumâileyhin ifadesine nazaran Londrada râbıtalı bir sefîrin vücûduna muhtaç ve mütevakkıf görünmüş ve bu dahî devletlu hariciye nâzırı paşa hazretlerinin sefâret-i seniyye ile me'mûriyyetleri sûreti olduğunu sarâhaten söylemiş olduğundan eğerçi müşârünileyh hazretlerinin bu tarafda dahî hizmeti cesîm olarak işinin başında bulunması lâzımeden ise de Devlet-i Aliyye'nin şimdiki halde şu Mısır maddesinden ehemm u nâzik maslahatı olmamak hasebiyle arzû olunan keyfiyyetin husûlü zımnında her türlü tedâbîr-i mukteziyyenin icrası farîzadan ve kendisinin ise sâye-i şevket-vâye-i hazret-i şâhânede İngiltere ve Fransa'da

kesb-i i'tibâr etmesi cihetiyle inşâallahu Teâlâ istihsal-i matlûba muvaffak olması me'mûl olan hâlâtdan olduğuna binâen müşârunileyh hazretlerinin me'mûriyyetleri hayırlı olacağı cümle tarafından teslîm ve tensîb olunub şu kadar ki burası ya'nî hâin-i merkumun şu haliyle dahî ref'-i gailesi maddesine bakılmak üzre ittifak olunması müşârunileyh hazretlerinin me'mûriyyetleriyle hâsıl olacağı elçi-i mumâileyhin dahî meczûmu ise icrây-ı iktizâsına bakılacak yollu mukaddime ile bu müzekkerede bir kere dahî istikşâf-ı zamîri münâsib olacağından ol vechile maslahat kavîleşdirildikten sonra me'mûriyyetleri ilân olunarak bu bâbda Rusyaluya kullanılacak lisân dahî hâin-i merkumun da'vây-ı bâtılını adem-i kabûlde her ne kadar İngiltere ve Fransa devletleri Rusya ve Avusturya devletleriyle müttehidü'r-re'y iselerde oralarda herifin hayli tarafdarları ve mahsûs bu mel'anetini tervîc için âdemleri olarak anlar devleteyn-i müşârunileyhimâya rahat vermeyeceklerinden şayed iğfâl ile cüz'îce rûy-i mümâşât gösterecek olurlar ise pek muzır olacağından ve şimdiki halde saltanat-ı seniyyenin bundan ehemm u akdem âhar maslahatı olmayarak bu maddenin bir hüsn-i sûreti bulunması cümle bendegânın ahass-i a'mâlleri olduğundan bu misillû mu'tenâ şeylerde sâir devletlerde görüldüğü vechile re's-i me'mûriyyetde bulunan zâtların bulunması müessir olacağında şübhe olmadığından mücerred şu maddeyi bir kalıb-ı hasene ifrağ edinceye değin orada bulunmak üzere muvakkaten me'mûriyyetleri tensîb ve irâde buyuruldu sûretinde ve Takvîme basılacak fıkrası 'Müşârunileyh hazretleri mukaddemâ sefârete me'mûr buyurulmuş iken ol esnada bazı mühim ve mu'tenâ mesalih-i seniyye derdest olduğuna mebnî tevkîf ve te'hîr olunmuşlar idi. Şimdi bi'llahi'l-hamd ol makule mesalih-i mühimmenin ekserîsi hüsn-i tesviye bulmuş ve bulmakda ve ba'zısının arkası alınmış ve alınmakda olduğundan yine tasmîm-i sâbık vechile me'mûriyyet ve azîmetleri lâzım gelmişdir, meâlinde olması ve elçi-i mumâileyhe dahi bereber takdîm olunan varakanın bir sûreti verilmek üzre karar verilmiş olmağla i'tâ olunması ba'de't-tezekkür bu husûs mevadd-ı sâireye mukîs olmayıb saltanat-ı seniyyenin gayet nâzik ve en mu'tenâ bir maslahatı olduğundan istihsâl-i esbâb-ı hüsn-i sûreti ne makule muâmele ve tedbîre muhtaç ise etrâfiyle tutulmak lâzım geldiği cihetle İngiltere devlet ve milletinin usûl ve mizâclarına göre hareket olunmak dahî tabiat-ı maslahatdan olub eğerçi devlet-i müşârünileyhâ hediyye ve sâir cemîle ile aldatılur makuleden değil ise de halkı mütekebbir ve mağrûr âdemler olmasına

kıyâsen şan ve tevkîre ziyade mâil olduklarından sâir kırallara taraf-ı eşref-i hazret-i şâhâneden vâki olan hürmet ve riâyet misillû İngiltere kıraliçesine dahî hüsn-i muâmele buyurulduğu halde vükelây-ı devlet ve rüesây-ı milletlerinin kemâl-i hoşnûdî ve muhabbetlerini müstelzim olacağı derkâr olmakdan nâşî kıraliçe-i müşârunileyhâya ve vâlidesine topu bin beşyüz kiselik olmak üzre cânib-i meâlî-menâkıb-ı cenâb-ı mülûkâneden bazı münâsib hediyye-i seniyye irsâli sûreti mûcib-i mahzûziyyet olacağı ve ez cümle şu anda icrâ edecekleri tetevvüc resmi akîbinde dahî pek münâsebet alacağı âşikâr olmağın kıraliçe-i müşârunileyhâya meselâ bin bin ikiyüz kise kıymetlü ve ortası tuğray-ı garrây-ı hazret-i şehriyârî olub etrâfı güneş resimlü murassa bir kıt'a gerdanlık ve nısfı vâlidesine ve nısf-ı dîgeri dahî kendisine olarak orada kendü indlerinde mu'teber ve mergûb olan kürk ve sâir bazı eşyây-ı münasibeden dahî farazâ üçyüz kiselik mikdarı hedâyây-ı seniyye tedarik ve tanzîm olunması ve umûr-ı ecnebiyye nâzırı olan Lord Palmerston'a dahî Prens Meternih'e inâyet ve ihsân-ı şâhâne buyurulan nişân-ı âlînin şeklen ve kıymeten aynı olarak bir kıt'a ve umûr-ı politika kalemi müdîri bulunan Mister Bekcoz nâm mu'teber âdeme dahî Fransada bu makamda müstahdem olan Mösyö Dizaş'a ihsân buyurulan nişan raddesinde ve diğer bir kıt'a nişan-ı zîşan gönderilmesi ve inşâallahu Teâlâ maslahatın ber vefk-ı matlûb tesviye-pezîr-i hüsn-i husûlden sonra vükelâ ve me'mûrînden meselâ Başvekil Lord Melbörn ve el-hâletü hâzihi ministrolukta bulunan Vik takımının usûl-i politikada reisi olan Lord Grey gibi bazı mu'tebarâna ve sâir îcab edenlere dahî nişan-ı âlîler i'tâ buyurulacağına dâir muamelât-ı cemîle ibrâz eylemek üzre müşârunileyh hazretlerine ruhsat ve müsâade-i seniyye bî-dirîğ buyurulması ve kendülerine dahî emr u fermân buyurulacak mikdâr harc-ı râh inâyet ve ihsân buyurulmak üzre mukaddemce atûfetlu Fethi Paşa hazretlerine ve daha evvel Sârım Efendi'ye yedişer yüz ellişer kiselik ihtiyat poliçesi verilmiş olduğundan anlara dahî lede'l-hâce hazır bulunmak üzre ol mikdar veyahud bin kiselik ihtiyat poliçesi verilmesi îcâb-ı hâlden göründüğünden ol vechile husûsât-ı muharrerenin icrây-ı iktizâlariyle sefâret maâşına zamm olunmayarak nezâret maâşının kırk bin kuruşu oraya havale olunduğu halde idare edeceklerini ve bakiyyesi dahî nezâretin masârif-i mürettebesiyle hânesinin idaresine kifâyet eyleyeceğini kendüleri re'y ve ifade etmiş olmalariyle bu hesab üzre sefâret maâşı olan altı yüz liraya nezâret maâşından dört yüz lira dahî

zamm olunması ve burada umûr-ı vekâletlerine dahî kemâ fi's-sâbık hariciyye müsteşarı saâdetlû Nuri Efendi me'mûr kılınması husûsları uzun uzadıya müzâkere ve mülâhaza ile münasib gibi mütalea olunarak beyne'l-huzzâr rehîn-i karar olmuşdur."

Lord Ponsonby'ye verilmek üzere bir varaka hazırlandı. Bu varakada, Mısır kuvvetlerine yapılacak taarruz halinde İngiltereden "iâne-i bahriyye" taleb olunuyor ve bunun "kadr u kıymeti" bilineceği ifade ediliyordu. Ponsonby'ye verilen "varaka"nın sûretini aşağıya aynen dercediyorum:

Sûret-i varaka-i mezkûre

"Zât-ı şevket-simât-ı hazret-i şehinşâhînin Rusya devleti tarafından istiâneye dâir bir gûnâ tasmîm u niyyet-i âliyyesi olmayub Rusya devleti ile mün'akid olan muâhede-i ittifakiyyenin ahkâmı dahî istenildiği halde icrây-ı iânet sûretine munhasır olarak bu kere İngiltere devletinin ise kendü usûl-i politikası iktizâsınca saltanat-ı seniyye lehine hareket edeceği tebligat-ı vâkıadan müstefâd olmağla Devlet-i aliyye'nin kuvve-i berriyyesi dahî li'llahi'l-hamd rütbe-i kifâyede bulunmağla bu ahvâle göre Rusya devleti iânesinden dolayı aslâ tevehhüm olunmak iktizâ etmez. Rusya devletinin Mısır maddesinde düvel-i fahîmenin usûl ve kararlarına muhalif şimdiye kadar ne mâbeyn-i hümâyun-ı hazret-i şehinşâhîye ve ne Bab-ı Âlî'ye bir gûnâ lisan kullandığı yoktur. Mısır valisinin her bir hareket ve muâmelâtı bagy u isyân fazîhasını müş'ir ve Mısrın hey'et-i hâliyyesinin devamı hem Devlet-i Aliyye'ye ve hem düvel-i bahriyyenin usûl-i mültezimesine muzır ve mugayir olması cihetiyle def'-i gailesi bi-hakkın arzû olunan mevâddan olarak şimdiye kadar sabr u teennî olunması dahî mücerred düvel-i fahîmenin nasâyih-i vâkıasına riâyet ve i'tibârdan neş'et etmiş iken bir de i'lân-ı istiklâl da'vây-ı bâtılına düştüğü halde saltanat-ı seniyye anın üzerine hareket etmekliğe şer'ân ve dînen ve mülken ve milleten mecbûr olmağla bu husûsda dakîka-i vâhide te'hîr sûretini tecvîz edemez. Hâfız Paşa hazretlerinin maiyyetinde ve Konya tarafında ve gerek Anadolunun sâir mahâl ve mevâki'inde mevcûd olan Asâkir-i mansûre ve Redîfe'nin mikdarı bu def'a i'tâ olunan defterde muharrer olmağla Anadolu tarafında bulunan asâkir-i muntazamanın mevcûdu keyfiyyeti andan anlaşılır ve bazı iktizâ eden mahallere çıkarılmak için donanmây-ı hümâyuna mikdar-ı vâfî kara askeri vaz ve ikame olunmak dahî kabildir.

"Devlet-i Aliyye İngiltere devleti gibi dost-ı hâlisi tarafından bir iâne-i bahriyyeye tâlib olarak bu usûl-i dostânenin nezd-i meâlî-vefd-i cenâb-ı tâcdârîde kadr u kıymeti bilineceği dahî derkâr olarak bu husûsdan dolayı saltanat-ı seniyye İngiltere ve Fransa devletleriyle gösterilen şerâit-i erbaa üzerine tanzîmat-ı mukteziyyenin icrâsına hâzırdır."

Reşid Paşanın Londraya sefareti tekarrur ederken, Hâfız Paşa'nın emri altında bulunan kuvvetler de Prusya zabitleri ile takviye olunuyordu. Paşanın Londra sefareti hakkında Rusların şüpheye düşmemelerine bilhassa itina ediliyordu. Aşağıdaki "tezkire-i ma'rûza" ve "hatt-ı hümâyun" sûretlerinde bu hususlara dair geniş izahât vardır [6]:

"*Benim vezirim,*

"*Bi-l-müzâkere arz olunan işbu takrîrin manzûr ve ma'lûm-ı hümâyunum olmuşdur. Hususât-ı merkumenin hepsi yolunda mütalea olunmuş olduğundan tıbk-ı istîzan olunduğu vechile icrây-ı iktizâlarına ibtidâr olunsun. Ma'tuh herifin şu günlerde ağız gevşetmesi bütün bütün niyyet-i fâsidesinden geçmek sûretinde olmayub mücerred min tarafi'llah her ne mahalde askeri var ise münhezim ve perişan olmakda ve bu hallerini Avrupa devletleri gördükçe merkumun hakkında olan muâmelelerini değiştirmekte olduklarından bi'z-zarûr bir müddet mülâyimet sûretinde görünmesi yine bir nevi' hiylesinden ibaretdir. Bu herifin nasıl fettân ve hâin-i din u devlet olduğu büsbütün artık meydana çıkmış ve kimesnenin hiç artık şudur diyecek yeri kalmamış olduğundan hemen bi-avnihi Teâlâ hakkında lâzım gelen tedâbirin bir tarafdan icrâlarına bakılmak için taraf-ı şâhânemizden istîzan olunarak iktizâlarına bakılsın. Fakat bir müddetcik dahî açıktan olarak üzerine varılmayarak mevsim ve sırası gözedilsin. Hemen Hak Teâlâ hazretleri şerr u mazarratından cümleyi halâs eyleye, âmin*".

"Ma'lûm-ı hümâyun-ı mülûkâneleri buyurulduğu üzre ahvâl-i Mısriyyeye dâir Rusya sefareti tarafından verilib manzûr-ı meâlî-mevfûr-ı şehriyârîleri buyurulmuş olan havâdis kâğıtları evvelki gün sahilhâne-i ubeydânemde havâss-ı me'mûrîn kullarıyle bi'l-ictimâ kıraât ile îcâb-ı hâl ve maslahat üzerine deverân eden müzakerât-ı âcizânemizin fezlekesinde evrâk-ı mezkûre meâllerinde Beriyyetü'ş-Şam ihtilâlinde Mehmed Ali hâininin biraz galebesi gösterilmiş ise de mesmûât-ı sâire buna muvafık olmayub her ne ise merkum da'vây-ı âtılında yine devletlere müracaat edileceğini söylemiş olmasına göre ağzı gevşemiş ve hod be-hod

[6] Müsveddenin aslı husussî kütüphânemizdedir.

hasmâne hareket ve i'lân-ı istiklâle cesaret edemeyeceği tebeyyün etmiş olduğundan ve İngiltere ve Fransa ve Rusya devletleri her halde hukuk-ı Devlet-i Aliyye'yi i'tirâf etmekde ve husûsiyle İngiltere devleti her ne mülâhazaya mebnî ise Devlet-i Aliyye'yi haklı tutarak arz-ı muâvenet eylemekte oldukları ve sâye-i şevket-vâye-i şâhânelerinde İngilterelü ile akd-i ittifak husûsuna teşebbüs olunduğu cihetle bir buçuk senelik müterâkim olan tekasît akçesi şu esnada kendüsünden taleb ve iddiâ olunması politikaca dahî fâidelü olacağından ve hattâ bu husûs geçende İngiltere elçisi tarafından dahî ihtar olunmuş idüğünden kapu kethüdası celb ile tekasît akçesinin vakitleri hulûlunda vürûdu me'mûl iken şimdiye kadar zuhûr etmemesi bâdî-i taaccüb ve istigrâb olmasiyle serîan bi't-tahrîr cevabını celb eylemesi tenbih ile evvel-i emrde bu vechile hafifce sıkışdırılması ve bu kâğıdların dahî sâir havâdis evrakı misillû birer sureti ihrâc ile Hacı İzzet Efendi kullarına teslîmen Hâfız Paşa bendelerine gönderilmesi ve süfün-i menhûse-i Mısriyyenin hurûcuna ve sûret-i seyr u hareketlerine dâir evrâk-ı mezkûrede muharrer olan keyfiyyet dahî ber tafsîl kapudan paşa bendelerine yazılıb habîs herifin tezvîr ve fesâdına bir gûnâ serrişte verilmemek için hudûd-ı ta'limâtını tecavüz ile donanmây-ı hümâyun-ı şâhânelerini ilerletmemesi te'kîd olunması ve Gâvur dağında dahî ihtilâl peyda olması ve Mar'aş muhassılı Süleyman Paşa'nın hâin-i merkum tarafdarı olduğu gereği gibi tebeyyün ve tahakkuk etmesi cihetiyle artık ba'dezin paşay-ı merkumun Mar'aş tarafına ayak basdırılması câiz olmamak hasebiyle bakkında musammem olan muâmelenin kış gelir gelmez icrâsına müşârunileyh Hâfız Paşa bendeleri teşcî kılınması ve maiyyetinde her ne kadar ba'zı oficiyaller var ise de topçu muallimi olmadığından Prusya'dan yeni gelen topçu oficiyallerinden iki çavuş ve bir yüzbaşı ve Nümûne bölüğünden bazı güzîde âdemler ta'yîn ve irsâl olunarak gönderilecek toplar dahî onların istedikleri gibi olmak üzre bu tarafda ma'rifetleriyle intihâb ve isrâ ve bu gidecek Prusyalu topçuların yerine burada kullanılmak üzre bir yüzbaşı ile iki nefer çavuş dahî celb olunmak münasib olacağından bu husûssun dahî Prusya'dan gönderilecek piyade ve süvarî oficiyallerinden dolayı der-dest olunan kontratoya derc u imlâ olunması ve geçenki meclisde İngiltere kıraliçesine irsâli tensîb olunan gerdanlıkdan mâadâ kendüsüne ve vâlidesine kürk ve akmişe misillû tertîb kılınan hedâyây-ı seniyye-i şâhâneleri karantine münasebetiyle zedelenerek ziynet u nümâyişi gideceğinden o makule eşyâ gönderilmekden ise kıraliçe-i müşârunileyhâya yapdırılacak gerdanlık yine bin yüz bin ikiyüz kiselik olursa

da yine topu bin beşyüz kiselik olmak üzre vâlidesine dahî üç dört yüz kiselik bir aded murassa halhal i'mâl olunub ortası beyzî akîk taşı olması ve çünki Avrupa'da Osmanlu yazısı mergub ve mu'teber olduğundan üzerine dahî makama muvafık türkçe münâsib beyt hakk ettirilmesi ve muktezâ-y-ı irâde-i seniyye-i şâhâneleri üzre i'lân-ı sefâret maddesi Reşid Paşa bendelerinin hareketinden bir hafta evvel icrâ olunacak ise de Rusyalu birden bire ürküdülmemek için pek bî-gâne tutulmayarak i'lânından bir kaç gün evvel iktizâsı vechile Rusya sefâretine ifade-i keyfiyyet olunarak evvelce mahremâne ifadesi dahî taraf-ı eşref-i şehinşâhîlerinden emr u fermân buyurulduğu ve bu vechile cânib-i imparatorîye bildirilmesi matlûb-ı âlî idüğü îrâd ve beyân olunması ve zikr olunan hedâyây-ı seniyye-i şâhânelerinin ve gerek İngiltere umûr-ı ecnebiyyesi nâzırı Lord Palmerston ile umûr-ı politika kalemi müdîri Bekcoz'a şimdiden gidecek nişan-ı âlî-şanların i'mâl u ikmâli yirmi yirmi beş güne tevakkuf edeceğinden bu kadar müddet müşârunileyh Reşid Paşa bendelerinin bu tarafda tevakkuf ile tekmîlini beklemek ve ilerüde çıkaracağı karantineden dolayı dahî vakt zâyi' etmek iktizâ etmeyüb bir an evvel savb-ı maksûda vüsûl için müşârunileyh bendeleri hemen beş on gün zarfında hareket ve azîmetle bunlar karantine mahallinde yetiştirilmek üzre oradan gönderilmesi ve îcâb eden mahfazaları beraber karantine çıkaracağından sonra âhar mahfazaları ile irsal olunmak sûretiyle asıl mahfazaları yaptırılıb müşârunileyh bendelerine verilmesi,bu sûretle müşârunileyh bendelerinin hareket ve azîmeti tekarrub etmiş olacağına binâen keyfiyet meselâ işbu perşembe ve cuma günlerinde Rusya sefâretine ifâde olunub pazar ve pazartesi günlerinden birinde i'lân kılınması ve müşârunileyh bendelerinin sâye-i şevket-vâye-i mülûkânelerinde râkib olacağı vapur sefîne-i hümâyunları iktizâ eden kömürünü Malta'ya ve malzeme-i sâiresini Marsilya'ya kadar kifâyet edecek derecede almak üzre ne maslahatla gideceği bilinmeyerek şimdiden tehyie ve istihzâr ettirilmesi husûsları."

Reşid Paşanın hariciye nâzırlığı uhdesinde kalmak üzere Londra elçiliğine tayinine dair Tarih-i Lutfî'de şunlar yazılıdır:

"Londra sefiri Sârım Efendi İstanbula muvakkaten azîmetini niyaz ettiğine dair vârid olan tahrirat üzerine olunan müzakerede mumâileyhin böyle az vakit zarfında avdetini istemesi ve Devlet-i Aliyyenin İngiltere devleti ile olan muamelâtına müteallik bir şey yazmaması Londrada kendüye emniyyet olunmamasından mıdır nedir bilinememiş olmasiyle beraber İngiltere sefiri Lord Ponsonby'nin ifadesine ve sûret-i hale göre

başka bir elçi gönderilmesi münasib ve Mısır meselesinin halline düvel-i saireden ziyade İngiltere Devleti müsaid ve muvafık görünmekde ve saltanat-ı seniyyeye arz-ı muvalattan hali olmamakda olduğundan Londrada "Reşid Paşa„ gibi ma'murü'l-cevanib ve muamelât ve harekâtı usul-ı cariyye ve siyasiyyeye mütenasib Devlet-i Aliyye tarafından bir sefir-i kebirin bulunmasına lüzûm-ı sarih göründüğü dermeyan olunmuş idi binane aleyh "Reşid Paşa„ nın Londra sefaretine me'muriyyeti karargir olmuş ise de bunun Rusya politikasına dokunacağı vâhimesile kable'l-i'lan iktizası vechile Rusya sefaretine bi'l-ifade mahremâne cânib-i İmparatorîye bildirilmesi muktezây-ı irade-i seniyyeden olduğu ihbar olundukdan sonra "Reşid Paşa„ nın sefaret me'muriyyeti i'lan ile bin kiselik ihtiyat poliçesiyle bin kise harc-ı rah verildi Fethi Paşa ile Sarım Efendiye yedişer yüz ellişer kiselik ihtiyat poliçeleri verilmiş idi. İlâve : Maliyye nâzırı Nâfiz Paşa ile Reşid Paşa beyninde olan münasefe ve münaferet bu makule ağır ağır masraflardan neş'et etmiştir. Reşid Paşa sefaret maaşına zammı istemeyüb nezâret maaşının kırk bin guruşu Londraya havale olunub bakıyyesi nezâretin masarif mertebesiyle hânesinin idaresine tahsisini taleb ederek olvechile icra ve vekâletine Nuri Efendi ta'yin kılındı.„

Reşid Paşa hareketinden evvel "fevka'l-me'mul hidemat-ı aliyye vücude getirileceğine ba'zı emmarat-ı kaviyye delâlet etmekte„ bulunduğunu, aşağıdaki tezkire ile mabeyne bildirdi [7].

"Bu def'a me'muriyyet-i kemterâneme dair sâniha-pirây-i sudûr buyurulan mübarek hatt-ı hümâyûn-ı şevket makrûn-ı hazret-i şehinşâhîde münderic olan ba'zı tenbihat-ı hikmet âyat-ı cenâb-ı hilâfet penâhî nakş-efken-i sahife-i zihn-i abîdânem olarak bende-i kemînelerine tamam-ı ta'limat-ı kâfiyye ve tefhimat-ı vafiyye olub inşaallah-ı Teâlâ avn ü tevfik-ı samedânî yaver ve teveccühat-ı kudsiyyet âyat-ı hazret-i zıllu'llahî beraber olduğu halde fevka'l-me'mul hidemat-ı aliyye vücude getirileceğine ba'zı emmarat-ı kaviyye dahi delâlet etmekde ve çâker-i bîriyaların ise bilutfihi Teâlâ şu Mısır maddesine muvaffakıyyetden akdem emelim olmadığı rütbe-i bedahette olduğuna ve bu kerre ihsan-ı hümâyûn buyrulan harc-ı râhın emsal-i kemterânemden ziyade ve evvel ve ahır hakk-ı bendegânemde zuhura gelen inâyat-ı celîlenin fevka'l-âde olması dahi şime-i kerime-i perverî-i cenâb-ı şehriyârîden münbais bir keyfiyyet

[7] Aslı Hususî kütüphânemizdedir.

olarak bu kadar eltâf-ı mâlânihaye-i hazret-i tacidârînin uğur-ı meyamin mevfûr-ı cenâb-ı mülûkânede can ve başla hüsn-i hizmete çalışmaktan gayri suretle ifay-ı hakk-ı teşekkürü kabil olamıyacağına binaen hemen Rabbimiz Teâlâ hazretleri rûh-ı cism-i âlem ve sebeb-i âsâyiş-i ümem olan velî-ni'met-i bîminnetimiz şehinşâb-ı İskender-hidem efendimize tükenmez ömr ü ikbal ihsan ve kâffe-i dilhâh-ı hayriyyet-iktinah-ı şâhânelerinin husûliyle mübarek kalb-i hümâyûnlarını münbasıt ve şadan buyurub bu dai-i âcizi dahi mesalih-i me'mure-i kemterânemde mahcub etmemek deavat-ı hayriyyesi tekrarına ibtidar kılınmakda olduğu rehîn-i ilm-i sâmîleri buyruldukta her halde emr ü ferman men lehü'l-emr efendimizindir.,,

Ma'rûz-ı çâker-i kemterleridir ki,

"Resîde-i dest-i ihtiram olan işbu tezkire-i âlîleri atebe-i felek-i kevkebe-i cenâb-ı cihandârîye bi't-takdim manzûr-ı meâlî-mevfûr-ı hazret-i tacidârî buyrulmuş ve hakk-ı vâlâlarında bu kerre dahi bîdiriğ ve erzan buyrulan inâyet-i celîle-i şâhânenin icrây-ı vâcibe-i teşekkürüne himmet-i vâlâları mahzûziyyet-i âlî-i mülûkâneyi mucib olmuş ve avn-i inâyet-i cenâb-ı bârî ve yümn-i teveccühat-ı eksîr ayât-ı hazret-i şehriyârî ile işbu me'muriyyet-i seniyyelerinde ve katıbe-i hususat-ı me'mure-i aliyyelerinde bir vıfk-ı dilhahı âlî hüsn-i muvaffakıyyet-i sâmîleri deavat-ı hayriyyesi zebân zîb-i tezkâr ve tekrar kılınmışdır, inşaallahü'l-kerîmü'l-müteâl işbu me'mûriyyet-i seniyyelerinde muvaffakiyyet-i âlîleri müyesser olması eltâf-ı ilâhiyyeden mütemennâmız olarak âsâr-ı muvaffakiyyet ve muvâfakata nümûdâr olduğunda ve hâin herifin üzerine hareket ve satvet-i kahire izhâr olundukda habîs-i merkumun Devlet-i Aliyye bende ve tarafdârlığında olanlar hakkında elinden gelen hıyânet ve habâscti icrâya kalkışacağı etvâr-ı bed-fiâlinden nümâyân olmağla meselâ Medîne-i Münevvere'de olan Şeyhu'l-Harem Osman Paşa hazretlerine ve Müdîr-i Haremeyn-i muhteremeyn Şerîf Bey gibi zâtların haklarında dahî açıktan bir şey edemez ise de bir zemin ile ihtîmâl ki bir habâsete mütecâsir ola. Bu husûsu mahremâne olarak Darbhâne müşîri devletlû hasîb Paşa senâverleri ile müzâkere ve müşâr ve mumâileyhimânın bir gûnâ gafil bulunmamalarıyçün taraflarına ne vechile ihtâr ve işâr kılınmak îcâb eder ise âna göre tahrir kılınması muktezây-ı emr u fermân-ı kerâmet-unvân-ı hazret-i şehinşâhîden idüğü malûm-ı âlîleri buyuruldukda olbabda emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.,,

İstanbul'dan ayrıldıktan sonra "Malta'da karantina müddetini tekmil ile,, Venedik şehrine vasıl olduğunu, 21 Zilhicce 1254 tarihli bir mektubla refikasına bildirdi. Mektubun altında, kendisile beraber giden mahdumları, Mehmed Cemîl, Ahmed Celâl, Ali Galib Beylerin de imzaları bulunmaktadır. Aslı hususî kütüphânemizde mahfuz mektubun suretini, aynen aşağıya dercediyorum:

"Benim iffetlû ismetlû nûr-ı aynim hanım efendi hazretleri,

Maltadan karantina müddetini tekmil ile hemen hareket olunmak üzere olduğu mukaddemce savb-ı ismetlerine tahrir ve iş'ar kılınmışdı Maltadan İtalya tarafına mürurumuzda hava gayet müsaid olarak lehü'l-hamd hiç zahmet çekilmediği misillû berren azimetimizde dahi araba ile yola gitmenin evde oturmakdan asla farkı olmadığından şükürler olsun bir gûne sıkıntı çekilmeksizin Venedik şehrine vusulümüz müyesser olmuş ve haşmetlû Nemçe İmparatoru cenapları burada bulunması cihetile bir kaç gün ikamete karar verilmiş olduğundan bimennihi Teâlâ çend rûz zarfında bu tarafdan dahi hareket ve bundan böyle berren azîmete mübaderet olunacağı veli'l-lâhi'l-hamd-i ve'l-minne cümlemizin vücudları afiyette ve saye-i şevketvâye-i hazret-i şâhânede her vechile asayiş ve rahatımız yerinde olarak beyler oğullarımız Frengistanın acayip seyirlerile ve oyuncaklarile meşgul olduklarından mıdır nedir şimdilerde Ahmed Celâl Bey Penbe Hanımı ve Ali Galib Bey dadısını pek seyrecik ve nâdirce olarak yâd ü tezkâr etmekde ve daima birbirlerile sohbetlerinde buraya geldiğimiz isabet olmuş bak bu kadar tuhaf şeyler görmekde ve öğrenmekdeyiz sonra inşaallahü'l-kerîm Der-i Saadete gittiğimizde bunları şöyle böyle hikâye ederiz deyu söyleşmekde oldukları ve elhaletü hazihi Ali Galib Bey bu âciz ile ve Ahmed Bey dahi Mehmed Bey ile bir yatakda yatılmakda olduğu ve mîr-i mumaileyhim zat-ı ismetlerinin dest-i şeriflerini ve biraderleri necabetlû nur-ı didelerim Mahmud Mazhar ve Mehmed Salih Rauf Beylerin dahi dîdelerini takbil etmiş ve Penbe Hanım ve Dilsâz ile sairlerine dahi selâm-ı feravan ihda eylemiş ve işbu mektub kendilerine dahi imza ettirilmiş idüğü ve mumaileyhima Mazhar Bey ve Salih Beyin dîdelerini bi't-takbil dahilen ve haricen dairede bulunanların cümlesine selâm-ı mahsusumuzun tebliği lâzım geleceği ve şimdiki halde esnay-ı rahda olduğumuzdan mektub irsali gecikmekde ise de bimennihi'l-kerîm mahall-i me'muriyyete ba'de'l-vüsûl safha safha irsal kılınacağı beyanile cümlenizin hal ve hatırlarınızı sual siyakında şıkka-i muhabbet tahrir ve tesyîr kılınmışdır inşaallahü Teâlâ lede'l-vüsûl

her halde tarafımıza deavât-ı hayriyye ile yâd ü tezkâra himmet ve peyâpey peyam-ı âfiyetlerini müş'ir mekâtib irsaliyle râyedar-ı meserret buyurmaları mütemennâdır. 21 Zilhicce 54 (1254).

Mustafa Reşid	Bende	Bende	Bende
(Mühür)	Ali Galib Bey	Ahmed Celâl Bey	Mehmed Celil Bey

MUSTAFA REŞİD PAŞANIN İNGİLİZLERLE İTTİFAK TEŞEBBÜSÜ

Reşid Paşa'nın Londrada sarfettiği faaliyet, beklenilen müsbet neticeyi sağlayamadı.

Paşanın, Bab-ı Âliye gönderdiği ittifak müsveddesi, Vükelâ Meclisinde incelendikden sonra, imza ve tasdikinin devlet menfaatiyle te'lif edilemiyeceği kararına varılarak, pâdişâha bildirilmek üzere aşağıdaki arz tezkiresi yazıldı :

"Umûr-ı hariciyye nâzırı devletlû Reşid Paşa hazretleri tarafından bu def'a vürûd edip meşmûl-i lihata-i meâlî-ifaza-i hazret-i şehinşâhî buyrulmuş olan tahriratta muahede-i ittifakıyye maddesiyle kendisinin avdeti hususuna dair iş'ârât-ı vâkıası ber muktezây-ı irade-i seniyye meclis-i meşverete konularak etrafiyle mütalea ve müzakere olundukta muahede-i merkumenin müsvedde-i mersûlesi ibârâtında egerçi Rusyaluya dokunur bir şey yoğise de Mısırlunun şu hey'et-i hâzırası her ne vakit murad-ı âlî buyrulur ise esbab-ı izalesine teşebbüse dair saltanat-ı seniyyenin menafi-i mahsûsası istihsaline sened ve ser-rişte olacak bir söz olmayub belki bu hey'etin zımnen beka ve kabulünü müş'ir ve Mehmed Ali Paşanın müddet-i hayatında taraf-ı Devlet-i aliyyeden hiç bir vesile ile indifa gailesine bakamamasını mücbir olarak hattâ nâzır-ı müşârünileyh bu dakîkaya mebnî Devlet-i aliyyenin menâfi'-i celîlesi üzerine tevcîhi kabil olabilecek ba'zı ibarât dercini teklif etmiş iken ol vakit bu muahedenin icrây-ı ahkâmı yalnız i'lân-ı istiklâle cesaret kaziyyesi tarafına ma'tuf olmayub da bi'l-farz vezâifi zimmetinden ma'dûd olan şeylerden ednâ bir maddede kusûru vuk'uunda İngiltere devletinin Mısırlu üzerine kalkmaklığına mecburiyyeti olmak iktiza edeceğinden işte burası zihne ilişik veriyor demelerine nazaran Devlet-i müşârünileyhânın meramı başka görünüb ya'nî bu muahede ile de Mehmed Ali Paşa hakkında saltanat-ı seniyyeyi şimdiki gibi daire-i sabr ü sükûndan çıkarmamak demek olduğu cihetle muahede-i mezkûrenin kendi istedikleri

gibi akd ü tanzîmine sıdk u ubûdiyyetlerimiz bir veçhile kail ve razı olmadığına velev nâzır-ı müşârünileyhin irâe eylediği vechile ba'zı mümkünü't-te'vîl elfaz dercine muvafakat etseler bile o kadarla dahî matlub hasıl olamıyarak meselâ el-haletü hâzihi tasmim ve tasavvur olunduğu vechile bir vakit ve fırsatı bulunub da bir vesile-i hasene ve ser-rişte-i kaviyye tedarikiyle Mehmed Ali Paşanın üzerine varılmak murad-ı âlî buyrulur ise evvel-i emirde Devlet-i müşârünileyhâya müracaat ve eğer ânın dahî rıza ve muvafakati istihsal olunabilir ise febiha olunamadığı ve yahud şimdi vakti değildir şöyledir böyledir denilerek men' ü tevkîfine çalışıldığı halde çaresiz ol usûle tebaiyyet etmek lâzım geleceğine ve bir de bir devlet-i müstakille kendi tâbii hakkında devlet-i âharla akd-i muahede-i ittifakiyye eylemek hiç yakışık almayıp her ne ise işbu madde-i mühimme hakkında menâfi'-i celile-i saltanat-ı seniyyeye dair muahede akdine nâzır-ı müşârünileyh me'zun ve murahhas buyrulmuş olduğundan öyle bir ahidnâme tanzim olunacak ise bâri daha ilerusuna varılarak dilhâh-ı âlî vechile mümkün ve müyesser olur ise ne güzel, olmadığı surette bu derecesine kanaat bundan böyle dahi mütemadî olunacak mazarratı şimdiden da'vet etmekden gayri faideyi mucib olmıyacağı cihetle beherhal bu hususun terk ve te'hîri lâzım gelüb şu kadar ki işbu muahedeyi bilâ istîzân imza eylememesi hususuna dair geçende nâzır-ı müşârünileyhe yazılmış olan mektub şimdiye kadar varmış olacağından ihtimal ki iş'âr olunduğu vechile maslahatı uzadub kable'l-imza istîzân eylemesi melhuz ise de nâzır-ı müşârünileyh muktezây-ı ruhsatı üzere muahede-i mezkûreyi öylece ve evvelce akd ve tanzim etmiş olacağı surette kabul ve tasdîki uyamıyacağından şimdiden adem-i kabulüne bir mukaddime olmak üzere zikr olunan müsveddede münderic fıkralardan mâada asıl matlub olan usûl ve keyfiyyâta dair bi'l-müzâkere bir az şeyler dahî zam ve ilâve olunarak bu tarafda İngiltere elçisi Lord 'Ponsonby' ye irâe ve işte bu def'a Londrada tanzimine mübaşeret olunan muahedenin müsveddesi budur, pek sâde olduğundan bu tarafda bazı fıkralar dahi ilâve olunmuş ve keyfiyyet bu vechile Reşid Paşaya dahî yazılmış olmağla artık siz de münasibi vechile tahrir ve tervic edersiz yollu kelimât ityan ve ifade birle bu mealde çar çabuk nâzır-ı müşârünileyhe mektub tahrîri ile muahede-i mezkûreden sarf-ı nazar ettirilmesi sureti hulâsa-i müzakerât-ı acz-âyâtımız olub bundan başka nâzır-ı müşârünileyhin Der-i Saâdete avdet edip etmemesi hususunda dermeyan olunan mütaleâtın fezlekesinde ber veçh-i bâlâ muahede-i mezkûrenin akd ü tanzîminden feragat olunacağına ve Devlet-i müşârünileyhâ dahî

saltanat-ı seniyyenin hayr ve menafiine dair şeylere pek de girişemiyecek gibi göründüğüne nazaran müşârünileyhin Londrada ikametleri icab etmeyerek Der-i Saâdete avdetleri lâzım gelür ise de "Fransa„ sefaretine me'mur "atûfetlû Fethi Paşa„ güyâ Rusyalu aleyhine Parisde ba'zı şeyler söylemiş olduğundan dolayı Rusya sefareti tarafından "Hançerli zâde Telemak„ makam-ı hariciyyeye ve sair ba'zı mahallere müteaddid şikâyet nameler yazmış ve lisanen dahi sitem-âmiz sözler söylemiş ve suret-i ifadesine göre müşarünileyhin söylediği şeyleri Rusya Devleti nâzır-ı müşarünileyhin ta'limile olmak i'tikadında olduğundan bu cihetle andan dahi iştikâ yüzünde bulunmuş olmakdan nâşi şu esnada Rusya devletini dahi kırmamak için Fethi Paşanın Fransa sefaretinden azli iktiza edüb ancak bunun üzerine ikisinin birden Der-i Saadete celbi hasbe'l-vakt mutabık-ı hal ve maslahat olmıyarak fakat Fethi Paşanın azliyle nâzır-ı müşârünileyhin yine Londra sefareti üzerlerinde olmak ve yerlerine kendu iş'ar ve iltimasları vechile Âlî Efendi'yi maslahat-güzarlıkla Londraya bırakıp kendileri Parisde ikamet eylemek ve bu vechile bir müddet dahi iki sefareti idare etmek üzere nâzır-ı müşarü nileyhin temdid-i me'muriyyetleri münasib görünmüş ve bunun bu vechile icrası takdirinde Fethi Paşanın Parisden azil ve celbinden dolayı Rusyalu kesb-i emniyyet edeceğine ve eğer İngilterelu Reşid Paşanın tahvil-i me'muriyyetine ma'na verecek olsa bile Londrada İngiltere vükelâsı ile şöyle böyle etmiş olduğundan Fransa vükelâsı ile dahi bir rabıta-i basene istihsal olunmak garezile Paris sefareti dahi ilâve-i me'muriyyeti buyruldu zemininde sözlerle anların dahi zehablarını bertaraf etmek kabil ve mümkün olacağından bir gûne beis mutalaa olunmamış ve bervechi muharrer temadi-i ikametleri icabında nezâret me'muriyyeti kemâkân uhdesinde kalmak yakışık almıyacağına ve nezâret-i mezkûre gibi makam-ı celîlin tûl-ı müddet vekâletle idaresi muvafık-ı maslahat olmayacağına nazaran bu husus mutlaka emr ü ferman-ı hazret-i şehinşâhîye mütevakkıf me vâddan bulunmuş olmağla olbabda ilh.„[6]

Arz tezkiresinin hâmişinde, Paşa'nın hariciye nezâretinden tahvilini, Pâdişahın uygun bulmadığı yazılmaktadır.

Aşağıya sureti aynen konulan hâmişte "Reşid Paşanın zâtı mültezim olmıyarak ancak zât-ı maslahatın„ vikaye edilmesi gerektiği açıklanmakta ve "İngilterelû kırılmaksızın ve Avrupaca bir takım makalât

[6] Cild VI, s. 14–16.

tekevvün etmeksizin bi'l-müzâkere her ne yapılacaksa öylece icrâ„ olunması istenmektedir.

Mâbeyn-i hümâyûndan yazılan hâmiş sureti :

Akd olunan meclis müzâkeratını mübeyyin işbu tezkire-i âlîleri hâk-i pây-ı şâhâneye arz ve takdim olundukda Reşid Paşa hakkında tasavvur olunan mütaleat nâkıs olub şöyle ki eğerçi nâzır-ı müşârünileyh buradan çıkdığında yaparım dediği şeylerin üzerine yapdım deyu tatlı tatlı yazdığı muahede menfeatlu bir şey olmadığından başka fi'l-hakika meclisde dermeyan olunduğu vechile ba'zı mertebe mazarratı dahi derkâr ve meal-i muahede öteden beri Düvel-i hamsenin lisanen söyledikleri lakırdılardan ibaret idüğü bedîdardır. Müşarünileyh gayr-i me'mul böyle bir ümide düşerek biraz da Lord Ponsonby'ye aldanmış oluyor ; ne vechile ise şimdiki ibraz ettiği hizmet ve suret matlûb-ı âlîye kat'â muvafık değil ise de bunun üzerine ale'l-acele nezâretin tahvili ve kendusunun Paris sefareti ilavesile me'muriyyeti İngiltere Devletinin gözüne pek eyi görünmemek gerekdir ale'l-husus kendusu dahi vehm ü telâşa düşerek bu suretleri bu esnada Rusyalu dahi temenni etmekde olduğundan kenduleri ve sairleri bir kat dahi galebe-i nüfûzlarına haml eylemeleri ihtimalden gayr-i baîd zan olunur meclis müzâkerâtı vechile muahedeye derc olunmak üzere ba'zı fıkralar ilâve ve iş'ar olunarak söyleşüb muvafakat olunur olunmaz imza etmeksizin avdetine ruhsat verilse ve Paris sefiri Ahmed Paşanın şimdiden azil ve celbi veyahud şimdilik ba'zı vesaya tahriri ile anın azli dahi sonraya bırakılsa da Reşid Paşa geldikten sonra yine kendusu dahi beraber olduğu halde İngilterelu kırılmaksızın ve Avrupaca bir takım makalât tekevvün etmeksizin bi'l-müzakere her ne yapılacaksa öylece icra olunsa ki hatıra gelur ya'ni bundan murad Reşid Paşanın zatı mültezim olmıyarak ancak zat-ı maslahatı tengden vikaye olmağla âna göre zir ü bâlâsı tekrar müzakere ve taraf-ı şâhânemize arz ve iş'ar olunsun.„[9]

MUSTAFA REŞİD PAŞA'NIN, MISIR MESELESİ VE EVVELCE AKDOLUNAN TİCARET MUAHEDESİ İLE İLGİLİ FAALİYETİ

Mehmed Ali ile bir harbin çıkmasını önleme yolunda, Avrupa devletleri, bilhassa Avusturya başvekili büyük gayretler sarfediyordu.

Avusturyanın Istanbul sefiri, pâdişaha bu meseleyi ve Prens Meter-

[9] Cild VI, s. 17.

nihin mazbut ifadesini arzetti. II. Mahmud, mazbatanın sefir tarafından tebliğinden sonra aşağıdaki nutku irad etti.

"Mehmed Alinin Berr-i Şam taraflarındaki harekât-ı harisanesi ale'l-istimrar bîhuzurluklara bâdi ve daima kıl ü kal ve uygunsuz ahvali müeddi olmağla bunun üzerine sükût ve müsamaha idememekliğe kendimizi mecbur görürüz ; âlemin meşhudu olan mizac-ı hılkiyyesine nazaran pay-i tehattîsi buralardan münkati' olmadıkca sair türlü tevsikat-ı mücerredesile kendusinden emniyyet-i sahiha mümkün olmaz saye-i şâhânemizde bu kadar yaş yaşayub şeyhuhete ermiş ve bunca evlâd ve müteallikat sahibi olmuş âdemin külliyyen bergüşteliğini istemek şiar-ı rahm ü insaniyyetimize münafi olduğundan o misillû fikir evvel ve âhır hatır-ı hümayûnumuza gelmez ise de gerek her tarafın asayiş ve istirahati ve gerek kendusunun ve familyasının bekay-ı zindegânı ve salâmeti ancak hey'et-i sabıkasına avd ü ircaına menut görünür ya'ni kemâ fi's-sabık Mısır valiliği gibi ni'met-i mevduaya kanaat ederek berulerden çekilib kuvve-i berriyye ve bahriyyesini Mısır Valiliğine ve ülkây-ı Hicazın hıfz ü idaresine elverecek dereceye tenzili icab eder bu hayırlu sureti ihtiyar edüb de hakk-ı itaat ve tabiiyyeti yerine getürdüğü halde taraf-ı hümayunumuzdan dahi kendusu ve hanedânı hakkında eser-i celîl-i lutf ve fütût müşahede edecekdir taharri-i hal eden dostlarımıza bu vechile ızhar-ı mâ-fi'l-bâlimiz hulûs ve mahremiyyetten nâşi olmağla buna dair mesai-i hayırhahanelerini müşahededen mahzûz olacağımız aşikâr ise de bu hususlarda taraf-ı Devlet-i Aliyyemize muhill-i şân ve hukuk-ı tabiiyyet ve metbuiyyete nâcesbân olabilür teklifatı hiç bir vakitte tecviz etmeyecekleri dahi meczumumuzdur ziraki Mehmed Aliye lâzım gelen nasihat-i müessire müsmir olduğu anda kendusune göre Der-i Saadetimiz ile mükâtibe kapusu meftuh bulunduğundan lisan-ı mutavaat ile diyeceğini deyüb tarafımızdan dahi lâzime-i mütekabilesi olarak hakkında ibraz ve icra kılınacak muamelât-ı lâyıkıyyeyi cümle dostlarımız alenen görüb tahsin ederler me'mulündeyiz.,,

Nutuk, Mısır meselesinin tanzimini ve muharebesizce bitirilmesini sağlıyacak şartları ihtiva ediyordu.

İngilterenin Istanbul elçisi Lord Ponsonby, Bab-ı Âli ile münasebetinde gayetle sert davranıyor ve "Hafız Paşa ordusunu geri çekecekmidir muahede-i ittifakıyyenin kararına muntazır olacak mıdır,, gibi sözlerle devleti baskı altında bırakıyordu.

Lord Ponsonby'nin itirazlarından birisi de, ipekten alınan gümrüğün

kaçmasına meydan vermemek üzere, Bab-ı Âlinin memleket ipeklerinin Istanbul limanında muhafazasında ısrar etmesiydi. Sefir, bu muameleyi, yeni ticaret muahedesine aykırı görerek (Yed-i Vahid) sisteminin avdeti yolunda tefsir etti.

Londrada bulunan Reşid Paşa'ya, Ponsonby'nin sert hareketleri, Mısır meselesinin tanzimâtına mütedâir pâdişahın nutku ve :

"İttifak muahedesini imza etmiş ise maslahatı tatlı yerinde bırakub Istanbula avdetinde çâresine bakılması ve imza etmemiş ise hüsn-i suretle terk ve te'hiri esbabının istihsalile avdet etmesi ve'l-hasıl imza etmiş ise Istanbulda iktizasına bakılmak etmemiş ise bulunduğu merkezde bırakub yine Istanbulda düşünülmek yahud tatlılığa halel gelmiyecek suretin istihsalile külliyyen terki hususuna mübaderet olunmak suretlerinin mümkin ve hayırlısını intihab birle avdete me'zun ve muhayyer olması için,, mektub yazıldı [10].

Paşa, bu mektuba 21 R. Evvel 1255 günlü verdiği cevapta, Lord Palmerstonla müteaddid konuşmalar yaptığını, ipekten alınan gümrük meselesini bahis mevzuu ettiğini ve Mehmed Ali ile muharebe vukua geldiği takdirde İngilterenin takip edeceği yolu açıklamaktadır.

Bu hususta gönderdiği tahrirat aşağıdadır.

"Umûr-ı hariciyye nâzırı devletlû übhetlû Reşid Paşa hazretleri tarafından vârid olan tahrîrâtın hallidir. 21 Rebîü'l-evvel 55

Nemçe elçisinin ifâdât-ı vâkıasına cevâben cânib-i seniyyü'l-cevânib-i hazret-i hilâfet-penâhîden îrad buyrulan nutk-ı hümâyûn-ı belâgat-nümûnu mutazammın ve muahede-i ittifakiyye maddesinden ve tanzim-i ta'rife ve nakl-i harir hususatından dolayı İngiltere elçisi Lord Ponsonby'-nin icra etmekde olduğu usul-ı huşunet şümulü ve mesalih-i haliyyeye dair Rusya sefaretinin tebligat-ı vakıasını mübeyyin feristâde ve isra buyrulan tahrirat-ı behiyyeleri meali ve evrak-ı meb'use mefahimi rehîn-i iz'ân-ı âcizânem olarak mübarek nutk-ı hümâyûn-ı cenâb-ı mülûkâne nice hakayık ve muhassenatı cami' ve envaı dekayık ve nezâketi müctemi' olmağla bütün Avrupaluya karşı cümlemize bâis-i iftihar ve mübahat ve umûr-ı me'muremiz hakkında bir ta'lîmat-ı hikmet âyat olduğuna binaen farizai zimmet-i ubudiyyetimiz olan ed'ıyye-i hayriyye-i tezayüd-i ömr ü şevket-i hazret-i cihandârî tekrar ve tezkâr kılınmakda olub bundan mukaddem mersul-ı suy-ı sâmîleri kılınan tahrirat-ı mufassala-i âcizâ-

[10] *Tarih-i Lütfi*, Cild VI, s. 22.

nemizde beyân ve iş'ar kılındığı üzre muharebe maddesi hakkında Devlet-i Aliyyenin karar-ı âlîsi bilinmek ve câbeca sohbeti meydana çıkmakda olan tanzimat hususunun dahi hakikatı anlaşılmak için bir müddetcik Parisde tevekkuf sureti tasmim olunduğunu müteakib muharebe niyyetinin terkine dair Der-i Saâdette icra buyrulan te'minat-ı resmiyyenin bu cânibe vürûduna ve tanzimatdan dolayı İngiltere kabinetosına henüz bir şey ilka olunmadığı dahi tahakkuk ettiğine mebni buralarda lüzûm-ı tevekkuf görünmeyerek geçen haftaki şükke-i muhtasara-i senâverîde bildirildiği vechile hemen serian Der-i Saadete azimete karar verilmiş ise de asakir-i saltanat-ı seniyyenin nehr-i Frat'ı mürur ile berr-i Şama doğru ilerulemekde oldukları havadisinin beyağı resmî surette vürûduna mebni hakikat-ı hal anlaşılmak için bu azîmet niyyetini icrada bir az teenni sureti ihtiyar olunarak Lord Palmerston ile bir birini müteakib vuku' bulan mülâkatta dahi faraza havene-i makhûre ile muharebe vukuu takdirinde Fransa ve İngiltere donanmaları doğru Suriye sevahiline gidüb inşaallahü Teâlâ asakir-i nusret meâsir-i cenâb-ı cihan bâninin galebesi zuhurunda bîtarafâne durmak ve hüda nekerde bir kaza vukuu ile asakir-i menhuse-i Mısriyye ilerileyecek olur ise olhalde anların terk-i muharebe suretini teklif ve icbar etmek ve bu hususdan dolayı sair mevadd-ı ihtiyatiyye ve müteferriayı dahi şimdiden tehyie ve istihzar eylemek gibi şeyler İngiltere vükelâsı beyninde bi't-tasavvur bunu Fransa ve Nemçe devletleri ile dahi muhabere etmekte oldukları tebeyyün etmiş ve asker-i nusret eser-i hazret-i şâhânenin suriyeye adem-i duhulü takdirinde dahi galiba artık bundan sonra hey'et-i haliyyenin devamı mümkün olamıyacağını anladıklarından ve çünkü salifü'z-zikir nutk-ı nefîs-i hikmet enis-i hazret-i cihanbânî fransızca bi't-terceme mumaileyh Palmerstona kıraat olunmak hasebile mezâmin-i münifesi dahi gereği gibi zihnine te'sir etmiş olduğundan işbu tanzimat maddesi burada dahi tefevvüh olunmuş olduğuna ve gerek muharebe vukuu takdirinde bunların icra edecekleri tedabir ve gerek tanzimat-ı mezkûre Devlet-i Aliyyeye göre gayet tenk ve nâzik mevaddan olarak hususile bunlar her ne kadar Fransa ittifakından emniyyet göstermekde ve şimdiki Fransa başvekili ve umûr-ı ecnebiyyesi nâzırı olan Mareşal Solt dahi muamelât-ı vakıasında İngilterelu tarafına meyl-i kâmil ızhar eylemekde ve bir tarafdan Mösyö Thiers dahi İngiltere ittifakını te'kiden nutuklar irad etmekde ise de ba'zıları dahi buna hilâfen sözler söylemekde olduğuna binaen birden bire buralardan tebaüd olunmamak ve hususile bir az müddetcik Fransada bulunulmak suretleri bi't-tensib bu hususa dair

mumaileyh Lord Palmerstona vaki olan ifade-i âcizânemde her ne kadar Der-i Saâdete avdete me'zun isem de iktizay-ı hale göre hareket etmekliğe dahi ruhsat-ı seniyye-i hazret-i şâhâne erzan buyrulmuş olduğundan şimdi tasmîmatım evvel-i emirde Parise azîmet ile derdest olan şeylerin az vakitte sıhhat ve hakikatı anlaşılacağı cihetle buralarda tevekkufu mucib bir şey olmaz ise bimennihi Teâlâ doğruca Der-i Saadete gidilmek ve şayed bir az teehhur icab ettiği halde dahi keyfiyyet-i tevekkufum istîzân olunmak şıklarından ibaret olmağla meselâ teehhur sureti icab etmeyüb de doğruca Der-i Saadete gidilecek olduğu halde tekrar buraya gelinmek tekellüfüne hacet kalmamak için Kraliçe cenapları ile ihtiyaten bir kerre veda' olunsa denildikde vakıa bu suret pek münasib olur lâkin muharebe takdirinde ve yahud bir tanzimata teşebbüs suretinde icab-ı hal müzakere olunmak için sizin yine bu tarafa avdet eylemeniz pek enseb olur zan ederim demekle bu keyfiyyetlerin hakikatı takdirinde bu tarafa avdet edeceğim derkâr olub fakat bu hususlara dair yedimde ta'limât-ı seniyye olmadığından bu sözlere girişemeyeceğim derkâr ise de şimdiden bu hususları Der-i Saâdete iş'ar edeceğimden bu taraflarda tevekkuf takdirinde karîben ta'limât-ı âliyye vürûd edeceğini me'mul ederim yollu cevab verilerek bu günlerde veda' maddesi karargir olmağla bimennihi Teâlâ hemen akîbinde Parise azîmet olunarak oradan icab-ı hale göre hareket olunacağı ve bu sohbetler bittikden sonra mumaileyh Lord Palmerston "Biz daima Devlet-i Aliyye menâfiine sa'y ü ikdam etmekde isek de kadri bilinmeyerek hatta ticaret muahedesinin bile icrasında türlü te'vilât ve tas'îbat zuhura geliyor„ demesiyle beru tarafdan cânib-i saltanat-ı seniyyeden hiç bir gûne suûbet gösterilmeyerek teshil-i maslahata himmet buyrulmakta ise de İngiltere Komiserlerinin Devlet-i Aliyye me'murları ile bi'l-müzâkere karar verdikleri ta'rifeyi iki kerre Lord Ponsonby bozmuş ve haririn İzmire nakli halinde Devlet-i Aliyyeye gümrükce vaki olacak mazarratı kayd etmeyerek bu hususda dahi derece-i gayette ısrar etmekde bulunmuş olmasile denilen tas'îb yine sizin tarafdan vaki oluyor yollu sevk-i kelâm olundukda İngiltere Komiserleri maslahatın kat'ına me'mur olmıyarak anların işi müzakerât-ı vakıalarını elçiye tebliğ etmekden ibaret ve asıl maslahatın kat ü tanzimi sefaretin re'yine muhavvel olduğu rehîn-i bedâhet olmağla buna ba'de'l-karar elçi maslahatı bozdu denilemez her ne ise işbu ta'rife maddesi şimdi hitâm pezîr olarak şunda fakat harir nakli hususu var ise de haririn mecmuu Der-i Saadete gelsun dimek yine serbestiyyet-i ticarete mugayir ve bayağı yed-i vahidin nev'i diğeri olacağından buna nasıl muvafakat olunabilir

şimdi faraza İngiltere mahsulâtından birisi hiç başka limanlara gitmeyübde mutlaka Londraya getürülsün denilse bu mümkün olur şeymidir demesile benim tahkikatıma göre haririn İzmire naklini isteyenler İzmirde bulunan kalîlü'l-aded tüccardan ibaret olarak İngiltere tüccarının dahi ekserisi Der-i Saadete gelmesini temenni etmektedirler bundan başka İzmir tarafı açık yerler olduğundan gümrükce pek çok zarar olacağına binaen elbette Devlet-i Aliyyeyi bundan vikaye etmek dahi lâzimedendir denildikde bizim muradımız mecmu' harir İzmire gelsun demek olmıyarak isteyenler Der-i Saadete getüreceği misillû ba'zı İzmire indirmek isteyenler dahi me'zun olsunlar demekdir ve liman olmıyan yerlerde sefine duramayub limanlarda dahi elbette Devlet-i Aliyyenin gümrükleri bulunacağından mal kaçırılmak mümkün olmıyacağı bedihiyyattandır her ne ise bu maddenin dahi elbette şimdiye kadar Der-i Saadette bir suret bulmuş olacağı derkârdır diyerek hatm-i kelâm etmiş olduğu...„

MUSTAFA REŞİD PAŞA PARİS'TE

Reşid Paşa, bir kaç gün sonra Fransaya geçti. Mehmed Ali ile Pâdişah kuvvetleri arasında harp başladığı haberi Pariste yayılmıştı. Paris elçisi Fethi Paşa ile beraber Kıral ve Başvekil Mareşal Solt ile konuştu. Gerek Kıralla gerekse Başvekil ile muhaverelerini aşağıdaki mektupta bütün tafsilatiyle açıklamaktadır :

"Ma'rûz-ı bende-i kemîneleridir ki,

"Bundan bir kaç gün mukaddem Fransa kıralı cenâbları ikimizi birden da'vet etmiş olduğundan ba'de't-taam ikimizi dahi bir köşeye çekerek devletlerin şimdiye kadar vâki' olan nesayih-i dostânesine Devlet-i Aliyyenin dahi te'minat-ı vakıasına hilâfen muharebeye şürû' ve mübaşeret kaziyyesi bayağı tahakkuk etmiş olduğundan bahisle şayet maazallah-ı teâlâ yine icab edüb de Rusya donanması ve askerisi Der-i Saadete veyahud Memâlik-i Mahrûsanın başka mahalline gelecek olur ise ol halde Devlet-i Aliyyenin azîm muhatarada bulunacağı ve bu cihetle lede'l-iktiza yalınız Rusyaluya bağlanmayub sair devletler dahi birlikde da'vet olunmak lâzım geleceğini ve'l-hasıl muhatara yalınız bir hemcivar devletin muavenet suretine teşebbüsünde olduğu misillû selâmet ve emniyyet dahi cümle devletlerin birlikde hareketi suretinde bulunduğunu ve buna mebni ya'ni mücerred Rusyalunun gelmesi vâhimesinden dolayı icabı takdirinde Fransa ve İngiltere donanmaları birlikde Bahr-i sefit boğazı ağzına varub oradan icabına göre hareket etmek üzere beyne'd-

düvel tertib ve tasmim olunarak Der-i Saadette olan süferaya dahi şimdiden ana göre tebligat-ı lâzimeyi icra etmek için ta'limat gönderildiğini ve Nemçe Devleti mesalih-i şarkıyye hakkında Fransa ve İngiltere Devletleriyle samimî ve hakikî müttefik olarak Prusya Devleti dahi bu usule ızhar-ı muvafakat etmiş olmasına nazaran Rusya Devletinin cümle devletlerin marzisine muhalif hareketini akıl kesmez ise de şayet taraf-ı Devlet-i Aliyyeden Rusyalu celb olunub diğer devletlere bir şey denilmez. ise artık ol vakit muharebe-i umumiyye zuhura gelerek Devlet-i Aliyyeye pek muzır olacağını ve maslahat bu dereceye gelmemek için Mehmed Ali devletler tarafından ziyâde sıkıştırılmış olduğundan ol dahi maazallah-ı teâlâ netayic-i muharebe kendusine müsait zuhur etse bile bulunduğu yerlerden tecavüz etmiyerek fakat Diyarıbekir ve havalisinin istilâsile iktifa edeceğini beyan ve i'lan etmesine nazaran çarçabuk Rusyalunun Der-i Saadete gelmesi icabetmez ise de şayet hilâf-ı me'mul bir şey zuhura gelecek olur ise Devlet-i Aliyyeye göre selâmet tariki cümle devletleri birden da'vet etmek suretinden ibaret olduğunu ve düvel-i fahîmenin tasmimat-ı vakıalarının hulâsası şu Mısır maslahatını Devlet-i Aliyyeye nâfi' olacak vechile bi't-tesviye memâlik-i saltanat-ı seniyyeyi muhatarat-ı hariciyye ve dahiliyyeden te'min ve muhafaza kazıyyelerine bakılmakdan ibaret ise de evvel-i emirde tarafeynden terk-i muharebe ile tanzim-i maslahat için devletlere biraz vakit verilmek icab edeceğini beyan ve bu hususların bervech-i tafsil doğru mabeyn-i hümâyûn-ı feyz meşhûn-ı hazret-i şâhâneye yazılmasını irâda ityan ederek umûr-ı ecnebiyye nâzırı olan Mareşal Solt'i dahi bulunduğumuz mahalle celb ile umûr-ı şarkıyyeye dair tasmimat ve kararımızı siz de ifade ediniz demesile mumaileyh dahi keyfiyyat-ı meşruhayı tekrar ettikden sonra kral-ı müşarünileyh yine kelâma ağaz ile Devlet-i Aliyye memâlikinde gözü olanlar Devlet-i Aliyyeyi Avrupa hukuk-ı umumiyyesinden haric bırakmışlar ve Devlet-i Aliyye dahi fi'l-hakika evailde kendi kendiyi hariçte gibi tutarak hatta mukaddemlerde ba'zan Avrupaya sefir gönderildi ise dahi muvakkaten gelüb gitmişler ise de şimdi öyle olmayub Devlet-i Aliyyenin sair devletler misillû âsâr-ı müceddediyyet-i hazret-i şehinşâhîden olmak üzere düvel-i fahîme nezdinde süferası bulunmakta ve süfera dahi tahsil-i lisana rağbet ile sair Avrupa elçileri misillû tercemansızca her maslahat müzâkere kılınmakda ve memâlik-i saltanat-ı seniyyede dahi Avrupa nizamatına teşebbüs olunmakta olduğundan artık ba'dezin Devlet-i Aliyyenin hukuk-ı Avrupaya idhaliyle erbab-ı tama'ın nazarlarına bir sedd-i sedît çekilmek pek elzem mutalaa olunuyor yollu ba'zı

kelemat daki ifade ve tezkâr eylemiş olduğu ve bu günlerde vükelây-ı millet kamarasında mesalih-i şarkıyye hakkında mübahasat-ı azîme cereyan ederek ba'zı Mısır taraftarları Mısır ve Suriye ehalisinin cümlesi arabî tekellüm etmekde olduklarından anların bir hükûmet-i müstekille olmasını tervicen ba'zı hezeyan söylemiş ve ba'zı Rusyaya mâil olanlar dahi Rusya Devletinin memâlik-i islâmiyyeyi Hudânekerde istilâ etmesi ancak İngiltere Devletine muzır ve İngilterelunun Mehmed Ali hakkında dahi buğz ü adaveti zâhir olduğundan şimdi Fransa Devleti İngiltere politikasına gitmekten ve İngilterelu için çalışmaktan ise Fransa devleti Rusyalunun tahsil-i emeline muvafakat etmek ve bu mukabelede Rayn Nehrini ve Belçika taraflarından tevsi-i hudud eylemek Fransaya daha nâfi' olacağına dair bir takım türrühat tefevvüh etmiş ise de lillahi'l-hamd anların ifadatı müessir olmıyarak ve erbab-ı hakkaniyyetten olanlar ve sâye-i şevket vâye-i hazret-i şâhânede taraf-ı devlet-i Aliyyeye celb ve imâle olunanlar galebe ederek Devlet-i Aliyyenin bekası ve saadet-i hali ve şahsiyyet-i milki Avrupa muvazenesine ve erbab-ı garez olmıyan devletlerin menafi-i umumiyyesine elzem ve ehem olduğunu ısbaten pek çok kelemat-ı ikna'iye irâd olunmuş ve bu maddeden dolayı Akdenizde Fransa Devletinin âdetten ziyâde isti'mal edeceği kuvve-i bahriyyenin masarıf-ı muktazıyyesi için devlet-i müşarünileyhanın taleb ettiği on milyon frangın i'tasına dahi ekseriyyet-i ârâ ile karar verilmiş ve'l-hasıl Rusya ve Mısır tarafını iltizam eden gazetelerde ve efvah-ı nâsda hedef-i istihzâ olmakdan gayrı bir şeye dest-i res olamamış olub her ne ise Fransalunun dahi bu cihetle taraf-ı Devlet-i Aliyyeyi iltizamı mücerred kuvve-i tâli-i ferhunde metali-i hazret-i hilâfet penâhî iktizasından olmağla zimmet-i ubudiyyetlerimize mütehattim ve vacib olduğu vechile tezâyüd-i ömr ü şevket-i cenâb-ı mülûkâne ed'iyye-i hayriyyesi tekrar kılındığı ve bu tarafda bir iki haftadır tahrirat alınamamış ise de işidilen havadisata nazaran muharebeye mübaşeret olunmuş olduğundan inşaallah-ı teâlâ asakir-i nusret meâsir-i hazret-i şâhânenin mazhar-ı galebe muzaffer olacakları ve bilutfihi Teâlâ Rusyalunun gelmesine kat'â hacet olmıyacağı eltaf-ı samedaniyyeden me'mul ve müsted'â olub şu kadarki bu Rusya maddesi pek tenk ve nazik bir şey olarak rabbim muhtac etmesun Rusyalu gelib de berikiler istenilmiyecek olur ise revş-i hallerine nazaran bunlar ol vakit yalnız Rusya aleyhine hareketle iktifâ etmeyerek Devlet-i Aliyye ile dahi beynlerinde adâveti müntec olacağından bu hususa gereği gibi sarf-ı zihn olunmak lâzım geleceği misillû Rusyalu dahi Fransa ve İngiltere Devletlerinin Devlet-i Aliyyeyi bu vechile müttehidâne iltizâmlarına ve

Nemçelunun dahi bu taraflara muvafakatini gördükçe ve ale'l-husus bunca vakitten beru merkuz-ı zamiri olan emel-i fâsidinin önüne birden bire sedd-i sedît çekileceğine dair bu devletlerin beraberliğini his ettikce daha ziyâde icray-ı mefaside i'mâl-i hiyel ü desaise kalkışacağından anın dahi uslûb-ı hakîmâne ile kullanılarak fakat hayırhâhâne surette vâki' olacak ifâdât-ı hiylekâranesi gereği gibi tedkik ve istiknah olunmak ve'l-hasıl Rusyalunun sözü ile diğer devletlerin kırılmamasına kemâli ile ihtimam kılınmak icab edeceği ve muharebenin vukuu takdirinde bu taraflarda efkâr-ı nâsın kelemat-ı mülzeme ile idaresi lüzûmundan başka bunların görünüşlerinin iktizası muharebe olsa da olmasa da bir meclis-i mükâlemât küşâdı ile şu Mısır maslahatına ve saltanat-ı seniyyenin muhatarat-ı haliye ve istikbâliyyeden te'mini maddesine bir suret vermek niyyetinde olduklarından mukaddemleri dahi tahrir ve iş'ar olunduğu vechile buralarda bulunulub da şu vakt-i nâzikde Devlet-i Aliyyeye nâfi' olacak suretleri istihsâle çalışmak faraiz-i halîyyeden olub şu kadar ki mukaddemce Der-i Saadete izâm olunan saadetlû miralay Eyyub Bey bendelerinin avdeti ile irsâl buyrulacak ta'limat-ı seniyye vürud etmedikce bu tarafda başlıca bir şeye teşebbüs olunamıyacağından ve ma'lûm-ı devletleri buyrulduğu üzere bendezâdelerinin dahi Der-i Saadete irsâli dahi tasmimat-ı sâbıka iktizasından bulunduğundan anları Marsilyadan vapura irkâben biselâmetillâh-i teâlâ Der-i Saadete izâm etmek ve hazır bu vesile ile hem sekiz on gün vakit kazanılub hem de sâye-i şevket vâye-i hazret-i şâhânede Tulon tersânesi dahi görülmek üzere bu def'a Marsilya tarafına teveccüh olunmuş idüği ve müteakiben dahi liecli'l-vedâ' kral-ı müşarünileyhe gidilmiş olduğundan bu def'a kendulerine gelen habere nazaran Mehmed Ali bulunduğu mahalde tevakkuf ile muharebeden ;tevakkî edeceğine söz vermiş olduğunu ve zat-ı meâli simat-ı hazret-i şâhânenin dahi muharebelerden keff-i yed ile tanzim-i maslahat için kendulerine biraz vakit vermeğe müsaade buyuracaklarını me'mul etmekde olduklarını ve Rusyalu kendu menâfi-i mahsusası için iki tarafı dahi cenge teşvik etmekden bâlî değil ise de şimdi İngiltere ve Fransa Devletleri ile Nemçe ve Prusya Devletleri dahi bu mesalih-i şarkıyye hususunda birleşmiş olduklarından Rusya Devleti dört devlete birden muhalefet edemiyerek elbette anın dahi yola yatacağını ifade ve tezkâr edildiği beyanı ile terkim-i arîzaya ibtidar kılındığını inşaallahü'l-kerîm muhat-ı ilm-i âlî buyruldukda her halde emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir[11]. 25 R. 55 Ahmed Fethi M. Reşid

[11] Başvekâlet Arşivi, Hatt-ı hümâyun tasnifi, Sandık 216, Nr, 153. A. 48212.

ABDÜLMECİD'İN CÜLÛSU VE MUSTAFA REŞİD PAŞA'NIN İSTANBUL'A DÖNÜŞÜ

Mehmed Ali ile Osmanlı kuvvetlerinin Nizip'te çarpışması sonunda, Mehmed Ali'nin ordusu galip geldi. Mağlûbiyet haberinin Istanbula gelmesinden önce Sultan Mahmud vefat etmişti[12].

Yeni pâdişah Abdülmecid'in cülûsu ile beraber, sadarette de değişiklik oldu. Sadr-ı âzam Rauf Paşa'nın yerine, Husrev Paşa geçti. Mısır meselesinin halli yolunda bir adım atmak üzere yeni pâdişah, Mehmed Aliyi affetti ve donanmây-ı hümâyunun Istanbula avdeti için kaptan paşaya, Dâr-ı Şûray-ı Bab-ı Âli kâtibi Âkif Efendi ile haberler gönderildi. Kaptan Ahmed Fevzi Paşa, yeni Sadr-ı âzam Husrev Paşa ile aralarından şiddetli geçimsizlik olduğundan, donanmayı İskenderiyeye götürerek Mehmed Ali'ye teslim etti.

Mısırdan Istanbula avdet eden Âkif Efendi, Mehmed Ali'nin zaptettiği bütün yerleri istediğini bildirdi.

Sultan Mahmud'un ölümü, ordunun mağlûbiyeti, donanmanın teslimi karşısında maneviyatları bozulan vükelâ, "her nasıl olur ise olsun tek Mehmed Ali Paşa ile uyuşularak şu gaile bertaraf edilsun,, düşüncesiyle bütün isteklere baş eğmek üzere idiler.

Bu anda Prens Meternih "Mehmed Ali Paşanın tâbiiyyeti şerâit-i kaviyye-i resmiyye tahtına konulmaksızın kendisiyle Devlet-i Aliyyenin şöylece uyuşması mazarrat-ı âtiyeyi câlib olacağından bu maddenin düvel-i fahîmeye havalesiyle anların beyninde,, konuşmalarını ve devletlerin ittifakı ile işe teşebbüs olunması elzem olduğunu, hem Türkiyenin Viyana elçisi Rifat Beyefendi'ye hem Avusturyanın Istanbul elçisine bildirmişti. Bunun üzerine "Mehmed Ali Paşa ile doğrudan doğruya uyuşulması kararından feragatle maslahatın devletlerle bi'l-müzâkere ittihad ve ittifak-ı düvelî ile kararlaştırılması sureti,, kabul edildi[13].

Reşid Paşa avdetini mümkün olduğu kadar geciktirmek istiyordu[14]. Fakat, sultan Mahmud'un ölümü ve yeni pâdişahın cülûsunu tebrik

[12] *Tarih-i Lûtfî*, Cild VI, s. 26.

[13] *Tarihi Lûtfî*, Cild VI, s. 50.

[14] Ali Galip ve Mehmed Galip, *On üçüncü asr-ı hicrîde Osmanlı ricali* (Peyâm-ı Sabah tefrikası) "Londra'da muvaffak olamayan Reşid Paşa'ya karşı Sultan Mahmud'un hiddeti arttı. Ne garibtir ki, bu netice-i gayr-i matlûbe Reşid Paşa'nın bir kaç senedenberi akıl ve dirâyetini ve binâberin terakki ve tefeyyüze isti'dadını çekemeyen ve daima yeniler ve yeni fikirler aleybdarı olan ve nezd-i pâdişahîde de müstemirren haiz-i nüfûz bulunan Husrev Mehmed Paşa'nın ekmeğine yağ sürüb Reşid Paşa aleyhine pâdişahı daha ziyade iğzab ve mevsukan ma'lûm olduğu veç-

etmek üzere "Vükelâdan olanların bi'n-nefs icrây-ı bîat etmeleri lüzûmuna mebnî„ Istanbula hareket etti.

Paşa, Istanbula gelir gelmez, sadr-ı a'zamı ziyaret etti. Hüsrev Paşa'nın zarf içinde verdiği bir tezkire ile, "bîat ve ubûdiyyeti„ îfa için pâdişahın huzuruna girdi ve sadr-ı a'zamın arîzasını da takdim etti [15].

Reşid Paşanın, yeni pâdişah tarafından ilk huzura kabulü, Mehmed Salâheddin Bey tarafından şu suretle anlatılmaktadır: [16]

"Reşid Paşa Londradan Parise muvasalatında sefir bulunan Fethi Paşa'ya misafir olub Kral (Lui Filip)'ın huzuruna çıkmış ve o zaman Sultan Abdülmecid Han hazretlerinin cülûs-ı hümâyunlarını istihbar eylemişdir. Kral Marsilyada mahsusen bir harbı sefinesi ihzarını emr

bile i'damına bile irade-i seniyye istihsal eylemiş ve Reşid Paşa İstanbul'a da'vet edilmiştir.

"Reşid Paşa, Londra'dan avdet edeceği sırada dostlarının birinden bir mektub alır ki, meâli kendisinin bir tehlike-i azîmeye ma'ruz bulunduğuna ve pâdişâhın da hasta olduğuna ve Der-i Saâdete avdetini mümkün mertebe te'hir etmesi lüzûmuna mütedair imiş. Bunun üzerine Reşid Paşa temaruz ederek gûya tedavi için Londrada biraz daha kalır ve aradan bir müddet mürurunda Sultan Mahmud'un vefatı vuku bulur.

"Mehmed Galib Bey'in pederi Dahiliyye nâzırı Said Efendi'den mesmû'dur ki bu vak'a-i garîbeyi hikâye eden Reşid Paşa vefatına değin kendisine mektub yazarak İstanbul'a avdetini te'hir etmesi nasihatinde olan dostunun kim olduğunu söylememiş ve rical-i siyasiyye için akdem-i evsaf olan ketûmluk hassasına malikiyyetini bununla da isbat etmiştir.„

[15] Ayni tefrikadan:

"Reşid Paşa Der-i Saâdete vusûliyle beraber sadr-ı azamın nezdine gittikde Husrev Paşa kendisine hitaben:

—"Canım Paşa oğlumuz nerede kaldınız. Bizi çok beklettiniz. dedikten sonra, zât-ı şâhânenin görmek istediğini ve pâdişâh-ı nevcaha arz-ı bîat ve ubûdiyyet eylemek üzere hemen mâbeyn-i hümâyun cânibine gitmesini bi'l-beyan derhal tahrir ve zarfını tahtîm eylediği tezkireyi dahi 'Huzûr-ı hümâyuna duhûlünüzde bu arîzamı da şevketlû efendimize takdim ediniz, diyerek Reşid Paşa'ya tevdî' kılar.

"Reşid Paşa huzurdan çıkarken Pâdişâh "Bakınız, sadr-ı a'zam sizin için ne yazmış„ der.

"Reşid Paşa tezkire-i ma'rûzaya göz gezdirib te "İşbu arîzamı efendimize takdim edecek olan Reşid Paşa cennetmekân pederinizin i'dam için ferman buyurduğu zattır ve yine devlete begayet muzır olduğundan hükm-i pederi hemen icra buyurmanız münasibdir„ mealinde olduğunu anlayınca Paşada hoşafın yağı kesilir... Lâkin Sultan te'minât-ı kaviyye verir.„

[16] *Bir Türk diplomatının evrak-ı siyasiyyesi*, s. 20–21.

eylediği halde Reşid Paşa kabul etmeyip bir sûret-i sebükbârânede pây-ı taht-ı devlete avdet için yola çıkmış ve Marsilya tarikiyle bahren Der-i Saâdete vâsıl olmuştur.

"Istanbula muvasalatını müteakib Bab-ı Âlîye azimetle sadr-ı a'zam bulunan Hüsrev Mehmed Paşa'yı ziyaret ve îfay-ı resm-i tebrik ve tehniyyet eyledi. Hüsrev Paşa zâhiren, genç Paşayı beşâşetle istikbal ve kabul eylediği halde bâtınen ne yolda mahv ü telef etmeğe muvaffak olabileceğini düşünüyordu. Mesâil-i siyasiyyenin ehemmiyetine nazaran müttefikan ibraz-ı mesaî ve ikdamât ederek netâyic-i memdûha istihsaline muvaffak olacakları ümidinde bulunduğunu bildiriyordu. Reşid Paşa'ya: 'Istanbula suret-i muvasalatını ve zaten uhdesinde bulunan umûr-ı hariciyye nezâretini rü'yete bed' ve mübaşeretini arz ediyorum; tezkireyi bizzat Mâbeyn-i hümâyûna götürüb hem arz-ı keyfiyyet ve hem îfây-ı vecâib-i ubûdiyyet ediniz' dedi. Akl u kiyâset ve rüşd ü ferâseti nisbetinde safvet-i kalbiyyeye malik olan Reşid Paşa bu sâlhordenin yazdığı arîzanın meâl-i dehşetiştimâline vâkıf olmadığından arz-ı şükrân eyledikden sonra Beşiktaş sahilsaray-ı hümâyununa azîmet ve atebe-i seniyyeye arîza-i sadaretpenâh ile beraber arz-ı kâlây-ı ubûdiyyet eder. Henüz on sekiz yaşında bulunan pâdişah-ı merahim iktinah tezkireyi okuyub hiddetinden yere atmış ve Reşid Paşanın huzur-ı şehinşâhîlerine getirilmesini ferman etmişdir. Reşid Paşa kemâl-i şevk u şâdî ile hakipây-ı şâhâneye rûmâl-i ubûdiyyet olub da şeref sâdır buyrulan irade-i seniyye mucibince Avrupanın ahvalini ve Devletin çare-i selâmet ve ıslahını kemâl-i sıdk ü hulûsla arz etmeğe başlayınca sultan-ı nevcivan hazretleri ma'bûd tezkireyi kendisine irae ve zerre kadar yeis ve endîşede kalmamasını ihtar eder. Reşid Paşanın tezkire-i mezkûreyi mutalea eylediği dakikada ne gûna hissiyyât-ı müellime ve te'sirât-ı müdhişe altında kaldığını tasvir edemeyiz. Sadr-ı sâlhurde tezkire-i menfuresinde zavallı Reşid Paşanın âdab ve âdat-ı memleket ve usul ve muamelât-ı Devlet ile kabil-i tevfik olmıyacak ahvâl ve harekâtı ihtiyar ve her bir hususca mübâlatsızlığa ictisar eylediğinden bahsile izale-i vücûdunu istîzân eylemişti.

"Reşid Paşa Sultan-ı müşarünileyhin şu muamele-i celîle-i âlîcenâbanesine karşı fevka'l-âde arz-ı teşekkürât eyledikten ve me'mûriyyetinde ibkasını mutazammın irade-i seniyyeyi havi cevabnâmeyi derdest ettikden sonra Bab-ı Âlîye gidib kemâl-i hilm ü sükûn ile ferman-ı pâdişâhîyi sadr-ı a'zama i'ta eder. Husrev Paşa ma'rûzatının nezd-i âlîde

karîn-i kabul olmadığını gerek kendisine bir haber gelmemesinden ve gerek hariciye nâzırının gayetle beşûşâne ve serbestâne muamele eylemesinden anlayub riyâkârâne muamelâta başlar.,,

Sadr-ı a'zam Hüsrev Paşa'nın talepleri, kabul edilmediğinden Reşid Paşa, hariciye nâzırlığı vazifesini tekrar îfa etmeğe başladı.

Birinci hariciye nâzırlığından azledilinciye kadar geçen devredeki faaliyetleri, biri dahilî, diğeri de haricî olmak üzere iki sahadadır.

Dahilde sarfettiği gayretler, Tanzîmat-ı Hayriyye'nin ilânı ve kökleşmesi yolunda oldu. Dış politikadaki gayretleri de, Mısır meselesinin halli üzerinde toplandı.

Biz önce, Gülhâne hattının ilânı ve Tanzîmât-ı Hayriyye vak'alarını tedkik edecek, sonra da Mısır meselesinin çözülmesi yolunda sarfedilen çalışmaları inceleyeceğiz.

YEDİNCİ BÖLÜM

GÜLHÂNE HATT-I HUMÂYUNU

HAZIRLIK SAFHASI

Gülhâne hattı'ndaki esas maddelerin, hattın ilânından bir kaç yıl önce Reşid Paşanın şahsiyetinde yerleştiği, Istanbulda uzun müddet elçilik vazifesiyle bulunmuş olan CONNİNG (Visc. Shatford de Redclife)'in *Life* adlı kitabının 104 ve 105'inci sahifelerinde mevcud aşağıdaki cümlerden anlaşılmaktadır :

"Reşid, kendi sınıf ve ırkından olan kimselerden çok daha başka beni cezb eden meziyetlere sahibdi. Kendisi Morada doğmamış olmasına rağmen orada büyümüşdür... Genç yaşında Istanbula gelerek resmî mesleğine başlamışdır. İlk nazarımı çekdiği zaman, kendisi Bab-ı Âlîde âmedci olarak bulunuyordu. Bu sıfatı haiz olarak 1832'de Tarabyada Osmanlı hükûmeti ile üç müttefik hükûmetin mümessilleri arasında Yunanistanın toprakca büyümesi hakkında varılan kararları bir muahede haline koymuşduk. Kendisi Çerkese benzerdi. Zeki ve canlı idi. Ortadan daha kısa, umumî görünüşü câzib, neş'eli bir tabiatı vardı. O zamanlar kendisini pek az gördümdü. Sonraları Londraya sultanın sefiri olarak geldiği zaman ahbablığımız tazelendi. Türkiyedeki reform bahsi üzerinde bana açıldığını hatırlarım.

"Yeniçerilerin kaldırılması ile başlamış olan ve Mısırdaki Mehmed Alinin yapdığı ıslahattan örnek alınarak, meydana getirilen ıslahat hareketine iştirak edeceği muhakkak gibi görünüyordu. Tanzîmat tarafdarlarının nasıl ve ne zaman işe girişmelerinin doğru olacağını sordu.

— "Başından diye cevab verdim.

— "Başından ne demekdir ? dedi.

— "Tabiatiyle bayat ve mülk masuniyyetinden diye cevap verdim.

— "Şeref masuniyyetini de ilâve etmiyecek misiniz? diye sordu.

— "Şübhesiz dedim.

"Fakat hakikatte Türk zihniyyetine göre şerefden ne kasd ettiğini anlamamışdım. Çünkü hatırladığıma göre onlarda sınıf ve rütbe ne olursa olsun herkese falaka atmak âdetleri idi. Haklı idi ve kendisine bu iş hakkında böyle düşündüğümü söyledim. Niyyet kuvveden fi'le çıkdı. Bedenî ceza yeni Türk kanununda yer almadı.,,

Gülhâne hattının ilânı ve Tanzîmat-ı Hayriyye'nin icrasında, Abdülmecid'in de tesiri olduğunu *Confidence sur la Turquie*'ye, Reşid Paşanın verdiği cevaptaki şu satırlar, açıkça göstermektedir :

"Tanzîmât-ı hayriyye ki velî-ni'metim pâdişâhım Sultan Abdülmecid efendimizin asr-ı âlî-i şâhânelerinde te'sis buyrulmuş olan kâffe-i nizâmâtın üss-i esasıdır ; bunun cihat-ı adîde ile lüzûm-ı hakikîsini ibtida meydana koyan ve bu babda pek çok kelemât-ı müşcvvika irad eden bu âciz olduğunu padişâhım pek ra'na bilirler. Bununla beraber bu maslahat-ı hayriyyeyi kuvveden fi'le getiren ancak pâdişâhımın mekârim-i ahlâkı ve sıfat-ı memduhe ve fetanet-i fıtriyyesi olub olvakit vükelâdan bulunan zevâtın muvafakat ve himmetleri dahi maslahatı pek çok teshil etmiş olduğundan bunda dahi kendimce bir gûne da'vaya istihkakım olmadığını i'tiraf ederim ve idare-i umûr-ı mülkiyyeye adem-i iktidarımı mukir olduğum halde padişâhım murad ederek bu âcizi kullanmış olduğundan vüs'um mikdarı çalışmakda kusur etmedim lâkin gerek tanzimat-ı hayriyye ve nizamat-ı müteferrianın ilerleyememesine ve gerek mesalih-i mülkiyyenin lâyıkı ile görülememesine sebeb olan ba'zı şeyler olub halbuki bunlardan bahsolunmak lâzım gelse zata dokunacağından bu takdirde bu varaka dahi sahib Pamphlet (Pamfle) aleyhine diğer bir Pamphlet rengine gireceğinden bu babda dahi tafsilata girmekliği münasib göremedim elhasıl yapılmış şeylerden dolayı medayih aramadığım misillû yapılacak mevâd için dahi elime bir proğram alarak kendimi meydana atmak benim işim olmadığından sahib Pamfle tanzimat-ı hayriyye icrasında her ne kadar bir mansıb ve me'muriyyette bulunmadığı cihetle kat'â hissedar olmadığından gayri yakın vakitlere kadar mesleki usûl-i atîka eshabına kendusunu sevdirmek sureti olmak münasebetiyle tanzimatı hiç bir zamanda takdir etmediği dahi bedihî ise de Avrupada buraları pek de tahattur olunamıyacağı ümidiyle Pamfle de neşr ettiği proğramı yalnız yapılacak şeylere münhasır kalmıyarak bâri ba'zı husule gelmiş mevad dahi bulunub da âtîce daha ziyâde emniyyet bahş olmak için tanzimat-ı hayriyye ve karantina maddesi ve'l-hâsıl anlardan evvel veyahud sonra her ne yapılmış ise kendu âsârı olmak üzere anlarla dahi proğramın hâlâsını tezyin etmiş olsaydı bu dahi Pamflenin sair medayihine ilâveye şayân olurdu.„ [1]

[1] Reşid Paşa Confidence sur la Turquie adlı eserin, kendisinin siyasî düşmanı sabık sadr-ı âzam damad Mehmed Ali Paşa tarafından tertiplendiğini kabul etmiş ve tamamen aleyhinde yazılan bu kitabı "Pamphlet„ İttihamnâme addederek, buna bir cevap hazırlamıştır. Cevabının aslı hususî kütüphanemizdedir.

Hükûmdar Abdülmecid'in Avrupa zihniyetine yabancı olmaması, tanzimatın ilânına müessir olan âmillerden birini teşkil eder. Wanda'nın *Souvenirs anecdotique sur la Turquie* adlı eserinde (S. 5 v. d.) "Abdülmecit garb terbiyesi almış ve fransızca öğrenmişti. Çocukluğundan beri kalbinde insaniyet, merhamet, adalet ve âlîcenablık duyguları yerleşmişti. Etrafında kendisiyle beraber Avrupa terbiyesine göre yetişmiş Türk çocuklarından mürekkeb bir gurub vardı.„ diye yazılmaktadır.

Abdülmecidin Reşid Paşaya olan alâka ve himayesinin, sadr-ı a'zama duyduğu iğbirardan da geldiği söylenmektedir.

"On üçüncü asrı hicrîde Osmanlı ricâli„ adlı makalelerde, Hüsrev Paşa'ya ait şunlar yazılıdır:

"Sultan Mahmud'un merasim-i tedfiniyyesinde havanın yağmurlu olması cihetiyle merkadin karşısında kâin Köprülü vezir kütübhanesinde otururken sadr-ı a'zam bulunan Mehmed Emin Rauf Paşa'ya "Ver mühr-i hümâyûnu„ diyerek âdeta cebren almış ve sadaret makamına geçüb oturduktan sonra mühim mansıbları kendi tarafdarlarına tevcih bu meyanda kendi kölesi Damad Halil Paşayı ser-askerliğe ve muhafazakârandan Damad Said Paşayı ticaret nezâretine nasb etmişdir. Hüsrev Paşanın böyle kendi kendisini sadr-ı a'zam yapışı cenâze alayında bulunanların meşhudu olduktan başka padişâhın akşam üstü harem-i hümâyûna duhulünde kendisini istikbal eden Valde Sultanın "Arslanım, Rauf Paşa'yı niçin azl ettin. Anı pederin hem severdi, hem de kendisine emniyyet ederdi„ demesine cevaben "Valide, beni bir şeye karıştırmadılar. Kendileri istediklerini yaptılar„ dediği Ali Rıza Beyin saray teşrifatında bulunan valdesinden menkuldür.

İstitraden arz olunur ki: Abdülmecidin Reşid Paşa ile olan mârrü'l-beyân ilk mülâkatında Paşanın değerini takdir etmesi tegallüb ile makam-ı sadarete geçmesinden dolayı Husrev Paşaya karşı infial his ederek Reşid Paşa'yı himaye ile anı Husrev Paşaya karşı kullanmış olması da varid-i hâtır olabilir.„

Reşid Paşanın Tanzîmât hareketini ilâna karar vermesinde müessir sâikler ve muhtelif te'sirler üzerinde duran Prof. Cavid Baysun, Abdülmecid'in Reşid Paşaya olan muamelesi hakkında:

"Genç hükümdar, Reşid Paşaya karşı çok mültefit davranıyor, fikirlerine kıymet veriyordu. Paşanın uzun müddet Avrupada bulunmuş olması, siyasî vaziyete herkesten ziyâde vâkıf bulunması diğer vükelâ ile aralarındaki farkı derhal meydana çıkarmış, nüfuzunu ve kıymetini

arttırmıştı. Abdülmecid, Reşid Paşanın ikna edici sözlerinin ve doğru görüşlerinin te'siri altında kaldığından Tanzimat fikirlerine müsait bulunmuştu. Bunda belki padişahın genc ve tecrübesiz olub babası kadar mutlak hükümdarlığın bütün zevklerini tamamen kavramamış olması da âmildi. Her ne ise Husrev Paşa gibilerin muhalif ekseriyeti karşısında Reşid Paşa kendisile hemfikir bulunan Âli Efendi, Sadık Rıfat gibi bir iki kişi ile büyük ve çetin bir teşebbüse girişiyordu.

Istanbula gelişinden Tanzimatın ilânına kadar geçen dört aylık zaman bir hazırlık devresi mahiyetinde oldu. Reşid Paşa padişahın huzuruna çıktıkça siyasî vaziyeti, ıslahat lüzumunu anlatıyor, Fransada Thiers kabinesinin Mısırlılara gösterdiği tarafdarlığı, İngiliz efkâr-ı umumiyesinin bu husustaki kanaatını ızhar ediyordu. Nihayet Abdülmecid, Tanzimatın ilânına muvafakat etmiş, mesele uzun uzadıya tedkik edildikten sonra fermanın Reşid Paşa tarafından okunmasına karar verilmişti.„ demektedir. [2]

Ord. Prof. Hâmid Ongunsu da, Reşid Paşanın vaziyeti ve karşılaştığı şartlar hakkında şu mutalaatı serdetmektedir : [3]

"Bonapart'ın seferinden beri Mısırda İngilizlere karşı, icabında kullanılacak, bir nüfuz ve mesnet arayan Fransanın yardımiyle dahilî bazı ıslahat yapmağa muvaffak olmuş bulunan Mısır Valisi Mehmed Ali'ye karşı Mahmud'un giriştiği mücadele, pek tehlikeli bir safhaya girmiş ve bu safhanın müşkül şartları kendisini, Hünkâr İskelesi Muahedesini akde ve Rusların kucağına atılmağa sevk etmiştir. Hünkâr iskelesi muahedesi, söylemeğe hacet yok ki, Boğazlar meselesi ve dolayısiyle siyasî muvazene meselesini olanca kuvvetiyle canlandırmıştır.

Şimdi Osmanlı Devleti ve başındaki pâdişah ile devlet adamları, biri dahilî, diğeri haricî iki mühim meselenin, mümkün mertebe zararsız bir şekilde, hallini te'mine mecburdular. Bunlardan biri Mısır meslesi, diğeri Hünkâr İskelesi Muahedesinden doğan vaziyet ve bilhassa Boğazlar meselesi idi. Mısır meselesi, dahilî bir manzaraya malik olmakla beraber, izah olunan sebebler dolayısiyle, ayni zmanda bir Avrupa meselesi şeklini almış bulunuyordu.

Hakikatte her iki mesele Osmanlı Devletinin dahilî zâfından doğuyordu. O halde her iki meseleyi kökünden halledebilmek için devleti kuvvetlendirmek ve kalkındırmak zarurî idi. Bu meseleyi halletmek te

[2] *Tanzimat*, s. 733.
[3] *Tanzimat*, s. 6.

az çok değişiklikler yapmağa, dahilen devleti kuvvetlendireceği kadar haricen emniyet ve itimat telkin edecek ıslahat icrasına mütevakkıftı. Demek oluyor ki, günün havası ve şartları ıslahat taraftarlarının yeniden işe koyulmalarına müsait bir muhit hazırlamış oluyordu.

"Nizip mağlûbiyetinin ertesinde ve II. Mahmud'un ölümü ile genç Pâdişah Abdülmecid'in tahta çıkmasını müteakip, Gülhânede merasimle okunan Hatt-ı Hümâyun ve bu hat ile başlıyan Tanzimat-ı Hayriyye hareketi, bu müsait muhit ve şartların, daha doğrusu devleti kurtarmak üzre yeni bir hamle yapmak zaruretinin mahsulü sayılabilir. Avrupada uzun müddet elçi olarak çalışmış olan ve malûm mülâkat ve telkinleri ile Hatt-ı Hümâyunun neşrini pâdişaha kabul ettiren ve hatta, battı bizzat kaleme alan Mustafa Reşid Paşa, muhakkak ki, günün şartlarını en iyi kavramış bulunan devlet adamı idi.,,

Tanzîmat ve Reşid Paşa hakkında merhum Cemil Bilsel de :

"Tanzîmatı yapanlar, devlete nizam vermekle Avrupada da iyi tesir hâsıl etmek istemişlerdir. Bunda şüphe yoktur. Tanzîmat fermanının hariciye vekili tarafından yazılması ve onun tarafından okunması, merasime elçilerin davet olunması, devletlere resmen tebliğ edilmesi, bu tebliğin yukarda gördüğümüz gibi Hatt-ı Hümâyuna yazılması ve devletlerin bakasına işhad edilmesi hep bunu gösterir. Mustafa Reşid Paşa Paris ve Londra elçiliklerinde Avrupa ile yakın temasta bulunmuş olduğu için, elbette Tanzîmatı Avrupaya tanıtmak ve bununla Avrupa devletlerinde Türkiye lehine iyi bir tesir hâsıl etmek istemiştir. Bunu pek tabiî görürüz. Hattâ daha ileri giderek, 'ilk safhalarında Tanzîmatı teşhis eden Mustafa Reşid Paşanın, İmparatorluğu tehdid eden tehlikeleri iyi gördüğünü ve bilhassa Avrupayı temin etmenin ve itimadını kazanmanın âcil bir mahiyet aldığını anladığını' ve 'o vakite kadar Avrupa hey'et-i düveliyyesi haricinde yaşayan Osmanlı Devletinin mevcudiyetini muhafaza lüzumunu Garp devletlerine kabul ettirmenin ve umumî muvazenede faydalı bir unsur olmasını temin eylemenin Tanzîmatla olabileceğini' Engelhardt ile beraber kabul edebiliriz.

"Yine Engelhardt ile beraber kabul edebiliriz ki, Reşid Paşa Mehmed Ali Paşanın Avrupanın liberal fikirlerinde kazandığı iyi mevkii Tanzîmat ile tevzin eylemek istemiştir.

"Mehmed Ali Paşanın iyi icraat ve ıslahatının bizim memleketimizde bile iyi tesiri vardı. Tanzîmat fermanının neşriyle Reşid Paşa memlekette Mehmed Ali'ye müteveccih olanları da kazanmıştır.

"Fakat bundan daha ilerisine giderek Tanzîmatın Avrupa tehdidi altında yapıldığını, yahud sırf Avrupaya hoş görünmek veya devletleri oyalamak için tertib edildiğini ileri sürmek doğru olamaz.

"Bu itibarla Engelhardt'ın Avrupanın ateşli faaliyeti ile sıkıştırılmış tehlikeli bir mevkide bir hükûmet tarafından kabul edilen Tanzîmat, her şeyden evvel Avrupayı memnun etmek ve müsaadeli kılmak maksadına mübteni idi demesini de, dahilden ziyade harici istihdaf ettiğini iddia eylemesini de Tanzîmatın bu safhası için doğru görmüyoruz. "Etudes pratiques sur la question d'Orient' adlı eserde (Paris 1869) 'Mustafa Reşid Paşa Avrupa demokrasisinin kuvvetli ve bilhassa zayıf tarafını iyi biliyordu. Hattı yazdı. Pâdişah tehdid eden yakın tehlikeler karşısında bunu tasvib etti.' denilmesinde de Tanzîmatı sırf haricî tehlikelere dayandırma vardır ki ayni sebeple doğru görmüyorum. Zaten Engelhardt da mukaddemede Tanzîmâtı hür emellerin bi'l-ihtiyar tezahür etmiş bir eseri sayıyor ve sırf varlığı muhafaza endişesiyle tertib edildiğini kaydediyor ki doğru olanı budur.,, demektedir.[4]

Tanzîmat fermanını tahlil eden Prof. Yavuz Abadan ise, şahsî kanaatlerini şu suretle belirtmektedir[5] :

"Şahsî kanaatimize göre, bu ayırıcı vasfı meydana çıkarmak için Tanzîmat hareketini doğuran nadir ve istisnâî şartlar üzerinde durmak lâzımdır. Mezkûr hareket, yekdiğerine aykırı istikametler takip eden muhtelif karışık tesir ve cereyanların sarstığı bir devlet bünyesine salâbet ve metanet kazandırma, siyasî birliğin dayandığı destekleri yenileme ve kuvvetlendirme zaruretinden doğmuştur. XIX. asrın ilk yarısında Osmanlı İmpartorluğu —siyasî bünye itibariyle— bir yandan son merhalesi yakın görünen inhilâl manzarası arzetmektedir. Devletin istinad ettiği askerî-teokratik temel sarsılmıştır. Ordu, inzibatsızlık ve müteaddid mağlûbiyetler neticesi nüfuz ve itibarını kaybetmiş, devlet otoritesinin muhafazasına yarar bir kuvvet olmaktan çıkmıştır. Avrupada inkılâb ve milliyet cereyanlarının zaferi, Osmanlı İmparatorluğunun ırkî, dinî tecanüsten mahrum halk kütleleri arasında türlü türlü tezahürler arzeden tahammürler doğurmuş, kavmî hususiyetleriyle millî şuurlarını idrak ederek gittikçe olgunlaşan hıristiyan topluluklar için, müslümanlık akîdeleri, toplayıcı bir bağ olmak şöyle dursun, bilâkis ayırıcı bir sebeb ve vesile haline girmiştir. Buna içteki idaresizlik, mes'ul şahsiyetlerin kayıtsızlık

[4] *Tanzîmat* s. 664.
[5] *Tanzîmat*, s. 33-34, 57.

ve bilgisizlikleri, memurların menfaat düşkünlüğü ile müterafık irtişa ve lâubalilikleri yüzünden hasıl olan emniyetsizlik ve inzibatsızlık da katılmıştır. Devletin harice karşı za'fı, kapitülâsyonlar sisteminin himayesi altında ecnebi tebaasının nüfuzunu gittikçe arttırmış, bunların âdetâ exterritorial (memleket dışı) imtiyazlı bir vaziyet takınmalarını intaç etmiştir. Bu yetmiyormuş gibi ecnebi devletler, gizli siyasî emel ve maksatlarla himayelerini, kendi tebaaları olmıyan azlık unsurlarına yani reâyâya da teşmil etmiş bulunmaktadırlar. Bütün bu tesirlerin yarattığı teşettüt havasını dağıtacak kudretli bir idare mekanizması ; memleketteki muhtelif unsurları ecnebi tesir ve nüfuzundan kurtararak infirad temayüllerini baltalıyacak merkezî bir kudret yaratma lüzumu vardır. İşte Tanzîmatın ilk ve mühim vazifesi burada meydana çıkıyor. İmparatorluğun dayandığı, dağılma tehlikesine maruz kütleleri, yeni prensipler etrafında toplamak ve devlet faaliyetini bu esaslara istinad ettirerek muhtelif unsurlar arasında — birlik ve emniyetin esas şartı olan — zapt u raptı, nizam ve intizamı tesis etmek, müşterek maksatların istihsali için disiplinli bir çalışmanın temellerini kurmak. Şunu da ilâve edelim ki memleket içerisinde bu işlerin yapılmasını zarurî kılan anarşik atmosfer, —ekseriyetle mutad olduğu üzere — ferdî hürriyetin ifratından değil, bilâkis tamamen istisnaî bir vaziyetten, imparatorluğun siyasî bünyesindeki hususiyetten, mürekkebatındaki teçanüssüzlükten, merkezî kudretin za'fından doğmuş bulunmaktadır...

"Eğer geniş halk kütlesinde uyanık kuvvetler, yani donmuş ve haksız bir şekle girmiş bir duruma karşı hayatın canlı reaksiyonunu yapacak kâfi kuvvette fikrî cevher bulunsa idi ; 'ben, merkezini çerçeveleyen kayıtların zorla kaldırılması mümkün olurdu. O zaman Tanzîmat hareketinin yerine fikrî, ictimaî, siyasî bünyede esaslı değişiklikler yaratmak üzere yeni hayat prensipleriyle ortaya çıkan hakikî bir inkilâp geçmiş bulunurdu. Halbuki muhtelif sebeplerle geniş kütle bizzat hareket imkânından mahrum olunca ictimaî zaruretlerin telkin ettiği ıslahatı icra, 'nihayet bir kaç müdebbir veya basiretli devlet adamının takdir ve kiyasetine bağlı kalıyor.

"Tanzîmat ile Reşid Paşa isminin birbirinden ayrılmamasının sebebi budur. Fakat bir veya bir kaç şahsın enerji ve kiyasetine kalmış her bir hareketin — geniş kütlede samimî bir ma'kes bulmadıkça — muvaffakiyet ihtimali elbette zayıftır. Tanzîmat hareketinin mana ve hedefi, ondan faydalanacak olan kütleler tarafından değil, olsa olsa menfaatleri tehli-

keye giren muarızları tarafından anlaşılmış, bu yüzden mutaassıp fakat nüfuzlu bir zümrenin inatçı mukavemetiyle karşılaşmıştır..

Tanzîmat hareketiyle Osmanlı İmparatorluğu baka ve mevcudiyetini kuvvetlendirmek, memleketi eski refah ve satvetine ulaştırmak istiyordu. Bunun için pâdişah ve halife otoritesi üzerine kurulmuş olan eski devleti bazı idarî ıslahat ve nizamât ile, fakat ayni temel üzerinde yeni bir şekle sokmak istedi. Bu hususta istinat edeceği bir kuvvet yaratabilmek için ayni hükümdarın tebaası olmaktan başka yekdiğeriyle hiç bir alâka ve rabıtası olmıyan kütleleri siyasî dinamiden mahrum bir takım hukukî teminat ve esaslar etrafında toplamağa kalktı. Halk kütlelerini birleştirici ve sürükleyici her hangi bir organizasyon prensibini ihtiva etmiyen Gülhâne hattı bu cehdin mahsulüdür...„

Gülhâne hattını kaleme alan Reşid Paşa, yukarısında pâdişahın hattını ve aşağısında devrin vükelâ ve nüfuzlu zevatının mühürlerini ihtiva eden, bir meclis mazbatası tanzim ettirdi. Bu meclis mazbatası Topkapı Sarayı Arşivinde bulunmaktadır (Nr. 3084). İlk olarak merhum Cemil Bilsel "işin şer'-i şerîfe muvafık ve hayırlı olduğuna dair olan mazbatası üzerine Gülhâne hatt-ı humâyunu ısdar olunmuştur sanırım„ diyerek meclis mazbatasının fotoğrafını yayınlamıştır [6].

Bu ehemmiyetli vesîkanın bir örneğini, aynen dercetmeği faydalı buldum. Reşid Paşa'nın *Confidence sur la Turquie*'ye verdiği cevapta Tanzîmat-ı hayriyenin ilânı yolunda, "Vükelâdan bulunan zevatın muvafakat ve himmetleri dahî maslahatı pek çok teshil„ ettiği yazılmaktadır. Bu vükelânın, aşağıdaki meclis mazbatasında mühürleri olan vükelâ olduğu anlaşılmaktadır:

"Benim Vezirim,

"Doğrusu ictimâ-ı ukûl ve ezhan ile hususât-ı münderice güzel ve etraflı mülâhaza olunmuş ve kavanin-i cedîde vaz' olunmadıkca tahsil-i kuvvet ve meknet ve iktisab-ı âsâyiş ve refahiyyetin çâresi olamayacağı cümle tarafından i'tiraf kılınmış olduğundan bu husus-ı hayriyyet-nusûsa dair suret-i karar ve irade-i hümâyûnumuz beyaz üzerine hatt-ı şâhânemiz ile bertafsil i'lan olunmuş olmağla bu hususun esası ittifak-ı ârâ ile karargîr olduğu bilinmek için işbu meclis mazbatası divân-ı hümâyûnumuz kalemine kaydettirilerek ba'dehu nezd-i şâhânemizde hıfz olunmak üzere tekrar takdim kılınsın. Rabbimiz teâlâ hazretleri şu madde-i hayriyyede niyyet-i hâlise ile hareket edenleri dâreynde felâh ve saâdete mazhar

[6] *Tanzîmat*, s. 664 v.d.

ve muhalif olanları dahî kahhar ismi hürmetine zîr ü zeber buyursun âmin.„

Şevketlû kerâmetlû mehabetlû kudretlû velî-ni'metim efendim,

Zât-ı şevket-simât-ı şâhânelerine mevhibe-i ilâhiyye olan mekârim-i ahlâk-ı aliyye ve hasail-i eşfak-ı seniyye iktizasınca tebaa-i Devlet-i Aliyyelerinden olan bi'l-cümle ehl-i islâm ve milel-i saire can ve mal ve muhafaza-i ırz ve namus hususlarında şeriat-ı mutahhara mübtegay-ı münifi üzere emniyyet-i kâmile ihsanı ile fîmâba'd ashab-ı cünhanın da'valan alenen görülüb şer'an ve kanunen hüküm terettüb etmeksizin kimsenin hafî ve celî i'dam ve tesmîmi câiz olmamak ve hiç bir ferdin ırz ve namusuna bir tarafdan tasallut olunmamak ve herkesin kudret ve emlâkine göre ta'yin-i vergi olunmak ve her memleketin mikdar-ı nüfûs-ı mevcudesine göre asker mutalebesi zımnında ba'zı usûl-ı muktazıyye vaz' olunub neferât-ı askeriyyenin müddet-i istihdamları dahî tebyîn ve tahrir kılınmak üzere kavanin-i şer^ciyye te'sisi murad-ı hayriyyet-mu^ctad-ı zıllu'l-lahîleri muktezay-ı münîfinden olarak bu husus-ı hayriyyet-nusûsda evvel-i emirde erbab-ı meclisin mutaleâtı istifsar olunması emr ü ferman-ı hümâyunları buyrulmuş olması ile dünkü gün Bab-ı Âlîlerinde akdolunan meclis-i şûrada husus-ı mezbure dair kaleme alınan müzekkere kıraat ettirildikde Rabbimiz teâlâ ve tekaddes hazretleri ömr ü ikbal-i şâhânelerini rûz-efzûn buyursun ; işbu kavanin-i ma'delet-âyîn muvafık-ı usûl-ı şer'-i mübîn olarak ale'l-husûs ki müddet-i vâfireden beri ne ahkâm-ı celîle-i Kur'âniyyeye ve ne kavanîn-i münîfeye riayet olunamayıp bir taraftan dahî türlü mevadd-ı zulmiyye ve muamelât-ı şedîde zuhura gelmesinden dolayı memâlik-i Devlet-i Aliyyeleri harabiyete yüz tutmuş ve bu cihetle elhaletü hazihi cereyan eden usûl-ı muhtelle bütün bütün bozulub da mücedded bir suret-i idare vaz^c olunmadıkca ve herkesin can ve mal ve ırz ve namus maddelerinde emniyyet-i kâmilesi hasıl olmadıkca ya^cni nizamât denilen şeylerin evvel-i emirde esası yapılmadıkca fürûata dair her ne yapılsa merkez-i matlûba getirilmek mümkün olmayacağı ve şimdiki usulün beka ve icrası takdirinde Devlet-i Aliyyeleri için tahsil-i kuvvet ve meknet etmenin çâresi bulunamıyacağı bedihiyyattan bulunmuş olduğundan iktiza eden kavanin-i şer iyyenin mevadd-ı esasiyyesi olan şeylerin olvechile vaz^c ü te'sisine irade-i isabet-âde-i hazret-i şehinşâhîleri müteallik buyrulması din ü devlet ve milk ü milleti tecdîd ve ihyâ demek olarak el-hasıl şer^c-i şerîfe bundan büyük hizmet ve milk ü millete bundan azîm lutf ü merhamet olmıyacağı ve doğrusu

bu âsâr-ı basene salâtin-i maziyye hazerâtının pek çok isteyüb muvaffak olamadıkları madde-i nâfia olduğundan bi-inâyetillâh-i Teâlâ buna muvaffakıyyet-i seniyyeleri cihetiyle şân-ı şevket-nişân-ı hazret-i hilâfetpenâhîlerinin âfâk-gîr olacağı rütbe-i bedâbette olub eğerçi teşebbüs olunacak nizamât başlıca şeyler olduğundan kâmilen icrası vakte muhtac olması ve ezcümle ta^cyin-i vergi hususunun evvel-i emirde taraf taraf tahrir-i emlâke mütevakkıf bulunması cihetile semerat-ı me'mulesi birden bire husule gelmiyeceği âşikâr ise de bitevfikih-i teâlâ bir kerre şurû^c olunduğu halde gün be-gün saltanat-ı seniyyelerinin mesalih-i âliyesi ilerileyeceği ve an be-an Memâlik-i mahrûsaları kesb-i ma^cmuriyyet edeceği ve hususile işbu idare-i hayyriyelerinin şayia-i hasenesi dahilen ve haricen te'sir ederek cümle mevadd-ı müşkileyi teshîl eyliyeceği vazıhattan olduğuna ve bu usul-ı hayriyyet-şumûlü adem-i kabul suretinde bulunmak maazallah-ı teâlâ küfür menzilesinde bulunduğuna binaen sâye-i adalet-vâye-i şehinşâhîlerinde iktizalarının icrası hususu cümle tarafından yekzebân-ı vifâk olarak tensib ve tahsin ve ed^ciyye-i hayriyye-i tâcidârîleri ref^c-i icâbetgâh-ı hazret-i Rabbü'l-muîn kılınmış olub ancak işbu kavanin-i şer'iyye vaz^c olundukdan sonra kâmilen icra olunamıyacak ve kanuna mugayir hareket edenlerin mücazât-ı muayyenesinden iğmaz olunacak olur ise Huda-nekerde şimdiki halin devamından daha muzır olacağından ilâ mâşaallah-ı Teâlâ istikrar ve te'sisi cemi' ahkâmın tekmilce icrâsına dikkat ve nezâret ve hilâfına hareket edenler haklarında merâtibe ve hatır ve gönüle bakılmayıp ya^cni ashab-ı merâtib ve' ahad-ı nâs seyyan tutulub e-l-hasıl her kim olur ise olsun da^cvalan alenen görülerek mücazat-ı lâyıkalarının icrasına ihtimam ve mübaderet ile hasıl olacağından bu hususa .... bi'l-ittifak kemâlile ikdam olunması dahî tezekkür ve tasvib olunarak işbu takrir-i çâkerî kemâl-i şükrgüzârî ve memnuniyetle cümle tarafından temhir olunarak takdim-i hâk-i pây-i meâlî-peymay-i cenâb-ı cihan-bânîleri kılınmış olmağla olbabda emr ü ferman şevketlû kerâmetlû mehabetlû kudretlû velî-ni'metim efendim pâdişahım hazretlerinindir.

(Mustafa Âsım) (Rauf) (Mustafa Reşid) (Rıza) (Ahmed Fethi) (Abdurrahman) (Es-seyyid Ahmed) (Mehmed) (Es'ad) (Abdülhak) (Abdülfettah) [7].

[7] Diğer mühürler okunamadı.

GÜLHÂNE HAT'T-I HÜMAYUNUN'UN İLÂNI

Reşid Paşa, "Zât-ı şâhâneyi ikna' eyleyince tavını kaçırmamak için Tanzîmat-ı Hayriyye'yi bir mâniaya uğramadan ale'lacele tesvîd ve ilânını ve halkın zihnine çarpmak için sade tabirler ve basit nazariyeler istimâlini münasib,, gördü. Gülhâne hattı, Hicrî 26 Şaban 1255, Milâdî 3 Kasım 1839 pazar günü ilân olunmuştur. Reşid Paşa'nın fermanı okuduğu sıralarda, kürsüye yakın bir yerde bulunarak hattın okunmasını dinleyen Lutfî Efendi'nin müşahede ve düşünceleri aşağıdadır [6].

"Hariciye nâzırı Reşid Paşa bir kaç def'a sefaretle Avrupaya azimetinde muttali' olduğu ahvâl-i siyasiyye-i düveliyyeden istinbat eylediği ma'lûmat ve mücerrebât-ı yakîniyyesi delâletiyle Devlet-i Aliyyenin eskiden beri Avrupalıların indinde müştehir olan usûl-ı gayr-i marziyyesi devam ettikce ilerisinin vahîm olacağı ve o vakte kadar Devlet-i Aliyyenin zâyi' ettiği hukukî ve maddî ve ma'nevî giriftar olduğu müşkilât hep o yolsuz gidişden neş'et eylediğini kaviyyen anlamış ve bunun için Hakan-ı mağfûrun evahir-i saltanatlarında ba'zı teşebbüsata mübaşeret olunmuş idi.

"Binâenaleyh Reşid Paşa sefaretle nezdinde bulunduğu devletlerin vükelâ ve erkânına ve mecalis ve mehafil eshabına bizzat ve bi'l-vasıta her türlü ifadât-ı lâzimenin icra ve gazetelere o yolda havadis ve mebahis i'tâsı ile saltanat-ı seniyyenin ıslahat-ı adliyye ve nızamât-ı lâzimeye teşebbüs halinde bulunduğunu i'lân ile Avrupaca efkâr-ı umumiyyenin Devlet-i Aliyye tarafına hüsn-i meyelânına cansipârâne gayret eylemiş olduğu delâil-i nakliyye ve kavliyye ve vesail-i vâzıha ve fi'liyye ile umûr-ı sabitedendir. Devlet-i Aliyye ile Düvel-i muazzama-i Avrupa beyninde te'kid-i münasebât-ı vedâdiyyeyi ve Paris ve Londrada Devlet-i Aliyye namına sefarethâneler teşkilini ve her bir usûl ve nizamda Avrupa düveli sırasına geçmeği Devlet-i Aliyyenin akdem-i efkâr edinmiş olduğunu en evvel Avrupada Reşid Paşa meydana koymuştur. İşte Reşid Paşa enzâr-ı ecnebiyyede ma'lûliyyetle hükm olunmuş Devlet-i Aliyyenin tedabir-i edviye-i hariciyye ve dahiliyyesini cem' ve tertib için kullandığı usûl-ı hakîmâne ile yegâne ve harice müsteşarlığına götürmüş olduğu Viyana sefiri sabık Rif'at Bey ve yetişdirdiği zevattan Âlî Efendi ve sair bir iki müntesiblerden başka hemfikri olmayub vükelây-ı mevcudenin çoğu kendusune muhalif ve bîgâne ve hususâ irtikâbla me'lûfiyyette ba'zıları

[6] *Tarih-i Lutfî*, Cild VI, s. 60-64.

cihanda yegâne oldukları cihetle ebvab-ı irtikâbın seddini ve ağrâz-ı şahsiyye-i keyfiyye icrasının men'ini mucib olacak tedabir ve kavaidin te'sisi o misillû uzemây-ı devletin hiç işlerine elvermiyeceği meydanda olduğu halde Tanzîmat-ı hayriyyeyi pâdişahın hüsn-i telakkisine arz ederek istihsal ettiği me'zuniyyet-i kat'iyye semeresiyle tasdir buyrulan hatt-ı hümâyunun kıraati resminde hazır bulunmak için zât-ı hazret-i pâdişahî elli beş senesi şa'banının yirmi altıncı günü Gülhâne meydanında kâin kasr-ı âlîyi bi't-teşrif vükelâ ve ulema ve havass-ı me'murîn ve süferây-ı ecnebiyye da'vetle nasbolunan haymelerde ârâm ettikden ve nice bin ehali ile o meydan mahşerden nişan oldukdan sonra tehyie olunan gayet yüksek kürsü üzerine çıkarak Reşid Paşa şeref-pîray-ı sudur olan hatt-ı hümâyunu alâ melei'n-nâs min evvel-i ilâ âhıri savt-ı bülend ve selîka-i beliga-i âlem-pesend ile okudu müddet-i kıraat hayli mümted oldu ; huzzar-ı müstemiînin çoğu meâl-i hatt-ı hümâyûnu yakînen fehmettiler.

"Muharrir-i fakir dahî orada kürsuye yakın yerde bulunub bi-ibaretiha hatt-ı hümâyûnu istima' eyledim ; o hüsn-i kıraat ve letafet-i hitabet görülmüş şey değil idi; akîbinde toplar atılarak kurbanlar kesildi ve keyfiyyet bi'l-cümle memâlike i'lân ile o günden bed' ile usûl-ı cedîdeye teşebbüs olundu.

"Tanzîmât-ı hayriyyenin icrası için Reşid Paşa'nın vukua gelen himmet-i sâdıkane ve gözüne aldırdığı müşkilâta karşı şu harekât-ı cansipârâne ve fedâkârânesi ilâ âhırı'z-zaman zîrve-i sahayif-i tevarih-i cihan olmağa şayan hidemât-ı makbuledendir ; te'yid-i mekal için şu hikâyeyi buracığa derc eyledim; şöyle ki Reşid Paşa dairesi kethüdası Topçu-başı zâde Salih Bey ki muahharan vezir olmuş idi ; bu zattan mesmû'dur ki dairece mühim bir işin ifadesi için haftalarca bir vakit müsaid bulub da Reşid Paşa'ya ifadeden âciz kalıp bir akşam Paşa mu'tadı olduğu üzere nısfü'l-leylden sonra harem dairesine gidinceye kadar bekleyip elinde şamdanla Paşa mâbeyn kapısını açmakta iken kethüda yanına sokularak merâmını ifade için fekk-i şefe eder etmez : 'Efendim sen ne efkârdasın, ben ne haldeyim ; ben yarınki gün bir mehlekedeyim ki akşama sağ çıkacağımdan ümidim yokdur' deyip içeriye girerek kapıyı kapayıp gitmiştir ki meğer o gicenin ertesi günü zikr olunan Gülhâne cem'iyyeti vukû' bulacakmış.„

Fransa Kralı Louis Philippe'in oğullarından Reşid Paşa'nın dostu Prince de Joinville de, Gülhâne hattı okunurken hazır bulunuyordu. Prensin

intibaları hakkında "On üçüncü asrı hicrîde Osmanlı ricâli„ nin birinci makalesinde, şunlar yazılıdır :

"Reşid Paşa Avrupada yüksek şahıslarla ve bilhassa Louis Philipp'in oğullarından Prens Joinville ile de mülâkatında diğerlerine verdiği te'minatı âna da vermiş ve her halde Osmanlıların temeddüne müstaid olduklarını bi'l-beyan Tanzîmât-ı hayriyye gibi bir beyannâmenin karîben intişar edeceğini suret-i kat'iyyede va'd eylemiştir. Prens ise Paşanın bu iddiasını cerh ederek bunun adem-i imkânını ileri sürmekle Paşa, öyle bir şeyin vukuunda med'uvven hazır bulunub bulunmayacağını sormuş ve Prens dahî da'vete icabet edeceğini suret-i kat'iyyede va'd eylemeiştir. Ma'mafih Gülhâne hattında bulunan Prens kıraat-i hattı müteakib : 'Ey Türkler, siz bu zât için bir heykel dikmelisiniz. Bunu yapmazsanız, âlem-i medeniyyet sizi küfrân-ı ni'metle ittiham eder.' demiştir.„

GÜLHÂNE HATT-I HÜMÂYUNUNUN ESASLARI

Gülhâne Hatt-ı hümâyununun hem mukaddimesinde hem de ıslahata ait kısmında mühim prensipler üzerinde durulmuştur.

Mukaddime, hatt-ı hümâyunun hazırlanmasındaki sebeb ve gayeyi izah etmekte ve şu suretle başlamaktadır :

"Cümleye ma'lûm olduğu üzre Devlet-i Aliyyemizin bidayet-i zuhûrundan beri ahkâm-ı celîle-i Kur'aniyye ve kavanîn-i şer'iyyeye kemâliyle riayet olunduğundan saltanat-ı seniyyemizin kuvvet u meknet ve bi'l-cümle tebaasının refah ve ma'muriyyeti rütbe-i gayete vasıl olmuş iken yüz elli sene vardır ki gavail-i müteakıbe ve esbab-ı mütenevviaya mebni ne şer'-i şerife ve ne kavanin-i münifeye inkıyad ve imtisal olunmamak hasebile evvelki kuvvet ve ma'muriyyet bi'l-akis za'f ve fakre mübeddel olmuş ve halbuki kavanin-i şer'iyye tahtında idare olunmıyan memâlikin pâyidâr olamıyacağı vâzıhattan bulunmuş olub cülûs-ı hümâyûnumuz rûz-ı fîruzumuzdan beru efkâr-ı hayriyyet âsâr-ı mülûkânemiz dahi mücerred i'mar-ı memâlik ve inha ve terfih-i ehali ve fukara Kazıyye-i nafıasına münhasır ve Memâlik-i Devlet-i Aliyyemizin mevki-i coğrafîsine ve arazi-i münbitesine ve halkın kabiliyyet ve isti'dadlarına nazaran esbab-ı lâzimesine teşebbüs olunduğu halde beş on sene zarfında bitevfikihi Teâlâ suver-i matlûbe hasıl olacağı zâhir olmağla avn ü inâyet-i hazret-i bâriye i'timad ve ruhaniyyet-i cenâb-ı Peygamberîye tevessül

ve istinad birle bundan böyle Devlet-i Aliyye ve Memâlik-i Mahrûsemizin hüsn-i idaresi zımnında ba'zı kavanin-i cedîde vaz' ve te'sisi lâzım ve mühim „ göründüğü bildirilmektedir.

Mukaddimeden sonra, Fermanda esas haklara tahsis edilen kısım gelmektedir :

"İşbu kavânîn-i muktazıyyenin mevâdd-ı esasiyyesi dahi emniyyet-i can ve mahfûziyyıet-i ırz u namus u mal ve ta'yin-i vergi ve asakir-i mukteziyyenin suret-i celb ve müddet-i istihdamı kazıyyelerinden ibaret olub şöyleki dünyada candan ve ırz u namusdan eaz bir şey olmadığından bir âdem anları tehlikede gördükce hilkat-i zatiyye ve cibillet-i fıtriyyesinde hıyanete meyl olmasa bile muhafaza-i can ve namus içün elbette ba'zı suretlere teşebbüs edeceği ve bu dahi Devlet ve Memlekete muzır olageldiği müsellem olduğu misillû bi'l-akis can ve namusdan emin olduğu halde dahi sıdk ü istikametten ayrılmıyacağı ve işi ve gücü heman devlet ve milletine hüsn-i hizmetten ibaret olacağı dahi bedihî ve zahirdir ve emniyyet-i mal kazıyyesinin fıkdanı halinde ise her kes ne devlet ve ne milletine ısınamayıb ve ne i'mar-ı mülke bakamayıb daima endişe ve ıztırabdan hâlî olmadığı misillû aksi takdirinde ya'ni emval ve emlâkinden emniyyet-i kâmilesi olduğu halde dahi heman kendu işile ve tevsi-i daire-i teayyüşile uğraşıb ve kendusinde gün be gün devlet ve millet gayreti ve vatan muhabbeti artub ana göre hüsn-i harekete çalışacağı şübheden âzâdedir.„

Can, ırz ve namus ve mal maddelerinde "hükm-i şer'î iktizasınca kâffe-i Memâlik-i Mahrûse„ ehalisine padişah tarafından emniyet-i kâmile verildiğine hatt-ı hümâyunda işaret olunmaktadır. Bu esas hakların korunması için, ceza ve ceza usûlü hukukuna âit aşağıdaki prensipler konulmuş ve bir ceza kanunnâmesinin tanzim edileceği belirtilmiştir :

"Ve'l-hasıl bu kavanin-i nizamiyye hasıl olmadıkça tahsil-i kuvvet ve ma'muriyyet ve asayiş ve istirahat mümkün olmayıp cümlesinin esası dahi mevâdd-ı meşrûhadan ibaret olduğundan fî-mâba'd eshab-ı cünhanın da'vâları kavânîn-i şer'iyye iktizasınca alenen bervechi tedkîk görülüb hükmolunmadıkca hiç kimse hakkında hafî ve celî i'damı ve tesmim muamelesi icrası caiz olmamak ve hiç kimse tarafından diğerinin ırz u namusuna tasallut vuku bulmamak ve her kes emval ve emlâkine kemâl-i serbestile mâlik ve mutasarrıf olarak ana bir tarafdan müdahale olunmamak ve tab'a-i saltanat-ı seniyyemizden olan ehl-i islâm ve milel-i saire bu müsade-i şâhânemize bilâ istisna mazhar olmak üzere can ve ırz ve namus ve mal maddelerinde hükm-i şer'î iktizasınca kâffe-i Me-

mâlik-i Mahrûsemiz ehalisine taraf-ı şâhânemizden emniyyet-i kâmile verilmiş ....„ "Ülema ve vüzeradan ve'l-hasıl her kim olur ise olsun kavânîn-i şer'iyyeye muhalif hareket edenlerin kabahat-ı sâbitelerine göre te'dîbât-ı lâyıkalarının hiç rütbeye ve hatıra ve gönüle bakılmıyarak icrâsı zımnında mahsûsen ceza kanunnâmesi dahi tanzim ettirilsin.„

Hatt-ı hümayunda, idarî ve malî hukuka aid preusipler de varddır. Bunlardan, "vergi hukuku„ , "askerî nizamat ve bütçeyi işrab eden ana fikirler topluca ve idarî teşkilâta müteallik olanları da, ayrıca gösterilmektedir.

Hatt-ı hümâyunun vergi ve askerlik hukukuna mütedair kısımları aşağıdadır :

"Ve ta'yin-i vergi maddesi dahî çünki bir devlet muhafaza-i memâliki için elbette asker ve leşkere ve sair masarif-i muktazıyyeye muhtac olarak bu ise akçe ile idare olunacağına ve akçe dahi teb'anın vergûsile hasıl olacağına binaen bunun dahi hüsn-i suretine bakılmak ehem olub egerçe mukaddemlerde varidat zan olunmuş olan yed-i vahid beliyyesinden lehü'l-hamd Memâlik-i Mahrûsemiz ehalisi bundan evvelce kurtulmuş ise de alât-ı tahribiyyeden olub hiç bir vakitte semere-i nafıası görülemiyen iltizamat usul-ı muzırrası elyevm cârî olarak bu ise bir memleketin mesalih-i siyasiyye ve umûr-ı maliyyesini bir âdemin yed-i ihtiyarına ve belki pençe-i cebr ü kahrına teslim demek olarak oldahi eğer zaten bir eyuce âdem değil ise heman kendu çıkarına bakub cemi' harekât ve sekenâtı gadr ü zulmden ibaret olmasile ba'de ezin ehali-i memâlikden her ferdin emlâk ve kudretine göre bir vergûy-ı münasib ta'yin olunarak kimseden ziyade şey alınamaması ve Devlet-i Aliyyemizin berren ve bahren masarif-i askeriyye ve sairesi dahi kavanin-i icabiyye ile tahdid ve tebyîn olunub ana göre icra olunması lâzimedendir asker maddesi dahi ber minval-i muharrer mevadd-ı mühimmeeden olarak egerçe muhafaza-i vatan içün asker vermek ehalinin fariza-i zimmeti ise de şimdiye kadar cârî olduğu vechile bir memleketin aded-i nüfus-ı mevcudesine bakılmıyarak kiminden rütbe-i tahammülünden ziyade ve kiminden noksan asker istenilmek hem nizamsızlığı ve hem ziraat ve ticaret mevadd-ı nafıasının ihlâlini mucib olduğu misillû askerliğe gelenlerin ilâ nihayetü'l-ömr istihdamları dahi fütûru ve kat'ı tenâsülü müstelzim olmakda olmasile her memleketten lüzûmu takdirinde taleb olunacak neferat-ı askeriyye içün ba'zı usûl-ı hasene ve dört veyahud beş sene müddet istihdam zımnında dahi bir tarîk-ı münavebe vaz' ü te'sis olunması icab-ı haldendir.„

Memur hukukunu alâkadar eden hükümler de şunlardı :

"Cümle me'murînin elhaletü hazihi mikdar-ı vâfî maaşları olarak şayed henüz olmıyanları var ise anlar dahi tanzim olunacağından şer'an menfûr olub harabiyyet-i mülkün sebeb-i â'zamı olan rüşvet madde-i kerîhesinin fî-maba'd adem-i vukû'u maddesinin dahi bir kanun-ı kavî ile te'kidine bakılsın,,

"Can ve ırz u namus ve mal" için halka, "bilâ istisna" hükm-i şer'î iktizasınca emniyyet-i kâmile verildiğini ilân eden pâdişah, bunların te'mini için "teşriî-idarî,, bir teşkilâtın vazife ifa edeceğini kabul etmekte ve bu temel fikirler, şu cümlelerle izah olunmaktadır :

"Diğer hususlara dahî ittifak-ı ârâ ile karar verilmesi lâzım gelmiş olmağla meclis-i ahkâmü'l-adliyye a'zası daha lüzûmu mertebe teksir olunrarak ve vükelâ ve ricâl-i Devlet-i Aliyyemiz dahi ba'zı ta'yin olunacak eyyâmda orada ictima' ederek ve cümlesi efkâr ve mutalaatını hiç çekinmeyib serbestce söyleyerek işbu emniyyet-i can ve mal ve ta'yin-i vergu hususlarına dair kavânîn-i muktazıyye bir tarafdan kararlaşdırılıb ve tanzimat-ı askeriyye maddesi dahi bab-ı seraskerî dar-ı şûrasında söyleşilüb her bir kanun karargir oldukca ilâ maşaallah-ı Teâlâ düsturü'l-amel tutulmak üzere bâlâsı hatt-ı hümâyûnumuzla tasdik ve tevşih olunmak için taraf-ı hümâyûnumuza arz olunsun.,,

Sultan Mecid, hattın sonlarına doğru, kanuna kendisinin dahi aykırı hareket etmeyeceğini beyan ve Hırka-i Şerîf odasında kendisiyle beraber ulemâ ve vükelâya da yemin ettirileceğini izah etmektedir :

"İşbu kavânîn-i şer'iyye mücerred din ü devlet ve mülk ü milleti ihya için vaz' olunacak olduğundan cânib-i hümâyûnumuzdan hilâfına hareket vuku bulmıyacağına ahd ü mîsak olunub Hırka-i Şerîfe odasında cemi' ulemâ ve vükelâ hazır oldukları halde kasem-i billah dahi olunarak ulemâ ve vükelâ dahi tahlif olunacağından ana göre ....,,

Hatt-ı hümâyun, Eskiyi "bütün bütün" değiştirerek yenileşmeyi kabul ettiğinden, bu hareketlerin memlekete ilân olunmasını ve dost devletler elçilerine de resmen tebliğ edilmesini belirterek sona ermektedir:

"Ve keyfiyyat-ı meşrûha usûl-i atîkayı bütün bütün tagyîr ve tecdîd demek olacağından işbu irade-i şâhânemiz Der-i Saadet ve bi'l-cümle Memâlik-i Mahrûsemiz ehalisine i'lan ve işae olunacağı misillû düvel-mütehabbe dahi bu usulün inşaallah-ı Teâlâ ile'l-ebed bekasına şahid

olmak üzere Der-i Saadetimizde mukim bi'l-cümle süferaya dahi resmen bildirilsun heman Rabbimiz Teâlâ hazretleri cümlemizi muvaffak buyursun ve bu kavânîn-i müessesenin hilâfına hareket edenler Allah-ı Teâlâ hzretlerinin la'netine mazhar olsunlar ve ile'l-ebed felâh bulmasunlar âmin„ Fî 26 Şa,ban, Sene 1255

GÜLHÂNE HATT-I HÜAMÂYUNUNU TAVZİHAN GÖNDERİLEN "FERMAN-I ÂLİ"

Tanzîmât'ın tatbik edileceği vilâyetlere "Tanzimat-ı hayriye ahkâmını tavzihan" bir ferman gönderildi.

Fermandaki şu emirler dikkata şayandır:

"İşbu emr ü irade-i şâhânemi mukaddemleri gibi ya'ni akîb-i cülûs-ı hümâyûnumda olduğu vechile dürlü ma'nalar vererek ve cümleden evvel faraza derûn-ı hatt-ı hümâyûn-ı mülûkânemde yazılmış olan vergû hususunu işte artık padişâhımız teklif ve sâliyâneyi bütün bütün afvetmiş veyahud şöyle böyle olacak imiş deyu yanlış anlayub da bir gûna dedi kodu etmek ve ihsan-ı hümàyûnum olan emniyyet-i can ve mal ve namus keyfiyyetlerinden dolayı küçük büyüğe ve büyükden tâ en ednaya kadar ale'l-umum zabitan ve sair me'murlara zerre kadar itaatsizlik eylemek misillû uygunsuzluklar vuku' bulacak olur ise cesaret eden ve ruhsat verenlerin te'dib ve terbiyyesine bakılacağından buralrını dahi peşinen her kesin kulağına koyub .... icraya sa'y ü gayret eyleyesiz şöyle bilesiz alâmet-i şerife i'timad kılasız.„

Fermanın sureti, Başvekâlet Arşivindeki Tanzîmât Defterleri'nin 1. sinde yazılı ve Takvim-i Vekayi'in 15 Ramazan 1255 tarih ve 187 sayılı nüshasında yayınlanmış bulunmaktadır.

Tanzîmât tarihinin ehemmiyetli vesîkalarından bulunması hasebiyle, Gülhâne hatt-ı hümâyununun metnini çıkararak, geri kalan kısmını aynen aşağıya dercediyorum.

"Bitevfîkihi Teâlâ Memâlik-i Rumeli ve Anadoluda kâin bi'l-cümle mahallerde icra buyrulan Tenzîmât-ı hayriyye'ye dair evâmir-i aliyye defteridir fi eyyaın-ı sadr-ı a'zam Husrev Mehmed Paşa ve fi eyyam-ı nâzır-ı umûr-ı hariciyye cenâb-ı Reşid Paşa nâle ma yetemennah el-vâki' der sene 1255 fî evâil-i zilhicceti'ş-şerîfe.

Düvel-i mütehâbbe dahî bu usûlün inşâallah ile'l-ebed bekâsına şahid olmak üzere Der-i Saâdetimizde mukim bi'l-cümle Düvel-i mütehâbbe süferâsına dahî resmen bildirilmesi hususlarına bu def'a irade-i

hayriyyet ifade-i mülûkânem taallukile olbabda ma'delet efzay-ı sünuh ve sudûr olan hatt-ı hümâyûn-ı meymenet makrûn-ı şâhânemi geçen şehr-i şa'banü'l-muazzamın yirmi altıncı pazar günü saray-ı hümâyûnumda vaki' Gülhane meydanına cümle ulemâ ve vükelâ ve vüzerâ ve ricâl ve büyük ve küçük kâffe-i ketebe ve hadme-i Devlet-i Aliyyem ile süferây-ı mumaileyhimi da'vet ve Istanbulda bulunan mecmû' hademe-ı şerîat ve meşâyih-ı tarîkat ve hatibler ve imamlar ve rum ve ermeni ve katolik patrikleri ve haham başı ve her bir esnafın kethüdaları celb birle cem'iyyet ettirip meydan-ı mezkûrede tertib olunan divan-ı hümâyûnumda ben dahî bi'n-nefis hâzır olduğum halde cümle müvacehesinde alenen okudup dîn ü devlet ve mülk ü milletim hakkında derkâr olan niyyet-i hayriyye-i padişâhânemi her kese i'lân ve işâat ve mucibince hareket olunmasını bi'l-fiil sadr-ı a'zam-ı sitûde-şîyem ve vekil-i mutlak-ı kaviyyü'l-himeme tavsiye ve tenbih ile hilâfında bulunacaklarına la'net eyledim ve ba'dehu muktezay-ı ahd ü misak-ı hümâyûnum üzere Hırka-i Şerif odasına girüb kibar-ı ulemâ ve havass-ı vükelâ ve vüzerây-ı saltanat-ı seniyyem hazır olduğu halde hatt-ı hümâyûnumda münderic olan kavanin-i şer'iyyenin harf beharf icrasına ve mevadd-ı esasiyyenin fürûatına dair ekseriyyet-i ârâ ile karar verilen şeylere müsaade eyleyeceğime ve hafî ve celî haricen ve dahilen tarik-i hümâyûnuma ilka olunan şeyleri kavanin-i müesseseye tevfik ve tatbik etmedikce kimesnenin lehine ve aleyhine bir hüküm ve ferman etmeyeceğime ve vaz' olunmuş ve olunacak kavaninin tağyirini tecviz buyurmıyacağıma vallahi deyu kasem-i billâh olunduğu misillû anlara dahi bu husus üzerine bekay-ı şevketsimât-ı şâhâneme ve mülk ü devletime ve millete kemâl-i sıdk ü istikamet ile hizmet edeceklerine ve hiç bir halde kavanin-i müesseseye muhalif hareket etmeyeceklerine ve işbu kavanin-i şâhâneme muhalif hareket edenler olur ise hiç hatır ve gönüle ve merâtibe bakmayarak cümlesi da'vacılık edeceklerine ve'l-hasıl kalen ve kalemen ve kalben ve kaliben ve fi'len ve hâlen ve istikbalen maazallah-ı Teâlâ bir gûna hıyaneti irtikâb etmeyeceklerine vallahi deyu yemin verdirdim ve buyurdumki bu günkü günden sonra yukarıda zikrolunduğu vechile herkes ya'ni gerek müslim ve gerek reâya olsun teb'a-i Devlet-i Aliyyemden olan cemi' nâs can ve malına ve ırz ve namusuna küllî serbesiyyet üzere mâlik ve mutasarrıf olub çünki bir âdemin şer'an ve kanunen da'vası alenen görülüb hükm olunmadıkca taraf-ı şâhânemden kimse hakkında bir şey yapılmıyacağından vüzerâdan ta çobana kadar sair nâsdan dahi kimse kimsenin bigayr-i hakkın fuzûlî can ve malına ve ırz ve namusuna

sakınıb el uzatmasın ve meselâ bir kimsenin her ne dürlü olur ise olsun bir da'vacısı veyahud azucuk bir kabahati zuhur eyledikde ol kimse doğru huzur-ı şer'i şerife götürülüb da'vası her ne ise muktezay-ı şer'i şerif üzre açıkdan açığa gayet dikkatlu görülerek hakkı hak olunsun ve kabahatlu olanların kabahatına göre hakkında nasıl hükm-i şer'i olunur ise öylece te'dib ve tekdir kılınarak andan ziyade bir şey yapılmasun ve şer'an katl veya başka dürlü suretle cezası görülmek ve lâzım gelir ise dahî Der-i Saâdetime inha ile i'lâm olunmadıkça ve bu tarafda dahî evvel-i emirde şer'-i şerîfe ve kanun-ı münîfe tatbik ve gereği gibi istiknâh ve tetkik birle ba'dehu vâki' olacak hükm-i kavî üzerine taraf-ı eşref-i şâhânemden izn ü ruhsat-ı mülûkânem sadır olmadıkça o makûle büyük kabahatlıların hakkında bile gizli ve âşikâr katl u i'dam muamelesi tecviz olunmasun ve buna cesaret eden kimse her ne kadar büyük rütbede olur ise olsun başkası hakkında ettiği muamele kendu hakkında dahi öylece isra olunacağı ve'l-hasıl huzur-ı şer'de ve kanuna dair maddelerde büyük ve küçük cümleten beraber tutulacağı bilinsun ve bir âdem şer' ve kanun iktizasınca katl olunduğu halde öyle olan kimselerin yalnız kendusi kabahatlu olub vârisleri ol kabahatten hissedâr olmamalarile anların mal-ı mîrîden zabt olunmak veyahud vârislerine bir gûna cevr ü eziyyet kılınmak kat'an câiz ve lâyık olmadığı ecilden vereseleri hukuk-ı irsiyyelerinden zerre kadar mahrum olmasun ve eğerçi bundan böyle zulm dedikleri şey bütün bütün kaldırılarak vergû maddesi güzel ve kavî nizama bağlanacak ise de bu husus evvel-i emirde her yerin hal ve keyfiyyeti aranılıb ve taranılmağa ve bu dahi bir az vakte muhtac olduğu misillû memleketlerden asakir almak hususu dahi başlıca şey olub hasılı bunların her bir keyfiyyeti etrafiyle düşünülüb ve yolu ve kolayı bulunub karar verilmedikçe öyle çar çabuk icra olunamıyacağından vergu hususu Meclis-i ahkamü'l-adliyyemde ve asker usulü dahi dar-ı şuray-ı askerîde hemen bir tarafdan söyleşilmekde olmağla iktiza eden nizamat-ı haseneleri karar bulub taraf-ı şâhânemden dahi kat'iyyen tensib ve irade olunarak olbabda Memâlik-i Mahrûsa-i şâhâneme başka başka fermanlar gönderilinceye kadar yine evvelki gibi câri ve bâki olacakdır. Ana binaen bu aralık işbu vergu maddesinden dolayı memleketlerin sâliyâne ve tekâlif âdetine biç bir tarafda dokunulmayub gerek buna ve gerek asker hususuna bimennihi Teâlâ ilerude nasıl nizam verilur ise öylece 'câri olmak üzere şimdilik yine evvelki gibi icra olunsun fakat bunda dahi evvelki gibi zulm ve teaddi olunmayarak fukara ve reâya gayet himayet ve sıyanet olunub hiç kimse incidilmesun işbu iki madde-

den ma'da yukarıda beyan olunan sair şeylerin şimdiden icralarına her mahalde ziyadesile dikkat ve ihtimam olunmak için Anadolu ve Rumelide bulunan bi'l-cümle eyâletlere ve sair lâzım gelen mahallere işbu ferman-ı âlîşânım gibi başka başka fermanlar gönderilmiş olmağla sen ki müşir-i müşarünileyhsin, sana dahi bâlâsı hatt-ı hümâyûn-ı şevket makrûn-ı şâhânemle müzeyyen mahsûsen işbu emr-i âlîşânım ısdar .... ve ile tisyâr olunmuşdur. İmdi vusûlünde sen dahi işbu ferman-ı âlîşânımı ibtida kürsi-i eyâlet olan Konya kasaba ve kurasında bulunan mecmu' meşayih ve ulemâ ve vücûh ve sair efrad-ı ehaliyi bir büyük meydana toplayıb cümlesi hazır oldukları halde tertib-i divân ederek ve merâsim-i ta'zim ve istikbali yerine getirerek alenen feth ü kıraat ve mazmûn-n münîfi her kese telkin ve işaa ettirdikten sonra eyâlet-i merkume dahilinde bulunan sancakların havi oldukları sair kaza ve kasabalara dahi birer birer gönderüb büyük ve küçük umum ehali ve reâyaya güzelce anladarak cümlesinden taraf-ı eşref-i padişâhânem için hayır dualar aldırmağa ihtimam ve dikkat eyleyesin. Kaldıki işbu emr ü irade-i şâhânemi mukaddemleri gibi ya'ni akîb-i cülûs-ı hümâyûnumda olduğu veçhile dürlü ma'nalar vererek ve cümleden evvel faraza derûn-ı hatt-ı hümâyûn-ı mülûkânemde yazılmış olan vergi hususunu işte artık pâdişâhımız teklif ve sâliyâneyi bütün bütün afvetmiş veyahud şöyle böyle olacak imiş deyu yanlış anlayıp da bir gûna dedikodu etmek ve ihsan-ı hümâyûnum olan emniyyet-i can ve mal ve namûs keyfiyyetlerinden dolayı küçük büyüğe ve büyükden tâ en ednâya kadar ale'l-umûm zâbitân ve sair me'murlara zerre kadar itaatsizlik eylemek misillû uygunsuzluklar vuku' bulacak olur ise cesaret eden ve ruhsat verenlerin te'dib ve terbiyyesine bakılacağından buralarını dahi peşinen her kesin kulağına koyub şu irade-i seniyyemden murad ve merâm-ı hümâyûnum ancak din ü devlet ve mülk ü milletimin ihya ve ma'muriyyetine bâis ve bâdi olacak asayiş-i hal-i ehali ve fukara maddesinin istihsali zımnında lâzım gelen hayırlu ve menfaatlu usullere başlamak demek olduğunu ve evvel-i emirde asıl halkın rahatsızlığına sebeb olan vergu maddesinin yolsuzluğu belâsını def' edüb ve hafiflettirerek bir hüsn-i suret verileceğini eyuce anladıb herkesi yanlışlık muhatarasından muhafaza ve vikayeye takayyüd ile zerretünmâ hilâf-ı emr ü rıza vaz' ü hareketi tecvizden bigayet ihtiraz üzere olasın ve sizki kuzzât ve nüvvâb ve sair mumaileyhimsiz mefhum-ı emr ü irade-i merhamet ifade-i şâhânem gereği gibi ma'lûmunuz oldukda mucib ve muktezası üzere amel ve hareket birle cümle hakkında bi vechile erzan kılınan merhamet ve ma'delet-i seniyyemin

şükr ve kadrini bilerek gece ve gündüz devam-ı ömr ü devlet-i şâhâne ve muvaffakiyyet-i padişâhânem deavât-ı hayriyyesine iştigal ve muvazabat ve büyük ve küçük herkes ırz ve edebiyle mukayyed olub ve her halde bâis-i selâmet ve necât-ı dareyn olan cadde-i şeriat-ı mutahharadan zerre mikdarı ayrılmayıb cümleden matlûb-ı şâhânem olan fariza-i sıdk ve istikameti gönül birliği ile icraya sa'y u gayret eyleyesiz, şöyle bilesiz, alâmet-i şerife i'timad kılasız. Fi evâil-i Ramazan 55 (1255).

Merhum Abdurrahman Şeref "Tarih Musahabeleri„ inde Gülhâne hatt-ı hümâyûnu ve Reşid Paşa hakkında :

"Mısır meselesi düvel-i muazzamanın temayülâtını gösterecek safhalar geçirmiş idi. Fransada Thiers kabinesi açıktan açığa Mısırlıya tarafdar olub matbuatta yazılan makalât ve Parlâmentoda cereyan eden münakaşât Devlet-i Aliyyenin şeref ve haysiyetine dokunarak ve İngiliz efkâr-ı umumiyyesinin tezahüratı ıslahat-ı esasiyye icrasını Devlet-i Aliyyenin bekasına şart-ı a'zam ittihaz ederek Reşid Paşanın kanaatlerini te'yid eylemişdi. Paşay-ı müşarünileyh cülûs-ı Abdülmecid Hanîyi müteakib Istanbula geldikde sadr-ı a'zam Koca Husrev Paşadan gizli olarak bir iki def'a huzûr-ı padişâh-ı nev-câha çıkub bu hakayık ve dekayıkı ve tehlike-i âtiyeyi etrafiyle izah etmiş ve henüz on yedi yaşında bulunan zekî padişâh tamamile anlamışdı. Bu anlatış ve anlayış semeresi olarak Tanzîmat-ı Hayriyyenin i'lânına karar verilmişdi. Maksad, devlet-i ebed müddetin ma'luliyetiyle mahkûm olduğu marazın heman tedavisine tevessül ve mütevehhin bünyesini vehâmet-i ihtizara düşmekden tahlis eylemekdi.„ diyerek fermanın kaleme alınış tarzını tenkîde geçmekte ve şunları yazmaktadır :

"Tanzîmat-ı hayriyye hatt-ı hümâyûn suretinde i'lân kılındığından mütün-ı kanuniyye şeklinde tahrir olunamaz idi ve mahiyyeti i'tibariyle evâmir-i idariyye nev'inden sayılır idi ve idarî ve hukukî mühim esasları ta'yin ile iktifâ eyleyerek bu esaslardan tazarru' edecek kavanin ve nizamâtın tanzimini meclis-i vâlâ ve dâr-ı şûraya havale eyliyor idi. Uslûb-ı inşası selîs ve tarz-ı tahriri vâzıh olmakla beraber gerek münakaşaları ve gerek çizdiği proğramın tertibi fennî ve mantıkî olmayub daha ziyâde idarî ve gelişi güzel düşmüştür. Vâkıa muharririn kalemi mesavî-i kadîmeyi şiddetle red ve tel'în ve ıslahat-ı cedîdeyi hararetle temhîd ve tebyîn hususunda büyük iktidar göstermiş ve Avrupa prensiplerini tamamile hazmetmiş bir zekânın vâsi' ve metin ve kat'î tasavvuratının emri altında meşy ü ihtizaz eylemişdir. Her satırında hatta her kelimesinde samimiyyet ve ciddiyyet kokuları saçmakda ve sahibinin kanaat-ı tâmme-i kaviyye-

sini göstermektedir. Bundan dolayı devletimizin tarihi Reşid Paşa'ya ile'l-ebed minnetdar kalacakdır. Fakat bir tarafdan sadr-ı a'zamın ve uzemây-ı hükûmetin ıslahata tarafdar olmaması ve diğer tarafdan Nizip vak'asiyle tekrar canlanan Mısır meselesinin Avrupa mehâfilinde peydâ edeceği aks-i te'siratın serîan izâlesi endişeleri Reşid Paşayı isti'câle mecbur eylediği gibi paşay-ı müşarünileyh zât-ı şâhâneyi ikna' eyleyince tavını kaçırmamak için Tanzîmat-ı Hayriyyenin bir maniaya uğramadan ale'l-acele tesvîd ve i'lanını ve halkın zihnine çarpmak için sâde ta'birler ve basit nazariyyeler isti'mâlini münasib görmüşdür.

Hatt-ı hümâyûnda masûniyyet-i hukukiyye ve müsavât-ı tebaa prensiplerine umûr-ı maliyye ve askeriyyenin karışdırılması ve tahririnde tertibsizlik müşâhade olunması mülâhazat-ı mesrudeye mebnidir.,,

Gülhâne hattının iç ve dıştaki tesirleri

Hatt-ı hümâyunun tercümeleri dost devlet elçilerine resmen tebliğ edildi. Elçiler ayrı ayrı cevap verdiler. Cevapların aslı Topkapı Sarayı Arşivinde mevcuttur. Fotokopileri Prof. Cemil Bilsel tarafından aldırılmış ve "Tanzimat,,daki "Haricî siyaset,, mevzûlu yazının sonuna eklenmiştir. Bunlardan İngiliz elçisi Ponsonby'nin cevabı, aşağıdadır.

İngiltere devleti büyükelçisi Lord Ponsonby dâîlerinin resmî takriri tercemesidir. Fî selh-i Sin 1255.

"İşbu mâh-ı teşrin-i evvelin üçüncü pazar günü şerefrîz-i sudûr buyurulan emr ü ifade-i Gülhâne nâm mahalde kıraat ve i'lân olunan hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûnun bir kıt'a nushası umûr-ı hariciyye nâzırı Devletlû Reşid Paşa hazretlerinin vasıtasiyle vâsıl-ı dest-i i'zaz ve tekrîm olmuş olmağla cenâb-ı şevket meâb hazretlerinin muttasıf oldukları akl-ı bedi' ve merahim ve mekârim-i şâhânelerinin ve saltanat-ı seniyyelerinin idare-i umûr ve mesalihi içün lûtfen ve keremen intihab kılmış oldukları vükelâ-i fihamın kemâl-i dirayetlerini isbat eder bir tedbirin bu senâverlerine resmen iş'ar ve tebliği bâis-i memnuniyet olarak bu babda vaki' olan teşekkürüm Devlet-i Aliyyede rehîn-i hayr-i kabul olması müsted'a-i sefiranemdir. Tedbir-i mezkûr gerek tahayyül ve tasavvuru ve gerek suret-i icrası cihetlerile i'lâ ve ahkâm-ı diniyye ve halkın ezhân ve efkârına mutabık olub bi'l-cümle tabakat-ı teb'a hakkında müstevcib-i emniyyet olarak ferd-i vâhidin istihkakat ve imtiyâzâtına halel getirmez bir tedbir-i dilpezîr olduğu bu dâîlerinin re'y u mütaleâtına muvafık olduğu beyanı bir kavl-i mücerred ve re'y-i hod olmasına zâhib olmaya-

cakları me'mûl-i hâlisânemdir sadedinde olduğumuz suret-i saltanat-ı seniyye eski devletiyle selâmet bulmak ve felâh görmek mümkün olmayıp selâmeti ancak Mısır valisinin lâteşbih nizamât-ı hasene-i cedîdesiyle diyenlere bir cevab-ı müskit olduğu âşikâr saltanat-ı seniyyeye tâbi' kâffe-i tavâif ve milel metbu'ları olan padişâh-ı civan baht hazretlerinin cûd ve kerem ve inâyet-i amîmetü'l-bereketleri umûr dîde ve kâr âşina olan zevat-ı kirâmın tedâbir-i müstahsenelerini tervic edüb kuvvetten fi'le getürmelerine medâr olduğu meşhûdları olacağı ve bu keyfiyyet dahi tavâif-i ecnebiyyeden eshab-ı insaf ve dirayet olanların pesendîdeleri olacağı kayd-i beyandan müstağni olduğu iş'arı devletlû Reşid Paşa hazretlerine olan fart-ı hürmet ve i'tiharımızın te'kidine ni'me'l-vesile ittihaz olunmuşdur. Fî 7 Teşrîn-i evvel 1839,,

Ponsonby

Gülhâne hattının ilânından dolayı İngiliz ve Fransız gazetelerinde, Tanzımât hareketinin lehinde yazılar çıktı. L'Univers, Presse, Siècle gazetelerinden, Prof. Sabri Esat Siyavüşgil'in tercüme ettiği kısımlar şunlardır :

"L'Univers gazetesi, 26 Kasım 1839 tarihli nüshasında haberi şu şekilde halka takdim ediyor :

"Istanbul muhabirimizden aldığımız bir mektupta, çok büyük bir ehemmiyeti haiz ve ayni zamanda hiç beklenmedik bir haber verilmektedir. Bu, müslüman milletine (?) bazı esaslı siyasî hukukun bahşedilmiş olmasıdır. Tatbik edildikleri takdirde İmparatorluğun manzarasını değiştirmesi icap eden bu esasat, Türkiyenin muasır medeniyet yoluna girmesini mümkün kılacak müesseselerin temelini atmaktadır... Bu büyük tedbir, hassaten Reşid Paşanın fikir aydınlığı ve hayırkâr tesirinin mahsulüdür.,, Gazete 3 Ekim Pazar günü Gülhânede yapılan merasimi ve Prince de Joinville'in bu merasimde nasıl hazır bulunduğunu bütün tafsilâtiyle kaydettikten sonra, muhabirinin intibalarını da ilâve ediyor : "Bu, hakikaten çok şedit bir heyecan yaratan muazzam ve müessir bir merasim oldu. Çünkü bu, büyük bir milletin yeniden hayat bulmak için yaptığı son ve muhteşem bir cehddir. Kalbim o kadar heyecan içindedir ki size daha fazlasını yazmak mümkün olamayacak.,,

Presse gazetesi, ilk ve ikinci sahifelerini "Hakikî bir kanun-ı esasî,, dediği Hatt-ı Hümâyûn'a hasrettikten sonra "şüphesiz,, diyor, "bu eksiksiz ve her nevi mükemmeliyeti haiz bir anayasa değildir ; fakat bununla beraber, oldukça iyi tanzim edilmiş ve bu ane kadar Osmanlı

İmparatorluğunun harabiyetine müncer olan suiistimalleri kökünden yıkabilecek bir kanun mecmuası mahiyetindedir. Bu teşebbüsün diğer şark milletleri üzerinde tesirsiz kalmıyacağı muhakkaktır.,,

Le Siécle gazetesi, 9 Ekim tarihli İzmir gazetelerinden naklen, Gülhâne merasimini ve Hatt-ı Hümâyûnun tercümesini dercediyor ve "Türkiyede idarî ve ictimaî bir inkılâb,, serlevhasını taşıyan bir makale ile bazı mülâhazât yürütüyor : "Garp medeniyetinin bu zaferini haber almaktan mütevellid memnuniyetimiz, bu zaferin umumiyet itibariyle bazı vatandaşlarımızın himmetiyle kazanıldığını öğrenmemizle bir kat daha artmıştır,, mütaleasında bulunan gazete, nokta-i nazarını te'yid maksadiyle Blaque, Barachin ve bilhassa Reşid Paşanın kâtib-i hususîsi Cor adındaki Fransızın bu sabadaki hizmetinden bahsediyor. Ayni gazete Tanzîmât'ın hakikaten verimli olabilmesi için müslüman tebaa ile reâya arasındaki bütün ayrılıkların kaldırılmasını ve konuşulan türkçe ile yazı türkçesi arasındaki farkları tebarüz ettirerek, ayni maksadın tahakkuku için dilin de sadeleştirilmesi lâzımgeldiğini ileri sürüyor.,,

Filozof Auguste Comte'un Reşid Paşa'ya gönderdiği tanzîmat ile ilgili mektubun, en alâka uyandırıcı kısımları da Prof. Siyavüşgil'in (Tanzîmat I) taki makalesine dercedilmiş bulunmaktadır :

"Pozitivizmin bânisi olan Auguste Comte'un, tesis etmiş olduğu âlem-şümûl din'e davet maksadiyle 1854 tarihinde Reşid Paşa'ya göndermiş olduğu bir mektuptan alldığımız şu satırlar, filozofun Tanzîmatı ne şekilde telâkki ettiğini vâzıban gösterir: "Asrımız, Şark politikasiyle Garp politikası arasında şayan-ı dikkat bir tezat arzediyor. Garbin içtimâî hareketlerini sevk ve idareden âciz bir bale gelen otoriteleri sadece körükörüne tazyik ile iktifa ediyorlar ki bu da, her nekadar maddî nizamın derhal temini için zarurî ise de, ihtilâl halini temâdî ettirmekten başka bir netice vermiyor. Halbuki Şarkta, hakikaten milletlerinin başında bulunan şefler, her hükûmetin hayra teveccüh ve şerre mukavemet,le hulâsa edilebilen muzâaf vazifesini bihakkın îfa ediyorlar.,,

Gülhâne hattının, memleket dahilindeki tesirleri hakkında da, "On üçüncü asr-ı hicrîde Osmanlı ricâli,, tefrikalarında şunlar yazılıdır:

"Muhalifîn cânibinden öyle şeyler îcadedilmiş ki : Meselâ tekkelerde medreselerde rü'yalar görülür ve gûya Peygamberimiz efendimiz hazretlerine atfen :

— 'Şerîatı mı kaldırıyorsunuz ; böyle giderseniz ümmetim değilsiniz, itâbı işâe kılınmıştır. Kürsülerde vâizler bile Tanzîmat aleyhinde olarak gûya halkı irşada çalışmışlardır.,,

"Türkiye ve Tanzîmat„ müellifi Engelhardt, "Hatt-ı şerîfde Kavanin ve nizamâtın bi'l-cümle tebaaya emniyyet-i can ve mal ve mahfûziyyet-i ırz u namus te'min etmesi lâzım geleceği ve taraf-ı şâhâneden bahş olunan bu eltâfın her hangi din ve mezhebde olursa olsun herkese şâmil olduğu, herkesin bilâ istisna bundan müstefid olacağı, beyan edilmekteydi. Hatt-ı şerifin nukat-ı esasiyyesi bâlâda mezkûr fıkarattan ibaret olub bir çok müslümanlar bunun ahkâm-ı şer'iyyeye mugayir olduğunu beyan etmişlerdir : zira bunlara nazaran hatt-ı şerif küffara müslümanların haiz oldukları aynı hukuku bahş etmekle Sultan Mahmud'un mevki'-i tatbike vaz'ına cür'et edemediği ahkâm-ı Kur'âniyyeye mugayir kanunu i'lân ediyordu.„ demektedir (bk. S. 39).

Abdurrahman Şeref Bey, Tarih Musahabeleri'ndeki, "Tanzîmatı Hayriyye'nin tenfîzi„ adlı makalesinde :

"Tanzîmât-ı hayriyye hariçte dahî iyi te'sir hâsıl etti. Mehafil-i ecnebiyyede Bâb-ı Âlî başı sıkılınca tatlı tatlı va'd ve taahhüd altına girmek ve bir az nefes alınca yan çizmek ve bâhusus ıslâhât-ı dâhiliyye meâlinde kımıldamayıb yerinde saymak ile zebânzed ise de Reşid Paşanın ve andan mütenebbih ve mülhem olub hariciyye nezâret ve müsteşarlığına ta'yin edilen ve sefaretle avrupaya giden rüfekasının kullandığı tavr ü kavle göre tanzimatın ciddiyyetine ve Devlet-i Aliyyenin bu meslek-i ceditte sebat ve terakki edeceğine i'timad peyda olmağa başladı. Londra ve Paris ve Viyana matbuatı Tanzîmât-ı hayriyyeden ve bâdî olacağı fevâid ve muhassenattan bâhis makaleler yazıyor idi. Hükûmet-i mütehâbbe Hasta adam'ın emr-i müdâvâtı bir yed-i hâzike tevdi' olunduğuna ve haricî darbelere ve dahilî sarsıntılara mukavemet eyliyecek derecede ankarîb iâde-i kuvvet edeceğine inanıyor ve efkâr-ı umumiyye dahi hükûmetlerin bu zehâbına iştirak eyliyor idi.„ demekte, iç ve dışta Tanzîmât'ın gördüğü alâkayı bu yolda tesbit ederek devlet ricalinin Tanzîmat hakkındaki zihniyet ve duygularını da şu suretle nakletmektedir:

"Hatt-ı hümâyûnun metnindeki vuzûh ve sadelik ve prensiplerindeki nûr-ı hakîkat nazar-ı basit eshabını bile cezb etmiş idi. Her kes hayatına ve kesesindeki paraya ve hânesindeki çoluk ve çocuğuna tamamen sahib olacak ve bir dest-i gadr anlara uzanamıyacak, tahammül edeceği derecede konulacak vergilerini ve hizmet-i askeriyyesini mikdar ve müddetini bilerek edâ ve ifa eyleyecek, rüşvet yüzünden hakkı zayi' olmıyacak, huzur-ı hâkimde büyük ve küçük müsavi tutulub şeriat-ı garranın emri hakkile nâfiz olacak, bir kabahati vukuunda muhakeme-i aleniyye ile cezası bâhükm-i şer'î tertib kılınacak. Bu güzel şeylere alüfte olmamanın

ihtimali yok idi. Efkâr-ı âmme mübhem olan dekayiki tefehhümde tereddüde düşer, fakat hakayik-ı maddiyyede kesdirici bir isabet gösterir.

"Binaenaleyh halk Tanzîmat-ı Hayriyyeyi sürûr ve şâdiler ve şenlikler ile karşıladı ve huzur-ı istikbalini o berat-ı necata bağladı. Bunda da yerden göğe kadar hakkı var idi. Hususile teb'a-i gayri müslimenin şevk ve neşatı muzaaf idi. Yevm-i i'lânının her sene-i devriyyesinde şehrâyin icrası ve okunduğu mevkie bir âbide rekzi pek muvafık olur idi.„ . . . . "Kuvve-i icrâiyyemiz erkânı îka'-ı müşkilâttan geri durmadı. Tarz-ı atîkde yetişmiş ve istibdada alışmış olan ricâl-i devlet, sâbıkı misillû atıb tutmakdan memnû' ve ahkâm-ı kanuniyyeden münkad olmağa an samîmi'l-kalb râzı olamadı. İstibdad pençelerine geçirilen eldivenleri çıkarub atmak fırsatlarını kaçırmadı. Tanzimat-ı hayriyye kağıd üzerine yazılsun, i'lanlar ve fermanlarla te'kid olunsun, dahil ve hariç anınla oyalansun, fakat kendileri yine bildiklerini yapsunlar : İşte pek çoklarının tanzimata verdiği ma'na bu idi. Reşid Paşanın ve sonradan başına topladığı henüz mütevassıt rütbede bir kaç ezkiyây-ı ricâlin ihtimamât-ı münferideleri azılı sanadid-i kadîmenin tagallüb-i nüfûzu yanında çırpınmaktan hâlî kalmaz ve paşay-ı müşarünileyhin hamiyyet ve cerbezesi anları ikna 've serfürû' etmeğe çalışmakdan fâriğ olmaz ise de berikilerin mümâşat ve mütabaati zâhirî ve zoraki idi. Reşid Paşa tarih-i sadareti olan 1262 senesine kadar mesned-i vâlây-ı mezkûr sırasile Koca Husrev Paşa ve Koca Rauf Paşa ve Darendeli İzzât Mehmed Paşa ve yine Rauf Paşa taraflarından işgal olunmuş idi. Müşarünileyhimin mizac ve meslekleri makalât-ı sabıkamızda ta'rif olunduğundan kariîn-i kirâmca ma'lûmdur. Husrev ve İzzet Paşa'lara Tanzîmât-ı hayriyye'yi tevdî' etmek kediye peynir tulumunu emanet etmeğe benzer. Husrev Paşanın elinden gelse Reşid Paşa'yı bir içim suda boğmak ve Tanzîmât-ı hayriyye'ye bir fâtiha okumak muhakkakdır. Rauf Paşa sedâd ve irfanı ve istikamet-i ahlâkıyyesiyle beraber sözünü yürütmekden değil re'yini izhardan bile muhteriz ve daha doğrusu acz ve vesveseye müstağrakdır. Vükelây-ı saire dahi ale'l-ekser anların birer nümunesidir. Ağa Hüseyin Paşa ve Çengel oğlu Tahir Paşa gibi devletce hüsn-i hizmetleri meşhud olan kudemay-ı vüzerâya tanzimatın nef' ve kıymetini hakkıle anlatmak kolay olurmu ? ... Ya valilerimiz ? ... En memduh ve ma'rûflarından olan Es'ad Muhlis Paşanın ba'zen sıkılarak odasında kılıç çekip 'Ah Tanzîmat, ah Tanzîmat, deyû mindere urmakla def'-i hırs u hiddet eylediği menkuldür.„

Abdurrahman Şeref Merhum, makalesinin sonunu, müslümanların, tebaa müsâvâtı prensibi karşısındaki duygularına tahsis ederek, bu hususta aşağıdaki vak'aları zikretmektedir :

"Şurasını da ilâve edelim ki, ahali-i islâmiyye eser-i taassub olarak müsavat-ı teb'a keyfiyyetinden birden bire hoşlanmamış idi. Bu iğbirar terakkiyyât-ı mülkiyye ve medeniyyeyi sektedar edecek mahiyyette olmayub lâkin müvaneset-i anâsır (Meşrûtiyetten sonra isti'mal olunan ta'bir vechile ittihâd-ı anâsır) emr-i mühimminin teahhur-ı husûlüne bâdî olagelmiş idi. Bu hususta iki fıkra nakliyle iktifa edeceğim :

"Galatada ve Voyvoda karakolunda kudemadan bir tabur ağası var imiş. Ahali-i hristiyaniyye ara sıra bir müslimi yakalayıp karakola götürür ve bana gâvur dedi deyu mücazâtını ister imiş. Tabur Ağası 'Ey oğul anlatamadık mı ?.. Şimdi Tanzîmât var, gâvura gâvur denmiyecek. Söyleye söyleye dilimizde tüy bitti, deyu kabahatliyi tekdir ve tevbih eyler imiş.

"Bundan kırk beş sene evvel komşularımızdan Hacı Süleyman Efendi isminde bir tüccar kapdan var idi. Sinnen yetmişi geçkin olub okur yazar bir adam idi. Tepedelenli Ali Paşa'nın ve Halet Efendi'nin re's-i maktûalarını temaşa ettiğini ve zîrlerinde yazılan yaftaların suretlerini aldığını söyler idi. Ve latîfe olarak bize 'Sizin Tanzîmâtınızın yüzünden vaktiyle ben bir kıyye nohuddan oldum, der idi. Hacı Süleyman Kapdan bir kıyye nohud alarak hânesine gelir iken Galatada Sandıkçılar içinde bir kalabalığa tesadüfle aralarına girmiş. Bir hıristiyan bir müslime 'Senin bana gâvur demeğe hakkın yokdur, deyu muaraza eyliyor ve toplanan halk iki kısım olub bir kısmı 'evet doğrudur, hakkı yokdur, ve diğer kısmı 'ne olmuş ki, diyerek nizâı körüklüyor imiş. Kapdan nohud mendilinin düğüm tarafını bükmeğe başlamış ve sabrı tükenüb mendili hıristiyanın başına urmuş. Mendil patlayıb nohudlar yere dökülmüş.,,

Gülhâne hatt-ı hümâyûnuna, i'lânına, yarattığı tesirlere dair, gereken malûmatı böylece verdikten sonra, "Tanzîmat-ı Hayriyye" başlığı altında, müelliflerin umumî mülâhazaları ile, kurulan Meclis-i ahkâm-ı adliyyeyi ve bunun hazırladığı nizamâtı, toplu olarak inceleyeceğiz.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

TANZÎMAT-I HAYRİYYE

UMUMÎ MÜLÂHAZALAR

"*Tanzîmat-ı Hayriyye*„ tabirinin Gülhâne hattının i'lânından önce de kullanıldığı görülmektedir. Sultan Mahmudun, Meclis-i Ahkâm-ı adliyye ve Dâr-ı şûrânın kurulması hakkındaki bir hattında "*hemen Tanzîmat-ı Hayriyyeye mübaşeret kılınması*„ belirtilmektedir. *Takvîm-i Vekayi*'in 14 Ramazan 1254 tarihli 174. nüshasında da "*Derdest-i tasavvur ve tasmim olan Tanzîmat-ı hayriyye'nin biinâyetihi teâlâ kuvveden fi'le ihrâcına nümûne olarak Hüdavendigâr ve Gelibolu sancaklarına mahsus me'murlar ta'yin ve i'zamile tahrir-i nüfus ve emlâke mübaşeret olunmuş olduğundan...*„ denmektedir. "Tanzîmat-ı hayriyye„ adının "Tasmîmat-ı hayriyye„ şeklinde de kullanıldığı anlaşılmaktadır. Meselâ, Âmedî kaleminin ıslahına dair Reşid Paşa'nın tanzim ettiği lâyihanın üstünde, Sultan Mahmud'un "*Bu Âmed odasının ve sairenin elbette bir usûl-i haseneye rabtı pek ehemm u elzem göründüğünden şimdi icrası lâzım gelenlerin heman şimdiden tanzîmine bakılmak ve Tasmîmat-ı hayriyyenin kararına değin te'hiri lâzım gelenleri sonraya bırakılmak üzere Dahiliyye nâzırı Âkif Paşa ile beyninizde bi'l-müzâkere lâyihasını ana göre tanzîm va taraf-ı şâhâneme arz ve istizân eyliyesiz*„ demektedir. Burada "Tanzîmat-ı hayriyye„ unvanı "Tasmîmat-ı hayriyye„ye kalbedilmiştir.

Tanzîmât-ı hayriyyeyi izah eden Osmanlı müelliflerinden MAHMUD CELÂLEDDİN PAŞA'nın *Mir'ât-ı Hakikat* adlı eserinde, şu malûmat verilmektedir [1]:

"Reşid Paşa kudret-i fıtriyye ve kabiliyyet-i hulkıyye ile bir millet içinde nâdir zuhûr eden eâzımdan olmağla Devlet-i Aliyyeyi ikiye bölmek derecesine gelen Mısır gailesini ortadan kaldırabilmek içün Avrupaya karşı te'minât-ı fi'liyye göstererek devletin bekasını muin-i haricî bulmağa mecburiyyetini bi'z-zat keşf ve tahkik eylediğinden evvelâ katl u tesmim ve musadere-i emval gibi muamelât-ı zulmiyye sebebiyle hükûmet-i Osmaniyyeden dilgîr olan sunûf-ı teb'ayı men'-i istibdad vaz'-ı esas-ı adl ve dâd ile devlet-i metbû'alarına ısındırmağa ve hukuk-ı umû-

[1] II. Fasıl, s. 15.

miyyeye riayet kavâidine Devlet-i Aliyyece vücudunu ortaya koymağa medar olmak üzere emniyyet-i mal ve can ve mahfûziyyet-i ırz u namus esaslarını ve kavanin ve nizamat ile mukayyed bir kaide-i idare vaz'ını havi tanzimat-ı hayriyye namile kararlaşdırdığı ıslahatı bin iki yüz elli beş senesi şehr-i şa'banının yirmi ikinci günü Gülhanede kıraat eylediği hatt-ı hümâyûn ile i'lan etmiş ve Mısır meselesinin hallini tanzimat-ı mezkûrenin icrasına rabtederek bir müddettenberi Devlet-i Aliyyenin imha ve ifnasına mail olan Avrupa efkâr-ı umumiyyesini tashih ve te'min ile Şevket-i Osmaniyyenin devam ve bekası lüzûmunu tasdik ettirmişdir.

"Reşid Paşa bu himmet-i âliyesini fi'le getürmek için haricen müdafaa-i muâdata çalışdığı gibi dahilen dahi yıllarca yerleşmiş efkâr-ı müstebidane ve hukuk-şikenâne erbabının sademe-i i'tiraz ve ihtilâflarına göğüs vererek gayret-i fedâkârane ile muhafaza-i esas-ı Tanzîmata ve idareten icray-ı ıslahata devam ve ihtimam eyledi eyâletler valilerin elinde mâlikâne gibi mazbut iken usûl-ı idare-i muntazamayı te'sis ve kaide-i meşrua-i meşvereti ta'yin ile hükûmet-i mülkiyyeyi teşkil ederek bu sayede vâridat-ı devleti bir kaç katına iblağ ve fünun ve maarifin intişarına vasıta olacak mekâtib-i umumiyyeyi küşâd etti ve i'mar-ı mülkün turuku vesâilini izhar ile mukaddemat-ı fi'liyyesine teşebbüs eyledi hasılı Devlet-i Aliyyeyi bir devlet-i muntazama sırasına koyub Osmanlıların Avrupa cem'iyyet-i medeniyyesi içinde mevki-i mümtaza lâyık olduklarını bir kaç sene evvel bunun aksini mütalaa eden devletlere tasdik ve i'tiraf ettirdi.,,

Mehmed Memduh Bey'in "Mir'ât-ı Şuûnat,, adlı eserinde de, Tanzîmat-ı hayriyye şu suretle açıklanmaktadır (Bk. s. 8-11) :

"Tanzîmat-ı hayriyye hem devlete hem de millete bâis-i hayat olduğu için bundan bir az bahsedilecekdir. Cümlenin bildiği üzere usul-ı idare-i devlet asırlarca isti'mal-i şiddet ile emr ü nehy yürütmüş olduğundan kesilüb asılmak ve mal ve mülk alınmak keyfiyyatı tabi-i ferman ve müstemirrü'l-cereyan idi. A'vâm mürur-ı eyyam ile her şeye nizam verir amma tanzim-i umûr vasıtaya muhtaç idüğü teslim kerde-i erbab-ı akl u şuurdur. Pây-ı taht olarak Bursa ve Edirne ve Istanbulda köklenmiş bir usulü yerinden çekmek pek büyük kuvvet sarfına vâbeste idi kuvvet dediğim milletin bi'l-umum bu arzuda müttefik bulunması veyahud akıbet bîn müdebbir ve fatîn bir hamiyyetkâr devlet ve millete necat verecek tedbirinden ibaret ise nefsini tehlikeye koyub mevki-i fi'le îsâle çalışması ile hasıl olabilirdi. O zamanlar millette ittihad isti'dadı olmadıkdan başka ekâbir-i devlet vaz'-ı kadîmden menfaat gözettiklerin-

den ve içlerinde yeni tavra girmek hâhişine düşmez ricâl tertib-i kîl ü kal edeceklerinden şu husus faidelidir vadisinde söz başı olmak kendi başını meydana atmak değilmidir. Eğerçi Sultan Mahmud Yeniçerileri kaldırmış ve nizâm-ı askerî yapmış ise de henüz ordular vücude gelecek kadar kuvay-ı cünudiyye bulunmadığı hengâmda Rusya devletiyle açılan muharebe mağlubiyyetimize sebeb verdiği ve yedi sekiz sene imtidad eden Mora gailesi tazyîkat-ı düveliyye ile nihayet Yunanistanda bizden ayrı bir hükûmet teşkil ettirdiği ve Mısır meselesi de daha vahîm alâim gösterdiği mülâbesatile hey'et-i devlet hayret içinde kalmış idi. Safahat-ı tarihe bakılınca görülür ki dünyada en büyük işleri hey'etler meydana getirmiş olmayub fevka'l-âde iktidarda yaratılmış bir dâhi çıkar da hey'etlerin teakkul edemediği yoldan yürüyerek menzil-i maksûda erişmekle itmâm-ı kâr eder. Sultan Mahmud devrinde tahayyüz ve temeyyüz etmiş olan Mustafa Reşid Paşa işte o kâ'bda bir vücud-ı bîhemtâ bulunduğundan hariciyye nezâretinde ve saltanat-ı seniyyenin Londra ve Paris sefaretlerinde senelerce ibraz-ı fetanet etmiş idi. Abdülmecid Han câlis-i örnek-i izz ü şân olduktan sonra yine ânifü'l-beyan makamatta liyâkat ve fa'aliyyetini isbat ettiği misillû talâkat-ı lisanı cevdet-ı karihasının tercemanı olmasiyle Avrupa siyasiyyûn-ı ma'rûfesinden dostlar peyda ederek ülfet ve musahebet esnasında Devlet-i Osmaniyyenin Avrupa muvazene-i düveliyyesince vücudu elzem bulunduğunu serd-i berâhîn ile ifade eyledikce muhatabları olan ricâl-i siyasiyye tavzihatınız cây-i teemmüldür. Ancak idare-i Devlet-i Aliyye medeniyyet-i hâzıra ile kabil-i tatbik görünmez çünkü sizde kuvvet padişâhındır sultan ne isterse o olur padişâh sadr-ı a'zamları vüzerâyı patrikleri i'dam ve emval ve emlâk-ı irsiyyeyi bi'l-müsadere igtinâm ettirmekde muhtardır. Hey'et-i devlet ıtlak olunması lâzım gelen vükelâ can korkusundan emin olamazlar. İ'tirazatına tesadüf ettiğinde vakıa söylediğiniz işler bizde olmamış diyemem netekim Avrupa hükümdârânının dahi a'sâr-ı maziyyede ayni surette icraatı inkâr olunamaz. Sultan Mahmud Yeniçerileri imha eylediğinin hikmeti istenilmeyen hâlât daima Yeniçeriler cânibinden îka' olunan ihtilâlatın şeameti bulunmasından nâşi ocaklu ta'birile şunun bunun can ve mal ve namusuna tasallut ve tecavüz eden haşerat-ı bâgiyye seyf-i satvetle külliyyen mündefi' ve hatta Sultan Mahmudun ahd-i ahîrinde âna mümasil fecayi' gayr-i vâki' olarak elyevm metbu-ı meşru-ı muazzam Abdülmecid Han hazretleri hilye-i hamiyyetle muttasıf ve ihtiyacât-ı zemâneye vâkıf tebaası müfarıkında âdil ve munsıf bir padişâhdır. Memâlik-i şâhânede carî ve mer'î hükm-i şer'î ve kavanin

ve nizamât o aslın fer'i olduğundan bu esasların ale'l-istimrar pâyidar olması bâbında zat-ı tâcidârî kâfil-i hukuk ve kâffe-i enâma mucib-i i'timad ve vüsûk olacak bir hatt-ı hümâyûnları ile adaleti ve emniyyet ve mahfuziyyet-i âmmeye bilâ istisna i'lân buyuracaklardır. İzahatını Lord Palmerston ve Mösyö Tier (Thiers) gibi İngiltere ve Fransanın kürsi-i siyasî-i dekayık şinâsı olan dehhât-ı dehre ilâveten beyan ve ba'zı ma'ruzat zımnında derbâr-ı şevkete muâvedet elzemiyyeti atebe-i seniyyeden istîzân ve hakipây-ı mülûkâneye evvelce de arîzalar takdim etmiş bulunmağla bu kerre İstanbula vüsulünde Şeref-i müsûle mazhar olarak Avrupa ministrolarile cereyan eden mübahesatı ve asr-ı medeniyyete çesbân icabatı arz ve ityân eylediğinden Tanzîmat hatt-ı hümâyûn-ı meyâmin meşhunu yine bu vezir-i bînazirin kalemile tesvid edilib bi't-tasdir Gülhâne meydanında kıraatle cümleye i'lân buyrulmuşdur. Reşid-i devrânın işbu teşebbüs-i hakîmaneye delâletten maksadı sizde sultan ne isterse o olur isnadını def' ve fi'l-hakika vâzı-ı kanun padişâh ve hâdim-i ahkâm-ı kavanin ricâl cah olduğunu isbat ile Avrupa efkâr-ı umumiyyesince şübehatı ref' etmek kazıyyesine müntehi bulunmuştur. Tanzimattan sonradır ki umûr-ı mühimme-i devlette mes'ul Bab-ı Âlî olduğunu fi'liyyat ile te'yide çalışılacak idi.„

Tarih-i Lûtfî'de ise, Tanzîmat-ı hayriyye, aşağıdaki tarzda anlatılmaktadır [2]:

"Reşid Paşaya bay ü gedânın teveccühü ve padişâhın bu hale atf-ı nigâhı Reşid Paşaya medar-ı kuvvet ve cür'et olarak yek başına Devlet-i Aliyyenin muazzamat-ı umûr-ı dahiliyye ve hariciyyesini deruhde ile bir tarafdan mes'ele-i Mısrıyyenin dilhah-ı Devlet-i Aliyye üzere karargir olması zımnında devletlerin celb ve imâleleri emrinde müzâkerata bide' edüb bir tarafdan dahi usul-ı zulmiyye ve harekât-ı istibdadiyye te'siratile hâlet-i nez'a geldiği Avrupaca zu'm olunagelmiş olan Devlet-i Aliyyeyi tanzimat-ı hayriyye gibi bir kanun-ı esâsîye rabtile Devlet-i Aliyyenin ıslah-ı ahvâli ve devletlerle olan revabıt ve münasebatının tezyîdile haricî ve dahilî az vakitte padişâhına ve devletine büyük hizmetler ibrazına bezl-i mesaî etmişdir.„

Ayni eserde, Tanzîmat hakkında şunlar yazılmaktadır [3]:

"Tarih-i âcizânemin birinci cildinde muharrer olduğu üzere en evvel Mısır valisinin metbuu mufahhamı aleyhine hareketine bâdî ve kuvve-i

[2] Cild VI, s. 55.
[3] Cild VI, s. 165.

zahr-ı istîdadı Fransa Devleti idi. Devlet-i Aliyye bu uğurda Avrupaya karşu hukukunu tanıttırmak ve Fransaluya mukabil İngiltereluyu kavle almak için elçiler göndermeğe ve efkâr-ı umumiyyeyi tarafına imâle garezile nice nice fedakârlığa mecbur oldu. Bu kadar tekellüflerden ve bir kaç def'a ordular sevkinden sonra kader Mısırlu tarafına müsaid görünmesinden dolayı hasıl olan elem ve keder Sultan Mahmud Han hazretleri gibi bir padişâhı henüz elli beş sinninde iken semt-i bekaya seferber eyledi böyle müddet-i medîde Rusya devletiyle cereyan eden muvâlâta ba'zı devletler nazar-ı hoşnudî ile bakamadılar. Çünkü bu ittifakın devamı Şarkistan için kurulan mülahazâta elvermeyeceğini anladıklarından nâşi Devlet-i Aliyyeye ellerinden ve lisanlarından gelen her dürlü ihtarat ve muamelât-ı diplomasiden hâlî olmadılar ve Sultan Mahmud Hanın akîb-i intikallerinde Tanzîmat-ı hayriyye icrası meşhur Reşid Paşa merhum vasıtasile meydan-ı vukua getirilüb tebaa-i Devlet-i aliyye efradı beyninde muamelât-ı mütesaviyye ve usûl-ı âdilenin kavanin-i şer'iyyeye tatbiken müceddeden te'sisile te'min-i can ve mal ve hıfz-ı asayiş ve namusa vaz'ı esas-ı intizam edildi ve sâye-i adalet vâye-i saltanat-ı seniyyede kâffe-i tebaa-i müslime ve gayr-i müslime bir nehc-i şer'îde mazhar-ı muamelât-ı mütesaviye oldu.„

Namık Kemal merhum da, İbret gazetesinin 4 Ramazan 1289 tarihli 46. sayısında "Tanzîmat„ başlığını taşıyan makalesinde diyor ki :

"Zamanımızın inkılâbât ve terakkiyyâtını şâirâne ve müteessirâne bir nazarla müşahede edenler bir kerre Vatanımızda iki üç yüz senedenberi dökülen hûn-ı nahakları müsadere olunan malları pâmâl edilen namusları düşünür bir kerre de tanzimatı göz önüne alur ise Gülhane hattını hukuk-ı beşerin muhafazası için yapılan mu'cizat-ı adaletten biri ad eder. Lâkin ahval-i âlemi her türlü nümâyişlerden tecrid ederek hakikatı üzre görmeğe çalışanlar nezdinde müsellemdir ki tanzîmat hattı, zatında hukuka müteallik değil sırf siyasî bir eserdir.

"Vâkıa zâhirde bakılsa herkesin hayatına, malına, ırzına kâfil olmak için yapılmış zannolunur fakat hakikat-ı halde devletin hayatını te'min maksadiyle i'lân olunmuş idi.

"Ma'lûmdur ki bundan kırk, kırk beş sene evvel Devlet-i Aliyyenin zaten müşrif-i indiras olan te'sisat-ı siyasiyyesi bütün bütün mahvolmuş ve Avrupanın kavaid-i idaresi bir galebe-i mutlaka hasıl etmiş idi. Böyle bir hal içinde Mısır Vilâyeti ihtiyar ettiği meslek-i taklid kuvvetile sa - tanat-ı seniyyenin kudret ve nüfûzuna galibane rekabet eder oldu.

"İş bir dereceye geldi ki, memleketi Mısır tasallutundan muhafaza için Istanbula bir Rusya ordusu getirmek derecelerine kadar gidildi.

"Bu hal ile cihan medeniyetinin her tarafında Devlet-i Aliyyenin muvazene-i siyasetce mukarrer olan lüzûm-ı kat'îsi cihetile bekasına me'yusane ve mütehassirane bir hahiş gösterilmekle beraber her devletçe en az mazarrat görülecek bir surette dağıdılmasına da çâreler aranmakda idi.

"Devlet-i aliyyenin en büyük bahtiyarlıklarından biridir ki, bu kadar şiddetli bir hatar içinde Reşid Paşa zuhur eyledi. Tanzimatı i'lân ile Devlet-i aliyyeyi kurtardı. Gülhâne hattı ba'zılarının zannı gibi Devlet-i aliyye için bir şartnâme-i esas değildir. Yalnız şartnâme-i hakikîmiz olan şer'i şerifin ba'zı kavaidini te'yid ile beraber Avrupanın fikrine muvafık bir kaç tedabir-i idareyi müeyyed bir beyannâmeden ibarettir.

"Gülhâne hattı eğer mukaddemesinde te'yid-i müddea ettiği ahkâm-ı asliyye-i şer'iyyeyi yalnız emniyyet-i can ve mal ve namus ile tefsir eylediği hürriyyet-i şahsiyyeye hasr etmeyerek hürriyyet-i efkâr ve hakimiyyet-i ehali ve usûl-ı meşveret gibi bir çok esasları dahi kâmilen i'lân etmiş olaydı o vakit hilâfet-i islâmiyye için bir şartnâme-i esas hükmünü alabilirdi.

"Reşid Paşa Tanzîmatı kendi hayatının muhafazası için neşr etti diyenler de vardır.

"Bu rivayet sahih olsa ne lâzım gelir? Böyle bir zaman içinde Gülhâne hattını i'lân edebilecek kadar dirayet ve cesarete mâlik bir adamın vücudu hiç olmaz ise o hatt-ı hümâyûn kadar nafi' değilmidir ?

"Tanzîmatın en ziyade mazhar-ı taarruz olacağı bir ciheti de Avrupa kefâleti altında bulunmasıdır. Efkâr-ı umumiyyenin şu günlerde galeyanı bu ta'rizlere hak verir gibi görünür. Lâkin bu gün Tanzîmata terettüb eden halleri devletin bekasına bir büyücek rahne zanneden ebnây-ı vatanın bunamış pederleri, Tanzîmat i'lân olunacağı zaman onun her kelimesini hilâfet-i islâmiyyeyi hedm için vefk içine alınmış bir sihr-i mübîn ad ederlerdi.

"Binaenaleyh Tanzîmatı o zaman efkâr-ı umumiyye himayesine vermek, cellad eline teslim etmek kabilinden olmaz mıydı? Efkâr-ı umumiyyeden başka dahilî ne kuvvet bulunabilirdi ki, tanzimat anın kefâletine tevdi olunabilsin? Şerîat mı denilecek? O, zaten mer'î olsaydı Tanzîmatı neşre hacet kalmazdı. Ulemâ mı denilecek ? Ulemâ eğer şerîat-ı islâmiyyeyi muhafaza etse idi, zaten şunun bunun bilâ muhakeme katline

fetva vererek Avrupa himayesi altında bir varakpâre ile binâullah olan hayat-ı beşerin te'minine ihtiyaç bırakılmazdı. Bu hallerden anlaşıldı ki, Reşid Paşa meselâ esbab-ı tahaffuzunu istihsal için tebdil-i cellad beslemeğe mecbur olan kavimler gibi zarurî hilâf-ı tabiat bir kudrete müracaat etmeğe ihtiyaç gördü. Müracaat etti. Müracaatının semeresini de istihsal eyledi. Zira Tanzîmat i'lân olunmamış olsa idi, ne Mısır meselesini tesviye edebilirdik, ne memleketeyn ve Karadağ ve Sırbistan gürültülerini bir kaç kerreler def'e muktedir olurduk; ne Kırım muharebesinden galibane kurtulabilirdik, ne de Cidde ve Suriye, Girid beliyyelerine karşı hayatımızı muhafazaya imkân bulurduk. Tedabirinin ıttıradı devleti bin türlü müşkilata düşürmekle beraber o kadar faideli bir netice hasıl etmişdi ki, adeta Avrupaca tekâfül-i umumî dahilinde bulundukdan başka düvel-i muazzamadan ma'dûd olmuş ve hele Fransa muharebesinden sonra bayağı ittifakımız Avrupa ittifaklarınca esbab-ı muzafferiyyet ad olunur bir hale gelmişdik. İşin bu ciheti hiç bir âkil indinde şayan-ı ta'riz olamaz. Reşid Paşa Tanzîmatı gerek devletinin gerek kendinin hayatı için i'lân etmiş olsun bir dereceye kadar bu türlü te'sisat-ı medeniyyenin hâmi-i hakikîsi olan efkâr-ı umumiyyenin kuvvetine istinad etmeğe çalışıyordu. Istılah-ı ilmîsi ile muakvemet fikrini çıkarmağa çalışanları himaye eyledi. Çırakları ise tanzimat ve ona müteferri' olan yalan yanlış nizamat ve ca'lî ve hakikî bir takım ıslahat namile Avrupayı tatyîb etmekden başka hiç bir şey düşünmediler. Hatta meşhurdur ki, Mazmûn furuşlukda nükte gûylukda adam eğlendirmekde bayağı pederinin şöhretine halel vermek derecesine varmış olan Fuad Paşa "Bir devlette iki kuvvet olur. Biri yukarıdan biri aşağıdan gelir. Bizim memlekette yukarıdan gelen kuvvet cümlemizi eziyor. Aşağıdan ise bir kuvvet hasıl etmeğe ihtimal yokdur. Bunun için pabuççu muştası gibi yandan bir kuvvet kullanmağa muhtacız. O kuvvetler de sefaretlerdir,,. der idi.

"Fakat bizim i'tikadımıza kalursa, eğer Fuad Paşa da geçirdiğimiz sâl-i buhran içinde sağ bulunmuş ve neticesinde kendi zamanında zuhur etmeyen heyecanları görmüş olsa idi öyle hilâf-ı tabiat bir kuvvete zannımızca hiç ihtiyacı olmadığını i'tiraf ederdi.,,

Merhum Abdurrahman Şeref de, Tarih musahabelerinde Tanzîmat için "Eski tarz idareyi yeni tarza ifrağa Tanzîmat-ı hayriyye pîşva olmuştur.,, demektedir (Bk. s. 48).

Reşid Paşa "Confidence sur la Turquie,, adlı esere verdiği cevab müsveddesinde, Tanzîmat hakkında şunları yazmaktadır :

"Tanzîmat-ı hayriyye ki velî-ni'metim padişâhım Sultan Abdülmecid efendimizin asr-ı âlî-i şâhânelerinde te'sis buyrulmuş olan kâffe-i nizamatın üss-i esasıdır. Bunun cihât-ı adîde ile lüzûm-ı hakikîsini iptida meydana koyan ve bu babda pek çok kelemet-ı müşevvika irad eden bu âciz olduğunu padişâhım pek ra'na bilirler [4]."

Tanzîmât-ı hayriyye hareketi hakkında, Osmanlı müelliflerinin yazılarını gördükten sonra, malî ve cezaî nizamları incelemeden, Tanzîmâta kaynak vazifesini îfa eden "Meclis-i ahkâm-ı adliyye"nin bünyesini, çalışma usullerini, tetkik edeceğiz.

MECLİS-İ AHKÂM-I ADLİYYENİN TANZİMİ

Sultan Mahmud devrinin son yıllarında, Meclis-i Ahkâm-ı Adliyyenin teşekkülüne dair, Mâbeynden gönderilen tezkire sureti, aşağıdadır. Bu tezkirenin aslında Sultan Mahmud'un el yazısı ile tashihler mevcuddur :

"İşbu cevab-nâme-i âlîleri mübarek hâkipây-ı tutiyây-ı cenâb-ı hilâfetpenahîye arz u takdîm birle manzûr-ı meâlî-mevfûr-ı hazret-i pâdişahî buyurulmuştur. Murad-ı hayriyyet-mu'tad-ı şâhâne buyurulduğu ve mukaddemce iş'âr olunduğu üzre Bab-ı âlîde Dâr-ı Şûrâ vaz'ı ve Meclis-ı Ahkâm-ı Adliyye ism-i ulyâsıyle bir meclis-i mahsûs tertîbi lâzımeden olduğuna ve Bab-ı âlîde vaz' olunacak Dâr-ı Şûrâ ministro meclisi demek olacağına binâen iş'âr-ı ulâları vechile artık başkaca ministro meclisi tertîbi iktizâ etmeyerek abes olacağı ve pusula-i mezkûrede muharrerü'l-esamî bendegân intihâb ve istîzan buyurulmuş ise de bunlar da ikiye taksim olunarak bir takımı Bab-ı âlî Dâr-ı şûrâsına ve diğer bir takımı dahî Meclis-i Ahkâm-ı Adliyyeye intihab ve tertip olunmak lâzım geleceğinden yine müşârünileyhim Serasker Paşa ve Reşid Paşa ve Fethi paşa ve Maliye nâzırı Devletlü Nâfiz Paşa hazaratiyle bi'l-müzakere tensîb ve intihâb buyurulacak bendegânın iki takım olarak tertîbi ile istîzan olunması ve pusula-i mezkûreye Dâvud Paşa ve Es'ad Paşa hazerâtının tahrîr olunmasına nazaran Serasker-i esbak Devletlü Husrev Paşa hazretlerinin şeyhûheti ve mubârek zât-ı şevket-simât-ı hazret-i cihandârîye olan kıdem-i ihlâs ve ubûdiyyeti hasebiyle reis-i meslis olsun demek olmayub fakat müşârünileyhin dahî dâhil-i meclis olması münasib gibi mütalea-i âlî buyurulduğundan müşârünileyhim hazerâtiyle müzakerede bu dahî bi'l-mütalea tensîb

[4] Müsveddesinin aslı hususî kütüphânemizdedir.

kılınır ise beyan ve iş'âr olunarak ba'dehu sâniha-pîrây-ı sudûr buyurulacak irade-i seniyye-i hazret-i şâhâne mucibince tertîbi ve Reis-i Meclis ve Reis-i Dâr-ı Şûrâ ta'yîni ve intihâb olunacak kâtiplerin dahî terkîbi ile bimennihi Teâlâ hemen Tanzîmat-ı hayriyyenin müzakeresine mübaşeret ve Meclise mahsus mührün dahî i'mâline mübaderet kılınması ve mumâileyhima şehrî Hâfız Efendi'nin Bab-ı Seraskerî Dâr-ı Şûrâsı müftîliğine nakli ve Çerkeşî Mehmed Efendi'nin dahî Bab-ı âlîye me'muriyyeti münasib olacağı ve Bab-ı âlide olan Dâire-i hümâyun vâkıa Dâr-ı Şûrâ için münasib olup ancak dâire-i âli-i mezkûrede mübarek zât-ı firişte-sıfat-ı mülûkâneye mahsus olan oda-i âlîden mâada diğer bir oda dahî olmakla diğer odanın Dâr-ı Şûrâya tahsîsi ile (*Hükümdarın ilâvesi* : fakat daire-i hümâyunun abdesthânesinin dahî kullanılmaması) ve vâkıa şimdiden maaş gailesine düşülmiyerek cümleten mansıpsız zevâttan terkîbi suretinde sarf-ı nazar ile ol vechile tertîbi, yolunda ve güzel mülâhaza olunmuş olduğu ve (Hükümdarın ilâvesi : bunların içinde bazı erbab olmıyanlar dahî yazılmış olduğundan bu makulelerin dahil-i meclis olmalarında pek de fayda olmıyarak kuru kabalıktan ibaret göründüğünden bu hususta hatır ve gönüle riayet olunmıyarak ehil ve erbâb olanlarının idhalleri lâzım geleceği) ve Bab-ı âli me'murları haklarında olan mütalea dahî becâ olmağın Bab-ı âli me'murları tensîb olunduğu halde yine Bab-ı âli Dâr-ı Şûrâsına münasebet alacağı ve maaş hususı mütaleasına mebnî intihâb ve tertîb buyurulacak bendegân içinde ashab-ı memurîn olanların me'muriyetlerinin kemakân üzerlerinde kalmasında be's olmayacağı ve fakat uhdelerinde kapı-kethüdalık bulunanlardan intihâb ve ta'yin olunduğu takdirde kapı kethüdalıklarının âhir münasiblerine ihalesi münasip olacağı nezd-i ilham-vefd-i hazret-i şehinşâhîde rehîn-i tensîb ve mütalea-i âlî buyurulmuş olmağla ol vechile müşârünileyhim hazerâtı ile dahî bi'l-müzakere suret-i re'y u mütalea-i vâlâlarının tekrar beyan ve izharı bâbında."

Reşid Paşanın hususî evrakı arasında müsvedde halinde iki nizamnâme sureti vardır. Bu nizamnâmelerden biri, meclisi teşkil eden a'zânın seçilmesini tesbit etmektedir. On bir maddeden ibaret olan bu nizamnâme tasarısının kanunlaşdığına dair bir vesikaya arşivde tesadüf edemedim. Ancak, Reşid Paşanın hususî düşüncelerini göstermesi bakımından tedkîke değer gördüm. Bu nizamnâmeye göre, her gün devam edecek bir reisten başka daimî a'zâ unvanı verilen on dört zât, Meclis-i Ahkâm-ı Adliyyeyi teşkil edecekti. Ma'zul vezirler, yüksek ulemâ ve devlet

ricâli iktizasına göre de, askerî kumandanlar meclise seçileceklerdi. Seçime değer verme zihniyyetinin, nizamnâmenin bi'l-hassa sekizinci maddesinde tebarüz ettiği görülmektedir. Sekizinci madde, meclise seçilecek a'zâdan bahsederken "İşbu a'zâ olacak zevât iffet ve istikamet ve dirayet erbabından bulunmak ve her bir maslahatta kendu re'y-i mahsusları ne ise anı beyan edüb hiç bir tarafa temâyül etmemek ve kavanin ve nizamatın muhafaza ve himayesine can ü gönülden çalışmak icab edeceğinden şayed bu usule dikkat etmeyenler olursa mütemadî a'zalıkda kalmamak ve'l-hasıl meclis-i umumî ekseriyyet-i ârâsının mü'temen ve mu'temed ve kabul gerdesi olan zevattan bulunmak için her sene muharrem iptidalarında tecdid-i intihab oluna„ demektedir. Diğer maddelerinde de, hürriyyet prensiplerile idare olunan memleketlerde görülen esasların, temel teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Nizamnâme müsveddesinin suretini aynen aşağıya dercediyorum [5].

"*Birinci madde* : Meclis-i ahkâm-ı Adliyyede reis-i meclis bulunan zâttan mâada külli yevmin devam etmek ve a'zây-ı daimî ta'bir olunmak üzere on dört zât buluna

İkinci madde : İşbu a'zây-ı daimî vüzera ve sudûr-ı ulemâ ve ricâl-i devlet ma'zullerinden ve iktizasına göre ümeray-ı askeriyyeden ola

Üçüncü madde : Bu on dört a'zâya rüteb-i zatiyyelerine mahsus olan maaşdan başka işbu meclis a'zalığı için her kangi rütbe ve tarikden olur ise olsun ale's-seviyye beşer bin guruş maaş i'ta kılına

Dördüncü madde : Meclis-i Ahkâm-ı Adliyyenin bir ma'ruzat kâtibi ve bir meclis kâtibi ola ve ma'ruzât kâtibine maaş-ı zâtîsinden başka on bin guruş ve meclis kâtibine dahi kezâlik maaş-ı zatîsinden ma'da yedi bin beş yüz guruş maaş i'ta kılına ve bunlar dahi a'zâdan addoluna

Beşinci madde : İşbu on dört a'zânın me'muriyyetleri mutlaka meclis-i umumîde ekseriyyet-i ârâ ile ba'de'l-intihab irade-i seniyye-i hazret-i şâhâne suduriyle icra kılına

Altıncı madde : Meclis-i Ahkâm-ı Adliyyenin ma'ruzât ve meclis kâtiblerinin ta'yini beyne'l-vükelâ intihab olunarak irade-i seniyye sudûr etmesine mütevakkif ola

Yedinci madde : İşbu a'zâ ve ma'ruzât ve meclis kâtibleri bulunacak zevatın âhar mansıb ve me'muriyyetlere nakilleri caiz ola şu kadar ki

[5] Aslı hususî kütüphânemizdedir.

işbu a'zalık ve kitâbet diğer me'muriyyetle ictimâ' etmeyeceğinden olhalde yerlerine sairleri intihab ve ta'yin oluna

Sekizinci madde : İşbu a'zâ olacak zevat iffet ve istikamet ve dirayet erbabından bulunmak ve her bir maslahatta kendu re'y-i mahsusları ne ise anı beyan edüb hiç bir tarafa temâyül etmemek ve kavanin ve nizamatın muhafaza ve himayesine can ü gönülden çalışmak icab edeceğinden şayed bu usule dikkat etmeyenler olur ise mütemadi a'zalıkda kalmamak ve'l-hasıl bunlar meclis-i umumî ekseriyyet-i ârâsının mü'temin ve mu'temed ve kabul gerdesi olan zevattan bulunmak için her sene muharrem iptidalarında tecdid-i intihab oluna

Dokuzuncu madde : Her sene teceddüd ettikçe a'zay-ı mevcude için birer birer ekseriyyet-i ârâya müracaat olunarak haklarında ekseriyyet bulunanlar ibka olunub bulunmayanların yerlerine âharlarının intihabı lâzım gele.

Onuncu madde : Her hangi suretle olur ise olsun bir ve yahud bir kaç a'zâ intihabı lâzım geldikde vüzerâ ve sudur ve meclis-i umumî a'zâsından olan ricâl-i ma'zûlin ve şayan olan ümeray-ı askeriyyenin esamisini mübeyyin defterleri bir kerre meclis-i umumîde cehren kıraat olunarak ba'dehu bir kaç a'zanın intihabı bir birine karışdırılmamak için içlerinden evvel-i emirde birinin suret-i intihabına teşebbüs oluna ve bu sırada reis-i meclis bulunan zat tarafından cümleye hitab ile şu a'zâlık için her kes kimi tensîb eder ise anın ismini hafiyyen bir varakaya yazub meydanda olan kâseye vaz' eylemelerini tenbih oluna ve bu usulün icrasından sonra evrak-ı müctemia meydana dökülerek faraza üç veya dört veyahud daha ziyade zevattan birinin ismine dokuz ve ikincisine yedi ve üçüncüsüne beş ve dördüncüsüne üç kağıd tesadüf etmiş olduğu halde iptida dokuzlu için ekseriyyet-i ârâya müracaat oluna ve şayed anın hakkında ekseriyyet-i ârâ bulunmaz ise andan sonra yediliye intikal olunarak tâ nihayetine kadar bu tertib ile icra kılına ve iki kişinin ismine çıkan evrakın adedinde müsavat vâki' olduğu halde hangisinin sinni ziyade ise ekseriyyet-i ârâya arz olunmak için anın diğerine takaddümü câiz ola ve bir zatın intihabı halinde ârâda müsavat zuhur eder ise ol zatın ta'yin veya adem-i ta'yini mutlaka irade-i seniyye-i hazret-i şâhâneye mütevekkıf buluna ve bir a'zâ intihab olundukdan sonra diğer intihab olunacak a'zâ olduğu halde suret-i meşruha anın hakkında dahî başkaca icra kılına ya'ni bir zâtın intihabı diğerinin intihabına karıştırılmaya.

Onbirinci madde : Bir kaç a'zânın bir günde veyahud birbirini müteakib meclislerde intihaba teşebbüs olunub da iptidaki a'zalık intihabında hakkında ekseriyyet-i ârâ zuhur etmeyen zat için ikinci ve üçüncü a'za intihabında kağıd vermek câiz olmıya şu kadar ki sene teceddüd ettikden sonra bu memnuiyyetin hükmü kalmıya

Onikinci madde : İsmine kağıd çıkan zevâttan birisi meclisde hazır bulunduğu halde a'zâlıkdan şayed istinkâf edecek olur ise ânın için ekseriyyet-i ârâya müracaat olunmıya ve meclisde hazır bulunmayıb da ekseriyyet-i ârâya müracaat ile intihab olundukdan sonra işidib istinkâf eden olduğu halde ana dahi ibrâm kılınmaya ve kezâlik a'za ve kâtib iken isti'fa eden olur ise anlara dahi muvafakat gösterile„

Nizamnâmelerden diğeri, meclisin kuruluşunu ve çalışma tarzını açıklamaktadır.

Nizamnâmede, daha önceki Meclis-i Ahkâm-ı Adliyyenin işleyememesi sebebleri anlatıldıktan sonra bu def'a teşekkül eden meclise, devlete müteallik gerek iç gerekse dış ve "mâlen ve mülken celb-i menfaat ve def'-i mazarrata dair vakit ve hal ve âdet ve ahvâle muvafık ve mümkün ve gayr-i mümtenî surette ba'zı mevadd-ı nâfıa mülahaza olunarak sehlü'l-icra bulunanların heman müzakeresile mazbataları meclis-i vükelâda kıraat ve arz u istîzân„ olunması selahiyyetleri tanınıyordu.

Vükelânın meşguliyyetleri fazla olduğundan, devlete aid bir kısım işlerin meclisce görüşülmesi, mazbatalarının hazırlanması ve böylece meclisin mutlaka lüzûmunun, fi'len de gösterilmesi isteniyordu.

Lâyihanın sonunda bu vazifeleri îfa edemeyen meclis a'zâsının mes'uliyyetten kurtulamıyacağı yazılmaktadır. Tanzîmat zihniyyetini tesbit eden vesîkalardan birisi olarak nizamnâme müsveddesinin bir suretini, aşağıya aynen aldım [6].

"Beyan ve tafsîle hacet değildir ki Meclis-i ahkâm-ı adliyyenin vaz' ü tesisinden murad-ı âlî bunca ma'lûmat-ı mütenevvia eshabından ve vükelây-ı Devlet-i Aliyyeden a'zaları bulunduğundan ve bayağı kâffe-i mesalih-i seniyyenin merkez ve mevridi olduğundan Devlet-i Aliyye ve millet-i celîle-i islâmiyyenin hüsn-i idare-i maslahat-ı seniyye ve belki istihsal-i esbab-ı ihyâiyyesine dair mevadd-ı vakıa ve nafianın müzakeresi hususu iken ba'zı cihetlerle henüz meclis-i âlînin bu suret-i matlûbesi lâyıkı ile hasıl olamamış ve bir müddetten beri vaz'-ı aslîsinden çıkarak ve müzakerat vakıası yalnız meclise verilen mesalih-i âdiyye ve mevadd-ı

[6] Aslı hususî kütüphânemizdedir.

cezâiyyeye münhasır gibi olarak halbuki bu nevi' idare ile ne matlûb olan menfaatlar hasıl ve ne bu kadar ashab-ı ma'lûmatın istedikleri veçhile devlet ve milletimiz hakkında vâcibe-i zimmetimiz olduğu mertebe hizmet-i kâmile derece-i fi'liyyeye vasıl olmıyacağından ve bu suret ise nezâket-i vakte ve ehibbay-ı milkü devletimizin icabât-ı zarûriyye-i hakikiyyesine göre lâyık olamayacağından mücerred şu Meclis-i âlîden fevaid-i milkiyye-i külliyye husulü niyyet-i halise ve irade-i seniyye-i mahsusası ile mani-i müzâkerat olmayacak suretle istihsal-i mahremiyyet ve mazbutiyyetini ve her ne kadar mukaddemden ba'zı nizamât-ı mevzûası var ise de şimdi dahi ba'zı suver-i idare ve usul-ı me'zuniyyetin beyan ve izahı icab-ı maslahattan ve irade-i seniyye-i hazret-i şâhâne muktezasından olmağla her vech-i âtî bu mahalde icmâlen tastîr ve tasrih kılınır.

"Bundan sonra Meclisin müzâkere edeceği maslahat yalnız şimdiye kadar havale olunan mevadd-ı âdiyyeye münhasır olmıyarak umûr-ı mühimmeye müteallik ba'zı meclis-i hasa konulan mesalih-i müteaddideden dahi mazbutiyyet cihetile Meclis-i âlîye mesalih-i mu'tena havale kılınması

"Meclis-i âlînin me'muriyyet-i mevzû'a ve meşrûhası umûr-ı mütenevvia-i saltanat-ı seniyyeye şâmil olduğundan yalnız havale ve i'ta olunacak kağıtlara bakılmıyarak dahilen ve haricen ve malen ve mülken celb-i menfaat ve def'i mazarrata dair vakit ve hal ve âdet ve ahvâle muvafık ve mümkün ve gayr-i mümteni' surette ba'zı mevadd-ı nâfia mülahaza olunarak sehlü'l-icra bulunanların hemen müzâkeresi ile mazbataları meclis-i vükelâda kıraat ve arz ve istîzân olunması ve ba'zı umumî ve nizamî cesîmce şeyler hatıra geldiği halde evvel-i emirde kangı maddeye müteallik ise pusla suretile müzâkeresi tahriren veyahud iktizay-ı maslahata göre şifahen reis-i meclis-i âlî bulunan zat tarafından makam-ı ulyây-ı sadaret-i uzmâya ifâde ve oradan dahi hâk-i pây-i hümâyûn-ı hazret-i mülûkâneye min gayr-i resm arz ve istîzân ile muvafık-ı rızay-ı âlî olub da ol maslahatın müzâkeresine irade-i seniyye buyrulur ise ba'de'l-müzâkere mazbatası meydana konulması ve meclis-i umumî-i vükelâda dahi tensib olunduğu ve bi'l-istîzân tekrar irade-i seniyye-i resmiyyesi sadır olduğu halde icrasına teşebbüs olunması.

"Eğerçi mevadd-ı askeriyye ve maliyye ve ziraatın mecalis-i mahsûsası olarak bunlara dair hususat-ı lâzime meclislerinde müzâkere olunmakda ise de gerek ol meclislerle müzâkere olunub iktizay-ı maslahata göre tekrar meclis-i âlîye havalesi lâzım gelen ba'zı mesalihin suret-i tedkik

ve icrası ve gerek bu maddelere müteallik re'sen ba'zı maslahat hatıra geldiği halde müzâkeresi hususu dahi meclis-i âlînin müteferriat-ı me'muriyyet-i şâmilesinden ma'dûd olmağla bu maddelerde dahi menafi-i Devlet-i Aliyyeye tatbikan müzâkerat-ı lâzimeye dikkat kılınması.

"Kanun-ı cezaya dair mukaddem ve muahhar hayli nizamât müzâkere olunmuş ise de henüz bir mecmua-i mahsusası olmayub müteferrik hükmünde olarak bunun böyle perîşan hal durması cidden münasib olmıyacağından ve ba'zı vakit ve hele tatbikan ta'dili lâzım gelen şeyler olduğu halde icabına göre ta'dil ve tashihi ve cümlesi münasib ve mu'tedil bulunduğu halde cem'ü te'lifi iktiza edeceğinden bu hususun ricây-ı iktizasına himmet olunması.

"Meclis-i âlî mevrid ve menba'-ı mesalih-i nâfıa hükmünde olduğundan vükelây-ı Devlet-i Aliyyenin hissemize isabet eylediği veçhile devlet ve milletimize hayırlu şeyler hatıra geldiği halde lisanen ve tahriren âraya arz ve beyanına me'zun olmasında dahi faide derkâr olduğundan öyle bir menfaatlu şey ihtar olunduğu ve mahzuru olmadığı halde meclisce dahi iktizası müzâkere kılınması.

"Re's-i me'muriyyette bulunan vükelây-ı Devlet-i Aliyyenin ekser meşguliyyet-i vâkıaları mesalih-i mevkûlelerinin tesviye-i rûzmerresine münhasır gibi olarak daire-i me'muriyyetlerinin haricinde maslahat mutalaasına pek de vakitleri olamıyacağından ve olsa bile kesret-i meşguliyyet-i zihniyyeleri ciheti ile efradını cem' ve ağyarını men' edecek surette lâyıkı ile bi'l-etraf re'y ve asıl madde-i cesîmenin temyîz ve mülahazasına kâfi olmıyacağından bu makule şeylerin mutalaa ve müzâkeresi beher hal meclis-i âlînin maslahat-ı mahsusası olmak ezher cihet hayırlu göründüğünden Devlet-i Aliyyece bâlutf-ı hak gayretle istihsal olunabilecek menfaat-ı meczûmiyye ve hüdâ nekerde tesamüh-i seyyiesiyle vukû' bulacak mazarrat-ı melhuziyyenin sirâyet-i umumiyyesi kabil-i inkâr olamıyacağından bu veçhile kayıdsızlık ve bîtaraflık usulü iltizâm olunmıyarak ve muhafaza-i meşrûa-i zâtiyye dairesini tecavüz etmek teklifi olmıyarak mücerred iktiza-i farîza-i me'muriyyet ve muktazay-i hubb-ı vatan ve diyânet üzere halen ve istikbalen idare-i milkiyye ve ma'mûriyyet-i milliyye ve istidâme-i saltanat-ı seniyye ve ref'i mazarrat-ı muhtemele-i âtiyye hakkında nâfi' olan mesalihin kemal-i ittihad ile halisane ve garazsızca müzâkere ve ihzarı ile an be an meclis-i âlînin şu vakt-i nâzike göre lüzûm-ı bedîhîsinin delâil-i fi'liyyesile isbatına sarf-ı himmet buyrulması.

"Şimdiki tutulacak usule göre meclis-i âlînin mesalih-i mühimmesi tekessür edeceğinden ve ba'zan mesalih-i müsta'cele dahi zuhur edebileceğinden haftada bir gün me'clis-i umumî kifâyet edemeyüb maslahat terâküm etmemek için icab eylediği vakit cumartesi günü meclisinden başka hafta içinde ahar günde dahi meclis akdi câiz olması.

"Kanun-ı ceza keyfiyyatı lâyıkı ile kararlaşdıkdan sonra bu dahi meclis-i âlîye meşguliyyet-i zâide olmamak ve mücriminin cezası tatbik olunmak üzere kavanin-i müessese kavanin-i saire misillû divân-ı hümâyûna kayd ile sual ve cevabı meclis ma'rifetile oradan derkenâr olunarak meclisden icabı icra kılınması.

"Hususât-ı mezkûre nizâm-ı meclis addolunarak her bâr icray-ı muktezası iltizâm olunacağı halde fevaid-i haliyye ve istikbâliyyesi görüleceği muhassenattan ise de mürur-ı vaktile yine bu usullerin terk ve imhası melhuziyyetine göre bu usulün hüsn-i icrasına daima ikdam ve ihtimam olunması elzem ve ehem olduğuna mebni bu babda müsamaha ve tesahhub ve müsaade misillû halât-ı muzırre vukuu takdirinde me'muran-ı meclis haklarında bâis-i mes'uliyyet olmamak kabil olamıyacağından bu babda dahi takayyüdat-ı lâzimeye dikkat ile mes'uliyyet vuku' bulmaması emrine sa'y ü himmet buyrulması.,,

"Türkiye ve Tanzimat,, ın müellifi Engelhard, "Kavânîn-i cedîdeyi tedkik ve müzâkere vazifesiyle mükellef olan Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye intizam ve re'y-i istiklâl ile îfay-ı vazife etmesini kâfil bir surette teşkil edildi. Hattâ meclis-i mezkûr, esnây-ı müzâkeratta usûl-ı meşrûtiyyet icabatından olan ba'zı merasim ve kavaide bile ittibaa mecbur tutuldu,, diyerek (bk. S. 48) altı madde halinde Meclis-i ahkâm-ı adliyyenin müzâkeratında ta'kib edilecek yolları göstermektedir. Engelhard "Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye,, nizamnâmesini kısaltırken onun ruhunda mevcud canlılığı belirtememiştir.

Lâyiha, baştan sona kadar, dikkatle incelenirse, tanzimatın ruhu olan hak ve hürriyet fikrinin lâyihada tebellür ettiği derhal anlaşılır. Tanzîmât-ı hayriyye hareketinin temel nizamlarından birisini izah etmesi bakımından, Lutfî tarihi'nde sûreti yazılı lâyihayı aynen aşağıda göstermeği faydalı buldum :

Sûret-i lâyiha

"Öteden beri Bab-ı Âlîde mün'akid olan mecâlis-i meşverette ve belki müesses ve müretteb olan dâr-ı şûralarda bile idare-i kelâm rüteb-i âlîyye ve nüfuz ve ikbâl eshabına bayağı inhisar suretinde olarak diğerleri tarafından red ve cerh olunmadığından ma'da kimisinin mümâşat suretile tasdik etmesi ve ba'zılarının dahi iltizam-ı sükûtu muvafakate haml olunması cihetile müzakere olunan şeylere keenne ittifak-ı ârâ ile karar verildiğine zehab olunmakda ise de ya akîb-i meclisde ve yahud bir az zaman mürurunda huzzar ve a'zadan olanlar tarafından karara muhalif sözler işidile geldiği ma'lûm olarak fî nefsi'l-emr ber muktezay-ı hilkat-ı beşeriyye ukûl-ı nâs mütefavit olduğundan her kesin karihasında ıttırad ve efkâr ve mütalaatında ittihad adîmü'l-imkân olmasile fakat fevaid-i maddiyyesi pek zâhir olarak nazara-i evvelîde bile havas ve avamın hiç sual ve cevaba tasaddi etmeksizin kabulgerdesi olacak ba'zı mevadd-ı istisnaiyyeden maada mütaleat-ı amîkaya muhtaç görülen mesalih-i dakîka üzerine cümle huzzarın müttehidü'r-re'y olabilmesi mubalâttan ve bu hale nazaran bir maddeyi meydana çıkarub da her kesi anın üzerine muvafakate da'vet etmek pek abes olacağı vâzıhattan olub eğerçi bu kerre şeref sudur buyrulan irade-i seniyye ve ruhsat-ı aliyye-i hazret-i şâhâne iktizasınca bay ü gedâ huzur-ı şer' ve kanunda ve meclis-i meşverette seyyan olarak herkes kendu efkâr ve mülahazatını kemâl-i serbestiyyetle söyleyeceğinden ve bundan böyle kimsenin mes'ul ve muateb olmıyacağında şübhe olmadığından artık bundan böyle mümaşat ve muvafakat-i zaruriyye lakırdılarına mahal kalmamış ise de çünkü meclisde bir madde dermeyan olunduğu halde ol maddeye vukuf ve ma'lûmatı olubda kuvve-i kariha ve lisaniyyesine güvenenler ve canı isteyenler söyleyerek bir azı beher bal yalnız istîma' ile vakit geçireceklerinden nihayet müzâkerat ve mübahesatta gerek mütekellimîn ve gerek samiînin gereği gibi karar-ı mütalaatı bilinib ve'l-basıl irad olunan maslahatı bir takımının zihni kabul iderse diğer takım kabul itmeyerek ol maslahatın kimi lehinde ve kimi aleyhinde olacağı cihetle ekseriyyet-i ârâ hangi tarafda bulunacağı anlaşılıp anın üzerine karar verilmek ve bir maslahatın kararından sonra artık şu bu dimeğe hiç serrişte kalmamak için kâffe-i kavaninden evvel cemi' kavanin-i muktazıyyeyi fi'le getürecek Meclis-i ahkâm-ı adliyyeye ba'zı usûl-ı sâbite ve mukarrere vaz ü te'sisi lâzım gelmiş olduğundan bundan böyle Meclis-i ahkâm-ı adliyyede bir madde-i cesîme müzâkere olunacak olduğu halde bir kaç

gün evvel müzâkere veyahud lâyihası kaleme alınarak meclisde bulunacak zevatın cümlesine birer suretleri bi'l-i'ta herkes kesb-i ma'lûmatla anın üzerine mütalaa ettikden sonra ol maddenin lehine ve gerek aleyhine tekellüm edecek zevat reis-i meclis hazretlerine ifade-i keyfiyyet ile anların nezdinde bulunan deftere ismini yazdırıp tefâvut-i merâtibden dolayı takaddüm ve teehhur gavgasına sebeb kalmamak için iptida ismini yazdıran zat velev en aşağı rütbede bulunsa bile en evvel kelâma bide' etmekliğe anın hakkı olması ve anın tekellümü esnasında herkes can kulağile dinleyüb tâ ifadatı rehîn-i hitâm olmadıkca diğer birinin söz karışdırmaması ve bu usul üzere diğer ismi muharrer olan zevat dahi sırasile mütalaatını beyan edüb burada şayed sevk-i kelâm iktizasınca hall-i eşkâl için vükelây-ı Devlet-i Aliyyenin ve yahud a'zay-ı me'clisin birinden bir şey sual olunacak olur ise ol mütekellimin hatm-i kelâm eylediğini ta'kîben mes'ul bulunan zatın re'yi diğer müttehidü'r-rey olan bir kaç zatın efkârına muhalif olarak anınla mübahese ve muaraza icab ettiği vakitte ol zevattan biri ana cevab için ta'yin olunub ol zat ana cevaba tasaddi ile ilzam derecesinde ifade-i merâm edemediği halde zevat-ı müttefikanın diğerleri dahi birer cevaba âğâz ederek nihayet tahkik-i mes'ele oluncaya kadar vâki' olacak i'tirazlarını beyan etmesi ve mütekellimin kelâma ağaz eyledikleri halde her kesin ifadatı mazbut ve mukayyed bulunmak için meclis-i mezkûrda seriü'l-kalem kâtibler bulunarak cereyan edecek kelematı kâmilen tahrir ile ba'de hitâmü'l-meclis her mütekellimin kelâmı zabt olunan varaka kendisine bi'l-irâe şayed acele ile sehv ü hata vaki' olmuş ise tashih ettirildikten sonra meclis ceridelerine kayd olunması ve bir ve iktizasına göre iki veya üç veyahud daha ziyâde mecalisde ebhâs-ı kesîreden ya'ni kimi tekellüm ve kimi istîma' ile maslahatın pîş ü pes ve zîr ü bâlâsı gereği gibi tebeyyün ve taayyün ettikden sonra ol maslahatı kabul suretinde olanlar başka ve red edecekler başka hiç çekinmiyerek isimlerini yezdırub ba'dehu ta'dad ile her kangı tarafda bir zat ziyade zuhur eder ise ekser-i ârâ ol tarafda bulunmuş olacağından ana göre ol maddenin üzerine hükm olunarak öylece mazbatası yazdırılub mübarek atebe-i ulyây-ı hazret-i şehinşâhîye arz ve istîzân kılınması ve çünkü ekseriyyet-i ârâ üzerine hükm olunarak ana göre bir maddenin ya kabul veyahud reddi istîzân olunacağından şayed ol maddenin lehinde ve aleyhinde olanlar nihayet mübahesatta adeden müsavi olub da ekseriyyet-i ârâ bulunamaz ise zat-ı şevket simât-ı hazret-i hilâfet penâhi mülhime min indallah olduklarından ol maddenin temyîz ve tedkikiyle icra ve adem-i icrası mutlaka irade-i ilham ifade-i

cenâb-ı mülûkâneye mütevekkif bulunması ve her minvâl-i meşruh bir maddede ekseriyyet-i ârâ bulunamayub da tarafeynden birinin re'yini tercih ve temyîz irade-i seniyye-i hazret-i şâhâneye mütevekkif olduğu halde tarafeynden birinin her takrîb taraf-ı eşref-i şâhâneye gerek bi'l-vasıta ve gerek sair gûna vech u tarik ile şu maslahatta şu tarafın re'yi icra olunur ise münasib ve hayırlu olur veyahud bu tarafın re'yi mazarratlıdır gibi söz ilkasına cesaret edememesi ve faraza bir maslahat üzerine meclise arz olunan lâyiha mevadd-ı adîdeyi şâmil olduğu halde anı zihinler toptan kabul ve ihata etmek mümkün olamıyacağından bu makule şeyler madde be madde kıraat olunarak ba'de'l-mübahese kabul ve red suretlerinden kangısına ekseriyyet-i ârâ hükm eder ise ana göre kararlaşdırılub ba'dehu diğer maddesine geçilmesi ve çünkü her bir maslahat mübahasat-ı kesîre ile tahakkuk ederek ekseriyyet-i ârâ ile karar pezîr olacağı cihetle re'yi müzeyyef ve mecruh olan tarafın hiç bir gûne kîl ü kale selâhiyyeti olmıyacağından ya'ni ol maddeye dair söyliyeceği her ne ise kemâl-i serbesiyyetle meclisde söylemiş ve red ve kabulüne hasıl olacak karar dahi ekseriyyet-i ârâ ile hükm olunmuş olacağı cihetle artık geruye bir şey kalmıyacağından meclisden sonra şurada burada i'tiraz ve tezyîf suretile söz söyliyenler tefrika-i ümmet fazihasına cesaret etmiş olacağına binaen keyfiyyeti ba'de't-tahkik meclisde alenen muhakeme olunduktan sonra eğer meclis a'zasından ise oradan tard ve ihrac ve erbab-ı menâsıbdan olduğu halde dahi mansıbından azl ile te'dîbinde dakika fevt olunmaması.„

Layihanın başında, Pâdişah Abdülmecid, konulan bu nizamın icrasına ihtimam kılınmasını istemekde ve aşağıdaki kelimelerle işin ehemmiyetini anlatmaktadır:

"İşbu lâyihayı harf be-harf mütalea eyledim; ihyay-ı mülk ve devlet ve âsâyiş-i tebaa ve millet için kavanin-i muktazıyyenin vaz' ü te'sisi Gülhânede kıraat olunan hatt-ı hümâyunumuzda tafsilen beyan olunmuş idi.

"İşbu kavânîn-i lâzime ise fi'l-hakika Meclis-i Ahkâm-ı Adliyyede kararlaştırılacak olduğundan oranın nizamatını her şeye takdim etmek ehem olarak lâyiha-i mezkûrenin şâmil olduğu usul dahi pek yolunda olmağla ilâ mâşâallah-ı Teâlâ düsturu'l-amel tutulmak üzere icray-ı iktizasına ibtidâr olunsun fakat bu def'aki nizamat evvelkiler gibi olmayub cümle tarafından ahd ü mîsâk ve imân-ı galîza ile iptida olunmuş olduğundan kâffe-i kavanin-i müessese ve nizamât-ı mevzûa can ve gönülden tutulub hilâfına hareket edenler her kim olur ise olsun haklarında mücâzat-ı mukarrerenin icrasına ihtimam kılınsun.„

Bab-ı Âlîde yeniden inşa ettirilen bir daire, Meclis-i ahkâm-ı adliyyeye tahsis edilmişdi. Bu dairenin açılış töreni münasebetiyle 1256 yılı Muharrem ayının dördüncü günü Sultan Mecid Bab-ı Âlî'ye bizzat gelerek yeni daireyi tedkik ve azânın yeni yıl tebriklerini kabul ettikden sonra, meclise hitaben hazırlanan "Nutk-ı Padişâhî", Reşid Paşa tarafından alenen okundu. Nutkun okunmasını müteakip padişâh, müzakereleri ta'kib etti. "Müzakerat ve Tanzîmât-ı hayriyyenin icrası hakkında vükelâ tarafından„ gösterilen gayretlerden dolayı memnuniyyetini beyan ederek avdet etti. Lutfî Efendi bu vak'a hakkında diyor ki : [1]

"Sene-i sâbıka mevâddında muharrer olduğu üzere Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye namile ihdas ve teşkil olunan encümen-i âlî kâffe-i mesalih-i mühimme-i Devlet-i Aliyyenin merkez-i tezekkür ve levazımının tezyîd ve tertibine lüzûm görünmekle mukaddemce meclis-i vâlâ mevkii olmak üzere Bab-ı Âlî'de müceddeden inşasına şüru' olunan daire-i vâsia o esnada resîde-i hitâm olarak küşâd olunmuş ve sene-i cedîde ise hulûl eylemiş olduğundan muharremin dördüncü günü zat-ı hazret-i padişâhî Bab-ı Âlî'ye teşrif ile meclis-i vâlâ odasını temaşa buyurdular.

Vükelâ ve ulemâ ve meclis-i vâlâ a'zası huzur-ı şâhâneye girerek sâl-i cedîdi tebrîke mübaderet ve cümlesi iltifat-ı şâhâneye mazhariyyet ile kesb-i mefharet eyledikten sonra a'zay-ı meclise hitaben nutk-ı resmî-i şâhâneyi mutazammın hatt-ı hümâyûnu hariciyye nâzırı Reşid Paşa alenen kıraat ettiğini müteakib zat-ı padişâhî meclise nâzır mevki'lerine bi'l-kuûd derdest olan ba'zı mesalihin müzakeresine devam olundu. Hitâm-ı müzakerede zat-ı şâhâne betekrar meclisi teşrifle suver-i müzakerat tahsîn ve tanzimat-ı hayriyyenin icrası hakkında vükelâ tarafından meşhud olan mesaîden dolayı hoşnudî-i âlî izhar ve tebyîn olunarak avdet buyruldu.„

Meclisin açılması münasebetile Pâdişâhın nutuk irad etmesi hakkında, Ahmed Rasim merhum, "İstibdattan hakimiyyet-i millîyyeye„ adlı eserinde şunları yazmaktadır (C. I, s. 244) :

"1256 senesi başlangıcına atf-ı nazar-ı dikkat edilecek olursa elhaletü hazihi hükümdarın küşâd edilmeyen meclislerde irad-ı nutk etmesi usulünün de tanzimat-ı hayriyye ile te'sis edilmiş olduğu ayânen görülür. Reşid Paşa Abdülmeci'de yavaş yavaş tarz-ı meşrutîde bir kisve-i padişâhî gibi iksâ etmek niyyetile çalışmakta ve Bab-ı Âlîyi mes'ul bir vükelâ karargâhı etmek hususunda her fırsattan istifade etmekde idi.„

Meclis-i ahkâm-ı adliyye a'zasına hitaben, Reşid Paşa tarafından okunan "Nutk-ı resmî-i şâhâneyi mutazammın hatt-ı hümâyûn sureti„ Lutfî tarihinde neşr edilmişdir ; aynen dercediyorum [2] :

[1] Cild VI, s. 92. [2] Cild VI, s. 92 - 93.

"İşbu meclis-i vâlâmızda bulunan vüzerâ ve vükelâ ve ulemâ ve bi'l-cümle a'za efendiler Gülhane'de kıraat olunan hatt-ı hümâyûnumuz ile kâffe-i teb'a-i saltanat-ı seniyyemize ihsan-ı hümâyûnumuz olan hukuk ve imtiyâzat iktizasınca vaz' ü te'sisi lâzım gelen nizamat-ı dahiliyye ve usul-i idare-i mülkiyyenin kuvveden fi'le îsâli sizlerin uhde-i ihtimamınıza havale olunmuş idi. Doğrusu şu meclis-i vâlâmızın usul-ı nizamiyyesi tahdid olunalıdan beri her bir maslahat kemâl-i serbesiyyet ve bîtaraflık ile söyleşilerek ve mevadd-ı vakıanın mesail-i şer'iyye ve suver-i akliyyesi gözetilerek karar verilen şeyler adalet ve hakkaniyyete muvafık olmağla hasıl olmakda olan hoşnudî-i hümâyûnumu mezîd memnuniyyet ile beyan ederim ve cümleniz beyninde derkâr olan ittifak ve gayretin semeresi olmak üzere lehü'l-hamd az vakit içinde nizamata dair çok iş görülerek tanzimat-ı hayriyyenin bu seneden icrasına şüru' olunan eyâlat ve kazaların umûr-ı haliyye ve mevadd-ı müteferriasını rü'yet ve tesviye edecek meclisleri heman yoluna girmiş ve hükkâm-ı şer'i şerîfe dahi müstevfi maaşlar ve ta'limnâmeler ta'yin ve i'tasile ehil ve erbab âdemler ta'yin olunmuş ve umûr-ı zaptiyye ve raptiyyenin dahi usul-ı lâzime ve nizamat-ı muktaziyyesi güzel mülâhaza ve icra kılınmış ve işbu 'tanzimat-ı hayriyyenin menafi-i haliyye ve istikbaliyyesini kâffe-i teb'a-i saltanat-ı seniyyemiz dahi hüsn-i iz'anla taraf taraf izhar-ı meserret etmekde oldukları bedihiyyattan bulunmuş olmasile işte böyle intizam ve ma'muriyyet-i mülk ve devlet ve tebaa hakkında dahi âsâyiş ve refahiyyeti müstelzim olan şeyler nezd-i şâhânemde dahi bâis-i mahzuziyyet-i kâmile olmaktadır tanzimat-ı hayriyyeye teferru' eden daha pek çok mesalih olmağla anların dahi telâhuk-ı efkâr-ı amîka ve mülâhazat-ı dakîka ile tesviye ve tanzim olunmasını sizlerin uhde-i sadakat ve hamiyyetinize havale eyledim.

"Devlet-i Aliyyemizin dost ve muahidi olan devletler tarafından vaki' olmakda olan tebligat-ı dostâne ve tevsikat-ı halisâneye nazaran derdest olan ba'zı mevadın dahi bitevfikihi Teâlâ karîben rehîn-i hüsn-i hitâm olmasını me'mul etmekteyim işte nuhbe-i âmâlim şer'an ve aklen menfur olan taadiyyatın külliyyen ref'ile mecmu' teb'amızın refah ve rahatı ve mülk ve devletimizin istihsal-i ma'muriyyet ve mekneti olub usul-ı müessese tahtında olan meclisde serbestîle söyleşilen mevaddın semerât-ı hasenesi dahi müşahede olunmakda olduğundan bimennihi Teâlâ bundan böyle dahi olvechile harekete mübaderet ve kavanin-i mevzuaya muhalif harekâtta bulunanlar şer'an dahi müttehim olacaklarından te'dibat-ı mukarrereleri icrasına müsareat olunsun heman rab-

bimiz Teâlâ hazretleri cümlemizi her halde tevfîkat-ı samedâniyyesine mukarin buyursun, âmin.,,

Bu nutkun mahiyyet ve şümûlünü Ahmed Rasim merhum, adı geçen eserinde (bk. C. I, s. 247) şu tarzda izah etmektedir :

"Görülüyor ki padişâh nutkunda 'Emr, lâfzını bile kullanmıyor, hey'et-i meclise ikdamat-ı hasenesinden dolayı beyan-ı mahzuziyyet ettiği gibi bir müddet zarfında saha-i icraata konulan mevaddan ve meclisin müzâkerat-ı serbestânesinden, böyle serbestce söyleşilen mevaddan semerat-ı hasene müşahede edildiğinden, kavanine muhalif harekâtta bulunanların ceza dîde olacaklarından ve düvel-i mütehabbenin vesâyay-ı dostânesinden bahseyliyor.,,

Meclis-i Alıkâm-ı Adliyye azâsı, hatt-ı hümâyûndan dolayı, bir teşekkür mazbatası tanzim ederek padişâha takdim etti. "İstibdattan hakimiyyet-i millîyyeye,, müellifi, padişâhın nutku ve meclisin verdiği cevab hakkında şu hükmü vermektedir (bk. C. I, s. 245) :

"Bab-ı Âlî'de müceddeden inşası hitâm bulmuş olan "Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye dairesinin resm-i küşâdı ve sene-i cedîdenin hulûlü münasebetlerile Sultan Abdülmecid Han muharremin dördüncü günü Bab-ı Âliye gelerek kabul-ı tebrikât eylemiş ve bu vesile ile a'zay-ı meclise hitaben nutk-ı resmî-i şâhâneyi mutazammın olan hatt-ı hümâyûnu hariciyye nâzırı Reşid Paşa alenen kıraat ettiği gibi meclis-i mezkûr hey'eti dahi bir mazbata-i teşekküriyye tanzimile takdim etmişdir. Bu suret, Devlet-i Osmaniyyede hükûmdarlık namına ilk bir vak'a-i inkılâbiyyedir.,,

Mazbata sureti, Lutfî tarihinde mevcuttur. Vesîkanın ehemmiyetine binaen aynen derc etmeği uygun gördük[1] :

"Zat-ı şevket simât-ı şâhânelerine mevhibe-i mahsûsa-i ilâhiyye olan haslet-i bergüzîde-i bende perverî ve inâyet-i küsteri-i mülûkâneleri iktizay-ı âlîsince geçen pazar günü bi'ş-şevket-i ve'l-ikbâl Meclis-i ahkâm-ı adliyyeyi teşrife rağbet-i hümâyûn-ı tâcıdârîleri cümlemize bâis-i kemâl-i mübâhat ve mefharet ve meclisde kıraat olunan hatt-ı hümâyûn-ı şâhânelerinde keşide-i silk-i sutûr buyrulan mahzuziyyet-i celîle-i mülûkâne ve tenbihat-ı aliyye-i şehriyârâneleri tanzimat-ı hayriyye hususatında bi'l-cümle bendegânlarına bir kat dahi muris-i şevk ve gayret olarak rabbimiz Teâlâ hazretleri ömr ü ikbâl-i şâhânelerini rûz efzûn ve zaman-ı adalet nişan-ı cihandârîlerinde ma'muriyyet-i mülk ve devlet ve refah

[1] Cild VI, s. 94 - 95.

ve asayiş-i teb'a ve milleti müstelzim nice âsâr-ı hasene zuhûriyle cümlemizi dilşâd ve memnun buyurmak deavat-ı hayriyyesi te'diyye ve tekrar kılınmışdır vakıâ emr ü ferman-ı şâhâneleri buyrulduğu üzere Gülhane'de kıraat olunan hatt-ı hümâyûn-ı şâhânelerile kâffe-i teb'a-i saltanat-ı seniyyelerine ihsan-ı şâhâneleri buyrulan hukuk ve imtiyazat cemi' nizamât-ı muktaziyyenin esas-ı aslîsi olub bunun üzerine meclis-i vâlânın serbestiyyet-i müzâkeratı ve icab eden nizamâtı dahî hasıl olmuş olduğundan şimdiye kadar mevadd-ı vâkıanın mesail-i şer'iyye ve suver-i akliyyesi gözedildiği misillû bundan böyle dahi yine olvechile hareket olunması ve lehü'l-hamd eser-i teveccühat-ı fâika-i şâhânelerile beynimizde husule gelmiş olan hüsn-i vifak ve ittifakın muhafaza ve icrası fariza-i zimmet-i ubudiyyetlerimizdir bihamdihi Teâlâ Memâlik-i Mahrûse-i şâhânelerinin mesalihi maliyye ve mevadd-ı müteferriasını rüiyyet ve tesviye edecek meşveret meclisleri yoluna girüb hükkâm-ı şer'i şerîfe müstevfi maaşlar ta'yini hususu ise ehemm-i mehâmdan olduğu halde saye-i şevket vâye-i şâhânelerinde o dahi hüsn-i suret bulmuş ve umûr-ı zabtiyyenin dahi vechi eslemi bulunmuş ve bu hususlardan dolayı bi'l-cümle ehali ızhar-ı teşekkür ve meserrete başlamış olmasile inşaallah-u Teâlâ işbu nizamat gün begün ileruleyerek ve müteferriatına dahi ez dill ü can bakılarak nezd-i meâlî vefd-i şâhânelerinde bir kat dahi mahzuziyyet-i mülûkânelerini mucib olacağı ve mademki niyyat-ı aliyye-i şâhinşâhâneleri umûr-ı hayriyye üzerine ma'tuf olduğundan ba'dezin eser-i taaddiyyat kalmıyarak sû besû icray-ı adalet olunacağı eltaf-ı samedâniyyeden me'muldür fakat taşralarda te'sis olunan nizamât yeni şeyler olduğundan halelden vikayesi için ale'd-devam hafî ve celî teftiş ve taharrîsi lâzimeden olarak bu günlerde iktizası bi'l-mütalâa hakipây-i şâhânelerine arz ve istîzân olunacak olmağla olbabda dahi müsade-i seniyye-i cihandârîleri erzan buyrulması niyâz-ı âcizânelerimizdendir.

"Ve Devlet-i Aliyyelerinin dost-ı muahidi olan düvel-i mütehâbbe tarafından vukua gelen tebligat ve tevsikat-ı halisâne cümle bendegânlarının dahi me'mulümüze muvafık ve mutabık olmasile bitevfikihi Teâlâ her bir mesalihin Devlet-i Aliyyeye nâfi' olacağı vechile tesviye pezîr olması cenâb-ı hakdan müsted'amızdır ve kavanin-i mevzuaya muhalif harekâta mütecasir olanların te'dibat-ı icabiyyeleri icrasında dakika fevt olunmıyacağı zahir olub hattâ iktiza eden ceza kanunnâmesi dahi derdest-i tanzim olmağla bundan sonraca arz ve istîzân olunacakdır.

"Ve kezâlik Gülhâne'de kıraat olunan hatt-ı hümâyûnlarında emr ü ferman buyrulduğu üzere asakir-i muntazama-i şâhânelerinin müddet-i

münavebesi maddesi dahi fi nefsü'l-emr pek ehem şey olarak bab-ı ser askerî dar-ı şûrasında efkâr-ı amîka ile mutalâa olunmakda olduğundan inşaallahü'l-kerim anın dahi suret-i kararı hasıl olarak gerek asakir ve gerek ehali haklarında da suhûlet ve menfaatı müntic olacağı şübheden azâdedir her halde emr.,,

Mazbatanın yukarısına Padişâh şunları yazdı :

"Meclis-i Ahkâm-ı Adliyyenin işbu mazbatası manzur ve meâli ma'lûm-ı hümâyûnum olmuşdur ihyay-ı mülk ve milletin çâre-i münferidi hükmünde olan nizamat-ı nafıada cümlenin ikdam ve gayret ve arzusu bir kat dahi tebeyyün etmekle bu suret kemâl-i mahzuziyyet-i şâhânemi mucib olmaktadır ; çünkü bu def'aki nizamât-ı mevzua kavânîn-i kaviyye üzerine mebni olduğundan taşraların ahvali daima teftiş ve taharrî olunub da hüsn-i hizmet ve gayret edenlere mükâfat ve harekât-ı muhalefeye mütecasir olanlara mücazat olunmak îcab-ı halden olmağla bu hususun dahi yolunda mütalâa olunduğu müsellemdir ve asakir-i muntazamanın ta'yin-i müddet-i münavebesi dahi ehemm-i mühamdan olmasiyle inşaallahü Teâlâ bunun dahi suret-i kararı hasıl olarak cümle hakkında hayır ve menfaati müstelzim olacağını eltâf-ı samedâniyyeden me'mul ederim ve bundan böyle bir sene-i kâmile zarfında vuku' bulacak tanzimat ve mesalihden dolayı mahzûziyyet-i şâhânemi ve ileri senesinde icrası icab edecek şeyler hakkında dahi mutalâat ve irade-i hümâyûnumu cümleye izhar ve beyan zımnında bimennihi Teâlâ her re's-i senede Meclis-i ahkâm-ı adliyyeyi resmen teşrif etmek tasmîm gerde-i şâhânemdir.,,

Lutfî Efendi, mazbata ve hatt-ı hümâyûnlar hakkında şu mütalâayı dermeyan etmektedir [1] :

"İşbu hatt-ı hümâyûnlarla mazbata meallerinden müstefad olduğu üzere cennet mekân Sultan Abdülmecid Han efendimiz hazretlerinin akîb-i cülûs-ı hümâyûnlarında Gülhane'de alenen kıraat olunan hatt-ı hümâyûnda münderic tanzimat-ı hayriyye âdeta Devlet-i Aliyyeyi bir kanun-ı cedîde rabt ve tevsîk eylemişdir.,,

Ahmed Rasim ise bu hususta şunları yazmaktadır [2] :

"Osmanlı padişâhlarının bu ana kadar mevkût bir surette Bab-ı Âli'de bir meclis veya dîvanda isbat-ı vücûd eyleyerek bir senelik icraat nâmına bir hulâsa dermeyan etmeleri ve buna karşı verilen cevabda kaide-i tenazura riayet edilerek yine bir senelik icmâl-i fi'liyyât ve ta-

[1] Cild VI, s. 94 v.d.
[2] Adı geçen eser, s. 210 - 1.

savvurât ile gelecek seneye mahsûs tasmîmattan bahs edilmesi vâki' değildir. Ya'ni millet ne temsil edilmiş, ne de ana benzer bir teşebbüs vukua gelmişdir. Bütün hükümdarlık söylemiş, emretmiş, yapmış, yapdırmışdır.

Tanzîmât-ı hayriyye'nin i'lânı bu usûlü velevki şekl-i iptidaîde olsun ibda' etmekle beraber mizac-ı hükümdârîyi de ta'dil eylemiştir.

Padişâh Nutk-ı resmî'de âdeta "Bende„, "Ubûdiyyet„ ve "Emr„ kelimelerini unuttuğu halde "ihsan„ kelimesini bir alâmet-i padişâhî olmak üzere ibka etmiş ve yalnız mazbata-i teşekküriyye bu an'ane-i inşâiyyede muhafazakârlık göstermişdir.

Her sene iptidasında Bab-ı Âlî'ye gelerek o sene zarfında sarf edilen mesaî ile netâyicini velev ma'raz-ı mahzûziyette olsun tekrar eylemek o zamanın idrâkâtınca bir bid'at-i hasene olmak üzere telâkki olunabilmekten ziyâde hükümdarlığın bir meclis-i teşriî huzurunda adem-i mesuliyyeti haiz ve mutlakıyyetini terke hazırlanmış bir ferd-i muhterem sıfatını muhriz şekilde tecellîsi addeylemek evlâdır. Ma'hâzâ bu tecellî dahi henüz (Şeklî) dir.

Bi'l-hassa (Tanzimat-ı hayriyye) ahkâmının tatbiki ciheti yine mühmel kalıyor. Kable'l-muhakeme azl ve nefy ve ref'i rütbe gibi münafi-i esas-ı ahval vukua geliyordu.

Yeni kanunlar yapmak kolay ise de icra etmek veya ettirmek senelerce ameliyyat ve melekât-ı müdekkikaneye muhtacdır.

Yalnız şu var ki hükûmetle millet arasında temas daha ziyade mahsûs olmak isti'dadını ihraz etmeğe müsaid bir şekil alıyordu"

Meclis-i ahkâm-ı adliyyenin, devlet işlerinin hallinde mihrak olduğu görülmektedir. Katil ve sirkat vesair kabahatlere cür'et edenler hakkında, mahallî meclislerin ceza kanununa tatbiken verdikleri kararların icra olunabilmesi için, meclisden geçmesi gerekiyordu. Takvim-i Vekayiin 214 sayı ve 10 Zilkade 1256 günlü nüshazındaki şu tebliğ, meclisin bir nevi' temyîz mahkemesi vazifesini de, ifa ettiğini göstermektedir.

"Memâlik-i Rumeli ve Anadoluda kâin kazalar ehalisinden katil ve sirkat ve sair kabahatlere cür'etleri mahalleri mecâlisince bi'l-muhakeme ve't-tedkik sâbit ve mütehakkak olan eşhas haklarında ceza kanunnâme-i hümâyûnu ahkâm-ı ma'delet ittisamına tatbiken lâzım gelen mücazatın icray-ı istîzânına dair mecâlis-i merkume tarafından varid olan mazbata ve i'lâm ve tahrirat-ı saire hasbe'l-kanun Meclis-i vâlây-ı ahkâm-ı adliyyeye havale olunarak şer'i şerîfe ve kanun-ı münife tatbiken

tekrar tedkikat-ı kâmile ve muktazıyye bi'l-icra eşhas-ı merkumenin müstehak oldukları mücazat-ı şer'iyye ve te'dibat-ı nizamiyyeyi mübeyyin terkîm olunan mazbatalar meclis-i umumiyyede dahi kıraat olunarak eşhas-ı merkumenin mütecasir oldukları cünha ve kabahatlarına göre şer'i şerîfe ve ceza kanunnâme-i münifine tatbiken karargir olan cezalarının icrası .... Sudur buyrulan irade-i mehabet ifade-i cenâb-ı mülûkâne mucibince mahallerine bildirilmiş ve keyfiyyat her kesin ma'lûmu olarak o makule mugayir-i şer' ve kanun hareketten mücanebet eylemeleri ihtarile eşhas-ı merkumenin desâyis ve cünha ve kabahatleri zîrde beyan olunmuşdur.,,

Nazırların Meclis-i vâlâ müzâkerelerinde, yalnız kendi idare sahalarına ait işlerde mutalâa dermeyan etmiyerek, (kâffe-i mesalih cümle me'murîn beyninde müşterek olduğundan meclisde bulunanların mutalâatını) beyana selâhiyetli oldukları görülmektedir. Başvekâlet arşivi karantina sandığının sayı 39 ve 19 Zilhicce 1255 tarihini taşıyan Reşid Paşa'ya ait bir ifade mazbatasında bu noktalar sarahaten anlaşılmaktadır.

"Karantina sandığı 19 Zilhicce 1255 Numara 39

İşbu zilhiccetü'ş-şerîfenin sekizinci çarşanba günü akd olunan meclisde vuku' bulan ba'zı ifadatın mazbatasıdır.

Hariciyye nâzırı devletlû Reşid Paşa hazretlerinin ifadeleri. Bu karantina maddesi kulunuzun mesalih-i mahsusamdan değil ise de ba'zı cihetlerle bu hususa dair söz söylemeğe mecburiyyet gördüm. Şöyle ki evvelâ çünkü kâffe-i mesalih cümle me'murîn beyninde müşterek olduğundan meclisde bulunanların mutalâatını beyan etmekliğe hakları vardır sâniyen düvel-i ecnebiyye bu maddeye muvafakata da'vet olunub anlar dahi şerayit-i lâzimesi kâmilen icra olunmak üzere muvafakat etmiş olduklarından umûr-ı hariciyye nezâretinde bulunan bendeye göre bu maddenin suret-i kararını araşdırmak dahi icab-ı me'muriyyetindendir. Sâlisen çünkü evvelki meclisde bu hususun üzerine taraf-ı âcizânemden ba'zı söz irad olunduğu esnada canib-i fetvâpenâhîden bu maddenin mesail-i şer'iyyesinden bahs olunmamak lâzım geleceğine dair ba'zı kelemat-ı mübheme ityan buyrulmuş olduğundan bu babda istizah-ı mes'ele dahi yine taraf-ı bendegâneme aid olur iptida şurasını dahi beyan etmek lâzımdır ki bu ta'limat Bab-ı Âlî'de veyahud re'y-i vükelâ ile kaleme alınmış şey değildir bunlar tathirat-ı dahiliyye için alınan muacelât kabilinden şeyler olmasile karantina meclisinde yapılmış olub Devlet-i

Aliyyenin dahi şu meclis-i âlîyi te'sisden muradı şer'î ve kanunî ve mülkî ve nizamî ve dahilî ve haricî her bir maddenin bir kerre şurada mutalâa ve müzâkeresi kazıyyesinden ibaret olarak her bir maslahatın nik vü bed'i ve ba'zı şer'i şerîfe tevfiki lâzım gelen mevaddın tevafuk ve adem-i tevafuku keyfiyyeti ise nazra-i ûlâda anlaşılamayıb elbette müzâkerat-ı amîka ve mutalâat-ı dakîkaya mütevakkif olacağından hiç bir maddenin kable't-tefehhüm reddi muvafık-ı usul olamaz zannolunur bundan başka karantina maddesinin ya'ni esbab-ı tahaffuziyyeye teşebbüs şer'an câiz olduğunun fetvası mukaddema hin-i vaz'ında i'ta buyrulmuş olduğundan müdâvat ve tedabir-i tıbbiyye kabilinden olan müteferria için istifta sureti dahi varid-i hâtır olmamış idi fakat şu ta'limnâmede yazılan şeylerin içinde taaddiyyata ve halkı iz'aca dair ba'zı mevad var ise anların ta'dil ve tahkiki ehem olub hattâ mutlaka bu mülâhazaya mebni geçen meclisde faraza mat'ûnen vefat eden şahsın üzerinde bulunan elbisesile yatağının ihrakı bahsinde tazmin maddesini dermeyan etmekden murad-ı âcizânem def'i taaddi ile maslahatı şer'i şerîfe dahi tatbik kazıyyesinden ibaret iken cânib-i fetvâpenâhîden bunlar umûr-ı meşruadan değildir yollu sevk-i kelâm buyrulmasından muradları bu şeyler mevadd-ı şer'iyyeden olmıyarak mesâil-i tıbbiyyedendir demek olduğunu her ne kadar ba'zıları intikal etmiş iseler de huzzarın ekserisi acaba meşru' olmıyan esas maddemi dir yoksa mevadd-ı müteferriadamı muvafık-ı şer'i şerîf olamıyacak şeyler vardır. Anlamıyarak tereddüd ve iştibahda kalmış olduklarından ve halbuki maslahat lâyıkıyle anlaşılarak bu maddenin ya külliyyen terkine veya kâmilen icrasına karar verilmek lâzım geleceğinden bu hususun izah buyrulması icab-ı haldendir.„

Aşağıdaki arz tezkiresinde de, şeyhü'l-islâmın Reşid Paşa'ya söylediği sözler belirtilmekte ve mes'ele tafsilatile izah edilmektedir.

Tezkire sureti şudur.

"19 Zilka'de 1255 Numara 39 Karantina sandığı

Seniyyü'l-himema kerîmü'ş-şiyema devletlû inâyetlû oğlum efendim hazretleri

Karantina usulünce muhafaza-i dahiliyye-i berriyyeye dair taşrada bulunan karantina me'murlarına irsâl olunmak üzere meclis-i tahaffuz tarafından kaleme alınmış olan bir kıt'a ta'limnâme lâyihasile karantina nâzırı efendi bendelerinin takriri ve bunun üzerine Meclis-i ahkâm-ı adliyyenin bir kıt'a müzekkeresi ve usul-ı tahaffuzun bahren dahi lâyıkı ile icrası zımnında zikr olunan meclis-i tahaffuza me'mur ve ta'yin olunan

direkdör mösyö Döpern'e mikdar-ı kifâye maaş tahsisine ve Kuleli tahaffuz hanesinde ba'zı bîlüzûm hademenin tenkıhi ile meclis-i tahaffuz me'murları maaşlarının hadd-i lâyıkına iblâğına ve Anadolu ve Rumeli'de maaş ve mahiyyeleri kazalar taraflarından i'ta olunan bi'l-cümle karantina me'mur ve tabibleri ile müceddeden vaz' ve ta'yin olunacakların mahiyye ve harcırahlarını mübeyyin bir kıt'a defteri takdim kılındığına dair kezâlik nâzır-ı mumaileyhin üç kıt'a takriri geçende meclis-i umumîde dermeyan olunarak iptida ta'limnâme-i mezkûr kıraat ettirildikde ba'zı bendegân taraflarından müzâkereye şürû' olunduğunu müteakib cânib-i fetvâpenâhîden bunlar umur-ı meşruadan olmadığına dair ba'zı kelemat irad olunmasından dolayı husus-ı mezkûr lâyıkı ile söyleşilememiş olub halbuki bu madde hıfz-ı sıhhat-ı âmme için vaz' olunan nizamat-ı nafıadan olarak hususile ta'limnâme-i mezkûrda münderic olan mevadd-ı müteferriasının icrasında şer'an beis olmadığı Meclis-i ahkâm-ı adliyyenin sâlifü'z-zikr müzekkeresinde dahi orada bulunan sudur-ı ızâmın tedkikatile tahrir ve beyan olunmuş ve işbu meclis-i âlîye konulan şey her kangı cins ve nevi'den olur ise olsun kable't-tefehhüm red olunmaması dahi meclisin nizamat-ı mevzuası iktizasından bulunmuş olduğundan hem meclis-i vâlânın usul-ı müessesesine halel gelmemek ve hem şu mes'ele-i mübheme lâyıkı ile istîzah olunmak için zikr olunan ta'limnâme ve evrak-ı saire tekrar meclis-i umumîye konularak beraber takdim olunan bir kıt'a mazbatada muharrer olduğu vechile şu müşkülün halli bahsinde irad olunan kelemat-ı muknia ve mualecatın cevaz-ı şer'isine dair fetâvây-ı sirâciyyeden müstahrec ba'zı mesâil-i meşruadan sonra gerek cânib-i fetvâpenâhîden ve gerek mevcud olan sudur-ı ızâm taraflarından mualecat ve müdavat nev'inden olan şeyleri icrada şer'an memnuiyyet olmadığı beyan ve izah olunmuş ve'l-hasıl evvelki meclisde bunlar umûr-ı meşruadan değildir demekden murad bu şeyler mevadd-ı şer'iyyeden olmıyarak mesâil-i tıbbiyyedendir demek olduğu tebeyyün etmiş olmağla müzekkere-i mezkûrede gösterildiği ve iki def'adır mecâlis-i umumiyyede dahi söyleşildiği üzere ta'limnâme-i mezkûrun ba'zı fıkraları icabı vechile ta'dil olunmuş ya'ni saye-i şevket vâye-i hazret-i şâhânede tahaffuz-ı haricî maddesine bundan böyle kemâlile dikkat olunacağı cihetle tathirat-ı dahiliyye maddesi çok zaman mümted olmıyarak tedabir-i muvakkate kabilinden olacağına ve bu cihetle saltanat-ı seniyyeye masarif-i mütemadiye demek olmıyacağına binaen ba'zı cüz'iyyat makulesinden olan şeylerin taraf-ı Devlet-i Aliyyeden tesviyesine karar verilerek halka bâis-i şikâyet olacak nesne bırağılmamış olduğundan ber mucib-i inha

türkçe ve fransızca lâzım gelen nüsha-i ma'lûmesinin tab' ve temsil ettirülüb fakat ta'limnâme-i mezbur mukaddimesinin adem-i lüzûmu meclisce karargir olmuş olduğundan andan sarf-ı nazar olunması ve mezkûr direktör Robert ile tercemanına dahi şehriye üç bin guruş maaş tahsisi ile sâlifü'z-zikr Kuleli tahaffuz hanesi hademesinin suret-i tenkıhi ve meclis-i tahaffuz me'murları maaşının kabardılması ve diğer takrirde muharrer müceddeden taşraya ta'yin olunacak me'murinin iktiza eden maaşları hususlarının dahi nâzır-ı mumaileyh ile bi'l-müzâkere kararlaşdırılmak üzere hazâin-i şâhâne defterdârı saadetlû efendi bendelerine havale olunması beyne'l-huzzar müzâkere ve tensib olunmuş ve tekarir ve lâyiha-i mezkûre ile müzekkere-i merkume manzur-u meâlî mevfur-ı cenâb-ı hilâfet penâhî buyrulmak üzere leffen meb'us-ı savb-ı müşîrîleri kılınmış olmağla olvechile icrası muvafık-ı irade-i seniyye-i hazret-i şehinşâhî buyrulur ise sûy-ı senâverîye iş'arı menût-ı himmet-i behiyyeleridir efendim.,,

Tanzimat esaslarına aykırı hareketleri görüldüğünden, devrin tanınmış devlet adamlarından Âkif, Nâfiz Paşalarla, Gülhane hatt-ı hümâyûnunun i'lânında sadr-ı a'zam bulunan Husrev Paşa'nın Meclis-i ahkâm-ı adliyye kararı ile mahkûm edildikleri görülmektedir. Devlet adamlarını muhakeme etmek hususunda da, meclisin vazifeli olduğunu gösteren bu vak'alar, Takvim-i Vekayi'de de neşr edilmişdir. Takvim-i Vekayi'in 213 sayılı ve 20 Şevval 1256 günlü nüshasında, Âkif Paşa hakkında şunlar yazılmaktadır.

"Âkif Paşa'nın bu kadar ilm ü fazlı ile beraber şer'i şerîfe ve kanun-ı münife yakışmaz ve namus-ı vezâret ve şiar-ı insaniyyete düşmez öyle uygunsuz şeylerde bulunması .... fimâba'd hidemat-ı saltanat-ı seniyyede istihdam olunmamak ve mahall-i ikameti kemâkân Edirne olmak üzere nefyinin Edirne'ye vusul tarihinden i'tibaren iki seneye temdidi ve çünkü kendusi ba'de zin bir hizmette kullanılmamak lâzım geleceği ve livâ-i mezburdan azl ve infisalile Edirne'ye me'muriyyetinde uhdesinden vezâreti dahi ref' olunmuş idüğü cihetlerle şimdi paşalık unvanının üzerinde kalması yakışık almıyacağından unvan-ı mezkûrun dahi ref'i ..... Ve bundan böyle elsine-i nâsda Âkif Efendi deyu yâd olunmak üzere işbu mahalle tab' olundu.,,

Âkif ve Nâfiz Paşaların mahkûmiyyetleri hakkında Lutfî tarihi'nde (Cild VI, s. 100, 101). aşağıdaki ma'lûmat verilmektedir.

"Kocaeli eyâleti müşiri dahiliyye nâzırı sabık Âkif Paşa hakkında umûm ehali tarafından vuku' bulan şikâyet suret-i tevatürde ma'rûz-ı bab-ı devlet oldukda şikâyat-ı mezkûrenin karîn-i sıhhat olduğu cihetle Âkif Paşa ref'i vezâretle Edirne'ye nefy ve iclâ ve ekser kabayihde iştiraki bulunduğu rivayet olunan kitabcısının Istanbul'a celbile kitabcının Istanbul'da ve Âkif Paşa'nın Edirne'de muhakeme olunmaları irade buyruldu. Âkif Paşa'nın muhakemesi için ahkâm-ı adliyye a'zasından Mazlum Beyefendi ile ricâlden Selâmi Efendi bâ ta'limat-ı mahsusa Edirne'ye i'zâm olundu. Muhakemeye dair avdetlerinde takdim ettikleri lâyihanın sureti zeyl-i kitabda muharrerdir.

Kocaeli müşirliği Deraliyyede bulunan Niş valisi Zekeriyya Paşa'ya ve Niş valiliği feriklik rütbesile Dilâver Paşa'ya ihale kılındı.

Maliyye defterdarı Musa Saffetî Efendi'nin defterdarlık me'muriyyeti lağvolunarak müstevfi maaş ile ahkâm-ı adliyye a'zalığına me'mur oldu.

"Edirne müşîri Nâfiz Paşa Der-i Saadette hânesinde ikamet etmek„ üzere azl olunarak Erzurum müşiri sâbık Osman Paşa Edirne müşiri oldu.

Nâfiz Paşa Istanbul'da umûr-ı kalemiyyede ve sonraları menasıb-ı cesîme-i maliyyede bulunarak ol vaktin usulünce idare-i umûr-ı maliyyede kesb-i meleke eylemiş ise de iptiday-ı neş'etinden beru idare-i mülkiyyede bulunmamış olduğundan Edirne valiliğini beceremediği anlaşılarak azl ile yerine Osman Paşa nasb olunmuşdur bu Osman Paşa ol vaktin Mülkiyye mektebi makamında bulunan vülât-ı ızâm dairelerinde kesb-i temayüz ile bi'z-zat ve bi'l-maiyye pek çok mahallerde bulunarak ma'lûmat-ı mülkiyyece pratika eshabından bulunmağla Nâfiz Paşa gibi eâzım-ı vükelâdan bir zatın idaresinde âciz kaldığı memleketi müddet-i medîde hüsn-i idare eylemişdir. "Likülli maslahatin ricâlün sahha hâze'l-mekal„

"Gelelim mânahnü fîhe Nâfiz Paşa Istanbul'a geldikden sonra esbab-ı infisali Bab-ı Âlî'de meydân-ı muhakemeye konularak ahkâm-ı adliyye meclisinde müddeîler huzurunda bi'd-defaat vuku' bulan muhakemede bir kaç suretle töhmet ve kabahati tebeyyün eylediğinden ber mucib-i kanun ref'i vezâretle fimâbaid istihdam olunmamak şartile üç sene müddet için Kütahya'ya nefyine ekseriyyet-i ârâ ile verilen karar mucibince icabı icra ve kendusine Nâfiz Efendi denilmesi lâzım geleceği işâa ve teşhir kılındı.

"Hâtıra : Ba'de'l-muhakeme azl olunmuş olsa idi muvafık-ı Tanzîmat olur idi.„

Meclis-i ahkâm-ı adliyye, Husrev Paşa'yı da muhakeme etti. "İstibdattan hakimiyyet-i milliyyeye'de (s. 254):

"Sadr-ı a'zam (Husrev Paşa) Tanzimat aleyhdarlığı ile müttehem olarak nefy edilmiş idi. Bu vak'a tanzimat-ı hayriyye inkılâbı tarihinde fevka'l-âde haiz-i ehemmiyyettir.„ denilmektedir.

Husrev Paşa sadr-ı a'zamlığı sırasında, Gülhane hattının i'lânına rağmen, serasker Mustafa Nuri Paşa'dan kendisine yetmiş beş bin, Fethi ve Mustafa Reşid Paşalara verileceğini söyleyerek, yirmi beşer binden elli bin guruş rüşvet almışdı. Husrev Paşa'nın bu hareketi duyularak sadr-ı a'zam tarafından kendisine şu tezkire yazıldı :

"Veliyyü'l-himema kerimü'ş-şiyema devletlû inâyetlû übhetlû efendim hazretleri

"Bundan mukaddemce devletlû serasker paşa hazretlerinin kapu kethüdaları Muhtar Bey bendeleri ma'rifetiyle taraf-ı devletlerinden alınmış olan yüz yirmi beş bin guruşun yetmiş beş bin guruşu zat-ı vâlâlarına ve yirmi beşer binden elli bin guruşu dahi devletlû Fethi Paşa ve Reşid Paşa hazerâtına olmak üzere verilmiş ise de Tanzîmat-ı hayriyye ve kavanin-i cedîde iktizasınca bu misillû akçenin hiç bir tarafdan alınması tecviz olunamıyacağından serasker-i müşarünileyh hazretlerine reddi hususuna irade-i seniyye-i hazret-i mülûkâne müteallik buyrulmuş ve çünkü mühaceme-i nâs hem zat-ı vâlâlarını bîhuzur edüb ve hem de beyhûde kîl ü kal tekevvününe bâis olacağından şununla bununla mülâkat olunmaması ve hiç bir tarafla mükâtebe ve muhabere usulüne gidilmemesi hususu dahî emr ü ferman-ı hazret-i şâhâne muktezay-ı münîfinden bulunmuş olmağla meblağ-ı mezbûrun serasker-i müşarünileyh hazretlerine verilmek üzere cânib-i hulus verîye irsâli ve her halde emr ü irade-i seniyyenin kemâ yenbegî icrası hususuna himmet buyurmaları siyakında tezkire-i senâverînin terkimine ibtidar kılındı efendim.„ [1]

Husrev Paşa aldığı parayı temamen iade etti. Fakat rüşvet almak, tanzimat-ı hayriyye icabı, suç sayıldığından Meclis-i ahkâm-ı adliyyede muhakeme edilmesi kararlaştı. Görülüyor ki, Meclis-i ahkâm-ı adliyye nizamları ve kanunları hazırlarken teşriî bir vazife, mahallî meclislerden gelen adlî kararları tedkik ve infazına karar verirken, kazaî bir vazife ifa etmektedir. Vüzerayî da muhakeme etmek selâhiyeti vardır.

Takvim-i Vekayi'in 206 sayılı ve 15 Receb 1256 günlü nüshasında :

"Husrev Paşa'nın işbu sene-i mübareke muharremü'l-haramında devletlû serasker paşa hazretleri Yanya'da bulundukları halde müşarü-

[1] Tezkirenin aslı hususî kütüphânemizdedir.

nileyhden aldığı yüz yirmi beş bin guruş kendusinin sadaretten infisalini müteakib Bab-ı Âlî'den bir kıt'a tezkire-i resmiyye ile istirdad olunmuş ve müşarünileyh Husrev Paşa dahi varid olan cevabnâmesinde vukuu keyfiyyeti bi'l-ikrar meblağ-ı mezburu tamamca red ve iade eylemiş olduğundan iptida cevabnâme-i mezkûr kıraat olundukda müşarünileyhin hilâf-ı ahd ve kanun böyle bir hareket-i feciaya cesaret ve bir de kendusi nâmına olarak akçe aldığından başka devletlû Fethi Paşa ve hariciyye nâzırı devletlû Reşid Paşa hazeratının namına dahi başka başka akçeler alması bütün ehl-i meclise hayret vermiş„ olduğu belirtildikten sonra kararlaştırılan ceza hakkında şunlar yazılmaktadır.

"Bu vechile akçeler alması ve sair ba'zı zevatın isimleri ile dahi irtişâ ederek anların namusuna dokunması.... Ve hele Gülhane hatt-ı hümâyûnundan sonra bu ettiği cesaret pek aşuru te'dib-i şedidi icab ettireceğine nazaran müşarünileyh Husrev Paşa hakkında ceza kanunnâme-i hümâyûnu iktizasınca mücazat-ı icabiyyenin icrası lâzimeden görünürse de çünkü ceza kanunnâme-i hümâyûnun neşrinden otuz otuz beş gün evvel ya'ni şehr-i muharrem evahirinde müşarünileyhima serasker paşa ve Zekeriyya Paşa hazeratından mebaliğ-i mezkûreyi almış olduğundan kanunnâme-i hümâyûnda münderic mücazat hafifce olması tensib olunarak egerçi zikr olunan ceza kanunnâmesinin ne suret ve keyfiyyette olacağını her kes bilemez ise de bu irtişası vukuundan daha bir kaç mah mukaddem mevadd-ı cezaiyyenin Meclis-i alıkâm-ı adliyyede müzâkeresi başlanılmış ve rüşvet maddesi için nasıl şedîd ceza ta'yin olunacağı kendisinin bi'l-etraf ma'lûmu olmuş olduğundan kanunnâme-i mezkûrun intişarı kazıyyesinin kendi hakkında şümûlü olmıyacağı i'tirazı dahi varid olub şu kadarki tama'ı tabiîsi kenduye bir nevi' perde-i gaflet olduğu misillû sinn-i pîrîsi dahi bâis-i nisyan olabileceğinden .... Müşarünileyhin menasıb-ı Devlet-i Aliyyede istihdamı caiz olmıyacağından fimâba'd hidemât-ı saltanat-ı seniyyede istihdam olunmamak üzere tekaüd-i ebedî suretile merfûü'l-vezîre olarak mütekaid olması ve işbu tarihden i'tibaren iki sene menfada ikamet etmek üzere müddet ta'yin ve bu vechile müşarünileyhin ittihamından sonra taraf-ı Devlet-i Aliyyeden maaş i'tası lâyık olmayub kendisinin dahi ihtiyacı olmadığından muayyen olan altmış bin guruş maaşının kat' olunması ve müşarünileyhin ahval-i mücerrebe ve etvâr-ı mazbutası ve bir de haris-i câh ve ikbâl olması cihetlerle orada dahi tek duramıyacağına ve sair devletce olunan mutalâat-ı amîkaya ve ba'zı esbab-ı kaviyyeye mebni kezâlik bu tarihden i'tibaren müddet-i nefyinin sülüsü olmak üzere sekiz ay

dahi karavul altında tutularak müddet-i merkume inkızası takarrübünde Meclis-i ahkâm-ı adliyyede mutalaa ve müzâkere ile karavulun külliyyen ref'i veya temdidi ...[2]"

Lutfî tarihinde Husrev Paşa muhakemesi aşağıdaki tarzda izah olunmaktadır.

"Husrev Paşa'nın sadaretten infisaline sebeb tanzimat-ı hayriyye aleyhinde bulunması imiş tanzimat usul-ı atîka-i istibdadiyyeyi imha için bir kanun idi Husrev Paşa gibi eski efkârda bulunanlar bunun hilâfında idiler azlinden sonra Husrev Paşa yalısında ikametle ihtilâttan men' olunmuş idi bir az müddetten sonra besbelli muhalifi bulunanlar kendisinden mutmain olmadıklarından ve Kırcalı takımından yalısında asker ve top bulunduğu şayiası mucib-i dikkat olduğundan bir gece sahil hanesi asakir-i nizamiyye ile muhasaraya alındıkdan sonra yalısının önüne getirilen vapura bindirilüb menfiyyen Tekfurdağı'na i'zâm olundu. Tafsili : Kudemay-ı vüzerây-ı saltanat-ı seniyyeden şeyhü'l-vüzerâlık unvanını haiz ve hakkında cümle tarafından hürmetsizlik emâresini ızhar gayr-i câiz olan sadr-ı sâbık Husrev Paşa ki Devlet-i Aliyyede isbat-ı müddeây-ı hüsn-i hizmet ve sadakat etmiş ve Sultan Abdülhamid-i evvel merhumun memlûkü olarak iptida-i sabavetinden beru Enderûn-ı hümâyûn ve taşralarda iktisab-ı nisab-ı terbiyyetle müddet-i medîde makam-ı kurbiyyette bulunmuş ve yetiştirdiği kölelerinden kendisinin sağlığında makam-ı sadareti ihraz edenlere varınca vüzerâ ve ümerâdan nice zevat bulunarak kendi evlâdı vücude gelmemiş ise de sair cihetlerle dünyada kâm almış olduğu ve tanzimat-ı hayriyyenin hin-i icrasında makam-ı sadarette bulunduğu halde hilâf-ı ahd ü mîsak rüşvet ahzına teşmir-i sâk ettiği devletce mesmu' oldu şu hal kabil-i iğmaz olması muhal olmağla husus-ı madde beyanile ya'ni serkâtibi Mustafa Nuri Paşa'dan Yanya'da iken aldığı yüz yirmi beş bin guruş sadaretten infisalini müteakib Husrev Paşa'dan istirdad olundu bu kazıyye ahkâm-ı adliyye meclisine havale ile olunan müzakerenin neticesinde sair hususlardan dahi töhmeti sabit olduğundan (sübût gıyabîdir) ceza kanununa tatbikan muamele-i şedîde icrası lâzım gelmiş ise de sinn-i pîrîsi cihetile alışmış olduğu huydan vaz geçememiş ve memnuiyyet-i mukarrere hakkında olan ahd ü mîsakı zühul eylemiş nazarile bakılarak muamele-i şedîde tarafına gidilmeyüb (Öyle ise kanunnâme hükümsüz kaldı demekdir veyahud sinn-i pîrî ve kabahata ülfet medâr-ı afv olur hükmünü vermekdir) fakat fimâbaid

[2] Bk. Cild VI, s. 107.

istihdam olunmamak ve tekaüd-i ebedî olarak merfûü'l-vezâre olmak üzere iki sene müddet için karağol altında tutulmak emrile Tekfurdağı'na nefy ve iclâsı ve ihtiyacı olmadığından muhasses olan şehriye altmış bin guruş maaşının kat'ı ve muktezay-ı mişvârına nazaran menfasında tek durması me'mul olmadığından müddet-i nefyinin sülüsü mikdarı zaman karağol altında bulundurulub bu müddetin mürurunda yine meclisce verilecek karara göre muamele olunması ve alınan akçelerin yerlu yerine red ve i'tası ve râyişlerin dahi tertib-i cezaları karargir olarak muktezaları icra kılındığı i'lân olunmuşdur. Husrev Paşa Tekfurdağı'na gittikden sonra Istanbul'da dâyinleri Bab-ı Âlîye müteaddid arzuhaller takdimi ile iddiay-ı hukuk ettikleri Husrev Paşaya resmen bildirildikde tesviye-i düyûnu için emval ve eşya ve ba'zı mukataat ve çiftliklerini vermeğe ızhar-ı rıza ve bunun hüsn-i icrasına devletce nezâret edilmesini inha eyledi.

Masarifat nâzırı sâbık Salih Bey ile evkaf müfettişi Âsaf Bey ma'rifetlerile Bağçe kapusu civarındaki konağında emval ve eşyası bi'l-müzâyede düyûn-ı müsbitesine mukabil eshab-ı matluba i'ta kılındı.

(İlâve) Bu alacaklulardan meydana çıkub da arzuhal verenlerin arasında Husrev Paşa kölelerinden olub sâyesinde vezâret rütbesini ihraz etmiş hayırsız kimseler görülmüşdür.

Hâce Münib Efendi siyer-i kebîr tercemesinin 287 sahifesinde beyan eder ki (Gayre kasd-ı zulm ve ilhak-ı zarar zımnında verilen şey'e rüşvet derler şeran menhî ve memnu' olan budur yoksa def'i mazarrat ve celb-i menfaat için verilen şey'e şâmil olmaz) inteha.,,

Tanzîmât-ı hayriyyenin başlangıcında, mevcut tanzimat kadrosu hakkında da bir fikir sahibi olmamız için, meclis-i ahkâm-ı adliyede vazife ifa edenleri tanımamız gerekir. Bu bakımdan Meclis-i ahkâm-ı adliyyenin reis ve a'zası ile meclise me'mur ve me'zun olanları ve sair zevatın isimlerini, Lutfî tarihinden alarak bildirmeği faydalı bulduk.

Meclis-i ahkâm-ı adliyye reisliğine Rauf Paşa, a'zalıklara da Fethi Paşa, Abdülkâdir Bey, sudurdan Melek Paşa zâde Kadri Bey, Arif Hikmet Bey, Vekayi'nüvis Es'ad Efendi, zeyyur Efendi, Nâfi' Efendi, Âtıf Bey, Âkif Efendi, Ali Raif Efendi, Meclisin kâtib-i evvelliğine de Nâsır Efendi, kâtib-i sâniliğine Muhsin Efendi ta'yin edildiler. [3] Meclise me'mur ve me'zun olanlar, Lutfî tarihininde [4] şu suretle gösterilmektedir.

[3] Bk. Cild VI, s. 78.
[4] Bk. Cild VI, s. 79.

"Sadr-ı a'zam Husrev Paşa, Şeyhü'l-islâm Mekki zâde Âsım Efendi, Serasker Halil Paşa, ticaret nâzırı Said Paşa, Darbhane müşiri Ali Necib Paşa, hariciyye nâzırı Reşid Paşa, mabeyn-i hümâyûn müşiri Rıza Paşa, nafıa meclisine me'mur sudurdan Çerkeşli Mehmed Efendi"

Devrin başlıca vükelâsından başka, rütbe-i ûlâ sınıf-ı evveli sadaret müsteşarı Said Muhib Efendi, hazine-i âmire defterdarı Hacı Edhem Efendi, mukataat defterdarı Musa Saffet Efendi, deavî nâzırı Hacı Saib Efendi ve rütbe-i ûlânın sınıf-ı sânisi harbiyye nâzırı Necib Efendi, evkaf nâzırı Şevki Efendi, asakiri muntazama müsteşarı Edhem Bey, hariciyye müsteşarı Rif'at Bey, bahriyye müsteşarı Mazlum Bey, ticaret müsteşarı Ârif Bey, rütbe-i sâniyyede bulunan Bab-ı Âlî me'murlarından teşrifatcı Said Bey, beylikci Şekib Bey, âmedci Nu'man Mahir Bey, sadaret mektubcusu Zühdü Bey, dahiliyye kâtibi Şahab Efendi, hariciyye kâtibi Enverî Efendi, divân-ı hümâyûn tercemanı Âlî Efendi, deavî nezâreti muavin-i evveli İsmail Efendi, Meclis-i ahkâm-ı adliyyenin tabiî a'zasından sayılıyorlardı.

Husrev Paşa ve emsali istisnâ edilirse,yukarıda ismi geçen devlet ricâlinden ekserisi, tanzimatın muvaffakiyete ermesi yolunda çalışıyorlardı.

Meclis-i ahkâm-ı adliyyenin teşkilâtlandırılmasını müteakib, vergi reformunu vücude getirecek mâlî ve idarî organların tanzimine başlandı. Diğer tarafdan da ceza kanununun tedvini yolunda gayretler sarfediliyordu. Biz, önce idarî ve mâlî, sonra da cezaî mevzuâtı tedkik edeceğiz.

MALİYEDE VE İDAREDE TANZİMAT

Gülhane hatt-ı hümâyûnunun maliyeyi ilgilendiren kısmında, aşağıdaki esaslar ana prensib olarak kabul edilmişti :

"..... Ve ta'yin-i vergi maddesi dahî çünkü bir devlet muhafaza-i memâliki için asker ve leşkere vesair masarif-i muktaziyyeye muhtac olarak bu ise akçe ile idare olunacağına ve akçe dahi tebaanın vergisi ile hasıl olacağına binaen bunun dahi bir hüsn-i suretine bakılmak ehemm olub eğerçi mukaddemlerde vâridat zannolunmuş olan yed-i vâhid beliyyesinden lehü'l-hamd Memâlik-i Mahrûsemiz ehalisi bundan evvelce kurtulmuş ise de âlât-ı tahrîbiyyeden olub hiç bir vakitte semere-i nâfiası görülemeyen iltizamât usûl-ı muzırrası elyevm câri olarak bu ise bir memleketin mesalih-i siyasiyye ve umûr-ı maliyyesini bir âdemin yed-i ihtiyarına ve belki pençe-i cebr ü kahrına teslim demek olarak ol dahi eğer zaten bir eyice âdem değilse heman kendi çıkarına bakıp cemî'

harekât ve sekenâtı gadr ü zulmden ibaret olmasiyle ba'dezin ehali-i memâlikden her ferdin emlâk ve kudretine göre bir vergiy-i münasib ta'yin olunarak kimseden ziyâde şey alınamaması.,,

Osmanlı İmparatorluğunun başlıca gelir kaynaklarını teşkil eden yed-i vahid ya'ni tek el ve iltizam sistemi, hatt-ı hümâyûnda tenkid ediliyordu. Bundan sonra her şahsın, emlâk ve kudretine göre bir münasib vergi ta'yin olunarak kimseden ziyâde şey alınmaması temel şart sayılmıştı. Esasen 16 Cemâziyelevvel 1254 tarihli fermanda Sultan Mahmud "Anadolu ve Rumeli'de kâin her bir kaza ahalisinin .... taht-ı tasarruflarında olan hâneler ile şimdiki hey'etleri keyfiyyeti evvel-i emirde alâ vechi's-sıhha tahrîr ve tenmîk,, edilmesini emretmişdi.

Hattâ "Tez elden nümûne suretiyle Anadolu ve Rumeli taraflarında birer münasib sancaklardan bed'ile .... Anadolu tarafında Hüdavendigâr ve Rumeli'de Gelibolu Sancaklarından şürû' ve ibtidar olunması ...... Hüdavendigâr Sanacağının tahriri maslahat-ı hayriyyesine mevâli-i fihamdan Bursa nâibi Şükrü Efendi ile asakir-i hassa-i şâhâne başkitâbetinden mün'azil Sa'di Efendi ve redif başkitâbetinden munfasıl Rüşdü Efendi ve Gelibolu muhassılı sâbık Nâbi Efendi ve maliyye zimmet halifesi sâbık Kadri Efendi ve Gelibolu Sancağına dahi Hüseyin Bey ve hâcegân-ı divân-ı hümâyûndan Latif Efendi derkâr olan dirayet ve ehliyyetleri cihetile intihab ve ta'yin ve maiyyetlerine lüzûmu kadar ketebe terfik ile gerek muharririn-i mumaileyhim ve gerek maiyyetlerinde bulunacak ketebe hitâm-ı me'muriyyet ve avdetlerine kadar cânib-i memleketten bir akçelik nesneye muhtac olmamak ve hafî ve celî ehali ve fukaradan bir akçe ve bir habbe almamak şartı ile her birine .... hazine-i âmireden başka başka müstevfâ harcırah ve maaş ve mahiye tahsis ve i'ta ve ol vechile me'muriyyetlerinin icra,, kılınmasına irade-i seniyye sadır olmuştu.

Sultan Mahmud devrinde, ancak iki vilâyette tecrübe edilmesi kararlaşdırılan ve tatbikatı yarı yerde bırakılan bu esasların, Gülhane hattında ve tanzimatın tatbikatında, büyük bir ehemmiyyet kazandığı görülmektedir. İltizam usulünde, tebaadan vergiyi tahsil edecek olan mültezim, hangi yerin vergisini üzerine almış ise, muayyen taksitlerde devlete para vermeği deruhde eder ve sarraflardan birini de kefil gösterirdi.

"Kuyruklu sarraflar,, adı da verilen "Hazine sarrafları,, nın kefâleti olmaksızın, bir mültezimin, müzayedeye konulan her hangi bir vari-

data pey sürmesi imkânsızdı. Mültezim her şeyden önce, hazine sarraflariyle anlaşmak mecburiyetindeydi. Hazine, iltizama verdiği a'şar, rüsum ve sair varidatının taksitleri gelince sarraflardan talep ve tahsil ederdi. Mültezim, iltizam ettiği devlet varidatını halktan fazlasiyle tahsil etmek için, her türlü zulüm vasıtalarına baş vurur ve ahalinin gördüğü fenalıkların ve haksızlıkların hesabını sormak, bir türlü gerçekleşemezdi. Mültezimin yaptığı zulmün hesabı sorulmadığından zamanla, bu teşkilât hükûmeti dahi dinlemez bir hale gelmişti.

Gülhane hatt-ı hümayununda iltizamat "bir memleketin mesalih-i siyasiyye ve umur-ı maliyyesini bir adamın yed-i ihtiyarına ve belki pençe-i cebrü kahrına téslim demek olarak ol dahi eğer zaten bir eyuce adem değilse hemen kendu çıkarına bakıb cemi harekât ve sekenatı gadr ve zulümden ibaret olmasiyle" tarzında ifade olunmaktadır. Reşit Paşa'nın, bu sahada bulduğu müessir kelimeler çok kuvvetli ve gerçeğe uygundur.

Ahali ile devleti birbirine temas ettirmeyen, ısındırmayan, tanıtmayan iltizam usulü kaldırılarak , ilk def'a tanzimat hareketiyle, devlet ve halkın biribrlerini tanımaları ve temasları sağlanmak istenmişti.

Vergileri tarh ve mükelleflere tevzi ve tahsil etmek için merkezden devlet memuru sıfatiyle muhassılların gönderilmesi ve bu muhassılların hemen tahrir-i emlâk ve nufusa başlamaları, vilâyetlerin, kazaların vergi ile sair işlerini idare edecek meclislerin kurulması, meclis-i ahkam-ı adliyyede tanzim olunmuştu.

Başvekalet arşivinde mevcut (Tanzimat-ı hayriyye defter) lerinden 1255—1274 yılları arasındaki nizamları ihtiva eden birinci defterin, on ve onbirinci sayfalarında (halen mülhakatiyle eyalet-i Ankara müşiri olub bu defa kendusine riyaset-i meclis unvanı ita olunan vezirim Davud Paşaya) hitabiyle yazılmış bir hüküm mevcuttur. Lütfi tarihinin altıncı cilt ve 153 üncü sahifesinde, bu hükmün bir sureti yazılmışsa da eksiktir. Hükmün bazı ehemmiyetli kısımları, belki de Abdülhamit devrinin icabatından olarak çıkarılmıştır. Çünkü, eksik kısımlar, seçimlere ve halkın seçecekleri vilâyet meclislerine taalluk etmektedir. İltizam usulünün kaldırılarak yerine konulacak yeni teşkilâtın esasları, meclisi ahkâm-ı adliyyece müzakere olunmuş ve suretini aşağıda aynen gösterdiğimiz bu hükümde, vergi reformunun prensipleri tesbit edilmiştir. Bu hüküm, halka doğru gitme yolunda tanzimatın ihtiva ettiği fikirleri. tam bir vuzuh içinde belirtmektedir.

"Hâlâ mülhakatiyle eyalet-i Ankara müşiri olup bu defa kendusine riyaset-i meslis ünvanı ita olunan vezirim Davut Paşa içlalihuye ve mute-

beran-ı hacegân-ı müşüranemden sabıka redif başkâtibi olup taraf-ı eşref-i saltanat-ı seniyemden Ankara sancağında kâin Ayaş ve Yabanabat ve Yürükân kazalarına muhassıl nasb ve tayin olunan Rüştü dame mecduhu'ya ve kezalik taraf-ı devlet-i aliyemden olarak kâtib-i mal ve kâtib-i emlâk ve nufus namiyle muhassıl-ı mumaileyhe terfik kılınan .... ve .... zîde rüştühüma'ye ve zikr olunan kazalar naipleri ile müftü ve ülema ve suleha ve eimme ve huteba zîde ilmihüm'a ve vücuh-ı memleket ve bi'l-cümle iş erlerine hüküm,

Bi-lûtfihi Teâla memalik-i mahrusa-i şahanemde sakin ve mutavattın olan kâfe-i ehali ve teba ve reaya ve acezenin saye-i ma'deletvaye-i cihan daranemde ezhercehet refah-i hal ve emniyet ve huzur-u baalleri vesailinin istikmali şerait-i memduha-i hilâfet ve şime-i makbule-i insaf ve ma'delet iktizasınca zaten ve hakikaten akdem efkâr-ı hayriyet-i asar-ı mülükânem olduğuna mebni tediyesi müterettib zimmet-i ehali ve teba olan mürettebat-ı mahsusa ve tekâlif-i muayyene ve sair lâzimül't-tesviye bulunan mesarifat-ı vakıadan mada sair mevadd-ı zülmiyenin her taraftan def' ve imhası ile memalik-i mahrusa-i padişâhanemin suret-i idaresi kavanin-i şer'iye ve nizamat-i muktaziye tahtına bilithal memleketlerden çıkmakta olan virgü ve saliyane maddesinin bi-tevfıkıh-i taâla mücerret istihsal-i refah ve istirahat-i ibat ve istikmal-i ma'muriyet-i memalik ve biladeteyn halisasiyle her kese hayırlı ve menfaatli olacak vechile bir hüsn-i usule konulacağı keyfiyeti geçenlerde balaları hutut-u hümayun mevhebet makrun-u şahanemle müveşşahan isdar ve her mahalle neşr-ü tisyar olunan evamir-i aliye-i mülükânemde beyan ve iş'ar kılınmıştı. Bu esnada işbu husus-i hayriyet mansusun suret-i icraiyyesi meclis-i vâlâyı ahkâmü'l-adliyemde vükela ve vüzera-i ızam ve ülema-i a'lâm ve rical-i devlet-i aliyye-i ebedd-i ittisamımdan lâzım gelenler hazır oldukları halde biddefeat mütalâa ve tezekkür ve her bir tarafı gereği gibi teemmül ve tefekkür olunup çünkü işbu virgü maddesinin yolsuzluğuna ve ahali ve tabanın rahatsızlığına asıl sebep ve menşe memalik-i mahrusa-i şahanemde elyevm cari olan iltizamat usul-i muzırrası olup yani mürettebat-ı muayyene-i devlet-i aliyyemden ve mesarifat-ı saire-i memleketten zair ehali-i bilâd ve aceze-i ibattan pek çok akçe çıkıp halbuki bu makule zait olarak ahız ve tahsil oluna gelen mebaliğ ise ne hazaini-i celile-i şahane ve ne birgüna esbab-ı ma'muriyyet-i memalik-i mahrusa-i padişahhaneme menfaat ve faidesi olmayıp hemen mültezim güruhu ellerine geçerek telef olmakta ve sene be-sene bu madde-i redie-i zulmiyye ve tecrübiyye artmakta olduğundan iptida-i emirde buna bir çare bulunarak suret-i haseneye tahvil olun-

madıkça himayet-i ehali ve tebaa kaziye-i hayriyesi hasıl ve esbab-ı matbub mamuriyet-i mülkiye mertebe-i kemale vasıl olamayacağı anlaşılmış olduğuna binaen badezin o makule mevadd-ı zulmiye ref'i ve imhâ ile hazain-i celile-i şahanemden mazbut kaffey-i mukataat ve sair iltizamatın maktuiyet veçhile mültezimler uhdelerine ihâlesi hususu fesih ve ilga olunarak işbu virgû maddesinin hazain-i şahanem mürettebatına ve sair muayyenat-ı mahsusaya halel gelmemek *vezir-i hükümet-i saltanat-ı seniyemde* bulunan bilcümle sunuf-ı tebaya bir gûna zait zulüm ve teaddi vukua getirilmemek şerait-i kaviye ve nizamat-ı müessesesiyle her bir mahallin mahsulât-ı arziye ve ticaret-i mevküyye ve ahval-i hakikiyesine yani muâf ve gayr-i muâf ve havas seyan olmak üzere herkesin hal ve iktidar ve emlâk ve arazi ve akarına göre berveçi tâdil terkip ve tahsisi ile tahsil olunması hususu derdesti müzakere ve mütalâa olunarak bitevfikihî Taâla bundan sonraca bu madde-i hayriyenin hüsn-i husul ve icrası eltaf-ı ilâhiye delâletiyle me'mulu kavi ise de badi-i müstakill-i mezalim ve teaddi olan şu iltizamat usul-i muzırrasının saye-i mâdelat vaye-i saltanat-ı seniyyemde evvel be evvel ehali-i memalik üzerlerinden ref'i ile tanzimat-ı hayriyye hakkında derkâr olan niyat-ı mahsusa-i şahanemin asar-ı hayriyet nesar-ı ilâniyle beraber mukaddeme-i tanzimat olarak bu babta tahkikat-ı lâzime ve tahsil-i malûmat-ı icabiyyeye bakılmak ve işbu iltizamat usulünün feshi cihetiyle yerine tesis olunacak usul-i cedide-i haseneye tatbikan tahsili lâzım gelen mürettebat-ı saltanat-ı seniyyemin ve sair varidat-ı vakıanın suret-i ahz ü tahsili tahrir-i emlâk ve nüfus ile bir rabıta-i mu'tedile ve daire-i mazbuteye konulması tahkikat-ı muktaziyyeye ve ale'l-husus bu madde-i hayriyye için Memâlik-i Mahrûse-i şâhânemden celb olunmakta olan ba'zı vücûh-ı ahalinin vâki' olacak ifadât-ı mevki'iyyelerine tatbik olunmak ehemm u elzem göründüğüne nazaran vaz' olunacak usûl-i cedîdenin icrası hasbe'l-maslaha biraz eyyâma mevkuf olub halbuki bimennihi Teâlâ elli altı senesi mart ve muharremi begayet takarrüb etmekte ve emvâl-i mürettebenin tahsili mevsimi gelmekde olduğundan başka ittihaz olunacak nizamat-ı cedîdeden dolayı elhaletü hazihi taşralarda bulunan ve Yürükân ve sair mülteziminin me'muriyyet-i sabıkaları bi't-tabi' munkaziyye olmak lâzım geleceğinden hem ber vech-i muharrer usul-ı me'muresine mübaşeret etmek ve hem de karar-ı tanzimat-ı muktazıyyeye kadar vakit geçüb de mürettebat-ı mahsusa ve mesarifat-ı vakıa cihetlerile hazain-i celîle-i şâhânemin usul-ı idaresine sekte gelmemek için ba'dehu ta'dil ve tebyîn olunacak mürettebata mahsuben ve her bir

mahallin icabât-ı mevki'iyyesine tatbiken mümkün mertebe ale'l-hesab peşînat tevzi' ve tahsil ve hazain-i mezkûreye taksim olunmak üzere bu tarafa tesyîle dikkat eylemek için şimdiden Memâlik-i Mahrûse-i şâhânemde kâin sancak ve kazalara taraf-ı eşref-i saltanat-ı seniyyemden iktizasına göre muhassıl-ı emvâl namiyle müstakîm ve mücerrebü'l-etvâr ve dirâyet ve sadakati âşikâr bir me'mur-ı müstakil intihab ve ta'yin ve yanlarına lüzûmu kadar ketebe terfîk olunarak ve yedlerine şimdilik ta'limat-ı kâfiyye verilerek mahall-i me'muriyyetlerine i'zâm kılınması ve muhassılîn-i mumaileyhimin bimennihi Teâlâ mahallerine vusullerinde ba'de'l-yevm muâf ve gayr-i muâf ve havass u âm seyyân tutulmak üzere ber mucib-i ta'limat tahrir-i emlâk ve nüfusa mübaderet ve müzâkere-i tesviyye-i umûr-ı memleket için birer meclis tertib ile kendusi ve beraber bulunan iki nefer kâtibler ve hâkim ve müftî ve bir asker zabiti ve vücuh-ı memleketten dirâyetkâr ve mücerrebü'l-etvar dört nefer ve eğer ol mahalde reâyâ bulunur ise anlardan dahi metrepolid ve iki nefer kocabaşı ki cem'an a'zası on üç neferden terkib olunarak meclis-i mezkûre haftada iki üç gün ta'yini ile cümlesi birleşüb gerek mesalih-i muktaziyye ve gerek umûr-ı mülkiyyenin beyinlerinde bi'l-müzâkere müstakillen kaleme alınacak şerait ve usule tatbikan icray-ı iktizalarına mübaşeret olunması ve kürsi'-i livâda bulunacak müşîrân-ı kiramım reis-i meclis olmak üzere geleceğinden müşirân-ı mumâileyhim evkat-ı muayyenede bizzat hazır olmak üzere gerek meclise ve gerek sair kazalarda te'sis kılınacak mecalise a'zâ namiyle me'muriyyeti iktiza edenler ahali-i beldenin kendi müntehab ve muhtarları olan kimesnelerden olarak işbu meclisler riyaseti dahi faraza bir mahalde ferik bulunub da riyaset kabiliyyeti nezd-i Devlet-i Aliyyemde muhakkak ve meczûm ise riyasetin ana ihalesi ve maada mahallerde dahi a'zây-ı meclis me'murînden her kimi intihab eder ise anın reis-i meclis ta'yini ile işbu meclislerin hey'etleri on üç neferden ibaret olması ve muhassıl-ı emval bulunanların ikamet edecekleri kazalardan başka kasabat ve kuraya dahi vaz' olunacak küçük meclisler a'zasının dahi icabına göre tertibi ile mesalih-i vâkıa müzâkere ve mutalâa ve karar-ı madde muzaf olduğu büyük meclise inha ve ifade kılınması ve her bir mahallin umûr-ı zabtiyyesi eyâlet ve sancak müşir ve ferikleri paşalar maiyyetlerinde asakir-i nizamiyye bulunduğu halde taraflarından ta'yin olunacak askerî zabitan ve neferatı ma'rifetlerile icra ettirilerek asakir-i mezkûreden lüzûmu mikdarının umûr-ı tahaffuza me'murları ve maadasının muhassıl-ı emvâl bulunanlar maiyyetlerinde istihdam ile maaş ve ta'yinlerinin nizâmı vechile tesviye ve ba'zı mahal-

lerde asâkir-i nizâmiyye yok ise de redif neferâtı olduğundan öyle olan mahallerin dahi hal ve cesâmetine göre umûr-ı zabtiyye ve tahaffuziyyesinde ne mikdar asker istihdamı lâzım gelur ise kendu kazalarının mürettеb olan redif neferatından tertib ve münavebeleri meclisce tebyîn olunarak ana göre suret-i istihdamları ta'dil ve müddet-i münasibde tebdil olunması ve bunlar münavebeleri hengâmında asakir-i muvazzafa misillû umur-ı tahaffuziyye ve tahsiliyyede kullanılarak kâr u kisblerine bakamıyacaklarından müddet-i münavebe ve istihdamlarında maaş ve ta'yinlerinin asıl asakir-i muvazzafa maaş ve ta'yinine tatbikan muhassıllık emvalinden te'diyye ve ifa ve ahali-i muktaziyye ve mevadd-ı zabtiyye vesâir umûr-ı nizamiyyeleri ta'limnâme-i mezkûrun bu hususlara dair olan bendinde tasrih ve beyan olunduğu vechile tanzim ve icra tayyarât denilen cerayim madde-i mekrûhasının ve bî-esas olarak voyvodalar zamanında aralık tevzi'lerinde alınagelen bir takım mesarifatın ve müşirân ------------------- ve sairleri taraflarından gelen mübaşirlere verildi denilerek tahsil olunagelen hizmet-i mübaşiriyyenin ve bunlara mümasil nâbemahal mebaliğ ve temettüât-ı zulmiyye ve ehali ve askerî ve saireden cürüm ve kabahatleri zuhur edenler haklarında habs ü te'dib ve darb u tecrim misillû muamele-i câriyye Tanzîmat-ı hayriyye usûl-ı müstahsenesine muvafık surette tebdil ve tanzim olunmak lâzım geleceğinden o makulelerin cürm ü kabahatleri meclislerde müzâkere ve tahakkuk ile muktezay-ı şer'îsi ne ve'chile ise öylece icra ve maazallah-u Teâlâ katl u sirkat ve sair bu misillû fezahate cesaret edenler olur ise o makulelerin keyfiyyatı meclisler tarafından Der-i Saadetime i'lâm ve inha kılınması ve bervech-i bâlâ ehali-i memâlik-i şâhânemin vergu maddesi kararlaşıncaya kadar hazain-i şâhânemin mesarifat-ı mukarrere ve müteferriası tesviye olunmak üzere ilerude her kesin hissesine isabet edecek tekâlif-i icabiyyesine mahsub şartile meclisce bi'l-müzâkere ehalinin hisse-i vergisinden olarak iktiza edenlerden icabı mikdar ale'l-hesab akçesi tahsil ve serîan ------ şevket kararıma irsâl ----- ile işbu peşînât akçesi tahminî suretiyle ve ale'l-hesab tarikiyle olacağından ileride ya'ni vergiy-i memâlik ta'yin ve tebeyyününde bir şahısdan alınacak peşin akçe vergusune tevafuk eder ise zimmeti ibra ve tecavüz eyler ise ziyadesi muhassılîn-ı mumaileyhim cânibinden sahibine red ve i'ta olunması ve Memâlik-i Mahrûse-i şâhânemden mürûr u ubûr eden me'murîn ve misafirînin me'kel ve mesken mesarifi ehali-i memâlik-i saltanat-ı seniyyeme tahmil olunmakda ve adem-i takayyüd münasebetile menzil hususunda dahi nizamına münafi

bir takım taaddiyyat vuku' bulmakda olduğundan bimeymenetillâhi Teâlâ şuru' olunmuş olan kavanin-i şer'iyye ve tanzimat-ı hayriyyenin measir-i celîlesinden olmak üzere işbu elli altı senesi martı iptidasından i'tibaren şimdilik cadde kazalarında bulunan menzil haneler iskân-ı misafirete elverdiği halde hem misafir hane ve hem menzil hane ve içlerinde elvermeyenler olur ise bir münasib mahal misafir hane ittihaz olunarak Devlet-i Aliyyem tarafından suret-i idaresine rabıta verilinceye kadar ta'limnâme-i mezkûrda münderic suver-i nizamiyyesine tatbikan idare ettirilüb ol usul üzere kavas ve tatardan tâ vüzerây-ı izâmıma varınca kâffe-i me'kûlat ve saire behası ve menzil ve kira hayvanâtı ücretleri tamamen kendulerinden alınarak bundan dolayı ehaliden bir akçe ve bir habbe çıkmamak üzere bu hususun dahi ber mantûk-ı ta'limat icray-ı iktizasına bakılması ve bi-tevfikihi Teâlâ elli altı senesi martında iltizamat usul-ı reddiyyesi imha olunacağı cihetle müşirân-ı fiham ve ferikan-ı kirâmımın sene-i sâbıka emvalinden kazalar üzerinde zuhur edecek bekayaları hazain-i padişâhânem emvali demek olduğundan o makule bekayanın dahi evvel be evvel muhasebeleri ma'rifet-i şer'i şerîf ve meclisler ma'rifeti ve cümle ittifakile bervechi hakkaniyyet rü'yet olunarak içlerinde fakat bigayr-i hakkin cerîme ve nâm-ı âharla mebaliğ-i zulmiyye bulunur ise ta'dil ve tenkîh ile ma'dasının bir an evvel yerlu yerinden tahsil ve bu tarafa tesyîline müsaraat ve atîk bekayaların dahi ceste ceste te'diyyesi hususunun cümle ittifakile bir hüsn-i usulüne rabtına dikkat olunması ve reâyây-ı Devlet-i Aliyyemin cizye-i şer'iyyelerinin suret-i tahsili hakkında bu tarafa verilen fetvây-ı şerîfe muktezasınca her bir livâ ve kazanın bu tarafda hazine-i âmirem kuyudunca esnaf-ı selâse i'tibariyle lâzım gelen cizye-i şer'iyyelerinin mikdarını mübeyyin iktiza eden defterleri ta'yin olunan muhassıllara i'tâ ile mahallerine vardıklarında her bir kaza ve kuranın hisse-i kadîmelerini tefrik edüb reâyâ kocabaşısı ve vekilleri celb ile ol kaza veya kuraya bi-eşhasihim ve ahvalihim her ne mikdar akçe isabet eder ise cem ü tahsil ile topdan taraf-ı Devlet-i Aliyyeme gönderilmek üzere muhassıllara teslim etmelerini tenbih ile ehl-i zimmet dahi cizye-i şer'iyyelerini yegân yegân verüb ve te'diyyesine kocabaşılarını vekil edüb olvechile vekilleri yedlerinden tahsil olunması ve misafiret tariki ile bir mahalden diğer mahalle gidüb gelen reâyânın hin-i azîmetlerinde kefilleri alınub emval-i cizyeleri asıl kendu kazalarında tahsil kılınması ve tanzimat-ı vergu maddesi kararından sonra kâffe-i teb'a ve reâyânın müretteb zimmetleri olan verguy-i senevîleri ahz olunduğunu mübeyyin yedlerine memhûr sened i'tası iktiza

eylediği misillû ticaret veyahud sair cihetle âhar mahalle nakl edüb bir sene veya dahi ziyâde kalub mutavattın hükmüne girecek bulunan efrad-ı reâyânın cizye ve tekâlif-i saireleri nakl eylediği mahalde alınması ve bu def'a tutulan usul vechile mürûr u ubûr eden reâyânın o makule bi'l-cümle vergileri gittiği mahalden veyahud gideceği yerden alınması ve kıptiyân hakkında dahi bu usulün icrası lâzımgelüb ancak bu kıptîlerin ekserisi topdan birer mahalde iskân etmeyüb içlerinde göçebesi bulunduğundan topluca bulunan mahaller kıptiyânı cizyeleri çeribaşıları vasıtasile muhassıllar ma'rifetile tahsil olunması ve göçebe makuleleri dahi çeribaşıları ma'rifetleriyle tahsile rabt olunmadıkca ruhsat tezkiresi i'ta olunmaması ve'l-hasıl ta'limat-ı mezkûrede muharrer mevaddın merkez-i lâyıkında tanzim ve tesviyesile bi-avn ü inâyet-i hazret-i Bârî her tarafda kemâl-i asayiş ve emniyyet hususile ma'muriyyet-i memâlik ve inha - - - - - - lâzimesinin icra ve istihsaline bakılması ve müşirân ve ferikan-ı müşâr ve muhassılîn vesair me'murîn-i mumaileyhimin maaş ve mahiyeleri muhassıllık emvaline dahil olarak tahsil ve i'ta olunacağı cihetle bunlar için zinhar ehali ve teb'adan bir akçe ve bir habbe alınmaması ve karar-ı müzâkerat-ı vakıa ve müteferriat-ı mesalih-i muktazıyye-i saireye dair ta'limat-ı mufassala - - - - - - bundan böyle bi't-tanzim tesyar ve fakat ba'zı mesafe-i baîdede bulunan mahallere yetiştirelemeyeceğinden bu senelik anlar istisna ve te'hîr ile kusur Anadolu ve Rumeli'de oldukça civar ve münasib yerlerde mevâdd-ı meşrûhanın icrây-ı iktizalarına ibtidar kılınması zikr olunan Meclis-i Ahkâmü'l-Adliyye'mde ittifak-ı ârâ ile karargîr olarak hususât-ı muharrerenin ol vechile icrâları nezd-i merahim-vefd-i şehriyârânemde dahi bi't-tensib olbabda sahife-pîray-ı sudûr olan hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn-ı mülûkânem mucebince mahâll-i saireye ta'yin olunduğu misillû Ankara sancağında kâin Ayaş ve Yaban-âbâd ve Yürükân kazalarına dahî sen ki muhassıl-ı mumâileyhsin derkâr olan dirâyet u istikamet ve ehliyyet u liyâkatın cihetiyle taraf-ı eşref-i padişâhânemden sen me'mur ve ta'yin kılınmış olduğun misillû kürsî-i evvel meclis riyaseti dahî müşîr-i müşârünileyhe ihale olunmuş olmağla muktezây-ı me'muriyyet ve lâzime-i kârgüzârî ve sadakatin üzre yanına terfik kılınan kâtibleri bi'l-istishab serîan bu tarafdan hareket ve ol cânibe varıp yedine i'tâ olunan ta'limât-ı seniyyemi müşîr-i eyâlet ve bi'l-cümle vücûh-ı memleket ve sair lâzım gelenler muvacehesinde işbu emr-i âlîşânımı ta'kîben kıraat ve mefhumunu her kese i'lân ve işâat birle mevâdd-ı mündericesinin cümle ittifakıyle bi-lûtfihi Teâlâ harf be-harf icray-ı iktizalarına bed' u

mübâşeret ve bervech-i bâlâ bundan böyle tahsîs olunacak vergu ve mürettebata mahsuben matlûb olan ale'l-hesab mebaliğin meclis ma'rifeti ve ehali-i memleketin ittihaz-ı re'y ve muvafakatile - - - - - - - - kat' ve tertib ve be-tahsîs hulûl-i vaktine mebni cizye-i şer'iyyenin beraberce tahsili ile peyderpey Der-i Saadetime sevk ve tesyîre müsaraat ve ta'limat-ı mezkûrenin havi olduğu nizamat-ı haseneye münafi ve rızay-ı ma'delet - - - - - - - - - mülûkânemin hilâfı hâlât vukuundan ve müteferriat-ı me'muriyyetten olan mevadda zerretünmâ kusûr ve rehavet ve nâmülâyim vaz' ü hareketi tecvizden gayetü'l-gaye tevekki ve mübaadetle zat-ı bilâfet simat-ı mülûkâneme vedia-i cenâb-ı Hüda olan ehali ve reâyânın matlûb-ı ma'delet mahsub-ı şehriyârânem olduğu üzere himayet ve sıyanet ve bi'l-vücuh âsâr - - - - - - - - ve taaddiden vikayetlerile cümlesinden cânib-i seniyyü'l-menâkıb-ı tâcidârânem için isticlâb-ı deavat-ı hayriyyeye mezîd i'tina ve dikkat eylemek fermanım olmağın me'muriyyetini havî mahsusen işbu emr-i celîlü'l-kadrim ısdar ve yedine i'ta olunmuşdur. İmdi keyfiyyet ma'lûmun oldukda ber minvâl-i muharrer amel ve hareketle her halde senden me'mul olan âsâr-ı kârgüzârı ve hamiyyeti kâmilen icraya bezl ü sa'y ve makderet ve hilâfına hareketle maazallahu Teâlâ nefsini kanun-ı cezaya ilkadan ziyade ittika ve mücanebet eyleyesin ve siz ki kâtibler mumaileyhimasız siz dahi taraf-ı Devlet-i Aliyyemden bi'l-intihab muhassıl-ı mumaileyhe terfik kılınmış olduğunuz hasebile muktezay-ı me'muriyyet ve sadakatiniz üzere uhdenize ihale kılınan hidematın bâlâda muharrer tenbihat ve i'ta kılınan ta'limat-ı seniyyem iktizasına tatbikan muhassıl-ı mumaileyh ile bi'l-ittifak hüsn-i icra ve ifasına mübaderet ve müteferriat-ı me'muriyyetiniz olan hususatın cümlesinde ednâ derecede tekâsül ve rehavet ve mugayir-i emr ü rızay-ı şâhânem vaz' ü hareket vukuundan bi-gayet ihtiraz ve ictinab üzere olasız ve siz ki müşir-i müşâr ve kuzât ve nüvvâb vesair mumaileyhimsiz me'mur-ı mumaileyh taraf-ı eşref-i şâhânemden bi'l-intihab zikr olunan kazalara muhassıl nasb ve ta'yin ve berminvâl-i muharrer umûr-ı maliyyesinin tahsili bervech-i istiklâl uhdesine ihale ve tefvîz olunduğu meczûmunuz oldukda usul-ı me'muriyyetine dair her mucib-i ta'limat-ı seniyyem icra edeceği kâffe-i hususatta tarafınızdan lâzım gelen muavenet ve müzâheret-i kâmilenin icra ve ifasına cümleniz bi'l-ittifak kemâlile ihtimâm ve dikkat ve husus-ı mezburun bu vechile icrasından maksad-ı aslî'i şâhânem ancak ehali ve teb'anın hüsn-i himayet ve sıyanet ve tahkik - - - - - - - - kazıyye-i hayriyyesinden ibaret olub inşaallah-u Teâlâ bundan böyle cümlesi sâye-i merahim vâye-i cihandârâ-

nemde kemâl-i refah ve istirahatle âsûde hâl ve hükkâm ve vücuh ve zabitan-ı memleketten dahi bu maddelerin bu vechile hüsn-i tesviye ve tanzimi hususunda ibraz-ı muavenet ve hakkaniyyet eyleyenler her halde teveccühat-ı seniyye-i mülûkâneme mazhariyyetle nâil-i âmâl olacakları bedîdâr olduğu misillû aksi harekete ictisar edenler bulunur ise dünya ve âhirette mücazat-ı şedîdeye giriftâr olacaklarından asla şübhe olmamağla ana göre şu emr-i ehemde cümleniz tarafından gönül birliği ile ikdam ve gayret olunarak gerek himayet ve sıyanet-i ehali ve teb'a maddesinde ve gerek hazain-i şâhânemin kesr ü noksandan muhafaza ve vikayesi hususunda fevka'l-gaye sarf-ı mahasal ve sa'y ve gayret eylemeniz kat'î matlûb-ı mülûkânem idüğü ve mefhum-ı emr ü irade-i seniyye-i şâhânemi yanlış anlayub da ve bunca mezâlim-i adîdenin üzerinizden ref'île tahfif-i bâr-ı girânınız hususunda erzan kılınan ma'delet-i seniyyemin kadr ü şükrünü bilüb de emval-i mürettebe-i mirîyyeden ve mesarifat-ı zaruriyye-i vilâyetten gerek bu def'a ale'l-hesab tariki ile tahsili lâzım gelecek ve gerek bundan böyle usul-ı i'tidâle tatbikan ve tahkikat-ı vakıa ve tedkikat-ı muktazıyyeye tevfikan ittifak-ı ârâ ile kararlaşdırılacak hisse-i verguyu vermemek veyahud vücuh ve mu'teberan-ı memleketten olanlar kudretine göre üzerine edâsı lâzım gelen tekâlifi vermekde bir gûna tereddüd ile kendu vereceklerini aceze-i ehaliye tahmil ettirmek sevdasında ve muafiyyet dâiyesinde bulunan olur ise cesaret edenler hakkında ceza kanunnâmesine tatbikan mücazat-ı şedîde icrasında dakika fevt olunmıyacağı dahi ma'lûmunuz oldukda ana göre keyfiyyeti herkesin gûş ü hûşuna güzelce telkîn ve tefhîm birle her halde icray-ı emr ü ferman-ı mülûkâneme bi'l-ittifak sarf-ı cehd ve takat ve mugayir-i rızay-ı şâhâne ve münafi-i tenbihat-ı padişâhânem vaz' u halet vukuundan hazer ve mübaidet eylemeniz babında.,,

Fi evahiri Zilka'de 1255

Yukarıda yazılan hükümde, muhassıllar hakkında ma'lûmat verilirken, "Muhassıl-ı emvâl nâmiyle müstekîm ve mücerrebü'l-etvar ve dirâyet ve sadakati âşikâr birer me'mur-ı müstakil intihab ve ta'yin ve yanlarına lüzûmu mikdar ketebe terfik olunarak ve yedlerine şimdilik ta'limat-ı kâfiyye verilerek mahall-i me'muriyetlerine i'zâm kılınması,, tasrih edilmişti.

Tahrir-i nüfus ve tahrir-i emlâkin ne suretle yapılacağı, malî ve idarî işlerin tanzimi vazifesile mükellef meclislerin nasıl teşkil edileceği muhassıllara ait ta'limatta açıklanmıştır.

Gülhâne hatt-ı hümâyûnundaki "Ahali-i memâlikden her ferdin emlâk ve kudretine göre bir vergiy-i münasib ta'yin olunarak kimseden ziyâde şey alınmaması „ prensibinin gerçekleştirilmesi yolunda, tahrir-i emlâk ve tahrir-i nüfusa mütedair meclisde hazırlanarak muhassıllara verilen bu ta'limat, sekiz bendi ihtiva etmektedir.

Birinci bend, hazinede kayıdlı devlet varidatının defterleri tanzim edilerek, vilâyetlere gidecek muhassıllara verileceğini ve hazine defterlerinde kayıdlı bulunmıyan varidatın da, muhassıllar vilâyete vardıkdan sonra, muhtelif yerlerden incelenerek defterleri tanzim edilip merkeze gönderileceğini,

İkinci bend, muhassılların ta'yin edildikleri vilâyette, ilk yapacakları işin, bir meclis teşkili olduğunu ve meclisin esas teşkilâtını,

Üçüncü bend, vilâyet ve kaza meclislerinin çalışma tarzını,

Dördüncü bend, tahrir-i nüfus ve tahrir-i emlâkin yapılmasında ta'kib edilecek yolları ;

Beşinci bend, senelik verginin geç kalmaması için bil'ahare hesabı görülmek üzere, ehaliden yukarıdaki prensipler dahilinde bir mikdar para alınmasını ve sür'atle hazineye gönderilmesini ;

Altıncı bend, vilâyetlerde vazife görecek devlet me'murlarının yol ve sair masraflarının ehaliye yükletilmeyerek meclislerce tahakkukundan sonra devletce te'diyesini,

Yedinci bend, evvelce kalmış vergi borçlarının tahsilinde ta'kib edilecek yolu ;

Sekizinci bend, Hıristiyan reâyâdan toplanan verginin cizyedârlarla değil, kocabaşılarile cemaat halinde, ya'ni komşuca, kardeşce, cemaatce toplattırılarak, muhassıllara kocabaşılar ve vekilleri elile te'diyyesini izah etmektedir.

Muhassıl-ı emvale verilecek ta'limatnâmelerin tab'hane-i âmirede zeyillerile beraber (Sür'at ve teshîl-i maslahat) mütalâasile tab' edildiği, aşağıdaki arz tezkiresi suretinden anlaşılmaktadır.

"Seniyyü'l-himema kerîmü'ş-şiyema devletlû inâyetlû atîfetlû oğlum efendim hazretleri

Ma'lûm-ı âlî buyrulduğu üzere tanzimat-ı hayriyye muktezasınca bu def'a taşralara me'mur ve irsal buyrulacak bi'l-cümle muhassıllar bendelerine i'ta kılınmak üzere suret-i me'muriyyetlerine dair husus ı mübeyyin iktiza eden ta'limat geçende kaleme alınarak manzûr-ı hümâyûn-ı hazret-i cihanbânî buyrulmuş olduğundan sür'at ve teshil-i maslahat mütalâasile ta'limat-ı mezkûre tab'hane-i âmirede derdest-i tab'

ve temsil olarak ta'yin kılınan muhassıllara verilecek ise de muhassılîn-i mumaileyhimin me'muriyetlerine müteferri' ba'zı mevadd-ı hafâyayı mutazammın diğer ta'limat-ı hafiyye verilmesi icab eylediğinden ana göre bir kıt'a ta'limat-ı hafiyye müsveddesi dahi kaleme aldırılarak geçen gün meclisde lede'l-kıraat olvechile tanzim ve i'tası ve bundan böyle dahi ba'zı zeyl ve ilâvesi muktezay-ı maslahat olduğu halde ilâve olunmak üzere şimdilik bunların birer kıt'ası dahi muhassıllara verilmesi hususu beyne'l-huzzar tensib olunmuş ve müsvedde-i mezkûre manzûr-ı meâlî mevfur-ı şehinşâhî buyrulmak için mersûl-ı sûy-ı atûfîleri kılınmış olmağla muvafık-ı irade-i seniyye-i cenâb-ı mülûkâne buyrulur ise ana göre iktizasının icrasına mübaderet kılınacağı ve ba'dezin dahi buna müteferri' mevadd-ı icabiyye mülâhaza olundukca yine hâkipây-ı hümâyûn-ı hazret-i şâhâneden bi'l-istîzân icray-ı muktezasına i'tina olunacağı beyanile tezkire-i senâverî terkimine ibtidar olundu efendim.

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Hâme-zîb-i tevkîr olan işbu tezkire-i seniyye-i âsafânelerile zikr olunan müsvedde huzûr-ı feyz-nüşûr-ı hazret-i şâhâneye arz u takdim birle meşmûl-ı lihâza-i âtıfet ifaza-i cenâb-ı cihanbânî buyrularak müsvedde-i mezkûr rehîn-i pesend âlî buyrulmuş ve ana göre iktizasının icrası için iade-i savb-ı sami-i vekâlet penâhîleri kılınmış ve ba'dezin dahi buna müteferri' mevadd-ı icabiyye mülâhaza olundukca arz ve istîzân olunması hususuna irade-i isabet-âde-i mülûkâne şeref sünûh ve sudur buyrulmuş olmağla olbabda emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir.,,

Talimatnâmeler matbaaca basıldıktan sonra bir nüshası pâdişâha arzedilmiş ve aşağıda yazıldığı gibi matbu' nüshalardan her birinin muhassıllara i'ta edilmesi yolunda irade sadır olmuştur:

"Seniyyü'l-himema, kerîmü'ş-şiyemâ, devletlû, inâyetlû, atıfetlû oğlum efendim hazretleri,

Tanzîmât-ı hayriyye iktizasınca bu def'a nasb ve ta'yin olunan muhassıl-ı emval yedlerine verilmek üzere geçende kaleme alınıp manzûr-ı âlî buyrulmuş olan ta'limât-ı seniyye müsveddesi tab'hâne-i âmirede risâle şeklinde tab' u temsîl ve bâlâsı tuğrây-ı garrây-ı cenâb-ı cihanbânî ile tevşîh ve tezyîn ettirilmiş ve zîri dahî mühr-i âcizî ile temhir edilmiş olduğundan bir kıt'ası meşmûl-i lihâza-i şevket ifaza-i hazret-i mülkdârî buyrulmak için arz ve takdim kılındığı ve muvafık-ı irade-i seniyye-i cenâb-ı mülûkâne buyrulur ise olvechile birer kıt'ası mumaileyhim ben-

delerine i'ta olunacağı beyanile tezkire-i senaverî terkimine ibtidar olundu efendim.

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Revnak-bahş-i enâmil-i ta'zîm olan işbu tezkire-i seniyye-i vekâlet-penâhîlerile zikr olunan ta'limât-ı seniyye huzûr-ı feyz nüşûr-ı hazret-i cihanbânîye arz u takdim birle meşmûl-i nazar-ı âlî ve rehîn-i pesend-i cenâb-ı mülkdârî buyrularak nezd-i atîfet vefd-i şâhânede tevkif buyrulmuş ve olvechile birer kıt'ası mumaileyhim bendelerine i'ta buyrulması iktizay-ı irade-i seniyye-i mülûkâneden bulunmuş olmağla olbabda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir.,,

Divân-ı hümâyûn kaleminden daire kalemlerine gönderilen ve Ahkâm defteri'ne kayd edilen sekiz bendlik talimatnâmenin bir sureti aşağıya aynen dercedilmiştir : [1]

Ta'limât-ı seniyye sureti

Bi-tevfikihi Teâlâ te'sis ve icrası derdest olan Tanzîmât-ı hayriyyeden tahrir-i emlâk ve nüfus ile ta'yin-i vergu maddesi ve memleket umûru rü'yet ve hüsn-i idaresi zımnında iktiza eden mahallere me'mur buyrulacak muhassıl-ı emvâl yedlerine verilecek ta'limat-ı seniyyedir.

Bend-i evvel :

Darbhâne-i âmire ve mirî ve mukataat ve evkaf-ı hümâyûn ve tersane-i ma'mure hazain-i celîlelerinden zabt ve idare olunan mukataat ve gerek bunlardan başka her mahallin iltizam defterlerinde mukayyed bulunan kâffe-i emvalin suret-i tahsili muhassıl-ı emval ta'yin buyrulacak bendegâna ifade ve tefvîz buyrularak mahallinde meclisce idare ve rü'yet olunacağından hazain-i mezkûre defterlerinde mukayyed olarak her bir mahalde ne mikdar mukataat var ise cümlesinin defterleri başka ve hazain-i celîle-i mezkûrede kayıdları olmayub da kapu kethüdaları ve sarrafan defterlerinde olanları başka defter olunarak muhassıl-ı emval yedlerine i'tası icab-ı maslahattan olmak hasebile defatir-i mezkûrenin alâ vechi's-sıhha tanzim ve hazain-i mezkûre ve matbah-ı âmire ve asakir-i muntazama-i şâhâne için maktu'an ve aynen ve bedelen mürettebât-ı seniyye olarak matlûb olan şeyler her ne ise cümlesinin dahi defterleri

[1] Bu talimatnâme sureleri, esbak Maliye nazırlarından Abdurrahman Vefik Beyefendi'nin (Tekâlif kavaidi) adlı kitabının ikinci kısmında da aynen mevcuttur.

i'ta ve bunlardan ma'da açıkda olarak şunun bunun uhdelerinde bulunan zeâmet ve çiftlik ve timarat ve evkafın dahi elli dört mart ve elli beş muharremi seneleri hasılat-ı vakıalarını mübeyyin nıumzî defterleri ve sicillât ve gerek voyvodalarda bulunan rûz-ı hızır ve kasım ve aralıkda vaki' tevzi'lerinden ve tayyaratın ve ta'şîrat hasılatı defatirini selefden ahz ile bir şeyi açıkda kalmıyarak bu tarafa gönderilmek için muhassılîn-i mumaileyhimin hin-i i'zamlarında birer kıt'a emirnâme-i sâmî i'ta buyrulması ve ekser sancaklarda bulunan mukataat bedelât ve semeratı hazain-i şâhâne defterlerinde topdan mukayyed olduğundan müfredatı nâ-ma'lûm ve şimdi her bir mukataatın mahallince olan bedelat ve semeratı başka başka bilinüb hazineler defterine kayd ve terkîm ve mahallerinden peyâpey hasılatı geldikce mahalline sebt ve taksim olunması lâzimeden ve mahallince olan bedelatta tefavüt olacağından anın dahi bilinüb kayd olunması vâcibeden olduğu emr gayr-i mevhum olduğundan muhassılların vusülleri anda mahallinde bulunan o makule defatirin sahih olarak bir kıt'asının taraflarına i'ta olunması hususu emirnâme-i sâmî-i mezkûre derc ve imlâ ve defatir-i merkumenin birer nushalarını bu tarafa derhal irsâl etmeleri hususu muhassıllara tenbih ve inha kılınması.

Bend-i sâni :

Tanzîmât-ı hayriyye iktizasınca bu def'a Memâlik-i Mahrûsaya ta'yin ve irsâl olunacak muhassıl-ı emval ile maiyyetlerine ta'yin ve terfik buyrulacak bir nefer kâtib-i emlâk ve nüfus ile muktezay-ı me'muriyyetleri üzere varacakları mahallerde evvel-i emirde birer meclis tertib ile bir muhassıl-ı mal ve iki nefer kâtib ve hâkim ve müfti ve bir asker zabiti ve vücuh-i memleketten dirâyetkâr ve müstakîmü'l-etvar dört nefer kimse ki cem'an on nefer ve eğer ol mahalde reâyâ bulunursa metrepolid ve kocabaşılarından dahi iki nefer mevcud bulunub ol meclise haftada iki üç gün ta'yini ile cümlesi birleşerek gerek tahrir-i vergi maddelerini ve gerek memleketin sair iktiza eden umûr ve hususunu müstakillen kaleme alınacak şerait ve usule tatbikan müzâkere ve teemmül ile ana göre icralarına mübaşeret olunması ve kürsî-i livâda bulunacak müşir hazretleri orada tanzim olunacak meclise reis olarak tahsis olunacak eyyâmda bi'z-zat mevcud bulunmak ve mânii olduğu günlerde tarafından ta'yin edeceği vekîli hazır olmak üzere te'sis ve gerek ol meclise ve gerek sair kazalara tertib olunacak mecalise a'za namile me'mur olacaklar ehali-i beldenin kendu müntehab ve muhtarları olan kimselerden olarak işbu meclisler riyaseti dahi faraza bir mahalde ferik bulunub da riyasete

kabiliyyet ve liyâkatı rütbe-i kifâyede bulunur ise intihaba hacet olmaksızın riyasetin ana ihalesi ve ma'da mahallerde dahi a'zay-ı meclis her kimi intihab ederler ise anın reis-i meclis ta'yin olunması ve işbu meclislerin heyetleri reis-i meclis ile maan on üç neferden ibaret olması ve muhassıl-ı emval olanların ikamet edeceği kazadan başka icabına göre üç dört kaza dahi birleşerek tertib ve küçük meclislere muhassıl-ı mumaileyh tarafından vekîl olarak vücuhdan biri bulunduğu halde müfti ve nâib ve vücuhdan dahi iki nefer kimse me'mur ve ta'yin kılınarak karar-ı müzâkerat asıl büyük meclise inha ve istîzân kılınması ve ba'zı kariyyelerin cesametine göre bir veya iki nefer muhtar intihabile kariyye imamı ve reâyâ olan mahal bulunur ise reâyâdan bir kocabaşı beraber olduğu halde mesalih-i vakıa anlar ma'rifetleriyle görülüb her halde muzaf olduğu kazaya müracaat ve ba'zı tenbihi muktazî mevad vukuunda kazası tarafından icraya müsaraat olunması.

Bed-i sâlis:

Muhassılların bulundukları mahallerde tertib olunacak meclislerde eyâlet müşirleri ve ferik paşalar hazaratı maiyyetinde asakir-i nizamiyye bulunduğu halde taraflarından zabitan-ı asakir-i muntazamadan birer zabit ta'yin olunarak ol mahallerin umûr-ı tahaffuziyyesi bunların uhde-i ihtimamlarına ihale kılınması ve asakir-i muntazamadan lüzûmu kadar işe yarar nefer münavebeten daima ol beldede bulunarak icabına göre ya'ni lüzûmu mikdarı muhassıllar nezdinde ve ma'dası zabiti maiyyetiyle mesalih-i tahaffuziyyede bulunarak muhassılların umûr-ı tahsiliyyesinde dahi bunlar istihdam birle mahiyye ve ta'yinat bahalarının usul ü nizam üzere tesviyesi lâzım gelüb ancak ba'zı mahallerde nizam askeri bulunmadığından ilerude nizamat-ı askeriyyeye verilecek karara değin şimdilik bu maddede iktizay-ı halin icrası lâzım gelüb şöyleki Anadolu ve Rumeli câniblerinde olan bi'l-cümle asakir-i redîfenin mukaddemce sünûh eden irade-i seniyye-i hazret-i mülûkâne mucibince münavebeleri terk olunarak mahiyyeleri kat' olunmuş ise de elhaletü hazihi derdest-i icra olan tanzimat-ı hayriyye iktizasınca Memâlik-i Mahrûsatü'l-mesâlik-i şâhânenin umûr-ı maliyyesi ta'yin buyrulacak muhassıllar ve umûr-ı zabtiyyesi dahi her bir eyâletin müşîran-ı izâm ve ferîkan-ı kirâmı taraflarından me'mur kılınacak asakir zabiti ma'rifetlerile idare olunmak ve asakir-i muntazama-i şâhâne bulunmıyan mahallerde zabitan-ı merkume diğer asakir istihdamile mahiyye ve ta'yinleri muhassıllık emvalinden tesviye kılınmak üzere mutalâa olunmuş olub ancak her bir memleketin hazır yapılmış ve oldukca

usul-ı ta'lim ve teallümü görmüş redif askeri mevcud iken şimdi anlardan sarf-ı nazarla başka asker istihdam etmek asakir-i redîfenin külliyyen metrûkiyyetini i'lân demek olarak ekserisinin mahzuniyyetlerini mucib olacağından böyle olmakdan ise zabitan-ı merkume haricten aylıklı asker tedarikine muhtac olmamak ve hem de asakir-i redîfe yine askerlikden çıkmamış olmak üzere her bir mahallin hal ve cesametine göre umûr-ı zabtiyye ve tahaffuziyyesinden ne mikdar asker istihdamı lâzım gelür ise kendu kazalarının müretteb olan redif neferatından tertib ve münavebeleri mahallinde meclisce ta'yin olunarak ana göre suret-i istihdamları ta'dil ve müddet-i münasibede tebdil olunması ve bunlar münavebede oldukca verilecek mahiyye ve ta'yinatları asakir-i muntazama-i şâhâneye tatbikan verilmesi ve elbise-i nizamiyyeleri dahi yalnız bir yağmurluk ve bir pantalon ve ta'lim abası ve bir adet fese hasr olunarak fakat münavebede bulunan neferata iksa olunub münavebesi tekmil ile avdet edenler gerek elbise ve gerek eslihalarını bırağıb vilâyetlerine azîmet eylemeleri ve asakir-i merkumenin maa zabitan mahiyye ve ta'yinat ve elbise ve mesarif-i müteferrikalarının bir seneliği hesab olunub ne mikdara baliğ olur ise beher mâh meclis ma'rifetile rü'yet ve tesviye olunması ve her bir mahal redifinin gerek asakir-i muntazama ve gerek hanedan-ı memleketten mansub zabitleri mevcud olduğundan bunların dahi ehil ve erbab olanların kemâkân zabitlikde istihdam ile jurnal ve yoklama usulleri nizamı vechile yürüdülmesi ve işbu neferat dahi iki kısım itibarile bir takımı muhassıllar nezdinde ve bir takımı dahi zabiti ma'rifetile umûr-ı tahaffuziyyede istihdam olunması ve vedîa-i celîle-i cenâb-ı haliku'l-berâyâ olan ehali ve aceze-i fukaranın min külli'l-vücuh himayet ve sıyanetleri mültezem-i âlî olduğu gibi ezher cihet asayiş ve emniyyet ve istirahatleri dahi matlûb olduğundan salifü'z-zikir tahaffuza me'mur zabitanın ana göre leyl ü nehar nisâr-ı nakdîne-i sa'y ü gayret ve meclis tarafından dahi bu hususa dikkat kılınması ve ehali ve asker ve saireden ba'zı taksiratları zuhur edenlerin haps ve te'dibleri iktiza eder ise de tanzimat-ı hayriyye usul-ı müstahsenesi muktezasınca kimse hakkında tecrim muamelesi olunmıyacağından o makulelerin cürüm ve kabahatleri tahkik olunduktan sonra mecliste söyleşerek muktezây-ı şer'îsi ne vechile ise öylece icra ve katil ve sirkat ve sair bu misillû fezahate cesaret edenler olur ise o makulelerin keyfiyyetleri bu tarafa i'lâm ve inha olunması

Bend-i Râbi‘ :

Muhassıllar tahrire evvelâ kuradan bed' eylemelerinde ba‘zı suretle muhassenat mütalâa olunmuş olduğundan olvechile mübaşeret birle yazılacak mahallerde her kesin bilâ istisna isim ve şöhretini ve ne kadar emlâk ve erazi ve hayvanatı olduğunu ve tüccar ve esnaf makulesinden olanların bir senede bervech-i tahmin ne mikdar ticaret ve temettüatı olacağını bi't-tetkik ve defter ettirmeleri muhassılların bi'z-zat me'muriyyet-i mahsusalarından olub ancak muhassıllar ba‘zan umûr-ı tahsiliyye ile meşgul olacaklarından cümlesine yegân yegân gidüb bakmağa vakitleri olmıyacağından başka bi'l-farz tahrir maddesinde muhassıllar bi'z-zat bulunmak lâzım gelse uhdelerine iktizasına göre üç beş kaza muhavvel olacağı cihetle bir elden tahrir olunacağı surette bir senede ardı alınmayub ta‘til-i maslahatı mucib olacağından me'mur idaresi olan kazaların her birisine vücuhdan birisi meclis tarafından tahrir hususu için intihab olunub maiyyetine bir nefer kâtib dahi tedarik olunarak ol kazanın kurasından zikr olunan usûl üzre tahrire bed' ve her bir karyenin defteri başkaca sebt birle meclise takdim olunmak ve muhassıllar dahi aralık buldukları surette kenduleri çıkub nezâret ederek eğer bunlardan biri esnay-ı tahrirde tama'i hame meyl edüb de bir kimsenin malını noksan tahrir etmek ve yahud ketm ve ihfa eylemek misillû harekâta tasaddî ve cesaret eder ise o makulelerin verilecek ceza kanunnâmesine tatbikan te'dibat-ı lâyıkaları bilâ tevekkuf icra olunmak ve tahrir-i emlâk esnasında ba‘zı kesanın babasından ve ecdadından kalmış ve icara vermeyerek kendisi süknâ ittihaz etmiş cesîmce bir konağı bulunub da andan başka çiftlik ve han ve dükkan vesair bu misillû kendusine menafi‘ hasıl olacak bir şeyi yoğise o makulelerin yalnız o konakları kenduden galle hasıl olur emlâkden ad olunmayub keyfiyyetleri hemcivarlarından tahkik ile ta‘dil ve tesviye usulüne riâyet ve bir de ehali-i memleketten hane ve emlâk eshabından ba‘zılarının hane ve emlâklerine kıyasen temettü‘leri kalîl ve ba‘zılarının emlâk ve arazileri cüz'î olup ahar vechile temettü‘leri kesîr olmağla bunların ber vech-i matlûb tahkiki emlâke nazaran olmayub birbirlerine da‘vacı tutularak icrasına dikkat kılınmak ve bu suretle her kesin vereceği vergi kararlaşdırıldıkdan sonra bir senede vereceği ne mikdar şey olduğunu ve andan ziyâde bir akçe vermiyeceğini bilmek için tanzim olunacak meclis mührü ile memhûr yedlerine birer sened i‘tâ ve şimdiye dek her mahalde mu‘tad üzere rûz-ı hızır ve kasım tevzi‘leri olarak bunlardan başka ba‘zen aralıkda dahi tevzi‘ler vuku‘ bulmakda olduğundan bu suretin ref‘i ve imhası ile ehali ve fukaraya sühûleti müs-

telzim olmak için her mahalde hasılat vakti ne zaman ise senede bir yahud yine iki def'a olur ise de ol vakitlerde tevzi' olunmak ve şahs-ı vahidin temettü' ve istitaat-i haliyesi bir raddede durmıyacağından vakten mine'l-evkat terakki ve tenezzül bulmak lâzım geleceğine mebni vergu maddesi dahi her kesin ahval-i maliyyesine nazaran tenzil ve zammı câiz olmak.

Bend-i Hâmis:

Nizamât-ı hayriyye usul-i nasefet-şümûlü iktizasınca muhaddesat misillû şeylerin her mahalden külliyyen ref'i ve ilgası ile ehali ve fukaranın bi-lûtfihi Teâlâ ta'yin olunacak vergu maddesi teklifat-ı sabıkalarına nazaran gayet hafif olacağı nümâyân ve sâye-i merâhim-vâye-i hazret-i padişâhîde cümlesi memnun ve müteşekkir olacakları bedîhî ve ayân olmak ve hazain-i celîle-i şâhâne masarif-i vâkıasının hüsn-i idaresi suretinin istikmâli dahi vâcibeden bulunmak hasebile teshîlen li'l-maslaha her bir mahalden ale'l-hesab sureti ile mümkün olduğu mikdar mebaliğin sür'at-i tahsili icab-ı hal ve maslahattan görünmüş ve ehali ve fukara haklarında merahim-nümây-ı zuhur olan inâyet-i aliyye ve lûtf ü merhamet-i seniyyenin semere-i teşekkür ve mahmedeti olarak vergularına mahsuben münasib mikdar mebaliği evvel be evvel vermeğe ez dil ü can hahişger olacakları rehîn-i bedâhet bulunmuş idüğüne binaen muhassıl-ı emval olanlar bimennihi Teâlâ mahall-i ma'mûrelerine vürûdlarında vergu maddesi kararlaşıncaya kadar her bir mahallin emval-i mürettebesi ve gerek meclis me'murları ile hademe ve asker ve sairenin icab edecek maaş ve mahiyyelerini ber vech-i tahmin hesab ederek vergulerile maan cümlesi ne mikdara baliğ olur ise vakt-i tevzi'a bırakılmıyarak hem Devlet-i Aliyye'nin maslahatı görülmek ve hem ehaliye dahi güçlüğü olmamak ya'ni her kes verguy-ı mahsusalarını evvel âhır verecek olduklarından ileride hisselerine mahsuben bir mikdar şey i'tası mücerred ehali hakkında sühûleti mucib olmak mütalâasile yekûn-ı mezkûrun nısfı ve yahud sülüsü mikdarı ba'dehu mahsub olunmak ve işbu ale'l-hesab tahsil olunacak mebaliğ tahminî olduğundan eğer ilerude ya'ni senesi tekmilinde meselâ bir şahısdan peşînen alınmış olan akçe tahsis olunacak vergusine inde'l-hesab tevafuk eder ise zimmeti ibra ve yahud ziyâde isabet etmiş olur ise ziyâdesi muhassıl cânibinden şahs-ı merkume red ve i'ta kılınmak üzere evvel-i emirde herkesin hisse-i vergusinden yahud ol mahallin zîkudret olanlarından iktizası vechile ahz ü tahsil ile hazain-i mezkûreye serîan irsal ve tevsîl eylemeleri mesalih-i mühim-

menin sühûletini müstelzim olacağından her mahalde meclisce bu vechile icray-ı hüsn-i tesviyesine mübaderet olunması.

Bend-i Sâdis:

Memâlik-i masûnetü'l-mesâlik-i şâhâneye gerek bi'l-me'mûriyye vürûd ve gerek merâhilden mürûr eden mübaşirîn ve müsafirînin hîn-i ikamet ve beytûtetlerinde me'kel ve mesken mesarifi ve bunun zımnında ma'lûm olan uygunsuzluklar ve kezâlik her ne kadar nizama rabt olunmuş ise de adem-i takayyüd ile menzil hususunda dahi vâreste-i beyan olan taaddîler terkle bu def'a bi-tevfikihi sübhanehu ve teâlâ şürû' olunan adl ve nesafetin muktezay-ı şerîfi üzere fukaraya cevr ve eza olmamak için taraf-ı Devlet-i Aliyyeden idare suretile her vech-i evceh ve ahsene rabtı elzem ve bu husus-ı hayriyyet-mansûsun keyfiyyet-i tanzim ve tesviyesi dahi musammem olub lâkin şürû' ve ikmâli vakte muhtac ve mevkuf olmağla şimdilik elli altı martı iptidasından reh-i râst ve ebnây-ı sebile cây-ı beytûtet olan belde ve kasaba ve kariyyede an asıl bulunan menzilhane iskân-ı misafirine elverir ise hem misafirhane ve hem menzilhane ve el vermediği surette bir münasib mahal misafirhane ittihaz olunub zikr olunan misafir ve menzilhanelerin edevât-ı lâzime ve zehayiri ve hayvanatı âmâde kılınub ve her yerde tanzim olunacak meclis ma'rifetile me'kûlâtın rayiç fieti kat' ü tebyîn olunub Devlet-i Aliyye-i ebed-müddet tarafından suret-i idaresi tanzimine kadar ya irsâl ve ta'yin buyrulacak muhassıl-ı emval cânibinden veyahud hanedan ve vücuh-ı beldeden meclisin intihab ve ma'rifetile bir zîkudret ve i'tibar kimse tarafından veya ehali-i memleket cânibinden elhaletü hazihi menafii ya muhassıl veyahud ol hanedan veya ehaliye aid olmak üzere idare ve tesviye olunmak ve vakt-i mezkûrdan i'tibaren gavvas ve tatardan tâ vüzerây-ı ızâma varıncaya değin hilâl-i misaferet ve mürûrda merahilde beytûtet ve ikamet edecek zevat ve kesan me'kûlât ve meşrûbât ve yem ve sair müşteralarının esmanını ve hayvanat kirasını ve menzil ücretini ol kazanın meclis ma'rifetile kat' olunacak fiet üzere kisesinden verüb fukara ve ehaliye bir habbe ve bir akçe için rencîde etmeyüb ederler ise alâ meratibihi'n-nas tebyîn ve i'lân olunacak ceza kanunnâmesinde indirac olunacak cezaya müstehik olacakları için meclis tarafından pusla olunub misafirhane ve menzilhanelerin bir münasib mahalline yapışdırılması ve ol pusla mevsim ve vakit iktizasile uzakdan tenezzül ve tezâyüd edeceğinden bu cihetle gelüb giden me'murîn ve saireye dahi galî beha ile şey sattırılub gadr olunmamak ve bunların idaresine me'mur olacak zevat dahi bu hususu

bir gûne ticaret ve me'kel ittihaz etmemek üzere işbu puslalar tenezzül ve tezâyüd-i es'ârda meclis ma'rifetile değiştirilüb bu hususa her bâr dikkat ve i'tibar olunması ve işbu kira hane idaresine zikr olunduğu üzere ehaliden rağbet edeni bulunmaz ise cânib-i mîrîden olarak muhassıl ma'rifetile meclisce tanzimi lâzım geleceği misillû bu suretin icrası takdirinde fazlası dahi cânib-i mîrîye aid olacağından kirahane-i mezkûrun beher mâh meclis me'murları ma'rifetlerile muhasebesi rü'yet olunmak.

Bend-i Sâbi' :

Muhassılların mahall-i me'murelerine vusulleri ile mart hulûlünde müşîran ve ferîkan hazaratının mütesellimîn voyvodaların elli dört mart ve elli beş muharremi senelerine mahsuben sarraflarının hazain-i âmireye te'diyyesine müteahhit oldukları emval-i mukataattan ve iâne-i cihadiyye ve bahriyye bedelâtından ve mürettebat-ı saireden henüz tahsil olunmıyarak ehali üzerlerinde külliyyetlûce bakayaları kalacağı derkâr ve bunların sür'at-i tahsil ve tesbîli çaresine bakılmaz ise bu tarafda sarraflardan istihsali mümkün olamıyarak hazain-i şâhâne mesarifatının hüsn-i idaresine suûbet irâs edeceği âşikâr idüğüne binaen evvel be evvel o makule bakayaların muhasebeleri ma'rifet-i şer' ve cümle ma'rifet ve ittifakiyle ber vech-i hakkaniyyet rü'yet ve derun-ı bakayada hazain-i âmire mürettebatından başka cerîme ve nâm-ı aharla ba'zı zulmiyye ve saire bulunur ise ta'dil ve tenkihi ile kusur ne mikdar ehalinin deyn-i sahih ittihaz ettikleri bakaya mütehakkak olur ise anın sür'at-ı tahsili ile hazain-i şâhâneye tesbîline müsaraat ve bir de ekser kazalar voyvodalarının halef ve selef beyinlerinde devri meşrût külliyetlû bakayaları olub şimdi öyle bakayaya muhassıllar hiç bakmazlar ise ma'zûl voyvodalara müstelzim-i gadr olacağı misillû şimdilerde tahsiline bakılması ehaliyi iz'âcı mûcib ve şayed ale'l-hesab akçelerinin ta'vîkını müstevcib olacağından o makule atîk bakayanın kazaların ba'zı şuna buna olan deynleri misillû ceste ceste olarak vakt-i vüs'atte te'diyyesi hususu mahallinde erbab-ı meclis ma'rifetile ve cümle ittifakile bir hüsn-i usule rabt olunmağa dikkat kılınması.

Bend-i Sâmin :

Memâlik-i Mahrûsa-i şâhânede mütemekkin reâyây-ı Devlet-i Aliyye'nin te'diyyesi müterettib-i zimmetleri olan cizye-i şer'iyyelerinin tahsilinde ba'zı hilâf-ı şer' ve kanun taadiyyat-ı gûnâ-gûn vuku' bulmakda olduğundan bu def'a icra buyurulan Tanzimât-ı Hayriyye cihetiyle işbu cizye maddesinin dahi istihsal-i esbâb-ı hüsn-i tahsili zımnında verilen

fetvay-ı şerîfe muktezasınca her bir liva ve kazanın bu tarafda hazine-i âmire kuyudunca esnaf-ı selâse i'tibarile lâzım gelen cizye-i şer'iyyelerinin mikdarını mübeyyin iktiza eden defterleri ta'yin olunan muhassıllara i'ta ile mahallerine vardıklarında her bir kaza ve kuranın hisse-i kadîmelerini tefrik edüb reâyâ kocabaşısı ve vekillerini celb ile ol kaza veya kurâya bi-eşhasihim ve ahvâlihim her ne mikdar akçe isabet eder ise cem' ü tahsil ile toptan taraf-ı Devlet-i Aliyye'ye gönderilmek üzere muhassıllara teslim etmelerini tenbih ile ehl-i zimmet dahi cizye-i şer'iyyelerini yegân yegân kocabaşılarına verüb ve te'diyyesine vekil edüb ol vechile vekilleri yedlerinden tahsil olunması ve müsaferet tarikiyle bir mahalden diğer mahalle gidüb gelen reâyânın hin-i azîmetlerinde kefiller alınub emval-i cizyeleri asıl kendu kazalarında tahsil ve Tanzîmat virgi maddesi kararından sonra kâffe-i teb'a ve reâyânın müterettib-i zimmetleri olan virguy-ı senevîleri ahz olunduğunu mübeyyin yedlerine memhûr sened i'tası iktiza eylediği misillû ticaret veyahud sair cihetle ahar mahalle nakledüb bir sene veya daha ziyade kalub mutavattın hükmüne girecek efrad-ı reâyânın cizye ve tekâlif-i saireleri nakl eylediği mahalde alınması ve bu def'a tutulan usul vechile mürûr u ubûr eden reâyânın o makule bi'l-cümle verguleri gittiği mahalden alınub veyahud gideceği yerden alınması ve kıptiyân cizyesi hakkında dahi bu usulün icrası lâzım gelüb ancak bunların ekserisi toptan bir mahalde iskân etmeyüb içlerinde göçebesi bulunduğundan topluca bulunan mahaller kıptiyân cizyeleri muhassıllar ma'rifetile çeri başılarından tahsil olunması ve göçebe makuleleri dahi kezâlik çeri başıları ma'rifetlerile kefîle rabt olunmadıkca ruhsat tezkiresi i'tâ olunmaması ve'l-hasıl bu maddeden dolayı emval-i cizyeye bir gûne kesir ve sekte gelmemesi vesâil-i lâzimesinin istikmâline bakılması ve mevsim-i tahsil an be an takarrüb etmekde olduğundan muhassıllar hemen mahallerine vardıklarında işbu cizye emvalinin ber vech-i muharrer usul-ı hasene vechile sür'at-i tahsiline i'tina ve gayret eylemeleri lâzime-i me'mûriyyetlerinden olduğu. „ Fî 19 Zâ, Sene 1255.

Ta'limât-ı seniyyenin ikinci bendinde "Eğer ol mahalde reâyâ bulunur ise metrepolid ve kocabaşılarından dahi iki nefer mevcud bulunub ol meclise haftada iki üç gün ta'yini ile..." denmekteydi.' Bursa muhassılı, Bursa'da katoliklerle, yahudilerin meclisde nasıl temsil edilecekerini, aşağıda sureti yazılı bir tezkere ile Bab-i Âlî'den sordu [1]:

[1] Başvekâlet Arşivi, Dahiliyye Nr. 356.

"Ma'rûz-ı bende-i kemîneleridir ki,

Tanzîmât-ı Hayriyyenin icrası zımnında evvel beevvel meclisin tanzimine şürû' olunması için yed-i âcizîye i'ta buyrulan nizamnâme-i âlîde mahalline göre metrepolid bulunan mahalde metrepolidin ve olmıyan yerde kocabaşının a'zây-ı meclis olmak üzere me'muriyyeti münderic bulunmuş ve halbuki medîne-i Bursa'da milel dört cins olarak ve cümlesinin dahi metrepolid ta'bir olunan patrik ve haham vekilleri olub kangısının a'zây-ı meclis olmasının bir kerre istîzânı lâzimeden ise de mart yaklaşmış olduğundan ba'zı mesalihin tezekkürü için meclisin tanzimine şürû' olunarak ve milel-i mersûmenin dahi ekseriyyetine riayet olunması ta'limnâme-i hümâyûna mugayir olmıyacağından milel-i mezkûreden Rum ile Ermeni tâifesinin ekseriyyetle müsavi olduklarından şimdilik bunların metrepolid ve patrik vekili olan iki nefer şahıslar me'mur kılınacak ve geru kalan tâife-i yehûd ile katolik milletlerinin dahi ulucaları ve bunların da hayli kesânı olarak bunların da me'mur olunub olunmamasının istîzânı lâzım gelmiş olmağla ne vechile emr ü irade-i seniyye i'tâ buyrulur ise olbabda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emr ve'l-ihsanındır.,,

Mes'ele, Meclis-i Ahkâm-ı Adliyyede müzakere edildikden sonra, şu karara varıldı :

"Tanzîmât-ı Hayriyyeye dair tab' ve neşr olunan ta'limnâme-i hümâyûn mucibince mahrûsa-i Bursa'da tertib olunacak meclisde Rum ve Ermeni milletlerinden dahi intihablariyle birer mu'temedleri bulunmak şurutundan olmuş ve halbuki mahrûsa-i mezbûrede Yehûd ile Katolik milletlerinden haylice nüfus bulunarak anların taraflarından dahi birer şahs-ı mu'temed bulunmak eğerçi lâzım gelüb lâkin ta'limnâme-i merkumede milleteyn-i mersumeteyn tasrih buyrulmamış olduğundan bahsile ta'yin ve adem-i ta'yini bâbında istîzânı hâvi Hüdâvendigâr Sancağı zabtiyesine me'mur saadetlû İsmet Paşa hazretleri tarafından Bab-ı Âlî'ye varid olub Meclis-i vâlây-ı ahkâmü'l-adliyyeye havale buyrulan bir kıt'a şukkası lede'l-mutalâa fi'l-hakika Yehûd ve Katolik taraflarından dahi bulundukları surette birer şahıs idhal-i meclis-i belde kılınmak musarrah değil ise de ma'lûm-ı âlî buyrulduğu üzere telâhuk-ı efkâr ve iktiza hasebile ilâve ve ihracın cevazı ta'limnâmelerde müstakillen birer bend ile usulünce gösterilmiş ve mahrûsa-i mezbûrede taifeteyn-i mesfuriyeteynden hayli nüfus bulunub câniblerinden birer *millet vekili* şahısların meclisde bulunmaları Tanzîmât-ı Hayriyye müteferriatından bulunmuş olmağla husûs-ı mezkûr meclis-i âlîde müzâkere buyrularak re'y-i âlî ile bir suretine rabt olunmak muktezay-ı maslahattan idüğü.,,[1]

[1] Başvekâlet Arşivi, Dahiliyye Nr. 356.

Meclis-i Ahkâm-ı Adliyyenin bu kararı padişâha arz edilerek irade istihsal olundu. Yazılan arz tezkiresinin sureti ile irade muhteviyyâtını aynen dercediyoruz,

"Seniyyü'l-himemâ, kerîmü'ş-şiyemâ, devletlû, inâyetlû, âtıfetlû oğlum efendim hazretleri,

Sâye-i hümâ-vâye-i şâhânede te'sis buyrulan Tanzîmat-ı hayriyye iktizasınca mahall-i ma'lûmeye irsâl olunan me'murların yedlerine i'ta olunan ta'limnâmede meclis tertibine dair münderic bulunan fıkrada katolik metrepolidi ile hahambaşı vekilinin a'zâlığa ta'yini derc olunmamış ve medîne-i Bursa'da taifeteyn-i merkumeteynin dahi metrepolid ve hahambaşı vekili bulunmuş olduğundan bu babda ne vechile harekete ibtidar edilmesi lâzım geleceğini Bursa umûr-ı zabtiyyesi me'muru saadetlû ferik İsmet Paşa bendeleri bir kıt'a şukkasile istîzân etmekle şukka-i mezkûrda geçende akd olunan meclis-i umumîde kıraat olundukda Memâlik-i Mahrûsa-i şâhânede müstazıll-ı himâyat olan Rum ve Ermeni milletleri nasıl reâyây-ı padişâhîden ise zikr olunan katolik ve Yehûd milletleri dahi olvechile reâyây-ı saltanat-ı seniyyeden bulunduklarına nazaran işbu meclis a'zâlığına sair rüesây-ı milletin idhal olunmaları ile bunların dahil olmamaları lâyık ve hem de usul ve nizama muvafık olmıyacağına ve telâhuk-ı efkâr iktizasınca sonradan ta'limnâme-i mezkûre fıkarat ilâvesi veyahud tay' ve ibracı dahi nizamından bulunduğuna mebni o misillû katolik ve Yehûd tâifesi bulunan mahallerde anların metrepolidi ile hahambaşı vekilinin dahi bulunacak efrad-ı milletlerinin kesret ve lüzûmuna göre a'zâlığa idhali ve eğer metrepolid ve haham vekili bulunmaz ise Rum ve Ermeni milletleri haklarında câri olduğu vechile bunların dahi birer nefer kocabaşıları dahil-i meclis olması beyne'l-huzzar tensib olunmuş ve şukka-i mezkûre manzûr-ı âlî buyrulmak üzere takdim kılınmış olmağla muvafık-ı irade-i seniyye-i şâhâne buyrulur ise bu madde dahi ta'limnâme-i mezkûre zeyl ve ilâve olunacağı beyânile tezkire-i senâverî terkîmine mübaderet kılındı efendim.

"Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Vasıl-ı dest-i ibcâl olan işbu tezkire-i seniyye-i sadaret-penâhîlerile ferik-i müşarünileyhin şukkası mübarek ve mes'ud hâk-i pây-i nevbet-âsây-ı hazret-i giytî-sitânîye arz ve takdim ile manzûr-ı şevket-mevfur-ı cenâb-ı zıllullahî buyrulmuşdur vakıa işbu meclis a'zâlığına sair rüesây-ı milletin idhal olunmaları ile bunların dahil olmamaları lâyık ve hem de usul ve nizama muvafık olmıyacağından Rum ve Ermeni milletleri hakla-

rında câri olduğu vechile bunların dahi birer nefer kocabaşıları dahil-i meclis olması münasib mütalâa olunmuş ve bu maddenin dahi ta'limnâme-i mezkûre zeyl ve ilâve olunması şeref-sünûh ve sudur buyrulan irade-i isabet-âde-i cenâb-ı mülûkâne muktezasından bulunmuş olmağla olbabda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir.„[1]

Yeni ihtiyacların karşılanması, tahsil olunan vergilerin hazineye bir an önce gönderilmesi ve muhassıllların halka zarar vermeden vazife görmeleri maksadı ile ta'limat-ı seniyyeye ek olarak yedi bend-den ibaret (Ta'limat-ı aliyyenin zeyli) tanzim olundu.

"Muhassıllara verilmek üzere geçende tab' olunan ta'limat-ı aliy-yenin zeylidir.

Bend-i Tâsi' :

İcab eden mahallerde tertib olunacak müzâkere meclisleri için vücuh-ı memleketten ta'yin kılınacakların birisi meclis ma'rifetile sandık emîni nasb olunub tahsil olunan emval-i mîrîyye ve saire emîn-i mumaileyhe teslim ve akçe vaz' ve hıfz olunacak sandık meclis me'murlarının mühür-lerile temhîr olunarak akçe ihracı iktiza eylediği vakitlerde kezâlik me'-mûrîn-i mumaileyhimin cümlesi mevcud oldukları halde mühürleri fek ve olvecbile akçe ihrac olunması ve mezkûr sandıkda tahsil olunan me-baliğden me'mûrîn-i mumaileyhimin maaş ve mahiyyeleri ve kirahane ve idaresi ve memleketin sair masarif-i vakıası için iktiza eden meblağ ifraz olundukdan sonra yüz bin veya elli bin guruş mikdarı akçe müctemi' olarak mevcud bulunduğu halde bîhude ta'vîk ve te'hir olunmayub va'de-i kalîle ile ya'ni o günü tecavüz etmemek üzere kurb ve civar olan muhassıllar birbirlerile lede'l-muhabere sağlam poliçe tanzim ve olmadığı surette nakden hazine bend olarak hazine-i âmireye serîan irsâl ve tesyîr kılınması ve gelecek akçenin içinde kalp ve züyûf akçe zuhur eylediği halde meclisce tazmin ettirileceğinden ana göre hîn-i tahsilinde kemâlile dikkat ve i'tina olunması.

Bend-i Âşir :

Ehali ve fukaraya bâr olmamak için vüzerây-ı izâmdan tatara varınca misafirhanelere indirilerek beytûtet ettirileceği derkâr ise de sâye-i ihsan-vâye-i hazret-i şâhânede Anadolu ve Rumeli'de bunca hanedan mevcud ve şeref ve şöhretleri hanedanlık ile olarak anınla mübâhî ve müftehir oldukları rûnümûn olub bunlar için ba'dezin misafir almasınlar denilse nârevâ ve kendulerine mahzuniyyeti müeddî olacağı bedîhî ve rûnümâ

[1] Başvekâlet Arşivi, Dahiliyye Nr. 856.

olduğundan memleketlerde tertib olunacak misafirhanelere indirilecek misafirînden bunların kendu tabiatlarile ba'zı istedikleri olur ise konak larına da'vet ve dilhahları üzere ziyafet etmelerine irae-i ruhsat olunması ve fakat bu serrişte ile bilâ da'vet gidilmemesi.

Bend-i Hâdi Aşer :

Muhassıllara tertib olunacak kazaların mesalih-i vakıası rü'yetinde yüsr ve sühûlet ya'ni her bir muhassıllık olan mahallerde mümkün mertebe mazbutiyyet olmak için kazaların birbirlerine kurb ve civar olmaları lâzimeden olduğuna binaen bir sancağın semt ve civarında bulunan bir kaza ahar baîd bir sancağa merbut bulunur ise ol kazanın yakınında bulunan muhassıllıkların birine kayd ve tahrir olunmak üzere keyfiyyet meclis tarafından bu cânibe iş'ar ve inha olunması.

Bend-i Sâni Aşer :

Bir muhassıl idaresinde bulunan kaza varidatının diğer muhassıl idaresinde olan kazada dahi ifrazatından kura ve çiftlik ve saire olduğu halde o makuleler kangı muhassılın zîr-i idaresinde ise anın ma'rifetile idare olunmak lâzım geleceğinden mârü'l-beyan varidatın baş kalemi zîr-i idaresinde bulunan muhassıl, ifrazat-ı muharrerenin bulunduğu mahal muhassılı ile bi'l-muhabere muhassıl-ı mumaileyh ma'rifetile idare olunarak hasılatın baş kalemi dahil bulunan muhassıllığın top bedelinden tenzil ve me'mur-ı tahsili olan muhassıldan aranmak üzere anın top bedelâtından zam olunmak üzere kemmiyyet ve keyfiyyetin tarafeyn muhassıllarının meclisce iş'arı icab edeceği.

Bend-i Sâlis Aşer :

Ta'limat-ı aliyyenin sekizinci bendinde reâyâ bulunan her kaza ve kurada hisse-i kadîmeleri tefrik olunarak emval-i cizyenin kadîmi ve sabıkı vechile cem' ve tahsil olunması gösterilmiş ise de bu hususun iki suretle de icrası câiz olub şöyle ki reâyâ mevcud olan her bir kaza nüfusuna nazaran tesviyesinde faide fehm olunur ise sabıka i'tibar olunmayub nüfus hesabile tahsile ibtidar olunmak ve fakat bahr-i sefîdde vaki' adalar reâyâsının emval-i cizyeleri cümleten maktu'iyyet vechile tahsile mübaderet kılınması.

Bend-i Rabi' Aşer :

Muhassılların me'mur oldukları mahallerde muaccelât nâzırlarından henüz hesabını göremeyerek gelmeyenleri var ise hesabları rü'yet olu-

narak Der-i Saadet'e avdet ettirilmesi ve muaccelât nâzırları bulunan mahallerde işbu muaccelât maslahatlarının bundan böyle rü'yet ve tesviyesine meclis ma'rifetile hükkâm taraflarından dikkat ve nezâret olunub vaki' olan îrâdat ve aidâtı meclis sandığına vaz' ve hıfz olunması.

Bend-i Hâmis Aşer:

Bursa ve Edirne ve emsali beldelerde ba'zı tekkelere ve fukaray-ı dervişâna temettüat-ı vilâttan verilmek üzere bâ-evamir-i aliyye ve bâ-mekâtib-i sâmiye tahsis buyrulmuş olan mahiyye ve muhassesat-ı sairenin ba'dehu iktizası icra olunmak üzere teâmül-i kadîmi ve icabat-ı âtiyesi ne vechile olmak lâzım gelür ise Tanzîmat-ı Hayriyyeye tatbikan te'sis olunacak meclislerde bi'l-müzâkere tedkik olunarak bu tarafa arz ve iş'ar kılınması.,,

Ta'limat-ı seniyyenin halka duyurulması icab ediyordu. Ta'limat bendlerinin ahaliye bildirilmesi, Devlete aid olduğu halde saklanan toprak ve gelirlerinin meydana çıkarılması, mahallinden ta'yin edilecek kâtihlerin evsafı, kullanılma şartları ve meclis a'zâsı ile kâtiblere maaş ta'yini hususunda gerekli esasların tertibi için, ta'limat-ı seniyyeye beş bendlik (Ta'limatın ikinci zeyli) adı altında bir ilâve daha yapıldı. Bu ikinci ek maddeler aşağıdadır.

TA'LİMATIN İKİNCİ ZEYLİ

Bend-i Sâdis Aşer:

"Muhassılların suret-i me'muriyyetlerini mutazammın ve kâffe-i hususunda ne vechile hareket edeceklerini mübeyyin verilecek evamir-i aliyye ve ta'limnâmelerin vücuh ve muhtarân ve ba'zı mütehayyizan-ı ehali hazır oldukları halde kıraat ve derununda münderic olan usul ve nizamatın harf be-harf tefhimi ile icray-ı iktizasına bi'l-ittifak gayret olunması lâzimeden ise de ta'limnâmeler hasbe'l-icab ziyadece mufassal yazıldığı cihetle evvel-i emirde galebelik arasında kıraat olunduğunda ba'zıları ve belki vücuh ve muhtarânın ekserisi münderic bulunan nizamatı lâyıkı ile anlamayarak zûmî olarak bir takım zanniyyata zehâb ile bu babda menevî ve musammem olan hüsn-i usulün hilâfı mekalat neşr edüb ehaliyi tevhiş etmemeleri için muhassıllar mahall-i me'murelerine vusülleri anda ol beldenin nâib ve ba'zı söz anlar ve müsteid vücuhları ile görüşüb içlerinde hayır-hah-ı Devlet olanlarını ve nâib bulunanlarını bi'l-istimzâc anladıkdan sonra o makulelerini nezdine celb ve nâib-i

belde dahi hazır olduğu halde ta'limnâmeyi bend bend kıraat ve her bir bendin tekmilinde ol bendin muhtevi olduğu maddenin ne demek olduğunu anlayıb anlamadıklarını sual edib şayed anlamadıkları bir şey var ise lâyıkı ile tefhime dikkat ederek her bir hususu anlara tefhim ettikden sonra bu husus-ı hayriyyet - mensusun bi'l-cümle ibadullah haklarında ne vechile hayr-i mahz olduğunu ve sâye-i ihsan-vâye-i hazret-i şâhânede ne suretle istirahat eyleyeceklerini kusur vücuh ve ehaliye ifade ve tefhim etmeleri hususunu o makule hayır - hahan-ı saltanat-ı seniyyeye ta'lim ile tamamî-i murad-ı âlî anların vasıtaları ile cümlenin sem'ine vasıl ve bir iki gün fasıla verilerek ta'limnâme-i seniyyeyi işidüb muktezası ile âmil olmak üzere bi't-tabi' ezhân-ı nâsda meyl ü hâhiş hasıl oldukdan sonra kaza ve kuranın vücuh ve muhtar ve söz sahibleri mahkemeye celb ve cümlesi hazır olduğu halde emr-i âlî ve ta'limnâme-i sâmî alenen kıraat ve olvakitte dahi acele olunmayarak mezâmin-i münifi hakkı üzere tefhim ve işaa ve ba'zı anlamıyan olur ise sual etsin denilerek ve anlamıyarak sual eden olur ise izahan anladılarak dilhâh-ı âlî vechile cümlenin zihinlerine yerleşdirilmesi ve'l-hasıl bu usul de bir şey değilmiş gibi kimseye söz söylemeğe mahal bırakılmayarak bu babda murad-ı âlî ne merkezde olduğu cümlesine tefhim olundukdan sonra ehali ve fukaraya dahi bu vechile ifade ve inha ve haklarınızda olan inâyat-ı seniyyeye teşekküren duay-ı füzûn-ı ömr ü ikbal-i şâhâneye muvazebetle hilâf-ı rızay-ı âlî harekette bulunmadan cümleten ittika edin misillû vesayay-ı lâzimenin ifadesi ile bilûtfih-i Teâlâ nizamat-ı hayriyyenin pezîray-ı hüsn-i istikrarı esbabının istihsaline muhassıl ve nüvvabın ziyâde i'tina ve dikkat etmeleri ehem ve münasib ve bir de tahrir maddesine kuradan şürû' ile ehl-i kuranın emlâk ve akarı ve ana tatbikan verecekleri vergunun takribî mikdarı anlaşıldıkdan sonra asıl kazada bulunanların emlâk ve akarlarının dahî hâtır ve gönüle bakmıyarak ve bir ferd istisnâ olunmuyarak her vech-i hakkaniyyet tahrir olunması lâzimeden ve bunların ba'zı müfti ve vücuh ve huteba ve eimme makuleleri öteden beri müstesna bulunarak teklif vermedikleri cihetle bu def'a da emlâk ve akarlarını lâyıkı ile yazdırmayarak vergu vermemek dâiyelerine düşmeleri melhuz olub halbuki ol kazada emlâki bulunan şahıs gerek müfti ve gerek vücuh ve gerek hatib ve imam olsun emlâkinin tahammülüne göre vergu vermek ve yedlerinde berat ve evamir-i âlî bulunur ise ahz ile i'tibar olunmamak lâzım ve lâbud olduğu cihetle bu makuleler haklarında ahali-i kura ad olunmaması emr-i vâcib olub ehali-i kuranın emlâkleri tahrir olunmuş olduğu cihetle bu makuleler

haklarında ehali-i kura da'vacı bulunacaklarından bunların muhalefetlerini adem-i ısgâ ile hakkaniyyeti iltizamdan bir mazarrat olamıyacağı vazıhattan ise de şayed ba'zıları haric ez-vazife söz söyleyerek ezhân-ı nâsı ifsad edecek hal vukuuna mübaderet eder ise meclise celb ve muhakeme olunarak cünhası mütehakkak olduğu ande ise o makulelerin ceza kanunnâmesinde münderic olan hudud-ı ahkâma tatbikan te'dibine bakılmak üzere keyfiyyetin bu tarafa iş'ar kılınması.

Bend-i Sâbi' Aşer :

Her bir mahalde şunun bunun yedlerinde kalmış ve çok müddetten beri mahlûl olmuş haylice mukataat ve timar olduğu ve hasbe'l-arz bunların tahkiki câiz olmıyacağı misillû halleri ile bırakılması dahi nâ-revâ olacağı emr-i bâriz olduğundan mahallerinde bulunan eshab-ı mukataat ve erbab-ı zeamet ve timarat gelüb hasılatlarını mutalebe eylediklerinde bi't-tabi' beratlarına müracaat olunmak lâzım geleceği cihetle güya ibraz olunan berat sahibi kendisi midir iştibah olundu denilerek istinkâh ve erbab-ı vukufdan istifsar ve bu zemin ile mahlûlâtı bi'l-istihbar etrafı ile bu tarafa iş'ar olunması hususu hafîce muhassıllara ifade ve tefhim buyrulması ve bir de hums-ı şer'î ile sıbyân ve mütekaidin uhdelerinde bulunan timarattan eshabı mahallerinde bulunan timaratın bedelatı mahallerinde eshabına i'ta olunacağına ve sonra hums-ı şer'îlerinin tahsilinde suûbet olacağına binaen o makule mahallerinde bulunan sıbyân ve mütekaidînin hasılatları kendilerine verildiğinde yedlerinde olan beratlarında muharrer bulunan hums-ı şer'îleri tevkif ve te'hir ve defatîr-i sıhhat meâsîrile başkaca olarak mukataat hazinesine ceste ceste tesyîr olunması ve sabî kaydı ile mukayyed bulunanların derece-i sin ve tüvânalıkları isbat-ı vücud eylediklerinde nâsıye-i hallerinden anlaşılub ve kenduleri gelemedikleri surette vekillerinden ve erbab-ı vukufdan bi't-tahkik o makulelerin bir suretle ketm-i keyfiyyet ve istihkak edememeleri hususuna i'tina ve bunlar hîn-i tekaüdlerinde uhdelerinde bulunan timar ve zeametlerinin hasılatını tamamca göstermeyerek ketm ve ihfa etmiş olduklarından beratları bu tarafdan verilecek olanların hums-ı şer'îleri hazinede hasılat-ı vakıasına tevfikan hesab ile tahsil olunacağı derkâr ise de bunlardan ba'zıları diyar-ı baîdede bulunub da senesi içinde gelüb hasılat timarlarını mutalebe ve ahz etmezler ise anların timarları hasılatı başkaca hıfz olunarak kendusi veyahud bâ-hüccet-i şer'iyye vekili gelür ise ana i'ta ve şayed ol şahsın fevti vukuu ile timarının mahlûl olarak hakkında tevcih olunacağı istihbar olunduğundan ol sene-

lerin hasılatını mübeyyin defterinin mühürlü olarak nizamı vechile hazine-i mezkûreye gönderilmesi ve bunlardan kenduleri bi'z-zat gelmeyüb hasılatlarını almak üzere vekil irsâl edenleri ol vekilin yedinde hüccet-i şer'iyye olarak vekâleti sübût bulmadıkca hasılatın vekile tesliminden mücanebet kılınması hususları dahi muhassıllara tenbih olunarak yedlerine birer müzekkere verilmesi ve hasılatları mahallerinde eshabına verilecek erbab-ı zeamet ve timarın yedlerinde olan beratlarında mukayyed bulunan hasılatlarının mikdarı ile bakılub verilecek hasılatları beratlarında muharrer hasılatından cüz'îce ziyâde olduğu ya'ni beş yüz guruş hasılat ile mukayyed bulunub bu def'a hasılatı bir kaç yüz guruş nihayet bir zi'fi mikdarı ziyâde olarak bin yüz guruş mikdarı olduğu halde hums-ı şer'îleri verilecek hasılata göre hesab olunarak istîfa ve bu tarafda kayıdları olvechile tashih olunarak yedlerinde bulunan beratları dahi olvechile tebdil olunmak üzere keyfiyyetin mukataat hazinesi cânibine tahrir ve inha kılınması ve bunların ba'zılarında pek ziyâde hasılat olduğu mervî olduğundan öyle ziyâde şey hasılatları olur ya'ni beş yüz guruş hasılat ile mukayyed iken bir kaç bin guruş hasılatları bulunur ise o makulelerin hasılatları külliyyen tevkif ile icabının bu tarafdan istîzân olunması.

Bend-i Sâmin Aşer ;

Memleket vücuhundan meclise intihab olunacakların tahsis buyrulacak mahiyyeleri kadr ve haysiyyetlerine göre tertib olunması iktiza edeceğinden lede'l-intihab bunun taraf-ı Devlet-i Aliyye'den mahiyye ta'yin olunacağı i'lân ve ifham olunur ise ne mikdar olduğu evvel-i emirde kendulerine bildirilmeyerek ve her birinin kadr ve i'tibarına göre ne mikdar mahiyye i'tası münasib olacağı meclis me'murlarından yalnız muhassıl ve hâkim ve asakir zabiti beyinlerinde bervech-i hafî söyleşilerek keyfiyyetin bu tarafa iş'ar olunması.

Bend-i Tâsi' Aşer :

Memleket hanedanlarından ba'zı voyvodalığa alınmış ve ehali ve fukara cümlesi ittifaken kendusinden hoşnûd bulunmuş olanların istihdamları usul-ı cedîde-i haseneye muvafık olacağından bu misillûlerin iktiza eden mahallerde muhassıl vekili olarak istihdam olunmaları câiz olması.

Bend-i İşrîn :

Ta'limat-ı aliyyenin bend-i hâmisinde meclis me'murlarının ve hademe ve askerî ve sairenin icab edecek maaş ve mahiyyeleri ehali ve fukaranın ta'yin olunacak verguleri ile maan tevzi olunması münderic bulunmuş ise de muhassılların maiyyetlerine bu tarafdan terfik olunacak kâtiblerden başka mahallerinde lüzûm ve iktizasına göre istihdam edecekleri ketebe ve sair hademenin suret-i celb ve istihdam ve mahiyyeleri keyfiyyeti tasrih olunmamış olduğuna binaen bunlar mechûlü'l-ahval âdemler olmayub oldukca kendulerine emniyyet ve i'timad olunacak kimesne olması için vücuh-ı belde ve meclis ma'rifetleri ile intihab ve her biri kefîle rabt olunarak iktiza eden hizmetlerde istihdam olunması ve bunların hallerine göre ne mikdar mahiyye verilmesi münasib olacağı mahallerinde söyleşilüb karar verildikden sonra her birinin esâmi ve kefîlleri ve mahiyyelerinin dahi mikdarlarını mübeyyin bir kıt'a defterinin bu tarafa gönderilmesi.,,

Ta'limat-ı seniyyede, kurulması emredilen meclislerin, reisi ile beraber on üç kişiden teşekkül edeceği yazılıydı. On üç kişiden yedisini, hâkim, müfti, umûr-ı zabtiyye me'muru, muhassıl-ı emval, iki kâtib ve hıristiyan ehalinin metrepolidi teşkil ediyordu. Mütebaki altı meclis a'zâsı, halkın seçimi ile meclise girebilecekdi.

Bu altı a'zâ ile meclis reisinin seçiminde, ta'kib edilecek yolları göstermek maksadı ile, Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye, aşağıdaki nizamnâmeyi vücuda getirdi.

"Tanzîmat-ı Hayriyye iktizasınca asıl büyük muhassıl ikamet edecek kazaya vaz' ve te'sis olunacak meclislerin maa reis a'zâsı on üç neferden tertib olunarak ya'ni hâkimü'ş-şer'î ve müfti ve umûr-ı zabtiyye me'muru ve muhassıl-ı emvâl ve me'mur kılınan iki nefer kâtib ve nasara bulunan mahallerin metrepolidi tabiatile meclis a'zâsından olacaklarından bu suretle a'zây-ı merkumenin yedisi hasıl olub fakat geru kalan altı nefer a'zânın ehali-i memleketin intihabı ve ihtiyarları ile me'mur ve ta'yin olunmaları icab-ı halden olması ile bunların ve reis-i meclisin sûret-i intihablarına dair meclisce karargîr olan nizamnâmedir.

Bend-i Evvel :

Bervech-i meşruh ehali-i memleket tarafından a'zâlığa intihab olunacak kesan bulunduğu mahal ehalisinin en a'kal ve erşedi ve afîf ve aslahı olmak ve oldukca umûr-ı devlet ve ahvâl-i memlekete vâkıf ve âşina bulunmak lâzım geleceğinden bu evsaf ile muttasıf bulunub da

a'zâlığa tâlib olanlar evvel-i emirde mahkemeye gidüb isimlerini kayd ettirdikden sonra kazanın hâvi olduğu kura'dan ehali-i kariyyenin her ne mikdar bulunur ise bir mahalle cem' olunub ve anların ismine olarak beş def'a kur'a atılub içlerinden beş nefer olarak kangısının ismine kur'a isabet eder ise asıl kürsi-i kazaya ol beşer âdem ve ehali-i kazanın söz anlar ve eshab-ı emlâk ve erbab-ı iktidar addolunanları dahi kezâlik cem' ile büyük şehirlerde ellişer ve vasat derecede olan yerlerde otuzar ve küçük kasabalarda yirmişer âdem intihab-ı a'zâya muktedir olacağından aded-i mahduda göre kur'a atılub usul-ı meşru'a üzere intihab edecek âdemler ictima' ettikden sonra intihab olunacak âdemler dahi bir mahalle biriktirilib birer birer işbu mecma'-i ehaliye çıkarılarak ol âdemi istiyen takım bir tarafa ve istemeyenler diğer cânibe ayrılmaları olvechile celb ve celb olunan ehaliye ifade ve tefhim kılına.

Bend-i Sâni :

Bu siyak üzere her kes ayrıldıkdan sonra iki tarafda bulunanlar ta'dad olunarak isteyenler adedce galib ise ol âdemin zikr olunan a'zâlığa me'muriyyeti icra ve istemeyenler çok olduğu takdirde artık anın me'muriyyetinden sarf-ı nazar birle diğerinin intihabına bakıla ve tarafeynin adedi yekdiğerden bir ziyâde olsa dahi çünkü yine ekseriyyet-i ârâ orada bulunmuş demek olacağından ol tarafın re'yine göre harekete ibtidar ettirile ve iki taraf dahi adeden müsavi olduğu halde kur'a atılub kangısının re'yi çıkar ise öylece icra oluna ve a'zâlık için altı âdem lâzım olub fakat evsaf-ı meşruha ile ittisafı derkâr olarak defter-i mahkemeye ismi kaydettirilmiş on onbeş kişi bulunacağı melhuzattan olması ile bunların cümleten huzur-ı ehaliye çıkarılmaları karışıklığı müstelzim olacağından bâlâda beyan olunduğu vechile birer birer getürülmeleri lâzım gelüb ancak bu cihetle dahi belki evvel getürülenler intihab olunarak bir takımı bilâ mucib geru kalacağından bu babda dahî kur'a usulüne müracaat olunarak iptida kimin ismi zuhur eder ise ol âdem çıkarıla ve hîn-i intihabında her kes kat'an kimseden çekinmeyerek kimi ister ise anın intihabına me'zun ve muhtar olduğu me'murîn tarafından ehali-i merkumeye evvelce ifham ve i'lân oluna.

Bend-i Sâlis :

İntihabdan evvel veya sonra ehaliden birine işbu intihab olunacaklar tarafından sen beni iltizam eyle veyahud niçin benim tarafımı tutmadın diyerek bir gûna tenbih ve muaheze ve nefsaniyyet vuku' bulursa o maku-

lelerin ceza kanunnâmesinde münderic olduğu vechile icray-ı te'dibat-ı lâzimelerinde dakika fevt olunmıyacağından bunlar ba'de'l-intihab esnây-ı müzâkerede mutalâalarını hiç hâtır ve gönüle bakmaksızın serbestiyyet üzere ifade ve beyan eyliye.

Bend-i Râbi' :

Eshab-ı meclisin tekellümü esnasında her kes can kulağı ile dinleyüb tâ ifadâtı bitmedikçe diğer birinin söz karışdıramaması ve müzâkere olunacak maddede ekseriyyet-i ârâ ya'ni eshab-ı meclisden çoğunun re'yi hasıl olan sûret üzere ol maddenin tesviyesine hükm olunması ve müzâkere olunacak madde her ne ise hitâm-ı meclisde karar-ı madde kâtibler ma'rifeti ile zabt ve tahrir olunarak eğer müzâkere olunan maslahat umûr-ı memleketin zabtiyyesine dair ise ol sancağın müşîri tarafına ve mesalih-i mâliyye ve vergusine mütedair ise Der-i Saadet'e inha ve istîzân kılınması hususları nizamından olmağla ol vechile harekete dikkat kılına.

Bend-i Hâmis :

Tevzi-i vergu maddesinde ve husususat-ı sairede kat'an gadr ve himayeye sapmamalarına ve her halde Devlet-i Aliyye mesalihinin hüsn-i tesviyesine gayret ve ibraz-ı sadakat ve mutavaat ve hilâfına hareketten mübaadet eyleyeceklerine dair cümle eshab-ı meclise huzur-ı şer'de yemin verdirile ve hâkimü'ş-şer'î bulunan zat müfti-i belde olan efendi ve müfti dahi hâkim efendi huzurunda yemin eyliyeler ve erbab-ı meclisden hıristiyan bulunanlara dahi dinleri üzere yemin ettirile ve tahlif olunacaklardan bunun hilâfına harekete cesaretleri takdirde dahi müstehik olacakları mücazat-ı mukarrere kezâlik kanun-ı ceza hükmünce icra kılına.

Bend-i Sâdis :

Çünkü bervech-i meşruh her bir maslahat mübâhasat-ı kesîre ile tahakkuk ederek ekseriyyet-i ârâ ile karargir olacağı cihetle re'yi olmıyan tarafın hiç bir gûna kîl ü kale selâhiyyeti olmıyacağından ya'ni ol maddeye dair söyleyeceği her ne ise kemâl-i serbestî ile meclisde söylemiş ve red ve kabule hasıl olacak karar dahi ekseriyyet-i ârâ ile hükm olunmuş olacağı cihetle artık geruya bir şey kalmıyacağından meclisden sonra şurada burada i'tiraz ve tezyîf suretile söz söylemeğe cesaret eder ise ba'de't-tahkik meclisde âlenen muhakeme olundukdan sonra meclis

a'zâlığından ihrac ile fimâba'd memleket umûruna karışdırılmaya ve bir gûna i'tibarı olmıya.

Bend-i Sâbi' :

Meclis riyaseti dahi müşîr bulunan mahallerde anlara aid olub ferîk olan yerlerde ferîk-i müşarünileyh dirâyet-i kâfiye eshabından ise ana verilerek olmadığı takdirde me'murîn-i Devlet-i Aliyye'den ya'ni muhassıl-ı emvâl ve hâkim-i belde ve zabtiyye me'murları olan işbu üç me'mur ismine olarak kur'a atılub kangısının ismine çıkar ise ol zat reis-i meclis nasb ve ta'yin oluna ve okuyub yazması olmıyanların riyaset-i mezkûreye intihabı kat'an câiz olmıya.

Bend-i Sâmin :

Muhassıl vekili bulunacak kazalarda dahi kezâlik bu vechile meclis tanzim olunacağından fakat o makule ufak kazalarda vaz' olunacak meclisin a'zâsı hâkimü'ş-şer' ve zabit-i memleket ve muhassıl vekili ve iki nefer vücuh ki cem'an beş neferden tertib oluna ve reâyâ bulunan mahalde ise vücuhunun biri yerine reâyâdan bir kocabaşı ta'yin ve intihab ettirile ve bu küçük meclislerin hulâsaten mutalâat ve kararları her ne olur ise asıl büyük muhassıl bulunan kazanın meclisinde anın üzerine tekrar mübâhese olunarak öylece karar-ı kat'îsi hasıl olmak ve icabına göre oradan Der-i Saadet'e yazılmak lâzım geldiğinden hususat-ı vakıası büyük meclislere arz ve iş'ar oluna.

Bend-i Tâsi' :

Çünkü işbu meclislerde müzâkere olunacak kâffe-i mevad ve esnây-ı müzâkeratta a'zây-ı mecalis tarafından irâd ve beyan kılınacak ifadat ve mutalaat meclis kâtibleri tarafından zabt ve tahrir olunacağı misillû müzâkere olunan mevaddın ittifak veya ekseriyyet-i ârâ ile karargîr oldukdan sonra ba'dehu hilâfına bir gûna bir lakırdı olmamak ve ittifak-ı meclis lâyıkile anlaşılmak için mazbatasının dahî tebyîz ve terkîmi lâzım geleceğinden bu makule mazbatalar tebyîz ve tahrir ve a'zâdan o maddeyi kabul idenler tarafından temhîr ile lede'l-hâce müracaat olunması iktiza eder ise mevadd-ı vakıa mazbut ve ma'lûm olmak üzere meclisde bir cerîde-i mahsusa tutularak ana kayd ve imla kılına ve meclis vaz' olunacak kazalarda mevcud bir münasib mahalli mevki-i meclis tahsisle mevadd-ı vakıa orada müzâkere oluna.

Ve esnây-ı müzâkeratta haricden maslahatı olmıyan âdemin meclis mahalline girmesi câiz olmıyacağından ve meclis dahî mahfuz ve mektûm tutulmak usulden olacağından umûr-ı zabtiyye me'muru maiyyetinde bulunan asakir-i nizamiyye neferatından birer nefer münavebeten bab-ı meclisde durub derun-ı meclise duhul muradında olan erbab-ı maslahatı, a'zây-ı meclise ihbar eyleye,,.

Hatîb, imam ve sâdât-ı kirâmdan ötedenberi vergi alınmazdı. Gülhane hattındaki müsavat prensibi muvacehesinde bunların da durumunu tetkik etmek gerekiyordu. Köprücüler ve derbendciler vergiden affedilmişlerdi. Daha bunun gibi bir takım işler üzerinde mahallî meclislerin aydınlatılması lâzımdı.

A'şar ba'zı yerlerde onda bir, sekizde bir, yedide bir, beşde bir olarak alınıyordu. Tanzimattaki prensipler dairesinde bu mes'elenin de tanzimi icab ediyordu.

Bütün bu hususların nizama bağlanmasını müzâkere eden Meclis-i ahkâm-ı adliyye, aşağıda sûreti aynen verilen ilm ü haberi tanzim ederek divan-ı hümâyûn kaleminden hazineye gönderdi.

Tanzimatın mühim vesikalarından biri olan bu ilm ü haber Başvekâlet arşivindeki (kanun-u kalemiye) defterinin 1—5 inci sayfalarında yazılıdır ve sûreti aynen aşağıdadır.

"Bi-tevfikih-i Teâlâ mücerred âsar-ı ruhaniyyet-i cenâb-ı Resûl-i Kibriya ve hüsn-i muvaffakıyyet-i şehinşâh-ı ma'delet-pîrâ ile icray-ı icabına himmet buyrulmakda olan Tanzîmat-ı Hayriyye usul-i mehasinşümûlü iktizasınca darbhane-i âmire ve mîrî ve mukataat ve evkaf-ı hümâyûn hazineleri ve sair hazain-i celîleden zabt ve idare oluna gelen kâffe-i mukataat ve bunlardan başka Memâlik-i Mahrûsa-i şâhânede kâin kaza ve kasabatın gerek mahallinde ve gerek bu tarafda kapu kethüdaları ve sarrafan defterlerinde mukayyed bulunan iltizamat bedelâtı vebasenedat-ı kaviyye açıkda ve şunun bunun uhdesinde olan zeamet ve timarat ve çiftlik ve ta'şirât ve rüsûmat ve emval-ı saire muhassılîn ma'rifetile ta'şîr ve tahsil olunub bir şey açıkda kalmamak lâzım geleceğine ve vergu maddesinde dahi ehalinin emlâk ve erazisi bi't-tahrir has ve evkaf ve muaf ve gayr-i muaf seyyan tutulması meşrut ise de Memâlik-i Mahrûsada ekser mahallerde defîn-i hâk-i ıtırnâk olan ba'zı kibâr-ı ehlullahdan hazret-i Mevlânâ ve Zeyne'l-âbidîn ve Hacı Bayram-ı Velî misillû eizze-i kirâm kuddise esraruhüm efendilerimizin hân-kahları ile sair turuk-u aliyye tekâyâ ve zevâyâsına fukara ve dervişânına it'am-ı taam için selâtin-i sâlife zamanlarında ta'yin ve tahsis buyrulmuş olan kura

ve mezâri' hasılatı meşayih ve zâviyedar ve mütevellileri taraflarından alınmak üzere defter-i hâkanîde mukayyed olub bunlara ba'zı müdahale vukuunda zuhura gelen müsted'iyyat karîn-i is'af olarak müşarünileyhim hazeratının ruhaniyyet-i seniyyelerinden istimdâd ve taraf-ı eşref-i hazret-i cihandârîye meşayih ve dervişândan deavat-ı hayriyye isticlâb olunmak füyûzat-ı ma'neviyyeyi cami' meâsîr-i celîleden ve saltanat-ı seniyyenin şan-ı hilâfet-nişanından olduğuna nazaran mücerred müşarünileyhimin zatlerine ta'zîmen bundan bōyle dahi o makule defter-i hâkanîde defter-i hâkanîye mukayyed kura' ve mezari' ve erazi hakkında bir gûne istid'a vukuunda defter-i hâkanîye bi'l-müracaa istid'aları defter-i hâkanîye ve kanuna tevafuk eylediği halde usul-ı kadîmesi üzere defter-i hâkanî ve kanuna dercile mahallerinin muhassıl ve nâib ve a'zây-ı meclisine hitaben evamir-i aliyye verilüb tahsis buyrulan kura' ve mezari' için muhassılîn tarafından a'şar ve tekâlif mutalebesile bir gûne teaddî vukua gelmeyerek cânib-i seniyyü'l-menâkıb cenâb-ı mülkdârîye isticlâb-ı deavat-ı hayriyyeye mübaderet olunması ve şu kadar ki bervech-i muharrer eizze-i kirâm hân-kah ve tekâyâsına selâtin-i maziyye taraf-ı hümâyûnlarından tahsis buyrulan kura ve mezari'den başka muahharen meşâyih ve zaviyedar ve mütevelli taraflarından mücerred kendu temettü'leri için şundan bundan ya'ni ba'zı mahlûlat vukuunda yedlerinde olan senedat-ı seniyyede muharrer kura' ve mezari'den ma'da ahardan bâ tapu aldığı ve bâ sened-i şer'î emlâk almış bulunanlar olması muhtemel ve mervî ve bunlar için tekâlif alınmmaması lâzım gelse sair ehali ve teb'a-i saltanat-ı seniyyeye gadri müeddî ve usul-ı nısfet ve ma'deletin hilâfı olacağı bedîhî olduğuna ve bu makulelerin post nişîni oldukları tekâyâ kura' ve mezari'-i mahsusasından başka emlâk ve erazisi olduğu halde artık ana bir şey diyemeyerek düzce ve sair ehali ile karındaşca tekâlif-i vakı'asını edâ eylemeleri lâzim ve usul-ı i'tidale müterettib ve mütehattim olacağı isbât ve tafsilden müstağni olacağına mebni Tanzîmat-ı Hayriyye usul-ı hasenesine tatbikan o misillû meşayih ve zâviyedâr ve mütevelli uhdelerinde haric-i senedat-ı seniyye-i mu'tebere erazi ve emlâk bulunduğu halde ma'rifeti şer'î şerîf ve muhassıl ve a'zây-ı meclis ma'rifetlerile mahallerinde güzelce tetkik ve tahkik ve bervech-i ta'dil ve tesviye ve tanzim birle muamelât-ı icabiyyenin icrasına sarf-ı reviyyet kılınması fıkraları dahi bundan bōyle dahî verilecek evamir-i aliyyenin şerait-i mahsusasından olması.

Bervech-i muharrer Tanzimât-ı Hayriyye usul-i mehasin-şümûlü muktezasınca saye-i ma'delet-vâye-i hazret-i şâhânede ehalinin emlâk ve

erazi ve saireleri muhassılîn ma'rifetlerile mahallerinde tahrir ve defatiri bu tarafa tesyîr birle ittifak-ı ârây-ı vükelâ ve emr ü irade-i seniyye-i şehinşâh-ı mekârim-pîrâ ile bâis-i i'mar-ı memâlik ve bilâd sebeb-i asayiş-i ahval-i ehali-i 'ibad olan vergu maddesinin bervech-i hakkaniyyet tesviye olunacağı me'mûl-ı eltâf-ı cenâb-ı müsehhilü'l-umûr ise de eimme ve huteba mukteday-ı nâs oldukları i'tibarile ve sahîhü'n-neseb sâdât-ı kirâm dahi nakîbü'l-eşraf hazeratı taraflarından senedat-ı sahîha ahzı ile rüsûm-ı raiyyet ve bilâ emr-i şerîf tekâlif-i şâkkadan muaf ve bu sûret muvafık-ı şer'i şerîf ve kanun olması ile kenduleri mazhar-ı eltâf olduklarına ve işbu eimme ve hutebanın ekserisi dahi bervech-i hasbî eday-ı hizmet ede geldiklerine binaen öteden beru saltanat-ı seniyye tarafından riayeten ve hizmet-i şerîfeyi ibtalden vikayeten ve gerek bunlar tarafından ve gerek sahîhü'n-neseb sâdât cânibinden muafiyyetine dair istid'a vukuunda evamir-i şerîfe i'ta kılınmakda ve bunlardan ve sair ehaliden ve rüsûmat-ı mîrîyyelerini vaktile mahalline ve kabzına me'mure bi't-te'diyye taraf taraf yaylak ve kışlağa gidüb gelmekde olan göçebe ve ekrad ve yürük ve boşnak tâifesinden tasarruflarında emlâk ve erazileri yoğiken tekâlif mutalebe olunduğu inha olundukda fi'l-vaki' tasarruflarında hane-i avarıza bağlu tekâlif alınmak icab eder emlâk ve erazi olmadığı halde tekâlif mutalebesile taaddî olunmamak ve eğer tasarruflarında emlâk ve erazi bulunur ise bâ-evamir-i aliyye varid olan tekâlifden hisse-i musîbeleri tahsil kılınmak üzere evamir-i aliyye verilmekde olub vakıa işbu eimme ve hutebanın cihet-i ilmiyye olmak üzere muaf olmaları şer'-i şerîf icabından ve sâye-i şevket-vâye-i hazret-i şâhânede bundan böyle her kesin emlâk ve erazi ve hal ve tahammülü gözedilüb mahsulat-ı mevcûde ve kuvve-i mâliyyesinin derecesine tatbikan tekâlif alınmak usul-ı hasene-i cedîde muktezay-ı ma'delet-ihtivasından olduğuna ve bi-mennihi teâlâ refte refte işbu ekrad ve yürük ve göçebe ve puşiyan tâifeleri dahi sâye-i merhamet-vâye-i saltanat-ı seniyyede mahall-i münasebeye nakl ve iskân olunarak anlar dahi sair ehali-i meskûneden ma'dûd ve usul ve nizamları daire-i mu'tedileye rabtıyle nâil-i merâm ve maksûd olacakları melhuzattan bulunduğuna ve ma'mafih fimâba'd bi'l-cümle umûr ve hususat ve deavî ve münazaat taşra meclislerinde garazsızca rü'yet ve tesviye olunacağına binaen zikr olunan eimme ve hutebanın ve yedlerinde senedat-ı sahîha bulunan sâdât-ı kirâmın muafiyyetleri ibka kılınmak ve hususat-ı muharrere-i saire hakkında dahi câ be câ istid'a ve iştika vukuunda mevadd-ı müştekâ ve müsted'â gereği gibi tedkik ve tahkik ve Tanzimât-ı Hayriyyeye lâyıkı ile tevfik ve tatbik

birle iktizası tesviye ve icra olunmak üzere muhassılîn ve a'zây-ı mecâlise hitaben evamir-i aliyye i'ta ve ehali ve göçebe ve saireden şayed teklife dair ba'zı iştika vukuunda dahî bâlâda muharrer şerâit-i tekâlife tatbikan kezâlik mahallerinde muhassılîn ve a'zây-ı meclis ma'rifetleri ile iktizay-ı tesviyesine dikkat ile fi'l-vaki' inha olunduğu üzere mucib-i temettü' olacak emlâk ve erazi ve sairesi olmadığı takdirde rencîde olunmamak mazmununda evamir-i şerîfe tasdîr ve imlâ kılınması ve ehali ve çiftlikât eshabı beyinlerinde erazi nizâında verile geldiği vechile ba'dezin dahî kanuna bi'l-müracaa mahallî meclisine havale ile kadîmisi üzere evamir-i aliyye verilmesi ve bunlardan ma'da ba'zı mahallerde köprücülük ve derbendciliğe dair bir takım muafiyyet olub halbuki bu misillû köprü ta'miri ve derbend muhafazası umûr-ı mâliyye ve zabtiyye me'murları ma'rifetlerile tesviye olunacak ya'ni köprü ta'miri lüzûmunda masarifi muhassılîn taraflarından sarf ve ifa ve o misillû derbendlerin umûr-ı zabtiyye me'murları tarafından asker ikamesi ile emr-i muhafazaları icra kılınacak olduğuna ve bu cihetlerle işbu hizmetlerin pek de lüzûmu görünemeyüb bi'l-farz iktiza etse bile fakat zikrolunan köprücü ve derbendciler bu hizmetlere kesb-i vukuf ve ma'lûmat etmiş adamlar olacaklarından kenduleri vergularını sair ehali ve teb'a ile bi't-tebaiyye vermek üzere ücret-i mu'tedile ve münasibe ile istihdam olunmaları usul-ı cedîdeye muvafık olacağına binaen ba'dezin bunlara mütedair istid'a vukuunda dahi hidemat-ı merkumenin mahal ve mevakıine ve cihet-i icabiyyesine göre ne suretle tesviyesi Tanzimât-ı Hayriyyeye tevafuk eder ise ana göre iktizası icra kılınmak için keyfiyyeti evvelâ mahalli meclisine havale ile isti'lâmı havi evamir-i şerîfe verilmesi.

Memâlik-i Mahrûsanın ekser mahallerinde ba'zı kurâ' ve mezari' ve erazi hasılatı mütevelli ma'rifetleri ile ehal-i mürtezikaya ve bir mud ve iki mud hasılatı imam ve hatib ve sair ehl ulûma verilmek ve ba'zı yerlerde dahi tahsis kılınan erazi tevliyyet ve zâviyedârlık ve tekkenişînlik ve evlâdiyyet ve meşrûtiyyet vechile hasılatı kendi taraflarından alınmak ve defter-i hâkanîde mevcud defter-i evkafda mukayyed olanların dahî muhasebeleri ba'de'l-rü'ye öşrü evkaf-ı hümâyûn hazinesine i'ta kılınmak nizamdan iken bu def'a icra buyrulan Tanzîmat-ı Hayriyye usulünce bunlar dahi muhassılîn ma'rifetlerile icra olunarak hasılat-ı öşriyyeleri başkaca ahz birle sair emval-i mürettebe ile birleşdirilmek ve ba'dehu icabına göre tesviye olunmak meşrut bulunmuş idüğüne nazaran bunlara dahî kezâlik defter-i hâkanîye bi'l-müracaa şimdiye kadar i'ta olunduğu ve usulü vechile evkaf-ı hümâyûndan bi'l-isti'lâm kanun ve usul-ı kaleme

tevfikan kadîmi üzere evamir-i aliyye i'tasında Tanzîmat-ı Hayriyye şerâit-i müstahsenesine muvafakat göründüğünden olvechile icrası.

Öteden beru Der-i Saadet için müretteb olub celeb tâifesi yedlerile Anadolu ve Rumeli'den doğru Der-i Saadet'e sevk olunmakda olan ağnamdan esnây-ı râhda toprak basdı ve yaylak ve kışlak rüsûmu ve rüsûm-ı saire mutalebesile taaddî olunmamak üzere aralık aralık evamir-i şerîfe verilmekde olduğundan bunlara kemâ fi's-sabık evamir-i aliyye verilmesi sâye-i merhamet -vâye-i hazret-i şâhânede muvaffak buyrulan def'i taaddî ve mezalim keyfiyyetine ve usul-ı Tanzîmat-ı Hayriyyeye nazaran egerçi makrûn-ı daire-i i'tidal olarak merhûn-ı müsade-i seniyyeleri göründüğünden bunlara kemâ fi's-sabık evamir-i şerîfe i'tası ve fakat işbu celeb taifesinin esnây-ı râhda veyahud diyâr-ı âharda füruht etmek üzere yedlerinde başkaca külliyetlû ağnam bulunması dahi karînü'l-ihtimal olarak varidat-ı saltanat-ı seniyyenin itlâfı münafi-i sıdk ü istikamet olduğuna mebni bunların Der-i Saadet tertibinden ma'da o makule ağnamlarından iktizası ve teâmül-i kadîmi üzere rüsûmatı ahz olunmak fıkrasının lede'l-icab ve'l-istid'a verilecek evamir-i şerîfeye derc ve ilâve kılınması.

Memâlik-i Rumeli ve Anadolu'da bi'l-cümle eyâlat ve elviye dahillerinde kâin zeâmet ve timar ve mukataat ve evkaf topraklarında zürra' taifesinin ziraatleri ile hasıl eyledikleri terekelerinde Rumelin'in sekizde bir öşür ile salariyeleri ve Anadolu'nun onda ve beşde ve altıda ve yedide bir ve Trabzon ve Sıvas ve Erzurum ve sair ol havalinin dahî kanun ve defter mucibince verile gelen a'şardan ziyâde ve noksanına ve yaylak ve kışlak rüsûmatına dair ve reâyânın ispenç ve rüsûm-ı raiyyetlerine mütedair şimdiye değin niza' vukuunda defter-i hâkanîye bi'l-müracaa kanununa tevfikan evamir-i aliyye verilmekde ise de çünkü Tanzîmat-ı Hayriyyenin te'sisinden murad-ı âlî bi'l-cümle suhuf-ı teb'anın refah-ı hal ve ma'muriyyet-i ahvalleri niyyet-i halisasından ibaret ve işbu a'şarın kadîmi vechile usul-i muhtelife üzere alınmakda ya'ni a'dad-ı mütefavite ile öşr tahsilinde bir gûne i'tidal bulunamıyacağı reside-i rütbe-i bedâhat olduğundan şu hususda dahî usul-i mütesaviye aranılması lâzım gelmiş ve mehasin-i asriyye-i hilâfet-penâhîden olmak üzere zikr olunan a'şarın Tanzîmat-ı Hayriyye icra olunan yerlerde ale'l-umum lafz ve mânasına muvafık olarak müsavaten onda bir olmasına ittifak-ı ârây-ı vükelâ ile karar verilmiş olmağla ba'dezin a'şar-ı mezkûre berminvâl-i muharrer onda bir i'tibar kılınarak muhassılîn ma'rifetleri ile ta'şîr olunması ve fakat tanzîmat-ı mezkûrenin kâffe-i ahkâm-ı ma'delet-ittisamı bilûtfih-i

teâlâ kâmilen kararlaşıncaya kadar şayed buna dair ve ba'zı kura' zabtına ve a'şar maddesinde ziyâde ve noksan teklifine mütedair bir gûna istid'a vuku' bulur ise a'şarın ol vechile onda bir alınub ziyâde taleb olunmaması ve bir de sâye-i saltanat-ı seniyyede her kes emlâk ve erazisine bervech-i serbestiyyete mâlik ve mutasarrıf olacağından bilâ sened ve bigayr-i hakkin kimse kimsenin kura' ve erazisini zabt ve tasarruf edememesi ve yaylâkıyye ve kışlâkıyye rüsûmatı ayruca bir madde olarak mahsulat-ı öşriyye misillû rüsûmat-ı mezkûre dahî muhassılîn ma'rifetleri ile tesviye ve idare olunmak lâzım geleceğine ve reâyânın ispenç ve rüsûm raiyyetleri kavanin-i sabıka iktizasınca alınub verilur şeyler ise de ba'dezin kâffe-i matlûbat-ı seniyye ve verguy-ı Memâlik-i Mahrûsa usul-ı cedîde-i müstahsene üzere muhassılîn ma'rifetleri ile tesviye ve tahsil kılınarak bunlar bi't-tabi' birleşecek ve topu verguy-ı cedîde karıştırılacağına binaen o makule yaylak ve kışlak rüsûmatı hakkında bir gûna iştika vuku' bulur ise mahalli meclisinde iktizasına ibtidar olunması meallerinde umûr-ı zabtiyye ve mâliyye me'murlarına hitaben evamir-i şerîfe tasdîr ve zikr olunan resm-i ispenç ve rüsûm-ı raiyyete müteallik istid'a vukuunda dahi bervech-i meşruh fıkra-i vergunun şart-ı müstakil suretinde yazılacak fermanlara derc ve tastîr kılınması.

Bâlâda bend bend beyan olunan mevadın gerek aklâmda ve gerek taşra meclislerinde iktizası icra olunmak üzere divân-ı hümâyûn kalemine kayd ile aklâm-ı saireye ilm ü haberleri i'ta ve ta'limat-ı hafiyyeye ilâveten işbu müzekkerenin birer suretleri tab' ü temsil ile muhassılîn taraflarına ba's ü isrâ kılınması kalem-i mezbur tarafından ifade ve inba olunarak mevadd-ı meşruha Meclis-i vâlây-ı adliyyede müzâkere ve tedkik ve Tanzîmat-ı Hayriyye usul-i ma'delet-şümûlüne tatbik birle mukaddime-i kavanin-i kalemiyye olmak ve bundan böyle lüzûmu görünecek mevad dahî zeyl ve ilâve kılınmak üzere kalem-i mezbure kayd ve imlâ ve iktiza eden ilm ü haberleri terkim ve i'ta ve suver-i matbuasının muhassılîn taraflarına isrâ olunması Meclis-i vâlây-ı mezkûrda tensib ve istihsan olunmuş ve atebe-i ulyây-ı hazret-i hilâfet-penâhîden dahi lede'l-istîzân müzekkere-i merkumenin divân-ı hümâyûn kalemine kayd ile ol vechile iktizasının icrası hususuna irade-i mekârim-a'de-i cenâb-ı cihan-bânî taalluku ile olbabda emr-i hümâyûn-ı şevket-makrûn-ı hazret-i mülkdârî şeref-efzây-ı sünûh ve sudûr buyrulmuş ve mucibince icabı bi'l-icra sair mahallere ilm ü haberleri i'ta kılınmış olmağla mevadd-ı miharrereye dair ba'dezin yazılacak i'lâmatın suver-i meşruhaya tatbik ve tevfiki zımnında defterhane-i âmire tarafına dahi işbu ilmü haber i'ta olundu" 15 Safer 1256.

MAHALLÎ MECLİSLERİN ÇALIŞMALARI İLE İLGİLİ VESİKALAR

Ta'limat-ı seniyyenin ve merkezden gönderilen emirlerin, muhtelif vilâyetlerde tatbik tarzlarını araşdırdım. Başvekâlet arşivinde yaptığım incelemeler sonunda, mahalli meclislerin muhtelif işlere dair kararlar verdikleri ve büyük faaliyetler gösterdikleri anlaşılmaktadır. Mahallî meclislerin çalışmalarını gösteren vesikalar arasında, Ankara ve Vidin vilâyet meclislerine ait aşağıdaki mazbata, tezkireler ve husuŝî mektuplar meclislerdeki çalışmaların cereyan tarzını göstermektcdir.

Yeni il muhassılı Derviş Bey ile Yeni il zabtiyye me'muru Abdurrahman Bey arasında bir uygunsuzluk olmuştur. Bu uygunsuzluk sonunda Yeni il ehalisi taahhüd ettikleri vergiyi vermekten vazgeçtiler. Abdürrahman Bey Yeni ilden ba'zı adamları, Istanbul'a gönderdi. mesele Ankara meclisinde de müzakere edildi.

Muhassıl Derviş Bey ile Abdurrahman Bey'in arasındaki uygunsuzluğun sebeblerini anlamak üzere Bab-ı Âlî, divân-ı hümâyûn hacegânından Fehim Efendi'yi me'mur etti. Yozgad'a vasıl olan Fehim Efendi tarafları da'vet ederek meseleyi tahkik ettiği sıralarda muhassıl Derviş Bey'in azli haberini aldı. Tahkikata ait merkeze yazdığı tahrirat aşağıdadır.

"Ma'rûz-ı çâker-i kadîmleridir ki,

Yozgad'da sâkin dergâh-ı âlî kapucu başılarından Cebbar-zâde Ahmed Bey ve kuzattan Yusuf efendi ve müfti-i belde Emin Efendi Yozgad muhassıllığına merbut bulunan kazaların karargîr olan ta'şirât nizamına sekte verdikleri ve ekrad tâifesile bi'l-muhabere fukaranın harmanlarını yağma ve telef ettirdilerek fukara zümresine sinîn-i sabıkadan ziyâde taaddî ve hasara mütecasir oldukları ve bunların bu gûne hal ü hareketleri usul-i sabıkada ittihaz etmiş oldukları da'vay-ı me'keliyyetleri hususunu te'yid kazıyyesinden ibaret idüğü istima'-ı âlî buyrulmuş olduğuna binaen hakikat-ı hali isti'lâmı havi kullarına ve Yozgad feriki utûfetlû Osman Paşa hazretlerine hitaben başka başka enâmil-zîb-i ta'zîm olan fermannâme-i cenâb-ı sadaret-penâhî meâl-i emr intihalî ma'lûm-ı çâkerî olarak husus-ı mezbur ferik-i müşarünileyh hazretleriyle ba'de'l-müzâkere savb-ı çâkerîden istiknah-ı hale ibtidar ve erbab-ı vukufdan hafî ve celî mumaileyhimin keyfiyyetleri istifsar olundukda mumaileyh Cebbar-zâde'nin Sorkun (Sorgun) kazası meyanında mukataası bulunan Bavli ekradı ve Türkmenân tâifesi ile muarefe-i kadîmesi var ise de ne suretle müttefik olub olmadığı ve mumaileyhima Yusuf Efendi ve müfti efendinin zümre-i ekrad ile muarefeleri olmayub Türkmenân tâifesi ve sair kaza ve kura'

sekenesi mumaileyhimin re'ylerine sûret-i mütabeatde bulundukları ve ale'l-husus Tanzîmat-ı Hayriyye usulünden sonra bunlar yine sabıklarda olduğu misillû tervic-i merâm dâiyesinde oldukları bedîhî ise de fukaranın gasb-ı harmanları maddesi mukarin-i sıhhat olmadığı derkâr ve bu havalide ba'zı mertebe tekevvün etmiş ve etmekde olan uygunsuz nesnelerde ma'lûmat ve medhaliyyetleri yokdur denilemiyeceği âşikâr olduğu halde ferik-i müşarünileyh hazretleri haklarında sadır olan isti'lâmnâme-i sâmiyeyi kendulerine ifade etmiş ve kulları dahi meclisde hazır bulunarak bu keyfiyyeti ya'ni haklarında vuku' bulan irade-i aliyyeyi muhassıl-ı sabık İzzet Efendi'nin tarafına azv ile ba'zı muhasama yollu mükâlemeye ibtidar olunmuş olduğunda taraf-ı çâkerîden te'lif-i beyne medar olacak cevablara tasaddî olunduğunda muhassıl-ı mumaileyh sûret-i i'tirafda bulunmuş ve sonra bunlar iddiay-ı sadakatle bir takım fukara haklarında muhassıl-ı mumaileyhin etmediği gadr ü hasar yokdur diyerek beraat-i zimmet etmiş olduklarına binaen kulları bu keyfiyyeti muhassıl-ı mumaileyhe hikâye eylediğimde ol dahî vakıa bu mertebe vuku-yâfte olan zulmde anların medhalleri olmadığını da'va ederler ise ben dahî şimdiye kadar rü'yet etmiş olduğum hayr ü şer kâffe-i hususatı a'zâdan olub beray-i maslahat Der-i Aliyye'de bulunan Hacı Emin Ağa ve Abdi Ağa ve elyevm eshab-ı timaranın öşrü tesviyesine me'mur a'yan Ahmed Ağa ve bunlar ile beraber etmişimdir bu takdirde lede'l-iktiza Meclis-i vâlây-ı ahkâm-ı adliyyede böylece iddia eylerim deyu kâffe-i hususatta bunlar le iddiay-ı şirket kazıyyesini iltizam eylemiş ve çend rûz mürurunda ferik-i müşarünileyh huzurunda mumaileyhim yine minvâl-i muharrer üzere ibraz-ı sadakata kalkışarak lede'l-icab muhassıl ile muhakeme oluruz bizlerin hüsn-i halini derbâr-ı ma'delet-karara inha ediniz deyu bir hayli sözler söyleşilmiş olub ve bu vechile bunların sadakatkâr oldukları ve kazıyyede medhulleri olmayıb ta'şîrat ve sair mevadd-ı zulmiyyede vaki' olan hareket-i nâbecâ muhassıl-ı mumaileyh tarafından vuku'a gelmiş olduğunu ferik-i müşarünileyh hazretleri beraberce tahrir ve arz etmemizi tensib etmeyüb lâkin gerek bunların ve muhassıl-ı mumaileyhin mugayir-i Tanzîmat-ı Hayriyye fukaradan aldıkları fazla zehayir ihbarlarına göre iki bin beş yüz mûd bihesab-ı kîl-i Istanbulî otuz beş bin kîli mütecaviz olduğuna ve cerrin fazlası ve noksanı i'tibarile hasıl olmuş olan zehayir dahî tahminen beş yüz mûda baliğ olub bu keyfiyyet dahî rü'yet-i muhasebe ile bulunacağı erbab-ı vukufun ifadesinden resîde-i rütbe-i tahkik bulunduğuna ve elyevm fukara zümresi bunları şer'an iddiada ısrar üzere olduklarından başka yalnız muhassıl-ı mumaileyhden

iddia olunmayıb cümlesinden müddei olduklarına nazaran bu babda kulları mütehayyir kalarak mumaileyhimin hüsn-i hallerini mutazammın isti'lâmnâme-i sâmiyeye cevab yazdım ise de bi'l-icab olduğu ve bir de lede'l-iktiza tarafeynin inkâra mecalleri kalmamak ümniyesile rûy-ı mütabaat gösterildiği ve ale'l-husus beynlerinde uyuşub setr-i meâyibleri zımnında böyle bin beş yüz kîseye baliğ hakk-ı fukarayı şâyed bir kaç yüz kîselik madde gibi haber verirler mütalâasına mebni idüği ma'lûm-ı âlîleri buyruldukda şimdiden keyfiyyet hâk-i pây-i sadaret-penâhîye ve Meclis-i vâlây-ı adliyyeye mahsusa savb-ı sâmîlerinden arz ve ifade buyrularak eğerçi bundan böyle bu hususun gerek fukaradan ve gerek ehl-i vukufdan bi't-tahkik her kazadan mugayir-i emr-i âlî me'kel ittihazı ile alınmış olan zehayir ve erbab-ı timar ve havas kazalarının sûret-i ta'şîri ve fazla tahakkukdar olduğu ve cümle eshab-ı timar ve zeamete öşrlerine mukabil bol verilecek idaresine mebni bunların hasılatı ketm ile hasılat-ı vakı'alarını noksan terkimi ile dahil-i defter ederek sâl be sâl me'kel olunacak ve'l-hasıl fukaradan her bir aldıkları yegân yegân bilinmesini hususuna irade-i seniyye taalluk buyrularak inhay-ı âcizânemden sükût ile kullarına tanzimini ferman buyrulur ise bermucib-i irade-i seniyye ibkay-ı me'muriyyetle izahen defterini takdim eylerim ancak bu babda sadır olacak emirnâme-i sâmîde halleri isti'lâm buyrulmuş olan mumaileyhimin sadakatleri görünmüş ise de bundan böyle cümle mevadd-ı mektûmenin tanzim ve tesviyesi zımnında bu hususları maznun olan mahallerden ve mesmu' olduğuna göre sandık sarrafı Ohan zımmîden istifsâr edüb ketm ve ıhfâ ederler ise iktizasına bakılmak üzere serian iş'ar eyleyesiz ve sen dahî bu babda me'mulümüz olan sadakati icra etmez ve maazallah-ı teâlâ Tanzîmat-ı Hayriyye iktizasından ayrılur isen sebkat eden hizmet ve emeğin hebâ olacağından başka kanun-ı cezayı teemmül edesin deyu kullarına hitaben emr-i şerîf vürud etmedikce bu babda hiç bir maddenin tesviyesine muvaffak olamıyacağım muhat-ı ilm-i sâmîleri buyruldukda olbabda emr ü ferman hazret-i menlehü'l-emrindir.

Fi Z 13 256

Bu hususda bunlardan ve muhassıl-ı mumaileyh tarafından inha olunur ve âdemleri irsâl kılınur ise bu tahakkuk etmiş olan mebaliğ beynlerinde ketm olunmuş olacağı ve kangı tarafından evvelce iştikâya ibtidar kılınur ise şayan-ı i'tibar olmayub birbirlerine tahmil ile tebriye-i zimmet dâiyesi demek olacağı.,,

Muhassılın azli üzerine Bozüyük feriki Osman Paşa de ile müştereken, gönderdikleri aşağıdaki tezkirede, yeni ta'limat istedikleri görülmektedir.

"Ma'rûz-ı kullarıdır ki,

Yeni il zabtiyyesi Abdurrahman Bey ile muhassılı Derviş Bey kulları beyninde vaki' olan mübayenetin tahkikine ve Yeni il ehalisinin müteahhidleri bulunan mürettebat-ı seniyyenin tesviyesine me'mur buyrulan mu'teberân-ı hacegân-ı divân-ı hümâyûndan saadetlû Fehim Efendi bendeleri Yozgad'a vürudunda mîrân-ı mumaileyhima ile Yeni il meclisi ve lâzımü'l-huzzar olanları derhal celb olunarak bu babda efendi-i mumaileyh bendelerinin hamil olduğu emr-i âlî ile fermannâme-i celîle-i âsafaneleri iktizay-ı meal-i seniyyeleri vechile icray-ı me'muriyetlerine bed' ü mübaşeret olunmak üzere evvel-i emirde makam-ı vâlây-ı müşiri-i mâliyyeden varid olan emirnâme icabınca Yeni il meclisi a'zâları tebdil olunarak aşiretin intihabkerdeleri tayin olunub ba'dehu mîrân-ı mumaileyhimanın sûret-i menşe-i mübayenetleri bir meclis söyleşilmiş ise de Abdurrahman Bey bırağub nâib ve müfti ile sabık a'zâları alarak leylen bir takrib firar eylediğine ve Yeni ilce olan meham-ı saltanat-ı seniyye ta'tiline mucib olmamak ümniyesile irade-i aliyye zuhuruna değin aşiret-i merkumenin istid'aları ile meclislerinin tensib eyledikleri içlerinden Ali Bey namında bir kulları şimdilik mîr-i aşiret ittihaz olunduğuna binaen emr ü irade-i seniyyeye ta'likan mevadd-ı vakı'anın arz ve inhasına müsaraat kılınmak üzere iken muhassıl-ı mumaileyh bendelerinin infisali haberi vürud etmiş olduğundan bundan böyle ne vechile irade-i seniyye şeref taalluk buyrulacağı istîzânına mess-i hacet eylemiş olmağla olbabda inhay-ı vuku-ı hale müsaraat kılındığı ...."

Fehim Efendi'nin Tanzîmat-ı Hayriyye esaslarını tatbik edemediği anlaşılmaktadır. Aşağıdaki hususî mektub, Tanzîmat icablarının gerçekleşmesinde karşılaşdığı engelleri ve merkezden verilmesini zarurî gördüğü emirlerin şeklini belirtmektedir.

"Ma'rûz-ı kullarıdır ki,

Yozgad tarafında başka ve aşiret hususunda başka olarak Tanzîmat-ı Hayriyye icabınca hareket edüb de memduhiyyet-i âcizânem dâiyesini tahsil gailesile uğraşılub hiç bir tarafdan yardım eder ve medar-ı me'muriyyetim olur nesneler yoğiken hâli kimesne ifade edemeyerek efendime bu kadar arîzalar takdimle istimdâd-ı inâyet eyleyüb de birine cevab tahririne rağbet buyrulmadı hoşimdi efendim kavlimiz böylemi idi kulunuz hep buralarını tefekkür ederek ve yalnız kalacağımı bilerek

ve hiç kimesne Tanzîmat-ı Hayriyye icrasında kusurlarını i'tiraf etmeyerek sadık ve hain beraber olacağından ma'da efendime bu husus Yozgad'da pek güç görülür demedim mi buranın âdemler ile bu Tanzîmat-ı Hayriyye icabınca uyuşamıyarak encâm-ı kâr Meclis-i ahkâm-ı adliyyede mürafaayı kurmadıkca bunlar ile Tanzîmatca iş görmek şöyle dursun belki her birleri ile sûret-i meveddet-resîme bürûdet-i hakikiyyeyi mucib olacakdır Tanzîmat-ı Hayriyye usulüne nice yollar bulmuşlardır ki çâremiz yokdur işte bu def'a bunu hususî arz ve beyan eyledim varan âdemimiz ol arîzamızı efendime yahud kalemde Afif Beyefendi hazretlerine takdim edecekdir bunlar dahi cevabları tahsil olamaz ise artık çâresiz cümleye mütabaat eylerim zîra usandım ve tahammülüm kalmadı mugayir-i Tanzîmat-ı Hayriyye iş görenlerin dûçar oldukları muamele vallahi'l-azîm kimesneye ibret bile olamamış kulunuz gibi rıza-cûyluk dâiyesinde bulunanlar işte böyle yârsız ve yâversiz ve akçesiz böyle sürtüyor ve öyleler akçe kazanarak sözlerini ma'raz-ı sıdkda arz eyleyerek galiba memduh olurlar elhasıl efendim bundan sonra kulunuza kimesneden korkma ve Tanzîmat usulünden ayrılma encâm-ı kâr senin mugayirinde olanlar ve sen ahkâm-ı adliyyede değil Hırka-i Şerîfe odası pîşgâhında yemin ve talâk ile yemin verilerek iki tarafın halleri anlaşılur diyerek kullarına begâyet medar-ı tesliyyet ve emniyyet olacak emr ü irade-i aliyyeler gibi şeyler zuhur etmez ise bundan sonra her bir hususda haklı ve haksız re'ylerine tâbi' olub sual terettüb eylediğinde yazmış idim sonra hasbe'z-zarure eyledim derim yoksa iâne ve müsaade olmadıkca lafz-ı Tanzîmat-ı Hayriyye da'vası ile iş görmeğe çâreler yokdur efendim lûtf eyleyüb ya kulunuzu halâs eyleyüb yahud yazdığım şeylerin tanzimi ile hakikat-ı halin ifadesini ve kimlerin mugayir-i rıza hareketi bana mâni' olduğunu ve kimler eski usulü tervic-i merâmda olduklarını bildir deyu sarahaten emr ü irade buyrulmasını mübeyyin bir sûret tahassulu niyazımdır böyle olmadıkca billâh ne iş görülecek ve ne murad-ı pâdişâhî hasıl olacak bu kadar eshab-ı hukuk iddia üzere ve aşiret tâifesinin haklı tarafı bîkes haksız tarafı Yozgadlû himayesinde olduklarından başka mesmu' olunduğuna göre kulunuzdan şikâyetciler gitmiş Meclis-i ahkâm-ı adliyyede talâk ile sonra her yemini gözüme almak üzereyimdir bu babda hamd olsun ihtirazım yokdur lâkin merâm anlaşılamıyor ve bîhûde ifaza ediyorum teessüf ederim hamd olsun bu babda kurdukları dolab kable'l-muhakeme olmuşdur bu kadar aşiret hakkını isterler ve hiç mucib-i sû-i zan olacak bir gûne da'vaya teşebbüs olunmaksızın ettiler bu babda encamında sâye-i evliyâullahda her bir hususda lûtf-ı Hak ile anlar ile muhakeme olub

tebriye-i zimmet ederim lâkin efendim bunlara mucib nedir ve bunların def'ine çâre nedir canım sıkılıyor ki şunu eyle deyu emr ü irade olmadıkca ve kable'l-muhakeme iki tarafa mümâşat olundukca bu işler nihayet Tanzîmatca görülemeyib de böyle halk ile uğraşmakdan ve gurbette bîhûde ikamet etmekden ise dediklerini görmeğe mecburiyyet kesb ettirecekler bunları kime ifade edeyim bilmem artık bundan sonra arîzalarıma cevab gelmez ise Tanzîmat-ı Hayriyyece da'vadan keff-i yed edüb fakat bana şer'an ve nizamen bir cünha terettüb etmeyecek sûretlerde cümlesinin re'ylerine mütabaat ederim efendim artık usandım böyle iktiza edenlere ifade olunub eğerçi bu babda herkesin diyeceği var ise desin lâkin ahkâm-ı adliyyece tarafeynden müddeâ vukuunda muhakemeyi gözüne alsun ve Hırka-i Saadet odasında yemini tefekkür etsin de olvakit herkes bildiğini yazsun ve iktizasına göre celb olsun ve bu bâri kulunuza olsun bir emirnâme tahsiline himmet buyrulsun vallahi'l-azîm bundan sonra gene bir şey ide ahkâm-ı adliyyeyi bilenler bilur ve bilmeyenler cezalarını bulmuş olduğunu bilmişlerdir efendim Fi 13 Za 56 bu tanzîmat icrası daiyesi ile mukaddem irsâl olunan sâîye iki yüz ve bu def'a irsâl kılınan atlu âdeme sekiz yüz guruş verdim maaşım idare etmez iken ettim bundan sonra artık sadakatim kalmadı efendim arîzama bakub insaf ve afvleri niyazımdır halimi diyemem sonra belki ahkâm-ı adliyyede derim Allah aşkına beni halâs eyle inkisâr ederim yahud müsade-i tahsiline himmet eyle hulâsa-i keyfiyyeti ve mâni' olan var ise gelsin mürafaa olunuz deyu yazdır efendim.„

Fehim Efendi'nin, çalışmasında karşılaşdığı engeller muvacehesinde, ıztırabı her an arttığından aşağıdaki ikinci hususî mektubu gönderdiği görülmektedir.

"İşte bu meâle yakın ve şayan ta'birat ile bir emirnâme-i sâmî ahz ve irsâli niyazımdır hem kulunuza ve hem Yozgad feriki hazretlerine

Yeni il aşireti hususuna ve develer maddesi ile bakâ bulunan emval-i mîrîyye tahsiline ve aşiretin alacakları tahsiline ve sabık muhassıl Derviş ile zabtiyye Abdurrahman Bey'in sûret-i muhakemeleri ile sair tahkiki bâ emirnâme-i sâmî kenduye havale birle ol tarafda bulunan filân efendi bu vakte kadar yahud sen bu vakte kadar bir şeyin tesviyesine muvaffak olamadığın sebebi nedir ve bu babda i'tirazın var mıdır ve olsa bile şayan-ı kabul olub olamıyacağı meczumun mudur hiç biri değil de kusuriyyetine ahârdan mâni' olanlar var mıdır ve oldukları halde hak yedlerinde ise ne mâni' keyfiyyetini tarafımıza ifade eyle anlar ile sizi muhakeme edelim hak kimin yedinde ise bilinerek bu hususda Tanzîmatca icabına bakılsun

işte bundan ifay-ı me'muriyyet edemiyecek isen mâni' olanlar ile sizi celb ve muhakeme eylemek üzere size ve ferik-i müşarünileyhe yazılmışdır, deyu bir şey olmadıkca olmaz ve mevani' def'i mümkün olamaz olvakit kulunuz hak benim yedimde ise mâni' bulunanlara buyrun sizinle gidelim bu keyfiyyeti kabul ile medhul olmam orada haklı haksız ma'lûm olsun diyerek maslahat-ı âcizânemin tesviyesine muvaffak olurum yahud bendenizden ziyâde haklı ve sadakatlı olanlar var ise benimle muhakeme zımnında Âsitâne'ye giderek hakkını izhar ederek benim dahî kabahatim ma'lûm olur artık çâre bundan başka yokdur efendim halimi Allah biliyor efendim.,,

Ankara meclisi bu mes'eleyi müzakere etti, Yeni ilden bir kuruş vergi toplanamadığını ve Istanbul'a gelenlerin müfsid bulunduklarını, bu gibilere ceza kanununun tatbiki ile terbiye olunmaları gerekdiğini, aksi halde, vergi vermemek hususunda vakit geçirmeği âdet eden bu gibilerin, İstanbul'a bîperva gelmeği itiyad haline getirecekleri yolunda aşağıdaki mazbata tanzim olunarak Bâb-ı âlî'ye gönderildi.

"Mübarek ve mes'ud hâk-i pây-i merâhim-bahşây-i hidivîlerine ma'rûz-ı abîdânemizdir ki,

Haymana kazasında Çalış karyesi ve Tobaklı karyelerinde yüz elli senedenberu iskân bulunmuş Türkmenandan işbu karyeler ehalileri kazay-ı mezbur ehalileri ile tekâliflerini birlikde vermekde bulunduğundan ehali-i sair ile beraber emlâk ve arazi ve hayvanatları tahrir olunub verguleri tahsis kılınmış ve bir tarafdan tahsiline şürû' olunmuş olduğu halde Yeni il zabtiyyesi me'muru sabık Abdurrahman Bey'in uygunsuzluğu tebeyyün etmiş olduğuna binaen hakkında hüsn-i şehadet ettirmek zımnında Türkmenandan tezviratta yektâ olanları etrafdan başına cem' ile Der-i Saadet'e göndermiş olduğundan karyeteyn-i mezkûreteyn muhtarları bulunan Hızır Kethüda ve Mustafa Kethüda nâm müfsidleri dahi celb ile Der-i Aliyye'ye göndermiş ve merkumlar dahi karyeleri ehalilerinin hisse-i verguleri muhassıl defterlerini alub bizler gelinceye kadar bir akçe vermeyesiniz deyu ehalilerini ifsad etmiş olduklarından elyevm bir guruş alınamamış ve bunlar gayet müfsit âdemler olub vakit geçirmeği kâr addetmek beynlerinde âdetleri olduğundan bu vechile hareketleri saire dahî sirayet eder maddeden bulunduğundan merkumların bu makule bilâ mucib ehaliyi ifsad ederek Der-i Aliyye'ye azîmet edenlerin haklarında ceza kanunnâme-i hümâyûnuna tatbikan terbiyeleri icra olunmadıkca bunlar böyle bîperva Der-i Aliyye'ye azîmetten feragat etmeyecekleri

muhit-i ilm-i âlem-ârây-ı âsafaneleri buyruldukda olbabda ve her halde emr ü ferman hazret-i menlehü'l-emrindir. Fi 19 S 56

A'zây-ı meclis-i Ankara (Mühür) (Mühür) (Mühür) (Mühür) (Mühür) (Mühür) (Mühür) (Mühür) (Mühür) (Mühür) (Mühür) (Mühür) (Mühür)

Gerek Fehim Efendi'nin hususî mektubları, gerekse mazbata ve şikâyetnâmeler Meclis-i Has'da okunarak Haşim Bey'in, muhassıl tayin edilmesine ve Fehim Efendi ile beraber işleri müzâkere etmesine, Istanbul'da uzun zamandan beri oturan şikâyetçilerin merkezde (Tevakkuf ve ikamet ettikce liecli'l-istintak bu taraflarda) bırakılmasına ve maadasının iade olunmasına dair aşağıdaki arz tezkeresi yazıldı ve mucibince irade sadır oldu.

"Seniyyü'l-himemâ kerîmü'ş-şiyemâ inâyetlû âtıfetlû übbehetlû efendim hazretleri

Ma'lûm-ı sâmîleri buyrulduğu üzere Yeni il ehalisi ile muhassılı bulunan Derviş Bey beynlerinde vuku' bulan uygunsuzluğun bi't-tahkik icray-ı iktizası hususuna ve mevadd-ı saireye me'mur geçende Yozgad tarafına ta'yin ve i'zâm kılınmış olan divân-ı hümâyûndan Fehim Efendi bendeleri hakkında şikâyeti mutazammın ehali-i merkume tarafından bir takım âdem ile birbirini müteakib iki kıt'a mahzar takdim olunmuş ve oranın ahvaline ve ehali-i merkumenin Yozgad tarafında ba'zılarına derkâr olan istinadına nazaran mesalih-i me'muresini hüsn-i sûret ile rü'yet ve ifa nâkabil olduğu beyanile te'kid ve teşdid-i me'muriyyeti hususunu müsted'î efendi-i mumaileyh bendeleri cânibinden başka ve muhassıl-ı mumaileyhin azl ve infisali havadisinde mebni isti'lâm ve istîzân keyfiyyetini havi Bozok Feriki saadetlû Osman Paşa bendeleri ile mumaileyh kulları tarafından müştereken başka çend kıt'a tahrirat vürud etmiş ve ehali-i merkume cânibinden Der-i Saadet'e gelen âdemler Yeni il zabtiyye me'muru sabık Abdurrahman Bey tarafdarı olarak kendulerini mîr-i merkum hakkında hüsn-i şehadet eylemek için Der-i Saadet'e göndermesile merkumlar te'dib olunmadıkca önleri alınamıyacağı ve saire sirayet edeceği meâlinde Ankara meclisi tarafından dahî başkaca mazbata gelmiş olduğundan evrak-ı mezkûre geçen gice hane-i âcizîde akd olunan meclis-i Hasda kıraat olunarak iktizası lede'l-tezekkür siyak-ı hale göre efendi-i mumaileyh nasıl olmuş ise hüsn-i tesviye-i me'muriyyete muvaffak olamayub hakkında bu vechile şikâyet vuku'a gelmiş ve tarafeynden vürud eden evrak mealleri birbirine mübayin ve mütenakız olarak hakikat-i hal bu tarafda anlatılamıyacağı bedihiyyatdan bulunmuş

olduğuna ve mumaileyh Derviş Bey geçende müteallik buyrulan irade-i seniyye mucibince azl olunarak Yeni il ve Aktağ muhassıllıkları ilhak ve ilâve ve liva-i Bozok muhassıllığı i'tibar birle Haşim Bey bendeleri ol tarafa me'mur ve ta'yin buyrulub bu günlerde azîmet etmek üzere bulunduğuna binaen bu maddenin sûret-i tahkik ve tesviyesi mîr-i mumaileyhe havale ve tefhim ve muhassıl-ı cedîd mumaileyhle bi'l-müzâkere maslahat-ı me'muresini hüsn-i ifa ve tetmîme mübaderet eylemesi hususu mumaileyh Fehim Efendi'ye ve iktizay-ı keyfiyyet müşarünileyh Osman Paşa'ya taraf-ı senâveriden iş'ar ve terkim ile ba'dehu vürud edecek cevaba göre iktizasına bakılması ve bu surette elhaletü hazihi bu tarafda bulunan kesanın iadeleri lâzım geleceğinden ve kenduleri tûl-i müddet burada tevakkuf ve ikamet ettikce mahallinde olan ehaliye dahi söz anladılamıyacağından içlerinden bir kaç neferinin liecli'l-istintak bu tarafda bırakılarak ma'dasının iâde olunması ve berminval-i muharrer evrak-ı vâride mefadında mübayenet-i kâmile olması ile tahakuk-ı keyfiyyete değin tedkikat-ı lâzime icra olunmak ve icabına göre burada kalacak âdemler celb birle anlardan dahi sual ve istiknâh kılınmak üzere evrak-ı merkumenin takımı ile Meclis-i vâlây-ı ahkâm-ı adliyyeye verilmesi hususları tensib olunmuş ve zikr olunan evrak manzûr-ı âlî buyrulmak için irsâl kılımış olmağla muvafık-ı irade-i seniyye-i şâhâne buyrulur ise olvechile icray-ı iktizasına ibtidar olunacağı beyanile tezkire-i senâverî terkimine mübaderet kılındı efendim.

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Enmile - ârây-ı ta'zîm ve ibcâl olan işbu tezkire-i sâmî-i âsafîleri ile evrak-ı mezkûre mübarek ve muallâ hâk-i pây-i âlî-i hazret-i mülûkâneye arz ve takdim kılınarak manzûr-ı şevket-nüşûr-ı cenâb-ı şâhâne buyrulmuş ve husus-ı mezburun Meclis-i âlî-i mezkûrda tezekkür ve tensib olunduğu vechile icray-ı iktizası müteallik buyrulan emr ü ferman-ı mekârim-unvan-ı hazret-i şehinşâhî muktezay-ı âlîsinden bulunmuş ve evrak-ı mezkûre yine savb-ı sâmîlerine iade ve irsal kılınmış olmağla olbabda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir.,,

Vidin meclisinde de hazırlanan mazbatalar ve aşağıdaki tahkikat evrakı, Tanzîmat hareketinin tatbikatına aid vesikaları ihtiva etmektedir. Belgrad'dan avdet ederken Vidin'e uğrayan Mâliye nâzırı Musa Saffetî Paşa'ya, hıristiyan reâyâdan (Nısıf vergu nâmile ale'l-hesab) tahsil olunan akçenin geçen senelere nazaran fazla olduğu, tüccardan fazla gümrük alındığı, subaşıların hâlâ reâyâ tarafından bes-

lendiği, köy ağalarının hâlâ reâyâya angarya teklif ettikleri ve Vidin meclisinde müşîr ile muhassıl arasında anlaşmazlık bulunduğu ıhbar ve şikâyet olunmuştur. Paşa, derhal Vidin meclisini toplamış meseleyi tahkik ettikden sonra kocabaşılarla tüccarı da meclise celb ederek Tanzîmatı Hayriyye hareketi üzerinde izahatta bulunmuştur. Musa Saffetî Paşa'nın, Bâb-ı Âlî'ye gönderdiği takrir şudur.[1]

"Belgrad'dan avdet-i çâkerîde mahrûsa-i Vidin'e uğranılub hasbe'l-icab çend rûz ikamet olunmuş olduğundan mahrûsa-i mezkûre ve nevahîsi reâya ve kocabaşıları ile çend nefer tüccarı nezd-i çâkerîye gelüb Tanzîmat-ı Hayriyye usul-i mehasin-şümûlünden cümlesi memnun ve müteşekkir olarak duay-ı füzûnî-i ömr ü ikbal-i hazret-i cihandârîye muvazabar etmekde iseler de bundan akdemce reâyâdan nısıf vergu nâmile ale'l-hesab vechile ahz ve tahsil olunan akçe sene-i sabıka rûz-ı hızır tevzi'inde vermiş oldukları vergulerinden biraz ziyâdece düşmüş ve karyelerde müstahdem subaşıların me'külâtı kemâ fi's-sabık reâyâ tarafından verilmekde ve müceddeden meykede küşâd eden ba'zı reâyâdan vergulerinden başka sabıklarda olduğu vechile ellişer guruş küşâdiyye istenmekde ve köy ağası namile emlâk sahibi bulunan kesan tarafından ba'zan angarya misillû teklîfat vuku'a gelmekde ve tüccardan dahî ziyadece gümrük mutalebe olunmakda bulunmuş olduğunu inha ve bu keyfiyyat mültezim-i âlî olan usul-ı ma'delet-şümûle münâfi gibi göründüğünden bi't-tahkik def'i vesailinin istihsalini istid'a etmiş olduklarına ve utûfetlû Hüseyin Paşa hazretleri ile mahrûsa-i mezkûre nâib ve muhassılı ve a'zây-ı meclis beynlerinde ba'zı hususdan dolayı münakaşa olduğu rivayet kılındığına mebni mahsus bir meclis tertib ettirilerek evvel-i emirde reâyâ ve tüccarın inha ve istid'aları tezkâr ve bu keyfiyyetler neden neş'et etmiş olduğu erbab-ı meclisden bi'l-istifsar vaki' olan ifadelerine nazaran ale'l-hesab vechile mukaddema tahsil olunan mebaliğ sene-i sâbıka rûz-ı hızır ve kasım tevzi'lerile aralık tevziâtının nısıf veyahut sülüsü i'tibarile tahsil olunmak ta'limat-ı seniyye muktezasından iken bu vechile olmayub tevziattan fazla avâid namı ve nam-ı âhar ile fukaradan sene-i sâbıkada tahsil olunub reâyânın vergulerine zammı ta'limat-ı seniyye muktezasından olan mebaliğ dahî tevziat yekûnuna zam ve cümlesi cem' olunarak tensîf ve reâyânın tahkik olunan temettuatlarına bi't-tevfik tevzi' ve tahsil olunmuş ve yedlerine olvechile makbuz puslaları verilüb bi't-tabi' ale'l-hesab sûretinden çıkmış gibi görünmüş ve sene-i sâbıka tevziatından

[1] Başvekâlet arşivi, 1258 irade defteri dahiliyye Nr. 1633.

dahi biraz ziyâdece düşüb ne sebebe mebni kesb-i tezâyüd etmiş olduğu dahî lâyıkı ile tefhim olunamamış ve bu def'a alınacak ale'l-hesabın dahî olvechile mutalebe ve tahsili emr ü iş'ar buyrulmuş ve subaşıların kemâ fi's-sabık reâyâ tarafından beslenilmesi reâyâya mucib-i suhulet ve hazineye müstevcib-i menfaat olacağı meclisce müzâkere ve tensib olunarak hâ-mazbata istîzân olunub henüz cevabı gelmemiş ise de cevab-ı âlî vürudunda icabı icra olunmak üzere sâbıkı vechile bırakılmış ve ba'zı nevâhide müceddeden küşâd olunan meygedelerden sâbıkı vechile ellişer guruş küşâdiyye alınub alınmıyacağı muhassıl vekilleri taraflarından istîzân olunmuş ise de meclisce müzâkere olunub henüz bir cevab verilememiş ve emlâk sahibleri ücretleri bir sûret bulamadığından vakı'a biraz makale etmekde iseler de bir gûna taaddîleri vukûa gelmeyüb bu def'a dahî ücret hususunun tarafeyne gadr olmıyacak sûrette kat' ve tesviyesi bâbında emirnâme-i sâmîleri vürud etmiş ise de remezan-ı şerîfe tesadüfle henüz icabı icra olunamamış ve mahrûsa-i mezkûre meclisine mahsus ferman-ı âlî zuhur eylememiş ise de mukaddemce Devlet-i Aliyye tüccarından dahî dahil-i muahede-i ticaret olan düvel-i fahîme tüccarı misillû yüzde dokuz âmediyye ve üç reftiyye gümrük alınmak üzere karargîr olduğu ba'zı mahallerden bi'l-istihbar Vidin'de bulunan tüccarın Memâlik-i Mahrûsa mahsulünden naklettikleri emvalden olvechile gümrük istenilmiş olduğunu erbab-ı meclis ifade ve ihtar etmiş olduklarından menşe-i kîl ü kâl anlaşılarak kocabaşılarla tüccar meclise celb ve mukaddem tahsil olunan ve bu def'a mutalebe kılınan mebaliğ ale'l-hesab demek olub asıl verguleri bundan sonra Der-i aliyye'de karar bulacağı ve verilen akçe sene-i sâbıka tevzi'lerinden eğerçi biraz ziyâdece görünmüş ise de sinîn-i sâbıkada vermiş oldukları kâffe-i avâidat dahil olub bundan başka hiç bir şey istenilmeyeceği hasebile sinîn-i sâbıkada açıkdan vermiş oldukları zalemiyyeler zam ve hesab olunsa ol zaman sene-i sâbıkada daha ne kadar ziyâde şey vermiş oldukları ma'lûmları olacağı ve subaşıların me'kûlatının reâyâya verdirilmesi irade-i seniyyeye münâfi olub Der-i aliyye'den bir vechile ruhsat verilmeyeceğinden şimdiye kadar verilen me'kûlatın bebası hesab ve her bir kura'nın vereceği ale'l-hesabından mahsub olunmak ve fîmâba'd subaşılara yemeklik tahsis kılınmak üzere savb-ı çâkerîden meclise ifade olunmuş olduğundan subaşılara ve sair ebnây-ı sebile reâyâ tarafından akçesiz bir şey verilmek lâzım gelmiyeceği ve meygedecilerin temettü'leri tahkik ve takdim olunan deftere idhal ve tenmîk olunduğu ve temettü'lerine göre verguleri tahsis olunacağı cihetle artık küşâdiyye diyerek bir akçe mutalebe olunmıyacağı ve'l-hasıl

Der-i Saadet'te karargîr olacak vergulerinden ma'da avâid namı ve nam-ı âharla ba'dezin hiç bir ferdden bir şey alınmıyarak sâye-i ihsan-vâye-i hazret-i cihandârîde müsterihü'l-bâl olacakları ve gümrük hususu için her ne kadar ferman-ı âlî gelmemiş ise de fî nefsi'l-emr resm-i gümrüğün olvechile tahsili ittifak-ı ârâ ile karargîr olduğu reâyâ ve tüccar-ı merkumeye etrafile ifade ve tefhim ve eshab-ı emlâk iki def'a meclise celb ve müzâkere olunarak tarafeynin hüsn-i rızaları ile uhdelerinde bulunan emlâkin ücret-i mu'tedilesi meclis-i mezkûre tarafından bu def'a takdim olunan mazbatada tafsil ve beyan olunduğu vechile kat' ve tanzim olunduğundan yümn-i himem-i sâmîlerile reâyâ ve tüccar-ı merkumenin def'i makalelerile cânib-i celîlü'l-menâkıb-ı hazret-i şehriyârîye deavat-ı hayriyyeleri isticlâb ve istihsal olunmuşdur Müşarünileyh hazretlerile nâib ve muhassıl ve a'zây-ı meclis beynlerinde tahaddüs eden münakaşanın başlu ve hazine-i celîle ve fukaraya mazarratlû esbabı olmıyarak bir takım bî-esas lakırdılar olub bâlâda muharrer hataları dahi meclisce zuhura gelerek mazbatalarını tahrir ve temhîr etmiş olduklarından te'lifleri hususuna her ne kadar ikdam olundu ise de zaten istînâs ve i'tilâfları mümkün olamıyacağından adem-i ittihadları maslahata sekte vererek bi'l-âhare cümlesi hakkında müntec-i vehamet olacağı ifade ve tahvîf ve meclislerinde ittifak ve ittihad edüb umûr-ı mühimme ve mesalih-i fukarayı yekvücud oldukları halde rü'yet ederek bir gûna uygunsuzluk vukua gelmemesine i'tina etmek üzere cümlesi tahlif ve ol vechile maslahaten beynleri mümkün mertebe te'lif olunub Ruscuk'da semahatlû Arif Hikmet Beyefendi dâîlerine dahi bi't-tesadüf keyfiyyet etrafile ifade ve tefhim kılınmış olduğu muhat-ı ilm-i âlîleri buyruldukda emr ü ferman hazret-i menlehü'l-emrindir„.

Vidin meclisinde muhassıl ile müşîr arasında gerginlik mevcuttu. Lom kasabasında muhassıl vekilinin gayri meşru olarak bir kadınla yaşadığı ve onu gebe bırakdığı yolundaki ihbara karşı, muhassılın (Tahsilâtı miriyyeye halel gelir) iddiasile muhassılın vekili hakkında gereken tahkikatı önlemek istemesi müşîr Hüseyin Paşa tarafından merkeze bildirilmiş ve muhassılın meclisdeki müdahale ve teferrüdünden şikâyet olunmuşdur. Bu hususta yazılan tezkere sûreti aşağıya aynen dercedilmiştir.

"Devletlû inâyetlû ühbehetlû re'fetlû veliyyü'n-niam kerimü'ş-şiyem efendim sultanım hazretleri

Lom kasabasında çengi Benefşe nâm fâhişenin bu esnada hamli zuhur eylediği mütevatir oldukda vücuh-ı ehaliden çend nefer zabtiyye

me'muru Elhac Yusuf Ağa kullarına varub keyfiyyeti ifade birle ağay-ı mumaileyh tarafından mezbure çağrılub lede's-sual yokdur deyu inkâr ve muahharen tevatür-i mezkûr tekerrür etmiş olduğundan tekrar zabit-i mumaileyh merkumeyi celb birle şifahen ve vicahen istifsar eyledikde hamlim vardır deyu ikrar ve kimdendir deyu sual eyledikde muhassıl vekili Elhac Mehmed Efendi'dendir deyu ihbar eyledikde huzur-ı şer'a lede'l-ihzar inde'ş-şer' dahi olvechile pâsuh-güzâr olduğundan efendi-i mumaileyhden cümle ehali ve fukara nefret ve selb-i emniyyet etmiş oldukları beyanile anın azli iltimasını hâvi çend nefer âdemlerile irsâl eyledikleri mahzar ve i'lâm Bab-ı Âlî'ye takdim olunmağla keyfiyyet-i meallerinden ma'lûm-ı âlîleri buyrulacağı ve işbu mahzar ve i'lâm ile vürud eden kesan Tanzîmat-ı Hayriyye muktezay-ı münifi üzere istintak olunub da muhakeme kılınmak lâzımeden iken meclisde cümlemiz hazır olduklarımız halde Vidin muhassılı Kâmil Efendi hiç bir kimesneye mecâl-i mekal vermeyerek heman yekden hod be hod cevabe âgâz ve mahzar ile gelenlere siz eşirrâdansınız müzevvirsiniz ben sizin iltimasınız ile muhassıl vekili mumaileyhi azl etmem deyu dürlü dürlü itâle-i lisan ile rûy-ı dürüştî ibraz eyledikde bende-i bî-mürâları mademki bu kadar ehalinin mühür ve imzalarile memhur ve mumzi mahzar ve i'lâm ile bu âdemler gelmişler bir kerre istintak olunub hakikat-i hale kesb-i ıttıla' olunmak lâzımeden ve muktezay-ı şer' ve kanundandır dediğimizde tahsilât-ı emval-i mîrîyyeye halel gelür deyu tekrar muhassıl-ı mumaileyh taannüd ile cevab edüb hidemat-ı saltanat-ı seniyye cümlemizin her ser ü çeşm sermaye-i iftiharımız olduğundan tahsilât-ı mîrîyyeye halel gelmez cümlemiz dikkat ve ihtimam ederiz lâkin bu vechile mevaki-i töhmetten kenduyi vikayeye muktedir olamıyan kimesneden tahsilât-ı emvâl-i mîrîyye hususunda emniyyet olunamıyacağı zâhir ve anın azlile yerine bir müntegay-ı Tanzîmat-ı Hayriyye diğer müntehab ve mücerrebü'l-etvâr biri nasbolunmak her vechile hayırlu ve münasib olacağı emr-i bâhir olmağın cümle erbab-ı meclis ittifakile muktezası icra olunmak icab-ı maslahattandır deyu üslûb-ı hakîmane ile kenduye ifade olundukda yine ısgâ etmeyüb bende-i bî-mürâlarını meclisce hacl ve şermsâr eylediği ve mumaileyh Kâmil Efendi'nin evvel ve âhır bu misillû taannüd ve muhalefeti ve usul-ı Tanzîmat-ı Hayriyyeye mugayereti ve hod be hod teferrüd dâiyesile her bir mesalihde nefs-i mütekellim vahde olmaklığa cür'eti uygunsuz olmakdan nâşî alimallah-ı teâlâ bende-i bî-mürâlarına küllî fütur irâs etmekde olmağla ve ilallahi'l-müştekâ ba'dezin ve her halde umûr-ı zabtiyyeye dahi müdahale birle zabt ü rabt-ı haşerat-ı

memleket ve def'ü ref'i erbab-ı mekr ü mekîden hususlarında hod-pesendâne nâbecâ taarruz ile teşviş-i ahval-i ehali ve berayaya bâdî-i müstakil olmağın ne vechile muamele olunmak suretinde mütehayyir ve sergerdân kaldığımız Vidin kazası tarafından verilüb Bab-ı Âlî'ye takdim olunan diğer bir kıt'a i'lâm-ı şer'î ve mazbata meallerinden dahi ma'lûm-ı mün'imâneleri buyrulacağı beyanı zerîa-i te'kid bünyân-ı ihlâs ve müsadakatim olmağın arîza-i senâ farîza-i âcizî terkîm ve pîşgâh-ı âlîlerine takdim olunmuşdur inşaallahu teâlâ ledâ şerefi'l-vusul keyfiyyet muhat-ı ilm-i devletleri buyruldukda emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fi 5 Za 56 HÜSEYİN

Muhassıl vekili hakkında, muhassıla rağmen, meclisce tahkikat yapılmış ve varılan neticeler hakkında aşağıdaki mazbata Bâb-ı Âlî'ye gönderilmiştir :

"Lom kasabasında çengî Benefşe nâm fâhişenin hamli zuhur eylediği mütevatir oldukda zabtiyye me'muru Elhac Yusuf Ağa tarafından çağrılub lede's-sual hamlim yokdur deyu inkâr ve bu evânda tevatür-i mezkûr tekerrür etmiş olduğundan be-tekrar zabit-i merkum kenduden vicahen tefahhus ve istifsar eyledikde hamlim vardır deyu ikrar ve kimdendir deyu sual olundukda muhassıl vekili Hacı Mehmed Efendi'dendir deyu i'tiraf ve iş'ar eyledikde huzur-ı şer'a ihzar ve inde'ş-şer' dahî olvechile pâsuh-güzâr olduğundan efendi-i mumaileyhin vekâlet-i mezkûreden azli iltimasını şâmil Vidin meclisine ehaliden çend nefer kesan yedlerile varid olan mahzar ve i'lâm takdim olunmağla keyfiyyet meallerinden ma'lûm-ı âlîleri buyrulacağı ve hadd-i zina herne kadar şer'an sabit olmadığı i'lâm-ı mezkûrda kalem-güzâr-ı imlâ olmuş ise de meclisce merkumuna keyfiyyet sual olundukda facire-i merkume vekil-i mumaileyhin leylen ve neharen hânesinde sâkine olduğu cümlemizin ma'lûmumuz olarak kendisine merkumeyi menzilinde iskân ettirmemesi hususu vikaye-i nâmus zımnında bi'd-defaat ifade olunmuş ise de nesayihimize ihale-i sem'-i i'tibar etmediğinden beldemizden ihracı hususu matlûbumuzdur deyu takrir eylemiş oldukları ve bu misillû fâsik ve fâcir kimesnenin tahsilât-ı Devlet-i Aliyye'de istihdamı aklen ve kanunen gayr-i câiz olduğu derkâr ise de şimdilik tahsilât-ı mîrîyyeye bir gûna sekte irâs etmemek zımnında diğerinin nasbına kadar kimesneye serrişte verilmiyerek sükût ile muamele olunması hususu Lom zabtiyye me'muruna yazılmış ve efendi-i mumaileyh kendusi dahî vekâletten isti'fa eylemiş ve fîmaba'd mumaileyhin hizmet-i mezkûrede istihdamı bir vechile uyamıyacağı bedihiyyattan bulunmuş

olmağla bermucib-i şurût-ı ta'limnâme-i seniyye ehaliden emin ve müstakim bir kimesneyi bi'l-ittifak muhassıl vekili nasb ve ta'yin olunmasını intihab eyleyüb olvechile intihab olunacak zatın bundan böyle isim ve şöhreti bildirilmek üzere vekil-i mumaileyhin azli hususuna müsaade-i seniyyeleri erzan ve şayan buyrulmak babında işbu mazbata takdim kılınmıştır ; bakî emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emr ve'l-ihsânındır.

Bende Bende

Müşîr Reis-i Muhassıl A'zâ

Meclis-i Vidin

Vidin reâyâsı, kendilerinden alınan cizyenin fazla olduğunu iddia ederek meclise müracaat etmişler ve ba'zı hareketlere teşebbüs etmişlerdir.

Meclisin reâyâ mümessillerile temas ederek alınan verginin mahiyeti hakkında incelemelerde bulundukları ve reâyâyı ikna' etmek yolunda çalıştıkları aşağıdaki mazbatadan anlaşılmaktadır :

"Vidin ve tevâbii kazalarının cizye-i şer'iyyeleri kazahây-ı saire misillû esnaf-ı sülüse vechile i'tibar olunmayub mine'l-kadîm cümlesi ednâ olarak beher rüûsdan on altışar kuruş tahsil oluna geldiğinden işbu elli altı senesi bervech-i sene-i sâbık ale'l-hesab olmak üzere tahsil olunmuş olduğu akdemce ba-mazbata arz ve inha kılınmış ise de muahharan şeref-rîz-i sahife-i sudûr olan irade-i seniyye mucebince nevâhî-i mezkûre reâyâsından dahi esnâf-ı selâse vechile tahsiline mübaşeret olunarak evsat cizye vermesi tensîb olunan rüûsdan otuz kuruşa varıncıya değin tahsili lâzım gelen on dört kuruşun ve kezâlik â'lâ cizyeye müstehak olan rüûsdan altmış kuruşa varınca iktiza eden kırk beşer kuruşun tahsili için meclisden iki kol kâtib tertib ve ihrac olunmuş ve her kesin hal ve mallarına göre evsat ve â'lâya müstehak olanların isimleri bâlâlarına işaret olunarak sekiz on kadar karye ehalisi yazılmış ise de Garce karyesi reâyâsından Yokpandur nâm zimmi ya bu reâyâyı bu beliyyeden kurtarırım ya mürd olurum diyerek reâyâyı tahrik ve ifsad ve hevadarlarından bir nicesini etrafda olan Bonice vesair Zagur ta'bir olunan balkan kolu kurasına gönderüb ta'lim-i bağy ü fesad eylediğine mebni reâyây-ı mezbure yazılmakdan rûgerden ve bu vechile bizler cizye veremeyiz ve eski usule razıyız ve isteriz deyerek bir takım kelemât-ı bâgiyâneye leb-cünban olarak bir iki bin kadar reâya ba'de't-tecemmü' pîşâheng-i katar-ı cumhur olan Yokpandur mezbur ile Vidin varoşunda Ledikanın konağına gelüb anda kendusini meydana vermeyerek güyâ reâya bi't-tabi' cem' olmuş gibi mersumun ta'rifile Tanzîmat-ı Hayriyye

usul-i mehasin-şümûlünden iştikâ ve bu cizyeyi esnaf-ı selâse üzere veremeyiz eski usulü isteriz deyu vâveylâ eylediklerinde Ledika-i merkum bunlara nush ü pend ile irade-i Devlet-i Aliyye ol merkezde dair olduğunu takrire mübaderet ve Boniceli Istanko nâm zimmi dahi böyle tavr-ı raiyyetten haric maslahatta bulunmak kâr-ı akıl değildir deyu kelemat-ı nesayih-âmîze tabrik-i leb-i mübaşeret eyledikde mersum Istanko'yı cümlesi kapub döğerek ve sürükleyerek kal'a kapusu ittisalinde olan dâra avîhte eylemek üzere nakl ederek salb etmeğe çalışurlar iken ehl-i islâmdan ba'zıları erişüb havale olunan sille ve şamarlarına bakmayub mersum Iştanko'yı ellerinden bin belâ ile tahlis eylediklerinde cumhur-ı mezburu meclise celb ve sual ve taharri-i serrişte-i mâfi'l-bâl olundukda esnaf-ı selâse vechile cizye veremeyiz her kim altmış kuruş cizye verir ise altı yüz kuruş ve evsat otuz kuruş cizye vereceklerden üç yüz kuruş ve ednâ on beş kuruş cizye eshabından yüz elli kuruş teklif alınacak deyu bizlere ba'zı tarafdan ifade olundu ve vergulerimiz dahi ağırdır ana dahî kudretimiz yokdur deyu isti'fa eylediklerinde bakınız çorbacılar böyle yalan lakırdıya inanılur mu ve böyle teklif kangı mahalde var ki burada olacak bu müfsid sözlerine inanmıyasınız inşaallah-u teâlâ sâye-i mekârim-vâye-i hazret-i şâhânede teklifiniz sâbıkı tecavüz etmemesi cümlemizin me'mulüdür fakat bi'l-cümle Memâlik-i Mahrûsa-i şâhânede olan reâyânın cümlesi cizyelerini esnaf-ı sülüse vechile üç boy edâ ediyorlar sizler dahi olvechile edâ eylemeleriniz için emr-i pâdişâhî vürud etmiştir. Sâbıkı vechile tahsili mümkün değildir ; fakat bir kimesneye gadr olmamak için sizleri karye be-karye getürüb â'lâ ve evsata müstehak olanları meclisce tahrir ederiz ve vergumuz ağırdır dediğiniz sıhhate makrun olmayub zirâ akdemce herkesin verguy-ı sâbıkları sual olunarak ve geçen senenin defterlerine tatbik kılınarak sebt ü defter olunub bir senede nakden vermiş olduğunuz teklifin ale'l-hesab olarak nısfı rûz-ı hızır ve nısf-ı diğeri dahî işbu rûz-ı kasımda ale'l-hesab olarak tahsil olunmuş ve olunmakda ve voyvoda mesarîfatı olan aynen verilen zehayir ve ağnâm ve erzak-ı saire ve subaşı mâhiyyeleri ve masarifi başka olup bunların defteri dahî Der-i Saâdet'e gönderilecektir. Sizlerin bu gûna istid'anız yolsuz ve nâbecâ ve andan kat'-ı nazar bu vechile cumhur yollu bu kadar bin reâyâ toplanılub gelmeniz kabahatten ma'dud idüğü zâhir ve hüveydadır her ne ise bu def'alık sarf-ı nazar olundu heman doğru karyelerinize avdet ve irade-i seniyye üzere te'diyye-i cizyelerinize sarf-ı nakdiyye-i gayretle tahsil-i sermaye-i selâmet eyleyesiz cevabile def' olunmuşlar ise de cumhur-ı mezbur yine dağılmayub varoşda meyhane-

lerde vesair dekâkin ve büyût-ı Nasarada ol gice beytutet ve ferdası yine evvelki da'vaları mazmununda bir kıt'a arzuhal tanzim ve meclise takdim ile ısrara mübaderet eylediklerinde içlerinden bir yüz kadar söz anlarları celb ve ihzar ve bundan sonra her kim karyesine avdet edüb gitmez ise bi't-tahkik te'dib olunacağı kat'îce beyan ve ihbar olundukda cumhur-ı mezbur ol gice dahî beytutet ettiklerinden sonra ferdası ale's-seher dağılub gitmiş ve mersum Panduryok zimmî gitmeyüb varoşda orada burada gezüb bu fukarayı belâdan kurtaracağım ve baş kenezin başını kesüb kafasına saman dolduracağım deyu söylenmekte olduğu ve bundan başka cumhur-ı mezbûr dağıldıkdan sonra nehr-i Tuna sevâhilinde kâin ova karyeleri reâyasından dahî onar ve yirmişer reâyalar dahî Vidin'e gelmeğe başlayub mersumlara ne geliyorsunuz deyu sual olundukda her kim gelmez ise gelür anları ateşe yakarım deyu Yokpandur haber göndermiş olduğundan bizler dahî ana binaen geliyoruz dediklerinde nesayih-i icabiyye ile iade olunmuş ve mersum Panduryok meclise celb ve bu haber gönderdiği köylerden Boniceli İstanko zimmiyi ve Horçin-i sagîr karyesi kenezi Niko zimmiyi Pandur merkumun muvacehesinde sen refikin Gırca kenezini karyelerimize gönderüb reâyâyı tahrik ve ifsad ederek cumhur ettirdin deyu yüzüne söylettirilmiş ve merkum Yok külliyyen inkâr eylemiş ise de mersum Yok bu vechile fesad-ı kavlî ve fi'lîye cesaret etmiş olduğundan meclisce habse ilkası tensib olunarak habs olunmuş ve şimdilik reâyânın tavr u hareketlerine nazaran merkum Pandur'un rüfekasının taharrîsi münasib görülmediğinden şimdilik öylece hali üzere bırakılmış olduğu ve bu keyfiyyet yalnız mersum Pandur ve havadarlarının tahrik ve ığvasile midir yoksa Sırplu tarafından bir gûna tahrikât dahî var mıdır yok mudur lâyıkı ile tahkik olunamadığı ma'lûm-ı âlî buyrulmak için takdim-i mazbataya ibtidar olundu bu babda her ne vechile hareket eylememiz icab eder ise iş'ar buyrulması niyaz-ı âcizânelerimiz olmağla olbabda ve her halde emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir. G ; S. 256

Müşîr-i Vidin A'zâ
Mühür

Vidin meclisinden gelen yukarda ki mazbatalar ve muhtelif şikâyetler Meclis-i Hasda müzakere olunmuş ve cizyeye ait Vidin'den gelen istekler üzerinde, Meclis-i vâlây-ı ahkâm-ı adliyyenin mütalâası alınarak şu arz tezkeresi yazılmıştır.

"Seniyyü'l-himemâ, kerîmü'ş-şiyemâ, devletlû, inâyetlû, âtıfetlû, übbehetlû, efendim hazretleri,

Ma'lûm-ı sâmîleri buyrulduğu üzere Vidin muhassılı Kâmil Efendi bendelerinden şikâyeti mutazammın Vidin müşîri utûfetlû Hüseyin Paşa hazretlerinin Bab-ı Âlî'ye ve devletlû serasker paşa hazretleri taraflarına varid olan tahriratile Vidin ve tevâbii kazaları reâyâsı beyinlerinde cizye tahsis ve tahsilinden dolayı vuku' bulan kîl ü kâlin ne vechile önü kesdirilerek bâdi-i fesad olan Panduryok zimminin liecli't-te'dib habse ilka olunduğu ve Lom kazası muhassıl vekilinin yolsuz harekette bulunduğu ifadatile hususat-ı saireye dair Vidin meclisinin vürud eden mazbataları ve i'lâmat ile muhassıl-ı mumaileyhin dahî müşîr-i müşarünileyhin aleyhine olarak melfuf şukkası geçen gice akdolunan Meclis-i Hasda lede'l-kırâe suret-i hale nazaran müşîr-i müşarünileyhle muhassıl-ı mumaileyh beyinlerinde bürûdet hasıl olması ile mumaileyhin ba'dezin muhassıllıkda ibkası uyamıyarak azl ve tebdili lâzimden görünmüş ve müşar ve mumaileyhimanın meyâneleri te'lif olunamıyacağı Sırbistan'dan hin-i avdetinde mâliye nâzırı utûfetlû Musa Saffetî Paşa hazretleri tarafından i'ta olunub beraber manzûr-ı âlî buyrulmak üzere takdim kılınan takrirden müstefad olarak marta doğru muhassıl-ı mumaileyhin bi'l-istîzân azli hususu olvakit beyne'l-vükelâ tezekkür kılınmış ve bu kerre dahî müşîr-i müşarünileyh tarafından bu suretle iştikâ ve iş'ar olunub bimennihi teâlâ mart dahî gereği gibi takarrüb eylemiş olduğundan mukaddemki tasavvur ve tezekkür olunduğu vechile mumaileyh Kâmil Efendi'nin azli ile yerine diğer münasibinin nasb ve ta'yin kılınması ve sâlifü'z-zikr Lom kazası muhassıl vekilinin hilâf-ı şer'-i şerîf vuku' bulan harekat-ı feciasından dolayı azli mahallinde meclisce tezekkür olunmuş ve mazbatası gelmiş idüğüne mebni anın dahî azli icab-ı halden olduğu misillû bu makule muhassıl vekillerinin azl ü nasbı hususu istîzâne muhtac olmadığından mazbata-i varide mucibince kaza-i mezbure münasib birinin muhassıl vekili intihab ve ta'yini maddesinin mahallî meclisine yazılub muhassıl-ı lâhika dahî icab-ı hal ifade ve tefhim olunması ve cizye hususu dahî nizamî şey olması ile bir gûne karışıklık olmamak ve icab-ı iktizası güzelce mütalâa olunmak üzere husus-ı mezburun evvel-i emirde Meclis-i vâlây-ı ahkâm-ı adliyyeye havalesi ile ba'dehu arz ve istîzân olunarak tesviye ve icrası ve mersum Panduryok zimminin orada durmasında ba'zı mertebe mahzur göründüğünden anın dahî Der-i Saâde'te gönderilmesi ve mumaileyh Kâmil Efendi bendelerinin yerine zahire nâzırı sâbık Hacı Ahmed Ağa kulları tensib olunmuş ve Zağra-i atîk muhassılı bulunan

Hacı Mes'ud Ağa ile ehali beyninde mukaddema vuku' bulan kîl ü kalden dolayı icray-ı muhakemeleri zımnında kendusi Edirne meclisine celb olunarak bu def'a Hacı Mes'ud Ağan'ın isti'fası vuku' bulmuş ve rivâyet olunduğuna göre muhassıllık mezbur kazaları me'murdan hâlî gibi olarak oraya dahî münasib bir kullarının muhassıl ta'yini icab-ı maslahattan görünmüş ve tüfenkhane müdürü esbak Sâlik Efendi ehl ve erbab bulunmuş olduğundan mumaileyhimanın olvechile icray-ı me'muriyyetleri beyne'l-vükelâ tezekkür ve tensib birle evrak-ı merkume manzûr-ı meâlî-mevfur-ı şâhâne buyrulmak için sûy-ı müşîrilerine gönderilmiş olmağla hususat-ı merkumenin berminval-i meşruh icray-ı iktizaları emrinde ne vechile irade-i seniyye-i cenâb-ı şehinşâhî müteallik buyrulur ise iş'ârı menût-ı himem-i behiyyeleridir efendim."

"Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Enmile-zîb-i ta'zîm ve ibcâl olan işbu tezkire-i sâmiye-i âsafânelerile evrak-ı mezkûre mübarek ve muallâ hâk-i pây-i şevket-ihtivay-ı hazret-i mülûkâneye bi't-takdim manzûr-ı şevket-mevfur-ı cenâb-ı şâhâne buyrulmuş ve meclis-i âlî-i mezkûrda tensib ve tezekkür olunduğu vechile hususat-ı merkumenin icray-ı iktizaları müteallik ve şeref-sudûr buyrulan emr ü irade-i seniyye-i hazret-i tâcidârî muktezay-ı âlîsinden bulunmuş ve evrak-ı mezkûre yine savb-ı sâmî-i âsafîlerine iade ve irsâl kılınmış olmağla olbabda emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir".

Tanzîmât-ı Hayriyye icra olunan mahallerde her ayın gelir ve giderini gösteren defterler, "Hazine-i celîle-i mâliyye" ye gönderiliyor ve mahallî meclis a'zâsı da bu defterleri mühürlüyorlardı. 1258 yılında tekrar ve kısmen iltizam usulüne ric'at olunmasına rağmen, mahallî meclislerin kaldırılmaması ve her ay merkeze gönderilen gelir ve gider defterlerinde meclis a'zâsının mühürleri bulunması keyfiyyetine, müşterek mes'ûliyet bakımından Meclis-i Vâlâca değer verildiği mezkûr meclisin aşağıdaki kararından anlaşılmaktadır :

"Ma'rûz-ı abd-i sadakat-mefrûzlarıdır ki,

Tanzîmât-ı Hayriyye icra olunan mahallerde beher mâh vuku' bulan varidat ve mesarifatın mikdarını mübeyyin cânib-i hazine-i celîle-i mâliyyeye gönderilen defatirin a'zây-ı meclis tarafından dahî temhir olunması ve bilâ mühür tevarüd eden defatir kabul olunmayub iâde kılınması usulünden ve şimdiye kadar olvechile icra oluna geldiği umûr-ı vâzıhadan ise de Tanzîmat-ı cedîde-i ta'diliyye icrasından beru ba'zı mahallerden gelen defatîrin birazı yalnız mahalleri müşîran-ı ızâm ve defterdaran

hazaratı taraflarından temhir olunarak ve birazı dahî maiyyetlerinde bulunan ketebeye temhir ettirerek gönderilmekde idüğüne ve usûl-i cedîde-i ta'diliyye icabınca kürsi-i eyâlet ve re's-i sancakda bulunan mecâlis a'zâsının eğerçi maaşları kat' olunmuş ise de hey'et-i meclise dokunulmıyarak kemâkân ibka olunduğuna ve bu cihetle defatir-i varidenin a'zây-ı meclise temhir ettirilmemesi ilerude sual ve cevab vukuunda adem-i ma'lûmat serd edeceklerinden başka esas maslahata nazaran pek de yakışık almıyacağına binaen her ne kadar ta'limat-ı cedîdede buna dair bir gûne işaret ya'ni defatir-i merkumenin a'zây-ı meclise temhir ve adem-i temhirine dair sarahat yoğise dahî muamelât-ı mâliyyede a'zây-ı mecalisin vukuf ve ma'lûmatı bir kat dahî tekid rabıta-i maslahati müeddi görünmesile ba'dema beher mâh cânib-i hazineye irsâli mukarrer olan varidat ve mesarifat defterlerinin usul-ı sâbıka vechile a'zây-ı mumaileyhim taraflarından dahî temhir olunması münasib gibi mütebadir-i hâtır-ı çâkerî olmuş olmağla nezd-i âlî-i hazret-i vekâlet-penâhîlerinde dahî rehîn-i tensib buyrulduğu halde olvechile icray-ı iktizasına himmet eylemeleri için icabı vechile bi'l-cümle müşîran-ı ızâm hazaratına ve defterdaran efendiler bendelerine evamirnâme-i sâmîleri tastîr ve liecli'l-irsâl sûy-ı abîdâneme tesyiri ve hazinece icabının icrası için çâkerlerine hitaben ferman-ı âlîlerinin tasdîri babında emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir.„

VERGİ REFORMUNUN NETİCELERİ

Verginin mükelleflere taksim edilmesi ve konan verginin tahsili yolunda devlet ile mükellefin ilk defa mültezimsiz doğrudan doğruya temas etmeleri, el birliği yapmaları iltizam sisteminin adâletsizliklerini yok etmeğe imkânlar hazırlayacaktı.

Mahallî meclislerin ve devlet memuru olan muhassılların yeni vergi sisteminde harekete geçmeleri, Tanzimat-ı Hayriyyenin icra edildiği yerlerde, şikâyeti, adâletsizliği kaldırmağa hizmet edecekti.

Fakat, bu vergi reformunun meyvelerini vermesi, zamana muhtaçtı. İlk günlerde gösterilmesi zarurî olan müsamahalar tahsilâtı ve netice olarak devlet gelirlerini azalttı.

1256 yılında toplanacak verginin, merkeze ulaşması gecikti. Fuad Paşa'nın umûr-u mâliyeye dair padişaha takdim ettiği lâyihada yazdığı gibi (Umûr-ı milkiyye ve mâliyyede ittihaz olunan tebeddülât-ı kâmile, varidat-ı hazinenin vürud ve husulünü te'hir) etti.[1]

[1] Muharrerat-ı nâdire, S. 130.

Mevcud masrafları karşılamak üzere kağıd para usulüne baş vuruldu. Fuad Paşa, ayni lâyıhada (İptida kağıdın icadı Tanzîmat-ı Hayriyyenin vukuu ile beraberdir.) demektedir. Para buhranını önlemek maksadile Tanzimat adamlarının Londra'dan borçlanma yoluna teşebbüs ettikleri de, Başvekâlet arşivinde bulduğum aşağıdaki vesikalardan anlaşmaktadır[1].

Para yokluğu karşısında, Londra sarraflarından Burjo'nun aracılığı ile bir borçlanmıya teşebbüs edilmiş ise de, o sırada Fransa'nın Mısır meselesinden dolayı harbe hazırlanması ve mühim bir istikraz akdetmesi, İngiltere'nin de Fransa'nın hazırlığına mukabele maksadile harp hazırlıklarına girişmesi, gerek Paris gerek Londra sarraflarını nakit bakımından güç bir duruma sokmuştu.

İstikrazın akdi için Burjo'nun Istanbul'a gelerek, devlet adamları ile konuştuğu ve yüzde seksen bir borçlanmada mutabık kalındığı, fakat Fransa'nın Mısır meselesinden dolayı harbe hazırlanması önünde tereddütler başladığı ve yüzün yetmiş beşe düşürülmesi tekliflerinin yapıldığı Burjo'nun yakınlarından birinin aşağıdaki mektubundan anlaşılmaktadır.

"Geçen şa'banın yirmi dördü tarihile Londra'daki sarraflardan birinin bu tarafa yazdığı mektubun tercemesidir.

Mösyö Niyuyiz Fransa'da olduğundan istikraz maddesi için ana gönderilen kağıdları ben açdım bakdım ve maslahatı anladım lâkin Niyuyiz dostumuz üç haftadan evvel Fransa'dan gelemiyeceğinden işbu istikraz maddesinin müddet-i muayyenesine bir ay kadar zammetmek lâzımdır ve bu müddet-i zamîme için tekrar Devlet-i Aliyye tarafından sened verilmek iktiza eder bundan başka bir madde dahî vardır ki anı size iş'ar etmesem Niyuyiz ve Burjo dostlarıma dostluk etmemiş olurum işte o şudur ki İngiltere Bankasına şimdi usul-ı kabzıyyesinden ve umûr-ı politikasından Burjo'nun rabt ettiği şurûtu icra ettirmek hayli müşkildir zirâ Devlet-i Aliyye'nin çıkardığı sehimlerin haberi Londra'da şüyû' bulmağla bu madde işbu ilk istikrazın icrasına ziyâde zor verir bunun üstüne eğer istikraz mühim ise konturatının fiyatı seksenden yetmiş beşe tenzil olunmak çok güzel bir şey olur akçe pek lâzım olub mutlak alınacak ise işbu fark dahî bir küçük şey olmağla ana bakmamak ve maslahatı bitirmek akıldır zirâ bu tenzil vesveseyi tahfif edeceği bî-iştibahdır kânun-ı evvelde akçe kıtlık olacağı anlaşılmağla konturata fiyatının seksenden yetmiş beşe tenzil kılınması mucib-i tervic-i maslahat olacağından ihrâm ile hazretinize ifade ederim maslahatın bitmesi istenerek böyle yapılur ise keyfiyyetin derakab buraya bildirilmesi muktezi olduğunu hazretinize iş'ar eylerim."

[1] Başvekâlet arşivi, Dahiliyye yıl 1265, sayı 378.

Yukarıdaki mektuptan sonra Burjo'nun devlete sunduğu aşağıdaki mektup sureti, istikraz hususundaki güçlükleri belirtmekte ve yüzde yetmiş beş gibi ağır şartların dahi kabul edilmesi yolunda salahiyet talebini havi bulunmaktadır.

"Zilhicce-i şerîfenin on ikinci günü tarihile muharrer Londra'dan vürud eden Mösyö Burco kullarının irsâl eylediği mektubun muhtasar müfîd tercemesidir.

Der-i Saadet'ten Londra'ya avdet edeliden beru istikraz maddesinin keyfiyyeti devletlû efendimiz hazretlerine ifade ve tahrir olunmamış her ne kadar maslahatın bitmiş haberini vermek sevdasile te'hir olunmuş ise de şimdiye değin husule gelmediğinden kulunuzun bir vechile kabahatim yokdur eğer sair vakitler olmuş olaydı yirmi dört saat zarfında maslahatı vücuda getürür idim zirâ bu tarafda Devlet-i Osmaniyye'nin kemâl-i istikametine emniyyet-i kâmile olunur ise de şimdiki vakitler derecesiz gücdür bi'l-farz Amerika Devleti'nin istikraz tahvillerinin faizleri şimdiye değin gün geçirilmeyerek edâ olunduğuna mebni herkes almaklığa istek ederler idi öyle iken az vakit zarfında beyne'n-nâs behasından yüzde yirmi tenzil olunmuşdur halen Fransa Devleti cenk için âmâde olmasından ve Paris'in etrafına kal'a bina eylemesinden düvel-i sairenin muharebe için âmâdelenmesi lâzım gelür ve bu cenk hazırlığı külliyyetlu mesarife muhtac olduğundan ve Fransız Devleti cihet-i karzdan beşyüz milyon frank ahzetmesini haber vermişler ve İngiliz Devleti dahî bir külliyyetlu istikraz edeceği vesair düveller dahî istikraz maddesine muhtac olacakları âşikâr olmağla bu surette bizim maslahatımızın tanziminde ziyâde güçlük olduğu âşikâr ise de yine maslahatın bitmesine iştibahımız yokdur lâkin biraz sabr ile te'hir etmek lâzım gelür inşaallah-u teâlâ az vakitte Memâlik-i Mahrûsa-i şâhâne vukuatı bütün bütün şurûta rabt olundukda bu tarafda dahî maslahatların düzeleceği derkârile ve olvakte kadar bizler de her şey'i hazır ederek sırası geldiği gibi vakit kaçırmağa gelmez anınçün bizim mu'teber sarraflarımız ile müzâkere bittikden sonra karar vermeği konturatomuzda ba'zı maddeler değişilmek iktiza ediyor anınçün Devlet-i Aliyye tarafına arzederiz ki bizim konturatomuzu bozmıyarak ifade edeceğimiz maddelere karar verilsun.

Fasl-ı Evvel:

İstikraz olunacak akçenin cem'i vakit müsaade eder ise üç milyon lire etmediği halde iki milyon lire olmasına Devlet-i Aliyye tarafından bu kullarının münasib gördüğü vech üzere ruhsat buyrulması.

Fasl-ı Sâni :

Mebaliğ-i mezburun konturat mucibince behası her ne kadar seksen ise de müsaade-i vakt olmıyarak yetmiş yedi buçuğa zuhur eder ise ve o dahî olmayub yetmiş beşe kadar olduğu halde Devlet-i Aliyye tarafından bu kullarına ruhsat verilmesi lâzimeden olmağla yine seksen fiyatile almaklığa sa'y ü gayret olunacağı eğer mümkün bulamaz isek yetmiş beşe kadar ruhsat-ı âlî buyrulması.

Fasl-ı Sâlis :

Fondamortismana ya'ni asıl deyni kırmak için ale'l-hesab usulü üzere yüzde bir yerine iki teslim olunması zirâ akçe çok olduğu vakitte istikrazdan veren âdemler verdikleri meblağı ziyâde vakitte faiz ile durdurmaklığa hâhişger olurlar lâkin akçenin kılleti olduğu vaki' verdikleri akçeyi az vakitte geriye almaklık istek ederler ve Devlet-i Aliyye'ye andan hiç ziyan olmaz zirâ fondamortisman senede yüzde bir olduğu takdirce otuz üç ve otuz dört sene zarfında deyn-i mezkûr tekmil olur idi fondamortisman yüzde iki olduğu halde on altı ve on yedi sene içinde resîde-i hüsn-i hitâm olunacağı.

Fasl-ı Râbi' :

Sarrafan nasıl faizinin iki seneliğini yedlerinde kabz edecekler ise öyle fondamortismanın iki seneliği kabzolunması.

Fasl-ı Hâmis :

Sarrafanın yedlerinde emaneten kalan iki sene faizi ve iki senelik fondamortisman üzere sarrafların Devlet-i Aliyye'ye verecekleri faizleri yüzde dört karar verilmesi.

Fasl-ı Sâdis :

Devlet-i Aliyye tarafından vereceği faizi ve fondamortismanı lire hesabınca Londra'da te'diyye kılınmaklığı ve bunların üzerine sarrafanın komisyonu deyu yüzde üç çeyrek ya'ni yüz guruşda otuz pare verilmesi zirâ Amsterdam'da ve Bürüksel'e ve Paris'e ve sair yerlere faizini vermemek için sarrafan taraflarından vekiller olacak ve onların masarifleri dahi zikr olunan komisyondan çıkacak bundan Devlet-i Aliyye'ye bir ziyâde masârif olmıyacağı ifadesi.

Bu husussda Londra'da olan sarraflar akçenin kıllet olduğunu bilerek ziyâde kâr etmek sevdasında oluyor deyu devletlû efendimiz hazretleri

zann-ı âlî buyurmasun zirâ bu kullarınız bu misillû şey kabul etmez ve şimdiki halde konturato mucibince ellerim bağlıdır ve bu tarafda vakitler düzelüb maslahat bitürmesinin eyyâmı olduğu gibi Der-i Saadet'e tahrir edüb ve cevabı vürud edince üç mâha tevakkuf eylediğinden münasib vakti geçirmiş oluruz ve Der-i Saadet'te mukim fetanetlû İngiliz elçisi cenâbları devletlû efendimiz hazretlerine kulunuzun .... ve mu'temed kimseden olduğumu ifade etmiş olmağla bu kullarına biraz meydan verilmesi maslahatın tanziminde her vechile hayır ve menfaat görüleceği âşikâr ve her ne kadar kulunuza yetmiş beşe kadar ruhsat-ı seniyye erzanı buyrulur ise de Devlet-i Aliyye'den ziyâde seksene olmasına sa'y ü gayret ederim ve seksene bitirdiğim takdirce şâd-ı âcizânemdir efendim.,,

İstikrazın gecikmesi, kağıd paranın piyasada çoğalmasını intac etti.

Süleyman Sudi Efendi merhumun meskûkât müdürlüğü zamanında telif ettiği (Usul-ı meskûkât-ı Osmaniyye ve ecnebiyye) adlı kitabının (Evrak-ı nakdiyye devri) faslında (Tanzîmat-ı Hayriyyenin ihdas ve icrası tarihine gelinceye değin hazine-i celîle-i mâliyyenin kaime nâmile meskûkât darb ve ihrac ettiği mesbuk ve mesmu' olmamışdır.) diye başlamakta ve 1256 yılındaki evrakı nakdiyenin, faizi, nev'i, mikdarı, tedâvül müddetleri ve refi tarihleri hakkında malûmat vermektedir. Mülkiye Mektebi muallimlerinden Hasan Ferid Bey'in (Nakid ve i'tibar-ı mâlî) kitabının (Kavaim-i nakdiyye, faslında da 1256 yılı kaimeleri hakkında verdiği bilgi Sudi Efendi'ye uymaktadır.

Her iki müellif, 1256 yılının cemaziyelâhır ayında, yüz altmış bin lira hesabile yüzde sekiz faiz, sekiz sene sonra bedellerinin tesviyesi meşrut olmak üzere, hamiline ait devlet tahvillerine benzeyen otuz iki bin keselik kaimelerin piyasaya sürüldüğünde birleşmektedirler.

Kaimeler el yazmasıdır. Kıt'aları büyüktür. Mal sandıklarına, muhassıllara ve devlet matlubatına mahsub olunabilir bir mahiyet arzetmektedir. Karşılıkları yoktur.

Bir ay geçtikten sonra recep ayının ortalarında, iki yüz kırk bin lira hesabile, yüzde sekiz faiz, sekiz sene sonra bedellerinin tesviyesi meşrut, el yazması, kıt'aları evvelkine nazaran bir az daha küçük, üstlerinde tuğra ; altlarında da maliye nazırının mührü, arkalarında (Nezâret-i Celîle-i Umûr-ı Mâliyye) damgası olmak üzere kırk sekiz bin keselik kavaimi nakdiye piyasaya sürüldü.

15 Recep 1256 tarih ve 206 sayılı Takvim-i Vekayi' nüshasında kavaimi nakdiye hakkında aşağıdaki tebliğin neşredildiği görülmektedir.

"Mesalih-i ibadda yesr ve suhuleti müstelzim olmak ve umûr-ı mâliyyede siay-i hal istihsal kılınmak irade-i âtıfet-âdesile geçende nihayet derecesi beş yüz guruşa kadar sekiz seneliğine olarak dört bin kîse faiz ve otuz iki bin kîse muaccelelû sehm kavaimi tertib olunmuş ise de zikr olunan dört bin kîse faizlu eshamın üzerine bu kerre dahî altı bin kîse akçe zam ve ilâve ile on bin kîse faiz ve seksen bin kîse muaccelelû sehm kavaimi tertibi tensib olunarak çünkü kavaim-i mezkûre dahilen ve haricen nakid hükmünde tedâvül etmek lâzım geleceğinden yine eski hey'ette tertib olunduğu halde evrakın büyücek olması cihetile nakl ve muhafazasında eshabına siklet vereceğinden böyle olmakdan ise ibare-i muhtasara ile bi't-terkim asla ve kat'a taklid kabul etmemek ve bir tarafı zedelenüb ya'ni mühr ve yazularına halel gelüb de ashabına gadr olmamak ve elli ve yüz ve iki yüz elli guruşa kadar tertib birle muamelât-ı nâs bir kat dahî teshîl ve hüsn-i suretle tedâvül tahsil kılınmak ve faiz ve muaccele rakamları ile dahî sâbit mürekkeble tahrir ve üzeri tuğray-ı garray-ı hazret-i şâhâne ile tezyin ve tenvir ve zîr-i kavaim devletlû mâliyye nâzırı hazretlerinin kendu mührü ve zahr-ı kavaim dahî nezâret-i celîle-i umûr-ı mâliyye mührü ile temhir olunmuş ve berminval-i muharrer kavaim-i mezkûrenin âdeta nakid hükmünde tedâvül ve Memâlik-i mahrûsa-i şâhânenin her bir mahallinde mu'teber ve carî olması iktiza eyleyeceğinden emval-i hazine için taşralarda muhassılîne ve Der-i Saadet'te umûr-ı mâliyye tahsilinde müstahdem me'murîne dahî verildikde alınub hazine-i celîle-i merkumeye gönderildiği ve bi'l-farz bir âdemin mîrîye borcu olub da kavaim-i mezkûreden te'diyyesini murad eylediği halde derhal kabul olunmak ve berat yapdırılmaksızın dahî kavaim-i mezkûrenin vakt-i tekasıtı hululünde faizi tamamen hazine-i merkumeden eshabına i'ta birle mikdar-ı taksiti zahir-i kavaime yazılmak şerait-i kaviyyesile ol mikdar sehm kavaiminin müceddeden tertib ve küşâdı hususları ittifak-ı ârâ ile karargîr olmuş ...„

Lutfi Tarihi'nin altıncı cild ve yüz yirmi sekizinci sahifesinde de (Kavaim-i Esham) adı altında ba'zı tarihî izahattan sonra, şu cümleler yazılıdır.

"Def'-i muzayaka için mukaddemce nihayet derecesi beş yüz guruşa kadar sekiz seneliğine olarak dört bin kîse faiz otuz iki bin kîse muaccelelû sehm kavaimi tertib olunmuş ise de muahheren altı bin kîse zammı ile Der-i Saadet'te beyne'n-nâs nakid makamında tedâvül eylemek ve hazain ve mâliyye dairelerinde matlubat-ı mîrîyyeye mahsuben kabul olunmak ve elli ve yüz ve iki yüz elli ve beşyüz ve bin guruşa kadar beş nevi' olmak

üzere on bin kîse faiz ve seksen bin kîse muaccelelû kavaim-i nakdiyye tertibi ile teshil-i muamelât-ı umumiyyeye mübaderet olunmuşdur bu kaimelere berat yapdırılmak mecburî olmayub taksit vakitleri hululünde faizinin tamamen hazine-i mâliyyeden eshabına i'tasına karar verilmişdir.„

Kavaim-i nakdiyenin piyasaya sürülmesi haberi, istikraz muamelesini geciktirdiği gibi, yüzde seksen yerine yüzde yetmiş beş ödenmesi için Çörçil'in tavassutu ile yeni teklifler yapıldı.

Çörçil yedi bin lirası hariciyye nezaretine verilmek üzere, mâliye nezareti dahil gereken yerlere, otuz bin lira rüşvet teklif etti. Otuz bin liranın adı geçerken, bunun rüşvet olmayub diğer devletlerin nazırları dahî almakta bulundukları ve bu hususu (kendusinden gayri kimse duymak ihtimali olmadığını ve bu akçeyi nakden almaklıkda mahzur mütalâa olunduğu takdirde İngiltere bankasına teslim olunub senedi celb olunabileceği ve meselâ hariciyye nezâreti tarafından bi'z-zat kabulünde tereddüd olunur ise evlâdına tahsisi dahî kabil olacağını) beyan etti.

Hariciye nazırı Reşid Paşa verdiği cevapda (Bu ityân ettiğiniz sûretlerin cümlesi te'vilât kabilinden olarak her nasıl isim ve sûret ile olsa yine madde akçe kapmak demek olub sâye-i meâlî-vâye-i hazret-i şâhânede böyle şeylere irtikâb muhâl ender muhâl olduğunu ve bunun adem-i kabulü dahî belki duyulur vâhimesile olmayub kişinin namus ve hamiyyet ve sıdk ve istikameti böyle şeylere mâni') olduğunu, bu vechile akçe arzolunmaktan ise fiyat değişikliği hususundaki teklifi geri almanın daha uygun bulunduğunu bildirdi.

Devletin malî muzayakada muhtac olduğunu bilen sarraflar, daha ziyade kendilerine menfaatlı işler yapmak sevdasına kapılmışlardı. Verdikleri cevabda fiyat değişikliğine rıza gösterilmiyeceği belirtildi.

Toplanan meclis-i umumîde hariciye nezaretinin verdiği cevap tasvip edildi ve küşâdı musammem olan esham kavaimi ile idareye gayret olunarak mevcut darlığı def' ve zaten vergi tahsilatı ile âşâr bedeli gelmeye başladığından, hazinede genişlik ve rahatlık olacağı düşünüldü.

Aşağıda sureti aynen derc edilen arz teskeresinde bütün bu malûmatın mevcud olduğu görülmektedir.

"Seniyyü'l-himemâ kerîmü'ş-şiyemâ devletlû inâyetlû âtıfetlû übbehetlû efendim hazretleri

Ma'lûm-ı âlî buyrulduğu üzere ahzi musammem olan istikraz akçesine dair bu def'a gelmiş olan kağıdın tercemesini bu maslahatta kullanılmakda olan Mösyö Çörçil hariciyye nezâretine i'ta edüb terceme-i mezkûrun

fezleke-i meâli işbu istikraz müddet-i mevzuasının hasbe'l-icab bir ay kadar temdidi ve bu tarafda küşad olunan esham kavaiminden dolayı bervech-i mukavele yüzde seksen i'tası uyamıyacak gibi göründüğünden yetmiş beşe tenzili sûretlerinden ibaret olmağla cânib-i nezâretten verilen cevabda temdid-i müddet hususunda beis yoğise de fiyat maddesi mukaddem karar bulmuş şey olduğundan tağyir ve tenzili uyamıyacağı irad olunmuş olmağla ba'dehu mumaileyh Çörçil bir tezkire yazub mealinde bir ifade-i mühimme ve hafiyyesi olduğu beyanile görüşmek istemesi olduğundan lede'l-mülâkat vaki' olan ifadesinde işbu fiyat maddesinin olvechile tenzili hususuna muvafakat olunur ise faraza tensib olunduğu halde mâliye nâzırı hazretlerine ve sair ba'zı iktiza edenlere ve kendusine dahî birer mikdar hisse çıkarılmak üzere otuz bin lire ki yedi bin kîse akçe mikdarı hariciyye nezâretine arzedüb bu madde rüşvet makulesi olmıyarak alınacak akçenin komisyonu kabilinden olub hattâ düvel-i sairede dahî böyle istikraz vuku'unda ministrolar almakda olduğu beyanile kabulünü ve bu hususu kendusinden gayri kimse duymak ihtimali olmadığını ve bu akçeyi nakden almaklıkda mahzur mütalâa olunduğu takdirde İngiltere Bankasına teslim olunub senedi celb olunabileceğini ve meselâ nezâret-i mezkûre tarafından bi'z-zat kabulünde tereddüd olunur ise evlâdına tahsis dahî kabil olacağını ifade ve irad etmekle beru tarafdan bu ityan ettiğiniz sûretlerin cümlesi te'vilat kabilinden olarak her nasıl isim ve sûret ile olsa yine madde akçe kapmak demek olub halbuki sâye-i meâlî- vâye-i hazret-i şâhânede böyle şeylere irtikâb muhal ender muhal olduğunu ve bunun adem-i kabulü dahî belki duyulur vâhimesile olmayub kişinin namus ve hamiyyet ve sıdk ve istikameti böyle şeylere mâni olacağını beyan ile hattâ bu ifadesinden dolayı Çörçil'i tevbih sûrette ba'zı sözler dahî irad olunmuş ve bu vechile akçe arzolunmakdan ise tağyir-i fiyattan sarf-ı nazar olunmak daha eslem olacağı dahî söylenilmiş ve siyak-ı hale nazaran sarrafların muradları bu maddeyi bu sûrete koyamazlar ise bütün bütün kırmak mütalâası ile olmıyarak elhaletü hazihi akçenin şiddet-i lüzûmu cihetile maslahatı kendulerine daha ziyâde menfaatlu olacak merkeze getürmeğe çalışmak için bir zeminkârlık olması ihtimali dahî mütebâdir-i hâtır olmuş ve Devlet-i Aliyye'nin mesalih-i hariciyye ve dahiliyyesi bi-avnih-i Teâlâ yoluna girerek i'tibarat-ı politikası tezâyüd ettikce istikraz maddesinin kesb-i sühulet edeceği ve şerâitinin dahî Devlet-i Aliyye'ye daha menfaatlı sûrete konulması mümkün olacağı bedihiyyattan bulunmuş olduğuna binaen işbu şehr-i remazan-ı şerîfin yirmi dördüncü perşembe gecesi mün'akid meclis-i umumîden sonra

havass-ı vükelâ hazaratı ile birlikde bulunuldukda keyfiyyet dermeyan olunmağla husus-ı mezbura dair olunan müzâkeratın fezlekesinde nezâret-i hariciyye tarafından bu babda verilen cevab-ı savab-ı tamam muvafık-ı maslahat olup vakıa bir ay müddetin temdidinde beis yoğise de böyle fiyatın tağyiri münasib olmadığından verilecek cevab-ı resmîde bir ay müddetine zam olunması ve fakat fiyatın tebdil ve tağyiri uyamıyacağı ifade kılınması ve bi-vechile razı oldukları halde tasmim-i sâbık üzere mebaliğ-i ma'lûme istikraz olunması ve muvafakat etmedikleri sûrette çünkü asıl hazinece şu günlerde akçe elzem olub bunun dahî küşâdı musammem olan esham kavaimi ile idaresine gayret olunacağı ve bi-mennih-i Teâlâ bundan sonra vergu tahsilâtı ve a'şar bedeli vürud etmeğe başlıyarak hazineye sâye-i şevket-vâye-i şâhânede mehmâ emken vüs'at geleceği ve ma'muriyyet-i milkiyye için verilecek akçenin dahî şitânın takarrüb ve hulülü cihetile bu sene mezruatına faidesi olamıyacağına nazaran ilerude icabına göre faideli suretle âhar Avrupa sarraflarından istikraz olunması kabil olacağından bu babda pek de inhimâk gösterilmeğe hacet olmıyacağı ve reviş-i hale göre bunların bu ifadesi belki istihsal ederiz yollu bir nevi' tecrübe kabilinden ise şimdi maslahatın merkezini anladıkları gibi yine mukavele-i sâbıkaya rücû' edecekleri muhtemel göründüğünden bervech-i bâlâ bir ay mehil verilüb fiyat maddesinin tağyiri mümkün olamıyacağı ifade olunarak olvechile cevab yazılması sûretleri münasib mütalâa olunmuş olmağla berminval-i muharrer icrası muvafık-ı irade-i seniyye-i hazret-i şâhâne buyrulur ise icray-ı iktizasına ibtidar olunacağı beyanile tezkire-i senâverî terkimine mübaderet kılındı efendim.

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

İsabet-zîb-i ta'zîm olan işbu tezkire-i seniyye-i vekâlet-penâhîleri mübarek ve mes'ud hâk-i pây-i hümâyûn-ı hazret-i mülûkâneye arz ve takdim ile manzûr-ı meâlî-nüşur-ı cenâb-ı padişâhî buyrulmuş ve vakıa nezâret-i celîle-i hariciyye tarafından bu babda verilen cevab-ı savab-ı tamam muvafık-ı hal ve maslahat olarak nezd-i hazret-i mülûkânede dahî rehîn-i tahsin-i âlî olmuş olduğuna ve bu madde hakkında mütalâa ve tensib-i sâmîleri pek yolunda göründüğüne binaen berminval-i muharrer icray-ı iktizasına ibtidar olunması hususuna irade-i seniyye-i hazret-i mülûkâne sünuh ve sudûr buyrulmuş olmağla olbabda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir.„

Devlet aid bütün varidatın doğrudan doğruya hazineye getirilerek

mevcud masrafların da yine hazineden tesviye kılınması, Tanzimatı Hayriyenin mâlî işlerde temel şartlarından birini teşkil ediyordu.

Mâlî işlerde keyfî vergilerin, ihtisab rusumunun kaldırılarak, ehalinin emlâk ve arazi ve geliri yazılmak suretile, meydana çıkacak kudret ve servetine nazaran bir vergi alınması, talimatı seniyye iktizasından idi.

Aşarın her yerde onda bir olarak tahsili, vergiyi tarh, tevzi ve tahsil eden memurlara maaş tahsis edilerek, halkdan ötedenberi avarız ve nüzul gibi soygunculuk şeklinde alınan vergilerin kaldırılması, yeni nizamın esaslarından sayılıyordu.

Yeni nizama karşı uygunsuzluk gösteren vilâyet müşirleri, halin icabına göre geri çağrılıyor ve yerlerine yenileri gönderiliyordu.

Rumeli müşiri Zekeriya Paşa (Mevaki-i me'muriyyeti cihetile mesarifat-ı vakıasının idaresi külliyyetlu mebaliğe muhtac olduğunu) beyan ederek Tanzimat hareketinin Rumeli'de tatbikatına engel olmak istemişti. Aşağıdaki arz teskeresi, Paşa'nın yaptığı teklif muvacehesinde (İş'arat-ı vakıasının müzakeresi vesilesile bu tarafa celb olunmuş ve geldikden sonra iktizay-ı maslahata göre hareket kılınması ve şimdilik yerine bir münasibi kaim-mekam olarak ikame ile kendusi müzâkere-i maslahat-ı hayriyye için sebük-bârce menzilile bu tarafa gelmek üzere mukîaddimat-ı münasibe ve ta'birat-ı lâzime ile bir kıt'a tahrirat yazılması) uygun görüldüğünü ve Tanzimat hareketinin icrasında azimkâr davrandığını göstermektedir.

"Seniyyü'l-himemâ kerîmü'ş-şiyemâ devletlû inâyetlû âtıfetlû oğlum efendim hazretleri

Diğer tezkire-i âcizî mealinden ma'lûm-ı sâmîleri buyrulacağı vechile Tanzîmat-ı Hayriyyenin uhdelerinde bulunan mahallerde icrası müzâkeresi için ba'zı Arnavud paşalarının celbi vesair Tanzîmattan müstesna olan mahallerden dahî iktiza eden vücuhların bu tarafa getürülmesi meclis kararı muktezasından olarak bu sırada Rumeli müşiri utûfetlû Zekeriyya Paşa hazretleri tarafına dahî tahrirat-ı icabiyye yazılması lâzım gelür ise de müşarünileyhin çend rûz akdemce işbu Tanzîmat-ı Hayriyyeden dolayı ba'zı tahriratı gelmiş ve bu husus zımnında divân kâtibi Sadri Bey'i dahî mahsus Der-i Saadet'e göndermiş olduğundan tahrirat-ı mezkûre Meclis-i ahkâm-ı adliyyeye havale olunarak icab-ı hal bi'l-müzâkere hâk-i pây-i âlîden derdest-i istîzân olub ancak fezleke-i iş'aratı kendusinin mevaki-i me'muriyyeti cihetile mesarifat-ı vakıasının idaresi külliyetlu mebaliğe muhtac olacağı beyanından vesair bu babda ba'zı tas'ibâttan

ibaret olması ile usul-ı cedîde üzere kendusinin orada ibkası takdirinde ba'zı mülâhazat varid-i ezhan olduğundan başka çünkü şimdiki halde uhdesinde bulunan mahallerin birazı Tanzîmat-ı Hayriyyeye dahil ve ba'zıları müstesna bulunduğundan bi't-tabi' usul-ı idarede ba'zı mertebe müşkilât olacağına nazaran bi'l-mütalâa ba'dehu tenkıh ve tefriki icabat-ı maslahattan göründüğünden bu cihetlerle evvel-i emirde bu tarafa celbi eslem göründüğünden iş'arat-ı vakıasının müzâkeresi vesilesile bu tarafa celb olunması ve geldikden sonra iktizay-ı maslahata göre hareket kılınması ve şimdilik yerine bir münasibi kaim-mekam olarak ikame ile kendusi müzâkere-i maslahat-ı hayriyye için sebük-bârce menzil ile bu tarafa gelmek üzere mukaddimat-ı münasibe ve ta'birat-ı lâzime ile bir kıt'a tahrirat yazılması dünkü gün bab-ı seraskerîde mün'akid Meclis-i Şûrada tezekkür ve tensib kılınmış ve vakıa müşîr-i müşarünileyhin bu vechile Der-i Saadet'e celbi muvafık-ı maslahat görünmüş olmağla bu hususun dahî bervech-i meşruh icrası muvafık-ı irade-i seniyye-i şâhâne buyrulur ise icray-ı iktizasına ibtidar olunacağı beyanile tezkire-i senâverî terkimine mübaderet kılındı efendim.

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Reside-i enâmil-i tekrim olan işbu tezkire-i seniyye-i vekâlet-penâhîleri mübarek ve mes'ud hâk-i pây-i kimyâ-sây-i hazret-i mülûkâneye arz ve takdim ile meşmûl-ı nazar-ı şevket-eser-i cenâb-ı cihandârî buyrulmuşdur vakıa şu maddelerin tenkıh ve tefriki müşîr-i müşarünileyhin Der-i Saadet'e celbine mütevakkıf görünmüş ve husus-ı mezbur Meclis-i Şûrada pek güzel tezekkür ve tensib olunmuş olmakdan nâşi müşîr-i müşarünileyh yerine bir münasib kaim-mekam ikame ederek kendusi müzâkere-i maslahat-ı hayriyye için sebük-bârce menzil ile Der-i Saadet'e gelmek üzere mukaddimat-ı münasibe ve ta'birat-ı lâzime ile bir kıt'a tahrirat yazılması sâniha-edây-ı sudur buyrulan irade-i ilham-ifade-i cenâb-ı mülûkâne muktezasından bulunmuş olmağla olbabda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir.,,

Üsküb ve civarında, Tanzîmat-ı Hayriyyenin tatbikatını sağlamak için Istanbul'a da'vet olunan Arnavud paşaları ile de istişarelerde bulunulmuş ve paşalardan Tanzîmat-ı Hayriyye hareketinin icrasında teemmül ettikleri noktalar üzerinde lâyıhalar istenmiştir.

Aşağıdaki arz tezkiresi, paşaların verdikleri lâyıhaları ve on bin, on beş bin guruşluk kutularla taltif edildiklerini açıklamaktadır.

"Seniyyü'l-himemâ kerîmü'ş-şiyemâ devletlû inâyetlû âtıfetlû übbehetlû efendim hazretleri

Ma'lûm-ı âlîleri buyrulduğu üzere geçenlerde Tanzîmat-ı Hayriyye-den dolayı ba'zı mevadd-ı lâzime müzâkeresi için Der-i Saadet'e celb olunmuş olan Arnavud paşalarından Üsküb nâzırı saadetlû Hıfzı Paşa ile Yakova mütesellimi izzetlû Abdurrahman Paşa ve İvranyeli Hüseyin Paşa bendelerinin bu tarafa vürudunda sebeb-i celbleri olan husus bi-mennih-i Teâlâ ilerude Tanzîmat-ı milkiyye usulünün sâye-i şevket-vâye-i hazret-i şâhânede oralarda dahî icrası sûretleri mümkün olacağına dair mevad Meclis-i adliyyede müzâkere olunarak olbabda takdim ettikleri lâyıhaların anın üzerine tertib edecek mütalâat ve mülâhazat ile beraber mübarek hâk-i pây-i âlîye arz ve istîzân olunacağı derkâr olub her ne ise bunların ba'dezin bu tarafda ikametlerini mucib bir halet kalmamış ve vakt-i hasad dahî takarrüb ederek bir an evvel mahal-i ma'murelerinde bulunmaları lâzım gelmiş idüğüne binaen mahallerine avdet etmelerine ruhsat i'tası ile beraber çünkü bunlar esdikay-ı bendegân-ı Devlet-i Aliyye'den olmak ve bu cihetle haklarında taattufat-ı seniyye-i hazret-i şehinşâhî bîdiriğ buyrulması şân-ı mekârim-nişan-ı şâhâne iktizasından bulunmak hasebile sâye-i inâyet-vâye-i cenâb-ı mülûkânede kendulere fahr ü mübâhatı mucib ve bir kat dahî tezâyüd-i sıdk ü istikametlerini müstevcib olmak üzere müşar ve mumileyhim bendelerinin hîn-i azîmetlerinde tutiyây-ı dîde-i bendegân olan mübarek hâk-i pây-i hümâyûn-ı hazret-i şâhâneye ruhsude-i darâat olarak mumaileyh Abdurrahman Paşa ile Hüseyin Paşa'ya onar bin guruşluk birer kıt'a ve müşarünileyh Hıfzı Paşa bendeleri bunlara kıyasen daha haysiyyet ve dirâyet eshabından bulunduğuna mebni müşarünileyhe dahî on beş bin guruşluk bir kıt'a kutuların huzur-ı mekârim-mevfur-ı cenâb-ı cihan-bânîde ihsan ve i'ta buyrulması beyne'l-havas münasib gibi mütalâa ve tezekkür olunmuş olmağla keyfiyyat-ı merkume muvafık-ı irade ve müsaade-i aliyye-i hazret-i mülûkâne buyrulur ise müşar ve mumaileyhim bendeleri kangı gün ve ne vakit mâbeyn-i hümâyûn-ı şâhâne taraf-ı eşrefine gönderilmek üzere iş'arı menut-ı himem-i behiyyeleridir efendim.

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Enmile-zîb-i tekrîm ve i'zâz olan işbu tezkire-i seniyye-i âsafaneleri mübarek atebe-i ulyây-ı hazret-i şehinşâhîye bi't-takdim manzûr-ı şevket-mevfur-ı cenâb-ı mülûkâne buyrulmuşdur müşar ve mumaileyhimin bu tarafda ikametlerini mucib bir halet kalmamış olduğuna nazaran vakıa mahal-i ma'murelerinde bulunmaları lâzimeden olduğu misillû sâye-i şevket-vâye-i hazret-i mülûkânede olvechile kendulerine mucib-i mefharet

ve mübâhat olmak üzere iltifat ve ihsan-ı şâhâneye dahî nâiliyyetleri şan-ı şevket-nişan-ı cenâb-ı mülûkâneden olduğuna binaen tensib olunduğu üzere müşar ve mumaileyhim bendelerinin azîmetlerine müsaade-i seniyye-i şâhâne erzan buyrulmuş ve rû-mâli-i hâk-i pây-i şevket-ihtivay-ı şehinşâhî şeref-i âlem-behasına nâil olmak üzere işbu perşembe günü saat beş kararlarında müşar ve mumaileyhimin mâbeyn-i hümâyûn taraf-ı eşrefine gelmeleri emr ü ferman-ı meâlî-unvan-ı hazret-i şâhâne muktezay-ı münifinden bulunmuş olduğu ve vakt-i mezkûre kadar sûret-i iş'ar-ı âlîleri vechile mezkûr kutular dahî ihzar ettirileceği muhat-ı ilm-i âlîleri buyruldukda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir.,,

Halkın vergi adâletsizliğine ma'ruz kalmaması ve memurların vazifelerini yeni nizama uygun surette ifaları, ceza kanununa konulan müeyyidelerle te'min edilmişti.

Gülhane hattında zikredilen esas hakların korunması için de, ceza kanununun pek büyük ehemmiyeti vardı. Tanzimat-ı Hayriye hareketini açıklarken, ceza hukuku sahasını da gözden geçirmek, bir zarurettir.

CEZA KANUNU

1254 senesinde, kazasker, kadı ve memurlarla ilgili cezaî müeyyideler kabul olunmuştu.

Memurîne mahsus ceza kanununun aslı Başvekâlet arşivinde ve hatt-ı hümâyûn tasnifi 48294 numarada kayıtlıdır.

1- Rebiülevvel- 1256 (3 Mayıs 1840) tarihli (Ceza Kanunnâmesi) ile, Sultan Mahmud devrine aid bu kanunun mukayesesi, Gülhane hattının ilânından sonra vukua gelen tanzîmat hareketinin, şümul, derece, mahiyet ve değerini daha vazıh bir tarzda açıklamaktadır.

Yukarısında Sultan Mahmud'un hattını ihtiva eden ceza kanununun metni bu bakımdan ehemmiyyetli bir vesikadır. Tanzîmat tarihinin değerli bir vesikası olan 1254 tarihli ceza kanunnâmesinin bir suretini aynen aşağıya dercediyorum.

"İşbu kanunnâme ilâ maşaallah-u teâlâ düsturu'l-amel tutularak bundan böyle hilâfına hareket edenler olur ise mazhar-ı ceza olacağı misillû faraza cünha-i vakıa sebebile lâyık-ı mücazat olan kimsenin cezay-ı mukarrerini hüküm ve icrada tesamuh ve gaflet veyahud bir sebebe mebni müsaadeye cesaret eden olur ise ol dahî cünha-i cesîme eshabından ma'dud olarak mücazat-ı şedîdeye şayan olmak lâzım geleceğinden bu fıkra dahî kanunnâme-i hümâyûnumuzun en mu'tena ahkâ-

mından ad olunsun Hak teâlâ hazretleri cümleye din ve Devlet-i Aliyyemize nâfi' harekât-ı makbuleye muvaffak buyursun Âmin.

Bi-hamdih-i Teâlâ mücedded kavanin-i devlet-kaviyy-i şevket-i islâmiyye ve müşeyyid-i esas-ı masunü'l-indiras-ı saltanat-ı seniyye olan halifetullahi'l-a'zam ve şehinşâh-ı muazzam dâme mâ-dâme'l-âlem efendimiz hazretlerinin min kıbeli'r-rahman mevhûb ve mazhar buyruldukları tecelliyyat-ı ma'delet ve nısfet-i celîle ve füyuzat-ı merhamet ve şefkat cezîle-i cihan-bânîleri iktizasınca cemi' ahvalde merkez-i iktisad ve i'tidalı iltizam ve istîfa ve mucibat-ı ifrat ve tefrit kazıyyelerini selb ve ilga buyurmakda olduklarına binaen bu def'a dahî mahza lûtfen ve ihsanen ve şiâr-ı merahim ve işfak-ı şâmiletü'l-âfâk-ı zıllullahîlerini ibrazen ve i'lânen ezman-ı sâlifede cârî olan müsadere-i gayr-i icabiyye ile beraber siyaset-i ürfiyye bi'l-külliyye terk ve ilga ve şer'an kısas ve hudud icrası lâzım gelenlerden ma'da sair erbab-ı cürm ve kabahatin cerayim ve kabahatlerine göre âhar gûna te'dib olunmak üzere i'dam ve itlâf-ı nefslerinden sarf-ı enzâr-ı âtıfet-âsâr-ı hazret-i cihan-bânî şâyân ve seza buyrulmuş olduğuna ve büyük ve küçük her kim olur ise olsun hidemat-ı şâhâneden me'mur olduğu hizmetin şer'-i şerîf ve kanun-ı münîfe tatbiki ile ol vadîde tahsil-i rızay-ı âlî sûretine mücid ve sâî olanlara mükâfaten hizmeti mukabili mazhar-ı enva-ı inâyat ve âtıfet ve nâil-i esnaf-ı feyz ü rif'at olması hasail-i memduha-i hazret-i padişâhî iktizasından bulunmuş idüğüne binaen gerek Der-i Saadet ve gerek Memâlik-i Mahrûsatü'l-mesâlik-i hazret-i hilâfet-penâhîde bulunan şerîf ve vazî, kâffe-i me'murîn haklarında erzan buyrulmuş olan işbu mevâhib-ulyây-ı şâhânenin kadr ü kıymetini ve hidemat-ı Devlet-i Aliyye'de usul-ı me'muriyyet ve mucib-i mükâfat ve mücazatını alâ vechi'l-küllî bilmek üzere bi-lûtfihi'l-müsteân vaz' ü te'sis kılınan kanunnâme-i ceza-i ma'delet-ihtivadır ki bervech-i âtî zikr ve beyan kılınur.

İptiday-ı emirde her bir me'mur taraf-ı hazret-i padişâhîden me'mur buyrulmuş olduğu hidemat-ı seniyyenin usûl ve füru' ve vakt-i icabını ve iktizay-ı haliyesini bilerek ifay-ı me'muriyyete ikdam etmek lâzım geleceğinden mesanid-i celîle eshabından nihayet mâ-dûnuna varınca usul-ı me'muriyyetlerinin icrası ta'limata hacet olmadığı misillû her bir me'mur dahî bulunduğu mertebe ve merkezde ancak din-i mübîn ve Devlet-i Aliyye-iebed-rehîne ibraz-ı hüsn-i hizmet eylemek i'tikad-ı samimîsile tevfikat-ı cenâb-ı muvaffaku'l-umûra i'timad birle ez-her cihet tahsil-i rızay-ı meyâmin-irtizay-ı hazret-i şâhâneye bezl-i mâ-hasal-ı kudret ve bu mukabelede âmâl-i dünyeviyyesinin eltâf-ı şâhâne ve üm-

niyye-i ferdiyyesinin tahsil-i duay-ı iksîr-nümây-ı hazret-i şehinşâhî ile mir'at-ı husulde cilve-nümâ olmasını min kıbeli'r-rahman istid'a ve feyz ü rif'at bu mecrada cârî olacağını iz'an ederek iptida-i emirde şer'an ve aklen ve mülken mezmum olan ahz-ı rüşvet madde-i kerîhesinin muktezay-ı şer'-i şerîf üzere külliyyen memnuiyyeti bu def'a dahî bâ-irade-i kerâmet-âde-i hazret-i şâhâne te'kid ve olbabda mütecasir olan raşî ve mürteşîler haklarında ihbar-ı vaîd buyrulmuş olduğundan bi'l-cümle me'murîn-i Devlet-i Aliyye'nin gerek kenduleri ve gerek tevâbii bi'l-külliyye işbu madde-i mezmume ve memnuadan mücanebet etmek lâzım gelüb eğer hafî ve celî işbu emr-i kabîha büyük ve küçük ya'ni vezâret ve müşîrlik rüteb-i celîlesinden tâ piyade bir kâtibe varınca ferdin mücasereti ba'de't-tahakkuk ve's-sübut bu makule kabahate mütecasir olanların cezay-ı şer'îsi cünha-i vakıasına göre olacağından eğer aldığı rüşvet zımnında görünen mazarrat milk ve millet ve devlete râci' ise mürteşi ne tarikden ve her kim olur ise olsun rüteb-i Devlet-i Aliyye'den bulunduğu mertebeden olmamak ve hüdâ nekerde nazar-ı iksîr-eser-i hazret-i şâhâneden sukutunu kendusi kesb etmiş olduğu işâe olunmak üzere bulunduğu rütbeden hat ve tenzil olunarak aldığı rüşvet akçesi istirdad ve râşiye verilmeyüb zecren lehu hazine-i beytü'l-mâle vaz' oluna ve bu makuleden olmadığı halde aldığı ba'de'l-istirdad icab eden ta'ziri liecli't-terbiyye azl ve i'lân ile ceza kılına.

Râşi ve mürteşi olan hakkında icra olunacak muamelâtın bi-temamiha lede't-tahkik râşi hakkında dahî icrası lâzım gelüb ve eğer râşinin rüteb-i saltanat-ı seniyyeden behresi yoğise haline göre ta'zir ile tekdir kılına ve fakat bir kimesne kendu nefsinden ehl-i cebrin mazarratını def' kasdile mecburen bir şey rüşvet sûretile vermiş olduğu tahakkuk eder ise ol zaman mecburiyyeti cihetile vermiş olduğu her ne ise mürteşiden istirdad ve sahibine red ile mürteşi ceza olunarak râşi afv oluna

Büyük ve küçük kâffe-i hidemat-ı Devlet-i Aliyye'de bulunan zevat me'mur oldukları mesalihinin hüsn-i idaresini â'mal-i şer'iyye ve zarurat-ı beşeriyyelerinden ma'da sair mesalih-i nefsiyyelerine takdim etmek iktizay-ı me'muriyyetlerinden iken bunun aksi ya'ni me'mur olduğu işini mesalih-i nefsiyyesine takdim etmeyüb bu cihetle ta'til-i mesalih-i me'muresine kendu sebeb olduğu tahakkuk eder ise iptiday-ı emirde kendusine bir kerre icabı vechile tenbih olunub mütenebbih olmadığı halde ibreten li's-sâirîn azl ile mücazat kılına.

Büyük ve küçük hidemat-ı Devlet-i Aliyye'de müstahdem olan zevat her kim olur ise olsun me'mur olduğu mesalihe dair ba'zı maslahatlı

âdemleri huzuruna getürtmez veyahud tekebbür ve tecebbür vadîlerine gidüb bi-gayr-i hakkin erbab-ı mesalihi tekdir ve tevhîş ile işlerini görmez ve istirham ve ifadelerini isga etmez ise bu keyfiyyet mesalih-i saltanat-ı seniyyeyi ve umûr-ı ibadı ya'ni mesalih-i fukara ve zuafayı ta'til ve tenfir-i kulûbu müstelzim olacağından kezâlik o makule zevata dahî icab eden tarafdan evvel-i emirde bir kerre tenbih ve te'kid olunub olunan tenbihat ile mütenebbih ve âmil olmadığı takdirce ol dahî liecli't-tekdir me'muriyyetinden azl ile ceza kılına.

İfşay-ı esrar maddesi şer'an ve milken ve aklen mezmum olduğu ecilden o makule ketm-i esrara sabr ve dikkat etmeyen ve ale'l-husus mühâm-ı seniyyede müstahdem olmuş ve kenduye esrar vedîa kılınmış olub da vâkıf olduğu serâiri âhara nakl ve hikâye eyleyen her kim olur ise olsun keşf-i esrar maddesi sûrî ve ma'nevî mazarrat-ı müteaddideyi dâî ve câlib olacağına ve o makulelerin te'dib ve terbiyyeleri muhafaza-i namus-ı din ve devletten bulunduğuna binaen keşf-i esrar eylediği gereği gibi etrafile bi't-tahkik garaz ve ıvazdan ârî olduğu halde sâbit olur ise ol me'murun ifşa eylediği esrardan terettüb edecek mazarrata göre iptiday-i emirde kendusine müekkiden tenbih ve tehdid olunub eğer mütenebbih olmaz ise ikinci derecede serâir-i Devlet-i Aliyye'ye dair hidematta kat'a istihdam olunmıya.

Me'murîn-i Devlet-i Aliyye'den mühimmat-ı cihadiyye veya elbise-i askeriyye ve ana mümasil eşya ve me'kûlât mübayaasına me'mur olanların mübayaa ve i'mal ettiği eşya her ne makule ise nümunesine gayr-i mutabık ve matluba nâ-muvafık olduğu tahakkuk eylediği ve hîn-i hacette işe yaramadığı ve çürük olduğu halde mühimmat-ı cihadiyye olan kabahat sairlerden ziyâde olub adem-i dikkati cihetile bayağı ihanet demek olacağından yapdırmış olduğu o makule mühimmat her ne ise ba'de't-tahkik ve alınan külliyyen işe yaramayub kabil-i isti'mal olmadığı halde kendusine red ile behası tazmin ettirilmek ve eğer kemâlile matluba tevafuk etmeyüb maa'r-ridâe fi'l-cümle işe yarar makuleden ise muhasebesi rü'yet birle mesarifi i'mâlat ve mübayaatına bi't-tatbik eğer zimmetinde fazla zuhur eder ise istirdad olundukdan sonra azl ve rütbesi mâ-dûnuna tenzil ile mücazat oluna ve eğer mübayaa olunan eşya elbise misillû eşyaya müteallik olub nümuneye tevafuk etmez ise kezâlik hesabı rü'yet ve zimmetinde bir şey tebeyyün eder ise bi'l-istirdad azl ile mücazat kılına veyahud mübayaası ibadullahın muhtac olduğu zehayire müteallik olarak tama'ı ham ve isâet olmak üzere cünhası tahakkuk eder ise bu isâet hem cânib-i mîrîye ve hem de ibadullaha raci' olacağına mebni anın dahî

usul-ı mezkûre vechile evvelâ hesabı rüyet olunub eğer zimmetinde bir şey zuhur etmez ise yalnız azli ve eğer zimmetinde akçe tebeyyün eder ve fâhiş irtikâbı anlaşılur ise ba'de't-tahakkuk zimmeti zuhur eden mebaliğ ba'de'l-istirdad azl ve rütbesinden tenzil ile mücazat oluna.

Bir me'murun bulunduğu hizmetin usul ve füruuna dair zuhur eden cünhasının eseri eğer Devlet-i Aliyye'nin nizamat-ı dahiliyye ve muamele-i hariciyye ve mesalih-i mâliyyesinin cümlesine muzır olur ise cünha-i mezkûre isâet-i azîmeden ma'dud olacağından kendusine ceza olarak azl ile rütbesi ehl-i sûk menzilesine tenzil oluna ve eğer cünha-i mezkûre umûr-ı mâliyyeye dokunmayub da yalnız dahilen ve haricen nizamat ve muamelât-ı Devlet-i Aliyye'ye dokunur ise bu dahî şıkk-ı evvele karîb bir cünha-i azîme olacağından azl ile rütbesi dahî madununun madununa tenzil kılına ve eğer zuhur eden cünhası milke dokunur kabilden olmaz ise ol dahî kezâlik azl olunub rütbesi dahî madununa bi't-tenzil bu makule sahib-i isâet olanlar eshab-ı meratibden olmayub ketebe ve saireden ise olduğu me'muriyyetten ihrac ile cürmünün envaına göre mücazat kılına.

Me'murîn-i Devlet-i Aliyye'den büyük ve küçük zevat muktezay-ı şer'-i şerîf ve kanun-ı münîf üzere mesalih-i ma'muresinin rızay-ı meyâmin-irtizay-ı şâhâneye muvafık olarak hüsn-i idaresine çalışub çabalayacağı misillû mesalih-i lâzimesine sekte vermemek için ya'ni me'murlarının dahî hal ü hareket ve haysiyyetlerini gözetmek ve emaneti nâ-ehle vermeyüb ehil ve erbab olanlara vermek lâzım geleceğinden meselâ aklâm zabitanı zîr-i idarelerinde bulunan ketebe ve me'murîn-i saireden birisinin hizmeti bir sebeb ile münhal olub anın mahalline âharın me'mur olması lâzım geldikde ol kalem zabiti bu hususda hâtır ve gönüle ve taraf ve taalluka ve iltimas ve şefaate riâyet ederek eğer gayr-i müstahakı müstahak olana takdim ile kendu tarafını himâyet eder ise bu keyfiyyet maslahat-ı Devlet-i Aliyye'ye muzır olacağından lede't-tahkik ve ba'de's-sübut ceza olarak ol nâ-müstehak yine mahall-i evveline irca' ve tenzil ve müstehak olan her kim ise merkez-i lâyıkına ıs'âd ve terfi' ile zabitinin bu babda kesr-i nüfuzu kendusine ceza ad olunub sair zabitan-ı kaleme ibret olmak üzere bu keyfiyyet ya'ni ol zabitin bu vechile nâ-hak davrandığı Devlet-i Aliyye'nin ma'lûmu olub hakkı nâ-ehline îsâl eylediği ve şu vechile kendusi nüfuzunun kesrine bâdî olduğu alâ vukûih Takvim-i Vekayi'e derc ile i'lân kılına ve her bir kalemde müstahdem hulefâ ve ketebe dahî hilâf-ı me'muriyyet ve münafi-i usul-ı kitâbet harekete mütecasir olduğu tahakkuk eder ise tenbihat-ı lâzime zabiti tarafından

ba'de'l-icra mütenebbih olmadığı mütehakkak olduğu sûrette cünhasına göre ta'zir ve terbiyyesi câiz ola.

Taşra me'muriyyetlerde bulunan müşîran ve vüzera ve ferikan ve mîr-i mîran ve mütesellimin ve voyvoda ve kereste nâzırları ve mübayaacılar ve a'yan vesair zabitan zat-ı şevket-simât-ı cenâb-ı şâhâneye vedîatullah olan ehali ve fukaranın zulm ve taaddîden vikayeleri taraf-ı eşref-i hazret-i padişâhîden ol me'murun uhdesine ihale kılınmış olduğundan hilâf-ı me'muriyyet zîr-i idaresinde bulunan ehali ve reâyâ hakkında dest-i zulm ve gadr-i dırâz ve ancak teferrüd-i nefs ve cerr-i menfaati zımnında bilâ emr ü irade tekâlif tarhı misillû cünhası ve bir de şer'an kısas lâzım gelen veyahud hakkında emr-i sultanî sâdır olan mücrimden ma'da sair müstehikk-ı te'dib olan mücrimi kable'l-istîzân memnu' olan siyaset ve ahz-i mal ve cerayim vadîlerinde pervaz eyler ise bu sûret harabi-i bilâd ve itlâf-ı ibadı mucib olarak şer'an ve mülken muzır olacağından vüzerâdan olsa bile o makulelerin mütecasir oldukları bu misillû hilâf-ı rıza cünhaları ba'de't-tahkik zulmen aldığı her ne ise kenduden alenen istirdad ve eshabı bulunmak mümkün olduğu halde red olunub bulunmadığı sûrette mesalih-i ibad-ı müslimîne sarfolunmak üzere cânib-i beytü'l-mâlden zabt olunmak ve telef eylediği şahıs bugattan ve ehl-i fesaddan ve hakkında kısas ve hudud-ı şer'iyye icrası lâzım gelenlerden olmayub da taht-ı inkıyadda bulunanlardan olub i'damı garezen olmuş ise bi't-tahkik muktezay-ı şer'i şerîf ve kanun-ı münif üzere katil hakında iktizay-ı şer'îsi ba'de'l-icra cenâb-ı Hak hıfzeylesun o misillû sahib-i cünha olanlar bi'l-farz rütbe eshabından olsalar bile nezd-i cenâb-ı ilâhîde kâffe-i ibad hilkatte seyyân olduğu misillû bunlar dahî seyyân olub saire ibret olmak üzere haklarında ne vechile irade-i adalet-âde-i şehinşâh mehabet-efzay-ı sudur buyrulur ise ana tatbikan icray-ı ceza oluna.

Bir me'murun hakkında meselâ hakikaten ve nefsaniyeten olsun bir kimesne ol me'murun irtikâb ve mesalihinde tekâsül misillû harekâtını vesair ol makule ahval-i reddiyyesini âmiri olan zate nakl ve hikâye ettikde ol şahsın ifadatına i'timad edüb de heman ol me'murun haber verilen kabahatine göre bilâ tahkik lâzım gelen cezasının icrasında adâlet ve hakkaniyyet bulunamıyacağından evvel-i emirde i'timad olunmıyarak ve arkası dahî boşlanılmıyarak o gûne mesmu'atın çigûnegî-i hakikatı gereği gibi istiknâh ve istiksa ile hakikat-ı halde sahih olduğu takdirce bâlâda muharrer cezalara tatbiken ol me'murun mürtekib olduğu kabahatin nev'ine göre cezası icra ve bu vechile olmayub da muhbir garezen ve nefsaniyeten ihbar ve inha etmiş olduğu tebeyyün eder ise iftira ve semere-i

adâvet ve nefsaniyyet kabilinden olacağından kâzib-i merkumun haber verdiği kabahat ne makule cerayimden ma'dud ise anın cezası müfterinin hakkında icra ve belki irtikâb-ı kizb ve dürûğ-ı bilâf-ı şer'-i şerîf hareketi cihetile o misillû kâzib şiddet-i ukubete dahî müstehak ola.

Bir me'murun me'muriyyetinde kusuru sebebile müstehak olduğu mücazatı icra olundukdan sonra aklı başına gelüb ıslah-ı nefs ederek kendunin tövbe ve nedâmeti zâhir olub merhametten hakkında afv-ı âlî şayan buyrularak tekrar bir me'muriyyette istihdamı takdirinde yine me'muriyyetinde hıyaneti zuhur eder ise hidemat-ı Devlet-i Aliyye'de müstahdem olmıya ve bu takdirce muktezay-ı şer -i enver ve kanun-ı münîf-i cenâb-ı padişâh-ı merhamet-küster üzere bab-ı tövbe ve şefaat meftuh olmağla nedâmet ve tövbesi zuhur edenlerin tövbeleri irade-i seniyye-i hazret-i padişâhî ile liecli't-tecrübe makbul tutulmak ve me'-muriyyetlerinde kabahatleri zuhur edüb de rütbesinden tenzil ile icray-ı ceza olunan bendegânın dahî afvleri merhamet-seniyye-i cenâb-ı padi-şâhîye muhavvel ve menut olub me'muriyyetlerinde hafifce tekâsülleri zuhur edenler haklarında rica ve şefaat muamelesi câiz ola.

İşbu ceza kanunnâme-i hümâyûnu ilâ maşaallah-u teâlâ düsturu'l-amel tutularak mucib ve muktezası icra olunacak olmağla bundan sonra dahî icabına göre yine şer'-i şerîfe tatbikan bi'l-iktiza zuhur eden hususun zeyl olunması câiz ola.,,

1254 tarihli adı geçen kanunun rüşvetten bahseden üçüncü bendinde :

(Ve işbu mürteşî hakkında icra olunacak muamelâtın bi-temamiha lede't-tahkik râşî hakkında dahî icrası lâzımgelüb ve eğer râşînin rüteb-i saltanat-ı seniyyeden behresi yoğise haline göre ta'zir ile tekdir kılına.) denmektedir.

Yukarıdaki madde, rütbe-i seniyye sahiblerinin, rüşvet vermeleri takdirinde, imtiyazlı muamele göreceklerini amirdir. 1256 tarihli ceza kanununda te'yid ve te'kid edilen müsavat mefhumunun, 1254 tarihli ceza kanununda, kayıdlarla bağlandığı anlaşılmaktadır.

Aradan iki yıl geçmeksizin, insan hakları ve müsavat esasları üze-rinden bu gibi kayıdların kaldırılması, Tanzimat zihniyetinin derin bir tarzda gelişmekde olduğunu açıkça göstermektedir.

1256 tarihli ceza kanununda da, cezaların gayr-i muayyen bulunması, kanunu tatbik ederken keyfî ve şahsî duyguların baskı yapması, önlen-memiştir.

Ancak, ceza hukuku tekniği ve müsavat zihniyeti bakımından her ikisi mukayese edilirse, aradaki inkişafın büyük olduğu derhal göze çarpmaktadır.

1 Rebiülevvel 1256 tarihli ceza kanunnâmesinin yukarısında Sultan Abdülmecid şunları yazmaktadır.

"Manzûr-ı hümâyûnum olmuşdur.

İşbu ceza kanunnâmesi doğrusu pek güzel ve etraflı kaleme alınmış olduğundan taraf-ı şâhânemizden dahî kabul ve tasdik olunmuşdur. Bunun ahkâm-ı mündericesinin muhafaza ve icrası taraf-ı hümâyûnumuzdan ve cümle tarafından ahd ü mîsak iktizasınca her kese farîza-i zimmet olmağla ana göre bu hususlarda gayet müdekkıkane ve muşikâfane hareket olunmak lâzımdır ve bu müesses olan kanunnâmenin aslı cümle kavaninin hami-i kavîsi olan Meclis-i ahkâm-ı adliyyede hıfzolunarak nüsah-ı matbuası dahî kâffe-i mehakimde ve memâlik-i Devlet-i Aliyyemizin meşveret meclislerinde ve sair iktiza eden yerlerde bulunub da mevadd-ı kanuniyye ve nizamiyyede ana müracaat olunmak lâzım geleceğinden bu hususun dahî icray-ı iktizasına ibtidar olunsun ve ba'zı zeyl ve ilâvesi muktazi olan şeyler oldukca anın dahî icabına bakılsın.,,

Tanzimatın muvaffakıyyeti için her şeyden önce, âsâyiş ve emniyyetin devamı ve bunun da ancak, insan haklarına riayetle tahakkuk edeceği belirtilmektedir. Kanunun mukaddemesinde, esas hakların te'mini yolunda (Herkesin yeksan ve seyyân olması umûr-ı tabîiyyeden) bulunduğu teyid ve (Herkesin kendu hukukunu bilüb andan vaz geçmemek) şeklinde pek şayan-ı dikkat bir kaide konulduğu görülmektedir. Mukaddemenin metni şudur.

"Beyaz üzerine şeref-sudûr buyrulub geçen elli beş senesi şa'ban-ı şerîfinin yirmi altıncı günü Gülhane'de kıraat olunan hatt-ı hümâyûn-ı ma'delet-makrun-ı hazret-i şâhâne mucibince kâffe-i teb'a-i Devlet-i Aliyye bilâ istisnâ emniyyet-i can ve mâl ve mahfuziyyet-i ırz ve namus hukuk-ı mefruzasına ezser'-î nev nâil olmuş ve ber muktezay-ı hürriyyet-i şer'iyye huzur-ı şer' ve kanunda ve mevadd-ı hukukiyyede herkesin yeksan ve seyyân olması umûr-ı tabîiyyeden bulunmuş olmağla ba'dezin herkes kendu hukukunu bilüb andan vaz geçmemek ve diğer birisi kendu hukukuna tasallut edecek olur ise anın def'ini da'vaya muktedir olmak ve kavanin-i müesseseye muhalif hareket edenler her kim ve kangı rütbede olur ise olsun haklarında mücazat-ı mukarrere icra olunmak üzere bâ-irade-i seniyye tertib olunan ceza kanunnâmesidir.,,

Bu mukaddemeden sonra kanun fasıllar içinde maddeleri ihtiva etmektedir.

Angelhard, Türkiye ve Tanzîmat'ta Ceza Kanunu hakkında şunları yazar.[1]

[1] Türkiye ve Tanzimat, s. 43.

"Ceza kanunnâmesi neşrolundu. Hatt-ı şerîfde ızhar olunan bir arzuy-ı kat'îyi yerine getirmek maksadile tanzim olunan bu kanunnâme nâkıs olduğu kadar mantıksız, rabıtasız idi ..... Bu iptidaî kanunun mahiyeti hakkında bir fikir istihsal etmek için zîrde iktibas olunan fıkraları nazar-ı mütalâadan geçirmek kâfidir.

Zat-ı hazret-i padişâhî gerek tesmim, gerek vesait-i saire ile hiç bir mücrimi alenen veya hafiyyen katl ve i'dam etmemeği teahhüd eylemiş olduğundan me'murîn-i hükûmetten birinin her kimi olur ise olsun katletmesi memnu'dur ..... ilh.,,

Angelhard'ın, kanunnâmenin nâkıs, mantıksız, râbıtasız olduğuna dair verdiği hükümlerden, kanun tekniği ile ilgili noksanlık hususundaki hükme, biz de bir ihtirazî kayıd ile iştirâk ederiz. Bu noksanlık hükmünü verirken, 1254 tarihli ceza kanununu gözönünde tutmak gerekir. Bundan bir buçuk yıl sonra meydana getirilen bu kanunun muhteviyyatını, o günkü şartlarla nazara almalıyız.

Fakat, râbıtasız ve mantıksız olduğu yolunda Angelhard'ın verdiği hükme iştirâk edemiyoruz. Ceza kanunnâmesi Gülhane'de ilân olunan esas hakların ve vergi adâletinin sağlanması maksadile tanzim olunmuştur. Kanun bu esas haklara merbuttur. Angelhard iktibas ettiği maddeyi kitabına dercederken de, ruhunu ifade edememiştir. Madde sarihtir. Emniyet-i can için, padişâh yemin etmiştir. Memur ve sair eşhastan hiç kimse diğer birisinin canına kasd edemiyecektir. Kanunun okuyanlar üzerinde tesirini arttırmak azmile açık bir misal de verilmiş ve (Faraza vüzerâdan birisi tarafından bir çobanın bile canına kasd vukuunda ol vezirin hakkında dahî kısas-ı şer'î icra oluna) denmiştir. İkinci madde (İşbu katl-i nefs maddesinde büyük ve küçük müsavi) diyerek birinci maddeyi teyid ve üçüncü maddesinde Istanbul'daki katl maddelerinin (Huzur-ı fetvâ-penâhîde) muhakeme edilerek (Ferman-ı âlî) sadır olmadıkça icrasının câiz olmıyacağına dördüncü maddede ise katl fiili taşralarda olursa memleket meclisi meşveretinde dâvası görülüb i'lâm ve meclis mazbatası Istanbul'a gönderilerek (Taraf-ı fetvâ-penâhîden) tasdik ve ferman-ı âlî gönderilmedikçe icra olunamıyacağına dairdir. Angelhardın iddia ettiği gibi bu maddelerde mantıksızlık ve rahatsızlık yoktur.

Bu kanunun fasıl ve maddelerini aynen aşağıya dercediyorum.

"Birinci Madde: Bilâ istisna teb'a-i Devlet-i Aliyye'den olanların metbu-ı şer'îsi olan padişâhına ihanet ve Devlet-i Aliyye aleyhine ikâz-ı fitneye cesaret ve katl-i nefse cür'et misillû bir hareket-i sarihası vuku'

bulub da şer'an ve kanunen ve alenen ve tahkikat-ı lâzıma ve tedkikat-ı muktaziyye ile kiraren ve miraren da'vası görülerek bilâ garez cünhası ba'de's-sübut hüküm terettüb etmeksizin hafî ve celî ve katîlen ve tesmîmen ve gerek her dürlü suver-i mümküne ile hiç kimsenin canına kasd olunmamasına taraf-ı eşref-i hazret-i şâhâneden ahd ü mîsak buyrulmuş olduğundan Devlet-i Aliyye me'murlarından ve ale'l-ıtlak sair eşhasdan hiç kimse diğer birisinin canına kasd edemeyeceğine binaen faraza vüzerâdan birisi tarafından bir çobanın bile canına kasd vukuunda ol vezirin hakkında dahî kısas-ı şer'î icra oluna.

İkinci madde : Elhasıl işbu katl-i nefs maddesinde büyük ve küçük müsavi tutula.

Üçüncü madde : Bu makule katl maddeleri Der-i Saadet'te olur ise mutlaka huzur-ı fetvâ-penâhîde görülerek tevatüren sabit olub şahidler dahî kemâl-i dikkat ile tezkiye birle hakikat-ı hal tahakkuk etmedikce ve ba'dehu hâk-i pây-i hümâyûna arz ile ferman-ı âlî sadır olmadıkca icrası câiz olmıya.

Dördüncü madde : Taşralarda dahî vuku' buldukda memleket meclis-i meşveretinde ma'rifet-i şer'î ile şerait-i muharrereye tatbikan da'vası görülüb ba'dehu i'lâm-ı şer'isi ve meclis mazbatası Der-i Saadet'e bi'l-irsâl taraf-ı fetvâ-penâhîye takdim ile tasdik olunub andan sonra dahî kezâlik hâk-i pây-i hümâyûna arz ile ferman-ı âlî gönderilmedikce icra olunmıya.

İKİNCİ FASIL

"Birinci madde : Sâî bi'l-fesad olanlar iki suretten hâlî olmayub birisi kavlen diğeri fi'len olacağından meselâ bir âdem diğer bir âdemi veyahud bir takım âdemleri Devlet-i Aliyye'ye ve kavanin ve nizamata mugayir harekâta tergîb vâdisinde fesadlı sözler söyleyecek olur ise bir seneden beş seneye kadar fesadının derecesine göre vaz'ı kürek oluna

İkinci madde: Fi'len olduğu halde ya'ni bir kimseyi veya bir takım âdemleri bağy ü ısyana da'vet etmek ve anlara esliha ve barut vermek gibi şeylere tasaddî edecek olduğu takdirde bu makulelerin cünhası pek azîm olacağından katl ve i'dam kılına şu kadar ki bu makule siyaseten katl olunacakların i'damına hükm olundukdan sonra taraf-ı eşref-i hazret-i padişâhîye arz ve istîzân olundukda sahib-i cünhanın katle bedel müebbed küreğe vaz'ı irade-i merahim-âde-i cenâb-ı şâhâneye mütefevvaz ola.

Üçüncü madde : Bu misillû fesad-ı kavlî ve fi'lîye cesaret edenler Der-i Saadet'te oldukları halde da'valarının rüyeti ve tevatür-i isbatı mutlaka Meclis-i ahkâm-ı adliyyeye mahsus ve münhasır buluna.

Dördüncü madde Taşralarda vuku' bulduğu takdirde dahî evvel-i emirde memleket meclisinde görülüb ba'dehu meclis mazbatasile beraber ol âdem ve iktiza eden şahidler Der-i Saadet'e celb ile kezâlik Meclis-i ahkâm-ı adliyyede tekrar da'vası görüle.

ÜÇÜNCÜ FASIL

"Birinci madde : Irz ve namus dahî kişinin canı gibi aziz ve muhterem olarak muhafaza ve vikayesi muktezay-ı hamiyyet ve mübtegay-ı insaniyyetten olub faraza bir âdemin i'tibarına dokunacak söz söylemek ve bir âdemi döğmek ve bir şahsa söğmek anın namusunu hetk etmek demek olduğundan ve bundan böyle zabitan-ı askeriyye ve neferat ve kavas ve sair umûr-ı zabtiyye ve rabtiyye me'murları hod be hod kimseyi döğemeyüb ve kimseye bed lakırdı söylemeyüb fakat anların me'muriyyetleri sokaklarda kavga ve niza' vukuunda ve ba'zı erbab-ı töhmetin zuhurunda tutub hiç bir şey yapmaksızın doğruca iktiza eden zabıta mahalline götürüb teslim etmekden ibaret olacağından fîmâba'd gerek umûr-ı zabtiyye ve rabtiyyeye me'mur olan asakir ve kavaslardan ve ale'l-ıtlak her kangı rütbe ve sınıfdan olur ise olsun her kim bir gayrisine söğecek ve i'tibarına dokunur bir söz söyleyecek olur ise faraza bu keyriyyet Der-i Saadet'te vuku' bulub da buna mütecasir olan dahî ya Devlet-i Aliyye'nin eshab-ı meratibinden veyahud ulemâdan olur ise da'vası mutlaka Meclis-i ahkâm-ı adliyyede görülerek cünhasının cesametine ve derecesine göre zabiti tarafından beş günden yirmi beş güne kadar mahbus ola ve cünhası gayet hafif olduğu tebeyyün ettiği takdirde meclisce kendusini tekdir ve tevbih ile iktifâ oluna.

İkinci madde : Eshab-ı meratib ve ulemâdan birile zabitan-ı askeriyyeden biri beyninde bu misillû bir şey vukuunda da'vası kezâlik Meclis-i ahkâm-ı adliyyede görülüb zabitan-ı askeriyyeden olan şahsın askerî kanunnâmesi iktizasınca te'dibi icra olunmak için Bab-ı seraskerîye ve hassa ve bahriyye takımından oldukları halde dahi kezâlik mahallerine havale kılına.

Üçüncü madde : Eshab-ı meratibden olmıyanlardan birinin ya'ni her kangı sınıfdan olur ise olsun avam-ı nâsın bu makule da'vası ve nizâi zuhurunda mahalli zabiti tarafından tutularak ol mahalde bulunan

mahkemede da'vası rü'yet ve isbat olundukdan sonra her kangı tarafa mensub ise zîrde gösterilecek te'dibin icrası için i'lâm-ı şer'îsile beraber oraya gönderile ve bu takımdan neferat-ı askeriyyenin ve askerden ma'dud olan kavas takımının te'dibat-ı icabiyyesi askerî kanunnâmesine tatbikan icra olunacağından anlardan ma'dasının ber-minvâl-i muharrer söğmek ve namus ve i'tibara dokunur bir söz söylemek misillû harekâta tasaddîsi takdirinde kezâlik kabahati hafifce olur ise tekdir ve tevbih ile iktifa olunub ağırca olduğu sûrette beş günden yirmi beş güne kadar habs ettirile.

Dördüncü madde : Taşra memleketlerde bu misillû maddeler vukuunda da'valan beher hal meclis-i meşverette rü'yet olunarak te'dibleri zabiti ma'rifetile icra kılına :

Beşinci madde Kezâlik her kangı sınıfdan olur ise olsun bir kimse diğer bir kimseye el kaldırıb döğecek veyahud bir âlet ile darb edecek olur ise ber-minvâl-i muharrer iktiza eden mahalde da'vası görüldükden sonra kabahatinin derecesine göre on beş günden üç aya kadar habs oluna ve bu maddelere kuru iftira ile hükm olunmayub tahkik ve tedkikine bakılarak müfterînin iftirası tebeyyün ettikde müfterî bulunan şahıs dahî te'diben beş günden kırk beş güne kadar mahbus ola."

DÖRDÜNCÜ FASIL

"Birinci madde: Taraf-ı Devlet-i Aliyye'den kimsenin mal ve emlâkine vaz'ıyyed olunmıyacağına cânib-i meâl-i menâkıb-ı hazret-i şâhâneden kezâlik ahd ü mîsak buyrulmuş olduğundan büyük ve küçük bir kimse diğer birisinin mal ve emlâkine bigayr-i hakkın taarruz ve tasallut ve müdahale etmek veyahud cebren almak veya sattırmak için bi'z-zat veyahud bi'l-vasıta icbar eylemek misillû vechen mine'l-vücuh câiz olmıya.

İkinci madde : Ba'dezin bu misillû madde-i memnu'a ve mekruhaya cesaret eden olur ise faraza birinin mal ve emlâkine tasallutu vukuunda men' ve def' olunub şayed bir takrîb ile zabtetmiş bulur ise mazbut olan mal ve emlâk mevcud ise aynen değil ise semenen sahib olana red ettirildikden başka ol sahsın hilâf-ı kanun harekete cesaretine binaen erbab-ı menasıb ve me'muriyyetten ise hizmetinden tard ve ihrac olunub bu takımdan olmadığı halde memleketten âhar mahalle bir sene durmak üzere nefy ve tağrib kılına.

Beşinci fasıl rüşvet maddesine dairdir. Gülhane hattında (Madde-i kerîhe) tâbirile yazılan ve (Fîmâba'd adem-i vukuu maddesinin dahî bir kanun-ı kavî ile te'kidine bakılsun) yolunda tasrih olunan rüşvet fi'line dair verilecek cezalar beşinci fasılda zikrolunmaktadır. Altıncı ve yedinci fasıllarda da muhassıllarıın ve eminlerin ve vergilerin tahsili yolunda kullanılacak me'murların irtikâp ve sirkat fiillerine verilecek cezaları tayin etmektedir. Her üç faslın da metnini aynen bildirmeği uygun bulduk.

BEŞİNCİ FASIL

"Birinci madde: Çünkü kâffe-i ulemâ ve vükelâ ve vüzerâ ve ümerây-ı askeriyye ve ricâl ve sair me'murîn-i Devlet-i Aliyye ve efrad-ı asakir ve'l-hasıl kangı sınıf ve milletten olur ise olsun mecmu-ı müstahdemin mikdar-ı kifâye maaş ve mahiyyeler ile muvazzaf olduklarından artık irtişâya ve irtişâdan ma'dud hedâya ahzine hiç mahal kalmamış olmağla fîmâba'd bu fi'l-i mekruha cesaret olunamıya .

İkinci madde: eğerçi cesarct eden olur ise aldığı rüşvet bey'tü'l-male teslim olunmak üzere alınub mürteşî bulunan âdem dahî erbab-ı menasıb ve me'muriyyetten bulunduğu halde ba'dezin menasıb ve me'muriyyet-i Devlet-i Aliyye'de kullanılmamak üzere bulunduğu hizmetten azl ve ihrac ve rütbesinden hat ve tenzil ile üç sene müddet için küreğe vaz' kılına.

Üçüncü madde: Bir gûne me'muriyyet ve hizmet erbabından bulunmadığı surette âtîde hiç bir mesalih-i Devlet-i Aliyye'de istihdam olunmamak üzere kezâlik üç sene müddet için küreğe konula.

Dördüncü madde : Raşî olan şahıs hakkında dahî mukarrer olan ceza ve muamelât aynile icra oluna.

Beşinci madde : Raşî olan âdem kendu emel-i mahsusunu tervic ümidile ve kendu rızasile vermeyüb de mücerred mürteşînin icbar ve ihfâsile vermiş ise ol halde mazlûm olacağından verdiği şey'in kendusine red ve i'ta ettirilmesi câiz ola fakat öyle mecburen verdiği halde anı vaktile mahalline haber vermemek dahî kenduye bir nevi' kabahat olacağından akabinde haber vermez ise te'diben bir sene müddet için memleketinden âhar mahalle nefy ve tağrib oluna.

Altıncı madde : Ba'zı teâtîsi mu'tâd olan hedâyay-ı resmiyye ve aleniyyenin kabulü dahî mutlaka irade-i seniyye-i hazret-i şâhâneye mütevakkıf buluna.

Yedinci madde: Düğünlerde ve ba'zı cihetlerle dostâne ve muhibbâne i'tası mesnun olan hedâyanın dahî cins ve mikdarı başkaca bir kanun ile tebyîn ve tahdid olunarak anın tecavüzü bir vakitte câiz olmıya.

ALTINCI FASIL

"Birinci madde: Devlet-i Aliyye'nin umûr-ı mâliyyesinde bulunanlar ya'ni tahsilât ve i'malât ve masarifat hususlarına me'mur olanlar ve taşralarda olan muhassıllar ve gümrük ve ebniye ümenâsı ve anların istihdâm edeceği âdemler hall ü hâlince sâye-i Devlet-i Aliyye'de kâffeten muvazzaf olduklarından artık bunlar için irtikâb ve sirkate kat'an mahal kalmamağla ba'dezin bu fi'l-i mekruhdan kemâlile ittika oluna.

İkinci madde: Elhasıl taraf-ı eşref-i hazret-i şâhâneden kendusine ta'yin olunan maaşdan ma'da hiç bir nâm ve vesile ile bir yerden bir akçe alınması câiz olmıya.

Üçüncü madde: Şâyed bu sirkat töhmetine cesaret eden olur ise ya'ni az çok bir şey'e irtikâb eder ise her kangı rütbe-i âliyede bulunur ise bulunsun alenen muhakeme olunarak cünhası sabit oldukdan sonra fakat emval-i mesrûka yedinden nez' ve istirdâd ve nakd-i mevcudu olmadığı halde yalınız ol mikdar şey emval ve emlâkinden istîfa ile kendusi fîmâba'd mesalih-i Devlet-i Aliyye'de istihdam olunmamak şartile rütbesinden hat ve tenzil olunarak üç sene müddet için küreğe vaz' kılına.

YEDİNCİ FASIL

"Birinci madde: Bundan böyle tahsilât ve i'malât ve masarifat me'murları mâh be mâh rü'yet olunan hesab-ı âdîlerinden başka senede bir kerre dahî muhasebeleri hesaba me'mur olacak aklâm ma'rifetile yegân yegân rü'yet ve istiknâh olundukdan sonra defterlerini Meclis-i Ahkâm-ı Adliyyeye arz etmeğe mecbur ve her bir ahz ve i'talarından dolayı meclisce mes'ul olacaklarından makbuzat ve medfuatından bir şey çaldırmış ise mal-ı mesruk sirkat eden âdemden istirdad olunarak te'dibi sirkat cezasına tatbikan icra kılına ve asıl me'mur olan zat dahî bu kazıyyeye vâkıf oldukdan sonra i'mâz ve müsaade etmiş ise azl ile te'dib oluna.

İkinci madde: Bir memur icab etmeyecek şey'e ve mahalle akçe i'tasile mal-ı mîrîyi itlâf etmiş ise ve i'mal olunan mühimmat ve sair eşya irâe olunacak nümuneye tevafuk etmez ise tebeyyün edecek telef ve zarar me'murîne tazmin ettirile.

Üçüncü madde: Çünkü her bir me'mur makbuzat ve medfuatından dolayı meclisce mes'ul ve zararına zâmin olacağından istihdâm edecekleri âdemlerin kendu 'indlerinde mu'temed ve mü'temin olması lâzım geleceğine binaen ba'dezin o makule hizmetlerde hiç bir tarafın hâtırı için âdem istihdâmı câiz olmıya.

Dördüncü madde : Bu mes'uliyyet maddesi yalınız makbuzat ve medfuata münhasır olmayub çünkü Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye cemi' kavanin-i müessesenin ve nizamat-ı mevzuanın hâmi-i kavîsi olacağından mecmu' ulemâ ve vükelâ ve kâffe-i me'murin ve müstahdemîn umûr-ı me'murelerine dair her bir ef'al ve harekâtlarından dolayı meclisce mes'ul olarak faraza birisine maslahat-ı me'muresinde tekâsülüne dair bir şey azv olunub da tebriye-i zimmete muktedir olamadığı ve ekseriyyet-i ârâ ile anın aleyhinde bulunduğu halde ol me'mur derhal mansıbından isti'faya mecbur ola."

SEKİZİNCİ FASIL

"Birinci madde : Her bir memlekette hükûmet üç nevi' olub birisi hükkâm efendiler ki umûr-ı şer'iyye ve kanuniyyenin emîn ve hâfızlarıdır ve biri müşîran ve ümerây-ı askeriyyedir ki memleketlerin asayiş ve istirahatı ve vikaye-i nizamat-ı mevzuası anların uhdelerine muhavvel ve mütefevvazdır ve üçüncüsü umûr-ı mâliyyeye me'mur muhassıllardır ki emval-i mürettebe-i Devlet-i Aliyye'nin tahsil ve istîfası ve vakt ü zemanile bu tarafa isrası bunların mesalih-i mahsusasındandır bunların mesalih-i vakıayı beynlerinde ve bulundukları memleketin meclisinde tefâvüt-i merâtibe bakılmıyarak garazsızca ve karındaşca müzâkere ve icabına göre birbirlerine muavenet etmeleri iktizay-ı me'muriyyetlerinden ise de birinin haberi olmaksızın anın umûruna diğerinin müdahale etmesi kat'an câiz olmıya.

İkinci madde : Şayet müdahaleden ve cihat-ı saireden dolayı beynlerinde münâfese zuhurile iştikâ vaki' olur ise tahkikat-ı lâzime ve tedkikat-ı muktazıyye ile ba'de'l-muhakeme töhmet ve kabahat her kangı tarafda tahakkuk eder ise anın te'dibine bakıla.,,

Dokuzuncu fasılda, İnsan hakları beyannâmesindeki hürriyet mefhumnnun, bu fasla aksettiği görülmekte ve (Herkes ale's-seviyye imtiyazat-ı tabîiyye ve hukuk-ı mefruzasına nâil olmuş, ise de cümlesi emr-i ulü'l-emre ve ahkâm-ı şer'iyye ve kanuniyyeye itaat ve inkıyad ile me'mur ve mecbur olarak aksine hareketi takdirinde mes'ul olacağı) belirtilerek, kanunlara itaat kaydı ile hürriyetin yaşayabileceği, tesbit olunmaktadır.

(Kuvvet-i mâliyye ve kemmiyyet-i emlâkine göre ta'yin olunacak vergusini vakt ü zemanile vermesi) ve bu vazifeyi ifa etmesi, aksi takdirde cezalandırılması esası kabul olunmuştur. Zabıtaya itaatsizlik de suçtur. Bütün bu esasları tesbit eden dokuzuncu faslın metni aşağıdadır."

DOKUZUNCU FASIL

"Birinci madde : Kavanin-i cedîde iktizasınca herkes ale's-seviyye imtiyazat-ı tabîiyye ve hukuk-ı mefruzasına nâil olmuş ise de cümlesi emr-i ulü'l-emre ve ahkâm-ı şer'iyye ve kanuniyyeye itaat ve inkıyad ile me'mur ve mecbur olarak aksine hareketi takdirinde mes'ul ve muateb olacağından ezcümle büyük ve küçük herkes kuvvet-i mâliyye ve kemmiyyet-i emlâkine göre ta'yin olunacak vergusini vakt ü zemanile vermesi fariza-i zimmeti olmağla bu hususda muhalefeti vukuunda ahz ve habs ile icbar oluna.

İkinci madde: Zabit tarafından li-maslahatin istenilüb de özr-i hakıkîsi olmaksızın gelmez ise li-ecli't-te'dib on günden kırk güne kadar habs kılına ve zabit tarafından gidecek âdeme muhalefet gösterenler hakkında muamele-i cebriyye icrası câiz ola.

Üçüncü madde : Umûr-ı zabtiyye ve rabtiyye me'murlarına karşu durub silâh çekmek misillû hâlât-ı reddiyyeye cesaret edenler mukayyeden Der-i Saadet'e getirülüb iki sene ve silâh boşaltmış olduğu halde velev rast gelmemiş olsa bile üç sene ve gerek kurşun ve sair âlet-i cariha ile mecruh etmiş olduğu surette dahî iltiyamına kadar masarifi andan alınub kendusi beş sene müddet için vaz'-ı kürek oluna ve mecruh olan âdem cerîhan vefat ettiği halde artık madde katl meselesine intikal etmiş olacağından fasl-ı evvelde münderic ahkâm-ı kısasiyyeye tatbikan icrası lâzım gelür."

Onuncu fasıl silâh çekmek ve yaralamaktan müteessiren ölümün vukuunda verilecek cezalara, on birinci fasıl, yol kesenlere, on ikinci fasıl, (Her kes huzur-ı şer' ve kanunda ve mevadd-ı hukukiyyede yeksan ve seyyan olacak ise de her bir sınıfın zabit ve rüesasına itaat ve inkıyad ve her halde ahval-i edebiyyeye riayet) etmelerini emretmekte ve on ikinci faslın ikînci maddesinden biri olan "ba'de'l-muhakeme sâbit olmadıkça hiç kimsenin bilâ mucib habs ve nefyi kat'an caiz olmaya" kaidesi konulmaktadır.

ONUNCU FASIL

"Birinci madde: Ale'l-ıtlak nâsdan birisi diğerine silâh çekdiği halde bir sene ve silâh boşaltmış ise iki sene ve mecruh eylemiş olduğu surette kezâlik iltiyamına kadar masarifi alınmak üzere üç sene müddet için küreğe vaz' oluna.

İkinci madde : Cerhden müteessiren vefat vukuunda kezâlik madde-i kısasiyye icra kılınmak icabeder.

ONBİRİNCİ FASIL

"Birinci madde: Bazı yollarda kutta'-ı tarîk olanlar eğer itlâf-ı nüfus-ı beşeriyye etmeyerek fakat âdem soymak fazîhasına cesaret etmişler ise yedi sene müddet için küreğe vaz' oluna.

İkinci madde : Bu makulelerin âdem itlâf ettiklerine cürm-i yakîn hasıl olduğu halde on sene için küreğe konula.

Üçüncü madde: Âdem telef ettikleri halde bi't-tahkik sâbit oldukdan sonra mes'ele-i kısasiyye icra kılına."

ONİKİNCİ FASIL

"Birinci madde : Bundan böyle herkes huzur-ı şer' ve kanunda ve mevadd-ı hukukiyyede yeksan ve seyyan olacak ise de her bir sınıfın zabit ve rüesasına itaat ve inkıyad ve her halde usul-ı edebiyyeye riayet etmeleri ve vazifesinden haric şeylere tasaddî etmemeleri lâzimeden olmağla buna muhalif harekette bulunanların cünbasına göre tekdir ve terbiyyeleri icra oluna.

İkinci madde : Şu kadar ki ba'de'l-muhakeme sâbit olmadıkca hiç kimsenin bilâ mucib habs ve te'dib ve nefyi kat'an câiz olmıya."

On üçüncü fasıl, muhassıllara verilen ve mâlî Tanzîmat bahsinde suretlerini neşrettiğimiz talimnâmelere aykırı hareket edenlere verilecek cezayı kaydetmektedir.

Kanunun hâtime kısmındaki şu yazılar, halkın murakabesine değer vermesi bakımından çok alâka çekicidir.

"İşbu kavanin-i müessese yalnız Devlet-i Aliyye me'murlarının nezâret ve dikkatlerine münhasır olmıyarak hukuk-ı müştereke iktizasınca bi'l-cümle efrad-ı nâsın dahî nezâret-i umumiyyesi tahtında bulunub bu maddeleri tahkik ve tecessüs ve taharrîye ve adem-i icrası takdirinde keyfiyyeti taraf-ı Devlet-i Aliyye'ye ıhbar ile ihkak-ı hak olunmasını istid'aya herkesin hakkı ola.,,

Gerek on üçüncü fasıl ve gerek hâtimenin tam metinlerini aynen aşağıya dercediyorum.

ON ÜÇÜNCÜ FASIL

"Taşralarda bulunan muhassıllara Bab-ı Âlî'den ve hükkâm efendilere taraf-ı fetvâ-penâhîden ve umûr-ı zabtiyye ve rabtiyye me'murlarına dahi cânib-i seraskerîden ta'limnâmeler verilmiş olduğundan anlara muhalif harekette bulunanlar işbu ceza kanunnâmesinde münderic olan töhmet ve kabahatlerin birinde bulunmuş olacağına binaen mücazat-ı mukarreresinin icrasında dakika fevt olunmıya."

Hâtime

"Mevadd-ı meşruha-i kanuniyye ve mücazat-ı mukarrere Devlet-i Aliyye'nin merâtib-i adîde ve mütefavitesinde bulunanlar ve ehl-i islâm ve milel-i saireden olanlar haklarında bilâ istisnâ velâ garezin icra olunmak üzere karargîr olmuş olmağla işbu kavanin-i müessese yalınız Devlet-i Aliyye me'murlarının nezâret ve dikkatlerine münhasır olmıyarak hukuk-ı müştereke iktizasınca bi'l-cümle efrad-ı nâsın dahî nezâret-i umumiyyesi tahtında bulunub bu maddeleri tahkik ve tecessüs ve taharrîye ve adem-i icrası takdirinde keyfiyyeti taraf-ı Devlet-i Aliyye'ye ıhbar ile ihkak-ı hak olunmasını istid'aya herkesin hakkı ola ve bundan böyle dahî yine meclisce bi'l-mütalâa ba'zı mevadd-ı muktazıyye ilâvesi câiz görüle.„

Lutfî tarihinin altıncı cild ve 104 üncü sahifesinde, ceza kanunu hakkında aşağıdaki malûmat mevcuddur.

"Tanzîmat-ı Hayriyye usulünün icrası devletce fevka'l-âde iltizam olunmağla bunun esbab-ı nizamiyyesinden olan mücazat hususlarının ta'yini ile hilâf-ı kanun hareket edenler için tertib olunacak mücazatı mübeyyin Meclis-i âhkâm-ı âdliyyede ittifak-ı vükelâ ve ulemâ ile mukaddemce yapılan ceza kanunnâmesinin birinci ve beşinci ve altıncı ve on üçüncü fasıllarına zeyl olmak üzere muahharen kaleme alınub taraf-ı padişâhîden kabul ve tasdik buyrulan bendlerin nusah-ı müteaddidesi dahî tab' ve neşr olundu. İşbu kanunnâmede münderic ahkâm-ı cezaiyyenin hakkile ve temamile icrası ahd ü mîsak tahtında bulunduğundan ba'demâ hâtır ve gönüle ve rütbe ve makam ve i'tibare bakılmayub umumen ve mütesaviyen muamele olunacağı cümleye bildirildi.

(Hâtıra) Kanunnâmenin tertib ve neşrinden mukaddem vuku' bulan ba'zı mevaddın işbu kanunnâmeye tatbikan rü'yeti ol vakit besbelli zarurî ihtiyar olunmuş şey olmalı yoksa sonradan tanzim ve işâa olunan kanun ve nizamın mâ-kabline şümûlü câiz olamıyacağı ma'lûmdur. İnteha„

(Tanzîmat-ı Hayriyye) nin ve hususile Ceza Kanununun tatbikattaki neticelerini incelemek maksadile(Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye)azasından İsmet

Bey zâde Arif Hikmet Bey'le, nafıa meclis müftüsü sudurdan Mehmet Râfi' Efendi müfettiş tayin edildiler. Arif Hikmet Bey Rumeli ve Râfi' Efendi ise Anadolu'daki Tanzimatın verdiği neticeleri vc bu uğurda harcanan gayretleri teftiş edeceklerdi.

Lutfî tarihinin altıncı cildinde, bu vak'aya ait şu yazılar vardır.

"Tanzîmat-ı Hayriyye usulünün temami-i icrasına her tarafda i'tinâ olunması devletce matlûb-ı kat'î olmağla icraat-ı câriyyeye atf-ı nazar-ı dikkat ve teftiş-i ahval-i milk ü memleket için sudur-ı izâmdan ve Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye Azasından İsmet Bey zâde Arif Hikmet Bey Rumeli ve Çerkeşli nafia meclisi müftisi sudurdan Mehmed Râfi' Efendi Anadolu taraflarının umûr-ı teftîşiyyesine me'mur olarak maiyyetlerine terfik kılınan ketebe ile semt-i me'muriyyetlerine müteazim oldular. Anadolu cihetí me'muru Çerkeşî Mehmed Efendi esnâ-i râhda Kal'a-i Sultaniyye civarında vefat edüb yerine mehâm-şinâsan-ı mevâlîden fetvâ emini Arif Efendi i'zâm olundu.,,

GAYR-I RESMİ GAZETENİN NEŞRİ İLE İLGİLİ TEŞEBBÜSLER

Başvekâlet arşivinin 1256 yılı irade defterlerinin 741 No suna kayıtlı iki vesika, Tanzimat hareketinde, (Kulûb-ı âmme) yi celbetmenin devlet adamlarında, anâ prensib haline geldiğini göstermektedir.

Vesikalardan biri, İngiltere tebaasından gazeteci Çörçil'in takdim ettiği istid'adır. İstid'daki şu yazılar dikkate şayandır.

"Bir hayırlu keyfiyyetin zuhuru murad olundukda her ne kadar faidelu ise de cümleye tenvir ve izah olunmakda kat ender kat menfaati ziyâde olur çünkü tabiat-ı beşeriyye mechulü olan maddeye adavet üzere olması emr-i zarurîdir. Bu cihetten menfaat ve faide me'mul olunan maslahatın ketm ve izmârı mucib-i zarar olacağı âşikârdır ... Bu def'a icad olunan Tanzîmat-ı Hayriyye din ve devlete ve milk ve millete bâis-i vâye-i kesîr ve sebeb-i refah-ı vefîr olduğu teslim-kerde-i enâm olacağı bedîdârdır.,,

Çörçil'in icmâl edilen arîzası, Tanzimat tarihimizin ehemmiyetli vesikalarından biridir. Bu itibarla, vesikayı aynen aşağıya dercediyorum.

"Devlet-i Aliyye'ye kulûb-ı âmme ve efkâr-ı kâffeyi celb ve istirkak zımnında Der-i Saadet'te ve medine-i İzmir'de münteşir iki lisanı havi iki kıt'a gazetenin icad ve ihtiraına dair saltanat-ı ebediyyü'l-hayatın

hayır-hah-ı mücerrebi abd-i zelîl gazeteci Çörçil dâîlerinin hâtır-ı fâtırına sünuh eden lâyıhanın suretidir ki ber vech-i icmâl zikr olunur.

Her gâh ki bir hayırlu keyfiyyetin zuhuru murad olundukda her ne kadar faidelu ise de cümleye tenvir ve izah olunmakda kat ender kat menfaatı ziyâde olur çünkü tabiat-ı beşeriyye mechulü olan maddeye adâvet üzere olması emr-i zarurîdir bu cihetten menfaat ve faide me'mul olunan maslahatın ketm ve izmârı mucib-i zarar olacağı âşikârdır binaen alâ zâlik bi-lutfih-i teâlâ bu def'a icad olunan Tanzîmat-ı Hayriyye din ve devlete ve milk ve devlete bâis-i vâye-i kesîr ve sebeb-i refah-ı vefîr olduğu teslim-kerde-i enâm olacağı bedîdârdır fakat ba'zı kesanın tahsin ve pesend etmemeleri ya adem-i idrâk ve vukufdan yahud saltanat-ı seniyyeye adâvetinden nâşîdir bu surette Devlet-i Aliyye Tanzimat-ı Hayriyyesinin zâhir ve batınını güneş misillû tâb-dâr-ı ızhar etmelidir ki zikr ettiğimiz kimesnelerin hayr ve menfaatı gereği gibi ma'lûmları olub ser-furû burde-i teslim olalar nâs zallam-ı cehalette hayraser oldukları halde a'dâ tarafından idhal olunan casuslara âsanlıkla fırîfte olub rûz-ı ruşen ma'lûmatta bidar-ı dil olduklarında duruğ-ı biğuruğ cedasîse ihale-i sem'i i'tibar etmeyerek menafii ma'lûmları olan Tanzîmat-ı Hayriyyeye ez cân ve fuâd muti' ve münkad olacakları ke'ş-şems fî vasatü's-semâ bedîd ve hüveydadır işte bâ irade-i seniyye tab' ve temsiline şürû' edeceğimiz gazete bilâ fasıla her on günde bir i'mâl olunur herkesin fehm edeceği âdeta kaba türkçe olarak lügât-ı garibe-i arabiyye ve farisiyyeden muarrâ Devlet-i Aliyye'nin makbul ve pesendi olan mevadd-ı hayriyye imlâ olunub Devlet-i Aliyye'nin dil-hahı ve saltanat-ı seniyyeye mutabık ve devlete muvafık olmıyan hususlardan ictinâb kılınarak bahusus vehle-i 'ulyâda faidelu görünüb de akıbet-bîn olan zatların fikr-i dûr-endîşinde mazarrat müşahade ve mütalâa olunan şeyler dahî derc olunmayub her ne kadar Devlet-i Aliyye'nin milk ve milletine faidelu teşebbüs eylediği mevadd-ı hasenenin semeresini eşhas-ı gafileye anlatmağa ve anları hâb-ı gaflette ikaz etmeğe dair cümle kelemat-ı nafıa ve temsîlat-ı lâyıka ketb ü tahrir ile a'dâ ve bed-hahın neşr eylediği erâcifden mev'ıza-i hasene ile nush ve men' ve teşvişden tahzir etmek kelâmları tezyîd ve terkîm olunub Devlet-i Aliyye'nin umûr-ı behiyye ve Tanzîmat-ı Hayriyyesinden dolayı nesneler yazmak olmadığı zamanda ba'zı letâif ve mudhikâr ile tenşît-ı mizaca müteallik temsîlat ile teşmin-i sutur ve evrak olunarak ilâ maşaallah ayda üç def'a peyder pey Der-i Saadet'te tab' ve temsîline say'-i evfâ bîdiriğ olunur kezâlik İngiliz ibaresile medine-i İzmir'de tab' ve on günde bir ihrac ile düşmen-i Devlet-i Aliyye ve saltanat-ı seniyyenin

menafiine muhalif neşr ettikleri ercufeyi cerh ve red ile İngiltere Devletinin taraf-ı saltanata meyl ve muhabbetini tezyîde ve ehali-i İngiltere'nin kulûbunu celb ve da'vete vesile olur tahrirat-ı râyika ve tenbihat-ı unîfe ve tergibat-ı elyakalar birle Devlet-i Aliyye'ye müstahsen gelecek mevadd-ı mu'tena imlâ ve inşa olunmağa dikkat-ı tam ve ihtimam-ı mâlâkelâm olunacağında bezl-i mechud kılınacakdır kaldı ki bu hususun icrası cesametlu olub her bir umûr ve masarifat-ı külliyye ve cüz'iyyesi ve usul ve fürûiyyesi bi'l-cümle cânib-i seniyyü'l-menâkıb-ı saltanat-ı sermediyyeden bu bendelerinin uhde-i âcizânesine havale ve tefvizi buyrulduğu halde idaresinde suhulet olacağı ve taraf-ı Devlet-i Aliyye'den ne kadar meblağın i'tası tensib olunur ise bu kulları dahî razı olacağım beyanı ve husus-ı mezkûre dair bi'l-iktiza tefhim ve istintâka müsaade-i aliyye erzan buyrulmak keyfiyyatı hâk-i atebe-i âlîlerine takdime ictisar olundu bâki emr ü irade hazret-i men lehü'l-emr ve'l-ihsanındır.,,

Çörçil'in istekleri Meclis-i meşrevette tedkik edildikden sonra 20 Rebiülevvel 1256 günlü arz tezkeresi yazıldı ve mucibince irade sadır oldu. Tezkire-i ma'ruza aşağıda aynen gösterilmiştir.

"Seniyyü'l-himemâ kerîmü'ş-şiyemâ devletlû inâyetlû âtıfetlû übbehetlû efendim hazretleri,

Bi-tevfikih-i teâlâ sâye-i ma'delet-vâye-i şâhânede vaz' ü te'sisine muvaffakıyyet-i aliyye-i mülûkâne rehîn-i teyessür ve husul olmakda olan Tanzîmat-ı Hayriyyenin lûtfiyyat-ı aleniyye ve idare-i nafıay-ı milkiyye ve milliyyesi herkesin ma'lûmu olarak taraf taraf icray-ı levâzım-ı teşekküre mübaderet olunmakda ise de ba'zı erbab-ı ağrazın menafi-i reddiyye-i mu'tadelerinden dûr olmaları cihetile tarafdarları bulunanların zihinlerini tahviş etmekde olduklarına ve bunun her bir devlette câri olduğu vechile evvel-i emirde istikmâl-i hüsn-i zabıtası ezhan-ı nâsa bâis-i teşviş olacak makalâtın önü kesdirilmesile muhassenatının edille-i muktazıyye ile i'lânına mütevakkıf bulunduğuna binaen faraza elhaletü hazihi tab' ve temsil olunmakda olan Takvim-i Vekayi'-i resmiyyeden başka diğer bir kıt'a takvim-i gayr-i resmînin dahî tertib ve ihricale ezhan-ı nâsı saltanat-ı seniyyenin lehine da'vete vesile-i hasene olmak üzere ba'zı münasib fıkraların derc ve tastiri ve bir kıt'a dahî İngilizce gazete icad ve İzmir'de tab' ve neşri ile İngiltere milletinin taraf-ı saltanat-ı seniyyeye daha ziyâde celb ve imâlelerine ibtidar olunması iktizay-ı halden bulunmuş olduğuna dair hayır-hahan-ı saltanat-ı seniyyeden ve İngiltere teb'a-i mu'teberesinden gazeteci Çörçil'in takdim eylemiş olduğu bir kıt'a müzekkere ile bir kıt'a konturato senedi sureti geçen gün beyne'l-havas akdolunan Meclis-i meşverette kıraat olunarak müzekkere-i

mezkûrede beyan olunan suver ve ifadatın vakıa menafi-i umumiyyesi inkâr olunamayub her bir devlette dahî bu suretin icrası mer'î ve cârî olduğuna ve sened-i mezkûre nazaran işbu icad olunacak iki kıt'a takvimin türkcesi kable't-tab' bir kerre vekayi' hane-i âmire nâzırı efendi bendelerinin manzuru olmak ve diğer İngilizcesi İzmir'de basılmak ve bi'l-cümle masarifi kendu tarafından rü'yet olunub fakat şimdilik bir iâne olmak ve üç sene sonra ta'dil kılınmak üzere inha olunan beş bin guruş mahiyye dahî sâye-i inâyet-vâye-i hazret-i şâhânede bir külliyyetlu şey olmayub hattâ elhaletü hazihi İzmir'de basılmakda olan iki nevi' fransızca gazetelerin birine beş bin ve diğerine iki bin beş yüz guruş cânib-i mîrîden mahiyye verilmekde olarak o misillû politikaca ve cihat-ı saire ile menafi-i hariciyye ve dahiliyyeyi mucib ve ıslah-ı ezhan-ı nâsı müstevcib olan maddede taraf-ı eşref-i hazret-i mülûkâneden akçe dirig buyrulmıyacağı bedihiyyatdan ve mumaileyhin bu hususa me'muriyyeti sureti dahî İngilizce gazete tamam kendu işi olduğu misillû teb'a-i saltanat-ı seniyyenin henüz böyle şeylere vukuf ve ma'lûmatları olmadığından türkçesinin hüsn-i idaresi dahî ancak böyle bir âdeme muhtac olması cihetile münasib göründüğü vazıhattan bulunmuş ve maaş-ı mezburun Takvim-i Vekayi' hane ve tab' hane-i âmire hasılatından tahsisi icab edeceği dahî tezekkür olunmuş ve zikr olunan müzekkere ile sened sureti manzûr-ı âlî-i şâhâne buyrulmak üzere leffen irsâl-i sûy-ı sâmîleri kılınmış olmağla muvafık-ı irade-i seniyye-i mülûkâne buyrulur ise icray-ı iktizasına ibtidar olunacağı beyanile tezkire-i senâverî terkimine mübaderet kılındı efendim.

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

İsabet-zîh-i ta'zîm olan işbu tezkire-i seniyye-i vekâlet-penâhîlerile zikr olunan müzekkere ve sened sureti mübarek hâk-i pây-i tutîyâ-sây-ı hazret-i mülûkâneye arz ve takdim ile manzûr-ı meâlî-mevfur-ı cenâb-ı cihan-bânî buyrulmuşdur müzekkere-i mezkûre mealine ve suret-i iş'ar-ı sâmilerine nazaran vakıa bu maddenin icrası politikaca ve cihat-ı saire ile menafi'i hariciyye ve dahiliyyeyi ve ıslah-ı ezhan-ı nâsı müstevcib görünmüş ve inha olunan beş bin guruş mahiyye dahi fi'l-hakika bir külliyyetlû şey olmıyarak taraf-ı eşref-i mülûkâneden dirîğ buyrulmıyacağı vazıhattan bulunmuş olmağla tıbkı tensib-i sâmîleri vechile mumaileyhin bu hususa me'muriyyeti ve maaş-ı mezburun dahî hasılat-ı mezkûreden tahsisi hususlarına irade-i isabet-âde-i hazret-i hilâfet-penâhî şeref-rîz-i sudûr buyrulmuş ve zikrolunan müzekkere ve suret iâde-i sûy-ı devletleri kılınmış idüği ma'lûm-ı sâmîleri buyruldukda ol babda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir.„

DOKUZUNCU BÖLÜM

MISIR MESELESİNİN ÇÖZÜLMESİ

Tanzimatın birinci yılındaki hareketleri ve konulan nizamları gözden geçirdik. Bundan sonra, Mısır meselesini tetkik edeceğiz.

Reşid Paşa, dahilde Tanzimat hareketini yürütmeğe çalışırken, diğer tarafdan da Mısır meselesinin çözülmesine çalışıyordu.

Fransanın teklifi ağırdı. Mehmed Ali Paşa'nın vefatı halinde Girit iade edilecek, Beriyyetüşşam Mehmed Ali Paşa'nın evlâtları arasında taksim olunacaktı. Reşid Paşa, Fransız elçisi Mösyö Döpontuva ile mülâkatında, bu teklifin asla kabul edilemeyeceğini söyledi. Aşağıdaki vesika sefirle vaki mülâkatın ana hatlarını belirtmektedir[1].

"Dünkü pazartesi günü Fransız elçisi Mösyö Döpontuva bendehanelerine gelmiş olduğundan ba'zı musahabat-ı resmiyyeden sonra mumaileyh kelâma âğaz ile Fransız gazeteleri Mısır tarafını iltizam ve himayet sureti göstermekte ve Fransa Devletinin usulünden dolayı öteden beruden taraf-ı Devlet-i Aliyye'ye şüpheler dahî ilka olunmakta ise de Fransa Kralı cenablarının ve vükelây-ı devletin niyyat-ı kat'iyyeleri ancak Devlet-i Aliyye'nin menafi-i haliyye ve istikbaliyyesi üzerine ma'tuf olarak kendu me'muriyyeti dahî bundan iktiza eylediğini ve bu cihetle Fransa Devleti hakkında olunan zanniyyata i'timâd olunmamak lâzım geleceğini dermeyan etmesile beru tarafdan bu âciz Paris'de iken Fransa Kralı müşarünileyh ve gerek vükelâsı Devlet-i Aliyye hakkında olan hüsn-i niyyetlerini keraren ve meraren beyan ve tefhim etmiş olduklarından buraya ba'de'l-vusul mübarek hâk-i pây-i hümâyûn-ı hazret-i şâhâneye ve vükelây-ı fihâm hazaratına öylece tebliğ kılınmış ve zuhur-ı semerat-ı nafıasına terakkub ve intizar olunmuş ise de şimdiye kadar mes'ele-i Mısrıyyenin te'hirine ancak Fransa Devletinin adem-i muvafakati sebeb olmakda olmasile işte burası bâis-i teessüf olmaktadır denildiğine cevaben Fransa Devleti Devlet-i Aliyye'nin menafiine muhalefet etmeyüb fakat İngiltere Devleti a'mâl-i kuvve-i cebriyye ile Mısır maslahatını bitürmek istediğinden ve Rusyalu dahî bu kazıyyeyi fırsat itti-

[1] İstanbul, Başvekâlet arşivi (Mısıra dair) sandığı No. 22.

hazile icabı takdirinde diğer devletleri hiç karıştırmaksızın buralarda yalnızca kendusi hareket etmek dâiyesine düşdüğünden Fransa Devleti maslahatı bu perseye getürmemek ya'ni bir muharebe-i umumiyyeye sebeb vermemek için maslahatın bir ortasını bulmak ve'l-hasıl ba'zı müsaadat-ı hafife ile maslahatı bitürmek mütalâasında olub bu günlerde alınan haberlere göre İngiltere'ye giden Rusya me'murunun teklifatı kabul olunmamış olmasile elbette İngiltere ve Fransa ve Avusturya Devletlerinin şu günlerde uyuşacaklarında Devlet-i Aliyye'nin temamiyyet-i milk ve muhafaza-i istiklâli hususunda ittifakları pek kavî olduğundan Rusyalu her ne kadar çalışsa bozamıyacağında şüphe yoktur demesile beru cânibden eğer müsaade-i hafife denilen Fransa Devletinin İngiltere ve Nemçe devletlerine arzettiği suret-i tanzimat ise şimdiden yalnız Adana eyâletinin ve Mehmed Ali Paşa'nın vefatı vukuunda dahî Girit ceziresinin taraf-ı Devlet-i Aliyyeye terk ve teslimile Beriyyetü'ş-şam eyâletleri Mehmed Ali Paşa'nın evlâtları beyninde taksim olunmak maddeleri münderic olub halbuki eyâlat-ı mezkûreyi ol suretle Mehmed Ali Paşa'ya vermek tevarüsün nev-'i diğeri olarak memâlik-i saltanat-ı seniyyenin nısfı derecesinde olan mahâl-i vesîanın tevarüs tarikile i'tasında artık tabiiyyet ve metbuiyyet fakat lafızda kalarak fi'len ve hakikaten maazallah-u teâlâ maslahat başka surete girmek lâzım geleceğinden buna Devlet-i Aliyye razı olamıyacağı ve Mehmed Ali Paşa'nın Beriyyetü'ş-şamda olan asakiri gayet fena halde bulunduklarından ve Beriyyetü'ş-şamda taraf taraf ateş-i ihtilâl dahî iştial bulmakda idüğinden anın icbarı takdirinde askerisini ileruletmeğe mecâli olamıyacağı misillû Rusyalunun muahede-i ittifakiyye iktizasınca bilâ da'vetin bu taraflara gelmesi ihtimali dahî olmayub bi'l-farz Rabbim etmesun muavenet-i ecnebiyyenin lüzûmu takdirinde Rusyalu yalnızca hareket etmeyüb de her ne yapılacak ise düvel-i fahîmenin ittifakile olduğu halde anda dahî kat'an mahzur görünmediği ve her ne ise İskenderiyye'de olan Fransa konsolosu bâri diğer konsoloslarla muttarid lisan kullansa ve devletlerin kararına adem-i muvafakati takdirinde Fransa Devletinin dahî muamelât-ı cebriyyeye teşebbüs edeceğini kavî kavî söylese Mehmed Ali Paşa'nın vehamet-i âkıbeti mülâhaza ile teklif olunan şeyleri kolaylıkla kabul edeceğinden şübhe olmadığından mehazir-i meşruhanın mütalâasına bile hacet kalmıyacağı suretleri dermeyan olundukda ah şu Rusyalunun mefasid-i hafiyye ve ağraz-ı mahsusası olmayub da sair devletler gibi doğrudan doğruya hareket etse bu dediğiniz şeylerin cümleten icrası mümkün ise de ne çâre Rusyaluya bir gûna ser-rişte ve meydan vermemek için şu maslahata

muslihâne ve dûr-endîşâne bir suret verilmek lâzım geldiğinden Fransa Devleti mukaddeme-i müzâkerat olmak üzere İngiltere ve Nemçe kabinetolarına zikrolunan suret-i tanzimatı arzetmiş olub yoksa Fransa Devletinin muradı mücerred böylece olsun demek olmadığından Devlet-i Aliyye'nin menafiine muvafık olacak ve musalaha-i âmmeyi ihlâle bâis olmıyacak her dürlü tagayyüratın kabulüne Fransa Devleti âmâdedir demesine binaen beru tarafdan Devlet-i Aliyye Mısır'dan başka mahalli tevarüs suretile Mehmed Ali Paşa'ya vermek işine elvermediğinden buna dair şimdiye kadar söylenen sözleri musalaha-i âmmeye dokunur kelâmile ta'lil etmekde olduğunuz misillû bundan sonra dahî tagayyürat hakkında her ne denilse yine musalâha-i âmme maddesini meydana koyacağınız reviş-i ifadenizden istidlâl olunuyor yollu ma'raz-ı lâtîfede ba'zı sitem-âmiz sohbetler irad olundukda .... ederek artık bu şart her mebhasde vârid olamaz faraza ba'zı müsaadat-ı muvakkate ile şu maslahatın tesviyesi istihsal olunsa her bir suretten ehven ve eslem olmaz mı demesile eğer devletiniz tarafından bu hususun müzâkerat-ı amîkasına ruhsatınız var ise ve diğer süferaya dahî bu mealde ta'limat gelmiş ise heman müzâkereye şurû' olunur denildikde şimdi Rusya me'murunun İngilterede vaki' olan teklifatı kabul olunmaması cihetile elbette bu günlerde ta'limat-ı cedîde gelecek ve anın üzerine müzâkerat-ı lâzimeye başlanılacakdır dediğini ta'kiben çünkü kendi konsoloslarının diğer konsoloslarla müttehid lisan kullanmamasından dolayı tekrar şikâyet suretinde söz açılarak isticvab olunmuş olduğundan konsolos-ı mersum dahî daima Mehmed Ali Paşa'yı ihâfeden hâlî olmadığını ve hattâ anın te'siratından olmak üzere Mehmed Ali Paşa evvelki gibi bâlâ-pervazlık etmeyerek haylice tenezzül etmiş idüğini dermeyan etmesile eğer bu tenezzül denilen zât-ı hazret-i sadr-ı a'zamî hakkında tefevvühat vakıasından feragat etmesi kaziyyesi ise bu keyfiyyet konsolosun ifadat-ı tehdidiyyesinden neş'et etmeyüb mücerred kendu mefasidinin adem-i te'sirinden iktiza eylediği misillû konsolosun Mehmed Ali Paşa'yı sıkıştırması dahî yalnız Mehmed Ali Paşa'ya bâis-i telâş olmakda olan donanmay-ı hümâyûnun red ve iadesine münhasır olmıyarak arazi madde-i mühimmesine dahî şâmil olmak icabeder denildiğine cevaben arazi maddesinde dahî Fransa Devletinin dirîğ-i himmet etmeyeceği müsellemdir ve siz Avrupa devletlerinin niyyat-ı hasene ve isti'dadat-ı hayır-hahanelerini gereği gibi anlamış olduğunuzdan yalnız mes'ele-i Mısriyye değil inşaallah-u teâlâ Devlet-i Aliyye'nin te'minat-ı hariciyyesi maddesini dahî bi'l-müzâkere istihsal edeceğimizi me'mul etmekteyiz diyerek sohbete

hitam verüb avdet eylemiş olduğu rehîn-i ilm-i âlî buyruldukda her halde emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir.„

Ruslar İngiltere ile Mısır meselesinde anlaşmak üzere Baron Bronof'u Londra'ya gönderdiler. Rus hariciye nazırı Kont Neslrod, Osmanlı hariciyesine gösterebilmek selâhiyetile aşağıdaki mektubu Rus elçisine gönderdi [1].

"Kont Neslrod tarafından şehr-i teşrin-i evvelin on sekizi tarihi ile müverrahan Der-i Saadet'te mukim Rusya elçisine irsâl olunan tahriratın hulâsası tercemesidir.

Şehr-i eylûlün yirmi altısı tarihile müverrehan irsâl eylediğiniz tahriratın vusulünü tarafınıza ihbara ihtilâs-ı fırsat olunmuş olub fakat mesalih-i şarkiyyeye dair devletler beyninde cereyan eylemekde olan mükâlematın daha bir netice-i marzıyyesini ifade edemediğimden dolayı ziyade teessüf etmekdeyim Baron Bronof vesatetile İngiltere Devletine olan tebliğat-ı vakıamız ümidvâr olduğumuz netayici cümleten istihsal edememiş ise de mamafih imparator cenâblarının bu vesile ile devlet-i müşarünileyhaya i'ta eylediği bürhan-ı emniyyet ve i'tidalin zâil olmıyacağı ve devleteyn ve memleketeyn beyninde mevcud olan revabıtı te'kid edeceği yakînen ma'lûm ve meczumumuzdur ve Devlet-i Aliyye'nin hal ve mevkiini ta'sîr eden ihtilâfatın elyevm vücudu dahî bâis-i teessüf olmakda olmağla kendusini tahvif etmekde olan muhataratın def' ü izâlesine çalışmakda zerre kadar kusur etmediğimizden ve devletlerin ittihadına mâni' olan suûbetlerin imhasına dest-res olamamış olduğumuzdan hiç olmaz ise saltanat-ı seniyye emin olmak gerekdir ve bundan böyle dahî sarf-ı mesaî etmekden hâlî olmıyacağımız derkâr olub ve zât-ı hazret-i şâhâne hukuk-i âliyelerinin muhafazası matlubumuz olduğuna ve memâlik-i mülûkânelerinin asayişini te'min edecek bir musalâhanın kararını ta'cil hususunda gayret edeceğimize emniyyet buyurabilurler ve Lord Palmerston mumaileyh Bronof'un İngiltere Devletine vaki' olan tebligatına mukabeleten ba'zı ifadatı olduğunu söylemiş olmasile elhaletü bazihi ana muntazır isek de bu kadar gecikmesi dahî galiben İngiltere vükelâsının kat'î bir karar vermeksizin Fransa Devletinin efkârını ta'mik ve tahkik etmek ve muahharen devletlere arz ve teklif etlediği suret-i tanzimatı ta'dil ettirmek emelinde olduklarından neş'et etmişdir ve Fransa elçisi Mösyö Barant suret-i mezkûrenin tarafımıza tebliğile beraber Mehmed Ali'nin hükûmetini yalnız Mısır hududuna hasr ü kasr etmek

[1] İst. Başvekâlet arşivi (Mısır'a dair) sandığı No. 175.

elzem ve ehem olduğu bizim dahî meczumumuz olub olmadığını ve yahud bir gûne muhatara terettüb etmeksizin mumaileyhe daha vüs'atlu memâlik terkolunabilir mütalâasında mı bulunduğumuzu suale dahî me'mur olmuş olduğundan bu hususa dair verilen cevabı mutazammın Paris'de olan maslahatgüzârımıza yazılan tahriratın bir sureti leffen tarafınıza gönderilmiş olmağla keyfiyyet andan ma'lûmunuz olacakdır ve Avusturya Devleti Fransa Devleti tarafına daha ziyade bir suret-i vazıha ile ifade-i hal etmekliği lâzimeden addetmiş ya'ni Mehmed Ali'ye terk olunacak memâlik mümkün olan hudud-ı muzikayı tecavüz etmemesini müeyyed bulunan her bir hususa muvafakat edeceği derkâr ise de mükâlemat-ı haliyye Devlet-i Aliyye için şerâit-i hayriyye ve nafıa istihsal olunabileceğini te'min ve isbat eylediği halde Fransa Devleti tarafından arzolunan tanzimatı kabule dahî müstaid bulunduğunu söylemişdir elhaletü hazihi mükâlemat-ı mezkûre İngiltere ve Fransa Devletleri beyninde cereyan etmekde olub İngiltere Devleti Girit ceziresi ve Irak-ı Arab ve Âkkâ ile beraber Suriye'nin mahâl-i kesîresinin Mehmed Ali'den nez'ini iddia ederek Fransa Devleti ise bi'l-akis memâlik-i mezkûre mumaileyhin taht-ı hükûmetinde bırağılarak fakat Adana ve Toros Boğazlarının reddi teklif ve iddia olunmasını arzu edib bir tarafdan dahî İngiltere Devleti Fransalunun muvafakti olmadıkca kat'î bir şey yapmak istemediğinden ve Fransalu dahi Mısır hakkında kâffe-i usul-ı şedîdeyi red ve cerh etmeğe her zamandan ziyade kat'iyyen azm ve niyyet etmiş olduğundan ve çünkü Mehmed Ali'ye arzolunacak tekâlif dahî aleyhine şedîd ve gayr-i şedîd kullanılacak usule tatbik ve tevfik olunmak lâzimeden olub halbuki düvel-i muazzamanın dil-hahlarına mumaileyhi itaat ve inkıyada icbar etmenin imkânı dahî anların kararlarının neticesi olacağı vazıhattan bulunduğundan devleteyn-i müşarünileyhimadan zuhur edecek karara intizardan başka şey kalmamışdır mes'ele-i Mısrıyyenin işbu madde-i asliyyesi üzerine bir ittifak-ı kâmil husulü mümkün olamadığı surette zât-ı şâhâneyi ictinâbı mümkün olmıyan ba'zı fedâkârlıkların icrasına tergîb etmek devletlerin fi'le ihracına muktedir olamadıkları ve yahud icra etmek istemedikleri bir takım bî-hasıl ümidlerin tezekkürü ile müteessir eylemekden daha ûlâ ve ahsendir zirâ Mehmed Ali düvel-i müşarünileyhimin kararlarına derece-i nihayeye kadar dayanmak emelinde olduklarını zannedebildiği müddetce kendusine olunacak ifadat ve iş'aratın birisine havale-i sem'i i'tibar etmeyeceğinde şübhe yokdur İskenderiyye'de şimdiye kadar vaki' olan ifadat mumaileyhi taannüdatına ısrar ettirmekden başka şey'i müfid olmadığı misillû yüz elli yedinci rakkamile olan tahriratınızda

beyan ettiğiniz ifade-i muahharanın semeresi dahî elbette bu surette olacağı derkârdır ve bu ifade-i müştereke-i cedîde zaif oldukca ve İskenderiyye'de olan konsoloslara gönderilen ta'limnâmelerin meallerinin bir birine muhalif olması ve devletler beyninde ittifak ve ittihad bulunmaması cihetlerile dahî ez'af kılındıkca ifadat-ı mezkûrenin ancak Mehmed Ali'nin düvel-i muazzama konsoloslarının bu misillû reviş ve hareketlerinden dolayı düşdüğü ümidleri te'yid ve tahkim etmek için olacağını bi'l-hak mülâhaza etmekde ve mütalâa-i hâibe ve zehabınız vechile zat-ı hazret-i şâhânenin fevaid-i seniyyesine nâfi' ve devletinin selâmetine muktezi addeylediği anda Mehmed Ali ile kendu ihtilâfat-ı mahsusalarını bilâ vasıta tanzime olan iktidar ve hukuk-ı mülûkânelerine ta'rize hakkı olmadığı metbu-ı müfahhamımız imparator cenâblarının ra'nâ ma'lûmudur ve işbu tahriratta tarafınıza iş'arını lâzimeden addeylediğim ifadatı ikmâl için Fransalu ile olan muamelât-ı hâliyyemizin ne merkezde olduğuna dair ba'zı kelemat ilâvesile hatm-i kelâm olunması münasib addolunmuşdur Baron Bronof'un İngiltere nezdinde ikasına me'mur olduğu me'muriyyeti Fransa Kralı ve ministrolarının zihinlerini tahviş etmiş olmağla bunun sebeb-i sahihini ifade etmek bize gayet müşkildir ve İngiltere Devleti tarafına tebliğini tasmim eylediğimiz keyfiyyatta Fransa Devletine dokunur kat'an bir şey olmadığından başka devletler beyninde bir ittihad-ı umumîden tefrik ve ihrac mülâhazasına mebni dahî olmıyarak fakat İngiltere Devletine müracaatı tercih etmekliğimiz çünki devlet-i müşarünileyhanın mesalih-i şarkıyye hakkında olan efkârı bizim efkârımıza daha ziyade tevafuk etmesinden ve anınla uyuşmağa dest-res olabildiğimiz halde elhaletü hazihi Devlet-i Aliyye mevzu' olub ahval-i hazıraya nazaran netayic ve semeratı ne olacağı ukûl-ı beşeriyyeden haric bulunan muhatarata bir netice verilmekliğe aslah olan usule düvel-i sairenin muvafakatlerinin istihsâli âsân olacağı mülâhaza kılınmış olmasından neş'et etmiş ise de niyyat ve mülâhazatımız Fransa'da kat'a anlaşılamamasile mumaileyh Baron Bronof bu hususa kesb-i ıttıla' eylediği gibi efkâr-ı nâsı ve bed-hâhan ve jurnallarının neşreyledikleri ekâzib tashih etmeğe müsaraat etmiş ve bu babda Fransa'da olan maslahatgüzârımıza yazdığı tahriratın bir sureti leffen tarafınıza irsâl kılınmışdır ve şark cânibinde sulh ve salâhın vaz'ına ve dost ve müttefikimiz olan zat-ı şâhânenin tahkim-i bünyad-ı istiklâllerine bezl-i mahasal vüs' ü makderet etmekden hâlî olmıyacağımızdan dolayı Devlet-i Aliyye'yi te'min edesiniz deyu muharrerdir.,,

Yukardaki mektub Rus elçisinin tercümanı vasıtasile Reşid Paşa'ya takdim edildi. Paşa, meselenin hakikatını İngiltere elçisinden öğreneceğine kanaat getirerek, Ponsonby'den Bronof maddesini tahkik etti.

İngiliz elçisi Lord Ponsonby (gayet mahremâne) kaydile gerek Fransa'nın, gerekse Rusya'nın, Osmanlı İmparatorluğu ve Mısır meselesi üzerindeki düşüncelerini ve İngiltere'nin Mehmed Ali maddesini halletmek yolundaki kararını aşağıdaki (varaka) da bütün açıklığı ile bildirdi [1].

"İngiltere elçisi Lord Ponsonby tarafından mahremâne olarak makam-ı hariciyyeye takdim olunan varaka suretidir. Gayet mahremâne.

Fi 25 N.

Baron Bronof nâm Rusya beyzâdesi Mehmed Ali'ye kabul ettirilecek şurût hakkında İngiltere Devletile bir suret ve karar vermeğe devlet-i müşarünileyhaya teklif edūb şurût-ı mezkûrenin vech-i kararını dahî suret-i zâhirede gûya İngiltere Devletinin yed-i ihtiyarına ihâle birle bu babda devlet-i müşarünileyhaya fi'lice ruhsat vermişdir haşmetlu Rusya İmparatoru karar-gîr olacak şurutûn tervic ve ... için kendu kuvvetini isti'malle müteahhid olarak ber-vech-i bâlâ isti'mal olunacak kuvvet-i askeriyyenin sevki Hünkâr İskelesi Muahedesinin iktizasından olmamak üzere mücerred düvel-i müttefikanın sebeb ve âleti olarak addolunmasına rızadâde olur müşarünileyh imparator cenâbları Hünkâr İskelesi Muahedesini tecdid eylemekden ... eylemesini deruhde eder ancak tarz-ı âhar ile Bahr-i Sefid Boğazının insidadı vesayiline teşebbüs eylemesini teklif eder deyu şurût-ı meşruhanın alenen bir senedde irtibatına razı olmasile beraber mukabelesinde İstanbul'un muhafazası için bir kuvvet-i askeriyyenin lüzûmu zuhur eder ise ol kuvvet-i askeriyye yalnız Rusya Devleti tarafından verilmesini taleb eder imparator cenâbları saltanat-ı seniyyenin bi'l-cümle memâliki temamiyyeti hususunda kefâleti red ile Devlet-i Aliyye'nin Mehmed Ali ile karar-gîr olacak tanzimat hakkında düvel-i saire ile kefâlet hususuna dahil olur Fransa Devletinin bundan akdem vaki' olan teklifleri ba'zı gûne istisnâ ile Mehmed Ali'nin heman kâffe-i istid'alarına rûy-ı muvafakat olunmak iddiasından ibaret olmağla İngiltere Devleti tarafından red olunmuş olduğu ma'lûm akibinde Fransa ve İngiltere Devletleri tarafından başka türlü teklifler meydana konulmuş ise de bu babda en sonraki vârid olan ihbara nazaran keyfiyyet ahval-i hey'et-i evvelîsinde kalmış ya'ni Lord Palmerston cenâbları

[1] İst. Başvekâlet arşivi (Mısır'a dair) sandığı No. 175

ülkât-ı Şamiyenin Mehmed Ali'den nez' ve istihlâs olmasına dair ibtida-i emirde eylediği mutalebesine ısrar eylediği tarih-i evrakda keyfiyyet böyle idi.

Avusturya Devletinin lisanı ve hareketi ne vechile olduğunu Avusturya elçisinden sual ve isticvab etmekle devletlû Reşid Paşa hazretlerinin istihkakı derkâr imdi keyfiyyat-ı meşruhaya sarf-ı zihn ve mütalâa olunduğu halde Fransa ve Rusya Devletlerinin hased ve kendu mütalâatları ve bu madde-i mahsusada Rusya Devletinin muktezay-ı umur ve menfaat-ı mesalihi kaziyyeleri cihetlerile ..... diğerin re'y ve tedbirlerine muvafakat ve mutavaatı muhal kılınmış olmakdan nâşi saltanat-ı seniyye karar-dâde olacak tanzimatta mümeyyiz ve hâkim olacağı akreb-i ihtimaldir İngiltere Devleti devleteyn-i mezkûreteyne inkıyad etmek ve Avusturya Devleti Fransa veyahud Rusya Devletile ittihad edüb de İngiltere Devletinden ayrılmak mümteniattandır.

İngiltere ve Avusturya Devletleri bi'l-ittihad hareket eyledikleri takdirde ol ittihad cânib-i saltanat-ı seniyyede kabule şâyân teklifler irad eylemelerine bir medâr olur zirâ Rusya Devleti cânib-i Devlet-i Aliyye'den isticvâb kılınmış olacak tekliflere rıza-dâde olmasını deruhde etmişdir bundan kat'-ı nazar Rusya Devleti İngiltere ve Avusturya Devletleri tarafından teklif olunmuş ve cânib-i eşref-i saltanat-ı seniyyeden kabul olunmuş tekliflere bi'l-farz izhar-ı muhalefet eylediği surette Fransa Devleti İngiltere ve Avusturya Devletlerile maan devlet-i müşarünileyha aleyhine kıyam eylemesi melhuz ve ihtimaldir Rusya Devletinin böyle bir kuvvet-i müctemiaya mukavemetten aczi âşikâr ve Prusya Devleti dahî Avusturya Devletine mutabakat edeceği derkâr ..

İşte bu ana değin vuku' bulmuş ve halen ve istikbalen olunur ve olunacak müzâkeratın netice-i âhiresi olvechile olacağı pek ihtimaldir binaen alâ zâlik Devlet-i Aliyye kemâl-i sebatla ve şerâit-i akl ü dirâyet iktizasınca tavr ve hareket eylediği halde bulunduğu mevki-i politikasına dair ârız olan suûbat vech-i ahsen ve enfa' ile mündefi' olacağı ve saltanat-ı seniyyenin Rusya Devleti mazarratından emniyyet-i müstakbelesinin bi'l-istihsal esas-ı kaviyye üzerine müesses kılınması hususu kuvvetten fi'le getürülmez ise bu keyfiyyet Devlet-i Aliyye'nin kusur ve hatasına isnad olunmak lâzımgeleceği.,,

Rusya, Fransa ve İngilterenin Mısır meselesindeki görüşleri ve bu devletlerin bu husustaki karşılıklı münasebetleri aşağıda aynen dercolunan arz tezkeresinden anlaşılmaktadır [1].

[1] İst. Başvekâlet arşivi (Mısır'a dair) sandığı No. 175.

"Seniyyü'l-himemâ kerîmü'ş-şiyemâ devletlû inâyetlû âtıfetlû oğlum efendim hazretleri,

Bundan akdem Rusya Devleti tarafından İngiltere Devletine gönderilüb avdet eden Baron Bornof ile İngiltere vükelâsı beyninde mesalih-i şarkıyyeye dair vuku' bulan müzâkeratın keyfiyyetini mübeyyin Rusya Devleti umur-ı ecnebiyyesi nazırı Kont Neslrod tarafından Der-i Saadet'te mukim Rusya elçisine vürud eden tahriratın sureti elçi-i mumaileyh tarafından Hançerli zâde Telemak ile makam-ı nezaret-i umur-ı hariciyyeye takdim olunmuş olduğundan terceme olunub derûn-ı mektupda muharrer olduğu üzere Kont Neslrod tarafından ve mumaileyh Bornof cânibinden Paris'de olan maslahatgüzârlarına yazılmış olan mektublar dahî irâe ve kıraat olunmuş olmasile anların dahî bırağılması ifade kılınmış ise de asıl mahallinden gelen evrak olduğundan cânib-i sefarette bulunması lüzûmuna mebni diğer suretlerinin çıkarılub götürüleceğini söylemiş ve henüz götürmeyüb sual olundukca oyalamakda görünmüş ise de meâli ahkâmlı şey olmıyarak bir nevi' temeddühden ve mektub-ı mezkûrun fezleke-i meâli dahî ifadat-ı musannaadan ibaret olması cihetile hakikat-i hale dair keyfiyyat-ı lâzime İngiltere elçisi Lord Ponsonby tarafından istifsâr olunub gayet mahremâne suretle keyfiyyat-ı meşruhayı bir kıt'a varaka-i mahsusa ile ifade eylemiş ve maslahat-ı Mısrıyyenin tesviyesi ta'ciline dair İngiltere sefaretine olunan ifadeye mebni elçi-i mumaileyhin tercemanına verdiği ta'limat ve İngiltere umur-ı ecnebiyyesi nazırı Lord Palmerston cânibinden sefir-i mumaileyhe gelen mektub sureti terceme ettirilerek manzur-ı hümâyûn-ı hazret-i şehinşâhî buyrulmak üzere mersûl-ı suy-ı vâlâları kılındı evrak-ı merkumenin hulâsa-i meâli mukaddemce cereyan eden keyfiyyatı mutazammın olarak bu günlerde olunan rivayetlere göre İngilterelû ile Fransalû beyninde bu maddenin hüsn-i suretle tesviyesi için Prens Meternih tavassut edüb Fransalûnun beru tarafa celb ve imâlesine gayret ve dikkat etmekde ve Baron Bornof'un avdeti cihetile İngilterelû ile Rusyalû beyninde muhaberat henüz munkati' olmayub halbuki prens-i mumaileyh politika icabınca İngiltere ve Rusya devletlerinin beynleri uyuşmasını istemiyeceğinden Fransa ve İngilterelûnun re'ylerini takrib ile maslahatı bir gün evvel bitürmeğe sa'y ve ikdam edeceğine bu kazıyyenin dahî bir nevi' sebeb olacağı rütbe-i bedahette olub bundan başka çünkü Fransa Devleti İngilterelûyu ilzâm ve iskât edememekde iken bir tarafdan dahî Mehmed Ali Paşa Devlet-i Aliyye'yi iğfal kasdına düşerek bilâ vasıta istediği şeyleri istihsal edeceğinden dolayı Fransalûya dahî hiyle-âmiz lisan kullanmış olmasıyle Fransalû

bu tarafın yapacağına intizar ile İngilterelû ile keremiyyet üzere muhabereden çekilmiş ise de Rabbimiz Teâlâ hazretleri ömr ü ikbal-i hazret-i şâhâneyi efzun buyursun fetanet-i fıtrıyye ve metanet-i kâmile-i mülûkâne iktizasınca Mısır tarafından tutulan usul-ı hiylekâranenin adem-i te'sirini bu kerre Fransalû dahî anlamış olduğundan bu günlerde anlar dahî ba'zı mertebe yumuşayub hattâ Fransa sefareti tarafından istihbar olunduğuna göre İskenderiyye'de olan Konsoloslarına Fransa Devleti cânibinden yazılan mektubda Mehmed Ali Paşa'yı iltizam etmeyüb Devlet-i Aliyye'nin hüsn-i tesviye-i maslahatı mültezimleri olduğu beyanile ana göre lisan kullanılması tavsiye ve iş'ar olunmuş olduğundan bundan böyle maslahat-ı Mısrıyyenin dil-hah-ı Devlet-i Aliyye vechile sâye-i şevket-vâye-i hazret-i şâhânede tesviyesi hasıl olması eltâf-ı ilâhiyyeden me'mul idüği beyanile tezkire-i senâverî terkimine ibtidar kılındı efendim.

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Resîde-i dest-i tekrim olan işbu tezkire-i âlî-i âsafanelerile zikrolunan tercemeler cümleten hâk-i pây-i tûtiyâ-sây-ı hazret-i mülûkâneye arz ve takdim ile meşmul-ı lihazza-i meâlî-ifaza-i cenâb-ı padişâhî buyrularak keyfiyyat-ı merkume zikrolunan tercemeler meâlinden ve suret-i iş'ar-ı sâmîlerinden muhatilm-i âlem-ârây-ı hazret-i gîtî-sitânî buyrulmuş ve işbu maslahat-ı Mısrıyyenin karibü'l-ahdde dil-hah-ı âlî vechile tesviyesi hasıl olması eltâf-ı sübhaniyyeden me'mul ve müsted'a bulunmuş idüğü ve zikrolunan tercemelerine iadeten sûy-ı sâmîleri kılındığı ma'lûm-ı devletleri buyruldukda ol babda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir.„

Devletler arasındaki menfaat ayrılıkları Mısır mes'elesinin hallini geciktiriyordu. Mehmed Ali gailesini, tamamen ortadan kaldırmak isteyen Reşid Pasa, bu gecikmeden endişe ediyordu. Mes'elenin padişah lehine kat'î surette halledilmesini isteyen İngiltere elçisi, paşanın endişesini izale ve (Mısır'dan başka mahal terkine) razı olmaması hakkındaki kararında, onu teşvik etti.[1]

"Der-i Saadet'te mukim İngiltere elçisi tarafından işbu teşrin-i saninin on altısı tarihile müverrehan başterceman Bizani'ye verilen ta'limnâmenin suret-i tercemesidir.

Devletlû Reşid Paşa hazretlerine ıhbarat-ı vakıalarından dolayı teşekkür ederim Devlet-i Aliyye ile Mehmed Ali beyninde olan mesâilin hall-i ahyerini ta'cile sarf-ı mahasal sa'y ve makderet edeceğime müşarünileyh hazretleri i'timad buyurabilurler teehhur maddesi Devlet-i

[1] İst. Başvekâlet arşivi (Mısır'a dair) sandığı sayı 175.

Aliyye'yi eğerçi telâşa düşürmekte ise de mamafih bu keyfiyyet saltanat-ı seniyyeye faide-i kâmileyi müstelzim olmuştur Mehmed Ali'nin metalibi kabul olunmuş olsa gerek zât-ı hazret-i şâhânenin ve gerek Devlet-i Aliyye'nin hali nasıl olur idi ve Devlet-i Aliyye'nin merkume mukabeleye muktedir olmadığı cümlenin meşhudu olmaz mı idi Müşarünileyh Reşid Paşa hazretlerine sual edesiniz zât-ı hazret-i hilâfet-penâhî yalnız ismen padişah olub hukuk-ı seniyyesini gasbetmiş olan bir tâbiin hâkim-i hakikî olması şân ü vekar-ı mülûkâneye bir vechile yakışmıyacağı ve ol halde tarafeyn beyninde dürlü hiyleler ve ihtilâller eksik olmıyacağından hemcivar olan milel dahî tavassuta mecbur olarak bunun neticesi ise memâlik-i Osmaniyye'nin inkisamı olacağı zâhir ve âşikârdır ve saltanat-ı seniyyeye tâ biri diğerine galebe edinceye kadar husumet ve muharebe üzere olacak iki hâkim vaz'ını mucib olan bir musalahanın akdini Devlet-i Aliyye'nin muhteli'l-usul olmasından derece-i nihayette mütemetti' bulunan bir devletin vükelây-ı saltanat-ı seniyyeye nasihat etmesi ve bir tarafdan dahî Fransa Devleti Mehmed Ali'nin hâmiliğini istihsal için merkuma müzaheret etmek emelinde bulunduğu zannolunmakda olduğundan ve çünkü Mehmed Ali nâil-i metâlib olduğu halde ancak Fransa Devletinin himmetile olacağından Fransa elçisinin dahî Devlet-i Aliyye'yi mesalihini bilâ vasıta tanzim ve tesviye etmeğe teşvike çalışması müsteb'ad değildir ve nesâyih-i vakıanın netâyic-i tabiiyyesi bu surette iken paşay-ı müşarünileyh hazretleri teehhurun fevaidini ve bu makule tanzimat-ı muzırranın icrasını reddiçün ittihaz buyurdukları usul-ı âkılâneden dolayı kendulerinden gerek zât-ı şâhânenin ve gerek din ve milletin hoşnud ve memnun olduklarını müşahede buyurmuyorlarmı artık adem-i kabulüne muktedir olamadıkları surette milletin asayiş ve vücudunun izmihlâlini kendu ellerile imza etmeğe vakitleri olacağı derkâr olub lâkin bu hususun bir an evvel vukuunu ta'cil etmek muğayir-i akıldır ve Mehmed Ali'den ehven-i şerâit tesmiye olunan mevad istihsal olunur ise Devlet-i Aliyye için bir az şey kazanılmış olacağı mütalâası zannıma göre hatay-ı azîmdir. Suriye'den Mehmed Ali'ye çok veyahud az yer terk olunmak saltanat-ı seniyyeye bir faideyi müfid olmaz zirâ Beriyyetü'ş-şam'dan merkume az çok yer verilmesi Devlet-i Aliyye'ye vahîm olacağı vazıhattandır Rusya ministrosu Mehmed Ali ile olacak tanzimatın mefad ve şerâitini ta'yin etmeğe yalnız Devlet-i Aliyye'nin hakkı olub ve bu babda hâkim-i mutlak saltanat-ı seniyye idüğini söylemiş olmasıyle ben dahî böyle der isem de fakat eğer Devlet-i Aliyye âkil ise hukukunu isti'mal edecek ve takrir-i resmîsinde beyan eylediği yerden ya'ni yalnız Mısır'dan başka mahal

terkine razı olmıyacağını i'lândan hâli olmıyacaktır yollu ba'zı kelemat dahî ilâve ederim ve Rusyalû i'lân-ı mahsus vechile hareket eylediği takdirde ziyâde vermeğe Devlet-i Aliyye'yi kim icbar edebilir deyu icbar maddesini deruhde etmeğe kim mütecasir olur İngiltere ve Avusturya ve Rusya devletlerinin muhalefet edecekleri cihetle Fransa Devleti cesaret edemez fakat ba'zı devletlerin münazaat-ı mahsusalarını bitürmeğe salih bir tanzimin icrasına Devlet-i Aliyye'yi mecbur etmeğe çalışmaları olabilür ise de yine Devlet-i Aliyye menâfi-i âlîyesinin mazarratını ve asayişinin izmihlâlini müstelzim olacak tanzimata razı olmamak lâzımdır saltanat-ı seniyye kendusini feda etmek iktiza etmez ve teklif olunan tanzimat devletler beyninde çok mücadele ve muarazayı müstevcib olacaktır hukuk-ı seniyye-i şâhâne ve Memâlik-i Mahrusa-i şâhâneyi muhafaza ve vikaye etmenin tarikini bilürler ise devletlerin bu vesile ile ihtilâl-pezîr olmasından korkmakda oldukları asayiş-i Avrupa maddesi vükelây-ı saire hazeratı ile paşay-ı müşarünileyhin akıl ve dirayetlerine mevzu'dur ve Ahmed Paşa'nın tercemanının ifadatı bana bâis-i taaccüb olmağla müşarünileyh Reşid Paşa hazretlerinin keyfiyyeti tahkik ederek bu hususa dair istihbar edecekleri mevadd-ı mahremâne olarak iş'ar buyurmalarını rica ederim ve bu iş'arlarına intizaren göndereceğim kuryeri te'hir edeceğim terceman-ı mersumun öteye beriye söylediği şeyler ketm olunamaz ise de müşarünileyhin bana bu babda vaki' olacak iş'aratları hafî tutulmak lâzımdır.,,

Sadr-ı âzam Husrev Paşa'nın, devletlerin aracılığına meydan vermeden Mehmed Ali ile anlaşmak istediği ve bu yolda Reşid Paşa'nın haberi olmaksızın mektuplaştığı Ponsonby tarafından paşaya ihbar edildi. İngiliz elçisinin aşağıdaki ta'limnâmesi, Husrev Paşa'nın gizli mektup muhaberesini açıklamkta, İngiltere'nin Mehmed Ali'ye Mısır'dan başka bir yerin verilmemesi husunsundaki azmini belirtmekte ve Fransa'nın muhalefeti halinde meydana gelecek hâdiseleri tahlil etmehtedir[1].

"Bir kıt'a ta'limnâme tercemesidir.

Devletlû Reşid Paşa hazretlerinin Ispanya muahedesine dair verdiği cevabın hulûs ve safvete makruniyyeti hasebile makbul-ı sefiranem olarak bu maddenin vakt-i merhune kadar te'hirine razıyım bu maddede ve her halde müşarünileyh hazretlerinin rey' ve habişine muvafakat etmek benim haz tarafımdır öylecene ifade eylemeniz derhâstdır.

[1] Aslı hususî kütüphanemizdedir.

Devlet-i Aliyye'nin ve Devlet-i Aliyye ile revabıt-ı dostî ve muamelât-ı politika ile merbut olan cemi' milelin menfaati için müşarünileyh hazretleri an-karib vükelây-ı devletin baş müdebbiri olacağını me'mul ederim zirâ ol hal ve takdirde saltanat-ı seniyye hakkında emn ü ikbal ve saadetten bir nur-ı cedîd incilâ edeceği 'ind-i sefiranemde muhakkakdır İngiltere Devleti ile Avusturya Devleti beyninde derkâr olan muhadenet-i kâmile Reşid Paşa hazretlerinin m'alûm-ı devletleridir Avusturya elçisinin dahî bu dâilerine zaten olan i'timad-ı küllîsine mebni elçi-i mumaileyh Mehmed Ali tarafından sadr-ı a'zam hazretlerine yazılan bir kıt'a kaymenin suretini bana irâe etmişdir ancak kayme-i mezkûre hakkında bir iki mülâhazam vardır ki ber-vech-i âti beyan olunur benim daima i'tikadım şu ki Husrev Paşa'nın sebatına temel kurmağa gelmez müşarünileyh hazretleri suğr-i sinnindenberi iş karışdırıcı olub el-yevm pîr ve sâl-horde olduğuna nazaran tebdil-i mizac eylemeleri muhal kabilindendir sadr-ı a'zam hazretlerinin Mehmed Ali ile mükâtebesi ma'lûm-ı sefiranemdir Reşid Paşa hazretlerine irâe olunan mekâtibden başka mekâtib-i saire vardır deyu zan etmeğe bir kaç sebebim var cülûs-ı hümâyûn akabinde sadr-ı a'zam tarafından yazılan tahrirattan fazla üç mektub daha yazmış olduğu mesmu'-ı dâiyanem olmuşdur şayed ki Reşid Paşa hazretleri bâlâda mezkûr üç mektubları görmemiş ola halbuki bu mekâtibe muhataralû bir şeydir Mehmed Ali zât-ı sadaret-penâhî aleyhine ızhar-ı husumet ve nefsaniyyetle nufuzu bütün bütün kendusine hasretmek iddiasında olduğunu âleme i'lân etmekde hata etmiş olduğunu fehm etmişdir şimdi Husrev Paşa'nın hâtırını ele almağa çalışarak şurût-ı nâfıaya nâil olmağa sadr-ı a'zam kendusine iâne eder ise ol dahî Husrev Paşa'ya mesned-i sadarete müdavemet etmeğe iâne eylemesini teklif edeceği derkâr lâzımdır ki sadedinde olduğumuz mekâtibe hususunda basiret ve teyakkuz üzere olalar zira Husrev Paşa ihtiyar ve sebatsız bir âdemdir binaenaleyh tergib ve teşvik suretlerine dayanamaması akreb-i ihtimaldir imdi bu makule şey vuku' bulmak lâzım gelse Reşid Paşa hazretlerini külliyyen def' ve izale edeceği mülâhazadan baîd değildir Rusyalû dahî bu fesada karışarak bu keyfiyyetin neticesi maâzallah ki memleketi hakkında vaki' olduğu misillû saltanat-ı seniyyenin mukasemesine bâdi olmak havfi vardır saltanat-ı seniyyeyi böyle bir musibete dûçar olmasından muhafaza ve istiklâl-i âlîsini ve temamiyyet-i arazisini vikaye edecek zât ancak Reşid Paşa hazretleridir bu emniye ise Mehmed Ali'ye ihsan olunan tevarüs ile ülkât-ı Mısrıyyeden ma'da başka şey verilmesile hasıl olur müşarünileyh hazretleri ber-vech-i muharrer Mehmed

Paşa'ya başka yerler verilmesine muhalefet eylediği surette düvel-i fahîme kendusine sahib çıkub Mehmed Ali Paşa'yı Devlet-i Aliyye üzerine bir hareket-i hasmâne icra etmekden men' edecekleri derkâr düvel-i fahîmenin teenni ve teehhürlerinden bile Mehmed Ali makhur ve müzmahil olacağı âşikâr zira Mehmed Ali ihracat-ı zaruriyyesini olsa olsa bir kaç mah daha görebilür ol ihracatı taklil ise bir emr-i adîmü'l-imkândır işte mesele-i Mısrıyye bahsinde şimdilik irad eylediğim sözler kâfidir. Mısır meselesi verâsında bir mesele daha vardır ki Rusya maslahatıdır bu mesele Mısır meselesinin halli ile karar bulacakdır düvel-i fahîme Devlet-i Aliyye'yi Mehmed Ali'nin bu taarruzundan halâs birle istikbâlde başka bir muhataradan vikaye etmek vesâiline teşebbüs edecekdir Devlet-i Aliyye'nin Rusyalûdan vaki' olan havf ü herası saltanat-ı seniyyenin istiklâline uyar şey olmadığını fehm edecekleri muhakkak Devlet-i Aliyye'nin her bir fi'li havf ve herasından neş'et eylediğini ve Devlet-i Aliyye o halden halâs bulmadığı takdirde Avrupa devletin mizan-ı kuvveti bozulacağını ve Avusturya Devletinin yer yüzünde vücudu tehlikede bulunacağını ve Fransa Devletinin umur-ı ticaret ve politikasının bütün bütün muzmahil olmaz ise de duçar-ı mazarrat olacağını ve İngiltere Devletine dahî hayli zarar dokunacağını anlamış olacaklarından nâşi Rusya Devletinin Devlet-i Aliyye'ye irâs-ı havf ve herasından âciz olması ne suretle müyesser olur hususuna sarf-ı zihn ve dikkat edeceklerdir ve anlara göre bu maksadın husul-ı pezîri zımnında iktiza eden vesâili istihsal ve kuvveden fi'le getürmek bir emr-i gayr-i asîrdir düvelin yekdiğere olan hased ve kızkanç teşebbüs edecekleri maslahatın icrasına mani' olmıyarak fakat Devlet-i Aliyye'ye müstevcibü'l-meferret olacak bir şey eylemesine her bir devlet hakkında mani' olacakdır Mehmed Ali Paşa'ya ihsan olunan ülkât-ı Mısrıyyeden başka istihsaline vali-i mumaileyh tarafından ve kendu gayret-keşleri tarafından sa'y-ı belîğ olunan ihsanat-ı saireden bir nesne vermemek ehem ve elzem olub ehemmiyeti dahî bâdi-i nazarda müşahede olunan ehemmiyetden çokdur Devlet-i Aliyye bu babda sabit-kadem olur ise Fransa Devleti ya Mehmed Ali Paşa'yı itaate ilcâ etmek hususunda İngiltere Devleti ile beraber olacak ve olhal ve takdirde Fransa ve İngiltere ve Avusturya Devletleri Devlet-i Aliyye'nin istihsal-i emniyyet-i müstakbelesi için tedabir-i muahhereye teşebbüs eder veyahud İngiltere Devletine hareket etmeğe mani' olacak ve ol suretde İngiltere ve Avusturya Devletleri bi't-tabi' Memâlik-i Mahrusanın hâmileri olarak o vakit Rusya Devleti Istanbul'un selâmet ve emniyyeti için Karadeniz'i açmağa mecbur olur lâkin ne hacet Fransa Devleti İngil-

tere Devleti, ile bozuşub da İngiltere ve Avusturya ve Rusya ve Prusya Devletleri beyninde Fransa aleyhine bir ittifak peyda olmak tehlikesine girmeyeceği.,,

PONSONBY

Fransa'nın Mehmet Ali'yi itaata zorlama yolunda, İngiltere ile birlikte hareket etmemesi, İngiltere ve Avusturya'nın elbirliği yapmalarına ve Rusya, Prusya Devletlerini de aralarına almak suretile, Londra'da Fransa'yı hariçte bırakan bir konferans akdetmelerine sebep oldu. Konferansta Osmanlı Devletini Şekib Efendi temsil etti. Müzakereler sonunda aşağıdaki muahede imzalandı.
muahedenin madceleri aşağıdadır. [1].

"Mesele-i Mısrıyye hakkında düvel-i müttefika ile akdolunan Muahedennin suretidir.

Birinci madde : Zât-ı hazret-i şâhâne haşmetlû İngiltere Kraliçesi ve Avusturya İmparatoru ve Prusya Kralı ve Rusya İmparatoru cenâbları ile Mehmed Ali'ye i'tası niyyat-ı şâhâneleri iktizasından olan tanzîmat şerâitini kararlaşdırdıklarından ve şerâit-i mezkûre bu senede merbut olan sened-i münferidde mestûr ve muayyen bulunduğundan hükümdâran-ı müşarünileyhim bir ittifak-ı kâmil ile hareket etmeğe ve düvel-i fahîme-i muahedenin her birisi bu hususda muktedir olabilecekleri kadar hareket etmek üzere Mehmed Ali'ye tanzîmat-ı mezkûreye imtisâl ve mutavaat ettirmek zımnında mesaîlerini yekdiğere zam ve ilhak etmeğe müteahhid olurlar.

İkinci madde : Hükümdâran-ı müşarünileyhimin muavenetleriyle taraf-ı şâhâneden Mehmed Ali'ye tebliğ olunacak tanzîmat-ı mezkûreye mumaileyh tarafından muvafakatden imtina' eylediği halde hükümdâran-ı müşarünileyhim zât-ı şâhânenin da'vet ve iltimasları ile tanzîmat-ı mezkûreyi icra ettirmek için beynlerinde karar-gîr olan usule teşebbüs etmeğe taahhüd ederler ve bu müddette zât-ı şâhâne Mısır ile Beriyyetü'ş-şam beyninde olan muhaberatı bahren kat' etmek ve işbu eyalâtın birinden diğerine asakir ve bargîr ve esliha ve cebehane ve her dürlü mühimmat sevk ve naklini men' eylemek için kendulerine iâne etmelerini müttefiklerinden iltimas buyurmaları ile müşarünileyhima İngiltere Kraliçesi ve Avusturya İmparatoru cenabları Bahr-i Sefid'de olan kuvve-i bahriyyeleri

[1] Muahedat Mecmuası, cilt 4, s. 209-211

kumandanlarına bu babda tenbihat-ı icabiyyenin serian i'tasına taahhüd eylediklerinden başka donanmalarının kumandanları pâdişâhlarına izhar-ı sadakat ve itaat eden teb'a-i şâhâneye düvel-i erbaa beyninde olan ittifakın ismine olarak ve kudretlerine göre vüs'lerinde olan imdad ve iânenin i'tasına müsaraat edeceklerini dahî va'd ederler.

Üçüncü madde : Eğerçi Mehmed Ali tanzîmat-ı mezkûreye mutavaatdan imtina' eyledikden sonra kuvve-i berriyye veya bahriyyesini Der-i Saadet üzerine tevcih eylediği takdirde Düvel-i muahede-i müşarünileyhim taraf-ı şâhâneden Der-i Saadet'te olan elçilerine vaki' olacak iltimas-ı mahsusa mebni ol halde zat-ı mülûkânenin da'vetlerine icabet ve Bahr-i Sefid ve Siyah boğazlarını ve pây-ı taht-ı Devlet-i Aliyye'yi kâffe-i mühacematdan masûn etmek için cümlesi beyninde karar-gîr olduğu vechile bir hareket-i müttefika icrasiyle taht-ı Osmanînin muhafazasına dikkat etmek hususu karar-gîr olduğundan ma'da böyle bir karar iktizasınca bâlâda muharrer mahalle gönderilecek kuvvetlerin zât-ı hazret-i şâhânenin tevakkufunu murad eyledikleri vakte kadar durub zât-ı şâhâne bunların vücudlarının adem-i lüzûmuna hükm ettikleri gibi cümlesi bir vakitte çekilüb Bahr-i Siyah ve Sefide avdet etmeleri dahî mukarrerdir.

Dördüncü madde ; Madde-i sabıkada mezkûr olan hareket-i müttefika hususu Mehmed Ali'nin mühacemat-ı melhuzası aleyhine Bahr-i Sefid ve Siyah Boğazlarını ve pây-i taht-ı Devlet-i Aliyye'yi muvakkaten düvel-i fahîme-i muahedenin zîr-i himayetlerine koymakdan ibaret olduğundan buna zât-ı mülûkânenin mutalebe-i mahsusaları ile ve yalnız bâlâda meşruh olan halde kendulerinin muhafazası için teşebbüs olunmuş bir usul-ı istisnâiyye nazariyle bakılub yoksa Devlet-i Aliyye'nin kaide-i kadîmesine halel getürülmemesi yâni cemi' zemanda düvel-i ecnebiyye sefain-i harbiyyesinin Bahr-i Sefid ve Siyah Boğazlarından duhûlüne dair olan memnuiyyetin bâkî olması mahsusen karar-gîr olmuş olmağla cenab-ı mülûkâne dahî ahval-i meşruha müstesna olarak evkat-ı sairede devletlerinin kavaid-i kadîmesinden olan işbu usul-ı mevzua-i gayr-i mütegayyireyi ibka etmeğe ve Devlet-i Aliyye sulh üzere oldukca Bahr-i Siyah ve Sefid Boğazlarından hiç bir sefine-i harbiyye-i ecnebiyye kabul etmemeğe kat'iyyen karar vermiş olduklarını işbu senedle i'lân buyurmalariyle İngiltere Kraliçesi ve Avusturya İmparatoru ve Prusya Kralı ve Rusya İmparatoru cenabları işbu karar-ı padişâhîye riayete taahhüd ederler.

Beşinci madde : İşbu mukavele senedi tasdik olunub tasdiknâmeleri iki ay zarfında ve mümkün olduğu halde daha evvelce Londra'da mübadele olunacaktır. 3 Temmuz 1840 „

Muahedeye merbut olan (Bir kıt'a sened-i münferid) de muahede ile beraber imzalandı [1].

"*Birinci madde :* Zât-ı şâhâne Mehmed Ali Paşa'ya kendusi ve ahlâf-ı sahîhası için Mısır Valiliği idaresini vereceğini ve bundan başka kayd-ı hayatla kendusine Âkkâ Valiliği unvanı ve Âkkâ kal'ası kumandanlığı ile Beriyyetü'ş-şam'ın cânib-i cenubiyyesinin idaresini ihale ve tefviz buyurucaklardır ki cânib-i mezkûrun hatt-ı hududu ber-vech-i âtî beyan olunur hatt-ı mezkûr Bahr-ı Sefid sevahilinde kâin (Dazannamura) burnundan bed' ile doğruca (Taberiyye) Gölünün nihayet-i şimâliyyesi olan (Sizayan) Nehrinin ağzına kadar mümted olarak zikrolunan gölün sahil-i garbîsi boyuna gidecek (Varden) Nehrinin sahil-i yemini ve (Bahr-i Lût), un sahil-i garbîsinden geçüb oradan (Akabe) Körfezinin nihayet-i şimâliyyesine dayanmak üzere hatt-ı müstakîm üzere doğruca Bahr-i (Süveyş)'e kadar uzayacak ve oradan dahî (Akabe) Körfezinin sahil-i garbîsi ve Süveyş Körfezinin sahil-i şarkîsi ile Bahr-i Süvey'şe kadar imtidad bulacakdır herhalde zât-ı şâhâne bunları i'ta ile beraber bu madde kendusine İskenderiyye'de bir Devlet-i Aliyye me'muru vesatetile ıhbar olunduğu günden i'tibaren on gün zarfında Mehmed Ali Paşa'nın kabul etmesi ve Cidde eyâletinden ve dahilinde kâin Şuhur-ı mukaddeseden ve Girid Ceziresinden ve Ona eyâletinden ve bâlâda beyan olunan Mısır ve Âkkâ paşalığı hududuna dahil olmıyan kâffe-i Memâlik-i Osmaniyye'den çekilmelerini mutazammın kuvve-i berriyye ve bahriyyesi zabitanına i'tası lâzım gelen ta'limatı me'mur-ı mumaileyhe teslim eylemesi şartlarını dahî ilâve buyururlar.

İkinci madde : Ber-vech-i muharrer ta'yin olunan on gün müddet zarfında Mehmed Ali Paşa tanzîmat-ı meşruhayı kabul etmediği halde zât-ı şâhâne Âkkâ Paşalığı idaresinin kayd-ı hayatla verilmesinden sarf-ı nazar buyuracaklar ise de işbu müddet-i munkazıyyeyi teâkub edecek on gün zarfında ya'ni bu haber kendusine vasıl olduğu günden yirmi gün mürurına kadar kabul olunmak ve ber-minval-i meşruh derhal hudud-ı Mısrıyyeye ve Mısır Eyâleti dahilinde bulunan limanlara çekilmelerini mutazammın zabitan-ı berriyye ve bahriyyeye verilecek ta'limat-ı muktazıyye-i mezkûre me'mur-ı mumaileyhe teslim kılınmak üzere kendusine ve ahlâf-ı sahîhasına Mısır Valiliğinin ihalesine rızadâde olacaklardır.

[1] Muahedat mecuası, Cild IV, s. 212, 215.

Üçüncü madde : Mehmed Ali Paşa tarafından taraf-ı şâhâneye te'diye olunacak verguy-ı senevî bâlâda muharrer iki suretin kangısını kabul eder ise ana göre idaresini istihsal edeceği mahallin vüs'at ve adem-i su'tüne tatbik olunacakdır.

Dördüncü madde : İşbu suretlerin kangısını kabul eder ise etsun her halde Mehmed Ali Paşa'nın on günden yirmi güne kadar ta'yin olunmuş olan müddetin inkizasından evvel Donanmay-ı hümâyûnu kâffe-i asakir ve mühimmatı ile ahzine me'mur olan Devlet-i Aliyye âdemine teslim etmesi ve işbu teslim tesellüm maddesinde düvel-i müttefika donanmaları kumandanları dahî hazır bulunması bilhassa karar-gîr olmuşdur Mehmed Ali Paşa'nın Donanmay-ı hümâyûnun Mısır limanlarında kaldığı müddetce vuku' bulan masarifini taleb etmesi ve vireceği verguden tenzil eylemesi bir vechile câiz olmaması dahî mukarrerdir.

Beşinci madde : Devlet-i Aliyye'nin kâffe-i muahedat ve kavanini Memâlik-i Devlet-i Aliyye'nin sair tarafları misillû Mısır ve bâlâda tahdid ve beyan olunan Âkkâ Eyâletinde dahî meriyyü'l-icra olub ancak verguy-ı mezkûru yoluyla te'diyye eylemek şartiyle Mehmed Ali Paşa'nın ve ahlâfının uhdelerine muhavvel olan eyâlattan zat-ı şâhânenin isimlerine ve anların vali ve vekili olarak vergu ve tekâlif-i mu'tedile ahzeylemelerine zât-ı şevket-simat-ı şâhâne rıza-dâde olduklarından işbu vergu ve tekâlifin ahzi ile Mehmed Ali Paşa ve ahlâfının eyâlat-ı mezkûrenin kâffe-i masarif-i askeriyye ve sairesini idare etmeleri karar-gîr olmuşdur.

Altıncı madde : Mısır ve Âkkâ Valisinin tutabileceği kuvve-i berriyye ve bahriyye Kuvve-i Devlet-i Aliyye'den ma'dud olduğundan bunlara daima devlet hizmeti için tutulmuş nazarile bakılacaktır.

Yedinci madde : İkinci maddede tafsil ve beyan olunduğu vechile bu keyfiyyetler kendusine tebliğ olunduğu günden i'tibaren ta'lik olunan yirmi gün müddet zarfında Mehmed Ali Paşa teklif olunan tanzîmata muvafakat etmez ve Mısır Valiliğinin tevarüsünü kabul etmez ise zât-ı şâhâne kendulerine işbu teklifi geru almaklıkda muhtar nazarile bakacaklarına binaen menafi'-i mahsusa-i şâhâneleri ve müttefiklerinin nesayihi kendulerine ne tarik irâe ederler ise ana sâlik olacaklardır.

Sekizinci madde : İşbu sened-i münferid bu günkü mukavele senedine harf be harf dercolunmuş gibi ma'mûl ve kavî olacak ve tasdik olunub tasdiknâmeleri dahî zikrolunan mukavele senedi tasdiknâmeleriyle beraber mübadele kılınacakdır deyu tarih-i mezkûr ile müverrehen Londra'da murahhasun-ı mumaileyhim taraflarından imza olunan sâlifü'z-zikr sened-i

münferidde münderic ve mestur olarak bâlâda madde madde tahrir ve tastir kılınan muahede-i mezkûreyi ve sened-i münferidi gereği gibi mütalâa ve tedkik ile her bir mahallini dil-hahımıza muvafık surette bulduğumuzdan gerek muahede-i merkumenin ve gerek sened-i münferid-i mezkûrun havi olduğu kâffe-i şurût ve mevaddı tahsin ve tasdik ve ika etmiş olduğumuzu ve şerâit-i mezkûrenin hiç bir vechile hilâf-ı hareket zuhura gelmeyerek tamamen ifa ve icrası hususuna taahhüd eylediğimizi i'lânen ve tasdiken cânib-i şâhânemizden işbu tasdiknâme tastîr ve hatt-ı hümâyûn ve mührümüzle tevşih ve temhir olundu tahriren fi'l-yevmi't-tâsi' min şehr-i şevvali'l-mükerrem li-senc sitte ve hamsîne ve mieteyn ve elf.„

Sened-i münferiddeki kararların kendusine "Mehmed Aliye„ (İskenderiyye'de bir Devlet-i Aliyye me'muru vesatetile ıhbar) olunacağı birinci maddede yazılmıştı.

Bu vazifeye hariciye müsteşarı Sadık Rifat Beyefendi tayin ve İskenderiyeye hususî talimat ile gönderildi. Rifat Beyefendi İskenderiye'ye varmasından avdetine kadar geçen günler içinde, Mehmed Ali Paşa ile muhtelif konuşmalar yaptı. Bütün Harcanan gayretlere rağmen, müsbet bir neticeye varmadan verilen müddetler sona erdi..

(Bâb-ı fetva-penâhîde mahsusen akdolunan meclis-i umumîde bu muharrerat "Rifat Bey'in Mısır'dan gönderdiği mektuplar„ okunarak erbab-ı meclisin re'y ve mütalâası istifsar ve muahede-i mün'akide iktizasınca meselenin hal ve tesviyesinde mülken ve milleten ve şer'an ve kanunen bir gûne mahzur veyahud âhar suretle çâre vc tedbir olub olmadığı keyfiyyatı isticvab olundukda Mehmed Ali Paşa'nın müsted'iyyat-ı vakıasının kabulü mehazir-i milliyye ve milkiyyeyi mucib olacağından zerre kadar akl ü insafı olan bunu tecviz ve ihtiyar idemiyeceği ve muahede-i muharrereyi kâmilen kabul ile ahkâmının icrasından başka tedbir ve çâre olmıyacağı müttefikane ikrar ve tasdik kılınmış olduğu ve bunun üzerine kimesne tarafından bir gûne kîl ü kâle mahal kalmamak ve hilâfında hareket vukuunda herkim olur ise olsun cezasının icrasına müsareat olunmak ...„ üzere bir tasdiknâme tanzim edilerek mecliste bulunanlar tarafından mühürlendi.[1]

Reşid Paşa, dört müttefik devlet elçileri ile meseleyi müzakere ettikten sonra (Beyne'l-havas akdolunan meclis-i meşverette) de Mehmed

[1] Lutfi tarihi, cild 6, s. 116.

Ali'nin muahedede mevcud müddetlere riayet etmediği görüşülerek Mısır Valiliğinden azline karar verildi.

Muahede mucibince Mısır limanlarının ablukasına bir ay sonra başlanacağından, aşağıda gösterilen ve Reşid Paşa'nın kaleme aldığı bir takrir ile, İngiltere ve Avusturya elçiliklerinden, donanmalarının müşterek olarak harekete geçmeleri talep edildi. [1]

"İngiltere ve Nemçe elçilerine verilecek takrir-i resmî müsveddesidir.

Londra'da mün'akid olan muahede-i ittifakiyye sened-i münferidi iktizasınca Mehmed Ali Paşa kendusine teklif olunan şerâiti kabul etmemiş olduğundan zât-ı şevket-simat-ı hazret-i şâhâne hukuk-ı sarihalarının muhafazası zımnında a'mal-i vesâil-i cebriyyeye karar vermiş ve bu cihetle Mehmed Ali Paşa'nın Mısır Valiliğinden dahî azli hususuna irade-i kat'iyyeleri şeref-sudur buyrulmuş olduğuna binaen mukaddime-i harekât-ı harbiyye olmak üzere kâffe-i Mısır limanlarının abluka olunması karar-gîr olmuş olmağla muahede-i mezkûre mucebince zât-ı sefiraneleri Avusturya elçisi cenâblariyle bi'l-müzâkere zikrolunan abluka usulünün icrasına me'mur olan süfün-i hümâyûna i'tay-ı iânet-i müessire etmekliğe Bahr-i Sefid'de olan İngiltere ve Avusturya amirallerinin me'mur olunmaları hususuna himmet eylemeleri iltimasiyle işbu takrir-i resmî tahrir ve Avusturya elçisi cenâblarına verildiği misillû asaletlû İngiltere elçisi cenâblarına dahî zaten derkâr olan muvalat ve riayetimizi te'yiden i'ta ve tesyir kılındı.,,

İskenderiye'deki dört devlet konsoloslarının İskenderiye'de kalmaları, Mehmed Ali ile daimî münasebetlerini sağlıyacağından, cebrî hareketlerin başlamak üzere bulunması ve bu halde konsolosların (Mahallerinde tevekkufları münasib) olmıyacağı öne sürülerek, dört devlet elçilerine Reşid Paşa tarafından yazılan aşağıdaki takrir gönderildi.[2]

"Düvel-i erbaa süferasına verilecek takrir-i resmî müsveddesidir.

Ma'lûm-ı sefiraneleri olduğu üzere Mehmed Ali Paşa muahede-i ittifakiyye iktizasınca kendusine i'ta olunan onar gün müddetlerin ikisi dahî munkazıyye olarak teklif olunan mevadd-ı muslihaneyi kabul etmiş olmasiyle kendusinin Vilâyet-i Mısrıyyeden dahî azli ve muahede-i mezkûre ahkâmına tatbikan vesâil-i cebriyye a'mâli lâzım gelmiş ve icrası derdest olan harekât-ı harbiyyede düvel-i erbaa-i fahimenin hasbe'l-muahede muavenetleri dahî mukarrer bulunmuş olduğundan esnay-ı

[1] İst. Başvekâlet arşivi (Mısıra dair) sandığı sayı 86.
[2] İst. Başvekâlet arşivi (Mısır'a dair) sandığı sayı 86.

harbde düvel-i erbaa-i müşarünileyhimin İskenderiyye'de olan konsoloslarının mahallerinde tevekkufları münasib olmıyacağına binaen heman oradan avdete da'vet olunmaları muvafık-ı hal ve maslahat görünmüş olmağla icray-ı iktizasına himmet olunması iltimasiyle işbu takrir-i resmî tahrir ve . . . ve İngiltere ve Avusturya ve Prusya sefaretlerine verildiği misillû rütbetlû Rusya maslahatgüzârı cenâblarına dahî zaten derkâr olan hürmet ve mevalatımızı te'kiden i'ta ve tesyâr kılındı.„

İstanbu'lda bulunan bilcümle devlet elçilerine de, aşağıdaki takrir gönderildi.[1]

"Bi'l-cümle süferaya verilecek takrir-i resmî müsveddesidir.

Devlet-i Aliyye ile düvel-i erbaa-i fahime beyninde mesele-i mısriyyenin hal ve tesviyesi zımnında muahharan Londra'da akd ve tanzim olunan muahede-i ittifakiyye iktizasınca Mehmed Ali Paşa kenduye teklif olunan mevadd-ı muslihaneye muvafakat etmemiş ve kendusinin tama'ı tabiîsi zatını merkez-i ısyanda bulundurmuş olduğundan eyâlat-ı Mısrıyyenin dahî uhdesinden hazf ve tahvili ve icra olunacak esbab-ı tazyikıyyenin mukaddimesi olmak üzere cemi' Mısır ve Beriyyetü'ş-şam liman ve iskelelerinin sefâin-i Devlet-i Aliyye ve düvel-i müttefika donanmaları ile kemâl-i şiddet ile abluka olunması iktiza etmiş ve bu hususun icrasına me'mur olan sefayinin abluka olunacak mahalde bulundukları günde ablukaya başlanılması karar-gîr olmuş ve ablukanın şerayit-i lâzimesi hukuk-ı mileliyyeye dair müellefat-ı mu'teberede musarrah bulunmuş olmağla keyfiyyet şimdiden ma'lûm olmak ve ana göre iktiza edenlere haber verilmek üzere işbu takrir-i resmî ketb ü imlâ ve süferay-ı saireye verildiği misillû rütbetlû Rusya maslahatgüzârı cenâblarına dahî zaten derkâr olan muvalat ve riayetimizi te'yiden irsal ve i'ta kılındı.„

Mehmed Ali'nin Mısır Valiliğinden azli, Mısır ve Beriyyetü'ş-şam limanlarının ablukası, sefaretlere resmî takrirler irsal edilmesi ve bu husustaki mucip sebepler, Reşid Paşa'nın hazırladığı aşağıdaki arz tezkiresinde, pek açık olarak izah olunmaktadır.[2]

"Seniyyü'l-himema kerîmü'ş-şiyema devletlû inâyetlû âtıfetlû übbehetlû efendim hazretleri,

Ma'lûm-ı âlî buyrulduğu üzere hariciyye nazırı devletlû Reşid Paşa hazretlerinin geçen cum'a günü düvel-i erbaa-i müttefika elçileriyle sahilhanelerinde vuku' bulan müzâkerat keyfiyyeti ve dünkü gün beyne'l-

[1] İst. Başvekâlet arşivi (Mısır'a dair) sandığı sayı 86.
[2] İst. Başvekâlet arşivi (Mısır'a dair) sandığı sayı 86.

havas akdolunan meclis-i meşveretde ta'dad ve dermeyan ve iktizay-ı halin müzâkeresine sarf-ı efkâr ve ezhan olunarak o babda vaki' olan mütalâatın fezlekesinde madamki Mehmed Ali Paşa'nın müddet-i ulâ ve sâniye teklifat ve şerâitine adem-i muvafakati gereği gibi tebeyyün etmiş ve artık Devlet-i -Aliyye düvel-i erbaa-i müşarünileyhim ile bi'r-refaka hakkında a'mal-i vesâil-i cebriyyeye mecbur olub fakat müşarünileyh Mehmed Ali Paşa'nın mensub halinde üzerine varılması usul-ı düveliyyeye münafî görünmüş olduğundan süferay-ı mumaileyhim ile müzâkere ve tensib olunduğu vechile kendusinin Mısır Valiliğinden azliyle şimdilik yerine âhar vali nasbolunmıyarak Mısır'ın idare-i muvakkatesi akdemce taraf-ı eşref-i şâhâneden Âkkâ Valisi nasb ve ta'yin buyrulmuş olan devletlû İzzet Mehmed Paşa hazretlerine ihâle ve tefviz birle tezayüd-i vak' ü i'tibar ve tesir-i nüfuzunu mucib olmak üzere kenduye Beriyyetü'ş-şam seraskerliği unvan-ı celîli dahî ihsan buyrulması ve Mehmed Ali Paşa'ya azli keyfiyyetinin ıhbarı lâzım geleceğinden saadetlû Rifat Beyefendi hazretleriyle varid olan tahriratına cevaben kenduye bir kıt'a mektub-ı acizî tahririyle meâilinde hakkınızda bi-diriğ ve erzan buyrulan müsaadat-ı seniyye takdir olunmıyarak zat-ı şevket-simat-ı hazret-i mülûkânenin tenbihat-ı aliyye ve muahede-i mün'akide ahkâm-ı kaviyyesine muvafakat etmemiş olduğunuzdan eyâlet-i Mısrıyyeden dahî azliniz iktiza eyledi yollu ba'zı ta'birat-ı münasibe iradiyle mir-i müşarünileyhe verilmiş olan beşyüz kîse akçe poliçanın kabulü dahî kendusinin me'muriyyet-i resmiyye ve saltanat-ı seniyyenin kavanin-i müessesesine münâfi' olacağından ve müsaade-i seniyye-i mülûkâneye dahî şâyân görünmediğinden tahrirat-ı merkumeye leffen iâde kılınması ve kendusinin azli bir an evvel Mısır ve Suriye'de ve her yerde münteşir olmak iktizay-ı hal ve maslahatdan ve muhassenat-ı adîdeyi cami' tedabirden olaçağına ve akdemce hâk-i pây-i âlîden istîzân olunduğu vechile ta'rib ve Suriye tarafına tesrib olunan evvelki i'lânnâme müsveddesiyle muahede-i mezkûre sened-i münferidi lisan-ı rumîye terceme ve tahvil ettirilmiş olduğuna binaen bu kerre kaleme alınub esnay-ı meclisde kıraat olunmuş olan i'lânnâme müsveddesi dahî heman arabî ve rumîye terceme ve ta'rib ile varaka-i mahsusalar tab' ve temsil olunarak Mısır ve Suriye ve Hicaz taraflarına ve Girid Ceziresine neşr ve ıtare olunması ve Girid Valisi nasb ve ta'yin kılınan utûfetlû Mustafa Paşa hazretlerinin vezaret menşur-ı âlîsiyle me'muriyyet emr-i şerîfini kapu kethüdası Nuri Bey bendelerinin Boğazdan avdetinde mahalline isâle me'muriyyeti karar-gîr olmuş olmasiyle mîr-i mumaileyh bu tarafdan bir vapur sefinesine irkâb

ile İngiltere donanması tarafına irsal ve Mehmed Ali Paşa'ya yazılacak tahrirat ve süferay-i mumaileyhim cânibletinden İskenderiyye'de kâin konsoloslara gönderilecek ta'limat zikrolunan vapur ile isyal kılınarak İngiltere amiralinin re'y ve tedbiri üzere mîr-i mumaileyhin oradan Girid'e azîmet ve zikrolunan rumîyyü'l-ibare varakaları Girid Ceziresi ehali ve reâyâsına neşr ve i'ta ile icray-ı esbab-ı hüsn-i me'muriyyet eylemesi ve Mısır limanlarının ablukasına bundan bir mâh sonra mübaşeret olunacağına ve işbu abluka maddesinin nâm-ı şâhâneye mahsusen icrası lâzım gelecek olmasına nazaran İngiltere ve Nemçe donanmalarının süfün-i hümâyûn ile bi'l-maiyye icray-ı ablukaya me'muriyyetlerini mutazammın amirallerine ta'limat-ı mahsusa tahriri zımnında yalnız İngiltere ve Nemçe sefaretlerine başka ve abluka maddesine teşebbüs olunacağını mübeyyin bi'l-cümle düvel-i mütehabbe sefaretlerine başka tekarir-i resmiyye i'tası ehem ve elzem olduğundan ve çünkü İskenderiyye limanının ablukasına mübederet olunacağından ve düvel-i erbaa-i müşarünileyhim me'murlarının orada tevekkufları uyamayub hususile Mehmed Ali Paşa ile düvel-i müşarünileyhimin bütün bütün kat-i muamele eylemeleri lâzım gelerek bunda başkaca te'sirat ve menâfi' dahî hasıl olacağından İskenderiyye'de mukim düvel-i erbaa konsolosları avdete da'vet olunmak üzere dahî başka tekarir-i resmiyye kaleme alınub kezâlik meclisde kıraat olunmuş ve mealleri maslahata muvafık bulunmuş olduğundan zikrolunan tekaririn dahî heman bi't-tebyiz i'tası ve siyâdetlû Şerif Mehmed bin Avn hazretlerine dahî mevadd-ı meşruhanın iş'ariyle kendusinin te'min olunması lâzimeden olmasiyle usul-ı te'miniyyeye ve Cidde Eyâleti ve Şeyhü'l-haremlik Mekke-i Mükerreme Bağdad Valisi devletlû Ali Rıza Paşa hazretlerine tevcih buyrulmuş olmak hasebiyle vali-i müşarünileyhle dahî muhabere ve mükâtebeye riayet ve himmet ve saltanat-ı seniyye tarafına ibraz-ı hüsn-i hizmet ve muavenet eylemeleri kendulerinden matlûb-ı âlî olduğu zemininde muamelât-ı teşvikiyyeye dair tahrirat-ı mahsusa tasdîr ve tarafına tesyîriyle hüsn-i îsale mübaderet eylemesinin Bağdad Valisi müşarünileyhe bildirilmesi ve leffen takdim kılınan puslada esamisi muharrer kesan kabail-i Dürz mu'teberanından olarak Mehmed Ali'nin aleyhinde bulundukları cihetle mukaddema ol tarafdan savuşub taraf-ı eşref-i saltanat-ı seniyyeye dehalet etmiş ve her biri birer mahalle gönderilerek ikamet etmekde ve ba'zıları ara sıra Der-i Saadet'e gelüb gitmekde bulunmuş olduklarından ve ekseri esdikay-ı teb'a-i Devlet-i Âliyye'den bulunduklarından bu tarafda bulunanlara birer mikdar atıyye-i seniyye i'tası

ile Müşarünileyh İzzet Paşa hazretlerinin seraskerlik me'muriyeti emr-i âlîsini götürecek vapura irkâben ol tarafa i'zâm ve taşrada bulunanların dahî Der-i Saadet'e celbiyle kezâlik mikdar-ı kifâye atıyye ihsan olunarak maiyyet-i müşarünileyhe gönderilmesi ve mumaileyh Nuri Bey bendelerini Girid'e îsale Beylik vapurlardan birinin ta'yini hâtırlara gelmiş ise de çünkü Mehmed Ali hakkında muamelât-ı tazkıyyeye teşebbüs ve ibtidar olunmuş olması cihetiyle şayed gönderilecek vapura orada tevkif eylemesi mütalâadan baîd olmıyarak tüccar vapuru ile irsalinde bu suret-i icraya teşebbüs edemiyeceğinden bir kıt'a vapur isticar olunması hususları mütalâa ve tezkâr olunmuş ve Cidde Kaimmekamı saadetlû ferik İzzet Paşa bendelerini mümkün olduğu halde Cidde tarafına göndermenin ve Urban ve kabaili dahî Mısırlû aleyhine teşvik ve teşcî' etmesinin Bağdad Valisi müşarünileyhe yazılacak tahrirat-ı âcizîde derc ve iş'âr olunması dahî hâtır-güzâr olmuş ve zikrolunan i'lânnâme ve tekarir-i resmiyye müsveddatiyle pusla manzûr-ı maalî-mevfur-ı cenâb-ı tâc-dârî buyrulmak için mersul-ı sûy-ı vâlây-ı müşirîleri kılınmış olmağla hususat-ı merkumenin ol vechile icray-ı iktizaları ve müsveddat-ı merkumenin sebk ü ibareleri muvafık-ı irade-i seniyye-i hazret-i mülûkâne buyrulur ise sür'at-i icralarına ve zikrolunan i'lânnâmenin bir an evvel tab' ve neşri ve düvel-i erbaa-i müşarünileyhim sefaretleri tarafından ta'cil olunmasiyle ba'zı derdest mevadd-ı âdiyye müsveddesi dahî derhal kaleme aldırılub leffen takdim kılınmağın bu hafta takviminin hemen yarın tab' ve neşrine ibtidar ve devletlû Fethi Paşa hazretleri ma'rifetiyle bir kıt'a vapur isticar kılınarak i'zam ve tisyar olunacağı beyaniyle tezkire-i senâverî terkimine mübaderet kılındı efendim.

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Enmile-zîb-i i'zaz olan işbu tezkire-i behiyyeleriyle zikrolunan i'lânnâme ve tekarir-i resmiyye müsveddatı ve pusla mübarek hâk-i pây-i kimyâ-sây-ı hazret-i mülûkâneye arz ve takdim birle meşmul-ı lihazza-i şevket-ifaza-i cenâb-ı cihan-bâni buyrulmuştur düvel-i müşarünileyhim süferasiyle müzâkere ve tensib olunduğu üzere Mehmed Ali Paşa'nın Mısır Valiliğinden azli ile şimdilik Mısır'ın idare-i muvakkatesi müşarünileyh İzzet Paşa hazretlerine ihale ve tefviz ve kenduye ol vechile seraskerlik unvan-ı celîli tevcih olunması ve müşarünileyh Rifat Beyefendi hazretleriyle vürud eden tahriratına tıbkı iş'âr buyrulduğu vechile cevabnâme tahririyle zikr olunan poliçanın iadesi suretleri nezd-i şevket-vefd-i hazre-i şehinşâhîde rehîn-i tensib-i âlî buyrulmuş ve mü-

teferriat-ı sairesi dahî pek yolunda mütalâa ve tezekkür olunmuş ve icabat-ı hâliyeden bulunmuş olmağın hususat-ı merkumenin ber-minvâl-i meşruh icray-ı iktizaları ve müsveddat-ı merkumenin dahî sebk ü ibareleri irade-i seniyyeye muvafık olarak sür'at-i icralarına ibtidar olunması ve salifü'l-beyan i'lânnâmenin dahî heman tab' ü neşriyle mezkûr vapurun bi'l-isticar i'zam ve tisyarına himmet buyrulması hususlarına emr ü ferman-ı keramet-nişan-ı cenâb-ı tâc-dârî şeref-rîz-i sünuh ve sudur buyrulmuş ve evrak-ı merkume iade ve irsal kılınmış olmağla olbabda emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir.„

Yukarıdaki arz tezkeresinin sonunda "zikrolunan i'lânnâmenin bir an evvel tab'ü neşri düvel-i erbaa-i müşarünileyhim sefaretleri tarafından ta'cil olunmasiyle ba'zı derdest mevadd-ı âdiye müsveddesi dahî derhal kaleme aldırılub leffen takdim kılınmağın bu hafta takviminin heman yarın tab' ü neşrine ibtidar olunması" denmektedir...

Bu müsveddeler Takvimi Vekayiin 10 Recep 1256 günlü ve 207 sayılı nüshasında neşredilmiştir. Aşağıya bir kısmı dercedilen müsveddelerin asılları. Başvekâlet Arşivinin (Mısır evrakı) arasında 86 No. da mevcuttur ve Reşid Paşa'nın el yazısıdır.

"Mes'ele-i Mısriyye hakkında Devlet-i Aliyye ile düvel-i fahime-i erbaa beyninde mün'akid olan muahede-i ittifakiyye iktizasınca müddet-i evvel ve sâniyede icrası karar-gîr olan teklifat-ı resmiyyeyi tebliğ ile cevab-ı kat'îsini ahzetmek için sadaret-i uzmâ müsteşarı saadetlû Rıfat Beyefendi hazretlerinin cânib-i Mısra me'muriyyeti keyfiyyeti ve müddet-i evvel teklifine Mehmed Ali Paşa tarafından ne cevhile cevab-ı red verildiği bundan mukaddemce çıkarılan Takvim-i Vekayi' nüshasında beyan edilmiştir. Bu def'a müşarünileyhin bu cânibe avdeti vukuu ile Mehmed Ali Paşa'nın müddet-i sâniye teklifatına dahî muvafakat etmediği tebeyyün etmiş ve gerek kendusi ve gerek evlâd ve ahfadı haklarında bir ni'met-i celîle ve inâyet-i azîme olan Mısır eyâletinden dahî mahrumiyyete yine kendusi sebeb olmuş olmağla Mehmed Ali Paşa şeref-sudur buyrulan irade-i seniyye-i hazret-i şâhâne iktizasınca Mısır eyâletinden dahî azl ile eyâlet-i mezkûrenin idare-i muvakkatesi mukaddemce uhdesine Âkkâ eyâleti tevcih olunub bu kerre avatıf-ı aliyye-i cenâb-ı mülûkâneden Beriyyetü'ş-şam seraskerliği unvan-ı celîli ihsan-ı hümâyûn buyrulan sadr-ı esbak devletlû İzzet Paşa hazretlerine ihâle buyrulmuştur... Şöyle ki müddet-i sâniyenin iptidaki meclisinde ben Mısır'ın tevarüsünü kabul ettim ve Beriyyetü'ş-şamı dahî taraf-ı şâhâneden reca edeceğim vâdisinde gerek müşarünileyh Rıfat Beyefendi'ye

ve gerek düvel-i erbaa me'murlarına ifade edüb berû tarafdan yalnız kabul-ı verâset sözü kâfi olmıyarak ahkâm-ı muahede iktizasınca müddet-i muayyene zarfında donanmay-ı hümâyûnun teslimine teşebbüs olunmak ve eyâlet-ı ma'lûmenin tahliyesi zımnında iktiza eden tenbihnâmeler Devlet-i Aliyye me'muruna teslim kılınmak lâzım geleceği irad olundukta izhar-ı hiddet ile bunlar sonraya kalacak şeylerdir demiş ve taraf-ı eşref-i hazret-i şâhâneden ricanıza müsaade buyrulmadığı halde ne yapacaksınız sualine dahî ol vakit yine silâha müracaat ve teklif olunan suretin kabulüne muhalefet edilir cevabını vermiş olduğunun üzerine ikinci meclisde dahî Mısır verâsetini kabul eylediğini tekrar ve fakat Beriyyetü'ş-şam verâsetinden sükût ile yine eyalât-ı ma'lûme için taraf-ı şâhâneye müracaat edeceğini beyan etmiş ve şerâit-i ma'lûmenin icrasına kat'a yanaşmamış ve cevaben gelen tahriratında ise Beriyyetü'ş-şam verâsetinden geçtiğini tasrih bile etmiyerek keenne ömrü oldukça oranın şöyle böyle i'marına bakacağına dair ba'zı zeminkârâne sözler yazmıştır.,,

Sefaretlere gönderilen resmî takrirler kabul olunarak, İskenderiye'deki müttefik devletler konsolosları Mısır'ı terkettiler. Mehmet Ali kuvvetlerile, muharebe yeniden başladı.

"Berut taraflarında peyderpey muzafferiyet haberleri İstanbul'a akşetmeğe başlıyarak hayır-hahan-ı devlet memnun olmakda idi [1].,,

Mısırlı Süleymen Paşa ordusu Berut'tan hücuma geçen Osmanlı ve müttefik kuvvetler karşısında, tutunamıyarak geri çekilmeğe mecbur kaldı.

"Asıl maslahatca mühim ve müsta'cel olan Âkkâ kal'asının zabt ve teshiri madde-i cesîmesi bulunduğundan,, deniz ve karadan hücum eden Osmanlı ve müttefik kuvvetleri Âkkâ kalesini de zaptettiler[2].

Bu sıralarda "Mehmed Ali Paşa tarafından bilâ şart cânib-i saltanat-ı seniyyeye arz-ı mutavaat olunur ise Mısır'ın uhdesinde ibkası zımnında düvel-i müttefika tarafından icray-ı vesatet olunacağına dair İngiltere devletinin Şam'da bulunan amiraline,, talimat gönderdiği ve anlaşma yapıldığı öğrenildi.

Mehmed Ali Paşa'nın (ızhar-ı mutavaat)ı mutazammın gönderdiği tahrirat pâdişaha arzolundu [3].

[1] Lütfi Tarihi, cilt 6 sahife 120.
[2] Takvimî Vekâyi sayı 210 16 Ramazan 1256.
[3] Lütfi Tarihi, cilt 6 sahife 120.

Reşid Paşa dört devlet elçisini konağına da'vet ederek, pâdişaha gönderilen arîzanın Londra müzekkeresi meâline uygun bulunup bulunmadığını ve vaki olan itaate hakikî ve samimî nazariyle bakılmak lâzım gelip gelmiyeceğini sordu.

İtaatın ve arîzanın mahiyeti hakkında fikirlerini soran Paşa'ya hitaben İngiltere elçisi, "bu hususun hal ve tesviyesi ancak irade-i şâhâneye mütevakkıf mevaddandır„ diye cevap verdi. Avusturya elçisi gönderilen mektubu tekrar tekrar okuduğunu, muhteviyatının doğru ve yolunda göründüğünü beyan etti.

İngiltere elçisinin "Zât-ı şâhâne kangı re'yi tensib eder ise anı ihtiyarda müstakildir bizler ancak kendulere irâe-i tarîk edebiliriz„ demesine mukabil, Avusturya elçisinin ısrarına karşı Reşid Paşa'nın şu sözleri söylediği görülmektedir.

"Cenâbınız eğerçi zât-ı hazret-i şâhâne Mehmed Ali'nin mektubundan memnun olmuşlar ise itaati kabul olunmak lâzım geldiğini beyan eylediniz. Lâkin Mehmed Ali Paşa bunun gibi belki bin aded mektub göndermiş olduğundan bu misillû mektublarıma ne vechile i'timad olunabilur ve bundan ma'da işbu sonraki gelen mektubu dahî hiyel-âmiz olub meselâ ezcümle verâset maddesine girişmek için Komodor Tomper'in nâ-mevcud hükmünde olan mukavelesinden bahsetmiştir."

Reşid Paşa'nın elçiler ile yaptığı müzakereler ve bu müzakerelerdeki karşılıklı çalışmalar bir zabıt halinde tanzim edilmişti. Aşağıdaki mükâleme zaptında, Reşid Paşa'nın ve diğer devlet elçilerinin Mehmed Ali ile anlaşmak yolundaki mütalâaları, açıkça görülmektedir [1].

"Bin sekiz yüz kırk sene-i İseviyyesi şehr-i kânûn-ı evvelinin yirminci günü Hariciye Nâzırı Devletlû Reşid Paşa hazretlerinin konaklarında paşay-ı müşarünileyh hazretleriyle İngiltere ve Avusturya ve Prusya ve Rusya devletleri süferası beyninde vuku' bulan mükâlemenin mazbatası tercemesidir :

Müşarünileyh Reşid Paşa hazretleri : Ma'lûmunuz olduğu vechile bu def'a Mehmed Ali tarafından cânib-i saltanat-ı seniyyeye bir kıt'a arîza vürûd ederek meâli taraf-ı sefirânelerinize ifade olunmuş ve şehr-i teşrin-i sâninin on dördü tarihiyle müverrah olan Londra mükâlemesi müzekkeresi dahî evvelki gün ahzolunmuş olup ancak zât-ı hazret-i pâdişahî Mehmed Ali'nin işbu takdim eylediği arîzasiyle Londra müzekkeresi

[1] İst. Başvekâlet arşivi (Mısır'a dair) sandığı 134.

meâline imtisal etmiş olub olmadığını ve vaki' olan itaate hakikî ve samimî nazariyle bakılmak lâzım gelüb gelmiyeceğini sizlere sual etmekliğimi emr ü ferman buyurmuşlardır.

İngiltere Elçisi :

Bu hususun hal ve tesviyesi ancak irade-i seniyyeye mütevakkıf mevâddandır.

Reşid Paşa hazretleri :

Mehmed Ali bu ana kadar lâkırdı ile vakit geçirmekde olduğundan eğerçi mektubunda münderic olan mevaidi icra eder ise ol vakit itaatine hakikî nazariyle bakılabilur.

İngiltere Elçisi :

Bu hususun kararını rüfekamızın re'ylerine havale ederim ben şimdilik bu babda ne bir gûne ifade-i meram ve ne bir zu'm ve mütalâa ızhar edebilirim.

Avusturya Elçisi :

Kendimi her bir gûna mes'uliyyetten kurtarmak ve devletimin bu misillû bir mes'ele-i mühimme hakkında olan efkâr ve mütalâatını açıkdan açığa anlatmak için tahriren ifade-i merama mecbur olmuşumdur şöyle ki Mehmed Ali tarafından cânib-i Bâb-ı Âliye tevarüd eden mektubu tekrar tekrar mütalâa etmiş olduğumdan bu babda olan zu'm ve mütalâa-i acizânemi ifade ve beyana ibtidar ederim işbu mektubda zikrolunan şeyler bana doğru ve yolunda gibi göründü fakat bu mektubda Komodor Tomper ile tanzim olunan mukaveleden bahs olunmamış olması arzu olunur idi lâkin bu mukavelenin vücude gelmemiş olmasını cümlemiz daha ziyade temenni etmiş idik çünkü Mehmed Ali bu mukavele sebebiyle tahsil-i menfaat dâiyesine düşmüştür ve düvel-i müttefika kumandanlarının keenlemyekûn hükmünde tuttukları bir mukavelenin cânib-i âlîye yazılan mektubda zikrolunmaması Kapiten Huşef'in elinde idi ve hepsi birden mülâhaza olunacak olur ise bu madde pek o kadar şayan-ı dikkat olmadığından bunda tevakkuf olunmak icab etmez ve bu mektubuna bakılur ise Mehmed Ali Paşa kenduden her ne ki taleb olunur ise icraya menhi olduğundan bu cihetle itaatı gayr-i nakıs görünür ve bana kalursa bu itaat kabul olunub taraf-ı şâhâneden İskenderiyye'ye bir me'mur gönderilsun ve Mehmed Ali'ye işbu me'mure donanmay-ı hümâyûnu teslim eylemesi emir ve tenbih buyrulsun ve sened-i münferidde beyan olunduğu üzere düvel-i müttefika kumandanları işbu teslim ve tesellüm hususunda hazır olub Mehmed Ali'ye

dahî kendu zîr-i tasarrufunda olarak hudud-ı Mısır'dan hariç bulunan mahallerin tahliyesi teklif olunsun ve taraf-ı sadaret-penâhîden yazılacak cevabda işbu şurût kâmilen icra olunduğu halde zât-ı şâhânenin kendu müttefiki bulunan devletlere riayeten kendisini Mısır'da ibka buyuracakları tahrir ve iş'âr olunsun ; işte Mehmed Ali tarafından itaat gösterildiği halde Devlet-i Aliyye'ye vermekliğimiz Londra muahedesinin matlûbu olan nesayih bunlar olmağla vergi maddesi ve kuvve-i berriyye ve bahriyye ile Mısır'ın idaresine dair olan kavanin bundan akdem Londra muahedesiyle tesviye ve tanzim olunmuş ve işbu muahedeye merbut olan sened-i münferidin havi olduğu üçüncü ve beşinci ve altıncı maddelerinin bu babda icrası derece-i kifâyede görünmüş olduğundan düvel-i müttefikanın işbu nesayih-i vakıalarına muvafakatta Devlet-i Aliyye'nin tereddüdüne mucib-i teessüf misillû nazar ederim lehü'l-hamd Suriye'de enva'-ı fevz ü nusret zuhura gelmiş ve bunlar hesab ve me'mulâtımızı tecavüz eylemiş ve Berriyyetü'ş-şam memâliki kâmilen zîr-i hükûmet-i saltanat-ı seniyyeye dahil olmuş ve ittifakın başluca maddesi fi'le getürülmüş olması ile bunun ilerusune gitmek düvel-i müttefikanın efkâr ü niyyatından hariçtir ve Londra mükâlemesi bu babda mütalâatını vazıh olarak beyan etmişdir ve Devlet-i Aliyye'nin Mehmed Ali'nin külliyyen mahv ve izâlesini istemekde hakk-ı âlîsi derkâr olub lâkin bunu re'sen icraya muktedir olamıyacağından bu hususun kendu müttefiki bulunan devletlere tahmili lâzım gelir ve anlar kendiye vâki' olan hizmetlerine mukabil bu ana kadar teyemmünen muhafaza olunmuş olan ve cümle tarafından arzu olunan âsâyiş-i âmmeyi mühlikeye ilka edecek bir maddeye sokuşturmak ister mi şimdi devletlerimizin nazar-ı dikkatleri Fransa tarafına olub zira devletler bunlar hakkında ez-her cihet ızhar-ı riayet eylemek gerekdirler ve gerçi Mösyö Tiyer (Thiers)'in ihafat-ı vakıası anları tasmim eyeldikleri hususun icrasında tevkif edememiş ve matlub ve merzîleri husule gelmiş ise de düvel-i müttefikanın Mösyö Tiyer'e halef olub lisan-ı politikaları i'tidal üzere olan şimdiki Fransız ministrolarını ele almağa çalışacakları derkârdır ve binaenaleyh devletlerimiz anların bulundukları mevkie dikkat etmeleri ve dûçar oldukları müşkilâtı bilmeleri ve istemiyerek bir fena yola sapmak mühlikesine anları ilka etmemeleri lâzimeden olub Fransa'da ezhan-ı nâsın bulundukları hal ve hey'ete nazaran bir ârıza-i gayr-i müterakkibe her bir şey'i alt üst eder ve bu misillû bir fenalık vukuunu men'e çalışmak için Fransa ministroları ile birlikde olmak cümlenin menafi-i mahsûsasından değil midir. (Avusturya elçisi ba'dehu

Londra muahedesi sened-i münferidinin üçüncü ve dördüncü ve beşinci ve altıncı maddelerini okumağa başlamıştır).

Prusya Elçisi :

Ben dahî Avusturya elçisinin zu'mundayım ve Mehmed Ali'nin işbu hareketi müzekkere meâline muvafık gibi görünür ve bundan başka Mehmed Ali taraf-ı şâhâneden kendu afvini rica etmiş olduğundan Devlet-i Aliyye bunun aleyhine olderece şiddet göstermeyüb bi'l-akis ifadata girişmek ve Avrupa'nın menfaat-ı umumiyesiyle kendu menfaat-ı mahsusası hakkında olarak ızhar-ı usul-ı mu'tedilâneye himmet buyurmalıdır.

Rusya maslahatgüzârı :

Bu meselenin umumiyetine dair olan hususda devletimin niyyet ve mütalâası düvel-i sülüse-i müttefikanın re'y veve mütalâatiyle beraber olduğundan ta'limatım dahî bu esas üzerine müessesdir ve bu mükâlemenin esası olan mes'ele-i mahsusda ancak evrak-ı mevcude bu babda ittihazı lâzımgelen kaide ve usulü bizlere irade eder ve bu usul dahî Londra mükâlemesi müzekkeresi ve Lord Palmerston'un tahriratı meâlleri icabatından olub hattâ bu müzekkere devletim tarafından daha vürud etmemiş olmağla Baron Stromer cenâbları lûtfen bana tebliğ etmişlerdir ben yalnız Lord Palmerston'un müzekkerede zikrolunan tahriratını ahzeyledim binaenaleyh bu babda Avusturya elçisi tarafından kıraat olunan takrir meâlini tasvib ederek bu tahrirat-ı me'huze meâline imtisâl ederim.

İngiltere Elçisi :

İşbu mesele Mehmed Ali'nin fi'len itaatı kaziyyesine menut olduğunu tekrar ederim ve bu mes'elede hükm edecek yalnız zât-ı şâhânedir ve bu mes'elenin hal ve tesviyesine zât-ı şâhâneden başka kimsenin hakkı yoktur ve eğerçi Mehmed Ali'nin itaatı taraf-ı şâhâneden kabul buyrulduğunu Devlet-i Aliyye bize i'lân ederse ol vakit devletimin evamir ve ve tenbihatı mucibince Mehmed Ali'ye hükûmet-i Mısrıyyenin bi't- tevârüs ihsan buyrulmasını Devlet-i Aliyye'ye nasihat ederim ve zât-ı şâhânenin bu babda olan karar ve niyyet-i şâhâneleri ma'lûm oluncıya kadar ne bir vechile irâe-i tarik edebilür ve ne bir gûne zu'm ve mütalâa ızhar edebilürüm.

Reşid Paşa hazretleri :

İtaat denilen şey bir kaç nevi' olduğundan Mehmed Ali meselâ âdetimiz vechile bi'n-nefis gelmek veyahut birini gönderüb afvini rica etmek misillû şeylere muktedir idi lâkin bizim iddiamız bunlar olmayub

ancak müzekkere-i ma'lûme Mehmed Ali'nin donanmay-ı hümâyûnu göndermesini ve elinde bulunan ba'zı memleketleri tahliye etmesini icab ederdi Mehmed Ali bunların cümlesini icra ederim yollu yazmış ise de eğerçi bu dediği şeyleri icra ve ikmâl eylediği halde Devlet-i Aliyye ol vakit itaatine i'timad edebilür ve mektubuna dahî taraf-ı saltanat-ı seniyyeden bir itaat-ı hakikiyye nazariyle bakılabilür.

Avusturya Elçisi :

Mehmed Ali'nin mektubu itaatine bir mukaddime olub eğerçi Devlet-i Aliyye donanmay-ı hümâyûnun red ve teslimini matlûb buyurub da Mehmed Ali dahî red ve iade ile müzekkerede ta'yin olunan memleketleri tahliye eder ise olvakit itaatı sahîhan mükemmel olmuş olur.

Rusya Maslahatgüzârı :

Fi'l-hakika Mehmed Ali'nin itaatı eğerçi donanmayı verüb erazi-i mukaddese ve müzekkerede münderic olan sair mahalleri tahliye eder se olvakit sahîh olabilür lâkin şimdilik bizlere lâzım olan müzekkere ve Amiral . . . gönderilen ta'limat meâline imtisâl etmektedir ve bu ta'limat da Londra mükâlemesi kararını kenduye ifade ve beyana me'mur olan Mehmed Ali tarafından mektub verileceği zikrolunmuştur.

Avusturya Elçisi :

Mehmed Ali bundan ziyade daha ne yapabilür onca iktiza eden itaat edeceğini ifade etmektedir ve bu itaatı şurûtunu olsaatte fi'le getürmek mümkün olamaz.

Reşid Paşa hazretleri İngiltere elçisinin ifadatını imâ ederek bu ana kadar veraset maddesinden bahsolunmamış olduğunu ifade buyurmuştur.

Avusturya Elçisi :

Bu maddeye dair ta'limat-ı mahsusam olmadığından bu babda mübahaseye girişmez isem de ancak hîn-i iktizada İngiltere elçisi tarafından bu hususa dair vâki' olacak harekete tebeiyyet ederim.

İngiltere Elçisi :

Bence Devlet-i Aliyye Mehmed Ali'nin itaatı taraf-ı şâhâneden kabul buyrulduğunu i'lân eylediği halde Mısır'ın veraseti maddesini Devlet-i Aliyye'ye nasihat etmeğe me'mur isem de bu ancak bir nasihat-ı şartiyye kabilinden olabilür çünkü Mehmed Ali'i itaatı hakikî olub olmadığını muhakemeye hakkım olmayub mahzan bu itaat maddesine taraf-ı şâhâneden hükm olunmadıkça nasihata muktedir olamam.

Avusturya Elçisi :

Bence Mehmed Ali'nin arîza-i vâridesi mukaddime-i itaati olduğunu tekrar ederim.

İngiltere Elçisi :

Saltanat-ı seniyye Mehmed Ali'nin itaatine mükemmel nazariyle bakdığını i'lân eder ise olvakit devletimin ta'limatiyle hareket edebilürüm ve zât-ı şâhâneye dahî bu babda mütalâa-i şâhâneleri ne vechile ise i'lân buyurmalarını teklif edemem zira bu keyfiyyet hukuk-ı seniyye-i şâhâneye müdahale demek olur ve bu babda hüküm ve re'y ancak kendulerinindir.

Prusya Elçisi :

Benim mütalâam demincek dediğim vechile olub Devlet-i Aliyye'nin bu babda çokluk şiddet göstermesini nâbecâ olacağından saltanat-ı seniyyeyi daima usul-ı i'tidale sevk ve tergîb ederim.

Reşid Paşa Hazretleri :

Devlet-i Aliyye'nin asla şiddetle hareket eylemek istemediği bir takım mevad ile müsbittir ve bu günkü gün dahî şiddet göstermek dâiyesinde olmayub bi'l-akis müttefiki bulunan devletlerle bi'l-ittifak hareket eylemek emelindedir ve Mehmed Ali'nin itaati maddesinin kararı her ne kadar irade-i seniyye-i şâhâneye mütevakkıf ise de mamafih çünkü devletler niyyat ve mütalâalarını müzekkerede beyan etmiş olduklarından Mehmed Ali'nin hareket-i vakıası müzekkere meâline muvafık olub olmadığını anlamak için düvel-i müttefika süferasiyle istişare etmeklik icab-ı halden addolunmuş ise de çünkü süferay-ı mumaileyhimin zu'm ve mütalâalarında ihtilâf olduğu halde maslahatın Londra mükâlemesi kararına havalesi iktiza eder.

Avusturya Elçisi :

Bizim beynimizde asla ihtilâf-ı ârâ olmayub bizler için Mehmed Alin'in itaati kazıyyesi mükemmel olmak için kenduye teklif olunan şurûtun icrasını teâkub eylemek lâzım geldiğini mülâhaza ederiz ve Ieslahatı Londra mükâlemesi kararına ta'lik eylemek mes'eleyi mükâlemeden mükâlemeye havale etmek ve teehhurât-ı vâhiye ile izâa-i vakit eylemekten ibaret olacağını dahî mütâlâa ederiz.

Reşid Paşa Hazretleri :

Mehmed Ali'nin evvel be-evvel kenduye teklif olunan şurûtu icra etmesi lâzimedendir. Verâset meselesi madde-i diğer olduğundan şimdilik bunun üzerine irade-i şâhâne ne merkezde olduğunu bilmem.

Avusturya elçisi tesviye-i maslahatın vakti gelmiş olduğunu tekiraren i'lân ve bu babda İngiltere elçisi ile birlikde hareket edeceğin-beyan eylemiş ve Prusya elçisi dahî bu zu'mda olduğunu ızhar eylemişdir.

Reşid Paşa hazretleri : Ma'lûmunuzdur ki zat-ı hazret-i padişâhî cülûs-ı hümâyûn-ı şâhâneleri akibinde eyâlet-i Mısrı Mehmed Ali'ya bi't-tevârüs ihsan buyurmuşlardı kendisi bu ihsan-ı şâhânenin kadr ü kıymetini bilmeyüb reddeyledi ve muahharen Londra muahedesi ile dahî işbu verâset müceıred sefk-i dimâ-i beşeriyeden ihtirazen kenduye i'tâ olunmuş ise de anı dahî kabul eylemedi binaenaleyh a'mâl-i esbab-ı cedîdeye müracaat olunmak lâzım gelmesiyle bu ihsan-ı şâhâne geri alınmak icab eyledi. Bu cihetle bu günkü gün gayri Mehmed Ali hakkında hukudan bahsolunmak lâzım gelmez ; zât-ı şâhâne bu babda murad-ı âlîleri üzere hareketde müstakildirler dediklerinde bi'l-cümle süfera bu hususun hall ü tesviyesi ancak irade-i şâhâneye menut olacağını ve Mehmed Ali'nin bir gûne iddia-i hukuka selâhiyeti olmıyacağını bir ağızdan tasdik eylemişlerdir.

Prusya Elçisi :

Bu babda Mehmed Ali hakkında vukua gelecek her bir gûne müsaade mahzan zât-ı hazret-i şâhânenin semere-i inâyet-i şâhâneleri misillû nazar olunur zira Londra muahedesi dahî istiklâl-i şâhâne üzerine müesses olub lâkin bu günkü gün nekadar fevz ü galibiyyet taraf-ı şâhânede ise olkadar lûtf ü inâyet-i şâhâneleri ziyade olmak lâzımdır.

Reşid Paşa Hazretleri :

Çünkü Mehmed Ali Londra muahedesini kabul etmeyib reddetmiş olduğundan gayri kendisi için bu muahede mevcud hükmünde değildir bu cihetle Mehmed Ali'ye sair gûne şurût teklifi lâzım gelmişdir.

Avusturya Elçisi :

Lâkin bu muahede bizler için daima mevcuddur.

İngiltere Elçisi :

Benim mütalâama göre Mehmed Ali'nin bu günkü gün hiç bir gûne hakkı yoktur; zât-ı şâhâne hangi re'yi tensib eder ise anı ihtiyarde müstakildirler bizler ancak kendilere irâe-i tarik edebiliriz.

Reşid Paşa hazretleri Avusturya elçisine hitaben cenâbınız eğerçi zât-ı hazret-i şâhâne Mehmed Ali'nin mektubundan memnun olmuşlar ise itaati kabul olunmak lâzım geldiğini beyan eylediniz ; lâkin Mehmed Ali bunun gibi belki bin aded mektub göndermiş olduğundan bu

misillû mektubların ne vechile i'timad olunabilur ve bundan maada işbu sonraki gelen mektubu dahî hiyel-âmiz olub meselâ ezcümle veraset maddesine girişmek için Komodor Temper'in nâmevcud hükmünde olan mütalâasından bahsetmiştir dediklerinde Avusturya elçisi vaki'u'l-hâl burası böyle olduğunu bilirim, lâkin bu mektub düvel-i erbaanın isimlerine olarak İngiltere amirali tarafından vâki' olan teklife mebnî yazılmış olmasıyle kendi tarafından cânib-i sadarete ve ale'l-husus Husrev Paşa'ya yazmış olduğu mektublara kıyas olunamaz dedikte Reşid Paşa hazretleri her ne ise Devlet-i Aliyye'ye bu babda gereği gibi düşünmek için vakit bırakılmak lâzımdır dediklerinde Avusturya elçisi filhakika bu misillû mesalih-i mühimmenin bir günde hal ve tesviyesi mümkün olmadığından zât-ı âsafanelerinin dahî sair vükelây-ı saltanat-ı seniyye ile müzâkere eyleyüb ne vechile ise tahsil-i irade-i şâhâneye mübaderet buyurmaları lâzimedendir dedikde müşarünileyh Reşid Paşa hazretleri bugünkü gün vuku' bulan mükâlemeye dair olan takrirleri gerek meclise ve gerek taraf-ı eşref-i hazret-i şâhâneye arz ve takdim edeceklerinden karar-ı maslahat ne olduğunu kat'iyyen anlayup ana göre mahalline ifade eylemeleri lâzimeden olduğunu beyan eylediklerinde süferay-ı mumaileyhim cenabları kendulerinin zu'm u mütalâaları işbu mazbatada bast u beyan olunmuş olduğundan olvechile hareket edeceklerini cümleten ifade eylemeleri ile İngiltere elçisi devletimin ta'limat-ı vakıası mucebince Devlet-i Aliyye'ye nasihate ibtidar etmek üzere karar-ı şâhâneye intizar üzere olacağımı tekrar ederim dedikde Avusturya elçisi düvel-i müttefika tarafından müzekkere-i ma'lûmede ızhar olunan usule cânib-i saltanat-ı seniyyeden bi'l-müsaraa muvafakat olunmaması ne derecede şayan-ı teessüf olacağını yine tekrar ifade eylemiş ve meclis dahî hitam-pezîr olmuştur.„

Dört devlet elçisinin mükâlemelerine ait mazbata Meclis-i Has'ta okundu. Reşid Paşa, İngiliz elçisinin bu mükâlemeden önce mahremane olarak, Mehmed Ali'nin son hareketine hakikî bir itaat nazariyle bakılmıyacağını ima ettiğini, Meclis-i Has'ta açıkladı. Avusturya elçisinin de düşünceleri, hariciye nâzırı tarafından izâh olundu

"İngiltere elçisi mumaileyhin re'yine kâmilen ittiba' sureti gösterilüb de Mehmed Ali Paşa'nın tahriratı bütün bütün red ve tezyif olunmak lâzım gelse diğer süferay-ı selâse kırılub belki nihayetinde bizim ittifakımız bu dereceye kadar gidebilür artık bunun ilerusune geçmek elimizden gelmez yollu cevab vermeleri...„ mülâhazası dermeyan olundu.

"Mehmed Ali Paşa'nın yalnız tahrirat-ı vâridesine itaat-ı kâmile nazariyle bakıldığı halde dahî hem İngiltere elçisi mumaileyh bu suretten memnun olmayub hem de tevarüs maddesini heman meydana koyacağından ve halbuki şimdi maslahatın asıl nezâketi mevsimi olması cihetiyle gayet üslûb-ı hakîmane ile davranılmak ve bi't-teenni vakit kazanılmak münasib olacağından meclis-i mükâlemede hariciyye nezâreti tarafından irad olunan kelematda iki tarafın dahî i'tikadatı red ve cerh olunmıyarak ikisi ortası olmak üzere...„ bir hal çâresinin bulunması düşünüldü.

Aşağıdaki arz teskeresi suretinde, ortadaki meselelerin ayrı ayrı tetkik edilerek mucib sebebleriyle açıklandığı görülmektedir [1].

"Seniyyü'l-himema kerîmü'ş-şiyema devletlû inayetlû âtıfetlû übbehetlû efendim hazretleri

Ma'lûm-ı âlî buyrulduğu ve geçen gice bi'l-müzâkere karar-gîr olarak hak-i pây-i hümâyûndan istîzan olunduğu üzere İngiltere ve Avusturya ve Prusya elçileri ve Rusya maslahatgüzârı işbu pazar günü nezâret-i hariciyye konağına celb ile tahrirat ve irade-i ma'lûme üzerine mumaileyhimin re'yleri istikşaf ve istizah olunarak nezâret-i müşarünileyha tarafından ve mumaileyhim cânibleriden irad olunan mütalâat ve ifadatın mazbatası fransızca zabt ve terkim olunmuş ve muahheren terceme ettirilmiş olduğundan mazbata-i merkume tercemesi evvelki akşam hâne-i âcizîde akdolunan Meclis-i Has'da kıraat ve havi olduğu ârây-ı politika ve mütalâat ve mülâhazat-ı hâliye ve istikbaliye üzerine iktizay-ı maslahatın müzakeresine sarf-ı efkâr ve rü'yet olunub çünkü İngiltere elçisi Lord Ponsonbyi Mehmed Ali Paşa'nın hasm-ı kavisi olduğundan anın bekay-ı vücudunu ne vakit ve ne mahalde olsa muzır addeylediğinden kendü mütalâa-i mahsusası iktizasınca tahrirat-ı merkumenin meâl ve mefadına göre hareket-i cedîdesine dahî mutavaat-ı hakikiyye nazariyle bakamıyacağını meclis-i mükalemeden evvel hariciyye nezaretine bi'l-vasıta mahremane ima etmesiyle beraber meclis-i mezkûrde dahî mübarek zât-ı şevket-simat-ı hazret-i mülûkâne paşay-ı mumaileyh hakkında karar-ı niyyat-ı âliyesini icra ve i'lân buyurdukları halde Mısır'ın Mehmed Ali Paşa uhdesine ba-tevarüs ihsan buyrulması nesayihini hasbe'l-me'mure tebliğ ve icraya mecbur bulunduğunu ve mamafih işbu hareket-i cedîdeye itaat-i hakikiyye nazariyle bakılub bakılmaması mücerred irade-i seniyye-i cenâb-ı mülûkâneye mütevakkıf

[1] İst. Başvekâlet arşivi (Mısır'a dair) evrak No. 134.

ve menut olduğunu beyan ve tezkâr etmiş ve galiba bu ta'limatın kendusine bir gün vürud eden kuriyer ile geldiği tefehhüm olunmuş olub Avusturya elçisi mumaileyh ise Mehmed Ali Paşa'ya lâzım olan velinimetine itaat edeceğini ifade etmek idi işte bunu icra eyledi ve kenduden her ne taleb olunur ise icraya müheyya olduğunu resmen ve kat'iyyen bildirdi şimdi buna itaat-ı hakikiyye nazariyle bakılmadığı ve nihayet mahv ü izmihlâline kadar gidildiği halde eğerçi şimdiki Fransız ministroları Mösyö Tiyer ve rüfekası misillû şiddet ve ruûnet eshabından olmayub lisan-ı politikaları i'tidal üzere ise de efkâr-ı nâs madameki cûş ü huruşda olduğundan ve yeni ministrolar dahî Fransa milletinin efkârını yatıştırmağa mecbur olduklarından nihayetinde asayiş-i âmmeyi ihlâl edecek bir keyfiyyet-i vahîme ve bir muharebe-i umumiyye zuhura gelmesine sebeb verilmekden ise Mehmed Ali Paşa'nın harekât-ı hazırasına mutavaat-ı hakikiyye nazariyle bakılması ve donanmay-ı hümâyûnun tesellümü ve hudud-ı Mısrıyyenin haricinde bulunan mahallerin tahliyesi zımnında taraf-ı eşref-i mülûkâneden cânib-i Mısr'a bir me'mur gönderilmesi ve şurût-ı tâbiiyyeti icra eylediği halde Mısır'da ibkasına vaad buyrulması muvafık-ı hikmet ve usul olacağından bu suretin icrasını tervic ve tekrar edüb Prusya elçisi ve Rusya maslahatgüzârının re'yleri dahî bu merkezde olub İngiltere elçisi mumaileyhin re'yine kâmilen ittiba' sureti gösterilüb de Mehmed Ali Paşa'nın tahriratı bütün bütün red ve tezyif olunmak lâzım gelse diğer süferay-ı selâse kırılub belki nihayetinde bizim ittifakımız bu dereceye kadar gidebilur ve artık bunun ilerusune geçmek elimizden gelmez yollu cevap vermeleri melhuz olduğu misillû süferay-ı selâsenin iptida dermeyan etttikleri mülâhazat-ı muttarideleri iktizasınca Mehmed Ali Paşa'nın yalnız tahrirat-ı varidesine itaat-ı kâmile nazariyle bakıldığı halde dahî hem İngiltere elçisi mumaileyh bu suretten memnun olmayub hem de tevarüs maddesini heman meydana koyacağından ve halbuki şimdi maslahatın asıl nezâketi mevsimi olması cihetiyle gayet uslub-ı hakîmane ile davranılmak ve bi't-teenni vakit kazanılmak münasib olacağından meclis-i mükâlemede hariciyye nezâreti tarafından irad olunan kelematda iki tarafın dahî i'tikadatı red ve cerh olunmıyarak ikisi ortası olmak üzere Mehmed Ali Paşa'nın varid olan mektubu kuru sözden ibaret olarak bunun üzerine hüküm terettüb etmez ise de mektub-ı mezkûrda muteahhid olduğu şeyleri icra eylediği takdirde itaati fi'le gelmiş olur yollu ifade olunmasiyle süferay-ı selâse dahî yalnız meâl-i mektubun itaat-ı hakkiyye hükmünde olabileceğini ısbat edemiyerek olsurete ya'ni ba'de'l-

icra itaat-ı sahiha nazariyle bakılmasına anlar dahî ızhar-ı muvafakat etmiş ve bu suret mumaileyh Lord Ponsonbin'in dahi re'yine yaklaşmış olub mumaileyhin karar-ı niyyat-ı âliyede tevarüs maddesini teklife dair olan me'muriyyeti dahi şu tutulan usule nazaran Mehmed Ali Paşa'nın müteahhid olduğu şerâitin icrasından sonra olmak lâzım geleceğine ve mamafih işbu tevarüs maddesinin mecburiyyet takdirinde saltanat-ı seniyyeye nafi' ve ba'zı şerâit-i muktazıyye ilâvesi bu tarafda tasavvur olunmakda olduğu misillû İngiltere umur-ı ecnebiyyesi nâzırı Lord Palmerston'un dahî bu mülâhazada olduğu ve hattâ anın tasmim ettiği şerâitin Mehmed Ali'ye göre kabilü'l-icra şeyler olmadığı ve şerâit-i musammemenin en a'zamı Gülhane hatt-ı hümâyûnunun eyâlet-i Mısrıyyenin her bir mahallinde kâmilen icrası sureti idüğü İngiltere elçisi mumaileyhin nezâret-i hariciyyeye vaki' olan mahremane ifadatından dahî tebeyyün etmiş idüğüne ve Mehmed Ali'nin şu tahrirat-ı varidesinde müteahhid olduğu şeyleri adem-i icrası takdirinde artık tevarüs değil belki Mısır eyâletinden dahî külliyen mahrum olması ve olhalde gerek müttefik ve gerek gayr-i müttefik olan devletlerden dahî hiç birisinin bir şey diyememesi lâzım geleceği misillû teahhüd ettiği mevaddı icrası ya'ni donanmay-ı hümâyûnu gönderüb elinde bulunan mahall-i ma'lûmeyi teslime muvafakati halinde dahî bunun kuvveden fi'le îsali epice zemana mütevakkıf olacağından ve mükaleme-i vakıaya nazaran tîz elden kendusine Mısır paşalığında ibkasından maada bir şey va'dolunmıyacağından olvakte kadar yine vukuat-ı zemaniyeden ve devletlerin ahval-i politikasından istifade olunmak dahî kabil olacağına ve lehü'l-hamd şimdiye kadar taraf-ı eşref-i hazret-i şâhâneden ızhar buyrulan sebat ve metanetin semeresi olarak bunca fedaid-i kesîre husule geldiği misillû bundan böyle dahî teenni olundukca menfaat görüleceğine binaen olbabda cereyan eden müzakerat-ı âcizânemizin fezlekesinde süferay-ı mumaileyhimin re'ylerinde olan ihtilâf maddesinin sonradan ortası bulunmuş olduğundan şimdiki halde tevarüs maddesinden kat'a bahsolunmıyarak Mehmed Ali'nin suret-i ibkası fi'len icrây-ı mutavaat ve ibraz-ı ubûdiyyet ve tâbiiyyetine ta'lik ile tahrirât-ı vâridesine taraf-ı âcizîden bir kıt'a cevabnâme yazılarak mealinde bu kerre vürûd eden tahriratınız atebe-i ulyây-ı hazret-i mülûkâneye arz ve takdim ile manzûr-ı âlî buyrulmuş ve bu vechile ızhar-ı mutavaata vâki' olan mübaderetiniz nezd-i hümâyûnde mucib-i mahzuziyyet-i seniyye ve afv ü ihsan-ı hazret-i pâdişahîye mazhariyyetinize mukaddime-i hayriyye olarak avatıf-ı aliyye-i cenâb-ı mülû-

kâneden Mısır eyâletinde ibka buyrulmaklığınız dahî taahhüdünüz vechile donanmay-ı hümâyûnu serian bu tarafa irsal ve ba'zı mahal-i ma'lûmeyi dahî derhal teslim etmekliğinize mütevakkıfdır velhasıl müteahhid olduğunuz şeyleri evvel-i emirde fi'len icra etmeniz lâzım gelür ve binaenaleyh donanmay-ı hümâyûn tesellüme ve Mısır eyâletinin haricinde bulunan mahallerin tahliyesi maddesini icraya taraf-ı Devlet-i Aliyye'den me'mur-ı mahsus gönderilmiş olmağla icray-ı icabına ibtidar edesiz yollu ta'birat bast ü beyan olunması ve bu maddeye ta'yin buyrulacak bendelerinin tersane-i âmire tarafından gönderilmesi lâzım olduğu misillû tersane-i âmireden gidecek me'murun işi donanmay-ı hümâyûnun tesellümü maddesi olarak Beriyyetü'ş-şam'dan maada mahallerin tahliyesi ve hususiyle Girid eyâleti muhafızı utûfetlû Mustafa Paşa'ya tevcih ve ihale buyrulmuş ve Nuri Bey bendeleri i'zam kılınmış ise de henüz gelememiş ve şimdi Mehmed Ali Paşa tarafından oranın dahî tahliyesi lâzım gelerek Girid Ceziresi ise mevaki-i nâzikeden olduğuna ya'ni bir tarafdan Yunanlı ilkay-ı fesaddan hâlî olmayub bir cânibden dahî ehali ve reâyası beynlerinde uygunsuzluk bulunduğundan ve bu cihetlerle oranın askerden halvi câiz olmadığından mebni mahall-i sairenin tahliyesi sırasında cezire-i merkumenin mîr-i mumaileyhin avdeti ile keyfiyyetinin tahakkukuna kadar askıda bırakılması ve bir de Hicaz tarafının dahî kezâlik askersiz bırakılmaması icab-ı halden olmak ve orada bulunan asakir-i nizamiyyesini Mehmed Ali Paşa evvelce celb etmiş ise de başı bozuk askeri orada bulunmak hasebiyle asakir-i merkumenin kemâkân orada terki ile taraf-ı saltanat-ı seniyyeden idare ve istihdam buyrulması suretlerinin müzakeresi ile icray-ı iktizaları Bâb-ı Âlî'den bir bendelerinin ta'yinine mevkuf olmakdan nâşi Donanmay-ı hümâyûn için rütbetlû Yaver Paşa bendelerinin ta'yini ile maiyyetine ba'zı küçük zabitan verilmesi ve icab eylediği halde bahriye tercemanı Ruhavz bendelerinin dahî terfik kılınması ve Bâb-ı Âlî'den dahî sair hâtıralara gelen bendelerinden Meclis-i vâlây-ı ahkâm-ı adiriyye a'zasından saadetlû Nâfi' Efendi ve Mazlum Bey bendeleri bu maddeye temam ehil ve erbab görünmüş olduklarından mumaileyhima bendelerinden kangısının me'muriyyeti nezd-i âlîde tensib buyrulur ise yedine ta'limat-ı mahsuse i'tasiyle i'zam ve isra ve tersane-i âmire tarafından gidecek bendelerine harc-ı rah i'tası icab etmiyeceği misillû Bab-ı Âlî'den gönderilecek bendelerinin dahî mahsus vapur ile gideceği cihetle pek masrafı olamıyacağından çok kenduye yirmi beş bin guruş harc-ı rah i'ta olunması ve ma'lûm-ı âlî buyrulduğu üzere Cidde eyâleti ve Şey-

hü'l-haremlik Mekke-i Mükerreme me'muriyyeti mukaddemce Bağdad Valisi utûfetlû Ali Paşa hazretlerine ilhaken ihale ve tevcih olunarak Bağdad feriki saadetlû İzzet Paşa bendelerinin kaim-mekam suretiyle me'muriyyeti icra olunmuş ise de vali-i müşarünileyhin iş'aratına nazaran ferik-i müşarünileyhin Cidde'ye irsal ve îsali pek çok tekellüf ve akçeye muhtac olacağına ve halbuki Cidde valisi nasbolunan zâtın şu tahliye-i mevaki' ile beraber merkez me'muriyyetine i'zamı lâzım geleceğine ve Şeyhü'l-harem-i Nebevî utûfetlû Osman Paşa hazretlerinin geçende dahî Cidde Valiliğine me'muriyyeti tasavvur olunmuş ise de olvaktin hükmünce müşarünileyh hakkında ba'zı muhatarat hâtırlara gelerek tecviz olunamayub fakat muhatarat-ı melhuze bu kere sâye-i şevketvâye-i hazret-i mülûkânede mündefi' olmuş idüğüne nazaran eyâlet-i Cidde ve Şeyhü'l-haremlik Mekke-i Mükerreme'nin müşarünileyh Osman Paşa hazretlerine tevcihi ile me'muriyyet emr-i şerifinin tarafına îsaline dahi hafifü'l-müenne ve dirayetkâr birinin ta'yini iktiza ederek sure-i hümâyûn emini sabık kapucu başı Ahmed Ağa kulları olhavalice vukuf ve ma'lûmatı ve dirayet ve liyakati cihetiyle mumaileyhin me'mur ve ta'yin ve Mısır'a gidecek me'mura terfik kılınarak İskenderiyye'ye bi'l-vusul Mehmed Ali Paşa tarafından fi'len icray-i mutavaat olunduğu takdirde orada müşarünileyh Osman Paşa'ya gönderilmesi ve mumaileyh Hicaz'a gidüb yine avdet etmek lâzım geleceğinden şimdi İskenderiyye'ye kadar kenduye on bin guruş harc-ı rah verilerek ilerusu için dahî elli bin guruş harc-ı rah alınmak üzere Alyon ma'rifetiyle İskenderiyye'den poliça tertib ve tanzim ettirilmesi ve Şeyhü'l-harem-i Nebevî hizmetinin bi'l-vekâle idaresi hususunun dahî Harem-i Şerif müdiri saadetlû Şerif Bey bendelerine ihalesi ve keyfiyyetin Bağdad Valisi müşarünileyhe dahî bildirilerek siyadetlû Şerif hazretlerine dahî iltifat ve ba'zı te'minatı şâmil tahrirat tisyar kılınması beyne'l-huzur müzakere ve tensib ile rehîn-i hayz-i karar olmuş ve mazbata-i merkume dahî manzur-ı âlî buyrulmak için leffen irsal-i sûy-ı vâlâları kılınmış olmağla hususat-ı merkume haklarında herne vechile irade-i kerametifade-i hazret-i tâcidârî müteallik ve isabet-rîz-i sünuh ve sıdk olur ise ana göre icray-ı iktizalarına ibtidar ve bu babda vaki' olacak karar-ı âlî keyfiyyeti nezaret-i hariciyye tarafından süferay-i erbaaya tekarir-i resmiyye ile ifade ve iş'ar olunacağı beyaniyle tezkire-i senâverî terkimine mübaderet kılındı efendim.

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Esabi'-zîb-i tekrim olan işbu tezkire-i sâmiye-i sadaret-penâhîleriyle mazbata-i merkume atebe-i hazret-i cihan-dârîye arz ve takdim birle meşmul-ı nazar-ı keramet-eser-i cenâb-ı pâdişahî buyrulmuşdur mazbata-i merkume mealinden ve iş'ar-ı âlîlerinden müstefad olduğu üzere süferay-i mumaileyhim taraflarından meclis-i mükâlemede irad ve beyan olunan mütalâat ve ifadata cevaben nezâret-i celile-i hariciyyeden ityan buyrulan kelematın cümlesi doğrusu hal ve maslahata pek muvafık olarak sürefay-i mumaileyhimin re'ylerinde olan ihtilâf maddesinin dahî güzel ortası bulunmuş olub şu mes'ele-i Mısrıyyenin zuhurundan beru nezaret-i müşarünileyha taraflarından meşhud ve ma'lûm-i âlî olan bunca mesai-i cemîleye ilâveten faik olmak üzere bu kerre dahî derkâr olan himmet ve gayret nezd-i şâhânede rehin .... ve tahsin buyrularak müstelzim-i vüfur-ı mahzuziyyet olmuş olduğuna ve mevadd-ı merkumenin icab ve iktizaları Meclis-i Has'da dahî beyne'l-vükelâ güzel tezekkür buyrularak cümleten münasib ve yolunda karar-gîr olmuş idüğüne binaen keyfiyyat-ı muharrere nezd-i hazret-i mülûkânede dahî bi't-tensib olvechile icray-ı iktizalarına bakılması ve cânib-i Mısr'a i'zamı tensib ve iş'ar buyrulan mumaileyhima bendelerinden Mazlum Bey bendelerinin me'mur ve ta'yini daha münasib olacağından me'muriyyet-i mezkûreye dahî mir-i mumaileyin ta'yin ve i'zam kılınması hususlarına irade-i keramet-ifade-i hazret-i tâcidârî sâniha-pirây-ı sudur buyrulmuş ve mazbata-i merkume yine iadeten sûb-ı sâmîleri kılınmış olmağla olvechile icray-ı iktizaları babında emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir.„

Yukardaki irade-i seniyyede, Reşid Paşa takdir olunmakta ve (Şu mes'ele-i Mısrıyyenin zuhurundanberu nezâret-i müşarünileyha taraflarından meşhud ve ma'lûm-ı âlî olan bunca mesai-i cemileye ilâveten faika olmak üzere bu kerre dahî derkâr olan himmet) ve gayretin pek makbule geçtiği belirtilmektedir.

(Cânib-i Mısra i'zamı tensib ve iş'ar buyrulan mumaileyhima bendelerinden Mazlum Bey bendelerinin me'mur ve ta'yini daha münasib olacağından me'muriyyet-i mezkûreye dahî mumaileyhin ta'yin ve i'zam kılınması) uygun görüldüğünden Mazlum Bey ile Mehmed Ali Paşa'ya aşağıda sureti dercolunan Kaime-i Samiye, kaleme alındı. Bu Kaime-i Samiyede Mehmed Ali'nin itaatine samimî ve hakikî nazariyle bakılması için gerçekleştirilmesi gereken icraatın esasları gösterilmektedir [1].

[1] Lütfi tarihi, cild 9, sahife 121.

"Bu def'a şevval-i şerifin on yedisi tarihiyle irsal buyrulan tahrirat-ı behiyyeleri meali ma'lûm-ı senâverî olarak hâk-i pây-i hümâyûn-ı hazret-i pâdişahîye dahî arz ve takdim ile manzur-ı mekârîm-nüşur-ı cenâb-ı mülûkâne buyrulmuştur. Mefad-ı iş'ar-ı vâlâlarından müstefad olduğu üzere bundan böyle taraf-ı sâmilerinden zât-ı mekârîm-simat-ı hazret-i hilâfet-penâhîye mutavaat-ı hakikiyye ibrazına niyyet buyrularak hattâ bunu ısbaten donanmay-ı hümâyûn-ı hazret-i şâhânenin derhal iadesine ve eyâlet-i Mısrıyye haricinde bulunan ba'zı mahallerin heman teslimine karar verilmiş olduğundan ba'dezin vaz' u icrası matlub olan usul-i hasene ve muamelât-ı müstahseneye işbu ızhar buyrulan niyyet ve hüsn-i isti'dadları bir mukaddeme-i hayriyye olmasiyle bunun kıymet-i hakikiyyesi nezd-i âlî-i cenâb-ı hilâfet-penâhîde kemâliyle takdir buyrulmuş olub Devlet-i Aliyye'nin kâffe-i hususat ve harekâtında şerâit-i adl ü insafdan ayrılmamak usul-ı mültezime ve niyyat-ı mu'tedilesi iktizasından olduğuna binaen itaat-i ma'ruzalarının hüsn-i kabulüne ve hakk-ı devletlerinde afv-i kâmil ızharına taraf-ı eşref-i şehriyârîden meyl ve tehy hasıl olmuş olduğundan taahhüd-i sâmîleri vechile donanmay-ı hümâyûn-ı şâhâneyi bir kaç eşhas-ı ma'lûmeden başka kâffe-i zabitanı ve neferat ve mecmu' edevat mühimmatiyle İskenderiyye limanından bilâ te'hir ihraç ve irsal ve mahal-i ma'lûmenin dahî Devlet-i Aliyye me'murlarına sür'at-i teslimi sureti istihsal buyrulduğu gibi ya'ni bu haber-i kat'înin bu tarafa vusulünde zât-ı sâmilerinin Mısır eyâletinde ibkaları suretinin icrasına müsaade-i seniyye-i cenâb-ı mülûkâne şayan buyrulacağı mukarrer ve muhakkak olarak re'y-i rezin-i hazret-i şâhâne ile düvel-i fahimenin efkâr-ı muslihane ve niyyat-ı hayır-hahaneleri bu hususda dahî kâmilen muvafık ve mutabık bulunmuş ve işbu karar-ı âlî keyfiyyeti düvel-i müttefika sefaretlerine resmen bildirilmiş ve bu hususlardan dolayı tefhimat-ı icabiyyenin icrası zımnında ecille-i rical-i Devlet-i Aliyye'den ve Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye a'zasından bahriye müsteşarı sabık saadetlû Mazlum Bey Efendi hazretleri ta'yin buyrularak donanmay-ı hümâyûn-ı hazret-i şâhânenin bi't-tesellüm bu tarafa îsali hususuna dahî tersâne-i âmire ferikliği rütbesinde rütbetlû Yaver Paşa cenâbları müstakillen ta'yin buyrulmuş olmağla iktizay-ı halin sür'at-i icrası muhavvel-i uhde-i fetanetleri idüğü beyaniyle kaime. . .„

Mazlum Bey ile Yaver Paşa'nın İskenderiyye'ye vasıl olmalarını ta'kiben Mehmed Ali Paşa devlete itaatını ilân ve donanmayı hemen teslim etti. Mısır'ın dışında bulunan yerlerin devlet me'murlarına teslimi hususunda mektuplar gönderdi.

Mehmed Ali Paşa ubudiyyet ve itaat ifade eden bir mektubu da Mazlum Bey vasıtasıle pâdişaha takdim etti.

Donanma İstanbul'a gelmiş ve istenen yerler tahliye edilmişti. Şimdi veraset fermanına konulacak şartlar mevzuu bahisti. Reşid Paşa tekrar müttefik devlet elçileri ile konuşmalar yaptı.

İngiliz elçisi, Mehmed Ali'nin İstanbul'a her yıl vergi göndermesine itiraz ediyor ve Mısır vergisinin ve masraflarının devlet elile tahsil edilmesi gerektiğini ileri sürüyor ve :

"Akçe demek illâ illâ bu âlemde kuvvet demektir ; akçe kuvvetiyle Mehmed Ali ol derecelerde kesb-i rif'at etmiş ki haddini bildirmek için o kadar meşakkat çekildi bu kadar kan döküldü Mehmed Ali elhaletü hazihi pâdişah hazretlerine îsal-i mazarrat için isti'mal edebildiği silâh ancak kuvvet-i nakdiyyedir ve keyfiyyet-i ahval bu tarz iken şimdi Mehmed Ali'ye emval-i kesîre ve fuzulî ve min-gayr-i hakkın akçe almak vesayilin yedine tefviz eylemesini teklif ediyorlar.„ diyordu.

İngiliz elçisi Lord Ponsonby'nin aşağıdaki bir kıt'a ta'limname tercümesi, İngiltere'nin bu husustaki nokta-i nazarını, bütün teferruatiyle izah etmektedir [1].

"Mehmed Ali'nin azli ve ba'dehu müşarünileyhin ibkasıyçün Devlet-i Aliyye'ye müracaat olunması muahede-i ma'kude müttefiklerin ellerini bağlamadığına bir delildir. Zira Mehmed Ali muahede-i mezkûreyi red eylemesiyle hakkında havi olduğu ihsanattan istifade etmek istihkakını mahiv ve ilga etmiştir andan sonra Mehmed Ali'ye her ne ihsan olunabilur ise müttefiklerin rızay-ı hûdlarından neş'et eder binaen alâ zâlik muahede-i mezkûre iktizasından olarak müttefikler üzerine bir şey lâzım gelmez bunlar her bir hususda diledikleri gibi hareket etmekle serbest oldukları aşikâr yed-i sefiraneme varid olan ta'limat mefadında Mehmed Ali'yi valilikden azletmeksizin Mısır halkını himâyet ve muhasamat teceddüdünden zât-ı hazret-i mülûkâneyi muhafaza etmek hususlarının çaresi temmuzun on beşinde akdolunan muahedenin şurutunda bulunabilir bundan bir delil-i vazıh çıkar ki Lord Palmerston cenâbları muahede-i mezkûreyi irad eylediği meramları istihsal edecek bir menba' olmak nazariyle müşahede eder yohsa müşarünileyh cenâbları muahede-i mezkûre kaide-i külliye olmak iktiza eder deyu beyan etmediği derkâr imdi muahede-i mezkûreyi kaide-i külliyye ittihaz etmek lâzım geldiği surette şimdiki keyfiyyet-i ahvalden bütün

[1] İst. Başvekâlet arşivi (Mısır'a dair) sandığı sayı 169.

bütün başka bir keyfiyyet-i ahvalde karardâde olarak muahede-i mezkûrede derc olunmuş bir surete teşebbüs eylemesini Devlet-i Aliyyeye pend ü nasihat eylememiz neden iktiza etmiştir muahede-i mezkûre Mehmed Ali ile sulh tarikiyle tanzim-i maslahatı müstelzim ve kabulüne tergib etmeğe salih mevadd-ı meşrutadan ibaret idi lâkin Mehmed Ali adem-i kabulüne karar verüb muharebe neticesi tehlikesine girmek istemiş Mehmed Ali mağlûb olarak kendu pâdişahına bilâ şartin arz-ı itaat etmiştir imdi bundan akdem derkâr olan ahvale şimdi başkalaşmış iken evvelki ahvale nazaran tanzim olunmuş muahedenin şurutunu icra etmeğe muahede-i mezkûre müttefikleri ve bunların içinden ma'dud şevket-meab hazretlerini icbar edebilur ve mâdemki muahede-i mezkûre müttefikleri hiç bir şeye icbar etmez Devlet-i Aliyye'ye verilecek nasihat devletlerimiz tarafından gelen ta'limatnâmeler üzerine müesses olmak lâzım olarak biribirine muhalif olmak hasebiyle biribirine yakışdırmak adîmü'l-imkân olan suretleri iltizam etmeğe Devlet-i Aliyye'ye nasihat vermek işimiz değildir. Yâni böyle suretler ki birinin kabulü sipariş etmeğe me'mur olduğumuz hemen her bir suret iptal eder Lord Palmerston cenâblarının taraf-ı sefiraneme gelen iki yüz yetmiş rakam ile ma'nun ta'limat tûlü dıraz gerek refiklerim olan süferaya ve gerek Devlet-i Aliyye'nin umur-ı hariciyyesi nâzırı hazretlerine iblâğ olunmuşdur. Ta'limat-ı mezkûre benim sâlik olacağım mesleği tahsis eder meal ve mefadı dahî şu ki olacak tanzîmat Mısır halkını sinîn-i maziyede mazhar olmuş oldukları etvar-ı pür cevr ü ezadan mahmi ve zât-ı şevket-simat hazretlerini müttefiklerinden istianeye muhtac etmiş olan muhasamatın teceddüdünden masun edecek vechile olmalarına dikkat ve ihtimam etmek lâzım Lord Palmerston diyor ki işbu Tanzîmat temmuzun on beşi tarihiyle mün'akid olan muahedede bulunabilur imdi muahede-i mezkûrenin muktezası Devlet-i Aliyye'nin bi'l-cümle ahkâm-ı kanuniyyesi ve cemi' uhud ve şurutu sair Memâlik-i Mahrusanın her bir eyâletinde câri olduğu misillû Mısır eyâletinde dahî bi-tabiatin meriyyü'l-icra olmakdır andan sonra müşarünileyh cenâbları memâlik-i mahruse'nin kuvvet-i bahriyyesi ve berriyyesi hakkında îma eylediği usulün tafsilâtını izaha mübaderet etmişdir ve zât-ı hazret-i şâhânenin elzem ve ehem olan mevadda vaz'ı ahkâm-ı kanuniyye hususunda derkâr olan iktidar-ı âlîsi bahsinden sonra vech-i atiyyü'z-zikr üzere ifade-i meram ve hatm-i kelâm etmişdir şöyle ki muahede-i ma'kudede sarahaten mestur ve mukayyed olduğu vechile Mısır eyâletinde tekâlif-i kanuniyyeden maada bir gûne vergü ahz ü kabzolunmamak

hususu mukarrer olarak bu keyfiyyet fuzulî ve min-gayr-i hakkın akçe alınamıyacağına halkı te'min eder hem de iki yüz elli dört senesinde akdolunub her dürlü yed-i vahid usulünü mahv u ilga eden ticaret muahedesinin icrasiyle Mısır halkının hıref ve sanayie olan isti'dadları ekser efrad-ı nâsın düçâr-ı fakr-ı müfrite mübtelâ olmalarını müstelzim ve bunca erazi-i vesianın akdemce mezru' ve münbit iken menafi-i ziraat ve hirasetden hâli kalmalarını müstevcib olan inhisarat-ı zalimâneden def'aten halâs olacağı derkâr İngiltere devletine böyle görünüyor ki bâlâda mezkûr vesâil ile Mehmed Ali'nin kendu pâdişahına isyan etmek ve idaresi uhdesine muhavvel olabilecek eyâlâtın halkına cevr ü zulm etmeğe meyil ve istidadı havfından gerek şevket-meab hazretleri ve gerek Mısır'daki teb'ası hakkında emniyyet-i müstakbele hasıl olabilur Lord Palmerston cenâblarının ta'limnâmesinde mevzu' olan esas zât-ı hazret-i pâdişahın ısyandan masun ve mahfuz ve Mısır halkının zulmünden mahmî ve me'mun olmaları temennasından ibarettir ve hasseten Mısır halkının fuzulî ve gaddarane akçe almak afatından emin olmak hususu matlub ve mültezemdir ma'lûm olduğu vechile cânib-i nezaret-i umur-ı hâriciyyeden arzolunan suretler Mısır eyâletinin idare-i müstakbelesi kazıyyesinde arzeylediği tedabir bence Lord Palmerston'un irad eylediği usullere vücuhle mutabık görünür ancak hafî olmıya ki tedabir-i mezkûrenin biri ol usullere mutabık değildir bu ise vergu maddesi ve ana müteferri olan idare-i umur-ı zabtiyye ve asakir-i berriyye ve bahriyye zımnında kendu alub isti'mal etmek üzere Mısır eyâletinin varidatını tahsili hususu kendusine terk ve ihale olunmak maddesidir bu tedbir Devlet-i Aliyyenin cemi' ahkâm-ı kanuniyyesi ülkât-ı Mısrıyyede meriyyü'l-icra olunacağı i'lânını nakzeder zira ahkâm-ı kanuniyyenin biri valiler varidatı tahsil etmemekdir yok eğer ol kanunu bozmak muktezay-ı emr ü irade-i şâhâne ise emir kendulerinin olub bozsunlar ve olvechile oltenakuzu ref' buyursunlar lâkin bu dostları böyle şeye nasihat vermeğe me'zun değilim hattâ böyle bir şey olmak lâzım gelse zât-ı hazret-i mülûkâneye müteakibü'z-zuhur ve günden güne izdiyad bulacak mazarratın kapusu açılacağı ve bu ana kadar muvaffak olan nizamat-ı hayriyye muattal kalacağı ind-i sefiranemde maznundur nizamat-ı hayriyye-i mezkûre ise Ümmet-i Muhammed ve reâye ve berâyanın istikbalde hüsn-i halleri muhakkak olmasına medar olduğu âşikâr ber-minval-i muharrer Lord Palmerston'un ta'limatı esası zât-ı hazret-i hümâyûnun ve Mısır halkının Mehmed Ali tarafından sıyanetleri hususundan ibarettir gelelim ki cenâb-ı muallâü'l-elkab hazret-i mülûkânenin asakir-i nusrat-mea-

sirinin fevz-i fütuhatiyle Mehmed Ali'nin kuvvet-i seyfiyyesi karîn-i izmihlâl olmuşdur ancak ma'lûm ki müşarünileyh hazretleri ol kuvvet-i seyfiyyeyi Mısır eyâletinin mevaridatı istihsali yedinde olarak ol varidatı tahsil edüh fenaya kullanmağla kesbetmişdir böyle iken şimdi yine varidat-ı Mısrıyyeyi kendi yedine tefviz etmek sureti meydana koyarlar ve Mehmed Ali'yi tahsil-i vergu maddesine müstekillen nâzır etmek isteyorlar lâkin Mehmed Ali olhal ve takdirde vergu vere vere fülus-ı ahmere muhtac olmuş olan âdemleri kendu köleleri gibi kullanacağı âşikâr ve Mısır ehalisinin eşhasına ve mameleklerine keyfemâyeşa buyuracağı derkâr sual olunur ki keyfiyyat-ı meşruhe şu Mısır halkını zulümden sıyanet etmek vadilerinde olan Lord Palmerston'un ta'limatına muvafık mıdır Mısır'da mevcud olacak asakirin mikdarını taklil etmek sureti derdest-i mütalâadır bu tedbirin iktizası valinin masarifini taklil etmekdir imdi ben erbab-ı ma'lûmatdan bir zâtın rivayettinde gördüm ki bin sekiz yüz otuz üç tarihinde ya'ni sene-i hicriyyenin bin iki yüz kırk dokuzunda varidat-ı Mısrıyye altmış iki milyon yedi yüz yetmiş sekiz bin yedi yüz elli frankaya ve masarif kırk dokuz milyon dokuz elli bir bin beş yüz frankaya baliğ olmuşdur bu takdirce valinin yedinde kalan fazla Avrupa'nın her bir kıralından ziyâde zengin etmeğe kâfidir. Her ne hal ise valinin masarifi asakir-i berriyye ve bahriyye cihetiyle azaldığı takdirde temettü' edeceği varidat kesb-i izdiyad edeceği derkâr imdi akçe demek illâ illâ bu memâlikde kuvvet demekdir akçe kuvvetiyle Mehmed Ali ol derecelerde kesb-i rif'at etmiş ki haddini bildirmek için olkadar meşakkat çekildi ve bu kadar kan döküldü Mehmed Ali elhaletü hazihi pâdişâh hazretlerine îsal-i mazarrat için isti'mal edebildiği silâh ancak kuvvet-i nakdiyyedir ve keyfiyyet-i ahval bu tarz iken şimdi Mehmed Ali'ye emval-i kesîre vermek ve fuzulî ve mingayr-i hakkın akçe almak vesâilini yedine tefviz eylemesini teklif ediyorlar verguyu çoğaltmak lâzım gelse olhal ve takdirde Mehmed Ali cebren ve yahud hile ile halkdan daha ziyade akçe koparmağa çalışacağı ve bu keyfiyet Mısır hakkında bir musibet daha olacağı muhakkak eğer bu şeyler verguleri küllî taklil ile mündefi' olunur denilirse sual olunur buna Mehmed Ali muvafakat ve muavenet etmediği halde icrası nice mümkün olabilur ve buna muvafakat eylemesi melhuz mudur varidat-ı Mısrıyyeyi tahsil etmek hususuna hasren bütün halkın eşhas ve emvallerine buyurmağa muktedir olur kadıdan en küçük zabite varınca her kesin ulûfesini veren bir âdeme i'lân olunan hatt-ı şerîfi ne vechile icra ettirebilurler bahusus ki ol âdem bunun şunun maline dile-

diği gibi taarruz edebilur Mehmed Ali Devlet-i Aliyye ile düvel-i saire beyninde câri olan uhûd ve şurûtu milel-i ecnebiyye korkusundan icra edebilur ancak Devlet-i Aliyye ol uhûd ve şurûtu yalnız kendu esbab-ı kuvvetiyle tenfiz edemez ülkât-ı Mısrıyyede yed-i vahid usullerini ne vechile ilga etmek gerek netayic-i meşruha eyâlat-i Mısrıyyenin varidatını tahsil etmek hususu Mehmed Ali Paşa'ya terk olunduğu veyahud berminval-i muharrer Mehmed Ali'den vergu alındığı halde alâ külli't-takdir arahk müteferri' olacak netayicin bir mikdarıdır müşarünileyh hazretlerinden vergu almak sureti ikiyüz yetmiş rakamiyle merkum olan Lord Palmerston'un ta'limnâmesinde münderic devletimin i'lân etmiş olduğu meram ve maksadına muhalif gelur zannederim benim re'yim şu ki suret-i mezkûre temmuzun on beşiyle müverrah muahedenin iktizasından olmayub bu memleketin tesviye-i umuruna dahî lâzım ve münasib olmıyarak Mısır halkının şiddet-i fakrı ile'l-ebed mütemadî olmasını müstevcib ve Avrupa halkının ahlâk-ı edîbe-i hasenesini tahviş edici ve İngiltere niyyat-ı hayır-hahanesine mugayir gelur bir suretdir binaen alâ zalik benim bu hususda derkâr olan re'y ve mütalâalarımı beyan ederek sadedinde olduğumuz sureti tensibden ...... ederim ve bu sureti kabul ettiniz deyu vükelây-ı Devlet-i Aliyye'ye nasihat veremem şayed ki refiklerimin re'y ve mütalâaları bu hususda merkez-i diğerde ola lâkin ne hacet Lord Palmerston cenâblarının ta'limatını görmüşler dikkatle kıraat edüb ana bir kaç kerre müracaat olundu kâbil ki müşarünileyhim cenâbları ta'limat-ı mezkûreyi te'vil deyu te'vil edebilurler hele ben o ta'limatı beyan ve iş'âr eylediğim vechile fehm etmişim fasl-ı da'va etmek ve enseb ve evlâ görünecek tedbire teşebbüs etmek sair zevatın işidir benim işim değildir İngiltere devletinin re'y ve mütalâası ne idüğünü muhatab olduğum zevat anlıyabilur benim re'y-i mahsusum ise benden gayrine ehem değildir ancak kendu vatanıma cevab verceğim ve her bir tavır ve hareketim için mes'ul olacağım bizim her yapdığımız şey ve her kâle aldığımız söz ma'lûm-ı âlemiyan olacağı derkâr.„

İngiliz elçisi, veraset fermanında dermeyan olunacak şartların esası hakkında Avusturya ve Rusya elçilerine aşağıda suretleri yazılı mektupları gönderdi [1].

"Lord Ponsonby cenâblarının Avusturya devleti elçisi şehr-i zilkadenin yirmi dokuzu tarihiyle tahrir eylediği bir kıt'a mektubun lâfzı belâfız tercemesidir.

Rağbetlû Baron cenâbları;

[1] İst. Başvekâlet arşivi (Mısır'a dair) sandığı 169.

Kaleme alub cânib-i sefiraneme tebliğe va'deylediğiniz işe bu gün muntazır idim lâkin zuhur etmedi Lord Palmerston cenâblarının geçen mâh-ı kânun-ı evvelin on yedisi tarihiyle müverrah bir kıt'a ta'limnâmesinden müstahrac olub Mehmed Ali'ye ilzam olunmak iktiza eden şartları havi bir fıkra bu babda bir iki lakırdı teşyi' olunarak taraf-ı hulûskârîden Mösyö Titiof'a irsal olunmuşdur müşarünileyh cenâbları keyfiyyeti cânib-i sefiranenize iş'ar edecektir benim re'y ve mütalâam şu ki Mehmed Ali Paşa'yı ba'zı nizamat-ı merbuta ile Mısır valisi nasb ve ta'yinine irade-i şâhâneleri müteallik buyrulmuş olduğunu natık bir kıt'a ferman-ı âlî-şan ısdar buyurmalarını zât-ı şevket-simat- ıhazret-i mülûkâneden iltimas birle maslahatı bilâ teehhur derece-i hüsn-i hitama îsale himmet eylememize dakika fevt etmemek lâzım ben zannederim ki Devlet-i Aliyye Tampir nâm komodorun muahedesini keenlemyekûn addeylediğini i'lân etmiş ve şimdi şanına bir nevi' halel gelmeksizin muahede-i mezkûreyi i'tiraf edemez olduğundan sadedinde olduğumuz ferman-ı âlîde muahede-i mezkûre bahsinden sarf-ı nazar birle donanmay-ı hümâyûnun Devlet-i Aliyye'nin amiraline teslimi ile Mehmed Ali'nin itaat-ı vakıasını esas ittihaz etmek şan ü şevket-i hazret-i cihandârî iktizasındandır benim re'y ve mülâhazalarım olmak üzere bervech-i bâlâ irad eylediğim hususları refiklerimize iş'ar ve ifadeye himmet eylemeniz bâis-i teşekkürüm olacağı derkâr.

Ponsonby

"Lord Ponsonby cenâbları tarafından Rusya devleti maslahatgüzârına şehr-i zilkadenin yirmi dokuzu günü yazılan bir kıt'a mektubun lâfız be-lâfız tercemesidir.

Rağbetlû Mösyö Titof cenâbları;

Lord Palmerston cenâblarından bu dostunuza hitaben en sonraki ya'ni geçen mah-ı kânun-ı evvelin on yedisi tarihi ile varid olan bir kıt'a ta'limnâmeden müstahrac olarak ol tarihde Mehmed Ali'ye ilzam olunmak sadedinde olan şartları ima eder fıkrayı tarafınıza tebliğ eylememle zannımda meramınıza muvafakat etmiş olurum fıkra-i mezkûre bervech-i âti beyan olunur Mehmed Ali Paşa'nın Mısır eyâletinde ibkası ile beraber Mısır halkını sinîn-i maziyede sitem-zede olduğu mezalim-i şakkenin bundan böyle müdavemetinden muhafaza ve zât-ı hazret-i şâhâneyi müttefiklerinden istianeye muhtac etmiş olan harekat-ı hasmanenin teceddüdünden emin etmeğe salih ba'zı tanzimata karar vermeğe sa'y ü ihtimam etmek doğrusu bir emr-i vâcib ve elzem mesabe-

sindedir imdi Mehmed Ali'yi Mısır eyâletinden ref' ve izale etmeksizin zikrolunan meramları istihsal etmek çâresi temmuzun on beşinde karar-gîr olan şartlarda bulunabilur zira saltanat-ı seniyyenin bi'l-cümle ahkâm-ı kanuniyyesi ve kâffe-i uhûd ve şurûtu Memâlik-i Mahrusanın aktar-ı sairesinde düsturu'l-amel olmak lâzım geldiği misillû ülkât-ı Mısrıyyede dahî meriyyü'l-icra olmak ve Mısır valisinin mâlik olabileceği kuvvet-i berriyye ve bahriyye Devlet-i Aliyyenin kuvveti eczasından ma'dud olub pâdişah-ı âlî-câh hazretlerinin hizmeti için hıfz olunmak hususları muahede-i mezkûre muktezasındandır.

Şurût-ı mezkûrenin vücudu ile zât-ı hazret-i şâhâne vaz'-ı kavanin ve ahkâm etmek istitaat-ı aliyyelerini isti'mal ederek kâffe-i Memâlik-i Mahrusasında bir sancak ve asakir-i berriyye ve bahriyyede bir yüniforma tahsis ve her bir eyâlette ehalinin kemmiyyetine göre mevcud olacak mikdar-ı askeri tahdid ve halk zalimane tahrir-i neferat hususundan dolayı mazhar-ı cevr ü eza olmak havfından müberra olmak üzere şu tahrir-i neferat usulünü tahsis ve Memâlik-i Mahrusanın müteaddid limanlarına müteallik olacak sefayin-i harbiyyenin aded ve şeklini ta'yin ve asakir-i berriyye ve bahriyyede cânib-i eşref-i hazret-i cihan-dârîden olarak tevcih olunacak me'muriyyetlerin tarz-ı tevcihi bir usule vaz' etmek ve darb-ı sikke maddesini Memâlik-i Mahrusada usul-i vahide üzere vaz' ü te'sis edüb yalnız bir darbhane olmak üzere karar vermek hususlarına kesb-i liyakat buyuracakları derkâr muahede-i mezkûre sarahaten natık olduğu vechile Mısır eyâletinde tekâlif-i kanuniyyeden başka bir gûne vergu ahzolunmaması mukarrer olmağla bu keyfiyyet nâsdan min-gayr-i hakkın nesne alınmıyacağına halkı te'min eder ve hem de her dürlü yed-i vahid usulünü ilga etmiş olan iki yüz elli dört senesinde akdolunan ticaret muahedesinin icrasiyle Mısır halkının hiref ve sanayide olan isti'dadları ekser efrad-ı nâsın düçar-ı fakr-ı müfrite mübtelâ olmalarını müstelzim ve bunca erazi-i vesîanın bundan akdem mezru' ve münbit iken menafi-i ziraat ve hirasetten halî kalmalarını müstevcib olan inhisarat-ı zalimaneden def'aten âzad olacağı derkâr İngiltere devletine böyle görünür ki bâlâda mezkûr vesâil ile Mehmed Ali'nin kendu pâdişahına isyan etmek ve idaresi uhdesine muhavvel olabilecek eyâletin halkına cevr ü zulm etmek isti'dadı havfından gerek zât-ı hazret-i pâdişahî ve gerek Mısır'daki teb'asına emniyet hasıl olabilur.

Temmetü'l-fıkra

Ma'lûmdur ki bu maddenin mümkin sür'atle hüsn-i tesviyesi benim devletimin pek arzuladığı şeydir binaenaleyh cenâb-ı sefaret-meabınız ve refiklerimiz tarafından ana göre harekete rağbet olunacağını me'mul ederim pek çok da yapacağımız vardır diyemem zira ittihaz edeceğimiz meslek bize göre açıkdır hattâ zât-ı übbehet-simat hazretleri donanmay-ı hümâyûnun reddini Mehmed Ali Paşa'dan itaat nazariyle müşahede edüb vali-i müşarünileyhe Mısır eyâletini tevarüs tarikiyle ihsan etmek niyyet-i kerîmanelerini i'lâna şayan buyurduklarına mebni eyâlet-i Mısrıyyeyi ne şartlar ile vereceklerini i'lân edecek münasib vakti gelmiş olduğunu ve bu ise Mehmed Ali Paşa'ya bir kıt'a ferman-ı âlî-şan irsaliyle olmak lâzım geldiğini bi'l-karar benim re'yime muvafakat etmişsiniz zikrolunan ferman tanzim olunub İskenderiyye'ye irsal olunduğu akibinde Devlet-i Aliyye'nin sefiri tarafından Londra mükâlemesine tebliğ zımnında bir suretini sefir-i müşarünileyhe irsal eylemesini Devlet-i Aliyye'den iltimas eylemek iktiza edebilur şurût-ı mezkûre hakkında taraf-ı sefiraneme evamir-i kat'iyye varid olmuş olmağla me'muriyetimden hariç Devlet-i Aliyye'ye nasihat veremem şu kadar ki cenâb-ı cihan-bânî Mehmed Ali Paşa'nın hanedanından Mısır eyâletine halîf olacak zâtı ta'yin etmek istihkakını zât-ı hümâyûnlarına tahsis buyurmalarını Lord Palmerston münasib görüb halîfini ta'yin etmek hususu vali-i memlekete tefevvüz olmasını tecviz etmemekle nasihat yollu bu kûşe dahî ilâveten ihtar olunabilir.

Ponsonby

İngiliz elçisi, tekliflerinin diğer sefirlerce kabulü ve desteklenmesi halinde Fransa'nın da tatmin edileceğini ümid ediyordu. Düşüncelerini açıklayan aşağıdaki ikinci mektubu, Avusturya elçisine gönderdi [1].

"Lord Ponsonby tarafından Baron Istermer'e yazılan mektubun tercemesidir.

Taraf-ı şâhâneden usul-ı câriye üzere bir kıt'a emr-i âlî tastîr olunub emr-i âlî-i mezkûrde zât-ı şâhâne Mehmed Ali'nin itaatiyle beraber kendu inâyet-i şâhânelerine bir nişane-i aleniyye i'tasını tensib buyurmuş olduklarından binaenaleyh veraset-i eyâlet-i Mısrıyye Mehmed Ali'nin familyasına tevcih ve ihsan buyrulmuşdur deyu yazılması ve işbu irade-i seniyyeye dikkat olunmak ve bi'l-cümle kavanin-i nizamiy-

[1] İst. Başvekâlet arşivi (Mısır'a dair) evrak 169.

ye-i Devlet-i Aliyye ve düvel-i saire ile olan muahedat-ı mer'iyyenin eyâlat-ı saire-i Devlet-i Aliyye'de olduğu misillû eyâlet-i Mısır'da dahî icrasına i'tina kılınmak hususlarının dahî kâffe-i vüzerą ve zabitana emrolunması lâzimeden olduğunu ifade ederim benim mütalâam işbu müsaadat-ı seniyyenin cümlesini yalnız bir emr-i âlîde olduğundan bu tarikle me'mulüme göre hem Fransa'nın meramı icra olunmuş ve hem hükûmet-i seniyye-i şâhâne i'lân kılınmış olur ve taraf-ı şâhâneden Mısır valisi bulunanlara tefviz olunacak hukuk-ı idare-i dahiliyye ne keyfiyyette olacağı ve nereye kadar mümted olacağı bir vakt-i münasibde ta'yin ve tahsis kılınmasını teklif ederim ve bu madde bir çok mütalâa ve mülâhazaya muhtac olub çünkü bu derece-i gayetde mühim bir madde olduğundan gereği gibi mütalâa ve tedkik ile icra olunmadığı halde Devlet-i Aliyye'nin müstakbelen asayiş-i halini muhataraya îka etmez ise de bir suûbet-i azîmeye sebeb olur ve bâlâda zikrolunan emr-i âlî idare-i devletin müesses olacağı usulün vaz'ı ve meselenin hitam-ı alenîsi olacağından hukuk-ı tarafeyn te'min ve i'lân olunmak lâzımdır ve hukuk-ı mezkûrenin devam ve icrası bir mes'ele-i diğer olması ile ma'lûm olan usul-ı azîmeden istinbat olunacağı cihetle bir kerre mahall-i sahîhine vaz' olunduğu halde sıhhat vechile tesviyesi mümkün olabilur ve bu madde-i sâniyeyi kemâl-i ihtimam ve dikkatle taharrî ve tanzime daha vaktimiz olabilur ve bunun musalahayı sektelendireceğini me'mul etmem ve Fransalıların dahî münazaa eyledikleri mevadd-ı cesîmenin kabul olunduğu resmen ve sarahaten ma'lûmları olduğu halde bu babda aşırı sabırsızlık göstermeleri ve bizleri bir tanzîmat-ı seria ve gayr-i kâmileye icbar eylemeleri me'mul olunamaz eğerçi işbu teklif tarafınızdan ve rüfeka-i saireniz taraflarından tahsin ve tasvib olunur ise cânib-i saltanat-ı seniyyeye ilka ve ihtar olunabilur ve zât-ı hazret-i şâhâne ve vükelây-ı saltanat-ı seniyye taraflarından dahî kabul olunduğu halde emr-i âlî-i mezkûrun Mehmed Ali'ye teslim olunmak üzere İskenderiyye'ye gönderilmesi ve Londra mükâlemesine arzolunmak için bir suretinin dahî Devlet-i Aliyye sefareti tarafından irsal kılınması icabeder.,,

Mehmed Ali Paşa'nın, Mısır valiliğinde kalmasına ve (tevarüs maddesine) müteallik şartları, müttefik devlet elçilerile, müzakere etmek gerekiyordu. Zilhicce ayının 12. perşenbe günü Reşid Paşa'nın konağında, dört devlet elçisi ile paşanın arasında başlıyan konuşmalar, işin neticelenmesi hususunda faydalı oldu.

Aşağıdaki mükâleme mazbatası suretinde, bu konuşmaların muhtevası görülmektedir[1].

"İşbu şehr-i zilhiccetü'ş-şerifenin on ikinci pencüşenbe günü hariciyye nezareti konağında düvel-i erbaa-i fahime süferasiyle akdolunan meclis-i mükâleme mazbatasıdır.

Reşid Paşa hazretleri :

Lillahi'l-hamd Mes'ele-i Mısırıyye Düvel-i müttefikanın ianet ve himmetleriyle kabul-ü hüsn-i suret ve tesviye etmiş olmasından dolayı mahzuziyyet-i seniyye-i hazret-i mülûkâne ber-kemâl olduğunu süfera cenâblarına ifade ve beyan ile kesb-i iftihar ederim.

Süfera cenâbları :

Bu vechile vuku' bulan mahzuziyyet-i seniyyeye teşekkür ile arz-ı memnuniyyet ederiz.

Reşid Paşa hazretleri :

Madameki maslahat bu preseye gelmiş olduğundan bu günkü meclisimiz bunun üzerine lâzım gelecek şerâit-i kaviyyenin vaz' ü ta'yini müzâkeresine mahsusdur çünkü eyâlet-i Mısırıyye bi't-tevarüs Mehmed Ali Paşa uhdesine tevcih ve ihsan buyrulacağından bu tevarüs maddesi şerâit-i zaife ve hafife ile bırakıldığı halde Devlet-i Aliyye'ye ne halen ve ne istikbalen emniyyet-i matlûbe hasıl olamıyacağı derkâr olmasıyle şerâit-i lâzimenin kavice te'sis ve müzakeresi ehemm-i umurdandır elçi beylerin ta'limatları dahî şerâit-i mukteziyyenin hüsn-i tesviyesine kemâlile müsaid olması me'mul-i kavidir.

Lord Ponsonby :

Şurût vaz'ı lüzumu bahsinde cümlemiz ittifak ve ittihad üzereyiz.

Baron İstermer :

Vaz-ı şerâit maddesi Londra mazbatasına muvafıkdır.

Reşid Paşa hazretleri :

Madameki şurût vaz'ı maddesinde ittifak ve ittihad üzere bulunuluyor taaf-ı Devlet-i Aliyye'den şerâit-i muktazıyyeye dair böyle bir varaka kaleme alınmış olduğundan bir kerre okunsun elçi beylerin dahî muktezay-ı hayır-hahîleri üzere eğer hâtırlara daha ba'zı lüzumlu şeyler gelür ise ihtariyle bi'l-müzâkere vaz'ına himmet olunması iltimas olunur.

[1] İst. Başvekâlet arşivi (Mısır'a dair) sandık No. 169.

Bu aralık şerâite dair kaleme alınan varaka kıraat ve tercеme olunduğundan anın üzerine :

Bu maddelerin cümlesi efkâr ve mütalâatımıza mutabık olub ancak rüfekamız beyninde ihtilâf-ı ârâ mevcud olduğu halde beyan olunsun çünkü bu tanzîmat ile'l-ebed câri ve mer'î olacağından Devlet-i Aliyye'nin ahval-i müstakbelesi tanzîmat-ı mezbure üzerine müesses bulunacağından gereği gibi mütalâa ve tedkik olunub öylece karar verilmek lâzimedendir ve muabede-i ma'lûmenin işbu te'sis olunacak şerâit hakkında esas ittihaz olunması iktizay-ı maslahattandır.

Lord Ponsonby:

Bunun üzerine mütalâat ve mülâhazatını mutazammın kaleme almış olduğu lâyıha-gûne varakayı kıraat etmişdir.

Baron İstermer :

İngiltere elçisi cenâblarının işbu mütalâatı ba'zı cihetle pek yolunda olub ve elçi-i mumaileyhin efkâr ve mülâhazatına herkesden ziyade ben hürmet ve riayet eder isem de bu vergu maddesinde re'yimiz tevafuk etmediğinden dolayı müteessifim şimdiye kadar devletim tarafından ahzettiğim ta'limata göre tanzîmat-ı Mısrıyyenin tesviyesi emrinde muahede-i ittifakiyyeyi esas ittihaz etmekliğe mecburum ve eğerçi Mehmed Ali'nin yedinde kuvve-i nakdiyye ve akçe bırakıldığı takdirde âtide Devlet-i Aliyye hakkında muzır olacağı cây-ı iştibah olmayıp fakat bunun dahî ortası bulunmak yani tahsis olunacak vergi mahsulât-ı seneviyyesine göre alınarak ve kendisinin mezalim-i melhuzasına dahî ba'zı usûl vaz'ıyle sed çekilerek kesb-i servet ve sâman etmesine mahal bırağılmamak kabil olabilur fakat muahede-i ma'lûmede iki madde mevcud olub madde-i mezkûrenin biri kâffe-i kavanin-i Devlet-i Aliyye ve muahedet-ı düveliyyenin eyâlet-i Mısır'da icrası ve diğeri dahî Mısır'ın idare-i dahiliyyesi Mehmed Ali'nin re'yine tefviz olunması olup işbu iki maddenin tevfiki müşkül ise de çünkü mezkûr maddeler beyne'd-düvel karar-gîr olduğuna ve bunların ıslah ve ta'dili muktezay-ı me'muriyyetimizden bulunmadığına mebni bu hususa girişilemez bir de vergu maddesine gelince Mehmed Ali'nin taklil-i esbab-ı nakdiyyesi lâzimedendir zira bundan yirmi sene mukaddem on iki bin kise akçeye kat' olunmuş ve şimdi ise meskûkâtın fiyet-i câriyesine nazaran meblağ-ı mezbur yüz bin kise demek olduğundan gayri bunun tarik-i tesviyesi dahî dilhâh-ı âlîye menut ise de vergunun mikdarı şimdiden ferman-ı âlîde yazılması iltizam olunmayub ancak sonradan Mısır valisi ile tesviyesi mümkün olabilur.

Prusya Elçisi :

Benim vergi maddesi üzerine ta'limât-ı mahsûsam olmayıp şimdiye kadar devletim tarafından ahzettiğim ta'limat cümleten mes'ele-i Mısrıyyenin alel'ıtlak her bir maddesi üzerine olduğundan bu vechile bu babda bir re'y-i mahsûs beyan edemez isem de mütalâa-i zâtiyyem bütün bütün Baron İstermer'in mütalâa ve ifadesine muvafık olub fakat mevâdd-ı muahede-i ittifakiyyede mumaileyh Baron İstermer gibi tenakuz bulamam ; şöyle ki Mısır'ın idare-i dahiliyyesi Mehmed Ali Paşa'nın yedinde olduğu halde dahî Devlet-i Aliyye'nin kâffe-i kavanin ve nizamâtı icrâ olunabilir.

Rusya maslahatgüzârı Titof cenâbları :

Gerçi Londra muahedesi Mehmed Ali tarafından red ve cerh olunduğundan muahede-i mezburede münderic olan şurûtun Mehmed Ali hakkında şümulü olamaz ise de çünkü devletlerimiz tarafından vürud eden ta'limatda muahede-i mezburenin kâffe-i tanzîmat hakkında esas ittihaz olunması lüzumundan bahsolunduğundan binaenaleyh bu maddelerde âray-ı süferaya müracaat olunması icabeder muahede-i mezburede üç madde mevcud olarak birisi Devlet-i Aliyye'nin kâffe-i kavanin-i mülkiyye ve düvel-i saire ile olan muahedatının eyâlet-i Mısır'da icrası ve ikincisi dahî Mısır'ın idare-i dahiliyyesi Mehmed Ali'nin uhdesine ihalesi ve üçüncüsü dahî vergu tahsisi kazıyyesi olup işbu evvelki madde beyninde tenakuz ve mübayenet bulunduğu İngiltere elçisi tarafından iddia olunmakda ise de mezkûr maddelerde tenakuz olmayub ancak kâffe-i usulde mevcud olduğu misillû bu dahî bir nevi' istisnâ kabilinden olduğunu zannederim ya'ni eyâlet-i Mısrıyyenin idaresi memâlik-i saire-i Devlet-i Aliyye'de mer'iyyü'l-icra olan usulden müstesna olmak lâzım gelür saniyen vergi maddesinin ta'yin ve tahsisi olup filhakika Baron İstermer cenâblarının mütalâası vechile Mehmed Ali'nin kuvve-i nakdiyyesi ziyade olur ise kuvve-i mezkûrenin suy-i isti'mali Devlet-i Aliyye'ye vereceği vergunun ziyadece tahsisi icabatdan ise de vergu ziyade istenildiği halde Mehmed Ali ehali-i Mısrıyye haklarında daha ziyade zulm ve teaddi göstereceğinden bir hadd-i lâyıkını bulmak ve öylece karar verilmek icabeder.

Reşid Paşa hazretleri :

İptida şundan müteşekkiriz ki kaleme alınan şerâiti elçi beyler cümleten tensib eylediler ve Devlet-i Aliyye'nin saadet-i hali efkâr ve arzusunda bulunduklarını bir kat dahî isbat ettiler Lord Ponsonby ce-

nâbları şerâit-i muharrereden fakat vergu maddesine dair olan fıkra hakkında re'yinin adem-i tevafukunu beyan etmiş ise de işbu vergu maddesi dahî nezd-i Devlet-i Aliyye'de dahî henüz suret-i kat'iyye ile karar-gîr olmadığından süfera cenâblarınının re'yleri bilinmek istenildi ve eyâlet-i Mısnyye vergusinin hüsn-i te'sis ve tahsisi ile beraber ehalisinin dahî usul-ı âdileye mazhariyyetleri nezd-i Devlet-i Aliyye'de begayet matlûb ve mültezem olarak re'y u mütalâa-i saltanat-ı seniyye bu matlabın husulü üzerinedir ; çünkü bu vergi maddesinin suver-i adîdesi olarak biz isteriz ki hem bu hususda usul-ı mu'tedile bulunub hem de ehali ve sekenenin hüsn-i himayeti hasıl olsun ve madameki Mehmed Ali Paşa'ya kuvve-i nakdiyye cem'ine esbab ve meydan verildiği halde Devlet-i Aliyye'nin bir gûne emniyyet-i aliye ve istikbaliyesi müyesser olamaz ve'l-hasıl Mehmed Ali Paşa tezyid-i kuvve-i nakdiyyeye meydan bulduğu takdirde .... hasılatını sûy-i isti'mâl edeceği filhakika inkâr olunamaz ve Devlet-i Aliyye bidayet-i maddeden beri kâffe-i harekâtını düvel-i müttefikanın re'y ve nesayihine tatbik etmiş ve süferây-ı erbaanın dahî ihtarât-ı vâkıasını kabule rağbet ve dikkatle tesviye-i maslahat eylediği bedihiyatdan bulunmuştur. Bu vergu maddesi ise henüz karar bulmamış ve süferay-i erbaa beyninde olan ihtilâf dahî varaka-i mezkûrede muharrer şerâit üzerine olmayub muahede-i ittifakıyyenin ba'zı mevadında tenakuz olup olmadığı mübahesatından ibaret bulunmuş olmasıyle evvel-i emirde bu babda beyinlerinde bir şey'e karar versinler, ba'dehu saded-i âhara girişilsin ya'ni fıkarat-ı muahedenin tevafuk veyahut tenakuzu peşince anlaşılsun zira idare-i dahiliyye-i Mısnyyede ve vergu maddesinde olan ihtilâfa şu vechile cevab verilur ki muahede-i mün'akide ahkâmına tatbiken bu madde tesviye olunmak lâzım gelir ise olhalde Mehmed Ali Paşa Memâlik-i Mahrûsa-i şâhânede mer'iyyü'l-icrâ olan kâffe-i kavanin ve nizamâtı ayniyle icra edecek ve uhdesinde bulunacak mahaller vergisini nâm-ı şâhânîye olarak tahsil eyliyecek olmasıyla• eyâlet-i merkume vergusinin emr-i tahsilinde dahî memâlik-i sairede câri olan usul-ı tahsiliyyenin icrasına mecbur ve me'mur olmak lâzım gelur İngiltere elçisi cenâblarının re'yi vechile Mehmed Ali Paşa'nın vaktiyle adem-i kabülünden nâşi bu hususda muahedenin verguye dair olan maddesi esas ittihaz olunmayub da icray-ı kavanin-i nizamiyye maddesine bina olunur ise ol halde vergunun suret-i tahsili başka olmak iktiza eder her ne ise evvel-i emirde şu ihtilâfın dahî istihsali-i hüsn-i takrib ve tesviyesine himmet olunsa müzakere-i maslahat kesb-i sühulet eder.

Lord Ponsonby :

Londra muahedesinin her bir ahkâmına ne Devlet-i Aliyye'nin ve ne düvel-i müttefikanın harekât ve sekenatlarını tatbik etmeğe mecburiyetleri olmayıp böyle olmak lâzım gelse Âkkâ'nın dahî Mehmed Ali'ye verilmesi iktiza eder ve saded muahede-i mezbûrede tenakuz olub olmadığında değildir ancak bu muahedenin ber-vech-i meşruh her bir maddesinde mutabakatta gerek Devlet-i Aliyye'nin ve gerek düvel-i müttefikanın bir gûna mecburiyyetleri var mıdır cây-ı mübahese burası olub halbuki benim mütalâama göre muahede-i mezkûrenin düvel-i müttefikanın hareketlerine bir kaide-i müstakille olduğunu teslim etmem zira öyle olduğu halde Âkkâ'nın dahî Mehmed Ali'ye i'tâsına mecburiyyet hasıl olur ve eğer bu vergi maddesi maktû' suretinde bırakılıp da Mısır'ın umûr-ı maliyyesi Mehmed Ali'nin yedinde ibka olunur ise çünkü bu bir nizam-ı ebedî olacağından mehazir-i azîme ve müteaddideyi müstelzim olacağı ve'l-hasıl mes'ele-i Mısrıyye külliyyen tanzim olunmamış ve bu hususda sarfolunan bunca mesai ve mechudat-ı düveliyye boşuna çıkmış bulunacağı derkârdır zira varidat-ı seneviyye-i Mısrıyye iki milyon lireye baliğ oluyor.

Prusya Elçisi :

Muahede-i ittifakıyyenin kâffe-i ahkâm-ı mündericesine mutabakat olunması Mehmed Ali'ye Âkkâ'nın verilmesini icab etmez zira muahede-i merkume iktizasınca evvel-i emirde Mehmed Ali'ye Âkkâ muhafızlığı teklif olunmuş ise de kabul etmeyüb red eylemiş olasıyle muahedenin buna dair olan fıkrası olvakit bi't-tabi' mensuhü'l-amel olmuşdur.

Reşid Paşa hazretleri :

Müzâkerât-ı âhireye nazaran tenakuz ve tevafuk bahsi bertaraf olmağla fakat şimdi cây-ı mübahese muahede-i merkumenin her bir maddesine riayet olunub olunmamak lâzım gelüb gelmiyeceği sureti olub bu babda dahî süferay-ı erbaa cenâblarının beyinlerinde evvel-i emirde uyuşulmak lâzım gelur Mehmed Ali Paşa uhdesinde ibka olunacak mahallerin varidât-ı seneviyyesi vâkıa iki milyon lirayı mütecaviz olacağından bu kadar akçenin ana verilmesi suy-i isti'malini mucib olacağı müsellemdir her ne hal ise şimdi bize göre iptida süferay-ı erbaa re'ylerini kararlaşdırub ifade etmeludırlar ki biz de anın üzerine müzâkereye teşebbüs edelim.

Baron İstermer :

Bu babda bizler re'ylerimizi beyan etmiş olduğumuzdan artık bunun üzerine verilecek karar Devlet-i Aliyye'nin re'yine mütevakkıfdır.

Lord Ponsonby :

İtilâf-ı ârâ yalnız vergu maddesi üzerine olmağla kusur maddeler hakkında zu'm ve mütalâamız ittifak üzeredir.

Reşid Paşa hazretleri :

Bu vergu maddesine beyn'l-vükelâ dahî henüz bir karar verilmemiş ve bâdi-i emirde süferay-ı erbaanın mütalâaları anlaşılması tensib olunmuş olmağla bu maddede üç nevi' suret olub birisi memâlik-i sairede câri olduğu vechile oraya dahî taraf-ı Devlet-i Aliyye'den muhassıl veyahud defterdar gönderilüb varidat ve masarifatı anın ma'rifetiyle idare ettirilmek olarak ikincisi varidat-ı mütehakkakanın meselâ sülüsü veyahud rub'u alınıb maadası idare-i masarif-i Mısriyye için kenduye terk kılınarak sene be-sene masarifinin rü'yet olunması ve üçüncü sureti dahî faraza Mısır'ın bilinen varidatından ve şimdiki mürettebâtından istidlâl ile bir verguy-ı maktû' ta'yin ve tebyin olunmak sureti idüğünden şimdi bu üç şık ve suretin biri süferay-ı erbaa beyinlerinde söyleşilip tercih olunmalıdır ki anın üzerine müzâkeresine bakılsun.

Baron İstermer :

Bu madde bilhassa Devlet-i Aliyye'ye müteallik olduğundan tanzim ve tesviyesi dil-hah-ı âlîye menut mevaddandır bu hususda taraf-ı şâhâneden nasıl karar verilur ise öylece tesviyesi mümkün olabilur fakat benim mütalâamca şıkk-ı sâni münasib görünür.

Prusya elçisi ve Rusya maslahatgüzârı :

Fakat şıkk-ı sâlis ya'ni vergiy-i maktû' ahzolunması müreccahdır.

Nemçe Elçisi :

Ben muahharen işbu şıkk-ı sâlisi tercih eylediğimden diğer refiklerim ile birlikdeyim.

Reşid Paşa hazretleri :

Müzâkerât-ı vâkıaya göre kaleme alınan varakanın havi olduğu şerâitden vergunun gayrisinde ittifak-ı ârâ hasıl olmuş oluyor bu takdirce mevadd-ı saire karar-gîr olmağla şimdi anlar bitmiş hükmünde tutulub bir de Mısır'ın idare-i mevkiiyyesine yirmi yahud yirmi beş

bin asker tahsisi mütalâa olunmuş olduğundan bu iki mikdar beyninde hangisi tercih olunur ve bu mikdar asker vakt-i sulhde demek olarak hengâm-ı harbde icabına göre mikdarının tezyidi dahî irade-i seniyye-i hazret-i şâhâneye müfevviz olmak iktiza eder elhasıl burası dahî bi-müzâkere kararlaşdırılsa hazır aradan çıkmış olur ve vergu maddesi dahî vükelây-ı saltanat-ı seniyye beyinlerinde müzakere ve atebe-i ulyây-ı hazret-i mülûkâneden istîzan olunarak ba'dehu iktizasının icrasına bakılır.

Süferây-ı erbaa :

Evet vergu maddesinden başka olan şerâitin cümlesi yolunda ve güzel mütalâa ve tahrir olunmuş olmağla buna bir diyeceğimiz yokdur heman ale'l-acele tanzim ve icrasına himmet ve askerin mikdarı ve vakt-i muharebede tezyidi hususları dahî irade-i Devlet-i Aliyye'ye mütevakkıftır.

Reşid Paşa hazretleri :

Mısır eyâlet-i hudud-ı kadîmesiyle bi't-tevarüs Mehmed Ali Paşa'ya ibka olunarak سنار ve كوردفان ve Darfur eyâletleri verasetdan hariç kalmak ve ezcümle سنار da maâdin-i kesîre rivayet olunduğundan oralarının varidatı taraf-ı Devlet-i Aliyye'ye başkaca gösterilmek icab-ı maslahattandır.

Süferay-ı erbaa :

İşbu eyâletler vâkıa verasete dahil olmıyarak adeta mansıb suretiyle verilmek ve muhasebâtı dahî başka istenilmek münasibdir.„

İngiltere elçisi Lord Ponsonby, Mısır'da senelik vergi tevzi'at ve tahsilâtının, müstakıllen, Mehmed Ali'ye terk edilmesini devlete zarar verici gördüğü için, diğer üç devlet elçisini de ikna ederek, şimdilik tevarüs maddesinin kabul ve bilâhare Mısır'a müteallik vergi ve defterdar tâyini meselelerinin müzakere edilmesini ileri sürdü.

Paşa, veraset şartlarının sonraya bırakılmasını doğru bulmadı. Gerek vergi gerekse Mısır'ın idaresine aid diğer işlerin, gönderilecek fermanda tesbit olunmasını uygun gördü.

Aşağıdaki arz tezkiresi, Reşid Paşa'nın nokta-i nazarını ve elçiler arasındaki görüş farklarının giderilmesi yolundaki mütalâatını ihtiva etmektedir[1].

[1] İst. Başvekâlet Arşivi (Mısır'a dair) sandığı No. 169.

"Seniyyü'l-himemâ, kerîmü'ş-şiyemâ, devletlû, inâyetlû, âtıfetlû übbehetlû efendim hazretleri,

Ma'lûm âlî buyrulduğu üzere mes'ele-i Mısnyye sâye-i şevket-vâye-i hazret-i mülûkânede bi-tevfikihi Teâlâ karib-i hüsn-i hitam olmuş ve saadetlû Mazlum Bey bendeleri dahî îfay-ı me'muriyyetle avdet ederek Mehmed Ali Paşa mutavaat-ı ma'rûzesini fi'len isbat ve icra ile eyâlet-i Mısnyyenin maa't-tevarüs uhdesinde ibkasına müsaade ve ihsan-ı hazret-i mülûkânenin erzan buyrulduğu haberine intizarda olacağı tahrirat-ı varidesinde beyan olunmuş olduğundan vaz' olunacak şerâit hariciyye nezâretiyle süferay-ı erbaa beyinlerinde şu aralık müzâkere ve muhabere olunmakda iken İngiltere elçisi Lord Ponsonby nezâret-i hariciyyeye gönderdiği haberde Mısır eyâleti umur-ı mâliyesinin Mehmed Ali Paşa'ya ihalesinde bir takım mehazir-i adîde derkâr olduğundan taraf-ı Devlet-i Aliyye'den başkaca defterdar irsaliyle idaresi münasib olacağını ihtar etmesiyle eğerçi bu suret diğer süferanın yanaşmıyacağı ve bi'l-farz burada ızhar-ı rıza edecek olsalar bile devletleri tarafından icrasında pek çok suûbetler gösterileceği ma'lûm ise de bu babda taraf-ı Devlet-i Aliyye'den reddi müş'ir cevab verilmek pek de yakışık almayacağından nezaret-i hariciyye tarafından irad olunan ecvibede vakıa bu suret cihat-ı adîde ile hayırlu olarak elçi beyin bu babda ihtarat-ı vakıası dahî mücerred kendusinin müsellem olan hayır-hahlığı iktizasından olub fakat muahede-i ittifakiyye sened-i münferidinde umur-ı mâliyenin Mehmed Ali Paşa ma'rifetiyle idaresi sarahaten mestur bulunduğundan bu babda taraf-ı Devlet-i Aliyye'den ısrar olunamamakda ma'zuriyyet derkâr olmağla şayed elçi beyin Mehmed Ali Paşa'nın vaktiyle muahede-i mün'akideyi kabul etmediğinden dolayı kenduye müsaid olan ahkâmını yine kendusi izaa etmiş olduğu serriştesiyle da'va edüb de rüfekası olan süferay-ı selâseyi dahî ikna' eyliyecek olur ise olhalde saltanat-ı seniyye dahî bu suretden müstefid olur yollu kelemat ityan olunmuş olduğundan şerâit maddesi sonraya kaldığı takdirde bu da'vasını daha suhuletle yürütmek mütalâasına mebni midir nedir her ne ise sefir-i mumaileyh evvel-i emirde yalnız Mehmed Ali Paşa'nın bi't-tevarüs Mısır'da ibkasiyle şerâit-i lâzimenin bi't-teenni muahheren vaz' u te'sisi hususunu süferay-ı saireye dermeyan etmiş ve anlar dahî te'hir-i şerâit hususunda tağyir-i efkâr ile mumaileyh Lord Ponsonby'nin re'yine muvafakat ederek cümlesinin tarafından olmak üzere Nemçe elçisi Baron İstermer hariciyye nezâretine vürud ile keyfiyyeti ifade eylemiş olmağla beru tarafdan esbab-ı hakikiyyesi sual olundukda Fransalu her ne kadar

muslihane suret göstermekde ise de böyle bir müsalâha-i müselleha her tarafı ihafe etmekde olduğundan bi'l-verase Mısır eyâletinin ibkası bir an akdem i'lân olunarak Fransaluyu yatıştırmak ve şerâit-i mukteziyyeyi dahî bi't-teenni tanzim ile hiç bir şey noksan bırakmamak niyyatına mebni olduğunu Nemçe elçisi mumaileyh beyan etmesiyle beru tarafdan Fransalunun şu müsalehay-ı müsellehada devam etmesi maslahat-ı Mısrıyyenin neticesine intizaren olmasına nazaran tîz elden Mehmed Ali Paşa'nın ibkası i'lân olunsa bile tâki şerâit-i lâzime te'sis olunmadıkca işbu mes'eleye külliyyen bitmiş hükmünde bakılamıyacağından Fransalunun yine şu hey'et-i müsellehadan feragat etmiyeceği bedihiyatdan olmağla sefaretler beyninde tensib olunduğu vechile şerâit maddesini geru bırakılmak maslahatı kısa kesmek demek olmayub bi'l-akis temdid olunmuş olacağı ve şimdi Mehmed Ali Paşa evvelki mütalâat-ı tama'kârânesinden feragat ederek yalnız Mısır tevarüsüne hasr-ı emel etmiş olduğundan ana nâil olmak için anınla beraber teklif olunacak her bir şartın kabulünde tereddüd etmiyeceği misillû şimdi maa'l-verase ibkası sureti hasıl olub da şerâit geruye bırağıldığı halde her maddesi hakkında evna-ı suûbetler derpîş edeceği ve Fransalu tarafından dahî ihtimal ki yapılacak şerâitin kabulü gayr-i mümkün olduğuna dair dürlü sözler karışdırılacağı ve hususiyle maslahatın hemen şerâit-i nakısa ile tesviyesine dair müsaade-i seniyyenin i'lân-ı resmîsi halinde artık hükm-i muahede bitmiş hükmünde tutulub da devletlerin kuvve-i bahriyye ve cebriyyesi dahî Beriyyetü'ş-şam sevahilinden çekilecek olur ise ol halde şerâit-i lâzimenin Paşay-ı müşarünileyhe kabul ettirilmesi enva-ı müşkilâta düşeceği mülâhazatı uzun uzun elçi-i mumaileyhe serd ve ifham olunarak şerâit-i mezkûrenin i'lân müsaade-i resmiyyeyi mutazammın tasdîr buyrulacak ferman-ı âlîye derci hususuna kendusi zaten muvafakat ederek rüfekası olan süferay-ı saireye dahî bu keyfiyyatı ifade birle anları dahî bu mesleke imâleye çalışacağını va'detmiş ve İngiltere ve Rusya sefaretlerine dahî cânib-i nezâret-i hariciyyeden bu mealde haberler irsaliyle şerâitin te'hirindeki mehazir-i adîde isbat olunmasiyle derhal Rusya sefareti dahî beru tarafa meyledüb eğerçi İngiltere elçisi mumaileyh tarafından henüz bir haber-i kat'î zuhur etmemiş ise de Prusya elçisinin dahi Nemçe ve Rusya sefaretleriyle ittihad edeceği anlaşılmış olmağla şimdi bunun iki derece düşünülecek yeri olub evvelki sureti teenni ve teemmül ile vaz'ı şerâit olunmasında belki Lord Ponsonby'nin dediği gibi ba'zı menafi-i zâide me'mul olunabilur ise de bi'l-mukabele mahaziri ya'ni ilerude şerâ-

itin kabul ettirilmesinde müşkilât zuhuru vâhimesi dahî derkâr idüğü ve derece-i sâniye şerâit-i lâzimenin heman vaz' u te'sisi demek olacağı keyfiyatı işbu zilhiccetü'ş-şerîfenin dokuzuncu gicesi akdolunan Meclis-i Has'da hariciyye nezâreti tarafından bi'l-etraf ifade ve mumaileyh Lord Ponsonby'nin bu husus üzerine Nemçe ve Rusya sefaretlerine yazdığı mektubları sureti lede'l-kırâe iktizay-ı hal tefekkür ve mülâhaza ile ol babda beyne'l-vükelâ deveran eden müzakerâtın fezlekesinde nezaret-i müşarünileyha tarafından dermeyan ve tezkâr olunduğu ve süferaya dahî beyan ve tefhim kılındığı vechile bu hususun bir an evvel ta'yin ve te'sis şerâiti ile icray-ı i'lân-ı resmîsi bi'l-vücuh müstelzim-i hayr ü faide olacağı teslim ve tasdik ve teehhür-i maslahatda ba'zı mevani-i istikbaliyye ve vukuat-ı zemaniyye cây-ı mütalâa olarak hususiyle işbu usul-i mütevarise meşrut ve mahdud olacağından ve şerâit-i mevzuadan birinin adem-i icrası takdirinde madde-i veraset fesh ve nez' olunacağı ve ol halde kimesnenin bir diyeceği kalmıyacağı misillû ta'cil-i maslahatta Mehmed Ali Paşa'nın şerâit-i mevzuaya muvafakat edüb etmiyeceği tebeyyün eyliyeceğinden ol halde ârây-ı huzzar-ı meclis elhayru lâ ye'hur kaziyyesine terfik ve tevfik olunarak süferay-ı erbaa ile bi'l-ictima' şerâit-i lâzimenin söyleşilüb i'lân müsaade-i resmiyyeyi tasdîr buyrulacak ferman-ı âlîye derc olunması kararlaşmış ve şerâit-i mezkûreyi mutazammın kaleme alınan veraka dahî esnay-ı müzâkerede kıraatle tedkik kılınarak eyâlet-i merkume verguy-ı senevîsinin terceme olunan lâyiha ve terkim kılınan defterlerde muharrer varidat ve masarifat-ı Mısrıyyeye kıyasen yüz bin kise akçeye iblâğı suretine çalışılması tasavvur ve tezekkür olunmuş ve şu mes'ele-i Mısrıyye semere-i tali' ferhunde metali'i hazret-i tacidârî ile bu dereceye getürülmesiyle inşaallah-u Teâlâ varaka-i mezkûrede muharrer şerâitin dahî saye-i şevket- vaye-i cenâb-ı cihan-bânîde teveccühat-ı teshilât âyât-ı hazret-i pâdişahî delâletiyle vaz'u te'sisinde süferay-ı mumaileyhimin istihsal-i muvafakatlerine çalışılacağı bedihiyatdan bulunmuş ve kable'l-îd mükâleme ve müzâkere olunması iltizam olunurak fakat mumaileyh Ponsonby bir az nâ-mizac olmasıyle yetiştirilememiş olduğundan eğerçi eyâlet-i merkumenin bi't-tevarüs Mehmed Ali Paşa'ya ihsan buyrulacağı mukaddemce karar-gîr olmuş ve ana dair muahheren mumaileyh Mazlum Bey bendelerine gönderilen tahrirat-ı âcizî dahî paşay-ı müşarünileyhe irâe olunmuş ise de şerâit-i muktazıyyesi dahî gayet nâzik ve başlu şey olduğuna ve meclis-i mükâlemede devletlû Fethi Paşa hazretleri ve zât-ı âlîlerinin bulunması dahî faideden hâlî olmıyacağına nazaran

bi-mennih-i Teâlâ heman vakit geçürülmeksizin akd-i meclis-i mükâleme ve varaka-i mezkûre kıraat ve irâe ile süferay-ı mumaileyhimin husul-ı muvafakatlerine dikkat ve mübaderet olunması ve çünkü şerâit-i merkumenin kabul ve te'sisi halinde artık maslahat bütün bütün bitmiş olacağı misillû şimdiden vaz' u icrasına mumaileyh Ponsonby muvafakat etmez ve rüfekası dahî anın re'yini açıkdan açığa cerh eylemez ise ol halde taraf-ı âlîlerinden irad-ı mukaddime ile Mısır hakkında vaz' olunacak şerâit bu kerre icra olunmayub biraz tevkif ve te'hir olunur ise zât-ı hazret-i şâhâne ilerude şerâit-i muktezıyyenin hüsn-i vaz' u te'sisine ve Mehmed Ali Paşa'ya dahî kabul ettirmesi vesâyilinin istihsal olunacağı taahhüdünü şâmil müttefik-i fahimleri namına olarak taraflarından bir kıt'a sened-i resmî ve kavî i'ta olunması lâzım geleceğini mütalâa buyurmuş olmalariyle Ponsonby cenâbları tarafından irad ve mütalâa olunduğu üzere şimdilik bir kıt'a ferman-ı âlî tasdîr buyrulub şerâit-i saire-i müteferriaının te'hiri takdirinde öyle bir sened-i resmî i'tası lüzumunun teklif ve tefhimi maslahatca müessir ve muvafakat-ı süferayi müşevvik olacağından ol vechile esnay-ı îd-i şerîfde süferay-ı mumaileyhimle ictima' olunarak şerâit-i mezkûrenin müzâkere kılınması tezekkür ve tensib olunmuş ve avrak-ı merkume manzûr-ı dekayıkmevfur-ı âlî buyrulmak için arz ve takdim kılınmış.

Bend-i evvelde ber-vech-i tafsil muharrer olduğu vechile meclis-i evvel müzâkerâtı hâk-i pây-i âlîden istîzan olunmak üzere iken îd-i şerîf münasebetiyle te'hirine mebni şerâit-i muktezıyyeyi havi olan varaka evvel be-evvel bi't-takdim manzur-ı mekârim-mevfur-ı hazret-i şâhâne ve hulâsa-i müzâkerat dahî ma'lûm-ı âlî-i cenâb-ı pâdişahâne buyrularak şifahen şeref-sudur buyrulan ruhsat-ı seniyye iktizasınca şehr-i mezkûrun on ikinci pencüşenbe günü zât-ı müşîrîleri ve müşarünileyh Fethi Paşa hazretleri dahî bulundukları halde süferay-ı erbaa ile nezaret-i hariciyye konağında akdolunan meclis-i mükâlemenin mazbatası ve Lord Ponsonby cenâblarının mütalâa-i zatiyyesini havi takriri ile şerâit-i mütevariseyi muhtevi varaka sırasiyle evvelki ahşam hane-i âcizîde ma'kud Meclis-i Has'da kıraat ve tezkâr ve iktiza-i halin mütalâasına sarf-ı efkâr ile mazbata-i merkume mütalâasından müstefad olacağı vechile şerâit-i mukteziyyenin vaz'ı bahsinde verguden maada maddelerinde ittifak-ı ârâ-i süfera hasıl ve verguy-ı maktu' hususunda dahî Avusturya ve Prusya elçileri ve Rusya maslahatgüzârının re'y ve mütalâaları derece-i ittihada vasıl olarak fakat mumaileyh Lord Ponsonby'nin takrir-i tahrîrî ve şifahîsi müeddası üzere eyâlet-i Mısırıyye

vergusinin ta'yin ve tahsis suretinde olmayub adeta memâlik-i saire-i saltanat-ı seniyyede mer'iyyü'l-icra olan usul-ı cedîde-i kanuniyyeye tatbikan defterdar ve muhassıl ta'yini ile eyâlet-i merkume umur-ı tahsiliyyesine Mehmed Ali Paşa tarafından müdahale olunmaması lâzım geleceğinden bu halde anın re'yinde ihtilâf bulunduğuna ve mamafih şu mes'ele-i Mısrıyyenin bir an evvel bitirilmesi süferay-ı erbaanın akdem-i efkâr ve arzuları olarak vergu maddesinin dahî şimdiden bu tarafda kararlaşdırılmayub taraf-ı Devlet-i Aliyye'den bir me'mur-ı münasib irsal ve tasdîr buyrulacak emr-i âlînin dahî tisyariyle orada kendusiyle bi'l-müzâkere vaz' u te'sisi süferay-ı selâsenin tensib-kerdeleri olarak asker maddesi dahî zât-ı hazret-i mülûkânenin emr ü iradesine mütevakkıf olacağı irad kılındığına ve vakıa mes'ele-i merkumenin bir kadem akdem hüsn-i tesviyesi ezher cihet hayırlu ve süferaya kabul ettirilen işbu şerâit ile müşarünileyh Mehmed Ali Paşa'ya ihsan buyrulacak tevarüs imtiyazı yalnız lâfızda kalacağının üzerine mumaileyh Lord Ponsonby'nin re'yi vechile defterdar ve muhassıl irsal olunmak lâzım gelse bu suret hukuk-ı saltanat-ı seniyyeyi bir kat dahî te'kid ve te'yid edeceğinden elbette daha şanlu ve menfaatlû olacağına ve hususiyle Mehmed Ali Paşa'nın kuvve-i nakdiyyesi tezayüdü vâhimesi dahî bütün bütün bertaraf bulunacağına binaen mumaileyh Lord Ponsonby'nin re'yinden ve süferay-ı sairenin ârây-ı müttehidesinden birinin tercihi sureti huzzar-ı meclisden istifsar ve isticvab olundukda eyâlet-i merkume idare-i dahiliyye ya'ni umur-ı mâliyyesinin cânib-i saltanat-ı seniyyeden defterdar ta'yini ile idaresinin muhassenat ve şanı inkâr olunamıyacağı misillû gidecek me'murun bu madde-i cesîmeyi idareye dest-res olub olamıyacağı ve müşarünileyh Mehmed Ali Paşa'nın dahî bu sureti kabul eyleyüb eylemiyeceği emr-i mechul olarak çünkü muahede-i ittifakıyye sened-i münferidinde idare-i umur-ı dahiliyyenin Mehmed Ali Paşa'ya ihalesi sarahaten mestur olduğundan şayed bu surete müşarünileyh tarafından muvafakat olunmadığı ve Avusturya ve Prusya ve Rusya devletleri taraflarından dahî bizim daire-i ittifakımız bu dereceyi tecavüz etmez ve bunun ilerusu ellerimizden gelmez denilerek suret-i meşruhanın müşarünileyh cânibinden kabulüne icbar ve himmet kılınmadığı takdirde bu madde yalnız İngilterelunun ikdam ve icbarına kalacağından ve eğerçi İngiltere devletine göre bu sureti müşarünileyhe kabul ettirmek pek âsan ise de sair düvel-i müttefika işin içinden çekildiği ve Fransalu dahî böyle müsellehan durmakda ve muharebeye teheyyi etmekde bulunduğu halde İngilterelunun her şey'i göze aldırır

ve menfaatlerinden ayrılırsacına bu madde için müşarünileyhe tekrar irâe-i kuvve-i cebriyye edeceği pek de bilinemiyeceğinden ve müşarünileyh Mehmed Ali Paşa şimdiye kadar eyâlet-i merkume umur-ı mâliyesini bildiği gibi idare etmekde iken bu kerre gözü önünde umur-ı mâliye'nin âhara idare ve rü'yet ettirilmesine sabr u tahammül edemiyerek ba'zı mertebe mahaziri müstelzim ve hususiyle ol halde mezruata bakmıyarak evvelki varidat-ı Mısriyye bi't-tabi' küllî tenezzül edeceği beyandan müstağni olub bu suret olsa olsa kendusinin irtihalinden sonra uyabilur ise de Mehmed Ali Paşa'nın hayatında şöyle ve ba'de vefatihi böyle idare olunsun vadisinde yapılacak şartın süferaya kabul ettirilmesi dahi mümkün görünmediğinden ol babda beyne'l-vükelâ deveran eden müzâkerâtın fezlekesinde bu vergu maddesinde süferay-ı selâsenin re'yi ve mazbata-i merkumede muharrer şukûk-ı selâseden şıkk-ı sâlis vechile maktuan tahsis ve varaka-i mezkûrede münderic şerâit-i sairenin temamen te'sisiyle bi-mennih-i Teâlâ ilerude ba'zı te'vilâta serrişte olmak ve ma'nay-ı zâhirîsi mutlaka memleketin keyfiyyat-ı istikbâliyyesine göre zam ve tenzil suretlerini müş'ir bulunmak üzere şimdi tahsis olunacak vergu bundan beş seneye kadar bidüziye maktûen alınub beş sene mürurundan sonra eyâlet-i Mısriyyenin ahval-i âtiye ve ma'muriyyet-i istikbaliyesine göre icabı tekrar müzâkere ve suret-i ahz ü idaresi ol vaktin hükmüne tatbikan tesviye ve mütalâa olunacağına dair tasdîr buyrulacak ferman-ı âlîye ta'birat-ı müevvele derc olunması ve ba'zı tahkikata nazaran Mısır'ın nüfus-ı mevcudesi iki milyon raddelerinde olarak idare-i dahiliyye ve mevkiiyyesine dahî on sekiz bin mikdarı asker kifâyet edeceğine binaen gerek orada istihdam olunacak ve gerek buraya celbi lâzım gelecek asakir ve neferatın usul-ı münavebelerinin burada derdest olan nizamata tatbiki zımnında keyfiyyetin iktiza eden ümeray-ı askeriyye ile bi'l-müzakere kararlaşdırılması devletlû serasker paşa hazretlerine havale olunmuş olmağla ana göre iktizasına bakılması ve şerâit-i saire eğerçi bu tarafda kararlaşarak ferman-ı âlîye derc olunacak ise de vergu maddesinin orada müşarünileyh ile müzâkeresi ve ferman-ı âli-i mezkûrun mahalline îsali zımnında rical-i Devlet-i Aliyye'den gayet afîf ve müstekîm bir zâtın me'mur ve i'zamı tabiat-i maslahatdan olub sair hatırlara gelen zevatdan deâvi nazırı saadetlû Said Muhib Efendi bendeleri evsaf-ı mezkûre ile muttasıf kudemay-ı rical-i Devlet-i Aliyye'den ve esdikay-ı bendegân-ı hazret-i pâdişahîden olmasıyle bu hususa tamam ehil ve erbab görünmüş ve ta'yin olunacak verguy-ı senevînin Mısır'ın varidat-ı hazırasına göre

yüz bin kise olarak kat' ve tahsis derece-i nisabında bulunmuş olduğundan ve fakat mikdar-ı mezkûrun ferman-ı âlîde hikâyesi ba'zı mütalâata uymadığından ya'ni şayed istiksâr ile muvafakat olunmadığı takdirce tenzili bâridce düşeceğinden vergunun tahsis mikdarı ferman-ı âlî-i mezkûrde beyan olunmıyarak şöylece bir hikâye ile yüz bin kise olmak üzere istihsali hususunun efendi-i müşarünileyhin me'muriyyeti tensib buyrulduğu halde yedine verilecek ta'limat-ı seniyyeye derc kılınması ve müşarünileyh Mehmed Ali Paşa bir kıt'a şukka-i varidesinde firarî Ahmed Paşa'nın ve ma'hud Şerif Ağa'nın ve Osman Bey'in familyalarını istemiş ve ol vechile gönderilmesi icab-ı halden bulunmuş ise de kendusi saadetlû ferik Selim Paşa ve Münib Efendi bendelerinin haremlerini henüz göndermemiş olduğundan müşar ve mumaileyhima haremlerinin evvel-i emirde bu tarafa irsali ile ba'dehu bunların dahî ol tarafa gönderilmesi lâzım geleceğinin dahî ta'limat-ı merkumeye ilâvesi...

REŞİD PAŞA'NIN HARİCİYE NAZIRLIĞINDAN AZLİ

Mehmed Ali Paşa, maktu verginin mikdarına itiraz ve bu mikdarın azaltılmasını taleb etti. Reşid Paşa da, senede seksen bin kise verginin ödenmesi hususunda israr ettiğinden, Mehmed Ali ile bu sahada kat'î bir mücadeleye girdi. Fakat bu mücadele ve buna ek olarak diğer anlaşmazlıklar, paşanın azlini intac etti.

Cevdet Paşa, Tezakir-i Cevdet'in birinci defter ve dokuz ve onuncu sahifelerinde Reşid Paşa'nın Mısır meselesindeki gayretlerini ve azli vak'asını şu suretle nakletmektedir.

"Devlet-i Aliyye'de diplomasi usulünü vaz'u te'sis eden Reşid Paşa'dır. Reşid Paşa ol vakit düvel-i Avrupa meyânelerinde bir ittifak hasıl edüb kalemen Mısır meselesini hal ve tesviye etmeğe çalışıyordu. Fakat bunu Tanzîmat-ı Hayriyyenin icrasına rabtedüb de iki işi birlikde yürütmek isterdi.

Efkâr-ı atîka eshabından olan vükelâ anın meydana koymak istediği Tanzîmat-ı Hayriyyeden hoşnud olmayub bağlarıyle bağlanmak istemezlerdi. Ancak Mısır işi bittikden sonra anın te'sis edeceği tanzîmatın temellerini yıkmak kabil olur mütalâasıyle mücerred Mısır maslahatının husule gelmesi için Tanzîmat-ı Hayriyyenin vaz'ına muvafakat etmişlerdi. Reşid Paşa Tanzîmat-ı Hayriyye fermanını kaleme alub Gülhâne'de okudu ve düvel-i Avrupa ile bir ticaret muahedesi aktedip bunda Mısır valisinin sair eyâlât valilerinden fazla hiç bir imtiyazı

olmadığını derc ettirdi. Fransa devleti Mehmed Ali Paşa'yı tasahhub etti ise de yalnız kaldı düvel-i saire-i muazzama Devlet-i Aliyye ile Mısır aleyhine ittihad eylediler ve İngilizler Mısır aleyhine donanma sevk ettiler taraf-ı Devlet-i Aliyyeden dahî bir fırka tertib olunarak İngiliz donanmasıyle birlikde Beriyyü'ş-şam sevahiline gönderildi.

Ol vakitler Devlet-i Aliyye'de yed-i vâhid usulü cârî olarak taraf-hükûmetden mübayaa me'murları çıkarılub zehairi mîrî fiyetle zürra'-dan mübayaa ederlerdi ve işbu yed-i vahid usulünden cânib-i mîrî senevî yetmiş bu kadar bin kise varidat husule gelurdu mezkûr muahede-i ticaretin icab ettiği serbestî-i ticaret hasebiyle hazine-i mâliye bu varidatdan mahrum oldu ise de Mısır'ın te'siri kat kat ziyade idi. Zira Mısır'ın ekser varidatı usul-i inhisariyyeden hasıl olduğuna mebni bu usulün ref'inde def'aten Mısır'ın varidatı fevka'l-âde tenezzül ederek umur-ı mâliyesi müşevveş oldu. Mehmed Ali Paşa ise devlete karşı durabilmek için muntazam ve gayr-i muntazam pek çok asker beslemekde bulunduğundan idare-i Mısrıyye bu masarifi karşulamayub birden bire bir büyük müzayaka-i mâliye'ye düşdü hattâ asakir-i Mısrıyyenin yirmi sekiz aylık maaşları tedahülde kaldı. İdare-i Mısrıyye maddeten bu vechile sıkıldığı gibi ma'nen dahî bir mevki'-i müşkilde bulundu. Zira Tanzîmât-ı Hayriyye fermanı Arabistan'da münteşir olıcak efkâr-ı âmme taraf-ı saltanata mâil ve Mısırludan müteneffir olarak Haleb ve Şam ehalisi def'aten anların aleyhine düşdiler binaenaleyh Beriyyü'ş-şam tarafına çıkan asakir-i şâhâne kolaylıkla muzaffer oldu ve asakir-i Mısrıyye pek perişan hal ile düşe kalka hıtta-i Mısrıyyeye can attılar.

Elhasıl Devlet-i Aliyye bayağı iki kısma münkasem olmuş iken hariciyye nâzırı Reşid Paşa kalemen Mehmed Ali Paşa'ya galebe ederek anın kılıcını kınına koydurdu ve devleti bu muhataradan kurtardı ve emniyyet-i can ve ırz ve mal kazıyyesini mütekeffil olan Tanzîmât-ı Hayriyyeyi te'sis ile âmmeye büyük iyilikler etmiş oldu. Lâkin Avrupalılar ile ziyade ihtilâtından ve karantina te'sisini tervic eylemek gibi usul-ı cedîdeye inhimâkinden dolayı ba'zı müteassıbîn kendusinden hoşnud olmayub ana umur-ı diniyyede mübâlâtsız nazariyle bakarlardı. Bu misillû usul-ı cedîdenin vaz'u te'sisinde damad-ı şehriyârî Fethi Paşa anınla hem-efkâr olduğundan o dahî avam-ı nâs 'indinde medhul idi. Çerâgâh-ı menasıbda mutlaku'l-inân gezmeğe alışan me'murlar dahî Tanzîmât-ı Hayriyye bağlarıyle bağlanmakdan nâ-hoşnud idiler. Reşid Paşa ise bu kavanin-i cedîdenin harf be-harf icrasında taassub ederek bundan dolayı saray-ı hümâyûnun muamelâtını ta'kib ve daire-i nü-

fuzunu tazyik etmekte idi ve bir de Mısır eyâleti Mehmed Ali Paşa hânedanına tevarüs etmek şartiyle kendisine tevcih olunmak mukarrer olub buna dair Reşid Paşa'nın kaleme aldığı ferman-ı âlî müsveddesinde senevî seksen bin kise mâliye hazinesine verilmek ve Mısır'da taraf-ı devletden mansub bir defterdar olub varidatı devlet namına istifa ve asakir vesair me'murinin maaşlarını nam-ı şâhâneye olarak vermek şartları olub bu defterdar maddesinden Mehmed Ali Paşa pek ziyade dil-gîr olmağla fermanın ta'dili için Reşid Paşa'ya altmış bin kise akçe ikramiye arz ettirmiş iken Reşid Paşa buna asla meyil göstermiyerek efkârında ısrar eylediği bu hususa vasıta ittihaz edilmiş olan zattan mesmu'u fakir olmuşdur Mehmed Ali Paşa ise bu mebaliği ba'zı mukarribîne arz ile Reşid Paşa'yı hariciyye nezâretinden azl ile Edirne valisi nasbettirmiş olduğu işidilmişdir.,,,

Reşid Paşa'nın hariciyye nezâretinden azli keyfiyeti "Rical-i Mühimme-i Siyasiyyede" (bk. S. 9) şöyle yazılmaktadır :

"Mehmed Ali Paşa kendisine verilen ferman ahkâmının ba'zı mevaddına i'tiraz, Reşid Paşa da bu babda ısrar ettiğinden ve Avusturya hükûmeti ise beyne'd-düvel yeniden ihtilâtat zuhuriyle tekarrur eden ittifakın bozulmasından endişe eylediğinden, İstanbul'da icra ettiği teşebbüsât üzerine Reşid Paşa'yı hariciyye nezâretinden azl ve fermanı ta'dil ettirmeğe muvaffak olarak, müşarünileyh muhafaza-i hukuk-ı devlet için feday-ı me'muriyyete mecbur ve bir takım dahilî entrikaların inzimamiyle hayli müddet mevki-i iktidardan dûr oldu.,, Reşid Paşa "Tanzimat-ı Hayriyye"nin bütün memlekette fark gözetilmeksizin tatbik olunmasına, azmetmişti. Kurulacak Hukuk devletinden, şahsî menfaatlerini tehlikede görenler, son derece endişe ediyorlardı. Bu zümre, paşanın mahvına çalışıyordu. Padişahın yakınlarında yuvalar kuran bu adamların, yapacakları tezvirata karşı genç hükümdarın dikkatini çekmek maksadı ile, aşağıdaki tahriratı kaleme aldı. Reşid Paşa'nın hususî evrakı arasında bulduğumuz ve hariciye nazırlığı esnasındaki mücadelelerini de göstermesi bakımından pek ehemmiyetli olan bu vesikayı, aşağıya aynen dercediyorum. Aslı, hususî kütüphanemizdedir.

"Sinîn-i vefiredenberu memâlik-i islâmiye ehalisini cehl ü gaflet isti'lâ etmiş olduğundan ziynet-i zatiye-i insaniye olan gayret ve hamiyyet ve namus ve hubb-ü vatan keyfiyat-ı makbule ve memduhası bayağı bütün bütün mahv ve zail olmak derecesine resîde olarak ne metbu-u şer'isi olan padişahın selâmetini ve ne vatan ve milletinin

muhafazasını düşünmeyip ve düşünecek olsa bile tefrik-i hayr ve şer‘ ve temyiz-i fâide ve zarara muktedir olamayıp elhâsıl kuvve-i mümeyyize ve kemâlât-ı insaniyenin fıkdanı cihetiyle kimisi tahsil-i nam ü şân maddesini beyn'l-emasil izhar-ı debdebe ve ihtişam keyfiyet-i bîhudesinden ibaret zannetmede ve kimisi hırs-ı cibillîsi iktizasınca ancak menâfi-i mâliyesini düşünmekte ve bazısı ya hubb-ü câh veya meyl-i mal cihetleriyle daima bunları istihsale çalıştığından kendu zu‘munca bunlara kimleri mâni‘ ve hâil addederse dürlü zemin ve zaman ile anlar hakkında icra-yı garez ve nefsaniyet ile uğraşmakta ve bazıları dahî sadece usûl-ü taassubiyesinin esiri gibi olarak artık her şeyini ana feda etmek dâiyesinde oldukları muhtac-ı beyan değildir bu cihetle bu takım adamlar şimdiye kadar Devlet-i Aliyye'ye ettikleri zararlara kanaat etmiyerek Saltanat-ı Seniyyenin şu mesalih-i hâzırâsı esnasında yâni bunca gavail-i dahiliyye ve hariciyyeden başka madde-i Mısriyye gibi bir mes'ele-i nâzike dahî meydanda iken dürlü fesad-âmiz şeyler karıştırmakta oldukları ve olacakları umur-ı müsellemedendir halbuki Devlet-i Aliyye'nin şimdiki bulunduğu hal-i hatar-nâkten kurtulması dahilen teşebbüs olunan Tanzimat-ı Hayriyyeyi başa çıkarmak ve haricen bir usûl-ü hasene tutulup bununla beraber mes'ele-i Mısriyyenin dahî bir ehven suretini bulmak ve bu hususlarda cüz'î hatâ pek büyük mazarratı müntec olacağı zâhir olmasiyle bâri şu esnada olsun menafi‘-i zâtiyye ve ağraz-ı nefsaniyye ve hayâlât-ı bîhude ile uğraşılmayarak derdest olan şeylerde gayet hakîmâne ve müdebbirâne davranılmak kazayasına münhasır olarak bu makule vukufsuz ve insafsız adamların bayağı merak nev‘inden olan fesadlarına menafi‘-i sahîha-i Devlet-i Aliyye'yi feda edecek vakitler olmamasiyle bazı mülâhazat-ı vâkı‘anın beyanına ictisar olunmuş olup şöyle ki bu misillû zevatın ber-minval-i muharrer her biri bir dürlü garez ve emelden halî olmayacağından ve kendusunun ise açıktan açığa ne irad-ı kelâm ve ne isbat-ı müddeâya iktidarı olmadığından her birisi bir tarik tutarak ve dürlü sadakatler ve hayır-hahlıklar göstererek ötedenberu carî ve mücerreb olduğu vechile mübarek zihn-i hümâyuna enva‘-ı şübheler ve sözler ilkasiyle taraf-ı eşref-i hazret-i padişahîden tereddüd ve iştibah suretleri rû-nüma oldukça veyahud bu zanniyat daima ezhan-ı vükelâda bulundukça bir tarafdan bu şeyleri düşünüp bir canibden dahî meydanda olan mesalih-i cesimeyi idare etmek vüs‘-i beşerde olmayarak bu keşakeşlerin netayic-i vahimesi dahî ancak Devlet-i Aliyye'ye raci‘ olacağından başka veli-nimet-i bî-minnetimiz olan zât-ı şevket-

sımat-ı hazret-i mülûkânenin böyle mütemadi rahatsızlıkları dahî lâyık ve revâ olmamakla bunun esbab ve çaresi sûret-i âtiyenin icrasından ibarettir. çünkü elhaletü hazihi müstahdem olan vükelâ lehü'l-hamd hiç bir şey ile ma'yub ve müttehem olmadıklarından kendularinin hiç bir gizlû işleri olmayarak gerek maslahat-ı Mısrıyyede ve gerek ale'l-ıtlâk kâffe-i mesalih-i cariyede tuttukları usûl meydanda ve i'tiraz vukuunda mübaheseye ve kabahatleri sübutunda haklarında terettüb edecek mücazatı kenduleri taleb ve istid'aya hazır olmalariyle faraza bir mu'teriz-i hafî bulunur veyahud asıl hayr ve sevab budur yollu bir tarafdan bir şey ihtar olunur ise ol adamlar ile vükelâ huzur-ı hümâyunda mübahese ettirilerek meselâ mu'teriz ve muhzir olanların hak yedlerinde tebeyyün ettiği ve reyleri delâil-i kaviyye ile sabit olduğu halde anların gösterdikleri tarik tercih ve ihtiyar olunmak ve belki iktiza eden vükelâ dahî anlardan tertib kılınmak ve ol takdirde şimdiki vükelânın hatâları tahakkuk edeceğinden kenduleri ba'dezin işe karıştırılmamak ve hatâları maazallahü Tealâ tâ hiyanet derecesine varır ise te'dibat-ı lâyıkaları dahî kanunnâme-i hümâyun iktizasınca icra buyrulmak lâzım geleceği ve böyle olmayıp da şayed mu'teriz ve muhzîr olanların hatası ve belki hiyaneti zuhur eder ise kezalik anlar haklarında dahî mücazat-ı lâyıkanın icrası muktezay-ı hakkaniyyetten olacağı velhasıl söyleyeceğini alenen söylemeyip te öyle ilkay-ı kelâm mesleğine sülûk eden adamlar velev vükelâdan dahî olsalar söyledikleri fesad ve garezden halî olmayacağından anlar hakkında şüphe olunmak ve diğerleriyle rûberû mübahese ettirilmek bir kaide-i külliyye ittihaz olunmak iktiza edeceği ve bu usûlün aksi takdirinde ne mübarek zihn-i hümâyun-i şahâne rahatsızlıktan ve ne vükelâ ıztırab ve endişeden kurtulamayarak Huda nekerde nihayetinde azîm mazarratı görüleceği velhâsıl maslahatlrında tereddüd ve tezebzüb ve kararsızlık suretleri cem'i zamanda muzır olarak ale'l-husus şu vakitte kat'a caiz olmamağla her şey bir kerre bi'l-etraf söyleşilerek ve ihtar ve i'tiraz edenler dahî meydana çıkarılarak emr ü irade-i hazret-i şahâne ile kat'iyyen bir surete karar verilip ve herkes ne yapacağını bilip ana göre dürüstçe hareket olunmaktan başka tarik-i selâmet olmadığı rehin-i âlî buyruldukta her halde emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir."

Azlinden bir kaç gün önce, gece gündüz çalışarak Mısır meselesini hallettiğinden dolayı kendisine "Pırlanta ile müzeyyen bir kıt'a nişan„ ihsan edilmişti. Aşağıdaki arz tezkiresi 16 Muharrem 1257 tarihlidir. Azline aid

tezkire, 7 Safer 1257 tarihli olduğuna nazaran, pâdişahın izhar ettiği teveccüh ve takdir duygularından, on on beş gün geçmeden, azil kararını verdiği anlaşılmtadır [1] :

"Seniyyü'l-himemâ, kerîmü'ş-şiyemâ, devletlû, inâyetlû, âtıfetlû übbehetlû efendim hazretleri,

Ma'lûm-ı sâmîleri buyrulduğu üzere umûr-ı hariciyye nâzırı devletlû Reşid Paşa hazretlerinin sâye-i şevket-vâye-i hazret-i şâhânede hüsn-i hizmet-i vâkıalarından dolayı zâtlarına mahsus olmak üzere inâyet ve ihsan buyrulacak nişan-ı füruğ-efşanın i'mâli hususu darbhâne-i âmireye sipariş buyrulmuş olduğundan iktiza eden berat-ı şerfi-i mefharetü'l-befi tasdîr olunarak Mâbeyn-i hümâyun taraf-ı eşrefine gönderilmesi emr ü ferman-ı mekârim-unvan-ı cenâb-ı mülûkâne iktizay-ı âlîsinden bulunmuş ve mantuk-ı münif-i üzere berat-ı şerif-i mezkûr bi't-tastîr sûy-ı vâlây-ı müşîrilerine ba's ü tesyir kılınmış olduğu beyaniyle tezkire-senâverî terkimine mübaderet kılındı efendim.

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Resîde-i dest-i ihtiram olan işbu tezkire-i âsafâneleriyle berat-ı şerif-i mezkûr takdim-i huzûr-ı faizi'n-nûr-ı hazret-i şâhâne kılınarak meşmûl-ı nigâh-ı meâlî-iktinâh-ı cenâb-ı zıllullahî buyrulmuş ve nâzır-i müşarünileyh hazretlerine i'tâ ve ihsan buyrulmak üzere nezd-i mekârim-vefd-i hazret-i hilâfet-penâhîde tevkif kılınmış idiği muhat-ı ilm-i sâmîleri buyruldukda ol babda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir.,,

Muharrem 1257 günlü ve 220 sayılı Takvim-i Vekayi' nüshasında bu hususa ait şunlar yazılıdır.

"Mustafa Reşid Paşa hazretleri haysiyyet-i zâtiyye-i mahsûsa ve dirayet ü hamiyyet-i kâmileleri iktizasınca hayli müddetten beri nezâret-i müşarünileyha mesalih-i nâzike ve cesîmesini ber-vafk-ı matlub hüsn-i rü'yet ve ifaya sa'y ü ikdam etmiş olduklarından başka kaç senedir sürünmekte ve bir takım rahatsızlığı ve Devlet-i Aliyye'ye mazarrat-ı mülkiyyeyi müstelzim olmakda olan mes'ele-i Mısrıyyenin.......... hüsn-i hal ve tesviyesi emrinde leyl ü nehar sarf-ı efkâr ve iktidar ile bi-lütfih-i Teâlâ bu husus-ı mühimmede dahî.......... doğrusu ısbat-ı müddeay-i rüşd ve rü'yet ve ibraz-ı müessir-i fetanet ve istikamet .... velhasıl me'murin-i düvel-i ecnebiyye ile icray-ı muamelât-ı mergubeye bezl-i bârây-ı liyakat ederek......... zâtlarına mahsus olarak pırlanta ile müzeyyen bir kıt'a nişan-ı zîşan-ı imtiyaz inâyet ve ihsan ve külliy-

[1] İst. Başvekâlet arşivi, Hariciye kısmı, sayı 441.

yetlû atıyye-i seniyye dahî i'tası emr ü ferman buyrulub nişan-ı âlî-i mezkûr darbhane-i âmire tarafından tanzim ve i'mâl olunmuş idüğüne binaen işbu muharremü'l-haramın yirmi birinci pazartesi günü müşarünileyh hazretleri mâbeyn-i hümâyûn-ı feyz-meşmûn-ı hazret-i mülûkâneye da'vet ve huzur-ı meyâmin-mevfur-ı cenâb-ı şâhâneye celb birle nişan-ı füruğ-efşan-ı mezkûr kemâl-i lûtf ü nevaziş-i âli-i hazret-i şâhâne ve mezîd-i bende-nüvazî ve inâyet-i pâdişâhâneden nâşi ihsan ale'l-ihsan olmak üzere mübarek yed-i müeyyid-i cenâb-ı hilâfet-penâhî ile giriban-ı mübahatlerine...„

7 Safer 1257 tarihli arz tezkiresinde Ahmed Fethi ve Reşid Paşaların infisallerine ve hânelerinde ikametlerine dair irade-i seniyenin kendilerine tebliğ olunduğu bildirilmektedir. Arz tezkiresinin metnini aynen derc ediyorum [1].

"Seniyyü'l-himemâ, kerîmü'ş-şiyemâ, devletlû, inâyetlû, âtıfetlû, übbehetlû efendim hazretleri.

Ma'lûm-ı sâmîleri buyrulduğu üzere devletlû Ahmed Fethi Paşa ve Reşid Paşa hazretlerinin infisalleri vuku'u ile sâye-i inâyet-vâye-i hazret-i şâhânede hânelerinde ikamet ve duay-ı bekay-ı eyyyam-ı ömr ü ikbal-i şâhâneye muvazabat eylemeleri muktezay-ı emr ü ferman-ı hümâyûn-ı mülûkâneden bulunmuş ve keyfiyyet-i irade-i seniyye taraf-ı senâverîden müşarünileyhima hazeratına bildirilmiş olduğundan ol babda icray-ı levazım-ı teşekkür ve mahmedeti ve tekrari-i deavat-ı mefruza-i cenâb-ı cihan-bâniyi mutazammın müşarünileyhimanın vürud eden tezkire ve cevabnâmesi manzur-ı meâlî-mevfur-ı hazret-i şehinşâhî buyrulmak üzere leffen sûy-ı vâlây-ı müşirîlerine ba's ü tisyar kılınmış idüğü beyaniyle tezkire-i senâverî terkimine ibtidar kılındı efendim.

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Enmile-pirây-ı ta'zim olan işbu tezkire-i seniyye-i âsafaneleri ile müşarünileyhima hazeratının zikrolunan tezkire ve cevabnâmesi mübarek ve mes'ud hâk-i pây-i hümâyûn-ı hazret-i şehinşâhîye arz ve takdim kılınarak meşmul-ı enzar-ı mekârim-âsâr-ı cenâb-ı cihan-bânî-buyrulmuş ve sâlifü'z-zikr tezkire ve cevabnâme iâde-i sûb-ı sâmîleri kılınmış olduğu ma'lûm-ı âlîleri buyruldukda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir.„

Reşid Paşa, infisaline aid tezkireye aşağıdaki cevabı verdi [2] :

[1] İst. Başvekâlet arşivi, Dahiliye kısmı, sayı 1737.
[2] İst. Başvekâlet arşivi, Dahiliye kısmı, sayı 1737.

"Ma'ruz-ı çâre-i kemîneleridir ki,

Hâme-pirây-ı tevkîr ve ihtiram olan emirnâme-i sâmîleri meâl-i âtıfet-iştimali karîn-i iz'ân-ı çâkeranem olmuş ve hakk-ı bendegânemde bu vechile vuku' bulan husus mücerred muktezây-ı şîve-i kader bulunmuş olub şu kadar ki abd-i nâçizleri ez-kadîm Devlet-i Aliyye'nin bende vü bende zâdesi ve nân u niamiyle perverdesi olarak cümlesi nezd-i âcizânemde inâyet ve ihsandan ma'dud olduğu ma'lûm-ı cenâb-ı rabb-i vedûddur heman rabbimiz teâlâ ve tekaddes hazretleri zât-ı şevket-simat-ı şâhâneye bitmez tükenmez ömr ü ikbal ihsan ve bahusus zât-ı mekârim-simat-ı asâfanelerini dahî mesned-i ferman fermâ .... deavat-ı ilâve-i evrad-ı zeban kılınmış idüğü muhat-ı ilm-i âlem-ârây-ı rahîmaneleri buyruldukda ol babda ve her halde emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir.„

13 Safer 1257 tarih ve 221 sayılı Takvim-i Vekayi'de Reşid Paşa'nın azli şu suretle yazılıdır :

"Ticaret nâzırı bulunan Fethi Paşa'nın hasbe'l-îcab azli lâzım gelmiş ve ticaret nezâreti dahî me'muriyyet-i mahsûsa ve mu'tenadan olarak bir münasibine ihalesi icab-ı maslahatdan bulunmuş ve kapudan-ı derya Said Paşa'nın nezâret-i mezkûreye nakli .... ve umûr-ı hariciyye nâzırı Reşid Paşa'nın dahî hasbe'l-iktiza azl ve tebdili icab etmiş ve hariciyye nezâreti me'muriyyet-i nâzike ve cesîmesinin dahî bir münasibine ihale ve tefvizi iktizây-ı halden görünmüş ve sadaret müsteşarı Rif'at Beyim zaten derkâr olan dirayet ve istikameti ve ehliyet ve liyakati hasebiyle anın rütbe-i müşîrî ile hariciyye nezâretine me'muriyyeti ve müşarünileyhima Fethi Paşa ve Reşid Paşa'nın dahî hânelerinde ikamet eylemeleri hususları kariha-i şâhânemizden tensib ve ve tasvib olunmuş olmağla ...„

Reşid Paşa'nın kısa bir müddet devlet hizmetinden uzak kaldığı görülmektedir. kısa bir müddet geçtikten sonra, Paris elçiliğine dördüncü defa olarak tâyini tekarrür etti.

ONUNCU BÖLÜM

DÖRDÜNCÜ PARİS ELÇİLİĞİ

Paris sefiri Nuri Efendi sefaretten azledilerek yerine Reşid Paşa Paris sefaretine memur edildi. Yüz elli bin kuruş harcırahı kâfi görmediğinden arttırılması recası kabul olundu. Aşağıdaki arz tezkeresi bu hususu izah etmektedir [1].

"Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Paris sefaret-i seniyyesine me'mur devletlû Reşid Paşa hazretlerine ihsan-ı şâhâne buyrulan yüz elli bin kuruş harc-ı râhın adem-i kifayetinden bahisle ol babda müşarünileyh tarafından isti'tafe ibtidar ve muhasses olan altmış bin kuruş sefaret maaşının dahî on beş bin frank i'tibarile tahsisi hususuna müsaade-i aliyye sezâvâr buyrulması niyâz ve iş'ar olunmuş ve sefaret başkitâbetine me'mur Nedim Efendi'ye i'ta buyrulan yirmi bin kuruş harc-ı râhın dahî bir mikdar zammına inâyet-i seniyye bî-diriğ buyrulması iltimas kılınmış olmasıyle müşarünileyhin zikrolunan harc-ı râhı üzerine elli bin kuruş zam ve ilâve buyrularak iki yüz bin kuruşa iblâğı ve sâlifü'z-zikr maaşın on beş bin frank i'tibariyle tahsisi ve mumaileyh Nedim Efendi harc-ı râhının onbeş bin kuruş zammıyle otuz beş bin kuruşa iblâğ olunması hususlarına irade-i inâyet-âde-i cenâb-ı mülûkâne müteallik ve şeref-sudûr buyrulmuş olmağla mucebince icrây-ı iktizası bâbında emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir ,,.

Kendisiyle konuşmak ve siyasî işleri müzakere etmek üzere, Viyana yoluyla gitmesi için Prens Meternih aşağıdaki hususî mektubu gönderdi ve Avusturya elçisi prensin arzusunu Bâb-ı Âli'ye bildirdi.

"Devletlû Reşid Paşa hazretlerine Prens Meternih tarafından gönderilen mektub-ı mahsûsun tercemesidir [2] :

Leffen irsâl-i savb-ı vâlâları kılınan yâdigârı haşmetlû imparator cenâbları göndermiştir. Hüsn-i sîyt ü şöhret-i âlîlerini imparator cenâpları takdir ile bahren azîmete nisbetle suûbeti derkâr olduğu halde Viyana tarikiyle teşriflerinden husule gelen memnuniyetine bu vechile

[1] İst. Başvekâlet arşivi, Dahiliye kısmı, sayı 2118 (22 Cemaziyelevvel 1257).
[2] İst. Başvekâlet arşivi, Hariciye kısmı, sayı 959.

ibraz-ı delil etmeği arzu eylemiştir ; işbu muhabere-i cemîlenin îfasını zât-ı âlîlerine derkâr olan hürmet-i kâmilenin ibrazına vesile-i hasene ittihaz eylemiştir.„

Viyana tarikiyle yahud deniz yoluyla "Paris cânibine azîmeti„ arzusuna bırakıldığını beyan eden arz tezkiresinde :

"Devletlû Reşid Paşa hazretlerinin Paris sefaretine me'muriyyet-i vâkıaları cihetiyle kendileriyle mülâkat etmek ve politakaca ba'zı maslahat müzâkere eylemek üzere Viyana tarikiyle azîmeti hususunu Prens Meternih iş'âr eylediğini Nemçe elçisi nezâret-i hariciyye makamına ihbar etmekle Tuna tarikiyle nehren azîmet eyledikleri halde Viyana'ya uğrayub mülâkat olunması veyahud bahren doğru Paris cânibine azîmeti tasmim ettikleri takdirde lisan-ı münasib ile sefaret tarafına i'tizâr olunmak üzere bu hususun müşarünileyh hazretlerinin zâtına havale kılınması tezekkür ve tensib olunmuş ise de ol babda ne vechile irade-i seniyye-i mülûkâne müteâllik ve şeref-sudûr buyrulur ise ana göre harekete ibtidar olunacağı.„

Arz tezkeresi mucibince aşağıdaki irade sadır oldu [1] :

"İş'âr-ı âlîlerine nazaran husus-ı mezburun müşarünileyh hazretlerinin re'yine havale kılınması tensib buyrulmuş ise de müşarünileyhin ne tarafdan azîmet edeceği ma'lûm olmadığından evvel-i emirde keyfiyyetin kendulerinden istimzacile ana göre icabı icra olunmak üzere tekrar arz ve istîzan buyrulması. „

Azîmetine dair yazdığı tezkirede [2] :

"Marsilya tarîkinin bahrîsi on dört günlük ve berrîsi dört günlük mesafe olarak Viyana yolunun dahî nehrîsi on üç gün ve berrîsi yedi gün olması cihetiyle bu tariklerin ikisi dahi müsavatta gibi olub şu kadar ki Marsilya'dan gidildiği halde Malta karantinasının eyyamı on dört on beş gün olması ve beruki tarîkin karantinası ise anın nısfı derecesinde bulunması münasebetiyle Viyana'dan gidilmekde bir nevi' suhulet olacağından başka mevsim-i deryanın an be an güzeran etmekde olmasına göre seyahat-ı nehriyyenin emniyyeti dahî derkâr olduğundan kulunuzca Viyana tarîki tercih olunabilur ise de bendegâne göre emniyyet ve rahatına bakmayub her bir hal ve harekâtını ancak velî ni'metinin emr ü irade-i seniyyesine ve Devlet-i Aliyye'nin menafi-i celîlesine tatbik etmek

[1] İst. Başvekâlet arşivi, Hariciye kısmı, 668 20/Recep 1257.
[2] İst. Başvekâlet arşivi, Hariciye kısmı, 619 20/Recep 1157.

lâzım geleceğinden faraza Prens Meternih ile mülâkat-ı çâkerânemde politikaca ba'zı güna menfaat melhuz ise oradan gidilmesi veyahud Marsilya tarîkinin ihtiyar olunması şıklarında her ne vechile emr ü ferman-ı kerâmet-unvan-ı hazret-i şehinşâhî müteallik buyrulur ise ana göre esbab-ı azîmet-i bendegânemin tehyiesine ibtidar edeceğim.,, demektedir.

Nemçe elçisine i'tizar olunarak Marsilya yolu ile azîmeti takarrur etti[1]. 21 Şaban 1257 tarihli tezkirede :

"Ma'lûm-ı âlîleri buyrulduğu üzere Köstence tarikiyle gidilmek ve bu takrib Viyana'dan geçilmek üzere karar verilmiş ise de tarîk-i mezkûrda Karasu'dan Orşıva'ya işliyen vapur sefinesinde ba'zı sakatlık zuhuruna mebnî cuma günü Köstence'ye gitmesi musammem olan vapurun zarurî Kalas tarafına gideceği ve Tuna'nın seyahat-ı nehriyyesi vakti güzerân etmekde olması cihetiyle bundan sonra Köstence tarafına âhar vapur dahî gönderilmiyeceği ve Kalas'dan öteye vapurlar pek de müretteb olmadığından o tarîkin ihtiyarı dahî mahzurluca göründüğü vapurlar müdürü ve sair erbab-ı vukuf tarafından ifade ve ihbar olunmuş ve Tuna seyahatinin esheli Köstence tarîki ise de ne çâre bu suret uyamamış olub Kalas tarîkinin suûbetleri dahî meydanda dolarak ale'l-husus ki mevsim-i nehrin güzerân etmekde olması münasebetiyle şayed ötelerde vapur bulunamaz ise Bükreş'den ve taraflarından dolaşmak lâzım gelüb halbuki hengâm-ı şitâad bu dahî müşkilce olacağına ve Belgrad'a kadar berren gidilmeğe karar verilse bunun zahmeti hepsinden ziyâde olduğuna nazaran artık deniz havfini de mütevekkilen alellah göze aldırılarak heman Malta ve Marsilya tarikiyle gidilmeğe ihtiyac mes etmiş ve Fransa vapurunun azîmet mertebesi her ne kadar perşenbe günü olmak iktiza eder ise de bugün Fransa elçisi vizite için nezd-i âcizâneme gelmiş olduğundan keyfiyyet kendusinden istimzâc olundukda riayeten ferdası cum'aya tevfik edeceğini söylemiş ve nâgâh işbu suûbatın zuhura gelmesi Nemçe elçisinin dahî ma'lûmu olacağından ana i'tizar olunmak dahi mümkün görülmüş olmasiyle nâçar Marsilya tarîkinin ihtiyar olunacağını...,, bildirdi.

Mevcud bazı sebeplere mebni Malta ve Marsilya yoluyla ve cuma günü azimetini arzeden tezkirede :

"Devletlû Reşid Paşa hazretlerinin manzûr-ı âlî buyrulmak için leffen takdim kılınan bir kat'a tezkireleri meâlinden müstefad olacağı

[1] İst. Başvekâlet arşivi, Hariciye kısmı, 651 21/Şaban 1257.

vechile ba'zı esbab-ı vakıaya mebni Malta ve Marsilya tarikiyle işbu cum'a günü azimeti tasmim ederek müşarünileyh hazretleri ol babda istizân-ı irade-i seniyye eylemiş olmağla ol vechile azimeti hususu muvafık-ı irade-i seniyye-i mülûkâne buyrulur ise tarafına iş'âr ve ihbar olunacağı...„ yazılmıştı.

Tezkere mucibince (Müşarünileyh hazretlerinin azimeti hususuna) irade sadır oldu.

Talimât ve nâme-i hümâyun müsveddeleri hariciye nezaretinden kendisine gönderilerek tashih ve ilâve edilecek bir şey mevcudsa ilâve olunması hususunda aşağıda ki tezkire yazıldı.

"Me'muriyyet-i seniyyelerine dair zât-ı âlîleri ta'limattan müstağni iseler de mücerred iş'âr-ı âlîlerine mebni bir kıt'a ta'limat müsveddesi kaleme aldırılarak nâme-i hümâyûn müsveddesiyle beraber manzûr-ı âlî-i âsafâneleri buyrulmak üzere irsal-i sûy-ı sâmileri kılınmış olmağla icab-ı hal ve maslahata ve ma'lûmat-ı seniyyelerine göre tashih ve sair ilâvesi lâzım gelur şey mütebadir-i hâtır-ı âlîleri olur ise iş'ârı ve ilâvesi ve şayed bundan başka lisanen ifade ve ihtara menut bir gûne mütalâa-i seniyyeleri olduğu halde li-ecli'l-istifade kulunuzun mu hâk-i pây-i devletlerine gelmekliğim irade kılınur veyahud cenâb-ı devletleri Bâb-ı Âlî'yi teşrif ile zât-ı vâlây-ı sadaret-penâhî ile mi müzâkere buyrulur keyfiyetinin lûtfen ifade ve iş'ariyle hâk-i pây-i âlîden istîzan olunmak için müsveddat-ı merkumenin...„

Tezkire hamişine şu satırları yazdığı görülmektedir [1]:

"Meâl-i iş'ar-ı âlîleri rehîn-i iz'an-ı bendegânem olarak müsveddat-ı mersule dahî bi'l-mütalâa iade kılınmış olub ta'limat-ı seniyye müsveddesi mevadd-ı lâzimeyi cami' ise de şayed daha ba'zı tenbihat-ı şifahiyye olub da taraf-ı çâkerâneme tebliği için her kangı mahalle ve ne vakitte azimet-i çâkerânem irade buyrulur ise derhal icrasına mübaderet olunacağı ve o sırada sevk-i kelâm iktizasınca zihn-i acizâneme gelebilecek şeyler dahî irad ve istîzan kılınacağı ma'lûm-ı devletleri buyruldukda her halde emr ü irade efendimindir.„

Bab-ı âli'ye davet olunarak talimat vesair meseleler üzerinde görüşüldü.

24 Receb 1257 günlü arz tezkiresinde [2] :

"Paris sefiri devletlû Reşid Paşa hazretleri me'muriyyetine mü-

[1] İst. Başvekâlet arşivi irade defteri Hariciye kısmı, 616/22 Recep/125 y.
[2] İst. Başvekâlet arşivi irade defteri Hariciye kısmı, 620/ 24Recep/1107.

tefferi' ba'zı ifadatı olduğu halde söylemek üzere Bab-ı Âlî'ye celb olunmuş olduğundan kendulerine i'ta olunacak ta'limat mevadd-ı lâzimeyi cami' olub fakat Fransaluların elbette Mısıs Valisi hakkında olan niyyat-ı seniyyeye dair sualleri vuku' bulacağından nasıl lisan kullanmak lâzım geleceğini sual etmeleriyle zât-ı hazret-i mülûkânenin niyyat-ı âlîleri Mısır maddesinden dolayı yine bir gûne sızıldı çıkarılmaması ve müşarünileyhin vüzeray-ı saire misillû hüsn-i istihdam olunması kazıyyesinden ibaret olduğu ve tal'imat-ı mezkûrede münderic olduğu vechile bu esnada hırıstiyandan olan teb'a-i Devlet-i Aliyye'nin serbestiyyetine dair İngiltere ve Fransa'da meclisler tertib olunmuş olub Devlet-i Aliyye'nin murad-ı sahih-i âlîsi her sınıf teb'anın istihsal-i emniyyet ve rahatları merkezinde olduğundan ve inşaallah-u Teâlâ bundan sonra âsâr-ı fi'liyyesi dahî müşahede kılınacağından bundan dolayı te'minat-ı lâzimenin icrasiyle mecalis-i mezkûrenin mazarrat-ı melhuze ve te'sirat-ı vahîmelerinin mümkün mertebe def'i çâresine bakılması lâzım geleceği şifahen ifade kılındığı...„ bildirilmektedir.

Mâbeynden gelen cevapta :

"Müşarünileyh hazretlerine vaki' olan ifadat-ı şifahiyye meâli dahî ma'lûm-ı âlî-i hazret-i cihan-bânî buyrulmuş ve ifadat-ı mezkûre icab-ı hal ve maslahata muvafık olarak merkez-i isabette görünmüş olduğu...„ kaydedilmektedir.

Reşid Paşa'ya verilen Talimat-ı seniyye aşağıda sureti dercolunan dört bendi ihtiva etmektedir [1].

"Müşarünileyh hazretlerinin saltanat-ı seniyyenin umûr-ı dahiliyye ve hariciyyesine ve bi'l-hassa Avrupa ahvaline derkâr olan ma'lûmat-ı kâfiyeleri ve fetanet-i zâtiyeleri iktizasınca kendulerine ta'limat-ı mufassala i'tasına hacet görünmeyüb fakat atiyü'z-zikr mevadd-ı mühimmeye dair ba'zı ifadat icrasına ibtidar olunur„

ikinci bend İngiliz-Fransız münasebetlerine tahsis edilmektedir.

"Ta'rife hacet olmadığı ve tafsilden müstağni bulunduğu üzere Fransa devleti bir müddetten beru politikaca İngiltere devletinden ayrılmış olduğuna ve işbu iki devlet-i muazzamanın beynlerinde tefrika bulunması ba'zı mütalâata göre saltanat-ı seniyyeye mazarratı ve keremiyyet-i ittifak ve ittihadları faide ve menfaati müstelzim olacağına ve boğazlara dair olan muahede-i ahîrenin akdi Fransalunun İngilterlû

[1] Aslı hususî kütüphânemizdedir.

ile tecdid-i ittifak etmek efkârında olmasına delâlet edeceğine ve İngiltere devletinin mezayay-ı politikası bundan böyle tebeddülü melhuz olan vükelânın tutacakları usulden anlaşılacağına nazaran ittifak-ı mezkûrun teceddüd ve teekküdü emrinde müşarünileyh hazretleri tarafından dahî mesai-i mümkinenin sarfına himmet buyrula.,,

Bab-ı âli, reayanın istiklâlini temin yolunda Fransa'da kurulan cemiyetlerden çekinmektedir. Üçüncü bend bu hususa tahsis olunmuştur.

"Bu esnada ba'zı Fransalûlar gûya hıristiyan taifesinden olan teb'a-i Devlet-i Aliyye'nin istihsal-i serbestiyyet-i kâmileleri zu'mu ile Paris'de bir meclis tertib etmiş ve meclis-i mezkûre vükelây-ı millet kamarası a'zay-ı mu'teberanından ba'zıları dahî dahil olmuş olduklarından Fransa milletinin ma'lûm olan mizac ve mişvarları iktizasınca bu makule ilkaat ile birden bire ateşlenüb sonra devletleri dahî önün alamıyarak bi'z-zarure efkâr-ı âmmeye tebeiyyet eyledikleri Yunan ve Mısır meseleleri delâletiyle meczum hükmünde bulunduğundan ve Londra'da dahî buna mümasil bir meclis yapılmış olduğundan bunların maazallah-ı Teâlâ ilerude zuhura gelecek mazarrat-ı melhuzesinin şimdiden def'i çâresinin istihsaline bakılmak Devlet-i Aliyye'ye göre feraiz-i haliyeden olmasiyle mümkün olabildiği kadar çalışılub mecalis-i mezkûrenin suver-i hakîmâne ile iptal-i ifsadat-ı vakıalarına bezl-i mahasal rü'yet kılına.,,

Dördüncü bend Yunanistan'a ayrılmıştır.

"Bi-inâyetillâh-i Teâlâ sâye-i şevket-vâye-i cenâb-ı mülûkânede Girid ihtilâlinin bi's-suhule mündefi' olması Yunanistan'da be-tekrar cuş u huruş-ı ezhanı mucib olmuş ve ez ser nev teşci'i eşkiya zımnında ba'zı tedarikâta teşebbüs olunduğu istima' kılınmış ve bunların daima ihlâl-i asayiş-i Memâlik-i Mahrusaya dair olan niyyat-ı fasideleri hâlât-ı ma'lûmeden olub bu esnada Fransalûların dahî haklarında izhar eyledikleri suret-i müsaade kenulerini bir kat dahî tahrik eylemekde ve umûr-ı dahiliyyelerinde dahî lâ yunkati' tebeddülât ve tahavvülât vuku' bulmakda bulunmuş olduğundan keyfiyyet bu tarafda düvel-i selâse (sülüs) süferasına iktizası vechile ifade olunmuş ise de oraca icra eyledikleri tağlitat ve ifsadatın dahî önü kesdirilmesine dikkat oluna.,,

Talimat şu cümle ile bitmektedir :

"Ve kâffe-i mevadd-ı lâzime ve vukuat-ı münasebenin taraf-ı Devlet-i Aliyye'ye istîzan ve iş'ârına bezl-i rü'yet kılına. 22/ Receb /1257.

Malta'dan gönderdiği Ramazan 1257 tarihli ilk tahriratında [1] :

"Yaver-i tefvik-i ârî ve teveccühat-ı kudsiyyet âyât-ı cenâb-ı cihan-dârî berekâtiyle Der-i Saadet'ten hareket-i acizânemin sekizinci cum'a günü Malta ceziresine vusul-ı acizânem müyesser-kerde-i cenâb-ı Rabb-ı izzet olarak mütehattim-i zimmet-i ubudiyyetim olan duay-ı bekay-ı eyyam-ı ömr ü şevket-i hazret-i şehinşâhî ziver-i zeban yâd ü tezkâr kılınmakda olduğu ve karantina müddetinin inkizasında bu tarafdan dahî hareket ile savb-ı maksuda teveccüh ve azîmet olunacağını...„ beyan etti.

10 Şevval 1257 tarihini ihtiva eden ikinci mektubunda :

"Bi-selâmeti'llâh-i Teâlâ Marsilya'ya vusul-ı acizânem keyfiyyeti bundan mukaddem hâk-i pây-i âlîlerine iş'ar kılınmışdı bu def'a dahi işbu şehr-i şevval-i şerifin dördüncü gününde merkez-i me'muriyyet-i bendegânem olan Paris şehrine duhul olunduğunu..„ bildirdi.[2]

Paris'e erişmesinden altı ay geçmeden hastalandı. Paris'in havasile sıhhatı uyuşamayordu. "Der-i Saâdet'in iklim ve havasına müşabeheti olan„ Tulon ve Marsilya şehirlerine seyahat müsaadesi istedi.

6 Reb'ü'l-evvel 1258 tarihli tahrirâtında :

"Paris'in hevasında olan şiddet mizac-ı acizâneme te'sir ederek buraya vusul-ı acizânemden berû vücudca dürlü arızalar zuhur ettiğinden başka iki mahdır mi'dede bir fenalık ve aralık aralık helecan-ı kalb ve baygınlık gibi şeyler vuku' bulmakda ve bu keyfiyyet illet-i merakı dahî teşdid etmekde olduğundan ıztırab-ı bendegânem berkemâl olub fakat lillâhi'l-hamd mevsim-i baharın hulûlü cihetiyle ba'zen heva müsaid ve mu'tedil oldukça derhal te'sirat-ı hasenesi vücud-ı acizânemde nümâyan olmakda ya'ni sıhhat emârâtı anlaşılmakda olarak hattâ bu sıhhat eyyamında Haşmetlû Fransa kıralı cenâblariyle ve sair ba'zı iktiza eden meclislere dahî gidilmekte ise de işbu müsaade-i hevanın devamı olmadığından hevada rutûbet zuhûr etmesiyle beraber mizac-ı bendegânem dahî fenalaşmakta olduğuna binaen postanın vürûd ve hareketi günleri arasında fi'l-cümle tebdil-i heva ve def'-i merak zımnında üçer beşer gün kadar Paris'e karib ba'zı mahallere gidilmeğe karar verilmiş olub

[1] Reşid Paşa, 4 ve 5 inci Paris elçilikleri devrinde, Bab-ı âli'ye gönderdiği tahriratın birer suretlerini (Mekâtibin kuyudu defteri) başlıklı bir deftere kaydettirmişti. Tahriratın asılları İst. Başvekâlet arşivindedir. Bir kısmı şifrelidir. Paşa'nın hususî evrakı arasında, bu muharrerattan bir kısmının müsveddeleri de vardır. Bu müsveddeler merhumun el yazısı ile tashihlerini hâvidir. Gerek defter gerek müsveddeler hususi kütüphânemizdedir. Bundan sonraki tahrirat için "Mekâtibin kuyudu defteri" yazılarak sahifeleri gösterilecektir.

[2] Mekâtibin kuyudu defteri sahife 1.

şu kadar ki Paris ile civarında bulunan mahallerin hevası beyninde pek de fark-ı azîm bulunmaması cihetiyle faraza hevaların bu devamsızlığı bundan böyle daha biraz eyyam mümted olacak ve illet-i merak dahî ziyadece galebe edecek olur ise ol halde Marsilya ve Tulon şehirleri Fransa'nın canib-i cenûbîsinde olarak Der-i Saâdet'in iklim ve hevasına müşabehet-i tâmmesi olduğundan çâresiz oralara gidilmek sureti etibbânın dahî re'yleri iktizasından olmasiyle şayed bu ahval-i mücbirreden nâşi oralara gidilmek lâzım geldiği takdirde çünkü süferanın her kangı devlet nezdine me'mur ise ol devletin ülkası dahilinde olarak her bir mahalle gidebilmekliğe me'zuniyyet-i tabîiyyesi olduğundan ve bu keyfiyyet başka esbabdan nâşi olmıyarak mücerred istihsal-i sıhhat ve ifakat niyyetiyle mevadd-ı zaruriyyeden bulunduğundan bu babda vükelây-ı fiham efendilerimizin bir şey dimeyecekleri me'mulünde isem de evvelce suret-i hal ma'lûm-ı âlîleri buyrulub da ana göre icab-ı takdirinde lâzım gelen kelemât-ı tayyibenin ifasına inayet buyrulmasını....„ rica etti [1].

Bâb-ı Âli, "şu aralık ba'zı nâzik mevâdd-ı politika olarak bu cihetle müşârünileyhin me'muriyyeti başında„ bulunmasını lüzûmlu gördü.

5 Rebîü'l-âhır 1258 tarihli arz tezkiresinde [2]:

"Sefîr-i müşârünileyhin diğer tahrirâtı müeddası dahî Paris'in hevasında olan şiddet, vücudca kenduye ba'zı arızalar da'vet etmiş ve Fransa memâlikinden olan Marsilya ve Tulon şehirleri hevasının Der-i Saâdet hevasına müşabehet-i tâmmesi olduğundan tahsil-i ikamet olunamadığı ve ıttırad-ı heva hasıl olamadığı halde mesalih-i câriyyeye halel gelmiyecek suretle bir müddetcik bunların birinde ikametle tebdil-i heva edeceğini ve ba'zı ifadeyi müş'ir olub Yunan maddesinin Fransalûnun öyle pek sıkı sıkıya iltizam vâdisinde olmıyacağı anlaşılmış olduğuna ve mamafih bu günlerde muahede-i merkumenin mevadd-ı mündericesi içinde i'tiraz olunan maddeleri havi Mavrokordato tarafından verilen müzekkere üzerine icab-ı hal meclis-i umumîde müzâkere olunacağına binaen yevm-i mezkûrda sefir-i müşârünileyhin dahî tahriratı kıraat olunarak iktizasına bakılması ve müşârünileyh Paris'den bir müddet gaybubetini yazmış ise de şu aralık ba'zı nâzik mevadd-ı politika olarak bu cihetle müşârünileyhin me'muriyyeti başında bulunması lâzım geleceğiniden ve tahrirat-ı merkumenin vürudu üzerine muahharan müşârünileyhin iş'aratı vuku' bularak ba'zı mesmuata göre

[1] Mekâtibin kuyudu defteri sahife 19.
[2] İst. Başvekâlet arşivi irade defteri Hariciye kısmı, 288.

şimdilerde tashih-i mizac eylemiş idüğinden pek hacet mes etmedikce Paris'den müfarakat etmemesi hususunun icabına göre tarafına iş'âr olunması...„ yolunda irade sadır oldu.

İrade-i seniyye, henüz kendisine ulaşamadığı için, 21 Rebîü'l-âhır 1258 tarihli mektubunda hastalık meselesini tekrar hâtırlattı.[1]

"Mukaddemce sûb-ı âlîlerine iş'âr olunduğu üzere mizac-ı acizâneme tarî olan inhiraf cihetiyle tebdil-i heva zımnında Paris civarında ba'zı mahallere gidilerek üçer beşer gün tevekkuf olunmuş ve ol esnada hevalara dahî fi'l-cümle inkişâf gelmiş olduğundan vücud-ı acizânemde nevima ifakata meyil hasıl olmuş ve zıyafet-i resmiyye mevsimi heman inkizaya karîb olduğundan daha gecikdirilmesi ayıb olacağı bedihiyyattan bulunmuş olmasiyle bundan çend rûz mukaddem sâye-i şevketvâye-i hazret-i şâhânede bir zıyafet-i cesîme ve müzeyyene tertib olunarak Fransa devletinin bi'l-cümle vükelâsı ve düvel-i ecnebiyye süferası da'vet ile şân-ı meâlî-şân-ı cenâb-ı mülûkâne yerine getürülmüş olub şu kadar ki burada otuzdan ziyade süfera olduğundan ve sefarethânenin taam odası ise altmış kişiden ziyadeye gayr-i mütehammil idüğinden Fransa mu'teberanının cümlesi zarurî bu zıyafete dahil olamadığına binaen biri otuz ve diğeri kırk kişiden ibaret olarak bu günlerde iki zıyafet dahî bi't-tertib da'vet tezkireleri neşr olunmuş olub fakat hevalara yine bir nev'i vehamet geldiğinden midir bi-hikmetillâh-i Teâlâ mizac-ı acizânemde tekrar inhiraf zuhur etmiş ise de ne çâre bir kerre da'vetnâmelerin intişarından sonra zıyafetleri te'hir etmek bârid düşeceğinden artık her ne hal ise gayret olunarak icrasına ibtidar olunacağı..„

25 Rebî'ülâhır 1258 tarihli arz tezkiresi ve sâdır olan irade-i seniyyeden, 8 Cemazilevvel 1258 tarihinde dahî haberdar olmadığı anlaşılmaktadır. Sözü geçen bu mektubunda:[2]

"Geçen şehr-i rebiülevvelin evâilinde irsâl-i sûb-ı sâmileri kılınan tahrirât-ı acizânemde mizac-ı bendegâneme arız olan inhiraf cihetiyle aralık aralık tebdil-i heva zımnında Paris'e karîb ba'zı münasib mahallere gidileceği ve icab ederse Marsilya ve Tulon taraflarına dahî azimet olunacağı tahrir ve tekzîr kılınmışdı. Bundan mukaddemce buraca letâfet-i hevaca meşhur bir kaç mahalle gidilerek üçer beşer gün ikamet olunmuş ve hasbe'l-mevsim hevada dahî i'tidal ve inkişâf rû-nümâ olmuş olduğundan lillâhi'l-hamd ve'l-minne sekiz on günden berû vücud-ı

[1] Mekâtibin kuyudu defteri, sahife 26.
[2] Mekâtibin kuyudu defteri, sahife 30.

acizânemde emarat-ı sıhhat zuhura gelmiş olmasiyle şimdilik ya'ni eyyam-ı sayfda cenubî memleketlere gidilmeğe inşaallah-u Teâlâ hacet mesetmiyecek gibi görünmekde ise de çünkü Paris hevasının eyyam-ı şitada mizac-ı bendegâneme tevafuk etmediği bi't-tecrübe ma'lûm-ı acizânem olduğundan başka gelecek kış burada bulunulması bendelerine göre kat'a caiz olamıyacağı ve bu illetten külliyyen kurtulmak için teneffüsü hevay-ı vatandan âlâ müdavat olamıyacağı etıbbay-ı mu'tebere taraflarından bi'l-ittifak haber verilmekte olub eğerçi her nerede olsa hizmet-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhîde bulunmak bendegân-ı sıdknişana göre sermaye-i saadet olduğundan Hüda bilur avdet lâkırdısını kal ve kaleme almaklıkda mütelâşi isem de ne çâre vücudca mecburiyyet sair şeylere kıyas kabul etmiyerek ale'l-husus lâyıkı ile ifaya me'muriyyet dahî sıhhat-ı kâmileye mütevakkıf olacağına ve ma'lûm-ı âlîleri buyrulduğu üzere süferanın böyle nâ-mizaclığı veyahud mesalih-i mahsusası zuhurunda metbu'ları olan devlet nezdine muvakkaten avdete me'zuniyyetleri cemi' düvel beyninde usul-i câriyeden olarak hattâ Fransa sefiri Mösyö Pontuvan'ın elhaletü hazihi bu tarafda ve Prusya elçisi Kont Götizmark'ın Berlin'de bulunmaları dahî bu kabilden idüğüne binaen bende-i bî-riyalarının dahî sefaret ve me'muriyyeti uhde-i acizânemde olarak bi-mennih-i Teâlâ köhne bahar esnasında buradan hareket ile vakt-i şita Der-i Sâadet'te çıkarılub saye-i şevket-vâye-i hazret-i hilâfet-penâhîde iktiza eden tedabir-i tıbbiyye ve mualecat-ı müessirenin icrasiyle inşaallah-u Teâlâ iktisab-ı birr ü tam olundukdan sonra evvel behar hulûlünde yine bu tarafa avdet olunmak üzere Der-i Saâdet'e azimet-i âcizâneme müsaâade-i seniyye erzan buyrulduğu halde hakk-ı bendegânemde pek büyük lûtuf ve merhamet olacağından bu babda ve avdet-i bendegânem için iktiza edecek harc-ı rah hususunda istihsal-i müsaade-i aliyyeye himem-i behiyyeleri bî-diriğ buyrulmasını...„ beyan ettiği görülmektedir.

(Şu aralık Paris'den ayrılmaması) yolunda yazılan talimata verdiği cevabı, ancak 28 Cemaziyülevvel 1258 tarihli tahriratta görmekteyiz. Sözü geçen mektubda [1] :

"Paris'in hevasiyle adem-i imtizac-ı bendegânem cihetiyle icabı takdirinde Marsilya ve Tulon tarafalarına azîmet olunacağı maddesine dair yazılan arîze-i âcizâneme cevaben şeref-vürud olan tahrirat-ı behiyyelerinde elhaletü hazihi Cebel-i Lübnan ve Yunan maddeleri der-

[1] Mekâtibin kuyudu defteri, sahife 44.

dest olmak hasebiyle pek hacet messetmedikce şu aralık Paris'den infikâk-i âcizânem tecviz buyrulmadığı muharrer ve mezkûr olub hikmet-i Hüda buranın hevasında devam ve sebat olmaması ve vücud-ı kemterâneme dahî te'sirat-ı serîası olması cihetiyle şu mevsim-i sayfda bile tebdil-i heva ihtiyacından vareste değil isem de her halde bende-i bî-riyalarına maksad-ı aslî ancak bais-i necât-ı dareyn-rızay-ı âlînin tahsili hususundan ibaret olmağla faraza hevalar daha ziyade bozulub da ihtiyac-ı kavi hasıl olsa bile yine mahal-i mezkûreye azîmet olunmamak niyyet-i mezkûreden feragat...„ ettiğini bildirdi .

Cebel-i Lübnan ve Yunan maslahatlarının iyi bir netice ile bitmesine kadar kışı İstanbul'da geçirmek üzere (Ruhsat-ı muvakkate) dileğinin kabul edilemiyeceğine dair (Emirnâme-i hazret-i sadaret-penâhî) ye 11 Receb 1258 tarihinde verdiği cevapda [1] :

"Hidemât-ı seniyye-i Devlet-i Aliyye'ye can feda edercesine çalışmak ve bâis-i fevz ü selâmet olan rızay-ı âlî-i hazret-i hilâfet-penâhîyi istihsale çabalamak sıdk ü ubudiyyetim iktizasından olarak işbu mesalih-i muallakanın hitamına değin tevakkuf-ı âcizânem hakkında şerefsudur buyrulan emr ü irade-i seniyye dahî inşaallah-u Teâlâ edviye-i müessire ve tedabir-i şâfiye kabilinden olacağı eltâf-ı ilâhiyyeden me'mul ve müsted'a " olduğunu beyan ettikten sonra tahriratına şu suretle devam etmektedir.

"Cebel-i Lübnan maddesi her ne suret kesbedecekse şu günlerde lâkırdısı biteceği anlaşılmakda olub fakat Yunan maslahatının tesviyesi haylice zamana muhtac olacağı ve bu madde her ne vakit biter ise ol vakit istihsal-i ruhsat-ı aliyyeye himmet buyrulacağı sâlifü'z-zikr emirnâme-i sâmi-i vekâlet-penâhî meâlinden müsteban ise de husus-ı mezkûrun tesviyesinden sonra dahî Der-i Sâadet'e avdet sözünü kal ve kaleme almakdan hasbe'l-ubudiyye teeddüb olunarak mevrid-i ilhamât-ı rabbaniyye olan mübarek kalb-i pâk ve karime-i tabünâk-i hazret-i hilâfet-penâhînin irade-i âdilesine her halde kemal-i teslimiyyet ile beraber vüs-i âcizânem mertebe-i mesalih-i mezkûre-i bendegânemin hüsn-i temşiyetine dikkat ve ikdam olunacağı derkârdır ve hasbe'l-mevsim hevaların müsaadesi cihetiyle lehü'l-hamd şimdiki halde mizac-ı bendegânem dahî zararsızca göründüğü âşikâr olduğu misillû ilerude ya'ni kış esnasında maazallah-ı Teâlâ yine evvelki hastalık kuvve-i sabıkasını meydana getürüb de hevası mu'tedil bir mahalle gidilmenin lüzûmu

[1] Mekâtibin Kuyudu defteri sahife 56.

tebeyyün edecek velhasıl burada durmanın muhataratı inde'l-etibba sübut bularak hasbe'l-beşeriyye muhafaza-i hayat ümidiyle âhar mahalle gitmeğe mecburiyyet hasıl olacak olsa bile pîşince yed-i âcizânemde ruhsat-ı aliyye-i hazret-i şâhâne bulunmadıkca azîmete cesaret olunamıyacağı bedihiyyattan ve halbuki Rabbîmiz Teâlâ hazretleri ömr ü şevket-i cenâb-ı mülûkâneyi rûz be-rûz efzûn buyursun hiç bir bendenin mevki-i ızdırab ve muhatarada bulunmasına merhamet-i seniyye ve şefkat-i aliyye-i hazret-i mülûkâne kail olmıyacağı müsellemâttan olmasıyle hevasının i'tidâlí etibbâ indinde ekser hastalara deva-i müessir kabilinden addolunarak İtalya'da kâin Piza şehri Fransa'ya altı yedi günlük mesafede olması cihetiyle ber-minval-i muharrer mevsim-i şitâda ihtiyac-ı kâmil zuhûra geldiği halde bir iki mâh kadar orada tebdil-i heva olunmak üzere bir ruhsat-ı ihtiyatiye istihsaline himem-i aliyyeleri şâyân buyurulur ise hakk-ı âcizânemde pek büyük inayet ve vücudce azîm tesliyet olacaktır.„

Piza'ya gitmesine muvafakat edildi. Bu husustaki arz tezkiresinde[1] :

"Ba'dezin avdet sözünü kale almakdan teeddüb ile îfây-ı me'muriyyete sa'y ü ikdam edeceğini ve mevsim-i şitâda evvelki hastalığı kuvve-i sâbıkasını meydana getirmek lâzım gelir ise hevası mu'tedil bir mahalle gidilmek iktiza eyleyeceğini dermeyan birle ihtiyac-ı kâmil zuhûra geldiği halde hevasının i'tidali etibbâ nezdinde ekseri hastalara deva-i müessir kabilinden addolunan Piza şehri Fransa'ya karib olduğundan bir iki mâh kadar orada tebdil-i heva olunmak üzere ruhsat-ı ihtiyatiyye erzan ve şâyân buyrulmasını istid'a...„ ettiği bildirildikten sonra ruhsatın verilmesine ve yirmi beş bin frank kadar borcu toplandığından, bunun da hazineden te'diyesine "Ruhsat-ı seniyye„ istenmektedir :

"Ekser evkatının hastalıkla güzeran etmesinden ve aralık aralık tebdil-i hevaya ihtiyaç messeylemesinden dolayı zarurî bir takım mesarif-i zâideye mecbur olarak yirmi beş bin frank mikdarı deyni terâhüm eylediğine ve memleket-i ecnebiyyede süferânın medyûn bulunması nâ-münasib olacağına ve sarrafı tarafından celbi imkânda olamayacağına binaen hakkında âtıfet-i aliyye-i hazret-i mülûkâneyi müsted'î olarak sefîr-i müşarünileyhin istid'a eylediği ruhsat ihtiyatî olub hacet messeylediği halde mahall-i mezkûre gideceğinden ve bu babda bir gûna beis görünmediğinden iş'ârı vechile ruhsat-ı seniyye şâyân buyrulması...„

[1] İst. Başvekâlet arşivi, irade defteri 1258.

Arz tezkiresinde talep edilen ruhsat verildiği gibi. "Müşarünileyhin düyunu olan ol mikdar frankın hazine-i celîle cânibinden i'ta ve tesviye kılınması ve düyûn-ı mezkûre bu vechile hazine-i celîle-i mezkûreden inayet ve ihsan buyrulması ve bundan böyle tasarrufat-ı lâzimenin icrasiyle zâid masarif vuku' bulmaması hususuna sefir-i müşârünileyh tarafından dikkat ve ihtimam kılınması icab-ı halden bulunmuş olmasıyle bu suretin dahî sefir-i müşârünileyhe bu vechile yazılması..„ kaydiyle borçlarının hazineden ödenmesine irade istihsal olundu.

Bâb-ı Âlî'den bu hususta yazılan talimata verdiği 13 Ramazan 1258 günlü cevapta, şu cümleler görülmektedir [1]:

"Bu tarafda düyûn-ı müterakime-i bendegânemin tesviyesi zımnında mukaddemce vâki' olan niyaz-ı kemterânem vechile hazine-i celile-i şâhâneden yirmi beş bin frank i'tası hususuna müsaade-i aliyye-i hazret-i mülûkâne şâyân ve bundan böyle tasarrufat-ı lâzimenin icrası ile zaid masarif vuku' bulmaması emr ü ferman buyrulmuş olduğu... masarif-i zâide vuku'u hasbe'l-kader nâ-mizaclıkdan iktiza eylediği misillû meslek-i kemteraneme mugayir olarak bu maddeyi kaleme almaklığıma cür'etim dahî mücerred düyûn-ı vâkıanın başka türlü tesviyesi çâresini bulamadığımdan neş'et etmiş ve her halde emr ü irade-i hazret-i tâcidarînin kâmilen icrâsına dikkat ve ihtimam etmeklik farîza-i uhde-i ubûdiyyetim bulunmuş olmağla tıbkı emr ü iş'âr-ı vekâlet-penâhîleri üzere harekete mübaderet kılınacaktır. „

Cebel-i Lübnan meselesi muvakkaten halledilmişti. Yunan meselesinde "teennî usulünün icrâsı karar-gîr„ olduğundan ve sair sebeblerden dolayı dördüncü Paris sefaretinden afvedilerek İstabul'a evdetine dair 14 Zilkade 1258 günlü irade sadır oldu. Arz tezkiresinde [2]:

"Ma'lûm-ı âlî buyrulduğu üzere Paris sefiri devletlû Reşid Paşa hazretleri Paris'in hevasiyle imtizac edemeyerek ekser vakitleri hastalıkla güzerân etmiş ve tebdil-i hevaya ihtiyaç hissedip müstevli olan illetlerin def'ine teneffüs-i hevay-i vatandan müessir ve nâfi' ilâç olamıyacağını hekimler dahî ihbar ve ifade eylemiş olduğundan Der-i Saâdet'e azîmet ve avdetlerine ruhsat-ı muvakkate ihsan ve inayet buyrulmasını mukaddemâ iltimas ve istid'a eylediklerine ve ol vakit derdest olan ba'zı mesail-i mühimme ve politika iktizasınca müşârünileyh hazretlerinin Paris'den infikâkleri muvafık-ı maslahat görünmeyip muahharan vuku'

[1] Mekâtibin kuyudu defteri, sahife 77.
[2] İst. Başvekâlet arşivi Hariciye kısmı, 916.

bulan iltimaslarına mebnî icabı halinde tebdil-i heva için Piza şehrine azîmetlerine ruhsat-ı aliyye i'ta buyrulmuş ise de nezd-i âlîde tekrara hacet olmadığı vechile Cebel-i Lübnan meselesi kabul-ı tesviye ederek Yunan meselesinde dahî teennî usulünün icrası karar-gîr olduğuna ve reviş-i hâle göre bu maddenin tesviyesi bahsi buraya intikal eyleyip ol takdirde müşârünileyh hazretlerinin Paris'de tevakkufunu iktiza ettirir maslahat-ı cesîme-i hâzıra kalmadığına ve elhaletü hazihi elde bulunan Eflâk ve Sırbistan maddeleri dahî düvel-i hamseye dokunur şey olmayarak sâye-i şevket-vâye-i hazret-i pâdişâhîde nezâret-i hariciyye ile Rusya sefareti beyinlerinde bi'l-müzakere tesviye olunacak umûr-ı âdiye kabîlinden ve Der-i Saâdet'te mukim Fransa elçisi öyle büyük rütbe eshabından olmayıp bu cihetle müşârünileyh hazretleri misillû zî-rütbe ve haysiyyetli zâtın bilâ mucib Paris'te ikametleri dahî usûl-i mütekabileye muvafık olamayacağı vâzıhattan bulunduğuna binaen müşârünileyh hazretlerinin hizmet-i sefaretten afvleri ile Der-i Saâdet'e avdetleri mevsimi gelmiş ve bu takdirce sefaret-i seniyye hizmetine münasib bir zâtın me'muriyyeti icab eyliyerek Divan-ı Deâvî nâzırı saâdetlû Nâfi Efendi eshab-ı fetanet ve rü'yetden ve Bâb-ı Âlî'den neş'et edip mukaddemâ hayli müddet beylikçilik me'muriyyetinde istihdam ile mesalih-i hariciyyeye vakuf ve ma'lûmat erbabından ve zâten dahî bendegân-ı ehliyet-nişan-ı saltanat-ı seniyyeden bulunmuş olduğundan efendi-i mumâileyhin yine büyük elçilik rütbe-i mu'teberesiyle Paris sefiri ta'yin olunması beyne'l-me'murîn tasvib ve tezkâr kılınmış olmağla müşârünileyh hazretlerinin Paris sefaret-i seniyyesi hizmetinden afvleriyle Der-i Saâdet'e avdete ve efendi-i mumaileyhin dahî ol sûretle icrây-ı me'muriyyeti nezd-i kerâmet-vefd-i cenâb-ı cihan-bânîde dahî tensib ve istihsan buyrulur ise harc-ı rah ve maiyyet me'murları maddesinin ve gerek mârrü'z-zikr Deâvî Nezâretine münasibinin intihabı hususunun ba'dehu hâk-i pây-ı hümâyûn-ı mülûkâneden istîzan olunmak üzere icrây-ı iktizasına ibtidar olunacağı beyaniyle tezkire-i senâverî terkîm kılındı efendim." denmektedir [1].

Dördüncü Paris elçiliğine aid devrenin nihayetinde, hariciye nezaretine gönderdiği son tahrirat aşağıdadır.

"Paris Sefaret-i seniyyesinden infisal-i âcizânemi müş'ir haşmetlû Fransa Kıralı cânibler ine hitaben şeref-sudûr buyrulan nâme-i hümâyûn-ı hazret-i şâhâne irsal buyuruldu ğunu ve harc-ı rah olarak taraf-ı âcizâneme ihsan-ı hümâyûn-ı cenâb-ı tâcidârî buyrulmuş olan yüz bin

[1] İst. Başvekâlet arşivi, Hariciye kısmı No. 916 14 Zilkade 1258.

kuruşun sûret-i i'tası Alyon Bâzirgâna tenbih olunması ve Sefir-i lâhik utûfetlû Nâfi Efendi hazretlerinin maaşı yevm-i hareket ve azîmetinden mu'teber olacağından Efendi-i mumaileyh hazretlerinin bu tarafa vürûdlarına kadar a'zây-ı sefaretten maslahatgüzârlığa intihab olunacak bendelerine lâzım gelecek maaşın Sefir-i mumaileyh hazretleri tarafından tesviyesi tabiat-i maslahatdan bulunmuş idüğini ve ba'zı cevab ve ifadeyi hâvi geçen şehr-i Zilkadetü'ş-şerîfenin yirmi beşi tarihiyle müverrehan firistade-i sûy-i bendegânem buyrulan iki kıt'a tahrirat-ı aliyyeleri vapurun fırtanaya tesadüfü cihetiyle işbu tarih-i arîza-i âcizânem günü posta çıkmak üzere iken resîde-i dest-i tebcil ve ihtiram olmuş ve her bir hususda ve işbu harc-ı rah maddesinde şâyân buyrulan inâyet-i seniyye dahî mucib-i mesâr ve iftihar olduğu halde tezâyüd-i ömrü şevket-i cenâb-ı zıllullâhî ed'iyye-i hayriyyesi tekrar kılınmışdır. İşbu tahrirat-ı aliyyeleri hesabca bundan on onbeş gün evvel buraya vasıl olmak iktiza ederken hasbe'l-mevsim bu kadar teahhür etmiş olduğundan hemen harekete me'zuniyyet veyahut Sefir-i mumaileyh hazretlerinin vusulüne kadar ikamet şıklarında irade-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî ne merkezde olduğu bilinemiyerek ne yapacağımda mütereddit olduğum ve vapurun fevka'l-âde gecikmesi sebebiyle herkes kaza-zede olmasına zâhib olduklarından artık geleceğinden dahî bütün bütün me'yus ve bu babda irade-i seniyyenin isti'lâmiyle cevabnâme-i âlîleri vürûdu iki maha mütevakkıf olduğundan bu kaziyyede dahî gayet mütelâşî bulunduğum halde bundan bir kaç gün mukaddem Nemçe postasiyle merkum Mösyö Alyon tarafından bu cânibdeki şerikine vürud eden mektubda Sefir-i lâhik hazretlerinin vürûduna kadar bu tarafda kalacak maslahatgüzâra beş bin frank maaş i'tası ve maaş-ı âcizânemin Kânûn-i sâni gurresinden itibaren kat'iyle sâlifü'z-zikr harc-ı rahın teslimi irade buyrulmuş olduğu muharrer ve mezkûr olduğundan hemen harekete me'zuniyyet-i âcizânem bundan malûm olarak Kânûn-ı sâninin ise yirmisine kadar vakt-i bendegânem intizar ile geçmiş olmasiyle yine bir iki gün kadar tahriat-ı seniyyelerine terakkub ile beraber bir tarafdan dahî hazır ve âmâde bulunulması bi't-tensib dünkü gün Kıral-ı müşarünileyh cenâblarıyle resm-i vedâ icra olunmuş ise de bu kerre dahî tekrar mülâkat olunarak nâme-i hümâyûn-ı hazret-i hümâyûnun teslimine mübaderet birle bi-avnihi Teâlâ bir iki gün zarfında harekete mübaderet olunacağı ve seyahat-i bahriyyeden havfim ber-kemâl olduğunun üzerine bu aralık Bahr-i Muhît

ve Sefîd'de vuku' bulan kaza ve telefat ile gazeteler memlû olduğundan daha ziyâde vehme düşülmesi cihetiyle berren azîmete karar verilmiş idüği ve Maslahatgüzârlık me'muriyyeti Sefaret baş sırkâtiblerine ihale oluna geldiğinden bu hizmetle Nedim Efendi bendeleri bırakılarak iktiza eden maaşının iş'âr-ı sâmileri iktizasınca Sefir-i mumaileyh hazretleri tarafından verilmesine rabıta verileceği ve Sefaret hizmet-i seniyyesinden infisal-i âcizânemi müş'ir ibtidaki tahrirat-ı aliyyeleri işbu Kânûn-ı sâninin vürûdunda vasıl olub yirmi sekizinci gününe kadar zarurî vakt-i bendegânem intizar ile geçmiş ve bu cihetle şehr-i mezkûrde Sefarethâne masarifi yine sâbıkı vechile câri olarak vakt-i sefaret-i âcizânemde ise mukaddema olduğu misillû Sefaret maaşı peşin alınması cihetiyle başka türlü te'diyesinin çâresi bulunamamış olduğundan hazine-i celîleden kabul buyrulmadığı halde taraf-ı bendegânemden te'diyesi çâresine bakılmak üzere Sefaret tarafına sened verilerek Kânûn-ı sâni mâhiyesi dahî nâçar alınmış olduğu ve Kıral-ı müşarünileyh cenâblariyle mülâkat-ı âcizânemde taraf-ı eşref-i hazreti mülûkâneden mahsûsen tasvir-i hümâyûn irsal buyrulacağı tebliğ olundukda pek aşırı izhar-ı memnuniyyet ederek Versay Sarayında bir mevki-i ta'zîme ta'lik edeceğini ifade eylediği ve Kıral-ı müşarünileyh cenâblarının ve gerek Umûr-ı Ecnebiyye Nâzırı Mösyö Gizo'nun mesalih-i Devlet-i Aliyye'ye dair ba'zı tebligatları vâki' olmuş ise de postanın çıkmak üzere olması cihetiyle yazmağa vakit müsait olmadığından bi-mennih-i Teâlâ mülâkat-ı behiyyeleriyle teşerrüfümde şifahen ifade ve beyan kılınacağı"[1].

Viyana'dan geçerken Avusturya İmparatoru bir kutu hediye etti. Belgrad'da, Sırb emâratı tarafından (Hediye arzolunmuş ise de) kabul etmedi.

3 Safer 1259 günlü arz tezkiresinde :

Ma'lûm-ı âlîleri buyrulduğu üzere Paris sefiri sâbık devletlû Reşid Paşa hazretleri işbu Perşembe günü Der-i Saâdet'e vürûd etmiş ve ferdası günü senâverleri ve Nezâret-i Hariciyye ile görüşerek Viyana'dan mürûrunda haşmetlû Avusturya imparatoru cenâbları tarafından kendüye gönderilen bir kıt'a kutu ile Prens Meternih cânibinden yazılan mektub i'ta ve Belgrad'a vusûlünde Sırb emârâtı tarafından dahî hediye arzolunmuş ise de kabul etmeyüb fakat zikrolunan kutu hedayây-ı resmiyye ve düveliyyeden olmasıyle kabulü irade-i seniyyeye ta'lîkan

[1] Mekâtibin kuyudu defteri, 29 Zilhicce 1258, s. 99.

tevkif kılındığını ifade ve inba eylemiş olduğundan mektub-ı mezkûr terceme etdirülüb manzûr-ı âlî buyrulmak için sâlifü'z-zikr kutu ile beraber irsâl-i sûy-ı vâlâları kılınmış ve filhakika bu makule hedâyânın ruhsat-ı senniyye-i şâhâne ile kabulü emsâli iktizasından olduğu misillû Sefaret me'muriyyetlerinden avdet eden zevatın hâk-i pây-ı hümâyûn-ı mülûkâneye yüz sürmeleri usûlü icabından bulunmuş olmağla mârrü'l-beyan kutunun kabul ve tevkifi ve müşarünileyh hazretlerinin atebe-i ulyây-ı hazret-i pâdişâhîye nâsiye-sâ olmak üzere ne vakit mabeyn-i hümâyûn cânib-i âlîsine tesyiri hususlarında ne vechile irade-i meâlî-ifade-i cenâb-ı şehriyârî müteallik ve şeref-sudûr buyrulur ise ana göre hareket olunacağı" beyan edilmekde ve mabeynden yazılan hâmişde de :

"İş'ar ve istîzan buyrulduğu veçhile mezkûr kutunun müşarünileyh tarafından tevkif kılınması ve hâk-i pây-i ulyây-ı cenâb-ı hilâfet-penâhîye nâsiye-sâ olmak üzere müşarünileyhin işbu çarşanba günü saat altı kararlarında mâbeyn-i hümâyûn-ı şâhâne taraf-ı eşrefine i'zam olunması" istenmektedir[1].

BEŞİNCİ PARİS ELÇİLİĞİ

İstanbul'a avdetini müteakib verilen Edirne valiliğine gitmedi[2].

Bir müddet me'muriyetsiz kaldıkdan sonra tekrar beşinci defa Paris Elçiliğine tayin edildi. Mahdumları Mehmed Cemil Bey ile Ahmed Celâl Bey'in, Sefaret sırkâtibleri maiyyetlerinde istihdamını ve mühürdarı Ahmed Behçet Efendi'ye de rütbe ve nişan ihsan ve inayet buyurulmasını diledi. Yazdığı istidada :

"Bende-zâdelerinden Mehmed Cemil Bey ve Ahmed Celâl Bey bendelerinin sâye-i şevket-vâye-i hazret-i şâhânede vakt-i istihdamları gelmiş olduğundan burada me'mur oldukları Mektubî odasına devam eyledikleri halde oldukça işe yarayacakları misillû sırkâtibleri maiyyetlerinde dahî istihdama kabil olduklarından ve yine Mektubî-i hazret-i vekâlet-penâhî odasına me'mur mühürdar-ı çâkerî Ahmed Behçet Efendi kulları dahî erbab-ı isti'daddan olarak kezâlik sırkâtibleri maiyyetinde kullanılacağından cümlesine bâis-i şevk u gayret ve bende-i bî-riyâlarına dahî vesile-i mübâhat ve mefharet olmak üzere avâtıf-ı

[1] İst. Başvekâlet arşivi (Hariciye kısmı) 956, 3 Safer 1259.
[2] Verdü'l-hakayık, s. 39.

aliyye-i hazret-i mülûkâneden mumaileyha Mehmed Cemil Bey ve Ahmed Celâl Bey kullarına hâcelik rütbe-i refîasiyle birer kıt'a rütbe-i râbıa nişan-ı âlîşan ve mumaileyh Ahmed Behçet Efendi kullarına dahî kezâlik hâcelik ile ol rütbeye mahsûs nişân-ı âlî ihsan ve inâyet buyrulması emel-i mahsûs-ı çâkerânem olub eğerçi nâil ü mazhar olmakda olduğum bunca inâyât-ı seniyyenin üzerine bu hususu istid'aya yüzüm yoğise de" diyerek iradenin istihsalini Hariciye Nezâretinden rica etti [1].

İstidası kabul edildi. Verdiği cevabta :

"Hiç bir gûna istihkak ve kabiliyyetden bî-behre olduğum halde evvel ve âhır hakk-ı bendegânemde zuhûr etmiş ve etmekte olan bunca eltâf-ı bî-pâyan ve inâyet-i firâvan-ı hazret-i şâhâne başımdan aşmış iken işbu teattufât-ı seniyyeden bendezâdeleri ve müteallikat-ı kemterânem bile hissedar buyrulmak irade-i ihsan - âdesiyle bu def'a oğullarım ve mühürdarım kulları haklarında dahî vukua gelen müsaade-i seniyye Hüdâ bilir ki pek aşırı sürûr ve iftiharımı mucib olmuş ve ifay-ı farîza-i şükr-güzârî ve mahmedetin kalen ve kalemen mümkün olamıyacağı bedîhiyyattan bulunmuş olmağla" demektedir [2].

İkiyüz bin kuruş harc-ı rah, yüz bin kuruş atıyye ve Paşanın arzusuna uyularak Sefaret maaşına zam ve İstanbul'daki ailesine de maaş tahsis edildi.

Bu hususa dair kendisine yazılan tezkirede :

"Taraf-ı âlî-i âsafânelerine ikiyüz bin kuruş harc-ı rah ve yüz bin kuruş atiyye-i seniyye ve tıbkı ifade-i devletleri üzere maaş-ı sefaretin zammı ve hâne-i devletlerine maaş tahsisi hususlarına irade-i seniyye-i hazret-i şâhâne müteallik ve şeref-sudûr buyrulduğu" beyan edilmektedir [3].

Aynı tezkirenin hâmişine teşekkürünü beyan eden şu satırları yazdı :

"Meâl-i iş'ar-ı alî-i âsâfaneleri rehîn-i iz'an-ı kemterânem olub evvel ve âhır nâil ve müstağrak olduğum eltâf-ı mâlâ-nihaye-i hazret-i şehinşâhînin ifay-ı afrîza-i teşekküründe âciz olduğum halde bu kerre dahî işbu inâyet-ı adîde-i cenâb-ı hilâfet-penahînin zuhûru pek aşırı mesrûriyyetimi mucib olmasiyle heman rabbimiz teâlâ hazretleri velî

[1] İst. Başvekâlet arşivi (Hariciye kısmı) 1108, lef 2.
[2] İst. Başvekâlet arşivi (Hariciye kısmı) 1112, 8 Zilkade 1259.
[3] İst. Başvekâlet arşivi (Hariciye kısmı) 1108.

-ni'met-i melek-haslet ve şehriyâr-ı İskender-kudret efendimize tükenmez ömr ü ikbal ihsaniyle zât-ı vâlây-ı müşîraneleriyle sair vükelây-ı fiham hazerâtı dahî daima rızay-ı âlîye muvafık hidemât-ı seniyyeye muvaffakiyyetle buyurmak ed'iyye-i hayriyyesi tekrarına ibtidar kılınmakda olduğu rehîn-i ilmi âlîleri buyruldukda her halde emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir[1].

Hareketine pek çok vakit kalmadığından "İktizây-ı usûl-i sefaret", azîmetinden evvel, İstanbul'daki elçileri ziyaret etmek hususunda ruhsat istedi.

Bu hususa mütedair arz tezkiresi aşağıdadır :

"Paris Sefiri Devletlû Reşid Paşa hazretleri sâye-i şevket - vâye-i hazret-i şâhânede tanzim-i malzeme ile meşgul olduklarına ve azîmetlerine pek çok vakit olmadığına binaen iktizây-ı usûl-i sefaretden bulunduğu üzere kable'l-azime Der-i Saâdet'de kâin Süferây-ı Düvel-i fahîme ile vizite resminin icrasına ruhsat-ı seniyye erzan buyrulur ise tarafına bildirilmesini ihtar eylemiş ve vâkıa süferanın resm-i mezkûre riâyetleri muamele-i mer'iyyeden bulunmuş olmağla ber-minvâl-i muharrer icray-ı resm-i vizite olunması hususuna ruhsat-ı aliyye şâyân buyurulduğu takdirde keyfiyyet Sefir-i müşarünileyh hazretlerine bildirileceği beyaniyle tezkir-i senâverî terkim olundu efendim.[2]"

"Ruhsat-ı seniyye-i şâhâne şâyân buyrulmuş" olduğuna dair Mâbeynden cevab verildi.

Paris'e, İstanbul'dan hareketinin kırk birinci ve Muharrem ayının altıncı cuma günü vâsıl oldu.

Beşinci Paris elçiliği devresinin başında, hariciye nezaretine ilk gönderdiği 7 Muharrem 1260 tarihli tahriratında :

"Âsar-ı teveccühât-ı kudsiyyet-âyât-ı hazret-i şâhâne berekât-ı celîlesiyle Der-i Saâdet'den hareket-i bendegânemin kırk birinci ve şehr-i Muharremü'l-haramın altıncı cum'a günü bi's-selâme Paris şehrine vusûl-ı âcizânem müyesser olarak keyfiyyet Sefir-i sâbık utûfetlû Nâfi Efendi hazretleri bendeleri tarafından Umûr-ı Ecnebiyye Nezâretine resmen ıhbar olunmuş olmağla bi-mennihi Teâlâ bundan böyle merasim-i mu'tâdenin icrasiyle keyfiyyetin hâk-i pây-i vâlây-ı müşîranelerine beyan ve iş'ar kılınacağını" bildirmektedir.

Gerek dördüncü ve gerekse beşinci Elçiliklerinde Fransa Kralı kendisine samimî ve yakın bir alâka gösterdi.

[1] İst. Başvekâlet arşivi (Hariciye kısmı) 1108.
[2] İst. Başvekâlet arşivi (Hariciye kısmı) 1111, 6 Zilkade 1259.

Fransız siyaset adamlariyle yakından temaslar te'min ediyor, Sefaretde sık sık ziyafetler veriyordu.

Bab-ı Âlî'ye gönderdiği 25 Rebîü'l-âhir 1261 tarihli tahriratında, verdiği ziyafetleri şu suretle izah etmektedir:

"Mukaddem ve bu def'a verilmiş olan ziyafetlerin müfredat defteri irsal olunması geçen şehr-i Rebîü'l- vvelin selhi tarihiyle zîver-i dest-i ta'zîm olan bir kıt'a tahrirât-ı aliyyelerinde beyan ve iş'ar buyrulmuş olmağla bu def'a bi't-tanzim leffen hâk-i pây-ı devletlerine takdim kılınan defter meâlinden ma'lûm-ı âlîleri buyrulacağı veçhile sâye-i şevket-vâye-i hazret-i şâhanede bu kerre birbirini müteakiben tertib olunan dört ziyafetin masarifi altı bin altı yüz otuz franga bâliğ olmuş olduğundan ihsan-ı hümâyun buyrulan yedi bin beşyüz franklık poliçadan lede't-tenzil fazla görünen sekizyüz yetmiş frank evvelki ziyafetlerin masarifi olan dört bin altı yüz frankdan ferr ü nihâde olundukda üç bin yedi yüz otuz frank bâki kalmak iktiza edeceğinden anın hazine-i celîleden i'tası ve yahud evvelki ziyafetler sonrakilere karışmıyarak zuhûrat kabilinden olub hususiyle vakt olmaması cihetiyle bilâ-istîzan icra olunmuş olduğundan mukaddemce dahî hâk-i pây-ı nezâret-penâhîlerine iş'ar olunduğu üzere sâlifü'z-zikr dört bin altı yüz frangın te'diyesi zımnında sarrafım kullarına emr ü tenbih buyrularak mârrü'z-zikr fazla kalan sekiz yüz yetmiş frangın dahî maaş-ı sefarete mahsubiyyet suretiyle tesviyesi hususlarında her ne vechile tensib-i âlileri vaki' olur ise ana göre icrası inâyet-i aliyyelerine mütevakkıf bulunduğu ve mukaddemce üç ziyafet verileceği her ne kadar iş'ar olunmuş ise de sâlifü'z-zikr poliçanın daha ziyâdece mütehammil olacağı ve üç def'ada iktiza edenleri kâmilen da'vet mümkün olamıyacağı lede'l-hesab tebeyyün etmiş olduğundan ber-minvâl-i muharrer dört ziyafet verilmiş idüğini beyan ederim." [1]

Dördüncü ve beşinci Paris elçilikleri devresinde halline çalıştığı başlıca meseleler, Lübnan, Yunanistan, Mürted, Tunus, Cezayir, Baraşen adlı bir Fransız, Konsoloslar ve Kamame Kilisesi maddesi ile İngiliz-Fransız münasebetlerindeki siyasî anlaşmazlıklardır. Biz, (önce Lübnan mes'elesini) ve yukarıdaki sıra ile de, diğerlerini, tetkik edeceğiz.

[1] Mekâtibin kuyudu defteri, 25 Rebiülâhır 1261, s. 146.

LÜBNAN MESELESİ

Lübnan'da oturan Dürzîler ve Marunîler arasında uzun zamandan beri çarpışmalar eksik değildi. Buranın iç idaresi Şehab ailesine bırakılmış ve Hıristiyan dininden olan Şehab ailesinin buraları muhtariyetle idaresine karışılmamışdı.

Mehmed Ali Paşa'nın Lübnan'da hâkimiyetine son verildikden sonra, elli beş yıl Emirlik yapan Beşir Şehab'ın Lübnan'daki büyük nüfuzu, Bab-ı Âlî'nin dikkatini çekti. Muhtelif sebebler incelenerek Beşir Şehab Emîrlikden azledildi. Emîrlik, yine Şehab ailesinde bırakılmakla beraber, idare kabiliyyeti olmıyan Beşir'in oğullarından Kasım Şehab, Lübnan Emîrliğine ta'yin edildi.

Yeni Emir, Sayda müşîri tarafından da desteklendi. Tanzîmat-ı Hayriyye hareketinin Lübnan'da da gelişmesine çalışılıyordu. Sarfedilen faaliyete rağmen, Dürzîler ile Hıristiyan Marunîler müsavi teb'a muamelesi görmeğe yanaşmıyorlar ve her biri kendine mahsus imtiyazlar taleb ve iddia ediyorlardı.

Emîr Kasım'ın Hıristiyan olması ve Marunîleri himâye etmesi Dürzîlerin baş kaldırmasında âmil oldu. 27 Şaban 1257 de Emîrlik merkezi sayılan Dayru'l-Kamer'de Dürzî kabile reislerinden bazılarının tahriki ile Marunîlere hücum edildi. Çarşı ve dükkânlar yağma edilmekle beraber yüzlerce Dürzî ve Marunî birbirlerini boğazladılar. Hâdiseye, Sayda müşiri derhal el koydu. Dürzîler ile Marunîlerin arasını bulmak yolunda çalışıldı ve Dürzilerin ayaklanmamasını te'min için tedbirler alınmakla beraber Marunîlere de güven vermek maksadiyle silâh dağıtıldı.

Bu kanlı hâdiseler, derhal Paris matbuatına aksetti. Paris'e geldiğinin on beşinci günü Umur-ı Ecnebiye Nazırı Gizo, Türk Sefaretine gelerek Reşid Paşa ile konuştu. Paşa, 10 Şevval 1257 tarihli tahriratında şunları yazmaktadır. "İşbu arîza-i âcizânem derdest-i tahrîr iken umûr-ı ecnebiyye nâzırı Mösyö Gizo sefarethaneye vurûd ile....

Beriyyetü'ş-şam'da Dürzî tâifesiyle Marunîler beyninde hayli ihtilâl ve kıtal vukua geldiği havadisi Kendulerine derd etmiş olduğundan pek mükedder olduğunu ve oralarda ba'zı usul-ı lâzime vaz'ı ile hüsn-i idaresine bakılmak umûr-ı mühimmeden idüğünü îrâd etmesine cevaben Beriyyetü'ş-şam ehalisinin hilâf-ı cinsiyyet ve mizacen derkâr olan huşûnetleri iktizasınca ötedenberu bu makule münazaat vuku'a

gelür ise de... inşaallah-u Teâlâ oraların nizam ve asayişi dahî kemâ yenbagî hasıl olması eltâf-ı ilâhiyeden me'mul idüği ifham olunarak avdet eylemiş olmağla ...[1]"

Bu konuşmalardan sonra Paris gazeteleri mukateleyi alevlice yazmağa başladılar. 23 Şevval 1257 tarihli tahriratında :

"İşbu münazaâtı bu tarafda gazeteler hayli alevlice yazmakda olub hattâ mukaddemce.... Mösyö Gizo dahî ızhar-ı teessüf etmişse de meâl-i iş'ar-ı âsafanelerine göre işbu münazaatın pek telâşı mucib şey olmadığı Beriyyetü'ş-şam me'murları tarafından yazılmış ve sür'-at-i indifaına dair tenbihat icrası derdest bulunmuş olduğundan bu keyfiyyet bâis-i mesruriyyet-i azîme olarak mumaileyh Mösyö Gizo'ya dahî bi'l-münasebe ifade kılınmışdır" demektedir [2].

Lübnan'da Dürzî ve Marunîler arasında gerginlik gittikce arttı. Nizamı te'min azmiyle Bab-ı Âlî harekete geçerek, Serasker Mustafa Nuri Paşa'yı geniş selâhiyetlerle Lübnan'a gönderdi. Serasker Paşa, yaptığı incelemeler sonunda Beyrut'taki ecnebi Konsoloslarının tahrikçi hareketlerini sezdi. Gerek Marunîlere gerekse Dürzîlere yaptığı yumuşak ve sevgi celb eden muameleler sonunda, Dürzîleri de Marunîleri de kendine ısındırdı. Emir Kasım'ı da azlederek, Lübnan havalisini iyi bilen Macar Ömer Paşa'nın Lübnan'a Emîr ta'yinin tasdik edilmesini merkezden diledi.

Bu hâdiseler birbirini kovalarken Paris'de Reşid Paşa için yeni bir mücadele sahası açılmışdı. 5 Zilhicce 1257 tarihli tahriratında Umur-ı Ecnebiyye Müdiri Mösyö Dizaş ile muhaveresini nakletmektdir.

"Devletlû Serasker Paşa hazretlerinin Beriyyetü'ş-şam tarafına me'muriyyetleri vuku'u cihetiyle bi-tevfikih-i Teâlâ sâye-i şevket- vâye-i hazret-i şehinşâhîde oraların çarçabuk istihsal-i nizamat-ı kâmilesi eltâf-ı ilâhiyeden me'mul idüğü beyan olundukta havali-i merkumede tekevvün eden ihtilâlin imtidadı maazallah-ı teâlâ muzır olacağından bu suretle esbab-ı indifaiyyesine şâyân buyrulan himmet-i bülend-mertebat-i mülûkâne Fransa Devleti nezdinde be-gayet takdir olunduğundan zuhûr-ı semerât-i hayriyyesine terakkub olunmakta idüğünü îrâd ve tezkâr itmekle Yunan mes'elesine bil'intikal...."

Bir kaç gün sonra Gizo ile konuşdu. 25 Muharrem 1258 tarihini taşıyan mektubunun üçüncü bendinde bu konuşmaya ait şunlar yazılıdır.

[1] Mekâtibin kuyudu defteri, s. 8, 10 Şevval 1257.
[2] Mekâtibin kuyudu defteri, s. 9, 23 Şevval 1257.

"Mîr Beşîrü'l-Kasım, Cebel emâretinden azlolunduğundan başka bütün familyası a'zası dahî bulundukları hizmetlerden çıkarılmış ve bu cihetle Hıristiyan tâifesinden me'muriyyetde hiç kimse bırakılmamış olduğundan Fransa ve İngiltere ve Nemçe ve Prusya Sefaretlerinden bu suret tensib olunmıyarak bunun üzerine taraf-ı devletlerine ifadat-ı resmiyyeleri vuku' bulmakda olduğunu ve bu dahî yine Cebelin asayişini vikayet niyyetinden icab eylediğini hikâye etmiş olmağla beru tarafdan dahî Mîr Beşîrü'l-Kasım'ın azli idare-i Cebele adem-i iktidarından ve Ömer Paşa'nın nasbı dahî hoşnudî-i ehaliden neş'et eylediği vâdisinde cevab verilerek Mîr Beşir familyası a'zâsının cümleten hizmetlerden çıkarıldığına dair ma'lûmat-ı âcizânem olmadığından orası sükût ile savuşdurulduğu..." [1]

Istanbul'daki Elçiler, Ömer Paşa'nın Serasker tarafından Emîr nasbı keyfiyyetini, Cebelin eskidenberi devam eden imtiyazlarını ihlâl eder bir vak'a telâkki ederek Bab-ı Âlî'ye baskı yapdılar. Meternih, Avusturya Elçisi Baron İstermer vasıtasiyle, Ömer Paşa'nın azli ve Lübnan idaresinin Hıristiyan tâifesinden bir Emîre ihale edildiğinin, Devletlerin müdahalesine meydan vermeden "Zât-ı hazret-i şâhâne hakikat-i hal ma'lûm-ı hümâyûnları olduğu anda bu hususu tahsin ve kabulden bi'n-nefis istinkâf buyurmuşlardır" diye serîan i'lânını istedi. Avusturya sefirinin bu hususa mütedair Baştercümana verdiği ta'limatnâme aşağıdadır.

"Avusturya Elçisi Baron İstermer tarafından Şehr-i martın onu tarihiyle müverrehan Sefaret Baştercemanı Mösyö Neste'ye verilen bir kıt'a ta'limnâmenin sureti tercemesidir.

Dünkü gün vürûd eden Viyana postasiyle Prens Meternih cenâbları tarafından tahrirat ahzetmiş olduğumdan Cebel-i Lübna'nın idaresi zımnında taraf-ı Devlet-i Aliyye'den bir Paşa ta'yini hususuna Avrupa Devletleri tarafından ne nazarla bakılacağına dair bir gûna iştibahım kalmamış ve Prens-i mumaileyh işbu usulü icabeden esbab ve keyfiyyatı teftiş ve taharri birle âtiyyü'z-zikr mülâhazatını serd ve iş'ar eylemiş olub ya'ni Devlet-i Aliyye'nin işbu usûlün dâhilen ve haricen müstelzim olabileceği netayici hesab ve derpîş etmemesi Düvel-i Ecnebiyyeye kendu istiklâline bir delil ibraz eylemek garezine mebni olmak lâzım gelür ve asıl meram ve maksud-ı âlîsi emr-i iradeyi bîtaraf bulunan cânibe ihale ederek Maruniyet tâifesiyle Dürzîler beynin-

[1] Mekâtibin Kuyudu defteri, s. 10, 25 Muharrem 1257.

de cârî olan niza' ve makalatı men' ü tahzirden ibaret idüği farz olunduğu halde âdeta âkilâne bir hareket demek olur ise de resm ve usul ve hey'etinde kusur etmiş olduğu ve bu babda derkâr olan niyyat-ı hasenesini kâmilen icra ve ifa edebilür bir zat bulmak müşkilât-ı azîmesini mülâhaza etmemiş idüği daima bir hatây-ı azîm addolunabilür ve bir de Devlet-i Aliyye mes'elenin hakcasını taharrî ve tedkik ve vaktiyle tasdik olunmuş ve müttefiki bulunan Devletler tarafından muahheren kendi nâmına olarak vâki' olan mevaid-i cedîde ile ibka ve takrir kılınmış olan bir usulün birden bire tebdil ve tağyiri bir gûna muhatarayı mûcib olmayacağını mütalâa eylemiş midir burası dahî bilinmek lâzımeden olub velev öyle olsa bile işbu eyâlâtı Devlet-i Aliyye'ye iade ettirmiş olan devletlerin mezalim-i hükûmet-i Mısriyye ile harab olmuş olan memâlikde nizam ve âsâyişin iade ve muhafazası misillû şayan-ı dikkat olan bir maddede kendülerini Devlet-i Aliyye'ye istima' ettirmeğe hakları olacağı derkâr olub bu dahî asla kendi hukuk-i hükümdariyyetine müdahale demek olmayub ancak işbu hususda vaki' olduğu misillû yanlış yola sapmamasını ihtardan ibaret olmağla fi'l-hakika Avrupa devletleri husus-ı mezbure dair re'y ve muhakeme-i zihniyyelerine karar vermek üzere muhtac oldukları ma'lûmatı Der-i Saâdet'de bulunan sefirleri tarafından istihsal eyledikleri anda işbu mes'ele-i mühimme ile meşgul olacakları nümûdardır işte Prens-i mumaileyhin tarafıma olan ifadesi bu vechile olub işbu re'y ve mütalâası dahî ibtidaki tahriratımın te'siratı üzerine olduğu makam-ı Nezaret-i Hariciyyeye ifad ebirle işbu mülâhazat Devlet-i Aliyye'nin karîben Avrupa Devletleriyle bu hususa dair ifadat ve mücavebata girişmeğe mecbur olacağını bir ıhbar demek olduğu ve bu cihetle kendu menafi'-i mahsusasının icab eylediği şey'i kendu kariha ve irade-i ihtiyariyyesiyle icra etmek şanını kenduye bırakmıyacağı Saltanat-ı seniyyenin meşhudu olacakdır ve diğer Düvel-i Erbaa-i muazzama Süferasiyle beraber bu hususa dair Devlet-i Aliyye'de vâki' olan teşebbüsâtımı şâmil devletim tarafına takdim etmiş olduğum takririmin cevabı üç dört güne vürûd etmesi melhuz olmağla bu mahalde bir kerre dahî Vükelây-ı Salatanat-ı Seniyye hazerâtının akl ü dirâyetlerine müracaat birle devletin menafi'i ve gerek muhafaza-i şân-ı pâdişâhî zımnında mümkün olduğu halde heman şimdiden bir karara ya'ni her tarafı hoşnud edecek bir usûle teşebbüs eylemeleri icab eylediğini kenduleri tefekkür ve mülâhaza buyurmalarını ricaya ibtidar ederim şöyle ki Devlet-i Aliyye evvelden Ömer Paşa'nın azliyle Cebel-i Lübnan'ın emr-i idaresini Hıristiyan tâife-

sinden bir emîre ihale eylediğini serîan ilân buyurub Avrupa devletlerine dahi Ömer Paşa'nın azliyle Cebel-i Lübnan'ın bir Hıristiyan emîre ihâlesi babında ifadat ve iş'aratınıza intizar üzre olunmamış ve çünkü zât-ı hazret-i şâhâne hakikat-i hal ma'lûm-i hümâyûnları olduğu anda bu hususu tahsin ve kabulden kendileri bi'n-nefs istinkâf buyurmuşlardır ve bu ifade ve i'lân eylediği halde yalnız bu suretle Devlet-i Aliyye bir takım müşkilât-ı azîmeden vâreste olacağı derkârdır ve diğer şâyân-ı dikkat bir madde dahî Beriyyetü'ş-şam'a bir takım Arnavud askeri irsâl ve i'zâm olunması ve meşhur Tafil Bozun dahil bulunması kazıyyesi olub acaba Devlet-i Aliyye bu gûne terbiyesiz bir askerle mi Beriyyetü'ş-şam'da vaz'-ı nizam eylemek me'mulündedir. Ve geçen sene Bulgaristan'da vukua gelen keyfiyyat-ı vahîme hatırından çıkmış mıdır keyfiyyat-ı mezburenin Beriyyetü'ş-şam'da dahî karîben...... saha-i zuhûr olacağı ve asakir-i merkumenin uğradıkları mahalde rastgelecekleri şey'i yakub yıkacakları mütebadir-i hâtır olmuş ve olvakit Avrupa'nın bir ucdan bir uca Devlet-i Aliyye aleyhinde ızhar-ı igbirar ve infial edeceği derkâr bulunmuş olmağla Devletlû Sarım Efendi hazretleri mecbul oldukları akl ü dirâyet iktizasınca bu gûne bir keyfiyyetin neyi müntec olacağını işbu ifademden tefehhüm buyurmuşdur; bunları harf be-harf Efendi-i müşarünileyh hazretlerine tekrar ederek tarafımdan makam-ı Sadarete ve sair Vükelây-ı fiham hazerâtına ifade eylemelerini rica ve kendulere arz ve beyanına mücaseret eylediğim nesayih ve ihtarâtımı başka bir niyyete haml ve isnad buyurmayacaklarını me'mul eylediğimi ifade ve inba eyliyesiniz ve benim temenniyât-ı hâlisanem ancak Memâlik-i Devlet-i Aliyye'yi dûçar olduğu bunca felâketlerden sonra eşedd-i ihtiyac ile muhtac olduğu asayiş ve rahat üzere görmeden ve Devlet-i Aliyye'nin her bir mahallinde ve bilâ-istisnâ bi'l cümle teb'ası tarafından nâm-ı meâlî-ittisam-ı cenâb-ı pâdişâhînin hayrile yâd olunduğunu işitmekden ibaret idüği âzade-i kayd-ı iştibahdır."[1]

İngiltere elçisi Kanin de "Şehab familyasını heman şimdi emârete iâde etmeğe mâni olur bir sebeb-i hakikî yoktur" cümlesiyle başlıyan şu cevabı Bab-ı Âlî'ye gönderdi.

"Mösyö Kanin'in cevab-ı tahrirîsi :

Şehab familyasını heman şimdi emârete iâde etmeğe mâni olur bir sebeb-i hakikî yoktur; ihkak-ı hak maddesi dahî kezâlik Devletlû

[1] İst. Başvekâlet arşivi, Eyalet-i mümtaze-Cebel-i Lübnan sandığı, 5 Safer 1258.

Mustafa Paşa hazretleri tarafından tesviye ve tanzim olunabilir. Dürzî tarafından Deyrü'l-Kamer'de ve Der-i Aliyye'de birer vekilin ikamesiyle Dürzîlerin tekraren Hıristiyan olarak bir Emîrin taht-ı hükûmetine girmeğe i'tirazlari mündefi olur oltarafların keyfiyyet-i ahvaline dikkat etmek ve hem de lede'l-iktizâ Emîrini iltimasiyle Sayda Valisinden çarçabuk iâne celbetmek me'muriyyetiyle Sayda valisiyle muhabere eylemek üzere Deyrü'l-Kamer'de bir Osmanlu me'mur ikame olunabilür işte mergub ve matlûb olan madde ber-vech-i bâlâ müyesser olur muvakkat olarak bir sûrete dâir diyecek şu ki azli mukarrer olan Ömer Paşa'nın yerine diğer bir Paşa nasbı i'tirazât-ı azîmeyi şâmildir ancak tazminat hususunu tanzim için Serasker Paşa hazretleri Deyrü'l-Kamer'e varmağa me'mur olabilir müşarünileyh hazretlerinin oltarafda hîn-i ikametinde Aşâyir-i Cibal'in umur ve hususları beş kazada başka başka birer baş ta'yini ile zabt ü rabtolunabilir; şöyle ki Hıristiyanlara birer Hıristiyan ve Dürzîlere birer Dürzî ve ehalisi mahlût olan memâlik ehalisi ekseri Hıristiyan ise birer baş Hıristiyan veyahud ekseri Dürzî ise birer Dürzî baş nasb ve ta'yin kılınmak ve bu takdirde bu surete mücerred muvakkaten olub müebbed olarak bir surete teşebbüs olunacağı vakitde ehalinin hüsn-i hal ve imtiyazatma göreği gibi dikkat olunacağı cânib-i Devlet-i Aliyye'den neşr ü 'ilân olunması ehem ve elzem olduğu derkârdır."[1]

Bab-ı Âlî gerek Avusturya gerekse İngiliz Elçilerinin de mütalâalarını tedkik ettikden sonra mes'eleyi bir defa daha yerinde incelemek ve hakikatı anlamak emeliyle, bir me'mur göndermeğe karar verdi. Bu karar Kanin'e bildirildi.

Kanin, bu husudaki düşüncelerini, Baştercüman Pizani'ye verilen bir kıt'a ta'limnâmede belirtmektedir.

"İngiltere Elçisi tarafından Sefaret Başterceманı Mösyö Pizani'ye verilen bir kıt'a talimnâmenin tercemesidir.

Beşiyyetü'ş-şam'a i'zâm olunacak me'murun azîmetinden evvel Devlet-i Aliyye'ye hizmet etmek meramiyle bir sözüm daha vardır bu maslahat pek cesimdir Devlet-i Aliyye kendisini bir hâlet-i müstahseneye va'z edebilür veyahut daha ziyâde gaile ve mazarrata dûçar olmak tehlikesine girebilir. Bu hususta Düvel-i muhtelife tarafından ta'limat muntazırdır. Prens Meternih cenâblarının şu maddede mütalâaları

[1] İst. Başvekâlet arşivi, Eyalet-i mümtaze-Cebeli Lübnan sandığı, 5 Safer 1258.

ma'lûm bu yakında hükümdarlarımız tarafından olarak müdahaleye me'mur olacağımız muhakkak Devlet-i Aliyye ise bu müşkilâtı vech-i âtiyü'z-zikr ile def' edebilür şöyleki Devlet-i Aliyye Beriyyetü'ş-şam'a bir me'mur irsâl etmek niyyetini cümlemize def'aten bildirmesiyle beraber me'mur-ı mumaileyhin hîn-i avdetinde bizler ile bi'l-muhabere verilecek karar-ı âhire Cebel-i Lübnan'ın imtiyazat-ı kadîmelerinden sarf-ı nazar olunmıyacağını dahî ifade ve iş'ar buyurmaları mültemesdir iltimas olunan ifadât-ı meşruhadan hasıl olacak menafi' şunlardır ki ber-vech-i âtî beyan olunur evvelâ doğrudan doğruya daha ziyâde bir müdahaleyi def' etmek sâniyen Avrupa düveliyle daha ziyâde bir hüsn-i i'tilâf istihsal sâlisen Beriyyetü'ş-şam'dan emr-i asayişin gittikçe izdiyâd-ı pezîr olmak hususlarını teshîl etmek rabi'an arzetmiş olduğum hudud ve ihtiyatat üzere hem Devlet-i Aliyye'nin hükûmetini te'sis ve hem pek eski olan Hıristiyanların imtitazatını irca' etmek hususlarıdır[1]."

İngiliz Sefiri ayrıca aşağıdaki bir kıt'a takriri, hariciye nezaretine takdim etti :

"Makam-ı vâlây-ı Nezâret-i Hariciye'ye İngiltere Elçisi tarafından takdim olunan bir kıt'a takririn tercemesidir :

Beriyyetü'ş-şam mesalihi bahsinde Bab-ı Âlî tarafından muahharen karar verilen mevaddmHariciye Nazırı Efendi Hazretleri cânibinden mahremâne ifade ve ıhbar olunması kadr ü kıymetini kâmilen takdir ve i'tiraf ederim. Devlet-i Aliyye'nin İngiltere devletinin dostu ve muhalesatına i'timad eylemesi hem Devlet-i Aliyye'nin menafi'-i azîmesini vikaye ve hem dahî muktezây-ı hakkaniyyet ve adâlete riayet etmekden ibaretdir tarafımdan serd olunan tedbirat Bab-ı Âlî'de geçen gün akdolunnan Vükelâ Meclisi'nde derakab ve mecmu'an kabul olunub düsturü'l-amel kılınmamışlar ise tevkif-i merkum yalnızca Bab-ı Âlî'nin ma'lûmat-ı kâfiyesi olmayub çâreleri tarafımdan irâe olunan müşkilâtdan havf ve tevakkî neş'et eylemesine haml ve isnada razıyım Düvel-i mu'azzamanın arzu ve efkârlariyle Cebel-i Lübnan ehalisinin ahval ve isti'dadat ve menafi'lerinin Bab-ı Âlî tarafından etrafiyle mülâhaza ve muvazene olduğu ve bundan sonra dahî Serasker Paşa ile maan mevkiinde bir kat ziyâde teftiş ve taharrî olunacağı ve zikrolunan iki mülâhaza ile infaz-ı nüfuz-ı Devlet-i Aliyye ve iâde-i sükûn ve itmi'nana müteal-

[1] İst. Başvekâlet arşivi, Cebel-i Lübnan sandığı, 5 Safer 1258.

lik olan tedbiratın mebadi-i karar-ı kat'î merzî tutulacağı indimde bâis-i mesruriyyet ve Şam'dan muahheren vârid olan tahrirat meâlini Dürzîler ez-sernev Nasara tâifesi üzerine hücum edüb bir kaç can telef olmuş ve Ömer Paşa ile maiyyetinde bulunan asakir-i muntazama her ne kadar hazır olmuşlar ise de bir nevi' mümanaata kıyam etmemiş oldukları mezkûr olub keyfiyyet-i mestûreden teehhür ve teennînin ne derecede muhataralû olacağına delil olmağla istihsal-i matluba müsaraat olunmak hususunun Bab-ı Âlî nezdinde emr-i mültezem tutulması dahî indimde mucib-i sabur olub Cebel-i Lübna'nın ötedenberu muhriz olduğu imtiyazat mer'î ve mu'teber tutularak ehali-i Cebele ibka ve iade olunması hususu emr-i musammem olacağı daha açıkça ifade ve i'lân olunsa idi memnuniyyetime hayli terakki olacak olduğu âşikârdır Devlet-i Aliyye'nin hayır-hâh-ı hâlisi olub nezdinde mukim bulunduğum me'muriyyet-i cesîmeden terettüb eden alâyik münasebetiyle mademki Cebel-i Lübnan'ın Emîri kurun-ı müselsiledenberu Nasara tâifesinden bulunduğu sebebiyle Cebel-i mezkûrda diğer bir hükûmetin ihdas ve ikamesi asla merzî ve bâki olmıyacağı indimde meczum olacağını ketm etmek bir vechile revâ görülmeyüb bundan sonra karar verilecek usûlün merzî ve bâki olması için bir tarafdan hükûmet ve nüfûz-ı şâhânenin mehmâ emken masarifden ve mümkün mertebe unf u tazyikden halî olacak veçhile infazına isnad olunması lâzım ise de diğer tarafdan Cebel ehalisinin hoşnudiyyetine ve Beriyyetü'ş-şam ehalisinin umur ve menafi'ine nezaret etmek hakları derkâr olub Nezaret-i merkumenin icray-ı hukukuna min cihat-ı teşvik ve ibram olunmakda bulunan Düvel-i Avrupa'nın rızası tahsiliyle teşyîd ve te'kid olunması mütehattıim idüği derkârdır. Diyâr-ı mezkûrun muvakkaten âsâyişini istihsal için ehl-i fesad ve erbab-ı fiteni zecr birle icray-ı muktezay-ı adâlet ve hükûmet-dârîyi teshîl ve te'min için kifâyet edecek mikdar askerin istihdamı bilâ-şübhe lâzım idüği vazıhatdan iken Arnavud vesair başı bozuk askerinin istihdamı suy-i neticeye karîn olacağı me'muldür Arnavudların evsaf ve ahlâkları ma'lûm-ı cihan olub geçenlerde Bulgar Eyâletinde mütecasir oldukları kabayih ve fezayih henüz unudulmayub Beriyyetü'ş-şam Cebelleri ehalisi bunlar aleyhinde buğz ü adavet edeceği ve asla korkmayub belki rekabet ve muadenete meyyâl olacakları ihtimâlâtdan bulunmağla bâri hasbe'l-iktiza mezkûr Arnevud askerlerinin istihdamı emr-i zarurî ise çâresi var iken Cebele sevk olunmalarından terettüb edecek müşkilâta Bab-ı Âlî'nin pek mülâhaza ve hüsn-i basiret eylemesi tarafımdan sıdk ü ihlâs ile te'kiden ve teşdiden niyâz ve ricâ

olunub çünkü bundan sonra sebeb-i mezkûrdan nâşi sefk-i dimâ ve katl-i nüfusa ez-sernev âğâz olunacağı ecilde eyâletin külliyyen ihtilâl ve perişanîsine mucib olacağından başka Devlet-i Aliyye'nin niyyat ve tedbirini ..... surete ilka birle Düvel-i Avrupa tarafından ızhar-ı bürudete bâis ve bâdî olacağı müsellematdan bulunmağla Arnavud askerinin Beriyyetü'ş-şam'a fi'len sevkleri vuku'unda orada vâki emâkine tevzi ve taksim ve bu cihetle iktizası zuhûrunda asakir-i muntazamanın Cebel'e tisyârı mümkün kılınması tedbirinin arzına ictisar olunub bi'zzat Bab-ı Âlî tarafından sadır olmuş evamire imtisalen mevazi'-i baîdeden Beriyyetü'ş-şam'a yeniden sevkolunan askerin hukuk-ı insaniyyete mugayir harekâtından nâşı bir nevi' ihtilâl zuhûr ettiğinde Devlet-i Aliyye'nin şân ve haysiyyet ve mesalih ve menafi'ine külliyyen muzır olacağı mülâhazasiyle tedbir-i mezkûrun bir kat ziyâde Nazır Efendi hazretlerine te'kid ve takrir etmekliğime bâis olmuşdur."[1]

Her iki takrir ve ta'limnâme incelendikden sonra ve Avusturya Elçisinin ta'limnâmesi de tedkik edilerek (Gerek dirâyetce ve gerek taşra halkının ahvaline ve usulüne vukuf ve ma'lûmatca ehil ve erbab) görünen Selim Bey me'mur ta'yin edildi. Aşağıya aynen alınan arz tezkeresinde, bu hususlar, mucib sebebleri ile izah olunmaktadır.

"Seniyyü'l-himemâ, kerîmü'ş-şiyemâ, devletlû inâyetlû. âtıfetlû übbehetlû efendim hazretleri,

Ma'lûm-ı âlî buyrulduğu üzere Cebel-i Lübnan'ın idaresi hakkında akdemce Mösyö Kanin ile vuku'bulan mükâleme mazbatası bu babda mumaileyhin mütalâatını mutazammının göndereceği cevab-ı tahrirîsi Meclis-i Hâss-ı Vükelâda kıraat olunarak iktizasının hak-i pây-ı hümâyûna arz olunması şeref-sünuh buyrulan emr ü ferman-ı isabet-unvan-ı cenâb-ı cihan-bânî muktezây-ı münîfinden bulunmuş olduğundan evvelki pazartesi günü zikrolunan mazbata ve mumaileyhin tahriren gönderdiği cevab beyne'l-vükelâ kıraet ve mütalâa ve iktizası tefekkür ve müzâkere birle mumaileyh mütalâa-i zâtiyyesi olmak üzere Dürzîler tarafından Deyr'ül-Kamer'de ve Der-i Saâdet'de birer vekil ikame ve Sayda valisi cânibinden dahî bir me'mur ta'yin olunduğu halde Hıristiyan takımından emîr nasbı veyahud Dürzî ve Hıristiyanlara muvakkaten içlerinden birer baş ta'yini ile tedbir-i dâimisine teşebbüs buyrulduğu vakitde Cebel-i mezkûr ehalisinin imtiyazât-ı kadîmelerine dikkat olunacağının neşr ü ilân kılınması hususlarını ihtar ve beyan etmiş ol-

[1] İst. Başvekâlet arşivi, Cebel-i Lübnan, Sandığı 5 Safer 1258.

duğuna binaen olbabda cereyan eden mütalâatın hulâsasında Dürzîlerin bu surete muvafakati me'mul olmamak ve Cebel-i Mezkûr sâye-i şevket- vâye-i hazret-i mülûkânede henüz ihtilâlden kurtulmuş olmasiyle bu suretin heman şöylece icrasında yeni başdan fesad ve ihtilâl ve belki emmare-i mücadele ve kıtâl zuhûra geleceği ve sonra bunun önü alınması kesb-i suûbet edeceği muhakkak bulunmak ve her ne kadar Devletlû Serasker Paşa ve me'murîn-i saire câniblerinden ve kendu me'murları taraflarından buna dair pek çok tahrirat gelmiş ise de hakikat-i hal lâyıkiyle tebeyyün etmemek cihetleriyle bu tarafdan ale'l-amiyâ bir şey yapılub da ilerusinde te'sir olunmamak için taraf-ı Devlet-i Aliyye'den mahsusen bir me'mur irsâl olunması karar-gîr oldu yollu Nezaret-i Hariciyye tarafından Mösyö Kanin'e ıhbar birle vâki' olacak ifadesi üzerine icabına bakılması ve olvechile münasib bir me'mur intihab olunarak çünkü İzzetlû Ömer Paşa'nın Cebel-i Dürze Emir nasbında Serasker müşarünileyh hazretleri câniblerinden orada bulunan me'murîn-i ecnebiyyenin muvafakatleri istihsal olunmaksızın maslahata teşebbüs vukuu kazıyyeyi bu merkeze isâl eylemiş ve asıl i'tirazat bundan tevellüd etmiş olduğundan me'mur-ı mumaileyh keyfiyyet-i müşarünileyh hazretlerine ifade ve icabını me'murîn-i merkume ile birlikde müzâkere ederek anların dahî re'y ve muvafakatlerini tahsil eylediği halde zannolunduğuna göre ehalî-i Cebelin Mîr Şehab kabilesinden emîr nasbını istemediklerini memurîn-i merkume dahî sefaretlerine yazmak melhuzatdan olacağı ecilden me'mur-ı mumaileyhe ana göre ta'limat ve Serasker müşarünileyh hazretlerine dahî icabı vechile tahrirat i'ta ve isrası tensib olunmuş ve olsurretle me'mur ta'yin kılınacağı Nezaret-i müşarünileyha tarafından mumaileyh Kanin'e tercemanı Pizani vasıtası ve âhar vasıta ile ıhbar ve isma' kılınmış olmağla muahheren ve müteakiben mumaileyh cânibinden Nezaret-i müşarünileyhaya irsal olunan iki kıt'a varaka-i mahremâne ve Baron İstermer tarafından tercemanına verilen ta'limat tercemeleri dahî işbu pazartesi günü akd kılınan Meclis-i Hass-ı Meşveretde lede'l-kırae mumaileyh Kanin bu madde için öyle bir me'mur irsâline kâmilen muvafakatte görünmüş ve fakat me'mur-ı mumaileyhin hîn-i avdetinde verilecek kararda Cebel-i mezburun imtiyazat-ı kadîmesinden sarf-ı nazar olunmıyacağının ifadesini te'kid eylemiş olduğuna ve mumaileyh İstermer dahî ba'zı mugalata göstermiş idüğine mebni iktizay-ı hal tekrar gereği gibi mülâhaza ve tefekkür birle fezleke-i müzâkerat olmak üzere şu madde doğrudan doğruya şâyân-ı dikkat nazik

bir maslahat olduğundan bunun etraflu tutulması rütbe-i vücûbe mevsul ve Nezâret-i müşarünileyha tarafından irad olunan mütalâaya nazaran husus-ı mezbure dair devletlerin Elçilerine dahî bir gûna ta'limatı vürud etmemiş ise de kendileri keyfiyyeti yazmış ve ta'limat istemiş olacaklarından bundan sonraca ta'limat ahzeylemeleri me'mul olduğu misillû malûmat ve meşhudât-ı âcizî iktizasınca Dürzîlerin Hıristiyandan emîr nasbına muvafakatleri bir vechile kabil ve hasıl olamıyacağından hüsn-i tâli farzında motali'-i şâhâneye istinaden ve teshîlât-ı sübhaniyyeye ilticaen me'mur-ı mumaileyhin intihab ve ta'yini ile evrak-ı merkumenin birer kıt'a sureti Serasker müşarünileyh hazretlerine tisyâr ve iktizay-ı hal dahî etrafiyle hikâye ve izbâr olunarak ve mahsusen dahî ta'limat i'ta kılınarak bi-tevfikih-i Teâlâ me'mur-ı mumaileyh'in oltarafa vusulünde keyfiyyet müşarünileyh ile arîz ve amîk mütalâa ve tedkik ve Saltanat-ı Soniyyenin istiklâl ve menafi' ve şân-ı hükümdârîsine tevfik birle me'murîn-i ecnebiyye ile dahî icab-ı hal müzakere olunub ve Hıristiyandan Emîr nasbı uyamıyacağı mümkün olabilirse anlara dahî yazdırılıb ba'dehu ahz-ı tahrirat ve tahsil-i vukuf ve ma'lûmat ile me'mur-ı mumaileyhin avdet eylemesi ve ta'yin olunacak me'murun bu makule maslahata muktedir olması iktizay-ı halden olarak sair hâtırlara gelen bendegândan bu def'a Bosna cânibinden avdet eden İzzetlû Selim Bey gerek dirâyetce ve gerek taşra halkının ahvaline ve usulüne vukuf ve ma'lûmatca bu maddeye ehil ve erbab görünmüş olmakdan nâşî mîr-i mumailoyhin me'mur ve ta'yin olunması ve kendusi vapur ile irsâl kılınacak ise de elbette epiyce masrafa muhtac olacağından mîr-i mumaileyhe kırk bin guruş harc-rah i'ta kılınması vo memur-ı mumaileyhin irsâliyle beraber bu madde için Düvel-i Hamse Sefaretleri taraflarından bir cevab-ı kâfi istenileceğine ve verilecek cevabın te'vil kabul eder suretde kullanışlı olması lâzımeden olarak esnay-ı mecliste kaleme alınıb kıraet olunan müzekkere müsveddesi yolunda ve meslahata muvafık göründüğüne binaen müsvedde-i merkume mucebince Sefaretlere birer kıt'a müzekkere verilmesi hususatı cümle huzzar-ı meclis taraflarından tensib vo tesvib olunmuş ve evrak-ı merkume manzur-ı moâlî-mevfur-ı cenâb-ı cihan-bânî buyrulmak üzere arz ve takdim kılınmış olmağla hususât-ı merkumenin ol vechile icrây-ı iktizâları ve müsvedde-i mezkûrenin bi'ttebyîz zikrolunan sefarotlere i'tası nezd-i ilham-vefd-i hazret-i tâcidârîde dahî rehîn-i tensib-i ulyây-ı kerâmet- ihtivay-ı cenâb-ı cihandârî buyrulur ise iş'arı menût-ı himem-i behiyyeleridir efendim.

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Esabi'-zîb-i ibcâl olan işbu tezkirc-i sâmiye-i âsafâneleriyle evrak-ı mezkûre mübarek atebe-i ulyây-ı şevket-i hazret-i mülûkâneye arz ve takdim kılınarak meşmul-ı nigâh-ı meâlî-iktinâh-ı cenâb-ı cihan-bânî buyrulmuşdur Elçi-i mumaileyh tarafından ihtar olunan suretin heman şöylece icrasında vakıa mehazir-i adîde derkâr ve çünkü bu madde şâyân-ı dikkat nâzik bir maslahat olduğundan bunun etraflu tutulmasında elbette hal başka olacağı âşikâr olmasiyle husus-ı mezkûre bir me'mur-ı mahsus irsâl kılınarak bu babda tedkikat-ı lâzimenin icrasiyle ba'dehu icab-ı hale göre hareket olunması vâcibatdan görünmüş ve iş'ar-ı sâmilerine nazaran husus-ı mezburun icray-ı icabatı meclisce güzel karar-gîr olarak mumaileyh Selim Bey dahî tamam bu maddeye ehil ve erbab bulunmuş olmağla mîr-i mumaileyhin olvechile icray-ı me'muriyyetiyle hususat-ı sairenin ber-vech-i istîzan icray-ı iktizalarına ibtidar olunması ve müsvedde-i merkumenin dahî bi't-tebyîz zikrolunan Sefaretlere verilmesi müteallik ve şeref-sudûr buyrulan emr ü ferman-ı isabet-unvan-ı cenâb-ı mülûkâne muktezây-ı münifinden bulunmuş ve evrak-ı mezkûre yine savb-ı sâmilerine iade kılınmış idüği ma'lûm-ı âlî-i âsafîleri buyruldukda olbabda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir."

"Te'vil kabul eder suretde kullanışlı olması lâzimeden olarak" yazılan müzekkere müsveddesi, beş devletin elçilerine i'ta olunmak üzere hazırlandı.

"Süferây-ı Düvel-i Hamseye i'ta olunacak müzekkere müsveddesidir.

Cebel-i Lübnan hakkında Devlet-i Aliyye'nin dost-ı müttefiki bulunan Düvel-i Hamse-i müfahhama sefaretleri taraflarından mücerred ma'raz-ı ihtarda şifahen ve tahriren vâki' olan ifadat-ı hâlisâneyi Vükolây-ı Devlet-i Aliyye istima etmekde ihtiraz etmeyüb ve ale'd-devam Beriyyetü'ş-şam'ın âsâyişi ve ehalisinin istirahat-i halleri esbab-ı kaviyye ve dâimiyyesine sarf-ı efkâr olunmakda izâa-i vakit tecviz olunmayub ancak Beriyyetü'ş-şam maslahatları hususunda Bab-ı Âlî-nin doğrudan doğruya ve Sefaretler vasıtalariyle ahzetmekde olduğu ma'lûmat birbirine uygun olmaması cihetiyle yeniden ma'lûmat tahsili tensib olunmuş ve bu madde için me'mur-ı mahsus ta'yin kılınmışdır mumaileyh bu tarafdan ma'lûmat-ı kâfiye ve ta'limat-ı muktaziyye ile devletlû Serasker Paşa hazretleri cihetine gidecek ve ol tarafdan

tahkikat-ı kâmile ile avdet edecekdir olhalde taraf-ı Devlet-i Aliyye-den dostları olan düvel-i müşarünileyhim sefaretlerine dahî ahzolunan ma'lûmat ve ana göre icra buyrulacak tedabir beyan olunarak bir usul-ı mukarrere ittihaz olunacakdır. Ömer Paşa'nın zât ve şahsî mültezem olmayub vakt ü hal icabınca memuru tarafından icra olunmuş bir tedbir olduğu misillû bundan böyle hasıl olacak tahkikat üzerine istiklâl-i Devlet-i Aliyye iktizasına mutabık vaz'olunacak esas idarede her sınıf tebaa hakkında mebzul ve cârî olagelen müsaedât-ı seniyye nasıl gözedilmekde ise Cebel-i Lübnan hakkında dahî sâye-i hazret-i Şâhânede ihsan-ı aliyye-i marzıyye red ve dirîğ olunmamak tetimme-i hükümdârî ve raiyyet-perverîden olacağı vâreste-i kayd-ı iş'ardır." [1]

Reşid Paşa Selim Bey'in mahsûsen memur ta'yin edildiğini, kırala bildirdi.

"Haşmetlû Fransa Kralı cenâblarının suvaresine gidilmiş olduğundan Kral-ı müşarünileyh cenâbları Beriyyetü'ş-şam tarafının ahval-i haliyesinden bahsederek oranın bir an evvel istihsal-i hüsn-i nizamı pek elzemdir demiş olduğundan taraf-ı eşref-i hazret-i şehinşâhîden bu hususa kemâliyle sarf-ı himmet ve ikdam buyrulmakda olduğu ve hattâ Devletlû Serasker Paşa hazretleri elhaletü hazihi orada olduğu maslahatın kemâliyele mühim tutulmakda olduğuna delil-i cedîd olmak üzere bu def'a Saadetlû Selim Beyefendi dahî mahsusan me'mur ta'yin buyrulmuş idüği mukaddematiyle inşaallah-u Teâlâ dil-hâh-ı âlî vechile karibü'l-ahidde olhavalinin nizamât-ı matlûbesi hasıl olacağı vâdisinde kelimat-ı te'miniyye irad olundu." [2]

Arnavutluk'dan tertib edilen başı bozuk askerinin, Selânik'den Cebele sevkine dair verilen Vükelâ Meclisi kararı henüz Reşid Paşa'ya bildirilmemişti. Bunu Gizo'dan öğrendi. Aşağıdaki tahrirat, bu hususu açıklamaktadır.

"Geçen Pasar günü Haşmetlû Fransa cenâblarının ismine mahsus olduğundan bi'l-cümle Süfera ile beraber Kral-ı müşarünileyh nezdine varılarak akşamısı dahî Umur-ı Ecnebiyye Nazırı Mösyö Gizo'nun ziyafet-i resmiyyesine gidilmiş ve esnây-ı taamda Nazır-ı mumaileyhin yanına tesadüf olunmuş olmasiyle himayet-i reâya maddesine dair me'murîn-i Devlet-i Aliyye'ye yazılan tenbihat-ı seniyyeden bahsolunarak

[1] İst. Başvekâlet Arşivi Cebel-i Lübnan sadığı, 5 Safer 1258.
[2] Mekâtibin kuyudu defteri, 6 Rebiülevvel 1258, s. 15.

zat-ı şevket-simat-ı hazret-i şâhânenin adâlet-i adliyye ve fetanet-i fıtrıyye-i mülûkâneleri iktizasınca sâye-i meâlî-vâye-i şehriyârîlerinde inşaallah-ı teâlâ bi'l-cümle teb'a ve reâya enva-ı ni'am ve âsayişe nâil ve Memâlik-i Mahrûse-i padişâhânelerinin ma'muriyyet-i matlûbesi bi-tevfikih-i Teâlâ az vakitde hasıl olacağı keyfiyyatı kendisine ifade ve irad olundukda:

Cenâb-ı merâhim-nisab-ı hazret-i şâhânenin usûl-i adliyyeye meyl-i zatî-i mülûkâneleri Avrupaca delâil-i vâzıhasiyle müsbet olarak vükelây-ı fiham hazerâtının dahî niyyat-ı haseneleri istima' olunmakda olduğundan işbu tenbihât-ı seniyyenin neşr ü irsâlinde şübhe olamaz ise de yalnız südûr-ı tenbihat kâfi olmıyarak asıl matlûb olan icrası demek olduğuna ya'ni taşralarda olan me'murîn-i saltanat-ı seniyye işbu tenbihât-ı aliyyeyi icrada tekâsül edüb de taraf taraf hoşnudsuzluk emmâratı zuhûra gelecek olur ise Beriyyetü'ş-şam maslahatı dahî henüz uygunsuz halde bulunduğundan ve Avrupa'nın hali ve efkâr-ı umumiyyesinin te'siratı dahî müstağni-i ta'rif idüğinden maazallah-ı Teâlâ sonra Devlet-i Aliyye'ye mazarratlı ba'zı şeyler vuku'a gelmesinden ihtiraz üzere olduğumu ve Beriyyetü'ş-şam'a Arnavud askeri irsali hususu dahî Avrupaca pek çirkin göründüğünü size hâlisâne ifade ederim" demesiyle Arnavud askeri irsâli hususuna vukuf-ı âcizânem olmadığından orasına cevab-ı sarih verilmiyerek fakat ale'l-ıtlak kendisine te'min zımnında kelimât-ı icabiyye ityan olunduğu" [1].

Seraskerin ve Selim Bey'in Lübnan'daki incelemeleri, halkın Ömer Paşa'dan hoşnud olduğunu, Şehab âilesinden ise, nefret ettiklerini tesbit etmekteydi. Bu husus ile ilgili mahzarlar gönderildi. Fransa'nın Şehab âilesini tekrar emîr nasbettirmek hususundaki ısrarlarına ve bu ısrarlara iştirak eden diğer Devlet Elçilerine karşı, Bab-ı Âlî'ce cevab verilmekle beraber, Paris'de de vaziyetin aksettirilmesi için Reşid Paşa'ya ta'limat yazıldı. O günlerde Londra Sefaretine ta'yin edilen Âlî Paşa da, Paris'e gelmişti. birlikte Fransa Kralına gittiler.

Reşid Paşa aşağıda tahriratında, Kral ile konuşmalarını nakletmektedir.

"Kral-ı müşarünileyh cenâbları Beriyyetü'ş-şam'ın ahvâl-i hâliyesini istifsar etmekle suret-i iş'ar-ı vâlâları ifade olundukda (Yani Ömer Paşa'dan hoşnudiyyet ve Şehab âilesinden nefret.)

[1] Mekâtibin kuyudu defteri, 25 Rebiulevvel 1258, s. 24

Maslahat bu suretde olduğu halde bir diyecek yoğise de rivayât-ı saire buna pek muhalif olduğundan işbu Beriyyetü'ş-şam maddesi zihinleri pek tahdiş etmektedir. Fransa devletinin mukaddema ittihaz etmiş olduğu usûl-i politikası Mısır tarafdarlığına mahmul olmuş ise de Fransa devleti Beriyyetü'ş-şam'ın idaresi müşkil olacağını evvelce hesab ve mütalâa etmiş olacağından oraların Mehmed Ali Paşa hazretlerinde kalmasını tensib etmesi bundan iktiza eylediğini îrad etmesile taraf-ı âcizânemden dahî Beriyyetü'ş-şam ehalisi milel-i muhtelifeden mürekkeb olarak mizaclarında dahî ruûnet ve huşûnet olması cihetiyle dâima ba'zı uygunsuzluklar vukua gelmekde olub hattâ Mısır Valisi hazretlerinin idaresi hengâmında dahî kaç def'a ehalinin hareket-i umumiyyesi zuhûra gelmiş olduğu ve olvakitki harekât mücerred Hükûmet-i Mısriyye aleyhine olarak şimdiki ise Hükûmet-i Saltanat-ı Seniyyeden bir gûne hoşnudsuzlukdan neş'et etmeyüb mutlaka Dürzîler ile Marunîler beyinlerinde münazaadan ibaret olmasiyle evvelki ihtilâller ile vukuat-ı haliye beyninde fark-ı azîm olacağı ve'l-hasıl iki fırkanın yekdiğeriyle münazaası Devlet-i Aliyye'nin sûy-i idaresine mahmul olamıyacağı vâdisinde cevablar verilmiş olduğundan Kral-ı müşarünileyh cenâbları sevabık-ı ahval mübahasesinden sarf-ı kelâm ile fakat taraf-ı Saltanat-ı Seniyyeden işbu fırak-ı muhtelifenin beyinlerini te'lif ile def'-i münazaata ve Beriyyetü'ş-şam'da her vechile hüsn-i idaresine himmet buyrulmak lâzım geleceğini tekrar etmesine cevaben taraf-ı eşref-i hazret-i şehinşâhîden bu hususlara her vechile ikdam ve inâyet buyrulmakda olduğu ve ehal-i Cebelin Ömer Paşa'dan ve idare-i haliye-i adliyyeden hoşnudluklarına dair iş'arat-ı resmiyyenin tafsilâtı Umur-ı Ecnebiyye Nazırı Mösyö Gizo'ya tebliğ olunacağından bu keyfiyyet Fransa Devleti nezdinde bâis-i mahzûziyyet olmak lâzım geleceği keyfiyyatı tezkâr kılınmış olmağla...." [1]

Gizo ile de konuşarak, Şehab âilesinden Lübnan ehalisinin müteneffir olduğunu ve Ömer Paşa'dan da hoşnud olduklarını bildirdi. Bu hususa aid aralarında geçen konuşmaları, aşağıdaki mektubunda açıklamaktadır.

"Taraf-ı Devlet-i Aliyye'den Beriyyetü'ş-şam'a tahkik-i ahvâl zımnında me'mur buyrulmuş olan saadetlû Selim Beyefendi tarafından bu def'a Bab-ı Âlî'ye vürud eden tahriratda lillahi'l-hamd ü ve'l-minne sâye-i şevket-vâye-i hazret-i şâhânede ol havalinin asayiş-i matlûbu

[1] Mekâtibin kuyudu defteri, 27 Rebiülâhır 1258, s. 28.

lâyıkıyle hasıl olarak herkesin usûl-i haliye-i adliyyeden ve Ömer Paşa'nın hükûmetinden memnun ve müteşekkir oldukları iş'ar olunmuş ve Paşay-ı mumaîleyhden hoşnudluklarını ve Şehab familyasından Emîr nasbına hiç bir vakitte razı olmıyacaklarını mutazammın Cebel-i Lübnan'da mütemekkin Dürzî ve Marunîyet tâifelerinin rüesası tarafından senedat-ı mu'tebere dahî verilmiş olduğundan artık kîl ü kale hiç mahal kalmayacağı bi'l-etraf ifade olundukta nâzır-ı mumaileyh Düvel-i fahîmenin asıl matlûb ve marzîleri Beriyyetü'ş-şam'ın husûl-i âsâyiş-i kâmili kaziyyesi olarak Cebel-i Lübnan emâretinde bulunanlar ehl-i islâmdan veyahud Hıristiyan tâifesinden bulunması müsavi ve Emâretde Şehab familyasının istihdamı maddesinde ısrar olunması bundan gayri suretle Cebelin hüsn-i idaresi sureti mümkün olamaması mütalâasına mebni olub yoksa Devlet-i Aliyye çâre ve imkânın bulub da oraları sızıldısızca idareye muvaffak olduğu halde bir şey denilmemek lâzım gelür ise de mumaileyh Selim Beyefendi tarafından yazılan keyfiyyetin ve ale'l-husus senedât-ı merkume (Mahzarlar) cebrî veyahud âhar suretle olmayub da bi'l-cümle ehali tarafından kemâl-i hoşnudî ve memnuniyyet ile verilmiş olduğunun Düvel-i Fahîme me'murları tarafından dahî tasdiki lâzım geleceğini îrad etmesile beru taraftan mumaileyh Selim Beyefendi'nin iş'arâtında ve senedât-ı merkumede kat'a şübhe mahalli olmıyarak hattâ Devletlû Serasker Paşa hazretleri buralarını dahî mülâhaza ile çünkü ba'zı erbab-ı fesad taraflarından orada bulunan Düvel-i Avrupa me'murları iğfal olunmakda olduklarından şayed bu babda bir gûne iştibah vâki' olur ise olhalde sıhhat-i maddeyi alenen isbata muktedir olduklarını tahrirat-ı vâridelerinde kaviyyen iş'ar etmiş olmalariyle artık bu hususda şunun bunun sözlerine bakılmamak lâzım geleceği vâdisinde cevab verilmiş olmağla nazır-ı mumâileyh Düvel-i fahîme me'murlarının kâffeten iğfal olunmaları muhâlatdandır. Ben yalnız Fransa me'murlarının rivâyatına ahkâm vemeyüb Nemçe ve Rusya ve İngiltere me'murlarının ve Der-i Saadet'de bulunan Süferanın dahî tahkik ve iş'aratı yekdiğeriyle tevafuk eylediği suretde olhalde hakikat-ı keyfiyyet meydana çıkmış olacağından şimdiki halde vürud edecek mekâtibe müterakkib olduğunu beyan etmesile beri taraftan Sıhhat maddesinin isbatı her vechile kabildir çünkü ehali-i Lübnan tarafından verilen senedatın suretleri gönderilecek olduğundan anların tercemesi meâlinden dahî i'timad-ı küllî hasıl olmak lâzım geleceği ifade olunarak...."

Tahriratına, ayrıca şu düşüncesini de eklediği görülmektedir.

"Serasker-i müşarünileyh hazretleriyle mumaileyh Selim Beyefendinin tahriratları pek de bunlara gösterilecek surette olmayub bir kıt'a havadis kağıdında dahî Fransaluya dokunacak bazı sözler olduğundan anlardan sarf-ı nazarla fakat Şehab familyasından nefreti ve mumaileyh Ömer Paşa'dan memnuniyyeti mutazammın olan evrakın birer sureti Nâzır-ı mumaileyhe gönderilmiş olub mücâvebat-ı vâzıhadan ma'lûm-ı devletleri buyrulacağı vechile Nâzır-ı mumaileyhin suret-i ifadesine nazaran Beriyyetü'ş-şam'ın asayiş-i hakikîsi vâhide-i Lübna'nın memnuniyyet-i kâmilesi husulünde Cebel Müdîrinin şahsı hakkında pek de ilişmiyecekleri anlaşılmakda idüğini beyan ederim."[1]

18 Cemaziyelevvel 1258 günlü tahrriatında, Lübnan işinin böyle "Keşâkeşde kalması kendûsine bâis-i teessüf olmakta" olduğunu izah eden kralla, arada geçen konuşmayı nakletmektedir.

"Vukuat-ı hâliyeden galiba Dürzîler Marunîler üzerine taslit olunarak Hıristiyan takımının Cebelden ref'i sureti istenilmiş olduğu anlaşılur ise de şu vakt-i nâzikde böyle şeyler câiz olmıyacağı ve yalnız Cebel-i Lübnan ve Beriyyetü'ş-şam'da değil memâlik-i sairede dahî mizac-ı asra göre hareket olunmak ve kâffe-i sunuf-i teb'a hoşca tutulub birbirine çiğnendirilmemek ve Avrupa'da dahî efkâr-ı umumiyyenin cûş ü hurûşuna sebeb verilmemek lâzım geleceği ve Cebel-i Lübnan'ın istihsal-i asayişi hususunda Düvel-i Hamse beyninde ittihad-ı kâmil bulunduğu vâdisinde Kral-ı müşarünileyh cenâbları uzun uzadıya bir takım kelimat irad etmiş olmağla taraf-ı bendegânemden dahî Cebel-i Lübnan'daki vukuat-ı ahîre ya'ni Dürzîler ile Marunîler beyninde vuku' bulan mukatele bir gûne ta'lim ve taslit ile olmayub iki fırkanın kendu münafese-i kadîmelerinden iktiza etmiş iken taraf-ı hazret-i şehinşâhîden her vechile sarf-ı himmet-i kâmile buyrularak lillahi'l-hamd şimdiki halde meydanda hiç bir şey kalmamış ve oraların âsâyiş-i matlûbu hasıl olmuş idüği ve efkâr-ı seniye-i cenâb-ı padişâhâne daima sunuf-ı teb'anın emr-i himâyet ve istirahetleri kazıyyesine münhasır bulunduğu ve bu cihetle ne Düvel-i Hamsenin ve ne Avrupa'da efkâr-ı umumiyyenin cûş ü hurûşuna sebeb kalmadığı meâlinde cevablar verilmiş olduğu"[2].

[1] Mekâtibin kuyudu defteri, 28 Rebiulâhır 1258, s. 33.
[2] Mekâtibin kuyudu defteri, s. 36.

Aynı tahriratta, Mesalih-i Politika Müdiri Mösyö Dizaş ile de konuştuğunu ve Konsolosların Lübnan'daki devlet idaresinin aleyhine vâki' hareketlerini şikâyet ettiğini nakletmektedir.

"Devletlû Serasker Paşa hazretleri Konsolosların bu hususu başka suretde yazacaklarını bi'l-mülâhaza lede'l-icab Konsolosların muvacehesinde ısbat-ı müddeaya muktedir olduklarını yazmış olduklarından Nezâret-i Celîle-i Hariciyyeden dahî mükâleme-i mezkûrede konsoloslara kazıyyenin hilâfını söyliyenlerin isimlerini meydana konulması ve eğer buna dair muhzır ve evrak var ise anların dahî irâe olunması Süferaya ifade olunmuş ise de buna bir cevab verilememiş olduğu irad olundukda Serasker müşarünileyh hazretleri bir takım kuvve-i askeriyye ile Beriyyet'üş-şam'da bulunub ale'l-husus Arnavud askeri dahî orada mevcud olduğu halde rüesây-ı Cebelin hakikat-ı hali alenen söylemeğe cesaret edemiyeceklerinden bunları muvacehede söylendirmek Avrupa Devletleri sizleri lede'l-hâce kendu ülkelerinde bulunmuş gibi muhafaza ederler deyu Konsoloslar tarafından te'minat-ı kaviyyeye muhtac görünüb bu ise Devlet-i Aliyye'nin istiklâl-i âlîsine mugayir olacağından maslahatı bu berseye getürmemek hayırlı olacağı ve bu cihetle bu makule âdemlerin isimlerini meydana koymak anları muhataraya ilka demek olacağından süferanın bu babda bir şey dememeleri bundan iktiza etmiş olduğunda şübhe olmadığı zemininde mumaileyhin vâki' olan ifadatına cevaben sâye-i ma'delet -vâye-i hazret-i hilâfet-penâhîde hiç kimsenin bi-gayr-i hakkin rencîde olması ihtimâli olmadığına dair kelimat-ı icâbiyye iradından sonra bu Cebel-i Lübnan hakkında zuhûra gelen müdahale-i ecnebiyyenin esbabı ne olduğu bahsine girişilerek ve çünkü mukaddemce taraf-ı devletlerine iş'ar olunduğu vechile Umur-ı Ecnebiyye Nazırı Mösyö Gizo geçenki meclisde Düvel-i Fahîmenin asıl matlub ve merzîleri Beriyyet'üş-şam'ın husûl-ı âsâyiş-i kâmili kaziyyesi olarak Cebel emâretinde bulunanlar ehl-i islâmdan veyahud Hıristiyan tâifesinden bulunması indlerinde müsavi olduğunu ve Emâretde Şehab familyasının istihdamı hususunda ısrar olunması bundan gayri suretle Cebelin hüsn-i idaresi mümkün olamaması mütalâasından iktiza eylediğini söylemiş olduğundan Şehab familyasına dair olan fıkra-i ahîre zikrolunmaksızın fakat fıkra-i ûlâsı sened ittihaz olunarak işte matlub-ı hakikî oraların asayişi ise lillahi'l-hamd sâye-ı şevket-vâye-i cenâb-ı şâhânede hasıl olmuş ve mukaddem Şehab familyasının zaman-ı hükûmetlerinde ehali-i Cebel senevî yirmi bin kîseye karîb vergu vermekde iken şimdi verguleri dört bin kîseye varır varmaz de-

recede olması cihetiyle bundan dahî memnuniyyetleri ber-kemâl bulunmuş olduğunun üzerine yine Şehab familyasının Emârete ik'adı hususunda ısrar olunması âdeta iltizam-ı şahıs demek olacağı ve bir de Marunîyyet tâifesi cinsiyyet ve mezheb münasebetleriyle farz-ı mahal olarak Şehab familyasına meyletseler bile Dürzîler ile Marunîler beyninde olan mübâyenetin keyfiyyet ve derecesi vukuat-ı ahîre ile gereği gibi meydana çıkmış olması cihetiyle Şehab familyasının emâretini çekemiyeceklerine ve bu Dürzî tâifesi ise yalnız Cebele mahsus olmayub daha pek çok mahallerde kesretlice bulunduklarına nazaran Devletlerin ihtilâl-i mevhumu dof'i suretinde gösterdikleri sa'ilerinde maazallah-ı Teâlâ bir gâile-i azîmeyi ve mukatele-i şedîdeyi müntec olmasından havf olunmak lâzım geleceği ve bir de Düvel-i Fahîme daima Devlet-i Aliyyenin muhafaza-i istiklâl-i âlîsinden bahsetmekde oldukları halde böyle Sırf dahilî olan bir maslahata müdahale doğrusu tebeyyünat-ı resmiyyeye pek mugayir düşeceği keyfiyyatı ber-vech-i tafsil irad olundukda Mösyö Gizo'nun ifadesinin icabı Cebelin başka suretle idaresi mümkün olsa hükûmetde bulunanların şahsı kaydolunmaz demek olub halbuki Cebelin şimdiki keyfiyyetine asayiş-i hakikî denilemiyerek birazı Arnavudların havfından ve birazı da Devletler tarafından imtiyazat-ı atîkalarının muhafazasına sarf-ı mesaî olunması cihetiyle anın semeresine terakkub ve intizardan nâşi bir sükûnet-i muvakkate kabilinden olmasiyle ve Devlet-i Aliyyece dahî şu mahallin hükûmetinden bir Hıristiyanı def' ile yerine ehl-i islâmdan birini ik'ad ettik sözünün hazz-ı lâfzîsinden başka bir menfaat-i maddiyye ve hakikiyye bulunmamasiyle Suriye gibi bir mevki'-i nâzikde halen ve istikbalen ihtilâli mucib maddeyi tecviz edememekde Devletler ma'zûr bulunduğu ve Saltanat-ı Seniyyenin cidden ve hakikaten muhafaza-i istiklâl-i âlîsi iltizam olunmakda olduğundan umûr-ı dahiliyyeye müdahale sureti istenilmez ise de Devlet-i Aliyye'nin dahî sebeb vermemesi lâzım geleceğini ve böyle maddeler faraza Erzurum ve Musul misillû bilâd-ı baîdede bile zuhûr etse Avrupalunun duyub kulak kabardacağı zâhir iken Suriye gibi göz önü ve vukuat-ı Mısriyye cihetiyle on senedenberû mevzu'-ı bahsolmuş mahalde hiç tecviz olunamıyacağı ve Devletler tarafından vuku' bulmakda olan ikdamata i'timaden Avrupa'da biraz eyyamdan berû efkâr-ı umumiyye fi'l-cümle kesb-i sükûnet etmiş ve gazeteler dahî seslerini kesmeğe başlamış iken şimdi Devlet-i Aliyye'nin bu maddede dayandığı münteşir olduğu gibi her tarafdan dürlü şematetler

zuhûra geleceğinden Devletler dahî müşkil mevki'de bulunacağını mumaileyh Dizaş uzun uzun beyan ve irad eyledi."[1]

Aynı mesele üzerinde Gizo ile de konuştu. 28 Cemaziyülevvel 1258 günlü tahriratında Gizo ile bu husustaki mücadelesini açıklamaktadır.

"Mumâileyh Mösyö Dizaş ile vuku' bulan müzâkeratı mukaddime ederek eğerçi tarafınızdan şu vechile bu vechile irad-ı kelâm olunmuş ise de mumaileyh Mösyö Dizaş'ın verdiği cevablar vechile Düvel-i Avrupa me'murlarının tahkikatı Devlet-i Aliyye tarafından dermeyan olunan surete pek muhalif olduğunu ve Cebel-i Lübnan'da rû-nümâ olan sükûnet mücerred ehalinin ümid ve intizarından iktiza etmesi cihetiyle buna asayiş-i hakikî nazariyle bakılamıyacağını dahî bu def'a dahî birbirini müteakib Beriyyetü'ş-şam tarafından vürud eden mekâtib hep bu sureti te'yid ve tasdik eylediğini uzun uzun beyan ve tezkâr etmesiyle taraf-ı âcizânemden dahî Devlet-i Aliyye sahib-i mülk olmak hasebiyle kendu memâlikinin hüsn-i halini cümleden ziyâde istiyeceği ve Memâlik-i Mahrûsesinde vuku' bulan keyfiyyatı herkesden a'lâ bileceği müsellem olduğundan Saltanat-ı Seniyyenin ma'lûmat-ı âliyesine göre Cebel-i Lübnan'da âsâyiş-i kâmil hasıl olmuş olmağla bunun üzerine mücerred iltizam-ı eşhas kazıyyesi için oranın usul-ı haliyesini tağyire çalışmak yeniden ihtilâl çıkarmağa sa'y etmek demek olacağı vâdisinde delâil-i mülzeme ityan olunmuş ise de Nazır-ı mumaileyh kâni' olmıyarak yine hakikat-ı madde Devlet-i Aliyye tarafından beyan olunan surete mugayir olduğunu ve muradları iltizam-ı eşhas kazıyyesi olmıyarak çünkü Cebel-i Lübnan bunca vakitden beru Hıristiyan tâifesinden mansub reisler ma'rifetiyle idare olunmuş olduğundan şimdi bunun bozulması hem ehalinin imtiyazât-ı kadîmesine mugayir ve hem Cebelin âsâyiş-i hakikî ve daimîsine muzır olacağına ve nihayetinde bir gâile-i azîme tahaddüsünü icab ettireceğine binaen Devletler bu babda ısrara mecbur bulunduğunu ifade etmesine binaen beru tarafdan bu maddede bu derece ısrar olunması doğrusu gayr-i münasib ve Devlet-i Aliyye'nin muhafaza-i istiklâl-i âlîsi arzusuna dair Düvel-i Fahîmenin vuku' bulmakda olan tevsikat-ı resmiyye-i aleniyyesine taban tabana muhalif olub ale'l-husus bu Şehab familyası hakkında Devletlerin sehabet ve iddiasını ve Saltanat-ı Seniyyenin bu babda i'tirazat-ı vakıasını bütün âlem duymuş olduğundan şimdi Devlet-

[1] Mekâtibin kuyudu defteri, s. 38-39.

lerin ibramiyle anlar makam-ı aslîsine iade olunmak lâzım gelse Devlet-i Aliyye'ye maazallah-ı teâlâ bir züll-ü azîm olacağından başka artık Cebel-i Lübnan halkını ve belki bütün Suriye ehalisini kullanmak pek müşkil olacağı ve Memâlik-i Mahrûsanın sair mahallerinde bile halkın ezhanı bozulacağı derkâr olmasiyle ve lillâhi'l-hamd Cebelin asayişi dahî kemâlde bulunmasiyle böyle bir teklif-i hâmdan feragat olunmak iktiza edeceği serd ve ityan olundukda Nazır-ı mumaileyh egerçi Cebelin asayiş-i sahihi husule gelmiş olsa pek aşuru memnun olur idim lâkin hal böyle olmadığından zarurî ısrara mecburuz ve Devlet-i Aliyye'nin istiklâl-i âlîsi pek aşuru mültezemimiz olduğundan bu misillû istid'alara maa'tteessüf teşebbüs ediyoruz keşki taraf-ı Saltanat-ı Seniyyeden sebeb verilmese de Devletler de müdahaleye mecburiyyet makamında bulunmasalar ve hattâ Devlet-i Aliyye'nin muhafaza-i şân-ı âlîsi kemâliyle iltizam olunmakda olduğuna delil-i cedîd olmak üzere şurasını dahî beyan ederim ki taraf-ı Devlet-i Aliyye'den dermeyan olunduğu vechile Devletler tarafından dahî birer me'mur bulunarak Cebel-i Lübnan'da tahkik-i ahval olunması hususuna Fransa Devletinin maslahatca bir gûna i'tirazı olmayub İngiltere ve Nemçe Devletlerinin dahî bu keyfiyyetden istinkâf etmeyecekleri müsellem olduğu halde tecviz olunmaması mücerred Düvel-i Ecnebiyye me'murlarının tahkik-i ahvâl için alenen Cebelde dolaşmaları Devlet-i Aliyye'nin hukuk-ı hükümdârîsine mugayir düşeceği mütalâasından iktiza ediyor ve Şehab familyası a'zâsından şu şahıs veyahud bu şahıs reis nasbolunsun ve bu hiçbir Devlet tarafından ibram olunmayub fakat matlûb olan Cebelin imtiyazât-ı atîkasına halel getirilmemekden ibaret olmağla içlerinden birinin intihabı Devlet-i Aliyye'nin irade-i seniyyesine mütevakkıfdır. Marunîlere Şehab familyasından ve Dürzîlere dahî kendu cinslerinden başka başka reisler nasbı Prens Meternih'in mütalâası iktizasından olarak eğerçi buna netice verilmesi tahkikat-ı mevki'iyyeye mütevakkıf ise de Prens-i mumaileyhin beyan ettiği suret dahî Cebelin imtiyazat-ı atîkasını muhafaza maddesine münhasır olmağla Devlet-i Aliyye'nin saadet-i halini arzu eden Devletlerin müttehidü'l-efkâr oldukları bundan dahî anlaşılur ve İngiltere Devleti tarafından Cebel-i Lübnan maddesine dair İngiltere Elçisi Sir İstratfort Kanin cânibine gidecek ta'limat-ı cedîdenin Fransa Devletine mev'ud olan sureti henüz vürud etmemiş ise de meâli işbu ifadatımız tamamı tamamına muvafık olacağında iştibah yokdur velhasıl bizim ifadat ve ihtaratımız hayr-hâhane olmasıyle taraf-ı Devlet-i Aliyye'den dahî ana göre maslahat etraflıca mülâ-

haza buyrulmak icabeder yollu tûl ve dırâz sözler söylemiş ve her ne kadar bunun üzerine tekrar kelimat-ı iknâiyye irad olunmuş ise de faide vermemiş olduğu". [1]

İstanbulda'ki devlet sefirlerinin ihtarâtı tesirsiz kaldığından "Esbab-ı cebriyye"ye teşebbüs olunması yolunda Paris gazetelerinde yazılar çıkıyordu. Bu yazıları Amiral Hogon'un kumandasında Fransız donanmasının Napoli sularından Şam sahillerine gideceği rivayetleri takib etti. Kral ile konuşması sırasında, "Devletlerin Cebel-i Lübnan maddesine dair nasayih-i hayr-hâhânesine Der-i Saâdet'te havale-i sem'-i i'tibar buyurulmuyor; korkarım ki ba'zı uygunsuz ve muzır şeyler vuku' bulmasın" yollu sözleri de dikkatini çekdiğinden, Guizot ile konuşmak imkânını bulamayınca Dizaş'dan meselenin tahkikine girişti. 9 Cemaziyelâhır 1258 tarihli tahriratında bu konuşmayı şöyle anlatmaktadır :

"Fransa donanmasının Napoli sularından Beriyyetü'ş-şam sevahiline gideceği dahî rivayet olunmuş olduğundan bu babda Fransa devleti tarafından taleb-i..... olunması usûl-i düveliyyeye muvafık olmasiyle çünki Umûr-ı Ecnebiyye nâzırı Mösyö Gizo Paris civarında bulunan kampanyasında dahî olmayıp elhaletü hazihi Vükelây-ı Millet Meclisinin a'zâsı intihab olunmakta olması cihetiyle bu madde için uzacak bir mahalle gitmiş olduğundan keyfiyyet umûr-ı politika müdîri olan Mösyö Dizdaş'dan lede's-suâl Amiral Hogon maiyyetinde olan donanmanın Beriyyetü'ş-şam taraflarına gitmekle şimdiki halde bir gûna me'muriyyeti olmadığını ve fakat Atina pîşgâhında bulunan Amiral Lasos Beriyyetü'ş-şam sevahiline azimet etmiş ise de bunun dahî başka sebebi olmayarak çünki mukaddemce Beyrut tarafından Arnavut askerinden iki şahsın bir Fransız Ofciyali hakkında bazı harekât-ı gayr-i lâyıka icrasına mütecasir oldukları ve Beriyyetü'ş-şam'da bulunan Devlet-i Aliyye memurları taraflarından ise derhal tarziye-i muktaziyyenin îfasına himmet olunmadığı Amiral Lasos'un mesmûu olduğundan ancak namûs-ı milleti muhafaza zımnında gitmiş olduğunu beyan etmesiyle beru tarafdan işbu, Ofçiyali hakkında zuhûr eden keyfiyyet vukuât-ı cüz'iyyeden olarak anın için tarziye-i lâyıka dahî icra olunmuş ve Beriyyetü'ş-şam'da bulunan Arnavutların ser-kerdesi devletlû Serasker Paşa hazretlerinin mücerreb ve mu'temedleri olduğundan bundan böyle bu misillu şeyler vukubul-

[1] Mekâtibin kuyudu defteri, s. 42 - 43.

mayacağı bedihiyyattan bulunmuş olmasıyle artık Amiral-i mumaileyhin oralarda tevakkufuna sebeb kalmadığın irad olundukta bu günlerde ehl-i İslâm tarafından Avrupalılara ve bi'l-cümle Hıristiyan tâifesine nazar-ı adâvet ve hakaret ile bakılmakta olduğundan daima böyle uygunsuzluklar zuhûru melhuz olarak hususiyle Arnavutlar nizamsız ve daima sefk-i dima ve garet u yağmayı itiyad edinmiş bir tâife olmaları cihetiyle bunlardan hiç bir vechile emniyyet câiz olmayub düvel-i Avrupa ise kendü memur ve tebeasının mehlekede bulunmalarını tecviz edemeyeceklerinden bu babda tedabir-i ihtiyatiyyeye teşebbüsler emr-i tabiî olduğunu ve bu Arnavutlar Beriyyetü'ş-şam'da durdukça ya Avrupa devletlerinden biriyle bagteten bir arbede zuhûru veyahud Arnavutların ahali hakkında icra etmekte oldukları harekât-ı red'iyye tahammül derecesini aşdığı gibi Beriyyetü'ş-şam'da bir ihtilâl-i umumî tahaddüs etmesi ihtimalden baîd olmamağla bu iki nevi mahzurdan maâzallahı Teâlâ her kangısı vuku'bulsa neticesi Devlet-i Aliyye'ye pek muzır olacağını uzun uzun irad ve tezkâr etmesine cevaben taraf-ı âcizânemden lillahi'l-hamd Beriyyetü-ş-şam'ın ve Cebel'in âsâyiş-i kâmili yerinde olarak ahali-i İslâmiyye canibinden dahî daima ecnebîlere himayet ve riayet oluna geldiğine ve Arnavutların dahî herhalde rıza-cûyâne hareket etmekte olduklarına dair pek çok sözler söylenmiş ise de kendülerinin mütevâliyen ahz etmekte oldukları mekâtîb-i mevsûka meâlleri bu ifade olunan sûretlere muhalif olduğunu beyan ederek bir türlü kani' olmayub nihayet mubahase Cebel-i Lübnan emareti meddesine intikal ile çünkü emaret-i mezkûre için mükâlemât-ı sâbıkada Şehâb familyasından filân şahıs deyu tahsis bi'z-zikr etmemeleri cihetiyle daima iltizam-ı şahs maddesinden dolayı kendülerine i'tiraz olundukça mezkûr familya a'zâsından birinin intihâbı re'y-i âliye menût olmağla artık bunda iltizâm-ı şahsa dair bir şey azvine mahal kalmaz vâdîsinde tebric-i zimmet etmekte olduklarından nihayet meramları güzelce anlaşılmak ve mümkün olur ise şu Şehâb familyası lâkırdısından bütün bütün feragat ettirilmek için velev familya a'zâsından birinin ismi tasrih olunmasa bile mâdem ki içlerinden birisi olsun denildikçe yine maslahat şahs iltizamından kurtulamayacağı ve belki bir familya hey'et-i mecmuasiyle iltizam olunmuş addolunacağından şahs-ı vâhidi iltizamdan daha eşna' olmak iktizâ edeceği irad olundukta mumâileyh Mösyö Dizaş cevâbında farazâ yine Cebel-i mezkûrda mütemekkin Hıristiyan tâifesinden olarak idareten umûr-ı memlekete muktedir ve ahalinin dahî makbul ve müntehabları olmak

üzre bir şahs-ı münasib bulunub da emarete ta'yin buyurulsa ve'l-hasıl ol şahsın memuriyetiyle asayiş-i daimî hâsıl olacağından emniyyet gelse artık devletler tarafından bir şey denilmeğe mahal kalmayacağı vâdîsinde sözler söylemiş olub sûret-i hâle nazaran bundan böyle Şehab familyası hakkında ısrar etmeyecek gibilerse de Prens Meternih cenâbları tarafından tebliğ olunan sûret-i tanzîmiyye de beyan olunduğu vechile Mârûnîlerden birinin nasbı maddesini bunlar dahî kabul merkezinde olmalariyle beyan-ı hâl siyakında terkîm-i arîzaya ibtidar olunduğu, bi-mennihi Teâlâ„

Fî 9........ 58[1]

Fransız donanmasının bu aralık Şam sahillerine gittiği ve orada bir kaç İngiliz sefînesi de bulunduğu, cebrî hareketleri teşebbüs edileceği haberlerinin "herkesin lisanında dolaşması" dolayısiyle îzahat almak maksadiyle Dizaş ile bu hususa mütedair tekrar konuştu. Bu konuşmasının sonunda "Fransız donanmasının Şam tarafında zuhûrunun bir gûna sûy-i niyyete mebnî" olmadığını anladı. Bâb-ı Âlî'ye de, donanmanın hareketinde cebr maksadının bulnnmadığını bildirdi. Şa'ban 1258 tarihli tahrirâtında :

"Fransa donanmasının ve bazı İngiltere sefînelerinin elhâletü hazihi Beriyyetü'ş-şam sularında bulundukları rivayet olunmakda olub eğerçi mukaddemece Beyrut tarafında bir Ofciyal hakkında vuku' bulan keyfiyyet Amiral Lasos'un ma'lûmu olduğu gibi muhafaza-i nâmûs-ı millet niyyetiyle Beriyyetü'ş-şam sevâhiline müteveccihen bulunduğu mahalden hareket eylediği kendü tarafından ifade olunmuş ise de Fransa devletinin hoşnud olacağı vechile tarziye-i matlûbe icra olunmuş ve hattâ Ofciyal-i merkum ile Beyrut'da bulunan Fransa konsolosu tarafından devletlû Serasker Paşa hazretlerine şu meâlde bir teşekkür-nâme dahî yazılmış olduğundan donanmây-ı mezkûrun ol havalide bulunmasına bir mâna verilemediği ve düvel-i ecnebiyye sefînelerinin oralarda görünmesi ba'zı mutarassıd-ı fesâd olanlara medar-ı cür'et olacağından dost olan devletlerin böyle bir sûret-i muzırrayı tecvîz etmemeleri lâzım geleceği îrad olundukta vâkıa evvelki tarziye maddesi bitmiş olarak muahharan dahî Trablus'da ba'zı keyfiyyet vuku'una dâir Malta gazetelerinden hikâyet suretiyle Fransa jurnallerinde bir takım havadis görülmüş ise de buna dâir henüz mahallinden tahrirat-ı resmiyye gelmediğini ve Amiral Lasos'un ol havaliye sebeb-i

[1] Mekatibin kuyudu defteri, s. 50-51.

azîmetinden dolayı Umûr-ı Bahriyye mezâretine vürûdu melhûz olan tahrirâtını henüz görmemiş ise de kendü mütalâasına göre çünki Amiral-i merkum Akdeniz'in her tarafını dolaşmağa mezun olduğundan şöyle gitmiş olacağını ve oralarda süfün-i ecnebiyye bulunması halkın cür'etine bâis olmayub fakat cefâ-dîde olan ahaliye medâr-ı tesliyet ve emniyyet olmasıyle anların bütün bütün ümidsizlik hâlinde zuhûru melhuz olan isyanlarını dahî men'edeceğini ve süfün-i ecnebiyyenin oralarda görünmesi halk beyninde esbab-ı cebriyye isti'-mâline bir mukaddime gibi zannolunmakta ise de şimdiki halde Düvel-i Avrupa Devlet-i Aliyye'ye nush u pend tarîkinde bulunduklarından henüz böyle bir tasmim olmadığını ve kendü mülâhaza-i mahsûsasına göre devletler tarafından vuku' bulmakta olan nasayihin nihayet adem-i kabûlü takdîrinde şu zuhûra gelecek netâyic-i vahîme esbab-ı cebriyyeden daha müessir olacağından ya'ni derhal taraf-ı devlet-i aliyyeden başka sûret-i haseneye teşebbüs buyurulacağından ol vakitte bile yine icbâra dair şeylere hâcet olmamak iktiza eder ise de Hüdâ nekerde öyle bir karışıklık vuku'unda efkâr-ı umûmiyye dahî cûş u hurûşa geleceğinden ol halde devletler dahî tavassut emrinde mevki'-i mecbûriyyette bulunacaklarını ve kendüleri maslahatın alevlenmesini istemediklerinden Beriyyetü'ş-şam vukuâtının gazeteler lisanına düşmemesine mümkün mertebe sa'y u ikdam etmekte olduklarını ifade etmesiyle taraf-ı bendegânemden bi'l-cümle Beriyyetü'ş-şam ve Cebel-i Lübnan ahalisinin lilahi'l-hamd sâye-i şevket-vâye-i hazret-i şâhânede rahat ve âsâyişleri kemâlde olarak Cebel-i mezkûr ahalisi ise usûl-i hâliye-i âdileden kemâ yenbagî memnûn ve müteşekkir olduklarını mutazammın kendü rızalariyle mahzarlar imza ve temhîr etmekte iken anların gûyâ cefâ-dîde olmalarına dair isti'mal olunan ta'bîrin kabul olunmayacağı ve bu cihetle usûl-i hâliyenin netâyic-i vahîmesine dâir îrad olunan sözler dahî teslîm olunamayacağı beyân olundukta bu hususta kendü ma'lûmatları Devlet-i Aliyye'nin ma'lûmatına mutabık olmayub işbu mevzû-ı bahs olan mahzarların temhîr ve imzası için ehalînin kimisine ne suretle va'dler ve bazılarına ne vechile ihâfeler vuku' bulmakda ve bunların ne cefalar çekmekde oldukları mahallinde bulunmuşcasına kâffeten ma'lûmları olduğunu ve Beriyyetü'ş-şam gibi münbit ve ma'mur Eyâlat-ı cesîmeyi Devlet-i Aliyye hüsn-i idare ile varidat-ı kesîre istihsal etmek lâzımeden iken Mehmed Ali Paşa hazretleri zamanında oradan istifa olunan mebaliğ-i külliyyenin sülüsü bile husule getürülemediğinden maada peyâpey Der-i Saadet'den kül-

liyyetlû akçeler irsâl ve sarf olunması teessüf olunacak mevaddan bulunduğu ve bu esnada Diyarbekir ve Musul havalisi ahvaline dair ma'lûmat-ı cedîde ahzetmiş olduklarından keenne oraların hali dahî pek acınacak surette idüğini ve Beriyyetü'ş-şam tarafında bulunan Arnavudlardan Tıfılyoz nâm ser-kerdenin maiyyetinde olanlar doğrusu vusullerinden beru pek güzel hareket etmeleriyle anlardan herkes hoşnud olarak diğer bir ser-kerde maiyyetinde bulunanlardan zuhûr etmemiş habaset kalmamış iken şimdi Tıfılyoz takımının def'iyle diğerlerinin tevkif olunacağını işitmiş olduklarından bu dahî kendulerine hayret verdiğini uzun uzun söylemiş olmasiyle beru tarafdan tahvil-i i'tikadlarına her ne dürlü kelimat-ı iknâiyye serdolunmuş ise de yine kendu ma'lûmatlarının sıhhati da'vasında ısrar etmiş ve nihayet zât-ı vâlâlarının Fransa Elçisi Mösyö Borkne ile mülâkat-ı ahîrelerinde bu meselenin hıtamı Saadetlû Selim Beyefendi bendelerinin Der-i Saadet'e avdetine ta'lik buyrulmuş olduğunu dermeyan ederek bundan sonra vâki' olacak iş'arata bakılmak lâzım geleceğini söylemiş ve her ne ise Fransa Donanmasının Beriyyetü'ş-şam tarafında zuhûru bir gûna sû-i niyyete mebnî olmadığını izah ettiğini" yazmaktadır [1].

İstanbul'daki elçiler, Bab-ı Âlî üzerinde baskı yapmağa başladılar.

Beş devlet elçisi, Şaban'ın onuncu perşembe günü Meclis-i Ahkâm-ı Adliyeye Reisi Halil Rifat, Kapudan-ı Derya Tahir, Müşir Rıza Paşalar hazır bulunduğu halde, Hariciyye Nâzırının sahilhânesinde toplandılar. "Mülâkat ve Mükâlemât" yedi saat devam etti. Bu hususa mütedair, "Meclis-i Mükâleme" Mazbatası sureti aşağıdadır.

"Sahilbâne-i çâkerîde akd-i meclis-i mükâleme olunarak ibtida savb-ı âcizîden ifadeye ağâz ile bundan akdem vuku' bulan mükâlemede Lübnan mes'elesi hakkında cânib-i Saltanat-ı Seniyyeye vârid olan ihbarat ve tahkikat ile Sefaretler tarafında vürud eden evrak vesair iş'aratda ihtilâf ve mübayenet anlaşıldığından tahkik-i madde zımnında cânib-i Saltanat-ı Seniyyeden me'mur-ı mahsus ta'yin olunarak hakikat-ı hale kesb-i vukuf ile ba'dehu avdetinde yine meclis-i mükâleme akdiyle tesviye-i keyfiyyete mübaderat olunması karar-gîr olmuş ve Selim Beyefendi ta'yin ve i'zam kılınmışdı bu kerre mumaileyh ifay-ı lâzime-i me'muriyyetle avdet eylemiş ve tahkikat-ı vakıasını

[1] Mekâtibin kuyudu defteri, s. 63-64.

şâmil bir çok evrak ve senedat ve memhur ve mumzî muhzırlar göndermiş olduğundan bu günkü meclis dahî evrak-ı vâride muayene ve hakikat-i hale kesb-i vukuf ve ma'lûmat ile icab-ı maslahat müzâkere olunmak üzere ma'kud olduğuna ve Devlet-i Aliyye'nin murad-ı âlîsi ve dost ve hayr-hâhı bulunan Devletlerin matlûb ve merzîsi ancak Cebelin bekay-ı âsâyiş-i daimîsi kazıyye-i hayriyyesinden ibaret bulunduğuna ve Elçi Beylere vârid olan ta'limat nezd-i Vükelây-ı Devlet-i Aliyye'de kıraat ve mütalâa kılınmış idüğine binaen tahkikat-ı cedîdenin ta'limat-ı merkume ile muvazene olunmasını me'mul ederiz" denilmekde İngiltere ve Fransa elçileri Selim Bey vasıtasiyle ahzolunan ıhbarât ve tahkikat ne vechile olduğunun kendulere beyan olunmasını iltimas etmeleriyle savb-ı âcizîden mumaileyh Selim Bey bütün Cebeli dolaşarak kenduye ehali taraflarından idare-i haliye ve hükûmet-i hazıradan hoşnud olduklarını mübeyyin arzuhaller takdim olunmuş ve evrak-ı mezbureden başka Marûnîler tarafından emvâl-i menhubelerinin kendulere red ve i'ta olunduğuna dair ahzolunan seksen üç kıt'a makbuz senedatı dahî bu def'a vürud etmiş ve şimdiye kadar eshabı taraflarından ısbat ile istirdad olunan emvâl ve emlâk kıymetce bir yirmi bin kîseden mütecaviz bulunmuş olduğu cevaben ifade kılındığını müteakiben Marunîlerin matlubatı ne mikdara bâliğ olduğu İngiltere elçisi mumaileyh tarafından sual olundukda matlûbat-ı mezkûreye yüz bin kîse akçe olmak üzere iddia olunmakda ise de aşıru mübalağaluca olduğundan daha bir yirmi bin kîse mikdarı matlûbları olmak ihtimali vardır denilmiş ve Süferay-ı mumaileyhim işbu istirdad maddesine dair Konsolosları taraflarından kendulere bir şey yazılmadığını beyan ve tezkâr ve bu madde niyyat-ı haseneyi ısbat kabilinden olarak mucib-i kemâl-i memnuniyyet ve mahzuziyyetleri olduğunu dermeyan ve ızhar eylediklerinde bunda zerre kadar iştibah olunacak şey olmayub keyfiyyet senedat-ı mezbureye nazarla ma'lûm olur ve bu keyfiyyet teskin-i ezhanı mucib mevaddan olduğundan işbu istirdad-ı emvâl-i magsûbe maddesine dahî kemâliyle i'tina olunmakda ve bu madde için müstakillen bir mahkeme vaz' ü te'sis birle emvâl ve eşyay-ı menhubenin zahire ihracı ve eshabına red ve i'tası esbabı istihsal ve icra kılınmaktadır denilmiş ve İngiltere elçisi mumaileyh Mîr Beşir Kasım'ın zaptolunan emlâkı ne vechile olduğunu suâl etmesiyle savb-ı çâkerîden husûs-ı mezbûrun tahkik ve taharrîsine dair bundan akdem bir kıt'a emirnâme-i sâmî gönderilmiş ise de mîr-i mumaileyh kendu hasmının muhakeme olunmak üzere bu tarafa celb ve ihzarına dair ferman-ı

âlî tasdirini rica eylemiş ve ferman-ı âlî-i mezkûr ısdar ve tisyâr olunmak üzere iken Serasker Paşa hazretleri tarafından bu kerre bu kıt'a tahrirat vürud ederek meâlinde yalnız mîr-i mumaileyhin hasmını irsal ile kazıyye tebeyyün ve taayyün etmiyeceği ve şahidlerinin beraber gönderilmesi lâzım gelüb bu dahî suûbetle olacağı ve kendusinin rü'yet-i umur-ı vakıası için Beyrut'da bir nefer vekili var ise de anın me'muriyyeti sadece olarak mumaileyhin husemasiyle da'vaya kâfi olmadığı beyaniyle mîr-i mumaileyh tarafından bir vekil nasb ve irsali icab-ı maslahatdan olduğu iş'ar ve inha olunmuş ve tahrirat-ı vâride aynen tarafına irsal ile vekil-i merkumun da'vaya dahî tevkil olunacağı bildirilmiş ve olvechile mahalline cevab yazılmak üzere bulunmuş ve mumaileyhin asıl hasmı Mîr Emin Arslan olub halbuki mîr-i merkum kendusinden haklı görünmüş idüği serd ve irad olunarak ba'dehu ehali-i cebelin idare-i haliyeden hoşnud olub hükûmet-i sâbıkadan müteneffir olduklarına dair me'mur-ı mumaileyh yedine vermiş oldukları muhzırlar derpiş ve irâe olundukta Eceri-i mumaileyh mezkûr muhzırlar da ne mikdar mühür mevcud olduğunu suâl eyledikde me'mur-ı mumaileyh cevaba ibtidar ile mühür isti'mali ehali-i Cebelden yalnız meşayih ve ümeraya ve ba'zı mütemevvil zevata mahsus olub sair âhad-ı reâyada mühür bulunmadığından mühürleri olanlar temhîr ve mühürleri bulunmıyanlar isim ve şöhretlerini tahrir ile bi'l-memnuniyye vermiş olduklarından anlar dahî dahil-i hesab olmak lâzım gelir ve imzalar mühürden ziyâde şâyân-ı i'tibar tutulmak iktiza eder; zirâ Maruniyet Patrikhânesine iki nefer kuyumcu kapayub bir takım sâhte mühürler hâkkettirmiş olduğundan idare-i hâzıra aleyhine verilen muhzırlara nazar olunur ise ısbat-ı müddea hasıl olur güzelce dikkat olunsun ki mezkûr mahzarlarda mevcud mühürler topdan bir hakkâk elinden çıkmış ve cümlesinin resm-i hatları ve sebk ü ibareleri bir siyakda bulunmuşdur demesiyle Fransa elçisi irad-ı kelâm ile ma'lûmunuzdur ki Maruniyetler dahî Dürzîleri sâhte mühürler hakkettirmiş olduklarından dolayı ittiham eylediklerini beyan eylemiş ve İngiltere elçisi mumaileyh bu makule azviyyat-ı tarafeyn ile uğraşılmayub karar ve hakikat-ı madde ne ise beyan olunsun diyerek Fransa elçisi mumaileyh dahî mumaileyh Selim Bey'in Konsoloslarla vuku' bulan mülâkatında kenduye verilmiş olan arzuhallerde ba'zı sâhte imza ve mühürler mevcud olduğunu ısbat etmediler mi dediğinde me'mur-ı mumaileyh buna vukufu olmadığını ve Konsoloslarla kendi beyninde böyle lâkırdı geçmemiş olduğunu ifade eylemiş ve taraf-ı âcizîden me'mur-ı mumaileyhe

verilecek muhzırların mer'î olub olmadığına dair sonradan i'tiraz vuku bulmamak üzere Cebele azîmetinde kendusiyle birlikde bulunmak için Konsolos-ı mumaileyhim taraflarından dahî âdem ta'yin ve terfik kılınması Serasker Paşa hazretleri ve mumaileyh Selim Bey cânible-rinden arzu olunmuş ise de Konsolos-ı mumaileyhim kabulden istinkâf ile buna dair Sefaretleri tarafından kendulere bir şey yazılmamış olduğunu irad eylemişlerdir denildikde Fransa elçisi mumaileyh Konsolosların bilâ me'muriyyet bu misillû bir madde-i mühimmeye karar vermemiş olduklarını tahsin etmesiyle savb-ı çâkerîden işbu teklif bundan akdem kendileriyle vuku' bulan mükâlemede dermeyan olunmuş şey olduğu ve bakılsa elçi Beylerin konsoloslara yazmaları lâzım geleceği beyan olundukda İngiltere elçisi mumâileyh olvakit bu hususun sarih olarak teklif olunduğuna i'timad etmemiş olub velev selm-i sahih olarak teklif olunmuş olsa bile merkez-i kabulde bulunamıyacağını ve bu surete muvafakat mesalih-i dahiliyye-i Devlet-i Aliyye'ye müdahale demek olarak halbuki cümlesi bundan ihtiraz ve ictinab etmekde olduklarını irad ile işbu mükâlemeden garaz-ı aslî azviyyat-ı sâbıkadan bahsolunmayub yalnız ıslah-ı maslahat demek olduğunu beyan etmesiyle Fransa elçisi dahî bu efkârda bulunduğunu tasrih eylemiş ve ba'dehu İngiltere elçisi mumaileyh Avrupa Devletlerinin nesayih-i hayır-hâhaneleri iki başluca madde ile te'yid olunub birisi idare-i sâbıkanın iâdesi lehinde verilen memhur ve mümzâ mahzarlar ve ikincisi ehalinin kendu usul ve âdât-ı kadîme ve tabayi'-i milliyyeleri üzerine müesses olan idare-i mezkûre hakkında mümâyelet-i tabîiyyeleri kazıyyeleri olub bunlar Düvel-i müşarünileyhimin nasayih ve ihtarât-ı vâkıalarını te'-yid eder dedikde cânib-i çâkerîden ehali-i Cebel cümleden evvel âsâyiş arzu etmekde ve bu âsâyiş dahî idare-i hâzıra ile hasıl olmuş olduğunu müşahede eylemekde olduklarından idare-i mezkûrenin muhafazasına çalışmakdadırlar denildikde İngiltere elçisi mumaileyh âsâyiş denilen şeyin mevcud olmadığını iddia etmesiyle Devletlû Rıza Paşa hazretleri âsâyişe halel gelmiş olduğu ne delil ile irad olunuyor dediklerinde elçi-i mumaileyh Konsolosların iş'aratını derpîş ederek sâlifü'z-zikr mütalâatını beyan eyledikde Marunîyetlerin mahzarlarında hey'et-i hâliye ve idare-i hâzıra hakkında bir şey denmeyüb yalnız Şehab familyasının iade-i hükûmet ve Emâratı istid'a olunmakda olduğu irad olundukda elçi-i mumaileyh ehali-i merkumenin Şehab familyasını istemeleri idare-i hâliyenin tebdilini istemek demek olub fakat ehali-i merkume Devlet-i Aliyye'ye ta'zîm ve hürmetle idare-i hâliyenin tebdili lâf-

zını tefevvüh etmemişler demiş ve mumaileyh Selim Bey dahî Şehab familyası ehaliden muhzırlar istihsali zımnında gûnâgûn esbab-ı cebriyye ve nâ-sezâya teşebbüs etmişlerdir bizler ise ehali-i merkumeyi tabiatlerine bırağarak öylece tahsil-i imza eyledik dedikde elçi-i mumaileyh geçen sene vuku' bulan mülâkatda kesb-i şöhret etmiş olan Ümerây-ı Dürziyyeden Ebu Nekd-nâm şeyhin imza tahsilinde me'mur-ı mumaileyh ile birlikde bulunmuş olduğunu irad eyledikde me'mur-ı mumaileyh bu maddenin sahih olmadığına yemin ve kasem ederek havfe tabiiyyetle imza verenler yalnız Hıristiyanlar olduğunu beyan eyledikde şeyh-i merkumun me'mur-ı mumaileyh ile beraber Cebeli dolaşmış olduğu iddiasında ısrar etmesiyle me'mur-ı mumaileyh şeyh-i mezburun kendusiyle birlikde olmadığını tekrar ile eğerçi elçi-i mumaileyhin bu ifadeleri mumaileyh Ebu Nekd'in Dayrü'l-Kamer'de bulunmuş olmasına mebni ise şeyh-i mumaileyh ötedenberi Dayrü'l-Kamer'de sâkin olub emlâk ve hanesi dahî oltarafda bulunduğunu irad eyledikde elçi-i mumaileyh kelâma ibtidar ile bizler zât-ı şevket-simat-ı hazret-i şâhânenin kâffe-i tabakat-ı teb'a ve reâyası haklarında derkâr olan hüsn-i niyyet-i şâhânelerine şübhe etmeyüb cümleten teb'alarının saâdet-i hallerini istihsal niyyet-i hayriyyesinde bulundukları meczumumuz olduğundan Vükelây-ı Saltanat-ı Seniyye hazeratının dahî bu efkâr ve niyyetde bulunacakları derkâr olmasıyle Devlet-i Aliyye ile Avrupa Devletleri beyninde şu mes'ele hakkında câri olan ihtilâfın tesviyesine himmet buyuracaklarını me'mul ederiz ve hâzır bi'l-meclis bulunan Vükelâ hazeratı akl ü dirâyet ve sıdk u gayretle mevsuf zevâtdan bulunduklarından bu mübahesatı bertaraf ederek hâlisâne tesviye-i maslahatı müzâkereye ibtidar etmekliğimiz gerek bizlerin gerek vükelây-ı müşarünileyhim hazeratının lâzime-i zimmet-i hakkaniyyetleri değilmidir demesiyle Fransa elçisi ve maslahatgüzârlar dahî elçi-i mumaileyhin işbu ifadatını tasdik eylemiş olmalarıyle savb-ı çâkerîden filhakika zât-ı şevket-simat-ı hazret-i şâhânenin akdem-i efkâr-ı seniyyeleri teb'a-i Devlet-i Aliyyelerinin saâdet-i halleri kazıyye-i mültezimesine masruf olduğundan Vükelâ hazeratının lâzime-i zimmetleri dahî kendu metbu'-ı âlîleri bulunan zât-ı ma'delet simat-ı cenâb-ı mülûkânenin niyyat-ı hasene-i şâhânelerini icradan ibaret olduğu ve Düvel-i müttefikanın nesayih-i hayır-hâhaneleri takdir olunmakda idüği ve mes'ele-i Cebelin bir an akdem hal ve tesviyesi Devlet-i Aliyye'nin matlûb-ı âlîsi bulunduğu irad olunarak ancak Selim Bey'in tahkikat ve ifadat-ı vakıası Süferay-ı mumaileyhim taraflarından verilen

ta'limat ile ne vechile tatbik ve tevfik olunabilür ve Cebel-i mezkûrun şimdiki meşhud olan âsâyişi hiç bir vakitde görülmemiş olduğundan idare-i hâzıra ile hasıl olan işbu âsâyişin iade-i idâre-i sâbıka ile mevcud olabileceğini Devlet-i Aliyye asla me'mul buyurmaz ve Devlet-i Aliyye sahib-i mülk olub keyfiyyet ne vecbile olduğunu sâirelerden ziyâde bildiğinden mevcud olan âsâyişin daimî olacağını te'min edebilür ve ale'l-husus bu def'a Sayda müşîri nasbolunan Es'ad Paşa adl ü hakkaniyyetle mevsuf kudemây-ı vüzeradan olub Cebel-i Lübnan müşîr-i müşarünileyhin zîr-i idaresinde bulunacakdır denildikde mumaileyh İngiltere elçisinin Ömer Paşa yine orada kalur mu yollu vâki' olan sualine cevaben Ömer Paşa'nın zâtı mültezim olmayub Paşay-ı mumaileyhin bi't-tabi' me'muriyeti hıtâm bulacağından Cebel-i mezkûrden kaldırılur denmiş ve Fransa elçisi Cebel-i mezkûr kangı vezirin taht-ı idare-i mutlakasında bulunacakdır deyu sual etmesiyle Cebel-i mezkûre müşarünileyh Es'ad Paşa hazretleri tarafından Dürzîler ve Marunîler için başka başka iki nefer kaim-mekam nasb ü ta'yin olunacak ve Dürzî ve Marunîlerden meb'us suretinde müşir-i müşarünileyh maiyyetinde kendu mu'temed ve müntehabları olmak üzere iki nefer vekil bulunacakdır denildikde İngiltere elçisi bu kaim-makamlar Dürzî ve Marunîyetlerden mi intihab olunacak yoksa âhar suretle mi ta'yin kılınacak yollu sual etmekle hademe-i Devlet-i Aliyye'den olarak intihab olunmak lâzım geleyor zira muhafaza-i âsâyiş bundan başka suretle mümkün olamıyacağı gereği gibi anlaşılmış denilmesiyle elçi-i mumaileyh bu suret Düvel-i Mütehâbbenin icray-ı nesayih-i vakıalarından istinkâf demek olur dediğinde Düvel-i müşarünileyhim taraflarından vürud eden ta'limat ma'lûmat-ı atîka-i gayr-i sahiha üzerine müessesdir denildikde Fransa elçisi işbu ta'limat taraflarından Devletleri canibine yazılan iş'arat ve tahkikat ve mukaddemki mükâlemede taraf-ı Devlet-i Aliyye'den îrad olunan i'tirazat lâyıkıyle teemmül ve mütalâa olundukdan sonra kendulere irsal kılınmış ve ta'limat-ı mezburede Devlet-i Aliyye'nin hukuk-ı hükûmet-i seniyye ve istiklâl-ı âlîsi gözedilmiş olduğundan Düvel-i müşarünileyhim işbu nasihatlerinin lâyıkı vechile takdir olunmamış olduğunu bir teessüf-i azîm ile istihbar edeceklerdir ve bu kararı Devletim tarafına tebliğ etmekliğim lâzım geldiği halde çünkü karar-ı mezkûru te'yid edebilecek delâil-i cedîde mevcud olmadığından Düvel-i Hamsenin nesayih-i vakıalarını red ve cerh demek olduğu yollu beyan ve iş'ara mecbur olurum dedikde savb-ı çâkerîden Selim Bey'in vürudu ile bir takım tahkikat-ı cedîde istihsal olunmuş oldu-

ğundan Süferay-ı mumaileyhim tahkikat-ı mezbureyi Devletleri tarafına ıhbar ve iş'ar etmelidirler ve ta'limat-ı mezkûre dahî muhafaza-i âsâyiş madde-i mültezimesi üzerine müesses olduğunda iştibah yokdur denilmiş ve Devletlû Halil Rıf'at Paşa hazretleri iki tarafın emel ve arzusu âsâyişin muhafazası kazıyyesinden ibaret olub mademki işbu âsâyiş mevcud olduğundan ve mülkün sahibi zât-ı hazret-i şâhâne olarak elbette istirahat-i teb'a nezd-i hümâyun-ı mülûkânede cümleden ziyâde mültezim tutulacağından ve bu âsâyişe emniyyet-i kâmile geldiğinden vâki' olan teklifatımız Devletler taraflarına güzelce beyan olunduğu halde müsaid vechile kabul olunacağı meczumumuzdur demeleriyle İngiltere elçisi mumaileyh âsâyiş-i mezkûr daimî olmayub muvakkat olduğunu îrad eyledikde Paşay-ı müşarünileyh hazretleri eğerçi hükûmet Dürzîlerle Marunîlerden birer kimesnelere ihâle ve tefviz olunur ise yine iki millet beyninde muharebe-i dahiliyye zuhûra gelür dediklerini müteakiben eğerçi şimdiki âsâyiş matlûb olunduğu derecede değil ise bu babda Maruniyetlere isnad-i kabahat olunmak lâzım heldiği taraf-ı bendegânemden îrad olunarak bu def'a Şehab familyasından Mîr Abdullah'ın yine Marunîlerden Guzeyr Kasabası Müdiri bulunan Şeyh Yusuf'u iki üç nefer teb'a ve çend nefer familyasiyle katl ü i'dam etmiş olduğu keyfiyyeti tezekkür olundukda Mösyö Kanin eğerçi Devletler tarafından teklif olunan surete muvafakat gösterilür ise iki millet dahî kendu hem-mezheblerinin taht-ı idaresinde bulunarak ızhar-ı hoşnudî ve memnuniyyet ederler ve nazır bulunacak müşîr dahî maiyyetinde kuvve-i askeriyye ile muhafaza-i nizam ve âsâyişe nezaret eder demiş ve Fransa elçisi dahî Devlet-i Aliyye Avrupanın dil-hâhına mugayir olarak bir tecrübe murad etmekde olub Vükelây-ı Devlet-i Aliyye hazeratının îrad buyurmakda oldukları âsâyiş maddesi altı mahdan beru Der-i Saâdet'de hal ve tesviyesine çalışılmakda olan mes'elenin serîan ve marzıyyen tesviye-pezîr olacağı ümidine mebnidir demesiyle taraf-ı âcizîden bi'l-akis ehalinin bu tereddüd ve helecân-ı derunları mücerred Devletlerin kendu haklarında tavassutlarından icab edüb eğerçi Düvel-i müşarünileyhim taraflarından aslen ve kat'an me'mulleri olmamış olsa idi âsâyiş-i hâzır bin derece daha ziyâde olur ve Beriyyetü'ş-şam'da bulunan süfün-i harbiyye oralardan teba'üd eylese âsâyiş-i hazır-ı Cebel ez-her cihet kuvvet bulur idi ve idare-i haliyeden ehali şu cihetle dahî hoşnuddurlar ki Cebel-i mezkûrde bulunan asakir-i muntazama-i şâhâne için bir akçe masrafları olmayub içlerinden birinin zîr-i hükûmetinde bulundukları halde elbetde muhafaza-i nizam

ve âsâyiş zımnında Bey bulunan zât kuvve-i kâfiyye-i askeriyyeye muhtac olacağından vâki' olacak mesarifatın ehali-i merkume üzerlerine tahmil olunacağı derkârdır denildikde Fransa elçisi Devlet-i Aliyye Cebel-i mezkûre Arnavud askeri misillû bî-terbiye ve âdâbdan bî-behre asker göndermiş ve elhaletü hazihi olhavaliden def'ü teb'îdleri Avrupa'nın matlûb ve marzîsi bulunmuş ve Devlet-i Aliyye'nin asakir-i merkumeyi istihdama mecburiyyeti idare-i haliyyenin te'sirinden neş'et etmişdir ve süfün-i merkume dahî oradan kalkub Urla limanına gitmişdir yollu mütehevvirane lisan kullandıkda Devletlû Rıza Paşa hazretleri asakir-i merkumenin ekserisi mukaddemce oltarafdan kaldırılub ma'adası dahî kaldırılmak mümkün olduğunu ve tertib ve irsâlleri dahî idare-i hâzıranın taayyününden ve Serasker Paşa hazretlerinin bu tarafdan azîmetiyle Beyrut'a vusûllerinden evvel olarak yine Cebel-i mezkûrun muhafaza-i âsâyişi ve emvâl-i menhubenin istihsal ve istirdadı niyyat-ı hasene ve halisânesine mebni olmuş olduğunu irad etmeleriyle İngiltere elçisi mumaileyh asakir-i merkumenin âhar mahalle kaldırılacağına dair müşîr-i müşarünileyh hazretlerinin te'minat-ı vakıalarından ızhar-ı memnuniyyet eylemiş ve Devletler tesviye-i maslahat zımnında memleketin idare-i umumiyesine me'mur olmak üzere bir müşîr nasb ve ta'yinine muhalefet etmiyerek müşîr-i müşarünileyhin taht-ı nezaretinde bulunmak üzere Dürzî ve Marunîlerden birer Bey intihab olunmasını nasihat ve ihtar eylemiş olduklarını ve Düvel-i müşarünileyhimin emel ve arzuları memleketin muhafaza-i âsâyişi kazıyyesinden ibaret olduğundan işbu emniye-i hasenenin istihsali esbabının mütalâatını Devlet-i Aliyye'ye rica etmekde olduğunu beyan eylemiş ve Fransa elçisi mumaileyh Devlet-i Aliyye Düvel-i müttefika ile kendu beyninde câri olan hüsn-i vifakın devam ve muhafazası mültezimi olduğunu bir müsaade-i cüz'iyye ile ısbat eylemek vesîle-i mevcudesini ihtilâs-ı rağbet buyurmadığına rüfekasiyle beraber ızhar-ı teessüf eylemiş ve İngiltere elçisi mumaileyh kendu mütalâa-i zatiyyesi olarak Cebel-i mezkûrun hey'et-i asliyyesine ircâı daha münasib olacağını irad ile Avrupa'nın nesayih ve teklifi bu merkezde olmayub Devlet-i Aliyye'nin matlûb ve arzusuna pek ziyâde muvafık olmasıyle suret-i nusb ü ihtarda vâki' olan işbu teklif ez-her cihet esbab-ı nizam ve hüsn-i idareyi câmi' olacağından bu halde nüfus ve hükûmet-i şâhânenin nazır bulunan müşir vasıtasıyle Cebel'in her bir mahallinde icra olunacağı ve ahalinin dahî kendu usul ve tabiatlerine nâ-muvafık olan bir idare sebebiyle küll-i yevmin tesadüm ve

kıtâl üzere olacağı ve içlerinden Emîr nasbiyle ehali-i merkumenin hoşnudî ve rahatları istihsal kılınacağı derkârdır ve bunun cümle-i muhassenatından birisi dahî şu olacakdır ki Devletler ehali-i merkumeyi kendu muavenet-i ma'neviyyelerine müracaat efkâr-ı vâhiyesinde bırağacak yerde ittihaz ve kabul olunacak usulün tamam muvafık-ı me'mul ve matlûb olduğunu kendulere arzedeceklerdir dediğinde Devlet-i Aliyye'nin bu babda ısrar-ı âlîsi mücerred muhafaza-i âsâyiş-i Cebel'in devamı idare-i hâzıra ile mümkün olacağı meczumiyyetine mebni olarak şimdilik ta'cil icabeder bir şey dahî olmadığından ve ümerây-ı sâbıkanın ettikleri mezalim ve taaddî keyfiyyeti meczum ve sifk-i dimâ misillû hareketi mütevatir ve ma'lûm olarak bu makule idare-i muzırrayı Devlet-i Aliyye göz göre göre iadede muztar ve ma'zûr bulunacağından biraz vakit mürurunda bu keyfiyyet Süferay-ı mumaileyhimin dahî meczumları olacağı ifade olunmuş ve elçi-i mumaileyh Arnavud askerinin her ne kadar Devletler tarafından ihtar olunmuş ise de yine gönderilmiş olduğuna dair Fransa elçisinin vâki' olan ifadesini tekrar ve Gülhane'de kıraat olunan Hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrun-ı mülûkâne iktizasınca hiç bir sınıf-ı teb'anın sifk-i dimâ ve telef-i nefse cür'et edemiyecekini yâd ve tezkâr eyledikde cânib-i çâkerîden elhaletü hazihi Cebel'de hiç bir nefer Arnavud askeri mevcud olmayub birazı Trablus-Şam'da ve ma'adası Humus ve Şam ve Haleb taraflarında olarak Beyrut'da bulunan bin neferden ekal olduğu irad ve bunların dahî kaldırılması mümkünatdan olacağı tekrar kılındığı sırada Devletlû Rıza Paşa hazretleri Devlet-i Aliyye işbu idare-i hâzırayı tecrübe eylemekde olduğundan şöyle olur gider denecek yerde dostlara taraflarından azıcık ilerusine intizar olunsa semere-i hasenesi müşahede olunabilür demeleriyle Fransa elçisi mumaileyh Cebel-i mezkûrda mevcud olduğu îrad ve iddia olunan âsâyişin ma'dûm olduğunu ısbat edebilür pek çok mevad zikr ve îradına muktedir ise de olbabda mübahaseden sarf-ı nazar ederek fakat kendusinin i'timad edemediği bir âsâyişin devleti tarafına mevcud olduğunu tahrir eyliyemiyeceğini beyan ve izbar ve Düvel-i müttefika Süferasiyle Konsoloslarının bi'l-ittifak vâki' olan iş'arat şehadetlerine ne sebebe mebni i'timad buyrumadığını istifsar ile Konsolos-ı mumaileyhim taraflarından vuku' bulan bunca iş'arat-ı müttehidenin mukarin-i sıhhat olduğuna i'timad olunmak lâzım değilmidir ve düvel-i müşarünileyhimin mesâil-i azîme hakkında olan politikaları her ne kadar bir merkezde ise de kendulerince bir vâdi-i mahsusları olduğunu hâlisâne i'tiraf etmeliyiz Düvel-i Hamse

Konsolosları tarafından siyak-ı vâhid üzere arz olunan bir maddenin takdiri ehemm-i mühâmdan olmağla sarf-ı dikkat olunmamasında hatâ derkârdır dediğinde taraf-ı çâkerîden Devlet-i Aliyye'nin kendu me'murları vasıtasiyle ahzeylediği ıhbarat ve tahkikata i'timad etmeğe hakkı olduğu îrad olunmasiyle İngiltere elçisi mumaileyh artık bu makule mübahasat ile uğraşılmayub bir tanzîmat tarikine teşebbüs edelim muhafaza-i nizam ve âsâyiş Devlet-i Aliyye'nin tasvib ile bizlere teklif buyurduğu suretle mümkün olabileceği kabul ve teslim olunsa bile Avrupa Devletleriyle ihtilâf üzere olması bir madde-i azîmedir deyüb Fransa elçisi dahî Vükelây-ı Devlet-i Aliyye hazeratı Düvel-i müttefikanın nesayih-i vakıalarına adem-i muvafakatle üzerlerine aldıkları mes'uliyeti mütalâa buyursalar güzel olur Düvel-i müşarünileyhimin nasihat ve ihtarlarını red ve cerh eylemeleri Cebel-i mezkûrda zuhûra gelebilecek vukuata bir ehemmiyyet-i azîme vereceğinden Vükelây-ı müşarünileyhim hazeratı ahval-i istikbaliyyeyi her bir gûne avarız-ı melhuzeden te'min edebilürler mi dediğinde müşarünileyh Halil Paşa hazretleri Devlet-i Aliyye vâki' olan tahkikat-ı seniyyesine istinâd edebileceğinden kendu karar-ı âlîsinin netayic-i vakıası hakkında her bir gûne mes'uliyyeti üzerine alabilür demeleriyle Devletlû Tahir Paşa hazretleri dahî bu i'timadda olduklarını ve Cebel-i mezkûr Devlet-i Aliyye'nin zîr-i idare-i mutlakasına dahil olalıdan beru âsâyiş üzere bulunduğunu ve ehalinin idare-i Devlet-i Aliyye ile niza' ve muâraza üzere olacağından bahsolunmuş olub kâim-mekamlar maiyyetinde ve kura ve kasabatda Kocabaşılar misillû birer âdem bulunsa uyamaz mı dediklerinde Mösyö Kanin bu bir teklif-i cedîd midir yollu sual eyledikde bu usul elhaletü hazihi câri olarak hattâ sâye-i hazreti şâhânede elhaletü hazihi uhdelerinde olan Efdikez Adalarında taraflarından me'mur kaim-mekamlar maiyyetlerinde ve kaza ve karyelerde müteaddid Kocabaşılar ve burada dahî memleket vekilleri olduğunu ve Cebel şeyhleri dahî memâlik-i sairede olan muhtar ve Kocabaşılar kabilinden idüğini îrad ve İngiltere elçisi mumaileyh Cebel mevaiki-i saireye makîs olmıyarak oranın imtiyazat-ı kadîmesi cihetiyle bu suret oraca uyamıyacağı bahsinde âdeta ısrar ve inad etmiş ve müşarünileyh Rıza Paşa hazretleri dahî eğerçi Vükelây-ı Devlet-i Aliyye hakikat-ı maddeye cezm ve yakîn-i tâm hasıl etmemiş olsalar idi Devletlerin nesayihine irad-ı ma'zeret buyurmaz idi demeleriyle elçi-i mumaileyh işbu mükâlemede cereyan eden akvâl ve mütalâat hâk-i pây-ı hümâyûn-ı hazret-i mülûkâneye arzolunub mütalâa buyrulduğu halde hakikat-ı madde

anlaşılur dedikde Paşay-ı müşarünileyh hazretleri Vükelây-ı Devlet-i Aliyye bi'd-defaat bu hususu istişare ve mütalâa etmiş ve mütalâa-i seniyye dahî vâki' olmuşdur demeleriyle Fransa elçisi Avrupa Devletleri bu maslahatın tesviyesini kuvve-i karîbeye getürmüş olduklarından artık bunun tesviye-i kat'iyyesine Devlet-i Aliyye himmet buyurmalıdır dediğini müteakiben savb-ı çâkerîden Devletlerin niyyetleri ihtardan ibaret midir yoksa nasihatlerini Devlet-i Aliyye'ye cebren icra ettirmek midir şurası tefrik olunsa denilmeğin elçi-i mumaileyh murad cebr olmayub mücerred nasihat demek olduğundan Devlet-i Aliyye Avrupa ile revabıt ve münasebat-ı muntazama üzere olacak mıdır ve bir madde-i mühimmeyi ba'zı mütalâat-ı gayr-ı mühimmeye fedâ eyliyecek midir dediğinde savb-ı çâkerîde bizler bu babda Devletlerin re'y ve mütalâalarına rıza ve muvafakat üzereyiz denildikde İngiltere elçisi mumaileyh eğer Devletler nasihat ve tekliflerinde ızhar-ı suret-i sebat ve ısrar ederler ise Devlet-i Aliyye muvafakat buyuracak mıdır dediğinde cânib-i âcizîden nesayih-i vakıa kabul olunmak lâzım gelse şimdi dahî tereddüd olunmaz idi ancak bu babda Devlet-i Aliyye'nin ma'zeret-i sahihası bedihî olduğundan teklifat-ı vakıada ısrar olunur ise ma'zeret-i vakıa yine iade olunur ve ammâ cebir mumalesi zuhûr eyler ise olhalde maslahat tarz-ı âhar kesbeder denildikde elçi-i mumaileyh bu mes'elenin bu suretle hal ve tesviyesi mümkün olamaz ve Devletler asıl başlû madde olan nazır nasb ve ta'yininde Devlet-i Aliyye'ye muvafakat etmişler iken Devlet-i Aliyye icray-ı teferruatında istinkâf sureti göstermektedir demekle savb-ı âcizîden işbu müşîr nasb ve ta'yini hususu bir müsaade kabilinden olmayub ötedenberu Cebel-i mezkûrun Âkkâ Valileri zîr-i nezaretinde bulunduğu ve hattâ Emîr bulunanların azl ü nasbları anların buyruldusıyle icra olageldiği serd ve îrad olunmuş ve Fransa elçisi vakıa Cebel-i mezkûr Memâlik-i Devlet-i Aliyye'den bulunduğundan civarında vâki' bir vezirin zîr-ı hükûmetinde bulunur idi lâkin icray-ı hükûmet-i Saltanat-ı Seniyye zımnında bu vechile Dürzîlerle Maruniyetlerin yalnız bir Hıristiyan emîrin taht-ı idaresinde bulunmaları hususu tezekkür ve dermeyan olunmuş ise de şimdi Avrupa devletleri işbu iki millete kendu içlerinden olarak birer Emîr nasb ve intihabı suretine muvafakatle ta'dil-i teklif eylemiş ve Devlet-i Aliyye'nin i'tizarat ve mütalâatı Avrupa devletleri taraflarından lâyıkiyle teemmül ve takdir olunarak Düvel-i müşarünileyhimin nasayih ve mütalâaları cânib-i Devlet-i Aliyye'den asla takdir olunmamışdır dediğinde cânib-i çâkerîden Selim Bey'in tahkikat-ı va-

kıasiyle Devlet-i Aliyye'nin mütalâat-ı seniyyesini Devletleri taraflarına tebliğ ve iş'ar eylemeleri lâzım geleceği tekrar ve iddia olundukda İngiltere elçisi idare-i haliyeden hoşnudî-i ehaliyi şâmil tahsil olunan muhzırların ihâfe ve itma' tarikiyle ahz ve istihsal olunduğuna dair olan cezm ve yakînimi Devletim tarafına beyan ve iş'ar edeceğimdir ve bu suret-i ifadeden şimdiye kadar ictinâb etmiş idim zirâ tarafımıza vârid olan ıhbarat ile Devlet-i Aliyye'nin tahkikatı beyninde olan ihtilâfatı göstermek gücüme gelür idi lâkin maddenin derece-i ehemmiyyeti hakikat-ı hali meydana çıkarmağa mecbur etmişdir ve hiç birimiz bu vukuatı gözlerimizle görmeyüb ancak Konsoloslarımızın iş'aratiyle kesb-i vukuf etmişizdir ve başluca maddeler hakkında vuku' bulan iş'arları kâmilen tevafuk etmekde ve bu mühür ve imzaların cebr ü ihâfe ve teşvik ve itma' ile tahsil olunduğu şâyân-ı i'timad görünmekde olub zira muhzırlar yalnız bir Hıristiyan Emîrinin nasb ve ta'yini üzerine olmayub belki hasseten Şehab familyasının iade-i hükûmleri istid'asından ibaret olmağla bu meczumiyyet derkâr iken Saltanat-ı Seniyyeyi Devletlerimizin Selim Bey'in ifadât-ı vakıası üzerine zu'm ve mütalâalarını ta'dil edecekleri ümidinde bırakdığımız halde nasıl îfây-ı vazife-i zimmet etmiş oluruz dedikde sûy-ı çâkerîden Devlet-i Aliyye o makule ihâfe ve itma' tarikiyle tahsil-i imza suretine asla rıza-dâde olmadığından Serasker Paşa hazretleri ve Selim Bey ile Konsoloslar bir yere getürülüb tebeyyün-i madde kabildir eğerçi konsoloslar ısbat-ı müddeaya muktedir olamayub inha ve ifadeleri hilâf-ı vâki' olduğu halde tebdil ve te'dib olunacaklarına taahhüd olunabilür mü denildikde İngiltere elçisi Serasker müşarünileyh hazretleri Konsolosları Selim Bey ile görüşmelerine razı olmamış dediğinde Fransa elçisi dahî tasdik eylemiş ise de mumaileyh Selim Bey bu ifadeyi adem-i kabul ile reddetmiş ve İngiltere elçisi böyle dikce mübahese ve münakaşayı kendu rüfekasının hiç biri makam-ı tecvizde bulunmazlar ise de sevk-i kelâm iktizasınca ba'zı sertce sözler irad eylediğinden dolayı i'tizar ile kenduleri biraz bekleyebileceklerinden kararsız avdet olunmamak için vükelây-ı mevcude hazeratına kendu beyinlerinde bir müzâkere ederek mütalâalarının kararını ifade etmelerini iltimas eylemiş ve bir mikdar tereddüd ile ba'dehu meclis dağılır gibi olarak Vükelay-ı müşarünileyhim hazeratı başka bir odaya çekilerek olesnada müşarünileyh Rıza Paşa hazretleriyle ayruca görüşmek isteyüb lede'l-mülâkat Fransa elçisi ifadât-ı vakıadan dolayı biraz ilişmiş olduğundan meclis kararsız kalmamak ve mumaileyhin ilişiği bertaraf olmak üzere müzâkerat-ı

vakıanın hâk-i pây-ı hümâyûn-ı hazret-i mülûkâneye arz ve ifade ve mazbatasının Vükelây-ı saireye ibraz ve irâesiyle ba'dehu icabına bakılur vâdisinde meclise hıtâm verilmesini ihtar etmek ve vakıa tatlıca avdet olunması münasib görünmek hasebiyle yine birleşildikde elçi-i mumaileyh işbu mübahesatın bilâ netice kalmıyacağı me'mulü idüğini ifade etmekle taraf-ı çâkerîden süferay-ı mumaileyhimin ibraz-ı me'ser-i hayır-hâhî ve hakkaniyyetlerinden dolayı ızhar-ı memnuniyyet olundukdan sonra işbu meclis-i mükâlemede tarafeynden serd ve irad olunan ifadatın bi'l-mütalâa hazret-i şâhâneye arzıyle yine kenduleriyle muhabere ve müzâkere olunacağı tezkâr ve Devletlerin Saltanat-ı Seniyye hakkında efkâr-ı hayır-hâhaneleri nezd-i hümâyûn-ı mülûkânede ma'lûm ve Elçi Beylerin nasıl hayır-hâh zâtlar olduğu ve Devlet-i Aliyye'nin saadet-i hali muradiyle vâki' olan ihtarat-ı dostânenin kadr ü kıymeti takdir olunmakda idüği meczum olmasiyle her bir madde kesb-i hüsn-i suret ve karar edeceği müşarünileyh Rıza Paşa hazretleri cânibinden beyan ve ifade oldundukda ızhar-ı teşekkür ve memnuniyyet ile beraber Fransa elçisi maslahata yine muvakkat nazariyle bakılmak lâzımgelecekdir demiş ise de taraf-ı âcizîden bir şey denilmeyüb meclis-i mezkûr altı yedi saat mikdarı mümted olarak hıtâm bulmuş idüği muhat-ı ilm-i âsafaneleri buyruldukda olbabda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir." [1]

Meclis-i Hass-ı Vükelâda, Hariciye Nazırının sahilhanesindeki konuşmalara aid Meclis-i mükâleme mazbatası üzerinde, müzakereler cereyan etti. Bu müzakereler sonunda, "Ömer Paşa hakkında pek çok makalât cereyan" ettiğinden azline ve "müceddeden münsif ve rabıtalû ve hademeden olarak iki nefer me'mur intihabiyle tarafından kaim-makamlık ünvaniyle birini Dürzîler ve diğerini Marunîler için Cebele irsâl etmesi" yolunda Sayda müşirine selâhiyet i'tasına karar verildi. Bu kararın Devletlere de tebliği için "Makam-ı Nezaret-i Hariciyyeden Divan-ı hümâyûn tercemanı İzzetlû Saffet Efendi'ye verilecek ta'limat müsveddesi" aşağıda gösterildiği şekilde hazırlandı.

"Şehr-i Şa'ban-ı şerifin onuncu perşembe günü Düvel-i Hamse-i Fahîme süferası cenâblariyle efham-ı Vükelây-ı Saltanat-ı Seniyyeden Devletlû Reis Paşa ve Kapudan Paşa ve Rıza Paşa hazeratı ile Saadetlû Selim Beyefendi hazır oldukları halde sahilhânede....... Cebel-i Lübnan mes'elesi üzerine vuku' bulan mülâkat ve mükâlemat yedi saat

[1] İst. Başvekâlet Arşivi, (Eyâlet-i Mümtâze) Cebel-i Lübnan 20 Şaban 1258.

mikdarı mümted oldukdan sonra cereyan eden ebhas ve müzâkere ma'lûm-ı âlî buyrulmak üzere hâk-i pây-ı hümâyûn-ı hazret-i şâhâneye arz ve iş'ar olunarak ba'dehu yine muhabere olunması sureti kararlaştırılmışdı meclis-i mezkûr keyfiyyeti aynen Fransa sefareti Sır Kâtibinin mazbatasına mutabık ve belki ayni olmak üzere taraf-ı eşref-i cenâb-ı padişâhîye bildirilmiş ve bir vakit mütalâa-i seniyye ve Beyrutda bulunan Arnavud askerinin karar-ı müzâkere mucibince oltarafdan kaldırılmasına müsade-i aliyye dahî buyrulmuşdur mes'ele-i mezkûrenin kararında ittifak-ı ârâ hasıl olub illâ Sayda müşîri tarafından Dürzî ve Marunîlere nasbı lâzım gelen kaim-makamların içlerinden veyahud haricden olması bahsinde ba'zı mertebe tereddüd vuku' bulmağla bu dahî tahkikat-ı Devlet-i Aliyye ile Süferay-i mumaileyhimin ma'lûmatları tevafuk edememesinden neş'et etmişdir bu tereddüdü def' etmek ve efkârı birleşdirmek için elbette ba'zı esbab cüst u cûsında ne kadar tedkik olunsa zât-ı maslahatın ehemmiyeti üzerine sarf-ı himmet kabilinden olmasiyle bu hareketin takdir olunacağında Devlet-i Aliyye ümidini kat' edemiyeceği müberhendir mademki Devlet-i Aliyye kendu me'murlarından dest-res olduğu ma'lûmat ve tahkikatı sahih addetmeğe mecbur olarak tağlit kılındığını i'tirafa meydanda esbab-ı kaviyye göremiye aksi hareketle maazallah ihtilâl ve fitne zuhûruna sebeb olarak yeni başdan Avrupa'nın helecan-ı ezhanını da'vet havfini olderece tasavvur ve derpîş eder ki bu mahalde ta'rif ve tavsifi kabil değildir bir tarafdan dahî kendunun istiklâl-i hükûmet ve saadet-i halini iltizam edinmiş dost-ı ahles ve müttefiki bulunan Düvel-i muazzamanın hayır-hâhane ve bî-garezâne nasayih ve ihtarat-ı halisânelerini ale'd-devam istima' ve takdir etmekde Devlet-i Aliyye'nin isti'dâd-ı âlîsi bir derece kemâle resîde olmuşdur ki meşhudları olan süferay-ı mumaileyhimin derkâr olan nasafet ve dirâyetleri iktizasınca 'indlerinde kabil-i inkâr değildir bu def'a Bab-ı Âlî'nin manzûru olan yeknesak ta'limatların meâl ve müddeasını bâlâda muharrer i'tikadat-ı sahihaya istinaden cebr ü teklif suretine hamledemeyüb cümlenin merâm ve maksudu olan âsâyiş-i daimî üzerine mebni ma'lûmat-ı sâbıka haline nazaran tasavvur olunmuş bir tedbir olmasını Devlet-i Aliyye'nin zehâb-ı âlîsi musîb olacağı takdirde mülkünün âsâyişi için kendu tahkikat ve efkârını beyan ve ifadeye muktedir olabilmesini cezm ve teyakkun eder Devlet-i Aliyye Cebel-i Lübna'nın idaresi hususunda kendusini meslek-i ma'delet ve nasafetde görmekle fahreder şöyleki Cebel-i mezkûrdan idare-i sâbıka zamanında istifade olunan bir azîm mebaliğden ehali

halâs olmuş ve muamelât-ı cebbarâneden bi'l-vücûh kurtulmuş ve meskûn olan altı nevi' millet her biri icray-ı âyin ve mezhebleri hakkında kemâkân evvelkiden ziyâde serbest bulunmuş olduğundan ma'ada nezd-i Devlet-i Aliyye'de akdem-i umûrdan olan âsâyiş hususu dahî hamd olsun hasıl olarak bundan böyle devam ve istikrar edeceğinde ve Cebel-i mezkûr fi'l-asıl ve hâlâ Sayda eyâleti dahilinde ve Valisinin zîr-i nezaretinde bulunduğu misillû müşir-i müşarünileyh cânibinden hüsn-i idare olacağında şüphe olmayub Saltanat-ı Seniyye bu babda iştihab üzere olan dostlarını te'min etmeğe muztar değildir binâberin Devlet-i Aliyye bu günkü günde idare-i hâzıranın bekasını hâhiş ve arzu eder ve müşîr-i müşarünileyhe göndereceği ta'limata mademki Ömer Paşa hakkında pek çok makalât cereyan etmişdir anın azliyle müceddeden munsif ve rabıtalû ve hademeden olarak iki nefer me'mur intihabiyle tarafından kaim-makamlık unvaniyle birini Dürzîler ve diğerlerini Marûnîler için Cebele irsâl etmesi ve iki takımın her biri içlerinden birer muhtar intihab ettirilerek Beyrut'da nezd-i müşirîde ikamet etmek üzere celbolunması ve şimdiye kadar istirdâd olunan yirmi bin keselikden mütecaviz emvâl-i mağsubeden ma'ada ne mikdar emvâl ve emlâk-i menhube var ise bundan böyle dahi bi'l-ikdam istirdad ile ihkak-ı hakka mübaderet eylemesi hususlarının esas olarak derc ve tastirini tasmim eyler ve Süferay-ı mumaileyhimi işbu tasmimatı takdire ve Devletleri tarafına tahrire da'vet ve iltimas etmeği ifay-ı lâzime-i riayet ve hürmete vesile bilür irade-i seniyye-i hazret-i mülûkâneye muvafık olan işbu tasmimat-ı Devlet-i Aliyye'yi İngiltere Devlet-i Fahîmesi elçisi asaletlû Kanin cenâblarının huzuruna varub beyan ve ifade eyledikden sonra işbu ta'limatın fransızca suretini dahî kendusine olan hürmet ve riâyet-i mahsusamızın tezkiri ilâvesiyle i'ta eyleyesiz. [1]"

Aşağıdaki arz tezkiresinde, Bab-ı Âlî'nin bu mes'ele hakkında verdiği kararlar açıklanmaktadır.

"Seniyyü'l-hinemâ, kerîmü'ş-şiyemâ, devletlû, inayetlû âtıfetlû, übbehetlü efendim hazretleri,

Ma'lûm-ı müşirîleri buyrulduğu üzere bu kerre Cebel-i Lübnan mes'elesine dair Düvel-i Hamse-i Müttefika Elçi ve Maslahatgüzârlariyle Nezaret-i Hariciyye sahilhanesinde akdolunan meclis-i mükâlemenin mazbatası kaleme alınmış ve bu babda karar ve mütalâa ve tasvib-i Devlet-i Aliyye'yi mutazammın Nezaret-i müşarünileyha

[1] İst. Başvekâlet Arşivi, Cebel-i Lübnan (Eyâlet-i Mümtâze) 20 Şaban 1258.

tarafından Divan-ı Hümâyun tercemanı izzetlû Efendi'ye verilmek ve şu suretle dahî muvafakat-i Süferaya çâre bulunmak için bir kıt'a tahrirat müsveddesi tahrir ve terkim olunmuş olduğundan zikrolunan mazbata ve müsvedde işbu şehr-i Şa'ban-ı şerifin on dördüncü pazar irtesi günü akdolunan Meclis-i Hass-ı Vükelâda kıraat olunarak Cebel-i mezkûrun idare-i âtiyesi hakkında olan karar-ı Devlet-i Aliyye'ye mumaileyhimin tahsil-i muvafakatlerine doğrusu meclis-i mükâlemede güzel sa'y ü ikdam ve tahkikat ve keyfiyyat-ı sahiha ve haliyle pek yollu ifade ve ifham olunmuş ise de kenduleri yine bi'l-mülâyeme karar-ı mezkûru red ile adem-i kabul vâdisinde görünmüş ve şu kadar ki Düvel-i müşarünileyhim taraflarından mumaileyhime gelüb akdemce Bab-ı Âlî'ye takdim kılınmış olan yeknesak ve yekmeâl ta'limnâmelerin kat'î olmadığını siyak-ı hal ve kallerinden anlaşılmış ve mazbata-i merkume esnây-ı mükelemede cereyan eden ifadata muvafık olub olmadığı istifsâr ile ba'zı mükerrerat terk olunarak sair ifadât temamiyle münderic olduğu Devletlû Halil Paşa hazretleri taraflarından ve savb-ı sâmîlerinden tasdik ve tezkâr ve fakat Devletlû Kapudan Paşa hazretleri ahval-i istikbâliyye-i Cebel'in cânib-i seniyyü'l-cevanib Devlet-i Aliyye'den te'mini hususuna daïr bahisde müşarünileyh Halil Paşa hazretlerinin i'tikadındayım demediklerini beyan ve oranın zabtında sehiv vâki' olduğunu dermeyan ile mahall-i mezkûrun tashihini ifade eylemiş olduklarına ve Saltanat-ı Seniyyenin dil-hâh-ı âlîsi husul-pezîr olduğu halde böyle bir mevki'-i nâzikin idare-i âtiyesini ve te'yid-i âsâyişini deruhde ve bu babda i'tay-ı te'minat-ı kâfiye buyurması icab-ı maslahatdan olarak her bir Devlet mülkünün idaresine zâmin ve mecbur bulunmasiyle ahval-i istikbaliyyenin te'mini hususunda ve kura ve idare-i Cebel'in mehazir-i âtiyeden masun olmasında Devlet-i Aliyye'nin va'ad buyurmasına bir gûna beis görünmez ise de mademki müşarünileyh hazretlerinin tashihini murad eyledikleri mahal kendu ifadeleri fıkrasında bulunduğuna ve mazbata-i merkumenin sair mahalleri muvafık-ı mükâleme olduğu Kapudan-ı müşarünileyh taraflarından ityan kılındığına binaen mahall-i mezkûr serhle tashih ettirilmiş ve zikrolunan ta'limat müsveddesini dahî huzzar-ı meclis birer birer nazar-ı dikkatden geçürüb ve mütalâatı meclise tatbikan ba'zı mahalleri kezâlik serhle mahv ve ısbat olunub o dahî kararlaşdırılmış ve bu maddede asıl muarız Fransalû olarak mumaileyh terceman Efendi vasıtasiyle vuku' bulacak muhaberatda dahî mumaileyhimin ta'dil-i efkâr ve akvâli me'mul ve ta'limat-ı merkume suretleri elbette taraflarından Dev-

letlerine gönderileceği cihetle cânib-i Nezaret-i müşarünileyhadan dahî Süferay-ı Saltanat-ı Seniyyeye irsâl birle gerek buradan ve gerek Süferay-ı Devlet-i Aliyye câniblerinden delâlet-i teveccühat-ı muvaffakiyyet âyât-ı hazret-i mülûkâne ile ikdamat-ı kâmile sarf ve icra olunarak inşaallah-ı Teâlâ husul-ı maksud ve meram müyesser olması eltâf-ı cenâb-ı kibriyadan mes'ul olmasiyle müsvedde-i merkumenin suretleri Fransa lisanına terceme ettirülüb aslıyle beraber Efendi-i mumaileyhe i'ta birle karar-ı Devlet-i Aliyye'nin bu suretle dahî bi'l-vasıta münferiden mumaileyhime bildirilerek dayanılması ve bunun üzerine keyfiyyet ne merkezi tutar ise yine bi'l-müzâkere ba'dehu îcabına bakılması beyne'l-huzzar tasvib ve istihsan kılınmış ve mârü'z-zikr mazbata ve müsvedde meşmul-ı lihâza-i dekayik- ifaza-i hazret-i taci-dârî buyrulmak için leffen sûy-ı vâlây-ı müşirilerine gönderilmiş olmağla suret-i mütalâa hakkında ve müsvedde-i merkumenin sebk ü ibaresi bi't-tebyîz Efendi-i mumaileyhe i'ta birle muhabere ve müzâkere-i maslahata ibtidar kılınması hususunda her ne vechile emr ü ferman-ı kerâmet- unvan-ı cenâb-ı cihan- bânî şeref- sudûr ve sünuh buyrulur ise ana göre harekete mübederet olunacağı ve yarınki posta ile zikrolunan mazbata ve müsveddenin birer kıt'a suretleri bâ-tahrirat Süferay-ı Saltanat-ı Seniyye taraflarına irsâl ve tesyîr kılınacağı beyaniyle tezkir-i senâverî terkim olundu efendim.

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Enmile- zîb-i ta'zîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i Sadaret- penâhîleriyle zikrolunan mazbata ve müsvedde meşmul-ı nazar-ı dekayık-ı eser-i hazret-i mülûkâne ve mazbata ve müsvedde-i mezkûre meâlleri dahî ma'lûm-ı âlî-i cenâb-ı şâhâne buyrulmuşdur Cebel-i mezkûr idaresi hakkında Süferay-ı mumaileyhimin tahsil-i muvafakatlerine meclis-i mükâlemede vakıa lâyıkıyle sa'y ü i'tina ve bunun üzerine Meclis-i Hass-ı Vükelâda dahî tedkikat-ı lâzime güzel ve yolunda icra olunmuş ve bundan böyle bu tarafdan ve Süferay-i Devlet-i Aliyye cânibleriden ikdamat-ı icabiyyenin icrasiyle bu babda maksad-ı âlî-i Saltanat-ı Seniyyenin saha-i..... rû-nümâ olması eltâf-ı ilâhiyyeden me'mul bulunmuş ve müsvedde-i mezkûrenin sebk ü ibaresi münasib ve yolunda görünmüş olamasiyle iş'ar-ı âlîleri vechile bi't-tebyîz Efendi-i mumaileyhe i'ta olunarak muhabere ve müzâkere-i maslahata ibtidar ve mezkûr mazbata ve müsvedde suretlerinin dahî bi't-terkim Süferay-ı Saltanat-ı Seniyye taraflarına tisyâr olunması müteallik ve şeref-sudûr buyrulan emr ü irade-i seniyye-i hazret-i mülûkâne iktizay-ı âlîsinden

bulunmuş ve mezkûr mazbata ve müsvedde yine savb-ı âlîlerine iade ve tisyâr kılınmış olmağla olbabda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir[1]".

Safvet Efendi'nin gönderdiği ta'limat Fransa ve İngiltere elçilerini tatmin etmedi. Gerek Marunîlere gerekse Dürzîlere kendilerinden müdir ta'yin edilmek suretiyle meseleyi halledeceklerini bildirdiler. İngiliz ve Fransız elçilerinin bu hususa mütedair tercümanlarına verdikleri talimnâme suretleri aşağıdadır.

"Fransa elçisi Mösyö Borkne tarafından şehr-i Eylûl'ün yirmi dokuzu tarhiyle müverrehan Sefaret Baştercümanı Mösyö Kor'e verilen ta'limnâmenin tercemesidir.

Vükelây-ı Saltanat-ı Seniyyeden ba'zı zevat-ı fiham hazeratiyle Düvel-i Hamse-i Müttefika Süferası beyninde mâh-ı şa'banın onuncu günü vuku' bulan meclis-i mükâlemede bahs ve tezekkür olunan hususata dair Devletlû Sarım Efendi hazretlerinin mâh-ı mezkûrun yirmi biri tarihiyle müverrah olan bir kıt'a ta'limat-ı aliyyelerini Divan-ı Hümâyûn tercemanı Safvet Efendi tarafımıza i'ta eylemiş olmağla ta'limat-ı mezkûre meâlinden müstefad olduğu üzere Beyrut'da bulunan Arnavud asakirinin iâdesi hususuna irade-i seniyye-i şâhâne müteallik buyrulmuş olduğu ne derecelerde mucib-i kemâl-i memnuniyyetim olmuş olduğunu ve Düvel-i Müttefikanın dil-hâh ve arzuy-ı halisânelerine ve zât-ı hazret-i şâhânenin âmme-i teb'a-i Saltanat-ı Seniyyeleri haklarında derkâr buyrulmakda olan niyyat-ı hasene-i pederânelerine muvafık olan işbu karar-ı âlî-i mülûkâneleri Devletim tarafından kemâl mertebe takdir olunacağını ve Devlet-i müşarünileyha bundan mukaddem vuku' bulan meclis-i mükâlemede Vükelây-ı Saltanat-ı Seniyye hazeratı taraflarından va'ad ve ifade buyrulmuş olduğu vechile Cebel-i Lübnan'ın külliyyen Arnavud askerinden tahliye olunmuş olduğunu müşahede eyliyeceğini Efendi-i müşarünileyh hazretleri nezdinde azîmetle ifâdeye mübaderet eyliyesiniz ve salifü'z-zikr ta'limatda münderic olan teklifatı Devlet-i müşarünileyha cânibine arz ve iş'ara ve mukaddemki müzâkeratda taraf-ı Devlet-i Aliyye'den serd ve irad olunan suver ve mütalâat hakkında Düvel-i Müttefika taraflarından vâki' olan mütalâata mukabil taraf-ı Devlet-i Aliyye'den ızhar

[1] İst. Başvekâlet Arşivi, Cebel-i Lübnan (Eyâlet-i Mümtâze) dosyası 20 Şaban 1258.

olunan re'y ve mütalâat Düvel-i müşarünileyhimin efkâr ve mütalâatına yaklaşmış demek olduğunu ve bir ıslah ve tevfîk suretinde idüğini tefhîme mübaderet edeceğim derkâr ise de bu hususun serîan ve kat'iyyen ıslahı me'mulünde olarak mamafih Dürzîlerle Maruniyetlerin idaresi için yerlûden bir Bey'in intihabı hakkında gerek benim ve gerek rüfekamın zu'm ve mütalâanız asla ta'dil olunmamış olduğunu ve Cebel-i mezkûrun te'min-i âsâyiş ve rahatı ve Devlet-i Aliyye ile Düvel-i Müttefika beyninde muhafaza ve te'kidine çalışmakda olduğumuz ittihad ve münasebatın tekraren vaz'u te'sisi yalnız usul-ı mezkûrun ittihaz ve kabulüyle hasıl olabileceği mütalâasında bulunduğumu serd ve derpiş etmediğim halde Devlet-i Aliyye'nin dost ve müttefiki bulunan bir Devlet me'muruna icrası lâzım gelen vezayif-i zimmet-i ifada kusur etmiş olacağım derkâr idüğini Efendi-i müşarünileyh hazretlerine ifade birle işbu ta'limnâmenin bir kıt'a suretini i'ta ve takdim eyliyesiniz."

"İngiltere elçisi Mösyö Kanin tarafından şehr-i Eylûl'ün yirmi dokuzu tarihiyle müverrehan Sefaret Baştercemanı Frederik Pizani'ye verilen bir kıt'a ta'limnâmenin sureti tercemesidir.

Bundan iki gün mukaddem Divan-ı Hümâyûn Tercemanı Safvet Efendi nezdimize gelüb Hariciyye Nazırı Devletlû Sarım Efendi hazretleri taraflarından şehr-i Şa'ban'ın yirmi biri tarihiyle müverrehan kenduye verilen ta'limnâmenin bir kıt'a Fransızca tercemesini tarafımıza i'ta eylemiş ve ta'limnâme-i Vükelây-ı Saltanat-ı Seniyye hazeratının netice-i müzâkerat-ı vakıalariyle mes'ele-i Cebel-i Lübnan'a dair muahharan akdolunan meclis-i mükâlemeden sonra arzolunan mevadd-ı muhtelife üzerine zât-ı şevket-simat-ı hazret-i şâhânenin ne vechile re'y ve mütalâa-i seniyye-i mülûkâneleri derkâr buyrulmuş olduğu münderic olub ta'limnâme-i mezkûrenin bi'l-cümle ibaratı ve hulâsasının ekser mahalleri Devletlerin nesayih ve ihtaratını icabettirmiş olan niyyat-ı dostâneye muvafık ise de esas madde hakkında şâmil olduğu zu'm ve mütalâa Düvel-i müşarünileyhimin nesayih-i vakıalarını red ve cerh demek olduğu cihetle marzî görünememiş olub şöyleki Devlet-i Aliyye Beriyyetü'ş-şam'dan Arnavud asakirinin iâdeleri ve Ömer Paşa'nın azl ve tebdili ve Dürzîlerle Marunîlere ayruca birer Emîr nasb ve ta'yini hususlarına muvafakat buyurmuş ise de bu müdirlerin kendu milletlerinden intihabları kazıyyesine razı olmamış olduğundan Efendi-i müşarünileyh hazretlerinin iltimasları vechile salifü'z-zikr ta'limat-ı aliyyelerini Devletim tarafına arz ve takdime müsaraat edeceğimi

ve Devlet-i Aliyye'nin i'tizarat ve i'tirazatı hakkında Devlet-i müşarünileyha tarafından icray-ı hakkaniyyet olunacağı derkâr ise de mamafih rüfekam ile beraber meclis-i mükâlemede ızhar etmiş olduğumuz zu'm ve mütalâatımız yine ol merkezde olduğunu hasbe'l-hulûs ızhar olunan suver ve mütalâat bi't-teessüf ma'lûm-ı hâlisânem olarak mütalâat-ı mezbureyi yeniden Devletim tarafına arz ve beyana muvafakat etmekliğim mütalâat-ı mezbure Düvel-i Hamse-i Mütehabbenin efkâr ve nesayih-i vakıalarına mübâyin olmak mülâbesesiyle Devletim tarafından cevab vüruduna değin icrası hususunun ta'lîk olunacağına dair verilen te'minata mebni idüğini Efendi-i müşarünileyh hazretlerine ifade birle hürmet ve riâyet-i mahsusa-i zatiyyemizi tekrar ile beraber işbu ta'limnâmenin bir kıt'a suretini takdim eyliyesiniz." [1]

20 Şaban 1258 tarihli arz tezkiresinde belirtildiği vechile, Reşid Paşa'ya da, "ikdamat-ı kâmile" sarfetmesi bildirilmişdi.

Paşa, 13 Ramazan 1258 günlü tahriratında bu husudaki mesaisini, İstanbul'daki elçilerin direndikleri gibi Paris'dede Gizo'nun aynı kararı tekrar ettiğini bildirmekde ve Gizo'nun (Ve'l-hasıl her ne söylense bu hususun başka dürlü tesviyesi mümkün olamıyacağını kat'iyyen dermeyan etmiş olduğunu) yazmaktadır.

"Ve bu kerre Fransa Umur-u Ecnebiyyesi Nazırı Mösyö Gizo ile mülâkat olunarak Cebel-i Lübnan maddesi hakkında Saltanat-ı Seniyyenin karar-ı âlîsi artık her tarafın kabul ve tahsin edeceği suretde olduğu lede'l-îrad Arnavud askerinin Beriyyetü'ş-şam tarafından def'i ve Ömer Paşa'nın Cebel-i Lübnan Emâretinden azli hususlarında zuhûra gelen müsaade-i seniyye-i hazret-i şâhâne Fransa Devleti nezdinde kemâliyle takdir olunmuş olduğunu ve şu kadar ki Dürzîlere Dürzîlerden ve Maruniyetlere dahî kezâlik içlerinden başka Emîrler ta'yin olunmadıkça Devletlerin mutîb olmıyacaklarını ve bunun üzerine dayanacaklarını ifâde etmesiyle beru tarafdan Saltanat-ı Seniyye tarafından bu kadar müsaadat-ı seniyye gösterildiğinin üzerine yine Devletler tarafından dayanılmak doğrusu usul-ı hakkaniyyete mugayir göründüğü ve hususiyle en ziyâde ısrar Fransa Devleti cânibinden zuhûr etmekde olmasıyle Devleteyn beyninde derkâr olan muvâlât-ı kâmileye bu dahî münâfî düşeceği vâdisinde ba'zı kelimat-ı ta'riziyye ityan olundukda Cebel'de bulunan Hıristiyan tâifesinin muhafaza-i imtiyazatları hususunda Fransa Devletinin sa'y ü ikdam ettiğinde şübhe yoğise de ale'l-

[1] İst. Başvekâlet Arşivi, Cebel-i Lübnan (Eyâlet-i mümtâze), 5 Ramazan 1258.

ıtlak Beriyye-tü'ş-şam mesalihinde Düvel-i saire min-cihetin mes'ul olmak hasebiyle anların dahî gevşek davranamıyacakları tabiat-i maslahatdan bulunduğunu ve belki Fransa Devleti tarafından ta'dil-i niyyata çalışılmasa diğer Devletlerin daha ileru varmaları muhtemel idüğini beyan ve'l-hasıl her ne söylense bir hususun başka dürlü tesviyesi mümkün olamıyacağı kat'îyyen dermeyan etmiş olduğu." [1]

Barutcubaşı Hoca Avans ile Fransa Kralını ziyaret eden paşa, kumaş i'mâlatına, İngiltere ile Fransa'da dokunan çukaların cinsine aid konuşurken bahis, Lübnan meselesine intikal etti. Kral ile bu hususu görüşürken Gizo da araya girdiğinden münakaşa, pek hararetli safhalar arzetti.

5 Zilka'de 1258 günlü tahriratının ikinci bendinde bu münakaşayı şu şekilde izah eder.

"Bend-i evvelde beyan olunduğu üzere fabrika hususuna dair cereyan eden musahebatı müteakib Kral-ı müşarünileyh cenâbları Beriyyetü'ş-şam lâkırdısını açarak oraların ahvali günden güne uygunsuzlaşmakda olduğundan Düvel-i Avrupa'ya bir gün zahmet ve gâileyi mucib olmaksızın taraf-ı Devlet-i Aliyye'den tesviye-i maslahata himmet buyrulsa pek münasib olur demesiyle taraf-ı âcizânemden dahî taraf-ı Saltanat-ı Seniyyeden bu hususda müsaadat-ı mümkine dermeyan buyrulmuş ve artık tesviye-i maslahat Düvel-i Avrupa tarafından vuku' bulmakda olan ısrardan feragat kazıyyesine münhasır bulunmuş olduğuna dair îrad-ı cevab olunub bi't-tesadüf Umur-ı Ecnebiyye nâzırı Mösyö Gizo dahî görülmüş olduğundan Dürzîlerin harekât-ı merviyyesini müteakib Maruniyyet rüesasından birinin ahz ü girifti zımnında Beriyyetü'ş-şam'da bulunan me'murîn-i Devlet-i Aliyye tarafından asker gönderilüb Maruniyetler dahî muhalefet ederek beyinlerinde tüfenk patlamış olduğuna ve'l-hasıl Beriyyetü'ş-şam ahvali günden güne fenalaşmakda idüğine dair Beriyyetü'ş-şam'dan birbirini müteakib iki kıt'a mektub almış olduğunu ve Cebel-i Lübnan maddesi tîzce bitirilmez ise neticesinden korkmakta idiğini ifade etmesiyle beru tarafdan Devlet-i Aliyye Memalikine dair vukuatı kaleme alanlar ekseri habbeyi kubbe etmekde olduklarından bu hususlara dair kendulerine gelen kağıdlara pek de i'timad olunmamak lâzım geleceği ve taraf-ı Saltanat-ı Seniyyeden maslahatın hüsn-i hıtamı tarafına gidildiği halde uzaması Devletlerin mücerred bîhûde ısrarlarından icabeylediği

[1] Mekâtibin Kuyudu defteri, 13 Ramazan 1258, s. 75.

cevabı verildikde Nazır-ı mumaileyh ben size bir teşbih-i muhtasar ile beyan-ı hal edeyim diyerek Devlet-i Aliyye Memâliki bulunduğu mevki'i-î coğrafîsi ve Devletlerin nazariyyat-ı politikası iktizasınca billûrdan masnû' bir hane gibi olarak bütün etrafın nazar-ı dikkati dahî anın üzerine ma'tûf olduğundan derun-ı hanede vuku' bulan mevad her ne kadar ketmolunmak veyahud başka kıyafetlere konulmak istenilse mümkün olmıyacağı ve yüz elli sene evvel cârî olan usul şimdi icra olunmak istenildiği halde derun-ı hanede bulunanlar tarafından bi'l-farz tahammül olunacak olsa ve Düvel-i ecnebiyyeye bir gûna iştikâ vuku' bulmasa bile haricden seyirci gibi bulunanlar bî-taraf duramıyarak elbette sehabete mecbur olacakları ve şimdiki halde Mısır maslahatı Devlet-i Aliyye'nin dil-hâh-ı âlîsi vechile biterek oltarafdan bir gûna endişesi kalmayub Düvel-i Fahîme dahî Devlet-i Aliyye'nin saadet-i hal ve bekasını muvazene-i Avrupa'ya elzem bilerek politikalarını bi'l-ittifak bunun üzerine yürütmekde olduklarından hâzır şu ittifak ilerude ba'zı avarız-ı zamaniyye ile başka surete münkalib olmaksızın Devlet-i Aliyye bundan istifade suretini iltizam ile Cebel-i Lübnan maddesi gibi bir madde-i cüz'iyye ile iştigal buyuracağına kesb-i ma'muriyyet ve tahsil-i meknet - esbab-ı lâzimesine teşebbüs buyursa hem istikbalen kâffe-i muhataratdan ve hem hoşnudî-i ehali husuliyle ecnebi taraflarından vuku' bulmuş ve bulacak müdâhalatdan kurtulmuş olur vâdisinde uzun uzun şeyler söylemiş olmağla beri tarafdan dahî lillâhi'l-hamd zat-ı şevket-simat-ı hazret-i şâhânenin niyyat-ı haseneleri i'mar-ı mülk ve devlet kazıyye-i hayriyyesine münhasır olarak bu sizlerin dediğiniz mevaddın icrasına kemâ yenbağî sa'y ü himmet buyrulmakda olmasıyle teşbihen dermeyan ettiğiniz billûrhaneye haricden dikkat olunsa derununda âsâr-ı ma'delet-i seniyyeden başka bir şey göremiyecekleri müsellemdir fakat şurasını dahî ilâveten mekal edebilirim ki her Devlet kendu mülkünde müstekil ve ef'al ve harekâtında muhtar olmasıyle haricden seyirci bulunanların bî-taraf duramıyacaklarına dair îrad ettiğiniz ta'bir bir vechile kabul olunamaz ve bu da'vayı şununla dahî te'yid edebilirim ki îrad ettiğiniz surete nazaran Avrupa Devletleri her nasıl Memâlik-i Devlet-i Aliyye'ye nazar-ı dikkatle bakmakda iseler Devlet-i Aliyye dahî ayniyle anların ahvâline nazır olmak ve anların tarafından kenduye müdahale olunduğu suretde Saltanat-ı Seniyye dahî Düvel-i sairenin işine karışmak tabiat-i maslahatdan olub halbuki Avrupa Devletlerinin mesalih-i dahiliyyesine Devlet-i Aliyye cânibinden hiç bir şey denilmemekde olmasıyle artık diğer Devletlerin dahî

Saltanat-ı Seniyyenin umûr-ı mahsusasına müdahale edememeleri usul-ı düveliyye ve hukuk-i milliyye iktizasından olduğu bî-iştibahdır denildikde Avrupa Devletleri müddet-i vefîreden beru nizam tahtına girmiş olduklarından vesîle-i ta'rîz olacak mevad bulunmıyacağı ve bi'l-farz ba'zı şeyler vuku' bulsa bile derhal efkâr-ı âmme ve ale'l-husus gazeteler şematete başlıyarak çarçabuk ol şeyin çâresine bakıldığından dahilen ve haricen hiç kimseye diyecek bırakılmadığı ve îrad etmekde olduğu nesayih hep Devlet-i Aliyye'ye hayır-hâhlıklarından iktiza eylediği zemininde ba'zı kelemat dahî ilâve ederek meclise hitam vermiş olduğu.[1] "

[1] Zilka'de 1258, Defter, s. 86-87.

ONBİRİNCİ BÖLÜM

REŞİT PAŞA'NIN LÜBNAN MESELESİNİN ÇÖZÜLMESİ İLE İLGİLİ ÇALIŞMALARI

Fransa'nın, Lübnan işlerine müdahalesi, diğer devletlere nisbetle daha çok fazla idi. Bu itibarla, Paris Sefareti, Lübnan meselesinin sıklet merkezini teşkil etti. Reşit Paşa, devletin iç işlerine yapılan mudahaleleri durdurmak için mücadele etmekteydi. 5 Zilka'da 1258 tarihli tahriratında, İngiltere elçisinin Lübnan meselesi ile alâkalı bir takrir-i mufassal vermiş olduğundan bahsetmekte ve Dizaş ile olan muhaberelerini nakletmektedir.

"Geçen şehr-i Şevvalin on dördü tarihiyle üç kıt'a cevabnâme-i âlîleri şeref- vürud olarak Cebel-i Lübnan mes'elesinde Fransalûların Düvel-i saireden ziyâde ısrar etmekde oldukları keyfiyyeti bu kerre dahî meâl-i iş'ar-ı vâlâlarından müstefad olub fî nefsi'l-emr bu husus pek lâyıksız şey olduğundan buna dair Mösyö Dizaş tarafına gönderilen haberde ba'zı sitem-âmiz şeyler îrad olunmuş olmağla cevabında Fransa Devleti bu hususda sair Devletlerden geru kalmayub ve geru kalmaklığı dahî tecviz edemeyüb fakat bu hususun müellif-i mahsusu yalnız Fransa Devleti gibi addolunmasını dahî kabul etmiyeceklerini ve faraza Nemçe ve Rusya ve Prusya Devletleri mevaki'-i coğrafîleri iktizasınca bu maddede gevşek davransalar bile İngiltere Devleti bu kabilden olmayub Fransa Devletinin sinîn-i vefîreden beru Beriyyetü'ş-şam tarafında olan Hıristiyan tâifesinin imtiyazat-ı atîkasını muhafazaya mecbur olduğu misillû İngiltere Devleti dahî Beriyyetü'ş-şam'ın hükûmet-i Mısrıyye'den istihlâsı hengâmında oralar ehalisinin imtiyazat-ı kadîmesini muhafazaya ve refah ve âsâyişlerini istihsale taahhüd göstermiş olduğundan ve bu hususda bî-taraf olması lâzım gelse İngiltere Vükelâsı kendulerine muhalif olan takımın ve belki bütün İngiltere milletinin ta'rizatına hedef olacaklarından İngiltere Devletinin Fransa Devletinden ziyâde mevki'-i mecburiyyetde bulunduğu ve Fransa Devleti tarafından ziyâde ısrar vukuu maddesi savb-ı âlîlerinden bu def'a Fransa Elçisi Mösyö Borkne ile vuku' bulan mülâkat-ı aliyyelerinde ana dahî ifade buyrulmuş ise de bu kerre İngiltere Elçisi Sir Istratford Kanin tarafından cânib-i nezaret- penâhîlerine Cebel-i Lübnan maddesi

üzerine bir takrir-i mufassal verilmiş olduğundan İngiltere Devletinin bu maddede gevşek davranamıyacağı andan dahî tebeyyün edeceğini ve'l-hasıl bu hususda ne İngiltere ve ne Fransa Devletilerinin geru çekilemiyeceklerini ifade ve ıhbar etmiş ve İngiltere Devleti her nasıl Fransa Devletini ileru atmakda ise bunlar dahî İngiltere Devletini öylece meydana koymuş olub her ne ise bu def'a Devletlû Serasker Paşa hazretlerinin Der-i Saâdet'e vusulleriyle icab-ı maslahatın derdest-i müzâkere olduğu iş'ar-ı âlîlerinden müstefad olmağla bu mes'eleye dair tekrar söz söyleşilmek için bundan sonra zuhur edecek tahrirat-ı seniyyelerine intizar olunacağı." [1]

İngiltere Elçisi Kanin, Sârim Efendi ile Lübnan meselesine mütedair konuşurken, Dürzî ve Marunîlerin kendi aralarından Emîr intihab edilmesi yolundaki eski taleblerinde direnmiş ve çok sert davranmıştı. Hariciye Nazırına şu ağır sözlerle hitab etti.

"İngiltere Devleti Saltanat-ı Seniyye hakkında her bâr ibraz-ı me'ser-i hayır-hâhî etmekde ve daima Devlet-iAliyye'nin saadet-i halini cümle politikasından addeylemekde olduğu halde anın nesayihine havale-i sem'i i'tibar olunmamak lâyık değildir ve mes'ele-i Beriyyetü'ş-şam İngiltere Devletinin ikdamat-ı fi'liyye ve himmet-i kâmilesiyle kabul-ı tesviye eylemişdir."

Kanin, Kavalalı Mehmed Ali Paşa hâdisesinde İngiltere Donanmasının Türk donanmasiyle müştereken hareketlerini ve İngilterenin yardımını hâtırlatmak istemişti. Hariciye Nazırı, Sefirin bu hiddetli sözlerinden duyduğu ıztırabı şu cümle ile bildiriyordu :

"Mes'ele-i Beriyyetü'ş-şam İngiltere devletinin ikdamat-ı fi'liyye ve himmet-i kâmilesiyle kabul-ı tesviye eylemişdir şöyle gelmişdir böyle gitmişdir yollu tahammül-güzâr bir takım etvar-ı şedîde irâe ve ızhar edüb eğerki mumaileyhin ifadat-ı nâ-ma'kulesine daire-i politikadan çıkılmıyarak cevab vermek ve kenduyi mahcub etmek kabil ise de iltizamat-ı mülâyemetle :

"Elçi Bey bîhûde tehevvür ediyorlar ve galiba ifadatımı lâyıkı ile anlıyamadılar" diyerek yumuşak davranmağı tercih etti.

Kanin ile Sârim Efendi'nin Lübnan'a aid bu muhavere mazbatasının sureti aynen aşağıda gösterilmişdir.

"Ma'lûm-ı âlîleri buyrulduğu vechile İngiltere Elçisi Mösyö Kanin çâkerleriyle mülâkat istemiş ve mâh-ı halin on üçüncü çarşamba günü

[1] 5 Zilka'de 1258, Defter, s. 88.

bende hanelerine gelerek görüşülmüş olmağla iptida ba'zı mertebe ifadat-ı sohbet ile usul-ı âdiyeye riâyet ve çünkü Çin ve Afganistan maddesi Devletine büyük ârıza ve meşguliyyet olarak tesviyesi aşuru arzuları olduğundan ve bu def'a kabul-ı tesviye eylediğinden andan dolayı icray-ı tehniyyet ve tarafından dahî bi'l-mukabele ibraz-ı teşekkür ve memnuniyyet olundukdan sonra kendusi feth-i kelâm ederek mukaddemce Cebel-i Lübnan mes'elesi üzerine sahilhane-i âcizîde mün'akid meclis-i mükâlemeye dair devleti tarafına yazmış olduğu tahriratın bu def'a Umur-ı Ecnebiyye Nazırı Lord Abredin tarafından cevabını almış ve bu babda Nazır-ı mumaileyh kenduye yazdığı mütalâatı Londra Sefiri âtıfetlû Âlî Efendi'ye dahî söylemiş olduğundan bunun üzerine ne vechile tahrirat alındığını sual etmekle taraf-ı âcizîden Efendi-i mumaileyhin tahririne nazaran Lord Abredin ile olan mülâkatda mes'ele-i mezkûre hakkında Düvel-i Hamse taraflarından Devlet-i Aliyye'ye arz ve teklif olunan suretin icrası asıl Fransa Devletinin mültezemi olduğu cihetle anların ısrarına tebaiyyetle bitürmekde mumaileyh Abredi'nin bir nevi' mecburiyyet ızhar eylediği anlaşılmışdır denmesine mukabil Fransa Devletinin bu maddede hakikat ısrarı olub olmadığını ve Fransa Elçisinin geçende ne vechile lisan kullanmış idüğini mumaileyh Kanin istifsâr etmiş olmasiyle cevab olarak vakıa suret-i zâhirde Fransalûnun ısrarı derkâr olub anlar dahî Düvel-i sairenin efkârına tebaiyyet suretinde göründüklerini ve Mösyö Borkne ile olan mülâkatda ne vechile sohbet-güzârî etmiş olduğunu beyan ve hikâye ve Paris Sefiri Devletlu Reşid Paşa hazretleriyle utûfetlû Âkif Efendi'nin suver-i iş'arları ityan ve ifade olundukda mumaileyh Âkif Efendi'nin iş'arından müsteban olduğu üzere işbu Cebel-i Lübnan mes'elesi Devlet-i Aliyye'nin umur-ı dahiliyyesinde olarak bu babda Düvel-i saire icbar etmez ve nasihatleri kabul olunmadı deyu küsmezler ancak kendu tarafından tasvib ve Düvel-i müşarünileyhim câniblerinden tasdik ve tensib ile Saltanat-ı Seniyyeye arz olunan mütalâa ve nasihatin istihsal-i âsâyiş-i daimî-i Cebele tedbir-i kâmil olması cihetiyle bu mütalâasından ayrılamıyacağına dair Prens Meternih'in ifadesini elçi-i mumaileyh tamamına saymıyarak bu def'a Avusturya Maslahat güzârına gelen ta'limatı görmüş ve anda böyle Devletlerin küsmez ta'biri yazılmamış olduğunu îrad etmekle beru tarafdan ifadat-ı vakıa Sefir-i Devlet-i Aliyy'enin tahriri üzerine mübteni olub buna dahî i'timad Saltanat-ı Seniyyece umûr-ı tabiîyyeden olduğundan başka Maslahatgüzâr-ı mumaileyh Devleti tarafından aldığı ta'limatın meâlini Bab-ı Âlî'ye bildirmiş ve mumai-

leyh Âkif Efendi'nin iş'ariyle ta'limat-ı mezkûrenin mefadında mugayeret görülmemiş olduğu beyan birle ısbat-ı müddea olundukda elçi-i mumaileyh yine bu söz üzerine efkârda ısrar göstermekle yevm-i mezkûr Viyana postası evrakının i'tası günü olmak ve mumaileyh Âkif Efendi'nin meâli îrad olunan tahriratının Viyana Sefiri Devletlû Rif'at Paşa hazretlerine yazılan cevabı li-ecli't-temhir elde bulunmak vePrens-i mumaileyhin ifadesi mezkûr cevabnâmeye derc kılınmak hasebiyle te'yid-i müddea için cevab-nâmei mezburun yalnız orası kendusine kıraat olunarak işte mumaileyh Âkif Efendi'nin ifadesi böylece ayniyle Viyana'ya yazılmış ve Prens Meternih'in ma'lûmu olacağı bedihî bulunmuş olduğundan şimdi Viyana'da bunun fark ü temyizi hasıl olacağı misillû eğer sarahaten kendusine böyle söylenilmemiş olsa mumaileyh Âkif Efendi mes'uliyyeti üzerine alarak bu vechile kenduliğinden şey yazmıyacağı derkârdır yollu cevab ile mukabele kılınmış olmakdan nâşi bunun üzerine Elçi-i mumaileyh mes'ele-i mezkûre hakkında Düvel-i Hamsenin arz ve teklif etmekde oldukları suretin icrası cümlesinin matlûbu olduğuna dair ba'zı tebeyyünat îrad etmekle beru tarafdan suret-i ittifakda görünen Devletlerin yekdiğerin efkârına tebaiyyetle meydana konulan usulün icrasını iddia etmekde olub halbuki Devlet-i Aliyye tasmim-i 'âlîsi olan karardan başka suretin icrasını maslahata vasıl-ı matlub olan âsâyiş-i Cebele muvafık göremediği dermeyan olundukda Elçi-i mumaileyh Devlet-iAliyye'ye arz olunan nasihat beş Devletin efkâr-ı müttefika ve mahsusası olduğu cihetle böyle umum ile rüchaniyyeti müsbet olan bir şey'i kabul lâzıme-i akl ü dirayet ve icab-ı usul ve hikmetden olduğuna dair tavzihata kalkışmağla taraf-ı âcizîden olunan mukabelede daire-i ittifakda görünen Devletlerin her biri bu maddeyi bir nazar-ı politikada görmeyüb ba'zısının başka menafi'i mahsusası olduğu halde her bir dediklerini temamiyle kabulde Devlet-i Aliyye'nin ma'zur olacağı ityan kılınmağın mumaileyh işbu mütalâanın becâ olduğunu ve dahil-i daire-i ittihad olan Devletlerin belki bu maddede başka menafi'-i mahsusa-i politikaları bulunduğunu i'tiraf edüb ancak İngiltere Devleti Saltanat-ı Seniyyenin her hal ve mahalde saâdet-i hal ve istiklâl-i âlîsinin devamını politika-i umumiyyesine esas addetmiş olduğu takdirce Devlet-i Aliyye'yc hayırlû bir şey arz emelinde olmıyan bir ittifaka dahil olmıyacağı ve umum ittifakın nasihatını kabulde bir gûne mahzur olmadığı üzerine tatvîl-i mekal eylemiş ise de bunların dahî cevab-ı icâbîsi verilerek nihayet mes'ele-i mezkûrenin nesayih-i Düveliyeye muvafık vechile sür'at-i tesviyesinin lü-

zûmunu isbat için ba'zı vukuat-ı asriyyeden bahsile Avrupalûnun ıslah-ı efkârı zımnında böyle makalat-ı umumiyyeye bâdi olan bir maddenin ortadan kaldırılması bi'l-vücuh muhassenatdan ve mes'ele-i mezkûre hakkında Devlet-i Aliyye'nin tamim buyurduğu karar üzerine Düvel-i müttefika taraflarından beyan ve mütalâa olununcıya kadar Cebel'in hey'et-i haliyye-i idaresine halel getürülmiyeceği va'ad buyrulmuş olduğu müsellematdan iken muahharan Devletlû Serasker Paşa hazretleri tarafından ehali-i Cebelin terk-i eslihası hususu teklif olunması ve Emîr Abdullah ile bir kaç Dürzî meşayihi ta'kibine asker gönderilerek Trablus taraflarında ba'zı muharebe dahî vuku' bulması ve terk-i emlâk maddesinde vukua gelen te'minat-ı kaviyye üzerine şimdiye kadar bir şey red ettirilmemesi Düvel-i müttefika nezdinde mucib-i teessüf olacağını suret-i i'tirazda beyan etmekle taraf-ı âcizîden işbu terk-i esliha maddesi Elçi Bey cenâblarının işittikleri gibi ehalinin kendi eslihasını toplamak demek olmayub geçende kendulerine ifade kılınmış olduğu ve evvelki mükâleme-i umumiyyede îrad ve hikâye olunduğu üzere ibtiday-ı mes'ele Beriyyetü'ş-şam'dan beru bi'l-icab me'murîn-i Devlet-i Aliyye taraflarından emaneten ehaliye verilen tüfenklerin birazı mukaddema taraf-ı Seraskerîye teslim olunmak için kendu istekleriyle toplanmış ve kusuru dahî mevsim-i hazerde asakir-i redîfeden istirdâd ve hıfz olunduğu misillû adem-i lüzûmuna mebni ahz ve hıfz olunmak melhuz bulunmuş olacağına ve Emîr Abdullah ile sair Dürzî meşayihi hapisden firar etmiş olmalariyle bunların ta'kiblerine asker gönderilmesi tabiat-ı maslahatdan olub halbuki dedikleri gibi muharebe vuku' bulmuş ve o cihetle maslahat kesb-i ehemmiyyet etmiş olsaydı Serasker-i müşarünileyh hazretleri maslahatı olhalde bırağub avdet buyurmıyacakları bedihî idüğine binaen havadisat-ı mezkûrenin adem-i sıhhati derkâr ve redd-i emlâk maddesinde dahî taraf-ı Devlet-i Aliyye'den şimdiye kadar himem-i kâmile masruf buyrulduğu Elçi Beyin ma'lûmu ve istirdad kılınan eşyanın kemmiyyetini mutazammın akdemce vârid olan senedat-ı mu'tebere dahî meşhud ve manzuru olduğu halde bu babda etdiği sitem ve i'tirazın becâ olamıyacağı lede'l-îrad çünkü asıl bu maddede Devletlerin matlûbları istihsal-i âsâyiş-i ehali kazıyyesi olub bu ise tasmimkerdesi olan usul-ı mu'tedile ile husule geleceğinde Devlet-i Aliyye'nin emniyyet-i kâmilesi olduğu şimdiye kadar defaatle söyleşilmiş ve artık bunun mübahese götürür yeri kalmayub Serasker-i müşarünileyh hazretleri dahî bugün yarın Der-i Saâdet'e vasıl olmak üzere bulunmuş

olmağla İngiltere Devletinin dahî bu babda mütalâasının ne vechile olduğunu anlamak ve Düvel-i sairenin efkârı tahakkuk eylediği ve şunda Rusyalû ve Prusyalûnun iş'arat-ı cedîdesine intizar olunmakda idüği cihetle kaffesi toblaşdıkdan sonra icabına bakılmak lâzımeden idüğine dair vâki' olan ifadatı gûya sözünün önünü kesmek murad olunduğuna haml ile İngiltere Devleti Saltanat-ı Seniyye hakkında her bâr ibraz-ı me'ser-i hayır-hâhî etmekde ve daima Devlet-iAliyye'nin saâdet-i halini cümle-i politikasından addeylemekde olduğu halde anın nesayihine havale-i sem'-i i'tibar olunmamak lâyık değildir ve mes'ele-i Berrü'ş-şam İngiltere Devletinin ikdamat-ı fi'liyye ve himmet-i kâmilesiyle kabul-ı tesviye eylemişdir şöyle gelmişdir böyle gitmişdir yollu tahammül-güzâr bir takım etvar-ı şedîde irâe ve ibraz edüb eğerki mumaileyhin ifadat-ı nâ-ma'kulesine daire-i politikadan çıkılmıyarak cevab vermek ve kenduyi mahcub etmek kabil ise de iltizam-ı mülâyemetle Elçi Bey bîhûde tehevvür ediyorlar ve galiba ifadatımı lâyıkiyle anlıyamadılar deminki ifadeden garez kendusinin söyliyeceğini men' olmayub ancak Devlet-i Aliyye'nin Cebel mes'elesinde verdiği karar üzerine Devletler cânibinden Süferay-ı Saltanat-ı Seniyyeye vâki' olan ifadât ve burada olan Avusturya ve Fransa sefaretlerine gelen ta'limat ma'lûm olarak kendusinin ifadesi dahî her ne ise bayan eylediği ve hepsi toplandığını ve şimdiye kadar beru tarafdan söyleşilen şeyler müşarünileyh Serasker Paşa hazretlerini tahrirat-ı varideleri üzerine mübteni olduğuna ve bu günlerde kendulerinin Der-i Saâdet'e vusulleri kaviyyen me'mul bulunduğuna binaen bi-mennih-i Teâlâ teşriflerinde anların tahkikat-ı zâtiyye-i sahiha ve ifadat-ı şifahiyyeleri dahî ma'lûm-ı âlî buyrulduğu takdirde karar-ı madde mütalâa olunur demek idüği bi't-tekrar tefsir ve ifade ve bi't-tedkik terceme ve hikâye olundukda kullandığı lisan soğuk düştüğünü kendusi dahî tefekkür ile derhal ibraz-ı rûy-ı nezâket ve ifay-ı ma'zeret ederek izahat-ı vakıa üzerine bu sureti kabul ve tensib ile olvakit Devleti tarafından almış olduğu tahriratın ba'zı mahallerini kıraat etmiş ve meâli dahî ibtida havali-i Beriyyetü'ş-şam'dan Arnavud askerinin iâdesi hakkında olan irade-i seniyye gayetle takdir ve Cebel-i Lübnan'ın idare-i umumiyyesi bir müşîrin zîr-i nezaretine havale kılındığı tasvib olunmuş olduğundan ve fakat Dürzî ve Maruniyetlere kendu içlerinden olarak Emîr ta'yini hususunda Devlet-i Aliyye tarafından vâki' olan nesayihin kabul olunmadığı bâis-i teessüf olmuş idüğinden ibaret olub Lord Abredin'in vârid olan tahrirat-ı mahremânesi diyerek gösterdiği mektub-ı mahsusda

dahî beruki gibi şeyler ve fakat zâid olarak şu nesayih-i Düveliyyenin kabulünü Devlet-iAliyye'den hayır-hâhane iltimasa dair lâkırdılar yazılmış olmağla Elçi-i mumaileyh bunları dahî kendu lisanından olmak üzere tekrar îrad ve tezkâr ile mes'ele-i mezkûrenin Devletler tarafından arzolunan suret mucebince bir ayak evvel bitürülmesine dair bir çok şeyler söylemiş ise de mukabelesinden bir gûne istifade olunamıyacağına mebni beru tarafdan ecvibe-i sâbıka iâde ile hatm-i kelâm olunduğu." [1]

Rus ve Prusya Elçilerinden de, aşağıya suretleri aynen dercolunan ve Kanin'in isteklerine mutabakat eden ta'limnâmeler, Hariciye Nezâretine gönderildi.

"Rusya Elçisi Mösyö Pontief tarafından Sefaret Müsteşarı Hançerli Bey'e bin sekiz yüz kırk iki sene-i îseviyyesi Teşrin-i sânisinin on sekizi tarihiyle verilen ta'limatın sureti tercemesidir.

Cebel-i Lübnan maslahatı üzerine şu günlerde Devletim tarafından ta'limat-ı mahsusaya muntazır olduğum halde Londra'da bulunan Rusya Elçisi tarafından aldığım tahrirat ile Dürzî ve Maruniyet tâifelerine taraf-ı Devlet-i Aliyye'den başka başka kendu içlerinden Emîrler nasbiyle bunlar dahî Suriye'de bulunan vulât-ı ızâmın en büyüğü olan zatın zîr-i nezaretinde bulunmak üzere Cebel-i mezkûrun suret-i idaresi hakkında Saltanat-ı Seniyyeye Düvel-i Hamse-i Fahîme taraflarından vâki' olan nasihatin üzerine bu def'a kaviyyen ısrara gerek İngiltere Devleti tarafından ve gerek Düvel-i saire-i ma'lûme câniblerinden verilen karar-ı cedîd ve ahîre Devletimin dahî temamen muvafakat etmiş olduğu iş'ar kılınmış olduğuna binaen karar-ı mezkûr üzerine Devletimin nâmına olarak Devletlû Hariciyye Nazırı Efendi hazretlerine bunun ifadesini îsale müsaraat ile bi'l-münâsebe yakınlarında bi'z-zat görüb tavzihat-ı lâzime ile ifade edecek isem de keyfiyyet-i mezkûrenin taraf-ı âlîlerine resmen beyan eylemenizi rica ederim refiklerim olan Süferay-ı saire taraflarından dahî şübhesiz taraf-ı müşarünileyhe vuku' bulan tebligata muvafık olan işbu ifademin artık Vükelây-ı fiham hazeratının dikkat-i mühimmelerini celb ve şâyân-ı teessüf olan tereddüdlerini def' edeceğini ümid ederim mes'ele-i mezkûrenin şimdiye kadar düçâr-ı ûk ve te'hir olan hal ve tesviyesinin ta'cili her yüzden lâzım gelüb Saltanat-ı Seniyye sâye-i âlîsinde bulunan ehali

[1] İst. Başvekâlet arşivi, 3 Zilka'de 1258 Cebel-i Lübnan (Eyâlet-i Mümtaze) dosyası.

haklarında derkâr olan niyyat-ı müttefikanesi ibraz ve alenen zuhûra gelen va'dini incâz buyurmak ve sebeb-i himmet ve ısrarları ma'lûm olan Düvel-i Mütehabbeye lâzım gelen riâyet icra olunmak gibi Devlet-i Aliyyenin menfaat-ı mahsusası bunu icab ettirir muahharan Cebel-i Lübnan'da zuhura gelen ve sifk-i dimâyı müstelzim olan uygunsuzluk-dan bahsetmem ve eğerçi keyfiyyet-i mezkûreden samimî teellüm eder isem de bâlâda serd ve beyan olunan mütalâatıma sened olmak üzere bunu ittihaz-ı delil ve bürhan etmeğe hacet olmadığını bilürüm zat-ı şevket-simat-ı hazret-i mülûkânenin muhibleri olan hükümdaranın ittihad-ı lisan ve adîmü't-tebeddül olan kararlarındaki ittifak-ı mühim-min Vükelây-ı fiham hazeratının efkârında zuhûra getüreceği âsâr-ı azîmeye nisbetle delâil ve berâhin-i mezkûrenin derece-i sâniyede ka-lacakları derkârdır. [1] "

"İşbu bin sekiz yüz kırk iki sene-i İseviyyesi Teşrin-i evvelinin yirmi yedisi tarihiyle müverrahan Der-i Aliyye'de mukim Prusya mas-lahatgüzârına bu def'a Devleti tarafından vârid olan bir kıt'a tahri-ratın tercemesidir.

Beriyyetü'ş-şam'da ihtilâl-ı mütenevviaya bâis ve sebeb olan Ar-navud askerinin .... kemâl-i mahzûziyyetimizi mu-cib olmuş ise de Düvel-i Hamsenin nasihat ve tedbirine Devlet-i Aliy-ye'nin muvafakat göstermediğinden gayet müteessif olmuşuzdur çünkü Cebel-i Lübnan'ın istirahat ve emniyyet ve âsâyişi te'yid ve te'sis zım-nında ehaliden birer me'mur intihab ve ta'yin olunması icabeylediği Düvel-i müşarünileyhimin netice-i re'y-i efkârıdır ve her ne kadar Vü-kelây-ı Devlet-i Aliyye hazeratı işbu nasihata muhalefet göstermiş ise de Cebel-i Lübnan yalnız bu usul ve tertib ile istirahat ve âsâyiş tahsil edebileceğine Düvel-i Hamse kemâl mertebe i'tikad ve i'timad ederler eğer Düvel-i Hamsenin işbu nasihatlerini Devlet-i Aliyye kabul buyur-maz ise ziyâdesiyle müteessir olacağımız âşikârdır ve bu hususa dair Devlet-i Aliyye bi'l-cümle teb'ası hakkında ızhar buyurdukları niyyat-ı hayriyesine mugayir olan tertibinden keff-i yed edeceği me'mulümüz olduğunu Sârim Efendi hazretlerine ifade ve beyan edesiniz Devlet-i Aliyye işbu mes'eleyi Düvel-i Hamsenin efkâr ve re'yine müceddeden havale etmekle Düvel-i müşarünileyhim şimdiye kadar muvafakat et-tikleri misillû şübhemiz olmadığı vech üzere ba'dezin ittifak ve sebât

[1] st. Başvekâlet arşivi, 3 Zilka'de 1258 Cebel-i Lübnan (Eyâlet-i Mümtaze) dosyası.

gösterdikleri halde Devlet-i Aliyye'nin dahî efkârımıza riâyet ve i'tibar edeceği ve nasihatlerimizi takdir ve kabul buyuracağını me'mul ederiz" [1].

İngiltere Elçisi beş Devlet Elçisi ile, Hariciye Nazırı Sârim Efendi'nin bir mükâleme akdetmesi için, aşağıdaki ta'limnâmeyi gönderdi.

"İngiltere Elçisi Mösyö Kanin tarafından Teşrin-i sâninin yirmi üçü tarihiyle Sefaret Baştercemanı Mösyö Pizani'ye verilen ta'limatın sureti tercemesidir.

Beriyyetü-ş-şam maslahatını iltizam eden Düvel-i Hamse Elçileri Eylûl'ün on beşi tarihiyle mün'akid meclis-i mükâleme üzerine mes'ele-i mezkûreye dair Devletleri taraflarına yazmış oldukları tahriratın her biri bu def'a cevabını almış olduklarından refiklerim Süferay-ı mumaileyhimin iltimaslariyle keyfiyyeti Umur-ı Hariciyye Nazırı Devletlû Sârim Efendi hazretlerine ifade ve inha ve nezd-i müşarünileyhde birleşüb Devletlerimizin efkâr-ı kâmilelerini Vükelây-ı fiham hazeratına bildirmek üzere bir mükâleme akdi için şu günlerde bir vakit ta'yin buyrulmasını ricaya mübaderet ederim işbu ta'limatı Nazır-ı müşarünileyh hazretlerine ba'de'l-kırâe bir suretini dahî takdim edesiniz." [2]

Elçiler tarafından müştereken taleb olunan mükâleme akdi isteğine cevab verilmeden, Serasker Paşa'nın da iştirak ettiği Meclis-i Vükelâda Lübnan meselesi tetkik olundu. Serasker Paşa, Elçilerin teklifi vechile Dürzîlerden ve Marunîlerden Emîr nasbının aleyhinde bulundu ve düşüncelerini mucib sebebleriyle anlattı. Elçilerin fikriyle Serasker Paşa'nın düşünceleri, meclisde müzâkere edildiği sırada, İngiltere Sefiri Kanin'in aşağıdaki ta'limnâmesi Hariciye Nezaretine verildi.

"İngiltere Elçisi Mösyö Kanin tarafından Sefaret Sırkâtibi Mösyö Alison'a verilen ta'limatın sureti tercemesidir.

Devletlû Umur-ı Hariciyye Nazırı Efendi hazretleri tarafından mukaddema va'ad ve taahhüd buyrulduğu üzere mükâleme için bir gün tahsis olunmasına intizar üzere olduğumuzdan refiklerim olan Süferay-ı saireye ihbar için müşarünileyh hazretlerinin gelecek cum'aertesi gününe kadar bir cevab vermelerini ve geçenki mülâkatımızda ifade

[1] İst. Başvekâlet arşivi, 3 Zilka'de 1258, Cebel-i Lübnan (Eyâlet-i Mümtaze) dosyası.

[2] İst. Başvekâlet arşivi, 3 Zilka'de 1258, Cebel-i Lübnan (Eyalet-i Mümtaze) dosyası.

eylediğim mevaddı lâyıkiyle takrir edeceklerini me'mul ederim mülâkatımızdan sonra Beriyyetü'ş-şam cânibinden gelen tahrirat-ı cedîde mukaddema ifade eylediğim hususatı tasdik ederek bundan başka bir takım şeyler dahî mündericdir Dürzî ve Hıristiyan kabileleri beyninde ittifaka karar verilüb şeblü'l-urbân ve sair şeyhler bundan evvel Devlet-i Aliyye lehinde iken şimdi aleyhinde olarak asker tedarikiyle geçid yerlerini zabt ve mirî olan eşya ve edevatı gâret ile Ömer Paşa üzerine hücum tedbirine karar vermişlerdir zikrolunan ef'al ve harekâtın men'ine Düvel-i Mütehabbe Konsolosları sarf-ı.............gayret etmişler ise de bunun asıl sebeb ve illeti me'murların Cebel-i Lübnan'da vâki' başluca mahalleri zabtedüb şeyhlerin ahz ü girift olmalarını emr ile ihkak-ı hakdan bi'l-külliyye imtina' ve ehalinin eslihasını devşirmekde vâki' olan suret-i gadr ü anef ve şiddetlerinden neş'et etmiş olmağla müftehirâne derpîş kılınan âsâyiş ve Devletlû Mustafa Paşa hazretlerinin usul ve tedbirleri işte bu hali müntec olmuşdur şimdiye kadar Cebel-i Lübnan ehalisi fırka fırka olub Bab-ı Âlî'nin zuhûra gelen va'ad ve taahhüdatına i'timad ile itaat etmeleri Konsoloslar tarafından nasihat olunmakda ve bir tarafdan Cebel-i Lübnan mes'elesi hakkında dahî daima Âsitâne'de mükâlemat vuku' bulmakda idi artık bunca zamandan beru Düvel-i Hamse ve ale'l-husus İngiltere Devleti tarafından zuhûra gelen niyyet-i hayriyye-i muhibbâne ile Devlet-i Aliyye'ye arzolunun nesayihin adem-i kabulüne ziyâde ısrarın netayic-i zaruriyyesi ne olacağını Bab-ı Âlî mütalâa buyurmalıdır İngiltere Devleti nesayih-i mezkûreyi teklif ettiğinde kabul olunması hususu Devlet-i Aliyye'nin nâm ve şan ve nüfuzuna muvafık ve şâyân olduğu ve İngiltere Devletinin Devlet-i Aliyye ile beraber va'ad ve taahhüd etmiş olduğu hususlar tekzib ve ibtâl olunduğu halde şan ve vekarına ârız olacak nakîsenin vukuunu men' etmek Devlet-i müşarünileyhanın tasmim-kerdesi idüği ve ve va'ad ve taahhüd olunan şey Cebel ehalisinin ötedenberu nâil oldukları imtiyazatın ibkası ve imtiyazat-ı mezkûrenin birisi kendu içlerinden emîr nasb ve ta'yini olub bunun dahî asla terk ve iğfal olunmaması emr-i muhal olacağı âşikârdır bundan sonra vâki' olacak mükâlemde işbu Cebel-i Lübnan mes'elesinin hal ve tesviyesi muktazıyyat-ı zaruriyyeden olub eğer adem-i kabul ile suret verilur ise terettüb edecek müşkilât şimdiden meşhûd ve bedîdâr olmağla Sefiri bulunduğum Devletin bu babda vâki' olan efkâr ve mütalâatının şimdiden Efendi-i

müşarünileyh hazretlerine ifade ve iş'arını vâcibe-i dostî addeylemişimdir." [1]

Yukarıdaki ta'limnâme, sefirlerin taleblerinde ısrar edeceklerini açıkça gösterdiğinden, Vükelâ Meclisi mükâleme akdine mahal bırakmadan, Elçilerin tekliflerini kabul ederek aşağıdaki takriri tebliğ etti.

"Teşrin-i sâninin yirmi üçü tarihiyle Başterceman Mösyö Pizani'ye i'ta olunub bir sureti tarafımıza verilmiş olan ta'limnâmenin tercemesini mütâlaa eyledim ta'limnâme-i mezkûrda refikleriyle beraber mes'ele-i Cebel hakkında Düvel-i Fahîme-i müttefikanın efkâr-ı kâmilelerini bildirmek üzere hulûs-verleriyle bir mükâleme akdi hususu muharrer olmağla mülâkat-ı dostâneye daima hâhişger olduğumdan niyyetimi biran evvel beyan arzusuyle mes'ele-i mezbure hakkında evvelce zât-ı asîlâneleri ve gerek asâletlû Mösyö Borkne ve Rütbetlû Mösyö Kılcil cenâblariyle başka başka vuku' bulmuş olan mülâkatda cereyan eden ifadat ve mütalâatdan ve asâletlû Mösyö Potniyef ve Rütbetlû Mösyö Vagz cenâbları taraflarından ahzolunan evrak müddealarından tefehhüm kılınan mülâhazat ve efkâr Düvel-i müşarünileyhimin Vükelây-ı Devlet-i Aliyye'ye arz ve beyanını tekrar mülâkatdan evvel ta'cil ettim ve Devletlû Serasker Paşa hazretleri dahî hazır oldukları halde husus-ı mezbur Meclis-i Hass-ı Vükelâda dermeyan olunarak Serasker-i müşarünileyh hazretleri iş'arat ve ihtarat-ı sâbıkaları merkezini terk edemeyüb ve matlûb olan âsâyiş-i daimînin tensîb-kerde-i Devlet-i Aliyye vechile Dürzî ve Maruniyetler için Devletlû Sayda müşiri hazretleri taraflarından ta'yini kararlaşdırılan kâim-mekamların haricden nasb olunmasiyle hasıl olacağında bir gûne iştibah eylemeyüb bununla beraber zikrolunan kâim-mekamların içlerinden ta'yin olunmasında beher hal mültezim bulunan âsâyiş husul- pezîr olamıyacağını kat'iyyen beyan eylemişlerdir mes'ele-i mezburenin yalnız bu nüktesi bir seneden beru bâis-i bahs ve manzara olmuş ve Devlet-i Aliyye bu güne kadar Cebel'in hüsn-i idaresine muvaffak olarak isbat-ı müddeasına delil-i fi'lî gösterdiği halde müttefikleri bulunan Düvel-i Fahîmenin tahvil-i efkârı müyesser olamamış olması doğrusu mucib-i ıstırab olmakda olarak mamafih Saltanat-ı Seniyye ittihaz buyurduğu meslek-i riâyetkârî ve safvet cihetiyle dost-ı ehab ve ahlesi bulunan beş dâne Devlet-i fahîmenin

[1] İst Başvekâlet arşivi, 3 Zilka'de 1258, Cebel-i Lübnan (Eyâlet-i Mümtaze) dosyası.

redd-i efkârına kendu mevadd-ı mahsusa-i dahiliyyesinde bulunan böyle nâzik mes'elenin hallinde ızhar-ı muvafakatle isbat-ı müddeay-ı riâyet ve hürmete müsaraat suretini tercih ve tasvib buyurmağla Devlet-i Aliyye ile Düvel-i Müttefikanın mücerred iltizam-ı âsâyişden ibaret olan efkârının kangısı icra olunsa evvel-i emirde bir tecrübe kabilinden olacak idi bu suretle âsâyiş takarrur eylediği halde murad-ı Saltanat-ı Seniyye dahî hasıl olmuş olacağından teşekküre şâyân görüneceği misillû şimdiye kadar vuku' bulan tahkikat-ı mütevâliyesi iktizasınca havali-i Beriyyetü'ş-şam'da maazallah korkduğu şeyler ya'ni âsar-ı bî-huzurî ve adem-i bekay-ı âsâyiş zuhûra gelür ise olhalde ma'zeret-i Devlet-i Aliyye zâhir olarak Saltanat-ı Seniyyenin bütün hakk-ı âlîsi i'tiraf olunacağından bu cihetle dostlarının nesayih-i dostânesini kabul ve muvafakatle müşarünileyh Es'ad Paşa hazretlerine bir emir irsâliyle dahil-i eyâleti olan Cebel-i Lübnan'da mütemekkin esnaf-ı teb'a için tarafından nasbı mukarrer olan iki nefer kâim-mekamların mukaddema muvafakat-i düveliyye dahî vâki' olduğu vechile ümeray-ı Şehâbiyyeden ma'ada içlerinden ya'ni birini Dürz ve birini Maruniyet tâifesinden intihab ve ta'yin ederek hüsn-i idare-i Cebele himmet eylemesinin tavsiye ve iş'ar olunması karar-gîr olmuş ve olvechile icrasına müsaade-i seniyye-i hazret-i şâhâne dahî müteallik buyrulmuş ve işbu mes'elenin yeniden mülâkat ve müzâkereye hâcet bırağılmaksızın hüsn-i hal ve tesviyesi husule gelmiş olmağla hasbe'l-me'muriyye ifadesine sür'at ve metbu-ı müfahhamım olan şevket-meâb-ı merâhim-nisab efendim hazretlerinin hükümdaran-ı nasafet-unvan-ı Düvel-i Hamse-i Muazzama hakk-ı velâkârîlerinde olan hürmet ve riâyet-i mahsusa-i mülûkânelerinin bu vechile dahî ibraz ve i'lânına mübaderet siyakında işbu mektub-ı mahsus terkim ve imlâ ve zaten derkâr olan fart-ı hulûs ve ihtiramımı te'yiden tesyîr ve isra kılındı [1].

Lübnan mes'elesinin halledildiğine dair Bâb-ı Âl'îden gelen cevap 5 Zilkade 1258 tarihini ihtiva ediyordu. Sefaretlere gönderilen takrir sureti de cevaba eklenmişti. Fransa Hariciye Nezâreti İstanbul sefaretinden henüz bu hususa ait bir haber alamamıştı. Reşid Paşa Umur-ı Ecnebiyye Nâzırına cevap muhteviyatını bildirdi ve "Artık Devlet-i Aliyye'nin işbu müsaade-i seniyyesi Düvel-i Fahîme nezdinde takdire şâyân olmalıdır." cümlesini de sözlerine ilâve etti. Paşa'nın, 25 Zilkade

[1] İst. Başvekâlet arşivi, 3 Zilka'de 1258, Cebel-i Lübnan (Eyâlet Mümtaze) dosyası.

1258 günlü tahrîratında Gizo'nun "Mahzûziyyet-i kâmile ızhar etmiş olduğu" yazılmaktadır.

Aynı tahrîratın son bendinde de "Sayda müşîri Devletlû Es'ad Paşa hazretlerinin mahall-i me'muriyyetinde tuttuğu usûl her kese makbûl görünmekte olduğu bu def'a Fransa vükelâsından istima' olunmuş olmağla mücerred keyfiyyet ma'lûm-ı âlîleri buyrulmak için tahşiyeye ibtidar kılındığı" bildirilmektedir.

Dürzî ve Mârunîler arasındaki mücadele, kendilerinden müdirler tayin edilmesine rağmen sona ermemişti. Karışıklıklar devam ediyordu: Bâb-ı Âlî hassas davranıyor ve Şehab âilesinin Cebel'e tekrar emîr tayin edilmesi yolunda, Avrupa'dan gelecek muhtemel tekliflere açık kapı bırakmak istemiyordu.

Şehab âilesinin tekrar emîr ta'yini hususunda Fransa'nın düşünce tarzına dair, Fransız devlet adamlarından bilgi edinmesi, Reşid Paşa'ya yazılmıştı. Paşanın 19 Rebîü'l-âhır 1260 günlü tahriratında, bu hususa mütedair verdiği cevab aşağıdadır.

"Umûr-ı Ecnebiyye Nâzırı Mösyö Gizo'ya geçen akşam Sardunya Elçisinin ziyafetinde tesadüf olunmuş olduğundan Tunus keyfiyyeti suâl olundukda Tunus Paşası tarafından tarziyye-i matlûbeye ızhar-ı rıza olunarak maslahatın bitmiş olduğunu beyan etmiş ve müteakiben bu maddeye dair Cenova'da olan Devlet-i Aliyye şehbenderi tarafından dahî mektub vürud etmiş olmağla manzur-ı âsafaneleri buyrulmak için leffen irsal olunduğu ve Tunus lâkırdısı akîbinde Nâzır-ı mumaileyh Cebel-i Lübnan'da henüz bir âsâyiş-i kâmil hasıl olamadığından gerek orada ve gerek Beriyyetü'ş-şam'ın sair mahallerinde bir uygunsuzluk zuhûr etmemesi temennisindeyim demiş olunduğundan taraf-ı âcizânemden dahî Der-i Saadet'ten mütevaliyen alınmakda olan tahrirat-ı aliyyeye nazaran lillâhi'l-hamd saye-i şevket-vâye-i hazret-i şâhânede oraları kemâl-i âsâyiş üzere olduğu cevabı verilerek geçen hafta taraf-ı vâlây-ı müşirânelerine beyan olunduğu üzere Haşmetlû Kral cenâbları tarafından işbu Cebel-i Lübnan lâkırdısı açılmış ve Nâzır-ı mumaileyh cânibinden dahî kelimat-ı mezkûre îrad kılınmış olduğundan iş'âr-ı âlî-i Nezâret-penâhîleri üzere Şehab familyası hakkında bir gûna tasavvur olub ve olmadığına dair bazı serrişte alınmak için bu babda daha ziyâdece söze girişilmek üzere iken Sardunya sefiri mumaileyh bulunduğumuz mahalle gelerek sohbet kesilmiş olmasiyle Umûr-ı Politika Müdîri Mösyö Dizaş'a vâki' olan ifadât-ı istizahiyyede Kral

cenâbları ve müteakiben Mösyö Gizo taraflarından şöyle böyle bazı ifadât vuku'bulmuş ise de Cebel-i Lübnan'ın ma'lûmat-ı vâkıamın hilâfına olarak rivayet olunan adem-i âsâyiş nasıl esbabdan neş'et etmiş oluyor ve cânib-i Saltanat-ı Seniyyeden oralara atf-ı nigâh-ı dikkat buyrulsa demekden murad nedir vadisinde sözler îrad olundukda mumâileyh cevabında Cebel-i mezkûre kâim-mekamlar ik'adı cümlenin kabulü ile tesviye-pezîr olmuş mevaddan olduğundan bundan dolayı Devlet-i Aliyye'den bir gûna şikâyetimiz yok ise de sâlifü'z-zikr kâim-mekamlara zapt ü rapt-ı memleket hususunda hükûmet-i kâfiye verilmediğinden midir nedir elhaletü hazihi orada hoşnudî-i kâmil sureti husûle gelmemiş ve Beriyyetü'ş-şam'da bulunan Arnavud askerinin bundan akdem vâki' olan karara göre taraf-ı Devlet-i Aliyye'den kaldırılmış olması iktiza eder ise de içlerinden bazıları oralarda teehhül ederek veyahud vesâil-i saire ile kalmış olmalarından mıdır nedir onların dahî bazı uygunsuz harekâtı rivayet olunmakda bulunmuş olub her ne ise Beriyyetü'ş-şam'ın ahvâl-i sahîhası burada lâyıkı ile anlaşılamıyarak mahallinden tahkika muhtac olacağı misillu istihsal-i âsâyiş-i kâmil hakkında tedabir-i lâzimenin icrası dahî Der-i Saâdet'te müzâkereye mütevakkıf olduğundan bu babda isti'lâmı havi Mösyö Borkne tarafına tahrirât-ı mahsûsa gönderildi yollu bazı kelimat tefevvüh etmiş ise de Şehab familyasına dair bir şey açmamış idüği. [1] "

Fransız devlet adamları arasında, Şehab âilesinden birinin Cebel'e emîr tayini hakkında bazı konuşmalar olduğu duyulmuştu.

Gizo "Bazı kelimât-ı mühimme îrad" ederek, Cebel'de mevcud idarenin tebdiline dair müzâkereler vuku bulacağından bahs açıyordu.

"Siyâk-ı hâle göre" yine Şehab familyası sözlerinin ortaya çıkacağı anlaşılıyordu. Paşa'nın, 21 Cemaziye'l-evvel 1260 günlü tahriratında, Şehab familyasından birinin tekrar Cebel'e emîr ta'yini hususundaki tekliflerin, red olunacağını beyan ettiği görülmektedir.

"Cebel-i Lübnan hakkında haşmetlû Fransa Kralı cenâbları ve müteakiben Umûr-ı Ecnebiyye Nâzırı Mösyö Gizo taraflarından ba'zı kelimat-ı mühimme îrad olunduğu ve ba'dehu maslahatın Der-i Saâdet'e havale olunduğuna dair Mösyö Dizaş'ın ifadât-ı vâkıası mukaddemce taraf-ı vâlây-ı âsafânelerine beyan ve işa'âr olunmuş idi. Muahharan Nâzır-ı mumaileyhin Vükelâyı Millet Kamarasında îrad etmiş olduğu nutkunda dahî Cebel-i Lübnan'ın usul-ı idare-i haliyesinin teb-

[1] 19 Rebîü'l-âhır 1260, Defter, s. 36

diline dair Der-i Saadet'te mükâlemat vuku' bulacağı tezkâr olunmuş ve siyak-ı hale göre yine Şehab familyası lakırdısını meydana çıkaracakları anlaşılmış olduğundan Nâzır-ı mumaileyhle bu defaki mülâkat-ı âcizânemde bi'l-münasebe Cebel-i Lübnan sohbeti açılarak egerçi vuku' bulacak mükâlematdan maksud yine Şehab familyası ise size evvelce beyan edeyim ki bu bir imkânsız şeydir denildikde bizim asıl muradımız Cebel'in şimdiki usul-ı idaresi yolsuz olduğunu ve bunun devamı mümkün olamıyacağını Devlet-i Aliyye'ye anlatmak ve Der-i Saâdet'te Sir Istratford Kanin ve Kont İstermer ve Baron Dö Borkne beyinlerinde bi'l-müzâkere oranın hüsn-ü idaresi nasıl esbaba mütevakkıf ise anı istihsal etmekten ibarettir yollu cevab vermiş olub eğerçi Nâzır-ı mumâileyh asıl murad Şehab familyası olduğuna dair sarahaten bir şey dememiş ise de olmadığına dair te'minat-ı kaviyye dahî göstermemiş ve bu babda Nemçe ve İngiltere Devletleri taraflarından birlikte hareket olunacağı tebeyyün etmiş olmağla keyfiyyet ma'lûm-ı âlî-i nezâret-penâhileri buyrulmak için iş'âra ibtidar olunduğu [1]."

1258 yılında, Lübnan meselesinde Fransız İngiliz baskısı, müştereken ve ağır bir şekilde belirmişti. 1260 yılındaki Lübnan hâdiselerinde ve bilhassa Şehab ailesinden birinin Cebel'e emîr tayin edilmesi hususunda, iki devletin müşterek yürümedikleri açıkça görülüyordu.

Avusturya ve Fransa'nın, müştereken Şehab familyasını iltizam etmelerine mukabil, İngiltere ve Rusya hükûmetleri Bab-ı Âlî ile birlikte hareket ettiler.

İngiltere Elçisi Kanin "Londra'dan beklenen ta'limatı almıştı. Hariciye Nazırı ile yaptığı bir mülâkatta (9 Recep 1260 evrakı) hükûmetinin kendi nokta-i nazarını tasvib ettiğini bildiriyor ve şu ma'lûmatı veriyordu: Şehab âilesinden birinin Cebel'e ta'yini hakkında Fransa kabinesinde ba'zı sözler dolaşmakda ise de Fransız Hariciye Nazırına bildirilmek üzere Lord Abredin tarafından Paris'teki İngiliz elçisine bir ta'limat gönderilmiş, Cebel'in hâl-i hâzır idaresi henüz tecrübe edilmediğinden idarenin tebdiline ihtiyaç görülmediği, hususiyle Şehabların gönderilmesine lüzûm olmadığı, İngiltere hükûmetinin mevcud idarenin ibkası fikrinde bulunduğu bi'l-farz bu idare tecrübe edildikden sonra değiştirilmesi zarurî olsa bile yalnız bir iki devletin re'yi ile

[1] 21 Cemaziye'l-evvel 1260, Defter, s. 39

bunun yapılması kabil olmayub Devlet-i Aliyye'nin re'y ve iradesinin beş devletin ittihadı ile icabına bakılmak lâzım geleceği, hulâsa, şimdiki şeklin müreccah bulunduğu anlatılmıştı."[1]

Bab-ı Âlî, karışıklıkları önlemek azmi ile, Kaptan Paşa'yı Sayda müşîri ile müştereken tedbirler almak üzere Lübnan'a gönderdi.

Gizo, Reşid Paşa ile konuşmasında, Avusturya ve İngiltere Devletlerinin de, Fransa ile birlikde hareket edeceğini söylemişdi. Merkezden gelen ta'limatda ise, iki Devlet arasında bu hususa mütedair anlaşmazlık bulunduğu bildirilmişti. Bu haber, Paşayı memnun etti. Cemaziye'l-âhır 1260 günlü tahriratında şunlar yazılıdır.

"Devletlû Kapudan Paşa hazretleri bazı süfün-i hümâyûn ile Beriyyetü'ş-şam cânibine me'muriyyetleri karar-ı âlîsine ve Nemçe ve Fransa elçilerinin Şehab familyasını iltizamları ve İngiltere ve Rusya elçilerinin Şehab familyasını vazife edinmiyerek fakat mukaddemki kararın fi'len icrasını mültezimâne ifadeleri keyfiyyatına dair şehr-i sâbıkın onu tarihiyle bir kıt'a tahrirât-ı aliyyeleri ve beraberce irsal buyrulan tezkire-i samiye mefahim-i aliyyesi rehîn-i iz'an-ı bendegânem olmuşdur geçen posta ile takdim olunan arîza-i âcizî meâlinden ma'lûm-ı âlîleri buyrulmuş olacağı vechile Şehab familyası buraca iltizam olunacak gibi anlaşılub İngiltere sefirinin işbu Cebel-i Lübnan maddesinde Fransa ve Nemçe sefaretleriyle birlikde hareket edeceğini dahî olvakit Mösyö Gizo ifade etmiş ise de meâl-i iş'âr-ı sâmîlerine nazaran İngiltere elçisi ve Rusya elçisi ile beraber başka re'yde bulunduğundan Fransa ve Nemçe devletlerinin dahî bi't-tabi' tebdil-i efkâr etmeleri akreb-i melhuz ve bu cihetle süfera beyninde derkâr olan işbu ihtilâf-ı ârâ kaziyyesi mahz-ı isabet olmağla bir tarafdan bundan istifade ile beraber diğer cânibden dahî emvâl-i menhubenin tesviyyesi ve Cebelin hüsn-i idaresi suretleri hasıl oldukça bi-tevfikihi Teâlâ şu Şehab familyası maddesinin suhûletle önü kesdirilmesi eltâf-ı Subhaniyyeden me'mul idüği ve diğer ma'ruzat-ı bendegânemde iş'ar olunduğu vechile mumaileyh Mösyö Gizo ile mülâkat-ı bendegânemde bu hususun dahî müzâkeresine mübaderet olunacağı beyaniyle arîza-i âcizânem terkim ve takdim kılındığı." [2]

13 Cemaziye'l-âhır 1260 günlü tahriratında da, Gizo ile şiddetli münakaşalar içinde geçen mülâkatını nakletmektedir.

[1] M. Tayyib Gökbilgin, Cebel-i Lübnan meselesi ve Dürzüler, Belleten, X, s. 668
[2] Gurre-i Cemâziye'l-âhır 1260 günlü tahrirat, Defter, s. 40.

"Geçen hafta takdim-i hâkipây-i devletleri kılınan ma'ruzat-ı âcizânemde beyan kılındığı üzere Umur-ı Ecnebiyye Nazırı Mösyö Gizo ile mülâkat musammem olduğundan bu def'a lede'l-ictima' iptida seyahat-i seniyye-i hazret-i şehinşâhînin nasıl niyyet-i haseneye mebni icra buyrulmuş olduğuna dair îrad-ı kelâm olundukda nâzır-ı mumaileyh vakıa bu kerre aldığım haberlere göre teşrif-i hümâyûn buyrulmuş olan mahallerde her sınıf teb'a haklarında bilâ istisnâ muamele-i mütesaviye icra buyrulmuş velhasıl niyyat-ı hasene-i cenâb-ı mülûkâne fi'len dahî sabit olmuş olduğundan ve Devlet-i Aliyye'nin menfaat-i hakikiyyesi ancak bu suretlerle hasıl olacağından bu keyfiyyet Fransa Devleti nezdinde kemâliyle takdir olunmuşdur dediğini müteakib Arnavudluk gâilesinin hüsn-i indifaı kaziyyesine intikal olunmuş olduğundan bundan dolayı dahî Nâzır-ı mumaileyh mahzûziyyet-i kâmile ızhar ederek umarım ki bundan böyle himâyet-i reayet maddesine dahî taraf-ı saltanat-ı seniyyeden kemâyenbagî himmet ve ikdam buyrulur demesiyle taraf-ı bendegânemden bu husus Devlet-i Aliyye'nin nuhbe-i efkâr-ı âliyesi olarak ez-her cihet dikkat ve i'tina ve me'murîn taraflarına lâyenkati' ta'limât-ı kat'iyye ve ekîde irsal ve isrâ buyrulmakda olduğu ve eziyyet maddesinin men'i keyfiyyeti dahî saltanat-ı seniyyenin usûl-ı adliyyeyi kemâl-i iltizama delil-i vâzıh olacağı sırasiyle beyan ve tezkâr olunarak Devlet-i Aliyye'nin adâlet-i seniyye ve şefkat-i aliyyesi bu merkezde ve Düvel-i Fahimenin Saltanat-ı Seniyye hakkında niyyat-ı hasenesi dahî rütbe-i bedâhette ise de Yunanistan tarafında bir takım habâsetkârlar gene tek durmıyarak memâlik-i mahruse reâyâsını şu surette bu surette tahrik ve iğfal niyyetinde oldukları havadisatı işidilmekde olmasiyle ve bir de firarî meb'uslarından dolayı Yunan Devleti tarafından Atina'da mukim Devlet-i Aliyye sefirine îrad olunan........ dahî ser u bünü yok bir takım kelimat-ı vâhiyeden ibaret olarak Saltanat-ı Seniyye evvelki protestosunu tecdid buyurmasiyle Düvel-i fahîme taraflarından evvel ve âhir îrad olunmakda olan te'minat-ı kat'iyye iktizasınca Yunanîlerin bu makule hareketlerini men'e ez-her cihet himmet olunmak icabeder denildikde Nâzır-ı mumaileyh cevabında himayet-i reâyâ maddesine himmet buyruldukca Devlet-i Aliyye gâileden masun olacağından olvechile ihtimam buyrulmakda olması ve şiâr-ı insaniyyete bütün mugayir olan eziyyet maddesinin dahî külliyyen kaldırılması pek isabet olmuş kaldı ki Yunan vükelây-ı hazırasının bu makule erbab-ı fesade yüz vermemek niyyet ve usulünde oldukları meczumumuz olarak Devletler taraf-

larından dahî daima bu hususlarda mütebassırâne hareket olunmakta olmağla Devlet-i Aliyye'nin bu babda kat'a endîşe buyurması iktiza etmez ve firarî meb'uslarından dolayı Yunan devletinin... kâfiye i'tasına mecburiyyeti dahî inkâr olunamaz diyerek matluba muvafık kelimat îrad etmiş velhasıl gerek hudutda tehyie etmekte olan erbab-ı fesadın def'i ve gerek firarî meb'usları maddeleri üzerine Mösyö Piskatori tarafına ta'limat-ı ekîde göndereceğini kaviyyen va'deylemiş idüği ve musahebat-ı meşruhe akibinde Cebel-i Lübnan lakırdısı açılarak Şehab familyasının Cebel'de istihdamı lüzûmu Fransa ve Avusturya devletleri sefaretleri taraflarından dermeyan olunmuş ve İngiltere ve Rusya devletleri sefirleri câniblerinden dahî Cebel-i Lübnan hakkında mukaddema verilen kararın icrası sûreti ifade kılınmış olduğu ve her nasıl olsa Şehab familyasının oraya irsali uyamıyacağı mukaddemesiyle Cebel-i mezkûrun âsâyiş-i kâmilini istihsale ve Dürzîler tarafından Marûnîlere i'tası karar-gîr olan bedel-i tazminatın te'diye ettirilmesine taraf-ı Saltanat-ı Seniyyeden ne vechile himmet buyrulmakda olduğu ve Devletlû Kapudan Paşa hazretlerinin bazı süfün-i hümâyûn ile Beriyyetü'ş-şam cânibine me'muriyyetleri dahî teshil-i maslahat niyyet-i hayriyyesine mebni idüği lede'l-ifade Nazır-ı mumaileyh cevabında bundan mukaddem Dürzîler ve Marûnîlere başka başka kâim-mekamlar ta'yinine karar verilmesi bir tecrübe kabilinden idi şimdi zannederim ki bu usul ile Cebel'in hüsn-i idaresi mümkün olamıyacağı bi't-tecrübe meydana çıkdı ve Der-i Saâdet'te İngiltere Sefirinin başka re'yde bulunduğu benim de ma'lûmumdur lâkin gerek Fransa ve gerek Avusturya devletlerinin tahkikatına nazaran Cebel'in hüsn-i idaresi ancak Şehab familyasının ik'adına mütevakkıfdır ve İngiltere devletinin dahî karîben bu re'yde olacağında iştibah yokdur bu cihetle devletlerin ibram ve ilhahı vukua gelmeksizin Saltanat-ı Seniyye kendi irade-i mahsûsası ile bu hususa bir suret verse ya'ni Mîr Beşir kendisi pek müsin ve ihtiyar olduğundan familyası a'zâsından Mîr Emin'in dirâyet ve liyâkati haber verilmekde olmağla ânın nasb ü ta'yinine karar verilse hem hal ve maslahata ve hem Devlet-i Aliyye'nin şân-ı âlîsine muvafık olur zannederim demesiyle taraf-ı âcizânemden Cebel'in şimdiye değin hüsn-i idaresi mümkün olamadığını beyan etmekde iseniz de Devlet-i Aliyye'nin ma'lûmat-ı âliyesine göre Cebel'de iştikâyı mucib olacak bir şey olmayub faraza Dürzîler ile Marûnîler beyinlerinde bazı münazaat-ı şahsiyye olsa bile gerek anın ve gerek asıl bâis-i kîl ü kal olan madde-i tazminiyyenin icrây-ı iktizalarına taraf-ı Devlet-i Aliyye'den himmet buyrulmakda ol-

masiyle artık Mîr Beşir takımına hiç hacet kalmıyacağı umûr-ı müsellemedendir denildikde bizim muradımız eşhas olmayub ancak hüsn-i idare-i memleket olmağla bakalım yine tekrar tecrübe olunsun lâkin nihayetinde maslahatın yine Mîr Beşir familyasına dayanacağından ve çünkü bu familyadan maada Cebel'i hüsn-i idareye kabil kimse olmadığından İngiltere Devletinin dahî sonradan bu surete karar vereceğinde şübhe yoktur fakat şurası ma'lûm olsun ki meselâ Cebel'in ba'zı şehir ve kasabasında Dürzîler ile Marunîler mahlût bulunduğundan meselâ Dürzî Kâim-mekamının hükûmetine ittiba' için veya sair bir vesile ile Donanmay-ı Hümâyûn veyahud asakir-i berriyye taraflarından Marunîler icbar olunacak olur ise olhalde Fransa ve İngiltere donanmalarının derhal Beriyyetü'ş-şam sularında zuhûr edeceği derkârdır demesiyle Devlet-i Aliyye'nin teda'bir-i âliyesi ve Kapudan-ı müşarünileyh hazretlerinin olcânibe i'zamı ancak Marunîlerin hukukunu istihsal için olduğu halde dediğimiz icbar suretini hâtıra bile getirmek iktiza etmez cevabı verilmiş olduğu." [1]

Gizo ile münakaşasını nakleden bu tahriratının sonunda, işin neticesine müteallik fikrini, şu cümle ile belirtilmektedir.

"Nâzır-ı mumaileyhin kullandığı lisana göre bi-tevfikihi Teâlâ Cebel'in âsâyiş-i kâmili ve sâlifü'z-zikr tazmin maddesi çarçabuk hasıl olduğu halde Şehab familyası lakırdısının bi't-tab' biteceği vâzıhattan bulunduğu."

Aynı tahriratta, Fransa Kralı ile de görüştüğünü anlatmakta ve Kralın Padişâhı Paris'e davet ettiğini "Bu tarafları dahî teşrife rağbet buyursalar pek büyük iftihar ve mübahâtımı mucib olur" dediğini yazmaktadır.

"Haşmetlû Fransa Kralı cenâbları elhaletü hazihi sayfiyelerinden Nöyyi sarayında bulunduğundan evvelki akşam oraya gidilerek mevadd-ı meşruhaya dair uzun uzun müsahabat cereyan etmekle Yunan maddesi hakkında bi'z-zat Kral-ı müşarünileyh dahî pek çok îrad-ı te'minat etmiş ve Arnavudluk gâilesinin hüsn-i hıtamından dolayı mahzuziyyet-i kâmile göstermiş ve Cebel hususunda olan ifadatı ayniyle Nazır mumaileyhin kelimatına muvafık bulunmuş olub seyahat-i seniyye-i hazret-i mülûkâne bahsinde dahî cânib-i meâlî-menâkıb-ı cenâb-ı cihan-bânîden sunuf-ı teb'a haklarında ızhar buyrulan muamele-i müte-

[1] 13 Cemaziye'l-âhır 1260, Defter, s. 48-49.

saviyeyi pek aşuru sitâyiş ederek temam Devlet-i Aliyye'nin mevki'-i hâlisine ve icabat-ı asriyyeye muvafık hareket buyrulmuş olduğunu tezkâr ile bu sırada ah zât-ı şevket-simat-ı hazret-i şâhâne sair hükümdâran beyinlerinde câri olduğu üzere bu tarafları dahî teşrife rağbet buyursalar pek büyük iftihar ve mübahatımı mucib olur ve menafi-i adîdeyi mucib olacağı bî-iştibahdır diyerek hatm-i kelâm eylemiş bulunduğu."

İngiltere ile Fransa'nın, Şehab familyasının Lübnan'a tekrar emîr nasbı meselesinde anlaşamamaları, Fransa'nın Bab-ı Âlî üzerindeki baskısını za'fa uğrattı. Gizo'nun "Şimdik halde seyirci gibi durarak usul-ı hâzıranın icray-ı fi'lîsine dair Devlet-i Aliyye tarafından icra buyrulmakda olan tedabiri suûbete giriftar etmekden kemâliyle mübaadet edeceğini ve matlûb olan âsâyiş-i kâmili istihsal mümkün olduğu halde bir diyeceği kalmıyacağını" konuşma sırasında beyan etmesi, Fransa'nın ısrardan vazgeçtiğini göstermekte idi.

15 Şaban 1260 günlü tahriratında, Fransa Hariciye Nazırı ile bu hususa mutedair konuşmasını şu suretle nakletmektedir.

"Diğer arîza-i âcizânemde beyan olunduğu üzere Umûr-ı Ecnebiyye Nâzırı Mösyö Gizo ile bu def'a mülâkat olunmuş olduğundan cânib-i Devlet-i Aliyye'den Cebel-i Lübnan mesalihinin tesviyesine her vechile himmet ve ikdam buyrulmakda olarak karîben semerat-ı hasenesi müşahede olunacağı derkâr ise de Şehab familyası lâkırdısı düvel me'murları lisanlarında deveran ettikçe tarafdarları bi't-tab'i ümide düşmeleri münasebetiyle Saltanat-ı Seniyyenin tedabir-i âliyesi müşkilâta tesadüf etmekte olduğundan bu sohbetin külliyyen aradan kaldırılması lâzım geleceği dermeyan olundukda çünkü Şehab familyası a'zâsından birinin Cebel emaretinde me'muriyyeti oranın âsâyiş-i kâmilini istihsale çâre-i münferid hükmünde olduğunu bi'l-etraf tahkik etmiş olduğundan bu mütalâadan feragat edemiyeceğini ve İngiltere sefareti tarafından Beriyyetü'ş-şam ahvali tahkik olunmakda olmasiyle İngiltere devletinin dahî nihayet bu re'yi kabul etmesi me'mulü idüğini tezkâr etmesiyle taraf-ı âcizânemden çünkü matlûbunuz iltizam-ı eşhas olmayub zât-ı maslahat ve hüsn-i idare-i memleket kaziyyesi olduğunu bi'd-defaat beyan etmiş olduğunuzdan ve taraf-ı Devlet-i Aliyye'den dahî Cebel'in hüsn-i idaresi suretine sarf-ı sa'y u ihtimam buyrulmakda idüğünden maksad-ı aslî olan âsâyiş-i kâmil maddesi bi-lûtfihi Teâlâ hasıl olduğu gibi daha bir diyecek kalur mu ve Devleti Aliyye'

nin bu babda mesaî-i celîlesini Şehab familyasının ikamesi şâyiasiyle suûbetlere düşürmekden ise bu sözlerin def'i ile maslahatı teshil lâzım gelmez mi yollu cevablar verildikde kendusi şimdiki halde seyirci gibi durarak usul-ı hazıranın icray-ı fi'lîsine dair Devlet-i Aliyye tarafından icra buyrulmakda olan tedabiri suûbete giriftar etmeden kemâliyle mübaadet edeceğini ve matlûb olan âsâyiş-i kâmili istihsal mümkün olduğu halde artık bir diyeceği kalmıyacağını beyan ve tekrar eylemiş olduğu." [1]

Aynı tahriratın sonunda da şunlar yazılıdır.

"Suret-i hale nazaran Şehab familyasından dolayı şimdiki halde bu tarafdan ısrar olunmıyarak netice-i maslahata terakkub etmekde olduklarından inşaallah-u teâlâ sâye-i şevket-vâye-i hazret-i şâhânede hüsn-i idare-i Cebel hasıl olduğu gibi her tarafın ta'rizat ve müdahaleti bi't-tabi' bertaraf olacaktır."

Kaptan Paşa ve Sayda müşiri, ayaklanmaların önlenmesi için, asker gönderilmekle beraber "Cebel'de kuvve-i cebriyyeye müracaat müsaadesinin de" verilmesini, dilediler.

Bab-ı Âlî, askerî kuvvetler gönderdi. Fakat İngiliz elçisinin de mutalâasını alarak "Kuvve-i cebriyye isti'mali" hakkında ihtiyatlı davranılmasını tavsiye ve vaziyeti yerinde tedkik ettirmek için Deâvî Nezâreti muavin-i sânisi Ömer Cemalî Efendi'yi de, Lübnan'a gönderdi.

Reşid Paşa'nın, 23 Şaban 1260 günlü tahriratında bu hususa mütedair şunlar yazılıdır.

"Umur-ı Ecnebiyye Nazırı Mösyö Gizo ile bu def'a vuku' bulan mülâkatta Devlet-i Aliyye'nin Cebel-i Lübnan maslahatını ve oranın âsâyiş-i kâmili husulünü kemâl-i iltizamına delil-i cedîd olmak üzere mumaileyh Ömer Cemâl Efendi bendelerinin Beriyyetü'ş-şam cânibine me'muriyyeti vuku' bulmuş olduğu lede'l-ifade kendilerinin şimdiki halde Cebel-i Lübnan maddesi hakkında bir gûne ta'cîl etmiyecekleri vâdisinde cevab vermiş olduğu ve Kudüs-i Şerif konsolosu Mösyö Lantiyo'nun bu def'a Paris'e avdete me'zun olduğunu dahî kendiliğinden olarak söylemiş idüği beyaniyle terkim-i arîzaya ibtidar kılındığı."[2]

"Ömer Cemalî Efendi bu vazifeyi îfadan sonra avdetle Kaptan Paşa, Es'ad Paşa ve Defterdar Faik Bey tarafından hazırlanan raporu

[1] 15 Şaban 1260, Defter, s. 78.
[2] 23 Şaban 1260 günlü tahrirat, Defter, s. 82.

gösterdi ve ayrıca kendi malûmatını da bildirdi. Cenbetü'l-Büşra mukataasında çıkan çarışıklığın kuvve-i cebriyye isti'mal edilmekden ve bir sızıltı çıkarmadan izale edildiğini haber verdi." [1]

Dürzîlerin Marûnîlerden gasbettikleri mallaıın nakden tutarı olan 13.000 keseden 3.000 kesesinin Dürzîler ve 10.000 kesesinin de devletin tazmin etmesi kararlaştırıldı.

Reşid Paşa, Marûnîlerden gasbedilen malların tazmini yolunda devletin verdiği kararı, Londra Elçiliğine tayin edilen ve o sırada Parise gelen, Sârim Efendi ile birlikde ziyaret esnasında kırala bildirdi.

Bu mülâkatı nakleden tahrirat sureti şağıdadır :

"Ma'lûm-ı devletleri buyrulacağı veçhile geçen akşam Devletlû Sârim Efendi hazretleriyle nezd-i kraliye gidilmiş olduğundan işbu Cebel-i Lübnan maddesinin Der-i Saâdet'teki Fransa Maslahatgüzarı cânibinden yazılmış olduğu Kral-ı müşarünileyh cenâbları dermeyan etmekle taraf-ı âcizânemden işbu karar-ı ahîr doğrusu her tarafı hoşnud edecek surette ve Saltanat-ı Seniyyenin adâlet-i aliyyesine bir delil-i cedîd olduğu şübheden azâdedir denildikde Cebel'in hal-i hâzırına nisbetle bu tedbirin teskin-i ezhana medar olabileceğini ve kendu tarafından adem-i tahsin vâdisine gidilmiyeceğini ifade edüb bir gün sonra Umur-ı Ecnebiyye Nazırı Mösyö Gizon'un suvaresine gidilerek orada dahî bu sohbet açıldıkda Nazır-ı mumaileyh eğerçi bu karar ile dahî Cebel'in sızıldısı külliyyen münkati' olacağını akıl kesmez ise de şimdilik bu suretin dahî tedabir-i haseneden ma'dud olacağını îrad etmeğin taraf-ı bendegânemden işbu karar-ı cedîd iktizasınca kura-i muhtelitede bulunan iki fırka-i muarızanın bir birine hiç diyecekleri kalmıyacağından sâye-i şevket-vâye-i hazret-i şâhânede bundan böyle âsâyiş-i kâmilin hasıl olacağında şübhe yokdur denildikde Nazır-ı mumaileyh eğer işbu âsâyiş-i kâmil kazıyyesi hasıl olur ise Fransa Devletinin kemâl-i mahzuziyyetini mucib olacakdır ve bizim tarafdan mahallince ve gerek cihat-ı saire ile kat'a tas'îb-i maslahat olunmıyarak netice-i hale bakılacakdır demesini müteakib cânib-i âcizânemden Saltanat-ı Seniyyenin işbu karar-ı âlîsine Der-i Saadet'te Düvel-i selâse süferası tarafından def'aten muvafakat gösterilmiş ise de İngiltere ve Prusya Sefaretleri tarafından çarçabuk cevab verilmemiş olduğundan acaba düvel-i müşarünileyhimanın re'yleri ne vechile olacakdır yollu sevk-i kelâm olundukta İngiltere sefaretinin dahî muvafakatı zımnında Lord Ab-

[1] M. Tayyib Gökbilgin, Belleten, X, s. 669.

redin tarafından ta'limat gideceğini me'mul ederim diyerek hatm-ı-kelâm eylemiş idüğü. [1]

Tatbik edilen bu usulden İngiltere'nin de memnun olduğu ve Şehab ailesi teklifine muvafakat etmiyeceği Londra Elçisi Âlî Efendi'nin 26 Safer 1261 tarihli aşağıdaki mektubundan anlaşılmaktadır.

"Hâk-i pây-i âlî-i nezaret-penâhîlerine ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Beriyyetü'ş-şam'da bulunan me'murîn-i kiram hazerâtının iş'ârât-ı ahîreleri üzerine taraf-ı eşref-i saltanat-ı seniyyeden Cebel-i Lübna'nın hüsn-i idaresi hakkında ittihaz buyrulmuş olan usul-ı âdileyi ve olbabda Düvel-i Fahîme süferasına i'ta buyrulan müzekkere-i seniyyenin bir sureti irsal buyrulduğunu mutazammın şehr-i Muharremü'l-haramın yirmi dokuzu tarihiyle müverrehan zibâyiş-i enâmil-tekrim ve tebcil olan bir kıt'a emirnâme-i mekârim-allâme-i müne'imâneleri meâl-i âlîsi karîn-i ıttıla'ı bendegânem olmuşdur Lord Abredin ile mülâkat-ı vakıada hulâsa-i karar-i âlî kendusine ifade olunmağla o dahî muahheren buna dair Mösyö Kanin'den tahrirat aldığını ve karar-ı mezkûrun mumaileyh Kanin'in re'yine muvafık olduğunu ve galiba ba zı sefaretler tarafından yine Şehab familyası lâkırdısı meydana konulmuş ise Kanin'in bu lâkırdılara muvafakat etmiyeceğini ve ekser Fransız gazetelerinin gûya Beyrut'taki İngiliz Konsolosu Kolonel Redz'in Dürzîlere sehabet edüb Marunîlerin aleyhinde bulunduğu yollu ekâzib neşrinden hâlî olmadıkları kendusine bâis-i teaccüb olmakda bulunduğunu ityan etmesiyle savb-ı çâkerîden Fransızların Marunîleri ve Şehab familyasını iltizamdan muradları ne olduğu cümleye ma'lûm olub her ne ise karar-ı ahîrin üzerine bi-mennih-i Teâlâ sâye-i ma'delet-vâye-i hazret-i mülûkânede âsâyiş-i Cebel tamam ve mükemmel olacağı derkâr ise de esbab-ı mühimme-i husul-i hüsn-i idareden biri dahî ol tarafda bulunan Konsolosların olur olmaz şeylere müdahale etmemeleri kaziyyesi olmağla şu hususa dostan-ı Santanat-ı Seniyye tarafından dikkat olunmak lâzım geleceği yollu mukabele olunmuş idüği inşaallahü'l-kerîm muhat-ı ilm-i ârây-ı müne'imâneleri buyruldukda herhalde emr ü ferman hazret-i men-lehü'l-emrindir. 26 Safer 61". [2]

Bab-ı Âlî, Lübnan meselesinde ihtilâfa meydan vermemek azmiyle hareket ederek, "Muhtelit köylerdeki mukataacılarla bu def'a yeniden

[1] 28 Safer 1261 günlü tahrirat, Defter, s. 135 - 136.

[2] Başvekâlet arşivi, 26 Safer 1261, İrade Defteri.

ta'yin olunacak vekillerin Dürzîlerin arzularına pek uymasa bile, icabında Valiye müraacatlarına lüzum kalmadan doğrudan doğruya kendi milletler kâim-mekamlarına baş vurmaları kararlaşdırıldı. Bunun üzerine me'muriyyeti sona eren Kapudan Paşa'ya sür'atle avdeti, Es'ad Paşa'ya da Bursa'da ikamete me'mur edildiği tebliğ olundu. Yerine de Haleb Valisi Vecihî Paşa ta'yin olundu. [1]

Reşit Paşa, 11 Rebîü'l-âhır 1261 günlü tahriratında, Sefarethanede verdiği bir ziyafet sırasında, Gizo'ya, son hal tarzını açıkladığını bildirmektedir.

"Sâye-i şevket-vâye-i hazret-i şâhânede i'ta olunan ziyafette Umur-ı Ecnebiyye Nazırı Mösyö Gizo dahî bulunmuş olduğundan tahrirat-ı ahîre-i nezaret-penâhîleriyle vürud eden müzekkerede münderiç olduğu veçhile kura-i muhtelitede bulunan mukataacılar ile vekillerin doğrudan doğruya kendu milletleri kâim-mekamlarına müraacaat edecekleri keyfiyyeti bi'l-etraf ifade olundukda işbu karar-ı âlîyi kemâliyle takdir eylemiş ve Sayda müşirliğinin tebeddülü ve Devletlû Kapudan Paşa hazretlerinin avdete me'zuniyyetleri keyfiyyatı dahî münasebet düşmesi cihetiyle şöylece bildirilmiş idüğü."

Alınan tedbir ve çalışmalara rağmen, Marûnî ve Dürzîler arasındaki mücadele, önlenemiyordu. 3 Cemaziye'l-evvel 1261 gününde birdenbire "Motn" mukataası dahilindeki Dürzî köylerine, Marunîler hücum ederek muharebeye başladılar.

"Vecihî Paşa, vaziyeti bir tarafdan Beyrut'taki Konsoloslara bildirirken, diğer yandan lâzım gelen yerlere askerî kuvvetler sevk etmiş ve bir müddet için vaziyete hâkim olmuş ise de, Dürzîlerin intikam hareketlerine ve bu arada "Abi" ve "Sulima" Manastırlarının yağma ve ihrakına, bir rahibin öldürülmesine ve daha ba'zı kıtallere mâni olamamış, bilâkis Fransız Konsolos ve Sefirinin, sonra da Fransız hariciye Nazırının Dürzîlere tarafdarlıkla ittihamına ma'ruz kalmışdır. Filhakika, daha bu hâdiselerden önce, Beyrut'taki Fransız Konsolosu, Cebel'deki askerin açıkdan açığa Dürzîleri tesahüb ve himaye ederek vakit vakit Marunîlerin silâhlarını alub Dürzîlere ilişmemekde olduklarını, Dürzî köylerinde bulunmadığı halde Marûnî köylerine asker ikame ettirilmekde olduğunu iddia etmişdi." [2]

[1] M. Tayyib Gökbilgin, Belleten, X, s. 671 Hâriciye 1357.
[2] M. Tayyib Gökbilgin, Belleten, X, s. 673.

Lübnan'daki çarpışmalar ve meydana gelen karışıklıklar, Gizo ile Reşid Paşa arasında konuşuldu. 12 Cemaziyelâhır 1261 günlü tahriratında, mülâkatın şu suretle geçtiği anlatılmakda ve merkezden gelecek tahrirata intizar ettiği bildirilmektedir.

"Umûr-ı Ecnebiyye Nâzırı Mösyö Gizo'ya tarih-i arîza-i bendegânemden üç gün evel kampanyasında vizite olundukda bu kerre Cebel-i Lübnan'da zuhûra gelen ihtilâl keyfiyyeti hayli ağırca olduğunu ve kendusinin aldığı mekâtibe nazaran Beriyyetü'ş-şam tarafında olan me'muîn-i Devlet-i Aliyye taraflarından müteyakkızâne davranıldığı halde şu ihtilâlin önünü kesdirmek mümkün iken kayıdsızlık gösterilmiş olduğundan başka vuku'-ı ihtilâldan sonra dahî Dürzî tâifesine bayağı tarafdarlık vâdisinde bulunmuş olmaları teessüf olunacak mevaddan bulunduğunu ve Beriyyetü'ş-şam'da bulunan Fransa ve İngiltere Konsolosları beyinlerinde Cebel-i Lübnan mesalihi hakkında her ne kadar ba'zı mertebe ihtilâf vukua gelmiş ise de bu hususda Fransa ve İngiltere Devletleri müttebidü'r-re'y olarak hattâ bu def'a kendu tarafından Mösyö Borkne'ye ve Lord Abredin cânibinden dahî Sir Istradfort Kanin tarafına gönderilen ta'limatın meâlleri dahî birbirine muvafık idüğini ve fimabaâd bir gûna sızıldı ve uygunsuzluk çıkmıyacak surette Cebel'in bir zabıta-i kaviyye tahtına idhali Devlet-i Aliyye'ye göre ehemm-i umûrdan olub bu def'a kendusi Vükelây-ı Millet Kamara sında bu Suriye maddesinden dolayı isticvab olundukda her ne kadar mu'tedil lisan kullanmış ise de kendusinin meslek-i i'tidalde devamı maslahatın sür'at-i husulüne mütevakkıf olduğundan cânib-i Saltanat-ı Seniyyeden ana göre himmet buyrulmak lâzım geleceğini ve Beriyyetü'ş-şam sevahilinde süfün-i ecnebiyye zuhûru oralar halkının ezhanına bir nevi' cûş ü hurûş getürebileceğinden bundan ihtirazen sefayin ıısalini tecviz etmemiş iseler de maslahatın uzaması isti'dadı müşahede olunur ise tîz elden üç dört kıt'a sefine gönderilmesine mecburiyyet makamında bulunacaklarını ifade etmesiyle taraf-ı bendegânemden dahî bu hususa dair henüz Bab-ı Âlî'den tahrirat almamış isem de Cebel-i Lübnan'ın ihtilâl-i hâlîsi hakkında olunan rivayetde ziyadece mübalağalar olduğunda ve hele me'murîn-i Saltanat-ı Seniyyeye azv olunan keyfiyyatın külliyyen aslı olmadığında iştibahım olmadığı ve Cebel-i Lübnan'a dair mukaddem ve muahhar her ne yapılmış ise Düvel-i Fahîme süferasiyle bi'l-müzâkere karar verilmiş olduğundan bundan dolayı Devlet-i Aliyye'ye hiç bir şey isnad olunamıyacağı ve şu aralık zuhûra gelmiş olan sızıldının dahî sür'at-i indifaına taraf-ı eşref-i Saltanat-ı Seniyyeden

sarf-ı himem-i kâmile buyrulacağı zâhir olduğundan bu babda kimsenin bir şey demesine hacet kalmıyacağı ve sefayin-i harbiyye irsali ise maslahatı tas'îb edecek keyfiyyatdan olduğundan bunun bütün bütün hâtırdan çıkarılması lâzım geleceği vâdisinde cevablar verildikde maslahatın sür'at-ı tesviyesi lüzûmunu tekrar ve kendusi Cebel hakkında mukaddem ve muahhar karar-gîr olan mevaddı kabul ve tahsin suretinde olmuş ise de oranın hüsn-i idaresi zımnında tedabir-i kâfiye nazarıyle bakmamış olduğunu dahî tezkâr ile hatm-i kelâm eylemiş ve çünkü bu babda zuhûr edecek tahrirat-ı seniyyelerine intizar etmekde olduğumdan savb-ı kemteranemden dahî temdid-i mübahese suretine gidilmiyerek şimdilik sohbet bu merkezde kalmış olduğu beyaniyle takdim-i arîzaya ibtidar kılındığı." [1]

Hariciye Nezaretinden beklediği ta'limatın geldiği, aynı tahriratın ikinci bendinin muhteviyatından anlaşılmaktadır.

"İşbu arîza-i bendegânem hâk-i pây-i devletlerine tesyîr olunmak üzere iken Cebel-i Lübnan'ın keyfiyyet-i hâliyesine dair geçen şehr-i Cemadi'l-ulânın yirmi biri tarihiyle bir kıt'a tahrirat-ı celîle-i nezaretpenâhîleri ve yine madde-i mezkûre hakkında bir kıt'a cevabnâme-i âlîleri resîde-i dest-i tebcil ve ihtiram olarak meâl-i sâmîsi ve beraber irsal buyrulan evrak müddeaları rehîn-i iz'an-ı bendegânem olarak vakıa iş'ar-ı vâlâları iktizası üzere şimdiye değin cebel-i mezkûr hakkında her ne yapılmış ise Düvel-i Hamise süferasının muvafakatiyle karar-gîr olmuş ve Kabinetoları taraflarından dahî kabul ve tahsin olunmuş olduğundan anın temami-i icrasına bakılmak sureti eslem olmağla bu tarafda dahî ana göre lisan kullanılarak bu hususa bu tarafca cereyan edecek sözlerin peyâpey iş'ar olunacağı".

Azledilen Beşir Şehab İstanbul'da ikamet ediyordu. Cebel meselesinin güçlüklere uğramasının bir sebebi de, Beşir Şehab'ın ve oradaki tarafdarlarının ümidlerini hâlâ kesmemiş olmalarından ileri geliyordu.

Bab-ı Âlî, İngiltere elçisi Kanin'in de muvafakatini alarak Beşir Şehab'ın İstanbul'dan def'ini sağladı. [1]

25 Cemaziye'l-âhır 1261 günlü tahriratında, Kralın Beşir Şehab'ın İstanbul'dan def'i ve Lübnan meselesindeki mütalâası yazılmaktadır[2].

[1] 12 Cemaziyülevvel 3261 günlü tahrirat, Defter, s. 90.
[2] M. Tayyib Gökbilgin, Belleten, s. 672.

"Cebel-i Lübnan'ın keyfiyyat-ı hâliyesinden dolayı Devletlû Sayda müşiri hazretlerine nasıl vesayay-ı seniyye yazıldığına ve ma'hûd mîr Beşir'in Der-i Saâdet'ten suret-i def'ine dair işbu şehr-i cârinin ikisi tarihiyle resîde-i dest-i ta'zîm olan tahrirat-ı aliyye-i nezaret-penâhî-leri meâl-i vâlâsı ve evrak-ı meb'use müddeası rehîn-i iz'an-ı bendegâ-nem olmuşdur işbu tahrirat-ı behiyyelerinin vusulünden bir kaç gün mukaddem Haşmetlû Fransa Kralı cenâblarının sayfiyesine gidilmiş olduğundan müşârünileyh cenabları işbu Cebel maddesini açarak buna bir an akdem bir hüsn-i râbıta verilmek lâzım geleceğini dermeyan et-mesiyle taraf-ı bendegânemden dahî bunun hüsn-i râbıtası mukaddem ve muahhar Düvel-i Fahîme ile bi'l-ittifak karar verilen suretin mahal-lince icrasından ibaret olub buna dahî taraf-ı eşref-i Saltanat-ı Seniy-yeden ez-her cihet himmet buyrulmakda ve bu cihetle Cebel'de zuhûr eden fesadın inşaallahü'l-kerîm karîben indifâı me'mul olmakda idüği lede'l-îrad müşarünileyh cenâbları şu iki tâife beyninde tekevvün eden mukatelenin derhal def'ine bakılmak pek elzem olduğunu ihtar ede-rim demesiyle cânib-i âcizânemden dahî teb'a-i Devlet-i Aliyye beynin-de bu vechile kan dökülmesinden Saltanat-ı Seniyyenin teessüfü cümle-den ziyade olmağla ana göre şu halin indifâına ve âsâyiş-i Cebelin iâde-sine fevka'l-âde sa'y ü ikdam buyrulmakda olduğu cây-i şübhe değildir cevabı verilerek sohbet hitam bulmuş olub Sayda müşiri müşarünileyh hazretlerine yazılan vesayay-ı ahîre tamam hal ve maslahata muvafık olduğu misillû çünkü merkum Mîr Beşir'in dahî hakkında İngiltere Sefaretinin ihtar-ı mahremânesi vuku' bulmuş olduğundan şayed Av-rupa'nın ba'zı taraflarından bu husudan dolayı ba'zı i'tirazat vaki' ol-sa bile hiç bir gûne te'siri olamıyacağı".

Bab-ı Âlî, karışıklıklar esnasında bir Fransız rahibinin öldürülmesi ve bir manastırın tahribi yüzünden husule gelen zararın tazmini ile beraber, rahibi katledenleri de te'dib etmeğe karar verdi ve bu hususu, bir tahrirat ile Paris elçiliğimize bildirdi. Reşid Paşa 3 Şaban 1261 günlü tahriratında umur-u politikiye müdürü Dizaş ile, yaptığı bir mülâkatı nakletmektedir.

"Mumaileyh Mösyö (Dizaş) ile bi'l-mülâkat Saltanat-ı Seniyye süferây-ı hamse ile bi'l-ittifak Cebel-i Lübna'nın idaresi hakkında karar verdiği usûlün husûl-i hüsn-i semeresine müterakkib olduğu halde Cebel-i mezkûrun geçenki vukuât-ı ma'lûmesi her tarafdan ziyade nezd-i Devlet-i Aliyye'de bâis-i elem ve teessür olduğu ve şimdiki halde iki fırka-i muâraza beyinlerindeki ihtilâf mübeddel-i i'tilâf olmuş

ve Cebel-i merkumun istihsal-i âsâyiş-i kâmili zımnında taraf-ı eşref-i Saltanat-ı Seniyyeden her türlü tedabir-i muktazıyyeye teşebbüs buyrulmuş idüği mukaddematını müteakib bir nefer Fransalu rahibin katlinden dolayı erbab-ı töhmetin icray-ı mücazat-ı lâyıkası ve giriftar-ı garet olan manastırın tazmin-i zayiât-ı vâkıası hususlarına taraf-ı Devlet-i Aliyye'den ne vechile himmet ve ikdam buyrulacağı dahî işbu tahrirat-ı nezaret-penâhî meâlinden ma'lûmunuz olur denilerek salifü'z-zikr tahrirat-ı celîle bi'l-ibraz meâli lisanen terceme olundukda işbu rahib ve manastır maddeleri üzerine vâki' olan istid'alarının henüz tesviye-pezîr olamaması cihetiyle Mösyö Borkne şikâyet etmekde idi şimdi bu tahrirat-ı aliyyeye nazaran cânib-i Saltanat-ı Seniyyeden esbab-ı lâzimesine teşebbüs oluyor işte bu keyfiyyatı Mösyö Gizo'ya bi't-tebliğ cevabını size bildireceğim derkâr ise de tahrirat-ı mezkûrenin terceme-i tahririyyesi dahî görülmek üzere bir iki gün kadar emanet suretiyle verir iseniz memnun olurum demiş olub çünkü sâlifü'z-zikr tahrirat-i seniyyeleri anlara tebliğ olunmak üzere yazılmış olduğundan olvechile i'tasında bir gûnâ beis görünmemiş olmasiyle taraf-ı bendegânemden muvafakat olundukdan sonra mumaileyh kendulerinin bu def'a Beyrut'tan aldıkları mekâtib meâllerine nazaran Cebel'de henüz ba'zı vukuat-ı cüz'iyye var ise de evvelki muhasama-i kaviyye şimdilik bitmiş gibi olduğunu ve Sayda müşiri hazretleri cânibinden dahî evvelki tarafdarlık sureti şimdiki halde terk ile muhikkane ve muslihane davranılmakda idüğini ve her ne ise Beriyyetü'ş-şam göz önünde bir mahal olduğundan ve orada lâyenkati' kan dökülmesinin Avrupaca te'sirât-ı vahîmesi Devlet-i Aliyye'ye muzır olacağından fî mâ-ba'd bu makule şeyler zuhûra gelmiyecek vechile oranın hüsn-i idaresine ve istihsal-i âsâyiş-i daimîsine himmet buyrulmak lâzım geleceğini uzun uzun ifade etmesiyle beru tarafdan dahî müşîr-i müşarünileyh hazretlerine bidayet-i maslahatdan beru azv olunan tarafdarlık kaziyyesinin kat'a aslı olmayub ba'zı erbab-ı ağrazın ihtira'-kerdesi olduğu tezkâr ve Beriyyetü'ş-şam havalisinin hüsn-i idaresine taraf-ı Devlet-i Aliyye'den her vechile sarf-ı himmet-i kâmile buyrulmakda olduğu keyfiyyeti dahî tekrar olunmuş ve tebligât-ı vakıanın Fransa Devleti nezdinde bâis-i mahzuziyyet olacağını sarahaten ifade edememesi Mösyö Gizo'ya müracaate mecburiyyetinden iktiza etmiş ise de mumaileyhin hal ve tavrından âsar-ı memnuniyyet anlaşılmış idüği".[1]

[1] Mekâtibin kuyudu defteri, s. 169 - 170.

Cezayir'de Zahrâ adlı bir yerde, eşleriyle ve çocuklariyle birlikte yedi sekiz yüz kadar Arabın üzerine, Fransız askeri hücum ederek teslim olmalarını istemişler ve Arabların, hayatlarını korumak maksadiyle iki büyük mağaraya sığındıklarını görünce, mağaraların etrafında ateş yakarak kadın ve çocukları boğmuşlardı.

Reşid Paşa hâdiseyi haber alınca pek mükedder oldu. Hâdisenin duyulmasından bir kaç gün sonra Nöyyi sarayında Kralın verdiği bir ziyafette Kraliçenin yanında yer almışdı. Yemek esnasında, Kraliçe "Cebel-i Lübnan vekayi'inde Marûnîlerin giriftar oldukları keyfiyyatdan dolayı pek müteessir olduğunu ifade etmesiyle" Paşa şu cevabı verdi:

"Vâkıa sefk-i dimâ-i beşeriyye her nerede olsa teessüf olunacak mevaddandır ve Zahrâ dahî bu kabildendir." [1]

Cebel'deki huzursuzluğun giderilmesi gerekiyordu. Fevkalâde selâhiyetlerle Hariciye Nazırı Şekib Efendi'nin Lübnan'a gitmesine ve işi yerinde halletmesine karar verildi.

Şekib Efendi'nin Deyrü'l-kamere'den 23 Şevval 1261 günlü Hariciye Nazır vekili Âlî Efendi'ye yazdığı mektubda şu satırlar vardır.

"Bu âna değin olan uygunsuzluklar ancak bu iki devletin (Fransa ve İngiltere) biribirine zıd olan politikalarını ber-takrîb yekdiğerine galebe ederek yürütmek için ettikleri entrikalardan neş'et edüb ikisi dahî halkın bir derece damarlarına girmişler ki bayağı buralarını benimsemişcesine ehaliyi istedikleri gibi kullanmağa başlamışlar ve bunun da sebebi bir müddettenberi kendi haklarında taraf-ı Devlet-i Aliyye'den her ne muamele-i lûtfiyye buyrulmuş ise bunların delâletiyle olması ve bundan böyle dahî öyle olacak surette tutulması kazıyyesi olmak hasebiyle halk Devlet-i Aliyye'yi unutub bu iki dolab-ı mefsedete koşulmuşlar hulâsa-i kelâm ehali-i cebeliyye bütün bütün Devleteyn-i müşarünileyhimanın ağızlarına bakub anlar derler ise öylece hareket-i kendulerine cây-i necat ve selâmet ve bâis-i refah ve rahat addeylemişler." [2].

Şekib Efendi Konsolosları topladı. Asâyişin sağlanması hususunda cebr ü şiddet kullanmasına ihtiyaç hasıl olursa, iç taraflarda yaşıyan ecnebi teb'asının bir tehlikeye ma'ruz kalmamak üzere hemen Beyrut'a nakledilmelerini, her ne kadar gayr-i menkullerini tekeffül eder ise de, hayatlarından dolayı mes'uliyet kabul etmiyeceklerini bildirdi. Bu

[1] Lütfi Efendi Tarihi, 1261 senesi vekayii, s. 58 - 59.
[2] M. Tayyip Gökbilgin, Belleten, X, s. 676.

teklif, Fransız Konsolosu ve İstanbul Sefiri Borkne tarafından i'tirazla karşılandı. Fransız konsolosu, evlerinden, işlerinden uzak kalacak Fransız teb'asına tazminat verilmesini, Rahib Şarl'ın kâtili olarak sanık olan Şeyh Zamud'un derhal cezalandırılmasını ve manastırlarda vâki' hasarın tazminini istedi. Borkne ise daha ileri giderek Fransız teb'asının zararları taahhüd olunmadığı takdirde Sefarethaneyi terk ederek Boğazda hükûmetinden ta'limat bekliyeceğini bildirdi.

Rahibin kâtili addedilen Şeyh Zamud'un muhakemesi yapılmış ve berat etmişdi.

Bab-ı Âlî, Şekib Efendi'nin Lübnan işlerini düzenlemek yolunda aldığı şiddetli tedbirler ve bunların uyandırdığı tepkiler karşısında, ihtiyatlı hareket ediyordu. Reşid Paşa'ya gönderilen ta'limatta Fransa Hariciye Nâzırının "Tashih-i i'tikadına" çalışılması bildirildi.

Paşanın 10 Zilkâde 1261 günlü tahriratında bu husustaki çalışmaları ve Gizo ile olan muhavereleri tafsilâtlı bir şekilde yazılıdır.

"Umûr-ı Ecnebiyye Nâzırı Mösyö Gizo'nun taraf-ı Devlet-i Aliyye'den olunan te'minat hakkında Mösyö Borkne'yi ihtiyar ve adem-i i'timada da'veti mutazammın iş'arât-ı acîbesi zuhûr etmiş olduğundan Nazır-ı mumaileyhin tashih-i i'tikadına sa'y olunmasını ve Tunus müşîri hazretlerinin bu kerre dahî icray-ı esbab-ı te'miniyyesine ne vechile teşebbüs buyrulmuş olduğunu mutazammın geçen şehr-i şevval-i şerifin on beşi tarihiyle iki kıt'a ve Cebel-i Lübnan vukuatından dolayı mumaileyh Mösyö Borkne'nin harekât-ı ahîresini mübeyyin şehr-i mezkûrun on altısı tarihiyle dahî diğer bir kıt'a tahrirat-ı aliyyeleri bu kerre zîver-i enmile-i ihtiram olarak mefahim-i sâmiyesi rehîn-i iz'an-ı bendegânem olmağla tarih-i arîzadan çend rûz mukaddem muamileyh Mösyö Gizo ile lede'l-mülâkat ma'hûd Per Şarli'nin katili Şeyh Zamud'un Der-i Saadet'e celbi ile manastırların yağmasından dolayı tekrar muhakemesi vesair şerik-i töhmet addolunan eşhasın bi't-taharrî tekdiri ve bu manastırların ve gerek Cebel'den teb'îd olunan Fransızların zarar ve hasarlarının tazmini ve manastırların yağmasına adem-i muhalefeti cihetiyle töhmetli gösterilen Kolağasının te'dibi hususlarına dair mumaileyh Mösyö Borkne'nin yine bir takım da'vası zuhûra gelmiş olduğu tefevvühatından sonra Şeyh merkumun muhakemesi bî-garazâne ve kemâl-i hakkaniyyet ile icra olunmuş ve hattâ Dürzîlerden lehine şehadet etmeğe gelenler istima' olunmıyarak merkumun beraet-i zimmeti ancak Marunîlerin ve maktul Per Şarli'nin rüfekasından olan ba'zı Fransız papazlarının şehadetleriyle sabit olmuş olduğu Beyrut'da mukim

düvel-i saire konsolosları taraflarından elçilerine bi'l-irsal Mösyö Borkne'ye tebliğ olunan iş'arattan dahî tebeyyün etmişdir ve Fransa Konsolos vekili Mösyö Pujad'ın muhakemede bulunmak üzere bi'd-defaat da'vet olunmuş iken gelmemesi sonra maddeyi böyle âhar kalıba koymak niyyetinde olmasından iktiza ettiği anlaşılur ve bir şahıs kendusine azv olunan kabahatdan dolayı bir kerre muhakeme olunarak beraet-i zimmeti sübut buldukdan sonra anı tekrar muhakeme etmek kangı millet ve memleketin kanunlarına uyar denildiğini müteakib Nazır-ı mumaileyh her ne kadar muhakeme-i mezkûrenin bî-tarafane icra olunduğuna i'timad edemez isem de çünkü bir kerre merkumun beraet-i zimmetine hükmolunmuş olduğundan ol hükme zarurî riayet olunmak lâzım geleceği cihetle zannetmem ki tekrar muhakemesi sureti Mösyö Borkne tarafından iddia olunmuş olsun lâkin Fransa Devletini hoşnud etmek için bu âdemi Der-i Saadet'e celb etmek ve sen ne için şöyle böyle hareketlere cesaret eyledin yollu ba'zı mertebe kendusini tekdir ve tevbih eylemek dahî politikaca bir tedbir-i münasib değil midir demesiyle taraf-ı âcizânemden zannederim ki mücerred Fransa Devletine riayeten Şeyh merkumun Der-i Saadet'e celbine müsaade-i seniyye erzan buyrulur cevabı verildikde Nazır-ı mumaileyh tarafından ızhar-ı hoşnudî olunmuşdur ve mevadd-ı mezkûreden faraza şerik-i töhmet denilen eşhasın bi't-taharrî ve ba'de's-sübut te'dib olunması ve kezâlik hakkında şikâyet vuku' bulan Kolağasının Der-i Saadet'e celbiyle Divan-ı Harbde muhakemesinin icrası ve gâret-zede olan manastırlar zâyıatının ba'de't-tahkik tazmini kazıyyeleri dahî hep müsaade kabul edebilur mevaddandır denildikde bunları dahî memnuniyyet suretiyle istima' etmişdir fakat sonra Cebel'de bulunan Fransızların muvakkaten çekilmeleri bahsine intikal ile çünkü düvel-i hamse ile bi'l-ittifak verilen kararın Cebel'de te'sis ve icrası hengâmında ba'zı karışıklık zuhûru melhuz olub öyle vakitlerde ise meselâ manastırlarda veyahud ticarethanelerde bulunacak eşhas-ı müctemianın himâyet ve muhafazası kabil olsa bile Cebel'in her tarafında münteşir olan efrad-ı ecnebiyyenin birer birer muhafazası hayyiz-i imkânda olmadığına nazaran bu babda Devletlû Nazır Efendi hazretlerinin vuku' bulan i'lânı mücerred Avrupalıların muhafazası zımnında bir hüsn-i tedbir kabilinden olmasiyle sair konsoloslar cânibindan vuku' bulduğu misillû Fransa Konsoloshanesi tarafından dahî buna muvafakat ve memnuniyyet gösterilecek yerde bi'l-akis protesto olunması ve bundan dolayı tazmin iddia kılınması taaccüb olunacak mevaddandır denildiğine cevaben

Nazır-ı mumaleyh sair Devletlerin orada pek de teb'ası bulunmadığından anlar muvafakat sureti gösterebilurlar lâkin Fransa Devleti teb'asından Cebel'de haylice tüccar olub himayede bir takım manastırlar dahî olduğundan Fransa Devletinin oraca mevkii sair Devletlere kıyas ve teşbih kabul etmez ve böyle ahd ü şarta mugayir olarak Fransa teb'asının teb'idi hususuna bir vechle tahammül olunamaz vâdisinde hararetlice şeyler söylemekle taraf-ı âcizânemden dahî çünkü Avrupada câri olan usûl-i düveliyye ve hukuk-ı milliyyeye göre her devletin kendu memalikinin istihsal-i âsâyişi zımnında lâzım gelen tedabiri icraya istihkakı inkâr olunamayub Cebel'de bulunan Avrupalıların bulundukları yerlerden çekilmeleri teklifi dahî fî mâ-ba'd oralara ayak basmasınlar suretinde olmadığından ve hususiyle her ne i'lân olunmuş ise Konsoloslar vesatetiyle icra olunduğundan buna nasıl ahd ü şarta muhalif denilebilur ve Cebel'de bulunan Fransızlar teb'îd olundular deyu iddia olunuyor amma fi'l-hakika bunlar oradan tebâüd ettiler mi ve Cebel'i terk ettikleri halde acaba kendu rızalarıyle mi berilere geldiler yoksa hilâf-ı me'mul olarak me'murîn-i Devlet-i Aliyye tarafından bir nevi' cebir mi gördüler velhasıl bu maddenin her tarafı şübehat ile muhat olması cihetiyle bundan dolayı Fransa Devleti tarafından da'vaya teşebbüs olunmazdan evvel tahkik-i maslahata bakılmak hakkaniyyet muktezasından değil midir yollu sevk-i kelâm olundukda Nazır-ı mumaileyh Beyrut'da olan Fransa Konsolosu tarafından bu i'lân olunan suretin aleyhine protesto olunduğu ve bununla beraber yine Cebel'de bulunan Fransızların bir takımı Beyrut tarafına dökülüb geldiği her ne kadar ma'lûmum oldu ise de ne surette çıktıklarının tafsilâtına henüz tahsil-i vukuf edemediğimden ve Der-i Saadet'te Fransa sefaretinin bu hususda ma'lûmat-ı kâmilesi derkâr olduğundan bunun orada müzâkere ve tesviyesi iktiza eder ve çünkü Cebel-i Lübnan'a dair şeylerde daima mev'udun hilâfı zuhûr etmekde olmasıyle Mösyö Borkne'nin taleb-i tarziye hakkında harekât-ı vakıası Fransa Devleti tarafından tamamiyle tahsin olunmuşdur ve taraf-ı Devlet-i Aliyye'den bu babda diriğ muamelesi gösterilüb de mumaileyh Mösyö Borkne dahî i'lânı vechile Der-i Saadet'i terk edecek olur ise devleti nezdinde memduh olacağı misillû şâyed gevşeyerek ba'zı fedâkârlık eder ise olhalde dahî takbih ve tevbih olunacağı müsellemdir demekle beru tarafdan daima meşhud olduğu vechile beyne'd-düvel ba'zen daha bundan cesim ve nâzik şeyler ve dürlü münazaat ve 'arbedeler zuhûr etmekde ise de süferanın terk-i sefaret etmesi rütbe-i nihayede icra olunur tedabir-i za-

ruriyyeden olmasıyle bu lafz-ı nâ-revanın öyle def'aten ya'ni da'vaya teşebbüsle beraber tefevvüh olunduğu işidilmemişdir ve Devlet-i Aliyye'nin hiç bir vakitte va'd-i âlîsine mugayir hareketi tecviz buyurmadığı ve Türklerin ötedenberu ahdine vefa sıfat-ı mergubesiyle ittisafı mevadd-ı müsbiteden olmağla Cebel mesalihinde yine Fransa me'murlarının tas'îbat-ı vâkıa ve teklifât-ı acîbesinden neş'et eden teehhürât-ı zarûriyyeye sözde durulmamak ma'nası verilmek muvafık-ı hakkaniyyet değildir denildikde Nazır-ı mumaileyh mesalih-i mezkûrenin sür'at-i tesviyesi hakkında resmen ve alenen kavi vaidler olunmuş iken icra olunmıyarak bütün bütün aksine hareket olunduğu münkir midir ve bu hale göre Mösyö Borkne'nin terk-i sefaret sözünü meydana koymasından başka tedbir kalur mu ve Fransa me'murları tarafından zuhûru îrad olunan tas'îbat ve ale'l-husus teklifat-ı acîbe ne makule şeylerdir diyerek istikşaf-ı hal etmekle taraf-ı âcizânemden dahî zat-ı nezaret-penâhîleri Beriyyetü'ş-şam'a akîb vürûdlarında manastırlar zayıatını tazmin maddesinin ve müteferriat-ı sairesinin sür'at-i tesviyesine dair Mösyö Pujad'ın vaki' olan tebligatına mesalih-i saire ile beraber anların dahî rü'yet olunacağını mutazammın verilen cevabı te'hire hamlederek bir takım mugalatalar etmesi tas'îbatdan ma'dud olmaz mı ve Şeyh Zamud'un istihtak ve muhakeme olunmaksızın katl ü i'damı teklif-i garibi Mösyö Pujad tarafından dermeyan olundukda Sayda müşîri Devletlû Vecihi Paşa hazretleri bi-hakkin reddederek keyfiyyeti Bab-ı Âlî'ye iş'ara mecbur olduğu esnada zat-ı nezaret-penâhînin dahî Beriyyetü'ş-şam'a me'muriyyetleri vuku'una mebni Şeyh Merkumun muhakemesi anların Beyrut'a vusulüne ta'lik olunmuş olmağla bu maslahatın olvakte kadar te'hirine mücerred Mösyö Pujad'ın sebebiyyeti cây-ı iştibah mıdır ve sıfat-ı celîle-i adliyye ve şefkat-i seniyyesi âfâk-gîr olan zât-ı şevket-simat-ı hazret-i hilâfet-penâhînin hiç bir vakitte tecviz buyurmıyacakları ve şeriat-ı Muhammediyyenin rıza göstermiyeceği bir keyfiyyetin ya'ni bi'l-muhakeme cünhası sabit olmaksızın bir âdemin kanına girmek gibi barbarlıkdan ma'dud bir kazıyye-i gayr-i merzıyyenin Fransa misillû sivilizasyonda ilerulemiş bir Devletin me'muru tarafından teklif olunmasında garabet yok mudur ve böyle teklifat-ı garibeye tasaddî eden me'murların mübalağa ve i'zam ederek yazdıkları şeylere pek de i'timad olunmamak iktiza etmez mi yollu sözler îrad olundukda Nazır-ı mumaileyh cevabında eğer Mösyö Borkne tarafından istid'a olunan şeylere müsaade ile....... va'd buyrulur ise artık hiç diyecek kalmaz diyerek Mösyö Pujad bahsine gelince mütelâşiyâne

tavr ile bu âdem şimdiye değin sair hususatda güzel hareket etmiş idi her nasıl ise asıl Beyrut Konsolosu olub geçende Paris'den hareket etmiş olan Mösyö Bore'nin bu günlerde merkez-i me'muriyyetine vusulü me'mul ve kendusi dahî mu'tedil ve dirâyetli âdem olduğundan anın her hususda daire-i hakkaniyyetden ayrılmıyacağında şübhe yokdur vâdisinde sözler ile Mösyö Pujad'ın şu teklif-i garîbesinden dolayı kabahatli olduğunu kendisi dahî zımnen i'tiraf etmiş olmağla taraf-ı âcizânemden dahî çünkü Mösyö Borkne'nin istid'a ettiği maddelerin ekserisine bermuktezay-ı hakkaniyyet-i celîle müsaade buyrulacak olduğuna nazaran bu hususda muvafakat-i tarafeyn hasıl ve ba'zı zanniyyatınızın esbabı dahî külliyyen zâil olmuş hükmünde olmağla buradan dahî Mösyö Borkne'ye ta'limat-ı mu'tedile göndereceğinizi me'mul ederim ve Mösyö Bore azimetinden evvelce Sefarethaneye vürud ile görüşülüb fi'l-hakika kendusinin munsif ve dirâyetkâr âdem olduğu nâsıye-i halinden dahî nümâyan olmasiyle hüsn-i hareket edeceğini ümid eylerim mamafih anın dahî merkez-i i'tidalden ayrılmaması zımnında icray-ı te'kidan olunması faideden hâlî değildir ve hususiyle Cebel'in idaresi hakkında Devlet-i Aliyye'nin düvel-i hamse ile bi'l-müzâkere karar verdiği usulün mahallinde te'sis ve icrası bu gavâil-i mütemadiyenin bütün bütün def'ine ve oranın istihsal-i âsâyiş-i matlûbuna çâre-i münferid hükmünde olduğundan kâffe-i teb'a haklarında erzan buyrulmakda olan merhamet-i celîle-i hazret-i mülûkâne iktizasınca şu suret-i matlûbenin sür'at-i husülü bi'z-zat taraf-ı eşref-i hazret-i şehinşâhîden arzu buyrulmakda ve sizin Devlet-i Aliyye hakkında olan sıfat-ı hayır-hâhînize dahî i'timadları kemâlde olduğu halde Fransa me'murları tarafından hilâf-ı me'mul câbecâ zuhûra gelen tas'îbat aşuru teessüf olunacak mevadden olmasıyle şu usûl-i mukarrerenin te'sis ve icrası hususunda hiç bir nevi' suûbat ve müşkilât çıkarılmaması maddesinin lâzım gelen Fransa me'murlarına bi'l-etraf te'kîd olunmasını dahî başkaca ihtar ederim denildikte Nazır-ı mumaileyh kendu hakkında hüsn-i i'timadı ta'birinden memnun ve müftehir olarak atebe-i felek-mertebe-i cenâb-ı cihan-bânîye teşekkürat-ı vakıasının tebliğini ricâ eyledikden sonra benim Devlet-i Aliyye'ye nasıl hayır-hah olduğumu ve Kamaralarda daima Memalik-i şarkıyyeye dair müzâkerat vuku' buldukça şan ve menafi'-i Saltanat-ı seniyyeyi ne suretde iltizam eylediğimi pek ra'nâ bilursiniz ve bu cihetle Fransa me'murlarına ve Der-i Saadet'te mukim sefarete ta'limat-ı mu'tedile göndereceğimden dahî şübhe etmezsiniz i'tikadındayım ve şurasını dahî size beyan ederim ki her ne kadar

işbu usûl-i mukarrerenin hüsn-i idare-i Cebel'e kâfi olduğunu kable't-tecrübe ikrar edemez isem de te'sis ve icrasına dahî muhalefet etmem ve bizim me'murlar tarafından uzakdan uzağa şöylece bir nezaret ile iktifa olunarak bir gûne müşkilât îkaından mübaadet eylemelerini tenbih edeceğimdir ve Devlet-i Aliyye'nin Cebel'de icra buyuracağı harekât zât-ı nezaret-penâhînin Beriyyetü'ş-şam'a me'muriyyetlerini mutazammın sefaretlere verilen resmî müzekkerelerde meşruh olan mevadd-ı mukarrere dairesini tecavüz etmedikce bir şey dimeyeceğimiz zâhir ise de şâyed şu halden ve Cebel'de asker bulunmasından istifade ile başka meydana çıkarılacak olur ise bunun enva' kîl ü kali mucib olacağı dahî bedihiyattandır diyerek bu bahse hitam verdikden sonra Tunus lâkırdısını açub bilmem Tunus Paşası Tunus'un kayd-ı hayat ile ibkası maddesine ne nazar ile bakacakdır; zira kendusi orası hakında hayli zamandanberu tevarüs usûlünü yerleşmiş i'tikadında iken bu karar-ı cedîdden ba'zı mertebe şübheye düşer zannederim ve bizim ise muradımız oranın hey'et-i haliyesini muhafazadan ibarettir demesiyle taraf-ı âcizânemden Eyâlat-ı Garbiyyenin hiç birisinde şimdiye değin tevarüs maddesi cârî olmamışdır ve ba'zen Paşaların evlâdında istihkak görülerek meselâ şimdiki Tunus müşiri hazretlerinde olduğu gibi vuku' bulmuş ise de hakk-ı verâset ile olmayub mücerred-liyakate mebni bir müsaade kabilindendir ve mukaddemleri Garb Eyâletleri Paşalarının üç senede bir ibkaları mu'tad iken şimdi şu kayd-i hayat hususuna müsaade-i seniyye-i hazret-i şâhâne erzan buyrulması müşir-i müşarünileyh hakkında inâyet-i azîme olmağla icray-ı resmî teşekküre müsareat etmesi lâzım gelür ve müşir-i müşarünileyhi ez-her cihet te'mine bu rütbe inâyet buyrulması dahî cânib-i Saltanat-ı Seniyyeden Fransa Devletine bir nevi' riayet-i mahsusayı işrab eder cevabı verilerek avdet olunmuş olduğu beyaniyle terkim-i arîzaya ibtidar kılındığı bi-mennih-i Teâlâ rehîn-i ilm-i âlîleri buyruldukda her halde emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir." [1]

Dördüncü ve Beşinci Paris Elçilikleri devresinde, Lübnan maddesine dair gönderdiği son tahrirat sureti aşağıdadır.

"Fransa Sefiri Mösyö Borkne'nin Cebel-i Lübnan vukuatından dolayı iddia-kerdesi olan tarziye maddesi ne vechile suret-pezîr olduğunu

[1] 10 Zilkade 1261, Defter, s. 193-198.

Not : Sahifelerin bir kısmında "Mekâtibin Kuyudu Defteri" kısaltılarak "Defter" şeklinde gösterilmiştir. Her ikisi de aynı defteri ifade etmektedir.

mübeyyin geçen şehr-i Şevval-i Şerifin yirmi yedisi ve Cebel'in mesalih-i umumiyyesi hakkında ne vechile tedâbir-i lâzime icra buyrulduğunu mutazammın dahî şehr-i mezkûrun yirmi sekizi tarihleriyle irsal-i sûy-ı âcizî buyrulan iki kıt'a tahrirat-ı aliyyeleri birbirini müteakiben zî-ver-i dest-i ihtiram olarak mefahim-i sâmiyesi ve evrak-ı melfûfe müedd-aları rehîn-i iz'ân-ı bendegânem olmuştur. Dün akşam Umur-ı Ecnebiyye Nazırı Mösyö Gizo'nun ziyafet-i mahsusasına gidilmiş olduğundan esnay-ı musahabette zikrolunan tarziye maddesinde Devlet-i Aliyye'nin karar-ı âlîsinden memnun ve müteşekkir olduğunu ifade etmiş olduğundan bunun artık bir gûnâ sızıldı mahalli kalmamış olub fakat Cebel sözünün ortadan kaldırılması Devlet-i Aliyye hakkında hayırlu olacağını Nazır-ı mumaileyh ve gerek bundan iki üç gün mukaddem Haşmetlû Kral cenâblarına gidildikde müşarünileyh dahî kemâl-i ehemmiyyet ile söylemiş ve bu günlerde Mösyö Tiyer görüldükde ol dahî hayır-hahane suretiyle ihtar eylemiş olub fî nefsi'l-emr bu hususun uzaması Avrupaca kîl ü kâli müstelzim olmakda olarak Saltanat-ı Seniyyeye göre en faidelu meslek ise Avrupa Kabinetolarında ve mecalisinde mesalih-i aliyyesinden dolayı mübahasat vukuuna ser-rişte vermemek sureti olduğunda iştibah olmamasiyle lillahi'l-hamd şimdiye değin kâffe-i umûr-ı nâzikede tevfikat-ı samedaniyyesine mazhar olan velini'met-i adalet-eser ve şehinşâh-ı merahim-perver Efendimizin şu hususda dahî muvaffakiyet-i seniyye-i mülûkâneleri ed'iyye-i hayriyyesi tekrar kılınmakda olduğu" [1].

Lübnan meselesiyle ilgili bu son tahriratı müteakib, kendisinin tekrar Hariciye Nazırlığına ta'yin olunduğu bildirilmiş ve ikinci hariciye nazırlığına başlamak üzere, Paris'ten ayrılmıştır.

[1] 19 - Zilkade 1261, Defter, s. 199.

ONİKİNCİ BÖLÜM

REŞİD PAŞA'NIN YUNAN DEVLETİYLE ARAMIZDAKİ İHTİLÂFLI İŞLERE AİT MÜCADELELERİ

Dördüncü Paris elçiliğine aid ta'limat-ı seniyyenin son bendinde :

"Bi-inâyetillâh-i Teâlâ saye-i şevket-vâye-i cenâb-ı mülûkânede Girid ihtilâlinin bi's-suhûle mündefi' olması Yunanistan'da be-tekrar cûş u hurûş-ı ezhanı mucib olmuş ve ez-ser nev teşci'-i eşkiya zımnında ba'zı tedârikâta teşebbüs olunduğu istima' kılınmış ve bunların daima ihlâl-i âsâyiş-i Memâlik-i Mahrûsaya dair olan niyyat-ı fasideleri hâlât-ı ma'lûmeden olub bu esnada Fransalularn dahî haklarında ızhar eyledikleri suret-i müsaade kendulerini bir kat dahî tahrik eylemekde ve umûr-ı dahiliyyelerinde dahî lâyunkati' tebeddülât ve tahavvülât vuku' bulmakda bulunmuş olduğundan keyfiyyet bu tarafda düvel-i selâse süferasına iktizası vechile ifade olunmuş ise de oraca icra eyledikleri tağlitât ve ifsadâtın dahî önü kesdirilmesine dikkat oluna" denilmektedir.

Paris'e geldiğinin ilk günlerinde Sefarethaneyi ziyaret ederek, Yunan meselesinin müzâkeresini teklif eden Gizo'ya karşı :

"Sahib-i emlâk olan ehl-i islâm ziyadesiyle mağdur olub mevadd-ı sairede dahî hak yed-i âlî-i Saltanat-ı Seniyyede bulunduğunu muhtasarca mukaddime ile her ne vakit istenilur ise müzâkereye mübaderet olunacağı vâdisinde„ cevab verdi.

Beş on gün sonra Gizo ile mülâkatında, Yunan hududları içinde kalan müslüman ehalinin emlâkine yapılan taarruzları, Evkafa aid emlâki ne suretle çürütmek istediklerini îzah ettikden sonra, Yunan Devletiyle müzâkere olunarak iki Devlet mümessillerinin imzaladıkları Ticaret muahedesinin, Yunanlılar tarafından kabul ve tasdik edilmemesine şiddetle i'tiraz etti.

23 Şevval 1257 günlü tahriratında bu konuşmayı şu şekilde îzah etmektedir.

"Tunus sohbeti hitâm-pezîr olduğunun akibinde Yunan maslahatı dermeyan olunmağla bir takım eshab-ı emlâk olan bîçârelerin ne vechile mağdur ve hasar-dîde oldukları ve Evkaf-ı şerîfeye râci' olan em-

lâki Yunanlıların ne suretle çürütmek istedikleri ve Girid Ceziresi halkını ve eyâlât-ı mütecavire ehalisini nasıl ifsad etmiş ve etmekde bulundukları keyfiyyâtı ber-vech-i tafsil îrad olundukda vakıa bu maddelerde hak Devlet-i Aliyye'nin yedindedir ve bu hususlar için Yunan Devleti nezdinde olan Fransa Sefirine ta'limât-ı lâzime irsaliyle sür'at-i tesviyesine ikdam olunacakdır ve emlâk maddesinin heman tanzim olunmakda olduğuna dair bu günlerde tahrirat dahî aldım ve size resmen söylerim ki Yunan Devletinin tevsi'-i memâlik dâiyesinde olmasından dolayı Devlet-i Aliyye'ye göre kat'â vesveseye mahal yokdur zirâ bunu Düvel-i Fahîme tecviz etmezler ve hattâ mukaddemce Mösyö Pikatodi me'muren Yunan tarafına gönderildikde biz Yunan Devletinin hudud-ı hâliye ve hey'et-i hazırasında durmasını isteriz bunun ilerusune ait her dürlü tasavvurat ve tahayyülât kendulerine mazarrat-ı azîmeyi müntec olur deyu Yunan Kralına ve gerek vükelâsına kat'iyyen ve sarihan ifade ettirmiş idik işte bizim niyyetimiz bu şeylerden ma'lûm olur demiş ve doğrusu işbu Yunan maddesindeki ifadatı tamam matlûba muvafık görünmüş olduğundan ızhar-ı memnuniyyet olunarak Devlet-i Aliyye ile Yunan Devleti beyninde kat'î münazaat ve te'sis-i hüsn-i muamelâtı yalnız bu şeylerin tesviyesi kâfi olmayub mukaddema Mösyö Zoğrafos ile tanzim ve imza olunub Yunan Devletinin mutlaka ba'zı tasavvurat-ı âtiye ve fâsidesine mebni kabul ve tasdikinden istinkâf eylediği muahede-i meşhurenin dahî hiç bir harfi tağyir olunmaksızın kabul ettirilmesi lâzım gelür ve Yunanlılar muahede-i mezkûrenin kable't-tağyîr kabulünü her nasıl kendu hükümdarlarının namusuna muhil addetmekde iseler tağyir ve ta'dili dahî namus-ı meâlî-me'nus-ı hazret-i padişâhîye nâ-muvafık düşeceğine ve muahedenin anların istedikleri surete konulması Devlet-i Aliyye'ye maazallah-ı Teâlâ mazarrat-ı kesîreyi müntec olacağına binaen bu hususda dahî Fransa Devletinin sarf-ı himmet etmesini me'mul ederim denildikde vakıa dediğiniz becâdır muahede-i mezkûrenin kabulünü dahî teklif ederiz demiş olduğu ve Fransa Elçisi Mösyö Pontuva'ya dair irsal buyrulan tahrirat-ı seniyyeleri ve evrak-ı meb'use dahî vâsıl olmuş ise de Nazır-ı mumaileyh o maddelere dair bir şey açmamış olduğundan beru tarafdan dahî tecdîd-i münazaata bâis olmamak için bir gûne sohbet söylenilmemiş olmağla şayed bundan böyle buna dair söz açarlar ise taraf-ı bendegânemden dahî icabîsi verileceği beyaniyle terkim-i arîza-i âcizîye ibtidar kılındığı" [1].

[1] 23 Şevval 1257, Defter, s. 5.

Yunan Devletininin kurulmasında âmil olan üç Devlet (Rusya, Fransa, İngiltere) den Fransa'nın, Yunanlıları himaye ederek, Osmanlı Devleti aleyhine hududlarını genişletmek endişesi, Bab-ı Âlî'de daima mevcutdu. Reşid Paşa, Fransız Devlet adamlariyle görüşürken, Yunanlılara gösterilecek müsamahanın hududlarını anlamağa çalışıyor ve bu hususta gereken faaliyeti gösteriyordu.

Hariciye Nezareti erkânından Mösyö Dizaş ile bu hususa müteallik yaptığı mülâkatı, Zilhicce 1257 günlü tahriratında şu suretle nakletmektedir.

"Yunan meselesine bi'l-intikal Devlet-i Aliyye ile Yunanlu beyninde ilişikli olan mevaddın elhaletü hazihi ne merkezde bulunduğu lede's-suâl emlâk maddesi der-dest-i tesviye olub mukaddemce satılmış olan çiftlikâtın mahsulât-ı mazbutesini red ve tazmine dahî Yunan Devleti tarafından ızhar-ı rıza olunduğunu ve Yunan maddesine dair mukaddema mün'akid olan mazbutaların birinde Devlet-i Aliyye me'murlariyle Yunan me'murları beyninde işbu emlâk maddesinden dolayı bir gûne münazaa tekevvün ettiği halde Yunan devletini teşkil eden Düvel-i selâse ma'rifetile sürarbitr ta'bir olunur bir mümeyyiz nasbolunarak anın re'yi iktizasınca maslahata karar verilmesi meşrut ise de taraf-ı Devlet-i Aliyye'den mukaddemlerde füruht-ı emlâke me'mur bulunanlar bu hususa kat'a dikkat etmemişler iken Yunanistan'da olan Devlet-i Aliyye sefiri Kostaki bendeleri doğrusu bu hususu meydana çıkarub iddia eylediğinde Yunan Devleti tarafından mazbata-i mezkûrenin in'ikadı kendulerinin tasdik-i istiklâllerinden evvel olması cihetiyle güya ahkâmı bi't-tabi' mülga olacağına dair gerek Devlet-i Aliyye sefaretine ve gerek Düvel-i selâse câniblerine bir takım kelemat-ı müzevvire dermeyan olunmuş ise de Düvel-i müşarünileyhim tarafından Yunanlunun bu babda kat'a hakkı olmadığı i'lân ve ıhbar olunmasiyle bu hususun dahî yoluna girdiğini beyan eylediğine binaen beru tarafdan mahzuziyyet izharından sonra Yunan Devletiyle muamelât-ı câriyeleri bir güzelce anlaşılmak için işte Fransa Devletinin bu maddelerde ve gerek müteferriat-ı bâkiyesi hakkında himmeti müşahede olundukca nezd-i âlî-i hilâfet-penâhîde rehîn-i makbuliyyet olacağı misillû Fransa Devleti'nin dost-ı kadîmi olan Devlet-i Aliyye'yi bırağub da Yunan Devleti tarafına ba'zı mertebecik meyl ü sehabeti hissolunmak lâzım gelse pek azîm teessürü mucib olacağı nâzikâne îmâ olundukda Fransa Devletinin Yunanluya kat'a meyletmiyerek mesalih-i Saltanat-ı Seniyyeyi kemâliyle iltizamını işte bu kağıdlardan

dahî anlarsınız mukaddimesiyle bu maslahatlara dair Yunanistan'da olan Fransa sefirine tevarih-i muhtelifede yazılan mekâtib müsveddelerini çıkarub kıraat etmiş olduğundan fi'l-hakika ibarat-ı mündericesi mesalih-i mezkûrenin sürüncemede kalmasından dolayı bir takım kelemat-ı tevbihiyye ve ta'ciliyyeyi şâmil olmasiyle taraf-ı bendegânemden dahî be-tekrar memnuniyyet ızhar ve te'kid-i maslahata dair bir takım kelemat dahî ilâve ve tezkâr olunmuş olduğu ve Fransa'nın şimdiki Ministroları kâmil âdemler olarak sabık Umûr-ı Ecnebiyye Nazırı Mösyö Tiyer zamanında Fransa hakkında münteşir olan tahrik ve ifsad şayiasını def' ve imhaya ve Düvel-i Fahîmenin emniyyet ve i'timadlarını tahsile sa'y ü ikdam etmek usûl-i mültezimeleri olduğuna nazaran Yunanlu ile bir gûne muahede-i ittifakıyye akdine rağbet etmelerini akıl kesmediğinden başka Yunan Devleti Düvel-i selâsenin himayet-i müşterekesi tahtında bulunduğundan Düvel-i müşarünileyhimden birinin Yunanlı ile revabıta-ı mahsusası diğerlerinin rekabetini bi't-tabi' uyandırmak ve bir takım münakaşat-ı politikıyyeyi mucib olmak lâzım geleceğinden böyle bir muahede-i ittifakıyye akdine ne Fransa Devletinin ve ne diğerlerinin cür'et etmeleri me'mul olmayub her ne ise bu keyfiyyet ba'zı erbab-ı vukuf taraflarından dahî kat'â ser-rişte verilmeksizin taharrî olunmuş ise de buna dair birşey öğrenilememiş idüği" [1].

Yunan maddesi hakkında gönderdiği tahrirat "mahzuziyet-i seniyyeyi" mucib oldu. Bu haberi kendisine bildiren Rıza Paşa'ya verdiği cevabda, "Mahzûziyyet-i seniyye-i hazret-i şehinşâhînin" tebşirinden dolayı teşekkür edilmekde ve "Çâkerlerinin fıkdan-ı liyâkat ve kabiliyyet cihetiyle mübarek mizac-ı hikmet-imtizac-ı cenâb-ı tâc-dârîye kemâliyle lâyık ve mutabık olacak surette icray-ı me'muriyyete iktidarım olmayub ba'zı mesalihde mevki'-i isabetde bulunulsa bile ol dahî mücerred teveccühat-ı kudsiyye ve muavenet-i ma'neviyye-i hazret-i hilâfet-penâhî âsar-ı celîlesinde iktiza eylemekte" bulunduğu yazılmaktadır.

Yunanistan'la ticaret muahedesi akdolunamamıştı. " Büyük Yunanistan" projesi Osmanlı-Yunan münasebetlerinin düzelmesine bir engel teşkil etmekteydi. Fransa, Osmanlı devletinin zararına olarak "Büyük Yunanistanı" gerçekleştirme plânına yanaşmıyordu.

[1] 5 Zilhicce 1257, Defter, s. 2.

Osmanlı-Fransız münasebetlerini bozmamak şartiyle Yunanistan'ı memnun etmek ve nüfuzunu da bu çevre dahilinde sağlamak düşünceleriṉin hâkim olduğu anlaşilmıştı.

İngiliz elçisi Kanin, ticaret muahedesinin ta'diline tarafdardı. İstanbul'a gelirken Yunanistan'a uğramış ve ticaret muahedesini ta'dil ettireceğine dair Yunanlılara söz vermişdi. Aşağıdaki arz tezkeresi, Bab-ı Âlî'nin bu hususda direnmek ve İngiltere elçisinin (Islâh-ı efkârına) çalışmak azminde olduğunu açıkca göstermektedir :

"Seniyyü'l-himemâ, kerîmü'ş-şiyemâ, devletlû inayetlu âtıfetlû, übbehetlû efendim hazretleri,

Ma'lûm-ı sâmileri buyrulduğu üzere Der-i Saadet'te mukim Yunan maslahatgüzârı Argiropulo takdim eylediği bir kıt'a takririnde bu kerre devleti tarafından sefaretle bu tarafa ta'yin olunan Mavrokordato bir kıt'a beylik vapur sefinesiyle geleceğinden sefine-i merkumenin Bahr-i Sefid Boğazından mürуruna ruhsat i'tasını mutazammın tahrirat tastîr kılınmasını istid'a ve inha etmiş olub keyfiyyet geçen gün Meclis-i Umumî akdinden sonraca Meclis-i Hass-ı Meşveretde tezekkür olunarak eğerçi mukaddemki Yunan elçilerinin Der-i Saadet'e vürudlarında böyle tahrirat i'ta olunduğuna dair bir gûna kayıd bulunamamış ve elçi-i mumaileyhin Fransa vapuru ile geleceği dahî işidilmiş ise de maslahatgüzâr-ı merkum tahrirat-ı mezkûreyi sual etmekde bulunduğundan kenduye ne vechile cevab verilmesi sureti Nezaret-i Hariciye tarafından istimzac ve isticvab olundukda elçi-i mumaileyh âdeta sefaretle tanınacak olduğu ve zikrolunan vapur ile gelecek bulunduğu halde bi'l-farz evvelkilere tahrirat verilmemiş ise bile bu sefinenin bilâ ruhsat Boğazdan mürуru münasib görünmemesiyle Boğaz tarafına tahrirat yazılub fakat emsali misillû sefarete verilmiyerek taraf-ı Devlet-i Aliyye'den Boğaz muhafızı hazretlerine irsal olunması ve meâlinde dahî Yunan bandırasiyle şöyle bir vapur geçeceğinden hîn-i vürudunda emsali beylik sefineler hakkında olunan muamelenin icrasına mübaderet edin yollu tavsiye kılınması ve Maslahatgüzar-ı merkuma dahî elçinin vürud edeceği vapurunun mürуruna irâe-i ruhsat olunmak üzere Boğaz muhafızı hazretlerine tahrirat gönderildiği Nezaret-i müşarünileyha cânibinden bildirilmesi ve mes'ele-i Yunaniyye bahsi dahî lede'l-îrad olbabda cereyan eden müzâkeratın fezlekesinde İngiltere elçisi Kanin ikide birde Yunan muahedesinin ta'dilâtına dair olan ifadat ve ihzaratının cevabını tercemanı vesatetiyle araşdırmakda ve Nezaret-i müşarünileyha tarafından dahî bi'l-vasıta bu husus hakkında hayli muha-

berat-ı mahremane icra olunarak ta'dilât bahsine yanaşılmamakda ise de elçi-i mumaileyh muahede-i mezkûrenin adem-i ta'dili emrinde Devlet-i Aliyye'yi haklı tutub bununla beraber Yunan Kralı işbu muahedeyi bilâ ta'dil kabul edememekde ma'zur ve mecburdur vâdisinde lisan kullanmakda olduğuna ve muahede-i merkulenin ta'dili merzî ve menvî olan mevadd-ı mündericesi kalıb-ı âhara ifrağ olunduğu takdirde mevadd-ı sairesinden Saltanat-ı Seniyye pek de istifade edemiyerek hususiyle bunu tamamı tamamına kabul ettirmek için şimdiye kadar beru tarafdan hâhiş gösterilmemiş ve bu def'a dahî evvel-i emirde öte tarafdan ızhar-ı meyl ve arzu vuku' bulmuş ve hattâ mumaileyh Mavrokordato dahî her ne kadar ikamet elçisi olarak geliyor ise de asıl me'muriyyeti muahede-i mezkûreyi müzâkereden ibaret olacağı anlaşılmış idüğine ve mumaileyh Kanin reviş-i hal iktizasınca Yunanistan'dan esnay-ı mürurunda muahede-i merkumeyi ta'dil ettirmeğe söz verüb şimdi bunu ta'cil eylemesi dahî elçi-i mumaileyhin vürudundan evvelce maslahatı kararlaşdırmak ve Yunanluya incaz va'detmek meramını mutazammın gibi göründüğüne ve her ne ise şu muahedenin ta'dili Devlet-i Aliyye'ye elvermiyerek...................mevadd-ı muahedeyi kâmilen kabul ettirmeğe dayanılmak lâzım geleceğine binaen yine Nezaret-i müşarünileyha cânibinden ta'dil-i muahede semtine yanaşılmayub elçi-i mumaileyhin vürudundan sonra dahî kendusi ne sıfat ile kabul olunmak icab edecek ve muahede maddesinde ne suretle lisan kullanılmak iktiza eyliyecek ve elçi-i mumaileyh ne vâdide görünecek ise ana göre tekrar mütalâa olunarak muamelât-ı lâzîmenin icrasına bakılması ve bir taraf'dan dahî olvakte değin mumaileyh Kanin'in ıslâh-ı efkârına çalışılması hususatı beyne'l-huzzar tensib olunmuş ve takrir-i mezkûr manzur-ı meâlî-mevfur-ı cenâb-ı cihan-bânî buyrulmak üzere sûy-ı vâlây-ı müşirîlerine gönderilmiş olmağla hususat-ı merkume hakkında her ne vechile emr ü irade-i keramet-ifade-i hazret-i mülûkâne müteallik ve şeref-sudûr ise ana göre icray-ı iktizasına ibtidar olunacağı beyaniyle tezkire-i senâverî terkim kılındı efendim.

Ma'ruz-ı çâker-i kemînelerdir ki,

Rahe-zîb-i ibcâl olan işbu tezkire-i sâmiye-i âsafaneleriyle takrir-i mezkûr mübarek ve muallâ hâk-ı pây-i şevket-ihtivay-ı cenâb-ı mülûkâneye arz ve takdim birle meşmul-i nigâh-ı meâlî-iktinah-ı hazret-i şâhâne buyrulmuşdur mevadd-ı merkume hakkında Meclisce cereyan eden suver-i mütalâat icab-ı hal ve maslahata muvafık görünmüş olmasıyle iş'ar-ı âlîleri vechile vapur-ı mezkûrun hîn-i mürurunda hakkın-

da muamele-i mezkûre icra olunmak zımnında Bağaz-ı mezkûr muhafızı müşarünileyh hazretlerine tahrirat terkim ve tisyar ve keyfiyyetin Nezaret-i müşarünileyha tarafından olvechile sefaret-i mezkûre cânibine ifade ve ıhbar olunması ve vakıa muahede-i mezkûrenin ta'dili mazarrat-ı âtiyeyi müstelzim olacağı derkâr olarak bu suret taraf-ı Saltanat-ı Seniyyeden bir vechile tecviz olunamıyacağına binaen tensib ve istîzan buyrulduğu üzere elçi-i mumaileyh bi'l-vürud müşahede olunacak harekât ve mişvârına göre keyfiyyet tekrar mütalâa birle muamelât-ı lâzimenin icrasına bakılması ve olvakte değin mumaileyh Kanin'in dahî ıslah-ı efkârına çalışılması hususlarına emr ü ferman-ı meâlî-nişân-ı hazret-i şehinşâhî şeref-sünuh ve sudûr buyrulmuş ve takrir-i mezkûr yine savb-ı savab-nümây-ı âlîlerine iâde ve tisyâr kılınmış olmağla olbabda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir." [1]

Fransa Kralı da, Reşid Paşa ile yaptığı bir mülâkatda, ticaret muahedesinin ta'dilini imâ etti. Ticaret muahedesi, "Devlet-i Aliyye'de cünha ve töhmetde bulunan Yunanlıların muhakeme ve te'diblerinde Hükûmet-i Devlet-i Aliyye'ye ittiba'larını" prensib olarak kabul etmişdi.

Yunanlılar, diğer Devletlere tanınan adlî Kapitülasyonların kendilerine de tatbikini isteyerek muahedennin ta'dilini taleb ediyorlardı. Birkaç yıl önce Devletin teb'ası oldukları gibi, Yunan Devletinin nüfusundan daha fazla Rum reâyası da, Osmanlı devletinin tabiiyyetindeki topraklarda bulunuyorlardı. Yunanlılara Kapitülasyon tanınırsa, Osmanlı Rumlarına farklı muamele yapılacağından, bundan büyük mahzurlar meydana gelecekdi.

Paşa'nın 6 Rebîülevvel 1258 günlü tahriratında, yukarıdaki hususa dair Kralla yaptığı konuşmalar naklolunmaktadır.

"Kral-ı müşarünileyh hazretleri Yunan maddesine intikal ederek Devlet-i Aliyye ile Yunan Devleti beyninde ilişikli olan mevad bir hüsn-i suret bulub da Devleteyn beyninde münteşir olan şayia-i münafese muamelât-ı dostîye mübeddel olsaydı yollu sevk-i kelâm etmesine cevaben şimdiye kadar kâffe-i müşkilât Yunan Devleti tarafından zuhûra gelmekde olmasıyle def'-i münazaat ancak Yunanlıların usûl-i hakkaniyyete teşebbüs etmelerine mütevakkıfdır denildikde işbu münazaatın külliyyen indifaı bir muahede-i ticariyye in'ikadına muhtac

[1] İst. Başvekâlet arşivi "Yunanistan„ 7 Muharrem 1258, No. 94.

ise de buna da taraf-ı Devlet-i Aliyye'den müsaade buyrulmuyor dediğine binaen muahede-i ticaret akid ve imza olunmuş ise de Yunan Devleti tarafından tasdik olunmadığından bunda dahî suûbet yine Yunanlılar tarafından zuhûra gelmişdir denilmeğin Yunaniler muahede-i mezkûrenin ba'zı maddeleri kendilerine pek muzır olacağını beyan ile kable't-ta'dil kabulünden i'tizar ediyorlar asıl ilişdikleri kangı maddelerdir deyu sual etmesiyle taraf-ı âcizânemden dahî anların en ziyâde ilişdikleri Memâlik-i Devlet-i Aliyye'de cünha ve töhmetde bulunan Yunanlıların muhakeme ve te'diblerinde Hükûmet-i Devlet-i Aliyye'ye ittiba'ları kazıyyesi olub bunun ise ta'dili Yunanlıların kâmilen Düvel-i sâire teb'ası imtiyazatına nâiliyyeti demek olarak halbuki anlar ahlâken Avrupalulara benzemediğinden başka Yunanistan Memâlik-i Devlet-i Aliyye'den müfrez ve ehalisi Saltanat-ı Seniyyenin Rum reâyasiyle hem-mezheb olmak hasebiyle Devlet-i Aliyyenin bu babda ba'zı mevadd-ı ihtiyatiyye ve kuyud-ı istisnâiyyeye mecburiyyeti inkâr olunamıyacağı îrad olundukda Kral-ı müşarünileyh cenâbları vakıa burası vârid ise de ne çâre Devlet-i Aliyye Yunanistan'ın istiklâlini tasdik buyurmuş olduğundan hukuk-ı istiklâliyyelerine lâzım gelen imtiyazatına dahî müsaade buyurmak lâzımdır demesine cevaben Devlet-i Aliyye anların hakkında Devletce ve ticaretce muamelât-ı mütesaviyyeyi hiç bir vakitde dirîğ buyurmadığı cihetle erbab-ı cünhanın muhakemesi maddesi ve sair ba'zı icabat-ı mevki'iyyeden neş'et eden istisnâlar anların istiklâline mugayir olmamak iktiza eder ve muahedat-ı Düveliyyenin usûl-i mütekabile üzerine müesses olması dahî hukuk-ı milliyye iktizasından olmasiyle Yunan Devleti tarafından iddia olunduğu vechile Devlet-i Aliyye teb'ası Yunanistanda kavanin-i Yunaniyyeye ittiba'a mecbur olub da Memâlik-i Devlet-i Aliyye'de bulunan Yunanluların kendu başlarına gibi olması Saltanat-ı Seniyyeye pek mazarratlı bir maddedir ehlasıl Yunanistan'da bulunan Devlet-i Aliyye teb'ası Yunan Devleti kanunlarına tâbi' olduğu halde Yunan teb'ası dahî Memâlik-i Devlet-i Aliyye'de Saltanat-ı Seniyye Hükûmet-i âliyesine ittiba' etmek ve Yunan teb'ası Memâlik-i Mahrûsada kendu sefaretlerini taht-ı hükûmetinde bulunacak olur ise Devlet-i Aliyye teb'ası dahî Yunanistan'da ayniyle bu imtiyazata nâil olmak icab eder denildikde Kral-ı müşarünileyh cenâbları teb'a-i ecnebiyyeyi ittiba'a mecbur etmek için mahkemelerin usûl-i adliyyesinden ve bîtaraflığından dolayı emniyyet-i kâfiye gösterilmek lâzımdır demekle Memâlik-i Devlet-i Aliyye Mahkemelerinde lehü'l-hamd daima icray-ı

hakkaniyyet olunagelüb ale'l-husus muahede-i mezkûrede Yunanîler kâmilen te'min için bu madde üzerine bazı usûl-i muhakeme dahî mündericdir denilmesiyle bizim muradımız şu münazaatın bitmesidir keşki bir çâresi bulunsa da uyuşulsa demesiyle Saltanat-ı Seniyye kendu milk ve teb'asının menafi'ini muhafazaya mecbur olduğu ve bu babda cüz'î fedâkârlık pek büyük mazarratı mucib olacağı beyan ve Fransa Devleti tarafından bu hususlarda her vechile menafi'-i Saltanat-ı Seniyye iltizam olunacağı me'mul-i âlî idüği dermeyan olundukda Kral-ı müşarünileyh cenâbları biz her vechile Devlet-i Aliyye'nin menafi'ini isteriz lâkin şu maddenin bitmesini dahî arzu ederiz diyerek hatm-i kelâm etmiş olmağla bi-mennih-i Teâlâ bu günlerde Umur-ı Ecnebiyye Nazırı Mösyö Gizo dahî görülerek iş'ar-ı vâlâları iktizasınca ifadat-ı muktazıyye icra kılınacağı ve irsaline inâyet buyrulan Havri Şehbenderliği ferman-ı âlîsi vürud etmiş olmağla icrası zımnında Fransa Devleti tarafından iktiza eden beratı istenileceği ve vapurdan evvelce Nemçe postasiyle ba'zı tahrirat gönderildiği meâl-i iş'ar-ı sâmilerinden müstefad ise de henüz vürud etmediği beyaniyle arîza-i âcizânem terkimine ibtidar kılındığı bi-mennih-i Teâlâ ma'lûm-ı âlîleri buyruldukda herhalde. 6 Rebîülevvel 58".[1].

Yapılan müzakereler sonunda "Emlâk ve Evkaf" maddelerinde, Devletin menfaati sağlandı. Fakat ticaret muahedesinin ta'dili maddesinde dayanılmaktaydı. Gizo'nun verdiği resmî ziyafet sırasında Nazırın yanına tesadüf eden Reşid Paşa, bu hususa mütedair konuşmalarını, şu suretle nakletmektedir :

"Yunan maddesine intikal olunarak Fransa Devletinin bu hususda efkâr ve niyyatı menafi'-i Devlet-i Aliyye'ye tamamı tamamına muvafık olduğunu kendu tevsikat-ı sabıkasından istidlâl ile Bab-ı Âlî'ye kavîce yazmış olduğundan bu babda fi'len dahî tasdik olunacağını me'mul etmekde olduğum vâdisine sevk-i kelâm olundukda vâkıa Devlet-i Aliyye menafi'i ez-hercihet matlûbumuzdur hattâ Yunanistan'dan Memâlik-i Devlet-i Aliyye'ye bir gûne zarar ve ziyan gelmemesi esbabını istihsalde ve emlâk ve evkaf maddelerinin tesviyesini kuvve-i karîbeye getürmeklikde vaki' olan sa'y ü ikdamımız nezd-i Devlet-i Aliyye'de takdir buyrulmak gerekdir. Şimdi dahî münazaat-ı haliye ve istikbaliyenin külliyyen def'i zımnında şu muahede-i ticaretin bir hüsn-i suret bulmasını arzu etmekdeyiz demesine cevaben ".

[1] 6 Rebiülevvel 58, Defter, s. 16-17.

"Devlet-i Aliyye ile Yunanistan beyninde muamelât-ı mütemadiyyeyi te'sis edecek ancak işbu muahede olduğundan Saltanat-ı Seniyyeye göre en ehem madde addolunmasiyle Fransa Devletinin menafi'-i Devlet-i Aliyye'yi iltizamı asıl bu husuda câri olmak iktiza eder denildikte Yunan sefiri Mösyö Mavrokordato'nun huzur-ı mekârim-nüşûr-ı cenâb-ı mülûkâneye rûsâ olduğu sefaretimiz cânibinden yazılmış ise de Yunanlıların matlûb ettikleri ta'dilât maddesine dair bir gûne müzâkere vuku' bulub bulmadığı henüz ma'lûmumuz olmadığından Devlet-i Aliyye'nin bu hususda edebileceği müsaadat her ne ise bir kerre meydana konulsa biz de ana göre mütalâamızı beyan ederiz.. dediğine mukabeleten Devlet-i Aliyye'nin edebileceği müsaadat mukaddema yapılub tasdik olunmıyan muahedede münderic olarak meydanda demek olduğuna ve Saltanat-ı Seniyyenin emniyyet-i mülkiyyesi ba'zı kuyud-ı istisnâiyyeyi icab ettirdiğinden bundan ilerusine varılmak ya'ni muahede-i mezkûrenin ta'dili suretine gidilmek mümkün olamıyacağından nâşi bu hususa dair Mösyö Mavrokordato tarafından Der-i Saâdet'te söz açıldıkda Nezaret-i celîle-i hariciye tarafından cevab-ı kat'î verilmiş olmasına nazaran işbu ta'dilât maddesinden hiç bahsolunmamak iktiza edeceği ve bu babda dost devletler tarafından nesayihe kalkışılur ise Devlet-i Aliyye'ye pek giran geleceği uzun uzadıya beyan olundukda kendu muradları ıslah-ı zatü'l-beyn ve te'lif-i tarafeyn kazıyyesinden ibaret olmasiyle bu babda taraflarından ibram vuku'a gelmiyeceğini ifade etmiş olduğu ve elhaletü hazihi Saltanat-ı Seniyyenin Devletlû Mısır Valisi hazretlerinden şübhe ve şikâyetini mucib olacak meydanda bir şey kalmamış olduğundan şimdiki halde câri olan muamelât-ı hasene ve usûl-ı i'timadiyyenin muhassenat ve menafi'ine dair dahî ba'zı mertebe müzâkerat cereyan etmiş idüği ve geçen hafta savb-ı âlîlerine iş'ar olunduğu vechile sâlifü'z-zikr tenbihat-ı seniyyeyi resmî gazeteler yazmış olduklarından anlara muadil mu'teber gazetelerde şimdiye değin ta'riz kılıklı bir şey görülmeyüb fakat leffen takdim kılınan kuriyer ta'bir olunur gazete ba'zı mertebe ta'rizata cür'et ederek hattâ bu sırada hakk-ı âcizânemde dahî medh-i bi-ma'nâ zem suretinde gûya mukaddem İngilterelulere tarafdar olarak Fransızlara adavet göstermiş olduğuma dair ba'zı kelemat yazmış ise de ma'lûm-ı âlîleri buyrulduğu üzere bu takım gazetelerin zümre-i muhalifine mensubiyyetleri cihetiyle gerek Fransa Devletinin ve gerek Düvel-i sairenin her bir teşebbüs ettikleri mevaddı tezyif etmek âdetleri olduğundan

bunların şemâtetleri erbab-ı akl ü insaf 'indlerinde hiç bir maddenin kadr ve mahiyetini tağyir edemiyeceği beyaniyle terkim-i arîza-i bendegâneme ibtidar kılındığı bi-mennih-i Teâlâ ma'lûm-ı âlîleri buyruldukda herhalde emr ü irade".[1]

BEŞİNCİ PARİS ELÇİLİĞİ DEVRESİNDE YUNANİSTAN'A AİD ÇALIŞMALARI

Beşinci Paris Elçiliği devresinde de, Yunanistan meselesiyle meşgul olmak zorunda kaldı. Yunanistan Parlâmentosunda "Ebsare" Adasından firar edenlerin dahi iki meb'us seçmeleri hususunda, yeni kanun müsveddesine bir maddenin konulduğu anlaşıldı.

"Ebsare" Adası, Osmanlı Devletinin hâkimiyeti altında bulunuyordu.

Bab-ı Âlî, gerek İngiltere gerekse Fransa Devletleri nezdinde "Bu maddenin def'ine mübaderet olunması için" Londra Sefiri Âlî Efendi ile Paris Sefiri Reşid Paşa'ya ta'limat gönderdi.

Âlî Efendi İngiliz Hariciye Nazırı Lord Abredin ile görüşerek firarî meb'uslara müteallik ta'limatı nakletti. Abredin "Devlet-i Aliyye işbu firarî maddesini mübalağalıca görüyor benim zannıma göre bunun bir gûne mazarrat-ı azîmi olamaz" yolunda bir cevap verdi.

Âlî Efendi'nin bu hususa aid Bab-ı Âlî'ye gönderdiği aşağıdaki tahriratda, vaki' mülâkat anlatılmaktadır.

"Atebe-i gerdûn-mertebe-i âsafânelerine ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Firarî meb'usları mes'ele-i ma'lûmesi aleyhine ikinci protesto olmak üzere Kostaki bendeleri tarafından Mösyö Trikopi'ye verilmiş olan takririn bir sureti Düvel-i selâse Süferası taraflarına i'ta buyrulacağından buraca dahî iktizay-ı halin icrasına gayret ve dikkat olunmasını âmir şehr-i Cemadi'l-evvelin onu tarihiyle müverrehan zîb-i enâmil-i ta'zim olan emirnâme-i âlî-i âsafaneleri müedday-ı mekârimihtivası karîn-i iz'an-ı çâkeranem olub bu husus muahheren Lord Abredin'e tekrar açılarak Devlet-i Aliyye'nin hukuk-ı sariha-i âliyesi ve Yunanîlerin bu makule haksız ve bâdi-i fesad olacak mevadda ısrar etmeleri hem te'minat-ı düveliyyeye mugayir ve hem de beyne'd-devleteyn bekası mültezimleri olan revabıt-ı hüsn-i hem-civarîye muzır olduğu bi'l-etraf tezkâr olunmağla Lord mumaileyh Devlet-i Aliyye işbu fi-

[1] 5 Rebiülâhır 58, Defter, s. 25.

rarî maddesinin muhatarasını mübalağalıca görüyor benim zannıma göre bunun bir gûne mazarrat-ı azîmesi olamaz her ne ise size ifade ettiğim vechile olbabda Atina'da olan elçimize ta'limat-ı mufassala gönderilmiş olmağla bakalım nasıl olur yollu cevab vermiş olduğu inşallah muhat-ı ilm-i âlem-ârây-ı âsafaneleri buyruldukda herhalde emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir." [1]

Reşid Paşa da, aynı meseleyi izah etmek için Gizo ile görüşdü. Yaptığı münakaşadan sonra, Fransa'nın Atina elçisine (Devlet-i Aliyye'ye muzır olan şeyleri tecviz etmemesine) dair ta'limat göndereceği va'dini aldı.

7 Safer 1260 günlü tahriratında (Ebsare Ceziresi firarîleri) maddesindeki düşüncelerini, Gizo'nun direnmesini ve neticede aldığı müsbet cevabı açıklamaktadır.

"Yunanistan Parlementosunda Ebsare Ceziresi firarîlerinin dahî iki nefer meb'usları bulunması kavanin-i cedîde müsveddesine derc ve idhal olunmak üzere olduğu Atina sefiri Rütbetlû Kostaki bendeleri tarafından iş'ar olunmuş olduğundan bu maddenin def'ine mübaderet olunması irade-i seniyyesini mutazammın Muharremü'l-haramın yedisi tarihiyle reside-i dest-i tebcîl olan tahrirat-ı seniyye-i âsafaneleri meâl-i sâmisi ve bir kıt'a müzekkere sureti müeddası rehîn-i iz'an-ı âcizânem olarak mumaileyh Kostaki bendelerinin tafsil-i hali mübeyyin bu tarafa dahî mektub vürud edüb kavanin-i cedîdenin elhaletü hazihi Yunan Meclis-i Umumîsinde müzâkere olunmakda olan müsveddesi dahî mütalâa olunmuş olmağla müsvedde-i merkumenin altmış birinci maddesinin ikinci fıkrasında ise bu husus sarahaten mestur olduğundan bu def'a Umûr-ı Ecnebiyye Nazırı Mösyö Gizo ile lede'l-mülâkat buna dair cereyan eden müzâkeratın hulâsasında işbu Ebsare meb'usları hususu kanunnâme müsveddesinin filân mahallinde şu vechile bu vechile münderic ise de bu pek garib bir keyfiyyet olub meselâ bu meb'uslara Ebsare Ceziresi depüteleri nazariyle bakılacak olsa Cezire-i merkume Devlet-i Aliyye'nin olmasiyle bunun hiç münasebeti olamaz ve Yunanistan'da bulunan Ebsarelûlerin vekilleri denilecek olduğu halde dahî eğerçi Ebsarelûler elhaletü hazihi Yunanistan'da müsafireten ve ecnebi hükmünde olarak ikamet etmekde iseler depüte intihabına kat'â hakları olamıyacağı derkârdır ve şâyed bütün bütün tavattun ederek yerlu hükmüne girmişler ise anların dahî içlerinden Yunanistan'ın kavanin-i

[1] İst. Başvekâlet arşivi, 8 Cemaziyülevvel 58 (Yunanistan), No. 62.

câriyesine göre hukuk-ı intihabiyyeye nâil olanları elhaletü hazihi sâkin olduğu memleketin halkiyle beraber yine ol memleketin meb'usunu intihab etmeleri lâzım gelüb yoksa Ebsarelûlerin meb'usu ismiyle Yunan Meclisinde vekil bulundurması suretini tasavvur etmeleri mutlaka fesaddan ibarettir ve bu suret hiç bir yerde görülmüş ve işidilmiş şey olmıyarak hukuk-ı milliyyeye bütün bütün mugayereti âşikâr olmasiyle buna cânib-i Saltanat-ı Seniyyeden tahammül olunamaz ve şunu dahî sual ederim ki el-yevm Fransa'da Lehlû ve İspanyalû olarak bir takım firarî eşhas bulunub bunların hiç vatan-ı aslîleri ve milletleri ismine olarak Fransa Parlamentosunda bulunmak üzere depüte intihap etmeleri Fransız sıfat-ı mahsusasını kesbedenlerin muamelât-ı câriye ve kanuniyyelerinde acaba milliyyet-i sâbıka ve memleket-i metrûkelerinden bahsolunmak câiz olur mu yollu taraf-ı âcizânemden îrad olunan kelematı Nazır-ı mumaileyh tasdik ederek vakıa Ebsare Ceziresi Saltanat-ı Seniyye taht-ı hükûmetinde bulunduğundan oranın ismine olarak Yunan Parlamentosunda depüte olamıyacağı misillû bir memleket-i ecnebiyyede misafir hükmünde bulunan eşhasın dahî vekil ve meb'usu olamaz ve yerlû sınıfında olanlar dahî âdeta Yunanî olacaklarından anlar dahî elhaletü hazihi bulundukları şehir ve kasaba her ne ise anın depütesi intihabına re'ylerini verebilurler yoksa Yunanîlerin kanunnâmesine dercettikleri suret fi'l-hakika bence dahî usûl-i câriye ve hukuk-ı milliyyeye mugayir görünür demesiyle beru tarafdan çünkü muktezay-ı hakkaniyyetiniz üzere ifadat-ı vakıamı tamamen tasdik etmiş olduğunuzdan ve Fransa Devletinin Devlet-i Aliyye hakkında hayır-hahlığı dahî ma'lûm idüğinden fıkra-i mezkûrenin kanunnâme müsveddesinden bütün bütün ıhracı zımnında Yunanistan'da olan Fransa elçisi Mösyö Piskator tarafına ta'limât-ı kat'iyye göndermeniz iktiza eder zirâ Yunanistan'da Memâlik-i Devlet-i Aliyye'nin sair mahallerinden dahî bir takım firarî bulunarak bu Ebsarelûler keyfiyyeti anlar hakkında dahî emsâl olabileceğinden bundan tekevvün edecek mehâzir-i azîmenin hadd ü pâyanı olmamasıyle Devlet-i Aliyye'nin dostu olan Devletlerin bu babda mesai-i lâzimeyi icra etmeleri icab-ı halden görünür denildikde bu sözleri dahî bi'l-kabul evvel ve âhır Devlet-i Aliyye'ye muzır olan şeyleri tecviz etmemesine dair mumaileyh Piskatori tarafına iş'arat-ı adîdesi vuku' bulmuş olduğundan bu kerre dahî bu husus için ta'limât-ı mahsusa göndereceğini beyan ederek meclise hıtâm verilmiş idüği inşaallah-u Teâlâ 7 Safer 60" [1].

[1] 7 Sefer 1260, Defter, s. 7-8.

Ebsare Adası firarîlerinin Yunan meclisine meb'us göndermeleri maddesi, yapılan teşebbüsler ile kanundan çıkarıldı. Fakat senede raptedildi. Diğer komşu Adalardaki firarîler dahî bunu emsâl ittihazına kalkıştılar.

Paşa, 27 Safer 1260 günlü tahriratında hâdiseyi (Fesadlı madde) adiyle yâd etmekde ve Gizo'ya derhal takrir gönderdiğini bildirmektedir.

"Yunanistan'da Sefir-i Devlet-i Aliyye olan dirayetlû Kostaki bendeleri tarafından bu def'a cânib-i âcizâneme vürûd eden tahrirat meâlinde Ebsarelûlerin meb'usları maddesi asıl Yunan kanunnâmesinden ıhrac kılınmış ise de yine kanunnâme kuvvetinde olmak üzere başkaca senede raptolunmuş ve sair eyâlat-ı mütecavire ve ba'zı Cezayir-i ma'lûme firarîleri dahî bunu emsâl ittihaziyle da'vaya kalkışmış olduğu muharrer ve mezkûr olarak her ne kadar bu hususun keyfiyyet-i haliyesi üzerine taraf-ı âlîlerinden ta'limât-ı cedîde henüz zuhûr etmemiş ise de sefir-i mumaileyh elbette bu maddeyi hâk-i pây-i vâlâlarına bi'l-etraf yazmış olacağından bunun üzerine buraya ve gerek sair sefaretlere iş'arat-ı seniyyeleri vuku' bulacağı kayd-ı iştibahdan âzade olduğuna ve bu bir fesadlı madde olduğundan bu babda izâa-i vakt olunmak câiz olmıyacağına binaen tez elden bir kıt'a fransızca takrir-i resmî yazılarak sefir-i mumaileyhin tahrirat-ı vâridesinin hulâsası ile beraber mumaileyh Mösyö Gizo'ya gönderilmiş ve takrir-i mezkûrun bi't-terceme meâli rehîn-i ilm-i âlîleri buyrulmak üzere bir sureti leffen pîşegâh-ı âsafanelerine takdim kılınmış olmağla her halde emr ü ferman 27 Safer 1260" [1].

Bab-ı Âlî, Yunanlıların Osmanlı Devleti aleyhine genişleme yolunda cemiyetler kurmasından, endişelenmekteydi. Fransa Devletinin, Yunanistan hakkındaki gizli fikirlerini, "İmkân müsaid olacak surette" hissettirmeksizin öğrenmesi için, Paşaya ta'limat gönderildi. Aynı zamanda "Mülâhazât-ı mahsûsasını" da bildirmesi istendi.

8 Rebîülevvel 1260 günlü tahrirâtında bu hususa mütedair düşüncelerini nakletmektedir.

"Yunanistan hakkında Fransa Devletinin efkâr-ı hafiyye-i zâtiyyesinden imkân müsaid olacak surette ahz-ı ser-rişte olunarak mülâhazat-ı mahsuse-i âcizânemle beraber iş'ar olunmasını şâmil geçen

[1] 28 Sefer 1260 Defter, s. 18.

Saferü'l-hayrin dokuzu tarihiyle zîver-i dest-i tebcîl olan bir kıt'a tahrirat-ı seniyye-i nezaret-penâhîleri meâli ma'lûm-ı âcizânem olmuşdur Fransa ve İngiltere Devletleri Yunan mes'elesinden dolayı Devlet-i Aliyye'nin temamiyyet-i mülkiyye ve emniyyet-i haliyye ve istikbaliyyesine dair mütemadiyen tevsikat-ı kaviyye icra etmekde iken bunların meneviyyat-ı hafiyyesinden ser-rişte alınması emr-i müşkil ise de mamafih tahkikatdan hâlî olmıyarak her ne öğrenilebilir ise derhal savb-ı âsafanelerine iş'ar olunacağı bedihiyatdan olub bu babda mütalâa-i zâtiyye-i çâkerânem dahî şu vechiledir ki Yunanîlerin tevarih-i atîka ve maarif-i sabıkasından dolayı Frenklerin efkâr ve i'tikadlarına ve hususiyle elhaletü hazihi Yunanistan'la Fransa ve İngiltere'nin usul-ı idare-i dahiliyyelerinde muvafakat-i tâmme hasıl olmuş olmasına nazaran İngiltere ve Fransalûların Yunanîlere müsaid olacaklarında iştibah yoğise de Yunanistan'ın hâmisi olan Düvel-i selâseden Rusya Devletinin Yunanîlerin harekât-ı haliyesine nazar-ı hoşnudî ile bakmaması ve Avusturya ve Prusya Devletlerinin dahî bi't-tabi' ol re'yde bulunması muhibb-i Yunan Devletlerin husûl-i emellerine mani'-i kavî olarak Fransa ve İngiltere Devletleri dahî kendu ma'muriyyet-i dahiliyyeleriyle meşgul olduklarından sekte getürmemek için şimdilerde haricen bir gûnâ gâile çıkarmamak politikasını iltizam etmiş olmalariyle ahd-i karibde Yunanistan hakkında ba'zı tasavvurat-ı hafiyyeleri olmasını akıl kesmeyüb fakat eyalât-ı mütecavire ve Devlet-i Aliyye'nin zîr-i hükm-i âlîsinde bulunan Cezayir-i Bahr-i Sefid reâyası beyninde maazallah-ı Teâlâ bir gûne ihtilâl tekevvün edecek olur ise olhalde bi'l-farz Fransa ve İngiltere Devletleri vükelâsı Yunanistan'a müsaid olmaklığı iltizam etmiyecek olsalar bile efkâr-ı umûmiyyenin cûş u hurûşu sebebiyle kendilerini mevki'-i mecburiyyette göreceklerinden süferânın ihtarât-ı muttasılada ifratı dahî bundan neş'et etmesi melhuzatdan idüği" [1].

Bab-ı âlî, Yunan meselesinin "Ahvâl-i haliyye ve âtiyesinden dolayı" evvelce beyan ettiğinden başka, şahsî mütalâatının mahremâne olarak bildirilmesini istedi.

Paşanın bu husustaki tahriratı, 8 Rebîü'l-evvel 1260 tarihini taşımakta ve aşağıdaki esasları ihtiva etmektedir.

"Diğer arîza-i resmiyye-i bendegânemde beyan ve iş'ar olunduğu üzere ba'zı esbab-ı dahiliyye ve hariciyyeden nâşi Yunanistan'ın tez

[1] 8 Rebîülevvel 1260, Defter, s. 21-22.

elden tevsi'ine dair Fransa ve İngiltere Devletlerinin şimdilerde ba'zı tasavvurat-ı mukarreresi olmasını akıl kesmeyib bundan başka Yunanîlerin bu def'a te'sis ettikleri Hükûmet-i Meşrûta usul-ı cedîdesinde nasıl hareket edecekleri ve politikaca kangı tarafa temayül eyliyecekleri kazayasını dahî biraz eyyam tecrübe etmek istiyecekleri dahî umûr-ı müsellemeden görünüb kilisa merbutiyyetine dair diğer arîza-i mufassala-i âcizânemle beraber takdim kılınan Yunan gazetesi tercemesinden ma'lûm-ı âsafaneleri buyrulacağı vechile Mösyö Koletin'in ba'zı tefevvühatından Devletlerin Yunanistan hakkında va'd-i hafîsi olması anlaşılur ise de bu dahî Yunanîlerin harekât-ı âtiyelerinde meşrut bir şey olması iktiza edeceğine nazaran bu maddenin devletler tarafından âcilen korkulacak yeri olmıyarak fakat muhibb-i Yunan takımı şimdiden Yunanîlerin evza' ve harekâtını ve sivilizasyon usûlünde olan terakkiyyatını medh ü senâ etmekde ve Memâlik-i Devlet-i Aliyye'de bulunan Hıristiyan tâifesi hakkında daima herkesi şefkata düşürecek suretleri neşr ü işâe eylemekde olduklarından maazallah-ı Teâlâ eyâlat-ı mütecavire ve ba'zı Cezayir-i ma'lûmede ihtilâl zuhûra gelecek olur ise olhalde bu gayret-keş sınıfın lisan ve kalemlerine daha ziyade kuvvet gelerek efkâr-ı umumiyyeyi cûş u hurûşa getireceklerinden devletlerin dahî Yunanistan lehine hareket etmekliğe kendulerini mevki'-i mecburiyyette görecekleri keyfiyyatı vârid-i hâtır olmasiyle mücerred irade-i aliyyelerine mebni beyan-ı hale ibtidar kılındığı ve Mösyö Koleti'nin buradan cânib-i Yunana avdeti esnasında Yunanistan'ın kavanin-i cedîdesi ve kâffe-i nizamat-ı dahiliyyesi yerleşmeksizin eyâlat-ı mütecavirede ihtilâl zuhûra getürülse Yunanistan istifade edemiyeceğinden şimdilerde tabiatiyle oralarda ba'zı uygunsuzluk isti'dad ve emarâtı rû-nümâ olsa bile yatıştırıb da ilerusunda başlıca tedbir ve hareket etmek lâzım gelur yollu ba'zı mahremlerine ifadatı vuku' bulduğu tahkik olunmuş olmağla bu keyfiyyetin dahî ilâvesine mübaderet olunduğu bi-mennih-i Teâlâ rehîn-i ilm-i âlîleri buyruldukda 8 Rebîülevvel 1260" [1].

Osmanlı Devletinin Rum teb'asını "Muhalefet ve isyana meyl ve tahrik" gayesiyle, Yunanistan'da kurulan Fil-Ortodoks cemiyetlerinin yeniden teşkili rivayetleri ve ba'zı gazetelerde de Londra ve Paris'de Fil-Elen "ta'bir olunur mecalis-i atîka ve metrûkenin" bu esnada yeniden teşekkül edeceği söylentileri, Bab-ı Âlî'yi telâşlandırdı.

[1] 8 Rebîülevvel 1260, Defter, s. 27.

Yunanistan hududunda reâyayı isyana tahrik maksadile kurulan cemiyetlerin faaliyetleri, Atina'da bulunan Rus elçisi vasıtasiyle İstanbul'daki Rus sefaretine ve oradan da mahremane olarak Bab-ı Âlî'ye bildirildi. Bu gibi gizli cemiyetlerin mevcudiyeti, Atina'daki Türk Sefareti tarafından da te'yid edildi. Aşağıda sureti çıkarılan arz tezkeresi ve irade-i seniyyede, mesele bütün teferruatiyle izah olunmaktadır.

"Veliyyü'l-himemâ, kerîmü'ş-şiyemâ, devletlû, inâyetlû, âtifetlû, übbehetlû Efendim hazretleri,

Bu esnada Yunanistan'da ba'zı erbab-ı fesad hududa civar bulunan reâyay-ı Devlet-i Aliyye'yi semt-i muhalefet ve isyana meyl ve tahrik etmek niyyet-i reddiyyesiyle komite denilen akd-i şirket-i ittifak ve mel'anet eyledikleri Yunan'da bulunan Rusya me'muru cânibinden Der-i Saadet'te kâin Rusya sefaretine iş'ar olunduğunu Hançerli-zâde mahremane olarak Nezaret-i Hariciyye tarafına ifade edüb eğerçi Yunan hükûmeti cânibinden alenen Memâlik-i mütecavire-i Devlet-i Aliyye reâyasının tahrikine ve açıkdan açığa taaddî ve tecavüze cesaret olunamıyacağı derkâr ise de vesâil-i hafiyye ve suver-i celiyye ile ifsad-ı ezhan-ı teb'a-i Saltanat-ı Seniyyeyi mucib olacak şeylerden dahî vakit ve esbab buldukça geru durulmıyacağı mesmûatına göre ifade-i vakıanın sıhhatinde şübhe olunmamak lâzım geleceğinden derhal Rumeli'de kâin müşiran-ı fiham hazeratiyle Tırhala kaim-mekamı saadetlû paşa ve mal müdiri Efendiye tahrirat-ı muktazıyye tastîr ve tesyîr olunduğunün müteakiben Atina sefiri Kostaki tarafından buna dair tahrirat alınub meâlinde mârü'z-zikr şirket-i ittifakıyye keyfiyyetini mumaileyh dahî bi't-tahkik hattâ dahil-i şirket olan eşhasdan birini bile ıtma' ve celb birle eşhas-ı merkume beyinlerinde ma'hud yemin ve kasemnâme ve parolanın aynen bir suretini ahzeylemiş ve bunun istihsali için şahs-ı merkume ikibin guruş i'ta edüb sâlifü'l-beyan kasemnâme varakasında münderic mekasıd-ı fasideye müteferri' bir takım ma'lûmat-ı zâide i'tasına bi't-taahhüd fakat işbu lonca a'zasından biri keşf-i râz ve esrar eylediği takdirde rüfekası taraflarından i'dam olunacağından ve bu suretle şahs-ı merkum Yunanistan'ı terke mecbur olacağından ziyadece mükâfat-ı nakdiyye talebinde bulunmuş ve Yunan Başvekili Mösyö Mavrokordato ile mülâkatında şahs-ı merkum tarafından tebliğ olunan ifadat-ı ifsadiyye tafsil olunmıyarak Yunanistan'da bir şirket-i hafiyye ihtira' ve te'sis kılınmakda idüği elfaz-ı mutlaka ile beyan olundukda mumaileyh cânibinden ba'zı te'vilât ile tasdik maka-

mında lisan kullanmış olduğuna binaen ibtal-i fitneye vesile-i suhûlet olmak üzere Der-i Saadet'te veyahud İzmir'de lisan-ı Rumî üzere çıkarılmakda olan gazetelerden birine varaka-i merkumenin hulâsası veyahud ba'zı fıkraları gazete musannifinin mütalâatı terfikiyle tab' ve neşr olunması ve ba'zı mu'teber kesanın mezkûr loncaya dahil olmalarına nazaran bundan maksud memâlik-i mezbure reâyâsını ayaklandırmak ve oraları Yunanistan'a idhal ve ilhak etmekden ibaret bulunduğundan memâlik-i merkumenin her dürlü fitne ve taaddîden muhafaza ve vikayelerine medâr olacak tedabir-i ihtiyatiyyenin dirîğ kılınmaması ve buna müteallik tafsilât derc ve ihzar olunması ve sefir-i mumaileyhin iş'aratı burada istima' olunan havadis-i sahihayı îzahen te'yid ve tasdik etmiş ve muahheren Rusya sefaretinden vaki' olan ifadede şirket-i müttefika a'zay-ı mu'tebere ve re'siyyesi Yunan cenerallerinden Provodosyod meşhur Koleti olduğu haber verilmiş olmakdan nâşi tahrirat-ı merkume tercemeleri işbu çarşanba günü akd kılınan Meclis-i Hass-ı Vükelâda kıraet ve bu husus be-gayet mühim ve şâyân-ı dikkat mevaddan olmasiyle müzâkere-i icabatına beyne'l-huzzar sarf-ı fikret olunarak evvel ve âhır ve belki her bâr mütalâa-güzar olacağı vechile Yunan hükûmeti bu makule tahayyülât-ı bâtıla ve efkâr-ı reddiyyeden hiç bir vakitde hâlî olmayub ale'l-husus millet tarafından istihsal olunan Konstitüsyon dahî Yunanîlerin serbestî-i ahvaliyle devlet ve hükûmete bakmaksızın dilediklerini yapmak için vücude getirilmiş bir madde-i muzırra bulunduğundan ve düvel-i hâlisenin bunca te'minat-ı vakıası üzerine böyle bir lonca efkâr ve dilhâhını tez vakitde ve kolaylıkla merkez-i matlûbe getürmek her ne kadar mümkün ve kabil değil ve olhalde Yunanîlerce buna hayli zaman çalışılmak lâzım geleceği âzade-i kayd-ı delâil ise de bu maddenin fi'le çıkarılmaksızın böyle taraf-ı Devlet-i Aliyye'den duyulması âsar-ı muavenet-i ma'neviyye ve semerat-ı muvaffakıyyet-i seniyye-i şâhâneden ma'dud olarak bi-avnih-i ve keremih-i Teâlâ sâye-i muvaffakıyet vâye-i hazret-i mülûkânede cânib-i eşref-i Saltanat-ı Seniyyeden ikdamat-ı mütemadiyye ve himmet-i celîle icrasiyle mefasid-i musammeme ve mekasid-i muzırrelerinin ibtâl ve Memâlik-i mütecavire-i aliyyesinin adem-i tahrik ve ifsad ve teb'asının kâmilen âsar-ı hoşnudî ve inkıyadî esbabının istihsal olunması farz menzilinde olduğundan ve devletler taraf-ı Devlet-i Aliyye'den Yunanluya sebeb verecek ve kendulerini bi'l-mukabele ihtiyata düşürecek hâlâtın vuku'a gelmemesini mütevaliyen ve muttasılan ihtar etmekde ve keenne Yunanlû-

ya dahî icray-i nesayih-i müessire etmekde olarak hattâ bu madde İngiltere sefaretinden mahremane lede's-sual henüz haberleri olmadığı mamafih böyle şey mütalâadan baîd olmasa bile düvel-i selâsenin Yunan hakkında geçenki verdikleri karar iktizasınca Yunanîler âhar surete muktedir olamıyacaklarından Devlet-i Aliyye vesvese etmek lâzım gelmeyüb ancak reâyasını hoşhal tutması elzem idüği mezâyay-ı mühimmesi ifade kılınmış olub fakat şu vukuât ve mesmûât ve Yunanistan'da anbe-an görünmekde bulunan inkılâbat ve televvünat ve enva' tasannuat cihetiyle mücerred merasim-i hurem ve ihtiyata riayeten bu tarafdan dahî her dürlü takyidatın ifâsı muktezay-ı maslahatdan bulunmuş idüğinden tahrirat-ı merkumenin olsuretle ber-vech-i seri' tastîr ve tesyîr olunması ve suretleri leffiyle icab-ı hal bu posta Süferay-ı Devlet-i Aliyye'ye beyan-ı madde ile beraber tesyîl olunduğu Nezaret-i müşarünileyha makamından ityân kılınmasiyle keyfiyyetin olvecbile bildirilmesi doğrusu isabet olmuş olduğu cümle tarafından tezkîr olunarak bu sırada memâlik-i merkumede kâin teb'a-i Saltanat-ı Seniyyenin Yunanîler tahrikâtından muhafazası ma'a'l-kuvve icray-ı adalete menût ve mütevakkıf göründüğü ecilden ve inşallah-u Teâlâ meyâmin-i teveccühat-ı celîle-i hazret-i padişâhî ile Arnavudluk gâilesi yakın vakitde bertaraf olması eltâf-ı ilâhiyyeden me'mul olduğu cihetden gâile-i mezburenin izâlesinden sonra Rumeli ordusunda bulunan asakir-i nizamiye-i şâhâneden Tırhala ve Yenişehir ve Yanya taraflarına mikdar-ı vâfi başkaca asakir-i şâhâne dahî ta'yin ve ikâme ve belki Yenişehir tarafının ucuzluğu cihetiyle merkez-i ordu ittihaz birle denize çıkacak Donanmay-ı Hümâyûn dahî bu sene Rumeli sevahilinde ve ol sularda geşt ü güzâr eylediği ve kuvve-i kâfiye-i askeriyye oralarda mevcud bulunduğu suretde bi-keremih-i Teâlâ ne halen ve ne istikbâlen Yunanlûnun tahrikât ve taaddiyyatına meydan kalmıyacağından ve minvâl-i muharrer üzere adl kuvvet ile hasıl olarak eğerçi asakir-i şâhâne şimdiki gibi rütbe-i kifâyede ve hüsn-i nizam ve usul tahtında bulunmamak lâzım gelse idi Arnavudluğun işte bu vechile ıslahatına bakılmak bayağı müşkilce olacağında şübhe olunmamak cây-ı i'tiraf olurdu ancak cenâb-ı Hak müzdâd buyursun bi-feyzih-i Teâlâ sâye-i şevket-vâye-i hazret-i mülûkânede Saltanat-ı Seniyyenin kuvve-i askeriyyesi vücude gelmesiyle usûl-i matlûbe-i adl ü hoşnudî-i teb'a sû be-sû icra olunacağından tedabir-i lâzimenin bundan böyle ifasiyle beraber Nezaret-i müşarünileyha cânibinden süferay-ı düvel-i selâseye ve Yunan sefaretine mezkûr loncanın ihtira'ından dolayı icabına göre şikâyet oluna-

rak böyle şeyler zuhûra geldikce Devlet-i Aliyye dahî usûl-ı ihtiyatiyyenin iltizamına mecbur olur yollu lisan kullanılması ve vakıa mumaileyh Kostaki'nin iş'arı vechile varaka-i mezkûrenin meâli şirket-i fasideye âyinleri üzere ba'zı yemin ve mukaveleden ibaret olmasiyle bu husus taraf-ı Devlet-iAliyye'den duyulmuş olduğu anlaşılmak üzere şirket-i mezburenin mefasid-i vakıa ve musammemesi derciyle varak-i merkumenin icabı vechile münasib gazete tarafından neşri a'zay-ı loncayı şaşaladub tedabir-i muzırrelerine sekte vereceğinden anın dahî Nezaret-i müşarünileyha ma'rifetiyle iktizasına bakılması ve mumaileyhe zikrolunan iki bin guruşu vermiş olduğundan anın hazine-i Celilə tarafından tesviyesiyle bundan böyle dahî fi'len istifade olunur ve ibtâl-i fesade medâr olur tahkikat için altı yedi bin guruş kadar akçe vermeğe mumaileyh Kostaki'nin me'zun kılınması ve esamisi rü'yet olunan eşhasın tahkik-i ahvali geçende kendusine mahsus yazdırılmış olduğundan bu def'a dahî vesayay-ı lâzimeyi şâmil cevabnâme yazılması suretleri istihsan olunmuş ve mâru'l-beyan tastîr kılınan tahrirat-ı âcizî müsveddesinin suretiyle mumaileyhin tahriratı tercemesi manzûr-ı âlî buyrulmak için arz ve takdim kılınmış olmağla olbabda her ne vechile emr ü irade-i isabet-âde-i hazret-i şehriyârî müteallik ve şeref-sudûr buyrulur ise ana göre icray-ı iktizasına ibtidar olunacağı beyaniyle tezkire-i senâverî terkim kılındı efendim.

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Enmile-ârây-ı ta'zîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i âsafaneleriyle zikrolunan suret ve tahrirat tercemesi meşmûl-i lihazza-i meâlî-ifaza-i hazret-i mülûkâne ve meâl ve müeddaları bi'l-etraf ma'lûm-ı cenâb-ı şâhâne buyrulmuşdur vakıa hükûmet-i mezbure bu makule tahayyülât-ı batıla ve efkâr-ı reddiyyeden hiç bir vakitde hâlî olmayub madde-i mezkûre umûr-ı mülkiyyece ve vakt ü hal hükmünce cidden dikkat ve tedabir-i dâfiasına gayret olunacak mevadd-ı mühimmeden olduğundan mütalâat-ı vakıa yolunda tezekkür olunmuş ve vaktiyle duyulması isabet olmuş idüğünden tıbkı istîzan olunduğu vechile icray-ı iktizasına ibtidar olunmasiyle bir de her ne kadar düvel-i ecnebiyyenin Yunan maddesinden dolayı te'minat-ı resmiyyeleri vuku' bulmuş ise de memâlik-i mütecavire hakkında bir gûne sebeb verilmemesi suretiyle meşrût olduğundan bu dahî sunuf-ı teb'a hakkında icray-ı adalet ve esbab-ı muhafazaya i'tina ve gayretle olacağından ve bi-tevfikih-i Teâlâ Arnavudluk keyfiyyeti bu def'a teşebbüs olunan tedabir-i müessire ile bertaraf

ve hüsn-i suret bulması eltâf-ı ilâhiyyeden me'mul olub oralarda reâya hakkında vuku' bulmakda olan taaddiyyat ve tasallutatın indifaıyle ba'dehu asakir-i nizamiyye-i şâhâne iktizasına göre mevaki'-i lâzimesine ik'ad ve ikame olunarak levazım-ı muhafazasının istihsali tedabir-i musammemeden ise de rivâyet olunduğuna göre Rumel'inin sair ba'zı mahallerinde dahî reâya ve teb'a hakkında âsar-ı teaddî vuku' bulmakda olarak bu dahî nâ-merzî olan kîl ü kale sebeb vereceği melhuzatdan ve fî nefsi'l-emr usûl-i adliyye ve mülkiyyenin mugayiri olarak o makule uygunsuzluğun esbab-ı mümkine-i indifaiyyesine bakılması ferayiz-i haliyeden bulunduğundan bu maddeye dahi bi'l-ittifak kemâliyle dikkat kılınması ve Yunanîlerin ise evvel ve âhır bu misillû efkâr-ı fasidede olacakları bedihiyyatdan ise de te'siri yine düvel-i müttefikanın mümâşatlarına mütevakkıf olacağı melhuzatına göre gerek bu tarafdan ve gerek Avrupa'da bulunan Süferay-ı Devlet-i Aliyye cânniblerinden düvel-i fahîmenin böyle şeylerde Devlet-i Aliyye lehine celb-i efkârları vesâil-i hakîmesinin icrasına dahli i'tina olunması ve varak-i merkumenin olvechile münasib gazete tarafından neşr olunmak üzere Nezaret-i müşarünileyha ma'rifetiyle iktizasına bakılması ve zikrolunan ikibin guruşun hazine-i celîle cânibinden i'tası ile o makule tahkikat için altı yedi bin guruş kadar akçe i'tasına mumaileyh Kostaki'nin me'zun olması ve olsuretle vesâyay-ı lâzimeyi şâmil kendusine cevabnâme yazılması hususlarına emr ü ferman-ı isabet-nişan-ı hazret-i mülûkâne şeref-sünuh ve sudur buyrulmuş ve mezkûr suret ve terceme yine savb-ı âlîlerine iade ve tisyâr kılınmış olmağla olbabda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir." [1]

Yunanistan'da yeniden diriltilen "Fil-Ortodoks" cemiyetlerinin Fransa ve İngiltere'de de teşekkül edeceği rivayetlerinden dolayı, bu mesele ile meşgul olunması ve mümkün mertebe (Def' ve ibtalîne) çalışılması merkezden gelen tahriratda yazılmışdı.

Reşid Paşa, Gizo'yu görerek meseleyi izah etti. Karşılıklı sual ve cevablardan sonra, Gizo'nun :

— Bir komitanın a'zâsı yirmi neferi tecavüz etmedikce anı men' etmek hasbe'l-kanun Fransa Devletinin elinden gelemez.

Sözlerine karşı Reşid Paşa :

— Ba'de'l-vuku' men'ine kavanin-i memleket mâni' ise kable'l-vuku' teşekkül edememesine dair ba'zı tedabir-i hakîmâne icrasına hiç bir şey mümanaat edemez zannolunur deyu cevab verdi.

[1] İst. Başvekâlet arşivi, 19 Rebîülâhır 1260 (Yunanistan), No. 58.

21 Cemaziyülevvel 1260 günlü tahriratında meseleyi izah etmektedir.

"Yunanistan'da teceddüd eden Fil-Ortodoks Sosyetesinden ve Fransa ve İngiltere'de teşekkül edeceği rivayet olunan komitelerden dolayı Umûr-ı Ecnebiyye Nazırı Mösyö Gizo ile bi'l-mülâkat bunların men'ine dair ba'zı teşvikat-ı muktazıyyenin icrasına ibtidar olunacağı geçen hafta hâk-i pây-ı devletlerine beyan ve iş'ar kılınmış idi bu kerre Nazır-ı mumaileyh görülerek ibtida ma'hud Fil-Ortodoks cem'iyyet-i kerihesinin sohbeti açılarak bunun illet-i gâiyyesi mutlaka Memâlik-i Saltanat-ı Seniyye reâyasını tahrik ve iğfal kazıyyesi olarak böyle bir hareket-i fecîayı dost devletlerin tecviz etmemeleri lâzım geleceğinden bunun men'i hakkında Fransa Devleti tarafından tedabir-i muktazıyyenin icra olunması sureti dermeyan olundukda Nazır-ı mumaileyh vakıa cem'iyyet-i mezkûrenin teceddüdü meydana çıkmış ve bunun Devlet-i Aliyye'ye mazarrat-ı adîdesi bedihiyyatdan bulunmuş olmağla bu babda Atîna'da olan Fransa elçisi Mösyö Piskatori tarafından Yunan devletine ifadat-ı icabiyye icra olunmuş ise de bu tarafdan tekrar ta'limat-ı ekîde gönderileceğini beyan etmesiyle savb-ı âcizânemden ızhar-ı memnuniyyet olunarak Fransa ve İngiltere'de yine Fil-Elen komitalarının teşekkül edeceği rivayet olunmakta olmağla bunun dahî men'ine bakılmak dostluk iktizasından olacağı lede'l-îrad bu komitaların teşekkül edeceğine dair henüz ma'lûmatı yoğise de vuku'u takdirinde mademki bir komitanın a'zâsı yirmi neferi tecavüz etmedikce anı men' etmek hasbe'l-kanun Fransa Devletinin elinden gelemiyeceğinden bunun için söz veremiyeceğini tezkâr etmesiyle taraf-ı bendegânemden verilen cevabdan ba'de'l-vuku' men'ine kavanin-i memleket mâni' ise kable'l-vuku' teşekkül edememesine dair ba'zı tedabir-i hakîmane icrasına hiç bir şey mümanaat edemez zannolunur yollu sözler söylendiğinde işbu komitaların zuhûr etmemesini ben de arzu ederim diyerek hatm-i kelâm etmiş olduğu bi-mennih-i Teâlâ rehîn-i ilm-i âlîleri buyruldukda herhalde emr ü ferman" [1].

Rusya, kurulacak cemiyetleri hoş görmiyeceğini, Yunan Devletine bildirdi. Rusya'nın Paris elçisi bu hususda Kont Neslrod'un ta'limatını Reşid Paşa'ya gösterdi. Paşa, aşağıya dercolunan Cemaziyelâhır 1260 günlü mektubunda "Devlet-i Aliyye'ye göre bâis-i endişe olacak şey kalmamış gibi" göründmekde olduğunu yazmaktadır.

[1] 21 Cemaziyülevvel 1160, Defter, s. 41-42.

"Rusya devleti maslahatgüzârı Doksilef Yunanistan'da olan cem'iyyet-i ma'hudeye dair devleti tarafından ahzetmiş olduğu ta'limatını ve Atina'da olan Rusya maslahatgüzârına Kont Neslrod tarafından gönderilen ta'limatın suretini çâkerlerine kıraet ve Umûr-ı Ecnebiyye Nazırı Mösyö Gizo'ya bu hususu tebliğinde bu babda Mösyö Piskatori tarafına ta'limat-ı muktazıyye göndereceği vâdisinde cevab-ı muvafık verdiğini dahî hikâyet etmiş olub Atina'da olan Rusya maslahatgüzârına gönderilmiş olan ta'limatın hulâsası Devlet-i Aliyye memâlikine muzır olabilecek bu misillû şeylere Rusya Devleti tarafından nazar-ı hoşnûdî ile bakılmıyacağını Yunan Devletine beyandan ibaret olduğu misillû mumaileyh Mösyö Doksilef'e gelen ta'limatın fezleke-i meâli dahî Yunanista'nın hâmisi olan Düvel-i selâsenin sair mesalih-i Yunaniyye hakkında efkâr ve kararlarında faraza ba'zı mertebe ihtilâf olsa bile mademki Devlet-i Aliyye memâlikine Yunanistan tarafından bir gûne zarar terettüb etmemesi keyfiyyeti Londra mazbata-i ahîresinde münderic bulunduğundan bu babda Düvel-i selâsenin ittihad-ı efkârı tabiat-ı maslahatdan olduğuna binaen keyfiyyet-i mezkûreden dolayı Rusya Devletinin Atina tarafına vuku' bulan tebliğatına Fransa Devleti cânibinden dahî müşâreket olunmak lâzım geleceğine dair ba'zı keyfiyyatı mutazammın olarak doğrusu Rusya Devleti tarafından tutulan usûl pek hayır-hâhane olmağla nezd-i âlî-i Saltanat-ı Seniyyede kemâliyle makbule geçeceğini peşince ifade edebilirim vâdisinde cevab verilmiş ve fi'l-hakika Rusya Devleti tarafından pek yolunda davranılmış ve Fransa Devleti tarafından dahî cem'iyyet-i ma'hudenin def'ine himmet olunacağı evvelce hâk-i pây-ı devletlerine yazılmış olub suret-i hale nazaran cem'iyyet-i merkumeden dolayı Devlet-i Aliyye'ye göre bâis-i endişe olacak şey kalmamnış gibi görünmekde olduğu ve maslahatgüzâr-ı mumaileyh esnây-ı kelâmda elhaletü hazihi Bulgaristanda Rusyalû namiyle ba'zı Lehlûler gezmekde olduğuna dair mesmûâtı dahî olduğu ifade etmekle beyan-ı hale ibtidar kılındığı" [1].

Yunanistan hududunda bir takım şakîlerin Türk topraklarına saldırmak üzere bulundukları söyleniyordu. Merkezden gelen ta'limatda, Fransa Kabinesinin "Efkâr-ı cedîdesinin tekrar istikşaf ve iş'ar olunması" istendi.

13 Cemaziyülâhır 1260 günlü tahriratında, Gizo ile konuşmasını naklederken, Padişahın, Bursa ve İzmit'de yaptığı seyahati nakletmekle

[1] Gurre-i Cemaziyülâhır 1260, Defter, s. 43.

işe başladığını anlatmakda ve (Gerek hududda teheyyi etmekde olan erbab-ı fesadın def'i ve gerek firarî meb'usları maddeleri üzerine) kaviyyen vaidler aldığını beyan etmektedir .

Atina gazeteleri, Osmanlı reâyasını isyana teşvik maksadiyle, gayet şiddetli makaleler neşrediyorlardı. Bu gazetelerin Osmanlı sahillerine kabul ettirilmemesi Bab-ı Âlî'ce kararlaşdırılarak Yunanistanı kuran üç Devletin Sefirlerine, müzekkere-i resmiyye ile vaziyyet bildirildi.

Bu esnada Yunanistan'da, mutedilleri teşkil eden Kabine düşerek, Fransız tarafdarı Koleti'nin Hariciye Nazırlık makamını işgal ettiği, yeni bir kabine teşekkül etti.

Koleti, Büyük Yunanistan hareketinin başı olarak karşılanıyordu. Uzun müddet Paris Elçiliği yapmış, Fransa Devletinin i'timadını kazanmış ve hürriyyet tarafdarlığı ile şöhret bulmuşdu.

Gerek gazetelerin menfi neşriyatında, gerekse cemiyetlerin yeniden canlanmasında, Koleti'nin büyük rolü olduğu sanılıyordu.

Koleti'inin iktidara gelmesi ile İngiltere ve Rusya nüfuzlarını kaybetmişler Fransa ise, nüfuzunu arttırmıştı.

Bab-ı Âlî gözlerini Fransa'ya çevirdi ve Yunanistan'ın Türk topraklan zararına büyütülmiyeceğine dair yeniden te'minat istedi.

Reşid Paşa'nın 4 Ramazan 1260 günlü tahriratının Yunanistan'a tahsis ettiği kısmında Gizo'nun, Yunan Devletinin bu günkü hududlarını ne harben ne de ifsaden tevsiini Fransa'nın tecviz etmiyeceğini ve bu fikrini açıktan açığa Yunan Devletine tebliğ edeceğini, va'dettiği yazılmaktadır.

"Diğer ma'rûzat-ı bendegânemin postaya teslimini müteakib Umûr-ı Ecnebiyye Nazırı Mösyö Gizo'ya gidilmiş olduğundan Tayiti ve Fas maddelerinin hüsn-i hıtâm ve tesviyesine dair ba'zı müsahebatdan sonra Yunan Vükelây-ı hâzırasının efkâr-ı ma'lûmesinden nâşi bunlar tarafından hukuk-ı düveliyye ve hemcivariye mugayir bir hareket vuku'a gelmemesine ya'ni bunlar vâsıl-ı emel olmak için ihtimal ki ba'zı şeylere teşebbüs edecek olurlar ise Devlet-i Aliyye dahî tahammül edemiyerek bi-hakkin mukabeleye mecbur olacağından bundan dolayı zuhûra gelebilecek sızıldılarının şimdiden önü kesdirilmesine Fransa Devleti tarafından her vechile sarf-ı himmet olunmak ve Mösyö Piskatori cânibine ana göre ta'limât-ı mütevaliye gönderilmek beyne'd-

devleteyn derkâr olan dostluk iktizasındandır vâdisinde sevk-i kelâm olundukda Mösyö Koleti şöhreti gibi olmadığından her ne kadar böyle şeyler me'mul değil ise de Fransa Devletinin Devlet-i Aliyye'ye olan hayır-hâhlığı iktizasınca bu babda mumaileyh Mösyö Piskatori tarafına ta'limat-ı muktazıyye irsaliyle Yunan Devletinin hudud-ı haliyesini tevsi' niyyetiyle ne harben ve ne ifsaden bir gûne hareketi beyne'd-düvel tecviz olunamıyacağı kazıyyesini açıktan açığa kendulerine anlatacağını Nazır-ı mumaileyh va'detmiş bulunduğu" .

Prens Meternih, Yunanistan hudutlarının genişletilmiyeceğine dair üç Devlet te'minatının kifâyet etmiyeceğini, Prusya ve Avusturya'nın da iltihakiyle beş devletin aralarında bir anlaşma yapmalarının gerektiğini öne sürmekteydi.

Âlî Efendi'nin 23 Şevval 1260 günlü sureti aşağıya dercolunan tahriratından da anlaşıldığına nazaran Rusya da bu fikre mütemayil görünmektedir.

"Atebe-i gerdûn-mertebe-i âsafânelerine ma'rûz-ı çâker-i kemineleridir ki,

Rusya elçisi Baron Bronof geçen gün Sefarethaneye gelüb bundan mukaddemce bi't-tahkik hâk-i pây-i ulyây-ı âsafanelerine iş'ar ve tenmîk olduğu vechile Avusturya Devletinin Yunanîleri tevsi'-i mülk hayal-i muhalinden bütün bütün geçürmek için düvel-i hamse-i muazzamının bi'l-ittifak Yunan Devleti nezdinde lisan-ı şedîd kullanmalarını bu tarafa teklif etmiş ve eğerçi Lord Abredin henüz bir cevab vermemiş ise de muvafakat etmesi me'mul bulunmuş olduğu ve bu günlerde Rusya Devleti tarafından Atina'ya gönderilmesi musammem olan yeni elçiye verilecek ta'limatda Yunanîlerin eyâlat-ı mütecavirenin ihlâl-i âsâyişine ve teb'a-i Devlet-i Aliyye'nin tağlit-i ezhanına dair bir gûne hareketleri vuku' bulur ise neticesi kendu haklarında mucib-i vehamet olacağını tefhim etmesi tahrir ve tasrih olunacağını ifade etmiş olduğu ve Lord mumaileyhin Londra'ya avdetinde bi-mennih-i Teâlâ mülâkat olunarak şu Avusturya Devleti tarafından olunan teklife nasıl cevab vereceği iktizası üzere isti'lâm ve teklif-i mezkûrun kabul olunmasına taraf-ı çâkerânemden dahî mümkün olduğu kadar sa'y ü ikdam kılınacağı inşaallahü'l-muîn muhat-ı ilm-i âlem- ârây-ı âsafeneleri buyruldukda herhalde emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir."[1]

[1] İst. Başvekâlet arşivi, 23 Şevval 1260 (Yunanistan), No. 66.

Avusturya'nın teklifi gerçekleşememişdir. Reşid Paşa'nın 9 Muharrem 1261 günlü tahriratında şu izahat verilmektedir.

"Geçen gün Nemçe Devleti elçisi Kont Dapon görülmüş olduğundan esnây-ı müsahabetde Yunanista'nın tevsi'-i hudud edememesi kazıyyesinin Düvel-i hamse-i fahîme beyinlerinde bir rabıta-i kaviyyeye bendolunması hususuna dair Prens Meternih cenâblarının Devlet-i Aliyye hakkında olan hayır-hâhî-i daimîsi iktizasınca vâki' olan teklifine ba'zı devletler tarafından muvafakat gösterilmemesi teessüf olunacak mevaddan olduğu vâdisinde tarafından ba'zı sözler îrad olunduğunun üzerine acaba Fransa Devleti niçin bu hususu suret-i kabulde olmadı yollu istizah-ı madde olunmasiyle sefir-i mumaileyh cevabında eğerçi Fransa Devleti tarafından geçen seneki Londra Mazbatasının Devlet-i Aliyye'ye emniyyet-i kâfiye verebileceği derkârdır bu cihetle şimdi bütün Yunanîlerin şematetini ve Mösyö Koleti ve tarafdarlarının dahî me'yusiyyetini mucib olacak bir hususa niçin teşebbüs edelim vâdisinde mukaddemat ile bu maslahat-ı nâfiadan istinkâf gösterilmiş ise de belki refte refte muvafakat etmesi me'mul idi lâkin işbu teklifin dekayıkı buradan başka İngiltere'de vesair mahallerde dahî lâyıkıyle anlaşılamadı vâdisinde maa't-teessüf ba'zı şeyler söylemiş olub fî nefsi'l-emr beş devlet beyninde böyle bir şeye karar verilmiş olsa idi Saltanat-ı Seniyyeye Yunanîler tarafından emniyyet-i kâmile hasıl olacağı ve bunun Memâlik-i Devlet-i Aliyye reâyasının ezhanına dahî başkaca te'sirat-ı hasenesi olarak dahilî ve haricî muhassenat-ı adîdesi görüleceği muhakkak ve müsellem iken adem-i husûlü azîm teessüf olunacak mevaddan olmasiyle geçen gün Mösyö Borkne ile mülâkat-ı âcizânemde Nemçe elçisi mumaileyh ile güzerân eden mübahesatdan bahsolunmaksızın madde-i mezkûre bir zemin-i münasib ile dermeyan olunarak Devlet-i Aliyye'ye hayır ve menfaat-ı mahzıyyeyi mucib olan böyle bir maddeyi yeniden ruhlandırmağa sa'y ü himmet etmesi Saltanat-ı Seniyyeye derkâr olan hayır-hâhlığı iltizasından olacağına dair ba'zı kelemat-ı teşvikiyye îrad olundukda Prens Meternihin muradı yalnız menfaat-ı Devlet-i Aliyye olmayub çünkü Nemçe devleti mukaddema Düvel-i selâsenin Yunan ittifakına girmek istememiş olduğundan bi't-tabi' Yunan Devleti nezdinde sefirinin mevki' ve muamelâtında bir başkalık olması cihetiyle şimdi bu vesile ile Yunan mesalihine sokuşarak orada nüfuz-ı zâid kesb etmek ister halbuki geçen seneki Londra Mazbatası ile Devlet-i Aliyye'ye emniyyet-i vâfiyye hasıl olmuş olduğundan Fransa ve İngiltere Devletleri Prens Meter-

nih'in bu teklifini bî-lüzûm gördüler ve Prusya Kralı cenâbları dahî bir gûne bedhâhlıkdan nâşi olmıyarak çünkü Prusya Devleti evvelden dahî Yunan mesalihine girmemiş olduğundan mücerred ol meslek ve usûlde ibraz-ı sebat için ol dahî muvafakat göstermedi yollu cevablar vermiş olmasiyle taraf-ı bendegânemden bi'l-farz Prens Meternih'in kendu politikasına aid ba'zı menfaat-ı mahsusa tasavvuru olsa bile şu hususun Devlet-i Aliyye'ye dahî emniyyet-i zâideyi............. olacağı münkir olmamağla dost olan devletlerin bu teklifi reddetmemeleri daha münasib olurdu her ne ise Fransa Devleti şu meseleyi uyandırmak için kendu tarafından sarf-ı sa'y ü himmet olunduğu takdirde nezd-i âlîde ziyadesiyle makbule geçeceğinde şüphe olmadığı tezkâr olundukda Devlet-i Aliyye'ye bu babda emniyyet-i lâzime hasıl olmuş olduğundan bundan ziyadesine hacet olmadığını ve Yunanîler tarafından her ne vakit uygunsuz bir hareket vuku' bulsa devletler tarafından men'ine bakılacağını ve kendusinin lede'l-icab devleti cânibinden ta'limat vürûduna bile bakmaksızın Saltanat-ı Seniyyeye her dürlü muavenete hazır ve âmade bulunacağını şerh ve beyan ederek hatm-i kelâm etmiş olduğu" [1].

Yunan gazetelerinin reâyayı isyana tahrik için kullandıkları şiddetli lisan yüzünden bu gazetelerin ve risalelerin memlekete sokulmaması hususunda karar verildiği ve reâyayı isyana teşvik ederek "Büyük Yunanistan" kurulması yolunda teessüs eden "Eterya" gibi cemiyetlerin karşısında, ihtiyatî hazırlıklar yapıldığı ve hududlarda gereken askerî tedbirler alındığı Rusya, İngiltere ve Fransa sefaretlerine bildirildi. Reşid Paşa, Rebiülevvelin sonlarınnna tesadüf eden bir günde Fransa Kralı ile bu meseleyi konuşdu. Aşağıdaki tahrirat mülâkatın muhtelif safhalarını izah etmektedir.

"Yunanistan'ın keyfiyyat-ı haliyesi cihetiyle taraf-ı bâhirü'ş-şeref-i Saltanat-ı Seniyyeden icrası lâzım gelecek tedabir-i ihtiyatiyyeden dolayı Düvel-i selâse süferasına ne suretde tebligat-ı aliyyeleri vuku' bulmuş olduğunu ve süferay-ı mumaileyhimin verecekleri cevablarının üzerine vâki' olacak karar-ı âlî keyfiyyeti dahî iş'ar buyrulacağı beyaniyle buraca dahî iktizay-ı halin icrasına mübaderet olunmasını şâmil işbu şehr-i cârinin dokuzu tarihiyle zîver-i dest-i ta'zîm olan tahrirat-i seniyyeleri meâl-i sâmisi ve beraber irsal buyrulan suver-i celile mezayası rehîn-i iz'an-ı bendegânem olmuşdur vusûl-ı tahrirat-ı aliyyeleri

[1] 9 Muharrem 1261, Defter, s. 118-119.

akîbinde bi't-tesadüf med'uvven nezd-i Kralîye gidilmiş olduğundan Yunanîlerin gösterdikleri tavırlarından ve gazetelerinin kullandığı lisan-ı nâ-becâdan ba'zı mertebe şikâyet olundukda Kral-ı müşarünileyh cevabında kendu ma'lûmatına göre Yunan Vükelâsı Devlet-i Aliyye ile te'kiden revabıt-ı dostî etmek niyyet-i kaviyyesinde olduğundan anlar hakkında bir gûne şübheye düşülmek icabetmez ve Yunan gazeteleri ise pek saçma olduğundan anların yazdığına havale-i sem'-i i'tibar etmemekden a'lâ tedbir-i sâib olamaz vâdisinde îrad-ı kelemat etmekle taraf-ı âcizânemden o misillû hezeyandan ibaret olan gazetelere ehalî taraflarından ihâle-i nigâh etmeğe bile tenezzül olunmıyacağı derkâr ise de Yunan gazeteleri Memâlik-i Devlet-i Aliyye reâyasını mütemadiyen ısyana tahrik etmekde olduklarından anlar tarafından gelen gazeteler vesair evrakın Memâlik-i Mahrûsesine duhûlünü men' etmekliğe Devlet-i Aliyye'nin her dürlü hakk-ı âlîsi derkârdır denildikde fînefsi'l-emr bu men' hususunda Saltanat-ı Seniyyenin her dürlü istihkakı olmağla buna hiç kimsenin diyeceği olamaz fakat Yunan hududlarına doğru asker ictima' ettirilecek olur ise olhalde dürlü kîl ü kaller ve şematetler vuku' bulacağından bu münasib olmaz demesine cevaben taraf-ı âcizânemden Devlet-i Aliyye'nin âhar gûne tedabir ile emniyyeti hasıl olamadığı halde başka ne yapılabilur denildikde Kral-ı müşarünileyh ben bilürüm ki Yunan vükelâsına Devlet-i Aliyye'nin niyyatından dolayı daima şübhe irâsına çalışanlar size dahî kuşkulandıracak bir takım şeyler ihtira' ve ilka etmektedirler lâkin bunlar vücud vermeğe şâyân olmayub hususiyle devletler tarafından Saltanat-ı Seniyyeye verilen te'minat rütbe-i kâfiyede olmağla artık taraf-ı Devlet-i Aliyye'den hiç bir suretle endîşe buyrulmak iktiza etmez diyerek hatm-i kelâm eylemiş olub çünkü bu babda asıl karar-ı âlî bundan sonraca vürud edecek iş'ar-ı âlîlerinden anlaşılacağından şimdiki halde pek de tafsilâta girişilmiyerek bu raddede bırağılmış idüği ve Yunan gazeteleri ve sair evrak-ı muzirresinin Memâlik-i Mahrûse-i şâhâneye men'-i duhûli maddesinde ise bu tarafın bir gûne ta'rîz edemiyeceğinde iştibah kalmamış olduğu". [1]

Bir hafta sonra da Gizo ile Yunanistan meselesi üzerinde görüştü. 11 Rebîülâhir 1261 günlü tahriratında bu konuşmayı açıklamaktadır.

"Yunan maddesine dair haşmetlû Fransa Kralı cenâblariyle cereyan eden mücavebat keyfiyyeti geçen hafta takdim-i hâk-i pây-ı dev-

[1] Gurre-i Rebîülevvel 1261, Defter, s. 140 - 141.

letleri kılınan arıza-i âcizânemde beyan ve iş'ar kılınmıştı bu def'a sefarethanede vuku' bulan zıyafet münasebetiyle Umûr-ı Ecnebiyye Nazırı Mösyö Gizo ile bi't-tabi' birlikde bulunulmuş olduğundan Yunan lâkırdısını mumaileyh kendusi açarak Yunanistan hakkında taraf-ı Devlet-i Aliyye'den ziyadece şübheye düşülmesine pek de sebeb-i kavî göremediğini îrad etmesiyle taraf-ı bendegânemden Yunanistan'da Eterist ta'bir olunan eşhasın bir takım harekâtı ve Yunan gazetelerinin hezeyan ve türrehatı meydanda iken Saltanat-ı Seniyyenin anlar hakkında her dürlü selb-i emniyyet etmeğe hakk-ı âlîsi vardır denildikde Nazır-ı mumaileyh vakıa Yunanistan'da basma serbestiyyeti cihetiyle devlete muhalif olan gazeteler ve ba'zı eşhas-ı rezîle bir takım hezeyan ederlerse de Yunan Vükelâsı muktezay-ı vakt ü hali ârif âdemler olduklarından anların bu akval-i bâtılaya adem-i müşareketi ve bi'l-akis Devlet-i Aliyye ile te'kiden münasebet-ı dostîye hüsn-i niyyeti zâhir olduğundan işte buna bakılub öyle bir takım eşhas-ı mezmume ve evrak-ı gayr-i mu'teberenin türrehatına havale-i sem'-i i'tibar buyrulmak iktiza etmez demesine cevaben taraf-ı âcizânemden Mösyö Koleti'nin tefevvüh etmiş olduğu nutuklarının ba'zı fıkarat-ı acîbesine ne denileceği lede'l-îrad merkumun esnây-ı kelâmda cûş u hurûşa gelerek o makule sözler min-gayr-i iltizam lisanından çıkmış olacağında şübhesi olmadığını ve bundan böyle o misillû kelemat tefevvühünden sakınacağı me'mul-i kavîsi olduğunu beyan etmesiyle cânib-i bendegânemden her nasıl olur ise olsun mademki Yunanista'nın küçük ve büyük âdemlerinden bu makule nâ-becâ sözler işidildikce ve hususiyle bir takım fesadat-ı fi'liyye dahî görüldükce Devlet-i Aliyye'nin anlardan emniyyeti mümkün olamıyacağından Yunan gazeteleri ve sair evrak-ı muzirresinin Memâlik-i Mahrûsesine duhûlünü men' etmekliğe ve sair gûne dahî icray-ı tedabir-i ihtiyatiyyeye Saltanat-ı Seniyyenin hakk-ı âlîsi bir vecbile inkâr olunamaz denildikde Nazır-ı mumaileyh bilürsiniz ki gazete ve sair evrak-i muzirrenin Memâlik-i Devlet-i Aliyye'ye men'-i duhûlü hususunda biz daima Devlet-i Aliyye'ye hak vermekde ve bizce lâzım gelen muavenet ve teshilâtı dahî icra etmekteyiz lâkin Yunan hududlarında asker ictima' ettirilecek olur ise öte tarafdan dahî beher hal boş durmıyacaklarından iki devletin dahî bir gûne muharebe niyyeti olmadığı halde ednâ bir behane ile iki taraf askerinin beyninde bir şey zuhûr edebilmesi ihtimâli derkârdır binaenaleyh şu cem'iyyet-i asker maddesini kat'â tecviz edemiyorum vâdisinde cevablar vermiş ol-

duğundan ve beru tarafdan Devlet-i Aliyye Yunanîlerin harekât-ı haliye ve istikbaliyesinden gereği gibi emîn olmadıkca doğrusu ihtiyaten her dürlü tedabire teşebbüs buyurmağa mecburdur denildikde Yunanîlerin harekât-ı tecavüziyye ve ifsadiyyesini devletlerin kat'â tecviz etmiyecekleri ve bunun men'ine lâzım gelen mesaiyi icrada asla kusur etmedikleri müsellematdan olmasiyle daha bundan ilerude emniyyet-i kâfiye nasıl olabilir yollu bir takım tevsikat-ı resmiyye dahî îrad etmiş olduğundan şimdilik bu mübahese bu merkezde kalmış ise de bu maddenin Der-i Saadet'ce kararına dair vârid olacak tahrirat-ı aliyyelerine göre yine icab-ı halin icrasına mübaderet olunacağı ve Yunan Vükelây-ı hazırasının efkâr-ı hâlise erbabından olduklarını akıl kesmez ise de Devletlerin hudud-ı Yunaniyyeyi tevsi'e razı olmıyacaklarını bildiklerinden şimdilerde bir gûne harekât-ı bâtılaya tasaddî edememeleri melhuz olub her ne ise asıl mâye-i fesad Eteri ta'bir olunan cem'iyyet-i kerîhe olatak bu makule mucib-i fesad olacak gizli cem'iyyetlerin vücuduna Yunanın kavanin-i dahiliyyesi dahî mâni' olmak iktiza edeceğinden anın fesh ü mahvı Yunan Devleti tarafından resmen ve alenen icra olunmadıkca bu rahatsızlıklar bertaraf olamıyacağı derkâr olduğundan gerek savb-ı vâlây-ı Nezaret-penâhîlerinden ve gerek Süferay-ı Devlet-i Aliyye taraflarından mahsusca bu da'vaya teşebbüs olunması icab-ı halden gibi görünmekle iş'are ibtidar kılındığı." [1]

3 Cemaziyülevvel 1261 tarihli arz teskeresinde, Reşid Paşa'nın mütalâatının ve daha önce gönderdiği tahriratdaki Prens Meternih'e aid düşüncelerinin tasvib edildiği görülmektedir.

"Veliyyü'l-himemâ, kerîmü'ş-şiyemâ, devletlû, inâyetlû, âtıfetlû übbehetlû Efendim hazretleri,

Ma'lûm-ı âlîleri buyrulduğu üzere Yunan mes'ele-i hâzırası hakkında olan karar-ı tasavvurat-ı Saltanat-ı Seniyye mukaddemce Süferay-ı Devlet-i Aliyye'ye yazılmış olduğundan bu kerre cevabı hâvi Paris Sefiri Devletlû Reşid Paşa hazretleri ve Londra ve Viyana sefirleri Saadetlû Sarım Efendi ve Nâfi' Efendi taraflarından tevârüdeden çend kıt'a tahrirat Atina Sefiri Mösyö Kostaki cânibinden gelen evrak tercemeleri ve Atina'da bulunan Rusya maslahatgüzârı tarafından Sefarete vürud edüb sureti irsal kılınan tahrirat tercemesi ile beraber manzûr-ı meâlî-mevfur-ı hazret-i padişâhî buyrulmak için sûy-ı sâmîlerine ba's ü tisyâr olundu Müşarünileyh Reşid Paşa'nın fezleke-i iş'arına göre

[1] 11 Rebîülâhır 1261, Defter, s. 142-143.

haşmetlû Fransa Kralı cenâbları bu mes'elede tekrar i'tay-ı te'minat ve Yunan Vükelâsının Devlet-i Aliyye dostluğu efkârında bulunduklarına dair icray-ı tevsikat ile fakat Yunan gazeteleri ve sair evrak-ı muzirrenin Memâlik-i Mahrûse-i şâhâneye men'-i duhûlü hakkında hiç kimsenin bir gûne diyeceği olamıyacağını i'tiraf ve teslim eylemiş ve müteakiben Fransa Umûr-ı Ecnebiyye Nazırı ile müşarünileyh beyinlerinde cereyan eden mükâlematın hulâsasında dahî Nazır-ı mumaileyh iki tarafın muharebe niyyeti olmadığı halde ednâ bir bahane ile asker-i cânibeyn meyânesinde bir şey zuhûr etmesi ihtimâline mebni Yunan hududlarında asker içtima'ı maddesini tecviz edemediğini ve Yunanîlerin harekât-ı tecavüziyyesini Devletlerin kat'â tecviz etmiyecekleri ve bunun men'ine lâzım gelen mesaiyi icrada asla kusur etmediklerini beyan birle bir takım tevsikat-ı resmiyye dahî îrad etmiş ve müşar ve mumaileyhima Sarım Efendi ve Nâfi' Efendi'nin iş'arlarına nazaran İngiltere ve Avusturya Kabinetoları dahî meyamin-i teveccühat-ı seniyye ile bu babda olan hukuk-ı âliyeyi i'tiraf merkezinde olarak fakat Lord Abredi'nin daha ifade-i resmiyye ve tafsiliyyesi bu kerre alınamayub Prens Meternih dahî vesatet-i resmiyyesi taleb buyrulmak emelinde gibi görünmüş ise de kaide-i ihtiyata riâyet cemi' zemanda muvafık-ı akl ü hikmet ve mutabık-ı hal ve maslahat olub Fransa Kabinetosunun bu rütbe te'minat-ı kaviyye i'ta ve matbuat-ı muzirrenin men'-i duhûlüne dair olan hukuk-ı âliyeyi bu suretle i'tiraf ve îmâ eylemesi yine Saltanat-ı Seniyyenin harekât-ı hakîmâne ve teşebbüsat-ı ma'kulânesi semere-i nâfiası olduğu iştibahdan berî ve inşaallah-u Teâlâ daha her tarafca te'sirat-ı hasenesi me'mul-i kavî olarak müşarünileyh Reşid Paşa hazretlerinin tahrirat-ı ahîresi zîrinde muharrer olduğu vechile Yunanlûnun şimdilerde bir gûne harekât-ı bâtılaya teaddî edememeleri melhuz olmasiyle beraber şu teşebbüsat sâyesinde asıl mâye-i fesad olan Eteri ta'bir olunur cem'iyyet-i kerîhenin resmen ve alenen fesh ü mahvı suretinin da'vasına ibtidar olunmak vakıa pek münasib ve yolunda bulunduğuna ve cem'iyyet-i kerîhe-i mezkûrenin fesh-i alenîsi hasıl olduğu suretde erâzil-i Yunan hâsirü'l-emel olmak ve artık ifsadat-ı hafiyyelerinin kuvveti tabiî mahvolunmak lâzım geleceğine ve bu da'vanın husulüne teşebbüsat-ı seniyye dahî pek çok muavenet eyliyeceğine binaen olsuretle gerek Nezaret-i Celîle-i Hariciye cânibinden ve gerek Süferay-ı Devlet-i Aliyye taraflarından burada ve Londra ve Paris'de cem'iyyet-i muzirre-i merkumenin resmen ve alenen fesh ü mahvı da'vasına mahsusca teşebbüs ve kıyam olunması tedabir-i haseneden

görünmekle Düvel-i selâse-i hâmiyye Sefaretlerinden icra olunan tebligat-ı ahîre üzerine verilecek cevablara göre bu hususun da'vası açılması ve Prens-i mumaileyh ma'lûm-ı âlî buyrulduğu üzere Yunan hukuk-ı müşterekesine giremediği cihetle bunun bi'l-vesile istihsal zımnında taleb-i vesatetini mumaileyh Nâfi' Efendi'yi ifade eyleyüb ancak bu husus Devlet-i Aliyye'nin re'y ve taleb-i sâmisiyle olmıyarak tabiatiyle hasıl olur ise muhassenatdan addolunacağı misillû cânib-i Saltanat-ı Seniyyeden ihtiyar-ı müracaat-ı resmiyye buyrulmak Düvel-i selâse-i müşarünileyhimden bir nevi' i'lân-ı adem-i i'timad ve emniyyet demek olacağından bu ise hiç câiz olmıyacağından Efendi-i mumaileyhe yazılacak cevabnâmede Prens cenâbları hayır-hâhan-ı Devlet-i Aliyye'den ve şimdiye kadar ihtarat-ı hâlisanelerinin pek çok âsar-ı nâfiası müşahede olunduğu müsellematdan olmasıyle Yunan mes'ele-i haliyesinde dahî min-gayr-i resm ü taleb beyan-ı efkâr ve ârâ eylemeleri mültemes-i Saltanat-ı Seniyyedir gibi lisan kullanmasına dair kelemât-ı münasibe temhîd kılınması ve mumaileyh Kostaki bir kıt'a tahrirat-ı mufassalası tercemesinden müstefad olduğu vechile bududda vuku' bulan ba'zı sû-i muameleden dolayı Yunan Kabinetosuna güzel lisan kullanub ikdamat-ı lâzimeyi icra ve ma'hud Valensan'ın keyfiyyet-i istihdamiyyesi hakkında i'tirazat-ı lâyıkayı yolunda ifa ederek fi'l-hakika merkum Valensa Yunan eşkiyası rüesasından bulunduğu halde kendusinin böyle asker ser-kerdeliğiyle civar-ı hududda istihdamı vukuat-ı acîbe ve bunların sû-i efkâr-ı zâtiyyelerine alâmat-ı sarihadan olmasiyle bundan bahisle Süferay-ı mumaileyhime şikâyet-i muktazıyye bi'l-icra merkumun bu suretle istihdamı anların nezdinde dahî tecviz olunmamak me'mul idüği bildirilmesi ve diğer üç bend bir kıt'a tercemenin bend-i evvelinde Preveze'ye naklolunmak üzere tertib kılındığı muharrer bulunan barutun Arnavudluk için müretteb olduğu muvafık-ı sıhhat ve hakikat ise bunun icabına bakılmak mutabık-ı vazife-i me'muriyyet bulunduğundan icray-ı iktizasına ibtidar olunmasının Elviye-i Selâse müşiri utûfetlû Paşa hazretlerine iş'arı tensib kılınmış olmağla olvechile tesviye-i muktezasiyle bunlara ve tahrirat-ı sairesinde münderic hususata dair mumaileyh Kostaki'ye dahî cevabnâme yazılması muvafık-ı irade-i seniyye-i hazret-i şehriyârî buyrulur ise iş'arı menût-ı himem-i behiyyeleridir efendim.

Ma'rûz-ı çâker-i kemînelcridir ki,

Reside-i dest-i i'zâz olan işbu tezkire-i sâmiyeleriyle tahrirat-ı merkume ve zikr olunan evrak ve tahrirat tercemeleri manzûr-ı meâlî-

mevfur-ı hazret-i padişâhî buyrulmuşdur müşarünileyh Reşid Paşa hazretlerinin tahrirat-ı mezkûresi zîrinde muharrer olduğu vechile vakıa şu teşebbüsat sâyesinde asıl mâye-i fesad olan Eteri ta'bir olunur cem'iyyet-i kerîhe-i mezkûrenin resmen ve alenen fesh ü mahvı suretinin da'vasına ibtidar olunmak münasib ve yolunda bulunduğuna ve bu da'vanın husulüne teşebbüsat-ı seniyye dahî pek çok muavenet eyliyeceğine binaen ber-minval-i muharrer icra olunan tebligât-i ahîre üzerine verilecek cevablara göre bu hususun da'vası açılması ve mumaileyh Nâfi' Efendi'ye yazılacak cevabnâmede Prens-i mumaileyhe suret-i meşruha üzere lisan kullanılmasına dair kelemat-ı münasibe temhîd kılınması ve mezkûr barut keyfiyyetinin dahî olvachile Elviye-i Selâse müşiri müşarünileyh hazretlerine iş'arı muvafık-ı maslahat bulunmuş olmasıyle hususat-ı merkumenin tıbkı tensîb ve istîzan olunduğu üzere tesviye-i muktezası müteallik ve şeref-sudûr buyrulan irade-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî muktezay-ı münifesinden bulunmuş ve tahrirat-ı merkume mezkûr tercemeler ile beraber yine savb-ı âlîlerine iade kılınmış olmağla olbabda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir."[1]

İngiltere hariciye Nâzırı Lord Abredin de, Bab-ı Âlî'nin ihtiyat tedbirlerini muvafık görerek, Yunanlılara şiddetli lisan kullandı. Lordun Atina elçisine gönderdiği ahkâmı pek şiddetli tahriratı, İngiltere elçisi Kanin mahremâne olarak Hariciye Nezaretine verdi. 24 Cemaziyülevvel 1261 tarihli aşağıdaki arz tezkeresi keyfiyyeti izah etmektedir.

"Veliyyü'l-himemâ, kerîmü'ş-şiyemâ, devletlû, inâyetlû, âtıfetlû, übbehetlû Efendim hazretleri,

Ma'lûm-ı alîleri buyrulduğu üzere Yunan mes'elesi hakkında Süferay-ı Düvel-i Selâseye icra olunmuş olan tebligât-ı ahîreyi mumaileyhim Devletleri Kabinetosuna yazmış olduklarından İngiltere elçisi Mösyö Kanin Devletinin bu babda olan hüsn-i niyyet ve himmetini evvel be-evvel bildirmek arzusiyle Ecnebiyye Nazırı Lord Abredin cânibinden Atina'da mukim İngiltere serfirine ve bir sureti dahî tarafına gönderilmiş olan tahriratın hulâsasını Nezaret-i Hariciyye makamına mahremâne olarak irsâl etmiş olmakdan nâşi hulâsa-i mezkûre terceme ettirilerek manzur-ı âlî-i hazret-i şehriyârî buyrulmak için irsal-i sûy-ı sâmîleri kılındı meâlinden müstefad olacağı vechile tahrirat-ı merkumenin ahkâm-ı mündericesi pek şedîd ve Yunanlûnun halen ve istikbalen melhuz olan efkâr-ı muzırre ve temenniyyat-ı vâhiyesine

[1] İst. Başvekâlet arşivi, 3 Cemaziyülevvel 1261 (Yunanistan), No. 76.

mümanaatda bir sedd-i sedîd olarak bu suret mücerred sâye-i muvaffakıyyet vâye-i cenâb-ı cihan-bânîde tutulan usûl-ı münâsibe ve Nezaret-i müşarünileyha tarafından İngilterelûnun husûl-ı gayretine vâki' olan ikdamat-ı mütevâliyenin semeresi ve bu dahî mutlaka tali'-i mes'adet-metali'-i hazret-i mülk-dârînin âsar-ı ber-güzîdesi olduğundan farîza-i zimmet-i ubûdiyyetimiz olduğu üzere tezâyüd-i ömr ü ikbal ve şevket ve terakki-i muvaffakıyyet-i cenâb-ı şehinşâhî ed'iyye-i mefruzası tekrar olunmuş ve mezayay-ı terceme Paris sefiri devletlû Reşid Paşa hazretleri cânibinden geçende yazıldığı vechile cem'iyyet-i müfsidenin imhay-ı alenîsi da'vasına teşebbüs kılınmasına pek müsaid bulunmuş idüğine mebni süferay-ı mumaileyhimin ifade-i müttehideleri üzerine ber-vech-i istîzan da'vay-ı mezkûre ibtidar ve Devletinin ve kendusinin bu suretle hukuk ve menafi'-i Saltanat-ı Seniyyeyi gözetmeleri nezd-i hazret-i padişâhîde mucib-i mahzuziyyet olduğuna dair taraf-ı eşref-i cenâb-ı tâc-dârîden olarak ifadat ve tebligât-ı münâsibe beyan ve tezkâr kılınması ve tahrirat-ı merkume mahremâne verilmesiyle suretinin irsâli câiz olmıyacağından fakat tahkik-i âlî buyrulan efkâr-ı düveliyye şu merkezdedir denilerek kendusi dahî ana göre lisan kullanmak üzere Mösyö Kostakiye ta'limat kılıklı tahrirat-ı lâzime gönderilmesi Nezaret-i müşarünileyha ile münasib gibi tezekkür olunmağla muvafık-ı irade-i isabet-âde-i hazret-i zıllu'l-lâhî buyrulur ise olvechile harekete mübaderet olunacağı beyaniyle tezkire-i senâverî terkim kılındı efendim.

Ma'rûz-ı çâker-i kemineleridir ki.

Reside-i dest-i ibcâl olan işbu tezkire-i sâmiye-i âsafaneleriyle hulâsa-i merkume tercemesi meşmul-ı nazar-ı şevket-eser-i hazret-i hilâfet-penâhi buyrulmuş ve vakıa iş'ar-ı âlîleri vechile suret-i mezkûre mücerred sâye-i muvaffakiyyet vâye-i hazret-i cihan-bânîde tutulan usûl-ı münâsibe ve Nezaret-i müşarünileyha tarafından olsuretle vâki' olan ikdamat-ı mütevâliyenin semeresi ve bu dahî mutlaka tali'-i mes'adet-metali'-i hazret-i mülk-dârinin âsâr-ı ber-güzîdesi olarak mezayay-ı terceme dahî fi'l-hakika cem'iyyet-i müfsidenin imhay-ı alenîsi da'vasına teşebbüs kılınmasına pek müsaid bulunmuş olmasiyle iş'ar ve istîzan olunduğu vechile süferay-ı mumaileyhimin ifade-i müttehideleri üzerine ber-vech-i istîzan da'vay-ı mezkûre ibtidar ve taraf-ı eşref-i hazret-i şâhâneden olarak ifadat ve tebligât-ı münâsibe beyan ve tezkâr kılınması ve Mösyö Kostaki'ye dahî ber-minvâl-i muharrer ta'limat

kılıklı tahrirat-i lâzime gönderilmesi şeref-rîz-i sünûh ve sudûr buyrulan emr ü irade-i isabet-âde-i cenâb-ı mülûkâne muktezay-ı münifinden bulunmuş ve mezkûr terceme yine savb-ı âlîlerine iâde ve tisyâr kılınmış olmağla olbabda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir."[1]

Devletce alınan askerî tedbirler üzerinde, Yunan Vükelâsının düşünceleri de, yine Kanin tarafından Hariciye Nezaretine mahremâne kaydiyle bildirildi.

Aşağıdaki tahrirat sureti, İngiltere'nin Atina'daki elçisinin, Kobti ile olan mülâkatını açıklamaktadır.

"Atina'da mukim İngiltere Elçisi tarafından Nisanın sekizi tarihiyle Lord Abredin cânibine gönderilen tahriratın sureti tercemesidir. Mösyö Kanin tarafından muahharan gayet mahremâne olarak verilen varaka tercemesidir.

Taraf-ı Devlet-i Aliyye'den Yunan Devleti hakkında vâki' olan şikâyata dair Mösyö Kanin ile vuku' bulan muhaberatın bir sureti leffen tarafınıza gönderildi ve bu maddeye dair Koleti'nin gerek politika ve gerek mahremiyyet-i mahsusa cihetiyle tarafdarları olan eşhasdan tertib olunan gazetelerde kullanılan lisan hasmâne olduğu .... den Mösyö Koleti ile görüşmek istedim ve mumaileyh ile uzun uzadı sohbetini etdim Mösyö Koleti'nin lisanına bakılınca civarda olan eyâlat-ı Osmaniyye'nin tabiiyeti ve istirahati gûya bütün kendu elindedir bu cümle ile dedi ki kendusi efkâr-ı muslihanede bulunub eğer taraf-ı Devlet-i Aliyye'den hududa pek yakın yerlere asker sevkiyle bir sebebiyyet verilmez ise bunda bir heis yokdur ve eğer asakir-i Osmaniyye hududa pek yakın gelür ise olhalde bi'z-zarure ba'zı tedabire teşebbüs edecekdir ki bu mes'ele bütün bütün bir millet mes'elesi olacakdır ve olvakit kendusi dahî olhareketi sevk ve idareyi üzerine alacakdır ben dahî cevabımda benim zan ve i'tikadım şudur ki Yunan Devletinin emniyyeti ve iktizay-ı menafi'i üç Devletin himâyesine kesb-i istihkaka çalışmakdır ve kendu istiklâlini Düvel-i saireye kabul ettirmek ve cümlenin hüsn-i isti'dâdını celbeylemekdir işte Koleti'nin kullandığı lisan halkın sebük-mağz takımını tahrikden hâlî değildir ve refiklerimin ba'zıları korkar ki Koleti iddia eylediği nüfuza fi'l-vâki' mâlikdir ve bu cihetle gerek kendu tarafından ve gerek Kralın Ministrolarından birisinden Memâlik-i Mahrûseye tecavüz hâlâtını büyük devletler kabul

[1] İst. Başvekâlet arşivi, 24 Cemaziyülevvel 1261 (Yunanistan), No. 77.

etmiyeceklerini açıkdan açığa söylemekden ise kendusiyle mülâyemetle söyleşilmek daha evlâdır derler ve Koleti'nin lisanı bir büyük tarafdan sem'-i müsaade ile istima' olunmaktadır." [1]

Tırhala havalisindeki emniyetin sağlanmasına "Asâkir-i vâfiye ile" Avni Paşa ta'yin olundu. Fransa Umûr-ı Ecnebiye Nazır Vekilliğini ifa eden Kont Dö Şatl'i, Parlamento Reisinin ziyafetinde gören Reşid Paşa, Yunan meselesi hakkındaki konuşmalarını 25 Cemaziyülevvel 1261 günlü tahriratiyle bildirmektedir.

"İşbu Yunan maddesi lâkırdısı açıldıkta taraf-ı Devlet-i Aliyye'den hudud-ı Yunaniyye'ye sevk-i asker olunmasından elbette Yunanlılar kuşkulanacakları cihetle bundan bir patırdı çıkabilmesi mahzuru zihinleri tahdiş eylediğini ifade etmesiyle taraf-ı âcizanemden dahî Yunanîlerin bir vakitdenberu gösterdikleri uygunsuz tavır ve harekât ve hususiyle şu aralık tebriye-i zimmetine çalışacak yerde ızhar etmekde oldukları sû-i niyyat Devlet-i Aliyye'yi ba'zı tedabir-i ihtiyatiyye icrasına mecbur edüb her dürlü kabahat Yunanîler tarafında ve Saltanat-ı Seniyyenin her cihetle hak yed-i âlîsinde iken yine usûl-i i'tidâliyye ve muslihaneye kemâliyle riâyet buyrulmakda olarak hattâ zannolunduğu vechile asakir-i Devlet-i Aliyye tâ hududa kadar gitmeyüb berulerde mevaki'-i münâsebede duracak ve şâyed Yunanistan tarafından ba'zı tahattiyyat vuku'a gelecek olur ise anların hududa kadar def' ve ta'kibi ile iktifa edecekdir artık daha buna ne denebilir yollu sevk-i kelâm olundukta mumaileyh "Asıl maksud bir gâile çıkmam asıdır ve şurası dahu ma'lûm olmalıdır ki bu şikâyet olunan keyfiyyat Yunan Devleti tarafından olmayub ba'zı esafil makulesinin harekâtı rezîlesinden ma'dud olarak Yunanîlerin ise Memâlik-i Devlet-i Aliyye hakkında bir gûne reviş-i hasmâneye tasaddîlerini Düvel-i Fahîme tevciz etmiyeceğinden burası dahi Saltanat-ı Seniyyeye bâis-i emniyyet-i kâmile olmak lâzım gelür yollu cevaplar vererek hatm-ı kelâm eylemiş olduğu..." [2]

Beşinci Paris Elçiliğinde, Yunanistan'a dair gönderilen son yazı, yukarıda bir sureti dercolunan 25 Cemaziyelevvel 1261 günlü tahrirâtdır.

Elçilikden ayrılışına kadar, arada geçen beş aylık müddet içinde, Bab-ı Âlî'ye gönderdiği mektublar arasında, Yunanistan'ı alâkadar eden bir bahse tesadüf olunamamaktadır.

[1] İst. Başvekâlet arşivi (Yunanistan), No. 74.
[2] 25 Cemaziyülevvel 1261, Defter, s. 150.

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TUNUS İLE İLGİLİ HÂDİSELER

Fransızlar, Cezayiri işgal altına aldıktan sonra, Tunus ile Osmanlı Devletinin münasebetleri üzerinde hassasiyet gösteriyorlar ve Osmanlı donanmasının Tunus'a gitmesini önlemek için çeşitli yollara müracaat ediyorlardı. Ötedenberi mümtaz eyalet halinde yarı muhtariyetiyle idare olunan bu yerlerin merkeze bağlanması, "Tanzîmat-ı Hayriye" hareketinin oralarda da yerleşmesi ihtimali, Fransa devletinde endişeler yaratmıştı.

Fransız menfaatleri, Tunusun "usûl-i haliyesiyle" kalmasını ve Osmanlı idaresine, ancak şekil bakımından bağlı bulunmasını emrediyordu.

Reşid Paşa dördüncü Paris elçiliğinde, hamil olduğu name-i hümayunun teslim ve i'tası münasebetiye vaki olan resmî mülâkatlar esnasında, Fransa'nın bu endişesini, kral ve Gizo'nun sözlediği sözleri, 23 Şevval 1256 günlü mektubunda şu şekilde anlatmaktadır.

"Hâmil olduğum nâme-i hümâyunların teslim ve i'tası zımnında mülâkat-ı resmiye vuku' bulmuş olduğundan kral-ı müşarünileyh cenablarına taraf-ı âcizanemden îrad olunan kelimat-ı resmiyeye cevaben nutk-ı resmisini ikmal eylediğinin akabinde çakerlerini ve umûr-ı ecnebiye nazırı Mösyö Gizo'yu bir köşeye çekip söyliyeceği sözleri zapt ve tahrir etmek üzere baştercümanı Mösyö Juvann'ı dahî o mahalle çağırıp Tunus üzerine uzun uzasıya ityan-ı kelâm etmiş olmasından gûya Tunus üzerine varılmak için Der-i saadet'te tedarikât-ı bahriyeye teşebbüs buyrulmakta olmasına zahip oldukları anlaşılmış ve Tunus paşasının ba'zı mesalih-i mahsusasını tesviye etmek için bu taraflara geldiği rivayet olunan Mösyö Rafo namında bir Frenk dahî işbu mülâkat-ı resmiyeden bir gün evvel sefarethaneye gelerek şu tedarikât-ı merviyeden dolayı ol dahî ba'zı mertebe telâş göstermiş ise de Der-i saadet'te bu misillü niyat ve tedarikâta kat'iyen vukufum olmadığından kral-ı müşarünileyh cenaplarına ne Devlet-i Aliyye'nin da'vasını isbat ve ne izâle-i zan ve şüphat vadisinde bir şey denilemiyerek hıfz-ı ifadat vakıasının taraf-ı Devlet-i Aliyye'ye tebliğ olunacağı söziyle iktifa olunmuş ve mülâ-

kat-ı mezkûrede taraf-ı çakeranemden îrad olunan kelimat-ı resmiyenin suretiyle Kıral-ı müşarünileyh cenablarının nutk-ı resmî ve mahremanesini camî' olarak merkum baştercümanın götürdüğü varaka aynen takdim kılımış olup şehr-i şerif-i mezkûrun on sekizinci Cuma gecesi dahî Kral-ı müşarünileyh cenabları bende-i bî-riyalariyle a'zay-ı sefareti taâma da'vet etmiş olduğundan ba'de't-taâm Kral-i müşarünileyh cenabları yine çâkerlerini yanına celp ile zât-ı şevket-simat hazret-i padişahîye olan hulûs ve muvâlâtından ve saltanat-ı seniyyenin tamamiyet-i mülk ve muhafaza-i istiklâl-i âlisi Fransa Devletinin ne rütbelerde mültezimi olduğundan bahis ettikten sonra yine Tunus meselesine intikal ile devlet-i Aliyye'nin en ziyade muhibb-i hâlisi olan Fransa devletiyle beyinlerini uygunsuzlaştırmak için bu Tunus maddesinde Devlet-i Aliyye'yi galiba teşvik ve teşci' ediyorlar ama Devlet-i Aliyye'ye göre menfaat-i hakikiyesini bilip de böyle fesadata i'tibar buyurmamak lâzımdır bu keyfiyetleri taraf-ı saltanat-ı seniyyeye böylece tebliğ eylemeniz iktiza eder ve tafsilâ-i hâli size Mösyö Gizo dahî ifade edecektir diyerek hatm-i kelâm eylediğini müteakip Mösyö Gizo dahî bulunduğum mahalle vürud ile ertesi gün çâkerlerine müterakkip olacağını söylemiş ve beru taraftan dahî bi'l-muvafaka muayyen olan saatte umûr-ı ecnebiyye nezareti mahalline gidilmiş olduğundan lede'l-mülâkat mumaileyh kelâma âğâz ile biz Devlet-i Aliyye'nin Tunus memleketinde olan hakkı hükûmetini iptal etmek istemeyiz lâkin bir takım erbab-ı fesadın ilkasiyle Devlet-i Aliyye'nin na-behengâm Tunus tarafiyle uğraşması ve oranın usûl-i haliyesi bozulmasını dahî tecviz edemeyiz ve mukaddem Devlet-i Aliyyeden Trablus eyaletinin heyet-i sâbıkasından çıkarılması faydalı mütalâa olunarak icrasına teşebbüs buyruldu ise de masarif-i kesire ve mütemadiye ve gavâil-i mütevaliyesinden başka ne fayda görülmektedir. Elhasıl bu hususta olan tasmimatın fi'ile gelmesine bir türlü razı olamıyacağımızdan Akdeniz tarafına me'mur olan amiral Lasos'un maiyetine bu def'a dahî dört kıt'a süfün-i kebire ve bir kıt'a vapur sefinesi tayin olunarak amiral mumaileyhe gönderilen ta'limatta dahî Devlet-i Aliyye donanmasının Bahr-i Sefid boğazından hurûcu takdiririnde kangi sulara gireceğini gözetmesi ve şayet Tunus taraflarına teveccüh edecek olur ise iptida men'ine me'mur olduğunu lisan-ı saffet ile söyleyip müsmir ve müessir olmadığı halde i'mâl-i vesâil-i cebriye ile iade eylemesi suretleri yazıldı ve bu keyfiyet İngiltere ve Nemçe devletlerine dahî tebliğ olunarak bu hususun men'i hakkında İngiltere devleti tarafından dahî icray-ı nüfuz olunacağına dair haber geldi ve zan-

nederim ki Nemçe devletinin cevabı dahî bu surette olacaktır demesiyle beru taraftan Devlet-i Aliyye'nin bu misillü tasmimat-ı seniyyesi olduğuna kat'iyen ma'lûmatım olmadığından zannederim ki bu havadisin aslı yoktur ve bi'l-farz sahih ise elbette Tunus Paşa'sının ba'zı sû-i harekâtından neş'et etmiş olmak iktiza edeceği misillü Devlet-i Aliyye'nin istiklâl-i âlisini muhafazayı iltizam eden devletlere muhalefette bulunanlara sahabet itmemek icabeder vadisinde ba'zı şeyler söylenilmiş ise de nazır-ı mumaileyh yine kelimat-ı sabıkasını tekrar ederek keyfiyetin Bab-ı Âlî'ye be-herhal tafsilen yazılmasını te'kit etmiş ve beru taraftan dahî adem-i ma'lûmat ve ta'limata mebni uzun uzadıya mübaheseye girişilmesi tecviz olunamıyarak taraf-ı âlilerine iş'ar olunacağı cevabiyle bu bahse hitam verilmiş olmakla bu husus hakkında ne vechile ta'limat-ı seniyyeleri zuhûr eder ise ona göre harekete mübaderet olunacağı". [1]

Osmanlı devletinin Tunus maddesine verdiği cevap, Fransa'da gönül ferahlığı yarattı. Bab-ı Âli Tunus valisinden her sene vergi alınmak suretiyle merkeze rabıtasını sağlamak yolunda da Fransa'nın Tunus valisine nasihatte bulunmasını istemişti. Osmanlı sularına gönderilen Fransız deniz kuvvetlerinin de, devlet tarafından verilen teminat önünde çekilmesi taleb olundu.

Reşid Paşa,25 Muharrem 1258 günlü tahriratında, Gizo ile bu hususa dair yaptığı konuşmaları izah etmektedir.

"Tunus maddesine taraf-ı Devlet-i Aliyye'den verilen cevab-ı âlîmin Fransa devleti nezdinde kemaliyle takdir olunduğunu mukaddemce Der-i saadet'e yazmıştım lâkin bu mukabelede Fransa devleti tarafından dahî Tunus Paşa'sına nesayih-i müessire icra kılınmak ya'ni bundan böyle vezayif-i zimmet-i tâbiiyyet ve ubûdiyyetin kemâ yenbagî icra ve bir vergiy-i muayyen îfa eylemesi hususları kendisine lâyıkiyle anlatılmak icabetmez mi denildikde bizim ana nasayih-i lâzime icrasından hâlî olmadığımızı bu kerre Der-i saadet'e mebaliğ-i külliye irsal eylemesi dahi teyid eder ve icray-ı vezayif-i zimmeti hakkında tekrar ifadat-ı müessireye dahî mübaderet olunur fakat Tunus eyâletinin heyet-i haliyesine halel gelmesini Fransa devleti tecviz edemediğinden vergi hakkında kendisinin bir gûne taahhüdü sebkat etmemiş ise bu babda bir şey diyemeyiz demesine cevaben bundan çend sene mukaddem taraf-ı saltanat-ı seniyyeye sene be-sene vergi i'tasına müteahhid olmuş iken sonra-

[1] 23 Şevval 1257, Defter, s. 24.

dan ba'zı 'izar-ı vâhiye îradiyle istinkâf etmiş velhasıl bu hususta taahhüdü mesbûk olup Tunus gibi bir eyâlet-i cesîmeden vergi alınmaması ise hiç bir vakitte tecviz olunamıyacağı bedihiyyattan bulunmuş olmağla kendusunun bir vergiy-i münasip i'tasına teşvik olunması tabiat-ı maslahattandır zannederim denildikte Devlet-i Aliyye Tunus Paşasiyle bi'l-müzakere böyle bir surete karar vermeğe teşebbüs buyurur ise biz dahî sarf-ı sa'y ve nüfuz ederiz yollu cevap vermiş olup tahkikat-ı vakıa-i âcizaneme göre Tunus Müşiri hazretleri bu misillü mesalihi daima bu taraftan istimzac etmekte olarak vergi maddesinde mukaddemki istinkâf ve tereddütleri dahî hep buraya istinadından neş'et etmekte olduğu halde şimdi saye-i şevket-vaye-i hazret-i şahanede hazır bu tarafta hüsn-i isti'dat hasıl olmuş iken bu husus hakkında Müşir-i müşarünileyhle mükâtebe suretine karar verilip de bu tarafdan dahî mesaiy-i lâzime icra ettirilerek eyâlet-i mezkûreden az ve çok bir miktar vergi tahsisi sureti istihsal olunabilir ise pek büyük bir iş görüleceği velhasıl Devlet-i Aliyyenin Tunus eyâletinde olan hükûmet-i seniyyesine Avrupaca bir himayet-i âdiye nazariyle bakılmakta olunduğundan bu veçhile vergiy-i müretteb alındığı halde bu himayet şâyı'a-i kâzibesinin hükûmet-i sariha ve sahihaya mübeddel olacağı nezd-i vâlâlarında dahî umûr-ı müsellemeden idüği."

"Çünkü Tunus maddesi hakkında taraf-ı Devlet-i Aliyye'den te'minat-ı kâfiye i'ta buyrulmuş olduğundan memalik-i Devlet-i Aliyye sularında Fransa devletinin kuvve-i bahriyesi bulunmasına hiç bir sebep ve vesile kalmadığına dair nazır mumaileyhe îrad olunan kelimata cevaben vakıa o kadar kuvve-i harbiyenin fîmaba'd lüzumu olmıyacağından sonradan gönderilmiş olan dört kıt'a sefinenin berülere celbolunacağını ifade eylediği."[1]

Reşid Paşa, Paris'e geldiğinin ilk günlerinde, Tunus Paşa'sının, hizmetinde çalışan Mösyö Rafo namında bir İtalyanı, Paris'e gönderdiğini gazetelerde okumuştu.

Name-i Hümayunun teslimi gününde de, kralın sarayında aynı şahsı görünce, Tunus valisi adına mülâkat yapacağına kanaat getirdi.

Devletin Tunus valisinden vergi talebiyle Rafo'nun gelişi arasında bir alâka olduğunda şüphe etmiyordu. Protesto etmekte fayda göreme-

[1] 25 Muharrem 1258, Defter, s. 6.

di ve durumu merkeze bildirmeğe karar verdi. 3 Şevval 1258 günlü tahriratında bu husustaki düşüncelerini şu suretle yazmaktadır.

"Tunus Müşiri hazretlerinin hizmetinde olup geçen sene Paris'e vürûd-ı acizanemde bu tarafta bulunmuş olan Mösyö Rafo nam İtalyalunun bu kerre dahî Paris'e geldiği bir kaç gün evvel gazetelerde görüldüğünün üzerine Kral-ı müşarünileyhe sâlifü'z-zikr name-i hümayun-ı hazret-i şahanenin teslimi gününde saray-ı kralide dahî görülmüş olmasına nazaran gelişi Kral-ı müşarünileyh cenablariyle mülâkat için olduğunda iştibah olmayub eğerçi mersumun huzur-ı kıraliye duhûlünden dolayı protesto olunması hâtıra gelmiş ise de ma'lûm-ı âlileri buyrulduğu üzere mukaddemlerde böyle şeyler taraf-ı Devlet-i Aliyyeden her ne sebebe mebni ise taharrî olunmadığından Cezayir ve Tunus ve Trablusgarp eyâletlerinin Fransa ve İngiltere devletleriyle ve ihtimal ki İtalya devletlerinden dahî ba'zılariyle bayağı ahidnameleri olup elçi yollu adamlarının kabulü dahî âdet hükmüne girmiş ve şimdi Cezayir ve Trablus bu sıradan çıkmış ise de Tunus eyâleti hakkında henüz eski usûl bozulmamış olduğundan olunacak protestonun hiç bir faydayı.... olmıyacağı ve hususiyle bu Mösyö Rafo yabancı bir frenk olduğundan yani ehl-i islâmdan olmaması cihetiyle müşir-i müşarünileyhin asıl adamlarından ma'dud olamıyacağından anın üzerine belki bahse girişmiyecekleri mütalâatı bu niyetin fi'ile getirilmesine mâni' olmuş ve her halde zuhûr edecek irade-i seniyyeye göre hareket olunacağı bedihiyyattan bulunmuş olduğu ve mersumun bu tarafa gelişi elbette vergi maddesi için olduğunda şüphe yoğise de henüz buna dair bir şey tereşşuh etmediği".[1]

Rafo hakkında protesto göndermenin faydasızlığına kanaat getirmekle beraber, Fransa hariciye müdürlerinden Dizaş'a, sitem-âmiz sözler söylenmesini tensib ederek "ba'zı haberler" gönderdi. 25 şevval 1258 günlü tahriratının beşinci bendinde, bu hâdiselere müteallik izahat verilmektedir.

"Mukaddemce savb-ı âlilerine iş'ar olunduğu veçhile Tunus Paşası tarafından Paris'e vürud etmiş olan Rafo nam şahsın bu tarafa me'muren gelişinden dolayı her ne kadar resmen protesto olunması sureti hasbe'l-vakt tecviz olunamamış ise de ba'zı mertebecik olsun sitem-âmiz söz söylenmesi münasip olacağı bi't-tasavvur mersumun güya bir hükûmet-i müstakile tarafından me'mur-ı resmî gibi gelişi sefaret-i devlet-i

[1] 3 Şevval 1258, Defter, s. 78-79.

Aliyye'ye çirkin göründüğü ve böyle şeyler beyne'l-devleteyn derkâr olan hub ve muvâlâta yakışmıyacağı ve bunun me'muriyeti taraf-ı Devlet-i Aliyye'den talep olunan vergiye dair olması tahmin olunmakta ise de Fransa devleti tarafından anın sözlerine i'tibar olunması dahî hukuk-ı düveliyeye mübayin düşeceği vadisinde Mösyö Dizaş tarafına ba'zı haberler gönderilmiş olduğundan mumaileyh cevabında Fransa devletinin Tunus'da konsolos olarak oraya dair her ne maslahat olur ise anın ma'rifetiyle rüyet oluna gelmekle Tunus Paşası'nın bu tarafa me'mur irsaline hiç lüzum ve hacet olmadığı halde mersum Rafo'nun buraya aralık aralık gelişinin asıl illet-i gâibesi Paris mekteplerinde bulunan çocuklarını görmek kaziyyesi olarak paşasından ise her vakit bunun için kolaylıkla izin alamadığı cihetle ba'zı mevadd-ı cüz'iyyeyi vesile etmekte olduğunu ve hattâ bu def'a dahî ne vergiye ve ne sair hususata dair bir gûne me'muriyeti olmıyarak fakat Dük Dorleyan'ın vefatından dolayı canib-i kraliye taziyeti müş'ir bir mektup götürmüş ve mektubun kabulü dahî sinîn-i vefiredenberu Tunus eyâleti ile carî olan muamelât ve âdat iktizasından bulunmuş idüği irad olunmuş olup her ne ise Mısır valisi müşarünileyh hazretlerinin bu tarafa gelen adamının sâye-i meâli-vaye-i hazret-i cihan-bânide sefaret-i saltanat-ı seniyyeye teslimiyet-i kâmile sureti gösterdiğinin üzerine mersum Rafo'nun şimdiye değin bir kerecik bile sefarethaneye uğramaması istiğrap olunacak mevaddan idüği." [1]

Fransız Millet Meclislerinin küşadında yabancı sefirlerin Parlamentoda bulunması âdet olduğundan, kendisine de davetiye gönderilmiş ve merasimde bulunmak üzere hazırlığa başlamıştı. Rafo'nun da sefirlere mahsus yerde bulunacağını öğrendi. Merasim esnasında bir hâdise ihdas etmektense hiç gitmemeği tercih etti ve da'vete icabat etmemenin sebebini de Fransa hariciyesine ihsas etti. Merasim günü elçilere mahsus mahalde Rafo yer alamamıştı. 15 Zilhicce 1258 günlü mektubunda hâdiseyi şu satırlarla izah etmektedir.

"Hasbe'l-mevsim bu günlerde havaların uygunsuzluğu cihetiyle galiba Fransa vapurunun bir mahalde tevakkufundan mıdır nedir bu haftanın postası henüz vürûd etmediğinden suret-i hareket ve azimet-i acizanem hakkında irade-i seniyye ne merkezde olduğu bilinemediğine binaen tahrirat-ı aliyyelerine tevakkuf ve intizar olunmakta olup işbu şehr-i Zilhicce-i şerifenin sekizinci günü Fransa kamaraları küşad o'un-

[1] 25 Şevval, 1258, Defter, s. 83.

muş olduğundan haşmetlu Fransa kralı cenabları tarafından îrad olunan nutk-ı resminin umûr-ı ecnebiye nezareti canibinden ber-mutad gönderilmiş olan suret-i matbuası leffen takdim kılındığı ve zikrolunan kamaraların küşadında süferanın bulunması âdet olduğundan taraf-ı acizaneme dahî davetname zuhûr etmiş olmasiyle azimete tehiye olunmuş iken Tunus müşiri hazretleri canibinden buraya gelmiş olan Rafo nam şahsın dahî kamarada bulunacağı mesmu' olup eğerçi şahs-ı mersum kamaranın mevaki'-i sairesine geldiği halde oralara herkes gidebileceğinden anda ilişecek şey yoğise de şayet süferaya mahsus olan resmî mahalle gelecek olur ise olhalde şahs-ı mesfur âdeta bir devlet-i müstakile elçisi gibi tutulmuş olacağından Devlet-i Aliyye sefirinin anı orada gördüğü gibi durmayıp avdet etmesi tabiat-ı maslahattan olup bu dahî süfera ve Fransa vükelâası beyninde bir takım kîl ü kale bâis olacağına ve şu vakt-i nazikte böyle şeyler dahî caiz olmıyacağına binaen bu mahzurun vuku'undan ihtirazen kamaraya hiç gidilmemesi sureti bi't-tercih nazikâne bir protesto olmak üzere adem-i azimetin sebebi ba'zı tarikler ile derhal umûr-ı ecnebiye nezareti canibine isma' olunmuş olduğundan bu usûlün tesiratından mıdır nedir şahs-ı mersumun süferaya mahsus mahalle gelmediği muahharan tahkik ve istihbar olunmuş olduğu". [1]

Osmanlı donanmasının her Akdeniz'e çıkışında, Fransa kuşkulanıyor ve Osmanlı donanmasının Tunus önlerine gelmemesini ısrarla talebediyordu. Aşağıdaki arz tezkeresinde Gizo'ya atfen (Nazır-ı mumaileyhin ifadesi haksız ve lâyıksız ise de bu haller icab-ı hüküm ve zamandan neş'et eylediğine binaen keyfiyetin iktizasına göre devletlu Kaptan Paşa hazretlerine tahriri) diye yazılarak Fransız hükûmetinin taleblerine boyun eğildiği anlaşılmaktadır.

"Veliyyü'l-himemâ kerîmü'ş-şiyemâ, devletlû, inayetlû, utûfetlû, übbehetlû Efendim Hazretleri,

Paris sefiri devletlû Reşid Paşa hazretleriyle Londra ve Viyana sefaretleri ve Berlin sefiri İzzetlû Tal'at Efendi taraflarından tevarüd eden çend kıt'a tahrirat ber-mutad gönderilen gazete evrakı tercümesiyle beraber menzur-i meali-mevfur-ı hazret-i padişahî buyrulmak için mersul-i vâlây-ı seraskerileri kılındı tahrirat-ı varide-i merkumenin ekserisi ba'zı cevap ve ifade ve mesmûat-ı vâkıayı şamil olup Fransa umûr-ı ecnebiyye nâzırı Mösyö Gizo'nun müşarünileyh Reşid Paşa hazretlerine

[1] 15 Zilhicce, 1258, Defter, s. 97.

vuku' bulan ifadesi fezlekesinden istidlâl olunduğu üzere donanmay-ı hümayunun Akdeniz'de bulunmasından dolayı Tunus'dan emin olamıyarak süfün-i şahanenin geştügüzar vürûdda tevakkuf .... taharrî ve muayeneden halî olmıyacaklarına ve vakıa frenkler bir müddetten beri bu usulü kendileri hakkında dahî ihtiyar ve icra etmekte olarak sefir-i müşarünileyhin iş'arı veçhile nazır mumaileyhin ifadesi haksız ve lâyıksız ise de bu haller icab-ı hükm-i zamandan neş'et eylediğine binaen keyfiyetin iktizasına göre devletlû Kaptan Paşa hazretlerine tahririyle sefir-i müşarünileyh hazretlerine dahî münasip cevap yazılması ve saadetlû Âli Efendi'nin bir kıt'a şıkkasında düvel-i hamsenin bi'l-ittifak Yunan devleti nezdinde tevsi'-i mülk-i hayal-i muhalinden geçirmek için lisan-ı şedîd kullanmalarını Avusturya devleti teklif edip İngiltere devleti tarafından henüz bunun kabul olunduğu anlaşılamadığı muharrer bulunmağın keyfiyeti bundan böyle bildirileceği ve saadetlû Muhtar Bey'in dahî tahriratında Lord Palmerston Viyana'ya gelecek olduğu halde feragat eyliyerek istima' olunduğu veçhile bu madde Viğ takımının İrlanda reisi muhakemesinden dolayı Tori takımı olan şimdiki İngiltere ministrolarına husûl-i galebesi mülâhazasından neş'et edeceği iş'ar kılınıp mumaileyh Lord Palmerston hayır-hahandan ve anların vuku'-ı galebesi halinde Devlet-i Aliyyece ba'zı mertebe istifade olunabilmesi melhuzattan olarak yümn-i tâli' fırsatında metali'-i cenab-ı cihan-bani dahî herhalde muvaffakiyet-i seniyye-i hazret-i şehinşâhîye dâl olmağla şimdilik tahrirat-ı mütevaride üzerine zikrolunan Londra ve Viyana sefaretlerine ve mumaileyh Tal'ât Efendi'ye icabına tevfîkan cevabnameler terkim olunması muvafık-ı seniye-i hazret-i pâdişahî buyrulur ise iş'arı menud-ı himem-i behiyyeleri idüği beyaniyle tezkere-i senaveri terkim olundu efendim.

Ma'ruz-i çâker-i kemînelerindir ki,

Enmile-zîb-i ta'zim olan işbu tezkire-i sâmiye-i âsafâneleriyle zikrolunan tahrirat ve tercümeler menzur-i meali-mevfur-ı hazret-i şâhâne ve meal ve müeddaları ma'lûm-ı âlî-i cenab-ı mülûkâne buyrulmuş ve vakıa sefir-i müşarünileyhin iş'arı veçhile nazır-ı mumaileyhin ifadesi haksız ve lâyıksız ise de bu haller icab-ı hükm-i zamandan neş'et eylediğine binaen ber-minval muharrer keyfiyetin iktizasına göre kaptan-i müşarünileyh hazretlerine tahririyle sefir-i müşarünileyh hazretlerine dahî münasip cevap yazılması ve olveçhile zikrolunan Londra ve Viyana sefaretlerine ve mumaileyh Tal'ât Efendi'ye dahî icabına tevfîkan cevab-

nâmeler terkim olunması müteallik ve şeref-sudur buyrulan emir ve irade-i seniyye-i hazret-i taci-dari muktezay-ı münifinden bulunmuş ve mezkûr tahrirat ve tercümeler yine savb-ı âlilerine iade ve tisyar kılınmış olmakla olbabta emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir."[1]

Sardonya devleti ile Tunus Müşiri arasında akdedilen ticaret mukavelelerinin bozulması yüzünden Sardonya devletinin Tunus üzerine donanma sevkedeceği duyuldu. Reşid Paşa, bu hareketin neticesi üzerinde Gizo ile görüştü. Aşağıdaki, 28 Muharrem 1260 günlü tahrirat bu mülâkatı nakletmektedir.

"Kâtip Muhyiddin nam şahın Selânik'te cezay-ı şer'-îsi icra olunacağından buna dair bir gûna havadis ve ifadat vukuunda saltanat-ı seniyyenin bu babta derkâr olan mecburiyet-i şer'iyesi ifade olunmasına dair geçen Zilhicce-i şerifenin yirmi altısı tarihiyle bir kıt'a tahrirat-ı seniyye-i âsafaneleri ve tezkere-i samiye sureti ve duavî nezareti muavin-i sanisi saadetlû Ömer Cemal Efendi'nin Tunus canibine memuriyetini müş'ir şehr-i mezkûrun yirmi yedisi tarihiyle müverrahan diğer bir kıt'a ihsan-nâme-i âlileriyle efendi-i mumaileyhe verilen ta'limat-ı seniyyenin hulâsası resîde-i dest-i ta'zim-i ibcal olarak mefahim-i samiyesi rehin-i izman-ı acizanem olmuştur. Muhyiddin maddesi bir günâ havadis ve sual vuku'unda ifade olunacak şey olup şimdiki halde ise buna dair bu tarafta hiç bir söz tekevvün etmemiş olduğundan bend-i evvelde beyan olunduğu üzere müşarünileyh Nâfi' Efendi bendeleriyle mumaileyh Mösyö Gizo'ya gidildikte bu husus hakkında bir şey açılmayup fakat güyâ Tunus üzerine gitmek üzere Cenova limanından Sardonya donanmasının hareketi bu esnada bu taraflarda şuyû' bulmuş olduğundan bu havadisin aslı olup olmadığı mumaileyh Mösyö Gizo'dan lede's-sual kendusinin buna dair kat'iyen ma'lûmatı olmadığını ve sıhhatini dahî aklı kesmediğini ve bu maddenin dostane tesviyesi memul idüğini ifade etmesiyle bu sırada taraf-ı acizanemden Sardonya devletinin Tunus Paşasiyle beyinlerinde tekevvün eden münazaadan dolayı taraf-ı Devlet-i Aliyye'ye müracaat etmeyip de kendu kenduya bir takım tedarikâta düşmesi taaccüp olunacak mevaddandır Rabbimiz Teâlâ hazretleri tükenmez ömür ve ikbal ihsan buyursun zat-ı şevket-simat hazret-i şahane daima ıslâh-ı ahval-i âleme sarf-ı himmet ve i'tina buyurmakta olduklarından işbu münazaanın tetkikiyle indifa'ına bakılması ve hem de Tunus müşiri hazretlerinin niyyat-ı hasene-i hazret-i mülûkâneden

[1] İst. Başvekâlet arşivi (Yunanistan), 19 Muharrem 1260, No.66.

dolayı te'mini zımnında duavî muavin-i sanisi Ömer Cemal Efendi mahsusen memur buyrulmuşdur denildikte mumaileyh Mösyö Gizo Sardonya devletinin Tunus memleketiyle müteaddit muahedatı ve ba'zı bu misillü münazaat vuku'unda başlı başına hareket eylediğinin emsali var ise de taraf-ı Devlet-i Aliyye'den Tunus canibine me'mur irsal ve münazaat-ı mezkûrenin def'-i esbabına teşebbüs buyurulması hususlarına dahî kimsenin bir diyeceği olmayup fakat müşarünileyh Nafi' Efendi hazretlerine dahî mukaddemlerde ifade etmiş olduğu veçhile Tunus'un tagayyur-ı hey'et-i hâliyesine dair bir şey tasavvur olunacak olur ise ana Fransa devleti tarafından mümanaat olunacağı derkârdır yollu îrad etmesiyle beru taraftan bu tagayyur-ı hey'et bahs-i amîkine dair taraf-ı Devlet-i Aliyye'den bir gûnâ niyet ve taraf-ı âcizâneme dahî bir nevi' me'muriyet olmayup Sardonya devletinin dahî ba'zı ticaret mukavelesi makulesi şeylerine ahidname nazariyle bakılamıyacağı ve taraf-ı Devlet-i Aliyyeden tesviye-i maslahata ve bu veçhile hüsn-i isti'dat gönsterilmekte olduğu halde Sardonya devletinin başlı başına hareketi pek barid ve usûl-i düveliyyeye mugayir göründüğü keyfiyatı dahî tezzekkür olunarak meclis hıtam bulmuş idüği" [1].

Bab-ı Âlî'nin Tunus sahillerine bir donanma göndermiye karar verdiği yeniden şâyi olmuştu. Kral ve Gizo, Tunus'a gidecek donanmanın Fransız donanmasiyle çarpışmak ihtimali bulunduğunu ileri sürdüler. Paşa, bu husustaki mülâkatı 2 Şaban 1260 günlü tahriratında şu yolda izah etmektedir.

"Geçen akşam haşmetlû kral cenablarına gidilmiş olduğundan esnay-ı sohbette Devlet-i Aliyye donanmasının bu aralık yine Tunus canibine gitmek niyetinde olduğuna dair bir havadis işittim işte Fransa devleti tarafından buna mümanaat olunacağı kaç def'adır ma'lûm olmuş iken yine bu da'vaya teşebbüs olunması taaccüp olunacak şeydir yollu Kral-ı müşarünileyh cenabları sevk-i kelâm edüp halbuki saltanat-ı seniyyenin böyle bir tasmim-i âlisi olduğuna dair kat'îyen ma'lûmat-ı acizanem olmaması cihetiyle uzun uzun söze girişmeği tensip etmediğimden verilen cevapta donanmay-ı hümayun hazret-i şâhânenin Beriyyetü'ş-şam tarafına me'muriyeti ma'lûm ise de Tunus'a dair Bâb-ı Âlî'den canib-i sefarete hiç bir şey yazılmamış olmasına nazaran işbu işitilen havadisin aslı olmamak gerekir zannederim yollu ba'zı sözler ile savuşturulmuş ve müteakiben dört kıt'a Fransa süfün-i harbiyesi-

[1] 28 Muharrem 1260, Defter, s. 3.

nin Tulon limanından Tunus canibine müteveccihen hareketleri işitilmiş olduğundan umûr-ı ecnebiye nazırı Mösyö Gizo ile bu def'a vuku'bulan mülâkat-ı çâkeranemde keyfiyet lede'l-istîzah bu kerre devletlû Kaptan Paşa hazretlerinin Beyrut pîşgâhında bulundukları halde donanmay-ı hümayun rüesasını kendu râkip olduğu sefine-i hümayuna celb ile akdettikleri meclis-i bahrîde Tunus canibine kangi sular ile gidilmek münasip olacağına ve kaç günde varılabileceğine dair müzakerat-ı vakı'alarını sahihen istihbar etmiş olduğundan derhal keyfiyeti Kral cenablarına tebliğ ettim ve Tulon tersanesine telgraf ile emir gönderilerek Tunus pîşgâhına çarçabuk dört kıt'a süfün-i harbiye irsal ettirdim evvelki def'alarda amiral tarafına verilen ta'limatın meâli ma'lûm olduğundan şimdi tekrar etmek iktiza etmez ve elhaletü hazihi Fas hükûmetiyle meşgûliyetimiz cihetiyle bu bir zaman fırsat ittihaz olunuyor ise Fransa devleti Tunus canibini dahî boş bırakmaz vadisinde ba'zı sözler söylemiş ise de bu babda bir gûna ma'lûmat ve ta'limatım olmadığından ve asıl maksud dahî rivayet olunduğu veçhile zikrolunan süfün-i harbiyenin Tunus canibine gidüp ve gitmediğini anlamaktan ibaret olduğundan nâzır-ı mumaileyhle dahî mübaheseye girişilmiyerek fakat işittikleri havadisin sahih olmaması mütalâasında olduğuma dair cevap ile iktifa olunmuş olduğu beyaniyle terkim-i arîzaya iptidar çıkındığı bi-mennihi Teâlâ." [1]

Fransa'nın Tunus hakkındaki endişeleri devam ediyordu. Lübnan meselesinin halli vesilesiyle Şam'a gönderilen Osmanlı donanmasının cesameti, Gizo'nun gözünü korkutmuştu.

Paşa'nın, 15 Şaban 1260 günlü aşağıdaki tahriratında gerek Kralın gerekse Gizo'nun endişelerine karşı verdiği cevaplar görülmektedir.

"Umûr-ı ecnebiye nazırı Mösyö Gizo ile bu kerre vaki' olan mülâkat-ı acizanemde diğer arîzamda beyan olunduğu veçhile Beriyyetü'ş-şam'a dair deveran eden müzakerat akibinde nazır mumaileyh donanmay-ı hümayun hazret-i şahanede ziyadece süfün-i harbiye olup şimdiki mahall-i me'muriyetinde ise ol miktar kuvve-i bahriyenin lûzumu olmadığı derkâr olduğundan Devlet-i Aliyye'nin Tunus hakkında dahî ba'zı tasmimatı olması iktiza edeceğini ve bu cihetle Fransa devleti dahî Tunus pîşgâhında olan sefinelerini celbetmiyeceğini îrad etmesiyle beru taraftan devletlû Kaptan Paşa hazretlerinin donanmay-ı hümayun ile Beriyyetü'ş-şam tarafında memuriyeti ma'lûm ise de saltanat-ı seniy-

[1] 2 Şaban 1260, Defter, s. 71.

yenin başka tasmimat-ı âlisi olduğuna kat'îyen ma'lûmatım olmadığı ve Tunus'dan dolayı vaki' olmakta olan i'tirazat-ı mütevaliye üzerine bi-hakkin diyecek pek çoğise de bu babda bir gûna ta'limatım olmadığından ihtiyar-ı sükût olunmakta olduğu vadisinde cevap verilmiş ve sonra haşmetlû kral cenablarına gidildikte bu madde üzerine müşarünileyhle dahî ayniyle böylece mücavebat cereyan etmiş ve fakat andan zaid olarak ma'ruz-ı lâtifede elhaletü hazihi Cezayir'in canib-i garbisinde Fas gâilesi derkâr olduğundan anı tek bırakmamak için taraf-ı şarkisinde dahî naziresi bulunmak niyetiyle Tunus'da bir 'arbede çıkarmak istiyorsunuz kılıklı ba'zı şeyler dahî söylemiş olduğu."[1]

Donanmanın Tunus'a gidip gitmiyeceğine dair, Bab-ı Âli'den cevap bekliyordu. Gizo'nun bu husustaki gösterdiği alâka, 5 Ramazan 1260 günlü tahriratının bir kaç satırında belirtilmektedir.

"Nâzır-ı mumaileyh Tunus maddesine dair hak-i pây-ı devletlerine olan tebligata bir gûna cevap gelip ve gelmediğini sual etmekle taraf-ı bendegânemden her ne kadar şimdiye değin Beriyetü'ş-şam canibinde me'muriyet-i mahsusası olduğundan Tunus canibine azimeti hiç akıl keser mevaddan olmadığı cevabı verildikte nazır-ı mumaileyh saltanat-ı seniyyenin Tunus tarafına bir gûna tasmimi olmadığı tebeyyün eylediği takdirde bizim dahî Tunus canibine gönderilmiş olan süfün-i harbiyeyi celbetmekliğimiz lâzım gelür dediği."[2]

Bab-ı Âli verdiği cevapta, (donanmay-ı hümayun-ı hazret-i şâhânenin Tunus taraflarına gideceğine dair kat'îyen bir niyet yoğise de bi'l-farz gidecek olsa bile orası dahî memalik-i mahrusa-i şahaneden olduğundan haricen bir gûna i'tiraza mahal) bulunmadığı öne sürülmekteydi.

Lui Filip bu sıralarda İngiltere'yi ziyaret etme hazırlıkları yapıyordu. Reşid Paşa ile Nöyyi sarayında konuştu. 24 Ramazan 1260 günlü tahriratında Kralla mülâkatını şu suretle anlatmaktadır.

"Kral-ı müşarünileyhin sayfiyelerinden Nöyyi sarayında mülâkat olunmuş ve bende-i bî-riyalarını bir kenara çekerek işbu Tunus maddesini kendusi sual eylemiş olduğundan Tunus eyâleti dahî memalik-i mahrusa-i saltanat-ı seniyyeden olmak hasebiyle Devlet-i Aliyye'nin murad buyurduğu halde oraya donanma irsaline her türlü hukuk-ı âliyesi derkâr olduğunu ve buna hiç bir taraftan ta'arruz olunmak icabetmiyeceği mukaddemesiyle elhaletü hazihi böyle bir tasmim-i âli olmadı-

[1] 15 Şaban 1260, Defter, s. 73.
[2] 5 Ramazan 1260, Defter, s. 89.

ğı lede'l-îrad Kral-ı müşarünileyh cenabları bu madde üzerine tekrar bir şey demiyerek fakat donanmay-ı hümayun-ı hazret-i şâhânenin Marmaris limanında kışlaması mukarrer olup olmadığını sual etmesiyle taraf-ı çâkeranemden dahî çünkü donanmay-ı hümayunun memuriyeti Beriyyetü'ş-şam mesalihinin tesviyesine münhasır olduğundan oralarda tevakkufu veyahut Der-i saadet'e avdet'e şıkları olhavali umûrunun revîşine göre olacağından şimdiden pek de bilinemiyeceği vadisinde cevap verildiğini müteakip Kral-ı müşarünileyh cenabları Fas sevahilinde bulunan oğlu prens dö Juvanvil'in bir kaç saat mukaddem Paris'e vasıl olduğunu ve Fas hükûmetiyle Fransa devleti beyninde mün'akid olan muahede-i cedidenin tasdiknâmesini henüz imza etmiş ve bu maslahat bütün bütün bitmiş idüğini ve İngiltere canibine müteheyy-i azimet olunduğunu bi'l-ifade hatm-i kelâm eylemiş idüği". [1]

Berut önünde dolaşan Türk donanmasının harekâtı, Fransa tarafından gözetleniyordu. Fransa'nın bu hareketleri, Tunus cihetinden duyduğu endişeden doğmaktaydı. 25 Şevval 1260 günlü mektubunda Gizo ile mülâkatını anlatan Reşid Paşa, evvelâ Cebel-i Lübnan meselesinde bir lâhza durduktan sonra bu gözetleme işine geçerek şunları yazmaktadır.

"Donanmay-ı hümayun-ı hazret-i şâhânenin Beyrut pîşgâhında geşt ü güzarı esnasında bir kıt'a brik sefinesinin süfün-i hümayun etrafında dolaşması olhavalide haylice kîl ü kali müstelzim olduğundan bu hususun devletlû Kaptan Paşa hazretlerine bâis-i teessüf olduğu ve fî nefsi'l-emr böyle adem-i i'timadı müş'ir olacak keyfiyatın yakışık almıyacağı nazikâne îrad olunmakla nazır-ı mumaileyh cevabında bir devletin donanması bir mahalle gittiği halde diğer düvel-i bahriye taraflarından dahî bir kaç sefine irsaliyle ol donanmanın harekâtı gözetilmek Avrupa devletleri beyinlerinde bayağı âdet-i cariye hükmüne girmiş olarak hattâ bu defa Fransa donanması Marok sevahilinde iken ol sularda İngiltere cenk sefineleri dahî zuhûr eylediğinde Fransa devleti canibinden hiç bir şey denilmemiş olduğunu ve faraza devletinin kendu zîr-i kükûmetinde bulunan limanında biraz sefineleri içtima' ettiği işitilüp de derhal Fransa devleti tarafından dahî bir kaç sefine irsal olunsa kezalik İngiltere devleti canibinden dahî bir gûna hoşnudsuzluk zuhûra gelmiyeceği ve bu cihetle bu maddede teessüfe sebep görmediğini ve kendulerinin mesmûâtına göre donanmay-ı hümayunun

[1] 24 Ramazan 1260, Defter, s. 95.

ya kâffeten veyahut bir miktarı Marmaris limanında kışlayacağından bu suret sahih olduğu halde liman-ı mezkûre bir kıt'a Fransa sefinesi dahî bulunacağı musammem olmasiyle bu hususun dahî bâdi'-i taaccüb olmaması lâzım geleceğini ifade eylemiş olmakla canib-i acizanemden dahî donanmay-ı hümayun-ı şâhânenin böyle etrafında dolaşılması Tunus vesvesesinden iktiza ettiği anlaşılmakta olup eğerçi Tunus eyâleti memalik-i mahrusa-i hazret-i şâhâneden olması cihetiyle Devlet-i Aliyye donanmasının olhavaliye gitmesine bi-hakkin hiç bir taraftan i'tiraz olunamamak icabedeceği müsellem ise de Bâb-ı Âlî'den vaki' olan iş'arat-ı samiyeye nazaran donanmay-ı hümayunun Tunus canibine gitmeye niyyet ve me'muriyeti olmadığı tezkâr olundukta evvel ve âhır ifade etmiş olduğu veçhile Tunus eyâletinin heyet-i hâliyesini bozmamağı Fransa devleti iltizam etmiş olduğundan Devlet-i Aliyye tarafından her ne vakit böyle bir tasmim anlaşılsa donanmay-ı hümayunun vürûdundan evvel Tunus pîşgâhına Fransa gemilerinin vasıl olacağını ve Devlet-i Aliyye kara askeri sevketmek lâzım gelse kezalik Fransa devleti tarafından dahî asker irsalinde teehhür olunamıyacağı velhasıl bundan gayrı ifadesi olamıyacağını beyan eylemiş olduğundan taraf-ı bendegânemden dahî doğrusu bu sözler hem haksız ve hem meydanda böyle bir tasmim olmadığı halde pek lüzumsuz oluyor denilerek bu mübahese rehn-i hitam olmakla". [1]

Tunus Paşa'sının adamlarından Rafo'nun yine Paris ve Londra taraflarına geleceği Cenova şehbenderliği tarafından Bâb-ı Âlî'ye ihbar olunmuştu. Paris sefaretine gönderilen ta'limatta, (Rafo'nun mukaddema bir defa dahî Londra'ya azimetiyle müşir-i müşarünileyh tarafından haşmetlû İngiltere kraliçesi cenablarına götürmüş olduğu nameyi resmen teslim ve i'ta eylemek ve olsuretle müşarünileyhima bir hükümdar heyetine koymak meram-ı fasidinde bulunduğu) hâtırlatılmakta ve dikkatli davranılması tavsiye edilmekte idi.

Reşid Paşa'nın 14 Şaban 1261 günlü tahriratı, bu mes'eleden bahsetmektedir.

"Rafo'nun bu taraflara geleceği biraz vakitten beru burada dahî münteşir olarak me'muriyeti dahî Devlet-i Aliyye'nin gûya Tunus aleyhine Trablus tarafında müteşebbis olduğu tedarikât-ı harbiyesi cihetiyle bu taraflardan istiâne için olduğu dahî rivayet olunmakta olup her ne

[1] 25 Şevval 1260, Defter, s. 103.

ise müşir-i müşarünileyh Tunus eyâletinin düvel-i ecnebiye ile olan muahedat-ı mün'akide ve muamelât-ı cariyesi cihetiyle galiba kendu da bir nev'i reng-i istiklâl müşahede ederek ve ba'zı müdahin frenklerin dahî sözlerine kapılarak ba'zı hayal-i muhale düşmüş gibi görünmekte ve bir taraftan dahî canib-i Devlet-i Aliyye'den vehme düştükçe Avrupa ile muamelâtına germit vermek dâiyesinde olduğunu İtalyalıların sefelesinden iken ber-takrip müşarünileyhe çatmış olan mersum Rafo aynı fırsat ve ni'met ittihaziyle gelip buralarda ... satmak ve kendusinin Paris mekteplerinde çocukları olduğundan anları dahî görmek için kâh müşarünileyhin ümid-i vahisine ve kuvvet ve kâhî vahimesine şiddet vererek bu taraflara ve me'muriyetine lüzum ve ehemmiyet gösterip ve müşarünileyhin bir takım akçesini dahî kapup Avrupa'ya vürûd ile paşasının maslahatından ziyade kendu işine bakmakta olduğu bundan akdem tahkik olunmuş mevaddan olmasına göre bunun ya'ni müşarünileyhin semere-i belâhati olarak ana aldanmasına ve adamı mersumun öyle fettanlığına dair bizim tarafa dokunur yeri yoğise de çünkü mersum her gelişinde paşasından Avrupa hükümdarlarına mektuplar getirüp bayağı resmen i'ta ile kendusine bir hükûmet-i müstakilenin memuriymiş rengini vermekte olmakla işte burasından iğmaz etmek Devlet-i Aliyye'ye müşkül olduğuna göre bunun çaresine bakılmak ehemm-i umûrdan olup eğerçi bu def'aki gelişinde dahî mersumun hal ve harekatına dikkat olunacağı derkâr ise de görülecek ve işitilecek şeyler yine keyfiyat-i meşruha ile .... çıkacağında şüphe olmıyarak bu ise evvelden bilinen şeyler olduğundan bir şey-i müfit olamıyacağı misillü meselâ Fransa veyahut diğer gideceği devletlerin memurlarına ba'zı nazikâne söz söylendiği takdirde dahî çünkü Tunus eyâletinin Fransa ve İngiltere devletleriyle ve İtalya devletlerinin dahî ekserisiyle muahedatı ve anların cümlesiyle bayağı bir hükûmet-i müstakile gibi mukâtebat ve muamelâtı olduğundan ve taraf-ı Devlet-i Aliyye'den ise ezman-ı sâbıkada bu garp eyâletlerinin düvel ile akd-i muahede etmeleri her ne sebebe mebni ise men' olunmadığından başka faraza eyâlât-ı merkumeden birinin devletlerden biriyle münazaası vuku'unda taraf-ı saltanat-ı seniyyeden bayağı arz-ı vesatet olunarak tecdid-i mesaliha ve muahede ettirilmiş idüği dahî tevarihte ve ekser devletlerin kuyud-ı aklâmiyesinde mestur bulunduğundan me'murların bu suretleri dermeyan ile i'tizar edecekleri velhasıl nazikâne söylenecek sözlerin hiç faydası olmıyacağı bedihiyattan olduğuna ve bu babda ya'ni mersumun öyle resmen mektup i'ta edememesi hakkında takrir

resmi ile protesto olunmak lâzım gelse bunda dahî bu husus hakkında buraca harekât-ı muktaziyenin icrası ta'limat-ı vazıha-i nezaret-penahileri vürûduna mütevakkıf idüği ve fi'l-hakika Tunus Paşası'nın şu halde bulunması ve Mısır tarafının heyât-ı sâbıkasını tebdile himmet eden devletlerin Tunus hakkında dahî bu misillü keyfiyat-ı gayr-i lâyıkayı tecviz etmemeleri lâzım gelür iken kayıtsızlık gösterilmesi teessüf olunacak ve inşaalahü Teâlâ bir vakt-i müsaitte başlıca tedbirine bakılacak mevaddan bulunduğu beyaniyle terkim-i arizeye iptidar kılındığı". [1]

Tunus müşiri, Avusturya konsolosunu kabul etmemişti. Deba gazetesinde, konsolosu kabul etmemesinin esbabına dair Tunus'ta mukim devletlerin konsoloslarına ita ettiği bir (ilânnâme) görüldü. Reşid Paşa 7 Şevval 1261 günlü tahriratında bu meseleyi ele almakta ve düşüncelerini aşağıdaki cümlelerle merkeze bildirmektedir.

"Tunus müşiri hazretlerinin Avusturya konsolosunu kabul etmediği havadisine dair Cenova'da mukim Devlet-i Aliyye şehbenderi tarafından vürûd eden mektup mukaddemce hak-i pây-ı devletlerine takdim kılınmıştı. Hesab-ı frengi üzere işbu şehr-i teşrin-i evvelin üçü tarihiyle zuhûr eden Deba gazetesinde müşir-i müşarünileyhin konsolos merkumu kabul etmediğinin esbabına dair Tunus'ta mukim bi'l-cümle düvel konsoloslarına i'ta etmiş olduğu bir kıt'a ilânnâmesi görülüp anda ba'zı bî-edebane ta'birat bulunduğundan başka Deba gazetesi dahî i'lânnâme-i mezkûre ilâveten eylediği çend satır mukaddemesinde Tunus eyâletini bir hükûmet-i müstakile hükmünde tutarcasına ba'zı münasebetsiz kelimat yazmış ve şehr-i mezkûrun iptidası tarihinde çıkan Marsilya'nın Kuryer gazetesinde dahî bu maddenin hikâyesi sırasında müşir-i müşarünileyh bayağı hükümdar ta'biriyle tavsif olunmuş olmakla zikrolunan gazetelerin ikisi dahî leffen takdim kılınmış olup işte bu adam bir takım müdahin frenklerin akval-i bâtılasına ve ba'zı devletlerin dahî biraz muahedat-ı mün'akideye mebni ise biraz da kendu menfaat politikaları iktizasınca gösterdikleri muamelâtına fırifte olarak günden güne tavrını değiştirmekte ve doğrusu şu haller radde-i tahammülü geçmekte olduğundan Fransa devletinin Tunus tarafında an be-an tezayüd-ı nüfuzu elbette bi't-tabi' İngiltere devletine dokunmakta olduğunun üzerine hazır bu esnada Avusturya devletinin müşir-i müşarünileyhten na-hoşnutluğu dahî araya girmişken işbu halden istifade ile meselâ Tunus'un bundan böyle muamelât-ı hariciyesine

[1] 14 Şaban 1261, Defter, s. 176.

ve Devlet-i Aliyye'ye dahî mukaddema müteahhid olduğu vergiy-i senevîsine bir suret verilerek ve hiç olmaz ise tezelden Nemçe konsolosu merkum Devlet-i Aliyye beratiyle kabul ettirilerek müşir-i müşarünileyhin edebini takındırmak mümkün olabilse enva'-ı fevaidi müstelzim olacağından iş'ara iptidar kılındığı".[1]

Avusturya hükûmeti, Osmanlı devletinin beratını elinde tutmakla beraber, Tunus müşiri tarafından kabulünün yalnız bu beratla mümkün olmadığını anladığından, kendi hükûmeti tarafından da sened-i resmî vererek konsolosun Tunus'a iadesine Nemçe hükûmetince karar verildi.

Paşa, bu hâdiseden 21 Şevval 1261 günlü mektubunda, şu acı kelimelerle bahsetmektedir.

"Tunus eyâletinin Nemçe devletiyle bir gûna mukavelesi mesbuk olmadığına nazaran konsolos merkumun taraf-ı Devlet-i Aliyye'den hasbe'l-usul 'itâ buyrulmuş olan berat-ı âli-şan ile kabulü tabiat-ı maslahattan olmasiyle bundan dolayı muhalefete müşir-i mumaileyhin mecali ve sair tarafların dahî bir gûna kîl u kali olmamak iktiza eder iken her ne sebebe mebni ise bu keyfiyet-i gayr-ı lâyıka vuku'a gelmiş olup fakat bu maddede saltanat-ı seniyyenin hakk-ı âlisi meydanda ve Nemçe devletinin dahî iptidaki hareketi tamam yolunda olduğundan ve Tunus müşirinin tezelden ba'zı mertebe edebi takındırılmasına bundan a'lâ vesiyle olamıyacağından bu hususta taraf-ı Devlet-i Aliyye'den dayanılmak lâzım geleceği misillü Nemçe devleti canibinden dahî sebat gösterilmek icab edeceği derkâr ise de bundan iki gün evvel Prusya elçisinin zıyafet-i resmiyesi vuku' ile gidilerek esnay-ı taâmda umûr-ı ecnebiye nazırı Mösyö Gizo'nun yanında bulunulmuş olduğundan ve Tunus maddesi lâkırdısı açıldıkta çünkü konsolos-ı merkumun Tunus'a ikamesi Nemçe devletinin matlûbu olarak yalnız Devlet-i Aliyye beratiyle kabulü mümkün olamıyacağını dahî anlamış olduğundan hem Devlet-i Aliyye berat-ı âlisi yedinde bulunmak ve hem de Avusturya devleti kabinetosu tarafından dahî sened-i resmî götürmek üzere konsolos-ı merkumun Tunus'a iade ve ikamesine devlet-i müşarünileyha tarafından karar verildi yollu nazır-ı mumaileyhin ifadatı vuku' bulmuş olmakla taraf-ı acizanemden dahi Tunus eyâletinin ba'zı devletler ile olan mukavelâtı aleyhinde dahî diyecek şeyler pek çok ise de hele Nem-

[1] 7 Şevval 1261, Defter, s. 185 - 186.

çe devletiyle bir gûna mukavelesi bile olmadığı halde konsolos-ı merkuma sened-i resmî îtasına dair devlet-i müşarünileyhanın kararı istiğrab olunacak mevaddandır vadisinde cevap verilmiş olup her ne kadar berat-ı âli-şan dahî konsolos merkumun yedinde bulunsa bile Tunus müşîri işbu sened-i resmî denilen şeyi bayağı i'timatnâme hükmünde tutarak konsolos-ı mezburun kabulünü ana bina ve öylece işaa edeceğinden Nemçe devletinin böyle birden bire gevşemesi pek lâyıksız ve maslahatı müşkülâta düşüreceği şüphesiz idüği ve zıyafet-i merkumede Nemçe elçisine dahî tesadüf olunmuş olduğundan Tunus Paşası'nın Avusturya devleti konsolosunu adem-i kabule cür'eti pek azîm kabahat değil midir yollu ağzı araştırıldıkta evet bu adamın başında istiklâl havası esiyor ve bu hareketi pek yolsuz olduğunda şüphe yoktur suretinde kelimat ile paşay-ı müşarünileyhi takbih etmiş ise de devletinin kararı Devlet-i Aliyye'ye menfaatli suretle olmaması cihetiyle utandığından mıdır nedir pek de tafsilâta girişmek istemediği tavrından anlaşıldığı" [1].

Beşinci elçiliği devresinde Tunus işlerine dair gönderdiği son mektup, yukardaki 21 Şevval 1261 tarihini taşıyan tahrirattır.

[1] 21 Şevval 1261, Defter, s. 188.

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CEZAYİR MESELESİ

Dördüncü Paris elçiliğine giderken, kendisine verilen talimat-ı seniyyede Cezayir'e müteallik herhangi bir kelime mevcut değildir.

Bununla beraber, Paris'ten gönderdiği ilk mektuplarda dahi, Cezayir meselesinin bahse mevzu teşkil ettiği görülmektedir.

Fransız Millet Meclislerinin resmen küşadında, kral tarafından îrad edilen nutuk sureti Türk sefaretine de gönderilmişti. Nutukta Cezayir'e ait bazı fıkralar mevcuttu. Gizo ile konuşmasında bu meseleye dokundu. 25 Muharrem 1258 günlü tahriratının beşinci bendinde Gizo ile olan mülâkatını şu satırlarla açıklamaktadır.

"Nâzır-ı mumâileyhle (Fransa Hariciye Nâzırı Gizo) mevadd-ı meşruha üzerine sohbet esnasında münasebet getürülerek mukaddemce kamaraların küşadında Fransa devletinin Cezayir hakkında olan i'lânı saltanat-ı seniyyenin hukuk-ı sarihasına mugayir olduğundan bu keyfiyet nezd-i Devlet-i Aliyye'de nazar-ı teessür ve teessüf ile bakılmıştır yollu lede'l-ifade bunun nazikâne bir protesto demek olduğunu tefhim ile haylice tefekkür ettikten sonra Fransa devletinin Cezayir hakkında karar-ı kat'îsi bütün âlemin ma'lûmu olmakla kral cenablarının nutk-ı resmîsinde Cezayir'e dair olan fıkrayı size tekrar etmekten başka cevabım yoktur ve bu madde bitmiş şey olduğunun ve bunun üzerine mübahese bile mümkün olamıyacağının nezd-i saltanat-ı seniyyede bilinmesi iktiza eder demesiyle beru taraftan bu hususa nezd-i Devlet-i Aliyye'de bitmiş nazariyle bakılmayup hukuk-ı seniyyeyi isbat bahsinde dahî söyliyecek sözler pek çok ise de şimdilik tafsilen girişmiye me'zuniyetim olmamakla muradım fakat hukuk-ı âliye-i saltanat-ı seniyyeyi ihtardan ibarettir denilerek hatm-ı kelâm olunduğu"[1].

Fas hükûmetiyle İspanya arasında muharebe başlamıştı. İngiltere ara bulmak suretile tarafları barıştırmak istedi. (Fakat Cezayir tarafında ba'zı arazi niza'ından ve ma'hud Abdülkadir'in tahrikâtından dolayı) Fas hükûmeti, bir takım askerle Cezayir hududuna yaklaşarak biraz da tecavüz etti. İngiltere resmen tavassut etse, Fransa'nın

[1] 25 Muharrem 1258, Mekâtibin Kuyûdu defteri, s. 9.

Cezayir'deki işgalini tanımış olacağından her iki tarafa da nasihat etmekle iktifa etti.Reşid Paşa gurre-i Cemaziyelevvel 1260 günlü mektubunda hâdiseyi şu şekilde anlatmaktadır.

"Fas hükûmetiyle İspanya devleti beyninde bir madde-i katilden dolayı muharebe tekevvün etmek üzere iken bu kerre İngiltere devleti tarafından arz-ı vesatet olunarak iki taraftan dahî kabul olunmuş olmasiyle işbu cenk gâilesinin bertaraf olacağında şüphe olmayup fakat Cezayir tarafında ba'zı arazi niza'ından ve ma'hud Abdülkadir'in tahrikâtından dolayı hükûmet-i mezkûrenin tehyie etmiş olduğu birtakım askeri Cezayir hududuna takarrüp ve biraz da tecavüz etmiş olduğundan Fransa askeriyle beynlerinde muharebe zuhûriyle hükûmet-i mezkûre askeri bozulup geru çekilmiş ve bu hale nazaran hükûmet-i mezkûre ile Fransalu beyninde harp tahakkuk etmiş ise de İngiltere devleti tarafından bu muharebenin dahî men'ine ezher-i ceht-i himmet olunması me'mul olup şu kadar ki hükûmet-i mezkûre ile Fransalı beyinlerinde olan münaza'anın tesviyesine İngiltere devletinin tavassut-ı resmîsi lâzım gelse Cezayir'in Fransa devleti taradından temellükünü zımnen tasdik etmiş gibi olacağından bunu 'adem-i tecviz ile fakat iki tarafa dahî nesayih-i muslihane i'tasiyle muharebeden men' ederek bâis-i münaza'a olan mevaddın hal ve tesviyesini yine tarafeyn-i muarızeyne terketmesi melhuzattan bulunduğu." [1]

16 Ramazan 1260 gününü taşıyan bir mektubunda, kralın Cezayir lakırdısını açarak (Şu Cezayir lakırdısının külliyen aradan kaldırılması münasip olacağını dermeyan) ederek pazarlığa giriştiğini anlatmaktadır.

"Haşmetlû Fransa kralı cenabları geçen akşam Cezayir lakırdısını açup Cezayir eyâletinin Fransa devleti tarafından istilâsı kendusinin sandali-i kıraliyete kuûdundan evvel vuku' bulmuş mevaddan olarak kendu zamanında olsa oranın zaptını hâtırına bile getirmiyeceği müsellem ise de ne çare evvelden vuku' bulmuş şeyi bozmak dahî elinden gelmiyeceğini ve Fransa milletinin hiç bir vakitte Cezayir'i terketmiyeceğini ve Devlet-i Aliyye'nin Fransa devletiyle revabıt-ı dostanesini an be-an te'yid eylemesi kendu menafi'-i politikası iktizasından iken böyle bir bitmiş hükmüne giren maddenin aralıkta sözü teceddüd ettikce beyne'd-devleteyn soğukluğu müstelzim olması kendusine bâis-i teessüf olmakta idüğini mukaddeme ederek ba'zı esbab-ı lâzımesine teşebbüs ile şu Cezayir lakırdısının külliyen aradan kaldırılması münasip olacağını dermeyan etmiş olmakla canib-i bendegânemden dahî Cezayir'de olan hu-

[1] Gurre-i Cemaziyelevvel 1260, Defter, s. 43.

kuk-ı saltanat-ı seniyye umûr-ı müsbiteden olmasiyle oraya yine memalik-i Devlet-i Aliyye'nin bir kıt'ası nazariyle bakılmakta ve Fransa devletinin zuhûr-ı âsâr-ı nesafet ve hakkaniyetine terakkup olunmakta olduğuna dair cevaplar verilmiş ise de kral-ı müşarünileyh yine ifadat-ı meşruhasını tekrar ile beraber bu keyfiyetin bir kerre taraf-ı acizanemden Bab-ı Âli'ye yazılmasını ifade eylemiş ve Mösyö Gizo tarafından dahî ayniyle bu veçhile tebligat vuku' bularak canibi bendegânemden dahî kral-ı müşarünileyhe verilen cevaplar tekrar olundukta Cezayir'in istirdadı ümidinde bulunulmak muhal-i temenni kabilindendir vadisinde ba'zı sözler dahî söylemiş ve bunların muradı Cezayir'in Fransa devleti tarafından istimlâki maddesi canib-i saltanat-ı seniyyeden tasdik buyrulması kaziyyesinden ibaret olduğu tefehhüm olunmuş olup eğerçi bunların böyle bir ağır maddeyi teklifleriyle beraber Devlet-i Aliyye'yi semt-i meramlarına imale için ba'zı menafi'-i mütekabile göstermeleri dahî tabiat-ı maslahattan olmak iktiza eder ise de evvel emirde oralara girişmeleri saltanat-ı seniyyenin Cezayir'de olan hukuk-ı seniyyesini kendu taraflarından bir nevi i'tiraf demek olacağı mütalâasile midir nedir bu babda olan ifadat pek başı örtülüce vuku' bularak taraf-ı bendegânemden dahî istikşaf-ı zamirleri vadisine gidilmek lâzım gelse müzakere-i maslahata keenne hüsn-i isti'dat gösterilmiş gibi anlıyacaklarından o sıralara kat'iyen yanaşılmamış olup her ne ise bunlar elbette bu maddenin cevabını araştıracaklarından ne denilmek lâzım geleceğini mübeyyin ta'limat-ı aliyyelerinin irsali icab-ı maslahattan olacağı beyaniyle takdim"[1].

Bab-ı Âli'den gelen cevapta "Fransalunun muradı Devlet-i Aliyyeye iskat-ı hukuk ettirmek niyetinden ibaret olduğu ve Fransalu tarafından sual vuku bulur ise Devlet-i Aliyye'nin işbu Cezayir maddesinde hukuk-ı seniyyesi ve şimdiye kadar nazar-ı âlisi ne merkezde ise bundan böyle dahî yine ol merkezde olduğuna dair lisan kullanılması" bildirildi.

19 Zilka'de 1260 günlü mektubunda :

"Saltanat-ı seniyyenin hukuk-ı resmiyesi zâyi' olacak söz söylenmemesi lâzım geleceği keyfiyatının beyanı sırasında keenne bunun için ba'zı menfaat-i mütekabile iraesi melhuz görünmüş idüği reviş-i iş'ar-ı acizanemden mütefehhim ise de mevhum bir şey olduğu ve menfaat-i mütekabileye değer şey olduğunu akıl kesmediği ibaratı dahî münderiç ve mezkûr olup bu babda izâa-i hukuk edecek sözlerden ictinap olunmaklığa ve lede's-sual Devlet-i Aliyye'nin nazar-ı âlisi değişmediği vadi-

[1] 16 Ramazan 1260, Defter, s. 93.

sinde cevap verilmekliğe dair olan mütalâat-ı aliyye tamam hal ve maslahata muvafık ve mukaddemce haşmetlû kral cenablarının ve gerek Mösyö Gizo'nun bu husus hakkında ifadatları vuku'unda taraf-ı bendegânemden verilmiş olan cevaplar dahî bu surete mutabık olarak menfaat-i mütekabile bahsinde olan iş'ar dahî böyle bir ağır maddeyi mukabelesinde bir şey göstermeksizin hiç bir devlet başka bir devlete teklif edememesi lâzım geleceğini şöylece mülâhaza kabilinden olmak üzere hikâyeden ibaret olup yohsa bu kaziyyenin hâşâ terviç-i maslahat niyetiyle yazılmadığı ve buna dair bu tarafta dahî bir gûna söz deveran etmediği zâhir ve kral-ı müşarünileyhin ve gerek mumaileyh Mösyö Gizo'nun ifadat-ı sabıkalarına taraf-ı bendegânemden ta'limatım olmadığı halde dahî reddi müş'ir cevap i'tasiyle beraber vükelây-ı fiham hazeratına beyan-ı keyfiyet olunmak vazife-i zimmet-i sefaret addolunmuş olduğu bedihi ve bahir olup her ne ise olvakitten beru bu maddeyi bir dahî araştırmamış olmalariyle şayet bundan böyle bir gûna suâlleri vaki' olur ise tıpkı ta'limat-ı seniyyeye tatbikan cevap verilerek keyfiyeti hakipay-ı devletlerine yazılacağı ve burada kamaraların küşadı vakti yaklaşmış olduğundan kral-ı müşarünileyhin nutk-ı resmîsinde yine Cezayir'e dair ba'zı fıkarat görüleceğinde şüphe olmamakla bundan dolayı umûr-ı ecnebiye nezaretine protesto kılıklı kelimat ifadesi tensip buyrulduğu halde vaktiyle ta'limat-ı aliyyelerinin yetiştirilmesi iktiza edeceği" açıklanmaktadır"[1].

Cezayir'in ilhakını tasdik etmemek hususunda Bab-ı Ali, çok hassas davranıyordu. Rusya Devleti ile bu husus hakkında yaptığı muhabereleri Reşid Paşa'ya bildirdi.

Paşa, Rusya'nın Paris maslahatgüzarı Mösyö Kisilef ile konuşarak "Cezayir maddesine dair Rusya devleti kabinetosu ile suret-i muhaberatı" izah ve "bu babta olan ma'lûmat ve mütalâatını" sordu. Rebiülevvel 1261 tarihli aşağıdaki tahriratta, Rus elçisi ile olan konuşması bütün tafsilâtiyle anlatılmaktadır.

"Mukaddemce vaki' olan iş'ar-ı âli-i nezaret-penahileri iktizasınca bu kerre bu tarafta bulunan Rusya devleti maslahatgüzarı Mösyö Kisilef ile lede'l-mülâkat Cezayir maddesine dair Rusya kabinetosu ile suret-i muhaberat-ı aliyyeleri kendusine bi'l-hikâye kendisinin bu babda olan ma'lûmat ve mütalâatı suâl olundukta eğerçi Kont Neslrod ve Mösyö Titof taraflarından bu husustan dolayı kendusine henüz

[1] 19 Zilka'de 1260, Defter, s. 107.

bir gûna tahrirat gelmemiş ise de devletinin daima hukuk-ı seniyye-i Devlet-i Aliyye'yi muhafaza kaydında olduğunda şüphesi olmadığını ve buna dair tahrirat vürudunda derhal taraf-ı acizaneme tebliğ edeceğini ve Fransalu on beş seneden beru Cezayir'de bulunarak daima tedâbir ve efkâr ve kâffe-i harekât ve güftarları orada yerleşmek vadisinde olduğu cümlenin ma'lûmu olup eğerçi geçen sene İngiltere parlamentosunda cereyan eden mübahesatta Cezayir şimdiki halde fi'len Fransalu ların yedd-i zaptında bulunmuş olduğundan hükûmet-i fi'liyyesi hakkında ta'riz vuku'a gelmemiş ise de hükûmet-i hukukiyesini tasdik vadisinde hiç bir gûna söz dahî söylenmemiş olmasiyle bunun endişe edecek mahalli olmadığını ve faraza geçenki Tayiti maddesi gibi bir şeyden dolayı İngiltere devletiyle Fransalular beyninde bir muharebe açılsa İngilizlerin Fransızları Cezayir'de durdurmıyacakları âşikâr ise de müstakillen Cezayir için cenk açılması dahî şu aralık mümkün görünmediğini velhasıl devletler Fransalunun Cezayir'i hukuken temellükünü tasdik etmedikleri misillü bunun istirdadı hususunda hasbe'l-vakit Devlet-i Aliyye'ye kavlen ve fi'len bir gûna muavenet dahî edememek makamında bulundukları cihetiyle kendu mütalâa-i mahsusasına göre şimdiki halde taraf-ı saltanat-ı seniyyeden bu babda Fransalulara bir da'va açılmak lâzım gelse hem bir gûna tesiri olmayup hem de söz uzadıkca bir nevi' izâa-i hukuk olunmuş olacağından şimdilerde bu madde hakkında iltizam-ı sükût olanarak vakt-i fırsat gözetmekten a'lâ tedbir olmıyacağını beyan ve ifade etmekle taraf-ı acizanemden Devlet-i Âliyye şimdilerde buna dair bir da'va açmak niyetinde olmayup murad-ı âlisi ancak muhafaza-i hukuk-ı seniyyesinden ibarettir cevabı verilmiş ve fî nefsi'l-emr maslahatgüzar mumaileyhin mütalâatı muvafık-ı hal ve maslahat görünmüş olup bu maddenin asıl dikkat edecek yeri düvel-i fahime taraflarından Fransaluların Cezayir'i temellükü hakkında bir gûna tasdik-i resmî vuku'a gelmemesi kaziyyesi olarak İngiltere Devleti tarafından ise şimdiye değin böyle bir şey zuhûr etmediğinden başka hâlâ Cezayir'de bulunan konsolosları dahî mukaddema Cezayir Paşası zamanında verilen ruhsatnâmesiyle icray-ı me'muriyet etmekte ve konsolos-ı merkumun Fransa devleti tarafından tecdid-i beratı her ne kadar Fransızların emeli ise de bundan bir nevi tasdik çıkacağından İngiltere devletinin oralara yanaşmamakta olduğu mübahesatı bir vakitten beru deveran etmesiyle burası bi'l-etraf ma'lûm-ı bendegânem ise de Rusya ve Nemçe devletlerinin Cezayir'de konsolosları olup olmadığı ve var ise beratları hangi tarihte verildiği bilinemediğinden burası dahî

maslahatgüzar-ı mumaileyhten istifsar olundukda kendu ma'lûmatına göre İngiltere konsolosu misillü yine Cezayir Paşası zamanından beru ve orada bulunan İsveç devleti konsolosu Rusya ve Nemçe devletleri tüccarından dahî oralara gidenlerin mesalihini rü'yete şöylece vekâlet suretiyle me'mur ise de oralara Rusya devleti tebaasından hiç kimse gitmediğinden midir nedir kendusine müddet-i me'muriyetinde bir mektup bile gelmediğini ve bu kerre Marsilya'da bulunan Rusya devleti konsolosuna Akdeniz'de bulunan bütün Fransa limanlarına me-muriyeti şâmil olmak üzere jeneral konsolosluk rütbesi verilmiş ise de anın me'muriyet emrinde dahî Cezayir'e dair bir gûna sarahat bulunmadığını ifade etmiş olup keyfiyat-ı meşruhaya nazaran lillahi'l-hamd şimdiye değin büyük devletler tarafından tasdiki müş'ir bir şey zuhûr etmemiş olduğundan bundan böyle dahî vuku'a gelmemek için aralık taraf-ı vâlây-ı nezaret-penahilerinden İngiltere ve Rusya ve Nemçe ve Prusya devletleri sefaretlerine te'kidat-ı aliyyeleri icrası faideden halî olmıyacağı ve bu tarafta dahî Fransızların düvel-i sairenin bu hususu tasdiklerini istihsal zımnında vaki' olan mesâilerinin tahkikine dikkat ve herhalde mütebessirane hareket olunacağı ve ber-minval-i meşruha Rusya maslahatgüzarı mumaileyhin mütalâa-i mahsusası şimdilerde bu husus için da'va açılmaması merkezinde olarak vakıa bu suret muvafık-ı hal ve maslahat olup fakat aralıkta sırası düştükçe ihtar-ı hukuk-ı seniyyeyi mucip olacak ba'zı kelimat-ı hafife îradı öyle da'va açılmak demek olmıyacağına binaen geçende Parlamento küşadında îrad olunan nutk-ı kırali'nin Cezayir'e müteallik olan fıkrasından dolayı mukaddemce şeref-vürud olan cevabname-i devletleri meâline tatbikan ba'zı ifadat-ı icabiyyenin icrasına münasebet araştırılmakta idüği ve Fransızların istikşaf-ı efkâr ve tedabiri emrinde maslahatgüzar-ı mumaileyh dahî mütebessirane davranacağını vaad eylemiş olduğu beyaniyle terkim-i arize-i âciziye ibtidar kılındığı" [1].

Cezayir'in ilhakını devletlerin tanıması keyfiyetini, Paşa hassasiyetle takip ediyordu. 12 Cemaziyelevvel 1261 günlü tahriratının sonlarında şu satırlar vardır.

"Prusya devleti tarafından Cezayir'e nasb ve ta'yin olunan konsolosunun beratı Fransa tarafından verilmiş olduğu bu kerre istima' olunmuş olduğundan bu keyfiyet sahih olduğu halde Fransa devletinin Cezayir'i temellükünü Prusya devleti tarafından tasdik-i zımnî demek ola-

[1] Gurre-i Rebîülevvel 1261, Defter, s. 138 - 139.

cağına nazaran Der-i Saadet'te mukim Prusya sefirinden suâl buyrulması icab-ı halden gibi görünmekle iş'ara ibtidar olunduğu ve bundan böyle dahî tahkikat-ı vakıanın hakipay-ı devletlerine yazılacağı" [1].

Cezayir ilhakını tasdik ettirmek gayesiyle Fransa'nın İngiltere ile müzakerelere başladığı ve sabık başvekillerden Dük Dö Brogli'yi de Londra'ya bu maksatla gönderdiği şayi olmuş ve Dük Dö Romal'in Cezayir'e kıral vekili olarak tayin edileceği gazetelerde görülmüştü. Berlin sefîri Tal'ât Efendi gönderdiği tahriratta, bu şayiaları teyid etmişti. Bab-ı Ali, paşanın işittikleri ve ma'lûmatı hakkında bilgi edinmek istedi.

25 Cemaziyelâhir 1261 günlü mektubunda bu hususa dair şunlar yazılmaktadır.

"Mumaileyh Dük Dö Broglin'in Londra'ya asıl me'muriyeti Arap üserasından dolayı müceddeten tanzim olunan muahede maslahatı olarak faraza bu sırada Cezayir'in tasdik-i resmîsini istihsale çalışması kendusine sipariş olunmuş olması dahî mümkünattan ise de İngiltere devletinin kolaylıkla muvafakat edeceğini akıl kesmeyüp alelhusus mumaileyh elhaletühazihi Paris'e avdet eylemiş olmasiyle meselâ Cezayir hakkında böyle bir me'muriyeti olup da anı husule getürmüş olsa Fransa devletinin derhal i'lân etmesi politikası icabından iken buna dair hiç bir şey işitilmemiş olmasına göre bu maddenin yine merkez-i sabıkında kalması iktiza edeceği ve her ne ise Dük Dö Brogli tarafından İngiltere kabinetosuna böyle bir teklif vâki' olup olmadığının Lord Aberdeen canibinden suâl ettirilmesi dahî muvafık-ı maslahat olup bazır bu sırada İngiltere devletinin Cezayir hakkında nazar-ı halisi dahî anlaşılmış olacağı ve Dük Romal'in elhaletühâzihi Cezayir müdürü olan Marcşal Bujo'nun yerine kıral vekâleti suretiyle me'muriyeti tasmîmi fi'l-hakika bundan çent mah mukaddem ba'zı gazetelerde görülmüş ise de zuhura gelmeyüp çünkü Avrupa devletlerinin memalik-i müfreze ve baîdelerini idareye memur olan vâlilere ekseri kıral vekili ünvanı vermeleri cari olduğundan faraza Dük Romal'in böyle bir ünvan ile me'muriyeti vuku' bulmuş olsa bile Cezayir hakkında nazariyat-ı düveliyeyi değiştirecek ve devletlerin tasdik-i resmîsini icabettirecek mevadd-ı cesimeden ma'dud olamıyacağı ve her ne ise bu tarafta şimdilerde bu husustan hiç bahsolunmamakta ise de taraf-ı bendegânemden

[1] 12 Cemaziyelâhir 1261, Defter, s. 148-149.

yine taharri-i ahvale i'tina ile tahkikat-ı vakıa hakipay-ı devletlerine yazılacağı beyaniyle" [1].

O günlerde Cezayir'de Zahra denilen bir mahalde aralarında kadınlar ve çocuklar bulunan yedi sekiz yüz kişilik bir Arap kafilesi üzerine, Fransızlar ateş açmışlar, Araplar da kendilerini müdafaa maksadiyle civarda bulunan iki büyük mağaraya sığınmışlardı.

Fransız kumandanı Albay Pilisye mağaraların etrafına ateş yaktırarak, hayatlarını korumak için mağaraya iltica eden kadın ve çocuklardan çoğunu öldürttü. Bu hâdise, Londra gazetelerinde ve Paris muhalefet basınında ağır makaleler yazılmasını intac etti.

Paşa, bu hâdiseyi ve Fransız devlet erkâniyle yaptığı temasları 3 Şaban 1261 günlü tahriratında bildirmektedir.

"Cezayir'de Zahra nam mahalde birtakım nisvan ve etfal dahî beraber olarak tahminen yedi sekiz yüz kadar urban üzerlerine giden Fransa askerine 'adem-i teslimiyet ile mütehassin oldukları iki adet cesim mağaralarda sebat göstermiş olduklarından asker-i merkumu kumanda eden Plisiye nam kolonel tarafından ol bîçareleri tazyik için zikrolunan mağaraların etrafına ateş yaktırılmış olması cihetiyle ekserisinin bunalup telef oldukları haberinin vürudundan beru doğrusu devlete muhalif olan gazeteler böyle bir hareket hukuk-ı insaniyeye bütün bütün mugayir olduğunu ve merkum kolonel bi'l-muhakeme hakkında icray-ı ceza olunmaz ise bundan Fransa milletinin dahî lekedar olacağını yazmakta ve İngiltere gazeteleri dahî haylıca şamatet etmekte iseler de suret-i hale nazaran merkum kolonel mazhar-ı sahabet olacak gibi görünmekte olup her ne ise böyle bir vak'ay-ı dil-suzdan bilcümle millet-i islâmiyenin mağmum ve mükedder olması umûr-ı tabîiyyeden olmakla bundan dolayı Fransa devletine ızhar-ı teessür olunmasından ba'zı fevâid hâtıra gelip şöyle ki saltanat-ı seniyyenin Cezayir'de olan hukuk-ı hükûmet-i aliyyesi cihetiyle kendi tebaasından ve din karındaşlarımızdan bunca kesan bu veçhile zulmen ve gadren ve misli nâmesbuk bir suret-i kerîha ile Fransa askeri tarafından itlâf olunup da beru canibten ses çıkarılmamak anları bu meslekte daha ziyade teşci' edeceği misillü bilakis bu babta ba'zı mertebe söz söylendiği halde belki kenduleri dahî mahcup olarak hiç olmaz ise bundan böyle bu misillü harekât-ı fecîa zuhûra gelmemesine sa'y edecekleri ve çünkü Cebel-i

[1] 25 Cemaziyelâhir 1261, Defter, s. 163-164.

Lübnan vekayi'inden dolayı Devlet-i Aliyye hakkında türlü sözler söylenmekte olduğundan bu Zahra vak'asının şu aralık meydana konulması ta'rizat-ı vakıaya dahî tamam cevab-ı müskit kabilinden olacağı ve hazır bu sırada nutk-ı kıralînin Cezayir'e dair fıkaratından dolayı musammem olan protesto maddesi dahî karıştırılabileceği keyfiyatı bi'l-mülâhaza mumaileyh Mösyö Dizaş'a size Zahra vak'ay-ı müteellimesinden dolayı dahî bir kaç söz söylemek isterim şöyle ki Cezayir'e dair kâffe-i vukuât ve nutk-ı kıralîde orası hakkında îrad olunan fıkarat müsbet olan hukuka hükûmet-i seniyye cihetiyle nezd-i Devlet-i Aliyye'de nazıl nazar-ı teessür ile bakıldığı zahirdir lâkin bu Zahra vak'asının haber-i keduret eseri Der-i Saadet'e varid oldukta bundan hasıl olacak teessüf yalnız hukukca ve politikaca olmayup çünkü buna diyanet ve insaniyet meseleleri dahî karıştığından bundan dolayı zuhûra gelecek mağmumiyet-i umumiyeyi ta'rif kabul olamaz ve bu kadar insanın alelhusus içlerinde birtakım etfal ve nisvan dahî bulunduğu halde Fransa gibi usûl-i medeniyette ilerlemiş bir devletin askeri tarafından böyle bir suret-i gaddarane ile ihlâk olunmasından siz dahî pek müteessirsiniz zannederim denildikde nutk-ı kıralîye dair olan ifadata bir gûna cevap vermekten ictinap ederek fakat Zahra vak'asından dolayı ben dahî azîm teessüf etmekteyim ve kolonel Pilisye'nin muradı orada mütehassin olan urbanı ihrak ve itlâf sureti olmayup fakat anları ba'zı mertebe tazyik ile mağaralardan çıkmalarına bir nevi icbar niyyetinden ibaret iken urban mağaraların iç tarafında kapulara yakın mahallere ba'zı eşyalarını vaz'eylemiş olduklarından anların ateş almasiyle bu vak'a-i gayr-ı me'mulenin kazaen zuhûr etmiş olduğu her ne kadar tebeyyün ve tahkik eylemiş ise de mağaralara mütehassin olanların âher tarikler ile ihracı dahî kabil olmaduğu halde işbu suret-i tazyikiyyenin kenne başka çareler yok gibi tercih ve icra olunmuş olması dahî ben ve daha çok kimseler takbih etmekteyiz ve fî-maba'ad böyle şeyler zuhûra gelmemesini temenni ederim yollu i'tizar vadisinde cevaplar verdiği"[1].

Meşhur mücahidlerden Abdülkadir'in dört yüz elli kadar Fransız askerini helâk ettiği duyuldu. 7 Şevval 1261 günlü tahriratında :

"Meşhur Abdülkadir yine Cezayir hududunda zuhûr ederek olhavalide bulunan dört yüz elli kadar Fransız askerini ber-takrip pusuya

[1] 3 Şaban 1261, Defter, 172 - 174.

çekip içlerinden kurtulabilmiş olan on oniki neferinden maadasını zabitaniyle beraber ihlâk etmiş olmakla bu maddenin geçenki Zahra vak'a-i dil-sûzundan dolayı mücazat-ı ilâhiye kabilinden olduğunda şüphe olmadığı"nı nakletmektedir [1].

Cezayir hakkında Bab-ı Âli'ye gönderdiği son tahrirat 7 Şevval 1261 gününü muhtevidir. Son Paris sefaretinden ayrılıncıya kadar gönderdiği mektuplarda Cezayir'e ait başka bir ma'lûmat yoktur.

[1] 7 Şevval 1261, Defter, s. 186.

ONBEŞİNCİ BÖLÜM

MÜRTED MESELESİ

Reşid Paşa'nın beşinci Paris elçiliği devresinde, karşılaştığı meselelerden birisi de Mürtedler mes'elesidir. Mürtedlere tatbik edilen şer'î cezanın kaldırılmasını isteyen devletlerin başında, Fransa ve İngiltere gelmekte idi.

Bir taraftan devletlerin, bilhassa İngiltere ve Fransa'nın baskısı, diğer taraftan şer'î hükümlerin bütün icabatiyle tatbikini isteyen ve hiç bir musamaha tanımayan ulema zümresinin gösterdiği taassup arasında, Bab-ı Âli'nin mütereddit bir vaz'iyeti mevcuttu.

Reşid Paşa'nın beşinci Paris elçiliğine tayini dolayısiyle Paris'ten ayrılmak üzere bulunan sabık Paris sefiri Nâfî Efendi, Paşa ile birlikte Gizo'ya veda ziyaretini ifa ederken, mürtedler meselesinde devletin şer'î kaidelere uymak mecburiyeti bulunduğunu izah etti. Bu konuşmayı, 28 Muharrem 1260 günlü tahriratının birinci bendinde görmekteyiz.

"İşbu Muharremü'l-haramın yirmi ikinci pazar günü sefir-i sabık Nâfi' Efendi hazretleri bendeleri icray-ı resm-i veda etmek üzere birlikte umûr-ı ecnebiye nazırı Mösyö Gizo'ya gidilmiş olduğundan müddet-i sefaretinde Fransa devleti tarafından gördüğü hürmet ve riayetten ve beyne'd-devleteyn müveddet ve muvalât an be-an tezayüd etmekte olmasından dolayı ızhar-ı mahzuziyet ve memnuniyet sırasında çünkü geçendeki mürted maddesi gibi saltanat-ı seniyyenin mecburiyet-i şer'iyesi olan şeylerde düvel-i Avrupa kendu usûl ve efkârlarına tatbikan müdahale ederek Devlet-i Aliyye'yi mevki'-i müşkülde bulundurmakta olduklarından gider ayak buna dair min-gayr-ı resîm ba'zı şey söylenmesinin ilerüsine faydası olması mülâhazasiyle efendi-i müşarünileyh hazretleri vaki' olan ifadesinde Devlet-i Aliyye'nin ba'zı dînen ve şer'an icrasına mecbur olduğu mesalihde dost-ı aslî olan düvel-i fahime taraflarından dahî iltimasat vuku' bulmakta olup halbuki saltanat-ı seniyyenin daire-i feyz-i bahire-i şerî'at-ı garradan hudâ nekerde sermu inhirafı mümkün olmıyarak bir taraftan dahî dostlarını kırmak istemediğinden bu misillü şeylerde dahî Devlet-i Aliyye'ye teshilât irâesi Fransa devleti ile bunca zamandan beru derkâr olan dostluk iktizasından olacağı

lisan-ı hulûs ve safvet ile min-gayr-ı resm beyan ederim dediklerinde nazır-ı mumaileyh vakıa usûl-ı dîniye her yerde mer'î olarak mesalih-i cariyede teshilat-ı lâzimenin icrasında dahî kusur olunmıyacağı müsellem ise de mâru'z-zikûr mürted maddesini telmih ederek şayet bu misillü şeyler yine teceddüd edecek olur ise buna bütün Avrupa hususiyle İngiltere ve Fransa devletleri tahammül edemiyeceğinden neticesi uygunsuz olacağını ya'ni şimdiye değin isti'malini tecviz etmedikleri ba'zı esbaba teşebbüs etmiye mecbur olacaklarını velhasıl efkâr-ı amme kendulerini icbar edeceğinden başka türlü hareket ellerinden gelmiyeceğini ve İngiltere umûr-ı ecnebiye nâzırı Lord Aberdeen tarafından Der-i Saadet'te kâin İngiltere sefaretine gönderilen ta'limat-ı şedîdenin sureti kendusine irâe olunmuş olduğundan anın meâline göre Devlet-i Aliyye ile İngiltere devleti beyninde olan muamelât-ı dostanenin muhafaza ve bekası fî-maba'ad bu misillü şeylerin vuku' bulmasına ta'lik kılınmış olmasiyle Fransa devleti dahî ayniyle bu efkâr ve kararda olduğunu îrad etmiş olmasına cevaben efendi-i müşarünileyh hazretleri canibinden mecburiyet-i şer'îye ve diniyyeye dair haylı kelimat-ı iknaiye dahî ityan olunmuş ise de nazır-ı mumaileyh yine ifadat-ı sâbıkasını tekrar eylemiş olduğu. [1] "

Selânik'te kâtip Muhiddin namında bir şahsın irtidat suçundan dolayı idam edileceği Bab-ı Âli'den bildirilmekte ve (mecburiyet-i şer'iyye maddesinin Fransa hariciyesine beyan olunması istenmekteydi. 28 Muharrem 1260 günlü tahriratın ikinci bendinde şu satırlar vardır.

"Muhiddin maddesi bir gûnâ havadis ve suâl vuku'unda ifade olunacak şey olup şimdiki halde ise buna dair bu tarafta hiç bir söz tekevvün etmemiş olduğundan bend-i evvelde beyan olunduğu üzere müşarünileyh Nâfi' Efendi bendeleriyle mumaileyh Mösyö Gizo'ya gidildikte bu husus hakkında hiç bir şey açılmadı".

Bir kaç gün sonra, evvelâ Frankfurt ve bunu takiben İngiltere gazeteleri feryada başladılar. Fransa'da da muhalefete mensup matbuat "haylı şamatet ettiler".

17 Safer 1260 günlü mektubunda düşüncelerini şu suretle nakletmektedir.

"Bu kerre dahî umûr-ı ecnebiyye nâzırı Mösyö Gizo'ya bi'l-münasebe ifade olunduğu ve Selânik'te hakkında mücazat-ı şer'iyye icrası

[1] 28 Muharrem 1260, Defter, s. 3.

mukarrer olan Muhiddin maddesinden dolayı biraz eyyam bu tarafta hiç bir söz tekevvün etmemiş iken iptida Frankfurt ve müteakiben İngiltere gazeteleri feryada başlamış olduklarından burada dahî muhalifîn gazeteleri şu aralık haylı şamatet etmiş ve bunun üzerine ba'zı mecaliste taraf-ı bendegâneme îrad-ı suâl olunmuş olmasiyle savb-ı acizanemden dahî bu makule hususatta Devlet-i Aliyye'nin mecburiyet-i şer'iyye ve diniyyesi beyan olunmakta olup fakat Fransa devletine ve vükelâsına mensup olan gazetelerin hiç birisinde buna dair bir harf görülmediğinden başka geçen hafta merkumun i'damı haberini getiren kuryerin vürûdundan sonraca mumaileyh Mösyö Gizo kendu suvare meclisinde görüldükte buna dair bir şey açmayup hattâ bu def'aki kuryer ile aldığımız mekâtibe nazaran Der-i Sadet'in âsâyiş-i kâmili derkârdır yollu ba'zı şeyler söylemiş olduğundan bu hususa vükelâ takımının hiç ilişmedikleri anlaşılmış olmasiyle kendu suâl etmeksizin taraf-ı bendegânemden Muhiddin maddesinden dolayı ba'zı kelâm söylense bir nevi celb-i müdahale olunmuş ve güyâ ifade-i hâle dahî mecburiyet makamında bulunulmuş gibi olacağından canib-i âcizanemden dahî olvadilere yanaşılmıyarak lillahi'l-hamd sâye-i şevket-vaye-i hazret-i şâhânede yalnız Der-i Sadet'te değil kâffe-i memalik-i mahrusanın rahat ve âsâyişi yerinde ve her bir şey gün be-gün yoluna girmekte olduğuna dair cevaplar ile sohbete hıtam verildiği" [1].

Mürted Muhiddin'in idam cezasının uyandırdığı heyecan dolayısiyle, İstanbul'daki Fransız ve İngiliz elçileri Bab-ı Âli'den, mürtedlere şer'i cezanın tatbik edilmiyeceğine dair "taahhüdat-ı resmiye" talebinde bulundular.

Merkezden, Reşid Paşa'ya gönderilen talimatta, bir taraftan "ma'zeret-i şer'iyye ve mecburiyet-i diniyyenin" beyan ve ifadesi diğer taraftan da " 'adem-i muvafakatleri halinde efkâr ve icbarlarının ne dereceye müntehî olacağının istikşaf ve iş'ar kılınması" isteniyordu.

27 Sefer 1260 günlü mektubunda bu hususa mütedair çalışmalarını açıklamaktadır.

"Derhal umûr-ı ecnebiyye nâzırı Mösyö Gizo'dan taleb-i mülâkat olunarak vaki' olan iş'arına mebni şehr-i mezkûrun yirmi ikinci salı günü mahall-i nezarete gidildikte taraf-ı âcizanemden feth-i kelâm ile bu defa Bab-ı Ali'den alınan tahrirata göre İngiltere ve Fransa sefirleri

[1] 17 Safer 1260, Defter, s. 8.

mürted maddesinden dolayı te'minat-ı resmiye talebinde ısrar etmekte olup halbuki Devlet-i Aliyye'nin bu hususta derkâr olan mecburiyet-i şer'iyye ve ma'zeret-i hakikiyesi evvel âhir beyan olunmuş mevaddan olmasiyle bu babta insaf olunup da saltanat-ı seniyyeye böyle bir teklif-i na-becayi etmemek lazım gelür iken yine bu veçhile tecdid-i da'va olunması taaccüp olunacak şeydir denildikte nazır-ı mumaileyhin elçiler devletleri tarafından aldıkları ta'limat-ı kat'iyye iktizasınca hareket etmektedirler ve kâffe-i edyanın ahkâmına riayetimiz derkâr ise de bu veçhile sefk-i dema-ı beşeriyeye Avrupa tahammül edemiyeceğinden yine Devlet-i Aliyye'yi vikayeten bu hususa teşebbüs ettik demesine cevaben ahkâm-ı diniyyeye riayet ettiğimiz halde din-i islâmın esasına dokunacak ve dünya ve ahırette muhakkak olan medhuliyyet ve mes'uliyyeti cihetiyle ehl-i islâm tarafından ile'l-ebed rıza gösterilemiyecek bir maddeyi teklif etmeniz ve saltanat-ı seniyyeyi vikayet etmek istediğiniz takdirde dahî bu veçhile mevkî-i müşkülde bulunduracak bir keyfiyeti meydana çıkarmamanız lâzım gelür idi yollu sevk-i kelâm olundukda nâzır-ı mumaileyh bu dediğiniz müşkülâtı kat'îyen teslim edemem Devlet-i Aliyye'nin murad buyurduğu halde hiç bir gûnâ sızıltıya giriftar olmaksızın bu maddeye hüsn-i suret vermek yed-i iktidarında olduğuna dair tahkikat-ı mevsukamız vardır ve saltanat-ı seniyye icabat-ı asriyeyi ve kendu mevki'inin nezaketini dahî tefekkür buyurup da ana göre bu misillü şeyleri tecviz etmemek iktiza eder idi mademki bu keyfiyet bir kaç def'adır vuku' buldu ve Avrupalunun böyle şeylere tahammül edemiyeceği dahî anlaşıldı artık Devlet-i Aliyye'ye göre hayırlu olan suret şu taleb ettiğimiz taahhüdat-ı resmiyenin icrasiyle bu da'vayı bitirmektir ve bi'l-farz bunun i'tasında ba'zı suûbat olsa bile devletler ancak müşkülâta karşu hareket ile def'-i muhatara ve menfaat-i hakikiyesini istihsal etmek için mevzu' ve müessestir demekle taraf-ı bendegânemden bu îrad olunan keyfiyat suûbat-ı âdiye kabilinden olsa Devlet-i Aliyye'nin kat'iyyen tereddüt buyurmayacağı derkâr ise de ahkâm-ı şer'iyyenin kavanin-i akliyye gibi tagayyur ve ta'dil kabul etmiyeceği ve bu kayfiyet hiç kimsenin yed-i iktidarında olamıyacağı umûr-ı müsellemeden olmasiyle Fransa devletinin bu sevdadan vazgeçmesini ve İngiltere devletinin dahî bu taraftan sarf-ı mesai ve himmet ile vazgeçirilmesini saltanat-ı seniyye Fransa devletinin meşhur olan insaf ve hakkaniyetinden me'mul buyurmaktadır denilmekle nazır mumaileyh cevabında bu da'vanın bidayet zuhûrundan şimdiye değin fî-maba'ad bu misillü keyfiyat vukua getirilmiyeceğine dair

vükelây-ı Devlet-i Aliyye taraflarından süferaya pek çok te'minat îrad olunmuş olduğundan te'min-i lisanî mümkün olduğu halde te'min-i tahrirî niçün imkânda değildir deniliyor elhasıl bu babta her ne suretle i'tizar olunsa sem'-i kabul ile istima' olunamaz ve size resmen ve kat'-îyen beyan ederim ki ne Fransa ve ne İngiltere devletlerinin bu madde-den geru durmaları mümkün değildir ve İngiltere devletinin bu babta şiddeti ber-kemal olmakla oraya da söz te'sir ettirilmesinin imkânı yok-tur demesiyle beru taraftan bu dediğiniz suret icbar demek oluyor halbuki Devlet-i Aliyye'nin muhafaza-i istiklâl-i âlisi Fransa ve İngiltere devletleri nezdinde ziyadesiyle mültezim olduğunun bir vakitten beru i'lâniyle beraber yine bu misillü teklifat-ı mütehakkimane vuku'u istiğ-rab olunacak keyfiyattandır ve bir devlet-i müstakillenin kendu mema-likinde ve kendu teb'ası hakkında ahkâm-ı diniyye ve kavanin-i mües-sesesini icra etmesine mümanaat olunması hiç bir vakitte işitilmiş şey değildir ve işte Avusturya ve Rusya ve Prusya devletleri tarafın-dan doğrusu tamam kaide-i insaf ve hakkaniyete muvafık hareket olunmakta olduğundan Fransa ve İngiltere devletlerinin dahî bu usûl-i mu'tedilede bulunmaları iktiza etmez mi vadisinde müteessirane îrad-ı kelâm olundukta vakıa düvel-i şimaliye tarafından henüz bir şey denil-mediği ma'lûmumuzdur lâkin Fransa ve İngiltere devletlerinin bu bab-ta kararları kat'î olmakla diğer devletlerin bir şey dememesi bizi niye-timizden men' edemez ve Devlet-i Aliyye'nin istiklâl-i âlisi mültezim ise de ba'zı lâyıksız ve kendu menafi'-i hakikiyesine mugayir ve icabat-ı vakte gayr-ı muvafık şeyler görüldüğü halde def'ine sa'y etmek dahî şiâr-ı dostîdendir faraza Devlet-i Aliyye kendu istiklâlini göstermek için ehl-i islâmdan ve hıristiyan tâifesinden def'aten kırk elli adamı ka-til ve i'dam edebilür lâkin anın netayic-i vahimesini dahî düşünmek ve Avrupa'nın böyle şeyleri tecviz edemiyeceğini bilmek ve Devlet-i Aliyye'nin evvelden mevki'inde nezaket var iken şimdi Yunan milletinin serbestiyetinden sonra hıristiyan tebaa hakkında icray-ı usûl-ı haki-mane ile daha ziyade mecburiyet hasıl olduğunu dahî hâtırlardan çı-karmamak elzemdir demesine mukabeleten şu îrad etmekte olduğumuz menfaat-i hakikiye bahsına şu veçhile îrad-ı cevap ederim ki her dev-letin faide ve zarar ve hayır ve şerrini temyiz maddesi yine kenduya ait olarak elhaletühazihi Fransa ve İngiltere devletlerinin teşebbüs ettikleri usûl ise ihtar ve nesayih-i dostane raddelerini geçüp bayağı icbar sureti olmakla bu keyfiyet erbab-ı insafa pek yakışıksız görünü-yor hususiyle lillahi'l-hamd zât-ı şevket-simat-ı hazret-i şehinşahîye mev-

hibe-i mahsûsa-i ilâhiyye olan şîme-i makbûle-i adl ü dad iktizasınca cülûs meymenet-i me'nûs-ı şâhânelerindenberu saye-i mülûkânelerinde herkes can ve malından kemaliyle emin ve mutmain olarak istiklâl-i âlinin maazallahü Teâlâ cemî' edyanda merdud olan hun-rîzlik ve gadir ve zulüm maddelerinde tecrübe buyrulmıyacağı cümlenin ma'lûmudur ve mürtedler hakkında icra olunan muamelât ise mücazat-ı şer'iyye demek olmakla buna hun-rîzlik denilemez ve bi'l-farz bu keyfiyet dediğiniz veçhile ba'zı ecnebi devletler nazarında lâyıksız addolunsa bile bir devlet-i müstakillenin umûr-ı dahiliyyesine vesile-i müdahale olamaz zira her devlet ve milletin kenduya mahsus olan usûl ve âdat ve kavanin-i mevzuasında ba'zı şeyler bulunabilir ki ol devlet ve millete kemaliyle muvafık ve makbul olduğu halde diğer bir devlet ve millete ihtilâf-ı din ve mezhep ve mübayenet-i tebayi' cihetiyle hoş görünemez lâkin bunun için da'vacılık vuku'u dahî hukuk-ı milliye ve usûl-i düveliyeye tevafuk etmez saltanat-ı seniyye dahî ihtimal ki bir ecnebi devlet nezdinde ba'zı lâyıksız addeylediği şeyler müşahede edebilür lâkin bu misillü maddeler için hiç bir vakitte taraf-ı Devlet-i Aliyyeden bir gûna ifade vuku' bulmamıştır denilmekle nazır-ı mumaileyh filhakika zât-ı adâlet-simat-ı hazret-i şâhânenin hüsn-i niyyât ve usûl-i adliyeye meyl-i zati-i mülûkâneleri müsellemdir lâkin bu mürted maddesine dahî Avrupalular beyninde başka nazarla bakıldığından bu keyfiyet Devlet-i Aliyye'nin veyahud bir âhar devletin diğer bir memleket-i ecnebiyede görebileceği sair türlü uygunsuz şeylere kıyas kabul etmez ve bu devletler bu makule şeylere tahammül edemez elhasıl İngiltere ve Fransa devletlerinin bu hususu gevşeteceklerini Devlet-i Aliyye kat'iyyen me'mul buyurmasın ve bunun hayırlısı hemen şu istenilen te'minat-ı tahririyenin verilmesidir demesiyle beru taraftan mugayir-i şeri'at olan bir maddeye Devlet-i Aliyye nasıl senet verebilür ve bunca ulemay-ı âzam ve heyet-i mecmuay-ı islâmiyenin asla kabul ve tecviz edemiyeceği bir hususa ne vechile cesaret olunur cevabı verildikte nazır-ı mumaileyh Devlet-i Aliyye kendu menfaat ve selâmeti için bu hususun çâresini bulmak ehemdir ve verilecek senedin sebk ve ibaresi şöyle olsun böyle olsun demez isek te ba'zı ta'birat-ı mübheme derciyle matlûba gayr-ı muvafık olduğu halde tekrar tebdilini iddiâ edeceğimiz bedihidir elhasıl bu madde güzelce düşünülsün demesine binaen canib-i âcizânemden saltanat-ı seniyyenin ma'zeret-i şer'iyyesi meydanda olmakla bunun başka düşünülecek yeri yoktur ve istenilen senedin verilememesi mücerred mecburiyet-i diniyeden iktizâ etmekle Fransa ve İngiltere devletleri

tarafından bu madde-i beyhude için teselsül-i münazaat sureti tecviz olunması haksız olacağından bu maddeyi bu merkezde bırakmak münasip olur denildikte nazır-ı mumaileyh haksızlık ta'birini bir veçhile kabul edemem ve Devlet-i Aliyye'nin i'stenilen senedi dirîğ buyurması her nasıl esbaba bina olunsa yine bu davadan geru durulmıyacağını dahî size tekrar ederim demiş olduğundan taraf-ı âcizanemden bu iddianın uzamasından Devlet-i Aliyye'yi bî-huzur etmekten başka netice hasıl olamıyacağı serd olunarak velev temdid-i mübahesat sureti iltizam olunsa bile Devlet-i Aliyye'nin i'tizaratı meydanda ve her veçhile hak yed-i âlisinde iken daha bunun üzerine ne denilebileceği vadisinde sözler ile ser-riştesizce zamirinin istikşafına çalışılmış ise de ilerude ne diyeceğimizi ve nasıl esbaba teşebbüs edeceğimizi şimdiden beyan etmekliğe mecburiyetimiz yoktur diyerek meclise hıtam vermiş ve geçen hafta taraf-ı nezâret-penahîlerine iş'ar olunduğu üzere ma'hud Muhiddin'in i'damı haberinin üzerine nazır-ı mumaileyh hiç bir şey dememiş iken bu def'aki şiddetine bir ma'na verilememiş olduğu ve bu mürted maddesinden dolayı tafsil-i halin müteakiben yazılacağı meâl-i iş'ar-ı müşîranelerinden müstefad olmakla bi-mennih-i Taâlâ anın vusulünde dahî tekrar ikdamat-ı lâzımenin icrasına bakılacağı ve Mösyö Gizo ile mülâkattan bir gün sonra İngiltere elçisinin cem'iyyetinde Nemçe elçisi Kont'a tesadüf olunarak bu maddeye dair söz açıldıkta devleti tarafından bu husustan dolayı kendusine henüz bir gûna iş'ar vaki' olmayup fakat gazetelerde okumakta olduğunu beyan etmesiyle taraf-ı acizanemden bu maslahatta saltanat-ı seniyyenin mazeret-i şer'iyesi meydanda ve prens Meternih cenablarının her veçhile insafı ve Devlet-i Aliyye hakkında hayır-hahlığı rütbe-i bedahatte olmakla anın tarafından bu babta muavenet vukuu me'mul olunmaktadır yollu ba'zı kelimat îrad olunmuş idüği [1]".

Mürted meselesinde devletin "ma'zeret-i hakikiyye" sini anlatmak maksadiyle, Kıral Lui Filip'e de giderek "bu da'vadan feragat olunması kendisinin sıfat-ı hakkaniyetinden" beklendiğini arzetti.

27 Sefer 1260 günlü tahrirâtın ikinci bendinde bu mülâkatı izah etmektedir :

"İşbu şehr-i şerîfin yirmi dördüncü perşembe gününün akşamısı haşmetlû Fransa kıralı cenablarına gidilerek işbu mürted maddesi hakkında saltanat-ı seniyyenin ma'zeret-i hakikiyyesi müşârünileyhe dahî

[1] 27 Sefer 1260, Defter, s. 10, 11, 12, 13, 14, 15.

beyan ile bu da'vadan feragat olunması kendisinin sıfat-ı hakkaniyetinden me'mul-i âli olduğuna dair ba'zı kelimat-ı münasebe îrad olundukta kıral-ı müşarünileyh cevaba âğâz ile zat-ı şevket-simat-ı hazret-i şâhâneye benim hulûs ve safvetim ber-kemal olup Devlet-i Aliyye'nin saadet-i hal ve bekasını dahî Avrupa'da en ziyade arzu eden benim disem hilâf olmamakla söyliyeceğim şeylere nezd-i âli cenab-ı mülûkânede ziyadesiyle i'timad buyrulmak iktiza eder ve ifadat-ı vakıamı harf be-harf atabe-i 'ulyay-ı hazret-i padişahîye tebliğ etmelerini size mahsusca sipariş ederim mukaddemesiyle vakıa cem'i edyanın ahkâmına riayet lâzımdır; lâkin şurası da ma'lûm olsun ki bundan bir kaç yüz sene evvel Avrupa'da dahî din ve mezhep kavgasından dolayı bunca kanlar dökülmüşken sonraları ber-muktezay-ı hukuk-ı insaniyet devletler tarafından ıslah-ı ezhan-ı nase sa'y ve himmet olunarak milel-i muhtelife ve mezahib-i adide beyninden evvelki adâvetler kaldırılıp bundan dolayı her yerde menfur olan sefk-i dimâ-ı beşeriye madde-i kerihesinin önü kestirilmiş olduğundan ve bunun aksine hareket olunduğu halde Avrupa devletleri bir veçhile dayanamıyacağından saltanat-ı seniyyenin icabat-ı asriyeyi bi'l-mülâhaza bu niyetlerden vazgeçmesi umûr-ı mühimmedendir demesiyle bu keyfiyet umûr-ı âdiyeden olsa terkinde Devlet-i Aliyye'nin aslâ tereddüt buyurmıyacağı derkâr ise de ahkâm-ı diniyeden olması cihetiyle tagayyürü kimsenin yed-i iktidarında olamıyacağı lede'l-îrad kral-ı müşarünileyh mürtedlerin i'dam ve izâlesi emsaline îras-ı havf ve dehşet için olacağından kendu meyl-i zâtî ve şahadet-i kalbiyesi ile olmayup da mücerret havfundan nâşi kendusini müslüman gösteren eşhastan ne hayır olabilür dediğinde o emr-i ilâhiyenin sebep ve hikmetini araştırmak ve cihet-i akliyesini düşünmek bizlere göre memnu'dur cevabı verildikte güzel bu bahsi terkedelim lâkin iktizay-ı vakit ve hali ve Devlet-i Aliyye'nin nezaket mevki'ini olsun tefekkür etmek lâzım değil midir benim mülâhazama göre taht-ı âli-baht-ı hazret-i şâhânenin revnakı ve mülk ve devletinin selâmeti ancak düvel-i mu'azzama beyninde cari olan usûl-i adliyye ve hukuk-ı insaniyyeye riayet ve Avrupa'yı tenfir edecek şeylerden mübâadet kaziyyesine mevkuftur, Devlet-i Aliyye'nin Rumeli kıt'ası Avrupa'nın en memduh mahalli olarak bunca hıristiyan teba'ası dahî mevcud olduğundan ve Avrupalunun ezhan ve efkârı dahî evvelki merkezde bulunmadığından on yedi on sekiz seneden beru Devlet-i Aliyye'nin meyil gösterdiği medeniyyet usûlü terk ile yine vahşiyet ve bedeviyyet tarîkine gidilmek istenildiği halde buna Avrupa tahammül eder mi zannedersiniz ve hıristiyan teb'a

dahî bir taraftan Avrupa devletinin âsâyiş ve adaletini gördükçe ve bir canibten dahî Yunanistan'da olan kardeşleri yirmi yirmi beş sene mukaddem kenduleriyle hemhal iken gayretleriyle şimdiki hürriyet ve saadete nail olduklarını düşündükçe şu halden hoşnut olup durmaları mümkün müdür vadisinde kral-ı müşarünileyhin vaki' olan ifadesine cevaben taraf-ı âcizanemden bu dekayik Devlet-i Aliyye'nin kaffeten ma'lûm-ı âlisi olarak taraf taraf ve ez-her cihet her sınıf teb'a haklarında icray-ı adâlet buyrulmakta ve usûl-i medeniyyetten kat'îyen geru durulmamakta olup fakat ahkâm-ı şer'iyye müstesna olmakla ona da i'tiraz olunmaması dost devletlerin insaf ve hakkaniyetleri iktizasındandır denildikte hele siz benim bu nesayih-i hayır-hâhânemi tekmilce bildirerek zât-ı şevket-simat hazret-i şâhânenin irfan ve fetanetleri kemalde olmakla takdir buyuracaklarında şüphem yoktur diyerek hatm-i kelâm eylemiş olduğu" [1].

Meternih "Ta'dil-i maslahat" yolunda Avusturya'nın Paris elçisine talimat gönderdiğinden, elçinin bu husustaki "ifadât-ı hayır-hâhânesi" de Gizo'ya tesir etmedi.

3 Rebîülevvel 1260 günlü gönderdiği mektupta "bu madde ahkâm-ı diniyyeye dokunacak pek ağır bir şey olarak bu hususta her türlü çalışılmak icab-ı halden ve diyanet ve hamiyyet iktizasından olmasiyle" Gizo'dan tekrar mülâkat istendiğini ve Gizo'nun mülâkatın başında sert davranmasına mukabil sonlara doğru gevşediğini şu suretle nakletmektedir.

"Bu madde ahkâm-ı diniyyeye dokunacak pek ağır bir şey olarak bu hususta her türlü çalışılmak icab-ı halden ve diyanet ve hamiyet iktizasından olmasiyle mumaileyh Mösyö Gizo ile tekrar mülâkat olunarak Devlet-i Aliyye'nin Fransa ve İngiltere devletlerine derkâr olan riayet-i kâmilesi cihetiyle da'va olunan mürted maddesinde cevaz-ı şer'î pek çok taharrî olunmuş ise de bulunamamış olduğundan şer'iat-ı mutahharenin tecviz etmediği bir şeyi canib-i saltanat-ı seniyyeden muvafakat bütün bütün millet-i islâmiyeden mübaadet demek olarak devletlerin ise kuvve-i suriyesi ancak efrad-ı millet ile hasıl olduğu misillü kuvve-i suriyeden ehem ve elzem olan ya'ni cism-i devlete ruh mesabesinde bulunan kuvve-i ma'neviyesi dahî mutlaka hey'et-i mecmua-i milletin muhabbet ve irtibatına mevkuf bulundu-

[1] 27 Safer 1260, Defter, 15 - 16.

ğundan Devlet-i Aliyye'nin saadet hali istenildiği halde bu makule imkânı olmayan bir da'vadan feragat etmeniz lâzım gelür yollu sevk-i kelâm olundukta hıristiyan takımı dahî teb'a-i aliyyeden bulunmasiyle anların dahî ısındırılmasına bakılmak ve Avrupa ba'dezin böyle şeyleri tecviz edemiyeceğinden orasını dahî mütalâa etmek lâzımdır eğerçi bu maddede olan da'vamız ahkâm-ı diniyye aleyhine gibi anlaşılmış ise de bizim muradımız bu olmayup mücerret böyle şeyler için kan dökülmesine efkâr-ı zemaniye razı olamıyacağından bu misillü bir keyfiyet vuku'unda taraf-ı Devlet-i Aliyye'den akid ve müsaade sureti icra buyrulacağına dair tevsikat-ı resmîyye talebinden ibaret olunduğu ve te'min-i lisanî kâfi görünmediğinden te'minatı tahririye istidasına mecbur bulunduğumuzu Avusturya devleti sefirine dahî bi'l-etraf tefhim eyledim demesiyle taraf-ı acizanemden şerî'at-ı mütahharrenin hükm-i âlisine muhalefet bir hususta akd-ü müsaade gösterilmek dahî yine bi'l-âhara esasa dokunmak demek olur elhasıl saltanat-ı seniyyenin bu babta îrad buyurmakta olduğu ma'zeret-i hakikiyesini takdir etmek nasafet ve hakkaniyet iktizasındandır yollu ba'zı kelimat-ı iltizamiye dahî dermeyan olunarak elhasıl bu hususun müşkülâtı üzerine cereyan eden mübahesat-ı âzimenin nihayetinde Londra tarikiyle tekrar muhabere edeceğini ifade eylemiş ve bu kereki mülâkatın bidayetinde dahî nazır-ı mumaileyh haylice şiddet göstermiş ise de mücerret tâli'-i ferhunde-i metali'-i hazret-i şehinşâhi âsar-ı celilesinden olmak üzere meclisin nihayetine doğru lisanını ba'zı mertebe gevşettiği hissolunmuş olmakla mücerret keyfiyet ma'lûm-ı âlileri buyrulmak için acaleten işbu arize-i bendegânem tahrir ve vapur kuryerine daha üç dört gün kadar vakit olduğundan evvelce vasıl olur mülâhazasiyle yine Viyana postasiyle tesyir kılınmış olduğu ve bu canibte olan Prusya elçisine bu maddeden dolayı henüz ta'limat gelmemiş ise de reviş-i ifadesine göre vüruduna müterakkip gibi göründüğünden ta'limatı vusulünde maslahatı gayretlice tutmak üzere ana dahî ba'zı kelimat-ı teşvîkiyye îrad kılındığı"[1].

Meternih'in devamlı müdahaleleri ve Gizo'nun Londra ile yaptığı temaslar sonunda Paşaya yeni bir teklif yapıldı. Talebedilen taahhüdat şu idi : "Bundan böyle mürted maddeleri mecburiyet merkezine gelmemek için taraf-ı Devlet-i Aliyye'den esbab-ı lâzimeye teşebbüs buyrulacağına" dair "taahhüd-i resmî" istenmekteydi.

[1] 3 Rebîülevvel 1260, Defter, s. 19.

8 Rebîülevvel 1260 günlü tahriratında bu hususta Gizo ile yaptığı konuşmaları nakletmektedir :

"Mürted maddesinden dolayı umûr-ı ecnebiyye nâzırı Mösyö Gizo'nun ne veçhile şedid lisan kullandığı geçen şehr-i seferü'l-hayrın yirmi yedisi tarihiyle takdim kılınan arize-i mufassala-i acizanemde ve muahharen nazır-ı mumaileyhin lisanını ba'zı mertebe gevşettiği ve bu madde üzerine Londra tarafiyle tekrar muhabere edeceği keyfiyeti dahî işbu Rebîülevvelin üçü tarihiyle tesyir kılınan tahrirat-ı bendegânemde beyan ve iş'ar kılınmıştı bu kerre nâzır-ı mumaileyh kendi suvare meclisinde görüldükte işte Devlet-i Aliyye'nin iltiması üzere iddiamız ba'zı mertebe tahfif olunarak bundan böyle mürted maddeleri mecburiyet merkezine gelmemek için taraf-ı Devlet-i Aliyye'den esbab-ı lâzimeye teşebbüs buyrulacağına taahhüd-i resmî istihsal olunması sureti karar-gîr olmakla artık bunun üzerine bir diyecek kalmamak iktiza eder yollu îrad-ı kelâm etmesiyle taraf-ı âcizanemden şer'-i şerifin mesağı olan maddelere canib-i saltanat-ı seniyyeden müsaade buyrulacağında şüphe yoğise de bu keyfiyet her nasıl tahfif olunsa ve her ne tarafa çevrilse nihayeti ahkâm-ı diniyyeye dokunacak bir madde için taahhüd-i resmî icrası mümkün olamıyacağından mukaddemlerde îrad ettiğim ma'zeret-i hakikiyeden başkasını söyliyemem cevabı verilmiş ve bu kerre lisanında daha ziyade mülâyemet sureti hissolunup bu hususun evvel ve âhirinin ne veçhile olduğu suret-i hakimane ile ba'zı erbab-ı vukuftan lede't-taharrî çünkü bu mürted maddesine Avrupalu ziyadece ilişmiş olduğundan mukaddema sair devletler canibinden dahî icra olunduğu misillü Fransa ve İngiltere devletleri tarafından dahî Devlet-i Aliyye'ye ba'zı tebligat vuku' bulmuş ise de Fransa devleti taahhüd-i tahriri istihsalini ziyadece iltizam edinerek bu babta harekât-ı müşterekeye İngiltere devletini bir kaç kerre teşvik eylediği halde İngiltere vükelâsı tarafından tereddüt olunmakta ve Fransalu dahî zarurî sükût etmekte iken geçende bağteten İngiltere devleti canibinden Der-i Saâdet'e olan sefirine bu husus için ta'limat-ı şedîde yazılarak iptida Fransa umûr-ı ecnebiye nazırına hareket-i müşterekeye da'vet olunduğundan Mösyö Gizo tarafından bi'l-muvafaka buradan dahî Fransa sefirine ol meâlde ta'limat gönderilmiş ve mumaileyh Mösyö Gizo'nun ibtida utûfetlû Nâfî Efendi hazretleri bendelerine ve müteakiben taraf-ı bendegâneme şiddetlû lisan kullanması dahî bundan iktiza etmiş ise de İngiltere devletinin salifü'z-zikr ta'limatı Paris'ten Viyana'ya irsal

ile Prens Meternih cenablarına dahî tebliğ olundukta vakıa bu makule şeylere biz dahî razı olamıyacağımızdan hem hukuk-ı insaniyeye riayeten ve hem de Devlet-i Aliyye'yi vikayeten bu husustan dolayı bizim tarafımızdan dahî mukaddema Bab-ı Âliye ihtarat vaki' olmuştu lâkin bu ta'limat pek şiddetli ve bayağı ahkâm-ı diniyyeye dokunacak surette olduğundan ben bu harekete müşareket edemem vadisinde Prens-i müşarünileyhin vaki' olan cevabını Viyana'da olan İngiltere elçisi devleti tarafına iş'ar etmiş ise de ta'limat-ı meb'ûseyi iade etmek elinden gelmiyeceği cihetle muktezay-ı me'muriyeti üzere Der-i Saâdet'te olan İngiltere sefirine îsal etmiş ve bu cihetle İngiltere ve Fransa safaretleri tarafından teklifat-ı ma'lûmiyeye mübaşeret olunmuş olduğunu ve halbuki Prens-i müşarünileyhin ihtarat-ı vakıası İngiltere umûr-ı ecnebiye nazırı Lord Abredin'in ma'lûmu olduğu gibi vakıa ta'limat-ı mersuleye dikkat olunmıyarak lüzumundan ziyade şiddetlice şeyler yazıldı deyu bayağı izhar-ı nedamet vadisinde şeyler tefevvüh edüp keyfiyeti tekrar Mösyö Gizo ile muhabere eylediğinden bu tarafa dahî bi't-tabi' gevşeklik gelmiş idüğini ve bu cihetle gerek Londra tarafından ve gerek buradan Der-i Saâdet'te olan süferaya ta'limat-ı hafife irsali mukarrer bulunduğunu ba'zı eshab-ı vukuf ve ma'lûmat gayet dostane ve mahremane olarak taraf-ı acizaneme tebliğ ve ifade etmiş olmalariyle hakikat hal ma'lûm-ı âli-i âsafaneleri buyrulmak için beyan-ı keyfiyete ibtidar kılındığı ve bu maddede İngiltere ve Fransa devletlerinin bu veçhiyle tahfif-i efkâr etmeleri mücerred talih ve tâli'-i şevket-metali'-i hazret-i şahane âsar-ı celilesinden ve Viyana tarafını hüsn-i idare-i müşiraneleri semeratından olmakla tezayüd-i ömür ve şevket-i cenab-ı hilâfet-penahiye ed'iyye-i mefrûzasını terdifen da'vât-ı hayriye-i âsafaneleri dahî tekrar olunmakta idüği"[1].

Halen ve istikbalen mürted cezasının, vuku'a getirilmemesi yolunda müessir sebepler istihsaline teşebbüs olunacağı Bab-ı Ali'ce yazılı olarak devletlere taahhüd olundu.

Ancak "Sair türlü muamelât-ı te'dibiyyenin îfasında" muktezî tedbirlere müdahale edilmemesi kabul edilmişti. Bunun sırası geldikçe Fransız hariciyesine ifade olunması Reşid Paşa'ya bildirildi.

28 Rebîülevvel 1260 günlü tahriratında, gönderilen talimat dahilinde Gizo ile aşağıdaki şekilde konuştuğunu yazmaktadır.

[1] 8 Rebîülevvel 1260, Defter, s. 25-26.

"Mürted maddesinden dolayı taraf-ı saltanat-ı seniyyeden te'min-i tahrirî i'ta buyrulduğu bundan bir kaç gün evvelce umûr-ı ecnebiye nazırı Mösyö Gizo tarafından canib-i bendegâneme ifade olunmuş ise de olvakit işbu tahrirat-ı aliyeleri henüz vürud etmemiş olduğundan cevaben bir şey denilmemiş olmasiyle bu kerre nazır-ı mumaileyhin suvaresine gidilerek husus-ı mezkûre dair taraf-ı acizaneme dahî tahrirat-ı resmiyye geldiğini mukaddeme ile Devlet-i Aliyye'nin bu madde hakkında muvafakat-i aliyyesinden ve hususiyle Mösyö Borkne'nin huzur-ı meâli- nüşûr-ı hazret-i şehinşahiye mes'ulünde izhar buyurulan niyyat-ı aliyye-i cenab-ı mülûkaneden Fransa devletinin kemaliyle memnun olduğunda iştibahım yoktur yollu sevk-i kelâm olundukta vakıa matlûb olan suret hasıl olmuş ve bu husustan asıl murad dahî Devlet-i Aliyye'nin menfaat-i hakikiyesi demek olduğu muvadd-ı bedihiyeden bulunmuş olup niyyat-ı hasene-i hazret-i şâhâne dahî fıtrat-ı bergüzide ve adalet-i adliyye-i canib-i mülûkaneden tamam cümlenin me'mul vemuntazırı olan suret-i mergubeye muvafık olmakla doğrusu bu keyfiyet Fransa devleti nezdinde ziyadesile takdir olunmuştur demesiyle taraf-ı bendegânemden bu husus Devlet-i Aliyye'yi ta'rif kabul etmez derecede mevki-'i ıztırapta bulundurmuş ve her ne ise sefk-i dema maddesinin def'i kaziyesi dahî devletlerin matlubu veçhile hasıl olmuş olup fakat bu misillü ahkâm-ı şer'iyye ve efkâr-ı islâmiyeye dokunur keyfiyatta saltanat-ı seniyyenin nezaket-i mevkiiyesi inkâr olunur mevaddan olmamakla artık bu misillü şeylerde ve mürted maddelerinin icrây-ı cezây-ı şer'îsi merkezine gelmemesi içün teşebbüs olunacak tedabir-i müessirenin ve o makuleler haklarında icabeden sair türlü muamelât-ı tedibiyenin ifasında Devlet-i Aliyye'nin muktezay-ı istiklâl-i âlisi üzere kendu bildiği ve istediği gibi hareket buyurması iktiza edeceğinin lüzumunu sizin dahî i'tiraf edeceğiniz şüpheden âzâdedir denildikte nazır-ı mumaileyh vakıa dediğiniz variddir ve saltanat-ı seniyyenin tensip ve tasvip edeceği tedabir ve muamelât-ı münasibeyi kendi bildiği gibi icra buyurması lâzım gelir yollu cevab-ı ma'kûl ve muvafık vermiş olduğunun akabinde Arnavudlar keyfiyetini açarak bunun bir an akdem def'-i çaresine bakılmak lâzım geleceğini îrad etmesiyle vakıa ba'zı Arnavud eşkiyası bir kaç mahalde îsal-i ta'diyata cesaret etmişler ise de bu esnada bütün Avrupa gazetelerinin şamatet ve mübalagaları veçhile bu bir esaslı madde olmıyarak hususiyle bunların def'-i mazarratları için taraf-ı saltanat-ı seniyyeden tedabir-i muktaziyeye teşebbüs buyrulmuş olmakla bi-tevfikihi Taâlâ saye-i şevket-vâye-i hazret-i şâhânede bu gâi-

lenin dahî külliyen bertaraf olacağı derkârdır vadisinde cevap verilmiş olup nazır-ı mumaileyhin mürted maddesi hakkında verdiği cevaba nazaran bu hususun tedabir-i teferruası hakkında buranın bir şey demiyeceği anlaşulur ise de işbu mürted maddesinin imkân-ı şer'îsi olmadığı kerraren ve merraren beyan olunmuş iken yine mesağ ve çâresi bulundu diyerek velhasıl bu kaziyeyi emsal ittihaz eyliyerek ilerude ba'zı bu misillü şeylerde bu dahî efkâr-ı umumiyeye dokunmaktadır ve şu mahzuru ve bu mazarratı vardır yollu Avrupalunun iddia ve isti'daya kalkışmaları mülâhazadan gayrı baîd olmakla vakıa iş'ar-ı sami'-i âsafaneleri iktizasınca münasebet düştükce bu sıraların bunlara lâyıkiyle tefhim olunması icab-ı halden olarak suvare meclisinde ise böyle uzun sohbetlere pek de meydan olmamakla bi-mennih-i Taâlâ bundan böyle sırası düşünülerek tefhimat-ı icabiyenin daha etraflıca olarak icrasında kusur olunmayacağı"[1].

Reşid Paşa'nın beşinci Paris elçiliği devresinde, bundan başka Mürted mes'elesine mütedair şikâyeti mucib bir vak'a zuhur etmemiştir.

[1] 28 Rebîülevvel 1260, Defter, s. 30-31.

ONALTINCI BÖLÜM

BARAŞEN MESELESİ

Baraşen adında bir Fransız, dört ve beşinci Paris Elçilikleri devresinde, Reşid Paşa'yı bir hayli uğraştırdı. Baraşen, sefarete mektuplar gönderiyor, tehdit ile para koparmaya çalışıyordu. Sultan Mahmud, Reşid Paşa ve diğer devlet adamları aleyhine broşürler neşretmeği kendisine iş edinmişti. Dördüncü Paris elçiliğinin ilk günlerinde, Avusturya'nın Paris sefiri sefarete gelerek, Baraşen ile mülâkat ve muamelâtın hem kendisine hem de devlete muzır olduğunu ve Prens Meternih'in de bu fikirde bulunduğunu Reşid Paşa'ya anlattı.

Paşa'nın, 23 Şevval 1257 günlü tahriratında :

"Paris'te mukim Nemçe maslahatgüzârı dünkü gün nezd-i bendegâneme vürûd ile Viyana tarafından mürûr olunamamasından dolayı Prens Meternih cenablarının teessüfünü ba'de'l-ifade gûya mukaddemlerde ma'hud Mösyö Baraşen ile bendelerinin muamelât-ı zatiyyem cereyan etmiş ise de mersûmun sonraları tuttuğu usûle nazaran anınla mülâkat ve muamelât hem Devlet-i Aliyye'ye ve hem zâten bendenize muzir olacağına dair suret-i ihtarda ba'zı şeyler söylemiş olup Prens-i mumaileyhin işbu muamelât-ı zâtiyye vuku'una zehabı mersumun neşrettiği evrak-ı mekruhada nam-ı âcizânemi zikretmesinden iktiza etmiş ise bu makule adamların aklına gelen hezeyanı yazmak âdetleri olduğundan gayrı mersumun yazışı yalnız bendenize mahsus olmıyarak sair ba'zı zevat-ı kiramın esamisini yazdığından başka cennetmekân efendimiz hazretlerinden dahî pek çok şeyler rivayet ettiği ma'lûm olmasiyle bundan dolayı çakerlerine azv-i münasebat etmek lâyık olmıyacağı misillû meselâ ba'zı bed-hâhlar tarafından böyle bir şey ilka olunmasından neş'et etmiş ise lillahi'l-hamd bendenizin isbat-ı sıdk u istikamet etmiş bendegândan olduğum her tarafta ma'lûm olmasiyle prens-i mumaileyh gibi âkil ve kâmil bir zâtın böyle türrehata vücûd vermesi dahî hayret-efzâ bir madde olup elhasıl erbab-ı namusa göre bu misillû şeyler pek dokunacak mevaddan olmasiyle Maslahatgüzâr-ı merkuma şifahen cevab-ı icabîsi verildiğinden başka keyfiyyet güzelce

anlaşılmak için bir mektub-ı mahsûs dahî yazılarak sureti leffen taraf-ı âsafânelerine irsal olunmuş idüğini" beyan ettiği görülmektedir[1].

"Mekteb-i Tıbbiye resm-i hizmetinde müstahdem" Tevfik Bey, Paris'te iken Baraşen'den bin frank borç almıştı. Bu paranın tediyesini isteyen Baraşen bir yolunu bularak, sefaretten şahsına bir miktar para ihsan edildiği takdirde neşriyattan vazgeçeceğini Reşid Paşa'ya bildirdi. Bu esnada devlet aleyhinde bazı progpagandalar yapılıyor ve komiteler kuruluyordu. Hattâ daha önceleri Türkiye'nin bazı yerlerini gezen Blanki dahi, aleyhte konuşmalara başlamıştı.

Paşa, 25 Zilkade 1257 günlü aşağıdaki tahriratında, bütün bu hususları açıklamaktadır :

"Leffen savb-ı vâlây-ı müşîrîlerine takdim kılınan fransızca mektup meâlinden ma'lûm-ı âlileri buyrulacağı vechile Mekteb-i Tıbbiye resm-i hizmetinde müstahdem Tevfik Bey bendelerinin mukaddema bu tarafta ikên ma'hud Baraşen'den istikraz etmiş olduğu bin frangın te'diyesi hususu isti'da olunmakta olup bendegân-ı Devlet-i Aliyye'nin memalik-i ecnebiyyede şundan bundan akçe alup sonra te'diye etmemeleri caiz olmıyarak hele bu bî-edep herifi böyle mikdar-ı cüz'î akçe için söylendirmek hiç münasip şey olmadığından meblâğ-ı mezbûrun mîr-i mumaileyhten tahsiliyle mersum Baraşen tarafına irsal ettirilmesi menût-ı inayet-i aliyyeleri idi ve bu ma'hud herif eğer taraf-ı Devlet-i Aliyye'den kendisine biraz akçe ihsan edilir ise tebdil-i usûl edeceğini ya'ni şimdiye kadar tab' ve neşr etmekte olduğu fesad-âmiz şeylerden feragat eyliyeceğini bi'l-vasıta taraf-ı âcizaneme isma' etmiş ve muahharan Fransa elçisi Mösyö Pontuva'ya gidip ana dahî bu sureti anlatmış ise de bunun muradı şimdi taraf-ı saltanat-ı seniyyeden biraz akçe kapup bundan böyle dahî yine aralık aralık şöyle yazacağım böyle yapacağım diyerek Devlet-i Aliyye'yi me'kel etmek garez-i fâsidinden ibaret olduğunda iştibah olmayub alelhusus anın neşrettiği turrehatın ve alelhusus geçen sene tekevvün eden komite ta'bir olunur meclislerin ezhân-ı nâse tesir edememesine Fransa devleti tarafından doğrusu sa'y u ikdam olunmakta ve taraf-ı bendegânemden dahî bunların akval-i bâtılasını tekziben ve ibtalen iktiza eden mahallerde îrad-ı kelâm kılınmakta olmasiyle bu şeylerden dolayı bir gûna mazarrat zuhûra gelmemesi eltaf-ı ilâhiyeden me'mûl olunmakta olduğu ve bu esnada Beriyyetü'ş-şam hakkında dahî mahsusca bir komite teşekkül etmiş olduğu

[1] 23 Şevval 1257, Defter, s. 7.

tahkik olunmuş ise de inşaallahü Taâlâ sâye-i şevket-vâye-i hazret-i şâhânede oranın gâilesi çarçabuk bertaraf olmasiyle burada dahî böyle menşe'-i hezeyan olan meclislere bi't-tabi' halel geleceği ve leffen takdim olunan Kurye Fransa nam gazetede münderic olduğu üzere mukaddemce memalik-i Devlet-i Aliyye'den ba'zılarında seyahatle bu tarafa avdet etmiş olan Mösyö Blanki'nin Akademi ta'bir olunur erbab-ı maarif meclisinde îrad etmiş olduğu nutku pek uygunsuz surette olduğundan anın dahî te'siratını ibtal ve imhaya çalışılacağı" [1].

Baraşen'nin Osmanlı hükûmeti aleyhine yaptığı neşriyatı önlemek maksadiyle, Fransa devleti de kendisine gizlice para vermek zorunda kaldı. Reşid Paşa 5 Zilhicce 1257 günlü mektubunda, durumu bütün tafsilâtiyle anlatmaktadır :

"Fransa'da teşekkül eden komite ta'bir olunur meclislerin ve ma'hud Baraşen'in tab' ve neşretmekte olduğu fesad-âmiz şeylerin te'siratını imhaya Fransa devleti tarafından sa'y ve gayret olunmakta olduğu ma'rızat-ı sabıka-i âcizanemde beyan ve iş'ar kılınmıştır. Müteakiben mevsukü'l-kelem mahallerden tahkik olunduğuna göre Fransa devleti fî-nefsi'l-emr bu fesadlı şeylerin def'ine lâyıkiyle gayret etmekte olarak hattâ ma'hud Baraşen'in müteşebbüs olduğu usûl-i mekruhadan cebren ve açıktan açığa men'i buraca mümkün şey olamadığından biraz eyyam sesini çıkarmak ve bir şey yazmamak üzere kendusine devlet tarafından gizlüce biraz akçe verilmiş olduğu dahî gayet mahremâne olarak taraf-ı âcizaneme bildirilmiş olup bu def'a leffen hakipây-ı devletlerine takdim kılınan iki kıt'a Deba gazetesinin birinde münderic olduğu üzere Fransa umûr-ı ecnebiyesi nazırı Mösyö Gizo'nun mesalih-i şarkiyeye dair îrad ettiği nutk-ı mufassalından ba'zı fıkarat Beriyyetü'ş-şam reayası hakkında Fransa devleti tarafından ba'zı devletlere yazılıp sureti gazete-i mezkûrun diğer kıt'asında basılmış olan mektub-ı resmînin havi olduğu ta'birat dahî işbu komitelerin def'-i fesadatı hakkında Fransa devletinin niyyat-ı kaviyyesini müeyyid olarak fakat bununla beraber memalik-i Devlet-i Aliyye'de bulunan reaya haklarında muamelât-ı adliye icrasını dahî müsted'î gibi görünmekte iseler de Rabbimiz Taâlâ hazretleri zât-ı şevket-simat-ı hazret-i mülûkâneye tükenmez ömür ve ikbal ihsan buyursun cemî' tebâ' ve reâyâların haklarında inayet ve merhamet-i şâhâneleri mebzul ve her yerde icray-ı usûl-i adliyeye sarf-ı himmet-i kâmile buyurmakta oldukları hayyiz-i bedahate mevsul olduğundan

[1] 25 Zilkade 1257, Defter, s. 13.

bu babda dahî şu bu demeğe hacet olmadığı mu'teberandan her bir gördüğüm şahsa mukaddemat-ı münasebe ile söylenmekte olarak mumaileyh Mösyö Gizo'nun salifü'z-zikr nutk-ı resmisinde reâyâ hakkında hüsn-ü muamele icrasının lüzumundan bahsetmesi dahî reâyâya sahabet vadisinde olan efkâr-ı umumiyeyi teskin ve kendu re'yine muhalefette bulunan fırkaları ilzam ve iknâ' mecburiyetinden iktiza eylediği dahî anlaşılmakta olmasiyle bundan böyle dahî Fransa vükelâsına ve gerek sair iktiza edenlere bu hususlarda nasıl lisan kullanılmasına dair icabedecek ta'limat-ı seniyyenin seri'an irsali menut-ı himem-i behiyyeleri idüği ve ma'ruzat-ı âcizanemin huruf-ı ma'hude ile yazılmaması vapur ile giden mekâtibin açılması ihtimali olmadığından iktiza eylediği beyaniyle arîza-i bendegânem terkimine ibtidar[1]."

Reşid Paşa, Baraşen hakkında Fransa Hariciye nezâretine resmen bir takrir verdi. Diğer taraftan da hakkında bir dâva îka etmek azmiyle hukukî istişarelerde bulundu.

14 Muharrem 1258 günlü tahriratının ikinci bendinde :

"Ma'lûm-ı âlileri buyrulduğu üzere ma'hud Baraşen hakkında burada umûr-ı ecnebiyye nezaretine verilen takrir-i resmînin cevabı zuhûrunda derhal hakipây-ı devletlerine takdim olunacağı mukaddemce irsal olunan ma'ruzat-ı âcizânemde beyan ve iş'ar olunmuştu. Salifü'z-zikr takrir umûr-ı dahiliye nezaretine havale olunmuş olduğundan kavanin-i memleketin müsaade ettiği derecede icray-ı icabına mübaderet olunacağı ve ma'hud herifin türrehatına vücud verilmiyeceğini mutazammın Mösyö Gizo tarafından bir cevap zuhûr etmiş olduğundan savb-ı âlilerine tesyir kılınmış ve mâhud herifin yaptırdığı resimler taraf-ı vâlâlarına vesair ba'zı mahallere evvelce göndermiş olduğu her ne kadar işitilmiş ise de hakikat-ı hal bilinemediğinden tarafı bendegânemde olan resimler dahî leffen gönderilmiş olup rivayet olunduğuna göre bu bî-edep herif bu günlerde gayet zarurette olarak hattâ dayînleri cemî eşyasını cebren furuht ettirmeleriyle bütün bütün açıkta kalmış olduğundan bu def'a bu misillü usûl-i fasideye teşebbüs etmesi mücerret tezvir ve ihafe ile akçe kapma garazından ibaret olduğunu ba'zı eşhasa ifade eylediği işitildiğini müteakip umûr-ı ecnebiyye nezaretine müteallik ba'zı kimse canibinden dahî bu herife tarafı Devlet-i Aliyye'den bir miktar şey verilip iskâtı çaresine bakılmak münasip olacağı vadisinde mahremane ihtarat vuku' bulmuş ise de mütalâa-i âcizaneme göre bu

[1] 5 Zilhicce 1257, Defter, s. 1 - 2.

herifi akçe ile iskât suretine teşebbüs olunması hem şan-ı şevket-nişan-ı cenab-ı şehinşâhiye muvafık olmayup hem de bir kerre bir mikdar şey verilmek lâzım gelse artık bir daha tasdîât ve tezviratından kurtulmak mümkün olamıyacağına binaen olsurete kat'iyyen sarf-ı efkâr olunmıyarak fakat bu habisin ettiği iftiralar ve habasetlerden dolayı ayağını kaydurup da bir kaç sene müddet için hapise düşürmek kabil olabilir ise işte tamam olvakit iş görülmüş olacağından umûr-ı kanuniyyede müstahdem olan ba'zı mu'teber adamlar ile bunun üzerine müzakere olunmakta olmağla netice-i maslahatın bundan sonra iş'ar olunacağını" beyan etmektedir. [1]

Baraşen para alamayınca kin ve gayzını bir kat daha arttırarak, mürettep resimler ile beraber paşaya bir mektup gönderdi. 5 Muharrem 1258 günlü aşağıdaki mektubda bu hâdiseyi anlatmaktadır.

"... Ma'hud Baraşen'in mukaddemlerde maslahat-ı Mısriyye'ye dair yazmiş olduğu hezeyan ve türrehata i'tibar olunmaması ve kendisinin nişan-ı âliye nailiyeti istidasına dahî kulak asılmamış ve mersumun mücerret ve fesadına mebni hizmet-i Devlet-i Aliyye'den matrudiyyetini dahî taraf-ı bendegânemden bilmiş ve bu kerre Paris'e vusul-î âcizanemde dahî sefarethaneye min-ba'ad ayak basmaması kendisine açıktan açığa söylenmiş olduğundan hakk-ı âcizanemde gün be-gün gayz ve kini müşted olarak zu'm-i fasidince gûya nam-ı âcizanemi lekelendirmeğe evvelkinden ziyade sa'y edeceğini ba'zı şuna buna söylemiş olduğu işitildiğinin üzerine bu kerre mersumun canib-i âcizâneme birtakım türrehatı mutazammın bir kıt'a mektubiyle iki kıt'a resim kâğıdı zuhûr etmiş olmakla lede'l-mütalâa mersumun muradı yalnız bendenizi izrar kaziyyesine münhasır olmıyarak tahrik-i reaya usûl-i mefsedet-şumulüne dahî ez ser nev teşebbüs ve ibtidar edecek demek olduğuna ve resim kâğıtlarının birinde kendu resm-i kerihiyle karşu karşuya tasvir-i âcizanemi tersim ettirdiğini dahî kayıd eder isem de diğer resim kâğıdı keenne bir divan-ı mürettep suretinde olarak tasvir-i hümayun-ı Hazret-i Şâhânenin pîşgâhına reaya rüesasını getürüp iddiâ-i hukuk ettirmek vadisinde ba'zı cinnet-âmiz şeyler yaptırması artık bendenizi pek dil-hun etmiş idüğüne ve bu tasvirleri furuhtu takdirinde sahiplerinden ruhsatsız yaptırması cihetiyle mersumun hapis ve tecrim olunması Fransa'nın kavanin-i cedîdesi iktizasından bulunduğuna binaen her ne suretle olabilür ise şu herifin fesadatının önü kestirilmek

[1] 14 Muharrem 1248, Defter, s. 5.

üzere leffen sureti hâkipay-ı devletlerine takdim olunan takrir-i resmî kaleme alınarak salifü'z-zikr mektubun bir sureti ve mezkûr resim kâğıtları ile beraber umûr-ı ecnebiye nezaretine gönderilmiş ve bu tarafta olan Nemçe sefaretinin ma'hud Baraşen'in def'-i fesadı hakkında ifadat-ı lâzımeden alî olmadığı ma'lûm olduğundan tervic-i maslahata medar olmak üzere keyfiyyet Nemçe maslahatgüzarına ba'zı mertebe ifade olunarak oldahî kızıştırılmış ve Fransa vükelây-ı hazırasının bu makule fesadatı men' ve def'e vusu'ları mertebe-i sa'y edecekleri te'minat-ı mütevaliyeleri iktizasından bulunmuş olmakla maslahat her ne veçhile karar bulur ve umûr-ı ecnebiyye nezareti tarafından nasıl cevap alunur ise derhal savb-ı vâlâlarına iş'ar olunacağı ve mersumun buradan Malta'ya ve andan Şira ceziresine giderek oradan neşr-i eracif ile ifasad-ı reayaya çalışacağı rivayet olunmakta olduğundan ceziret-i merkumeye vürudu takdirinde derhal def'î hususunun taraf-ı âlîlerinden resmen Yunan sefaretine ifadesi münasip gibi mütebadir-i hâtır olmakla iş'ara ictisar kılındığı ve mersumun marü'z-zikir mektubu icabı takdirde senet ittihaz olunmak üzere burada tevkif olunarak bir kıt'a sureti savb-ı âlilerine gönderilmiş olup fakat zikrolunan resim kâğıtları tizelden suretleri alınabilür şeyler olmadığına ve Fransa vükelâsının görmeleri dahî icab-ı maslahattan bulunduğuna mebni ber-minval-i muharrer takrir-i âcizanem ile umûr-ı ecnebiyye nezaretine gönderilmesi cihetiyle bu kerre taraf-ı vâlâlarına irsal olunamamış ise de mezkûr resimler bir kerre görüldükten sonra nezaret-i mezkûre tarafından istirdat olunacağından inşaallahü Taâlâ gelecek hafta hakipay-i samilerine tesyir kılınacağı beyaniyle"[1].

17 Rebîülevvel 1258 günlü tahriratında da, Baraşen hakkında şunları yazmaktadır.

"Ma'hud Baraşen habisinin harekat-ı feciasında Fransa devletine dokunur şey olmadığından Fransa vükelâsının tesavir-i münteşerenin tekrar basılmasını men'den başka zaten mersume hasbe'l-kanun bir şey yapamıyacakları mütehakkak ve çünki bunun türrehat ve müfteriyatı Devlet-i Aliyye hakk-ı âlisinde olmasına nazaran taraf-ı bendegânemden da'vaya teşebbüs olunması usûl-i maslahata muvafık olmasiyle kavanin-i aşina olan ba'zı eşhas-ı mu'tebere ile müzakerat-ı âdide ve amîkadan sonra bu madde haşmetlû Fransa kralı cenablarının avukatosu ya'ni vekil-i da'vası olan Mösyö Ruen nam şahs-ı meşhura taraf-ı

[1] 5 Muharrem 1258, Defter, s. 13-14.

bendegânemden havale olunmuş ve ol dahî iktiza edenler ile müzakereye mübaşeret etmiş olduğundan kararı bundan sonraca iş'ar olunacağı derkâr olup şu kadar ki mersum Baraşen kendusine da'va açılacağını bir takrip duyup ta havfa düşmesinden midir nedir bu aralık yine Der-i Saâdet'e gitmiye kalkıştığını ve pasaportasını bile aldığını Fransa Sefiri Mösyö Puntuva taraf-ı âcizaneme ifade etmiş olmakla çünkü bu herifin gitmesi mutlaka Devlet-i Aliyye reâyâsını isyana tahrik için olduğundan azimetten men'ine dair canib-i bendegânemden umûr-ı ecnebiyye nezaretine bir takrir verildiği halde kanunca men'-i azimeti mümkün olup olamıyacağı mumaileyh Mösyö Puntuva'dan istimzaç olundukta Fransa vükelâsının mersumu azimetten men'ilerini kavanin-i mer'iyye tecviz etmiyeceğini beyan etmekle burada tevkifi mümkün olamayup da mersum memalik-i Devlet-i Aliyye'ye girecek olur ise çarçabuk def'ini isti'daya saltanat-ı seniyyenin hakkı olacağından olhalde Fransa sefareti tarafından derhal muvafakat olunmak icabedeceği ifade olunduğuna cevaben Fransa sefareti canibinden bu babda Devlet-i Aliyye'nin arzusuna muvafakat olunmak mümkün olacağını ve bu hususu Mösyö Gizo'ya dahî söyliyeceğini sefir-i mumaileyh îrad ve tezkâr etmiş olup taraf-ı âcizaneden dahî mumaileyh Mösyö Gizo'ya ifadat-ı icabiyyenin icrası musammem idüği ve mersumun masarif-i seferiye için akçe tedarikine çalışmakta ise de bulamadığı rivayet olunmuş olduğundan mekteb-i tıbbiyede müstahdem Tevfik Bey bendelerinin deyni için irsal buyrulmuş olan bin frank şu aralık kenduye verdirilmek lâzım gelse habis-i mersumun azimeti suhûlet kesbedeceğinden şimdilik tevkif olunduğu ve bir kerre bu tarafta da'vaya mübaşeret olunduktan sonra mersumun azîmeti vuku' bulur ise olhalde beş sene müddet Fransa'ya ayak basamaması kanun iktizasından olduğu tahkik kılınmış olduğundan bu keyfiyetin vuku'u takdirinde hem Der-i Saâdet'ten ve hem Fransa'dan matrudiyetiyle bütün bütüne açıkta kalarak cezay-ı sezasını bulacağına binaen mezbur vekile da'vanın bir an akdem maslahata mübaşeretini ta'cilen mektup yazılmış olduğu ve Der-i saâdet'te bulunan ta'limcilerden Müller nam şahs-ı mecnun bu def'a Parise vürud ile keenne Bâb-ı seraskerîden olan matlûbatını canib-i sefaretten da'va edeceğini beyan etmekte ve bu da bir belâ olacak gibi görünmekte olup mersumun da'vasını ibtale salih Bâb-ı seraskerîde ba'zı senedat bulunması melhuz olduğundan senedat-ı merkumenin buldurulup Fransa sefareti tarafından dahî

tasdiken imza ve temhir ettirilerek bir an akdem taraf-ı bendegâneme irsali inayet-i aliyyelerine mütevakkıf bulunduğu" [1].

Baraşen, Âli Efendi'nin Paris'e muvasalatını haber alınca, Osmanlı devletinin karşılaştığı malî muzayakayı def' edecek çâreler bulduğunu, bu hususta Başvekille Hariciye nazırına hitap eden iki mektup yazdığını ve bunların Âli Efendi eliyle takdim olunmasını istedi. Paşa 3 Cemaziyelâhir 1258 günlü tahriratında :

"Ma'hud Baraşen utûfetlu Âli Efendi hazretlerinin Paris'e vusulünü istihbar ederek kendusi na-mizaç olduğundan bizzat gelmiye muktedir olamadığını ve saltanat-ı seniyye hakkında gayet hayırlı ba'zı ifadat olmasiyle tarafına bir mu'temed adam gönderilmesini mumaileyhe tahrir ve iş'ar etmiş ve muradı ne olduğu anlaşılmak için Mösyö Zehrab gönderilmiş olduğundan ifadat-ı vakıasının hulâsası gûya muzayaka-i hâliye-i hazaini ahd-ı karipte def'edecek bir suret bulmuş olduğunu mutazammın makam-ı vâlây-ı vekâlet-penahiye ve taraf-ı âlilerine olarak yazmış olduğu iki kıt'a mektubunun Efendi-i mumaileyh vasıtasiyle takdim olunması istîdasından ibaret olup o arada yine birtakım türrehat ve hezeyan îrad ve ityan etmş olduğundan merkum Zehrap mekâtib-i mezkûreyi ahza me'zuniyeti olmadığını ifade ile avdet etmiş ve zikrolunan mektupların takdim olunmasına dair muahharan taraf-ı acizîye ve Efendi-i mumaileyh hazretlerine göndermiş olmakla Mösyö Zehrab tarafına irsal olunması kendusiyle bir gûna muameleye girişmek niyetinden neş'et etmeyip fakat ızhar eylediği iltimasa mebni gönderilmiş olduğuna ve harekât-ı ma'lûme-i sâbıkası cihetiyle şimdi vükelây-ı Devlet-i Aliyye hazeratına yazdığı işbu mektupların takdimini sefaret-i saltanat-ı seniyye deruhte edemiyeceğine mütedair merkum Zehrab tarafından bir kıt'a tezkere yazdırılarak salifü'z-zikr mektuplar ile beraber kendusine isbal olunmuş olup bu herif sırf mecnun ve edepsiz olarak bunun söylediği ve yazdığı şeylere bir gûna ahkâm terettüp etmiyeceği derkâr ise de mekâtib-i mezkûre ile taraf-ı âciziye ve Efendi-i mumaileyh hazretlerine yazdığı mektupların birer sureti mücerred manzur-ı devletleri buyrulmak için leffen takdim-i savb-ı samileri kılınmış olduğu ve mukaddemce taraf-ı âlilerine iş'ar olunduğu veçhile mersumun mütecasir olduğu müfteriyattan dolayı kendusine da'va açılarak hattâ bundan çend rûz mukaddem Fransa'nın deâvi mahalline dahî celb ettirilmiş ise de henüz maslahat feysal bulmamış olduğundan bundan on

[1] 17 Rebîülevvel 1258, Defter, s. 21.

gün sonra vuku‘ bulacak ikinci mecliste inşaallahü Taâlâ matlub veçhile netice-pezir olmasını me'mul" ettiğini beyan etmektedir [1].

Tevfik Bey'den alacağı olan bin frangın henüz tediye edilmemesine hiddetlenen Baraşen, mütehakkimane yazılar ile sefareti tehdide teşebbüs etti.

Paşa, parayı kime verdiyse ondan alması yolunda haber göndermekle beraber, sefarete tediye edilmek üzere gelen bin frangı da, Tevfik Bey'in şahsen vermesi için muamele ifasını 11 Recep 1258 günlü aşağıdaki tahriratiyle, merkeze bildirdi. Sözü geçen tahriratta, Baraşen hakkında açılan dâvanın uzaması dolayısiyle, Fransız mahkemelerinden de, şikâyet ettiği görülmektedir.

"Ma‘hud Baraşen habisinin vaki‘ olan iş‘arat-ı habaset-âmizinden ve Der-i Saâdet'e veyahut Yunanistan tarafına gidecek olur ise def‘-i esbab-ı lâzimesine şimdiden tevcihle teşebbüs buyrulmuş olduğundan bahisle mersumun canib-i âcizâneme bir gûna tebligat vaki‘ olur ise kulak asılmaması ve kanunca te'dibi çaresine bakılması keyfiyyatı bu kerre şeref-i vürud olan bir kıt‘a tahrirat-ı aliyyelerinde münderic ve mestur olup mesfurun ne rütbelerde habisî bed-tıynet ve şerir bir habaset olduğu nezd-i bendegânemde ma‘lûm ve sefarethaneye ayak basmaktan dahî memnu‘ olarak alelhusus ki bu kerre kendusine da‘va açılması cihetiyle hakkımda olan adavet-i sâbıkası daha ziyade şiddet bulmuş ve suret-i haktan gelerek şeyi ifade etmesi sıraları dahî bütün bütün geçmiş ve bi'l-farz ba‘zı tebligatı vuku‘bulacak olsa bile öyle herifin sözüne i‘tibar olunmıyacağı bedihiyyattan bulunmuş olup her ne ise şimdi asıl maksud şu habisin hasbe‘l-kanun tedip ettirilmesi sureti olarak bunun istihsalini ‘avn-i hakla sâye-i şevket-vâye-i hazret-i şâhânede me'mul etmekte isem de ma‘lûm-ı âlileri buyrulduğu üzere Avrupa mahkemelerinde duavî çarçabuk görülmiyerek müddet-i medide süründürmek maslahatı mahkemeden mahkemeye naklettirmek usulleri muktezasından olmasiyle henüz hitam-pezîr olamayup şu kadar ki taraf-ı âcizânemden ikdamat-ı lâzimenin icrasına mübaderet olunmakta olmasiyle inşaallahu Taâlâ kariben hüsn-i tesviyesi melhuz idüği ve mekteb-i tıbbiyyede müstahdem Tevfik Bey bendelerinin mersume deyni olup bundan mukaddemce poliçesi irsal buyrulmuş olan bin frank olvakit savb-ı samilerine iş‘ar kılındığı üzere mesfurun havali şarkiyyeye azimetini teshil etmemek üzere tevkif

[1] 3 Cemaziyelâhir 1258, Defter, s. 48.

kılınmış iken mersum bu kerre gönderdiği tezkeresinde meblağ-ı merkumun canib-i sefarette te'diye olunacağı Der-i Saâdet'ten kendusine yazılmış olduğunu beyan ederek akçeyi taleb etmiş olduğundan şimdi keyfiyeti haber etmesinin üzerine meblağ-ı mezburun bütün bütün ketmi baridce düşeceği misillü def'aten i'tasında dahî mahsusen tevkif olunduğu anlaşılacağından vakıa akçenin geleceği Der-i Saâdet'ten canib-i sefarete yazılmış ise de henüz poliçesi vürud etmediği ve şayed gelür ise kendusine teslim ettirileceği meâlinde sefarethane tercümanı tarafından mesfure cevap yazdırılmış olmasiyle mersumun tekrar vürud eden tezkeresinde akçenin geleceği sefarete yazılıp da poliçesi henüz vürud etmemesine ma'nâ veremediği ve bu akçenin derhal kendusine irsali icabedeceği vadisinde ba'zı mütehakkimane ve habisane türrehat yazılmış olduğundan tercüman-ı merkum bendeleri canibinden bu kerre yazdırılan cevabnamede meblağ-ı mezburun kendusine teslimi derdest olduğu halde böyle hezeyan-âmiz kâğıdı gelmiş olduğundan feragat olunmuş olduğu ve bundan sonra akçeyi kime vermiş ise oradan araması lâzım geleceği bildirilmiş olduğuna göre bu akçenin ba'dezin canib-i sefaretten verilmesi uyamıyacağı cihetiyle mumaileyh Tevfik Bey bendeleri tarafından mersuma doğrudan doğruya gönderilmek üzere salifü'z-zikr bin frank bu def'a Mösyö Liyon tarafından havale olunmuş olmakla mîr-i mumaileyh tarafından olvechile mersuma irsal ettirilmesi veyahut cezay-ı suî ameli olarak giriftar olduğu fakru zaruretine medar-... ve belki kendusine bir nevi sermaye-i habaset olmamak için biraz müddet dahî oyalandırılması irade-i devletlerine menut-ı mevaddan bulunduğu ve mersumun Cebel-i Lübnan ahalisini isyan ettirmek için bertakrip Beriyyetü'ş-şam tarafına savuşacağı bu aralık rivayet olunmakta olduğundan oralara dahî tenbihat-ı lâzımesinin icrası münasip olacağı ve mersumun sefarethaneye ayak bastırılmadığı misillü fî- maba'd mektupları dahî gelür ise açılup okunmaksızın hemen kendusine iade olunması iktiza edenlere tenbih olunduğu beyaniyle terkim-i arizeye ibtidar kılındığı bi-mennih-i Taâlâ ma'lûm-ı âlileri buyruldukta her halde emr"[1].

Uzun zaman, Baraşen'in sesi çıkmadı. Beşinci Paris elçiliği devresinde yazdığı 19 Zilkade 1260 günlü tahriratında Başaren'den tekrar bahsettiği görülmektedir.

"Ma'hud Baraşen'in bir vakitten beru sesi çıkmamakta iken bu esnada yine evvelki habasetini ele alarak eğer kendusine miktar-ı vâfi

[1] 11 Recep 1258, Defter, s. 59.

akçe verilmez ve bir maaş ta'yin olunmaz ise gerek Devlet-i Aliyye hakkında ve gerek hakk-ı bendegânemde yine birtakım şeyler neşrine ibtidar edeceği vadisinde haberler irsaliyle gûya zu'm-ı batılınca ihafe etmekte olup eğerçi ba'zı kesan taraflarından dahî kelpe kemik atarcasına bir mikdar şey verilmesi ihtar olunmuş ise de bu herifin tezvirat ve her türlü irtikâbatı cümle 'indinde umûr-ı sabite olarak alelhusus habaset-i zatiyesine şimdilerde bir nevî cinnet dahî munzam olmuş olduğundan ne yazdığı şeylere ve ne ifadat-ı şifahiyyesine hiç kimsenin havale-i sem'-i i'tibar etmediği ve gittiği mahallerden bayağı muamele-i baride ile def' olunduğu âşikâr olmasiyle böyle bir şahs-ı merkumun ihafe-amiz sözlerine bakup da akça vermek hem abes ve hem de şan-ı Devlet-i Aliyye'ye yakışmıyacak mevaddan göründüğüne binaen gönderdiği haberlere hiç cevap verilmemekte olmakla mücerred ifade-i hal siyakında terkim-i arizeye ibtidar kılındığı" [1].

Baraşen bir müddet sonra, İstanbul'a gelmeğe karar verdi. Reşid Paşa, durumu derhal 25 Rebîülâhir 1261 günlü tahriratiyle keyfiyeti merkeze bildirdi.

"Ma'hud Baraşen tarafından bu def'a birtakım evrak zuhûr ederek meâline nazaran kendusi Der-i Saâdet'e gitmek niyetinde bulunduğundan bunun men'-i azimeti mümkün olup olamıyacağı umûr-ı ecnebiyye nazırı Mösyö Gizo'nun na-mizaclığı cihetiyle mesalih-i politika müdürü Mösyö Dizaş tarafından lede'l-istişare Fransa'nın kavanin-i mevzu'ası iktizasınca kimseden pasaport dirîğ olunamıyacağını ve bi'l-farz memalik-i Devlet-i Aliyye'ye azimeti zımnında pasaport verilmemek kabil olsa dahî meselâ Malta veyahut İtalya tarafları için pasaport alarak oradan dahî memalik-i mahrusaya gidebilmesi mümkün olacağından bunu Der-i Sadet'e gitmekten men'in bu tarafca çâresi olamıyacağını beyan etmesiyle çünkü bu adamın mazbut olan mizacı iktizasınca elbette tek durmayup birtakım uygunsuz şeylere teşebbüs etmesi melhuz olarak alelhusus ki Devlet-i Aliyye hakkında birtakım lisana alınmaz türrehat dahî tab' ve neşr etmiş olduğundan bu adamı memalik-i mahrusesinde durdurmamak hususunda Devlet-i Aliyye'nin her türlü hukuk-ı seniyyesi nümayan olmakla vükelây-ı fiham hazretleri şayed bu herifin memalik-i Devlet-i Aliyye'den def'ini tensip buyururlar ise olhalde Fransa devleti sefareti tarafından teshilen lâzımesinin icrası lâzım geleceği dermeyan olundukta mumaileyh Mösyö Dizaş cevabında me-

[1] 19 Zilkade 1260, Defter s. 108.

selâ mersum ba'zı harekat-ı fecîaya tasaddi edip de def'i icabettiği halde elbette Devleti Aliyye'nin bağteten icra etmeyüp Mösyö Borkne ile müzakere buyuracağından ve mumaileyh ise âkil ve her veçhile Devlet-i Aliyye'nin hayır ve menfaatine mail olduğundan teshilât-ı lâzimeyi icra edeceğinde şüphe olmadığını tezkâr eylemiş idüği ve evrak-ı merkuma leffen hakipây-ı devletlerine takdim olunduğu beyaniyle" [1].

İstandul'dan def' edilen Baraşen, Atina'da da tutunamadı.

29 Şaban 1261 günlü tahrirat, bundan bahsetmektedir.

"Ma'hud Baraşen mukaddemce Der-i Saâdet'ten def' olunmuş ise de Atina'ya giderek oradan yine asitane-i şevket-i âşiyâneye avdet etmek niyetinde olduğundan ve onun ne Der-i Saâdet'e ve ne memalik-i mahrusa-i şâhâneden bir mahalle ayak basmaması tecviz olunamıyacağından olbabda Fransa sefareti tarafına i'ta buyrulan müzekkerenin sureti irsal buyrulduğu ve bu tarafca dahî icab-ı halin icrasına mübaderet olunması lâzım geleceğini şâmil işbu şehr-i şerifin üçü tarihiyle zîver-i dest-i tebcil olan tahrirat-ı aliyye-î nezaret-penahileri meâl-i samisi ve suret-i mezkûre, rehin-i iz'an-ı âcizanem olmuştur mukaddemce dahî hakipay-ı devletlerine beyan ve iş'ar kılındığı üzere umûr-ı ecnebiyye nazırı Mösyö Gizo Paris'e baîd bir mahalde bulunup umûr-ı politika müdürü Mösyö Dizaş dahî bu günlerde hasta olduğundan anların görülmesi imkânsız ise de umûr-ı ecnebiye nezaretinde diğer bir me'mur-ı mu'teber ile mülâkat olunarak Baraşen keyfiyeti açıldıkta merkumun Atina'dan dahî def'i ve memalik-i mahrusa-i şâhâneden hiç bir mahalle ayak basamaması hakkında tedabir-i lâzimeye Atina'da bulunan Fransa sefiri Mösyö Piskatori tarafından teşebbüs ve gayret olunmuş olduğunu ve bu cihetle bundan dolayı Devlet-i Aliyye'ye endişeyi mucib hâlet kalmamış idüğini ifade eylemiş olduğu ve bu günlerde beş on gün kadar Paris'te ikamet etmek üzere mumaileyh Mösyö Gizo'nun geleceği rivayet olunmuş olmakla vürudunda mülâkat olunarak Cebel-i Lübnan maddesinden dolayı mukaddemce vaki' olan tebligat üzerine ne veçhile cevap vaki' olur ise derhal savb-ı âlilerine iş'ar olunacağı beyaniyle terkim-i arizaya ibtidar kılındığı bi-mennih-i Taâlâ rehin-i ilm-i samileri buyruldukta her halde emir ve irade" [2].

Paşanın, Baraşen hakkındaki son tahriratı 19 Ramazan 1261 tarihini taşımaktadır. İstanbul'dan, Atina'dan kovulan Baraşen'in

[1] 25 Rebîülâhır 1261, Defter, s. 145

[2] 29 Şaban 1261, Defter, s. 178.

İskenderiyye'den de kovulması yolunda bu tahriratında teşebbüse geçtiği yazılmaktadır.

"Ma'hud Baraşen'in Yunanistan'dan İskenderiyye tarafına azimeti cihetiyle oradan dahî tard ve def'i hususu utûfetlû Mazlum Beyefendi hazretleri canibinden devletlû Mısır valisi hazretlerine yazdırılmış olduğunu mutazammın geçen şehr-i şa'ban-i şerifin yirmi dördü tarihiyle ziver-i dest-i tebcil olan bir kıt'a tahrirat-ı aliyye meâli-i vâlâsı rehin-i iz'an-ı bendegânem olmakla merkumun İskenderiyye'den dahî def'i hususuna Fransa devleti tarafından himmet olunmak lâzım geleceği umûr-ı ecnebiye nezareti canibine ismâ' olundukta Mısır valisi hazretleri merkumun tardını murad eylediği halde orada bulunan Fransa konsolosu tarafından muhalefet olunmıyacağı cevaben îrad olunmuş ve vâli-i müşarünileyh hazretleri ise öteden beri Avrupaca hüsn-i sıyt kazanmak politikasında olduğundan şayed Fransa devletini gücendirmek veyahut herifin Fransa'ya avdetinde siham-ı kalemine hedef olmak vahimesiyle def'inde tereddüd edeceği hâtıra gelmiş ve ferikân-ı kiramdan Sami Paşa hazretleri dahî hazır bu tarafta bulunmuş olmasiyle Devlet-i Aliyye ve bi'l-cümle millet-i islâmiyye hakkında enva'-ı türrehat neşr ve i'lânına mütecasir ve bu cünha-i cesîme mebni bu def'a Der-i Saâdet'ten matrud olan bir habisin İskenderiyye'de durdurulması lâyık olamıyacağı ve Fransa'nın vükelâsı ve mu'teberanı şöyle dursun ahad-i nasdan bile bu harifin akval-i batılasına i'tibar eder bir kimse olmadığı mukaddematiyle bu keyfiyetin tarafından vali-i müşarünileyhe mahsusca yazılması münasip olacağı paşay-ı müşarünileyhe ifâde olundukta bu kaziyyeyi oraca tesiri olacak suretle tarafından vali-i müşarünileyhe iş'ar ederek habis-i merkumun def'ine sa'y edeceğini beyan eylemiş olduğu bi-mennih-i Taâlâ rehin-i 'ilm-i âlileri buyruldukta her halde emir ve irade hazret-i menlehü'l-emrindir." [1]

Dördüncü ve beşinci Paris elçilikleri devresinde Baraşen hakkında gönderdiği son mektup yukarıda gösterilmiştir. Bundan sonraki mektuplarında Baraşen'e ait bir yazı yoktur.

[1] 19 Ramazan 1261, Defter, s. 185.

ONYEDİNCİ BÖLÜM

KAMAME KİLİSESİ

Fransız hükûmeti, Kudüs'deki Kubbetü'l-mes'adın tamirinin mutlaka lâtin rahiplerine hasredilmesini, aradaki muahedenin üçüncü ve seksen ikinci maddelerine dayanark, talep etmekteydi.

Bab-ı Âli, Kamame kilisesinde her milletin başka başka ibadetgâhları olmak hasebiyle, muahede fıkralarının bütün kiliseye teşmil edilemiyeceğini ve hele sözü geçen kubbede ise, hiç bir milletin alâkası olmadığını beyan ediyordu.

Paşa, bu hususa dair Gizo ile vaki ilk konuşmasını, 25 Muharrem 1258 günlü tahriratında şu suretle nakletmektedir.

"Umûr-ı ecnebiyye nâzırı Mösyö Gizo ile lede'l-mülakat Der-i Saâdet'te Fransa sefiri Mösyö Borkne ahidnâme-i hümayunun üçüncü ve seksen ikinci maddelerine ittikâ ile kubbetü'l-mes'ad'ın ta'miri mutlaka lâtin rahiplerine münhasır olması suretini iddiâ' etmiş ise de Kamame kilisesinde her milletin başka başka ibadetgâhları olmak hasebiyle fıkra-i ahidin bütün kiliseye şumûlü olmıyacağı ve hele kubbe-i mezkûrede ise hiç bir milletin alâkası olmadığı vadisinde îrad-ı kelâm olundukta eğerçi Mösyö Borkne suret-i müzakeratı yazmış ise de henüz kendusi bunun üzerine mütâlaa edememiş olduğundan bu günlerde Mösyö Dizaş ile bi'l-etraf söyleşerek ba'dehu bendeniz ile dahî müzakere edeceğini ifade ve saltanat-ı seniyyeye göre böyle maddelerde hiç bir tarafı iltizam etmiyerek icray-ı hakkaniyet ve adâlet ve uhûd-ı mün'akidenin mevadd-ı mukarreresine riayet buyurmak lâzım geleceğini dahî ilâve etmesiyle beru taraftan Devlet-i Aliyye'nin daima adâlet ve hakkaniyet ve ahiddarlık usûl-i mergûbesine riayetten hâlî olmadığını ve bu misillü şeylerde icra buyurmakta olduğu tetkikat-ı müşkâfanesi dahî müeyyed olup fıkarat-ı ahidiyye ise ancak lâtin papazlarının ellerinde bulunan yerlere şâmil olması cihetiyle şayed bu yerler hakkında iştibah vaki' olduğu halde Der-i Saâdet'te tasmim buyrulduğu üzere bu müşkülât ve münazaatın bütün bütün defi' zımnında taraf-ı saltanat-ı seniyyeden mahalline bir me'mur irsaliyle yeni baştan ta'yin-i mevaki' olunmaktan eslem suret olamıyacağı dermeyan olundukta vakıa bu mülâhaza pek becadır hele bir kerre Mösyö Dizaş ile müzakere edeyim demiş olmakla şimdilik bu bahis bu merkezde kalmış olduğu"[1].

[1] 25 Muharrem 1258, Defter, s. 6.

Muhtelif milletlere mensup din adamları arasında, mevcud anlaşmazlığı çözmek için Bab-ı Âli bu işlerde ihtisası olan Nabi Efendi'yi, Kudüs'e memur etti.

Reşid Paşa, bir devletin içişlerine vaki ecnebi müdahalesinin, istiklâl ile telif edilemiyeceğini müdafaa etmekteydi. Aşağıdaki (5 Sefer 1258) günlü mektubunda bu husus açıkça izah olunmaktadır.

"Mumaileyh Nabi Efendi bendelerinin suret-i me'muriyetini tebliğ mukaddemesiyle kilisey-i mezkûr hakkında Mösyö Dizaş ile vuku' bulan muhaberatın fezlekesinde galiba lâtin papazlarının iddialarında ifrad etmekte olduklarını artık kenduleri dahî anlamış olduklarından şimdi bütün kiliseden bahsetmiyerek ve şu kadar ki Kamame kilisesinin bütün bütün Rumlara inhisarını dahî kabul etmediklerini dermeyan ederek her milletin kilisey-i mezkûrde kenduye mahsus olan mevki'i ta'mire istihkakı olacağından mevaki'-i mahsusasının vüs'at ve keyfiyetine tatbikan müştereken ta'miri suretine karar verilmekten başka çaresi olamıyacağı mumaileyh Mösyö Dizaş tarafından ıhbar olunmuş ve umûr-ı ecnebiye nezareti tarafından Fransa sefiri Mösyö Borkne'ye bu mealde ta'limat gitmiş olup bu münazaatın tesviyesi mutlaka ma'lûmat-ı mahalliyeye muhtaç olduğundan mumaileyh Nabi Efendi bendelerinin me'muriyeti pek isabet olarak sudûr-ı 'ızamdan fetva emini sabık semahatlû Arif Efendi hazretlerinin mukaddema Kudüs-i şerife memuriyetinde kemal-i rikkat ve hakkaniyet ile hareketi olvakit Fransa elçisi bulunan amiral Roş tarafından dahî teslim ve i'tiraf olunmuş olmasına nazaran efendi-i müşarünileyhin ma'lûmat-ı amîkası dahî lede'l-icab hem mumaileyh Nabi Efendi bendelerine bir nevi ta'limat ve hem Fransa sefareti hakkında ba'zı mertebe medar-ı iskât olabileceği ve nezd-i vâlâlarında ta'rif ve beyandan müstağni olduğu üzere her devletin ta'dilat-ı usûl-i dahiliye ve tagyirat-ı mevadd-ı mülkiyesini hassaten kendu bileceği ve yapacağı mesalihten olması cihetiyle böyle şeylerde müdahale-i ecnebiyeye mahal olmıyarak hattâ umûr-ı ecnebiyye nâzırı Mösyö Gizo dahî Devlet-i Aliyye'nin umûr-ı dahiliyesinde müstakillen hareket buyurması ve hiç bir devletin taht-ı nüfuzunda bulunmaması fevaid-i mahsusasına muvafık olacağını ve ba'zı hususatta ihtar ve nasihatleri vuku' bulmakta ise de bu dahî umûr-ı dahiliye-i Devlet-i Aliyye'ye müdahale ve kesb-i nüfuz kasdiyle olmıyarak mücerret bir gûnâ dahilî gâile çıkmamak ve Avrupaca ezhan-ı nasın cûş ve hurûşuna sebep verilmemek için kemal-i dostî ve safvetlerinden iktiza etmekte olduğunu arahıkta bi'l-münasebe söylemekte olup elhasıl mücerred tâli'-i şevket-

metali-i hazret-i hilâfet-penahi âsar-ı celilesinden olmak üzere bunlar şimdiki halde ne kendularının ve ne düvel-i sairenin müdahalâtını tecviz etmemek vadisinde olarak ihtar ve nasihat kaziyyesi dahî adâlet ve hakkaniyete mugayir bir şey vuku'unda cari olmak iktiza edüp Devlet-i Aliyye ise lillahil-hamd kendu faide ve zararını cümleden ziyade ârif ve memalik-i mahrusesinin icabat-ı mevkiiyesine ve teb'a ve reayasının mizaç ve mişvarlarına göre tesis ve ta'dili muktazi olan usûl ve tedabire vakıf olduğundan işbu ihtarat ve nesayihe inşaallahü Taâlâ sebep verilmiyeceği eltâf-ı ilâhiyyeden me'mul olduğu misillü Avrupaca cûş ve hurûş-ı ezhan maddesi dahî ba'zen oraca lâzım ve münasip görünen şeylerin Avrupa halkının ahval-i şarkiyeye pek de vukuf-ı kâmilleri olmaması cihetiyle buralarca başka türlü görünmesinden ve ba'zı erbab-ı ağrazın fesad-âmiz ilkalarından neş'et eder ise de maslahat bu pereseye gelmemek için hakayik-i hâli ve niyyat-ı hasene-i hazret-i padişâhiyi lâyıkiyle tefhime çalışmak Devlet-i Aliyye süferasına ait bir hizmet olduğundan taraf-ı bendegânemden her türlü gayret ve ikdamda kusur olunamıyacağı beyaniyle"[1].

Beşinci Paris elçiliğinde de, Kamame kilisesinin tamiri bahis mevzuu oldu. Recep 1260 günlü tahriratında :

"Bu kerre umûr-ı ecnebiyye nazırı Mösyö Gizo ile bi'l-mülâkat Kamame kilisesi sohbeti açılarak çünkü kilise-i mezkûrun ta'miratına kadimi veçhile Rumlar me'zun olduğundan bu def'a düşmüş olan taşın mahalline vaz'ı dahî bi't-tabi' anlara raci olmak iktiza edeceğine velhasıl bu hususun kuyud-ı lâzimesine bi'l-müracaa mukaddemki karar-ı âliye tatbikan icray-ı iktizasına bakılacağına nazaran Kudüs-i şerifte olan Fransa konsolosunun bu husustaki iddiası ve buna dair Mösyö Borkne tarafında vaki' olan iş'ar ve inhası haksız olmakla bu maddeden feragati mutazammın mumaileyh Mösyö Borkne tarafına ta'limat irsali lâzım geleceği beyan olundukta Kudüs-i şerifte müşterek addolunan mahallerin yine iştiraken termim ve ta'miri iktizay-ı maslahattan olacağı ve mukaddemki karar-ı âlî dahî bu merkezde olduğunu îrad etmesiyle taraf-ı bendegânemden zikrolunan karar-ı âlide ta'mirat iştirakine dair bir şey olmadığı lede'l-beyan nâzır-ı mumaileyh cevabında vakıa canib-i Devlet-i Aliyye'den ta'mirat hususu müstakilen Rumlara havale buyurulmuş ise de bizim taraftan muvafakat olunmamıştı ve böyle müşterek olan mahallerin ta'miratı yalnız bir tarafa hasrolunduğu

[1] 5 Safer 1258, Defter, s. 11.

takdirde bundan türlü münazaat zuhûra gelmekle bunun en eslem tariki ta'miratın dahî iştirakte bulunan milletlere ta'mimi suretidir her ne ise bu husus mesalih-i politikadan olmayup mevadd-ı mahalliyeden olduğundan mumaileyh Mösyö Borkne'nin bu babta ma'lûmatı ve tahkikatı kâmil olarak bu taraftan dahî ta'limat-ı vesi'a gönderileceğine binaen buna Der-i Saâdet'te rabıta verilmek iktiza eder demesiyle savb-ı bendegânemden bu maslâhata her nerede rabıta verilecek olsa saltanat-ı seniyyenin mukaddemki karar-ı âlisinden ayrılamıyacağı derkâr olmakla mumaileyh Mösyö Borkne tarafından dahî ol karara muhalif bir şey teklif olunmamak iktiza edeceğinden ana göre ta'limat irsal eylemenizi me'mul ederim denildiğine cevaben nâzır-ı mumaileyh Mösyö Borkne tarafına bu husus için ta'limat-ı vesi'a ve ruhsat-ı kâmile gönderreceğini tekrar eylemiş olmakla taraf-ı bendegânemden Kudüs-i şerif'te olan Fransa konsolosu hakkında şikâyete başlanıldıkta Fransa devletinin dahî oralarda olan me'murîn-i Devlet-i Aliyye haklarında türlü şikâyetleri olduğunu ve sabit ve mütehakkik olmayan cünha ile konsolos-ı merkumun azli mümkün olamıyacağını tezkâr etmesiyle beru taraftan ol havali ahvaline 'adem-i vukufu ve bir de ahlâk-ı merviyyesi cihetiyle usûl-i memlekete muhalif harekette bulunduğu ve ba'zı uygunsuzluklara sebep olduğu kabil-i ihkâr değildir bu cihetle umûr-ı dahiliye-i memlekete müdahaleden ve âdât-ı cariyeye mugayir harekâttan men'i zımnında konsolos-ı merkuma tenbihat-ı kat'iyye göndermeniz pek elzemdir denildikte buna muvafakat göstermiş olduğu" beyan edilmektedir. [1]

22 Recep 1260 tarihli tahriratında da, bu sızıltının biteceği kanaatini izhar etmektedir.

"Kudüs-i şerif'te kâin Kamame kilisesinden dolayı saadetlû Nabi Efendi bendelerinin vürud eden tahriratı ve Kudüs mollası efendinin i'lâmı suretleri irsal buyrulduğunu ve mahall-i mezkûrde mukim Fransa konsolosu hakkında iş'arat-ı sabıka-i âsafanelerinin te'kidini müş'ir işbu şehr-i Receb-i şerifin gurresi tarihiyle reside-i ihtiram olan tahrirat-ı aliyye-i âsafaneleri meâl-i âlisi ve suver-i merkume müeddası rehin-i iz'an-ı bendegânem olmuştur mahallinden vuku'bulan inhaya nazaran konsolos-ı merkumun şamatatı pek haksız demek olarak mukaddemce hakipay-ı devletlerine beyan ve iş'ar kılındığı üzere bu husus mevadd-ı mahalliyeden olması münasebetiyle Der-i Saâdet'ten tesviye

[1] Gurre-i Receb 1260, Defter, s. 54.

olunmak üzere Fransa sefiri Mösyö Borkne tarafına ta'limat-ı vesî'a göndereceğini umûr-ı ecnebiye nazırı Mösyö Gizo olvakit ifade etmiş olduğundan şimdi mahallinden vuku' bulan inha keyfiyeti mumaileyh Mösyö Borkne'ye tebliğ buyrulduğu gibi anın dahî bir şey diyemiyeceği velhasıl bu sızıltının biteceği derkâr olup konsolos-i merkumun azli kaziyyesi dahî diğer arize-i âcizanemde Bağdad konsolosundan dolayı iş'ar olunduğu veçhile cünha-i sabite ve töhmet-i mütahakkike îradına mevkuf bulunduğundan ana göre mahallinden ma'lûmat-ı tafsiliye celbi lâzım geleceği beyaniyle terkim-i arizeye ibtidar kılındığı bi-mennih-i Taâlâ"[1].

Kudüste'ki Fransız konsolosunun, müşterek kubbeden bir taş düştüğünü ileri sürerek protestolar yağdırması, Bab-ı Âli üzerinde fena tesirler bırakmıştı. Yapılan tetkikat sonunda bu haberin aslı olmadığı anlaşıldı. Reşid Paşa'nın, 2 Şaban 1260 günlü tahriratında hâdise şu suretle açıklanmaktadır.

"Bu sırada Kudüs-i şerif konsolosunun dahî lâkırdısı açılarak konsolos merkumun kubbe-i müşterekeden düştü iddiasiyle protesto ettiği taş maddesi mahallinden gelen tahrirat-ı âhireye nazaran pek boşuna çıkmış ya'ni zikrolunan taşın kubbeden olmayup ta'miri Rumlara havale olunan bir duvardan düştüğü tahakkuk etmiş olmakla böyle asılsız şeyleri i'zam eden bir memurun kendu haline bırakılması caiz olamıyacağı ve Devlet-i Aliyye ile Fransa devleti beyninde derkâr olan dostluğa yakışmıyacağı lede'l-îrad filhakika düşen taş kubbe-i müşterekden olmadığı halde niza' tabiatiyle bitmiş olacağını ve mukaddemce vaki' olan ifade-i âcizaneme mebni konsolos-ı merkumun umûr-ı dahiliye-i memlekete müdahaleden mübâadet eylemesi zımnında tenbihat-ı te'kide göndermiş olduğunu beyan etmesiyle bundan dolayı izhar-ı mahzuziyyetile beraber mesalih-i dahiliyeye müdahale eden yalnız konsolos-ı merkum olmayup sair konsoloslar taraflarından dahî vazife-i memuriyetlerine ve bulundukları mahallerin usûl ve âdâtına muhalif hareketler vuku' bulmakta ve bundan dolayı enva'ı uygunsuzluklar zuhûr etmekte olmasiyle anların dahî men'i iktizay-ı dostî ve hakkaniyetten olacağı ityan olundukta ana dahî muvafakat ile memalik-i Devlet-i Aliyye'de olan konsolosların cümlesine başka başka tenbihat göndereceğini tezkâr eylemiş olduğu beyaniyle terkim-i arizeye iptidar kılındığı bi-mennih-i Taâlâ"[2].

Mukaddes ibadet yerlerine mütedair yazılan son mektup, yukarıda gösterilmiştir. Bu bahis üzerinde bundan sonra bir yazı yazılmamıştır.

[1] 22 Receb 1260, Defter, s. 61.
[2] 2 Şaban 1260, Defter, s. 67.

ONSEKİZİNCİ BÖLÜM

KONSOLOSLAR MESELESİ

Fransız konsolosları, memuriyetleriyle hiç alâkası bulunmıyan ve memleketin iç işlerini ilgilendiren meselelerle uğraşıyorlar, fuzulî müdahaleleriyle hükûmetin muamelâtını karıştırmakla beraber, yabancı devletlerle vaki münasebetlerinde de, birtakım güçlüklerin meydana gelmesine sebeb oluyorlardı.

22 Recep günlü tahriratı, konsolosların memuriyetlerinden başka bir şeyle meşgul olmamaları yolunda, Reşid Paşa'nın düşüncelerini ve Bağdad'daki Fransız konsolosunun değiştirilmesi için gösterdiği faaliyeti tesbit etmektedir.

"Bağdad'da mukim Fransa konsolosunun harekât-ı vakıası cihetiyle devletlû Bağdad valisi hazretlerine yazılan emirname-i sâmi ve olbabda Fransa sefaretine i'ta buyrulan takrir-i resmî suretleri irsal buyrulduğunu ve şu adamın bir hüsn-i suretle def'i ve sair konsoloslarının dahî vazife-i memuriyetlerinden başka şeylere müdahale etmemeleri için tenbihat-ı lâzimenin istihsali hususatını şâmil işbu şehr-i receb-i şerifin gurresi tarihiyle zîver-i dest-i tanzim olan tahrirat-ı âsafaneleri meâl-i vâlâsı ve suver-i merkume mefahim-i rehin-i iz'an-ı bendegânem olup çünkü işbu Bağdad konsolosunun azli keyfiyeti geçenki posta ile dahi iş'ar buyrulmuş olduğuna ve Fransa devletinin bu aralık derkâr olan gavâil-i adîdesi cihetiyle umûr-ı ecnebiye nazırı Mösyö Gizo'nun şu günlerde çarçabuk görülmesi mümkün olamayup hususiyle istiday-ı tahririnin te'sir ve kuvveti dahî başka olacağına mebni konsolos-ı merkumun azlini müsted'î bundan evvelce bir kıt'a takrir-i resmî verilmiş ve sureti menzur-ı âsafaneleri buyrulmak için leffen takdim kılınmış olmakla cevabı zuhûrunda hakipay-ı vâlâlarına takdim olunacağı derkâr olup şu kadar ki bu makule konsolosların azil ve tebdili yalnız şiddet-i mizacından ve ba'zı mesalih üzerine na-beca muhaveratından iştikâ ile kabil ve mümkün olamıyarak meselâ falan tarihte şunu etti ve falan vakitte böyle dedi ve falan adamları gördü ve işitti yollu resmen ve alenen ısbatı kabil olacak cünhalarının meydana konulmasına mevkuf ve muallak ve iştibahdan kurtulmıyarak şikâyet ile konsolos tebdiline Fransa vükelâsının cesaret edemiyecekleri sabit ve muhak-

kak olup alelhusus ki Bağdad konsolos-ı merkum kuvve-i kariha ve kalemiyesiyle meşhur ve Fransa mu'teberanından ba'zılarına müstenid bir adam olduğundan bunun da'vasını sairelerinden ziyade tetkike mecbur olacakları vazıhattan olmasına nazaran bu babta cevab-ı muvafık verecekleri pek de me'mul olmamakla Bağdad valisi müşarünileyh hazretlerinden bi'l-istişare konsolos-ı merkumun şimdiye değin usûl-i mer'iyeye mugayir ve kendusinin memuriyetine ve hukuk-ı milliyyeye münafi' harekâtı nedir ve ne vakitlerde vuku' bulmuştur ve lede'l-icab orada bulunan sair devletler konsoloslarının ve sair orada olan Avrupalunun işhadları kabil midir buraları lâyıkiyle bilinip de ana göre iddiâya teşebbüs olunsa işbu matlûbun suhûletle husulü melhuz idüğünden ihtara ibtidar kılındığı ve 'ala'l-umum konsoloslara tenbihat-ı lâzime irsali hususunun dahî mumaileyh Mösyö Gizo'ya tebliğ ve ifadesine mübaderet kılınacağı bi-mennih-i Taâlâ rehin-i ilm-i âlileri buyruldukta her halde emr u fęrman hazret-i men-lehül'emrindir."[1]

Konsolosluk mensuplarının yaptıkları garip hareketlerden biri de, Fransa konsoloshanesi tercümanının, Musul'da kiliseye benzer bir ev yaptırması hususundaki teşebbüsüdür. Kiliseye benzer ev yaptırılması dindar ve mutaassıp müslüman ahalinin ayaklanmalarını meydana getirdi. Evi yıktılar.

Reşid Paşa, Gizo ile yaptığı mülâkatlarda, nâzırın dikkat nazarını konsolosların hareketleri üzerine çekti. 2 Şaban 1260 günlü aşağıdaki tahriratında bu hâdiseleri nakletmektedir.

"Bu def'a umûr-ı ecnebiyye nazırı Mösyö Gizo ile mülâkat-ı bendegânemde Musul hâdisesi lakırdısı açılmasiyle orada olan Fransa konsolosu tercümanının memleketin usûl-i me'lûfesine mugayir olarak kiliseye müşabih hane inşa ettirmesi hâdise-i mezkûreye sebep vermiş olduğu îrad olundukta faraza Fransa'da kâin Marsilya şehrinde veyahut başka bir mahalde her kim olur ise olsun cami'-i şerife müşabih bir ev yaptırsa bunun hiç bir gûnâ hâdiseye sebep vermiyeceği ve böyle bir keyfiyetten dolayı hiç kimsenin ebniyye hedmine kalkışmıyacağı müsellemdir her ne ise canib-i sefaretten îrad olunmuş olan şeylerin kabul ve icrasiyle maslahatın bir an akdem bitirilmesi elzemdir demekle taraf-ı bendegânemden dahî kemal-i huşunet ve taassup ile meşhur olan Musul ahalisinin sair terbiye görmüş mahaller halkına pek de müşa-

[1] 22 Receb 1260, Defter, s. 60.

behet kabul etmiyeceği keyfiyetinin îradiyle beraber çünkü nezaret-i celile-i hariciye ile Fransa devleti sefareti beyninde iktizay-ı hâlin derdest-i müzakere olduğu iş'ar buyrulmuş olmakla şimdiye kadar tesviye-pezir olmuş olmasını me'mul ederim şu kadar ki bu makule şeyler vuku'unda taraf-ı Devlet-i Aliye'den te'dihat-ı icabiyyenin icra buyrulacağında şüphe yoğise de ba'zı memleketlerin nezaket-i mevki'iyyesi dahî inkâr olunamıyacağından meselâ icrası kabil olamıyacak veyahut enva'-ı gâvâili da'vet edecek şeylerde dahî ısrar olunmamak dostluk iktizasındandır yollu ba'zı sözler dahî söylenilerek tafsil-i maddeye dair tahrirat-ı seniyyeleri henüz vürud etmemiş olduğundan şimdilik bundan ilerusine varılmamış olduğu beyaniyle terkim-i arize-i âciziye ibtidar kılındığı bimennih-i Taâlâ"[1].

2 Şaban 1260 günlü diğer tahriratının da son satırlarında memuriyetlerine ait işlerden başka herhangi bir müdahalede bulunmamaları için konsoloslara tenbihat göndertmiye söz aldığını ve Gizo'nun "Memalik-i Devlet-i Aliyye'de olan konsolosların cümlesine başka başka tenbihat göndereceğini tezkâr eylemiş" olduğunu yazmaktadır.

[1] 2 Şaban 1260, Defter, s. 68.

ONDOKUZUNCU BÖLÜM

FRANSIZ - İNGİLİZ MÜNASEBETLERİNE MÜESSİR SİYASİ HÂDİSELER VE BAZI VAK'ALAR

Reşid Paşa dördüncü Paris elçiliğine başlarken, verilen 22 Recep 1257 günlü talimat-ı seniyyenin ilk bendinde şunlar yazılıydı.

"Ta'rife hacet olmadığı ve tafsilden müstağni bulunduğu üzere Fransa devleti bir müddetten berü politikaca İngiltere devletlerinden ayrılmış olduğuna ve işbu iki devlet-i mu'azzamanın beyinlerinde tefrika bulunması ba'zı mütalâata göre saltanat-ı seniyyeye mazarratı ve kermiyet-i ittifak ve ittihadları faide ve menfaati müstelzim olacağına ve boğazlara dair olan muâhede-i ahîrenin 'akdi Fransalunun İngiltere ile tecdid-i ittifak etmek efkârında olmasına delâlet edeceğine ve İngiltere devletinin mezâyây-ı politikası bundan böyle tebdili melhuz olan vükelânın tutacakları usûlden anlaşılacağına nazaran ittifak-ı mezkûrun teceddüd ve te'kidi emrinde müşarünileyh hazretleri taraflarından dahî mesayi'-i mümkünenin sarfına himmet buyrula" [1].

Paşa'nın Paristen gönderdiği ilk günlerin tahriratında, bu noktaya dair şu malûmatı verdiği görülmektedir.

"Bu tarafa vürûd-ı âcizânemden beru Beyne'd-düvel cereyan eden ahval-i politikiyyenin mümkün mertebe tahkik ve istiknahına dikkat olunmakta olduğundan tahkikat-ı vakıa-i âcizanemin hulâsası şu surettedir ki İngiltere devletinin vükelây-ı hazırası Fransalu tarafına temayül ederek Fransa vükelâsı dahî kezalik anlara ızhar-ı meyl ve meveddet etmekte ve beyne'd-devleteyn ittifak-ı sâbıkın ez ser nev husûlü kuvve-i karibeye gelmiş gibi görünmekte olup hattâ gerek İngiltere sefir-i cedîdi İstradford Kanin ve gerek Fransa sefir-i muvakkati Mösyö Borkne taraflarına devletleri canibinden verilen ta'limatta Devlet-i Aliyye mesalihinde birbirleriyle müttefikane ve müttehidane hareket eylemeleri tavsiye ve tenbih kılınmış olduğu dahî ba'zı mu'teberan taraflarından istima' olunmuş olduğu" [2].

[1] Talimat-ı Seniyyenin aslı hususi Kütüphanemizdedir.
[2] 23 Şevval 1257, Defter, s. 6.

1260 senesinde İngiltere kraliçesiyle Fransa kıralının ve Rusya imparatoru ile Avusturya imparatorunun mülâkat yapacakları ve Rusya imparatorunun Londra'ya gitmek ihtimali bulunduğu söylenmekteydi.

11 Cemaziyelevvel 1260 günlü tahriratında bu hususta şu mütalâatı serd eylemektedir.

"Bu sene Fransa kıralının İngiltere kraliçesiyle mülâkatı ve kraliçe-i müşarünileyhanın dahî Berlin'e azimeti musammem gibi olarak ba'zı havadise göre Rusya imparatorunun Avusturya imparatoriyle görüşmesi ve belki Londra'ya gitmesi ihtimalatı dahî söylenmekte olduğundan bu babta gerek işbu mülâkat-ı merviyenin esbab-ı muhtemelesine dair vaki' olacak mesmûât ve tahkikatın taraf-ı âlilerine iş'ar olunmasını mutazammın güzeran eden şehr-i Rebîülâhırın dokuzu tarihiyle müverreh tahrirat-ı seniyye-i âsafaneleri geçen postanın çıktığı anda reside-i dest-i tebcil ve tefhim olmasiyle bu babda cevabname-i âcizanemin irsali zarurî bu def'aki postaya kalmıştır vakıa mütâlâa-i seniyye-i nezaret-penahileri üzere bu makule mülâkatın zâhirisi dostane vizite için olacağı misillü elbette mesalih-i umumiyeye dair söz olması dahî ihtimalat-ı akliyeden baîd olmayup şu kadar ki vuku'-ı mülâkattan evvel illet-i gâiye ve esbab-ı hakikiyesinin istikşafı emr-i müşkül olduğundan işbu rivayet olunan mülâkatların kâffeten vuku' bulacağı dahî pek de mukarrer görünmeyüp şöyle ki İngiltere kraliçesi cenaplarının Berlin'e azimetine dair bu esnada hiç bir şey işitilmemektedir ve ba'zı erbab-ı vukuftan mahremane olarak tahkik olunduğuna göre Rusya imparatoru Petersburg'da olan İngiltere elçisine Londra'ya gitmekliği arzu eder isem de Mayıs avahirinden evvel bana mümkün olamıyacak ve sonraya kaldığı halde dahî kraliçenin hamli zamanından dolayı anlara müşkül olacak bakalım nasıl ederiz yollu şeyler söylemiş ve elçi-i mumaileyh tarafından dahî keyfiyet Lord Abredin'e böylece yazılmış olduğuna nazaran işbu seyahatin bu sene fi'le gelip gelmiyeceği meçhul görünür fakat Rusya ve Avusturya imparatorlariyle Prusya kralının Almanya'da kâin Karlisbad şehrinde içtima'ları bu esnada rütbe-i tevatürde söylenmekte ve Fransa kralının dahî bundan çend mah mürurunda yani İngiltere kraliçesinin vaz'-ı hamli vukuu'ndan sonra İngiltere'ye azimeti işitilmekte olmakla Fransa kralı müşarünileyhin esbab-ı azîmeti hem geçen sene kraliçe-i müşarünileyhanın Fransa'ya olan vizitesine mukabele ve hem de bu vesîle ile Fransa ve İngiltere ittifakını te'kid etmek kaziyyesi olacağı zâhirdir bu

cihetle Rusya ve Avusturya imparatorlariyle Prusya kralının içtima'-larının maksud-ı aslisi dahî İngiltere ve Fransa ittifakına mukabil bir ittifak-ı cedîd husule getirmek niyyeti olmak iktiza eder ve işbu mülâkatların vukûundan ve anlardan tevellüt edecek ittifakların husûlünden evvel Avrupa mesalih-i umumiyesinin ve ahval-i politikasının nasıl kalıba döküleceği anlaşılamaz zannolunur elhasıl şimdiki halde bu mülâkatlar hep rivayet kabilinden olduğu misillü ahvâl-i politika ve muamelât-ı düveliyede dahî henüz bir suret-i sabite ve mukarrere hissolunamaz ise de bu tezebzüb hatâ pek de mümted olamıyarak elbette bir yere dayanacağı ve efkâr ve.... usûlde birbirine mütehalif olan düvel-i adidenin mesâil-i şarkiye hakkında dahî nasıl usûl-i politikaya teşebbüs edecekleri şimdiki kararsızlık halinden çıkılmadıkça lâyıkiyle anlaşılamıyacağı beyaniyle terkim-i arize-i çâkeriye ibtidar olunduğu ve bu hususlara dair her ne tahkik olunabilür ise beyan-ı savb-ı âlilerine iş'ar kılınacağı bi-mennih-i Taâlâ rehin-i ilm-i devletleri buyruldukta"[1].

Fas hükûmetiyle İspanya devleti arasında bir katil maddesinden dolayı muharebe başlamak üzere iken, İngiltere devleti araya girdi ve tarafları anlaştırdı. Diğer taraftan Fas askerleri bazı arazi ihtilâflarından dolayı Cezayir hududuna tecavüz ettiler. İngiltere'nin bu hâdisede de tavassut ettiği Paşa'nın ... Gurre-i Cemaziyülâhır 1260 tarihli tahriratındaki şu yazılarından anlaşılmaktadır.

"Fas hükûmetiyle İspanya devleti beyninde bir madde-i katilden dolayı muharebe tekevvün etmek üzere iken bu kerre İngiltere devleti tarafından 'arz-ı vesatet olunarak iki taraftan dahî kabul olunmuş olmasiyle işbu cenk gâilesinin bertaraf olacağında şüphe olmayup fakat Cezayir tarafında ba'zı arazi niza'ından ve ma'hud Abdülkadir'in tahrikâtından dolayı hükûmet-i mezkûrenin tehiyye etmiş olduğu bir takım askeri Cezayir hududuna takarrup ve biraz da tecavüz etmiş olduğundan Fransa askeriyle beynlerinde muharebe zuhûriyle hükûmet-i mezkûre askeri bozulup geru çekilmiş ve bu hale nazaran hükûmet-i mezkûre ile Fransa beyninde harp tahakkuk etmiş ise de İngiltere devleti tarafından bu muharebenin dahî men'ine ez-her cihet himmet olunması me'mul olup........"[2].

[1] 11 Cemaziyülevvel 1260, Defter, s. 37.
[2] Gurre-i Cemaziyülâhır 1260, Defter, s. 43-44.

Fas hükûmetiyle Cezayir'de olan Fransız askeri arasındaki anlaşmazlık, pek kısa süren silâhlı çarpışmayı intaç etti. İngiltere'nin hassasiyetini tahrik etmemek maksadiyle Fransız vükelâsı, kavgayı büyütmemek istiyorlardı. Reşid Paşa 13 Cemaziyülâhir 1260 tarihli tahriratında görüşlerini şu şekilde anlatmaktadır.

"Fas hükûmetiyle Cezayir'de olan Fransa askeri beynlerinde muharebe zuhûru geçen hafta hakipây-ı âlilerine beyan ve iş'ar kılınmıştı bu def'a iki taraf askeri beyninde yine harp vuku' bularak hükûmet-i müşarüniley̆ha askerinde bozgunluk zuhûra gelmiş ve haşmetlû Fransa kralı cenablarının ikinci oğlu prens.............ba'zı süfün-i harbiye ile Marok sevahiline gidip Tulon tarafından aralık aralık Cezayir'e asâkir ve mühimmat gönderilmekte olduğu dahî tebeyyün etmiş olup eğerçi beyne'd-düvel hususiyle İngiltere devleti ile kîl u kâli mucip olmamak için kral-ı müşarünileyh vükelâsı kavgayı büyütmemek niyyet ve tedbirinde iseler de iki def'adır ibtida cenge mübaşeret hükûmet-i müşarünileyha askeri tarafından vuku' bulduğunun üzerine bundan böyle dahî Fas hâkimi tarafından hududda olan asker geru çekilmez ve Fransa devleti tarafına terziye-i lâzimenin sür'at-i i'tasiyle bâis-i münazaa olan şeylerin tesviyesine bakılmaz ise olhalde İngiltere devletinin nesayih-i muslihanesi Fas hâkimine tesir etmemiş olacağından Fransa devletine dahî söz kabul ettirilmesi müşkülce olacağı velhasıl o takdirde Fransızların mecburen Fas ilkâsına tecavüz edecekleri bedihiyattan olmakla keyfiyet ma'lûm-ı âsafaneleri buyrulmak için iş'ara ibtidar" [1].

Meselenin sulhen çözülmesi için İngiltere tekrar aracılık etti. Fransa'nın tekliflerini Fas hâkimi kabul etmek üzere iken mücahid Abdülkadir'in Cezayir hududundan kaldırılarak, Fas hükûmetinin Atlas Okyanusu sahilinde bulunan yerlerinden birine gönderilmesi hususundaki Fransa'nın teklifi, arada tekrar bir anlaşmazlık yarattı. Bu ihtilâf çözülmeden, İngiltere ile Fransa münasebetlerini bozacak ve Avrupa'da harp korkusunu yaratacak (Tayiti hâdisesi) meydana geldi.

Reşid Paşa, bu hâdiselerin cereyanını 22 Recep 1260 günlü aşağıdaki tahriratında tafsilâtiyle anlatmaktadır.

"Fas hükûmetiyle İspanya devleti beyninde tekevvün eden münazaanın tesviyesi zımnında İngiltere devleti tarafından 'arz-ı vesatet olunmuş olduğundan iki taraftan dahî kabul olunduğu bundan mukad-

[1] 13 Cemaziyülâhır 1260, Defter, s. 546.

dem şayi' olmuş ise de Fas hâkimi tarafından 'adem-i kabulü muahharan rivayet olunmuş ve İspanya devletinin tedarikât-ı harbiyede olduğu dahî işitilmekte bulunmuş ve İsveç ve Danimarka tüccarının sevahil-i garbiye korsanlarından muhafazası zımnında İsveç ve Danimarka devletleri taraflarından kadimden beru Fas hükûmetine verile gelen akçenin bundan böyle adem-i i'tası iddiasiyle düvel-i müşarünileyhima taraflarından dahî süfün-i harbiye gönderilmiş olup fakat maslahatın asıl müşkülü burası olmıyarak İngiltere devletinin nesayih-i müslihanesi tesiriyle Fas hâkimi tarafından Fransa devletinin teklifat-ı vakıası bi'l-kabul maslahatın muharebesizce biteceği ve diğer devletlerle tekevvün eden münazaat-ı meşruhanın dahî her nasıl olsa tesviye-pezîr olacağı me'mul olunmakta iken bu def'a münteşir olan havadisata nazaran Fas hâkimi Fransa devletinin teklifâtından Cezayir hududunda muharebeye şurû' eden Fas askerî rüesasının azl ve te'dibi maddesine muvafakat etmiş ise de kendusi dahî bi'l-mukabele Cezayir müdürü olan Marşal Buzo'nun Cezayir'den kaldırılmasını iddia etmiş ve teklifât-ı merkumeden ma'hud Abdülkadir'in Cezayir hududundan def'iyle Fas hükûmetinin Bahr-i Muhit sevahilinde bulunan memleketlerden birinde iskânı maddesine cevab-ı sarih vermemesi ve bunun üzerine Fas ilkâsında kâin Tanje limanında bulunan Fransa konsolosiyle orada bulunan tüccar ve teb'ası Fransa gemilerine alınmış ve Fransa devletinin teklifât-ı vakıasına cevab-ı sarih ve kat'î verilmek üzere Fransa memurları tarafından hâkim-i müşarünileyhe bir müddet-i kalile dahi tahsis kılınmış olup levayih-i ahvalden anlaşıldığına göre Abdülkadir Fas halkının ırk-ı taassubiyyesini tehyiç ederek bayağı hâkim-i müşarünileyhden ziyade kesb-i nüfuz etmiş ve hâkim-i müşarünileyh murad etse bile Abdülkadir'i olduğu mahalden def' etmiye pek de muktedir olamıyacağı velhasıl kendusine gâvâil ve muhatarat-ı dahiliyeyi icab ettireceği rivayet olunmakta bulunmuş olduğundan hâkim-i müşarünileyhin Marşal-i mumaileyhin Cezayir'den kaldırılması suretini meydana koyması mücerred Fransa devletini Abdülkadir'in def'i teklifinden vazgeçirip kendusi dahî bu sırada Marşal da'vasından feragat göstererek maslahatı bu tarikle bitirmek ve bu cihetle melhuz olan mehazir-i dahiliyeden dahî kurtulmak niyyetine mebnî olması iktiza eder ise de Fransa devletinin asıl matlûbu Abdülkadir'in def'i kaziyyesi olduğundan buna hâkîm-i müşarünileyh tarafından muvafakat olunmıyacak ve müddet-i muayyene dahî böyle keşakeşle muktaziye olacak olur ise olhalde Fransa devletinin bahren ve berren Fas ilkâsına

hücum edeceğinde iştibah olmamakla işte bundan dolayı hâkim-i müşarünileyhin birtakım mazarrata giriftar olması ve belki bu sebeple Avrupaca dahî ba'zı fenalıklar zuhûra gelebilmesi mütalâatı hâtır-hıraş olduğu halde daha bundan ziyade tahdiş-i ezhan edecek bir madde dahî zuhûra gelmiş olup şöyle ki Bahr-i Muhit cenubunda kâin Tayiti ceziresi bundan mukaddemce Fransa devletinin himayesini kabul ederek hükûmet-i dahiliyesi yine eskinden hükümdarı bulunan Pomade nâm kraliçenin zîr-i idaresinde kalmış iken geçenlerde orada bulunan Fransa amiralı ile kraliçe-i mumaileyha beyinlerine burudet girerek amiral-i merkum mumaileyhayı hükûmetinden dûr etmiş ise de Fransa devleti amiralin hareketini kabul ve tasdik etmiyerek yine mumaileyhanın merkez-i aslisine ik'adı ve amiral-i merkumun celbi hususuna karar verip fakat bu kaziye henüz mahallinde ma'lûm olmaksızın cezire-i mezkûrede Fransa memurları aleyhine olarak ba'zı âsâr-ı isyaniye zuhûruna ve bu keyfiyeti Fransa memurları orada bulunan İngiltere devleti konsolosu Mösyö............'nın tahrikâtına hamletmiş olduklarına binaen konsolos-ı merkum memuriyet taraflarından kaldırılıp biraz eyyam hapsolunduktan sonra mahall-i mezkûrden bütün bütün teb'îd olunmuş ve ol esnada kraliçe-i mumaileyha dahî cezire-i merkumede duramıyarak bir İngiltere cenk sefinesine firar etmiş ve konsolosı merkum dahî bu günlerde İngiltere'ye vürud ile maslahatı devleti tarafına beyan ve tefhim eylemiş olduğundan bu keyfiyet çarçabuk münteşir olarak İngiltere vükelâsı vükelây-ı millet parlamentosunda isticvab olundukta İngiltere başvekili Sör Robert Pil filhakika devletimizin memuru Fransa memurları tarafından tahkir ve tezlil olunduğuna binaen Fransa devleti canibinden tarziyye-i kâfiye talep ve istid'a eyledik yollu def'aten ızhar-ı niyet etmiş ve eğerçi umûr-ı ecnebiyye nazırı Lord Abredin asil-zâdegân kamarasında verdiği cevapta Fransa amiralinin cezire-i merkumeyi bütün bütün zaptı esnasında merkum............konsolosluktan istifa etmiş olduğundan işbu hakaretin zuhûrunda kendusinin sıfat-ı resmiyyesi olmadığını beyan ile biraz maslahatı tahfif eder gibi olmuş ise de mademki merkum İngiltere teb'asından bulunduğundan her nasıl olsa Fransa devleti tarafından tarziyye-i kâmile î'tası lâzım geleceğini oldahî îrad eylemiş olduğuna nazaran İngiltere devleti vükelâsının tarziye talebinden geru durmaları müşkülce görünüp halbuki Fransa devletinin ise efkâr-ı ammenin şimdiki cûş ve hurûşuna ve kamaraların ızhar ettiği niyyat-ı kat'iyyesine göre işbu tarziye maddesine yanaşamıyacağı melhuzattan olarak alelhusus ki iki taraf gaze-

telerinin dahî şu aralık türlü şamatetler ve birbirleri haklarında zebandırazlıklar ederek milletleri kızıştırmakta olmalariyle maslahat gittikçe kesb-i suûbet etmekte olduğundan şayet bu maddenin bir ortası bulunup da tesviyesi kabil olamaz ise ya'ni iki devlet beyninde bir muharebe zuhûra gelecek olur ise bu hususun mesalih-i ammeyi ihlâl edeceğinde velhasıl her tarafta türlü rahatsızlıklar vuku'a geleceğinde şüphe olmadığı ve maslahat şimdilik bu merkezde ve bu vukuâta kemaliyle dikkat olunmak lâzım geleceği rütbe-i bedahatte olmakla bundan sonra dahî her ne suret kesbeder ise peyapey hâkipay-ı âlilerine iş'ar olunacağı beyaniyle takdim-i arizeye ibtidar kılındığı bi-mennih-i Taâlâ" [1].

Tayiti hâdisesinin, Avrupa umumî sulhunu bozmak ihtimalinden endişe ediliyordu. Fakat hu endişeler uzun sürmedi. Gerek İngiliz ve gerekse Fransız devlet ricali, muslihane hareketlerle meseleyi hallettiler. Fas hükûmetiyle Fransa arasındaki mücadelcde de İngiltere, nüfuzunu kullanarak Fas hâkimini Fransa'nın tazyikinden kurtardı. Bir islâm hükûmetine İngiltere'nin gösterdiği alâkadan dolayı Bab-ı Âli tarafından İngiliz elçisi Kaning'a, memnuniyet beyan edildi.

23 Şaban 1260 tarihli tahriratında Tayiti ve Fas vakalarına mütcdair malûmat verilmektedir.

"İngiltere ve Fransa devletleri beyninde bâis-i niza' olan Tayiti maddesi mesalihi-i ammeyi ihâfe etmekte iken iki tarafın vükelâsı sıfat-ı müslihaneleri iktizasınca maslahatı canibeynin namusuna dokunmıyacak suretle bitirmekliği iltizam edinerek İngiltere konsolosu Mösyö.. Tayiti ceziresine avdet etmemek ve hengâm-ı hapis ve teb'idinde vuku' bulan zararlarından dolayı Fransa devleti tarafından kendusine bir tazmin-i münasib verilmek ve cezire-i mezkûrede Fransa memuru bulunan Mösyö Döbini müteşebbis olduğu teb'îd hususunda ızhar-ı şiddet etmiş olduğundan anın dahî harekât-ı vakıası devleti tarafından takbih olunmak şartiyle madde-i tarziyenin karar-gîr olduğu dün akşam üzeri posta çıktıktan sonra istima' olunmuş olduğundan işbu keyfiyet-i mühimme bir an akdem ma'lûm-ı âlileri buyrulmak için aceleten işbu arize-i âcizanem tahrir ve belki vapurun Marsilya'dan hareketinden evvelce yetişür mülâhazasiyle heman irsal ve tesyir kılındığı ve ihtiyaten bir nüshası dahî Viyana postasiyle gönderildiği ve haşmetlû Fransa kralı cenablarının haşmetlû İngiltere kraliçesi cenab-

[1] 22 Receb 1260, Defter, s. 63-64.

larına bir vakitten beru musammem olan vizitesi işbu Tayiti maddesinden dolayı müşkülâta tesadüf etmiş iken maslahat-ı mezkûrenin tesviyesi cihetiyle şimdiki halde bir mâni' ve hâil kalmamış olmasiyle kraliçe-i müşarünileybanın Ekosya tarafından avdetinde kral-ı müşarünileyhin İngiltere'ye azimeti melhuz idüği" [1].

Tayiti mes'elesi, İngiliz ve Fransız vükelâsı arasında halledilmişse de, anlaşma, her iki devletin parlamentolarında müzakere ve tasdik olunmamıştı. Fransız parlamentosunda müzakere sırasında muhalefet, hükûmeti şiddetle tenkit etti. İtimat reyi talebeden kabine birkaç reyle mevkiinde kalabilmişti. Reşid Paşa, bu hâdiseleri 22 Muharrem 1261 günlü tahriratında nakletmektedir.

"Kamaraların vakt-i küşadında haşmetlû Fransa padişahı cenablarının mu'tad üzere îrad edeceği nutk-ı resmîsinde Cezayir'e müteallik fıkra olduğu halde ba'zı ifadat-ı münasebenin icrası hususu geçen şehr-i Zilhicce-i şerifenin yirmi biri tarihiyle ve Nemçe postasiyle bu def'a şeref-vürud olan bir kıt'a cevapnâme-i âlilerinde muharrer ve mezkûr olup şimdiye kadar ma'lûm-ı vâlây-ı nezaret-penâhileri buyrulmuş olacağı veçhile nutk-ı mezkûrda Cezayir'e dair fıkarat mevcut olduğuna ve kamaralarda dahî buna dair haylı sözler cereyan etmiş idüğüne mebni ış'ar-ı sâmileri iktizasınca bundan sonraca sırası düşürülerek ba'zı kelimat-ı icabiyyenin tebliğiyle keyfiyeti hakipây-ı devletlerine iş'ar olunacağı ve Tayiti vak'asından dolayı Fransa devleti tarafından İngiltere konsolosu Mösyö............. i'tası me'vud olan tazmin hususu üzerine vükelây-ı millet kamarasında mübahesat-ı şedide vuku' bularak nihayet ârâya müracaat olundukta iki yüz on üç nefer-i vekil Fransa vükelâsının tedabirini tahsin suretinde olmalariyle her ne kadar zât-ı madde mecruh değil ise de muhalifîn takımı dahî iki yüz beş nefere reside olmuş velhasıl vükelâya müsaid olan ekseriyet-i ârâya za'f-ı küllî gelmiş olduğundan bu keyfiyet vükelây-ı mumaileyhime gereği gibi tezelzül îrad ederek bayağı istifa merkezine gelmiş oldukları halde vükelây-ı milletin taraftar olanları tarafından ibram vukuuna mebnî terk-i istifa etmeleriyle kamara ahalisinin fırka-i muvafakasından Tayiti maddesininki de muhalifîne iltihak eden ba'zı eşhasın bundan böyle yine eski meslek ve politikalarına ric'at ile vükelây-ı hâzıraya muavenet suretini iltizam edecekleri dahî ba'zı erbab-ı vukufun me'mulü olduğuna nazaran bu faraziyyenin dahî husulü takdirinde vükelây-ı

[1] 23 Şaban 1260, Defter, s. 83.

hâzırenin kuvvet-i sâbıkalarını kesbedecekleri bedihiyattan olduğu beyaniyle terkim-i arîza ibtidar kılındığı bi-mennih-i Taâlâ ma'lûm-ı âlileri buyruldukta" [1].

Fransız ve İngiliz münasebetlerini bozan hâdiselerden biri de, zenci esaretinin men'i yolunda yapılan yeni muahedenin, tasdiki dolayısiyle zuhur etti.

Zenci esaretinin tamamiyle men'i için, İngiltere ve Fransa her sene Afrika sahillerine donanma göndererek birbirlerinin ticaret sefinelerini araştırma yolunda, (1831 ve 1833) yıllarında bir muahede yapmışlardı. Bu muahedeleri genişletmek maksadiyle, Avusturya, Rusya, Prusya devletleri de davet olunarak, beş devlet murahhasları arasında anlaşma olmuş ve hükümdarlar tarafından tasdik olunacağı sırada, birtakım ihtilâflar belirmişti.

Tasdik için murahhasların hazırladıkları muahedede mütekabiliyet esası gözetilmişti. Fakat İngiltere'nin deniz kuvvetleri Fransa'ya üstün olduğundan, Fransa'da muhalifler harekete geçerek hükûmeti sıkıştırmağa başladılar.

Muhalefet gazeteleri tasdikin aleyhinde neşriyat yapıyorlar, İngiliz matbuatı da, şiddetli cevaplarla mukabelede bulunuyorlardı. Her iki memleket muhaliflerinin çarpışmalarına rağmen, muahedeler tasdik ve taraflarca mübadele edildi.

Reşid Paşa, arada geçen bu hâdiseleri 3 Cemaziyülâhır 1261 günlü aşağıdaki mektubunda izah etmektedir.

"Avrupa devletlerinden ekserisinin koloni ta'bir olunur memalik-i baîde ve müteallakasında emr-i ziraatta istihdam olunmakta olan arap üserasının bey' ve şîrasını hukuk-ı insaniyete münafi' görmeleri cihetiyle külliyen men' için İngiltere ve Fransa devletleri taraflarından her sene Afrika sevahiline miktar-ı vâfi donanma irsaliyle tarafeyn birbirinin tüccar sefâinini vizite etmek yani her tarafını ince inceye araştırmak üzere bin sekiz yüz otuz bir ve otuz üç sene-i İseviyesinde düvel-i müşarünileyhima beyninde mün'akid olan iki kıt'a ahidnâmeyi kırk bir tarih-i İseviyesinde daha ziyade tevsî'i muradile tanzim ettikleri muahede-i cedideyi imzaya Nemçe ve Rusya ve Prusya devletlerini dahî da'vet ederek beş devlet-i fahime murahhasları canibinden bi'l-imza maslahat tamam hükümdaran taraflarından tasdik sırasına geldiği esnada çünkü mes'ele-i Mısıriyeden dolayı Fransa'da evvelce

[1] 22 Muharrem 1261, Defter, s. 127.

tekevvün etmiş olan hoşnutsuzluk olvakit daha zâil olmamış bulunduğundan Fransa'da efkâr-ı âmme salifü'z-zikr muahede-i cedîdeye muhalefet sureti göstererek bu keyfiyet tâ kamaralara kadar te'sir etmiş olması cihetiyle her ne kadar muahede-i mezkûre usûl-i mütekabile üzerine müesses ise de bahran Fransa devletinin kuvveti İngiltere devletinin kuvve-i bahriyesine muvazin olmadığından bunda tekabül sahih bulunamıyacağı velhasıl İngiltere cenk sefineleri üsera maddesi vesilesiyle her yerde Fransa ticaret sefinelerini şüpheli olmadığı halde dahî tevkif ve vizite ederek Fransa'nın ticaret-i bahriyesini ibtal edeceği vadisinde birtakım i'tirazat ile kamaralar ahalisinin ekseriyeti Fransa devletini muahede-i mezkûreyi tasdikten men' etmiş ve üsera bey' ve şîrasının men'i zımnında Fransa'nın bahrî ticaretine halel gelmiyecek surette başka bir muahede akdiyle evvelki muahedatın külliyen ilgası maddesine çalışılmaklığa Fransa vükelâsını taahhüd merkezine götürmüş olduğundan ol vakitten beru Fransa devleti bu hususun bir ortasını bulmağa sa'y etmekde ve maslahatın şimdiye değin uzaması cihetiyle kamaralarda ve gerek gazetelerde türlü ta'rizler ve şamatetler zuhûra gelmekte idi bundan mukaddemce bu hususun Londra'da müzakeresine Fransa devletinin esbâk umûr-ı ecnebiye nazırı ve başvekili olan Dük dö Brogli memur olarak İngiltere canibinden dahî meşhur Doktor Loşinğton ta'yin olunmuş olduğundan iki devletin her biri canibinden süfün-i âdiye ve vapur teknelerinden müretteb olmak üzere yirmi altışar kıt'a sefâin-i harbiye Afrika'nın sevahil-i garbiyesinde bulundurulup her devletin cenk sefineleri kendu ticarî teknelerini üsera bey' ve şîrasından men' etmesi ve sevahil-i hükümdarinin dahî ya rızalariyle veyahut bi'l-icbar üsera ticaretinden vazgeçirilmesi ve her ne kadar devleteyn-i muahedeynden birinin cenk sefinesi diğer devletin tüccar teknelerini üsera maddesinden dolayı vizite etmiyerek bu hizmet tesadüf olunacak tüccar gemilerinin mensup olduğu devletin süfün-i harbiyesine ait olacak ise de Avrupalû beyninde cari olan hukuk-ı milliye-i umumiyye iktizasınca faraza bir devletin cenk sefinesi kangi devletin bandrasiyle olursa olsun tacir gemizine rastgeldiği halde filhakika kendu devletinin bandrası mıdır yoksa sâhte bayrak çeken korsan takımından mıdır anı tahkik için ol gemiyi bir müddet-i cüz'iyye durdurup fakat kâğıtlarına bakmak öteden beru mer'i ve mu'teber olduğundan bu usûlün dahî kema-fi's-sabık icrası için tarafeynin zabıta-i bahriyesine ta'limat-ı vazıha verilmesi ve derdest-i tanzim olan muahede-i cedidenin ahkâm-ı münderecesi şimdilik tecrübe

kabilinden olmak üzere kararlaştırılmış olduğundan ya beş veyahut on sene zarfında ahkâm-ı mukarrere ve meşruhanın husûl-i matlûbe tedabir-i kâfiye olabileceği tahakkuk eylediği halde muahedat-ı sabıka külliyen mülga hükmünde tutulması şeraitini ve müteferriat-ı sairesini şâmil müceddeden akdettikleri ahidnâmeyi hesab-ı frengî üzere güzeran eden şehr-i mayısın yirmi dokuzuncu günü memuriyet-i mumaileyhimadan başka İngiltere umûr-ı ecnebiyesi nazırı Lord Abredin ile Londra'da Fransa elçisi olan Kont Sent Adler dahî imza ederek tarafeyn hükümdarları tarafından verilecek tasdiknâmelerin dahî tarih-i imzadan itibaren on gün zarfında mübadele olunması şart olunmuş olup eğerçi Fransa'nın devlete muhalif olan gazeteleri muahedat-ı âtîka şimdiden ilga olunmamış oluyor ve vizite maddesinin ise yalnız ismi değiştirilmiştir ve ba'zıları dahî Fransa devletinin Afrika sevahilinde yirmi altı kıt'a cenk sefinesi tutması bâr-ı âzimdir yollu birtakım türrehat yazmakta oldukları misillû İngiltere'nin dahî muhalefet suretinde olan gazeteleri türlü şematetler etmekte iseler de tasdiknâmelerin mübadelesi için meşrut olan müddet yarınki gün münkaziye olacak olup halbuki dünkü gün Londra'da resmî mübadelenin icra olunması mukarrer idüği dahî rivayet olmamakta olmasına nazaran artık bu maslahata külliyyen bitmiş nazariyle bakılmak lâzım geleceği ve bu madde Fransa devletiyle İngiltere devleti beyninde birkaç seneden beru enva'-ı kîl u kâle bâdî olmuş iken şimdi bu vechile hıtam-pezîr olduğundan bu kaziyyenin beyn-i devleteyn tezyid-i hubb-ı muvâlâta sebeb-i kavî olacağında şüphe olmadığı beyaniyle terkim-i arîzaya ibtidar kılındığı bi-mennih-i Taâlâ" [1].

İngiliz-Fransız münasebetlerinde Fransa'daki muhalefet, gayetle hassas davranıyordu. Parlamentoda Tayiti hâdisesi münasebetiyle cereyan eden müzakereler sırasında, hükûmet çok zor bir duruma düşürüldü. Reşid Paşa'nın, Fransız parlamentosunda geçen müzakereleri, 9 Muharrem 1261 günlü mektubunda yazdığı görülmektedir.

"Fransa parlamentosunda mübahesat başlamış olduğundan bundan altı sene mukaddem umûr-ı ecnebiye nazırı ve başvekil bulunan Kont Mule tarih-i arızadan üç gün mukaddem yukarı kamarada vükelay-ı hâzıranın ba'zı harekâtını takbih suretinde haylice kelimat-ı şedide îrad edip eğerçi umûr-ı ecnebiye nazırı Mösyö Gizo dahî belâgat-i meşhuresi iktizasınca güzel cevaplar vermiş ise de mumaileyh Kont Müle

[1] 3 Cemaziyülâhır 1261, Defter, s. 155- 156.

etraflı ve nüfuz ve i'tibar sahibi adam olduğundan anın ifadatı sair ba'zı fark-ı zaifenin ta'rizat-ı âdiyesine benzemiyerek ezhan-ı nâsa haylice te'siratı olmuş ve aşağı kamarada bulunan ba'zı muarizîn ile mumaileyh Kont Müle beyninde ittifak vukuu dahî maznun bulunması cihetiyle bu keyfiyet vükelay-ı hazıranın mevki'-i halisine ba'zı mertebe tezelzül iras etmiş ise de vükelânın beka ve adem-i bekası şıklarından birine hükmolonması bundan sonraca aşağı kamara ekseriyet-i arasının kangi tarafa mütemayil olacağının bilinmesine mevkuf bulunduğu bi-mennih-i Taâlâ rehin-i ilm-î devleti buyruldukta her halde emrü irade hazret-i men-le'hü'l-emrindir" [1].

Fransız-İngiliz münasebetlerinin düzelmesinde kral Lui Filip'in büyük bir gayret harcadığı anlaşılmaktadır. Harp ile neticelenecek vak'aların bertaraf edilmesi, kralı memnun etmekteydi. Avrupa'da çıkacak harbin Osmanlı devletine de zarar vereceğinden korkuluyordu.

16 Ramazan 1260 günlü tahriratında Reşid Paşa, kralın bu duygularını belirtmektedir.

"Geçen akşam haşmetlû Fransa kralı cenablarına gidilmiş olduğundan kıral-ı müşarünileyh cenabları Tayiti maddesinin hüsn-i tesviyesinden ve Fas hükûmetiyle beyinlerinde husûl-i müsalahadan memnun olduğunu ve Avrupa devletleri beyinlerinde muharebe zuhûru maazallahü Taâlâ Devlet-i Aliyyeye dahî muzir olacağından müsaleha-i âmmenin istikrar ve bekasını bendegân-ı Devlet-i Aliyye'nin dahî bi't-tabi' arzu edeceklerinde şüphesi olmadığını ve Fas hâkimi hazretleri bu def'a taleb-i müsalaha ettiğinde Fransa devletinin tekâlif-i vâkıasını kabul eyler ise de islâmiyete dokunacak bir şey teklif olunmamasını ma'ruz-ı iltimasta îrad ettirmiş olduğundan Fransa devleti memurları tarafından dahî umûr-ı diniyyeye müdahale Fransa devletinin âdeti olmayup Cezayir halkının bile feraiz-i diniyelerini kemal-i serbestiyetle icra etmekte oldukları vadisinde cevap verildiğini ber- tafsil beyan, Fas hâkimi hazretleri her ne kadar mülûk-i islâmiyeden ise de zât-ı şevket-simat hazret-i hilâfet-penahiye mahsus olan elkab ve ta'biratı hâkim-i müşarünileyhe hiç bir vakitte yazmadıklarını ve yazamıyacaklarını dahî ifade ve ityan eylemiş ve taraf-ı çâkeriden dahî makama münasip cevablar verilmiş olduğunu müteakip canib-i bendegânemden Yunan vükelây-ı hazırasın'n lâkırdısı açılarak geçen hafta hakipây-ı müşiranelerine

[1] 9 Muharrem 1261, Defter, s. 117.

iş'ar kılınmış olduğu vechile bu babda Mösyö Gizo'ya îrad olunan sözler nezd-i kıralide dahî tezkâr olundukta kral-ı müşarünileyh cenabları Yunanistan'da birkaç fırka olarak bunlar Rusya ve İngiltere ve Fransa taraftarları ta'biriyle mevsuf ve ma'ruf iseler de kendisinin mültezimi olan usûl-i politikası icabınca indinde cümlesi seyyan olduğunu ve bu def'aki Yunan vükelâsı tebeddülünde dahî Fransa devletinin kat'iyyen medhali olmadığını ve Yunanlu tarafından memalik-i Devlet-i Aliyye reâyâsının tahrik ve ıgva olunmasına Fransa devleti tarafından rıza gösterilmesi ihtimali olmadığından ana göre Atina'da olan Fransa sefirine ta'limat-ı te'kide irsal ettireceğini"[1].

1260 yılının sonlarına doğru, İngiliz ve Fransızlar arasındaki münasebetler iyileşmiş gibi görünüyordu. Fransa'nın İstanbul elçisi (Borkine) ve sabık başvekillerden Tiyer (Thiers) Reşid Paşa'yı ziyaret ederek devlete ve Fransız-İngiliz münasebetlerine dair görüşlerini anlattılar. 26 Zilkade 1260 günlü tahrirat bu konuşmaları ihtiva etmektedir.

"Mösyö Borkine sefarethaneye da'vet olunmuş olduğundan vürudunda sâye-i şevket-vâye-i hazret-i şâhânede hakkında levâzım-ı ikramiye icra kılınmış olup kendusiyle esnay-ı taâmda ve ba'dehu cereyan eden müsahabatın fezlekesinde saltanat-ı seniyyeye derkâr olan hayırhahlıktan ve Devlet-i Aliyye'nin saadet-hal ve menafi'-i âliyesine çalışmak kendu metbuu olan devlete dahî politikaca bir nevi hizmet demek olacağından bahisle burada bulunduğu müddetce tashih-i ezhan ve efkâra ikdam edeceğini dermeyan ve her şeyde hukuk-ı Devlet-i Aliyye'yi muhafaza mültezimi olduğundan memalik-i mahrusa-i şâhânede bulunan Fransa konsoloslarının vazifelerinden hariç şeylere müdahaleden men'leri hususuna nasıl gayret edildiğini ve manifesto maddesinde Devlet-i Aliye'nin hak yed-i âlisinde olduğunu anladığı gibi devletine bile müracaat etmeksizin muvafakat ettiğini dahî tezkâr ve beyan eylemesi ve taraf-ı âcizanemden dahî teşvikat-ı lâzime kema-yenbagî icra kılınmış olduğu ve bir müddetten beru Fransa'da muhalifîn takımının İngiltere aleyhine şamatetleri berkemal iken bu aralık ta-dil-i lisana başlamış olmalarından ve kezalik İngiltere gazetelerinin dahî bu vadide görünmelerinden ve rivayet-î saireden iki millet arasında tecdid-i muhabbet ve meveddete iki tarafın dahî meyl-i küllîsi anlaşılmakta idüği ve geçen gün sabık umûr-ı ecnebiye nazırı Mösyö Tiyer sefarethaneye gelmiş olduğundan musaleha-i ammenin bekası ve bütün

[1] 16 Ramazan 1260, Defter, s. 92.

Avrupa'nın muhafaza-i âsâyiş-i halisi ancak İngiltere ittifakına mevkuf ve muallak olduğuna dair ifadat-ı vakıası dahî keyfiyyât-ı meşruhayı müeyyid göründüğü beyaniyle terkim-i arizeye ibtidar kılındığı bi-mennih-i Taâlâ rehin-i ilm-i âlileri buyruldukta herhalde emr ve irade hazret-i men-lehü'l-emrindir" [1].

Lui Filip'in Londra ziyaretine karşılık olmak üzere, İngiltere kraliçesinin de Almanya'dan avdetinde Fransa'ya geleceği takarrur etmişti. Reşid Paşa 6 Ramazan 1261 günlü tahriratında, İngiliz-Fransız münasebetlerinde tam bir anlaşmanın gerçekleştiği kanaatini izhar etmektedir.

"Haşmetlû İngiltere kraliçesi cenablarının Almanya tarafına seyahati kaziyyesi elbette Londra sefaret-i seniyyesi tarafından tahrir ve iş'ar olunmuş olacağı mülâhazasiyle buna dair cânib-i âcizanemden şimdiye değin bir şey yazılmamıştı fakat kraliçe-i müşarünileyhanın Almanya'dan avdetinde haşmetlû Fransa kralı cenablarının Şato Dö nam sayfiyesine uğrayıp bir veyahut iki gün kadar aram edeceği beş on günden beru şöylece rivayet olunmakta iken bu kerre bayağı tahakkuk etmiş ve diğer arîza-i bendegânemde beyan olunduğu üzere umur-ı ecnebiye nazırı Mösyö Gizo'nun Paris'e vürudunda çok durmıyarak aceleten sayfiye-i mezkûre tarafına azimeti dahî rivayet-i mezkûreyi musaddak bulunmuş olup İngiltere ve Fransa hükümdarlarının ma'lûm-ı âlileri buyrulduğu üzere daha ahd-ı karibde birbirlerine viziteleri vuku' bulmuş olduğu halde kraliçe-i müşarünileyha bu kerre dahî Fransa'ya gelür ise iki devletin te'kid-i ittifak-ı hakikiyeye meyl-i küllîsini îma edecek mevaddan olacağı cihetle sair ba'zı tarafların kıskançlığına dokunacağında şüphe olmadığı bi-mennih-i Taâlâ rehin-i ilm-i âlileri buyruldukta herhalde" [2].

Beşinci Paris elçiliğinde, Rus çarı da İngiltere'yi ziyaret etti. Bab-ı Âli bu ziyaretin mahiyetini öğrenmek istiyordu. Reşid Paşa, bu hususa dair Gizo ile konuşmasını aşağıdaki şekilde nakletmektedir.

"Haşmetlû Rusya imparatoru cenabları bu kerre Londra'ya gelmiş olduğundan buna dair sohbet esnasında galiba bu bir âdi vizite olarak politikaca bir gûnâ ahkâmı olmamak gerektir zannederim vadisinde nazır-ı mumaileyhin ifadatı vuku' bulmakla bunun dahî ilâvesine mübaderet kılındığı" [3].

[1] 26 Zilkade 1260, Defter, s. 108.
[2] 6 Ramazan 1261, Defter, s. 179.
[3] 21 Cemaziyülevvel 1260, Defter, s. 41.

Bab-ı Âli, bu mülâkatta geçenleri ve verilen kararları öğrenmek istiyordu. Paşa'nın Gurre-i Recep 1260 günlü aşağıdaki tahriratı da bu yolda yapılan tahkikatın semere vermediğini göstermektedir.

"Bu def'aki mülâkat-ı çâkeranemde dahî bu husus üzerine nazır-ı mumaileyhin ağzı araştırıldıkta mukaddemce hakipây-ı âlilerine beyan ve iş'ar kılındığı vechile bu bir âdi vizite olarak politikaca hükmü olmadığına dair ifadat-ı sâbıkasını tekrar etmiş ve sair ba'zı erbab-ı vukufun ifadesine göre dahî imparator-ı müşarünileyhin Londra'ya azimeti beyne'd-devleteyn te'yid-i rabıta-i dostî niyyetinden ibaret bulunmuş olup her ne ise bundan böyle dahî tahkikattan halî olunmıyacağından her ne öğrenilebilür ise yine hakipây-ı devletlerine beyan ve iş'ar kılınacağı ve imparator-ı müşarünileyhle Nemçe imparatoru ve Prusya kralı cenablarının Karlisbat şehrinde ictima' edecekleri mukaddemce rivayet olunmuş ise de Rusya imparatoru müşarünileyhin elhaletühâzihi kızlarından biri na-mizaç bulunduğuna ve Nemçe imparator-ı müşarünileyhin dahî bu esnada Tiryeste taraflarına gideceği rivayet olunmasına nazaran evvelki rivayetin fi'le gelemiyeceğinde şüphe kalmamak iktiza edeceği ve mücerret ihkak-ı hukuk-ı reâyâ zımnında saadetlû Emin Paşa bendelerinin memuriyeti bi'l-münasebe mumaileyh Mösyö Gizo ve sair iktiza edenlere ifade olundukta bu husus dahî niyyât-ı adliye-i hazret-i şehinşâhiye müeyyed olmasiyle cümle taraflarından izhar-ı memnuniyet olunmakta idüği beyaniyle terkim-i arîza" [1].

Londra mülâkatı hakkında öğrenilmek istenen malûmat Bab-ı Âli tarafından elde edilemedi. Rusların Bab-ı Âli'ye hoş görünmek için Cezayir işinde yardım eder gibi davrandıkları anlaşılmaktadır. Aşağıdaki arz tezkeresinde Rus elçisi, Cezayir meselesinde İngiltere ile Fransa devletleri arasında, ilhakın tasdiki için bir anlaşmanın mevcut olmadığını ve Rus imparatorunun (Londra'ya azimeti saltanat-ı seniyyenin rahat ve âsâyiş ve itmi'nanını bir kat dahî te'kid ve te'yid eylediğini) beyan etmektedir.

"Devletlû inayetlû utûfetlû übbehetlû Efendim Hazretleri,

Paris sefiri devletlû Reşid Paşa hazretleriyle Londra sefiri sabık ve lâhik saadetlû Sarım Efendi ve Âli Efendi ve Viyana sefiri saadetlû Nâfi' Efendi ile Berlin sefiri gayretlû Tal'ât Efendi taraflarından tevarüd eden çend kıt'a tahrirat ber-mutad Viyana'dan vürud eden gazete ter-

[1] Gurre-i Receb 1260, Defter, s, 55.

cümeleri evrakı ve mumaileyh Âli Efendi ve İngiltere umûr-ı ecnebiyesi nazırı Lord Abredin beyinlerinde teâtî olunan takrir tercümeleri Yunan maslahatgüzarı Arkiroplo'ya ihsan buyrulan nişan-ı âliden dolayı mumaileyh tarafından takdim kılınan teşekkür takriri ile beraber menzûr-ı hazret-i şehriyâri buyrulmak için irsal-i savb-ı sâmileri kılındı tahrirat-ı vâridenin ekseri ba'zı cevap ve ifadeyi havi olarak hükümlü şeyler ve rey terettüb eder maddeler olmayup müşarünileyh Sarım Efendi'nin iki kıt'a şıkkası dahî Londra'ya vusûlünü Haşmetlû İngiltere kraliçesi cenablariyle mülâkat-ı vakı'ay-ı resmîyyeyi ve Paris'ten bi'l-istishab götürmüş olduğu tercüman Agob müşârünileyh Reşid Paşa hazretleri canibinden şiddet üzere taleb olununcıya kadar bi't-tevkif ba'dehu şehbender Zührab'ın istihdam kılınacağını ve bir kıt'a tahrirat-ı mufassalası Mösyö Kanin hakkında mumaileyh Lord Abredin canibinden ne vechile ağız araştırıldığını ve Rusya elçisi Baron Bronof ile mumaileyhe dair ne suretle müsahabat cereyan eylediğini mutazammın ve mumaileyh Âli Efendi'nin bir kıt'a şıkkası zîrinde mumaileyhin muvakkaten Londra'ya azîmet iltimasında bulunduğuna ve suret-i hâle göre isti'dası is'af olunacak gibi anlaşıldığına mütedair bir fıkra mevcut olup çünkü mumaileyh Kanin'in hiddet mizacı cümlenin ma'lûmu olarak hattâ Rusya sefareti tarafından hançerli beyzade Telamak vasıtasiyle nezaret-i hariciye makamına mahremane vuku' bulan ifadatta Devlet-i Aliyye'nin idare-i dahiliyesine ait umûr-ı mesalihe müdahaleye ba'zı memurîn-i ecnebiyyenin hahişleri kâmilen takbih ile saltanat-ı seniyyenin istihkak-ı âli-i hükümdarisine vacib olan hürmet ve riayet da'vasını iltizamdan ve bunu daima düvel-i ecnebiyye'ye ifadeden hâli olmadıklarından başka geçenlerde gerek Cebel-i Lübnan maddesine ve gerek ba'zı keyfiyet-i hâzıraya mütedair mumaileyh Kanin'in ta'dil-i efkârına canib-i sefaretten ve belki Londra'da kâin sefirleri ma'rifetiyle doğrudan doğruya kabinetolarından himmet olunması bâis-i mahzuziyet olacağını nezaret-i müşarünileyha tarafından Mösyö Titof'a gayet mahremane ifade olunduğu cihetle bundan bahisle mumaileyh Bronof'a bu babta lâyıkı vech üzere ta'limat gönderildiği ıhbar olunmakla mumaileyhin müşarünileyh Sarım Efendi'ye vaki' olan ifadat-ı hasbıhalânesi ve mumaileyh Kanin'in böyle muvakkaten azîmet istemesi bunlardan neş'et edeceği misillü geçenlerde ba'zı mertebe işitildiği veçhile mumaileyhin madaması çocuklarını mektebe vermek için Londra'ya gitmek talebinde ve kendusi dahî muvafakatte ise de azîmeti şimdilerde pek de me'mul olmıyarak olsa olsa güze doğru gidebileceği ve mama-

fih efkâr-ı hâliyesi Yunanistanca Devlet-i Aliyye'nin menafi'i tarafında bulunduğundan dolayı şu aralık vücudü adem-i vücudünden hayırlu olabileceği melhuzattan görünmüş ve ma'lûm-i âli buyrulduğu veçhile Fransalunun Cezayir'i bütün bütün temellük daiyesinde olduğuna dair geçenlerde işitilen havadis üzerine ba'zı düvel-i garbiyenin bu babta bir gûna tasmimatı olup olmadığı araştırıldığı sırada muamileyh Titof'a tebligât-ı hafiye icra olunduğundan bu def'a alınan haberde Cezayir'e müteallik İngiltere ve Fransa sefaretleri beyinlerinde bir gûna mukavele akid ve imza olmadığı ve İngiltere kabinetosunun Cezayir mesalihi üzerine ittihaz eylediği usulde sebat ve devam etmekte olduğu ve Fransalunun orada hakk-ı tasarrufları sarahaten henüz kabul ve i'tiraf kılınmadığı ve bunlara nazaran İngiltere devletinin Cezayir hakkında muamelesinden dolayı Devlet-i Aliyye'ye bir vesvese ârız olmamak lâzım geleceği ve imparator cenablarının Londra'ya azimeti saltanat-ı seniyyenin rahat ve âsâyiş ve itmi'nanını bir kat dahî te'kit ve te'yid eylediği ve Rusya ve İngiltere devletleri böyle ittihad-ı tam ile hareket ettikçe Devlet-i Aliyye'nin menafi'-i hakikiyyesi her türlü taarruzattan emin olacağı hususları devleti namına olarak mumaileyh Titof canibinden kezalik mahremane bildirilmiş ve ifaadat-ı vakıa faide-i ma'neviyeyi da'vet ederek ya'ni öyle bir tasavvur-ı nihaî var ise mümkün mertebe önünü kestirerek isabet olmuş ve olbabta nezaret-i müşarünileyha makamından mumaileyhe iktizası veçhile ibraz-ı mahzuziyet olunmuş idüğine binaen müşarünileyhima Reşid ve Sarım Efendi'ye yazılacak cevapnamelere bunlara dair icabına göre fıkra ilâve olunması ve mumaileyh Nâfi' Efendi'nin bir kıt'a şıkkası Viyana'da bulunan İsmail Bey'in bu def'a Paris'e azimet eylediğini ve Avusturya imparatoru cenablariyle ne veçhile mülâkat ettirildiği ve diğer şıkkası tabib beylerin evvelce iltimas olunan iki sene müddet-i istihdamiyesine muvafakat olunduğunu müteakip taleb buyrulan üç sene hakkında isti'lâm keyfiyeti şâmil ve bir kıt'a şıkkası dahî sefarethane-i seniyyede bulunan beygirlerin bir çifti devletlû Fethi Paşa hazretleri zamanında mübayaa olunarak olvakitten beru mütemadiyen kullanılarak bütün bütün amel-i mânda hükmüne girmiş ve oldukça dinç olmak üzere beş yüz florine doğru bir çift beygir alınabileceği istihbar ve diğerlerinin şu hal ile nihayet yetmiş seksen florin edebileceği ıhbar kılınmış ve sefarethane şasörü ve kapucu ve arabacı ve hademesinin elbise-i mevcudesi dahî pek ziyade fersûde olarak şâyân-ı tecdid bulunmuş olduğundan isti'zanı müştemel olup tabib-i mumaileyhin müddet-i istihdamiyesinin beş seneye temdidi bu-

raca karar-gîr olduğuna ve canib-i sefarete dahî olveçhile ifade-i keyfiyet kılındığına göre bu babta olan iltimas-ı âlinin Avusturya devleti nezdinde icrası müsafat-ı tarafeyn iktizasından olmakla keyfiyetin te'kidi ve tahkik kılındığı veçhile vakıa zikrolunan elbise ve beygirler artık kullanmaktan kalmış ve bu halde yerlerine âherlerinin alınması ve isti'zan olunan elbisesenin dahî tecdidi şân-ı âli-i saltanat-ı seniyyeye .... görünmüş olmakla icray-ı iktizasiyle ba'dehu masraf ve bahası hazine-i celileden tesviye ve isti'fâ olunmak üzere poliçelerinin gönderilmesi hususunun iş'ar ve terkim ve tahrirat-ı saireye dahî iktizasına göre cevabnameler tenmiki muvafık-ı irade-i seniyye-i hazret-i şehriyârî buyurulursa iş'arı menût-ı himem-i behiyyeleridir efendim.

İfadat-ı vakıa-i muharrere vakıa fevâid-i ma'neviyeyi da'vet ederek isabet olmuş idüğine binaen ber-minval-i muharrer müşarünileyhima Reşid Paşa ve Sarım Efendi'ye yazılacak cevabnâmelere bunlara dair icabına göre fıkra ilâve olunması ve iş'ar-ı âlileri üzere tabib-i mumaileyhin müddet-i istihdamiyesinin beş seneye temdidi buraca karar-gîr olduğuna ve canib-i sefarete dahî olveçhile ifade-i keyfiyet kılındığına göre keyfiyetin te'kidi ve zikrolunan elbise ve beygir maddesinin icray-ı iktizasiyle ba'dehu poliçelerinin gönderilmesi hususunun iş'ar ve terkim ve tahrirat-ı saireye dahî iktizasına göre cevabnâmeler tenmiki münasip görümüş olmesiyle iş'ar ve istizan-ı âlileri vechile icray-ı icâbat-ı hususuna irade-i seniyye-i cenab-ı mülûkâne müteallik buyrulmuş ve evrak-ı merkume yine savb-ı âlilerine iade kılınmış olmakla olbabta emr u ferman hazret-i men-lehü'l-emrindir.

Ma'ruz-ı çâker-i kemînelerdir ki reside-i dest-i i'zaz olan işbu tezkere sâmiye-i âsafaneleriyle evrak-ı merkume menzur-ı âlî-i hazret-i şâhâne ve meâl ve müeddaları ma'lûm-i hümayun-ı canib-i mülûkâne buyrulmuştur."

1261 yılında Rus Gran Dükü Kostantin İstanbul'a geldi. Ortadoks tebaa Gran Düke İstanbul'da çok yakınlık gösterdiler. Bu samimi bağlılık gösterileri Paris'te de duyuldu. O sıralarda Lübnan'da çıkan karışıklıklarda Fransız matbuatında geniş tepkiler uyandırmıştı. Gran Dükün seyahati münasebetiyle paşanın, 26 Recep 1261 günlü mektubu, Fransız siyaset adamlarının fikirlerini öğretmekte ve Kostantin'in İstanbul'u ziyaretine mütedair Fransız efkârını arzetmektedir.

"Gran Dük Kostantin cenablarının seyahatinden dolayı bu tarafın mütalâatına dair işbu şehr-i şerifin ikisi tarihiyle bu kerre reside-i.... dest-i ta'zim olan tabrirat-ı aliyye-i nezaret-penâhileri meâl-i vâlâsı rehin-i bendegânem olmuştur bu havadisin bu tarafta intişarından beru bi't-tesadüf görülmüş olan ba'zı erbab-ı politika işbu seyahat kaziyyesi ve hususiyle Kostantin namında bulunan prensin hıristiyan beyninde ol isimle ma'ruf olan memlekete iltizamen gibi gönderilmesi ve Der-i Saâdet ve gerek civarında geşt ü güzarı esnasında reaya taraflarından dahî mütehalikâne ve bayağı perestiş raddesinde ızhar-ı ta'zimat olunması erbab-ı basirete göre dikkate şâyân mevaddan olduğunu ve reâyânın bu def'a bu veçhile davranışı bir taraftan Rusyalu ile beynlerinde olan rabıta-i mezhebiyye münasebetiyle meyl-i müteassıbana ve diğer canibinden dahî çünkü kendulerini muamelâtca ve cihan-ı saire ile muhakkar ve mağdur ve hukuk-ı tabiiyye-i insaniyeden mahrum addetmeleri cihetiyle bir nevi' hareket-i me'yusane demek olacağını ve taraf-ı Devlet-i Aliyye'den bunun hakîmane suretle çâresine bakılmak ehem olup ezcümle bu makule esbabından tevellüt eden temayülün ibtaline muamelât-ı tehdidiye faide vermeyüp hususiyle politika-i asriye dahî olsuretlere müsaid olmadığından meselâ reâyâ haklarında muamelât-ı lâyıka ve mütesaviye icrası ve bir de Yunanistan'da dahî meşhud olduğu veçhile bunların cehli zâil oldukça bi't-tabi' taassupları azalarak velhasıl ahval-i hakikiye-i âlemi ve kendu zarar ve menfaatlerini anlıyarak olvakit Rusya devleti tarafına meylden vazgeçeceklerinden bunların terbiyesi suretinin dahî istihsali gibi ba'zı tedabir-i mühimmeye teşebbüs buyrulması icabedeceğini ifade ve beyan etmeleriyle taraf-ı âcizanemden dahî saltanat-ı seniyyenin usûl-i adilânesi her sınıf tebaa haklarında siyyan olduğundan reâyanın me'yusiyetlerine hiç bir sebeb olmadığına nazaran reâyâ tarafından devleteyn tarafından tehalük kaziyyesinin aslı olmaması iktiza edüp bi'l-farz ba'zı kenduyu bilmez erazil canibinden böyle bir hareket vuku' bulmuş olsa bile bunun hey'et-i umumiyelerine ait olamıyacağı velhaletü haza sâye-i şevket-vâye-i hazret-i şâhânede terbiyet-i umumiye madde-i hasenesi dahî derdest-i icra olduğu cevapları verilmekte olup her ne ise asıl ehem olan haşmetlû kral cenablariyle umûr-ı ecnebiye nazırı Mösyö Gizo'nun efkârları anlaşılmış olarak müşarünileyh ise yarınki gün Paris'e mesafe-i baîdede kâin Şato Dö nam sayfiyesine azimet edecek olup nazır-ı mumaileyh dahî bundan iki gün bir az ikamet etmek üzere uzacak bir kampanyaya gitmiş olduğundan avdetlerinde mülâkatın bu babda her ne istidlâl oluna

bilür ise derhal hakipây-ı devletlerine beyan ve iş'ar olunacağı ve ziyafet-i hümâyun esnasında İngiltere elçisi İstratfot Kanin tarafından îrad olunmuş olan kelimat burada herkes canibinden tahsin olunmakta idüği beyaniyle" [1].

Gran Dük Kostantin'in İstanbul'u ziyaretine mukabil, Lui Filip de dördüncü oğlu Dük dö Monpanse'yi İstanbul'a göndermiye karar verdi.

Reşid Paşa, Gran Dükün İstanbulu ziyareti hakkında Dizaş ile konuşurken Dük dö Monpansiye'nin de İstanbula seyahati işini de görüştüler. 3 Şaban 1261 günlü tahriratında bu konuşmaların tafsilâtı görülmektedir.

"İşbu mücavebat-ı meşruhadan sonra Gran Dük Kostantin cenablarının seyahatine Fransa Kabinetosu tarafından ne nazarla bakılmakta olduğu mukaddemce şeref-vürud olan ta'limat-ı âlileri iktizasınca araştırılmış olmakla mumaileyh Mösyö Dizaş cevabında çünki mukaddemlerde düvel-i garbiye taraflarından mesalih-i şarkiyyeye kemaliyle dikkat olunmaması cihetiyle Rusya devleti meydanı halî bularak istediği gibi işini yürütmekte ve her türlü icray-ı nüfuz etmekte iken biraz vakitten ve hususiyle bin sekiz yüz kırk sene-i iseviyyesinde düvel-i fahimenin Türkistan umûriyle cidden iştigallerini gördüğünden beru bi't-tabi' kuvve-i politikasına halel gelmekte olduğunu Rusya devleti dahî hissetmekte olmasiyle bu halin Devlet-i Aliyye'nin hıristiyan tebasından oltarafa mütemayil olan güruha dahî te'siratı olup olmadığını bir takrip anlamak ve politikaca zayiatını mümkün olur ise yeniden kazanmak Rusya devletinin ehemm-i umurundan olup Avrupa prenslerinin memalik-i Devlet-i Aliyye'de seyahati maddesi ise mesbukü'l-emsal olarak zâhir halde Avrupa devletlerinin ta'rizatını davet edecek bir sebeb dahî olamıyacağından imparator-zâdenin seyahati ancak bu misillü niyyat ve mülâhazat ile icra olunmuş olacağında şüphe olmadığını ve hıristiyan teb'a taraflarından müşarünileyhe mütehalikâne gösterilen hürmet ve ta'zimat teessüf olunacak mevaddan ise de bunun için anları ürkütmeyüp ancak muamelat-ı adliye ve lûtfiye ile metbu'ları olan Devlet-i Aliyye'ye ısındırılarak öte tarafa temayülden vazgeçmiye sa'y olunmak iktiza edeceğini beyan eylemiş ve taraf-ı âcizanemden dahi Devlet-i Aliyye'nin her sınıf teba'sı hakkında derkâr olan hüsn-i niyyat ve muamelâtına dair kelimat-ı münasibe îrad olunmuş olduğu ve bu kerre Mösyö Borkine tarafından kendulerine gelen mekâtibin birinde Haşmetlû Fransa kralı cenablarının dördüncü oğlu Dük dö Monpansiye'-

[1] 26 Receb 1261, Defter, s. 166.

nin ibtida Mısır'a gidip oradan Der-i Saâdet'e gelecek olması Devlet-i Aliyye'ye pek de hoş görünmediğini hissetmekte olduğu muharrer olup halbuki müşarünileyhin bu seyahate mübaşereti biraz gecikmiş olduğundan ibtida Der-i Saâdet'e ve ba'dehu Mısır'a gitmesi lâzım gelse olvakte kadar Nil sularına kıllet gelerek nehren istediği mahallerin cümlesine gidemiyeceği mülâhazasiyle evvel-i emrde Mısır canibine azimetine karar verilmiş olduğu her ne kadar mukaddemce Mösyö Borkine tarafına iş'ar olunmuş ise de beyan-ı hâle nazaran sefir-i mumaileyhin işbu mektubu anın vusulünden evvel yazılmış olacağını dahî mariz-i i'tizarda hikâye edip fakat güzeran eden şehr-i Cemaziyelevvelinin yirmi altısı tarihiyle takdim olunmuş olan bir kıt'a arize-i âcizanemde ber-tafsil i'şar olunduğu veçhile kral-ı müşarünileyh cenablarının bu seyahat maddesine dair olan ifadarında ne Der-i Saâdet'e gider iken ve ne avdette Mısır'a azimet sözü yoğiken bunun sonradan böyle zuhûr etmesi çünkü imparator-zâdenin seyahati havadisi haylice vakitten beru bu taraflarda şayi' olduğundan mütalâa-i kemteraneme göre anınla Der-i Saâdet'te tesadüf olunmamak için bu Mısır azimetinin araya sokuşturulmuş olması muhtemel olarak ba'zı erbab-ı politikanın ağızları araştırıldıkta anlar dahî bu mülâhazada görünüp bunu Devlet-i Aliyye tarafına doğruca söyledikleri halde Rusya devletiyle zıddiyet-i kamilelerini bir kat dahî göstermek demek olacağından bizce hoşlanılacağı derkâr iken i'tiraf etmemeleri dahî galiba prens-i müşarünileyhin vizitesine vermek istedikleri kıymet-i politikayı Mısır'ca dahî mahvetmemek niyyetinden iktiza etmiş olması dahî melhuzattan bulunduğu" [1].

Aynı tahriratta, kralın yemeğe davet ettiğini yazan Reşid Paşa, yemekten önce Lui Filip'le Gran Dükün seyahati ve oğlunun İstanbul'a gidişine müteallik yaptığı konuşmayı da bildirmektedir.

"Kral-ı müşarünileyh cenabları Şato Dö nam sayfiyesine müttehid-i azimet olduğu halde........ismiyle ma'ruf sarayına taâm da'vetini mutazammın bir tezkere zuhûr etmiş olduğundan gidildikte taâmdan evvelce müşarünileyh sohbete başlıyarak oğlum Dük dö Monpansiye ahd-i karibte Der-i Saâdet'te bulunacaktır Gran Dük Kostantin cenablarının türkçe tekellüme muktedir oldûğundan Der-i Saâdet'te herkesle bilâ-teklif sohbet ettiğini rivayet ettiler bilmem sahih midir hayfa ki benim oğlumun türkçe ma'lûmatı olmadığından tercüman külfetinden berî olamıyacaktır demekle taraf-ı bendegânemden dahî mahdumunuz

[1] 3 Şaban 1261. Defter, s. 170-171.

müşarünileyh Der-i Saâdet'te kemal-i memnuniyetile kabul olunacağında şüphe yoktur ve Gran Dükün türkçe tekellüme iktidarı ne mesmu' ve ne me'mulüm olmayup her ne ise tahkiki dahî kabildir ve mahdumunuz müşarünileyh her ne kadar tercüman vesatetiyle tekellüm etse dahî niyyet-i hâlisane-i dostane ile gelen bir prensin lisan-ı saffetinden zuhûr edecek kelimatın tercüme sebebiyle kadr ve kıymeti zayi' olmaz yollu cevaplar verildikte mahdum-ı müşarünileyhin hüsn-i kabulüne dair olan ifadattan ızhar-ı mahzuziyet ile Gran Dükün türkçe bilmesi bahsinde dahî lede'l-tahkik şayet müşarünileyhin lisan-ı türkîde ma'lûmatı olduğu tebeyyün eder ise müteessif olacağımdan böyle şüpheli kalmasını tercih ederim yollu lâtife-âmiz ba'zı sözler söyledikten sonra benim oğlumun vizitesi mücerret niyyet-i haliseye mebnî olduğu aşikârdır lâkin andan evvelce vuku'bulan viziteye kefil olamam demiş olduğundan evvel viziteden murad ne olabileceği lede'l-istizah kral-ı müşarünileyhin mütalâatı dahî mumaileyh Mösyö Dizaş'ın olbabta îrad eylediği kelimata tamamı tamamına muvafık olmasiyle tekrarından sarf-ı nazar kılındığı" [1].

Fransa kralının oğlu, İstanbul'da şok ikram gördü. Padişah sevgi ve hürmet gösterdi. Lui Filip bu gösterilerden dolayı Reşid Paşa'ya teşekkürlerini bildirdiği gibi, padişahı da Fransa'yı temaşaya davet etti. Dük Dö Monpansiye gördüğü ikramdan duyduğu minnettarlığı bizzat Reşid Paşa'ya anlatırken, Avusturya elçisi bu muhavereye kulak vererek paşaya :

"-Dük Dö Monpansiye Rusya imparatorunun oğlundan sonraca Der-i Saâdet'e gitmiş olduğundan galibe taraf-ı Devlet-i Aliyye'den Dük Dö Monmansiye'ye daha halisane ve dostane suretle riayet ve ikram olunması iltizam buyrulmuş gibi anlaşılıyor" dedi.

Reşid Paşa, aşağıdaki tahriratında kısa bir cevapla bunu savuşturduğunu anlatmaktadır.

"Fransa kral-ı müşarünileyh cenablarının Şato Dö Nam sayfiye-i baîdesinden Paris civarında kâin Senklu sarayına gelmiş olduğundan geçen akşam gidilmiş olmakla oğlu Dük Dö Monpansiye hakkında cânib-i cenab-ı mülûkâneden ızhar buyrulan ikram ve hürmetten dolayı pek aşuru memnun ve müteşekkir olduğunu ve zât-ı şevket-simat-ı hazret-i şâhane mümkün olup da Fransa'yı temaşaya rağbet buyursalar kendusine ziyadesiyle iftiharı mucip ve Avrupa'nın ahval-i nizamiye ve ma'muriyet-i kâmilesinin fetanet-i fıtriye ve niyayt-ı adliyesi meşhur-ı enam olan bir padişah-ı âzimü'ş-şan taraflarından bizzat müşahedesi me-

malik-i Devlet-i Aliyye hakkında dahî enva'-ı fevaid ve menafi'i müstevcib olacağını ve oğlu müşarünileyh Devlet-i Aliyye sefirini görüp hakipây-ı mekarim-peymây-ı cenab-ı şehriyâriye teşekküratını tekrar etmek arzusunda olması cihetiyle ol akşam sarayda bulunmamasından dolayı teessüf eylediğini ifade etmiş ve haşmetlû kraliçe cenabları dahî atabe-i 'ulyay-ı hazret-i cihan-dâriye pek çok teşekkürler eylemiş olup ertesi akşam dahî nezd-i kıraliye med'ûven gidilmiş olduğundan müşarünileyh Dük Dö Monpansiye bende-i bî-riyalarını gördüğü gibi acaleten gelip taraf-ı bahirü'ş-şeref hazret-i padişahîden meşhudu olan iltifat ve ikramı ile'l-ebed unutamıyacağını ve icray-ı teşekküre hiç bir veçhile muktedir olamıyacağını ve çünkü huzur-ı meâli-nüşûr-ı cenab-ı şâhâneye duhûl ederek mücavebat-ı vakıadan zât-ı keramet-âyât-ı şâhânenin meşhur olan evsaf-ı celilelerinin dahî ma-fevkinde bulunduklarını gereği gibi anlamış olduğundan inşaallahü Taâlâ Devlet-i Aliyye'nin gün be-gün kesb-i ma'muriyet edeceğinde ve her sınıf teb'anın sâye-i şevket-vâye-i hazret-i mülükânede ez-her cihet rahat ve adâlete nail olacaklarında şüphesi kalmamış olduğunu söylemiş olup müşarünileyhin bu ifadatı esnasında Nemçe elçisi yakın bulunarak hemen cümlesini işitmiş olduğundan müşarünileyh tebâüd ettiği gibi elçi-i mumaileyh daha ziyade yaklaşarak Dük Dö Monpansiye Rusya imparatorunun oğlundan sonraca Der-i Saâdet'e gitmiş olduğundan galiba taraf-ı Devlet-i Aliyye'den Dük Dö Monpansiye'ye daha halisâne ve dostane suretle riayet ve ikram olunması iltizam buyrulmuş gibi anlaşılıyor demesiyle taraf-ı âcizanemden dahî bu prenslerin ikisi de Avrupa'nın büyük hükümdarlarının zâdeleri olması cihetiyle zannederim ki haklarında hürmet-i mütesaviye icra buyrulmuştur denilerek savuşturulduğu" [1].

İngiltere kraliçesi Fransa'ya beklenen ziyaretini yaptı. Paşa, 19 Ramazan 1261 günlü tahriratında :

"Haşmetlû İngiltere kraliçesi cenablarının bu def'a Fransa kralının Şato Dö nam sayfiyesine teklifsizce gelişi devletinin te'kid-i ittihadına delâlet edeceğine ve bu keyfiyet ise Devlet-i Aliyye'nin dahî hakiki arzu buyurduğu mevaddan olduğuna binaen bu vizitenin havadisi taraf-ı âcizanemden kemal-i mahzuziyet ile istima' olunduğuna dair sevk-i kelâm olundukta nazır-ı mumaileyh (Gizo) çünkü müsalâha-i ammenin bekası ancak bu iki devletin devam-ı ittihadiyle hasıl olup Devlet-i Aliyye'nin menafi'-i hakikiyesi dahî ana merbut ve muallak bulunmakla

[1] 21 Şevval 1261, Defter, s. 193.

mahzuziyetiniz pek becadır diyerek vizite-i mezkûrdan dolayı aşırı memnuniyetini halen ve kalen ızhar eylemiş idüğini" [1] bildirmektedir.

Eflâk ve Buğdan'ın birleştirilerek Rusya imparatorunun damadını kral nasbetmek üzere olduğu şa'yidi. Bunun doğru olub olmadığı Bab-ı Âli'ce Reşid Paşa'dan soruldu. Paşa, bu birleşmenin mümkün bulunmadığını yazmakla beraber, 25 Cemaziyelâhir 1261 günlü aşağıdaki tahriratında, devletlerin (şu sulh-ı umumînin devamı ve rekabet ve muhasede-i tabiiyyelerinin radde-i sabıkasında kararı esnasında o misillü inkılâb-ı azimeyi tecviz etmiyecekleri velhasıl şimdiki mesâlih-i amme devam ettikce ve muamelât-ı devleteyn başka bir surete girmedikçe böyle şeylerin kolaylıkla zuhûra) gelemiyeceğine işaret ederek şunları merkeze arzettiği görülmektedir.

"Eflâk ve Buğdan memleketlerinde bulunan Avusturya memurları vücuh-i ahali ile bi'l-ittifak memleketeyn-i merkumeteynin birleştirilerek bir kırallık ittihazını tasmim ile kuvve-i karibeye götürdükleri ve bu keyfiyyeti haşmetlü Rusya imparatoru cenablarına inha eylediklerinde müşarünileyh bi't-tahsin kendu damadını kral nasbetmek üzere râzı olmuş olduğu Belgrad muhafızı devletlû paşa hazretleri tarafından ve geçende teehhül eden Dük Dö Mal cenablarının Cezayire kral vekili olarak memuriyetini Fransa devleti arzu etmekte ise de Cezayir'in henüz düvel-i fehime taraflarından adem-i tasdiki cihetiyle bu suret icra olunamayup fakat ba'zı maslahat tesviyesi için devlet-i müşarünileyha tarafından memuren elyevm Londra'da bulunan Dük Dö Bruğli'ye Cezayir'in İngilterelu tarafından resmen tasdiki için memurîn gönderilmiş idüği rivayatı dahî Berlin sefiri Saadetlû Tal'ât Efendi bendeleri canibinden iş'ar olunmuş olduğundan bu babda mesmuat ve ma'lûmat-ı bendegânemin isti'lâmına dair işbu şehr-i carinin ikisi tarihiyle bir kıt'a tahrirat-ı aliyye-i nezâret-penâhîleri ziver-i dest-i ta'zim olarak misal-i sâmisi rehin-i i'zan-ı âcizanem olmuştur ba'zı efkâr-ı faside erbabının taraf taraf envai hükûmetler teşkiline dair türlü türrehat neşr ve işâe etmekte oldukları misillü memleketeyn hakkında dahî ol vadide ba'zı sözler tekevvün etmiş ve Boyar takımından dahî ba'zı ukûl-i hafife eshabının bu mütalâada bulunması ve oralarda bulunan Avusturya memurlarının içinde dahî şayet devletinin politikasını bilmez ve ahval-i hâliyeye aklı ermez adamlar var ise anların dahî o makule hayâlâta muvafakat göstermesi melhuzattan olup fakat ma'lûm-ı âlileri buyrulduğu üzere

[1] 19 Ramazan 1261, Defter, s. 182.

Avusturya devleti her devletten ziyade hıfz-ı müsalaha-i ammeye sa'yi ve hey'et-i hazıra-i Avrupa'nın tagayyüründen müteriz olduğundan anın böyle bir maddeye müsaid görünmesi ihtimalden baîd olarak böyle olduğu takdirde Avusturya memurlarının dahî kendu devletlerinin re'y ve rızasına karşu âhar bir devlet hükümdarına inhay-ı keyfiyyet etmeleri imkânsız ve bi'l-farz etmiş olsalar bile ana Rusya devleti canibinden vücud verilmiyeceği şüphesiz olup her ne ise böyle bir madde-i nazike şunun bunun söziyle hasıl olamıyarak kabinetoların tevafukuna muhtaç olacağına ve farz-ı muhal olarak Nemçe ve Rusya devletlerinin bu babda tevafuk-i re'yleri mümkün olsa dahî sair düvel-i fahimenin rızaları dahî munzam olmadıkça bu tasavvuru fi'le götüremeyeceklerine ve sair devletlerin ise şimdilerde buna muvafakatlarını icabettirecek esbab mevcut olmadığına ya'ni düvel-i fahime taraflarından Huda-nekerde buna rıza gösterilmek lâzım gelse bu keyfiyyet muvazene-i haliye-i düveliyeyi başka bir kalıba ifrağ etmekliğe bir mukaddeme demek olarak halbuki şu sulh-ı umuminin devamı ve rekabet ve muhasede-i tabîiyelerinin radde-i sabıkasında kararı esnasında o misillü inkılâbat-ı azimeyi tecviz etmiyecekleri velhasıl şimdiki müsalaha-i amme devam ettikçe ve muamelât-ı düveliyye başka bir surete girmedikce böyle şeylerin kolaylıkla zuhûra gelemiyeceği vazıhattan bulunduğuna nazaran bu maddenin iş'ar-ı âlileri üzere şâyân-ı telâkki-i sem'i sıhhat ve i'timad olmadığı derkâr ise de mamafih yine tahkik-i ahvale dikkat olunarak her ne işitilür ise savb-ı âlilerine iş'ara mübaderet olunacağı" [1].

Dört ve beşinci elçiliği devresinde, Cezayir meselesinin bahse mevzuu teşkil ettiği yerlerde daima hassasiyet gösterdiği açıkca görülmektedir. Dük Dö Mal'in evlenmesi münasebetiyle vaki davette, süferanın kabulü anında, sekiz Cezayir şeyhinin sıra beklediğini gördü. 21 Zilhicce 1260 tarihli aşağıdaki tahriratında bu husustaki duygularını bütün tafsilâtiyle belirtmektedir.

"Haşmetlû Fransa kralı cenablarının damadı olan Belçika kralı ve kraliçesi cenabları bu esnada Paris'e gelmiş ve müşarünileyh Fransa kralının üçüncü oğlu olup bu kerre Napoli'de Sicilya'nın kralının akrabasından bir prenses ile izdivaç eden Dük Dö Mal dahî zevcesiyle beraber Paris'e avdet eylemiş olduğundan cümlesiyle resmen mülâkat olunmak üzere süfera takımı bundan sekiz gün mukaddem saray-ı kıraliye

[1] 12 Receb 1261, Defter, s. 164.

da'vet olunmasiyle gidilerek ibtida müşarünileyhima Belçika kralı ve kraliçesi cenabları görülmeğin ikisi dahî başka başka taraf-ı eşref-i cenab-ı cihan-bâniye ızhar-ı hürmet-i azime etmiş oldukları ve ba'dehu müşarünileyh Dük Dö Mal zevcesiyle ma'an görülmüş olduğundan işbu vuku'a gelen izdivacı nezd-i meâli-vefd-i hazret-i hilâfet-penâhide bâis-i mahzuziyet-i seniyye olacağına dair ba'zı kelimat-ı münasebe îrad olunduğu ve saray-ı kralide Belçika kral-ı müşarünileyhin bulunduğu daireden müşarünileyh Dük Dö Mal'in dairesine gidilür iken süferanın mürûr ettiği mahalde bu bendegânemde Paris'e gelmiş olan sekiz nefer Cezayir meşayih-i mu'teberanı dizilip durmuş olduklarından sair süfera kemal-i dikkat ile bakmışlar ise de taraf-ı acizânemden hiç ol canibe nigâh olunmıyarak geçilip ba'dehu şeyhleri gördünüz mü yollu sual edenlere dahî dikkat etmedim cevabı verildiği ve işbu şehr-i carinin on yedinci perşembe günü Fransa kamaraları resmen küşad olunmuş ve süfera dahî ber-mu'tad da'vet kılınmış olduğundan gidilmiş ve Fransa kral-ı müşarünileyhin îrad ettiği nutk-ı resmisinin nezaret-i ecnebiyye tarafından vürud eden suret-i metbuası leffen hakipây-ı devletlerine takdim kılınmış olup zikrolunan meşayihin kamaraya geleceklerine dair evvelden bir şey istima' olunmamış olduğu halde anlar dahî bağteten kamaraya duhûl ve sandali-i kralînin karşısında bir mahalle kuûd eylediklerinden anlar kamarada iken Devlet-i Aliyye sefirinin dahî bulunması pek de yakışık olmıyacağı cihetle hemen kalkılub avdet olunması sureti tasavvur ve bir canibden dahî şu vakt-i nazikte böyle ızhar-ı infiâl olunmaklığın ba'zı muhazırı olabilmesi dahî tefekkür olunmakta iken kral-ı müşarünileyh dahî kamaraya dahil olmuş olduğundan bi'l-farz avdet suretinin tercihi takdirinde bile icrasına vakit kalmamış ve her ne kadar meclis mümted olmamış ise de haylıca ıztırabta bulunulmuş idüği beyaniyle terkim-i arizaya ibtidar kılındığı bi-mennih-i Taâlâ" [1].

Gerek Cebel-i Lübnan ve gerekse Cezayir ve Zahra maddelerine dair Paris'deki konuşmaları padişahın nezdinde takdir ile karşılandı ve kendisine tebşir edildi.

21 Şevval 1261 günlü tahrirarında (Bende-i bî-riyalarının zâten hiç bir cihetle değerim ve şu asrın politika-i nazikesinden dahî kat'iyyen haberim olmadığından) diyerek o devrin icabı sayılan ubûdiyyet ve ve tevazûun bir örneğini vermektedir.

[1] 21 Zilhicce 1260, Defter, s. 110.

"Geçen şehr-i Ramazan-ı şerifin on altısı tarihiyle bir kıt'a cevabnâme-i âlileri ve Gran Dük Kostantin cenablarının mihmandarı olan saadetlû miralay Mustafa Bey'in takriri sureti bu kerre yed-i âcizaneme vasıl olarak mukaddemce Cebel-i Lübnan ve Cazayir ve Zahra maddelerine dair bu tarafta vuku' bulan mücavebat-ı kemteranemin nezd-i âli-i hazret-i şehinşahide tahsin buyrulmuş olduğu lütfen tebşir olunmuş olup bende-i bî-riyalarının zâten hiç bir cihetle değerim ve şu asrın politika-i nazikesinden dahî kat'iyyen haberim olmadığından hususat-ı cariyede ba'zen harekât-ı bendegânemin matlûb-ı âliye tevafuku yine mücerret velî-ni'met-i bî-minnetimiz şevket-meâb keramet-nisab efendimiz hazretlerinin kaffe-i bendegân sıdk-ı nişan haklarında erzan buyrulmakta olan teveccühat-ı celile-i hilâfet-penahileri âsâr-ı kudsiyesinden ma'dud olduğu misillü bu keyfiyetin cânib-i âcizaneme iş'arı hususunda inayet-efzay-ı sudur buyrulan emr ve irade-i seniyye dahî mutlaka zat-ı şevket-simat-i hazret-i şehinşâhiye mevhibe-i mahsusa-i ilâhiye olan şîme-i kerime-i bende-perverîden neş'et etmiş olmasiyle Huda bilür ta'rifi kabil olmıyacak surette nail-i sürur ve mübahat ve baya ğı yeniden mükteseb-i hayat olduğum ve kalen ve kalemen ifay-ı farîza-i teşekkürden âciz ve kâsir bulunduğum halde hemen müterettip zimmet-i ubûdiyetimiz olduğu vechile tezayüd-i ömr ve şevket cenab-ı cihan-bâni ed'iyye-i mefrûzası lisan-ı hulûs ve sıdk ile te'diye ve tekrar kılınmakta olduğu" [1].

Hariciye Nazırlığına ta'yin edildiğinden, beşinci Paris elçiliği son bulmuştu. Fransa Devleti kendisine hususî bir vapur tahsis etti. 19 Zilka'de 1261 tarihli ve Paris'ten son gönderdiği aşağıdaki tahriratında, ayrılışına müteallik şu tafsilât vardır.

"Bundan iki üç gün mukaddem Fransa Umûr-ı Bahriyesi Nazırı Amiral De Mackau sefarethaneye vürûd ile çünkü Der-i Saadet'e azimet-i âcizânem emr ü ferman-ı hazret-i padişahî iktiza-yi celilinden olup posta vapurları ise birtakım mahalleri dolaşarak vakit geçirmekte olduklarından Fransa Devleti zât-i şevket-simat-ı cenab-ı şehin-şâhiye ve Devlet-i Aliyyelerine hürmet-i mahsusasını isbata bir delil-i cedid olmak üzere size mahsusan bir vapur vermek niyyetindedir diyerek taraf-ı bendegânemden ne denileceği nazikâne istimzac etmiş olmağla çünkü Fransa Devletinin bundan muradı velî-ni'met-i bî-minnetimiz padişâhımız efendimiz hazretlerinin şân-ı şevket-nişan-ı şâhânelerine

[1] 21 Şevval 1261, Defter, s. 187.

bu vesile ile dahi bir nevi‘ riâyet göstermek ve serîan avdet-i kemterânem hakkında şeref-sudûr buyrulan emr ü ferman-ı mülûkânelerinin icrasına dahî suhûlet vermek kaziyyeleri olduğuna göre bunun reddi baridce olacağından başka her muktezay-i irade-i seniyye Der-i Saâdet'e bir gün evvel varılmak içün sâye-i şevket-vâye-i hazret-i cihan-dâride müstakillen bir vapur sefinesi istikrası her nekadar tasmim etmiş isem de bulunamayacağı tebeyyün ederek me'yusiyyet halinde iken böyle tabiatiyle zuhûr eden esbab-ı teshiliyeyi kaçırmak dahî münasib görünmediğinden taraf-ı âcizanemden Fransa devletinin işbu hüsn-i niyyeti bâis-i memnuniyet olacak mevaddan ise de bu babda tekellüf ve zahmete girileceği düşünüldükçe bâdi-i mahcubiyet dahî münker değildir yollu beyne'r-red ve'l-kabul bir cevab verilerek nazır-ı bî-riyalarını alıp Der-i Saâdet'e götürmek üzere dörtyüz elli beygir kuvvetinde bir firkateyn vapur sefinesi tehyie olunması Haşmetlû Fransa Kralı cenabları tarafından tenbih olunduğu resmen ıhbar olunmuş olduğundan artık tereddüd etmenin dahî mahalli kalmamış olmağla kabul ve memnuniyyeti müş‘ir nazır-ı mumaileyhe yazılan cevabnâmenin suretiyle anın tezkire-i mezkûresi manzûr-ı âlileri buyrulmak içün leffen irsal olunduğu ve état-major zâbıtânı maslahatı bu kerre vürud eden tahrirat-ı vâzıha iktizasınca bi-mennih-i Taâlâ çend rûz zarfında tesviye ve kral-ı müşarünileyh cenablariyle dahî resm-i veda‘ icra olunarak bi-tevfikih-i Taâlâ hemen bu tarafdan hareket olunması musammem olduğundan hesabca şuhûr-ı şemsiyeden Décembre-Desambr ya‘ni hesab-ı frengî üzere Kânunuevvelin ya birinci veyahud ikinci günü Marsilya'ya bi'l-vürud oradan dahî bi's-selâmet'il-lâhi Taâlâ derhal sefineye rükûb olunacağı cihetle şehr-i mezkûrun sekizine doğru Bahr-i Sefîd Boğazına vusûl eltâf-ı ilâhiyyeden me'mul olup fakat sefine-i mezkûrenin Boğazdan mürûru ruhsat-ı aliyyeye mütevakkıf olduğundan bu babda müsaâde-i seniyye erzan buyrulduğu halde çünkü işbu arîza-i bendegânem bi-lûtfih-i Taâlâ şehr-i mezkûrun dördünde yed-i âlilerine vâsıl olabileceğinden iktiza eden tenbihnâme-i âlî şehr-i merkumun yedisinde Der-i Saâdet'ten hareket edecek posta vapuriyle veyahud tarîk-i âhar ile çar-çabuk Boğaz muhafızı hazretlerine irsâl buyrulur ise inşaalahü Taâlâ vakt-i vusûlde hazır bulunmuş olacağı ve sefine-i merkumenin müruru irade-i seniyyeye tevafuk etmediği takdirde dahî bi-mennih-i Taâlâ Boğaza lede'l-vusûl suretü'l-halli ma‘lûm-ı bendegânem olub ta âna göre oradan berren veyahud bulunabilecek ba‘zı küçük gemi veya kayık gibi şeyler ile bahren Der-i Saâdet'e azimete müsâreat olunmak üzere keyfiyetin

savb-ı âcizaneme iş'arı iktizay-i halden olmasiyle olbabda ihsan buyrulacak tahrirat-ı devletlerinin dahî çarçabuk Bahr-i Sefid Boğazına irsali menût-ı irade-i aliyyeleri beyaniyle terkim-i arîzaya ibtidar kılındığı bi-mennih-i Taâlâ [1].

Hariciye Nazırlığına ta'yini sıralarında, bir hayli borçlu bulunduğu sarrafı Hoca Misak'a verdiği aşağıdaki senedden anlaşılmaktadır.

1550000

Yalnız on beş yük elli bin Kuruş

Vech-i tahrir-i huruf oldur ki,

İşbu bin ikiyüz altmış bir senesinde vâki' şehr-i Kânunuevvelin on sekizinci gününe değin sarrafımız Hoca Misak ile kâffe-i muhasebatımız rü'yet olundukta yalnız on beş yük elli kuruş deynimiz zuhûr etmiş ve bundan böyle kesesi dörder kuruş hesabiyle güzeşte i'tası mukavele-i vâkıa iktizasından bulunmuş olmağla iş bu sened-i memhur i'ta olundu.

Fi 18 Kânunuevvel Sene 261

MUSTAFA REŞİD

(mühür)

[1] 19 Zilka'de 1262, Defter, s. 200.

YİRMİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ HARİCİYE NAZIRLIĞI

Hariciye Nazırlığına ta'yinini, Guizot ve Aberdeen'e birer mektub göndererek bildirdi. İngiliz Elçisine, aşağıdaki cevabın verilmesi yolunda Lord Palmerston tarafından, bir kıt'a ta'limat gönderildi. Reşid Paşa'nın evrakı arasında bulduğum bu ta'limat tercemesinin sureti aşağıdadır.

Lord Palmerston Cenabları tarafından geçen mah-i Eylülün yirmi beşi tarihiyle Der-i Aliyye'de mukim İngiltere Devleti murahhas. . . . . elçisine yazılan bir kıt'a tahrirat tercemesidir.

"Tarih-i Milâdiyenin bin sekiz yüz kırk beş senesi Kânunuevvelinin beşiyle müverrah ve yüz yirminci numara ile mürakkam olarak Lord Aberdeen Cenablarına tahrir olunan bir kıt'a tahriratta Devletlû Reşid Paşa Hazretlerinin Nezaret-i Celile-i Umûr-ı Hariciye-i Devlet-i Aliyyeye nasb ve ta'yin buyrulmasından neş'et edip best ü beyan olunan mahzuziyette İngiltere Devleti dahî hissedâr olduğundan hiç şübhe yoktur vâkıâ umûr-ı mülkiye-i düvele kemaliyle vâkıf ve akranına her vechile fâik olan zât-i müşarünileyhin Avrupa'da mazhariyetine muvaffak olmuş olduğu şöhrete ve bir kaç senedenberi memalik-i saltanat-ı seniyyede der-dest-i icra olup ıslah-ı ahvâl-i ibad ve bilâda dair olan tedabirin ma'lûm olduğu vechile tervic hususunda ibraz etmiş olduğu hüsn-i hizmet ve gayrete nazaran müşarünileyh hazretleri böyle bir mesned-i bâlâda bulundukça şevket-meâb keramet-nisab Hazretlerinin efkâr-ı keramet-medar-ı seniyyelerinin kuvvetten fi'le götürmeğe muktedir olacağı melhûz ve me'mûl olduğundan Nezaret-i Umûr-ı Hariciye ile kadri terfi' olunması bi't-tabi' İngiltere devletinin mahzuziyetini müstevcib olmuştur devlet-i müşarünileyha Reşid Paşa Hazretlerinin bu mansıbda bulunmasını metbu'-ı müfahhamı olan Padişah-ı ma'zemet-i dest-gâh hazretlerinin usûl-i politikiyesinin müdavemetine pek kavî bir kefâlet bilir binaen alâ-zalik müşarünileyh hazretlerinin nüfuzunu taklîl ve taz'îf etmeğe kâdir vükelâ terkibinde ta'dilât icadını ayn-ı teessüf ile müşahede edeceği derkârdır ve sebebi şu ki İngiltere devletinin i'tikatında hâlâ carî olan usûl-i hakîmanede bir tegayyür zuhûru 'ind-i

devlet-i müşarüniileyhada gayet matlûb ve mültezem olan saltanat-ı seniyyenin saâdet-i halini mucib değil bi'l-akis bir netice gayr-i maraziyeye müncer olur kaldı ki devlet-i müşarüniileyhanın işbu tahriratta münderic olan efkâr ve mütalââtını bir münasebetle Reşid Paşa Hazretlerine iş'ar ve ifadeye me'mursunuz".

Paşanın, tekrar Hariciye Nazırlığına getirilmesi, Tanzimat ricali arasında derin bir memnuniyet yarattı. Âli Bey, gönderdiği tebrik mektubunda, Hariciye Nazırlığına ta'yini dolayısiyle, padişah ile olan görüşmelerini yazmakta, (Birlikte ecanibden hiç kimse gelmemesini bütün dostlar rica ediyorlar) şeklindeki tavsiyelerle, Paşa'nın dikkatini çekmekte ve tahsis olunan yüz bin kuruş harcırahın azlığına işaret ederek yazılarını bitirmektedir. Reşid Paşa'nın muharreratı arasında bulduğum ve aşağıda suretini aynen dercettiğim mektubun muhtevası, dikkate şayandır.

"Tütiyay-i dîde-i ubûdiyetim olan hâk-i-pâyi âli-i veliyyü'n-niâmîlerine ma'rûz-ı çâkerleridir ki,

Geçen gün alel'acele takdim olunan arîza-i abîdânemden ma'lûm-ı mün'imâneleri buyrulmuş olacağı vechile fihamden sümme hamden gece ve gündüz mütemennâ olduğumuz savt-ı bâhirü'l-meymenet hâsıl olduğundan dolayı bayağı sevinç delisi oldum bu madde-i hayriyyenin tafsilâtı bi-mennih-i Taâlâ karîben teşrif-i âlilerinde hikâye olunur bunun dahî mücerred karîha-i şâhâneden zuhûr ettiği gazetelerde görülmesi mucib-i mahzuziyet-i âlî olacağından âna göre iktizası icrâ buyrulması menût-ı irâde-i seniyyeleridir dün vuku' bulan nakl-i hümayun rikâbında Efendimiz tebeddül-i ahîre elçilerin ne dediklerini sual buyurdular ve cümlesinin Reşid Paşa'nın Nezarete me'muriyetinden memnun olmuş olacaklarında şübhe yoğise de acaba Kanin şu aralık buna Fransızlara bir tarziye nazariyle bakar mı yollu istifsar ettiler kullarına bir gün evvel mumaileyh Kanin bu babda ızhar-ı memnuniyet etmiş olduğunu ve eğerçi Mösyö Burkine kendulerinin semere-i şiddeti rengi vermek istese bile niyyet-i şâhâne ne merkezde olduğunu bildiğini söylediğini ifâde ettim haz buyurdular hakk-ı âlîlerinde teveccühat-ı aliyye ber-kemal olduğunu yakînen öğrendim bu hususu Tahir Beyefendi dahî tebşir etmekte ve fakat inşâallahü Taâlâ bu tarafa vusûl-i âsafânelerinde ba'zı ihtarat-ı mahremâne ve bederâneye cür'et edeceğini ve buna bayağı me'mur gibi olduğunu söylemektedir her ne ise bir dakika akdem kemal-i sür'atle teşrifleri cümle tarafından arzu olunuyor ve birlikte ecnebiden hiç kimse gelmemesini bütün dostlar rica ediyorlar.

"Kaç günler bir konak tedarikine bakılmakta iken hele merhum kasab Şakir Efendi'nin konağı sahiblerinin rıza ve recaları ile uydu gibidir yeni mefruşat bi-mennihi'l-kerîm bundan sonra alınacak konağa yaptırılmak üzere bu senelik mevcudiyle idâre olunup bîhûde masarif-i zâide olmamasına sa'y olunmaktadır iktiza eden araba ve binek hayvanları bu tarafdan Misak bendeleri vasıtasiyle hazırlanacak olup fakat araba oralardan mübayaa buyrulsa daha ehven olacağı mülâhaza olundu bir de dâire-i âlîye-i veliyyü'n-niâmîlerini hüsn-i idâre edip evvelki gibi Efendimizi deyne giriftar etmeyecek ve gelip gidene lâkırdı söylemeğe muktedir olacak bir adama pek ihtiyaç olduğu derkâr ve mevcudun içinde bu sıfatta adam bulunmadığı cihetle sıdk u istikamet ve dirâyet ve hamiyyeti müsellem olan Mektubî hulefasından Raif Efendi kulları hâtır-ı güzar olmuş ise de teşrif-i veliyyü'n-niâmîlerinden sonra sudûr edecek irâde-i seniyyelerine göre iktizâsına bakılır yüz bin Kuruş harc-ı rah gayet az oldu bilmem Paris'ten nasıl çıkılacak Şefik Beyefendi Hazretlerine teşekkür mektubu gönderildiği sırada Hamid Efendiye Sadr-ı âzam pederlerine ve Serasker paşa'ya dahî birer münasib tahrirat-ı seniyye irsali yollu olur gibi hâtır-ı kâsır-ı çakerâneme gelmiş ise de olbabda ve her halde emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-ihsan Efendimizindir.

Fi 28 L sene 61
bende Âli

Fuad Paşa da gönderdiği tebrik mektubunda şunları yazmaktadır.

"Hak-atebe-i felek-mertebe-i veliyyü'n-niâmîlerine mârûz-ı rikkiyet-mefrûz abd-i ahker ve çâker-i hâk-i beraberleridir ki,

Fihamdan sümme hamden sümme hamden akdem a'mâl-i bendegân-i rikkiyet-nişanları bugün husûle geldi zât-ı fehamet-simat-ı hazret-i veliyyü'n-niâmîleri yine bi'd-devlet ve'l-ikbal mesned-i vâlây-i Nezaret-i Hariciyeyi teşrif buyurup keyfiyet-i bâhirü'l-meserret-i mezkûre ile îyd ber-bâlây-i iyd eyledik Devletlû Sârim Efendi Hazretleri Parise ve Şekib Efendi Hazretleri Londra'ya me'mur buyruldular sûret-i irade-i seniyye mahsus Tatar ile Viyana üzerinden hâki-pây-i ulyây-i âsafânelerine yazılmış ise de bugün İngiliz vapur........... çıktığından belki daha evvelce varır ümidiyle derhal işbu arîza-i abidânemi takdime cesaret ettiğim ve tebriken ve teşekküren mübarek ayaklarınızdan öptüğüm bi-mennih-i Taâlâ muhât-ı ilm-i âlem-âray-i hazret-i

[1] Mektubun aslı hususî kütüphanemizdedir.

veliyyü'n-ni'metileri buyruldukta herhalde emr ü ferman ve eltâf-ı bî-pâyân hazret-i veliyyü'l-emr ve'l-ihsân Efendimizindir [1]."

Bende-i kemîne
MEHMED FUAD
(mühür)

Tanzimat tarafdarlarından Fethi Paşa da, aşağıdaki mektubla memnuniyetini beyan etmektedir. Mektubdaki (Artık Efendim satranç oyunları tekmil oldu hamdolsun sâye-i şâhânede işte buna Türkçenin letâfeti derler) cümlesi dikkate şâyândır.

"Hâk-i pây-i seniyyelerine ma'rûz-ı bendeleridir ki,

Bu def'a vuku'bulan tevcihat-ı hümayunda taraf-ı eşref-i şâhâneden 'uhde-i ehliyet-i mekârim-menkıbet-i dâverânelerine Umûr-ı Hariciye Nezaret-i Seniyyesi tevcih ve ihsan buyrulduğu mesmu'-ı abîdânem oldukta Hudâ bilür derecesiz ızhar-ı memnuniyet ve şâdmânî olmağla hemen Cenab-ı Rabbi'l-vedûd işbu câh-i meâlî-iktinah-ı müşîrânelerini hakk-ı âlilerinde mübarek ve mes'ud buyursun âmîn artık Efendim satranç oyunları tekmil oldu hamdolsun sâye-i şâhânede işte buna Türkçenin letâfeti derler şimdi teşrif-i devletlerine müterakkıb olunduğu ifadesiyle şu kadarcık olsun istîfay-i şerîta-i tes'îde ihtilâs kılındığı arz ve iş'arı bâdi-i terkîm ve takdîm arîza-i çâkerî olmuştur inşaallahü'r-rahman muhât-ı ilm-i âlî-i rahîmâneleri buyruldukta olbabda ve her halde emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-ihsan Efendimindir [2]."

Fi 24 L Sene 61

AHMED FETHİ
(mühür)

Reşid Paşa'nın ilk Sadaretinden azlini müteakıb Sadr-ı âzam olan ve o sıralarda Londra Elçiliğini ifa eden Sârim Paşa da, şu mektubu göndermiştir.

"Hâk-i pây-i âlî-i veliyyü'n-niâmîlerine ma'rûz abd-i mütehassıslarıdır ki,

Biraderim kullarının muavedetiyle ihsan buyrulan iltifatnâme mün'imânelerinde min-gayr-i liyakatin şâyân buyrulmuş olan nevaziş ve şefkat-i rahîmânelerinin edây-i hakk-ı teşekkküründe acz ve kusûruma

[1] Mektubun aslı hususî kütüphanemizdedir.
[2] Mektubun aslı hususî kütüphanemizdedir.

mu'terifim hele mumaileyh bendelerinin ifadesinden dahî haklarımızda olan derece teveccühat-ı iksîr-âyât husus olmağla tasavvurdan bâlâ idüği müsteban olarak daire-i sefaretçe Hudâ bilür bir ân yoktur ki inayât-ı seniyeleriyle duây-i devletlerinde olmayalım şu aralık ki Efendimizin hengâm-ı seyahat-i âlileridir evrad ve ezkârımız duay-i âfiyet ve selâmet-i âsafilerine hasrolunmuştur işbu arîza-i kemterânem bi-keremih-i Taâlâ mashuben bi'l-âfiye Der-i Saâde'te muvasalat-ı müşirilerini müteakıb vâsıl olacağından bununla tebrik-i kudûm-ı meymenet-lüzum-ı dâverileri merasiminin ifasına mübaderet olundu Rabbim Taâlâ Din ve Devlet ve Millet hakkında muradat-ı aliyyelerinin îfasına muvaffak buyura âmîn mumaileyh bendelerine vuku' bulmuş emr ü ferman-ı âlî-i nezaret-penâhilerine mebnî Paris sefareti başterceman-lığına dair resmen yazılan arîza-i çakerî takdim kılındı Mösyö Agob kullarının Der-i Saâdet'e celbi murad-ı mün'imâneleri olarak taleb-kerde-i âcizânem olan kimse olduğu halde mahremâne arz ve iş'ar olunması dahî emr ü irade buyrulmuş olduğundan lede'l-mütalâa meydanda Mosoras ile bu def'a Viyana'dan avdet etmiş olan Avvad Bey ve bir de Nikoli kulları hâtıra gelip ancak ikisi külfetli ve masraflı adamlar olduğuna ve Nikoli'nin dahi Der-i Saâdet'te olup olmadığı ve hal ve nişanı bendenizce meçhul bulunduğuna ve bir de merkum Agob bendelerinin husûl-i ümniyyesi takdirinde bunlarında vekâlet sûretine uymıyacaklarına mebni bunlardan sarf-ı zihin olunup çünkü Paris Sefaretinde resim yerlerinde ve Kral suvaresinde ve sair mahallerde Mösyö Dögranç bulunarak kimseye hacet bırakmayacağı derkâr olduğu misillû kulları dahî umûr-ı tahrirata kâfî olacağından ve bi-mennih-i Taâlâ ihsan-ı seniyye-i mün'imâneleriyle avdet-i çâkerî uzamayıp az vakitte zuhûru me'mul ve hasbe'l-kader uzasa bile muvakkaten celbim hususu mev'ud bulunduğundan bu haldebir kaç ay içün tekellüf olunmaktan ise şöylece bir musta'id bendeleri isti'damiyle iktifa olunması zihn-i kemteriye mülâyim görünmüş ve Halebli.............oğlu ma'lûm veliyyü'n-niâmîleri buyrulduğu vechile Paris'ten Londra'ya gelip biraz müddet sefarette bulunmuş ve fransızca yazıp söylemesi David'den çok âlâ idüği Mösyö Agob'un ifadesinden dahî ma'lûm olmuş istihdam olunmakta iken familyaca ba'zı tesviye maslahatı zımnında yine avdet etmek üzere çend mah mukaddem me'zunen Der-i Saâdet'e gidip bugünlerde gelmesi dahî me'muldür şayed babasının devletlû Şekib Efendi hazretleri bendeleriyle Beyrut'a me'muriyetinden nâşi Der-i Saâdet'te eyleşmiş ise tensib buyrulduğu surette karantina tekellüfüne dahî hacet ol-

mayarak emr ü irade-i mün'imâneleri buyrulduğu anda İngiltere vapuriyle doğru Londra'ya geleceği ve harc-ı rah hususunda her ne inayet buyrulur ise kanaat edeceği bedîhiyattan bulunmuş olup fakat işbu iş'ar-ı kemterânem mücerred vuku'bulan emr ü ferman-ı âsafîlerine mebnî beyan-ı mütalâa kabîlinden olarak sefaretlerin intizam-ı hali ve abd-i kemînelerinin esbab-ı muvaffakiyet ve memduhiyet-i âcizânem kâffe-i re'y-i rezin-i âsafîlerine mütevakkıf idüği ve mumaileyh Edib Efendi bendelerinin istid'ay-i rütbesine cesaretim Mösyö Agobun tebşir eylediği va'd ve müsaâde-i seniyye-i mün'imânelerine mebnî olup fi'l-hakika mumaileyh kulları dahî beyne'l-akran bu maddeyi ziyadece emel edinmiş olduğundan bu hususda ve sair husûl-i ümniye ve amal ve sâye-i veliyyü'n-niâmîlerinde ez-her cihet vesail-i âsâyiş ve refah-i hal-i kemterânelerimize hakkında ân be-ân ihsan ve inayet-i lâhika-i âsafilerin intizarımız derkâr olduğu beyaniyle terkîm-i arîza-i mahremâneye cür'et kılındı inşaallahü'l-kerîm muhat-ı ilm-i âlemârây-i müşirleri buyruldukta her halde emr ü ferman velini'met-i bîimtinan efendimiz hazretlerinindir[1].

Fi 8 Za Sene 61 bende SÂRIM (mühür)

Arîza-i çâkerinin okunmaz derecede olması elimde olan halden olmağla afv-ı mün'imâneleri niyaz-ı kemterânemdir.„

(Ahmed Cevdet Paşa ve zamanı)nda Fatma Aliye Hanım, Cevdet Paşa'ya atfen şunları yazar:

"Haylice devam eden o devrin vükelâsı zamanlarını pek hoş geçirmişler, pek zenginlikle yaşamışlar ise de haricen politikanın hüsn-i idaresinden âciz bulunarak racil kaldıklarından o cihetten bir şan ve i'tibar kazanamadıkları gibi dâhilen de irtişa ve irtikâb mes'elesi pek ziyade söylendiğinden o sözler mesmu'-ı şâhâne mi oldu. Yoksa zât-ı şâhâne Reşid Paşa ve anın adamları olan Âli ve Fuad Efendi gibi umûrâşina zevata alıştığından öbürlerinden mi usandı. Her nasıl olduysa zat-ı şâhâne Reşid Paşa'yı Hariciye Nezaretiyle Paris'ten getirtti ve müteakiben 1262 senesinde makam-ı Sadarete geçirdi Rıza Paşa devri geçip Reşid Paşa devri geldi".

Reşid Paşa'nın, hariciye nazırlığına başlamasını müteakib, memleket ihtiyaçlarını yakından görmek ve gereken tedbirleri almak maksadiyle, Sultan Mecid'in Varna'ya kadar bir seyahat yapmasına karar verildi.

[1] Mektubun aslı hususî kütüphanemizdedir.

Buna âid hat-tı hümayunda :

"…. eğerçi şimdiye kadar teşebbüs olunan tedabir ve tedkikatın semeresi olmak üzere usûl-i zulmiyeye lehü'l-hamd haylice zaaf gelmiş ise de külliyen mündefi' oldu denilemeyip halbuki vedîa-i ilâhiye olan bunca ibadu'l-laha ednâ derece bile teaddi vuku'una şefekat-i şâhânemiz kâil olmak ihtimali olmadığından memalik-i Devlet-i Aliyyemizden ba'zılarını görüp ahval-i hakikiyelerini bizzat anlamak ve ba'dehu sair mahallerin halini ânlardan oldukça istidlâl ile ana göre cümlesinin refah ve âsayişini bî-avnih-i Taâlâ ikmal etmek niyyet-i hayriyyesiyle bu def'a bî-tevfikih-i Taâlâ Rumeli canibine seyahat-i seniyyemiz tasmim kılınmıştır" denilmektedir.

Mevkib-i hümayunda, Kaptan Tahir Paşa ile Hariciye Nazırı Reşid Paşa vardı. Bu seyahatda, Reşid Paşa'nın oğlu Ali Galib Bey de bulunuyordu. Kuleli'den İstanbul'a şu mektubu gönderdiler.

"Devletlû inayetlû âtıfetlû veliyü'l-himem kerîmü'ş-şiyem birâderim efendim Hazretleri,

Bi's-sıhhat-i ve'l-âfiye işbu mah-ı halin on yedinci Çarşamba günü Kuleli merhalesine vusûlümüz müyesser olmuştur ve inşaallah-ü Taâlâ yarınki Perşembe günü oradan hareketle Edirne şehrine muvasalât-ı çâkerî cenab-ı Rabbaniyeden me'muldür İsmetlû Fatma Hanımefendi hazretlerinin dest-i aliyyeleri pûs olunur Devletlû Edhem Bey Efendi Hazretlerinin dîde-i şerifeleri pûs olunur tebliğine himmet buyurmaları siyakında nemika-i âcizî-terkimine ibtidar kılındığı bi-mennih-i Taâlâ ma'lûm-ı âlileri buyruldukta olbabda ve her halde emr ü irade Efendimindir".

Fi 17 CA Sene 62 ALİ GALİB (mühür)

"Benim saâdetlû fütüvvetlû can-beraberim oğlum,

Biraderiniz Ali Galib Beyin işbu şıkka meâlinden ma'lûm-ı saâdetleri olacağı veçhile lehü'l-hamd kemal-i selâmet ve âfiyet ile Kuleli merhalesinde vusûlümüz müyesser olmağla bî-mennih-i Taâlâ yarınki gün dahî Edirne'ye duhûl olunacaktır Cenab-ı Haktan me'mûl ederimki siz dahî muğtenim-i nîmet-i sıhhat olmaktasınız iffetlû Valide Hanımefendi hazretlerinin dest-i ismetîlerini ve ismetlû kerimem hanım Efendi oğlumuzun dahî başkaca gözlerini öperim hemen Rabbimiz Taâlâ Hazretleri cümlemize âfiyet ihsan buyursun âmîn."

Fi 17 CA Sene 62 Çarşamba

Reşid (imza)

Bu seyahat hakkında, Angelhard (Türkiye ve Tanzimat) ta şunları yazmaktadır.

"Reşid Paşa, Sultan Abdülmecidin 1846 senesi ilkbaharında vuku'a gelen bir seyahati esnasında (Edirnede) ictima' eden cemaat-i gayr-i müslime vekillerine hitaben nam-ı padişâhîye olarak şu meâlde bir nutuk irad etti.

Zat-i şâhâne, müslim teb'asının saâdet-i halini istediği gibi, teb'a-i hümayunları olan Hıristiyan ve Musevilerin dahî nâil-i rahat ve himayet olmalarını arzu buyurmaktadır. Din ve mezheb farkı teb'anın ancak şahıslarına müteallik bir iştir. Hukuk-ı tâbiiyetlerine halel îras edemez. Hepimiz bir hükûmetin teb'ası ve bir memlekette doğup büyümüş vatandaşlar olduğumuz içün birbirimizi fena gözle görmekliğimiz aslâ münasib olmaz. Hükümdar-ı zî-şanımız eltaf ve inayatını kâffe-i sunûf-ı teb'asına müsavaten ibzal buyurdukları içün bunların da kendi aralarında âhenk ve vifak-ı tâm dairesinde yaşamaları ve terakkiyat-ı milliyeye müştereken çalışmaları iktiza eder"[1].

(Mevkib-i hümayun berren Varna'ya ve oradan bahren İstanbul'a avdet) ettikten sonra, padişah bizzat Bab-ı Âliye gelerek, seyahati hakkında meşhudat ve devlet idaresindeki düşüncelerini ihtiva eden (hatt-ı hümayun)u huzurunda okuttu. Hatt-ı hümayunda(taşralarda olan zabtiye neferatı pek te taht-ı zâbıta ve mertebe-i kifayede olmadığından her memleketin emniyet-i kâfiyesini istihsal içün bunun bir tedbir-i serî'ine bakmanız matlûb-ı hümâyunumdur) denmekte (Memalik-i Mahrusamız ehalisinden izâle-i cehl olunmak içün terbiyet-i amme maddesinin sür'at-i husûlü nasıl emelim olduğu ma'lûmunuz olan keyfiyyattan olup buna dair muahharen verilen karar dahî tahsin-kerde-i şâhânemiz olmağla bu madde-i mühimmeyi serî'an ilerletmek içün iktizâ eden meclis-i daimînin dahî hemen şimdiden teşkili hususuna) ehemmiyet verilmesi işaret olunmaktaydı.

Bu hat-tı hümayunun Bab-ı Âli'de okunmasından sonra, teşekkürü ve yapılacak işlerin mahiyetini beyan eden vükelâ mazbatasının takdimine cevaben gönderilen hatt-ı hümayunda da :

"Seyahat-i seniyyemin semere-i nâfi'a addeylediğim tahkikat-ı zâtiyem üzerine vuku' bulan tenbihat-ı şâhanemizin suver-i icrâiyesi hakkında bu vechle gösterilen müsaraat cümlenin hüsn-i niyyet ve gayretine ve herkesin usûl-i adliyeye meyl-i kavîsine delâlet etmekle Huda bilür ziya-

[1] Türkiye ve Tanzimat, Ali Reşad tercümesi, s. 77.

desiyle mahzuz oldum. Madem ki cümlemiz ve niyyatınız böylece hayr üzerinedir Cenab-ı Hakkın tevfikat-ı semadâniye ve teshilât-ı rabbaniyesi cemi' umûrda daimâ muîn ve zahîr ve ruhaniyet-i Hazret-i Peygamberî dahî cümlemize dest-gîr olacağında hiç iştibahım yoktur. Memalik Devlet-i Aliyemiz ehali ve tebaasının adalete mazhariyyetini ve ma'muriyet-i mülkiyenin husûlü kaziyyeleri olmağla bu *meslek-i hakikinin sâlik-i hakikisi* olanlar haklarında teveccühat-ı şâhânemiz ân be-ân tezayüd) ettiği belirtilmektedir.

İkinci Hariciye Nazırlığı devresinde, Rus ve Yunanlılarla ticaret muahedeleri akdine teşebbüs etti. "Her ne zaman olsa akdi lâzım gelecek ticaret muahedesinin hâzır İngiltere ve Rusya devletlerinin Yunan devletine na-müsaid oldukları zamana tesadüf ettirilmesini" ileri sürerek harekete geçilmesini istiyordu. Fakat bu sahadaki gayretlerden bir netice alamadı. Aşağıdaki tezkire-i ma'ruza, bu noktayı tenvir etmektedir.

"Seniy-yül-himema Devletlû inayetlû âtıfetlû Efendim Hazretleri,

İstefanaki Bey'in leffen takdim olunan bir kıt'a takriri meâlinden ma'lûm-ı âli buyrulacağı vechle Yunanistan'ın usûl-ı hâliyesinden dolayı ba'zı lâzım gelen tedabir-i ihtiyatiyyeyi tebliğ ve müzakere etmek içün Atina'da Devlet-i Aliye sefiri olan Kostaki ruhsat-ı muvakkate ile Der-i Saâdet'e gelmek emelinde olup sefir-i mumaileyhin erbab-ı gayret ve dirâyetten olması cihetiyle ifade edeceği mevad elbette lüzumlu şeyler olacağından başka tarafeynin emniyet-i hududiyesine dair ba'zı tanzimat icrasına Yunan vükelâsının arz-ı isti'dad eyledikleri Fransa Sefiri Mösyö Burkine tarafından ifade olunmakta ve Yunanistan ile her ne vakit olsa akdi lâzım gelecek ticaret muahedesinin hazır İngiltere ve Rusya devletlerinin Yunan devletine na müsaid oldukları zamana tesadüf ettirilmesi Saltanat-ı Seniyyeye hayırlı olacağı dahî mülâhaza kılınmakta olmasiyle keyfiyyat-ı meşruhanın cümlesi bi'l-etraf kendusiyle müzakere olunmak ve ber-mucib-i inhâ sefaret serkâtibi maslâgatgüzar bırakılmak üzere sefir-i mumaileyhin bir müddet-i cüz'iyye içün bu canibe celbi münasib olacağı Hariciye Nezaretiyle yolunda gibi mütalâa olunmuş ise de olbabda her ne vechile irade-i seniye hazret-i mülûkâne müteallik buyrulmuş ise âna göre icray-i îcabına mübaderet olunacağı beyaniyle tezkire-i senaverî terkîm kılındı Efendim."

Fi 14 S Sene 62 M

"Ma'ruz-ı çâker-i musadakat-güsterleridir ki,

Enmile-pîrây-i ibcal olan işbu tezkire-i sâmiye-i âsafâneleriyle zikrolunan takrir manzûr-ı âli-i cenab-ı pâdişâhî buyrulmuş ve iş'ar ve isti'zân buyrulduğu vechile keyfiyat-ı meşruhanın cümlesi bi'l-etraf kendusiyle müzakere olunmak ve sefaret serkâtibi maslahatgüzar bırakılmak üzere sefir-i mumaileyhin bir müddet-i cüz'iyye için bu canibe celbi münasib olacağından olvechile icray-i icabına ibtidar olunması müteallik buyrulan emr ve irade-i seniyye-i hazret-i mülûkâne muktezay-i münîfinden bulunmuş ve mezkûr takrir yine savb-ı savab-nümay-i âlilerine iâde ve tesyar kılınmış olmağla olbabda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir.[1]"

Fi 16 S Sene 62

Hariciye Nazırlığına ta'yininden önce, bir ticaret muahedesinin akdi maksadiyle Ruslarla müzakereler yapılmaktaydı. Bu Müzakereler tamamlanarak ticaret muahedesi tasdik olundu.

Cebel-i Lübnan mes'elesinde, Fransızların Şihab ailesi hakkındaki direnmeleri devam etmekteydi. Şair Lamartin de bu fikri destekliyordu. Aşağıdaki tezkire-i ma'ruza Reşid Paşa'nın Lamartin hakkındaki görüşlerini de belirtmesi bakımından dikkate şâyândır.

"Seniyyü'l-himema Devletlû inayetlû âtıfetlû Efendim Hazretleri,

Fransa da Vükelây-i Millet Kamarası a'zası mu'teberânından şâir-i meşhur Lamarti'nin muahhharen Cebel'in idare-i münferide tahtında idare ettirilmesi lüzumuna dair Nezaret-i Hariciyye'ye göndermiş olduğu mektubu terceme ettirilerek asliyle beraber dekayik-nüşûr-ı hazret-i zıllü'l-lâhî buyrulmak içün takdim kılındı Mektub-ı mezkûr meâlinden dahî müstefâd olduğu vechile mumaileyh mukaddema Berriyyetü'ş-şam'da seyahat etmesiyle Marunî takımı ve bahusus Âl-i Şihab ile ülfet eylemiş ve anlardan hayli riâyet ve ikram görmüş olduğundan ötedenberu mütalâa ve efkârı Fransa devletinin şimdilerde dermeyan etmekte olduğu surette ya'ni dağın hüsn-i idaresi kema-fi'l-evvel Şihab familyasından birine tefviz-i zimam-i umûr olunmadıkça hâsıl olamayacağı merkezinde olarak hattâ bunu müeyyid olmak üzere zikrolunan mektubî yazımızdan birkaç gün evvel kamarada bir nutuk dahî îrad eylemiş olup her ne ise karar-ı Devlet-i Aliyye vechile tutulan usûl-ı hâzıra inşaallah-ü Taâlâ sâye-i muvaffakiyet-vâye-i hazret-i

[1] İst. Başvekâlet arşivi, Yunanistan sandığı.

hilâfet-penâhide lâyıkiyle tekarrür edipte şu aralık yeniden bir gûna sızıldı çıkmadığı halde bu mütalâada bulunan düvel ve milelin bi-hakkin bir diyecek bulamayacakları me'mul ve eltaf-ı ilâhiyeden mes'ul olarak bu mektubda asıl dikkat olunacak şey mumaileyhin saltanat-ı seniyye taraf-ı eşrefine ibraz eylediği hülûs ve hayr-ı hâhî olup kendusu mukaddemlerde her nasıl ise Devlet-i Aliyye'den me'yusiyyet zu'muna saparak Fransanın ba'zı düvel-i şimaliye ile bi'l-ittifak mütalâasınca Huda-nekerde memalik-i şarkiyede ser-zede-i zuhûr olacak vukuât-ı cesimeden hisse-mend olması lâzım geleceği efkâr-ı vâhiyesinde iken der-kâr olan şöhret-i azîme-i şâirâne ve münşiyanesi cihetiyle bu mütalâasını Fransa halkına ve belki bütün Avrupa'ya te'sir ettirmesi mülâhazasına mebnî celb ve tashih-i zihin ve efkârına çalışılarak ve Rabbimiz Taâlâ ve Tekaddes Hazretleri ilâ yevmi't-tenad zibayişte-i dihîm-i übbehet-vesîm-i. . . adl. . . ve. . . dâd. . . . . buyursun. . . . veli . . ni'met-i bî-minnetimiz velî-ni'met-i-âlem Efendimizin bidayet-i saltanat-ı şevket-menkıbet-i mülûkânelerinden beru ızhar buyurmakta oldukları niyyat-ı celîle-i dâd-âverî ve merhamet kendüsüne ta'dad ve beyan kılınarak mücerred sâye-i feyz-vâye-i hüsn-î sît ve adâlet-i hazret-i şehinşâhide mumaileyhin şu merkeze gelmesi hâsıl olmuş olması dahî âsâr-ı muvaffakiyet-i seniyyeden olduğundan fariza-i zimmet-ûbudiyetimiz olan duây-i bî-riyay-i tezayüd-i ömr ü şevket-i cihan-banî tekrar kılınmakta olduğu ve muvafık-ı irade-i hikmet-ifade-i hazret-i mülûkâne buyrulduğu halde Nezaret-i müşarüniléyha tarafından mumaileyhe yazılacak cevabnâmede mes'ele-i Cebeliyeye pekte girişilmiyerek fakat canib-i seniyyü'l-cevanib-i Devlet-i Aliyye'ye ızhar eylediği sûret-i hayr-hâhî mucib-i mahzuziyet olduğu yollu lisan kullanılması münasib-i mütalâa kılındığı beyaniyle tezkire-i senaverî terkim kılındı Efendim.

Fi 11 RA Sene 62

"Ma'ruz-ı çâker-i musadakat-güsterleridir ki,

Enmile-pîrâ-i tekrîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i vekâlet-penâhileriyle zikr olunan mektub ve tercemesi manzûr-ı dekayik-mevfûr-ı hazret-i padişâhî buyrulmuş ve nezaret-i müşarüniléyha tarafından mumaileyhe yazılacak cevabnâmede olvechle pekte mes'ele-i Cebeliyyeye girişilmiyerek fakat canib-i seniyyü'l-cevanib-i Devlet-i Aliyye'ye ızhar eylediği sûret-i hayr-hâhî mucib-i mahzuziyet olduğu yollu lisan kullanılması münasib-i mütalâa kılınmış olmasiyle ber-minval-i

muharrer icray-i iktizası müteallik ve şeref-sudûr buyrulan emr ü irâde-i hikmet-ifâde-i cenab-ı mülûkâne îcab-ı âlisinden bulunmuş ve salifü'z-zikr mektub yine tercemesiyle beraber savb-ı sâmi-i âsafânelerine iade olunmuş olmağla olbabda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir„.

Fi 13 RA Sene 62

En mühim vak'alardan biri de Mehmed Ali Paşa'nın İstanbul'a gelmesidir. Paşa'nın "Muktezay-i sıdk-ı ubûdiyet üzere Der-i Aliyye'ye gelip huzûr-ı şâhâneye rû-sa-i ububiyet niyyetinde bulunduğu" padişaha bildirildi. Abdülmecid, Paşa'ya teveccühü olduğunu göstermek için (müstakillen da'vet me'muriyetiyle) ser-kurena' Hamdi Bey'i Mısır'a gönderdi. Devleti gâileden gâileye sürükleyen Mehmed Ali'nin, Tanzimata inanarak ve i'timad ederek İstanbul'a gelmesi, her tarafda derin bir alâka yarattı. Bu hâdise hakkında Abdurrahman Şeref merhum, Lûtfi Tarihinin sekizinci cildine ek olarak yazdığı kısımda :

"Mehmed Ali Paşa'nın İstanbul'a gelmesi o zaman Hariciye Nazırı bulunan Mustafa Reşid Paşa'nın cümle-i muvaffakiyyatından olup belki makam-ı Sadarete irtikasını tesri' eylemiştir. Çünkü Mehmed Ali Paşa bidayet-i isyanında maksadı Şam ve Halebi hıtta-i Mısriyyeye ilhak ile bi'l-istiklâl eski Kölemen hükûmetini ihya etmekten ibaret iken fevka'l-me'mûl muzafferiyyat-ı seri'aya mazhar olması ve Haleb'de Ağa Hüseyin Paşa ve Konya'da Mehmed Reşid Paşa ordularının kolay kolay inhizamiyle (1248) cuyûş-ı Mısriye seraskeri salifü'z-zikr İbrahim Paşa bilâ-mukavemet Kütahya'ya kadar gelip Bursa'ya ve İstanbul'a doğru ilerlemesine mâni' ve muzahim kalmaması Kavala türedisinin daire-i âmalını pek ziyade tevsi' eylediği muhakkaktır. Netayicü'l-vukuât müellifi Mehmed Ali'nin niyyet-i cür'etkârânesini dördüncü cilde açıktan açığa tasrih eyler. İbrahim Paşa Kütahya'ya vürûdunda Anadolu vülâtına tahrirat-ı umumiye gönderip mesalih-i Devlet-i Aliyye'yi yoluna koymak için birlikte müzakereye ihtiyac vardır deyi anları İstanbul'a da'vet etmiş idi. Demek oluyor ki İbrahim Paşa İstanbul'a gelecek merkez ve taşra vüzerasiyle müzakere ve müşavere eyleyerek Devlet-i Aliyye'nin icabına bakacak. Evvel evanda Trabzon valisi Hazinedar-zâde Osman Paşa'nın Divan efendiliği hizmetinde bulunan Ali Kemali Paşa merhumdan mesmu'-i fakirânem olmuştur ki vâli-i müşarünileyh, İbrahim Paşa'nın da'vetnâmesini aldıkta işi derhal anlayarak endişe ve ıztıraba düşüp neticesi meçhûl bir emr-i azîm ve vahîme karışmamak sûretini tercih ve mehamm-ı umûrun ve mesâil-i uzmâ-

nın halli merkez-i saltanat-ı seniyye vükelâ ve vüzerâsının ârây-i sâibelerine menût ve vabeste ve taşra ümerâsı andan âciz ve varestedir zemininde bir cevabnâme tahrir eylemiştir. Bu derecelere kadar medd-i nazar-ı hırs ve tama' eyleyen ve saltanat-ı seniyyeyi nihayetü'n-nihaye rahatsız eden Mehmed Ali gibi kem almaz ve mudarâ bilmez bir koca kurdun velî-ni'metim deyu genç pâdişahın ayağına gelerek arz-ı ubûdiyet ve te'yid-i rabıta-i tâbiiyet eylemesi nekadar mühim bir vak'a olduğu ednâ mülâhaza ile meydana çıkar. Devr-i Mahmud Hanide sûret-i mahsusa da da'vet olunsa korkusundan i'tirazlar serdiyle teallül edip gelmeyeceği şübhesiz olup şimdi ise kendini da'vet ettirmeğe vesîle araması ve meselâ üç dört senedenberu ikide birde Akdeniz seyahati âdet eyleyerek ve Rados sularına yaklaşarak daha ileriye doğru gitmek müyesser olacak mı deyu mahremlerine keşf-i râz eylemesi artık devlet-i metbuasına karşı kemal-i emniyet ve mutavaat hâsıl ettiğine delâlet eder ki bu nokta dahi politikaca Devlet-i Aliyye içün hâiz-i ehemmiyet-i azîmedir."

Hasm-ı cânı olan Koca Husrev Paşa ile İstanbul'da buluşup "Paşa Baba" hitabiyle tatlı tatlı şakalaştıkları rivayet olunur. Söz arasında muhatabına karşı "Evlâd" tâbirini çok kullanır imiş huzûr-ı hümayunda dahi bu tâbiri ağzından kaçırıp derhal hâk-i pây-i şâhâneye kapanarak istîfay-ı kusûr eylemiş ve "Siz Devlet-i Aliyye'nin pederi makamında sayılırsınız "nevazişiyle mazhar-ı taltif-i şehriyâr-ı dakikaşinâs olmuştur" demektedir.

Mehmed Ali Paşa'nın İstanbul'a geldiği ilk günlerde, Bab-ı Âli'ye hangi gün geleceği ve ne vakit İstanbul'dan ayrılacağı Reşid Paşa tarafından Mazlûm Paşa'nın yardımiyle öğrenilmek istendi. Deâvî Nazırı Mazlûm Paşa'nın Reşid Paşa'ya bu hususa dair gönderdiği mektub aşağıdadır.

"Hâk-i pây-i âli-i âsafânelerine ma'rûz-ı çâker-i kemineleridir ki,

Dün ahşam üstü şifahen vuku' bulan irâde-i aliyye-i nezaret-penâhileri vechile Devletlû Paşa hazretleri pederlerinin Bab-ı Âli'ye kangı gün ne vakit azîmet edecekleri lede's-suâl kemal-i mertebe yorgunluğundan ve şeyhûhetinden bahisle suâl-i çâkeriye cevab vermekten adûl olunmuş ise de mâ-fı'z-zamirleri lede'l-istizah hâki-pây-i mekârim-ihtivay-i hazret-i şehinşâhîye yüz sürmek iştiyakiyle Der-i Saâdete gelip hiç gitmemek niyyetinde olduğu teferrüs olunarak âcizâne dille ve ecvibe-i müskite serdiyle nihayetü'n-nihaye zât-ı vâlây-i hazret-i vekâlet-

penâhinin lûtfen ve taattufen teşriflerinden sonra kendisi dahî Bab-ı Âli'ye gitmek sûretini teemmül edeceklerini ihbar ettiğinden şermsârâne beyan-ı hale cür'et kılınmış olmasiyle herhalde emr ü ferman hazret-i men-lehü'l-emrindir„. Fi 26 Receb Sene 62[1] bende

Nazır-ı Deâvi
MAZLÛM

Mehmed Ali Paşa, Şa'ban ayının sonlarına doğru Mısır'a avdet etti. Tarih-i Lûtfinin sekizinci cildinde bu hususa aid şunlar yazılmaktadır.

"Mehmed Ali Paşa yevm-i vürudundan avdetine kadar gelip def'-âtle huzûr-ı hümâyuna kabul buyrularak mazhar-ı enva'-i taattufat oldu Valide Sultan ile Esma Sultan ve vükelâ taraflarından ziyafetler verilerek bu vesîle ile dahî levazım-ı ihtirâmiyeye kemâyenbagî i'tina olundu Ramazan-ı şerife üç beş gün kalarak şâyân buyrulan müsâade-i seniyye mucibince yine Hamdi Bey beraber olarak vapur-ı mezkûr ile canib-i Mısır'a avdet ve azimet etmiştir".

4 Muharrem 1261 gününde Bab-ı Âli'de okunan hatt-ı hümayundan sonra toplanan Meclis-i Vâlâdaki müzakereler sırasında (Memalik-i vesi'a-i şâhânenin ıslâhat-ı umumiyesini meydan-ı icraya getirmek için en ibtida' ma'lûmat ve ahvâl-i mahalliyeye müracaat ve vukuf lâzım gelmiş olmasiyle) (her memleketin mu'teber ve mu'temed ve erbab-ı dirayet ve ma'lûmatından ve esbab-ı ma'muriyetini ve tab'ay-i ehaliyi bilir ehaliden ikişer neferi vücuh ve kocabaşıların) İstanul'a da'vet olunarak (usûl ve ıslâhatın) kendilerile tesbitine karar verildi (Erkân ve mu'-teberân-ı ehaliden intihab olunan eşhas) ile konuşuldu. (Mekasıd-ı hayriyenin temam-i icrası zımnında mumaileyhimle beraber her bir eyâlete merkez-i devletten birer meclis-i muvakkat irsaliyle bâ-ta'limat-ı mahsusa icraât-ı mümkine ve mevadd-ı mühimmenin istitlaât-ı vâkıası peyderpey Bab-ı Âli'ye bildirilmek üzere Rumeli ve Anadolu taraflarının ba'zı vilâyetlerine (mecâlis-i i'mariye) namiyle on aded seyyar hey'etler teşkil olundu.

(Konya, Hudavendigâr ile Bolu, Sivas, Ankara, Diyarbekir, Erzurum Vidin, Niş, Çirmen, Silistre, Üsküb Rumeli, Selânik Tırhala, Elviye-i Selâse) olmak üzere cem'an on vilâyete gönderilen bu hey'etler bir reis bir âza bir de kâtibden teşekkül ediyordu.

Angelhard (Türkiye ve Tanzimat) ta bu toplantıya dair şunları yazmaktadır.

[1] Mektubun aslı husust kütüphanemizdedir.

"Devlet-i Osmaniyeyi tecdid ve ihyaya bütün rical-i hükûmetten daha muktedir olan bu iki zatın (Reşid ve Rıza Paşalar) teşrik-i mesai eylemesine intizaren, Bab-ı Âli, padişahın efkâr ve âmal-i âlicenabânesini mevki'-i fi'le koymak çârelerini düşündü. Her vilâyet merkezinde intihab olunacak Müslüman ve reâyâ meb'uslarının Der-i Saâdet'e gelerek vilâyet ahvaline ve icrası lâzım gelen tebeddülâta dair beyan-ı re'y eylemeleri kararlaştırıldı."

"Âray-ı umumiye-i halka müracaat edilmesi fikri hiç ümid edilmeyen bir tedbîr idi. Bir çok münekkidler bunun tehlikeli bir hareket olduğunu dahi beyân etmişler idi. Mamafih hükûmetin hüsn-i niyyetine delil olduğunda hiç kimsenin şübhesi yoktu. Vilâyet mürahhaslarının payitahta da'vet olunmalarından arzu edilen netice hâsıl olmadı. Meb'uslar payitahtta ictima' ettikleri zaman kendilerine da'vet-i padişahînin esbab-ı mucibesini mübeyyin birer kâğıd verdiler. Müvekkilleri nazarında teveccühten sâkit olmak korkusiyle bu meb'usların pek müşkül bir mevki'de kalmış oldukları anlaşılıyor. Neticede pek az şey söyleyip memleketlerine avdet ettiler. Bi'l-âhare memleketin ahvalini tedkik için ittihaz edilen bu tedbirin kifayetsizliği anlaşıldı. Tedkik-i ahval-i memleket vazifesinin beşi Anadolu'ya ve diğer beşi Avrupay-i Osmaniye i'zam edilen on me'mura tevdii karar-gîr oldu."[1]

Hariciye Nazırı Reşid Paşa, eyâletlerden gelen murahhaslara toplantının sonunda bir hitabe irad etti. Bu hitabede, murahhaslar tarafından yapılan tekliflerin üç noktada toplandığını dermeyan ederek (i'mar-ı memlekete lâzım gelen iâne-i nakdiye ve ba'zı mahallerince yapılacak turuk-ı teshiliyye ve vergi hakkında ta'dil ve tesviye) hususları olduğunu belirtti. İlk iki noktanın (meclis-i i'mariye me'murları) vasıtasiyle merkeze bildirildiği takdirde icabının îfâ olunacağını söyledi. Üçüncü nokta olan verginin (ta'dil ve tesviye hususunun yoluna konulması) keyfiyeti için de : (Şu vergi maddesinin...... hak ve adl üzre husûlü ise her bir mahallin hal ve tahammülünün tahkikiyle zahire ihracına menût olup eğerçi mukaddema muhassıllar ma'rifetiyle tahkik ve tahrir-i nemikat maddesine teşebbüs olunmuş ise de lâyıkiyle icra olunmadığından bu def'a öyle olmayarak ve mahsus me'mur ta'yinine hacet bırakılmayarak herkesin hal ve temettü'ü yine kendi beynlerinde suâl ve tahkik ve defter olunması hususu münasib görülerek bu keyfiyet dahî her mahallin vali ve defterdarları taraflarına mahsus ta'limat

[1] Türkiye ve Tanzimat, Ali Reşad tercümesi, s. 73.

gönderilerek ihale kılındığına) işaret etti. Bu sözler, (verginin muhassıllar ma'rifetiyle toplanması) keyfiyetinin başarılamadığını göstermektedir. (İcra olunacak tahkikattan sonra bî-avnih-i Taâlâ altmış iki senesinde ta'dil ve tesviye maddesine mübaşeret olunacaktır) cümlesi de dikkate şâyândır. Murahhasların, vilâyetlerinin bir kat daha ma'mur olması için verdikleri lâyihalarda (tahsil-i ûlûm-ı nâfia için mevcud olan mekteblerin tanzimi ve hıfz-ı sıhhat-ı umumiyeye) müteallik teşebbüslere yer verilmemişti.

Reşid Paşa hitabesinde, bu noktalara da ehemmiyet verileceğini zikretmektedir. Bu hitabe, (Tavzih-i maksad) başlığı altında, (Bir Türk Diplomatının Evrak-ı siyasiyyesi) nde yazılıdır. Ehemmiyetine binaen aynen kaydediyorum.

Tavzih-i Maksad

"Cenab-ı Hak velî-ni'metimiz padişahımız efendimiz hazretlerine tükenmez ömür ve ikbâl ihsan buyursun. Daimâ hüsn-i niyyet-i âdile-i şâhâneleri iktizasınca İslâm ve reâya kâffe-i teb'a-i seniyyeleri haklarında ma'delet-i celile-i mülûkâneleri mebzul buyrulduğundan sizin bu tarafa celb olunmanızın sebebi mücerred memleket ve hemşehrilerinizin lâyıkiyle ma'muriyetlerine muktezi olan maddelerin bilinmesi için olduğundan buna dair ve sair efkâr-ı hayriyye-i seniyye keyfiyyeti geçenlerde işbu mecliste de takım takım sizlere lisanen ve tahriren beyan olunmuştu. Sizler de mevadd-ı âliye-i hazret-i şâhâneyi güzelce anlayıp her biriniz vilâyetinizin bir kat daha ma'muriyet ne makule esbaba mütevakkıf olduğunu lâyihalarınızla bildirmiştiniz. Cümlesini mütalâa eyledik. Yazdığınız şeyleri anladık. Cümleniz Devlet-i Aliyye'nin esdikasından olduğunuzdan vatan ve hemşehrileriniz hakkında olan muhabbet ve gayretiniz üzere icab eden maddeleri güzel ifâde ve beyan etmişsiniz, ekseriya yazdığınız şeylerin esasları bir kaç madde demek olup şöyleki i'mar-ı memlekete lâzım gelen iâne-i nakdiye ve ba'zı mahallerince yapılacak turuk-ı teshiliye ve vergi hakkında ta'dil ve tesviye hususları oluyor. İçlerinden ba'zı usûle muhalif görünen şeylerden ma'da mevadd-ı mukteziyenin icralarına dair ya'ni istikmal-i esbab-ı i'mariyye-i mülkiyenin levazım-ı esasiyesinden olan iane keyfiyetinin mahallerince meclis-i i'mariye me'murları ma'rifetiyle ba'de't-tahkik şurûtuna tatbikan iktizası vechile i'tası ve verguy-i memalikin evvelki gibi vakt-i mahsulâttan evvel alınmayup mücerred ehaliye kolaylık olmak üzere her yerin mahsulât-ı cesimesi idrakinde alınması ve vergi hakkında

usûl-i ta'diliyenin icrası zımnında ahval-i ehalinin lâyıkiyle tahkiki ve ba'zı lâzım gelen turuk ve enharın tesviye ve tathiri esbabının müzakeresiyle iktizasının bu tarafa iş'arı hususlarına müteallik şâyân buyrulan müsaâde-i seniyye-i şâhâne keyfiyeti ber-vech-i tafsil lâyihalarınız bâlâsına meclis-i âli tarafından işaret olunarak sizlere verilmişti ve sizler dahî okuyup hakkınızda bu vechile şâyân buyrulan ma'delet ve merhamet-i seniyye-i şâhâneden dolayı ibraz-ı teşekkür eylemiş idiniz.

İşte asıl murad-ı âli dahi ma'muriyet-i mülkiyenin hüsn-i ta'zimidir. Hattâ bu niyyet-i hayriyyenin lâyıkiyle fi'le çıkarılmasiyçün velîni'met efendimizin dâhil-i Tanzimat olan mahallerde meclis-i i'mariyye tertibine irâde-i seniyyeleri müteallik buyrularak geçenlerde me'muriyetleri icra buyrulmuştu. Bu vechile lâyihalarınızın işaret olunan cevabları tatbikat iktizası üzere meclis-i i'mariye memurlarına i'ta kılındı. Bu günlerde mahallerine azimet edeceklerdir. İ'mar-ı memalik ve teb'aya lüzûmu olan şeylerin mahallerinde iktizası üzere sûret-i icraları ne vechile olmak lâzım geleceğinin tahkik ve tesviyesi ve daha bunun gibi nice bilâd ve 'ibad haklarında hayırlu olacak şeyleri anlayup bu tarafa bildirilmesi meclis-i i'mariye me'murlarına mahsus ta'limatlar i'tasiyle havale ve tenbih olundu. Velî-ni'metimiz padişahımız efendimizin samimî-i niyyet-i hâlisa-i seniyyeleri böyle elzem olacak esbab-ı ma'muriyetin fi'len hüsn-i husûl-i icrası olmağla Cenab-ı Hakkın lûtf ve tevfikiyle sâye-i hazret-i şâhânede matlûb hâsıl olarak cümleniz bir kat dahî ma'mur ve hoşnud ve mesrur olursunuz. Vâkıâ şu vergi maddesinde ta'dil ve tesviye hususunun yoluna konulması niyyet-i hayriyye iktizasından olduğu misillû cümlenizin dahî istek ve arzu eylediğiniz madde-i nâfia olduğundan bunun hak ve adl üzere husûlü ise her bir mahallin hal ve tahammülünün tahkikiyle zahire ihracına menût olup eğerçi mukaddemâ muhassıllar ma'rifetiyle tahkik ve tahrir-i temettüât maddesine teşebbüs olunmuş ise da lâyıkiyle icra olunamadığından bu def'a öyle olmayarak ve mahsus me'mur ta'yinine hacet bırakılmayarak herkesin hal ve temettü'ü yine kendi beynlerinde suâl ve tahkik ve defter olunması hususu münasib görülerek bu keyfiyet dahî her mahallin vali ve defterdarları taraflarına mahsus ta'limat gönderilerek ihale kılındı. İcra olunacak tahkikattan sonra bi-avnih-i Taâlâ altmış iki senesinde ta'dil ve tesviye maddesine mübaşeret olunacaktır. Lûtf-ı Hakla ber-vech-i matlûb bu sûret hâsıl olarak bu yüzden dahî refah ve rahatınız husûle gelir ve bunlardan başka her ne kadar lâyıhalarınızda derc olunmamış ise de ulûvv-i himmet-i hazret-i şâhâne iktizasınca tahsil-i ulûm-ı nâfi'a içün mevcud olan mekteblerin tanzimi ve hıfz-ı sıhhat-i umumiye zımnında esbab-ı mukteziyyesinin

icra ve tetmimi hususatının tahkik-i keyfiyatı dahî meclis-i i'mariye me'murlarının ilâve-i me'muriyeti kılınmıştır. İşte niyyet-i adliye keyfiyeti cümlenizin ma'lûmu olup bu hususların fi'len icrası üç seneye menûttur esası velî-ni'met efendimizin müsaâde ve gayret-i seniyye-i şâhâneleri ile vükelây-i Devlet-i Aliyyelerinin dahî muktezay-i me'muriyetleri üzere ikdamat-ı mütemadiyelerine ve birisi dahî her mahalde olan saltanat-ı seniyye me'murlarının icray-i fi'liyatta sa'y ve ihtimamlarına ve diğeri dahî sizler gibi mu'teberân-ı memleketin Devlet-i Aliyye me'murlariyle bi'l-ittifak sadakatle hizmet ve gayret eylemelerinize mevkuf olup velî-ni'met efendimizin bu hususlarda her türlü müsaâde-i şâhâneleri mebzûl ve meşhûd olmağla sâye-i hazret-i şâhânede bu tarafda cümlemiz gece gündüz bu hususlara müteallik şeylerde kemaliyle ikdam etmekteyiz. Mahallî me'murlarına dahî evâmir-i aliyye ve ta'limat-ı lâzime ve tenbihat-ı mahsusa gönderilmiş olduğundan anlar dahî fariza-i me'muriyetleri üzere ikdam ve ihtimam ederler. Sizler dahî iddiâ eylemekte olduğunuz sadakatiniz üzere mahallinizde me'murîn-i seniyye ile ittifak ederek ve maslahat-i i'mariyenin icrasını iltizam eyleyerek hareket etmeniz irâde-i seniyye iktizasındandır. Me'mulümüz vechile hüsn-i hizmet edersiniz. Eğer aksi hareket eylerseniz hakkınızda mücazât olunacağı misillû matlûb-ı âli üzere hüsn-i hizmet edenlerin emeği zâyi' olmayarak haklarında mükâfat-ı seniyye şâyân buyrulacağında iştibah yoktur. Artık işlerinizin başında bulunmak üzere memleketleriniz canibine avdetleriniz hususunda ruhsat-ı seniyye-i şâhâne erzan buyruldu. Meclis-i i'mariyye me'murları hemen gitmek üzeredirler ve avdetlerinize dair tahriratlar dahî der-dest olduğundan bir kaç güne kadar yine sizler buraya celbolunarak verilecektir. İnşâallah cümleniz mahallerinize vusûlünüzde sizler de efkâr-ı âdile-i hazret-i şâhâneyi mahallinde sair iktiza eden vücuh ve ehaliye lâyıkiyle bildirip el birliğiyle icrasına dikkat ve Devlet-i Aliyye me'murlariyle bi'l-ittifak haklarınızda bu vechile erzan buyrulan hüsn-i i'timad ve iltifat-ı hazret-i mülûkâneye teşekküren ana göre sadakatle hüsn-i hizmet eylemeniz matlûb-ı kat'î-i hazret-i şâhânedir".

İkinci Hariciye Nazırlığında, henüz bir yılı dahi ikmal etmemişti. Sadr-ı-âzam Rauf Paşa'nın (Devlet-i Aliyye'nin hüsn-i intizam ve ma'muriyyet-i kâmilesi ve teb'anın mazhar-ı adâlet) olmaları yolunda gereken ikdamı gösteremediği görüldüğünden, (Ehemmiyet-i ahval ve mesalih-i mülkiyeye vukuf-ı tâm ve dirayet ve ma'lûmat-ı kâmilesi olan) bir zâta, sadaretin ihâlesi düşünülmüş ve Reşid Paşa sadarete nasb ve ta'yin olunmuştur.

BİRİNCİ CİLDİN SONU

I. ŞAHIS ADLARI

N

II. YER, MİLLET, KAVİM, DEVLET ADLARI VE BAZI ISTILAHLAR

E

F

G

H

I

İ

K

S

Ş

T

U

Ü

V

W

Y

Z

